Çeviren: Attila Tokatlı

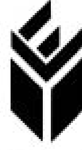
Uluslararası İlişkiler Tarihi 4

(Diplomasi Tarihi)

Türü: Tarih-İnceleme

Evrensel Basım Yayın

EVRENSEL
BASIM YAYIN

Kitabın orijinal adı:
Histoire de la diplomatie

ULUSLARARASI İLİŞKİLER TARİHİ –Diplomasi Tarihi– / Dördüncü Cilt / Bu cilt SSCB Bilimler Akademisi Üyesi V. Potyemkin yönetiminde, SSCB Bilimler Akademisi Üyeleri Prof. S. Bakruşin, Prof. A. Efimov, Prof. İ. Mintz, Prof. E. Kosminski, Prof. A. Naroçnitski, Prof. A. Pankratova, Prof. V. Sergeyev, Prof. S. Skazin, Prof. V. Kvostov ve Paris Üniversitesi Üyeleri Prof. N. Koltchanovsky, Prof. E. Tarlé tarafından yazılmıştır. / Dilimize Fransızcadan ATTİLA TOKATLI tarafından çevrilmiştir.

ULUSLARARASI İLİŞKİLER TARİHİ

CİLT 4SSCB Bilimler Akademisi Üyesi

Vladimir Potyemkin
Yönetiminde
SSCB Bilimler Akademisi Üyeleri
Prof. S. Bakruşin, Prof. A. Efimov,
Prof. E. Kosminski, Prof. İ. Mintz,
Prof. A. Naroçnitski, Prof. A. Pankratova,
Prof. V. Sergeyev. Prof. S. Skazin, Prof. V. Kvostov
ve
Paris Üniversitesi Üyeleri
Prof. N. Koltchanovsky, Prof. E. Tarlé

Çeviren: Attila Tokatlı

Tarih-İnceleme

Doğa Basın Yayın
Dağıtım Ticaret Limited Şirketi
Eskişehir Mah. Dolapdere Cad.
Karabatak Sok. No: 27A
Şişli / İstanbul
Tel: 0212 247 65 17 (pbx)
Faks: 0212 247 24 61
web: www.evrenselbasim.com
e.posta: bilgi@evrenselbasim.com
Evrensel Basım Yayın - 384
Uluslararası İlişkiler Tarihi - 4
–Diplomasi Tarihi–
Çeviren
Attila Tokatlı
Redaksiyon
Aydan Cankara
Genel Kapak Tasarım
Savaş Çekiç
Kapak Uygulama
Vahit Akça
Birinci Basım: Eylül 2009
ISBN 978-605-4156-21-4
978-605-4156-17-7 (tk.)
Sertifika No: 11015
Baskı
Ezgi Matbaası
Sanayi Caddesi Altay Sokak No: 10 Çobançeşme -Yenibosna / İSTANBUL

Tel: 0212 452 23 02 - 654 94 18 e-posta: ezgimatbaa@mynet.com

ULUSLARARASI İLİŞKİLER TARİHİ

–Diplomasi Tarihi–

CİLT 4

DİPLOMASİ TARİHİ 4

Hep Aynı Şantaj

İngiltere'nin becerikli Berlin Büyükelçisi, güncesinin 26 Şubat 1926 tarihli yaprağına, bu müzakerelere ilişkin olarak şunları not etmekteydi:

"Foreign Office, Almanya'nın, Polonyalıların hak taleplerine karşı çıkmakla, aptallık yaptığı düşüncesinde. Çünkü Almanya sussa dahi, Polonya'nın Konsey'e girişine şiddetle karşı çıkacak çok üye vardı, diyor. Ama ben o düşüncede değilim: Öyle sanıyorum ki Almanların bu enerjik protestosu olmamış olsaydı, konseyin genişletilmesini öneren tasarı kabul edilebilirdi."[1]

Her ne hâl ise, Stresemann İngiltere büyükelçisine Alman delegasyonunun Cenevre'ye, kendisine ancak Milletler Cemiyeti Konseyi'nde de sürekli bir sandalye ayrıldığı takdirde gidebileceğini kesin bir dille açıklamıştı.

Bu açıklamayla yetinmeyen Almanlar, ayrıca alışılmış şantaj taktiklerine başvurmaktan da geri kalmadılar. Yine Lort d'Abernon'un güncesinde not ettiğine göre, Cenevre Konseyi'nde daimî üyelik için mart ayında yapmış

olduğu ilk girişimin başarısızlığa uğramasından sonra Alman diplomasisi, Milletler Cemiyeti'ne giriş sorununu askıya alma ve bir yandan da, Sovyetler Birliği ile yakınlaşmasını hızlandırma tehdidini savurmuştur. İngiliz diplomatı, güncesinin 5 Nisan 1926 tarihli yaprağında bu konuya ilişkin olarak şunları yazıyor:

"Milletler Cemiyeti'nin eşiğinde uğradığı ağır yenilgi üzerine Alman diplomasisinde beliren hayal kırıklığı sonucu Ren ötesi kamuoyu ile yöneticilerinin bakışlarını bir kez daha doğuya çevirmeleri ve Almanya'yı geleneksel reasürans politikasına yöneltmeleri, belki de kaçınılmaz hâle gelecekti."[2]

Stresemann, bununla da kalmayacak ve İngiltere büyükelçisine hatırlatacaktır ki 1926 baharında imzalanan Sovyet-Alman paktının gerçekleştirilmesinde, Almanya'nın Milletler Cemiyeti'ne girişi konusunda yapılan müzakerelerin ağırdan alınmasının bir hayli rolü olmuştur.[3]

Milletler Cemiyeti'nin Almanya'yı Kabul Toplantısı

Almanların bu enerjik çıkışı karşısında İngiliz diplomasisi ödün vermek zorunda kalacaktır. Tartışmalı soruna şöyle bir çözüm bulmuştu Büyük Britanyalılar: Biri sürekli, öbürü süreksiz olmak üzere iki yeni sandalye eklenecekti Konsey'e; sürekli sandalye Almanya'ya verilecek, süreksiz sandalyenin geçici sahibi ise, her seferinde belirli bir süre için, Milletler Cemiyeti'nin öteki üyeleri arasından ve konsey tarafından seçilecekti.

Böylece Almanya, öbür devletlerle eşitliği kabul edilerek giriyordu Milletler Cemiyeti'ne. Nitekim Alman delegasyonu, başta Dışişleri Bakanı Stresemann olmak üzere, 10 Eylül 1926 günü Milletler Cemiyeti toplantı salonunun kapısında belirdiğinde, uzun alkışlarla karşılacaktı.

Almanya'nın hayranı ve uşağı -ki sonradan da Hitler'in ajanı olacaktır- Fernand de Brinon, France-Allemagne 1918-1934 başlıklı kitabında, Stresemann'ın diplomatik kamuflaj sanatını göklere çıkarmaktadır.

Gerçekten de Stresemann, giriş konuşmasını yaparken, kusursuz bir gösteriye girişecek ve Milletler Cemiyeti'nin "barışın pekişmesindeki büyük rolü"ne övgüler yağdırdıktan sonra Almanya'nın bütün uluslarla barış içinde işbirliğine can ve yürekten hazır olduğunu ileri sürecektir. Ve konuşmasını, yine alkışlarla karşılanan şu cümleyle sona erdirmiştir Almanya'nın cerbezeli(hilekâr, kurnaz, becerikli) dışişleri bakanı:

"Ülkem, bundan böyle, programının en soylu ereklerini gerçekleştirme yolunda Milletler Cemiyeti'nin en başta gelen yardımcılarından biri olacaktır."[4]

1 D'Abernon, Barış Elçisi. Günceden seçmeler (İngilizce'den çeviri). Cilt III, Moskova, 1931, s. 225.

2 D'Abernon, Aynı yapıt, cilt III, s. 227.

3 D'Abernon, Aynı yapıt, cilt III, s. 229.

4 Gustav Stresemann, Vermächtnis. Der Nachlas in drei Bänden. Berlin, 1933, cilt III, s. 199.

6. THOIRY GÖRÜŞMESİ

Görüşmenin Düzenlenişi

Milletler Cemiyeti'nin 1926 Eylül'ündeki toplantısı sırasında Stresemann'le Briand arasında gayrı resmî bir görüşme yapılmıştı. Ve yine o sırada birçok önde gelen siyaset adamı, bu görüşmeyi, Cenevre ruhuyla girişilen barış çabalarının bir çeşit taç giyişi şeklinde yorumlamıştı. Oysa, bir Fransız-Alman yakınlaşması olanaklarını ortaya çıkarmak üzere yapılan basit bir karşılıklı zemin yoklaması söz konusuydu sadece. Görüşme isteği, Briand'dan geliyordu.

Savaş sona ereli beri her iki ülkenin dışişleri bakanlıkları, resmî diplomatik ilişkilerin yanı sıra, ajanlardan kurulu bir ağ aracılığıyla, az çok gizli ilişkiler de kurmuş bulunuyorlardı.[5] Bu ajanlardan biri olan ve İsviçre'de oturan profesör Haguenin, Berlin Üniversitesi'nde Fransızca hocalığı yapmıştı eskiden. Haguenin, 1919'da, Fransız ve Alman ağır sanayileri arasındaki bağı sağlamakla görevlendirilmişti.

Haguenin'in istifasından sonra Comité des Forges, onun yerine bir başka profesörü, Hesnard'ı getirdi. Ve Fransa-İsviçre sınırı yakınındaki Thoiry'de

gerçekleşen Stresemann-Briand görüşmesini işte bu profesör Hesnard düzenleyecekti.

17 Eylül 1926 günü iki bakan, bütün gazetecileri atlatıp sapa yollardan geçerek buluşma yerleri olan küçük bir kır lokantasına geldiler ve bir yemek masasında, Locarno sonrasındaki Fransız-Alman ilişkileri sorununu müzakereye giriştiler.

Fransa'nın Güçlükleri

Frankın durmaksızın değer yitirişi, Fransa'da alabildiğine gergin bir durum yaratmış bulunuyordu.[6] Stresemann'la yapacağı bir mali konvansiyon sayesinde, Fransız akçasını istikrara kavuşturulabileceği umudundaydı Briand. Öte yandan, uluslararası çelik kartelinin bir an önce kurulmasını isteyen Comité des Forges da, Briand'nı Almanya ile anlaşmaya iter gibiydi.[7]

Stresemann'ın anılarında anlattığına göre, profesör Hesnard kendisine daha ilk temasta, Almanya'nın Fransa'ya ekonomik güçlüklerini yenme konusunda yardım edip edemeyeceğini sormuştu damdan düşercesine.

Thoiry'de Briand, Fransız-Alman ilişkileri çerçevesi içinde yer alan çeşitli sorunları teker teker ele alıp çözüme bağlama yolundaki tüm girişimlerin önceden başarısızlığa mahkûm olduğunu ve ancak durumu büsbütün vahimleştirmeye yarayabileceğini söylemekle başladı konuşmasına. Dolayısıyla da, Fransız dışişleri bakanına göre bu durumda Fransa-Almanya sorununu bir bütün olarak alıp kökten bir çözüme ulaştırmak gerekmekteydi.[8]

Daha sonra Fransa dışişleri bakanı, sadece Saar Havzası'nın değil, ama aynı zamanda Renanya bölgesinin de Almanya'ya dönüş koşullarını incelemeye hazır olduğunu ima eden sözler söyledi. Ama buna karşılık Almanya'nın kendi yönünden, bir dizi ekonomik ve mali sorunda Fransa'ya omuz vermeye hazır olup olmadığını öğrenmek istiyordu.

Fransız diplomatına verdiği cevapta Stresemann, iki ülke arasında bir anlaşmanın ancak Fransızların Renanya'yı hızlı ve tam olarak boşaltmaları koşuluyla gerçekleşebileceğini bildirdi ve söz konusu bölgenin boşaltılması için de son tarih olarak 30 Eylül 1927 gününü önerdi. Fransa dışişleri bakanı da, bu öneriyi ilke bakımından kabul ettiğini açıklayacaktı.

Yeniden sordu Stresemann:

STRESEMANN- Burada söz konusu olan, vadelerin kısaltılması değil, bütün bölgenin boşaltılmasıdır. Bu nokta üzerinde anlaştık, öyle değil mi?

BRIAND- Elbette. Her şeyin bir an önce kendi düzenini bulması gerek.

STRESEMANN- Saar bölgesi sorununa gelince: Söz konusu bölgedeki madenlerin yeni baştan satın alınma koşulları, Versay Antlaşması'nda belirtilmiştir.

"Madenlerin fiyatı konusunda, kısa bir tartışmadan sonra, yaklaşık üç yüz milyon altın markta anlaştık" diye yazıyor Stresemann.[9] Alman borçlarını kapatmak için çıkarılacak demiryolları tahvillerinin emisyon şekline gelince, Almanya dışişleri bakanı, bu sorunun bir uzmanlar kuruluna havale edilmesini önerdi.

Askerler

Kendi yönünden Briand da, Elçiler Konferansı'ndaki Fransız temsilcisine, Müttefiklerin Almanya üzerindeki askerî denetimine son verme olanaklarını incelemesi için talimatta bulunmayı vaat etti. Sonra da şu açıklamayı yaptı Fransa dışişleri bakanı:

"Bütün güçlük, bizim Savaş bakanlığımızdan geliyor. Almanlarla uzlaşmazlıklarına ilişkin koca bir dosya verdiler bana."[10]

Briand bu vesileyle, nişancılık ve askerlik talimleri gibi konularda yayın yapan "Çelik Zırhlı Başlık" topluluğu hakkında bilgi istedi ve gerekçe olarak da, şu açıklamayı yaptı:

“Askerlerim, Alman sorununu salt siyasal açıdan göz önüne alıp ülkede olup bitenleri bilmemekle suçluyorlar beni.”[11]

“Çelik Zırhlı Başlık” topluluğunun, yabancı bir devlet için askerî bir tehdit meydana getirmekten çok, Almanya’nın asayişi bakımından bir tehlike meydana getirebileceği cevabını verdi buna Stresemann.

Bunun üzerine Briand, şöyle dedi:

“Ben zaten bu konuya aşırı bir önem vermemekteyim; yalnız askerlerimin yakınmalarından usandım, siz de biraz çaba harcayın lütfen de bu takışma bitsin artık.”[12]

Daha sonra Stresemann, Versay Barış Antlaşması hükümlerince Belçika’ya verilmiş olan Eupen ve Malmédy bölgeleri sorununu attı ortaya; Briand’a Vandervelde’le ve Tazminatlar Komisyonu’ndaki Belçika temsilcisi Delacroix ile yaptığı görüşmelerin bir kontrandüsünü verdi ve Fransız hükûmetinin bu konuda ne düşündüğünü sordu.

Fransa dışişleri bakanı terslendi birdenbire ve şu cevabı verdi:

“Belçikalıların bize söylediğine göre, ne sizinle resmî bir pazarlığa girişmişlikleri vardır; ne de Eupen’le Malmédy’nin Almanya’ya verilmesini ciddi olarak düşünmüşlükleri. Doğrusu bu sözleriniz beni çok şaşırttı.”[13]

Poincaré Sorunu

Görüşmenin sonuna doğru Stresemann, Frankın stabilizasyonundan sonra da Poincaré kabinesinin iş başında kalmasından Almanya’nın hoşnutluk duymayacağını belirtmişti. Şöyle bir konuşma geçmişti iki bakan arasında:

STRESEMANN: Biz frankın stabilize olmasını sağlayacak önlemleri desteklediğimiz takdirde, Poincaré iktidarda kalmaya devam eder mi dersiniz?

BRIAND: Uzun süre dayanabileceğini hiç sanmıyorum. Bir geçiş kabinesidir bu hükûmet.

Sonra da Poincaré'yi, insanlara özgü gerçekliklerin dışında yaşayan bir adam olarak nitelemişti Briand. Başbakanı hakkında şöyle diyordu.

"Daima hukuki formüllerin ve siyasal belgelerin gözlüğüyle bakar dünyaya. Almış olduğu notların her cümlesini, her paragrafını hatırlar; buna karşılık Fransız halkının duygularından ve zamanın gereklerinden katiyen haberi yoktur."[14]

Daha sonra bakanlar, ilerde Milletler Cemiyeti'nde yapacakları işbirliğinden, İngiliz sömürgelerinin durumundan ve Rus sorunundan söz ettiler. Briand, Bolşevik rejimin ayakta kalabileceğine katiyen inanmıyor; gerekçe olarak da, Ukrayna ile Gürcistan'da varolduğunu iddia ettiği separatist hareketleri gösteriyordu [15]

Briand, birkaç gün sonra Paris'e döndü. Ve Paris basınında Fransız bakanlar kurulunun resmî bir bildirisi yayınlandı. Bildiri, şöyle diyordu:

"Hükûmet, Dışişleri bakanının Fransız delegasyonunun Cenevre'deki tutumu ve Almanya Dışişleri Bakanı G.Stresemann'la yaptığı görüşmeler hakkında verdiği bilgileri dinlemiş ve kendisi onaylamıştır."[16]

Le Temps'da Bir Yazı

Thoiry görüşmesinin tam ve kesin kontrandüsü hiçbir zaman yayınlanmamıştır. Ne var ki tüm basın bu görüşmeyi, Avrupa'daki uluslararası kuvvet dengesinde kökten bir değişikliğin habercisi olarak yorumlayacaktı.

Bununla birlikte Le Temps, -ki Thoiry karşılaşmasının aşırı siyasal yankılarından ürküyordu besbelli- görüşme sırasında tarafların hiçbir kesin öneride bulunmamış olduklarını ileri sürmekte ve şöyle demekteydi:

"Almanlar, B.Briand'ın Renanya'daki Fransız kuvvetlerini çok geçmeden geri çekmekte kararlı olduğunu ilan ederken, kendi arzularını gerçek yerine koymaktadırlar. Öte yandan, Fransa'nın Alman işbirliğiyle mali bakımdan kalkınmasının ayrıntıları saptanırken, içinde yaşadığımız anın olanakları

gözden kaçırılmakta ve birtakım işlerin gerçekleşmesini sağlayan durum ve koşullar unutulmaktadır.”[17]

Yazının bir bölümünde de, Fransız-Alman ilişkilerinin daha sonraki gelişiminin, Almanların Locarno anlaşmalarından doğan yükümlülüklerini yerine getiriş tarzına ve öbür Avrupa ülkeleriyle yapacakları işbirliğinin dürüstlük ölçüsüne bağlı bulunduğu belirtiliyordu.

İngilizler Telaşta

Tıpkı Fransız hükûmeti gibi Alman hükûmeti de onaylamıştı Thoiry görüşmesini. Paris ve Berlin, Briand ile Gösch’ü daha ayrıntılı ve kesin müzakerelerle görevlendirdiler.

Thoiry buluşması, Briand-Gösch görüşmeleri ve hele Fransız-Alman ekonomik işbirliği girişimleri, İngiltere’deki hükûmet ve sanayi çevrelerinde büyük bir telaş ve kuşku uyandırmıştı. Nitekim Büyük Britanya, Fransa’nın ardında kalmamak için, hemen Almanya ile olan ekonomik bağlarını güçlendirmeye girişti.

Gerçekten de İngiliz diplomasisinin inisiyatifi üzerine, 8-10 Ekim 1926 tarihlerinde Romsy’de İngiliz ve Alman sanayicileri arasında bir konferans düzenlenmiştir. Bu toplantıda Alman endüstrisinin yön vericileri, İngiliz meslektaşlarına anlatmışlardır ki, Alman metalürjisinin Fransa ile yakın bir işbirliği kurmak üzere oluşuna karşılık Alman kimya endüstrisi İngiltere ile işbirliğine hazırdır.

Bu arada Fransa’da “Thoiry politikası”na ve özellikle de Briand’ın Romanya’yı boşaltma vaadine karşı bir kampanya başlatılmıştı. Basının büyük bir kısmı, dışişleri bakanını “Versay ilkelerine ihanet” etmiş olmakla suçlamaktaydı.[18]

Bir Tartışma

1 Kasım 1926 günü Fransa'nın Berlin büyükelçisi, Stresemann'a ülkesinin "Thoiry politikası"nı uygulama yolunda karşılaştığı güçlüklerden söz ediyordu. Öfkesini gizlemeye bile gerek duymadı Almanya Dışişleri bakanı; diplomatik nezaket kurallarını da bir an için unutarak sordu:

"Briand'ın Thoiry'deki rolü neydi peki öyleyse? Benim belirli bazı konularda ne düşündüğümü öğrenmekle görevli basit bir figüran mıydı Briand? Yoksa o gün gerçekten iki bakan mı konuşmaktaydı?"[19]

Briand'ın savunmasını üstlenen Fransa büyükelçisi, Thoiry'de ele alınan sorunların sadece Fransa ile Almanya'yı değil, Locarno anlaşmalarına imza koymuş olan öbür devletleri de ilgilendirdiğini öne sürdü. Fransız diplomatına göre, sadece Saar madenleri sorunu salt bir Fransız-Alman işi olarak göz önüne alınabilirdi. Ama o nokta üzerinde bile Fransız kamuoyu, salt mali bir çözümü kabule hazır değildi.

Stresemann, şunları yazıyor güncesinde:

"Büyükelçiye anlattım ki Thoiry'de sadece Saar madenleri sorunu değil, iki ülke arasında askıda kalan tüm sorunlar bütünü ele alınmıştır. Gerçekten de ben, Rusya'nın yeniden kuruluş çabası, Avrupa'nın rahatlaması yolunda sıkı bir Fransız-Alman işbirliği, vs. gibi önemli sorunların Thoiry'de tartışıldığını kendi kamuoyumdan gizlemiştim. Benim gözümde Thoiry, büyük çaplı bir siyasal eylemin başlangıcıydı ancak."[20]

"Thoiry Politikası"nın Sonu

Oysa görünen oydu ki "başlangıç", sona dönüşmek üzereydi. Hem de başarısız bir sona.

Nitekim Thoiry görüşmesinin partnerlerinden biri, görüşmeyi istemiş olanı üstelik, yani Briand çok geçmeden, oyunu yarıda bırakmakla da yetinmeyip görüşme sırasında söylediklerini inkâra koyulacaktı. Gerçekten de Fransa Dışişleri Bakanı Briand, 29 Kasım 1926 günü meclisteki bütçe konuşmaları sırasında söz alarak, Stresemann'la herhangi bir anlaşma yapmamış olduğunu bildiriyordu açıkça. Bakanın söylediğine göre Thoiry'de, basit bir görüş teatisi yapılmıştı, o kadar.

Ayrıca Briand, 13 Ocak 1927 günü mecliste, Renanya'nın boşaltılması ve Almanya'nın silahsızlandırılması gibi sorunlar üzerine Stresemann'la yapmış olduğu görüşme hakkında açılan bir gensoruya cevap verirken Alman Dışişleri bakanına hiçbir kesin vaatte bulunmadığını tekrar edecekti.

Özet olarak söylemek gerekirse, "Thoiry politikası"nın sonucu gelip bir kocaman sıfıra dayanmaktaydı: Ne Fransız-Alman yakınlaşması gerçekleşmişti, ne de Stresemann'ın Versay Antlaşması'nın revizyonuna ilişkin düşleri. Sıradan bir olay olarak kalacaktı Thoiry buluşması. Ama bu sıradan olay, Avrupa'daki çatışkıların bir kat daha keskinleşmesine yol açacaktı.

Bu arada, Almanya'nın Milletler Cemiyeti'ne girişinin ilk sonuçları da çıkıyordu ortaya yavaş yavaş. 12 Aralık 1926 günü galip ülkeler, Almanya üzerindeki askerî denetimin kaldırılmasına karar veriyorlardı. Böylece, Versay Barış Antlaşması'nın en temel hükümlerinden biri yürürlükten kalkmakta ve savaş sonrası kurulmuş olan evrensel statükoda yeni ve önemli bir gedik daha açılmaktaydı.

5 F.P. Chambers, The age of conflict: A contemporary world history, 1914-1943. New York, 1943, s. 612.
6 Alexander, From Paris to Locarno and after. Londra, 1928, s. 351.
7 Alexander, From Paris to Locarno and after. Londra, 1928, s. 360.
8 Gustav Stresemann, Vermächtnis. Der Nachlas in drei Bänden. Berlin, 1933, cilt III, s. 212.
9 Gustav Stresemann, Vermächtnis. Der Nachlas in drei Bänden. Berlin, 1933, cilt III, s. 214.
10 Gustav Stresemann, Aynı yapıt, cilt III, s. 215.
11 Gustav Stresemann, Aynı yapıt, cilt III, s. 215.
12 Gustav Stresemann, Aynı yapıt, cilt III, s. 216.
13 Gustav Stresemann, Vermächtnis. Der Nachlas in drei Bänden. Berlin, 1933, cilt III, s. 217.
14 Gustav Stresemann, Aynı yapıt, cilt III, s. 217-218.
15 Gustav Stresemann, Vermächtnis. Der Nachlas in drei Bänden. Berlin, 1933, cilt III, s. 220.
16 Le Matin gazetesi, 23 Eylül 1926 tarihli sayı, s. 1, "Hükûmet bildirisi" başlıklı haber.
17 Le Temps gazetesi, 29 Eylül 1926 tarihli sayı, s. 1, "Acele etmeyelim" başlıklı yazı.
18 Le Temps gazetesi, 16 Ekim 1926 tarihli sayı, s. 1, "Kimi aldatıyoruz?" başlıklı yazı.
19 Gustav Stresemann, Vermächtnis. Der Nachlas in drei Bänden. Berlin, 1933, cilt III, s. 228.
20 Gustav Stresemann, Aynı yapıt, cilt III, s. 232.

7. BALTIK LOCARNO'SU

Helsingfors Toplantısı

Pasifikasyon politikası, Locarno paktının dışında kalan ülkelerde de aynı kadere uğrayacaktı. Bu alanda en başta Polonya ile Baltık ülkeleri söz konusuydu.

Daha önce de belirtmiş olduğumuz gibi, Almanya'nın Batı sınırlarına ilişkin garantiler konusunda yapılan müzakereler, Almanya ile Doğu'da sınırdaş ülkeleri de aynı yola sürüklemişti.

İnisiyatif Polonya'dan geliyordu. Bu ülkenin çağrısı üzerine, Letonya, Estonya, Finlandiya ve Polonya temsilcileri 16 ve 17 Ocak 1925 günleri Helsingfors'ta toplanmışlardı. Konferans çalışmaları için yapılmış olan program, bir hakemlik anlaşmasının hazırlanmasına ilişkin sorunları içermekteydi yalnız. Ama konferansa katılan ülkeler, ayrıca, Sovyetler Birliği'ne karşı bir savaş olasılığını göz önüne alarak, askerî bir ittifak kurma olanaklarını da incelemek niyetindeydiler.[21]

Uzun tartışmalardan sonra dört ülke arasında bir hakemlik konvansiyonu imzalandı. Anlaşmacılar, normal diplomatik yoldan çözüme bağlanamayan bütün anlaşmazlık sorunlarını bir hakemlik mahkemesine havale etmeyi yükümlenmekteydiler.

Gerek konferans boyunca, gerekse daha sonra Polonya diplomasisi büyük bir etkinlik içindeydi. Bir Polonya Baltık bloğu kurulması için çabalamaktaydı Varşova. Kendi yönetiminde kurulacak olan bu ittifakı,

gerektiğinde hem Sovyetler Birliği'ne, hem de Almanya'ya karşı kullanabileceğini hesaplıyordu[22]

Riga Toplantısı

Konferansın sona erişinden sonra Polonya, Letonya ve Estonya Dışişleri bakanlarının resmî demeçlerini yayınlamıştı basın. Hepsi de, "Baltık ülkelerinin barış politikasına katkısının temeli" olarak sundukları Helsingfors anlaşmasını göklere çıkarmakta[23] ve politikalarının ana dayanakları olarak da, Cenevre protokolünden aldıkları ilkeleri göstermekteydiler: Hakemlik, karşılıklı yardım ve silahsızlanma.

Ne var ki bu barışçı demeçler, söz konusu ülkelerin silahlı kuvvetlerini hararetli bir şekilde artırmalarına engel olmamaktaydı. Nitekim 2 Mart 1925 günü Riga'da Baltık ve Polonyalı askerî uzmanlardan oluşan bir konferans toplandı. Konferansın açıklanan gerekçesi, "silah ve cephane ticaretinin uluslararası denetimi için" yapılacak bir anlaşma tasarısını incelemekti. Ama aslında toplantı, Polonya diplomasisi tarafından hazırlanmış olan askerî ittifak tasarısını incelemek üzere yapılmaktaydı.[24]

Tasarıyı hazırlayanlar, Büyük Britanya'ya anlaşma için kefil devlet rolü önermeyi düşünmüşlerdi. Ama İngiliz hükûmeti bunu kabul etmedi.

Polonyalıların bu başarısızlığından sonra inisiyatif, Estonya'ya geçecekti. Ama bu kez söz konusu olan, Polonya, Estonya ve Letonya arasında üçlü bir ittifaktı sadece. Ve Polonya hükûmeti, bu yolda gösterdiği çabalardan dolayı Estonya Dışişleri Bakanı Pusta'yı "Dirilen Polonya" nişanıyla ödüllendirdi.

Bu arada Varşova diplomasisi, Lituanya ile olan çatışmalı durumunu da düzeltme çabası içindeydi. Bütün Baltık ülkelerini kapsayacak bir hakemlik anlaşması tasarlayan Letonyalı ve Finlandiyalı diplomatlar, Polonya hükûmetini bu yolda durmadan sıkıştırmaktaydılar.[25]

“Küçük Baltık Antantı” Sorunu

Buna karşılık Lituanya diplomasisi, kendi yapıtı olan ve sadece üç küçük Baltık ülkesini kapsayan (Lituanya, Letonya, Estonya) “Küçük Baltık Antantı” tasarısına bağlı kalmıştı. Ve Polonya hükûmeti, bu tasarının gerçekleşmesini önlemek için, pek doğal olarak özel bir çaba gösteriyordu.[26]

Bu arada Baltık ülkeleriyle Polonya’nın güvenliklerini Batı garanti paktıyla ilintili olarak ele alıp incelemek üzere 1925 Ağustosunda yeni bir konferans toplanması kararlaştırılmıştı. Ama Letonya Dışişleri Bakanı Meyeroviç’in ölümü üzerine toplantı ertelendi. Bu konferans yerine, söz konusu ülkelerin Dışişleri bakanları, Milletler Cemiyeti Asamblesi’nin 1925 Eylül’ündeki toplantısı sırasında bir dizi özel görüşme yaptılar.

Bu görüşmelerin sonuçları, 11 Eylül 1925 tarihini taşıyan ve Polonyalı, Lituanyalı, Letonyalı, Estonyalı ve Finlandiyalı delegelerin Cenevre protokolüne temel olan ilkelere bağlılıklarını bildiren bir protokolle saptanacaktı.[27]

İngiltere-Polonya Yakınlaşması

Locarno Konferansı’ndan sonra Polonya üzerindeki Fransız etkisi duyulur derecede azalacak ve bu ülke bakışlarını İngiltere’ye çevirecekti. Bunun nedeni, Polonya’nın geçirmekte olduğu büyük mali sarsıntı ve endüstri bunalımıydı ve buna da ancak hatırı sayılır bir yabancı kaynak kredisi çare olabilirdi.

Nitekim Gralski hükûmeti, tütün ve içki tekellerinin gelirleriyle garanti edilmek üzere, dış borçlanma olanakları aramaya koyulmuştu. Polonyalı

yöneticiler, bununla kalmıyor ve işi, yabancı kapitalistlerle demiryolu imtiyazı pazarlığına kadar vardırıyorlardı.[28]

Dışişleri Bakanı Skrjinski, yardım sağlamak üzere Amerika Birleşik Devletleri'ne gitmiş ama çok geçmeden eli boş dönmüştü. 1925 yılı Kasımında Gralski kabinesi istifa etti ve Skrjinski başkanlığında bir koalisyon hükûmeti geldi yerine.

Polonya Diyeti'nde yaptığı ilk konuşmada yeni Başbakan, hükûmetinin Büyük Britanya'ya yaklaşma doğrultusunda bir politika izleyeceğini açıkça söyleyecekti.

Şöyle demişti Skrjinski Meclis'te:

"İngiltere Başbakanı Chamberlain'ın Polonya konusundaki açık ve belirli tutumu, barışçı özlemlerimizin karşılıklı bir güven havası içinde gerçekleşeceğine olan inancımızı pekiştirmektedir."[29]

Yine 1925 yılının sonuna doğru Polonya hükûmeti tarafından Locarno Anlaşmaları başlığı altında yayınlanan bir broşürde, Polonya dış politikasındaki bu yön değişikliğini belirleyen nedenler, şöyle açıklanıyordu:

"Bugün İngiltere, Avrupa'nın belli başlı hakemi ve Amerikan sermayesinin en büyük dağıtımcısı durumundadır. İşte bundan dolayıdır ki iyi tasarlanmış bir Polonya dış politikası, Büyük Britanya ile siyasal ve ekonomik bir ittifakı amaçlamak zorunluluğundadır. Hele Fransa ile yapılmış olan ittifakın tüm değerini yitirmiş bulunduğu göz önüne alınırsa, Londra ile yapılacak bir ittifakın önemi daha net şekilde ortaya çıkar."[30]

Bir "Baltık Locarno'su" tasarıları, Ren paktının imzalanmasından sonra çoğaldı birdenbire. 1925 yılının Aralık ayında, Milletler Cemiyeti'ndeki Finlandiya temsilcisi profesör Erich, bir "Kuzey Locarno'su" fikrini atmıştı ortaya.[31] Söz konusu olan, Baltık ülkeleri, İskandinavya devletleri ve Polonya arasında yapılacak bir saldırmazlık ve tarafsızlık anlaşmasıydı. Yine aynı dönemde, eski Polonya-Baltık ülkeleri ittifakını tazeleme amacını güden bir "Doğu Locarno'su" tasarısının da ortaya atıldığını görüyoruz.

21 Çağdaş dönemin uluslararası politikası. Bölüm III, fasikül I, s. 367.

22 G. Deborin, Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği'nin uluslararası ilişkileri ve dış politikası. Fasikül I (1917-1929). Moskova, 1942-1943.

23 Pravda gazetesi, 19 Ocak 1925 tarihli sayı, s. 1, "Önce kendileri inansın" başlıklı yazı.

24 Çağdaş dönemin uluslararası politikası. Bölüm III, fasikül I, s. 372.

25 G. Deborin, Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği'nin uluslararası ilişkileri ve dış politikası. Fasikül I (1917-1929). Moskova, 1942-1943.

26 Çağdaş dönemin uluslararası politikası. Bölüm III, fasikül I, s. 380.
27 Pravda gazetesi, 14 Eylül 1925 tarihli sayı, s. 1. “Bir protokol üzerine” başlıklı yorum.
28 Çağdaş dönemin uluslararası politikası. Bölüm III, fasikül I, s. 395.
29 Pravda gazetesi, 2 Aralık 1925 tarihli sayı. s. 1, “Polonya rota değiştiriyor” başlıklı yorum.
30 Manchester Guardian gazetesi, 11 Aralık 1925 tarihli sayı, s. 1, “Polonya hükûmeti tarafından yayınlanan bir broşür üzerine” başlıklı yazı.
31 Çağdaş dönemin uluslararası politikası. Bölüm III, fasikül I, s. 402.

8. SOVYETLERLE BALTIK ÜLKELERİ ARASINDA YENİ MÜZAKERELER

Polonya Diplomasisinin Çabaları

Ortada olan bir önemli nokta da, bütün bu önerilerin anti sovyetik bir amaca dönük olduğuydu. Çeşitli ülkelerde Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği temsilcilerine yöneltilen kişisel saldırılar da, bu genel eğilime tanıklık ediyordu. Nitekim en son olarak, Letonya topraklarında, Sovyet diplomatik kuryelerine bir suikast tertiplenmişti.[32]

Bu durumda Sovyet hükûmeti, Batı komşularıyla olan ilişkilerini daha da istikrarlı kılmanın zorunlu olduğu sonucuna vardı ve bu amaçla, Polonya ile Baltık devletlerine, Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği ile, bir saldırmazlık ve tarafsızlık anlaşması önermeyi tasarladı.[33] Nitekim Sovyetler, 1926 yılının başında Polonya'ya bu doğrultuda bir çağrıda bulunacaklardı. Sovyet önerisinde, tarafların birbirlerine karşı düşmanca girişimlerde bulunmamaları ve bir üçüncü devletten gelecek bu tür girişimlere de katkıda bulunmamaları hükme bağlanmaktaydı.

Skrjinski'nin cevabında, Sovyet hükûmetinin bu önerisinin, "üyelerine esin veren ideolojiden vazgeçildiği ölçüde" kabul edilme şansına sahip olacağı ima edilmekteydi.

Ayrıca, Sovyetler Birliği Lituanya, Letonya, Estonya ve Finlandiya'ya benzer önerilerde bulunmuş olduğundan Polonya diplomasisi, bir yanda Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği ile öbür yanda söz konusu dört ülke arasında bir tek garanti paktı imzalanmasını istediğini bildirdi. Polonya önerisine göre müzakereler, tarafların bir bütün hâlinde katılacağı bir "yuvarlak masa[34]" çevresinde yapılmalıydı. Polonya Dışişleri bakanlığı yetkililerinden Janikovski, Baltık ülkelerinin bu tasarıyı desteklemelerini sağlamak üzere özel temaslarda bulunmakla görevlendirilmişti.

Sovyetlerin Girişimi

5 Mayıs 1926 günü Letonya, Estonya ve Finlandiya hükûmetleri, Sovyet hükûmetine Polonya'nınkine benzer cevaplar yolladılar. Alabildiğine bulanık bir dille kaleme alınmış olan bu notalar, ayrıca Sovyetler Birliği bakımından hiçbir şekilde kabul edilemez nitelikte bir dizi talebi de içermekteydi.

1926 Temmuzunda üç Baltık ülkesinin Dışişleri bakanları Reval'de toplanarak yeni bir memorandum hazırladılar. Sovyet hükûmetine sunulan bu belgede söz konusu üç ülkeyle Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği arasında, her devletle ayrı yapılacak konvansiyonlar yerine, kolektif bir pakt imzalanması önerilmekteydi[35]

Besbelliydi Janikovski, Polonya'nın yönetimi altında ve gerektiğinde Polonya tarafından Sovyetler Birliği'ne karşı kullanılabilecek bir Baltık bloğu kurulması yolundaki propagandasının ürünlerini toplamaktaydı. Dolayısıyla da Sovyet hükûmeti ancak sürekli çaba göstermek koşuluyla, bu temel konuda, Letonya, Estonya ve Finlandiya'dan ödün koparabilecekti.

Polonya tasarısının uğradığı başarısızlık, büyük ölçüde, Polonya'ya karşı Baltık ülkelerinde gittikçe biraz daha belirginleşen hoşnutsuzluğun bir sonucuydu. Zaten öteden beri Varşova hükûmetiyle çatışma hâlinde bulunan Lituanya'nın yanı sıra Letonya da, Baltık ülkeleriyle Polonya arasında Sovyetler Birliği'ne karşı mücadele amacıyla girişilecek bir işbirliğinin yararı ve gerekliliği konusunda kuşku duymaya başlamış bulunmaktaydılar [36]

Sovyetler Birliği-Lituanya Anlaşması ve Yankıları

1926 yılının Mayısında Lituanya'da solcu bir hükûmet iktidara gelmişti. Bu değişikliğin sonuçları belirmekte gecikmedi. Nitekim Lituanya'nın yeni Dışişleri Bakanı Slejevitchius, aynı yılın Eylül ayı sonunda Moskova'ya gelecek ve 28 Eylül 1926 günü de iki ülke arasında bir "dostluk ve tarafsızlık anlaşması" imzalanacaktı [37]

Bu yeni belge, 12 temmuz 1920 tarihli Sovyet-Lituanya barış anlaşmasının, genel hükümleriyle yürürlükte olduğunu bildirmekteydi. Taraflar, "her durum ve koşulda, birbirlerinin egemenliğine ve toprak bütünlüğüne saygı göstermeyi" yükümleniyorlardı yine. İki devlet, ayrıca birbirlerine karşı her türlü düşmanca davranıştan sakınmayı ve içlerinden birine bir üçüncü devlet tarafından saldırı yapıldığı takdirde tarafsız kalmayı da üstlenmekteydiler.

Sovyetler Birliği ile Lituanya arasındaki yakınlaşma Polonya'yı telaşa düşürmüştü. Dolayısıyla da Varşova hükûmeti, Vilno sorununda büyük devletlerin desteğini sağlayabilmek için yeniden harekete geçti.

Gerçekten de Polonya diplomasisi, Vilno sorununu, 20 Ekim 1926 tarihli bir dilekçeyle Büyükelçiler Konferansı'na götürecekti[38]. Konferans, 15 Mart 1923 tarihli kararının bugün için de geçerli olduğunu bildirdi. Hatırlanacağı gibi, o tarihte Büyükelçiler Konferansı, Vilno'nun Polonya'ya bağlanmasına karar vermişti.

Ama Lituanya hükûmeti, 1923 yılında olduğu gibi 1926 yılında da bu kararı tanımayacak ve büyük devletlere bu konuda bir protesto notası yollayacaktı[39]

Bununla birlikte kendi yönünden Polonya da, Büyükelçiler Konferansı'nın kararını değerlendirmekten geri kalmamıştı. Nitekim Varşova hükûmeti, 23 Ekim 1926 günü Sovyet hükûmetine verdiği bir notada, Sovyetler Birliği ile Lituanya arasında imzalanmış olan anlaşmanın, 1921 Riga Anlaşması'na aykırı düştüğünü ileri sürüyordu. Polonya diplomasisi buna gerekçe olarak da, Riga anlaşmasında yer alan 3.madde uyarınca, Lituanya ile Polonya arasında uzlaşmazlık konusu olan toprak sorunlarında Rusya'nın her türlü söz hakkından vazgeçmesi gerektiğini göstermekteydi.

Sovyet hükûmeti, 19 Kasım 1926 günü Varşova'ya verdiği cevapta, Riga anlaşmasının 3.maddesine uygun olarak, Vilno çatışmasının çözümünün ilgili iki ülkenin işi olduğunu kabul ettiğini ve yine aynı anlaşmanın 2.maddesi gereğince iki ülke arasında bu konuda varılacak çözümü geçerli saymaya hazır olduğunu bildiriyordu. Yalnız Sovyetler notasında bir nokta daha vardı: Moskova'ya göre, Lituanya Büyükelçiler Konferansı'nın kararına itirazda bulunmuş olduğu için, bugünkü fiilî durumu kesin bir çözümün sonucu olarak kabul etmek elde değildi[40]

Yeni Gelişmeler

Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği ile Lituanya arasındaki anlaşmanın imzalanmasından hemen sonra İngiliz kapitalistleri, Lituanya'ya açmış oldukları krediyi tek yanlı bir kararla kesivermişlerdi[41]. Çok geçmeden de, yani 1926 Aralığında, bu ülkede bir hükûmet darbesi olacak, darbe sonucunda da iktidara gerici Smetona-Valdemaras hükûmeti gelecekti.

Bu arada Letonya milliyetçileri de denemişlerdi şanslarını. Ama tam zamanında açığa çıkarılan Volmar askerî komplosu, başarısızlıkla sonuçlanmıştı. Ve Sovyetler Birliği-Letonya tarafsızlık anlaşması, gericiler tarafından çevrilen bütün dolaplara rağmen 9 Mart 1927 tarihinde imzalanacaktı[42]. Bunu, yine iki ülke arasında 2 Haziran 1927 tarihinde imzalanan bir ticaret anlaşması izledi[43]

Görüldüğü gibi Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği hükûmeti, barışı koruma yolunda evrensel güvenlik için mücadeleye yılmaksızın devam etmekteydi. Bu arada Moskova, Polonya ile yapmayı tasarladığı saldırmazlık ve tarafsızlık anlaşmasından da vazgeçmiş değildi katiyen. Ne var ki Varşova hükûmeti, "Milletler Cemiyeti anlaşmasına bağlı[44]" kaldığını ileri sürerek Sovyet önerisini reddedecek ve "Doğu Locarno'su" tasarısını gerçekleştirme çabalarını sürdürme yoluna gidecekti.

"Doğu Locarno"su sorunu konusunda, yine aynı dönemde, Letonya Dışişleri bakanı Gelens de bir makale yayınlamıştı. Letonyalı diplomat bu yazısında, bir yanda Baltık ülkeleriyle öbür yanda toplu olarak Büyük Britanya, Fransa, Almanya ve Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği arasında bir garanti paktı imzalanmasını önermekteydi [45]

32 Pravda gazetesi, 6 Şubat 1926 tarihli sayı, s. 1, "Dün bir kuryemize suikast yapıldı" başlıklı haber.
33 G.Deborin, Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği'nin uluslararası ilişkileri ve dış politikası. Fasikül I (1917-1929). Moskova, 1942-1943.
34 Çağdaş dönemin uluslararası politikası. Bölüm III, fasikül I, s. 407.
35 Çağdaş dönemin uluslararası politikası. Bölüm III, fasikül I, s. 411.
36 G.Deborin, Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği'nin uluslararası ilişkileri ve dış politikası. Fasikül I (1917-1929). Moskova, 1942-1943.
37 G.Deborin, Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği'nin uluslararası ilişkileri ve dış politikası. Fasikül I (1917-1929). Moskova, 1942-1943.
38 Çağdaş dönemin uluslararası politikası. Bölüm III, fasikül I, s. 423.
39 Pravda gazetesi, 4 Kasım 1926 tarihli sayı, s. 1, "Lituanya notası" başlıklı haber.
40 G.Deborin, Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği'nin uluslararası ilişkileri ve dış politikası. Fasikül I (1917-1929). Moskova, 1942-1943.
41 Pravda gazetesi, 12 Ekim 1926 tarihli sayı, s. 1, "Uluslararası kapitalizm bir kez daha suçüstü yakalandı" başlıklı yorum.
42 G.Deborin, Aynı yapıt.
43 Savaş sonrası Avrupasında yapılan ticaret anlaşmaları (Dışişleriyle görevli Halk Komiserliği yayınları). Moskova, 1928, cilt III, s. 124.
44 G.Deborin, Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği'nin uluslararası ilişkileri ve dış politikası. Fasikül I (1917-1929). Moskova, 1942-1943.
45 Pravda gazetesi, 22 Şubat 1927 tarihli sayı, s. 1. "Gelens'in önerisi" başlıklı yazı.

9. “BALKAN LOCARNO’SU” MACERASI

İngiliz Diplomasisi İş Başında

Avrupalı diplomatlar, bir yandan da, Balkan ülkeleri arasında garanti paktları yapılmasını sağlamaya çalışmaktaydılar.

Locarno sonrasında Balkanlar’daki durum alabildiğine karmaşık bir hâldeydi. Yunanistan, Yugoslavya ve Bulgaristan arasındaki toprak anlaşmazlıkları, her an gerçek anlamda bir savaşa dönüşebilecek cinsten sert bir çatışmaya yol açmış bulunmaktaydı.

Balkanlar’da özel bir etkinlik içinde olan Büyük Britanya hükûmeti, bu üç ülke arasında hakem rolü oynamaya çalışmaktaydı.

İngiliz hükûmetinin Yunanistan, Yugoslavya ve Bulgaristan arasında bir yakınlaşma sağlamak üzere hazırladığı program, Liberal ve Radikal Parlamenterler Birliği Dışişleri Komitesi tarafından kaleme alınıp 1 Kasım 1925 günü yayınlanan bir muhtırayla açıklanmıştı[46]

Balkan ülkelerini “barışa kavuşturma” amacını güden bu program, söz konusu ülkeleri, bölgesel garanti paktları aracılığıyla gerçekleşecek bir

Balkan Locarno'sunun çatısı altında birleşmeye çağırmaktaydı. Şöyle diyordu bu memorandum:

"Bulgaristan'a, Sırbistan'a ve Yunanistan'a çıkar gözetmeksizin tavsiyede bulunabilecek biricik devlet, Büyük Britanya'dır. Bu halklara aralarındaki anlaşmazlıkları akıl yoluyla bir çözüme bağlamak gerektiğini kesinlikle anlatmak üzere etkin bir politika izlemek düşüyor bize. Yunanlıların şunu bilmeleri gerekiyor: Locarno paktı türünden konvansiyonlar, Milletler Cemiyeti tarafından zorla kabul ettirilemez. Bu tür anlaşmalar ancak Cenevre Asamblesi Anlaşması'ndan esinlenen hükûmetlerin iyi niyetlerinin sonucu olabilir[47]

Daha sonra memorandum, Yunanistan'ın, kendisini İtalyan etki alanı içine çekmek amacıyla yapılan girişimlerin tuzağına düşmemekle, sağlayacağı kazançları sıralamaktaydı.

Yugoslavya'nın Tutumu

"Balkan Locarno'su" tasarısı, her şeyden önce, Yugoslavya'nın müttefiki olan Fransa'nın Balkan politikasını çıkmaza sokma amacını güdüyordu.

Dolayısıyla da bu ülke, Büyük Britanya'dan gelen tasarılara karşı kuşkulu davranmaktaydı. Belgrat'ın direnişini kırmak üzere İngiliz diplomatları, birbirine tamamen karşıt iki usule başvurdular: Gerçekten de Büyük Britanya diplomasisi bir yandan Yugoslav hükûmetini, transit ticaretini artırarak ekonomik avantajlar sağlama vaadiyle kazanmaya çalışırken, öte yandan da, Balkanlar'ın, İngiltere'nin istediği şekilde, "barışa kavuşması"na karşı çıkmaya devam ettiği takdirde, bölgede yalnız başına bırakma tehdidiyle ürkütmeye çabalamaktaydı[48]

İngiliz taktiği, ürünlerini vermekte gecikmeyecekti.

Nitekim Yugoslavya'nın Atina Büyükelçisi 8 Ocak 1926 tarihinde resmen Yunan hükûmetine başvurarak, Belgrat hükûmetinin, Locarno paktı

doğrultusunda bir Balkan paktı tasarısını incelemeye hazır olduğunu bildirdi.

Yunanistan'la Yugoslavya arasındaki "dostluk ve işbirliği anlaşması", 17 Ağustos 1926 günü Atina'da imzalanacaktı. Ne var ki iki ülke arasındaki ilişkiler, bütün 1926 yılı boyunca, bir "Balkan garanti paktları sistemi"ne çıkış noktası olmayacak biçimde gergin kalmaya devam edecekti.

Üstelik böyle bir sisteme Bulgaristan'ı da kesinlikle almak gerekiyordu. Oysa bu ülkenin Balkanlı komşularına karşı tavrı açıktan açığa düşmanca bir tavırdı [49]

Bulgaristan'ın "Balkan Locarno'suna" katılmasını sağlayabilmek için, İngiliz delegesi Horace Rumbold'ın başkanlığında kurulan bir Milletler Cemiyeti Komisyonu, bu ülkeyi Balkanlı sınırdaşlarıyla sürekli çatışma hâlinde tutan sayısız toprak anlaşmazlıklarından birini Sofya lehine çözüme bağlayacaktı[50]. Yunanistan, Bulgar hükûmetiyle uzlaşmaya çağrıldı. Ama Balkanlar'daki durum yine de düzelmeyecekti.

Nitekim çok geçmeden anlaşılacaktı ki bir "Balkan Locarno'sunun" gerçekleşmesi olanak dışıdır[51]. Ayrıca iş bununla da bitmeyecekti: Gelecekteki kolektif anlaşmanın temeli olarak tasarlanan Yunan-Yugoslav anlaşması, hiçbir zaman yürürlüğe girmedi. Çünkü Yunan Parlamentosu, bu konudaki kararını üst üste birkaç kez erteledikten sonra, 25 Ağustos 1927 günkü toplantısında anlaşmayı onaylamayı oybirliğiyle reddedecekti[52]

Küçük Antant'ta Sarsıntı

İngiltere'nin Avrupa kıtası üzerindeki etkisinin gittikçe biraz daha arttığını ortaya koyan Locarno anlaşmalarının bir sonucu da, Küçük Antant içindeki kararsızlık ve anlaşmazlıkların bir kat daha keskinleşmesi olmuştur.

Fransa'nın Küçük Antant ülkeleri üzerindeki etkisi, bir hayli azalmıştı. Hele Almanya bu ülkelerdeki siyasal ve ekonomik gücünü pekiştirmeyi

başardıktan sonra, daha da belirginleşmişti bu. Gerçekten de 1926 yılının Eylül ayında, aynı zamanda Reichstag üyesi de olan bir grup Alman sanayicisi, sırasıyla Belgrat, Budapeşte ve Bükreş'i ziyaret etmişti. Ekonomik durumu sarsıntılı olan ve Almanya'dan borç alabilmeyi uman Rumen hükûmetinin itişiyle Bükreş basını, Berlin'le bir yakınlaşma için kampanya açacaktı[53]

Çekoslovakya, Yugoslavya ve Romanya'dan kurulu Küçük Antant ülkelerini bir vakitler birleştiren bağlar, şimdi iyiden iyiye gevşemiş bulunuyordu artık.

Macaristan Sorunu

Gerçekten de Küçük Antant, sahte Macar banknotları sorunu gibi bir skandal konusunda dahi bir siyasal varlık olarak ağırlığını duyuramamaktaydı. Léon Blum, 3 Mart 1926 günü Fransız Meclisi'nde yaptığı konuşmada Trianon Anlaşması tarafından yasaklanmış bulunan askerî harcamaları karşılamak üzere basılan sahte banknotlar dolayısıyla Macar hükûmetinin dikkatini çekmiş olduklarını açıklamıştı[54]

Gerçekten de bu olayda Budapeşte hükûmeti ile Başbakan Bethlen'in suç ortaklığı ettiklerini ortaya koyan sayısız belirti vardı. Ama mahkeme suçlamayı değerlendirmedi ve kararında, kalpazanların, "para kazanmak amacıyla değil, yurt sevgisiyle"[55] böyle davrandıklarını söyleyecek kadar ileri götürdü işi.

Davanın böyle bir hükümle kapanışı, Çekoslovakya'da büyük bir öfke uyandırmıştı[56]. Nitekim Prag hükûmeti, Belgrat ve Bükreş'e başvurarak, Macaristan'a karşı ortaklaşa müdahale önerdi.

Bunun üzerine Macar sorunu, 10 Şubat 1926 günü Temeşvar'da toplanan bir Küçük Antant konferansında tartışılacak, ama hiç bir karara bağlanamayacaktı. Konferansın sonunda yayınlanan bir basın bildirisi,

“Küçük Antant’ın, temsil ettiği ülkelerin çıkarı doğrultusundaki barışçı çabalarına, tam bir dayanışma ve dostluk anlayışı içinde devamda kesinlikle kararlı[57]” olduğunu tekrarlamakla yetinmekteydi.

Macar skandalı unutulmuştu âdeta. Sadece Çekoslovakya işin ardını bırakmayacak ve Fransa’yla birlikte, sorunu Milletler Cemiyeti’ne götürecekti. Milletler Cemiyeti ise konuyu en genel çizgileri içinde müzakere ettikten sonra, tamamen gömülmek üzere, mali komisyona aktardı[58]

Küçük Antant’ın öbür iki üyesi, Çekoslovak dostlarının girişimini desteklemeye yanaşmamışlardı katiyen. Romanya pasif kalmıştı. Yugoslavya ise, bununla da yetinmemiş ve Macaristan’la bir anlaşma için müzakere masasına oturmuş, üstelik Macar hükûmetine Yugoslav limanlarından yararlanma hakkını tanımıştı[59]

Küçük Antant ülkeleri sınırlarının garanti edilmesi sorununun basında ve diplomatik çevrelerde tartışılması da yine aynı sıraya rastlayacaktı[60]

46 Pravda gazetesi, 3 Kasım 1925 tarihli sayı, s. 1. “Balkanlar üzerine” başlıklı yorum.
47 Alexander, From Paris to Locarno and after. Londra, 1928, s.393.
48 Alexander, From Paris to Locarno and after. Londra, 1928, s.399.
49 Pravda gazetesi, 5 Ekim 1926 tarihli sayı, s. 2, “Balkanlarda durum” başlıklı yazı.
50 Çağdaş dönemin uluslararası politikası. Bölüm III, fasikül II, s. 11.
51 Alexander, Aynı yapıt, s. 404.
52 Pravda gazetesi, 26 Ağustos 1927 tarihli sayı, s. 1, “Yunanistan bizi şaşırtmadı” başlıklı yazı.
53 Çağdaş dönemin uluslararası politikası. Bölüm III, fasikül II, s. 24.
54 Le Temps gazetesi, 4 Mart 1926 tarihli sayı, s. 1, “Léon Blum’un açıklaması” başlıklı yazı.
55 Pravda gazetesi, 2 Şubat 1926 tarihli sayı, s. 1, “Macaristanlı yurtseverler(!)” başlıklı yazı.
56 Lidovy Noviny gazetesi, 2 Şubat 1926 tarihli sayı, s. 1, “Olmaz böyle şey!” başlıklı yazı.
57 Çağdaş dönemin uluslararası politikası. Bölüm III, fasikül II, s. 36.
58 Milletler Cemiyeti, Resmî gazete. Şubat 1926, “Kararlar derlemesi”.
59 Çağdaş dönemin uluslararası politikası. Bölüm III, fasikül II, s. 49.
60 Vienkov gazetesi, 18 Şubat 1926 tarihli sayı, s.1, “Sınır garantileri sorunu yeniden gündemde” başlıklı yazı.

10. BESARABYA’NIN DURUMU

Rumen Diplomasisinin Çabaları

Müzakereye ilk oturanlar Romanya ile Polonya olmuştur. Küçük Antant üyesi olmadığı hâlde Polonya, bu ittifakın anti sovyetik öğelerini destekliyordu. Dolayısıyla da 3 Mart 1921 tarihinde Romanya ile yapmış olduğu ve iki ülkenin Sovyetler Birliği ile bir savaş hâlinde ortaklaşa eylemini öngören askerî ittifak taraflarca yenileyecekti[61]

Küçük Antant üyeleri arasında Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği’ne karşı açıktan açığa düşmanca bir tutum izleyen ülke, Romanya idi. Sovyetlerin Besarabya’nın Romanya tarafından ilhakını hiçbir şekilde kabul etmeyeceğini çok iyi biliyordu çünkü Bükreş hükûmeti. Gerçekten de Moskova, ilhakı kabul etmek şöyle dursun, bu konuda herhangi bir uzlaşma önerisini tartışmaya bile yanaşmıyordu.

Besarabya’nın ilhakını haklı göstermek üzere Romanya, İttifak Devletleri tarafından 1920’de imzalanmış olan Paris protokolünü ileri sürüyordu. Oysa söz konusu metin, sadece Fransa ile İngiltere tarafından onaylanmıştı. Japonya ile İtalya, bu hususta hiç de aceleci davranmamaktaydılar.

Sovyet hükûmetine gelince, Moskova, kendi fikri alınmaksızın “onaylanan” bu tür bağıtları birer yasa olarak kabulü kesinlikle reddetmekteydi.

Korkudan titrediği sınırları için Fransa’dan garanti talep etti Romanya. Paris hükûmeti, Bükreş’le bir genel garanti anlaşması imzalamaya hazırdı; ancak Besarabya hakkındaki protokol konusunda, bu belgenin bir an önce onaylanmasını sağlamak üzere Japonya’ya baskı yapmayı vaat etmekle yetiniyordu.

Fransız-Rumen Anlaşması ve Yankıları

İki ülke arasındaki müzakereler, herhangi bir sonuç vermeksizin iki aya yakın bir zaman sürdü. Sonunda Fransa’dan umudu kesen Rumen Başbakanı Averesco, Chamberlain’la anlaşmak için Londra’nın yolunu tutacaktı[62]

Romanya hükûmeti, bir yandan da İtalyan hükûmetiyle pazarlığa oturmuş bulunuyordu[63]. Bir kredi vaat etmişti Mussolini Bükreş’e. Ama buna karşılık, Ploeşti bölgesindeki petrolleri işletme imtiyazının bir İtalyan şirketine verilmesini; ayrıca Rumen petrollerinin ihracı konusunda da İtalya’ya öncelik tanınmasını istemekteydi.

Fransız hükûmeti, Rumen-İtalyan müzakerelerini haber alır almaz, miskinliğinden sıyrılacaktı. Paris, Bükreş’le tasarlanan anlaşmayı gömülü olduğu çekmeceden çıkardı hemen ve iki ülkeyi bağlayan belge, 10 Haziran 1926 günü Fransa Dışişleri Bakanı Briand ile Romanya’nın Paris büyükelçisi Diamandi tarafından törenle imzalandı.

Rumen diplomasisi, bu başarıdan dolayı son derece memnundu; ama bundan dolayı İtalya ile yapılacak bir anlaşmanın avantajlarını da küçümsüyor değildi. Nitekim iki ülke arasındaki müzakereler sürdürülecek ve 16 Eylül 1926 tarihinde de, Romanya’nın Besarabya üzerinde hak sahibi

olduğunu resmen kabul eden bir anlaşmanın imzalanmasıyla sonuçlanacaktı [64]

Müttefiki Romanya'nın ikili oyunu, Fransa'da kuşku uyandırmıştı. Öte yandan Paris, Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği'nin Fransız-Rumen anlaşması karşısında ilgisiz kalamayacağını gayet iyi anlamaktaydı. İşte bundan dolayıdır ki Fransız basını, söz konusu anlaşmanın Fransız-Sovyet ilişkilerine hiçbir zarar vermeyeceğini belirtme çabasına girdi. Nitekim Le Temps, şunları yazmaktaydı:

"Yeni anlaşmanın Moskova'da kuşku yaratmaması gerekirdi aslında. Bilindiği gibi Sovyet hükûmeti, Romanya söz konusu olunca daimî güvensiz davranma eğilimindedir ve Romanya'nın Besarabya üzerinde hak sahibi olduğunu kabul etmemektedir[65]."

Moskova'daki Fransız büyükelçisi Herbette, Sovyet yetkilileriyle yaptığı özel görüşmelerde, Dışişleri bakanı Briand ise basına verdiği demeçlerde, hem Fransız kamuoyunu yatıştırmaya çabalamakta, hem de Sovyetler Birliği hükûmetine Fransa'nın dürüstlüğü üzerine güvence sunmaktaydılar[66]

Briand'a bakılırsa Paris hükûmeti, uzun zaman önce Poincaré tarafından Romanya'ya karşı alınmış olan yükümlülükleri yerine getirmekten başka bir şey yapmamış oluyordu; üstelik de kendisi, imzalanan anlaşmanın kapsamını duyulur derecede kısıtlamış bulunmaktaydı. Dışişleri bakanına göre, Romanya'nın İtalya ile bir anlaşma yapmak üzere olduğunu öğrenen Fransız hükûmeti için aynı şekilde hareket etmekten başka bir çare kalmamıştı. Ve Briand, bir yandan Fransa ile müzakereleri sürdürürken, bir yandan da Mussolini ile anlaşma yoluna giden Averesco'yu "diplomatik incelikten yoksun[67]" bir siyaset adamı olarak nitelemekteydi.

Sovyet Protestosu

Ne var ki Fransız diplomasisinin, Fransa-Romanya anlaşmasının gerçek yüzünü gizleme yolundaki bu çabaları sonuçsuz kalacaktı: Anlaşmanın anti sovyetik karakteri, hele Besarabya'ya ilişkin bölümü bakımından apaçık ortadaydı.

Nitekim işte bunun içindir ki Sovyetler Birliği hükûmeti, 2 Ekim 1926 günü Paris hükûmetine bir protesto gönderdi. Besarabya'nın Romanya tarafından gayrı meşru bir şekilde ve zorla ilhakını onaylayan Fransız Rumen anlaşmasını Fransız hükûmetinin Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği'ne karış düşmanca bir davranışı olarak niteleyen Sovyet notası, şöyle devam etmekteydi.

"Fransa bu anlaşmaya imza koymakla, açıkça Rumen hükûmetini destekleme durumuna girmektedir. Oysa söz konusu hükûmet, uluslararası hukukun en temel ilkelerini olduğu kadar kendi resmî vaatlerini de çiğneyerek, Fransız temsilcileri de dâhil olmak üzere Müttefik temsilcilerinin 1917 yılında Yaşta yayınladıkları bildiriye ve 1918 yılında General Averesco ile Sovyet hükûmeti arasında imzalanmış olan resmî anlaşmanın hükümlerine aykırı bir şekilde ve nihayet, Besarabya halkının defalarca dile gelen iradesini umursamaksızın, yükümlülüklerini yerine getirmeyi reddetmekte ve Sovyetler Birliği'nin bir parçası olan toprakları boşaltmamaktadır[68]."

Sovyet notası, daha sonra, şu önemli noktaya da dikkatini çekiyordu Paris hükûmetinin:

"Unutulmamalıdır ki 10 Haziran 1926 Fransız-Rumen anlaşması, Besarabya sorununun, halkların kendi kaderlerini kendileri saptama hakkını temel alarak barışçı bir yoldan çözüme kavuşturulması şansını iyice azaltmış ve Doğu Avrupa'da barışı tehdit eden tehlikeyi daha da ciddi bir hâle getirmiş bulunmaktadır[69]."

Sovyet hükûmeti, 16 Eylül 1926 tarihli İtalyan-Rumen anlaşmasının imzalanmasından sonra, 6 Ekim 1926 günü Mussolini'ye de benzer bir protesto notası yollamıştı.

İtalya'nın Tutumu

Geciktikçe gecikecekti Roma'nın cevabı. Nihayet 7 Mart 1927 tarihli bir notayla Sovyet hükûmetine cevap veren İtalyan hükûmeti, "Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği ile Romanya arasında yapılacak ikili müzakerelerin bir çözüm şekli bulunmasıyla sonuçlanacağı umudu içinde, Paris protokolünün onaylanmasını uzun bir süre boyunca ertelemiş" bulunduğunu belirttikten sonra, şöyle diyordu.

"Ama artık Besarabya sorununun uzlaşma yoluyla bir çözüme ulaştırılmasının yakın bir gelecek içinde söz konusu olamayacağı meydana çıkmış bulunmaktadır. Krallık hükûmeti, işte bu noktayı göz önüne alarak, söz konusu protokolün onayını daha fazla geciktirmemeye karar vermiştir[70]"

Bunun üzerine Sovyet hükûmeti, 17 Mart 1927 tarihini taşıyan ikinci bir notayla durumu yeniden protesto etti. Moskova, bu yeni belgede şöyle diyordu:

"Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği hükûmeti, Besarabya'nın Romanya tarafından ilhakını, yalnız ve yalnız bir şiddet edimi olarak göz önüne almakta kararlıdır[71]."

Ve şu sonuca varıyordu nota:

"İtalya tarafından onaylanan ve gerek Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği'nin gerekse doğrudan doğruya Besarabya ahalisinin fikri ve eveti alınmaksızın imzalanmış olan 28 Ekim 1920 tarihli protokol, Moskova hükûmetinin gözünde, sadece hiçbir hukuki değer taşımayan bir belge değildir; aynı zamanda, etkili bir barış politikasının ilke ve amaçlarına da kesinlikle aykırı bir belgedir [72]."

Locarno politikası iflas hâlindeydi, sözün kısası. Avrupa'yı "Barışa kavuşturma" girişimleri sonuçsuz kalmaktaydı. Bu başarısızlığın bellibaşlı nedenlerinden biri, Batılı büyük devletlerin Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği'ni tecrit etme ve uluslararası politika hayatını temel sorunlarının uzağında tutma arzularıydı.

Oysa Avrupa'da barışı gerçekten ve içtenlikle koruyup sürdürmek isteyen bütün ülkeler için Sovyetler Birliği'yle yakınlaşma, kaçınılmaz bir zorunluluk hâline girmişti artık. Halklar ve devletlere, Locarno sonrası

çelişkilerin, bulanık siyasal kombinasyonların ve sözümona barışçı blokların ağzından sıyrılıp çıkarak gerçek ve verimli bir işbirliğine yönelme olanağını sağlayabilecek olan biricik yol, bu idi.

61 Çağdaş dönemin uluslararası politikası. Bölüm III, fasikül II, s. 62. Aynı zamanda bkz.: Pravda gazetesi, 6 Mart 1926 tarihli sayı.
62 Le Temps gazetesi, 23 Mayıs 1926 tarihli sayı, s. 1. “Bükreş sabırsızlanıyor” başlıklı yazı.
63 Çağdaş dönemin uluslararası politikası. Bölüm III, fasikül II, s. 81.
64 Çağdaş dönemin uluslararası politikası. Bölüm III, fasikül II, s. 82.
65 Le Temps gazetesi, 14 Haziran 1926 tarihli sayı, s. 1, “Sovyetleri yatıştırmak gerekir” başlıklı yazı.
66 G.Deborin, Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği’nin uluslararası ilişkileri ve dış politikası. Fasikül I (1917-1929). Moskova, 1942-1943.
67 Pravda gazetesi, 18 Haziran 1926 tarihli sayı, s. 1, “Briand’ın demeci” başlıklı haber.
68 Çağdaş dönemin uluslararası politikası. Bölüm III, fasikül II, s. 98.
69 Çağdaş dönemin uluslararası politikası. Bölüm III, fasikül II, s. 105.
70 Aynı yapıt, s. 106.
71 Aynı yapıt, s. 109.
72 Aynı yapıt, s. 109.

KIRKDOKUZUNCU BÖLÜM

SOVYETLER BİRLİĞİ'NE KARŞI TEK BİR CEPHE KURMA GİRİŞİMLERİNİN BAŞARISIZLIĞI (1925-1927)

1. ULUSLARARASI ARENADA SOVYETLER BİRLİĞİ'NİN DURUMU

Sovyetler Birliği'nin Artan Prestiji ve Bunun Nedenleri

Dış ülkelerle olan ilişkilerinde Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği, tutarlı olduğu kadar da kesin ve kararlı bir barış politikası izlemekteydi. Kapitalist ülkelerle kuşatılmış bir durumda olan yeni devletin bütün komşularıyla dostluk kurup sürdürmekte ve bu dostluk ilişkilerini pekiştirmekte hayati çıkarı bulunmaktaydı. Çünkü Sovyet halkı ve hükûmeti, ülkenin ekonomik, teknik ve kültürel bakımlardan yeni baştan kuruluşu işine girişmiş durumdaydılar.

Bu arada, çeşitli yabancı ülkelerdeki gerici ve emperyalist çevreler, eski geri kalmış Rusya'nın ileri, güçlü ve bağımsız bir yepyeni devlet hâline gelmesini engellemekte kararlıydılar. Bu tehlikenin farkında olan Sovyet hükûmeti, ülkenin savunma gücünü durmaksızın pekiştiriyor ve güvenliği konusunda gerekli bütün önlemleri alıyordu.

Barış ve güvenliği garanti altına almak, yabancı ülkelerle olan siyasal ve ekonomik ilişkileri daha da geliştirmek: Bütün bu dönem boyunca Sovyet

diplomasisine düşen belli başlı görevler, işte bunlar olmuştur.

Nitekim işte bu doğrultuda gösterdiği çabalar sonucunda Sovyet hükûmeti, 1925-1926 yıllarında Türkiye (17 aralık 1925), Almanya (24 Nisan 1926) ve Lituanya (28 Eylül 1926) ile birer dostluk ve tarafsızlık anlaşması; Afganistan'la (31 Ağustos 1926) bir tarafsızlık ve saldırmazlık anlaşması; İran'la da (1 Ekim 1927) bir garanti ve tarafsızlık anlaşması imzalamıştır[1]

Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği'nin diplomatik etkinliği özellikle Orta Doğu ülkelerinde verimli olmuştur. Bu ülkelerde Sovyet Devleti ve halkının büyük bir prestij sahibi olduklarını görüyoruz. Bunda da şaşılacak hiçbir yan yoktur: Çünkü Sovyetler Birliği ile söz konusu ülkeler arasında yapılan bütün anlaşmalar, daha düne kadar emperyalistler tarafından utanmazcasına ezilen ve bugün de küçümsenen halkların bağımsızlığına ve egemenliğine Sosyalist devlet tarafından gösterilen derin ve içten saygının birer kusursuz örneği olmuşlardır.

Türk-Sovyet Anlaşması (17 Aralık 1925)

Sovyetler Birliği ile Türkiye arasında yapılan anlaşma, bu ülke bakımından özellikle çetin bir dönemde imzalanmıştı[2]

Gerçekten de bütün eski müttefiklerinden tecrit edilmiş bir hâlde bulunan Türkiye Cumhuriyeti, Milletler Cemiyeti tarafından kendisine empoze edilen Irak sınırını kabullenmek ve aynı zamanda, Musul konusunda ulusal çıkarlarına aykırı düştüğünü bile bile İngiltere ile anlaşmak zorunda kalmıştı.

Öte yandan Türkiye, İtalya'nın tehdidi altında da duyuyordu kendini. Gerçekten de Romalı faşist hükûmet, kendisine Müttefik diplomasisi tarafından savaş sonunda vaat edilmiş olan bereketli Anadolu kıyılarını silah zoruyla ele geçireceği günlerini düşlemekteydi[3]

En son olarak da Türk hükûmeti, Kürt aşiretlerine karşı uzun bir mücadele yürütmek zorundaydı. Nitekim yabancı ajanlar tarafından kışkırtılan bu aşiretler, 1924-1925 yıllarında sürekli ayaklanma hâlindeydiler[4]

İşte bu koşullar içinde bulunan Türkiye Cumhuriyeti, Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği'nin Türk çıkarlarına ve güvenliğine aykırı düşecek hiçbir ittifak ve anlaşmaya katılmama şeklinde taahhüdüne özellikle büyük önem veriyordu. Anlaşmaya, Türkiye bakımından da aynı yükümlülüğü getiren bir madde eklenmişti.

Sovyet-İran ve Sovyet-Afgan Anlaşmaları

Sovyet hükûmetinin İran'a karşı güttüğü politika da aynı ilkelerden esinlenmekte, aynı dostça tavra dayanmaktaydı. Moskova ve Tahran hükûmetleri arasında iki ülkenin yakınlaşması bakımından sağlam bir temel görevi görmüş olan 1921 anlaşması, tarafların büyük çapta ticaret ilişkileri kurmaları için de bir hareket noktası yerine geçecekti.

İran hükümdarı Rıza Han'ın ülkenin güneyinde ayaklanan büyük toprak sahiplerine karşı açtığı mücadele sırasında, Tahran hükûmetine karşı kesinlikle dürüst bir tutum izlemişti Sovyet hükûmeti. Ve 1 Ekim 1927 tarihinde imzalanan anlaşma da, Rus-İran dostluğunu bir kat daha perçinleyecekti[5]

Sovyet hükûmeti tarafından Afganistan hükümdarı Emanullah Hana karşı izlenen tutum da farklı değildi. Gerçekten de Emanullah Han, ülkesinin siyasal bağımsızlığı ve kültürel reformu doğrultusunda attığı her adımda Sovyetler Birliğinin çıkar gözetmez dostça desteğini yanında bulmuştu. İki ülke arasındaki yakınlaşmayı vurgulamış olan 28 Şubat 1921 anlaşması, yerini 31 Ağustos 1926 tarihinde Pagman'da imzalanan yeni bir tarafsızlık ve saldırmazlık anlaşmasına bırakacaktı[6].

1 G.Deborin, Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği'nin uluslararası ilişkileri ve dış politikası. Fasikül I (1917-1929). Moskova, 1942-1943.

2 Pravda gazetesi, 18 Aralık 1925 tarihli sayı, s. 1, “Dost Türkiye’nin daima yanındayız” başlıklı yorum.
3 Corriere della Sera gazetesi, 2 Aralık 1925 tarihli sayı, s. 1, “İtalya haklarına kavuşmalıdır” başlıklı yazı. Ayrıca bk. Impero gazetesi, 2 Aralık 1925 tarihli sayı, s. 1, “İtalya uyumuyor” başlıklı yazı.
4 Çağdaş dönemin uluslararası politikası. Bölüm III, fasikül II, s. 124.
5 G.Deborin, Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği’nin uluslararası ilişkileri ve dış politikası. Fasikül I (1917-1929). Moskova, 1942-1943.
6 Çağdaş dönemin uluslararası politikası. Bölüm III, fasikül II, s. 140.

2. SOVYET-ÇİN İLİŞKİLERİ

Sovyet-Çin Anlaşması

Gittikçe gelişen Çin-Sovyet dostluğu 31 Mayıs 1924 tarihinde imzalanan bir anlaşmayla taçlanmış bulunmaktaydı. Söz konusu anlaşma, Çin'in bağımsızlık mücadelesinde de önemli bir aşamanın başlangıcıdır.

Gerçekten de bu anlaşmada, Çin devleti, yakın tarihinde ilk kez olarak bağımsız bir devlet muamelesi görmüştür[7]. En sıkışık olduğu durumda büyük komşusundan gelen bu destek, milliyetçi Çin çevrelerinde büyük bir coşkuyla karşılanmıştı. Nitekim, Kanton'daki devrimci hükûmetin başkanı Sun Yat Sen, Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği'nin tam yetkili temsilcisine yolladığı mektupta şöyle diyordu:

"Ülkelerimizin karşılıklı çıkarları, bizi bir ortak politika gütmeye zorlamaktadır. Ancak böyle bir ortak politika sayesindedir ki devletlerimiz öbür devletlerle eşitlik temeli üzerinde ilişki kurabilmiş ve ekonomik emperyalizm metotlarıyla zora dayalı uluslararası bir sistemin bize empoze etmiş olduğu siyasal ve ekonomik kölelikten kurtulma olanağını bulabilmişlerdir[8]"

O sıralarda Kuzey Çin, militarist topluluklar arasında bir iç savaşa sahne olmaktaydı. Gerçekten de Çin'deki militarist kliği bir maşa olarak kullanan yabancı emperyalistler, her biri bir yabancı devletten güç alan, iki büyük asker takımı kurmayı başarmış bulunuyorlardı. Nitekim U Pey Fu tarafından yönetilen Çi Li grubunu İngiliz ve Amerikan sermayesi, Çan Tso Lin yönetimindeki Mukden grubunu ise Japon sermayesi destekliyordu[9].

Kapitalizme karşı girişmiş olduğu mücadelede Çin, Sovyetler Birliği'nin yakın desteğine güvenebilirdi ancak. Nitekim Sun Yat Sen tarafından 11 ekim 1924 günü yayınlanan "Çin Halkına" başlıklı çağrıda şöyle denilmekteydi:

"Unutmayın ki orada, özgür Rusya'da, "Çin'e vurmak için kalkan eller aşağı!" parolası dalgalanmaktadır. Ola ki yabancı kapitalistler alay eder bu sözle ve Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği'ni Çin'den ayıran mesafenin büyüklüğüne bakıp, bu sözün etkisiz kalacağını sanırlar. Moskova'da ortaya atılan parolaların, mesafelere yenilmek bir yana, şimşek gibi bütün dünyayı dolaşıp tüm emekçilerin yüreğinde derin yankılar uyandırdığını bilmez onlar. Sovyetler Birliği'nden gelen tinsel desteğin, yeni Türkiye Cumhuriyeti'nin düşmanlarına karşı kazandığı zaferde, nasıl bir rol oynadığını biz biliriz... Toplardan da etkili bir yardımdır bu... Yine biz biliriz ki, hiçbir zaman haksız bir davayı desteklemez Sovyetler. Ve bugün bizi desteklediklerine göre, hakikat bizden yana demektir. Ve son zafer daima hakikatindir. Hukuk, kaba kuvvet karşısında mutlaka zafere ulaşacaktır [10].

Sun Yat Sen'in Siyasal Vasiyetnamesi

Çin Devrimi'nin kesin zafere eriştiğini görmeksizin, 12 Mart 1925 gecesi ölecekti Sun Yat Sen. Modern Çin Devleti'nin kurucusu, siyasal vasiyetnamesinde, Çin'in özgürlüğü ve bağımsızlığı için "Büyük Sovyetler Birliği[11]" ile sıkı işbirliği hâlinde mücadeleye devam etmesini istemekteydi

partisinden. Gerçekten de Sun Yat Sen, ölümünden hemen birkaç saat önce kaleme aldığı son veda yazısında, Sovyetler Birliği Merkez Yürütme Komitesi'ne halkı adına teşekkür duyguları sunarak şunları söylemekteydi:

"Aziz yoldaşlar! Karşısında insanların çaresiz kaldığı bir derdin pençesinde olan ben, sizleri ve partimle ülkemin kaderini düşünmekten bir an bile geri kalmadım. Sizler bugün özgür Cumhuriyetler Birliği'nin başındasınız, ölümsüz Lenin tarafından mazlum halklara bırakılmış bulunan mirası yönetiyorsunuz. Emperyalizmin kurbanları, en eski çağlardan beri köleliğe, savaşa ve adaletsizliğe dayanan uluslararası rejimden bu miras sayesinde kurtulacaklardır... Vasiyetnamemde Kuomintang'dan, emperyalistler tarafından bir yarı sömürge durumuna düşürülmüş olan Çin'in yeniden özgürlüğüne kavuşabilmesi için, girişmiş bulunduğumuz devrimci ulusal kurtuluş hareketine devam etmelerini istedim. Dolayısıyla da, sizlerle sürekli temas hâlinde kalmalarını talep ettim partili arkadaşlarımdan. Aziz yoldaşlar, sizlerden ayrılırken şu umudumu özellikle dile getirmek isterim ki Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği'nin güçlü ve özgür bir Çin'de en büyük dost ve müttefikini selamlayabileceği ve iki ülkenin, mazlum halkların kurtuluşu için verilen büyük mücadelede, son zafere doğru el ele yürüyecekleri günler hiç de uzak değildir[12]"

Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği Merkez Yürütme Komitesi Prezidyum, bu mektupla birlikte Sun Yat Sen'in ölüm haberini de almış ve hemen bir telgrafla duyduğu derin üzüntüyü Çin halkına iletmiş ve başsağlığı dileklerini sunmuştu. Sovyet hükûmetinin telgrafında şu sözler yer almaktaydı:

"Kendini halkına ve idealine adamış olan Sun Yat Sen, önderlik ettiği davanın gelişmesi için sağlam bir temel kurmuştur. Sun Yat Sen, Çin halkının dünyanın bütün öbür halklarıyla eşit olduğunu ilan etmiş; partisinin ve ülkesinin dış politikadaki değişmez ilkesi olarak da, Büyük Sovyetler Birliği halklarıyla işbirliğini göstermiştir [13]"

Moskova hükûmeti bu telgrafında daha sonra, Sun Yat Sen'in öğrenci ve ardıllarının, önderleri tarafından uygulanan Sovyet politikasını koruyup sürdürmeyi ve savunmayı kendilerine bir görev bilecekleri umudunu dile getirmekteydi.

7 G.Deborin, Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği'nin uluslararası ilişkileri ve dış politikası. Fasikül I (1917-1929). Moskova, 1942-1943.

8 Çağdaş dönemin uluslararası politikası. Bölüm III, fasikül II, s. 144.

9 Çağdaş dönemin uluslararası politikası. Bölüm III, fasikül II, s. 177.
10 G.Deborin, Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği’nin uluslararası ilişkileri ve dış politikası. Fasikül I (1917-1929). Moskova, 1942-1943.
11 Çağdaş dönemin uluslararası politikası. Bölüm III, fasikül II, s. 180.
12 Aynı yapıt, s. 182-183.
13 İzvestiya gazetesi, 24 Mart 1925 tarihli sayı, s. 1, “Çin halkına başsağlığı diledik” başlıklı yazı.

3. BÜYÜK DEVLETLERİN ÇİN POLİTİKASI

Times'ın Bir Yazısı

Çin'in büyük bir bölümünü sarsmaya başlayan geniş ulusal kurtuluş hareketi, anti emperyalist ve özellikle de anti-britanik bir karakter kazanmakta gecikmeyecekti. Hele, İngiliz mallarına karşı uygulanan ve on altı ay süren boykot, Çin'deki Büyük Britanya ticareti için büyük bir darbe olmuştu [14].

İngiliz burjuvazisinin önde gelen sözcülerinden biri olan Times gazetesi, Çin'deki anti-britanik hareketi, rakip devletler tarafından çevrilen dolapların bir sonucu olarak göstermekte ve şöyle demekteydi:

"Apaçık görülmektedir ki rakiplerimiz ve düşmanlarımız, bu hareketi dolaylı ya da dolaysız yollardan, anti-britanik bir çalkalanma doğrultusunda kanalize etme çabasındadırlar. Normal zamanda bizimle iyi ilişkiler içinde bulunmaya özen gösteren bazı uluslar, bunalım dönemlerinde, Çin'de kendilerine üstünlük sağlayabilmek için hemen anti-britanik kampa geçmektedirler[15]."

Times’ın yakınmaları boşuna değildi, gerçekten de Çin’de öteden beri rekabet içinde bulunan ülkeler, Büyük Britanya’nın güç durumda oluşundan yararlanmaya çalışıyorlardı. Bunlardan biri de Japonya idi. Gerçi Japon dışişleri bakanı, resmî açıklamalarında, ülkesinin Çin’in iç işlerine hiçbir müdahalede bulunmayacağını söylemekteydi. Ama aslında Japon diplomasisi, Çin’de gerek siyasal ve gerekse ekonomik anlamda İngiltere’nin yerini almak için dolap üzerine dolap çeviriyordu[16].

1925 yılının Temmuz ayında Kanton’da yeni bir ulusal hükûmet kurulmuştu. Emperyalistler tarafından Çin’e empoze edilen duruma karşı başlayan hareketin başına geçti bu hükûmet. Çin gümrük gelirlerini uluslararası kontrol altında tutan sistem, özellikle şiddetli bir hoşnutsuzluk uyandırmaktaydı. 1925 Ekim’inden 1926 Mayıs’ına kadar süren gümrük konferansı da hiçbir olumlu sonuç getirmeyince Kanton hükûmeti, ülkedeki gümrük rejiminde reform yapmak üzere kendiliğinden harekete geçti[17].

İngiliz Önerisi ve Tepkileri

Bu durumda İngiliz diplomasisi, ödün vermek zorunda kalmıştı. Nitekim Büyük Britanya’nın Pekin temsilcisi O’Malley, 18 Aralık 1926 günü, Çin’deki kordiplomatik tarafından incelenmek üzere bir memorandum yayınladı. Çin’le yabancı ülkeler arasındaki ilişkilerin, 1839-1860 yılları arasında kurulmuş olan köhne şekiller içinde sürüp gittiğinin belirtildiği bu belgede, İngiliz hükûmeti, bu durumun böyle süremeyeceğini öne sürmekte ve büyük devletlere, yürürlükte olan anlaşmaları, Çin’de yeterince güçlü bir merkezî hükûmet kurulur kurulmaz, revizyondan geçirmeye hazır olduklarını açıklayan bir ortak bildiri kaleme almayı önermekteydi. Bu konuya ilişkin olarak, şöyle diyordu İngiliz memorandumu:

“İlgili devletleri, Çin’in siyasal ve ekonomik gelişiminin ancak yabancı vesayeti altında gerçekleşebileceği şeklindeki eskimiş anlayışı terke çağırmaktayız. Bugün söz konusu devletlere düşen, Çin’e kendi

kontrollerini empoze etmek gibi bir niyet taşımadıklarını açıkça bildirmektir[18]”

İlgili devletlerin büyük çoğunluğu, bu memorandumu onaylamaya yanaşmayacaktı. Hele Japonya , her türlü ortak girişim tasarısına kesinlikle karşı olduğunu açıkladı ve Çin’deki çıkarlarını ikili müzakereler aracılığıyla garanti altına alma yoluna gideceğini bildirdi[19].

Amerikan diplomasisi de benzer bir tavır alacaktı. Nitekim Washington hükûmeti, her zamanki gibi, “Çin’de açık kapılar” parolasına sığınmakta ve bu ülkede hiç kimseye ayrıcalık tanınamayacağını bildirmekteydi. Amerikan Dışişleri Bakanı Kellog, bu konuya ilişkin olarak basın temsilcilerine verdiği bir demeçte şöyle diyordu:

“Amerika Birleşik Devletleri, Çin‘de yürürlükte olan gümrük rejiminin ve yabancıların tümüyle yararlandığı diplomatik dokunulmazlık hakkının elden geldiğince çabuk bir şekilde kaldırılmasını öteden beri istemektedir. Amerikan hükûmeti, bu temel tavra paralel olarak, Çin‘in gümrük özerkliği sorununu Çin halkı adına konuşmaya yetkili her hükûmet ya da temsilci ile tartışmaya hazırdır[20].”

En son olarak da Fransa, İngiliz girişimine karşı olduğunu bildirecekti. Böyle bir inisiyatifin çok geç kalmış olduğunu yazıyordu Fransız basını. Paris hükûmetine yakınlığıyla tanınan ve Fransız burjuvazisinin yarı resmî sözcüsü durumunda olan Le Temps gazetesinde şu satırlar okunmaktaydı:

“Bundan birkaç yıl önce davranılmış olsa, uzlaşımcı bir politika sayesinde Çin devrimi pekâlâ önlenebilirdi. Ama bugünkü durumda İngiliz önerisinin uygulanması, Çin‘de Batılı devletlerin güçsüzlüğüne bir işaret şeklinde yorumlanacaktır[21].”

Balfour’un Sözleri ve Gerçek

Bununla birlikte İngiliz memorandumunun anlamını küçümsemek de yanlış olacaktır.

Gerçekten de Büyük Britanya hükûmeti, bu belgede, Çin‘le yapılmış olan konvansiyonların köhne karakterini itiraf ve dolayısıyla da, revizyonlarını ilke olarak kabul etmiş bulunmaktaydı.

İngiltere, ayrıca 1927 yılının başında Chamberlain‘in ağzından Hankeu (Hang-tcheou; Güney Çin, Tchökiang’ın baş kenti) ve Pekin hükûmetlerine ayrı ayrı başvurarak Londra hükûmetinin Çin milliyetçilerine yeni ödünler vermeye de hazır olduğunu açıklamıştı[22].

Yine aynı dönem içinde Dışişleri Bakanı Kellog da, Amerikan hükûmetinin resmî görüşünü içeren bir bildiri yayınlayacaktı[23]. Söz konusu belgede belirtildiğine göre Washington hükûmeti, Çin‘le gümrük özerkliği konusunda müzakereye girmeye hazırdı. Bir tek koşul öne sürüyordu Amerikan diplomasisi anlaşmak için: Birleşik Devletlerin Çin tarafından „en fazla kayrılmaya layık ulus“ olarak kabul edilmesi.

Ne var ki bütün bu uzlaşımcı önerilerle dolu bildiriler, sahiplerinin bir yandan da Çin‘e asker yığmalarına engel olmayacaktı. Bu konuda kendisinden açıklama yapması istenen İngiliz Başbakanı Lort Balfour, Büyük Britanya hükûmetinin Çin‘de hiçbir saldırgan amaç gütmediğini, ama merkezî bir hükûmetin bulunmadığı ve iktidarın birbirinden bağımsız altı General arasında bölüşüldüğü bir ülkeyle normal ilişkiler kurmanın son derece zor olduğunu ileri sürüyordu. Girişimlerini temize çıkarabilmek için şöyle diyordu Balfour:

“Durum öylesine karmaşık bir hâldedir ki, bugün Çin’de hüküm süren kaosa şöyle bir çekidüzen verebilmek için bir dizi diplomatik girişimde bulunmak gerekmektedir. Biz, anlaşmaların revizyonu için Çin’le bir uzlamaya varma konusunda gerçekten arzuluyuz. Bununla birlikte hemen belirteyim ki, Çin bir tek devlet hâline gelmediği ve bugün içinde yüzdüğü kaostan kurtulamadığı sürece bu ülkede gerek dış politika ve gerekse dış ticaret alanlarında herhangi bir reformu uygulamak olanak dışıdır[24].”

Yığınların devrimci hareketinden ürküye kapılan ve ayrıca da yabancı emperyalistlerin ağır baskısı altında olan büyük Çin burjuvazisi, ulusal cephenin birliğini torpillemeye koyulacaktı. Nitekim 12 Nisan 1927 günü Şanghay, Nankin ve Kanton’da üç paralel karşı devrimci hükûmet darbesi tertiplendi[25]. 1927 yılının Mayıs ayı başında ülkede üç ayrı politik merkez bulunmaktaydı: Kanton’daki ulusal hükûmetin darbeden hemen sonra taşınmış olduğu U Kan, bozguncu burjuvazi tarafından yönetilen Nankin ve

en son olarak da, Çan Tso Lin’e bağlı bütün gerici kuvvetleri toplayan Pekin.

14 Alexander, From Paris to Locarno and after. Londra, 1928, s. 443.
15 Times gazetesi, 11 Temmuz 1925 tarihli sayı, s. 1, “Çin’de durum” başlıklı yazı.
16 Alexander, From Paris to Locarno and after. Londra, 1928, s. 447.
17 Çağdaş dönemin uluslararası politikası. Bölüm III, fasikül II, s. 191.
18 Çağdaş dönemin uluslararası politikası. Bölüm III, fasikül II, s. 198.
19 Manchester Guardian gazetesi, 2 Ocak 1927 tarihli sayı, s. 1, “Japonya’nın beklenen cevabı nihayet açıklandı” başlıklı yorum.
20 New York Herald Tribune gazetesi, 4 Ocak 1927 tarihli sayı, s. 1, “Dışişleri Bakanı Kellog’un basın toplantısı” başlıklı haber.
21 Le Temps gazetesi, 6 Ocak 1927 tarihli sayı, s. 1, “İngiliz önerisi benimsendi” başlıklı yazı.
22 Manchester Guardian gazetesi, 11 Ocak 1927 tarihli sayı, s. 1, “Chamberlain’ın açıklaması” başlıklı haber.
23 Çağdaş dönemin uluslararası politikası. Bölüm III, fasikül II, s. 212.
24 Çağdaş dönemin uluslararası politikası. Bölüm III, fasikül II, s. 217.
25 Pravda gazetesi, 14 Nisan 1927 tarihli sayı, s. 1, “Çin burjuvazisi emperyalistlerle elele Devrim’i boğma girişiminde” başlıklı haber.

4. ÇİN-SOVYET GERGİNLİĞİ

Saldırılar ve Kışkırtmalar

1926 kışında Çin'deki kuvvetlerin en önemlisi, Çan Tso Lin'in emrindeki 150 bin kişilik orduydu. Ve bu generalin aşırı gerici eğilimleri, güttüğü anti sovyetik politikada özellikle belirmekteydi.

Gerçekten de Mukden (Chen-yang; Kuzey Doğu Çin, Leao-ning'in baş kenti) kliği, Moskova hükûmetiyle yapılmış anlaşma ve antlaşmaları durmaksızın çiğnemekte ve Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği ile, çeşitli kışkırtma ve saldırılara başvurarak, çatışma çıkarmaya çalışmaktaydı. Bu tür olaylara, Doğu Çin demiryolu hattı üzerinde özellikle sık rastlanır hâle gelmişti.

Hattı yönetmek üzere Çin-Sovyet ortak idaresinin kurulmasından az zaman sonra Çin otoriteleri, demiryolu boyunu yer yer işgal etmek, Sovyet görevlilerini tutuklamak, vs. gibi bir dizi şiddet edimine girişmişlerdi.

Sovyet dışişleriyle görevli halk komiseri, 22 Ocak 1926 tarihli bir notayla Mukden'e başvurarak, Doğu Çin demiryolu anlaşmasının çiğnenmesini protesto etti. Olayın sorumlularını cezalandırdığı ve meydana gelen zararı

ödemeye hazır olduğu şeklinde cevap vermişti Mukden. Ve 24 Ocak 1926 tarihinde Mukden'deki Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği tam yetkili temsilcisi ile Üç Doğu Eyaleti (Mançurya)'nın Merkezî Diplomatik Servisi şefi arasında bu doğrultuda bir protokol imzalandı.

Ayrıca, taraflar arasında askıya alınan tüm sorunları kesin çözüme bağlayacak bir konferans düzenlenmesi de kararlaştırılmış bulunuyordu.

Ne var ki Mançurya'daki Çin makamları, kışkırtma kampanyalarına devamda hiçbir sakınca görmeyeceklerdi. Nitekim Mukden Konferansı'ndan hemen sonra Çinli yetkililer, Sungari Irmağı üzerinde ilerlemekte olan Sovyet gemilerine ve Doğu Çin Demiryolu Şirketi'nin mallarına el koydular. Ve Sovyet dışişleriyle görevli halk komiseri, 7 Eylül 1926 günü Mukden'e yollamış olduğu protesto notasında, öfkeli bir dille şunları söylemekteydi:

"Yerel Çin makamlarının söylenmesi bile ayıp davranışları, sadece Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği ile Çin Cumhuriyeti arasında yapılmış olan anlaşmaların açıktan açığa çiğnenmesinden ibaret kalmayıp birbirleriyle normal diplomatik ilişkiler içinde bulunan devletler arasında bile hiçbir şekilde kabul edilemez bir nitelik taşımaktadırlar[26]."

Bir Baskın ve Sovyet Protestosu

Sovyetler Birliği ile Pekin hükûmeti arasındaki gerginlikten yararlanan emperyalist basın, hemen anti sovyetik bir kampanya açarak, Moskova'yı akıl almaz birtakım dolaplar çevirmekle suçlamaya koyuldu[27]. Örneğin ulusal Çin Devrimi, "Bolşevik propagandasının bir ürünü[28]" olarak gösterilmekteydi. Ve bu iftira yağmuru, ürün vermekte gecikmeyecekti.

Gerçekten de 6 Nisan 1927 günü Çinli asker, polis görevlisi ve gizli polislerden kurulu bir ekip Pekin'deki Sovyet büyükelçiliğine bir baskın yaparak aramaya ve "arama" adı altında tam bir yağmaya girişti [29].

Pekin’de yabancı temsilcilerin oturduğu semt, diplomatik dokunulmazlık haklarından yararlanmaktaydı. Dolayısıyla da böyle bir semtte silahlı Çinlilerin varlığı, aynı semtteki kordiplomatiğin suç ortaklığıyla açıklanabilirdi ancak.

Bu bir yana, Sovyet büyükelçiliğindeki bütün temsilci ve görevliler tutuklanmış; böylelikle de arama işlemi sırasında hazır bulunmaları engellenmişti.

Sovyet dışişleriyle görevli halk komiserliği, 9 Nisan 1927 günü Pekin hükûmetine verdiği protesto notasında şöyle diyordu:

“Bu türden şiddet edimlerinin, aralarında resmî diplomatik ilişkiler sürdüren iki ülkenin siyasal tarihinde bir örneği daha yoktur [30].”

Daha sonra, baskıncıların büyükelçilik arazisinden hemen çekilmesini, elçilik personelinin özgürlüğe kavuşturulmasını ve yağmalanmış olan evrak, eşya ve paranın geri verilmesini talep eden nota, şöyle son bulmaktaydı:

“Temsilcileri buna benzer şiddet edimleriyle karşılaşan herhangi bir emperyalist hükûmet, hiç şüphe yok ki bir o kadar şiddetli misilleme önlemleriyle cevap verirdi bu davranışa. Oysa Sovyet hükûmeti, söz konusu önlemleri almaya yeterli teknik olanaklara fazlasıyla sahip olduğu hâlde, böyle bir tutum izlemeye kesinlikle ve mahsus karar vermiş bulunmaktadır. Çünkü Sovyet hükûmeti gayet iyi bilmektedir ki sorumsuz yabancı emperyalist çevreler, bu türden oyunlarla, Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği’ni kendi iradesi dışında bir silahlı çatışmaya sürüklemek amacındadırlar[31].”

Sovyet diplomasisi aldanmıyordu: Çin’in militarist pervasız davranışları, Sovyetler Birliği’ne karşı yeni bir hücum kararı alan yabancı emperyalistler tarafından hazırlanmış planın sadece bir parçasıydı.

Gerçekten de bu olaydan hemen sonra Pekin hükûmeti, Sovyet büyükelçiliğinde yapılan arama sırasında ele geçirildiğini ileri sürdüğü bir dizi belge yayınlayacaktı. Söz konusu belgeler, yine Pekin hükûmetinin açıkladığına göre, Çin’de bir komünist propaganda merkezinin varlığını, “hiçbir şüpheye yer bırakmayacak bir kesinlikle [32]” ispatlıyordu. Avrupalı emperyalist çevreler, hemen “Moskova’nın çevirdiği dolaplar[33]”dan söz etmeye giriştiler pek doğal olarak. Bu düzmece belgeler, İngiltere

hükûmetinin Sovyetler Birliği ile diplomatik ilişkilerini keserken başvurduğu belli başlı bahanelerden birini oluşturacaktı.

26 G.Deborin, Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği'nin uluslararası ilişkileri ve dış politikası. Fasikül I (1917-1929). Moskova, 1942-1943.

27 Çağdaş dönemin uluslararası politikası. Bölüm III, fasikül II, s. 222.

28 Manchester Guardian gazetesi, 29 Mart 1927 tarihli sayı, s. 1, "Moskova iş başında" başlıklı yazı. Ayrıca, bkz.: Aynı gazete, 1 Nisan 1927 tarihli sayı, s. 1, "Bolşevikler boş durmuyor" başlıklı yazı. Ayrıca, gene bkz.: Le Temps gazetesi, 29-29-30-31 Mart 1-2-3 Nisan 1927 tarihli sayılar, "İkili oyun" başlıklı yazı dizisi.

29 Pravda gazetesi, 8 Nisan 1927 tarihli sayı, s. 1, "Akıl almaz bir olay" başlıklı haber.

30 Çağdaş dönemin uluslararası politikası. Bölüm III, fasikül II, s. 232.

31 G.Deborin, Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği'nin uluslararası ilişkileri ve dış politikası. Fasikül I (1917-1929). Moskova, 1942-1943.

32 Çağdaş dönemin uluslararası politikası. Bölüm III, fasikül II, s. 269.

33 Manchester Guardian gazetesi, 12 Nisan 1927 tarihli sayı, s. 1, "Rus parmağı" başlıklı yazı.

5. SOVYET-İNGİLİZ İLİŞKİLERİ

Mavi Kitap

1926-1927 yıllarında Çin'de meydana gelen devrim olayları, İngiltere'deki genel grev ve İngiliz maden işçilerinin kahramanca mücadelesi, Büyük Britanya ile Sovyetler Birliği arasında gittikçe artan bir gerginlik yaratacaktı. Bütün bu olaylarda, her zaman olduğu gibi "Moskova'nın parmağı"nı gören gerici İngiliz basını, işte bu durumdan yararlanarak yeni bir anti sovyetik kampanyaya girişti.

Gerçekten de Büyük Britanya hükûmeti, 12 Haziran 1926 günü Sovyet dışişleriyle görevli halk komiserliğine bir nota vererek İngiliz maden işçilerine parasal yardımda bulunan Sovyet sendikalarını protesto ediyordu. Şöyle diyordu nota:

"Büyük Britanya'ya genel grevi desteklemeye yarayacak maddesel yardımların yollanmasına izin veren Moskova hükûmetinin bu düşmanca tavrına göz yummak olanak dışıdır [34].

Sovyet hükûmeti ise, 15 Nisan 1926 günü İngiltere'ye verdiği cevapta şu noktayı belirtmekteydi:

“Sovyet hükûmeti, Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği yurttaşlarının, profesyonel sendikalara yardım amacıyla dışarıya para göndermelerini yasaklayamaz[35].”

Bunun üzerine Büyük Britanya hükûmeti, Sovyetler Birliği ile ticari ilişkiler içinde bulunan İngiliz tüccarlarına seslenen bir bildiri yayınlayarak; bundan böyle gerek söz konusu ülke ile ticaret işlemlerinin ve gerekse İngiliz tüccarları tarafından Sovyet kurumlarına açılacak kredilerin, sorumluluğunu yüklenemeyeceğini açıkladı.

İngiliz hükûmeti, ayrıca, kendi kamuoyunu Sovyetlerle ilişkilerin kesilmesine hazırlamak amacıyla, 24 Haziran 1926 günü, Mavi Kitap adı altında bir derleme çıkardı. Söz konusu derlemede, 1925 yılı Ekim’inde İngiliz Komünist Partisi merkezinde ve çeşitli örgüt binalarında yapılan arama sırasında el konulan belgeler yer almaktaydı.

İşin aslına bakılırsa, bu kitapta Sovyet hükûmetini töhmet altında bırakabilecek en ufak bir belge yoktu. Ama yine de, emperyalist çevrelerin borazanlığını yapan gazeteler, bu kitabın mutlaka okunması gerektiğini, çünkü içinde Moskova’nın “İngiltere’deki demokratik rejimi devirmeye dönük etkinliğine ilişkin sayısız suç kanıtı [36]” bulunduğunu ilan etmekteydiler.

Deterding Yeniden Sahnede

Bununla birlikte Muhafazakâr İngiliz hükûmeti, “Sonuna kadar politikasını”[37] savunan aşırı gericilerin ağır baskısına rağmen, kesin bir karara varmakta sakınca görüyordu ve geçici bir karar verdi: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği ile ilişkileri kesmemek, ama yeni bir anlaşma da yapmayarak belirli bir süre olayların akışını izlemek.

Bu arada, Moskova düşmanları yıkıcı kampanyalarına devam etmekteydiler. Bu kampanya, 1926 Kasım’ında, Sovyetler Birliği’nin

Londra’ya yeni bir büyükelçi ataması gerektiğinde, iyiden iyiye yoğunlaşacaktı.

Muhafazakâr borazanların ardında, anti sovyetik kampanyanın hakiki tertipçileri olan, iri kıyım İngiliz bankacılarıyla sanayicileri vardı. Rusya’da devrimden sonra ulusallaştırılan işletmelerin eski sahipleri, (ki bunlar, Rusya’dan Alacaklı Olan İngilizler Derneği adı altında toplanmışlardı) özellikle hararetli bir etkinlik içindeydiler. Ve bu topluluğun yönetim kurulunda, savaştan önce Güney Rusya’daki petrol kuyularının büyük bir kısmını elinde tutan para babaları bulunmaktaydı.

Rusya’dan Alacaklı Olan İngilizler Derneği, petrol kralı Henry Deterding’le sıkı işbirliği hâlinde çalışmaktaydı. Deterding, bilindiği gibi, “Royal Dutch”ın genel direktörüydü; Bakû ve Grosni’deki petrol kuyularının önemli bir kısmının da eski sahibiydi. Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği’nin ekonomik boykot altına alınması ve Moskova ile diplomatik ilişkilerin hemen kesilmesi gerektiğini savunuyordu Henry Deterding ısrarla[38]

Nitekim çok geçmeden de “Royal Dutch”, “Anglo-Persian” ve “Anglo-American” şirketlerinin yöneticileri, Sovyet petrol ürünlerinin İngiliz piyasasında sürümüne karşı mücadele etmek için birleşeceklerdi.

Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği’ne karşı ekonomik ve mali mücadele için geniş bir program yapılmıştı. Bu programda, özellikle Londra’daki İngiliz-Sovyet ticaret şirketi “Arcos”un boykot edilmesi yer almaktaydı[39]. Yine aynı dönemde, Ural ve Sibirya bölgelerindeki maden ocaklarıyla fabrikaların eski sahiplerinden Leslie Urqhart da meslektaşlarına bir memorandum vererek Sovyetler Birliği ile her türlü ilişkinin kesinlikle ve hemen kesilmesi için mücadele önermiş bulunuyordu.

Chamberlain’ın Notası

23 Şubat 1927 tarihinde Austin Chamberlain, Moskova’ya bir nota vererek Sovyet hükûmetini anti-britanik propaganda yapmakla suçladı. Notada, daha sonra, bu tür edimlerin devamının kaçınılmaz bir şekilde “iki ülke arasındaki ticaret anlaşmasının yürürlükten kaldırılmasına ve hatta normal diplomatik ilişkilerin kesilmesine [40] yol açacağı bildiriliyordu.

İleri sürülen suçlamaları kanıtlayacak nitelikte hiçbir olgu zikredilmemişti notada; sadece bazı Sovyet siyaset adamlarının belirli demeçleriyle Sovyet basınında çıkmış olan ve Çin ulusal hareketini savunan yazılar örnek gösterilmişti.

Sovyetlerin 26 Şubat 1927 tarihli cevap notasında, sakin ve güvenli bir edayla şöyle denilmekteydi:

“Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği’ne karşı yöneltilen tehditler, bilinmelidir ki, ülkemizde hiç kimseyi ürkütmez... Eğer Büyük Britanya hükûmeti, iki ülke arasındaki ticari ve diplomatik ilişkilerin kesilmesinin İngiliz halkının çıkarlarına uygun düşeceğine ve gerek Büyük Britanya bakımından, gerekse dünya barışı bakımından yararlı bir iş olacağına inanıyorsa, vereceği kararın sonuçlarının tam sorumluluğunu yüklenerek, bu inancın gerektirdiği şekilde davranmakta özgürdür[41].”

Gerçeği görmüştü Sovyet hükûmeti: İngiliz notası, bir başlangıçtı sadece.

Nitekim 12 Mayıs 1927 günü, Büyük Britanya İçişleri bakanının kişisel emri üzerine polis, “Arcos”un yönetim merkezine bir baskın yaptı. Kasaları kırarak açan müfettişler, diplomatik dokunulmazlığı 1921 anlaşmasıyla garanti edilmiş olan Sovyet ticaret temsilcisinin yazışmalarına el koydular. Sovyet işgüderi durumu aynı gün protesto etti[42].

Sovyet hükûmeti de, 17 Mayıs 1927 tarihinde Büyük Britanya hükûmetine yolladığı bir notada, uğranılan maddesel zararın tazmin edilmesini ve moral zarar için de özür dilenmesini isteme hakkını saklı tuttuğunu belirttikten sonra, şu soruya açık seçik ve kesin bir cevap talep etmekteydi:

“Büyük Britanya hükûmeti İngiliz-Sovyet ilişkilerinin sürmesini ve gelişmesini mi arzu etmektedir, yoksa bu ilişkileri koparmak niyetini mi sürdürmektedir[43]?”

“Arcos” Olayının Tartışılması

“Arcos”a baskın ve evraka el koyma olayı, 24 Mayıs 1927 günü Lortlar Kamarası’nda tartışılmıştır.

Raportör olarak söz alan Baldwin, Sovyet hükûmetini, “Arcos”u ve Londra’daki Sovyet ticaret temsilciliğini, casusluk ve komünizm propagandası yapma yolunda kullanmakla suçlamaktaydı. Muhalefet adına söz alan Lloyd George ise, bu konuda hükûmet temsilcisi tarafında ileri sürülen kanıtların inandırıcı olmadığını söyledikten sonra, alaycı bir edayla ekledi:

“Ayrıca unutmamak gerekir ki diplomatik etkinlik içinde casusluk, bütün herkes tarafından ve sürekli şekilde başvurulan metotlardan biridir[44].”

Daha sonra da konuşmasını şu soruları sıralayarak sürdürdü Lloyd George:

“Başbakan tarafından öne sürülen ilk suçlama maddesi nedir? Kara, deniz ve hava kuvvetlerimizin durumu hakkında bilgi toplamak amacıyla bir örgüt kurmuş olmak değil mi? Güzel ama biz de aynı şekilde davranmıyor muyuz? Bizim savaş bakanımız, deniz ve hava kuvvetleri kumandanlığımız, bütün yollara başvurarak öbür ülkelerde olup bitenleri öğrenmedikleri takdirde, kendi ülkelerinin güvenliğini ihmal etmiş sayılmazlar mı? Ajitasyon ve provokasyon amacıyla ajanlar kullanma işine gelince: Takdir edersiniz ki bu da Sovyetler tarafından icat edilmiş bir usul olmasa gerektir[45].”

Ve konuşmasını şu sözlerle vurguladı muhalefet lideri:

“Kaldı ki, uluslararası politika arenasında sık sık başvurulan bu tür metotların, Sovyet hükûmeti tarafından, şu üzerinde tartıştığımız konuda bize karşı kullanıldığına ilişkin hiçbir inandırıcı kanıt yoktur meydanda[46].”

Birçok parlamento üyesi de Lloyd George’un tezini destekliyordu[47] Ama yine de müzakereler sonunda Baldwin, Büyük Britanya hükûmetinin Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği’yle imzalamış olduğu ticaret anlaşmasını feshe Londra’daki Sovyet diplomatik misyonunun ve ticaret delegasyonunun geri çağrılmasını Moskova’dan talebe ve Moskova’daki kendi büyükelçisini de geri çekmeye karar verdiğini bildirdi.

Beyaz Kitap ve Sovyet-İngiliz İlişkilerinin Kesilmesi

Büyük Britanya hükûmeti, 26 Mayıs 1927 günü, Beyaz Kitap adını verdiği bir broşür yayınlamıştır. Söz konusu broşürde, Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği hükûmetinin anti-britanik entrikalarını sözüm ona "Su yüzüne çıkaran[48]" on yedi belge yer almaktaydı. Ne var ki bu dosyayı oluşturan parçaların orijinallerinin hiçbiri Sovyet hükûmetine iletilmeyecekti.

Buna karşılık Beyaz Kitap'ta yayınlanan ve Sovyet dışişleriyle görevli halk komiserinin imzasını taşıyan bir notanın, Pekin'deki Sovyet büyükelçiliğinin yağmalanması sırasında ele geçirildiği anlaşılacaktı[49] Yine Sovyet hükûmetinin olduğu ileri sürülen belgelerden bir kaçı da tamamen sahteydi. Öyle ki bunlardan biri, yollayıcısı da alıcısı da belli olmayan bir mektuptan başka bir şey değildi.

Aynı 26 Mayıs günü Avam Kamarası'nda, "Rus sorunu" hakkında genel müzakere açıldı. Büyük Britanya Dışişleri bakanı, iki ülke arasındaki ilişkileri baltalamak ve barış gereklerini çiğnemekle suçluyordu Sovyetler Birliği'ni, Lloyd George, buna karşı, söz konusu olan devletin "Avrupa ve Asya kıtalarının muazzam bir parçasını kaplayan bir ülkenin temsilcisi[50]" olduğunu ve ilişkileri kesmenin, propagandayı büsbütün yoğunlaştırmaktan ve İngiliz ticaretini baltalamaktan başka bir sonuç vermeyeceğini savunmaktaydı.

Bununla birlikte İngiliz parlamentosu, Baldwin tarafından sunulan hükûmet önerisini onaylamakta sakınca görmecekti. Hemen ertesi 27 Mayıs günü de Dışişleri Bakanı Chamberlain, Sovyet işgüderine bir notayla başvurarak, iki ülke arasındaki ticaret anlaşmasının Büyük Britanya hükûmeti tarafından feshedilmiş ve diplomatik ilişkilerin de kesilmiş olduğunu resmen bildirdi[51]. Notada, ayrıca işgüderle birlikte büyükelçilik ve ticaret temsilciliği personellerinin 10 gün içinde İngiltere'yi terk etmeleri istenmekteydi.

Sovyet Notası

Sovyet hükûmeti, 28 Mayıs 1927 tarihli notasıyla, Londra'nın bu "tek yanlı karar"ını şiddetle protesto etmiştir[52]. Dışişleriyle görevli halk komiseri, bu belgede, 1921 anlaşmasının önceden haber verilmeksizin feshi için ortada hiçbir geçerli gerekçe bulunmadığını belirtikten sonra şöyle diyordu:

"Bütün dünya farkındadır ki ilişkileri kesme kararının gerçek nedeni, Muhafazakâr hükûmetin, Çin politikasında uğradığı başarısızlıktır. İngiliz hükûmeti, bu başarısızlığı, Sovyetler Birliği'ne yönelik bir şaşırtma hareketiyle hasır altı etmeye çabalamaktadır. Büyük Britanya tarafından gösterilen gerekçeye gelince: Bunun nedeni de, "Arcos" baskınının anlamsızlığı üzerinde yoğunlaşan, İngiliz kamuoyunun dikkatini çelme çabasında aranmalıdır. Sonuç olarak belirtmek isteriz ki, ilişkileri kesme girişiminin Avrupa'daki uluslararası durum üzerinde yaratacağı sonuçların ve yol açacağı sarsıntıların tüm sorumluluğu bu kararı almış bulunan hükûmetindir[53]."

34 Çağdaş dönemin uluslararası politikası. Bölüm III, fasikül II, s. 285.

35 G.Deborin, Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği'nin uluslararası ilişkileri ve dış politikası. Fasikül I (1917-1929). Moskova, 1942-1943.

36 Daily Telegraph and Morning Post gazetesi, 25 Haziran 1926 tarihli sayı, s. 1, "Moskova suçüstü yakalandı: İşte belgeler" başlıklı yazı.

37 *Times* gazetesi, 22 Ağustos 1926 tarihli sayı, s. 1, "Niçin sonuna kadar?" başlıklı yazı.

38 Alexander, From Paris to Locarno and after. Londra, 1928, s. 460.

39 G.Deborin, Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği'nin uluslararası ilişkileri ve dış politikası. Fasikül I (1917-1929). Moskova, 1942-1943.

40 Çağdaş dönemin uluslararası politikası. Bölüm III, fasikül II, s.

41 G.Deborin, Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği'nin uluslararası ilişkileri ve dış politikası. Fasikül I (1917-1929). Moskova, 1942-1943.

42 Pravda gazetesi. 13 Mayıs 1927 tarihli sayı, s. 1, "Baskın yapan hükûmet" başlıklı yazı.

43 G.Deborin, Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği'nin uluslararası ilişkileri ve dış politikası. Fasikül I (1917-1929). Moskova, 1942-1943.

44 Çağdaş dönemin uluslararası politikası. Bölüm III, fasikül II, s. 292.

45 Çağdaş dönemin uluslararası politikası. Bölüm III, fasikül II, s. 292-2

46 Aynı yapıt, s. 293.

47 Manchester Guardian gazetesi. 25 Mayıs 1927 tarihli sayı, s. 1, "Lloyd George'un konuşması ve uyandırdığı yankılar" başlıklı haber.

48 Beyaz Kitap (Foreign Office yayınları). Londra, 1927, s. 10.

49 Pravda gazetesi, 27 Mayıs 1927 tarihli sayı, s. 1, “Beyaz Kitap ve kara gerçekler” başlıklı yazı.
50 Çağdaş dönemin uluslararası politikası. Bölüm III, fasikül II, s. 298.
51 G.Deborin, Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği’nin uluslararası ilişkileri ve dış politikası. Fasikül I (1917-1929). Moskova, 1942-1943.
52 Pravda gazetesi, 29 Mayıs 1927 tarihli sayı, s. 1, “Londra protesto edildi” başlıklı haber.
53 G.Deborin, Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği’nin uluslararası ilişkileri ve dış politikası. Fasikül I (1917-1929). Moskova, 1942-1943.

6. ANTİ SOVYETİK CEPHE TASARISININ İFLASI

Lloyd George'un Konuşması

İlişki kesmenin İngiltere dışındaki tepkileri çift yönlü olmuştu. Bir yanda, öteden beri bir anti sovyetik "Haçlı seferi" düzenleme sevdasında olan gerici ve emperyalist çevreler bayram ediyor; öte yanda ise, bu tür tasarıların gerçekleşmesinden ürken emekçi yığınlarıyla ilerici ve demokratik çevreler, İngiliz hükûmetinin kararını amansızca eleştiriyorlardı[54].

Haziran 1927 ortalarında yapılan bir açık hava toplantısında, Lloyd George, şunları söylemekteydi:

"Yirmi üç ya da yirmi dört ulus, İngiltere'yi izleyerek Rusya ile anlaşma imzalamıştı. Biz Moskova'yla olan ilişkileri kestik, ama onlar sürdürmekteler[55]."

Ve muhalefet lideri, bu derece önemli bir sorunu bakanlar kuruluna getirmeden, işleri ilişki kesmeye kadar vardırarak İngiliz ticaretine darbe indirir duruma düştüğü için Dışişleri bakanını şiddetle eleştiriyordu.

Cenevre Toplantısı

Gerek ülke içinde, gerekse dünya kamuoyunda gittikçe artan muhalefet, yeni "Haçlılar'ı" taktik değiştirmeye zorlayacaktı. Nitekim 15 Haziran 1927 günü Chamberlain, Stresemann, Briand, Vandervelde ve Japon temsilcisi Kont İşi arasında Cenevre'de "Rus sorunu" üzerine gizli bir konferans yapılmıştı. Chamberlain, Büyük Britanya ile Sovyetler Birliği arasındaki ilişkilerin kopmasına yol açan gelişmelerin bir özetini meslektaşlarına sunarken şöyle demişti:

"Sovyet Rusya ile olan ilişkilerimizin sorunu, hükûmet içinde üç ayı aşkın zamandır süregelen bir anlaşmazlık doğurmuş bulunuyordu. Rusya ile ilişkileri koparmamızın bu ülke ile normal ilişkilerini devam ettiren devletlerin durumunu karmaşık bir hâle sokacağı konusunda uyardım arkadaşlarımı. Bunun üzerine sayın İçişleri bakanı meslektaşım, işe "Arcos"tan başlamayı önerdi. Arama bize gösterdi ki bu şirket, Rus ticaret delegasyonuyla sıkı işbirliği hâlinde çalışmakta ve "Rus teorileri"nin propagandasıyla uğraşmaktadır. Dolayısıyla da Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği ile ilişkilerimizin koparılmasına artık karşı çıkmadım. Ama bu işe üçüncü bir devleti karıştırmayı da hiçbir zaman aklımdan geçirmedim [56]."

Chamberlain, bunun hemen ardından da, Rusya'ya karşı bir "Haçlı seferi" düşünmediği hususunda da meslektaşlarına güvence vermişti. Açıkladığına göre, Rusya'da iç kargaşa çıkarma girişimlerinin Avrupa'nın yararına olacağına inanmıyordu Büyük Britanya dışişleri bakanı. Tam tersine, bu konuda şunları söylemekteydi:

"Bence yapılması gereken, Rus ekonomisi ile kapitalist ülkeler arasında bir yakınlaşma sağlamaktır[57]."

Rusya'nın çok geçmeden "evrim yolu"na gireceğini de ekleyen Chamberlain, Almanya Dışişleri Bakanı Stresemann'dan "Rus hükûmeti üzerindeki nüfuzunu kullanması"nı istemiş ve sözlerini şöyle bağlamıştı:

"Almanya bugün Rusya ile son derece iyi ilişkiler içindedir. Dolayısıyla da kolektif çıkarlarımız bakımından Stresemann'ın bu görevi yüklenmesi gerekir.[58]"

Stresemann'in Açıklaması ve Rosenberg

Anlaşıldığı kadarıyla ilgili devletler, Cenevre'de sadece kolektif görüşmeler yapmakla yetinmemişlerdi. Nitekim Stresemann, Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği'ne karşı izlenecek taktik konusunda, bazı delegasyon şefleriyle özel görüşmeler yapmış olduğunu kaydediyor anılarında[59]. Aynı Stresemann, yeni bir anti sovyetik koalisyon hakkında basına birtakım haberlerin sızması üzerine, Reichstag'da bir açıklama yaparak, Almanya'nın Sovyetler Birliği'ne karşı girişilecek bir ortak eyleme katılmasının söz konusu olamayacağını bildirmek zorunluluğunu duymuştu[60].

Oysa işin aslında Hitlerci basın daha o dönemde Sovyetlere karşı alabildiğine şiddetli bir kampanya başlatmış bulunmaktaydı. Gerçekten de 1927 yılında, Thyssen tarafından cömertçe beslenen Nasyonal-Sosyalistler, anti sovyetik bir cephe tasarısını açıktan açığa savunmaktaydı. Nitekim Rosenberg, "Alman dış politikasının gelecekteki yolları" başlıklı kitabında, Hoffmann'ın pangermanist fikirlerini geliştirerek, "geleceğin Büyük Almanya'sı" için şimdiden sağlanması gereken "hayat alanı"ndan söz etmekteydi[61].

Yine aynı kitabında Rosenberg, Sovyet Rusya ve Fransa'ya karşı Büyük Britanya, İtalya ve Almanya'dan oluşacak bir blok tasarısını da ortaya atıyordu. Rosenberg'e göre, Batıdaki sınırları garanti altına alınmış bir Almanya Doğuda rahatça hareket özgürlüğü kazanabilir ve İngiltere'ye "Hindistan'ı Rus sınırında savunma" önerisinde bulunabilirdi[62]. Öte yandan aynı Almanya'nın gelecekte kurulacak "Bağımsız Ukrayna Devletinde İtalya'ya belirli birtakım ekonomik avantajlar sağlaması da söz konusu olabilirdi.

Görüldüğü gibi, Sovyetler Birliği'nin parçalanması konusunda ilgili devletlerin hemen bir anlaşmaya varmalarını önermekteydi Rosenberg.

Alman emperyalistleri ve bu arada özellikle de Reichswehr'le Hitlerciler, İngiliz-Sovyet ilişkilerinin kesilişi üzerine Avrupa'da beliren gerginliğin kendi tasarılarının bir an önce gerçekleşmesine yardım edeceği umudundaydılar. Batılı devletlerde gelişen anti sovyetik eğilimler, Alman faşistlerinin, yakın bir gelecekte Sovyetler Birliği'ne karşı askerî müdahale

için bir “uluslararası manda” elde edebileceklerini düşünmelerine yaramaktaydı.

54 Pravda gazetesi. 30 Mayıs 1927 tarihli sayı, s.1, “İngiliz hükûmetine karşı tepki büyüyor” başlıklı haber.

55 G.Deborin, Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği’nin uluslararası ilişkileri ve dış politikası. Fasikül I (1917-1929). Moskova, 1942-1943.

56 G.Deborin, Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği’nin uluslararası ilişkileri ve dış politikası. Fasikül I (1917-1929). Moskova, 1942-1943.

57 G.Deborin, Aynı yapıt.

58 G.Deborin, Aynı yapıt.

59 Gustav Stresemann, Vermächtnis. Der Nachlas in drei Bänden. Berlin, 1933, cilt III, s. 277.

60 Frankfurter Zeitung gazetesi, 23 Temmuz 1927 tarihli sayı, s. 1, “Dışişleri Bakanının açıklaması” başlıklı yazı.

61 Çağdaş dönemin uluslararası politikası. Bölüm III, fasikül II, s. 333.

62 Aynı yapıt, s. 335.

7. YABANCI AJANLARIN SOVYETLER BİRLİĞİ’NDEKİ ETKİNLİĞİ

Suikastlar

Emperyalist militan ve ajanlar, Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği’ni silahlı bir çatışmaya sürükleyebilmek için hummalı bir etkinlik gösteriyorlardı. Sovyet hükûmeti tarafından 1927 yazında yayınlanan bir resmî bildiri, ülke boyunca birçok gizli örgütün kurulmuş olduğunu haber veriyordu. Bu örgütler, ülkede terör havası yaratmak için sabotajlar tertiplemekte ve yeni bir yabancı müdahalesine zemin hazırlayarak Sovyetler Birliği’ni savaş tuzağına düşürmekle görevli katil ve casusları yetiştirmekteydiler [63].

Nitekim 5 Şubat 1927 günü, kiralık Beyazlardan kurulu bir örgüt, Letonyadaki Sovyet diplomatik kuryelerine bir suikast tertiplemişti. Kuryelerden Nette öldü, Makmastal da ağır yaralandı[64]. Leton hükûmeti, hemen Sovyet hükûmetinden özür dilemiş ve “sığınma hakkını kötüye kullanan” Beyaz mültecilere karşı enerjik tedbirler almayı vaat etmişti. Ama bu vaat bir türlü yerine getirilmedi.

Öbür Baltık cumhuriyetleri ile Polonya'da da bundan pek farklı değildi durum. Bütün bu ülkelerde yoğun biçimde sürdürülen anti sovyetik kampanyanın sonuçlarından biri de, Sovyetler Birliği Varşova büyükelçisinin Koverda adlı bir Beyaz Rus tarafından öldürülmesi olacaktı.

7 Haziran 1927 tarihinde işlenen bu cinayetin üzerine hemen aynı gün Polonya hükûmetine verilen Sovyet protesto notasında şöyle denilmekteydi:

"Sovyet hükûmeti bu alçakça cinayete, Sovyetler Birliği'nin yurt dışında temsil edilmesini engellemeyi amaçlayan ve dolayısıyla da evrensel barış bakımından düpedüz bir tehlike meydana getiren bir genel planın öğelerinden birini görmektedir. Pekin'deki Sovyet büyükelçiliğine, Şanghay'daki konsolosluk binasına, Londra'daki ticaret temsilciliğine art arda yapılan baskınlar ve İngiltere'nin Sovyetler Birliği ile diplomatik ilişkilerini kesmesi gibi şiddet olayları ve kışkırtmalar, gericilerin terörist etkinliğe yeni bir hız vermiş olduklarını ortaya koymaktadır. İşçi sınıfına kör bir kin besleyen bu gericiler, güçsüzlükleri meydana çıktıkça bir kat daha hırslanmakta ve işi siyasal cinayete getirip dayamaktadırlar[65]."

Yeni Saldırılar

Sovyet hükûmetine verdiği cevapta Polonya hükûmeti, sorumluluktan kurtulabilmek için, Voykov'un öldürülüşünü, "yabancı uyruklu bir çılgın tarafından girişilmiş bireysel bir edim[66]" şeklinde sunuyordu. Bunun üzerine Sovyet hükûmeti, 11 Haziran günü Varşova'ya yeni bir nota vererek, cinayetin siyasal karakterini önemle belirtecek ve şöyle diyecekti:

"Bu alçakça cinayet, dünya gericiliğinin karanlık kuvvetleri ve barış düşmanları tarafından Sovyetler Birliğine karşı önceden tasarlanmış sistematik mücadelenin yeni bir gösterisinden başka bir şey değildir[67]."

Ama Polonya hükûmeti, Beyaz mültecilerin kendi toprakları üzerinde açıktan açığa suç ve cinayet işlemelerini engellemek için hiçbir tedbir almayacaktı yine de. Nitekim büyükelçi Voykov'un öldürülüşünden hemen

iki ay sonra Voyzekovski adlı bir başka mülteci de, Varşova'daki Sovyet ticaret temsilcisine bir suikast tertiplemişti. Bunu, 2 Eylül 1927 günü Traykoviç adlı Vilno'lu bir mültecinin yine Varşova'daki Sovyet büyükelçiliğine girip işgüderi öldürme girişimi izledi. Ne var ki bu sefer terörist, amacına ulaşamadan, büyükelçilik görevlilerinden biri tarafından hemen oracıkta öldürülecekti.

Daha sonra açıkça ortaya çıktı ki bütün bu dönem boyunca girişilen terör, casusluk ve sabotaj hareketlerinin büyük bir kısmı yabancı casusluk servislerinin emrinde çalışan Beyazlar tarafından ve Sovyetler Birliği'ndeki Troçkist ya da Buharinci gizli örgütlerin desteğiyle yapılmıştır.[68]

Fransa'nın Tutumu

1927 yılının sonbahar aylarında Fransa da, Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği ile ilişkilerin kesilmesini isteyen bir propaganda kampanyasına sahne olmaktaydı. Gerici basın, vakit geçirmeksizin Büyük Britanya örneğini izlemeye çağırıyordu hükûmeti. Ülkedeki seçkin politika ve kültür çevrelerinde, ilişkilerin kesilmesinin yerinde olacağını "ortaya koyan" anketler yapılmaktaydı [69].

Fransa'daki bu anti sovyetik kampanya da yine aynı Deterding tarafından yönetilmekteydi. Sırf bu iş için Paris'e gelmişti petrol kralı[70].

Locarno'dan bu yana Fransız dış politikasının bağımsızlığı ciddi şekilde gölgelenmiş bulunuyordu[71] Eski müttefiklerin dostluk ilişkilerinde hiçbir değişiklik olmamış gözüküyordu gerçi; ama aslında Fransa, hayati önem taşıyan birçok konuda, İngiltere'nin dümen suyunda yürümekteydi[72]

Bunun böyle olmasında, hiç aksamaksızın işlemesini bilen, İngiliz bankacılık aygıtının büyük rolü vardı. Gerçekten de Fransız frangının değerinin, büyük ölçüde, Londra bankaları tarafından belirlenmekte oluşu,

Büyük Britanya diplomasisine Fransız hükûmeti üzerinde hiç de küçümsenmemesi gereken bir baskı olanağı sağlamaktaydı[73]

Özellikle “Rus sorunu” konusunda Fransız politikası, Fransa’nın anti sovyetik bloğa katılmasını sağlamaya çalışan, Chamberlain’ın diplomatik ajanlarının etkisindeydi[74]

Oysa Fransız-Sovyet çıkarları arasında son derece kolaylıkla dostça bir çözüme ulaştırılabilir türünden bir çatışma bulunmaktaydı. Gerçekten de iki ülke arasında çözülmesi gerekli sorunlar, mali ve ekonomik alanlara ilişkindi sadece. Ve bunlar şöyle sıralanabilirdi:

1.Çarlık hükûmeti tarafından savaş öncesinde Fransa’dan alınmış olan borçlar.

2.Yine çarlık hükûmetiyle daha sonra geçici hükûmet tarafından Fransa’dan alınmış olan savaş borçları.

3.Devrim’den sonra, Sovyet hükûmeti tarafından, ulusallaştırılmış olan işletme ve mülklerin eski sahiplerinin alacaklarına ilişkin hak iddiaları.

Nitekim bu sorunlara bir çözüm bulmak amacıyla 1927 Şubat’ında Paris’te bir Sovyet-Fransız konferansı düzenlenmişti. Ama daha müzakereler başlar başlamaz ortaya çıktı ki Fransız hükûmeti, askıdaki sorunları hakkaniyet ölçülerine uygun bir şekilde çözmek niyetinde değildir katiyen. Ayrıca ortaya çıkan bir nokta da, Fransız hükûmetinin, uluslararası hukuk kurallarını hiçe sayarak, el koyduğu ve Bizerte limanında enterne ettiği Karadeniz filosunu da Sovyetler Birliği’ne geri vermek niyetinde olmadığıydı.

Sovyet hükûmeti ise, tam tersine, uzlaşmacı davranmaktaydı. Gerçekten de, Sovyet diplomasisi, savaş öncesi borçları ödemeyi kabul ediyordu; ama buna karşılık, kendisine borçlar tutarında kredi açılmasını istiyordu.

Gelgelelim alabildiğine katı bir tutum içerisinde olan Fransız delegasyonu, gerek Çarlık dönemi borçlarının amortismanı olarak, gerekse işletmeleri ulusallaştırılmış eski Fransız mal sahiplerine ödenecek tazminat olarak büyük çapta yıllık ödemeler yapılmasını şart koşmaktaydı.

Birtakım temel sorunlardaki görüş ayrılıkları yüzünden müzakereler sık sık ve uzun aralarla kesikliğe uğramaktaydı. Nihayet 19 Mart 1927 günü yapılan ve İngiliz-Sovyet ilişkilerindeki ciddileşme dolayısıyla gergin bir hava içinde geçen son toplantıda, Fransız mali çevrelerinin Rus-İngiliz çatışması üzerine açıktan açığa spekülasyon yaptıkları görüldü.

Sovyet Diplomasisinin Başarısı

Savaş öncesi Çarlık borçlarının Moskova tarafından kısmen tanınması konusunda açılan Fransız-Sovyet müzakereleri böylece sonuçsuz kalacaktı. Ama söz konusu müzakereler yine de olumlu bir rol oynamıştı[75]. Gerçekten de Fransız burjuvazisi ve hükûmeti, borçların ve tazminatın tutarını saptamak söz konusu olduğu sürece, anti sovyetik duygularını frenlemek zorunda duyacaklardı kendilerini. Ve en sonunda da Fransız hükûmeti, iki ülke arasındaki normal diplomatik ilişkileri tek yanlı olarak koparmayı göze alamayacaktı. Böylece de İngiliz diplomasisinin Fransa'yı anti sovyetik bir “Haçlı seferi” macerasına sürükleme yolundaki çabaları ürün vermeyecekti.

Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği'nin barışçı politikası, popülerliği ve Sovyet diplomasisinin uyanıklığı sayesinde bütün bu türden tasarılar başarısızlığa uğramıştır. Gerçekten de, Chamberlain tarzında açıkça saldırgan bir anti sovyetik benimsemeye eğilim duyan hükûmetlerin sayısı gittikçe azalmaktaydı. Tam tersine, çoğu ülkenin ekonomik çıkarları Sovyetler Birliği ile olan bağlarını daha da sıkılaştırmaya itiyordu onları.

Üstelik savaş tehlikesinin bütün dünyada yarattığı boğuntu, gittikçe biraz daha yoğunlaşmakta ve yaygınlaşmaktaydı. Barış istiyordu halk yığınları, savaş değil. Ve Avrupa ülkeleri arasında barışa en bağlı olan, Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği idi. Dolayısıyla da yığınlar, bütün umutlarını Sovyet ülkesine bağlamışlardı Ve savaş kışkırtıcıları bunu hesaba katmak zorundaydılar.

Anti sovyetik entrikaların başarısızlığa uğramasına yol açan bir başka gerçek de, çeşitli kapitalist devletlerin çıkarları arasındaki çelişkilerdi. Nitekim kapitalist kampta, ülkeler arasındaki uzlaşmazlıklar derinleştikçe, iki karşıt grubun meydana çıktığı görülüyordu: Bir yanda Avrupa'da statükoyu korumaya ve barışı sürdürmeye eğilimli olanlarla, öte yanda yeryüzünün yeniden üleşimi için ikinci bir dünya savaşını hazırlamaya koyulanlar.

63 G.Deborin, *Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği'nin uluslararası ilişkileri ve dış politikası*. Fasikül I (1917-1929). Moskova, 1942-1943.

64 Pravda gazetesi, 6 Şubat 1927 tarihli sayı, s. 1, “Katiller iş başında” başlıklı haber.

65 G.Deborin, Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği'nin uluslararası ilişkileri ve dış politikası. Fasikül I (1917-1929). Moskova, 1942-1943.
66 Pravda gazetesi, 10 Haziran 1927 tarihli sayı, s. 1, "Varşova çocuk mu aldatıyor?" başlıklı yazı.
67 G.Deborin, Aynı yapıt.
68 G.Deborin, Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği'nin uluslararası ilişkileri ve dış politikası. Fasikül I (1917-1929). Moskova, 1942-1943.
69 L'Echo de Paris gazetesi, 8-18 Eylül 1927 tarihleri arasındaki sayılar, 1-3. "Büyük soruşturmanın sonuçlarını yayınlıyoruz" başlıklı yazı.
70 Daily Telegraph and Morning Post gazetesi, 10 Eylül 1927 tarihli sayı, s. 1, "Henry Deterding yoğun temaslarda bulunmak üzere Paris'te" başlıklı haber.
71 F.P.Chambers, The age of conflict: A contemporary world history 1914-1943. New York, 1943, s. 717.
72 Alexander, From Paris to Locarno and after. Londra, 1928, s. 472.
73 Çağdaş dönemin uluslararası politikası. Bölüm III, fasikül II, s. 368.
74 F.P.Chambers, The age of conflict: A contemporary world history, 1914-1943. New York, 1943, s. 719.
75 G.Deborin, Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği'nin uluslararası ilişkileri ve dış politikası. Fasikül I (1917-1929). Moskova, 1942-1943.

ELLİNCİ BÖLÜM

SAVAŞ TEHLİKESİ VE SİLAHSIZLANMA SORUNU (1927-1929)

1. PAZAR VE HAMMADDE BULMA MÜCADELESİNİN YOĞUNLAŞMASI

Alman Talepleri

"Etki alanları", dış pazarlar, hammaddeler ve bütün bunları güvence altına alma yolları için yeni savaş hazırlığına giren devletler, kendilerini Versay Barış Antlaşması'ndan zararlı çıkmış sayan ülkelerdi. Yani: Almanya, İtalya ve Japonya. Dış pazarlar sorunu, gittikçe daha büyük bir önem kazanarak özellikle Almanya'nın karşısına dikilmekteydi[1]. Şöyle ki:

Dawes planı ve Locarno anlaşmaları, bu ülkenin ulusal ekonomisini yeniden kurup pekiştirmesini sağlamış bulunuyordu. Savaş öncesi üretim düzeyine yeniden ulaşılmış hatta belirli birtakım temel alanlarda bu düzey aşılmıştı da. Yaklaşık 800 milyon dolar tutarında bir kredinin sağlanışı, yabancı sermayelerin ülkeye akışının yanı sıra yurt dışına kaçmış Alman sermayelerinin yurda dönüşü, markın stabilizasyonu, bir dizi avantajlı ticaret anlaşmasının imzalanışı, endüstrinin reorganizasyonu ve rasyonalizasyonu: Alman finans sermayesinin büyümesine büyük çapta katkısı olan temel etkenler, işte bunlardı.

Daha 1927 yılında Alman ihracat tutarı, savaş öncesini geçmiş durumdaydı. Ve emperyalist çevreler, pek doğal olarak, yeni sömürgelerle yeni sürüm yerleri talep etmekteydiler[2]. Kendi yönünden Alman diplomasisi de, tazminatlar tutarının saptanması, yıllık ödemelerin azaltılması ve Ren bölgesinin kararlaştırılmış olan tarihten daha önce boşaltılması için yoğun bir etkinliğe girmişti.

Cumhurbaşkanı Hindenburg. 1 Ocak 1928 günü yeni yıl dolayısıyla kordiplomatik onuruna verilen resepsiyonda yaptığı konuşmada, Renanya'daki Müttefik kuvvetlerinin bir an önce geri çekilmesi gerektiğini söylemekteydi. Stresemann'in çok geçmeden Reichstag'da verdiği bir söylevde aynı talebi daha da ısrarlı tekrarlaması izleyecekti bunu[3]. Almanya dışişleri bakanı, Alman topraklarının bir kısmının Fransız kuvvetlerinin işgali altında oluşunun, iki ülke arasında normal ilişkilerin kurulmasını ve karşılıklı güvenlik garantilerinin verilmesini engellediğini ileri sürüyordu.

Konuşmasının daha sonraki bölümünde ülkesinin Dawes planından doğan yükümlülükleri yerine getirmeye ilke bakımından hazır olduğunu açıklayan Stresemann, gelecekteki güçlüklerden de söz açmaktan geri kalmamıştı: Dışişleri bakanının dediğine göre, Ren bölgesinin işgali Almanya'da gittikçe artan bir hoşnutsuzluk ve huzursuzluk yaratmaktaydı.

Amerika'nın Tutumu

Briand, 2 Şubat 1928 günü, Stresemann'e cevap verdi[4]. Senatoda yaptığı bir konuşmada Fransa Dışişleri bakanı, Ren bölgesinin işgal altında oluşunun, gerek Versay Barış Antlaşması'nın uygulanması ve gerekse de Almanya'nın silahsızlanması ve tazminatların ödenmesi bakımlarından bir garanti meydana getirdiğini belirttikten sonra, Almanya'nın yükümlülüklerini yerine getirmemek için elinden geleni ardına koymadığının artık bütün herkes tarafından öğrenilmiş olduğunu kaydetti. Bu durumda Fransa'nın, güvenliği bakımından hiçbir fedakârlığa razı

olamayacağını, dolayısıyla da Ren bölgesinin vaktinden önce boşaltılmasını kabul edemeyeceğini açıkladı.

Öte yandan, kendi yönünden Büyük Britanya hükümeti de, 9 Şubat 1928'de, Dışişleri bakanının ağzından Avam Kamarası'nda bir açıklama yaparak, müttefikler orada kaldığı sürece, Almanya'daki İngiliz kuvvetlerinin geri çekilmesinin söz konusu olmayacağını bildiriyordu[5]. Bununla birlikte açıklamada, bu konuda Müttefiklerle Almanya arasında bir anlaşma sağlandığı takdirde İngiliz hükûmetinin memnunluk duyacağı da belirtilmekteydi.

Ren bölgesinin boşaltılması sorunu ile tazminatlar sorunu, en sonunda Milletler Cemiyeti'ne havale edildi. Milletler Cemiyeti de, her iki sorunun karma bir uzmanlar komisyonu tarafından incelenip çözüme bağlanmasını kararlaştırdı[6].

30 Ekim 1928 günü Almanya'nın Washington, Londra, Paris, Roma, Brüksel ve Tokyo büyükelçileri, hükûmetleri adına, Amerika, İngiltere, Fransa, İtalya, Belçika ve Japonya hükûmetlerine resmen başvurarak, tazminatlar sorununun kesin ve tam bir çözüme bağlanabilmesi için bir an önce karma uzmanlar komisyonunun kurulmasını istediler.

Alman diplomasisi, komisyona "bağımsız uzmanların" atanmasını ve Amerika Birleşik Devletleri'nin de katılmasını talep etmekteydi[7]. Aslında bilindiği gibi, tazminatlarda payı yoktu Amerika'nın. Ama yine de bu ülke, Almanya'nın en büyük alacaklısı durumundaydı. Gerçekten de Almanya'ya büyük sermayeler yatırmış olan birçok Amerikan yurttaşı vardı.

Dolayısıyla da Amerikan hükûmeti, Almanya'ya yatırılmış Amerikan sermayelerinin faizlerinin düzenli bir şekilde ödenmesine büyük önem veriyordu. Ve işte bundan dolayıdır ki Almanlar da, kurulacak olan komisyona Amerikalı uzmanların katılmasının, kendilerine ancak avantaj sağlayacağı kanısındaydılar.[8].

Borçlusunun ekonomik durumunu pekiştirmekte çıkarı olan Washington hükûmeti, tazminatlar sorununun revizyondan geçmesi gerektiği düşüncesini benimsemiş bulunmaktaydı[9]. İngiliz ve Fransız hükûmetleri de bu fikri ister istemez onayladılar; çünkü her ikisi de bir Amerikan-Alman yakınlaşmasını önlemek istiyorlardı[10]

1 Alexander, From Paris to Locarno and after. Londra, 1928, s. 491.

2 Çağdaş dönemin uluslararası politikası. Bölüm III, fasikül II, s. 381.

3 Frankfurter Zeitung gazetesi, 31 Ocak 1928 tarihli sayı, s. 1, "Almanya Fransa'ya dostça sesleniyor: Ülkenize geri dönün" başlıklı haber.
4 L'Echo de Paris gazetesi, 3 Şubat 1928 tarihli sayı, s. 1, "Almanya Fransa'ya dostça seslenmeden önce dostça davranmalıdır" başlıklı yazı.
5 Daily Telegraph and Morning Post gazetesi, 10 Şubat 1928 tarihli sayı, s. 1, "Hükûmet müttefikleriyle uyum içinde davranma kararında" başlıklı haber.
6 Çağdaş dönemin uluslararası politikası. Bölüm III, fasikül II, s. 400.
7 Gustav Stresemann, Vermächtnis. Der Nachlas in drei Bänden. Berlin, 1933, cilt III, s. 294.
8 Gustav Stresemann, Vermächtnis. Der Nachlas in drei Bänden. Berlin, 1933, cilt III, s. 296.
9 Alexander, From Paris to Locarno and after. Londra, 1928, s. 498.
10 F.P.Chambers, The age of conflict: A contemporary world history, 1914-1943. New York, 1943, s.732.

2. YOUNG PLANI

Uzmanlar Komitesi ve Schacht Raporu

22 Aralık 1928 günü İngiltere, Belçika, İtalya, Fransa ve Japonya hükûmetleri, tazminatlar sorununu incelemek ve çözüme bağlamakla görevli uzmanlar komitesinin kuruluşuna ilişkin bir resmî bildiri yayınladılar. Ve komite, ilk toplantısını 11 Şubat 1929 tarihinde yaptı[11]

Söz konusu komite, her devlet başına ikişer delege düşmek üzere Fransa, Büyük Britanya, İtalya, Japonya, Belçika, Amerika Birleşik Devletleri ve Almanya'dan gelmiş olan on dört uzmandan oluşmaktaydı. Ve komitenin başkanlığına, Dawes planının yaratıcılarından Amerikalı uzman Owen Young getirildi.

12 Şubat günü yapılan toplantıda Alman delegesi Schacht ülkesi adına bir rapor sunacaktı komiteye. Söz konusu raporda Alman uzman, ülkesinin yılda 2,5 milyar mark tutarında bir tazminat payını ödeme gücünde olmadığını ileri sürmekte ve hem bu rakamın azaltılmasını, hem de ödeme şeklinin düzeltilmesini istemekteydi[12].

Alman önerileri, kolayca öngörülebileceği gibi, alacaklı ülkeler tarafından “son derece soğuk” karşılanmıştı[13]. Fransız delegesi, ülkesinin İngiltere ve Amerika’ya olan borcunu vadeleri geldikçe ödemesini sağlayacak bir para payının Almanya tarafından düzenli olarak ödenmesi gerektiğini savunmaktaydı. Kendi yönlerinden İngiliz uzmanları da, Büyük Britanya’nın Birleşik Devletlere karşı yükümlenmiş olduğu ödeme paylarını karşılayabilecek bir tazminat ödemesi talep etmekteydi.

Young’un Önerileri

Müttefik uzmanların bu hesapla vardıkları rakam, Dawes planında öngörülmüş olan rakamı da aşıyordu[14]. Alman delegeleri ise, tam tersine, yıllık ödemelerin kesinlikle indirilmesini talep etmekteydiler. Bu durumda komite başkanına bir uzlaşma yolu aramak düşüyordu.

Gerçekten de Young, Alman tazminat ödemelerinin kademeli bir şekilde artırılmasını öngören yeni bir tasarı hazırlamıştı: Otuz yedi yıllık bir ilk dönem boyunca bu ödemeler, 1.700 milyon marktan başlayarak her yıl belirli oranlarda artıp 2.100 milyon marka ulaşıyordu. Yirmi iki yıllık ikinci bir dönem boyunca da Almanya’nın her yıl alacaklılarına, onların Birleşik Devletlere olan borçlarının, yıllık payları tutarında ödeme yapmayı üstlenmesi gerekmekteydi.

Young planı, Dawes planına oranla, tazminatların genel toplamında bir düşüş getirmekteydi. Fransız ve Belçikalı uzmanlar, hoşnutsuzluklarını gizlemediler nitekim [15] Bunun üzerine Young, Alman ödemelerinde yeni bir dağılım tarzı önerdi. Bu yeni tarza göre Fransa, Belçika ve İtalya’nın alacakları toplam pay, Büyük Britanya’nın zararına olarak belli bir artış göstermekteydi.

Gerçekten de yeni tasarıda İngiltere’nin para payının genel tazminat toplamındaki oranı %23’ten %19’a düşürülmüş bulunuyordu. Ayrıca yeni

tasarıya göre Büyük Britanya, “ertelenmesi olanak dışı ödemeler”den yararlanamıyordu.

Young planı, bu kez de pek doğal olarak İngiliz uzmanların kesin muhalefetiyle karşılaşacaktı. Gerçekten de İngilizler, Alman ödemelerinin dağılım tarzında hiçbir revizyona razı olamayacaklarını bildirdiler hemen.

Uluslararası Ödemeler Bankası

Bir “Uluslararası Ödemeler Bankası” kurulmasına ilişkin olarak yine Amerikalı uzmanlar tarafından önerilen tasarı da uzun tartışmalara yol açtı[16]. Birleşik Devletler, bu tasarıyı, Dawes planında uluslararası ödemeler (döviz transferleri) için belirli bir sistemin öngörülmemiş oluşundan doğan aksamaları ortadan kaldırabileceği gerekçesiyle savunmaktaydı. Amerikalılara göre bu durum, Almanya üzerinde kimi zaman bu ülkenin mali durumunu sarsarak, kimi zaman da Almanya’ya belirli birtakım kolaylıklar vaat ederek baskı yapma olanağı veriyordu Fransa ile İngiltere’ye. Ve söz konusu Uluslararası Ödemeler Bankası da, Tazminatlar Komisyonu’nun yerini almak üzere tasarlanmıştı. Bankanın görevi, Alman ödemelerinin dağılımını ve teslim alınışını gözetim altında tutmak ve Almanya’dan yabancı ülkelere yapılan döviz transferi işlemlerini denetlemek olacaktı.

En sonunda Young planını ilke bakımından kabul etti uzmanlar. Ama Alman delegeler yine de birtakım ek koşullar ileri sürmüşlerdi[17]. Koşulların belli başlıları şöyle sıralanmaktaydı:

1.Dawes planında yer alan özel garantilerin bu yeni durumda kaldırılması.

2.Uluslararası Ödemeler Bankası’na, Almanya’nın mali durumu gerekli kıldığı takdirde ve ölçüde, tazminat ödemelerinin tutarını her yıl revizyondan geçirme hakkının tanınması.

3.Almanya’ya yabancı ülkelere yapılacak döviz transferlerini erteleme hakkı verilmesi.

Anlaşma

Uzmanlar, 7 Haziran 1929 günü, kesin bir anlaşmaya varmış bulunuyorlardı[18]. Bu anlaşmaya göre Almanya'nın yıllık ödemelerinin ortalama tutarı, 37 yıllık bir ilk dönem için 1.998 milyon mark olarak saptanmıştı. Bu miktara, Almanya'nın 1924 yılında Dawes planının kabulünden sonra almış olduğu krediye karşılık yapacağı ödemeler de eklenmekteydi. 22 yıllık ikinci bir dönem boyunca Almanya, her yıl, alacaklılarının Amerika'ya olan kendi savaş borçlarını ödemelerini sağlayacak miktarda yıllık ödemeler yapacaktı.

Bütün bunların yanı sıra, Alman ödemeleri iki parçaya ayrılmış bulunuyordu: Koşulsuz ödenmesi gereken ve hiçbir şekilde ertelenemeyen bir ilk kısım (ki bu parçanın tutarı 660 milyon marktı) ve mali güçlük çıktığı takdirde ödenmesi en fazla iki yıl ertelenebilen bir ikinci kısım.

11 Çağdaş dönemin uluslararası politikası. Bölüm III, fasikül II, s. 409.

12 Young planı ve La Haye Konferansı üzerine Belgeler derlemesi (Dışişleriyle görevli Halk Komiserliği yayınları). Moskova, 1930. s. 11.

13 Gustav Stresemann, Vermächtnis. Der Nachlas in drei Bänden. Berlin, 1933, cilt III, s. 307.

14 Alexander, From Paris to Locarno and after. Londra, 1928, s. 501.

15 Young planı ve La Haye Konferansı üzerine Belgeler derlemesi (Dışişleriyle görevli Halk Komiserliği yayınları). Moskova, 1930. s. 12.

16 Aynı yapıt, s. 13.

17 Young planı ve La Haye Konferansı üzerine Belgeler derlemesi (Dışişleriyle görevli Halk Komiserliği yayınları). Moskova, 1930. s. 13.

18 Aynı yapıt, s. 14.

3. LA HAYE KONFERANSI (6-31 AĞUSTOS 1929)

Açılış Konuşmaları

Uluslararası yeni bir konferansın gündemine alınmıştı Young planının müzakeresi. Söz konusu konferans, 6 Ağustos 1929 günü Büyük Britanya, Fransa, Almanya, Belçika, İtalya, Japonya, Çekoslovakya, Yugoslavya, Polonya, Romanya, Yunanistan ve Portekiz delegelerinin katılmasıyla La Haye'de açılacaktı.

Konferansın amacını ve programını Fransa Dışişleri Bakanı Briand açıkladı. Her zamanki tumturaklı üslubuyla konuşan Briand, konferans çalışmalarının başarıyla sonuçlanmasının sadece katılan devletler bakımından değil, tüm insanlık bakımından da hayati bir önem taşıdığını ileri sürerek, konuşmasını şöyle bağladı:

"Bugün artık bütün dünya kavramış bulunuyor ki savaş, hiçbir iyilik getirmemiştir, galiplere bile[19]."

Daha sonra söz alan Almanya Dışişleri Bakanı Stresemann, alışılmış ikiyüzlü barışçı tavrıyla, konferansın evrensel barış davasına hizmet

edeceğine ve "elde edilecek ekonomik sonuçların siyasal alanda da etkiler doğurmaktan geri kalmayacağı"na inandığını söyledi[20].

Diplomatların sözleri, görüldüğü gibi, lirikti alabildiğine. Ama sıra "iş adamları"na gelince bu diplomatik dil, hayatın amansız düzyazısına bırakacaktı yerini.

Nitekim İngiliz delegesi Snowden, yaptığı konuşmada yer yer sertliğe kaçan kesin bir dille, ülkesinin yeni birtakım özverilere katlanamayacağını açıkladı. Şöyle demişti Snowden:

"Tazminatlar ve savaş borçları faslından yapılacak ödemeler devam ettiği sürece, Büyük Britanya hakkı olan para payını almak kararındadır[21]."

Gerçekten de Büyük Britanya hükûmeti, Dawes planının revizyonunu kabul ederken, endüstrisine büyük çapta zarar veren bir durumu, yani tazminatların mal olarak ödenmesini, sona erdirebileceğini hesaplıyordu[22]. Nitekim Snowden, La Haye konferansının daha ilk toplantısında, Young planının ilk versiyonuna ve bu versiyonda öngörülen tazminat ödeme şemasına kesinlikle karşı olduğunu bildirdi. İngiliz delegesi, mal olarak tazminat ödeme oranının düşürülmesini ve ayrıca da Büyük Britanya'ya düşen para payının 409 milyon marktan 457 milyon marka yükseltilmesini talep etmekteydi.

Fransa'nın Tutumu

Snowden'ın uzlaşma kabul etmeyen tavrı, konferansı daha baştan itibaren bir yanda İngiltere ile öbür yanda Fransa, İtalya, Belçika ve Japonya arasında bir pazarlık toplantısına dönüştürecekti[23] Bu arada Almanya, her zamanki gibi pusuya yatmış, Müttefikler arası anlaşmazlıkları sömürme fırsatını beklemekteydi.

Fransa Maliye Bakanı Chéron, ülkesi tarafından o güne dek yapılmış olan fedakârlıkların İngiltere'ninkileri çok aştığını ileri sürüyor; ama yine de

Fransız hükûmetinin, Young planını kabule hazır olduğunu belirtiyordu. İtalya ve Belçika delegeleri Fransa'yı desteklemekteydiler. Buna karşılık Almanya'nın küçük alacaklıları olan Romanya, Yunanistan ve Yugoslavya, İngiltere'nin yanında yer almışlardı.

Konferans, biri mali, öbürü de siyasal konuları incelemek üzere iki komisyon kurmuştu. Mali komisyonun 8 Ağustos günü yapılan toplantısında Snowden, bir kez daha, İngiltere'nin savaşa katılma nedeninin kendi maddesel çıkarlarını korumak değil, "öbür devletlerin haklarını ve güvenliğini savunmak[24]"tan ibaret olduğunu ileri sürdü. İngiliz delegesi, ayrıca, Young planında saptanan ödemeler şemasının revizyondan geçirilmesi şeklindeki talebini de tekrarlayacaktı.

Briand, İngiliz önerisini eleştirmek amacıyla, 9 Ağustos 1929 günü, bir basın toplantısı düzenlemişti. Fransa dışişleri bakanı, bu kez sözü hiç döndürüp dolaştırmaksızın, İngiltere'yi barışı baltalamakla suçluyor ve bu suçlamaya gerekçe olarak da şunları söylüyordu:

"Bir tek devlet beş başka devletin düşüncesini paylaşmıyorsa ve bu beş devlet de ona boyun eğmeyi reddediyorlarsa, çıkan bunalımın sorumluluğu o tek devlete düşer[25]."

İngiltere Direniyor

Büyük Britanya diplomasisi ise, direnmekte kararlı gözüküyordu. Nitekim Snowden, Briand'ın demecine, açıktan açığa şöyle cevap vermişti:

"Ortada bire karşı beş devlet bulunduğunu kabul etsek bile, bu ille de o beş devletin haklı ve tek başına kalanın haksız olduğunu göstermez hiçbir şekilde. Hakkın ve hakikatin azınlığın yanında oluşu, çok daha sık rastlanan bir durumdur [26]..."

Ve Snowden'e bu katı tutumunun Fransız delegeleri tarafından bir "Blöf" olarak nitelendiği; dolayısıyla da Fransız diplomasisinin kendi lehlerine bir

uzlaşmaya varma umudunu beslediği iletildiğinde, İngiliz baş delegesi şöyle diyecekti:

"Eğer böyle bir hayale kapılmışlarsa, kendilerine sabır dilerim... Bana gelince: Buradaki varlığım anlamını yitirdiği an, konferansı terk etmeye hazırım[27]."

Fransız basını Snowden'i, "Young planını dinamitlemekle[28]" suçlamaktaydı. Ve işte bu sıralarda Morgan grubundan Amerikalı banker Lamont, Mac Donald'a bir ziyarette bulunarak, La Haye'deki İngiliz delegesine biraz daha ılımlı bir tavır takınması tavsiyesinde bulunmasını istedi[29]. Ama Büyük Britanya hükûmeti bu isteğe cevap olarak, La Haye'deki baş delegesine bir kutlama telgrafı gönderecekti[30]

Ve en sonunda Fransa boyun eğmek zorunda kaldı. Böylece kabul edilen uzlaşma, 16 Ağustos 1929 tarihinde, Fransa, Belçika, İtalya ve Japonya tarafından imzalanan bir memorandumla dile gelmekteydi.[31]

Young planını genel çizgileri içinde onaylayan bu metin, aynı zamanda, Almanya tarafından yapılacak ödemelerden bir kısmının para payı olarak Büyük Britanya'ya ayrılmasını öngörmekteydi.

Renanya'daki İşgal Kuvvetlerinin Geri Çekilmesi Sorunu

Ren bölgesinin öngörülen tarihten önce boşaltılması sorunu, pek o kadar güçlük çıkarmamıştır.

Versay Barış Antlaşması hükümlerine göre, üçüncü kesimin 1935 yılında boşaltılması gerekmekteydi. Ama Fransızları zor durumda bırakmak isteyen İngiliz delegasyonu, Büyük Britanya kuvvetlerinin, söz konusu kesimi 1929 yılının sonlarına doğru boşaltmaya hazırlandıklarını açıkladı[32].

Bu açıklama, Briand'ın durumunu bir hayli nazikleştiriyordu. Gerçekten de Fransa Dışişleri bakanı, Young planını kabul ettirebilmek için, işgalden vazgeçmek zorunda kalıyordu. İngilizlerle Fransızlar arasında yapılan ikili

müzakerelerden sonra, boşaltmanın 1930 yılı ortalarında yapılması kararlaştırıldı[33]

31 Ağustos 1929 tarihinde taraflarca imzalanan protokol, Young planını ilke bakımından onaylıyordu. Planın kesinlikle kabulü ise 20 Ocak 1930 tarihinde toplanan ikinci La Haye Konferansı tarafından gerçekleştirilecekti[34]

Şurası rahatça söylenebilir ki Young planı, aslında tazminatlar sorununu büyük bir değişikliğe uğratmamıştır. Dawes planından farklı olarak bu yeni plan, tazminat borçlarının toplam tutarını saptamıştır: 113,9 milyar mark. Buna karşılık yıllık ödemelerde hafif bir indirim yapılmıştır. İlk 37 yıllık dönem boyunca yıllık ödemeler, yılda 2 milyar mark olarak belirlenmiştir. Bu dönemin bitiminde söz konusu rakam değiştirilebileceği gibi korunabilecektir de.

Böylece galip ülkeler, Alman ekonomisinin ve Alman dış politikasının kumanda mevkilerini ellerinde tutma umudundaydılar[35]

Yeni plana göre alacakların toplanma biçimleri de önemli değişikliğe uğramaktaydı. Dawes planı tarafından öngörülen yükümlülükler sistemi kaldırılmış ve bundan böyle tazminatların, demiryolları gelirlerinden ya da devlet bütçesinden alınması kararlaştırılmıştı. Böylece, endüstri gelirleri üzerinden yapılacak pay alımlarına son verildiği gibi, Almanya'nın ekonomik ve mali denetimi de son bulmuş oluyordu.

Özet olarak rahatça söylenebilir ki Young planıyla, Versay sisteminde yeni bir gedik açılmış oluyordu[36]. Ve bundan böyle Alman militaristleri, askerî hazırlıklarına içleri rahat olarak devam edebilirlerdi

19 Young planı ve La Haye Konferansı üzerine Belgeler derlemesi (Dışişleriyle görevli Halk Komiserliği yayınları). Moskova, 1930. s. 15.

20 Aynı yapıt, s. 16.

21 Young planı ve La Haye Konferansı üzerine Belgeler derlemesi (Dışişleriyle görevli Halk Komiserliği yayınları). Moskova, 1930. s. 17.

22 *Çağdaş dönemin uluslararası politikası*. Bölüm III, fasikül II, s. 431.

23 Gustav Stresemann, Vermächtnis. Der Nachlas in drei Bänden. Berlin, 1933, cilt III, s. 314.

24 Young planı ve La Haye Konferansı üzerine Belgeler derlemesi (Dışişleriyle görevli Halk Komiserliği yayınları). Moskova, 1930. s. 19.

25 Aynı yapıt, s. 19-20.

26 Aynı yapıt, s. 22.

27 Young planı ve La Haye Konferansı üzerine Belgeler derlemesi (Dışişleriyle görevli Halk Komiserliği yayınları). Moskova, 1930. s. 21.

28 L'Echo de Paris gazetesi. 12 Ağustos 1929 tarihli sayı, s. 1, "İngilizler ne istiyor?" başlıklı yazı.

29 New York Herald Tribune gazetesi, 12 Ağustos 1929 tarihli sayı, s. 1, “Dostça bir uyarı” başlıklı haber.
30 Daily Telegraph and Morning Post gazetesi, 13 Ağustos 1929 tarihli sayı, s. 1, “Mac Donald Snowden’a kutlama telgrafı yolladı” başlıklı haber.
31 Young planı ve La Haye Konferansı üzerine Belgeler derlemesi (Dışişleriyle görevli Halk Komiserliği yayınları). Moskova, 1930. s. 22
32 Çağdaş dönemin uluslararası politikası. Bölüm III, fasikül II, s. 444.
33 Çağdaş dönemin uluslararası politikası. Bölüm III, fasikül II, s. 449.
34 Young planı ve La Haye Konferansı üzerine Belgeler derlemesi (Dışişleriyle görevli Halk Komiserliği yayınları). Moskova, 1930. s. 24.
35 Gustav Stresemann, Vermächtnis. Der Nachlas in drei Bänden. Berlin, 1933, cilt III, s. 328.
36 Çağdaş dönemin uluslararası politikası. Bölüm III, fasikül II, s. 460.

4. ALMANYA’DAKİ “RÖVANŞ” HAREKETİNDE İLERLEMELER

Hindenburg’un Konuşmaları

Young planı yine de derin bir hoşnutsuzluk uyandırmaktan geri kalmayacaktı Almanya’da. Ve işte bu hoşnutsuzluk dolayısıyladır ki Cumhurbaşkanı Hindenburg, Alman ulusuna bir çağrıda bulunmak zorunluluğunu duymuştur: Planın kabulünü, Almanya’nın askerî güçsüzlüğü ve ülkenin üzerine çöken ciddi bir ekonomik bunalım tehlikesiyle açıklıyordu Hindenburg.

Reich Başkanı, ayrıca Almanya’ya yeni olanaklar açması ve yeni mücadele yolları sağlaması bakımından Young planının her şeye rağmen bir ileri adım meydana getirdiğini savunmakta ve şunları eklemekteydi:

“Young planına ilişkin müzakereler boyunca, çeşitli örgüt ve derneklerden ve hatta tek tek yurttaşlardan binlerce mektup aldım. Hepsi de bu planın reddini öneriyordu. Ne var ki bu plan, Alman halkının sırtına yüklediği yükün ağırlığına rağmen, ülkemizin ekonomik ve siyasal kalkınması yolunda Dawes planına oranla ileri bir adım meydana getirmektedir[37].”

Alman nasyonalistleri, toprak statükosunun revizyonu için gittikçe daha çok seslerini yükseltmekteydiler. “Almanya’nın olan Almanya’ya verilmelidir” şeklindeki eski slogan yeni bir popülerlik kazanmıştı.

Almanlar, her şeyden önce Doğu sınırlarının revizyonunu talep ediyorlardı. Bu istek, “Halk Partisi”nin 1928 yılı Mart’ında yapılan kongresinde açıkça dile getirilmişti. Gerçekten de kongre başkanlığına verilen ve Almanya’nın bu sınırları “asla” kabul etmeyeceğini belirten bir önerge, Alman burjuva basınında tam bir coşkunluk yaratacaktı[38]. Gazeteler, ağız birliğiyle, Yukarı Silezya’da yitirilmiş toprakların Almanya’ya dönüşünü ve Danzig koridorunun kaldırılmasını istemeye koyulmuşlardı.

Bu arada Hindenburg da, 1928 Eylül’ünde Yukarı Silezya’daki bir gezi sırasında yaptığı konuşmada, bu ülkede düzenlenmiş olan plebisit sonucunda oyların %60’şının Almanya’ya verildiğini hatırlatmaktan geri kalmıyordu.

Almanya-Polonya Gerginliği

1929 yılının Ocak ayında İngiliz gazeteleri heyecan verici bir belge yayınladılar. Alman Savaş Bakanı Gröner, “A Zırhlısı”nı inşa etme hakkını istemekte ve buna gerekçe olarak da, hazırladığı bir memorandumda, ortak sınır bölgesinde Polonya tarafından alınan askerî tedbirleri göstermekteydi[39]. Bakana göre burada söz konusu olan, gelecekte Almanya’ya karşı girişilecek bir saldırı için kurulan bir talimhaneden başka bir şey değildi.

İki ülke arasında böylece başlayan gerginlik, kısa zamanda doruğa erişecekti. Aynı yılın Şubat ayında Yukarı Silezya’daki Polonya makamları, Alman azınlığının liderini yurda ihanet suçuyla tutukladılar.

Polonya’da yaşayan Alman azınlığın hakları Milletler Cemiyeti’nde de tartışılmış ama sorunu Cenevre Asamblesi’ne havale etmiş olan taraflar

yine de anlaşamamışlardı[40]. Bu müzakereler sürüp giderken bütün Almanya'da Polonya aleyhine gösteriler yapılmaktaydı.

1929 yılı Mayıs'ında ise Nazilerle "Çelik Başlık" üyeleri, Oppeln'deki Polonya operasına saldırıp binayı hasara uğrattıkları gibi oyuncularla seyircilere karşı da zor ve şiddet kullanmaktan çekinmediler. Aynı zamanda Yukarı Silezya'nın sınır kesimlerinde de olaylar birbirini kovalamaktaydı. Polonyalı gümrük görevlilerinden bazıları öldürülmüştü bu arada.

Söz konusu topraklarda bulunan Müttefik kuvvetlerinin çekilmesinden sonra durum daha da ciddileşmişti. Çekilmeyle birlikte Almanlar, Almanya-Polonya sınırının revizyondan geçirilmesi için, hemen yeni bir kampanya başlattılar.

Almanya-Polonya Ticaret Anlaşmasının Reddedilişi

10 Ağustos 1930 günü Alman kabinesi üyelerinden, "Doğu Prusyalı toprak sahiplerine Devlet yardımı"nın yöneticisi Treviranus, Berlin'de yaptığı bir konuşmada, "Almanya'nın Doğu cephesinde açık duran yarası" olarak nitelediği Almanya-Polonya ilişkileri hakkında şunları söyleyecekti:

"Bugünkü hâliyle Almanya-Polonya sınırı, iki ülke arasında dostça bir ilişkiler düzeninin kurulup sürdürülmesini olanaksız kılmaktadır. Alman halkının haklarına aykırı olan bu sınır, yine halkımızın iradesiyle değişecektir [41]"

Alman basınında coşkun bir yankı bulacaktı bakanın bu sözleri: Bütün burjuva gazeteleri, hükûmet temsilcisinin "ertelenmesi artık olanak dışı hâle gelen bu sorun [42]" konusundaki açık sözlülüğünü ve cesaretini göklere çıkarmaktaydılar. Böylece Almanya'da, Polonya aleyhine yeni gösteriler dalgası başlayacaktı. Polonya kentleri de Almanya aleyhine gösterilerle cevap verdiler buna. Ayrıca Polonya Dışişleri bakanı Zaleski, Almanya'yı şiddetle protesto edecekti [43].

Berlin hükûmeti, aynı zamanda, Danzig ile Memel'in Almanya'ya dönüşü için de büyük bir kampanya başlatmış bulunuyordu. Ama öte yandan da dünya kamuoyunu hesaba katan aynı Almanya, Polonya ile olan resmî ilişkilerinde daha ılımlı davranma yoluna gitmekteydi.

Nitekim işte bundan ötürüdür ki Berlin diplomasisi, Prusyalı köy ağalarıyla Nazi çevrelerinin şiddetli muhalefetine rağmen, Varşova ile yürüttüğü ticari müzakereleri olumlu bir şekilde sonuçlandırma yoluna gitti. Gerçekten de, Almanya-Polonya ticaret anlaşması 1930 Mart'ında imzalanmış olacaktı[44]

Ne var ki durum, Nazilerin 1930 Eylül'ündeki milletvekili seçimlerinde kazandıkları zaferden sonra, baştanbaşa değişti. Bir önceki Reichstag tarafından iki okumada kabul edilmiş ve Polonya Diyet'i tarafından da onaylanmış olan ticaret anlaşmasını yeni Reichstag, üçüncü okuma da, geri çevirecekti.

Bu arada Almanya ile Polonya arasında eskiden yapılmış olup da süresi dolan anlaşmalar da yenilenmemişti. Ayrıca yeni Alman politikası, Prusya'lı toprak ağalarının çıkarları doğrultusunda Polonya'ya karşı tam bir gümrük savaşı açmakta da gecikmedi.

37 Young planı ve La Haye Konferansı üzerine Belgeler derlemesi (Dışişleriyle görevli Halk Komiserliği yayınları). Moskova, 1930. s. 38.

38 Frankfurter Zeitung gazetesi, 12 Mart 1928 tarihli sayı, s. 1, "Alman ulusunun sesini dinlemeyenler pişman olacaktır" başlıklı yazı.

39 Daily Telegraph and Morning Post gazetesi, 15 Ocak 1929 tarihli sayı. s. 1, "Yoksa Almanya dünyayı aldattığını mı sanıyor?" başlıklı yorum.

40 Çağdaş dönemin uluslararası politikası. Bölüm III, fasikül II, s. 472.

41 Gesetz über dive Verträge von Locarno und den Eintritt Deutschland in den Völkerbund vom 28. November 1925, sowie dem Wortlaut des Notenwechsels zwischen der deutschen Regierung und dem Generalsekretär des Völkerbundes vom 14. bis 17. März 1936. Berlin, 1936

42 Frankfurter Zeitung gazetesi, 11 Ağustos 1930 tarihli sayı, s. 1, "Treviranus'un ağzından bütün Almanya konuştu" başlıklı yazı.

43 Çağdaş dönemin uluslararası politikası. Bölüm III, fasikül II, s. 481.

44 Savaş sonrası Avrupasında yapılan ticaret anlaşmaları (Dışişleriyle görevli Halk Komiserliği yayınları). Moskova, 1934, cilt IV, s. 212.

5. ALMANYA’NIN YENİDEN SİLAHLANMASI

Rakamlar Konuşuyor

Ama bu kadarla da bitmeyecekti iş. Almanya, gittikçe hızlanan bir ritimle yeniden silahlanmaya girişiyordu.

Versay Barış Antlaşması’nın tüm kısıtlamalarına rağmen Alman ulusal savunma ödenekleri her yıl artıyordu. Nitekim kara ve deniz kuvvetlerine ayrılan bütçe payı 1925 yılında 491 milyon mark iken, 1928-1929 döneminde bu rakam hemen hemen iki katına yaklaşarak 827 milyon markı bulmuştu.

Ordunun teknik donanımı ile savaş gemileri yapımına ayrılan paylardaki artış özellikle büyüktü. Gerçekten de savaş gemisi yapımı için ayrılan pay, 1924 yılında 5,3 milyon mark iken 1928 yılında bu rakam on bir kat oranında bir yükseliş göstererek 58,9 milyon marka ulaşmış bulunuyordu.

“A Zırhlısı”nın tonajı, Versay Antlaşması’nda öngörülen maksimumu aşmıyordu şüphesiz; ama bu geminin teknik donanımı, eski ünitelere oranla kat kat ilerdeydi.

Ordu gücünü artırabilmek için bir dizi kurnazlığa başvuruyordu Almanya. Örneğin bu arada, resmî ordunun yanı sıra, gizli bir Reichswehr kurmayı da başarmıştı. “Kara ordu” diye anılan bu vurucu güç, milyonlarca insandan oluşmaktaydı.

İşin aslı aranırsa Reichswehr, kadrolardan kurulu bir orduydu sadece. Hiç kimse bu ordudan basit bir er olarak ayrılmıyordu. Gerçekten de resmî ordudan ayrılan, yedek subay ve astsubaylar, otomatik olarak “Çelik Başlığa” katılmakta ve gerek siyasal, gerekse askerî eğitimlerini orada bütünlemekteydiler.

“Çelik Başlığın” en önde gelen üyelerinden biri de, Nasyonalist partinin şefi olan ve aşırı sağcı monarşist çevrelere yakınlığıyla tanınan Hugenberg’ti.

S.A.’larla S.S.’lerin Kuruluşu

Silahlı kuvvetlerini artırabilmek için, her türlü örgüt ve topluluktan yararlanıyordu Almanya. Nasyonal-Sosyalist parti, kendi paramiliter örgütünün gelişimine özel bir özen göstermekteydi. Örneğin Partinin, Nürnberg kongresi süresince, S.A. olarak anılan baskın birliklerine bağlı 20 bin üyesi gösteriler yapmıştı[45].

S.A.lar aracılığıyla gerçekleştirmeye hazırlandığı rövanş tasarılarını gizlemeye de gerek görmüyordu Hitler. Nitekim, Ren bölgesindeki baskın birliklerine bayraklarını verirken, şöyle demişti:

“Almanya’nın malı olan Ren Almanya’ya dönünceye dek bu bayrağı saklayın[46].”

Viyana bayraktarına da şu sözlerle seslenmişti:

“Utanç verici Versay ve Saint-Germain antlaşmaları birer paçavra gibi yırtılıp atılmadığı sürece bu bayrak, sizin ellerinizde, hareketimizin birliğini simgeleyecektir[47].”

Hitler’in yakın dostu olan Röhm’ün yönetimindeki bu baskın birliklerinin yanı sıra, 1925 yılında, yeni bir paramiliter faşist örgüt kuruldu [48] “Muhafız müfrezeleri” (S.S.)[49] olarak anılan bu topluluğa, Nazi Partisi tarafından sıkı sıkıya kontrol edilen, elitler alınıyordu sadece. S.S.ler, “Kanlı bayrak”a hizmet edeceklerine ant içerek işe başlamaktaydılar[50] Germen ırkının en yetkin temsilcileri arasından özenle seçilen, kolçak ve kolluklarında ölü başları taşıyan S.S.ler Hitler’in elinde uysal birer silah olmak üzere yetiştiriliyorlardı.

İşte bu tepeden tırnağa silahlı baskın gruplarına ve muhafız müfrezelerine dayanan Hitlerciler, iktidarı ele geçirmeye doğru adım adım ilerlerken, Versay Barış Antlaşması’nın Almanya tarafından tek yanlı olarak feshi için durup dinlenmeksizin çaba harcamaktaydılar. Bu yolda ilk aşama olarak amaçladıkları da, söz konusu antlaşmada ki, Almanya’nın silahsızlanmasını öngören maddelerin yürürlükten kaldırılmasıydı.

45 Frankfurter Zeitung gazetesi, 22 Ağustos 1927 tarihli sayı, s. 1, “Göğsümüzü kabartan görkemli bir gösteri” başlıklı haber.

46 K. Heiden, Alman faşizminin tarihi (Almanca’dan çeviri). Moskova, 1935, s. 196.

47 K. Heiden, Aynı yapıt, s. 197.

48 K. Heiden, Aynı yapıt, s. 95.

49 S.S.: 1925 yılında, önce Hitler’in özel koruma grubu olarak kuruldu. 1940 yılında ise askerî birlik hâline getirildi.

50 “Kanlı bayrak” deyimi, 8 Kasım 1923 tarihinde girişilen ve başarısızlıkla sonuçlanan ünlü Münih hükûmet darbesini simgelemekteydi (Yazı kurulu’nun notu).

6. BÜYÜK BRİTANYA HÜKÛMETİNİN ASYA YOLU İÇİN MÜCADELESİ

Sömürgelerde Değişen Durum

Avrupa’da yeni bir savaş tehlikesi, gözle görülür biçimde büyüyordu artık. Buna paralel olarak, öteden beri çözüm bekleyen Avrupa dışı sorunlara ilişkin, emperyalist çıkarlar arasındaki çatışma da gittikçe yoğunlaşıyordu.

Akdeniz ve Pasifik Okyanusu sorunları, emperyalist gündemin baş maddeleri hâline girmişti. Asya pazarları ve bu pazarlara açılan yollar için verilen mücadele her geçen gün biraz daha keskinleşmekteydi.

En başta Büyük Britanya olmak üzere bütün eski sömürgeci devletler, belli başlı sömürgelerine ve en önemli sürüm merkezlerine giden yollar üzerindeki stratejik mevkilerini pekiştirme zorunluluğuyla karşı karşıya bulunuyorlardı.

Hele Hindistan ve Mısır çevresinde beliren sorunlar, İngiliz diplomatlarının özellikle uyanık davranmalarını gerekli kılıyordu.

Hindistan’la yapılan ticari işlemler, Büyük Britanya İmparatorluğu iç ticaretinin üçte birinden fazlasını meydana getirmekteydi. Gerçekten de bu

büyük İngiliz sömürgesi, buğday, Hint lifi, çay, kahve, pirinç, tütün ve deri sağlamaktaydı metropole; karşılığında da makine ve mamul ürünler satın almaktaydı. Hindistan'a yapılan İngiliz ihracatı, bu ülkeden yapılan ithalatı aşıyordu.

Oysa dominyonlar için durum aynı değildi; çünkü dominyonlarda ulusal endüstri, yavaş yavaş gelişmeye başlamış bulunmaktaydı. Ne var ki 1914-18 savaşından sonra Hindistan'ın ekonomik gelişmesi de hızlanma gösterecekti. Ve Büyük Britanya için elbette ki çeşitli güçlükler yaratacaktı bu durum.

Öte yandan Japonya da, İngiliz sömürgesini ucuz mallarla doldurmakta; ayrıca Hindistan'daki kendi sayısız ajanı aracılığıyla yoğun bir anti-britanik propaganda sürdürmekteydi[51]

İngiliz Diplomasisinin Hint Ulusal Bağımsızlık Hareketi Karşısındaki Tutumu

Savaş sonrasında Hindistan'da birdenbire gelişen ulusal bağımsızlık hareketi, İngilizlerin bu sömürgedeki durumlarının pekişmesini daha da zor kılmaktaydı. Ülkelerine dominyon haklarını bile tanımamış olan 1919 anayasasından hiçbir şekilde memnun değildi Hint milliyetçileri. Dolayısıyla da bağımsızlık mücadelesine devam etmekteydiler.

Ve hareket durmaksızın yaygınlaşıp gelişmekteydi. Açık bir ayaklanmadan korkan İngiliz hükûmeti, Hint milliyetçilerine bazı ödünler vermek zorunluluğunu duydu. Bunlardan biri de, Gandi'nin özgürlüğe kavuşturulması olacaktı[52]

Büyük Britanya tarafından Hindistan'da zorunlu olarak güdülen iç politikanın karmaşıklığı, ülkenin savunmasıyla yükümlü silahlı kuvvetlerin bileşimine de yansımaktaydı. Düzenli İngiliz-Hint ordusu, üçte bir oranında İngiliz ve Hint birliklerinden oluşmaktaydı. Kesinlikle İngiliz'di kadrolar,

Birliklerde yer alan erler, belirli birtakım boylardan ve kastlardan alınan seçkin savaşçılardı ve bunlar, bazı avantajlardan yararlanmaktaydılar.

Bunun yanı sıra her birlik, birbirlerine düşman boyların temsilcilerinden oluşmaktaydı. Ordunun bu karmakarışık ve düzensiz karakteri, savaş gücünü de azaltıyordu elbette.

Sınırların savunusunu belirli birtakım yerli birliklere verme yolundaki girişimler de durumu değiştirmemişti pek. Hindistan'ın savunma sorunu, çözümsüz beklemekteydi. Sözün kısası, bu savunmanın ülke sınırlarının ötesinden yürütülmesi gerekiyordu. Bu da, diplomasinin göreviydi işte. Büyük Britanya'nın Hindistan'daki çıkarlarını, herhangi bir saldırıya karşı, koruyabilecek devletler üzerindeki İngiliz etkisini yaymak ve pekiştirmek, Londra diplomasisine düşüyordu.

Nitekim İngiliz diplomatlarının bütün çabaları, Hindistan'a sınırdaş ülkelerden bir tampon Devletler sistemi yaratmak, böylelikle de Hint sınırlarını güvence altına almaktı. Bu bakımdan İran ve Afganistan, Londra'nın gözünde özel bir önem kazanmaktaydı.

51 Çağdaş dönemin uluslararası politikası. Bölüm III, fasikül II, s. 492.

52 Aynı yapıt, s. 205.

7. AKDENİZ’DE ÜSTÜNLÜK MÜCADELESİ

İngiliz-İtalyan İşbirliği

Akdeniz’deki üstünlüğünü her ne pahasına olursa olsun sürdürme kaygısında olan Büyük Britanya, Asya ve Afrika’ya açılan yollar üzerindeki nüfuz sahalarının kendisi bakımından en avantajlı şekilde bölüşümünü sağlamaya dönük bir politika izlemekteydi.

Londra diplomasisi işte bu amaçla Fransa’ya karşı İtalya’yı tutmakta ve böylece, iki rakip devlet arasında, hakem rolünü korumaya çalışmaktaydı. Nitekim İngiltere’nin İtalya’ya sağladığı destek, Roma hükûmetinin Etiyopya ile başlattığı müzakerelerin olumlu bir şekilde sonuçlanmasına yol açtı.

Gerçekten de 2 Ağustos 1928 günü iki ülke arasında bir dostluk ve ticaret anlaşması imzalanmış bulunmaktaydı. İtalya, Etiyopya hükûmetinin kendisine karşı duyduğu kuşkuları yatıştırmaya yarayacak bir araç olarak görmekteydi bu anlaşmayı[53] ve böylece, bu ülkedeki ekonomik durumunu güçlendirerek, girişmeye karar verdiği askerî istilaya daha iyi hazırlanabileceğini hesaplamaktaydı.

Tanca sorununun İtalya bakımından elverişli bir çözüme bağlanması için de Büyük Britanya hükûmetinin aracılığı zorunluydu. Nitekim İngiltere'nin Roma büyükelçisi, Mussolini'ye, Fransa ile İtalya arasında anlaşmazlık konusu olan sorunların çözümü ve Akdeniz devletlerinin Kuzey Afrika'daki etki alanlarının kesin bir şekilde saptanması için İngiltere hükûmetinin hakemliğini istemesini öğütlemişti[54]

Roma hükûmetinin bu doğrultudaki önerisinin kabul edilmesi üzerine Fransız, İngiliz, İtalyan ve İspanyol delegeleri, Tanca sorununu incelemek için 25 Temmuz 1928 tarihinde Paris'te toplandılar. Ve konferans, Tanca'nın statüsünü İtalya lehine değişikliğe uğrattı: Bundan böyle Roma hükûmeti de, öbür Batılı Akdeniz devletleriyle eşit hak sahibi olarak Tanca'nın yönetimine katılacaktı.

İtalya'nın Orta Doğu Politikası

Ne var ki İtalya'nın Akdeniz havzasındaki durumunun iyice pekişmesi, çok geçmeden, bu pekişmede büyük payı olan İngiltere'yi ürkütmeye başlamıştı. Hele Roma hükûmetinin Orta Doğu'da birtakım girişimlerde bulunduğunu haber alınca bir kat daha ürkmüştü Londra.

Gerçekten de söz konusu toprakların stratejik önemi Büyük Britanya hükûmetini, Arapların üçüncü bir devletle ve bu arada özellikle İtalya ile bir ittifak kurma konusundaki en basit eğilimlerini bile amansızca bastırmaya sürüklüyordu. Kendi yönünden İtalyan hükûmeti de, Orta Doğu'daki nüfuzunu artırmak için büyük çaba harcamaktaydı. Nitekim Roma diplomasisi, daha 1926 yılının Eylül ayında Yemen'le bir anlaşma imzalamış ve Yemen imamının "Tam ve kesin bağımsızlığını ve egemenliğini[55]" tanımış bulunmaktaydı.

1927 Mayıs'ında ise İtalyan uçakları Yemen topraklarına bir dostluk ziyareti yapacaktı. İngiliz basını bu olayı, "İtalya'nın Arapları etkilemek amacıyla giriştiği bir kuvvet gösterisi[56]" şeklinde yorumladı. Ayrıca bazı

Avrupa gazeteleri de, bu ziyarete dayanarak, 1926 İtalya-Yemen anlaşmasında gizli bir ek protokol bulunduğu yolunda haberler yaydılar. 1927 yazında da bir Yemen diplomatik misyonu Roma'ya gelecek ve gerek İtalya kralı, gerekse Mussolini tarafından görkemli törenlerle karşılanacaktı [57]

İtalya, siyasal ve ekonomik nüfuzunu Suriye, Filistin, Irak ve Mısır'da da yayma çabasındaydı ayrıca.

İlk iki ülkede İtalyan hükûmeti, belirli bazı Katolik tarikatları kullanmaktaydı. Bunlar, kendi denetimleri altındaki hayır kurumları aracılığıyla İtalyan kültürünü yayma çabasındaydılar[58]. Roma hükûmeti, ayrıca, Filistin'deki Siyonistlerle de işbirliği yapmaya koyulunca Londra iyiden iyiye telaşa kapılacaktı [59]

Gerçekten de Londra diplomasisi, Hindistan yolu üzerinde stratejik bakımdan bir anahtar mevkii durumunda olan Filistin'e özellikle önem veriyordu. Ama İngiliz hükûmetinin asıl canını sıkan başka bir olay vardı: Bu da İtalyanların, Büyük Britanya için gerek ekonomik ve gerekse stratejik bakımdan temel önem taşıyan Mısır'a sızmalarıydı [60]

İngiliz Diplomasisi İş Başında

İtalyan diplomasisinin Irak, Suriye, Filistin ve Mısır'da çevirdiği dolapları etkisiz bırakmak amacıyla İngiliz hükûmeti, söz konusu ülkelerle bir dizi "dostluk ve koruma anlaşması" [61] imzalamıştır.

14 Aralık 1927 tarihinde Irak'la yapılan anlaşma, bu ülkeye bağımsızlık getirmekteydi. Ayrıca, Irak'ın Milletler Cemiyeti'ne adaylığını desteklemeyi de vaat ediyordu Büyük Britanya hükûmeti.

Buna karşılık Irak, Suriye sınırlarına ilişkin 1920 anlaşmasına, petrol konusundaki San Remo anlaşmasına, Lozan anlaşmasına ve daha genel olarak, Yakın Doğu'yu ilgilendiren bütün uluslararası konvansiyonlara

uymayı üstlenmekteydi. Dış politika alanında ise İngiliz hükûmeti, Irak'ın doğrudan doğruya temsil edilmediği her yerde, bu ülkenin çıkarlarını savunmayı yükümlenmişti.

Mısır Sorunu

Irak'la yapılan benzer bir anlaşmanın Mısır'la imzalanması için bir dizi "güçlüğün aşılması [62]" gerekmekteydi.

1927 yılının baharında Mısır Parlamentosu üyelerinden Abdurrahman Assam Bey, meclise bir yasa önerisi sunarak, Mısır ordusunun modernleştirilmesini ve Mısır tarafından Büyük Britanya'nın askerî harcamaları için ayrılan ödeneklerin kaldırılmasını istedi. Bu da, ciddi bir İngiltere-Mısır çatışmasına yol açacaktı[63]. Nitekim Mısır kralı Fuat ve başbakanı Servet Paşa, Londra'ya çağrıldılar. Orada Chamberlain kendilerine "İngiltere-Mısır ilişkilerinin normal akışına girmesini sağlayacak bir anlaşma tasarısı[64]" hazırlamalarını önerdi. Ama Mısırlılar tarafından hazırlanan tasarı İngiliz hükûmeti tarafından "Doyurucu [65]" bulunmayınca, Chamberlain, bir karşı tasarıyla çıkacaktı Servet Paşa'nın önüne.

Bu kez Milliyetçi Mısır Partisi (Vafd), İngilizler tarafından hazırlanan metni Mısır'ın bağımsızlığına ve egemenliğine aykırı düştüğü gerekçesiyle reddetti. Bunun üzerine istifa eden Servet Paşa hükûmetinin yerini milliyetçi Nahas Paşa kabinesi alacaktı[66]

İki ülke arasındaki çatışma, böylece iyiden iyiye ciddi bir aşamaya giriyordu.

Nitekim İngiliz hükûmeti, Mısır Parlamentosu'na sunulmuş olan ve toplantı özgürlüğünü getiren bir yasa tasarısını bahane ederek Kahire'ye bir ültimatom vermekte gecikmeyecekti[67] Büyük Britanya diplomasisine göre söz konusu tasarı, ülkedeki karışıklıkları daha da artırıcı nitelikteydi.

Bu arada Londra, sadece bir ültimatomla yetinmemiş; “Mısır’da her an çıkabilecek karışıklıkları önlemek amacıyla[68]”, Malta’da hazır bekleyen İngiliz donanmasına İskenderiye’ye doğru yola çıkma emri vermişti.

Büyük Britanya’nın bu açık meydan okuyuşuna boyun eğmek zorunda kalan Mısır Parlamentosu, yasa tasarısının müzakeresini ertelemişti hemen.

Ne var ki İngiliz hükûmeti, Vafdçılar tarafından verilen bu ödüne rağmen, parlamentonun dağıtılmasını şart koşacaktı. Kral Fuat, ister istemez bu koşulu da yerine getirdi. Bu arada, pek doğal olarak, milliyetçi Nahas Paşa hükûmeti de istifasını vermiş bulunmaktaydı. Onun yerine atanan yeni hükûmet başkanı Muhammed Mahmut Paşa, Büyük Britanya hükûmetiyle, metinleri İngilizler tarafından hazırlanan ve bütün İngiliz isteklerini gerçekleştiren bir ticaret anlaşmasıyla bir siyasal anlaşmayı, müzakere bile etmeksizin imzalayacaktı[69]. Ama ülkede öylesine büyük bir hoşnutsuzluk uyanmıştı ki, yeni Meclis bu anlaşmaları güçlükle onayladı.

53 Çağdaş dönemin uluslararası politikası. Bölüm III, fasikül II, s. 500.
54 Survey of International Affairs, 1929, Royal Institute of International Affairs, Oxford, s. 22.
55 Corriere della Sera gazetesi, 17 Eylül 1926 tarihli sayı, s. 1, “İtalyan diplomasisinin yeni bir başarısı: Yemen bizimle” başlıklı haber.
56 Daily Telegraph and Morning Post gazetesi, 12 Mayıs 1927 tarihli sayı, s. 1, “İtalya maskeyi çıkarıyor mu?” başlıklı yazı.
57 Corriere della Sera gazetesi, 28 Haziran 1927 tarihli sayı, s. 1, “Dost Yemen temsilcileri, Roma’ya hoş geldiniz!” başlıklı yorum.
58 Çağdaş dönemin uluslararası politikası. Bölüm III, fasikül III, s. 12.
59 Survey of International Affairs, 1929, Royal Institute of International Affairs, Oxford, s. 31.
60 Aynı yapıt, s. 36.
61 Çağdaş dönemin uluslararası politikası. Bölüm III, fasikül III, s. 23.
62 Survey of International Affairs, 1929, Royal Institute of International Affairs, Oxford, s. 40.
63 Çağdaş dönemin uluslararası politikası. Bölüm III, fasikül III, s. 32.
64 Survey of International Affairs, 1929, Royal Institute of International Affairs, Oxford, s. 44.
65 Times gazetesi, 2 Mayıs 1927 tarihli sayı, s. 1, “Mısır tasarısı reddedildi” başlıklı haber.
66 Çağdaş dönemin uluslararası politikası. Bölüm III, fasikül III, s. 38.
67 Aynı yapıt, s. 41.
68 Survey of International Affairs, 1929, Royal Institute of International Affairs, Oxford, s. 44.
69 Çağdaş dönemin uluslararası politikası. Bölüm III, fasikül III, s. 42.

8. PASİFİK OKYANUSU'NDA ÜSTÜNLÜK MÜCADELESİ

Washington Sistemi ve Sonrası

Akdeniz havzasındaki mücadelenin yanı sıra, büyük devletler arasındaki Pasifik'te üstünlük mücadelesi de gittikçe biraz daha yoğunlaşıyordu. Japonya, Amerika Birleşik Devletleri ve Büyük Britanya idi bu alandaki rakipler.

Bilindiği gibi 1921-1922 Washington Konferansı, Birleşik Devletlerin diplomatik durumunu iyice pekiştirmiş ve Japonya'yı, İngiltere ile olan anlaşmasını yürürlükten kaldırma zorunda bırakarak, tecrit etmişti. Öte yandan Dokuzlar Anlaşması da, Çin konusunda "Açık kapı" ilkesini koymuştu.

Ayrıca dört Devlet arasında yapılan özel anlaşmayla Büyük Britanya, Birleşik Amerika, Japonya ve Fransa'nın Pasifik Okyanusu'ndaki sömürgelerinin dokunulmazlığı da garanti altına alınmış bulunmaktaydı.

İşte bu metinler bütünü üzerine kurulu olan Washington sistemi, Versay Barış Antlaşması'yla birlikte, savaş sonrası statükonun temelini meydana getirmekteydi.

Ne var ki, on yıllık ömrü boyunca Washington sistemi de, tıpkı Versay sistemi gibi, bir dizi derin sarsıntı geçirecekti. Buradaki “torpilleme”, özellikle Japonya’dan geliyordu.

Pasifik’teki Alman sömürgelerinin 1914 yılında Japonya tarafından ilhakı, Tokyo hükûmetinin hem emri altındaki toprakları hiç de küçümsenmeyecek şekilde genişletmesini, hem de Güney Doğu Asya ile Yeni Zelanda ve Avustralya’ya iyice yaklaşmasını sağlamış bulunmaktaydı.

Bu durumsa İngiliz ve Amerikan sömürgeleri ile Çin’i metropole bağlayan ulaşım yolları için ciddi bir tehlike meydana getiriyordu. Ama buna karşılık, 1923 yılındaki büyük deprem ve 1927 yılında patlayan ekonomik bunalım, derinden derine sarsacaktı Japonya’yı.

Böylece Büyük Britanya ile Amerika Birleşik Devletleri’nden “Kredi rica etmek” durumunda kalan Tokyo, bu ülkelere karşı açıktan açığa saldırgan bir tavır takınmaya cesaret edemiyordu henüz. İşte bundan dolayıdır ki Japonya, Washington anlaşmalarının deniz silahlarıyla ilgili hükümlerini belirlemek ve kesinleştirmek için toplanan Cenevre (1927) ve Londra (1930) konferanslarına ister istemez katılacaktı.

General Tanaka İktidarda

Bununla birlikte, Japon emperyalistleri, Çin generalleri arasındaki mücadeleyi kızıştırıp Çin’in birleşmesini önleyerek, Washington sistemini mayınlamaktan geri kalmıyorlardı. Öte yandan bütün Pasifik bölgesinde Japon ajanları, büyük bir ağ kurmaktaydılar. Söz konusu ajanlar, özellikle casusluk ve sabotaj konularında uzmanlaşmış bulunuyorlardı.

Japonya içindeyse , faşist eğilimli örgütlerin etkinliği gittikçe biraz daha yoğunlaşıyordu. Nitekim Japon militaristlerinin ünlü şefi Tanaka, 1925 yılında, büyük burjuvazinin çıkarlarını temsil eden Seiyukai partisinin başına geçecek ve böylece ülkedeki gerici güçler bloğunu gerçekleştirmiş olacaktı.

Militarist klik, iki yıl sonra da, liberal Vakatsuki kabinesini istifa ettirmeyi başardı. Bunun sonucunda başbakanlığa atanan Tanaka, “olumlu” bir dış politika izleyeceğini müjdeliyordu Japon halkına. Ünlü generalin “olumlu”luktan ne anladığını belirtmeye sanırız, gerek yoktur.

Nitekim yeni Başbakan, çok geçmeden, Japon emperyalistlerinin öteden beri özenle hazırladığı programdan başka bir şey olmayan bir memorandum sunacaktı İmparator’a. Söz konusu memorandum, 1927 Temmuz’unda toplanan, Mançurya ve Moğolistan sorunlarında uzmanlaşmış, sivil ve askerî görevliler konferansı tarafından alınmış olan kararların bir özetini de içermekteydi.

Tanaka’nın fikirlerini benimsemiş bulunan Japon edebiyatçılarıyla gazetecileri de bu arada boş durmuyor; hükûmetin, Washington anlaşmasını tek yanlı olarak feshetmesi ve Asya ile Pasifik Okyanusu’nda Japon hegemonyasını kurmaya girişmesi için sistematik bir şekilde propaganda yapıyorlardı.

Amerika ve İngiltere Harekete Geçiyor

Doymak bilmez Japon emperyalizmi, rakiplerini ciddi olarak kaygılandırmaktaydı. Bu dinamik kuvvet karşısında Amerika Birleşik Devletleri, eli kolu bağlı kalamazdı elbette. Nitekim Washington diplomasisi, Pasifik Okyanusu’ndaki stratejik mevkilerini ve her şeyden önce de Filipinler ile Havai Adaları’nda kurulu (bu bakımdan da Japonya’ya en yakın düşen) deniz üslerini pekiştirme kararı aldı.

Pasifik’teki Amerikan savaş ve ticaret filolarının tatlı su ve kömür alma merkezi olan Havai Adaları böylece stratejik bakımdan, bir çeşit “Pasifik Cebelitarık’ı” hâline gelmekteydi.

Ne var ki, Amerikan deniz üslerinin büyük mesafelerle birbirlerinden ayrılmış oluşu, savaş donanmasının harekât gücü bakımından taşıdığı değeri, hissedilir biçimde azaltıyordu. Dolayısıyla da Doğu Asya’da,

Japonya tarafından başlatılacak bir saldırıyı zaptedebilecek bir devletin bulunmasında Amerika'nın büyük çıkarı vardı. Nitekim, ağır bir ekonomik baskı sayesinde Çin politikasını istediği gibi yönlendirebileceğini uman Washington hükûmeti, Uzak Doğu'da "açık kapı" ilkesini işte bundan ötürü savunmaktaydı.

Büyük Britanya'ya gelince: Bu devletin Uzak Doğu'daki durumu da, Pasifik Okyanusu'nda karşılaştığı rekabete bağlı kalmaktaydı. Washington anlaşmasının imzalanmasından sonra Büyük Britanya deniz kuvvetleri kumandanlığı, Singapur deniz üssünü berkitmeye koyulmuştu.[70]. Ayrıca Avustralya'nın kuzey kıyılarıyla, Yeni Zelanda'yı savunmak üzere, Darwin'de ikinci bir üs kurulmuştur.

En son olarak, eski bir Alman sömürgesi olan ve savaş sonunda İngilizlere geçen Bismarck takımadaları da bir deniz üssü hâline getirildi. İngiliz tasarısına göre, bu takımadalarda bulunan ünlü Beyaz Körfez, Pasifik Okyanusu'nun göbeğinde ikinci bir "Malta" olacaktı.

70 Çağdaş dönemin uluslararası politikası. Bölüm III, fasikül III, s. 60.

9. SİLAHLANMA SORUNU MİLLETLER CEMİYETİ'NDE

Silahlanma Yarışı

Savaş tehlikesinin ciddileşmesi, gerçek anlamda bir silahlanma yarışına yol açmıştı. Nitekim birçok ülkede askerî harcamalar, 1914 yılına oranla iki-üç katına çıkmış bulunuyordu[71]

Milletler Cemiyeti'nin istatistiklerine göre, savaş sonundan 1928 yılına kadar orduların sayısal önemi de durmaksızın artmıştı.

30 Kasım 1927 tarihinde Sovyet delegasyonu tarafından Cenevre'ye sunulan bir memorandum, savaş sonundan bu yana galip ve tarafsız ülkelerin ordu mevcutlarında 1.180.000 kişilik bir artış olduğunu belirtmekteydi[72]

1929 yılında ise Avrupa ülkelerinin askerî harcamaları, 524 milyon sterline ulaşmış bulunuyordu. Oysa aynı yıl bütün dünya ülkelerinin askerî harcamalar tutarı, 890 milyon sterlindi.

Modern kapitalizmin üretim güçlerindeki gelişimin yüksek düzeyi, askerî planda da kendini göstermekteydi. Yeni bir savaş için girişilen hazırlıklar, emperyalist orduların teknik donanımında hızlı bir gelişmeye yol açmıştı.

Sürekli şekilde makineye, motora ve kimyasal ürünlere bağlı hâle geliyordu artık savaş. Savaş endüstrisine yatırılan sermaye hacmi durmaksızın genişliyordu. Büyük devletler tarafından uydu ülkelere açılan kredilerin büyük bir kısmı, doğrudan doğruya silahlanmaya ayrılmış bulunmaktaydı.

Örneğin Fransa, özel olarak Romanya, Polonya, Yugoslavya ve Çekoslovakya'nın silahlanmasını finanse etmişti. Fransa ile müttefiklerinin askerî harcamalarını artırma nedenlerinden biri de, Almanya'nın, Versay Antlaşması hükümlerini hiçe sayarak, hızla silahlanmaya koyulmuş olmasıydı.

Hazırlık Komisyonu

Dünyanın her yerinde birden başlayan silahlanma yarışı, büyük halk yığınlarında derin kaygı ve öfke uyandırıyordu. İnsanlarda gittikçe artan bu boğuntuyu yatıştırabilmek için emperyalist diplomatlar, savaş hazırlıklarını, silahsızlanma konusunda verdikleri tantanalı söylevlerle ve sözüm ona bir barışçılık demagojisiyle gizlemeye çabalıyorlardı.

Milletler Cemiyeti de, "barış", "savaşın yasaklanması" ve "silahsızlanma" konularında bıkıp usanmaksızın yaptığı yayınlarla bu emperyalist barışseverliğini örgütleyici merkez durumuna girmiş bulunmaktaydı.

Gerçekten de Milletler Cemiyeti 25 Eylül 1925 günü toplanan 6.Asamblesi'nde, silahların sınırlanmasını sağlayacak bir konferans toplama kararı almıştı. Ve bir dizi komisyonla alt-komisyonda tam iki yıl boyunca tartışılmıştı bu sorun. Amerika Birleşik Devletleri ile Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği de, Cenevre Asamblesi'nin üyesi olmadıkları hâlde, gerek hazırlık komisyonunun ve gerekse doğrudan doğruya konferansın çalışmalarına katılmaya çağrılmışlardı [73]

Hazırlık komisyonunun ilk toplantısı, 1926 Mayıs'ında toplandı. Almanya adına komisyona katılan Kont Bernsdorf, son derece demagojik bir konuşma yaparak, Versay Barış Antlaşması'yla kararlaştırılan Alman

silahsızlanmasının genel bir silahsızlanma çağının başlangıcı olması gerektiğini söyledi. Şöyle diyordu Alman delegesi:

"Alman halkı şu anda, Milletler Cemiyeti anlaşmasının 8.maddesinde öngörüldüğü gibi, tamamen silahsız olduğuna ve silahlı kuvvetleri ülkenin güvenliğini sağlamak bakımından açıkça yetersiz kaldığına göre, besbelli ki Versay Antlaşması'na imza koymuş olan bütün ülkelerin silahsızlanmaya girişmeleri gerekir[74]

Ve Kont Bernsdorf, şöyle sonuçlandırıyordu konuşmasını:

"Genel bir silahsızlanmanın gerçekleşemeyeceği ortaya çıktığı takdirde, Almanya'ya, öbür devletlerle eşit duruma gelebilmesi için, yeniden silahlanma izni verilmelidir[75]

Çok Laf Az İş

Fransız hükûmeti tarafından komisyona sunulan tasarı, "barışın korunabilmesi için[76] uluslararası bir ordu kurulmasını öngörmekteydi. Fransız yönetici sınıfının aklınca bu ordu, Almanya'ya ve Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği'ne karşı kullanılmalıydı. Büyük Britanya ise, böyle bir ordunun kurulmasına karşı çıkmakta ve sadece hava kuvvetleri ile deniz altı sayısının indirime uğratılması gerektiğini savunmaktaydı.

Lort Cecil'le Paul Boncour arasında, silahsızlanma, güvenlik ve "savaş potansiyeli[77]" konularında tartışma vardı.

Fransız delegesine göre, düpedüz silahların yanı sıra, savaş durumunda şu ya da bu ülke tarafından kullanılabilecek olan ekonomik kaynakları da hesaba katmak gerekmekteydi. Lort Cecil ise, endüstriyel "potansiyel" göz önüne alınmaksızın sadece silahların sınırlandırılmasını öneriyordu.

En sonunda komisyon, bu konudaki bütün tasarıları bir redaksiyon komisyonuna havale etti; ayrıca bu ikinci komisyona, "Herkes tarafından kabul edilebilecek bir formül bulma [78]" görevi de verildi.

Hazırlık komisyonunun ilk üç toplantısı hiçbir olumlu sonuç vermedi. Silahsızlanma anlaşması tasarısının Milletler Cemiyeti'nin 1927 Eylül'ünde toplanacak olan 8.Asamblesi tarafından müzakere edilmesi gerekmekteydi. İşin garibi, silahsızlanma davasının en ateşli savunurlarından biri olan Lort Cecil, Asamble'nin toplanmasından bir hafta önce istifa edecekti [79]

Lort Cecil'in Açıklaması

Büyük Britanya delegesi, başbakan Baldwin'e yolladığı bir mektupta istifa kararına ilişkin nedenlerin başında hükûmetten almış olduğu talimatları saymakta ve bu konuda şu sözleri söylemekteydi:

"Söz konusu talimatlar, ne yazık ki, konferansın başarısını daha bugünden olanaksız kılmaktadır[80]"

Ve şöyle devam ediyordu Lort Cecil:

"Leman Gölü'nün kıyısında 9., 10., 11.kez de toplanır ve yeni bir dünya savaşının çalışmalarımıza son vereceği uğursuz güne kadar tartışabiliriz[81]."

Ama uluslararası silahsızlanma konvansiyonunun tasarısı hazırlık komisyonu tarafından hazırlandı yine de. Ve tartışıldı[82]. Tasarı, iki ana bölümden oluşmaktaydı. Her bölüm de kendi içinde bir dizi madde, paragraf ve nota ayrılmıştı. Ayrıca bazı maddeler, iki ya da üç ayrı versiyon hâlinde dökülmüştü. Hiçbir sayısal veri yer almıyordu tasarıda: Her devlet, kendi silahlarının ve silahlı kuvvetlerinin miktarını, kendi güvenlik durumuna, uluslararası yükümlerine ve coğrafi konumuna göre kendisi saptayacaktı.

Besbelliydi ki bu hâl bir tek sonuca yol açacaktı: Bitmez tükenmez tartışmalar ve pratikte silahlanmaya devam.

71 Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği'nin silahsızlanma için mücadelesi (Dışişleriyle görevli Halk Komiserliği yayınları). Moskova, 1928.

72 Pravda gazetesi, 1 Aralık 1927 tarihli sayı, s. 1, "Ölüm yarışı" başlıklı yazı.

73 Çağdaş dönemin uluslararası politikası. Bölüm III, fasikül III, s. 77.

74 Çağdaş dönemin uluslararası politikası. Bölüm III, fasikül III, s. 82.
75 Aynı yapıt, s. 82-83.
76 Survey of International Affairs, 1929, Royal Institute of International Affairs, Oxford, s. 51.
77 Aynı yapıt, s. 52.
78 Çağdaş dönemin uluslararası politikası. Bölüm III, fasikül III, s. 84.
79 Survey of International Affairs, 1929, Royal Institute of International Affairs, Oxford, s. 65.
80 Çağdaş dönemin uluslararası politikası. Bölüm III, fasikül III, s. 98.
81 Aynı yapıt, s. 99.
82 Survey of International Affairs, 1929, Royal Institute of International Affairs, Oxford, s. 71.

10. SOVYETLER CENEVRE’DE

Sovyet Delegasyonunun İki Önerisi

Hazırlık komisyonunun ilk üç toplantısında Sovyet temsilcileri yoktu. Nedeni de ortadaydı bu durumun: Komisyon İsviçre’de toplanmaktaydı ve Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği hükûmeti, Vorovski’nin suikasta kurban gitmesinden sonra, bu ülkeyle olan ilişkilerini kesmiş bulunuyordu. Dolayısıyla da Sovyet delegasyonu Cenevre’ye, İsviçre hükûmeti Moskova’dan resmen özür diledikten sonra gelecekti [83].

Sovyet temsilcileri, ilk bildirilerinde, Milletler Cemiyeti tarafından silahsızlanma konusunda yapılan çalışmaların verimsizliğini ortaya koydular.

Ne var ki Sovyet delegasyonu, sadece eleştiriyle yetinmiyordu. Gerçekten de Sovyet hükûmeti, hemen yürürlüğe girmek üzere, kesin bir silahsızlanma programı önermekteydi. Programda yer alan belli başlı noktalar şunlardı:

1. Yeryüzündeki tüm kara, deniz ve hava kuvvetlerinin dağıtılması.
2. Yeryüzündeki tüm öldürücü ve kıyıcı silahların yok edilmesi.

3. Tüm yeryüzünde askerlik eğitiminin yasaklanması ve zorunlu askerlik hizmetinin kaldırılması.

4. Yeryüzündeki bütün silah ve cephane fabrikalarının kapatılması.

5. Yeryüzündeki tüm hükûmet bütçelerinden her türlü askerî ödeneğin çıkarılması.

Sovyet delegasyonu, ayrıca, belgelerle örülü bir memorandum sunmuştu komisyona. Söz konusu metinde, 1914-1918 savaşının getirdiği felaketli sonuçlar özetlendikten sonra, yeni bir savaşın önlenmesi gereği ortaya konmakta ve şöyle denilmekteydi:

“Yeni bir dünya savaşının yol açacağı felaketler, artık besbellidir ki zavallı insanlığın tarih boyunca katlanmak zorunda kaldığı felaketlerin tümünden de amansız olacaktır[84].”

Önerilerin Yankıları

Bir sonraki toplantının gündemine alınmıştı Sovyet tasarısı, Paul Boncour, “terbiye kurallarına uymak zorunda bulunduğu”nu söyleyerek, açıktan açığa alaylı bir dille, “ilginç önerilerinden” dolayı komisyon adına teşekkür etti Sovyet delegasyonuna[85]. Robespierre’e benzemesiyle övünen ve müthiş bir söylev verme düşkünü olan bu “Jakoben”[86]” şunları söylemekteydi:

“Sovyet delegasyonunun Cenevre’ye gelişi, bizleri, sert bir yargıcın paha biçilmez işbirliğine kavuşturmuş oluyor. Bu yargıç, görmüş olduğumuz iyi işlerden sonra rehavete kapılıp gevşeyerek tembelliğe düşmemizi önleyecektir. Ama Asamble Sovyet delegasyonunun öne sürdüğü eleştirilere katılmamaktadır. Asamble ayrıca bilmektedir ki Sovyet delegasyonu, sorunu olanca karmaşıklığı içinde göz önüne alıp inceleme vaktini henüz bulamamıştır. Gemileri batırmak, uçakları parçalamak, askerleri yuvalarına yollamak gibisinden ciddiyet dışı önerilerde bulunan Sovyet delegasyonu, işleri gereğinden fazla basit görmekte ve

göstermektedir. Milletler Cemiyeti bu ilkel bakış tarzına elbette katılmayacaktır [87].”

Ama Sovyet önerisi yine de bütün ülkelerdeki geniş halk kitlelerinde coşkun yankılar uyandıracaktı. Nitekim dünyanın dört bir köşesinden, savaşı önlemenin biricik yolunu bulup gösterdiğinden dolayı Sovyet delegasyonunu kutlayan telgraf ve mektuplar yağıyordu Cenevre’ye[88]. Ayrıca, barışçı burjuva çevreleri de Sovyet programını onaylamaktaydılar.

Dördüncü toplantının çalışmaları kısa sürdü. Sadece bir güvenlik komisyonu kurulması kararlaştırılmıştı. Sovyet delegasyonu bu toplantıya bir gözlemci göndermekle yetindi.

Alman delegasyonunun silahsızlanma sorunu karşısında ki tutumu, kamufle olmaktan bile uzaktı artık. Tam ve kesin bir silahsızlanma önerisinin reddedileceğinden emindi Almanlar. Dolayısıyla da barışsever görünüp soruna köklü bir çözüm bulunmasını istemekten çekinmemekteydiler. Uzadıkça uzayacak bir müzakere sürecinin, Almanya’ya yeniden silahlanma konusunda gittikçe artan bir hareket özgürlüğü kazandıracağını umuyorlardı.

Cashenden’in “İtirafı”

Genel silahsızlanma ilkesini savunan Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği delegasyonunun bu pratik tutumu, emperyalist cephede büyük bir öfke uyandırıyordu. Onlar bakımından bu uzun ve verimsiz müzakereler, yeni bir savaş hazırlığının kamuflajından başka bir şey değildi aslında.

Hazırlık komisyonunun 15-24 Mart 1928 tarihleri arasında yapılan beşinci toplantısında, İngiliz emperyalist çevrelerinin temsilcisi Lort Cashenden, küstahça bir tonla şu soruyu yöneltecekti Sovyet delegasyonuna:

“Sovyet hükûmetine böyle dramatik bir anîlik içinde genel silahsızlanma fikrini veren gizli sebepler nedir[89]?”

Büyük Britanya delegesi, daha sonra da, Sovyet önerisinin “sokaktaki adam”ı etkilemeye dönük bir demagojik propagandadan başka bir şey olmadığını öne sürdü.

Bu saldırı, Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği baş delegesine, Sovyet delegasyonunun, bütün tasarıların büyük halk yığınları tarafından kavranılır kılınmak, amacında olduğunu ve bu amacını da hiçbir zaman gizlemediğini, belirtme fırsatını vermişti. Cashenden’ın bu beceriksiz konuşması bazı burjuva gazeteleri tarafından da eleştirilecek ve “düpedüz bir itiraf[90]” olarak nitelenecekti.

Öte yandan Belçika ve Hollanda delegeleri de şiddetle saldırıyorlardı Sovyet tasarısına. “Günümüzde artık sistemli ve bilimsel bir şekilde hazırlanan iç karışıklıkların, ayaklanmaların ve devrimlerin yarattığı son derece ciddi tehlike[91]” tam ve kesin bir silahsızlanma fikrini onlar tarafından katiyen kabul edilemez kılıyordu.

Sovyet Tasarıları Reddediliyor

Sovyetler tarafından sunulan genel silahsızlanma tasarısı komisyonda reddedilecekti. Gerekçe olarak da, komisyonun genel bir silahsızlanma sorunu için değil, sadece kısmi ve kademeli bir silahsızlanma sorununu müzakere etmek üzere toplandığı ve yetkisini aşamayacağı gösterilmişti.

Bunun üzerine Sovyet delegasyonu kısmi bir silahsızlanma tasarısı sundu komisyona hemen. Bu ikinci önerinin müzakeresi bir sonraki toplantının gündemine alındı. Ne var ki komisyon, 1927 yılında hazırlanmış olan tasarının ikinci kez okunmasını da yine aynı toplantının gündemine almıştı[92]

Sovyet tasarısını tamamen saf dışı bırakmak isteyen komisyon yöneticileri, iki önerinin de aynı konuyu kapsadığını ileri sürmüşlerdi. Ve böylece iki metni de, uzlaştırmakla görevli bir alt komisyona havale edilen

Sovyet tasarısı, komisyonun tam kadrolu toplantısına ancak on sekiz ay sonra gelebilecekti.

Sovyet delegasyonunun hazırlık komisyonundaki durumu, etkili bir çalışma yapmasını engelliyordu. Nitekim delegasyon şefi, komisyondaki rollerini şöyle özetlemişti:

“Komisyon başkanının anlayışsızlığı ve her türlü nezaket kurallarını aşan çıkışları o raddeye varmıştı ki Sovyet delegasyonu, sınırsız sabrı ve disiplin anlayışı ile hükûmetinin silahsızlanma sorununa verdiği büyük önemin bilinci sayesinde komisyon toplantılarına katılmaya devam edebildi ancak [93]”

Sovyet tasarılarını reddetmekle ve toplantılar boyunca Sovyet delegasyonu için katlanılması son derece güç bir hava yaratmakla hazırlık komisyonu ortaya koymuş bulunuyordu ki, hiçbir zaman, silahsızlanma sorununun kısmi bir çözümünü gerçekleştirmeyi bile ciddi olarak düşünmemiştir.

83 Pravda gazetesi, 1 Aralık 1927 tarihli sayı, s. 1, “Cenevre’ye dün ulaşan Sovyet delegasyonu bir bildiri yayınladı” başlıklı haber.

84 Sovyetler Birliği’nin silahsızlanma yolundaki mücadelesi (Dışişleriyle görevli Halk Komiserliği yayınları). Moskova, 1928, s. 40.

85 Dış politika ve Devletler hukuku belgeleri Derlemesi, fasikül I: “Silahsızlanma”, s. 80.

86 “Jakoben” (Fransızca’sı: “Jacobin”), Fransız Devriminden sonra aşırı devrimcilere verilen addır (Yazı Kurulu’nun notu).

87 Dış politika ve Devletler hukuku belgeleri Derlemesi, fasikül I: “Silahsızlanma”, s. 92.

88 Sovyetler Birliği’nin silahsızlanma yolundaki mücadelesi (Dışişleriyle görevli Halk Komiserliği yayınları). Moskova, 1928, s. 44.

89 Sovyetler Birliği’nin silahsızlanma yolundaki mücadelesi (Dışişleriyle görevli Halk Komiserliği yayınları). Moskova, 1928, s. 51.

90 Daily Telegraph and Morning Post gazetesi, 17 Mart 1928 tarihli sayısı, 1. “Cashenden’in talihsiz konuşması” başlıklı yazı.

91 Dış politika ve Devletler hukuku belgeleri Derlemesi, fasikül I: “Silahsızlanma”, s. 103.

92 Sovyetler Birliği’nin silahsızlanma yolundaki mücadelesi (Dışişleriyle görevli Halk Komiserliği yayınları). Moskova, 1928, s. 59.

93 Dış politika ve Devletler hukuku belgeleri Derlemesi, fasikül I: “Silahsızlanma”, s. 107.

11. BRIAND-KELLOGG PAKTI (27 AĞUSTOS 1928)

Briand'ın Önerisi

1928 yılında "barışçı" diplomasi, ulusal politika aracı olarak savaşa başvurmamayı hükme bağlayan Briand-Kellogg paktını gerçekleştirerek en büyük zaferini kazanmış olacaktı.

Briand'dan geliyordu girişim. 6 Nisan 1927 günü, Amerika Birleşik Devletleri'nin Dünya Savaşı'na girişinin onuncu yıldönümü dolayısıyla Fransız hükûmeti, savaşa gönüllü olarak katılmış birkaç bin Amerikalıyı Paris'e çağırmıştı. Ve Fransa Dışişleri bakanı, ziyaretçileri için yaptığı hoş geldiniz konuşmasında ülkesinin Amerika'ya beslediği sarsılmaz dostluğu belirttikten sonra şöyle demişti:

"Fransız hükûmeti bugün Washington'la, savaşı -Amerikalıların o güzel deyişiyle söyleyeceğim- "yasa dışı" kılacak, her türlü anlaşmayı yapmaya hazır bulunmaktadır[94]"

Nitekim 20 Haziran 1927 günü de Briand, Amerika Birleşik Devletleri'nin Paris büyükelçisine, iki ülke arasında bir "ölümsüz dostluk" anlaşması imzalanmasını öneren resmî bir nota sunuyordu. Bu jesti

yaparken Fransız hükûmeti, frankın değerinin istikrara kavuşabilmesi için Amerika'nın mali yardımını sağlamayı, Birleşik Devletlere olan borçlarının ödenmesini kendisi bakımından elverişli bir düzene bağlamayı ve daha genel olarak da, Avrupa'da çıkabilecek kargaşalar karşısında askerî ve siyasal durumunu pekiştirmeyi ummaktaydı.

Kendi yönünden Amerikan diplomasisi de, Briand'ın fikrinden Amerika Birleşik Devletleri'nin gerek iç ve gerekse dış politika çıkarları doğrultusunda yararlanabileceğini hesaplıyordu[95].

Birleşik Devletler'i Etkinliğe İten Nedenler

Amerikan hükûmetini, Fransız önerisini memnunluk duyarak karşılamaya iten dış politik nedenler belliydi: Birleşik Devletlerin gittikçe artan ekonomik gücü, dünya politikasında, yönetici bir rol oynama isteklerine hak kazandırmaktaydı. Oysa Amerikalılar, dünya savaşı ertesinde, müttefikleri karşısında uğradıkları diplomatik yenilgiyi unutmamışlardı henüz.

Gerçekten de Fransa ile İngiltere, zaferin meyvelerinden tek başlarına yararlanmayı ve aslında Wilson'un yapıtı olan Milletler Cemiyeti'ni kendi kudretlerini artıran uysal bir alet hâline getirmeyi başarmış bulunuyorlardı. Amerika dışişleriyle görevli devlet bakanı Kellogg, Birleşik Amerika'yı uluslararası sorunların hakemi rolüne getirmek ve Amerikalı gözlemcilerin sadece basit birer gözlemci olarak katıldığı Cenevre Asamblesi'nin karşısına, kendisi tarafından kurulacak olan, bir "barış aracı" çıkarıp koymak istemekteydi.[96]

Nitekim pakt tasarısı, Başkanlık ve parlamento seçimleri kampanyası sırasında, Amerikan hükûmetinin barış yolundaki yeni bir girişimi olarak sunuldu. 28 Aralık 1927 günü de Kellogg, Amerikan hükûmetinin Fransız önerisini kabul etmekten mutluluk duyduğunu Briand'a resmen bildiriyordu[97]. Ne var ki, Amerikan diplomatı, "ölümsüz dostluk"

anlaşmasının iki yanlı kalmaması gerektiğini ileri sürmekte ve şunları eklemekteydi:

"Birleşik Devletler hükûmeti, bütün büyük devletlerin, ulusal politika aracı olarak savaşa başvurmaktan kendilerini kesinlikle alıkoyacak bir uluslararası anlaşmaya imza koymalarını vazgeçilmez bir zorunluluk olarak görmektedir [98]."

Fransa'nın Direnişi

Kellogg'un cevabı, Fransa'da büyük bir hayal kırıklığı uyandırmıştı. Gerçekten de Amerikan Dışişleri bakanı tarafından önerilen çok yanlı anlaşma, Fransız diplomasisinin daha önce kurmuş olduğu paktların etkisini azaltma ve iki yanlı anlaşmalar sistemini işlemez hâle getirme tehlikesini yaratmaktaydı. Ayrıca böyle bir pakt, Milletler Cemiyeti'nin prestijini, bu kurumu yeni bir büyük devletler ittifakının karşısına dikerek, temelden sarsabilirdi.

Fransa ile Amerika Birleşik Devletleri arasında böylece başlayan karşılıklı nota gönderimi, başlangıç tasarısında Fransa'nın arzusuna aykırı olarak yapılan değişikliklerin bir yansıması olacaktı. Fransa Amerika'ya saldırı savaşını her iki tarafa da yasaklayan ikili bir anlaşma önermekte ve bu anlaşmaya daha sonra başka ülkelerin katılabileceğini söylemekteydi. Fransız notasında belirtilen bir nokta daha vardı ayrıca: Yeni pakt, ne varolan ittifakları, ne de Milletler Cemiyeti Anlaşması ve Locarno anlaşmaları gibi uluslararası konvansiyonlardan doğan yükümlülükleri yürürlükten kaldırmamalıydı[99].

Besbelliydi ki Fransa, ordusunun dış politik hedefler için kullanımı konusunda, bağımsızlığını korumak istemekteydi. Buna karşılık Kellogg, Fransız hükûmetine verdiği cevap notasında Amerikan hükûmetinin, savaşın ulusal politika aracı olarak kullanımının bağsız koşulsuz olarak

yasaklanmasından yana olduğunu; dolayısıyla da Fransız önerisini, bu hâliyle kabul edemeyeceğini bildirdi.

Yeni Amerikan Notası ve Cevaplar

Amerika Birleşik Devletleri'nin Londra, Berlin, Roma ve Tokyo büyükelçileri bu ülkelerin hükûmetlerine 13 Nisan 1928 günü birer nota vererek Fransız-Amerikan anlaşmazlığı konusunda ne düşündüklerini sordular. Briand'ın ilk tasarısıyla birlikte Amerika Birleşik Devletleri Dışişleri bakanlığı ve Fransa Dışişleri bakanlığı arasında karşılıklı olarak yollanmış mektupların kopyaları ve savaşın kesinlikle yasaklanmasını öngören Amerikan tasarısı da eklenmişti notaya.

Amerika'ya ilk cevabı veren Almanya oldu. Berlin hükûmeti, 27 Nisan 1927 tarihli notasında, Amerikan tasarısını sonuna kadar desteklediğini bildirmekteydi[100]. Böylece bilinen taktiğine yine bağlı kalmış oluyordu Alman diplomasisi: Berlin hükûmetinin sözüm ona "Barışsever"liğini öne sürmek, bu sayede halkları uyutmak ve galip ülkelerin dikkatini başka noktalara çekerek gittikçe hızlanan Alman silahlanmasını gözlerden kaçırmak.

Buna karşılık Amerika'nın girişiminden telaşa kapılan İngiliz diplomasisi, bu fırsattan yararlanarak, Fransa ile olan ilişkilerini düzeltme kararına varacaktı. Nitekim 19 Mayıs 1928 tarihini taşıyan Chamberlain notası, iki tasarı arasında "hiçbir temel çelişki" bulunmadığını öne sürmekte ve Briand tasarısını desteklemekteydi [101] Yine de Büyük Britanya hükûmeti, bir noktayı özellikle belirtiyordu: Tasarlanan paktın "İngiltere'nin özel çıkarları bulunan ülkelere" karşı kendisine getireceği yükümlülükler konusundaki yorum özgürlüğünü saklı tutmaktaydı.

Görüldüğü gibi böylece bir İngiliz-Fransız diplomatik ortak cephesi karşısında kalıyordu Amerika. Önerisinin başarısızlığa uğraması gibi bir sonuçtan kaçınmak isteyen Washington hükûmeti, bu durumda, belirli

birtakım ödünler verme kararı aldı. Nitekim tasarı, Fransız-İngiliz istekleri doğrultusunda değiştirildi. Ve söz konusu istekler, temel bakımdan bir tek noktada özetleniyordu: Savunma savaşının yasaklanmaması[102]

Paktın İçeriği

Locarno anlaşmalarına imza koymuş olan bütün ülkeler ve İngiliz dominyonları, 23 Haziran 1928 günü, anlaşma tasarısının metnini almış bulunuyorlardı. Çok geçmeden de, ilgili bütün ülkeler tarafından kabul edilmiş olacaktı bu tasarı. Söz konusu ülkeler, sırasıyla şunlardı:

12 Temmuz 1928 günü Almanya, 14 Temmuz 1928 günü Fransa, 15 Temmuz 1928 günü İtalya, 17 Temmuz 1928 günü Polonya, 18 Temmuz 1928 günü Belçika, 18 Temmuz 1928 günü Büyük Britanya, 20 Temmuz 1928 günü Japonya ve yine 20 Temmuz 1928 günü Çekoslovakya.

Paktın kuruluşunu kutlamak üzere de 27 Ağustos 1928 günü Paris'te resmî bir tören düzenlenmişti. Bu törene İngiltere, Belçika, Almanya, İtalya, Polonya , Fransa, Çekoslovakya ve Japonya temsilcileri katıldılar[103]

Anlaşmanın;

1.maddesine göre taraflar, uluslararası anlaşmazlıkları çözüm yolu olarak savaşa başvurmayı yasakladıklarını bildiriyorlardı.

2.madde, tarafların, söz konusu anlaşmazlıkların çözümü için sadece barışçı yollara başvurmayı kabul ettiklerini belirtiyordu.

Son olarak

3 madde de, isteyen her devletin pakta katılabileceğini ve bu amaçla yapılacak başvuruların Amerikan hükûmetine yöneltilmesi gerektiğini açıklıyordu[104]

26 Eylül 1928 günü ise Milletler Cemiyeti, uluslararası anlaşmazlıkların barışçı yollardan çözümü için hakemlik genel anlaşmasını onaylayacaktı. Söz konusu anlaşma, Briand-Kellogg paktına imza koyan ülkeler arasında

çıkabilecek uzlaşmazlıkların müzakeresi ve çözüme bağlanması için izlenmesi gereken hakemlik prosedürünü belirtiyordu[105]

94 Dış politika ve Devletler hukuku belgeleri Derlemesi, fasikül I: “Silahsızlanma”, s. 11.
95 Survey of International Affairs, 1929, Royal Institute of International Affairs, Oxford, s. 89.
96 Survey of International Affairs, 1929, Royal Institute of International Affairs, Oxford, s. 97.
97 New York Herald Tribune gazetesi, 29 Aralık 1927 tarihli sayı, s. 1, “Dışişleri bakanı Kellogg Fransa’ya evet dedi” başlıklı haber.
98 Dış politika ve Devletler hukuku belgeleri Derlemesi, fasikül I: “Silahsızlanma”, s. 102.
99 Dış politika ve Devletler hukuku belgeleri Derlemesi, fasikül I: “Silahsızlanma”, s. 113.
100 Survey of International Affairs, 1929, Royal Institute of International Affairs, Oxford, s. 122.
101 Dış politika ve Devletler hukuku belgeleri Derlemesi, fasikül I: “Silahsızlanma”, s. 120.
102 Aynı yapıt, s. 121.
103 L’Echo de Paris gazetesi, 28 Ağustos 1928 tarihli sayı, s. 1, “Briand-Kellogg paktı parlak bir tö-renle kutlandı” başlıklı yazı.
104 Dış politika ve Devletler hukuku belgeleri Derlemesi, fasikül I: “Silahsızlanma”, s. 127.
105 Aynı yapıt, s. 130.

12. BRİAND-KELLOGG PAKTI KARŞISINDA SOVYET SOSYALİST CUMHURİYETLERİ BİRLİĞİ'NİN TAVRI

Bir Basın Toplantısı

Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği dışişleriyle görevli halk komiseri, 5 Ağustos 1928 günü düzenlediği bir basın konferansında, hükûmetinin Briand-Kellogg paktı karşısındaki tavrını ayrıntılı bir biçimde açıklamıştı.

Komiser, bu uluslararası girişimin düzenlenişi sırasında Sovyetler Birliği'nin bile isteye dışarıda bırakılmasının söz konusu girişimin gerçek anlamını ortaya koyduğunu belirterek şöyle demekteydi:

"Besbellidir ki kurucuları bu paktı, Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'ne karşı bir tecrit ve mücadele aracı olarak tasarlayıp tezgâhlamış bulunmaktadır. Paktın yapılanışına ilişkin müzakereler, "Sovyetler Birliği'ni kuşatma" politikasının bir devamı olmuştur. Sovyetler Birliği sorunu, uluslararası ilişkilerin tümünü birden tek başına belirler durumdadır[106]

Sovyet yetkilisi, ayrıca, şu noktayı da belirtmekten geri kalmamıştı: Bir yandan Fransa ve İngiltere tarafından konulmuş olan ihtiyat kayıtları, öbür

yandan da anlaşmanın hükümleri arasında silahsızlanmaya ilişkin bir yükümlülüğün bulunmayışı, Briand-Kellogg paktının önem ve erimini duyulur biçimde sınırlı kılıyordu. Anlaşmanın imzalanışına yol açan diplomatik girişimlerin çözümlenmesinden çıkan sonuç, her şeyden önce, anti-soyvetik bir eylemin tezgâhlandığını göstermekteydi.

Amerikan ve Fransız emperyalistlerinin gerçek amaçlarını ortaya koyan bu açıklamalar, dünya kamuoyunun dikkatini çekmekten geri kalmayacaktı elbette. Nitekim Amerikan, İngiliz ve Fransız hükûmetleri, evrensel kamuoyunun baskısı karşısında Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'ni de Briand-Kellogg paktına katılmaya çağırmak zorunda kalacaklardı.

Sovyetler Birliği "Her Şeye Rağmen" Pakta Katılıyor

Dışişleriyle görevli halk komiserliği, pakta katılma önerisini alır almaz hazırladığı 31 Ağustos 1928 tarihli notada ilkin şunları söylemekteydi:

"Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği hükûmeti, paktın kuruluşunda öncülük eden hükûmetlere, söz konusu paktın hazırlık müzakerelerine kendisini de çağırmayı uygun görmediklerinden dolayı teessüflerini bildirmeyi bir zorunluluk saymaktadır[107]"

Anlaşma metninde silahsızlanma konusunda hiçbir kesin hüküm bulunmayışını ve Türkiye, Afganistan, Çin gibi ülkelerin pakta katılmaya çağrılmayışını büyük birer boşluk olarak niteleyen halk komiseri, daha sonra anlaşma metninde yer alan "savaşın yasaklanması" şeklindeki formülün bulanık ve belirsiz olduğunu, dolayısıyla da değişik yorumlara yol açacağını ortaya koymaktaydı[108].

Moskova'nın fikrine göre bu "yasak", uluslar arasında meydana gelebilecek her türlü silahlı çatışmayı ve bu arada özellikle de halk kurtuluş hareketlerini bastırmayı amaçlayan çatışmaları da almalıydı kapsamına. Sovyet notası, ayrıca yurt dışı savaşların yanı sıra, iç işlerine müdahale, abluka, yabancı toprak ya da limanların işgali gibi eylemlerin ya da

diplomatik ilişki kesimi gibi davranışların, kısacası bir savaşın çıkmasına elverişli bir hava yaratma sonucunu doğurabilecek her türlü eylemin de yasaklanması gerektiğini belirtiyordu[109].

Anlaşmadaki bütün bu eksiklik ve boşluklara rağmen Sovyet hükûmeti, pakta imza koymaya karar verdiğini resmen açıklayacaktı, altı gün sonra sunduğu yeni bir notada. Söz konusu nota, şu sonucu dile getirmekteydi:

“Anlaşmanın nesnel içeriği, imza koyan ülkelere kamuoyunun önünde belirli birtakım yükümler yüklemekte ve Sovyet hükûmetine silahsızlanma sorununu yeniden ortaya sürme olanağını sağlamaktadır. Bugün karşımıza çıkan tüm sorunlar içinde en önemlisi ve yeni bir dünya savaşına karşı etkili garanti taşıyan biriciği de, silahsızlanmadır[110]”

106 1928 yılında uluslararası politika (Dışişleriyle görevli Halk Komiserliği yayınları). Moskova, 1929, s. 38.

107 Sovyetler Birliği’nin silahsızlanma yolundaki mücadelesi (Dışişleriyle görevli Halk Komiserliği yayınları). Moskova, 1928, s. 81.

108 Aynı yapıt, s. 81-82.

109 Aynı yapıt, s. 82.

110 Sovyetler Birliği’nin silahsızlanma yolundaki mücadelesi (Dışişleriyle görevli Halk Komiserliği yayınları). Moskova, 1928, s. 90.

13. MOSKOVA PROTOKOLÜ (9- ŞUBAT 1929)

Sovyet Önerisi ve Baltık Devletleri'nin Tutumu

Briand-Kellogg paktının, imza koyan ülkelerin hiç eksiksiz tümü tarafından onaylandıktan sonra yürürlüğe girmesi gerekmekteydi. Olayların akışını hızlandırmak isteyen Sovyet hükûmeti, komşularına ve hepsinden önce de Polonya'ya öbür devletler anlaşmanın onayını reddettikleri ya da geciktirdikleri takdirde dahi kendilerini bu yeni paktın hükümlerini yerine getirmekle yükümlü sayma önerisinde bulunmaya karar verdi.

Dışişleriyle görevli halk komiserliği, işte bu karar doğrultusunda 29 Aralık 1928 günü Polonya ve Lituanya hükûmetlerine Briand-Kellogg paktının hemen yürürlüğe girmesini sağlayacak bir protokol imzalanmasını önerdi[111]. Benzer birer nota da Letonya ve Estonya hükûmetlerine yollanacak ve pakta katılmaları resmîleştiği andan itibaren protokole imza koymaları istenecekti. En son olarak Finlandiya hükûmetine de aynı doğrultuda bir öneride bulunulmuştu.

Ne var ki, önerilen protokolün Sovyetler Birliği'ne sınırdaş devletler tarafından imzalanması, Sovyet diplomasisinin sürekli çabasını

gerektirecekti.

Lituanya Dışişleri Bakanı Valdemaras işleri sürüncemede bırakmaktaydı. Nitekim 10 Ocak 1929 tarihinde Moskova'ya yolladığı bir notada, hükûmetinin Sovyet önerisini ilke bakımından benimsediğini, ama daha enine boyuna incelemek istediğini bildirdi [112]Kendi yönünden Varşova hükûmeti de, Paris Anlaşması'nı hemen yürürlüğe koyma eğiliminde gözükmüyordu.

Letonya, Estonya ve Finlandiya'nın tavrı ise belirsiz kalmaktaydı. Letonya, ancak Polonya imzaladıktan sonra kendisinin de protokolü imzalayabileceğini söylüyordu. Estonya'nın cevabı kaçamak ve çelişki doluydu. Ayrıca üç ülke, ortak bir tavır saptayabilmek amacıyla müzakere hâlindeydiler[113]

Finlandiya hükûmetine gelince: Düşünmek için vakit istiyordu. Nitekim Fin Diyeti, Briand-Kellogg paktını ancak 22 Mart 1929 tarihinde onayladı[114]. Ama Finlandiya, paktı onayladıktan sonra da, Moskova protokolünü imzalamaya yanaşmayacaktı.

Baltık-İskandinav Bloğu Tasarısının Çöküşü ve Protokolün Kabulü

1929 yılı baharında Baltık ülkeleri, Finlandiya ve İsveç arasında bir yakınlaşma başlangıcına tanıklık ediyoruz. Yine görüyoruz ki aynı dönemde burjuva basını, bir Baltık-İskandinav bloğu fikrini öne sürmektedir.

Nitekim Chicago Tribune, Estonya'lı ünlü General Laidoner'le yapılmış bir röportaj yayınlamıştı[115]. Bu yazıda generalin Baltık ülkeleri arasında bir yakınlaşmayı zorunlu gördüğü belirtiliyordu.

Yine General Laidoner, Dagens Nyheter gazetesinde yayınlanan bir demecinde de şunları söylemekteydi:

"Baltık Denizi'nin özgürlüğü Baltık ülkeleri bakımından hayati önem taşır. Bu durum Estonya, Lituanya, Letonya, Finlandiya ve Polonya için

olduğu kadar İsveç ve Danimarka için de geçerlidir. Bu noktada söz konusu ülkelerle çıkarlarımız ortaktır ve gerek amaçları, gerekse araçları bizim araç ve amaçlarımıza uygun olan büyük devletlerle sıkı bir işbirliği yapmamızı gerektirmektedir[116].”

Ne var ki 1925-1926 yıllarında Baltık Locarnosu’nun başarısızlığını belirleyen aynı antagonizmalar, 1929 yılında da vardı ve bir Kuzey Baltık bloğunun kurulmasını engelleyecekti.

Kaldı ki, tam bir kuzey devleti olan Norveç, kendisine ne siyasal ve ne de ekonomik bakımdan hiçbir yarar sağlamayacağı besbelli olan bir bloğun kurulmasına karşı çıkıyordu. 1921 yılında Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği ile bir ticaret anlaşması yaptığından beri Norveç, partnerine karşı son derece dürüst bir politika izlemekteydi. Gerçekten de Oslo hükûmetini, Baltık gericilerinin ve onların kudretli koruyucularının amaçlarını kolaylaştırmaya yönelik, bir siyasal kombinezona katılmaya zorlayacak hiçbir neden yoktu ortada.

Sovyet diplomasisi, öte yandan, Rumen sorununu da gözden kaçırmamak zorundaydı. Gayet iyi farkındaydılar ki Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği ile Romanya arasında, bu devletin Besarabya’yı ilhakıyla başlayan çatışma hâli, Batı’da çevrilen anti sovyetik entrikaları büyük çapta kolaylaştırmaktaydı. İşte bu duruma bir son vermek amacıyla Moskova hükûmeti, Briand-Kellogg paktının hemen yürürlüğe girme önerisini Bükreş’e de yöneltti. Ve Romanya, bazı Sovyet düşmanlarının kışkırtmalarına rağmen, bu öneriyi kabul edecekti[117]

Sovyetler Birliği tarafından, siyasal rejimlerinden bağımsız olarak ve sadece karşılıklılık koşuluyla bütün ülkelere karşı güdülen barış ve dostça işbirliği politikası meyve vermekte gecikmemiştir. Nitekim 9 Şubat 1929 günü Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği, Estonya, Letonya, Polonya ve Romanya, Paris paktının hemen yürürlüğe girmesini öngören bir protokol imzalayacaklardır [118]. Ulusal politika aracı olarak savaşa başvurmayı yasaklayan bu protokole 1 Nisan 1929 tarihinde Türkiye, 5 Nisan 1929 tarihinde Lituanya katılmıştır[119].

Böylelikle o tarihe dek 44 devletin katılmış bulunduğu Briand-Kelogg paktı, 24 Temmuz 1929 günü bütün imzalayıcılar için yürürlüğe girmiştir.

111 1928 yılında uluslararası politika (Dışişleriyle görevli Halk Komiserliği yayınları). Moskova, 1929, s. 38.

112 Sovyetler Birliği'nin silahsızlanma yolundaki mücadelesi (Dışişleriyle görevli Halk Komiserliği yayınları). Moskova, 1931, s. 18.
113 1929 yılında uluslararası politika (Dışişleriyle görevli Halk Komiserliği yayınları). Moskova, 1930, s. 7.
114 Aynı yapıt, s. 9.
115 Chicago Tribune gazetesi, 20 Haziran 1929 tarihli sayı, s. 1, "Estonya'nın Washington'u uygar dünyaya sesleniyor" başlıklı yazı dizisi.
116 Dagens Nyheter gazetesi, 2 Temmuz 1929 tarihli sayı, s. 1, "Laidoner'in konuşması" başlıklı haber.
117 Sovyetler Birliği'nin silahsızlanma yolundaki mücadelesi (Dışişleriyle görevli Halk Komiserliği yayınları). Moskova, 1931, s. 28.
118 1929 yılında uluslararası politika (Dışişleriyle görevli Halk Komiserliği yayınları). Moskova, 1930, s. 43.
119 Pravda gazetesi, 2 Nisan 1929 tarihli sayı, s. 1, "Mustafa Kemal Türkiye'si barış için mücadelede Sovyetlerle omuz omuza" başlıklı yazı. Ayrıca, bkz: Pravda gazetesi, 6

14. ANTİ SOVYETİK ENTRİKALARIN BAŞARISIZLIĞI

Sovyet-İngiliz Anlaşması

Gittikçe artan silahlı çatışma tehlikesi karşısında Sovyetler Birliği, savaş kundakçılarının çabalarını sonuçsuz kılabilmek için son derece uyanık bulunmak zorundaydı. Sovyet diplomasisi, kapitalist ülkelerle barış içinde bir arada yaşama ve ekonomik işbirliği yapma konularındaki mücadelesini sebatla sürdürmekteydi.

Ne var ki Moskova'nın gerçekten barışçı bir ruhla yaptığı girişimlere kapitalist dünyanın verdiği cevap, silahlanmayı hızlandırmak oluyordu. Ayrıca da Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği, Batı diplomasisi tarafından "Kızıl emperyalizm"i[120] uygulamakla suçlanmakta; Kızıl Ordu da, "barış yolundaki en büyük engel" [121]olarak tanıtılmaya çabalanmaktaydı.

İşte sizlere, o dönemde Batı basınında yayınlanan yazılardan bir alıntı:

"Sovyetler Birliği'nin belirli bir silahlanma sınırlamasına hangi ölçüde katılacağı bilinemez. Ama buna karşılık kesinlikle bilinen bir nokta vardır:

O da, devrimci Rusya tepeden tırnağa silahlı dururken Avrupa'nın savunma araçlarını azaltmak büyük bir tehlikeye atılmak olur[122]."

Sovyetlerin yeni savaşı önlemek amacıyla sundukları bütün tasarı ve öneriler şüphe uyandırmakta ve sadece Moskova kaynaklı oldukları gerekçesiyle reddedilmekteydi.[123]. O sıralarda Londra Üniversitesi'nde hocalık yapan ünlü tarihçi ve yazar Toynbee'de bunun apaçık bir kanıtını buluyoruz.

Gerçekten de Toynbee, Sovyetler Birliği tarafından 1929 yılının Nisan'ında sunulan -ve ana maddeleri kendisi tarafından övgüyle aktarılan- silahsızlanma tasarısının sadece ve sadece Moskova çıkışlı olduğu için kabul görmediğini itiraf etmektedir. Nitekim yazar, Sovyet tasarısında yer alan "güvenlik ve kolektif sorumluluk ilkeleri"ni "yapıcı öğeler" olarak niteledikten sonra şu sonuca varmakta:

"Pek olasıydı ki bu tasarı başka bir kaynaktan gelmiş olsa, hazırlık komisyonunda daha sıcak karşılanabilirdi[124]"

Bu tanıklıktan da anlaşılacağı gibi Sovyet diplomasisinin çabaları, Batılı hükûmetlerin hiçbir zaman karşılaşmadıkları güçlükleri daima karşısında bulmaktaydı.

Ve işte bundan dolayıdır ki Sovyet diplomasisi, bu durumun köklü bir değişikliğe uğraması için inatla mücadele ediyordu. Nitekim Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin barışçı politikası, bir yandan Büyük Britanya ile yapılan anlaşmayla, öte yandan da Çin'le yıllardan beri süregelen çatışmanın ortadan kalkışıyla taçlanacaktı.

İngiltere'de yeniden iktidara geçmiş olan Labour Party hükûmeti, son seçimlerdeki başarısını -belirli bir ölçüde- Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'yle diplomatik ilişkileri yeniden kurma vaadine borçluydu.[125]. Gerçi Mac Donald kabinesi, tıpkı 1924 yılında olduğu gibi, iki ülke arasında anlaşmazlık yaratan tüm sorunların çözümünü, bu vaadinin gerçekleşmesine bağlıyordu. Ama Büyük Britanya hükûmeti, bir yanda Moskova'nın kararlılığı, öte yandan da dünya kamuoyunun baskısı karşısında 3 Ekim 1929 günü, Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği ile -iki ülke arasında büyükelçi gönderimi de dâhil- tüm diplomatik ilişkilerin hemen yeniden kurulması kararını almak zorunda kalacaktı[126].

Sovyet-Çin Anlaşması

Çin'in Sovyetler Birliği ile çatışmaya girmesi, emperyalist devletlerin emri altında iş gören, gerici ve karşı devrimci öğelerin bu ülkede egemenlik kurmuş oluşlarının yarattığı bir sonuçtan başka bir şey değildi.

27 Mayıs 1929 günü Çin askerleri, başta Harbin olmak üzere bir dizi kentte Sovyet konsolosluklarını basıp yağmalamışlardı. Ayrıca konsolosluklarda görevli olan Sovyet yurttaşları da tutuklanmıştı[127]

En son olarak da 10 Temmuz 1929 günü Çin birlikleri Doğu Çin demiryolunu ele geçirme girişiminde bulundular.

Barışçı politikasına daima bağlı olarak hareket eden Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği hükûmeti, öteden beri Çin Cumhuriyeti ile, iki ülke arasında anlaşmazlık konusu olan bütün sorunlar üzerinde müzakereye girmek ve Doğu Çin demiryolunun statüsünü her iki taraf bakımından kabul edilebilir bir hâle getirmek için başvurular yapmış bulunuyordu. Ama bütün bu girişimler sonuçsuz kalmıştı.

Ve Çin hükûmeti, 16 Ağustos 1929 tarihinde Sovyetler Birliği ile olan diplomatik ilişkilerini kesti[128].

Ancak 1929 yılının Kasım'ında, Mançurya'da, Çinlilerden ve karşı devrimci "Beyaz" Ruslardan oluşan kuvvetler Kızıl Ordu karşısında kesin bir bozguna uğrayınca Sovyet hükûmetiyle müzakere masasına oturmaya razı olacaktı Çinliler.

Müzakereler, taraflar arasında Nikolsk-Usuriyisk'te, Çin-Sovyet çatışmasının ortadan kaldırılması konusunda bir hazırlık protokolünün imzalanmasıyla sonuçlanacaktı[129]. Bunun yanı sıra taraflar, 22 Aralık 1929 günü, "Habarovski protokolü"nü de imzaladılar [130] Söz konusu belge, Doğu Çin demiryoluna yeni bir statüko getirmekteydi.

Ne var ki Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği hükûmeti ile Çin hükûmeti arasında bütün çatışma süresi boyunca kopuk kalan diplomatik ilişkilerin yeniden kurulabilmesi için 1932 yılını beklemek gerekecekti[131]. Gerçekten de, o tarihe kadar aralıklı olarak sürdürülen müzakereler, 22 Aralık 1932 tarihinde imzalanan ve taraflar arasındaki diplomatik ilişkilerin yeniden kurulmasını öngören bir protokolle sonuçlanmıştı[132]. Böylece

Sovyetler Birliği'nin kararlı barışçılık politikası, savaş kışkırtıcılarının çabalarını bir kez daha başarısızlığa uğratmış oluyordu.

120 Nisan 1929 tarihli sayı, s. 1, "Barış kervanına dün Lituanya da katıldı" başlıklı haber.
121 Sovyetler Birliği'nin silahsızlanma yolundaki mücadelesi (Dışişleriyle görevli Halk Komiserliği yayınları). Moskova, 1931, s. 34.
122 Aynı yapıt, s. 35.
123 Le Temps gazetesi, 13 Ocak 1926 tarihli sayı, s. 1, "İki yoldan biri" başlıklı yazı.
124 Sovyetler Birliği'nin silahsızlanma yolundaki mücadelesi (Dışişleriyle görevli Halk Komiserliği yayınları). Moskova, 1931, s. 37.
125 1929 yılının uluslararası hayatına toplu bakışlar (İngilizce'den çeviri). Moskova, 1930, s. 33.
126 Sovyetler Birliği'nin silahsızlanma yolundaki mücadelesi (Dışişleriyle görevli Halk Komiserliği yayınları). Moskova, 1931, s. 39.
127 Survey of International Affairs, 1929, Royal Institute of International Affairs, Oxford, s. 143.
128 Pravda gazetesi, 28 Mayıs 1929 tarihli sayı, s. 1, "Çinlilerin yeni saldırısı" başlıklı haber.
129 Survey of International Affairs, 1929, Royal Institute of International Affairs, Oxford, s. 178.
130 Sovyetler Birliği'nin silahsızlanma yolundaki mücadelesi (Dışişleriyle görevli Halk Komiserliği yayınları). Moskova, 1931, s. 47.
131 Aynı yapıt, s. 48.
132 1929 yılında uluslararası politika (Dışişleriyle görevli Halk Komiserliği yayınları). Moskova, 1930, s. 55.

ELLİBİRİNCİ BÖLÜM

BÜYÜK EKONOMİK BUNALIM VE SONUÇLARI (1929-1931)

1. KAPİTALİST DÜNYADAKİ ÇELİŞKİLERİN DERİNLEŞMESİ

Bunalımın İlk Sonuçları

1929 yılının sonlarına doğru kapitalist dünyaya, eşi görülmedik cinsinden bir ekonomik bunalım çökmüştü. Söz konusu bunalım ancak 1932 yılında son bulacak ve gerek süre, gerekse şiddet bakımından bütün önceki ekonomik yıkımları kat kat aşacaktı. Öyle ki endüstri ve tarım alanları kadar Devlet hazinesi de altüst olmuştu.

Baştan sona tüm kapitalist dünyada binlerce ve binlerce işletme, tröst ve banka iflas hâlindeydiler [1].

Bunalımın ilk sonuçlarından biri de işsizliğin korkunç bir oranda artması ve emekçilerin hayat düzeyinin baş döndürücü bir hızla düşmesi olmuştu. Gerçekten de kapitalist ülkelerdeki işsiz sayısı, bir ara, otuz milyona yükselecekti [2].

Bunalımın ilk vurduğu kurbanlar, Polonya, Romanya ve Balkan ülkeleri oldu. Hızla genişleyen felaket, çok geçmeden Amerika Birleşik Devletleri'ne ulaşacak; sonra da Çin ile Japonya'ya yüklenecekti.

Batı Avrupa ülkeleri de kendilerini esirgeyemeyeceklerdi bu korkunç bunalımdan. Kapitalizmin kalesi durumundaki Kuzey Amerika ise özellikle sarsıntı geçirecekti.

Washington Toplantısı

1930 yılının Mayıs'ında tam kırk sekiz ülkenin en büyük bankacıları, bunalımı yenme çarelerini araştırmak ve saptamak amacıyla Washington'da toplanmışlardı[3]. İngiltere Bankası Genel Direktörü Anderson, bu toplantıda yaptığı konuşmada, evrensel burjuvaziyi kaplayan şaşkınlık ve kaygıyı şöyle dile getirmekteydi:

"Maddesel ürünler konusunda, sınırsız denebilecek kadar zengin uluslarız. Ama bunalım yine de yakamıza yapıştı hepimizin. Ne giysimiz eksik, ne de yiyeceğimiz: Aç ve çıplak değiliz katiyen. Sıkıntımız, hayat pahalılığından ileri gelmiyor. Ambarlarımızın, alıcı bulamayan ucuz mallarla ağzına kadar dolu oluşundan ileri geliyor sıkıntımız. Limanlarımız hiç kimsenin kiralamadığı gemilerle dolup taşıyor ve işçilerimiz, bütün her yerde sabahtan akşama dek iş aramaktalar. Uygar hayatımızın mekanizmasında bir yay kırıldı sanki[4]"

Büyük bunalım, piyasa etki alanı, sermaye ve sömürge bulma mücadelesini iyiden iyiye keskinleştirmişti. Emperyalist ülkelerin kendi aralarındaki çatışmalar kadar galiplerle yenikler, metropollerle sömürgeler, işçilerle kapitalistler ve köylülerle toprak ağaları arasındaki çatışmalar da beklenmedik bir hızla gelişmekteydi şimdi.

Uluslararası gerginlik birdenbire artmıştı[5]. Versay ve Washington sistemleri tam bir çöküntü hâline giriyordu. Gerçekten de Almanya, Avusturya, Macaristan ve Bulgaristan, tazminatlar konusundaki yükümlülüklerini açıktan açığa çiğnemekte ve gittikçe daha geniş bir silahlanma özgürlüğünü talep etmekteydiler.

Savaş sonrası kurulan statükoya karşı ülkelerden kurulu bir bloğun oluşumu, gittikçe daha açık bir biçimde görülmekteydi.[6] Almanya, İtalya ve Japonya, savaştan sonraki barış anlaşmalarından zararlı çıktıkları inancındaki devletleri, kolayca kendi etki alanlarına çekmeye başlamışlardı.

1 Pravda gazetesi, 23 Aralık 1932 tarihli sayı, s. 1, “Çin’le anlaşma” başlıklı haber.

2 The course and phases of the world economic depression (Milletler Cemiyeti yayınları). Cenevre, 1931.

3 League of Nations. Commission of enquiry for European Union. Economic depression. Report on enquiry into course and phases of the present economic depression (Milletler Cemiyeti yayınları). Cenevre, 1931.

4 League of Nations. Commission of enquiry for European Union. Economic depression. Report on enquiry into course and phases of the present economic depression (Milletler Cemiyeti yayınları). Cenevre, 1931.

5 New York Times gazetesi, 17 Mayıs 1930 tarihli sayı, s. 1. “Kader toplantısı” başlıklı haber.

6 Dünya politikası ve uluslararası hukuka ilişkin belgeler Derlemesi (Dışişleriyle görevli Halk Komiserliği yayınları). Fasikül I: Silahsızlanma sorunları (1930-1931 belgeleri). Moskova, 1932.

2. BUNALIMA SOVYETLER BİRLİĞİ ZARARINA BİR ÇÖZÜM ARANIYOR

Birkaç Olgu

Ekonomik bunalım, emperyalist kamp ülkeleri arasındaki çelişkileri keskinleştirmekle kalmamıştı sadece; aynı zamanda, kapitalist sistemle sosyalist sistem arasındaki karşıtlığı da belirginliğe kavuşturmuştu[7]. Ve evrensel burjuvazinin saldırgan öğeleri, bunalımdan kurtuluşu, Sovyetler Birliği'ne karşı açılacak yeni bir savaşta aramaktaydılar.

Kapitalist ülkelerin Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'ne yeni bir müdahalede bulunması sorununun o dönemde somut bir şekilde ortaya atılmış olduğu kesindir. Gerçekten de Sovyetler Birliği'nde 1929-1932 yılları arasında görülen davalar sırasında yargılanan sabotajcı ve casuslarda, bunun böyle olduğunu çürütülmez biçimde ortaya koyan sayısız kanıt ele geçirilmişti[8]. Bu davaların kovuşturulması ortaya çıkarmıştı ki, Batılı gerici ve emperyalistler, 1930 ilkbaharında uygulanmak üzere, Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'ne yeni bir askerî müdahaleye hazırlamaktaydılar. Ama sonradan, söz konusu tasarının uygulanması 1931 yılına ertelenmişti.

Batı emperyalizminin kiralık askerleri, yurt dışındaki Beyazlar arasından olduğunu kadar, Sovyet halkının yurt içindeki düşmanları arasından da toplanmaktaydılar. Bu sonuncular içinde, çeşitli gerici öğe ve ajanların yanı sıra, Troçki ile Buharin'in partizanları da yer almaktaydı[9].

Molotov'un Raporu

Sovyetler Birliği'ne karşı askerî bir eylem böylece tezgâhlanadursun, bazı kapitalist ülkeler de Sovyet ihraç ürünlerine karşı amansız bir boykot kampanyası açmış bulunuyorlardı[10] Kampanyanın gerekçesi, Sovyet ihraç ürünlerinin evrensel bunalımı büsbütün körüklediği ve artırdığı idi.

1930-1931 yılları bu ve buna benzer bir dizi kampanyaya sahne olmuştu. Aslında dünya kamuoyunu, sosyalizmin kalesine karşı yeni bir saldırıya hazırlama amacını güden girişimlerdi bütün bu anti sovyetik kampanyalar.

Bu alanda her şeyden önce söz konusu olan, Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin yeni ve büyük yapıtı beş yıllık planın yürütümünü engellemekti[11]. Gerçekten de evrensel burjuva basını, “Sovyet damping”ine saldırmakta ve Sovyetler Birliği'nde ucuz ihraç malları üretmek için “zorla emek” kullanıldığı yolunda iftira dolu yazılar yayınlamaktaydı[12]. Ayrıca gazeteler bununla da yetinmemekte ve Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin hemen abluka altına alınarak ekonomik boykota uğratılmasını önermekteydiler.

Fransa'nın başını çektiği bazı ülkeler bir dizi Sovyet ürününün ithalini yasaklamış ya da söz konusu ürünler için bir “diskriminasyon (Ayırt etmek, ayırmak) [13] rejimi” uygulamaya koyulmuşlardı. Kendi yönünden Sovyet hükûmeti de, ülkenin çıkarlarını korumak amacıyla birtakım tedbirler almakta gecikmeyecekti. Nitekim 20 Ekim 1930 tarihinde toplanan Halk Komiserleri Konseyi, “Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği ile ticari mübadeleler konusunda kısıtlama rejimi uygulayan ülkelerle ekonomik

bağlantılara” [14] ilişkin bir karar aldı. Karar, söz konusu ülkelerden yapılacak ithalatta belirli bir eksiltme yapılmasını öngörmekteydi.

Ayrıca 12 Mart 1931 günü Halk Komiserleri Konseyi Başkanı V.Molotov, Sovyetler VI.Kongresi’ne sunduğu raporda, “Rus dampingi”ne ve Sovyetler Birliği’nde uygulandığı iddia edilen “zorla çalıştırma” rejimine karşı açılmış olan kampanyanın gerçek anlamını apaçık bir şekilde ortaya koyacaktı.

Gerçekten de Molotov, verilere dayanarak gözler önüne sermişti ki evrensel ithalat toplamı içinde Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği’nin payı %1,9’u geçmemekte ve Sovyetler Birliği’nden gelme malların, çeşitli ülkelerin toplam ithalatı içindeki oranı da %0,5 ile %2,6 arasında oynamaktadır. Bu durumda besbelli oluyordu ki söz konusu ülkelerin karşılaştıkları ekonomik güçlüklerin vebali, hiçbir şekilde Sovyetlerden yaptıkları ithalata yüklenemezdi.

Kutiyepov Olayı

Molotov’un sunduğu raporun ardından alınan karar, Batılı ülkeler de başlatılan bu anti sovyetik iftira kampanyasının, emperyalist güçlerin, Sovyetler Birliği’ne karşı yeni bir silahlı müdahaleye hazırlandıklarının ispatıydı. Dolayısıyla da Kongre, Sovyet hükûmetine, “zorla çalıştırma” efsanesini bahane ederek Sovyet ihraç mallarına diskriminasyon rejimi uygulamaya girişen ülkelerden yapılacak ithalatı kısıtlama görevi yüklemekteydi.

“Zorla çalıştırma” konusunda tertiplenen kampanya, tam bir başarısızlıkla sonuçlanacaktı. Gerçekten de dünyanın dört bir tarafından Sovyetler Birliği’ni ziyarete gelen işçi delegasyonları, ülkelerine döndüklerinde, sosyalizm düşmanlarının bu düşsel iddialarını yalanlayacak ve Sovyetlerde gerçekleştirilen büyük işleri geniş halk yığınlarına tanıtma yolunda yoğun etkinlikte bulunacaklardı.

Ne var ki gemiyi iyice azıya almış olan basın, “kızıl emperyalizm”, “Sovyet dampingi”, “Beyaz kölelerin zorla çalıştırılması”, vs. üzerine çığlıklar atmaktan vazgeçmeyecekti. Ve yabancı ülkelerdeki Beyaz Rus örgütleri, bu yalan ve iftira dalgasından cesaret alarak yeni bir canlılık kazanacaklardı.

Anti sovyetik güçlerin merkezi, Paris’te bulunuyordu. Ve Beyazların en önde gelen temsilcilerinden biri olan General Kutiyepov’un 26 Ocak 1930 günü kaçırılışı da bu kentte tezgâhlandı. Aslında generalin ortadan yok oluşunun Beyaz mülteciler arasındaki çıkar kavgasının bir sonucu olduğu besbelliydi. Ama yine de bu olay, anti sovyetik kampanyayı hızlandırma bakımından iyi bir bahane oldu.

Gerçekten de gerek Beyazların gazeteleri, gerekse burjuva Fransız basını, generalin kaçırılışından “sorumlu olan Komünist Enternasyonal ve Gepeu ajanları”na veryansın etmekte ve Fransız-Sovyet ilişkilerinin hemen kesilmesi gerektiğini öne sürmekteydiler [15]

Papa da Sahnede

Ve işte tam bu arada Papa XI.Pius sahneye çıkacak ve yeni bir anti komünist “Haçlı seferi” ilan edecekti. Gerçekten de XI.Pius, 10 Şubat 1930 günü Roma piskopos naibi kardinal Pompilli’ye yolladığı bir mesajda, bütün dünya Hıristiyanlarını, Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği’nde ki, dindaşlarına karşı girişildiğini iddia ettiği, kıyıma son verdirmek üzere bir “kolektif dua”ya çağırmaktaydı[16]. Ve papanın çağrısına uyan Katolik ve Anglikan kiliseleri bütün dünyada bu amaçla ayinler düzenlediler. Polonya’daki hahamlar da, bir “anti sovyetik oruç günü” kararlaştırarak mücadeleye katılacaklardı.

Ama iş bu kadarla kalmayacaktı. Gerçekten de Sovyetler VI.Kongresi’nde, sözü geçen raporunda Molotov, her inançtan din adamları tarafından yürütülen anti sovyetik casusluk ve sabotaj etkinliğine ilişkin

olarak çürütülmez kanıtlar sunmaktaydı. Gizli bilgi toplamaya en yatkın olanlar arasından seçilen Katolik rahipleri, bu alanda özellikle göze çarpmaktaydılar.

Vatikan'ın bu gizli ajanlarından biri olan eski Avusturya ordusu albaylarından Vidal, Papalık Devleti'ne resmen başvurarak Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği'ne karşı ortak bir silahlı saldırı olanaklarını incelemek üzere uluslararası bir anti-Bolşevik kongre toplanmasını istedi. Bu amaçla yayınlanmış olduğu çağrıda şöyle diyordu Vidal:

"Bolşevizme karşı mücadele demek, savaş demektir ve bu savaş, kaçınılmaz bir savaştır. Bu savaştan kaçınma girişimleri, zaman yitirmekten gayrı hiçbir işe yaramaz, dolayısıyla da saçmadır. En ufak bir gerçekleşme şansı olmayan birtakım barış ütopyaları kurmak neye yarar ki[17]?"

Hitler'in Hesapları

"Anti-Bolşevik bir haçlı seferi"nin savunucuları arasında baş köşeyi tutanlar, hiç şüphesiz ki, Alman faşistleriydi. Gerçekten de daha 1923 yılında benimsenen "gamalı haç" amblemi, Alman nasyonalistlerinin en etkin öğelerini çevresinde toplamış bulunmaktaydı[18]. Bunlar bir yandan Prusyalı toprak ağaları, bir yandan da bankalar ve ağır endüstri temsilcileri tarafından beslenmekteydiler.

Hitler'le o dönemde henüz gelişim hâlindeki partisi de yine aynı bloğun hizmetindeydi ve bütün Alman topraklarında, faşist kadroları oluşturup örgütleme görevi onlara verilmişti.

"Anti sovyetik Haçlı seferi" tasarısında baş rol, yabancı ülkelerdeki "beşinci kol"ların ve terörist grupların ünlü temsilcisi olan Von Papen'e verilmişti[19]. Bir yandan Hindenburg'un çevresindeki büyük toprak sahipleriyle öte yandan da Thyssen'in yönetimindeki sanayi grubuyla çok yakın ilişkiler içinde olan Von Papen, Sovyetler Birliği topraklarının büyük bir parçasını da içerecek bir "Orta Avrupa" düşlemekteydi.

Alman emperyalistleri ve Hitler, Reichswehr'in desteğini sağlayabilecekleri inancındaydılar. Ne var ki Alman ordusunun baş kumandanı General Seeckt, hemen "Doğuya yürümekten" yana değildi katiyen. Tıpkı Stresemann gibi Seeckt de, "Saman altından su yürütme" ve ikili oynama taktiğini yeğlemekteydi.

Nitekim ünlü General, 1923 yılında yayınladığı "Doğu ve Batı arasında Almanya" adlı kitabında, ereklerine ulaşmak isteyen bir Almanya için, Batı'da savaşa girdiği takdirde Doğu'da tam bir güvenlik içinde bulunma zorunluluğunu ispatlıyor ve şöyle diyordu:

"Avrupa'nın kaderi, hiç şüphe yok ki, Fransız-Alman ilişkilerine bağlıdır. Ama en az bu kadar haklı olarak ileri sürebileceğimiz bir başka nokta da, Almanya'nın kaderini Rusya ile olan ilişkilerimizin belirleyeceğidir[20]."

Reichswehr Ne Düşünüyor

Söylemeye bile gerek yoktur ki Seeckt'in arzu ettiği şey, iki ülkenin dürüst ve sürekli bir şekilde işbirliği yapmaları değildi. Nitekim 1938 Mart'ında açılan "sağ blok ve Troçkistler davası", bu Alman generalinin gizli etkinliği hakkında şaşkınlık verici gerçekler çıkaracaktı ortaya [21]

Bu davalar sırasında özellikle meydana çıkan bir nokta da, Troçkist fesatçıların 1923-1930 yılları arasında Reichswehr'den iki milyon altın marka yakın para aldıklarıydı. Alman emperyalistleriyle yapmaya hazırlandıkları anlaşmanın tasarısında ise, Sovyet topraklarından büyük parçaların Almanya'ya bırakılması öngörülmekteydi[22].

Görüldüğü gibi Reichswehr başkumandanlığının Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği'ni parçalamak üzere hazırladığı kendine özgü bir planı vardı. Ayrıca Alman başkumandanlığının erekleri, Hitler'inkilere karşıt şeyler değildi katiyen. Seeckt, Fritsch, Nikolai ve Adam gibi önde gelen kumandanlar, kartlarını vaktinden önce açmamaya özen gösteriyorlardı, o kadar. Ve Hitler'le kliğini ihtiyatlı davranmaya çağırıyorlardı. Çünkü onların görüşüne göre Almanya'nın siyasal, askerî ve uluslararası durumu, "anti-Bolşevik bir haçlı seferini o gün için ancak parlak, ama oldukça uzak bir gelecek" [23] şeklinde tasarlamaya elverişliydi.

7 Dünya politikası ve uluslararası hukuka ilişkin belgeler Derlemesi (Dışişleriyle görevli Halk Komiserliği yayınları). Fasikül I: Silahsızlanma sorunları (1930-1931 belgeleri). Moskova, 1932.
8 Stalin, Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği Komünist (Bolşevik) Partisi XVI.Kongresi'ne Merkez Komitesi tarafından (adına) sunulan siyasal kontrandü. (27 Haziran 1930 tarihinde okunan rapor.) "Leninizmin sorunları", 10.Baskı, Moskova-Leningrad, 1935, s. 349.
9 Bu davaların belli başlıları şunlardı: Şahti davası, "Endüstri Partisi" davası, "SWU" (Petliyura partizanlarının casusluk ve sabotaj örgütü) davası, "Lena-Goldfields" şirketinde görevlilere karşı açılan dava, Menşevikler davası (Yazı Kurulu'nun notu).
10 Stalin, Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği Komünist (Bolşevik) Partisi XVIII.Kongresi'ne Merkez Komitesi tarafından (adına) sunulan siyasal kontrandü. (10 Mart 1939 tarihinde okunan rapor.) "Leninizmin sorunları", 11.Baskı, Moskova, 1939, s. 572.
11 Dünya politikası ve uluslararası hukuka ilişkin belgeler Derlemesi (Dışişleriyle görevli Halk Komiserliği yayınları). Fasikül I: Silahsızlanma sorunları (1930-1931 belgeleri). Moskova, 1932.
12 Stalin, Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği Komünist (Bolşevik) Partisi XVII.Kongresi'ne Merkez Komitesi tarafından (adına) sunulan siyasal kontrandü. (26 Ocak 1934 tarihinde okunan rapor.) "Leninizmin sorunları", 11.Baskı, Moskova, 1939, s. 435.
13 Dünya politikası ve uluslararası hukuka ilişkin belgeler Derlemesi (Dışişleriyle görevli Halk Komiserliği yayınları). Fasikül I: Silahsızlanma sorunları (1930-1931 belgeleri). Moskova, 1932.
14 Fransızca'da "ayırt etme", "ayrılık gütme" anlamına gelen "diskriminasyon" ("discrimination") sözcüğü, ekonomik alanda, şu anlama gelmektedir: A ülkesi B ülkesinden, diyelim ki, 1 ve 2 numaralı olmak üzere iki ayrı mal ithal etmekte. A ülkesinin üçüncü bir C ülkesinden örneğin 2 numaralı malı ithal olanağı varsa ve bu malı B ülkesi yerine C ülkesinden ithal ederse, A ülkesi B ülkesine karşı bir "diskriminasyon" rejimi uygulamış olur (Çevirenin notu).
15 Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği Komünist (Bolşevik) Partisi Merkez Komitesi ve Sovyetler Birliği Halk Komiserleri Konseyi tarafından alınan kararlar Derlemesi (1917-1837). Moskova, 1938.
16 Dünya politikası ve uluslararası hukuka ilişkin belgeler Derlemesi (Dışişleriyle görevli Halk Komiserliği yayınları). Fasikül I: Silahsızlanma sorunları (1930-1931 belgeleri). Moskova, 1932.
17 L'Osservatore Romano (Città del Vaticano) gazetesi, 11 Şubat 1930 tarihli sayı, s.1, "Kutsal görev bizleri bekliyor" başlıklı haber.
18 Dünya politikası ve uluslararası hukuka ilişkin belgeler Derlemesi (Dışişleriyle görevli Halk Komiserliği yayınları). Fasikül I: Silahsızlanma sorunları (1930-1931 belgeleri). Moskova, 1932.
19 *1923 yılında uluslararası politika* (Dışişleriyle görevli Halk Komiserliği yayınları). Moskova, 1924, s. 41.
20 Dünya politikası ve uluslararası hukuka ilişkin belgeler Derlemesi (Dışişleriyle görevli Halk Komiserliği yayınları). Fasikül I: Silahsızlanma sorunları (1930-1931 belgeleri). Moskova, 1932.
21 Seeckt, Doğu ve Batı arasında Almanya (Almanca'dan çeviri). Seçme parçalar, s. 42. Moskova, 1933.
22 Stalin, Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği Komünist (Bolşevik) Partisi XVIII.Kongresi'ne Merkez Komitesi tarafından (adına) sunulan siyasal kontrandü. (10 Mart 1939 tarihinde okunan rapor.) "Leninizmin sorunları", 11.Baskı, Moskova, 1939, s. 348.
23 Stalin, Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği Komünist (Bolşevik) Partisi XVIII.Kongresi'ne Merkez Komitesi tarafından (adına) sunulan siyasal kontrandü. (10 Mart 1939 tarihinde okunan rapor.) "Leninizmin sorunları", 11.Baskı, Moskova, 1939, s. 350.

3. PAN-AVRUPA TASARISI

Briand'ın Planı

Anti sovyetik komploya Fransız emperyalistleri de bulaşmışlardı. Gerçekten de anti sovyetik bir Avrupa ülkeleri cephesi oluşturmak üzere art arda yapılan girişimler arasında, "Pan-Avrupa tasarısı" olarak tanınan ve Fransa Dışişleri Bakanı Aristide Briand tarafından ortaya atılan program özellikle önemli bir yer tutmuştur.

Tasarısını, 17 Mayıs 1930 tarihinde, yirmi yedi Avrupa ülkesine yolladığını bir notada açıklayacaktı Briand[24]. Fransız diplomatı, büyük bunalıma karşı ortak mücadele ve ekonomik işbirliği bahanesiyle, bir "Federatif Avrupa Birliği" kurulmasını önermekteydi. Bu "Avrupa halkları derneği"nde yasama erki, bir Avrupa Konferansı'nda olacaktı. Derneğin yürütme organı da, Avrupa Komitesi adını taşıyordu[25]

Bu tasarıyı, Locarno, Milletler Cemiyeti ve Avrupa ittifakı politikasının mantıksal devamı olarak nitelemekteydi Fransız yorumcuları [26] Tasarının açıklanan amacı, ülkeler arasında işbirliğini engelleyen ve çatışmaları

kızıştıran gümrük duvarlarını ortadan kaldırarak, Avrupa devletlerinin ekonomik gelişmesini kolaylaştırmaktı.

Bir Pan-Avrupa’nın icat edilmesi planlayıcısının düşüncesinde, Fransa’nın uluslararası durumunu son derece güçlendirecekti. Gerçekten de Briand, Avrupa Komitesi’ni kısa zamanda Fransız emperyalizminin uysal bir aleti hâline getirme umudundaydı.

Bu yeni organizma, Milletler Cemiyeti çerçevesi içinde tasarlanmış olduğu hâlde, belli bir bakımdan Milletler Cemiyeti’ne karşı ortaya konmaktaydı. Gerçekten de Fransız tasarısının amacı, İngiltere’nin Cenevre Asamblesi’ndeki üstün durumunu sarsmak ve Amerika Birleşik Devletleri’nin uluslararası sorunlarda gittikçe artan etkisini frenlemekti [27]

Bununla birlikte Briand’ın bu tasarıyı gerçekleştirerek ulaşmak istediği asıl hedef, “Federatif Avrupa Birliği”ni “Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği”nin karşısına saldırgan bir güç olarak dikmekti [28]

İngilizlerin Karşı Çıkışı

Nitekim işte bunun içindir ki Sovyetler Birliği, Fransız tasarısına katılmaya başlangıçta çağrılmamıştı. Bu konuda şunları söylüyordu Molotov:

“Anti sovyetik bir cephenin kuruluşunda birinci sınıf rollerden biri de, “Avrupa Komitesi”ne ayrılmış bulunmaktadır. İnisiyatifi Fransa Dışişleri bakanından gelen bu komitenin ereği, bütün Avrupa devletlerinin katılacağı bir anti sovyetik bloğu gerçekleştirmektir. Sözüm ona “dünya bunalımını incelemek üzere” toplanmış olan Mayıs konferansına Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği’nin de çağrılmasına Briand ve uydularının şiddetle karşı çıkışı, “Avrupa Komitesi” yöneticilerinin bu organı bir anti-soyvetik saldırı aracı hâline getirme hesabı içinde olduklarının yeterli bir kanıtıdır[29]

Bir Pan-Avrupa kurulması fikri, Avrupalı barışseverler tarafından hoş karşılanmış bulunmaktaydı. Hiç şüphe yok ki bu olumlu tepkinin temel

nedeni, tasarının Fransa ile Almanya arasında barışı sağlayacak, kolektif güvenliği gerçekleştirecek ve gümrük duvarlarını ortadan kaldıracak bir araç şeklinde sunulmasıydı.

Kendi yönlerinden, gerici çevrelerin de Briand tasarısına karşı söyleyecek hiçbir şeyleri yoktu. Onların gözünde geniş bir Avrupa bloğu, Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği'nin tecridini içermesi bakımından çekicilik kazanmaktaydı.[30]

Böylece, Fransız emperyalistlerinin bayrağı altında birleşecek olan Avrupa, etkin bir anti sovyetik politikanın ereklerine hizmete çağrılmaktaydı.

Ne var ki hiçbir zaman gerçekleşmeyecekti bu tasarı. Çünkü ilkin İngiliz diplomasisi, Fransa'nın Avrupa'daki etkisini pekiştirmeye yöneldiği besbelli olan, bu Fransız planını desteklemeye yanaşmayacaktı[31]

Almanya ise, Versay sistemini sürdürmeye yarayacak bir araç olarak görüyordu Fransız tasarısını[32]

İtalya'ya gelince: Tıpkı yakın gelecekteki müttefiki Hitler gibi Mussolini de, İtalyan emperyalizminin çıkarları doğrultusunda revizyondan geçirilmesini istediği bir durumun büsbütün pekişmesinden elbette hoşlanmıyordu[33] Roma diplomasisinin özellikle ürktüğü bir nokta da, Tuna ve Balkan ülkelerinin bu tasarının gerçekleşmesi sonucunda, Fransız diplomasisinin önderlik ettiği siyasal ve askerî ittifaklar sistemi çerçevesi içinde yer almaya itilmesiydi.

Gerçekten de bu ülkeleri, Roma hükûmeti, her şeyden önce İtalya'nın ekonomik ve politik çıkarlarının egemenlik kazanması gereken bir etki alanı olarak görüyordu. Roma'nın Fransız tasarısına karşı tavrını belirleyen de bu temel görüştü.

24 Seeckt, Doğu ve Batı arasında Almanya (Almanca'dan çeviri). Seçme parçalar, s. 49. Moskova, 1933.

25 Dünya politikası ve uluslararası hukuka ilişkin belgeler Derlemesi (Dışişleriyle görevli Halk Komiserliği yayınları). Fasikül I: Silahsızlanma sorunları (1930-1931 belgeleri). Moskova, 1932.

26 European Federal Union. Replies of twenty six governments of Europe to M.Briands's memorandum of May 17, 1930. Worcester New York, 1930, s. 248.

27 Le Temps gazetesi, 20 Mayıs 1930 tarihli sayı, s. 1, "Fransız önerisinin derin anlamı" başlıklı yorum.

28 Stalin, Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği Komünist (Bolşevik) Partisi XVI.Kongresi'ne Merkez Komitesi tarafından (adına) sunulan siyasal kontrandü. (27 Haziran 1930 tarihinde okunan rapor.) "Leninizmin sorunları", 10.Baskı, Moskova-Leningrad, 1935, s. 356.

29 Stalin, Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği Komünist (Bolşevik) Partisi XVI.Kongresi'ne Merkez Komitesi tarafından (adına) sunulan siyasal kontrandü. (27 Haziran 1930 tarihinde okunan rapor.) "Leninizmin sorunları", 10.Baskı, Moskova-Leningrad, 1935, s. 357.
30 V.Molotov, Sosyalizm ve barış mücadelesi (Devlet yayınları). Moskova, 1931, s. 32.
31 Stalin, Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği Komünist (Bolşevik) Partisi XVI.Kongresi'ne Merkez Komitesi tarafından (adına) sunulan siyasal kontrandü. (27 Haziran 1930 tarihinde okunan rapor.) "Leninizmin sorunları", 10.Baskı, Moskova-Leningrad, 1935, s. 359.
32 *Dünya politikası ve uluslararası hukuka ilişkin belgeler Derlemesi* (Dışişleriyle görevli Halk Komiserliği yayınları). Fasikül I: Silahsızlanma sorunları (1930-1931 belgeleri). Moskova, 1932.
33 Seeckt, Doğu ve Batı arasında Almanya (Almancadan çeviri). Seçme parçalar, s. 66. Moskova, 1933.

4. SOVYET SOSYALİST CUMHURİYETLERİ BİRLİĞİ AVRUPA KOMİSYONU'NDA

Sovyet Notası

Fransız diplomasisi tarafından hazırlanan Pan-Avrupa tasarısı, Milletler Cemiyeti'ne bağlı Avrupa Komisyonu'nun incelenmesine sunulmuştu. Ve yeni anti sovyetik manevralar karşısında telaşa kapılan evrensel kamuoyunun baskısı altında kalan "Avrupa Komisyonu", Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği temsilcilerini de toplantıya çağırmak zorunda kalacaktı[34]

Bununla birlikte bu çağrı, Briand ve uydularının ısrarı üzerine sınırlı kaldı: Sovyet delegasyonunun sadece ekonomik sorunlara ilişkin tartışmalara katılması kararlaştırılmıştı [35]

Sovyet Dışişleriyle görevli halk komiserliği, 6 Şubat 1931 tarihli bir notayla, çağrıyı kabul ettiğini bildirdi. Şöyle denilmekteydi söz konusu notada:

"Avrupa ülkeleri arasında bir dayanışma ve işbirliği, hangi açıdan göz önüne alınırsa alınsın, ancak garantiye bağlanmış bir evrensel barış

koşulları içinde ve bu barışa ket vuran temel engeller ortadan kaldırıldıktan sonra gerçekleştirilebilir [36]”

Notada daha sonra, halklar ve devletler arasında bir işbirliğinin başlayabilmesi için, her şeyden önce evrensel siyasal ilişkilerin kökten düzelmesi gerektiği belirtiliyordu.

Moskova hükûmeti, bu notasında, en son olarak da, kendine Pan-Avrupa adını yakıştıran bir topluluğa belirli bir ülkenin kabulü için söz konusu ülkenin coğrafya bakımından Avrupa anakarasında yer alışının değil de, tamamen başka birtakım koşulların aranması karşısında duyduğu şaşkınlık ve üzüntüyü dile getirmekte ve şu görüşe yer vermekteydi:

“Demek ki burada sadece değişik sosyal ve siyasal sistemli ülkeler arasında bir birlik söz konusu olmak gerekir. Bu durumda son derece şaşkınlık verici olan nokta, örneğin Avrupa topraklarının yalnızca %0,4’ünü kaplayan İsviçre ya da Avrupa topraklarının yine yalnızca %3,1’ini kaplayan Norveç gibi iki ülkenin, aynı Avrupa topraklarının %45’ini, yani Fransa-Belçika-Romanya-Yugoslavya-İsviçre-İspanya-Hollanda-İsveç-Danimarka-Norveç toprakları toplamının tam iki katını kaplayan Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği gibi bir ülkenin böyle bir topluluğa kabulüne karşı çıkışlardır [37].”

Dışişleriyle görevli halk komiseri, sonuç olarak, Sovyetler Birliği’nin yanı sıra Türkiye ile İzlanda’nın da sadece belirli konuların tartışılmasına çağrılışlarındaki haksızlığı ortaya koymakta ve Sovyet delegasyonunun, kurulması tasarlanan birliğin statüsünün saptanması ile ilgili toplantıya, kabul edilmeyişini şiddetle protesto etmekteydi. Biçime ilişkin bir husus da protesto edilmekteydi notada. Çünkü çağrı metninde, Sovyet delegasyonunun sadece gündemdeki üçüncü sorunu incelenmesine katılmak üzere Cenevre’ye gelmesi istenmekteydi. Ayrıca, toplantının yapılacağı tarih de kesin olarak bildirilmemişti [38]

Dışişleriyle görevli halk komiserliği’nin bu notası üzerine Sovyet delegasyonuna, bu kez toplantının tarihi ve gündemi hakkında kesin bilgiler içeren yeni bir çağrı gönderilecekti[39]

Sovyet Önerisinin Kabulü

Sovyet delegeleri, Komisyon'un çalışmalarına, ancak 18 Mayıs 1931 tarihinden itibaren katılabildiler. Delegasyonun ilk işi, Moskova hükûmetinin ekonomik politikasını ve buna bağlı olarak Sovyet ihracatındaki gelişmeyi büyük bunalımın belli başlı etkenlerinden biri şeklinde tanıtmak isteyenlerin kanıt yetersizliğini ve kötü niyetini gözler önüne sermek olacaktı.

Sovyet delegasyonu, daha sonra, uluslararası bir ekonomik saldırmazlık paktı imzalanmasını önermişti. Önerinin tartışılmak üzere havale edildiği özel komisyon da, 5 Kasım 1931 günü, Sovyet delegasyonu tarafından kaleme alınmış olan bir karar suretini kabul etti[40]. Söz konusu karar, özellikle şu noktaları içermekteydi:

1.Komisyon, bir ekonomik saldırmazlık paktının imzalanmasına ilişkin olarak Sovyet önerisinin temelinde yer alan genel ilkeyi onaylamaktadır.

2.Komisyon, farklı ekonomik ve sosyal yapılara sahip ülkelerin barış içinde bir arada yaşamaları olanağını saptamış bulunmaktadır.

3.Komisyon, devletlerin, ekonomik ilişkilerinde, siyasal ve sosyal rejimlerinin farklı oluşundan doğan görüşleri hiçbir şekilde hesaba katmaksızın salt ekonomik alandaki gereksinimleri doğrultusunda hareket etmeleri gerektiğine inanmakta ve bu noktayı önemle belirtmeyi bir görev saymaktadır.[41]

Ne var ki, komite, pakt konusunda hiçbir karar almayacaktı; sadece yeni bir toplantı yapılmasını öngörmekle yetinecekti[42]. Söz konusu toplantı ise, katiyen yapılmadı.

Ama bu toplantılar sonucunda bir Sovyet karar taslağının onaylanmış oluşu bile, Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği'nin uluslararası prestijinin ne denli arttığını ve Pan-Avrupa çerçevesi içinde tezgâhlanmak istenen ant komünist entrikaların nasıl iflas ettiğini açıkça göstermekteydi[43]

34 Corriera della Sera gazetesi, 22 Mayıs 1930 tarihli sayı, s. 1, "Briand tasarısı İtalya için bir tuzaktan başka bir şey değildir" başlıklı yorum.

35 V.Molotov, Sosyalizm ve barış mücadelesi (Devlet yayınları). Moskova, 1931, s. 41.

36 Dünya politikası ve uluslararası hukuka ilişkin belgeler Derlemesi (Dışişleriyle görevli Halk Komiserliği yayınları). Fasikül I: Silahsızlanma sorunları (1930-1931 belgeleri). Moskova, 1932.

37 Dünya politikası ve uluslararası hukuka ilişkin belgeler Derlemesi (Dışişleriyle görevli Halk Komiserliği yayınları). Fasikül I: Silahsızlanma sorunları (1930-1931 *belgeleri). Moskova, 1932.*
38 Aynı yapıt.
39 Dünya politikası ve uluslararası hukuka ilişkin belgeler Derlemesi (Dışişleriyle görevli Halk Komiserliği yayınları). Fasikül I: Silahsızlanma sorunları (1930-1931 belgeleri). Moskova, 1932.
40 Pravda gazetesi, 11 Mart 1931 tarihli sayı, s. 1, "Avrupa Komisyonu ile ilgili yeni gelişmeler" başlıklı yazı.
41 V. Molotov, Sosyalizm ve barış mücadelesi (Devlet yayınları). Moskova, 1931, s. 48.
42 Dünya politikası ve uluslararası hukuka ilişkin belgeler Derlemesi (Dışişleriyle görevli Halk Komiserliği yayınları). Fasikül I: Silahsızlanma sorunları (1930-1931 belgeleri). Moskova, 1932.
43 Aynı yapıt.

5. LONDRA DENİZ KONFERANSI (21 OCAK-22 NİSAN 1930)

İngiliz-Japon İşbirliği

Büyük ekonomik bunalım, emperyalist devletlerin dünya deniz yolları üzerinde egemenlik kurmak için girişmiş oldukları mücadeleyi de büyük çapta etkileyerek kızıştırmaktan geri kalmayacaktı. Bilindiği gibi Washington Konferansı'nda alınan kararlar, zırhlı ve uçak gemileri yapımını sınırlamıştı[44]. İşte bu durum, rakip devletlerin öbür cins savaş gemileri yapımını bir kat daha yoğunlaştırıp hızlandırmalarına yol açacaktı.

Savaş gemileri yapım programları arasında en yüklü olanın ki, Amerika Birleşik Devletleri'nin programıydı. Ve güçlü rakibini artık izleyemeyecek durumda kalmıştı Büyük Britanya[45]. Dolayısıyla da İngiliz diplomasisi, savaş gemileri yapımına yeni sınırlamalar getirilmesini her gün biraz daha hararetle savunmaya ve bu konuda da Japonya ile her gün biraz daha el ele hareket etmeye koyulmuş bulunmaktaydı.

Gerçekten de Londra hükûmeti, Amerikan savaş gemileri yapımını sınırlayabilme amacıyla verdiği mücadele Japonya tarafından desteklendiği

takdirde, bir dizi önemli uluslararası sorunda Tokyo'ya arka çıkmayı vaat etmekten bile çekinmemişti.

İşte bu sorunu çözüme ulaştırmakla yükümlü konferans, Londra'da toplandı. Konferansa katılanlar, Washington Deniz Anlaşması'na imza koymuş olan devletlerdi: Büyük Britanya İmparatorluğu, Amerika Birleşik Devletleri, Japonya, Fransa ve İtalya. Silahların sınırlanmasını ister gözüken bu beş devletten beşinin de böyle bir amacın gerçekleşmesi doğrultusunda en ufak bir ciddi önleme yönelmekten titizlikle kaçındığını –bilmiyoruz- söylemeye gerek var mıdır?

Fransız-İtalyan Çatışması ve Tonaj Sınırlaması

21 Ocak 1930 tarihinde başlayan Konferans, aynı yılın 22 Nisan'ında son bulacaktı. Ve çalışmalar sırasında, konferansa katılan ülkeler arasında son derece belirginlik kazanmış görüş ayrılıkları bulunduğu ortaya çıkacaktı.

Fransız-İtalyan çatışması, özellikle ciddi bir görünüme bürünmüş gözükmekteydi.

Gerçekten de İtalya, deniz silahları konusunda kendisine Fransa ile tam eşitlik tanınması için ısrar ediyor ve bu talebinin yerine getirilmesi için her türlü önleme başvuracağını ileri sürüyordu[46]. Fransa ise buna en az İtalya kadar ısrar ve inatla karşı çıkmaktaydı.

Büyük Britanya diplomasisi, iki ülkeyi uzlaştırma çabasındaydı hep. Çünkü Fransa ile İtalya'nın deniz silahları yapımını sınırlandırmayı reddetmeleri demek, bu iki ülkenin elindeki deniz gücünün kısa zamanda Akdeniz'deki İngiliz üsleri bakımından tehlikeli sayılabilecek boyutlara ulaşması demekti [47]

Gelgelelim, İngiliz diplomasisinin bir Fransız-İtalyan uzlaşmasını sağlama yolundaki çabaları sonuç vermeyecekti. Nitekim Londra Deniz Konferansı'nda alınan kararların altında sadece Büyük Britanya, Amerika Birleşik Devletleri ve Japonya hükûmetlerinin imzaları bulunmaktaydı.

Ama yine de Londra Deniz Konferansı, beş ülke arasında, Washington'da varılmış olan kararları bütünlemiştir. Şimdi de, yeni anlaşmaya imza koymuş bulunan üç ülke tarafından kabul edilmiş maksimum tonaj listesine bir göz atalım:

LONDRA DENİZ KONFERANSI'NDA VARILAN KARARLAR UYARINCA AMERİKA BİRLEŞİK DEVLETLERİ, BÜYÜK BRİTANYA VE JAPONYA SAVAŞ GEMİLERİNİN MAKSİMUM TONAJI

Ülkeler	Kruvazörler	Torpidolar	Denizaltılar
İngiltere	339.000	150.000	52.700
Amerika	323.000	150.000	52.700
Japonya	209.000	105.000	52.700

(Yukarıda toplam tonaj tutarını veren rakamlar ton olarak geçerlidir.)

Tokyo Kârlı Çıkıyor

İngiltere'ye hiçbir temel avantaj sağlamamıştı bu Konferans. Gerçekten de bu ülke, büyük parçalar konusunda Amerika Birleşik Devletleri'yle bir tonaj eşitliğine daha 1922 yılında boyun eğmek zorunda kalmıştı. Ama o tarihlerde Büyük Britanya ne de olsa kruvazörler alanındaki üstünlüğünü sürdürmekteydi.

Oysa Londra Konferansı, kruvazör yapımı için sınır olarak 16 bin tonluk bir kontenjan koymuştu ki bu da bir tek gemi demekti. Ayrıca yukarıdaki tabloda görüleceği gibi, torpido ve deniz altı toplam tonajında iki ülke de eşit haklara sahip bir duruma getiriliyordu.

Buna karşılık yeni düzenleme, Japonya'ya elle tutulur cinsinden avantajlar sağlamış bulunmaktaydı[48]. Gerçekten de Tokyo diplomasisi bir yandan İngiltere'nin desteğini, öte yandan da İngiliz-Amerikan uzlaşmazlığını sonuna kadar sömürmekten geri durmayacaktı.

Ünitelerin sayısına gelince:

Kruvazörler için, Washington Konferansı'nda saptanmış bulunan ve Büyük Britanya 5, Amerika Birleşik Devletleri 5, Japonya 3 şeklinde olan orantı olduğu gibi korunmuştu. Büyük kruvazörler için maksimum sayı ise, Amerika Birleşik Devletleri'ne 18, Büyük Britanya'ya 15, Japonya'ya da 12 olarak belirlenmişti.

Buna karşılık Tokyo, torpidolar konusunda, Amerika Birleşik Devletleri için 3, İngiltere için 3, Japonya içinse 5 olmak üzere daha avantajlı bir orantı elde etmeyi başarmıştı. Son olarak da Tokyo, deniz altılar alanında iki rakibiyle eşit haklara sahip duruma gelmişti.

Nitekim Japon hükûmeti, Konferans sona erer ermez, "donanma eksiklerinin tamamlanması" adı altında yeni programını yürürlüğe koyacaktır [49]. Büyük bir gemi inşaatının başladığı bu andan itibaren de Japon deniz kuvvetlerinin gücü baş döndürücü bir hızla yükselmeye koyulmuştur.

44 V.Molotov, Sosyalizm ve barış mücadelesi (Devlet yayınları). Moskova, 1931, s. 62.

45 Treaties, conventions, international acts, protocols and agreements between the United States of America and other powers, 1910-1937 (Amerika Birleşik Devletleri Dışişleriyle görevli Devlet Bakanlığı yayınları). Cilt 3, s. 333-348. Washington, 1923-1938.

46 V.Molotov, Sosyalizm ve barış mücadelesi (Devlet yayınları). Moskova, 1931, s. 9.

47 Corriera della Sera gazetesi, 26 Ocak 1930 tarihli sayı, s. 1, "Boyun eğmeyeceğiz" başlıklı yazı.

48 Dünya politikası ve uluslararası hukuka ilişkin belgeler Derlemesi (Dışişleriyle görevli Halk Komiserliği yayınları). Fasikül I: Silahsızlanma sorunları (1930-1931 belgeleri). Moskova, 1932.

49 H.Saito, Japan's policies and purposes. Sections from recent addresses and writings. Boston, 1935, s. 87.

6. ALMANYA-AVUSTURYA GÜMRÜK BİRLİĞİ ANLAŞMASI (19 MART 1931)

Anschluss Tasarısı

Bu arada ekonomik bunalım gittikçe biraz daha yoğunlaşmakta ve yaygınlaşmaktaydı. Gerçekten de kapitalist âlemde üretim düzeyi tarihte bir eşi daha görülmemiş bir düşüklük göstermekte; emperyalist ülkelerdeki kredi ve maliye düzeni derin bir depresyon evresi yaşamaktaydı[50]. Bankaların yanı sıra endüstri ve ticaret kuruluşları da art arda iflas etmekteydiler.

Bu arada ilk devrilen, Avusturya bankacılık sistemi olmuştu[51]. Sonuç olarak da bu ülkeye yönelen yabancı sermaye akımı kesilmişti birdenbire. Genellikle ihracatta ve özellikle Almanya'ya yönelik ihracatta korkunç bir düşüş görülmekteydi.

1930 Almanya'sında bunalım, bütün endüstri dallarını amansız kıskacına almış bulunmaktaydı. Brüning hükûmeti, dış borçların ve yıllık tazminat ödentilerinin muazzam yükünü emekçilerin sırtına aktarma çabasına

girmişti hemen[52] Halk yığınlarındaki hoşnutsuzluk günden güne daha büyük boyutlar kazanıyordu.

Hitler'in Nasyonal-Sosyalistleri, öç amacı güden bir propaganda kampanyası başlatmak için bundan iyi bir fırsat bulamazlardı. Nitekim, Versay Antlaşması'nın revizyonu sorununu günün parolası hâline getirmekte gecikmediler[53]

Alman diplomasisi o sıralarda, revizyon planlarını gizlemek zorunda görüyordu kendini henüz. Ama bu planların bir an önce gerçekleşmesi için gerekli önlemleri el altından almaktan da geri durmuyordu. Bu arada ilk olarak, Anschluss (Destek, bağlantı) [54]talebinde bulundu Berlin.

Ne var ki Müttefik devletler, Saint Germain Anlaşması'nı öne sürerek, Anschluss'a kesinlikle karşı koyacaklardı. Gerçekten de 4 Ekim 1922 tarihli Cenevre protokolü, Almanya-Avusturya arasında salt ekonomik bir ittifakı bile yasaklamıştı.

Belirtmeye gerek yoktur ki bütün bu anlaşmalar, kanıtlar ve yasaklar, Almanya'nın Anschluss yolunda adım adım ilerlemesine engel olamayacaktı.

"Dünkü ve Bugünkü Almanya"

Avusturya ile Almanya arasında bir gümrük birliği fikri, bir "Orta Avrupa" yaratılması tasarısından esinlenen Pan-Germenci basın tarafından özel bir ısrarla önerilmekteydi: Avusturya'nın Almanya'ya dönmesi, bütün Avrupa Almanlarını birleştirecek olan Germen Devleti'nin çekirdeğini meydana getirecekti.

Almanya'da 1927 yılında Anschluss Sorunu başlığı altında yayınlanan makaleler derlemesinde bir de "bugünkü ve dünkü ulusal Alman toprakları haritası" yer almaktaydı. Haritanın birinci parçası, eski zamanların Alman "Orta Avrupa'sını" göstermekteydi. Almanya'yı, Avusturya'yı, Çekoslovakya'nın büyük bir kısmını, Polonya'nın güneyini, Posnanya'yı,

Danzig koridorunu, İtalyan Trolünü, İsviçre’nin üçte ikisini, Hollanda’nın tümünü, Belçika’nın handiyse yarısını, Güney Macaristan’ın bir parçasını, Romanya’nın batısını ve İtalya’nın kuzeyini içeren bu haritanın tanıtma yazısında şu satırları okumaktaydınız:

“Almanya’nın tarihi, bugün kahredici bir keskinlik kazanmış bulunan sorunların çözümü için verilmiş kesiksiz bir mücadeleden başka bir şey değildir. Orta Avrupa’da bir Germen Devleti’nin kurulması ve Alman halkının doğulu komşularıyla hesaplaşması söz konusudur burada... Batılı ve doğulu devletlerden gelen tüm baskılara rağmen Orta Avrupa’nın iç birliğini sağlayacak olan, sadece ve sadece, bizim kesin kararlılığımız ve yoldan dönmezliğimizdir... Zira Almanların oturdukları topraklar bugünkü Alman sınırlarının çok ötelerine uzanmakta ve tüm Orta Avrupa’yı kaplamaktadır[55].”

Görüldüğü gibi, Alman emperyalistlerinin nelere göz diktikleri daha 1927 yılında açıklanmıştı. Çok geçmeden de bu planlar, Nazi zorbalarının tasarılarında doruk noktalarına erişmiş olacaktı.

Nitekim dört yıl sonra Fransa’nın güçsüz düşmesinden, Küçük Antant içinde beliren uzlaşmazlıklardan ve faşist İtalya’daki saldırgan eğilimlerin keskinleşmesinden yararlanan Alman diplomasisi, “Orta Avrupa”nın kuruluşuna doğru ilk somut adımları atmaya yönelecekti.

Anlaşmanın İmzalanışı

19 Mart 1931 günü Avusturya Başbakan Yardımcısı Schober’le Alman Dışişleri Bakanı Curtius, Avusturya ve Almanya gümrük yasalarının birleştirilmesi, gümrük tarifelerinin birbirine uyarlanması ve iki ülke arasındaki gümrük duvarının kaldırılması konusunda bir anlaşma imzaladılar[56]

30 Mart 1931 günü yaptığı bir konuşmada Schober, Avusturya-Almanya gümrük birliğini haklı göstermek için, Pan-Avrupa Konferansı’nın

sonuçsuzluğunu ve Avrupa'yı "Bölgesel anlaşmalar" aracılığıyla kaostan kurtarma zorunluluğunu ileri sürmüştü [57]. Bu son noktada Schober, 17 Mayıs 1930 tarihli Fransız memorandumuna da yaslanmaktaydı.

Ayrıca yeni gümrük birliğinin kurucuları, sadece Fransız girişiminin arkasında siperlenmekle kalmadılar. Alman diplomasisi Büyük Britanya hükûmetine başvurarak, 19 Mart 1931 anlaşmasının İngiliz çıkarlarına tamamen uygun olduğunu ispatlama çabasına girişti [58]. İngiliz meslektaşlarıyla yaptıkları konuşmalarda, şöyle akıl yürütmekteydi Alman diplomatları:

Orta Avrupa'da statükonun korunup sürdürülmesinde çıkarı olan Devletler, Büyük Britanya'dan çok, Fransa ile İtalya'dır. Almanya'yı İtalya'ya karşı desteklemekle, kendine ancak avantaj sağlar İngiltere. Bunu yapmadığı takdirde Almanya'yı, İtalya ve Rusya ile birleşmeye itmiş olacaktır[59]

Görüldüğü gibi Almanya, bir kez daha, etkisi denenmiş, silahlarını kullanmaktaydı: Uluslararası çatışmaların körüklenmesi, ürkütme ve şantaj.

Fransız Baskısı ve Anlaşmanın Lağvedilmesi

Ne var ki, bu taktik, bu kez sökmeyecekti. Çünkü Fransız diplomasisi, Almanya-Avusturya gümrük birliğine şiddetle karşıydı. İngiltere ise, deniz silahları konusunda Paris'ten ödün koparmak için elverişli bir fırsat aradığından, eski müttefikinin yanında yer almakta gecikmeyecekti.

Sorun, ilkin Milletler Cemiyeti'ne, daha sonra da Adalet Divanı'na havale edildi. Bu arada Fransız hükûmeti, 16 Mayıs 1931 günü yayınladığı bir memorandumla, Avusturya'nın ekonomik ve mali bakımlardan toparlanmasını sağlayacak bir "yapıcı plan" önerecekti[60]

Fransa, Avusturya hükûmetinin "Milletler Cemiyeti'nin onayını almaksızın bağımsızlığından katiyen vazgeçemeyeceğini" ileri sürmekte;

öte yandan da Avrupa devletlerini, “Avusturya’nın ekonomik esenliğe kavuşması için bu ülkeye yardım” etmeye çağırmaktaydı.[61]

5 Eylül 1931 günü Uluslararası Adalet Divanı, yediye karşı sekiz oyla, Avusturya-Almanya gümrük birliğinin Avusturya’nın daha önceki anlaşmalar dolayısıyla kabullendiği yükümlülüklere aykırı düştüğüne karar verdi[62]. Ama daha iki gün önce, 3 Eylül günü, Schober ve Custius birer açıklama yaparak gümrük birliğinden vazgeçtiklerini bildirmiş bulunuyorlardı [63]

Avusturya diplomasisini böyle hızlı bir teslim oluşa zorlayan neden, Viyana bankalarına açılan Fransız kredilerinin askıya alınışı olmuştu[64]

Alman diplomasisinin uğradığı bu başarısızlık, “rövanşist” çevrelerde tam bir öfke patlamasına yol açtı. Nasyonal-Sosyalist propaganda, o andan itibaren, artık tamamen frensiz bir demagoji görüntüsüne bürünecekti.

Koskoca ülke, tümüyle sağa dönmüştü artık: Almanya dev adımlarıyla faşizme doğru ilerliyordu [65]Bundan böyle Berlin diplomasisi, Versay sistemini yıkmak ve Germen aleminin büyük rövanşını hazırlamak için elinden geleni ardına koymayacaktı.

50 H. Saito, Japan’s policies and purposes. Sections from recent addresses and writings. Boston, 1935, s. 97.

51 League of Nations. Commission of enquiry for European Union. Economic depression. Report on enquiry into course and phases of the present economic depression (Milletler Cemiyeti yayınları). Cenevre, 1931.

52 Monetary and Economic Conference. London, June 7th-July 27th 1933. Reports approved by the Conference on July 27th 1933. Reports approved by the Conference on July 27th 1933 and resolutions adopted by the Bureau and the Executive committee. Addentum to the reports (Milletler Cemiyeti yayınları). Cenevre, 1933.

53 Dünya politikası ve uluslararası hukuka ilişkin belgeler Derlemesi (Dışişleriyle görevli Halk Komiserliği yayınları). Fasikül I: Silahsızlanma sorunları (1930-1931 belgeleri). Moskova, 1932.

54 Dünya politikası ve uluslararası hukuka ilişkin belgeler Derlemesi (Dışişleriyle görevli Halk Komiserliği yayınları). Fasikül I: Silahsızlanma sorunları (1930-1931 belgeleri). Moskova, 1932.

55 Anschluss: Avusturya’nın Almanya’ya “dönmesi”, katılması. (Yazı Kurulu’nun notu).

56 Pravda gazetesi, 1 Ekim 1927 tarihli sayı, s. 1, “Bir hortlağın düşleri” başlıklı yazı.

57 İmzalanan anlaşmanın tam metni için, bkz.: Schultheis, Europäischer Geschichtskalender, 1931, s. 89-90.

58 Dünya politikası ve uluslararası hukuka ilişkin belgeler Derlemesi (Dışişleriyle görevli Halk Komiserliği yayınları). Fasikül I: Silahsızlanma sorunları (1930-1931 belgeleri). Moskova, 1932.

59 Documents of International Affairs (Foreign Office yayınları). Londra, 1931, s. 5.
60 (338.) Daily Telegraph and Morning Post gazetesi, 25 Nisan 1931 tarihli sayı, s. 1, "Almanya kanıt mı gösteriyor, şantaj mı yapıyor?" başlıklı yazı.
61 Le Temps gazetesi, 17 Mayıs 1931 tarihli sayı, s. 1, "Fransız planı açıklandı" başlıklı haber.
62 Dünya politikası ve uluslararası hukuka ilişkin belgeler Derlemesi (Dışişleriyle görevli Halk Komiserliği yayınları). Fasikül I: Silahsızlanma sorunları (1930-1931 belgeleri). Moskova, 1932.
63 Documents of International Affairs (Foreign Office yayınları). Londra, 1931, s. 7.
64 Frankfurter Zeitung gazetesi, 4 Eylül 1931 tarihli sayı, s. 1, "Avusturya-Almanya ortak bildirisi şaşkınlık yarattı" başlıklı haber.
65 Monetary and Economic Conference. London, June 7th-July 27th 1933. Reports approved by the Conference on July 27th 1933 and resolutions adopted by the Bureau and the Executive committee. Addentum to the reports (Milletler Cemiyeti yayınları). Cenevre, 1933.

7. HOOVER MEMORANDUMU

Moratoryum Sorunu

Almanya'nın bir ekonomik yıkım arifesinde oluşu, Avrupa'daki uluslararası durumu büsbütün karmaşık bir hâle getirmekteydi. Şansölye Brüning tarafından ücretlerin düşürülmesi ve vergilerin artırılmasına ilişkin olarak yayınlanan yasa gücünde kararnamelere rağmen devlet bütçesindeki açık, milyarlarla dile gelmekteydi[66]. 1931 yılı başında Alman dış borçları, tam 27 milyar marka ulaşmış bulunuyordu. Para ve kredi bunalımı son haddine varmış; bunun sonucu olarak da, yurt dışına sermaye kaçışı alabildiğine hızlanmıştı.

Bu arada, gelecek tazminat ödentisinin vadesi olan, 15 Haziran 1931 tarihi de yaklaşmaktaydı. Alman ödemelerinin hepten kesilmesinden ürken alacaklı ülkeler, böyle bir olasılığın onları Amerika Birleşik Devletleri'ne karşı olan yükümlülüklerini yerine getirmekte büyük zorluklara sürükleyeceğini hesaba katarak, duruma bir çare bulmak üzere Washington'a başvurdular[67] Ama ilk başta koymuş olduğu ilkelere bağlı kalan Amerikan hükûmeti, Batı Avrupa ülkelerinin Almanya'dan alacakları

tazminatlarla Amerika’ya verecekleri savaş borçları arasında hiçbir bağ bulunmadığını bildirdi.

Mali yıkım tehlikesi karşısında Alman şansölyesi Brüning ve Dışişleri Bakanı Curtius, Mac Donald ve Henderson’la bir moratoryum için müzakereye girdiler [68]Görüşmeler, Büyük Britanya Başbakanının yazlık dinlenme yeri Chequers’te, 5-9 Haziran 1931 tarihleri arasında yapıldı.

Ne var ki Alman diplomasisinin bu girişimi de olumlu bir sonuç vermeyecek ve Alman altınının yurt dışına kaçışı devam edecekti. Nitekim yalnız 10-19 Haziran 1931 tarihleri arasında Reichsbank’taki altın rezervi tam 1 milyar mark eksilmiş bulunuyordu[69]

Amerikan Önerisi ve Fransa’nın Tutumu

20 Haziran günü ve bu kez doğrudan doğruya Hindenburg, Amerika Cumhurbaşkanı Hoover’a telgrafla başvurarak yardım isteyecekti[70]. Kaldı ki aynı tarihlerde başkan Hoover de, bu doğrultuda bir girişimde bulunacaktı. Amerikan Cumhurbaşkanı tarafından önerilen noktalar arasında, özellikle tazminatlar, uluslararası borçlar ve açılmış krediler fasıllarına giren ödemelerin bir süreyle ertelenmesi yer almaktaydı.

Bu konuda yayınladığı bildiride şöyle diyordu Hoover:

“Bu önlem, eminim ki herkese gelecek yılı ekonomik kalkınma sorunlarına ayırma olanağını sağlayacaktır... Amerikan halkına, kendi çıkarlarına da uygun olarak, akıllı bir alacaklı ve iyi niyetli bir komşu gibi davranmasını öneriyorum[71]”

Hoover’in önerisi Almanya’da tam bir cankurtaran simidi gibi karşılanmıştı. İngiltere ile İtalya, öneriyi coşkuyla karşılamamışlardı ama kabul etmekten de geri kalmamışlardı.

Tazminatların vadesinde ödenmesine bütün öbür devletlerden daha fazla gereksinen Fransa ise, onayını bir dizi koşula bağlayacaktı. Gerçekten de

Fransız hükûmeti, 24 Haziran 1931 günü yayınladığı bir notada, “ödemelerin düpedüz askıya alınması”nın “bunalımdan çıkmaya yeterli bir çare olmayacağı”nı öne sürmekteydi[72]Nota ayrıca tazminatların, ilke bakımından hiçbir ertelemeye uğratılamayacağı kararlaştırılmış olan “kesinlikle ödenecek” dilimi için bir garanti de istemekteydi.

Besbelliydi ki, Paris, işleri yokuşa sürüyordu. Ve Almanya’nın durumu gittikçe biraz daha kritik bir hâle giriyordu.

8 Temmuz günü Reichsbank Başkanı Luther, yeni bir kredi olanağı aramak üzere uçakla Paris’e, hemen sonra da Londra’ya gitti. Ama Fransız hükûmeti, verebileceği krediyi “siyasal nitelikte bir dizi koşul”a[73] bağlamaktaydı.

Söz konusu koşulların belli başlılarını şöyle sıralayabiliriz: Avusturya ile yapılmış olan gümrük birliği anlaşmasının feshedilmesi, ikinci “cep zırhlısı”nın inşaasının durdurulması, Versay Antlaşması’nın revizyonu için başlatılan propagandanın kesilmesi “Çelik Başlığın” ve bütün öbür paramiliter toplulukların dağıtılması.

Almanya bu koşulları reddetti.

Almanya Yıkımın Eşiğinde

Soruna bir çözüm aramak için 20 Temmuz 1931 tarihinde Londra’da toplanan Başbakanlar Konferansı, Almanya’ya uzun vadeli bir kredi açmayı ve ülkenin mali durumunu incelemekle görevli bir uzmanlar komitesi kurmayı tasarladı.

İşte tam o sırada, Almanya’nın en büyük kuruluşlarından biri olan Danatbank (Damstadter und National Bank) iflas edecekt[74]. Bunun üzerine bütün öteki kredi kurumları da gişelerini kapatacaklardı.

Böylece bütün ödemeler ve bu arada özellikle kredi işlemleri ile ücretlerin karşılanması askıya alınmış oluyordu. Almanya’ya yatırmış oldukları sermayelerin kaderinden kuşkulanmaya başlayan Amerikan ve İngiliz

bankaları, Almanya'ya yeni ödünler vermek zorunda kaldılar. Örneğin Uluslararası Ödemeler Bankası, İngiliz ve Amerikan emisyon bankaları tarafından Almanya'ya açılmış olan yüz milyon dolarlık kredinin vadesini üç ay daha uzattı.

Öte yandan, İngiliz ekonomist Leighton'ın başkanlığında çalışmalarına başlayan uzmanlar komitesi de Almanya'nın tazminat ödemelerini, Hoover moratoryumunun öngördüğü bir yıllık erteleme süresinin bitiminde bile, yeniden başlatamayacağını saptamış bulunmaktaydı [75]

66 V.Molotov, Sosyalizm ve barış mücadelesi (Devlet yayınları). Moskova, 1931, s. 28.

67 League of Nations. Commission of enquiry for European Union. Economic depression. Report on enquiry into course and phases of the present economic depression (Milletler Cemiyeti yayınları). Cenevre, 1931.

68 Documents of International Affairs (Foreign Office yayınları). Londra, 1931, s. 11.

69 Dünya politikası ve uluslararası hukuka ilişkin belgeler Derlemesi (Dışişleriyle görevli Halk Komiserliği yayınları). Moskova, 1932.

70 League of Nations. Commission of enquiry for European Union. Economic depression. Report on enquiry into course and phases of the present economic depression (Milletler Cemiyeti yayınları). Cenevre, 1931.

71 New York Herald Tribune gazetesi, 21 Haziran 1931 tarihli sayı. s. 1, “Alman başvurusu olumlu karşılanmalı” başlıklı yorum.

72 Dünya politikası ve uluslararası hukuka ilişkin belgeler Derlemesi (Dışişleriyle görevli Halk Komiserliği yayınları). Moskova, 1932.

73 League of Nations. Commission of enquiry for European Union. Economic depression. Report on enquiry into course and phases of the present economic depression (Milletler Cemiyeti yayınları). Cenevre, 1931.

74 Frankfurter Zeitung gazetesi, 10 Temmuz 1931 tarihli sayı, s. 1, “Fransız hükûmeti kendisinden bekleneni yaptı” başlıklı yorum.

75 League of Nations. Commission of enquiry for European Union. Economic depression. Report on enquiry into course and phases of the present economic depression (Milletler Cemiyeti yayınları). Cenevre, 1931.

8. AVRUPA’DA SİYASAL BUNALIM VE SOVYETLER BİRLİĞİ’NİN BARIŞ POLİTİKASI

Sterlinin Düşüşü

Bu moratoryuma rağmen, Almanya’daki İngiliz ve Amerikan sermayeleri yine de “donmuş” hâlde kalacaklardı. Avrupa’da para bunalımı sürüp gidiyordu. Sermayelerin gittikçe artan bir hızla dışarı kaçmasını ve İngiltere Bankası’ndaki altın rezervlerinin sürekli erimesini önlemeye gücü yetmeyen Büyük Britanya hükûmeti, 21 Eylül 1931 günü aldığı gerçekten tarihsel bir kararla, altını temel alan para ölçüsünden vazgeçtiğini bildirdi [76]Atlantik Okyanusu’nu bir anda aşarak Amerika’yı altüst edecek olan fırtınanın başlangıcıydı bu.

İngiliz lirasının düşüşü, Amerika Birleşik Devletleri de dâhil olmak üzere ekonomik bakımdan İngiltere’ye bağlı bütün ülkelerin maliye sistemlerini derinden derine sarsacaktır. İsveç, Norveç, Danimarka, Finlandiya, Portekiz, Hindistan, Kanada, Mısır ve Japonya da tıpkı Büyük Britanya gibi altın ölçüsünden vazgeçmişlerdir. Ve böylece sterlini tahtından indiren dolar, Amerika’yı bırakıp başta Fransa olmak üzere tüm Avrupa ülkelerine

akmaya başlamıştır. Öyle ki sadece bir ay içinde Amerika Birleşik Devletleri'ni terk eden sermaye tutarı tam üç yüz otuz milyon doları bulacaktır.

Amerikan finans çevrelerinin ısrarlı isteği üzerine Laval Washingtona çağrıldı: Yıkımı önleyecek bir yol bulmak gerekmekteydi. Laval-Hoover görüşmesinin sonuçlarını bekliyordu bütün dünya: Gezegenin yazgısı, denildiğine göre, bu görüşmeler sonucunda belirlenecekti.

Ama ne yazık ki "dağ fare doğurdu[77]" Gerçekten de 25 ekim 1931 günü yayınlanan resmî bildiri, tarafların karşılıklı yükümlülükler altına girerek hareket özgürlüklerini sınırlamamak kararına vardıklarını açıklıyordu. Bununla birlikte taraflar, moratoryumu uzatmanın bir zorunluluk olduğunu da kabul etmişler ve bunalımın etkilediği ülkelerde güven havası ile ekonomik istikrarın bir an önce yeniden kurulabilmesi için çaba harcamaya da karar vermişlerdi.

Mussolini Konuşuyor

"Güven havasının yeniden kurulması"na gelince: Sorunun siyasal yanı, Amerikan Senatosunu Dışişleri Komisyonu başkanı olan senatör Borah tarafından açıklığa kavuşturulacaktı. Borah, 23 Ekim 1931 günü yaptığı basın toplantısında, gerek savaş ve savaş sonrasında ekonomik bunalım sonucunda kesilen ekonomik bağların yeniden kurulmasının ve gerekse barışın korunup sürdürülmesinin sadece bir kuvvet sorunu olmadığını söylemekteydi. Senatöre göre Versay Antlaşması'nın örneğin Polonya koridoruna, Yukarı Silezya'ya ya da tazminatlara ilişkin bazı hükümlerinin kesinlikle revizyondan geçmesi gerekiyordu[78]

Borah'ın konuşması bütün dünyada derin yankılar yaptı. Bu yankıları bir kat daha etkileyici hâle sokan ikinci bir konuşma patlayacaktı tam iki gün sonra: Mussolini'nin Napoli'de verdiği söylevdi bu. Gerçekten de Duce, Napolililere şöyle haykırmaktaydı:

“Barış Anlaşması’nın belirli bazı hükümleri –ki sizler hem bunların hangi hükümler olduğunu ve hem de bütün dünyayı nasıl korkunç bir ekonomik çöküntünün ve tinsel çöküşün eşiğine getirip dayadığını gayet iyi bilmektesiniz– evet işte o belirli hükümler kesin bir revizyondan geçirilmedikçe, Avrupa’nın yeniden kuruluşundan söz edilebilir mi[79]?”

Bu konuşmanın üzerine bütün dünya basını, “uzaklaşma ya da kuvvet kullanımı yoluyla[80]” Versay Barış Antlaşması’nın kesinlikle revizyondan geçirileceğini bildiren haber ve yorumlarla dolup taşacaktı.

Görüldüğü gibi evrensel ekonomik yıkım, özellikle Avrupa’da tam bir siyasal bunalıma yol açmakta ve bütün dünyayı yeni bir savaş uçurumuna doğru sürüklemeye başlamaktaydı.

Sovyetler Birliğine Karşı Tertipler

Tam bir kaos içine düşmüş olan savaş sonrası dünyasında, denebilir ki, sadece Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği, ekonomik bunalımın pençesini uzatamadığı yer durumundaydı. Birinci beş yıllık planın başarıyla uygulanışı ve bu başarı sonucunda Sovyetler Birliği’nin hem ekonomik alanda gerçekleştirdiği kalkınma, hem de siyasal alandaki prestijinin yükselişi, emperyalistlerde sadece öfke uyandırıyordu.

Nitekim Dışişleriyle görevli halk komiseri tarafından Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği Sovyetleri Merkez Yürütme Komitesi’nin 5.görev süresi toplantısında sunulan rapor, gerici çevrelerin Sovyet ülkesine besledikleri düşmanlık duygularının evrensel ekonomik bunalım sonucunda bir kat daha arttığını ve saldırganlaştığını belirtmekteydi.

Raporun açıkladığına göre bu alanda en tedirginlik verici belirtiler, Almanya ve Japonya’da ortaya çıkıyordu. Şöyle diyordu rapor:

“Bir yıldan beri Almanya’da birtakım bireylerin, toplulukların, örgütlerin ve hatta siyasal partilerin Alman politikasını anti sovyetik bir yönde köklü bir değişikliğe uğratma yolunda yoğun çaba harcadıklarına ilişkin yeni

kanıtlar ele geçirilmiş bulunmaktadır. Bu türlü entrika ve dolaplar, tarafımızdan tamamen özel bir uyanıklık ve dikkatle izlenmektedir[81]

Sovyet Diplomasisi İş Başında

Rus-Alman işbirliğinin süregitmesini isteyen Sovyet diplomasisi de bu durumun gerektirdiği önlemleri titizlikle almaktan geri kalmamaktaydı. Nitekim 1929 yılında Sovyet hükûmetinin inisiyatifi üzerine, iki ülke arasında uzlaşma prosedürüne ilişkin konvansiyon imzalanacak; 24 Haziran 1931 günü de, 1926 tarihli Rus-Alman anlaşmasının uzatılmasını öngören yeni bir protokol yapılacaktı[82]

Bu arada Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği'nin öbür ülkelerle yapmış olduğu ittifakları pekiştirmeye dönük girişimler de yapılmaktaydı. Nitekim Moskova hükûmeti, Türkiye ile 1925 yılında yapmış olduğu anlaşmayı 17 Aralık 1929 tarihinde yenilemiş olduğu gibi, 7 Mart 1931 tarihinde de aynı anlaşmanın ek protokolünü imzalamıştı[83]. 6 Mayıs 1931 tarihinde de Sovyet hükûmeti, Lituanya ile 1926 yılında yapmış olduğu anlaşmayı uzatacaktı. En son olarak da 30 Ekim 1931 tarihinde Türkiye ile 1925 yılında yapılmış olan anlaşmanın ve ek protokollerin uzatılmasını öngören yeni bir protokol imzalandı.

Bütün bu paktlarda tarafların birbirlerine düşman bloklara katılmayacaklarını, birbirlerine ekonomik saldırıda bulunmayacaklarını, birbirlerine karşı ekonomik ya da mali boykota girmeyeceklerini belirten maddeler yer almaktaydı.

1932 yılında Fransa ile yapılan anlaşma, ayrıca, tarafların birbirlerinin iç işlerine karışmamalarını zorunlu kılan bir maddeyi de içermekte; daha sonra da şu yükümlülüğü getirmekteydi:

"Taraflar, kendi toprakları üzerinde, karşı tarafla silahlı mücadeleyi amaçlayan askerî örgütlerin ve kendini karşı taraf ülkesinin tümünün ya da

bir parçasının hükûmeti ya da temsilcisi olarak ortaya süren kişi ya da toplulukların barınmasına göz yummayacaklardır[84]"

Yine bu paktlar gereğince taraflar, savaş ilanı olsun olmasın karşı tarafın toprak bütünlüğüne ve dokunulmazlığına ya da egemenliğine gölge düşürebilecek şiddet hareketlerine girişmemeyi ve katılmamayı da yükümleniyorlardı.

Temelinden sarsılmış bulunan Versay-Washington sisteminin devrilişinin bir an sorunu olduğu o dönemde, Sovyet diplomasisinin çabaları, hiç şüphesiz ki daha büyük değer kazanmaktaydı. Nitekim gelecekteki yangının ilk kıvılcımını yakan ve dünyayı ikinci bir genel savaşa doğru kaydırmaya başlayan da söz konusu sistemin devrilişi olacaktı. Bu ilk kıvılcımı çaktıracak olanlar da, siyasal durumdan yararlanıp ereklerini gerçekleştirmeye yönelen Japon emperyalistleriydi.

76 League of Nations. Commission of enquiry for European Union. Economic depression. Report on enquiry into course and phases of the present economic depression (Milletler Cemiyeti yayınları). Cenevre, 1931.

77 Dünya politikası ve uluslararası hukuka ilişkin belgeler Derlemesi (Dışişleriyle görevli Halk Komiserliği yayınları). Fasikül I: Silahsızlanma sorunları (1930-1931 belgeleri). Moskova, 1932.

78 Dünya politikası ve uluslararası hukuka ilişkin belgeler Derlemesi (Dışişleriyle görevli Halk Komiserliği yayınları). Fasikül I: Silahsızlanma sorunları (1930-1931 belgeleri). Moskova, 1932.

79 League of Nations. Commission of enquiry for European Union. Economic depression. Report on enquiry into course and phases of the present economic depression (Milletler Cemiyeti yayınları). Cenevre, 1931.

80 Dünya politikası ve uluslararası hukuka ilişkin belgeler Derlemesi (Dışişleriyle görevli Halk Komiserliği yayınları). Fasikül I: Silahsızlanma sorunları (1930-1931 belgeleri). Moskova, 1932.

81 Aynı yapıt.

82 V.Molotov, Sosyalizm ve barış mücadelesi (Devlet yayınları). Moskova, 1931, s. 44.

83 Dünya politikası ve uluslararası hukuka ilişkin belgeler Derlemesi (Dışişleriyle görevli Halk Komiserliği yayınları). Fasikül I: Silahsızlanma sorunları (1930-1931 belgeleri). Moskova, 1932.

84 Aynı yapıt.

ELLİİKİNCİ BÖLÜM

UZAK DOĞU'DA BİR SAVAŞ YUVASININ DOĞUŞU (1931-1933)

1. BUNALIM VE JAPONYA

Bunalımı Önleme Aracı Olarak Savaş

Savaş sonrasında kurulmuş olan siyasal sistemi silah gücüyle ortadan kaldırmaya girişen ilk devlet, Japonya olmuştur. Gerçekten de, belkemiğini büyük toprak sahipleriyle alaylı askerlerin oluşturduğu Japon emperyalizmi, savaşı, ekonomik bunalımdan kurtulma ve bunalım sonucunda meydana gelmesi kaçınılmaz siyasal çalkantıları önleme aracı olarak görüyordu [1]

Japonya'daki iç pazarın yetersizliğini belirleyen özellik, ilkel bir feodalizm ile kapitalist sistemin iç içe geçmişliğiydi [2]Nitekim üretimin %30'dan çoğu yurt dışına ihraç edilmekte ve Japon endüstrisinin ham madde ihtiyacını da yine yurt dışı karşılamaktaydı. İşte bu genel çerçeve göz önüne alındığında hemen görülecektir ki büyük bunalımın gerek ulusal ekonomi üzerinde ve gerekse Japon emekçilerinin geçim koşulları üzerinde çok sarsıcı yansımalar yapmasında şaşılacak bir yan yoktur.

Bunalım yılları sırasında Japonya'daki işsiz sayısı 2,5 milyona ulaşmıştı [3]Öte yandan tarım ürünleri fiyatlarının baş döndürücü bir hızla düşmesi, köylülerin tam ve kesin iflasına yol açtı. Kentte olduğu gibi kırsalda da

yönetici sınıflara, bu arada özellikle büyük sanayicilerle toprak sahiplerine, karşı müthiş bir memnunsuzluk dalgası yükselmekteydi.

Bu durumda ne yapıp edip halkı, ancak bir savaşın ülkeye esenlik sağlayabileceğine inandırmak gerekiyordu: Bir savaş sonucunda hem ülkeye yeni pazarlar bulunmuş olacak; hem de nüfus fazlasını fethedilen yerlerde kullanma olanağı yaratılacaktı[4]

İlk Aşama; Mançurya[5]

Bu yolda ilk aşama olarak Mançurya seçilmişti, evet. Burjuva basınının bağıra çağıra ileri sürdüğüne göre Japonya, bu ülkeyi fethetmeksizin, yakın gelecekteki "büyük savaş"ta bozguna uğramaktan kurtulamazdı[6] Söz konusu "büyük savaş"sa, bitmez tükenmez Çin pazarı için verilecek savaştı.

"Mançurya, ilk ulusal savunma hattını meydana getirmektedir" [7]: Çin'le savaş yolunda başlatılan propagandanın işlediği ana tema, işte buydu.

Mançurya'daki Japon yayılması, 1904-1905 Rus-Japon savaşından itibaren gittikçe hızlanarak gerçekten büyük boyutlar kazanmış bulunmaktaydı.Gümrük duvarı, mali kontrol ve demiryolu imtiyazları sayesinde Japonya, özellikle Güney Mançurya'nın hemen hemen bütün temel kaynaklarına el koymuş durumdaydı.

Mançurya'daki Japon gedikleri 1924-1925 yıllarına kadar hiçbir engelle karşılaşmadı. Ama 1925 yılından sonra Çin hükûmeti, Amerika Birleşik Devletleri'nin de etkin desteğiyle, bu yayılma hareketini frenlemeye girişti.

Japonya'nın Mançurya'daki "hakları" uğrunda verdiği mücadele hem çok gerilere uzanmaktaydı, hem de bir dizi aşamadan geçmişti. Ve bütün bu uzun geçmiş boyunca büyük bir ustalık göstermişti Japon diplomasisi.

XIX.yüzyılda, Rusya ile savaşa hazırlık döneminde ki Japonlar, Mançurya'nın Çin'in bölünmez bir parçası olduğunu ileri sürmekteydiler. Oysa şimdi tam tersini savunuyorlardı: Mançurya, diyorlardı, gerek etnik ve

gerekse tarihsel açıdan Çin İmparatorluğu ile hiçbir ortak yanı bulunmayan bir ülkedir; dolayısıyla da “kendi kaderini kendi saptamalıdır” [8]

1 Aynı yapıt.
2 İ.Lenin, Almanya ve Japonya’da sürdürülen savaş propagandası (Komünizm Akademisi. Dünya Ekonomisi ve Politikası Enstitüsü yayınları). Giriş yazısı, s. VIII. Moskova-Leningrad, 1934.
3 N.Terentiev, Uzak Doğu’daki savaş yuvası (Dışişleriyle görevli Halk Komiserliği yayınları). Moskova, 1934
4 N.Terentiev, Uzak Doğu’daki savaş yuvası (Dışişleriyle görevli Halk Komiserliği yayınları). Moskova, 1934
5 Mançurya: Moğollar (Toungouse) 17. y.y.’da Çin’i istila edip, Ts’ing hanedanlığını kurdular (Mançurya). Ülkedeki, 1912 yılındaki, Rus, Japon etkisinden sonra 1924 yılında Ruslar artık Mançurya ile ilgilenmediler. Bu durumda Japonlar Ülkeyi Çin’den ayırıp bir özerk devlet kurdu (1932-1945 Mandchoukou). İkinci Dünya Savaşı’ndaki Japon yenilgisinden sonra, Mançurya, eski konumuna dönmüştür. Bugün, Mançurya, Kuzey Doğu Çin’in büyük bir kısmının adıdır.
6 İ.Lenin, Almanya ve Japonya’da sürdürülen savaş propagandası (Komünizm Akademisi. Dünya Ekonomisi ve Politikası Enstitüsü yayınları). Giriş yazısı, s. XIII. Moskova-Leningrad, 1934.
7 *Mançurya’nın işgali ve emperyalistlerin mücadelesi.* Yazılar ve belgeler Derlemesi (Komünizm Akademisi. Dünya Ekonomisi ve Politikası Enstitüsü Sömürge seksiyonu Çin kesimi yayınları). Moskova, 1932.
8 H.Saito, *Japan’s policies and purposes.* Sections from recent addresses and writings. Boston, 1935, s. 122.

2. TANAKA MEMORANDUMU

Memorandum

General Tanaka'nın 1927 yılında Mikado'ya (Japon İmparator'una verilen ad) sunmuş olduğu ünlü memorandumda, şu satırlar yer almaktaydı:

"Mançurya ve Moğolya hiçbir zaman Çin topraklarının parçaları olmamışlardır. Bu tartışma götürmez olgu, İmparatorluk Üniversitesi tarafından da onaylanmıştır. Nitekim Dr.Janon'un bu doğrultuda yaptığı titiz araştırmalara hiçbir Çin yetkilisinin itiraz ettiği olmamıştır[9]"

Japon emperyalizminin resmî programı hâline gelen Tanaka memorandumunun bu iddiası, gerçekliğe son derece aykırı bir savdı. Çünkü gerek Çin yetkilileri, gerekse Çinli bilginler, memorandumda varılan sonuca öteden beri itiraz etmekteydiler.

General Tanaka bu ünlü memorandumunda Japonya'nın, Çin'in ulusal bütünlüğünü kurmasına ve bağımsızlığını gerçekleştirmesine katiyen seyirci kalamayacağını ileri sürmekteydi.

"Çin'in bütünleştiği ve Çin endüstrisinin gelişmeye başladığı günler, Japonya'nın kara günleri olacaktır[10]."

Memorandumda savunulan ana tez, işte buydu. Bu tezden çıkan sonuç da, Çin'in paylaşılması ve Mançurya'nın Japonya tarafından sömürgeleştirilmesi gerektiğiydi. Japon emperyalizminin "eylem programı"nın temel taşları hâlindeydi bu noktalar.

Ve memorandum, Japon emperyalistlerinin baş döndürücü planlarını açıklamaya devam ediyordu:

"Mançurya ve Moğolya'da tartışma götürmez haklar elde edebilmemiz için, bütün bu bölgeyi bir hareket noktası olarak kullanmamız ve Çin topraklarının geri kalan kısmına ticaretimizi geliştirme amacını bahane ederek girmemiz gerekir. Haklarımız güvence altına alınır alınmaz, ülkenin bütün kaynaklarına rahatça el koyabiliriz. Ve Çin kaynaklarına el koyduktan sonra da Hindistan'ın, Orta ve Yakın Doğu'nun, Anadolu'nun ve hatta Avrupa'nın fethine girişmemiz işten bile değildir[11]"

Washington anlaşmasına karşı amansız bir mücadeleye girilmesi gerektiğini söylemekteydi Tanaka, aynı memorandumda: Washington sisteminin devamı demek, General'e göre, "Japonya'nın intiharı"[12] demekti.

Moğolistan'a gelince: Japon generali, Japon ordusunun ihtiyat subayları aracılığıyla barışçı bir yoldan "sızmayı" önermekteydi bu ülkeye . İktidardaki Moğol prenslerini gözetlemek olacaktı bu subayların görevi.

Ünlü memorandum, en son olarak da, Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği'ne karşı savaş gereğini de unutmamakta ve şunları söylemekteydi:

"Ulusal gelişim programımız, Rusya ile bir kez daha ve bu kez Moğolya ovalarında boy ölçüşmemizi zorunlu kılmaktadır. Kuzey Mançurya'nın zenginliklerine sahip çıkmamız ancak böylece olanak kazanabilir... Bütün o bölgeyi askerî güçlerimizle dolduracağız. Dolayısıyla Sovyet Rusya işe müdahale etmek zorunda kalacaktır. Bu da bize, açık bir savaş için gerekli bahaneyi verecektir[13]"

Memorandum'un Yankıları

1931 yılı başında China Critic dergisinde yayınlanan Tanaka memorandumunu bütün dünya gazeteleri de okurlarına aktaracaklardı.

Resmî Japon çevreleri, söz konusu belgenin otantik olmadığını ileri sürdüler hemen. Ve bu konuda Milletler Cemiyeti'nin yedinci toplantısının 23 Kasım 1931 tarihinde yapılan 69.oturumunda Çin ve Japon delegeleri arasında bir tartışma da çıktı. Çin delegesi Dr.V.Koo, belgenin otantikliğinde ısrar ediyordu. Japonya delegesi Matsuoka ise şu cevabı verdi meslektaşına:

"Bütün içtenliğimle ve kesin olarak belirtmek isterim ki bu türden bir belge, Japonya'da hiçbir zaman kaleme alınmamış ve hele İmparator hazretlerinin onayına hiç mi hiç sunulmamıştır. Ben kişi olarak, merhum başbakan General Tanaka'nın bu konuda aldanmayacak kadar yakını idim. Bana inanmanızı rica ederek yeniden belirteyim ki İmparator hazretlerine böyle bir metin hiçbir zaman sunulmamıştır[14]"

Matsuoka, ayrıca, Çin delegesinin Asamble'ye söz konusu metnin otantikliğini gösteren kanıtlar sunması gerektiğini de söylemekteydi. Buna karşılık V.Koo, Japonya tarafından Çin ve Mançurya'ya karşı belli bir süreden beri yürütülmekte olan "olumlu politika"nın, memorandumda dile gelen temel fikirlere tıpatıp denk düştüğünü belirttikten sonra şöyle diyecekti:

"Söz konusu metin, General Tanaka tarafından değilse bile yine ancak bir Japon tarafından yazılmış olabilir. Çünkü hiçbir Çinli yoktur ki Japonya'nın bugünkü politikasını bu derece kesin bir şekilde ve bunca ayrıntısıyla kavrayıp ortaya koyabilsin[15]."

Daha sonra Amerika'da yayınlanan kitaplar da bu görüş tarzını benimseyeceklerdi. Örneğin Morgan Young, "1926'dan 1938'e Japon İmparatorluğu" başlıklı yapıtında şunları yazıyordu:

"1927 Temmuz'unda Tokyo'da İmparator Sarayı'nda yapılan toplantı hakkında elde resmî belgeler bulunmasa da şunu rahatça ileri sürebiliriz: Daha sonra "Tanaka memorandumu" adı altında Çin'de yayınlanan metin, söz konusu toplantıda alınmış olan kararların bir özetinden başka bir şey değildir..."

Pan-Asya Öğretisi

Japon emperyalizminin ideologları, Tokyo diplomasisinin başta Çin olmak üzere bütün Uzak Doğu'da üstünlük iddialarını haklı göstermek için, "Pan-Asya öğretisi"ne sarılıyorlardı. Söz konusu öğreti şu demagojik sloganda özetlenmekteydi: "Asya Asyalılarındır."

"Öğreti"nin en önde gelen teorisyenlerinden biri olan ve "Asya'nın Lawrence'i" diye ün salan General Doihara, bu sloganı açıklarken şunları söylüyordu bir broşüründe:

"Bugün Kuzey Çin'e düşen ödev, Japonya'nın kendisi için yarattığına benzer bir uygarlık yaratmaktır. Bu uygarlık Batılı öğelerle Doğulu öğeleri birleştirecektir; ama yine de tamamen Asyalı olacak ve Asya halklarının gereksinimlerini karşılayacaktır. Yavaş yavaş Çin'in bütün bölgelerine yayılacak olan bu uygarlık, daha sonra Hindiçini'yi, Hindistan'ı, vs. da kaplayacaktır[16]."

Büyük Uzak Doğu uzmanı U.X.Chamberlain, 1937 yılında yayınladığı "Japonya'nın Önderliğinde Asya" başlıklı yapıtında, "Pan-Asya öğretisi"ni şöyle nitelemekteydi:

"Japonya'nın yayılma özlemlerini kamçılayan ve patlayıcı potansiyeli olan temel fikirlerden biridir bu öğreti. Japon ordusunun yüksek rütbeli subayları arasında özellikle popülerdir ve onların gözünde, renkli ırkların kurtuluşu için başlatılacak "ırk savaşı"nı haklı göstermeye yarar."

Söz konusu doktrinin sadece basın tarafından yayılıp övülmediğini, resmî öğretim programlarında da yer aldığını belirten Chamberlain, şunları yazıyordu bu konuda:

"Her Japon okulunda "Japonya'nın Komşuları" başlığını taşıyan bir coğrafya haritası bulunur. Bu haritada Tokyo'yu merkez alan beş daire, Japon yayılmasının aşamalarını temsil etmektedir. Birinci dairenin içinde Japonya'nın bugünkü toprakları yer almaktadır. İkinci daire de Pasifik Adaları, Kore, Mançurya ve Moğolistan'ın bir parçası bulunur ve bu topraklar, "etki alanları" adını taşır. Üçüncü daire, Çin'in geri kalan parçasını, Hindiçini'yi, Borneo ve Havai adalarını; nihayet beşinci daire de, Avustralya ile Kanada ve Amerika Birleşik Devletleri'nin Batı kıyılarını kapsamaktadır."

“Pan-Asya” doktrininin belli başlı amaçlarından biri de, Mançurya’nın istilasına gerekçe hazırlamaktı.

9 H.Saito, *Japan’s policies and purposes.* Sections from recent addresses and writings. Boston, 1935, s. 122.

10 *Mançurya’nın işgali ve emperyalistlerin mücadelesi.* Yazılar ve belgeler Derlemesi (Komünizm Akademisi. Dünya Ekonomisi ve Politikası Enstitüsü Sömürge seksiyonu Çin kesimi yayınları). Moskova, 1932.

11 *Mançurya’nın işgali ve emperyalistlerin mücadelesi.* Yazılar ve belgeler Derlemesi (Komünizm Akademisi. Dünya Ekonomisi ve Politikası Enstitüsü Sömürge seksiyonu Çin kesimi yayınları). Moskova, 1932.

12 İ.Lenin, *Almanya ve Japonya’da sürdürülen savaş propagandası* (Komünizm Akademisi. Dünya Ekonomisi ve Politikası Enstitüsü yayınları). Giriş yazısı, s. XVIII. Moskova-Leningrad, 1934.

13 İ.Lenin, *Aynı yapıt.*

14 H.Saito, *Japan’s policies and purposes.* Sections from recent addresses and writings. Boston, 1935, s. 101.

15 *Mançurya’nın işgali ve emperyalistlerin mücadelesi.* Yazılar ve belgeler Derlemesi (Komünizm Akademisi. Dünya Ekonomisi ve Politikası Enstitüsü Sömürge seksiyonu Çin kesimi yayınları). Moskova, 1932.

16 T*anaka Memorial and other documents.* K.Craw’un *Japan Dream of World Empire* başlıklı yapıtı-na ek. New York, 1942, s. 424.

3. MANÇURYA'NIN İSTİLASI

Uzak Doğu'da Değişen Durum

Mançurya'yı istila planının pratikteki yürütümüne gelince: Bütün dünyayı sarmış bulunan ekonomik bunalım döneminin bu işe özellikle uygun düştüğü görüşündeydi Japon diplomasisi. Tokyo hükûmetinin kanısına göre, Batılı büyük devletlerin pençeleşmek durumunda olduğu ekonomik güçlükler onları Uzak Doğu sorunlarına etkin şekilde karışmaktan alıkoyacaktı[17]

Gerçekten de, büyük bankaların iflas hâlinde oluşu, İngiliz lirasının düşüşü, Hoover moratoryumu ve Almanya-Avusturya gümrük birliği tasarısı, Batılı devletleri yeterinden de fazla uğraştırıyordu. Öte yandan, durmaksızın sürdürülen barışçı propaganda Avrupa'da öyle bir hava yaratmıştı ki, Batı diplomasisi herhangi bir saldırıya hızlı ve kesin karşılık verebilecek durumdan çıkmış ve saldırganla iyi kötü uzlaşma politikasını arar hâle düşmüştü.

Bu arada Çin'deki durum da her geçen gün biraz daha gerginleşiyordu. Ulusal kurtuluş hareketi, sona ermek şöyle dursun, şimdi Mançurya'ya da

uzanmış bulunmaktaydı. Ve o ana kadar Japonya'nın ajanlığını yapan Çan Tso Lin, anî bir dönüş yapıp dünkü hasımlarıyla birleşti. Bu dönüşün ters etkilerinden ürken Japon emperyalistleri, "ortalığı arıtma[18]" kararı aldılar. Ne var ki Çan Tso Lin'in 1928 Haziran'ında öldürülmesinden sonra yerine geçen oğlu Çan Sue Lian, tüm gücüyle ulusal hareketi desteklemeye koyulacaktı. Gerçekten de Çan Sue Lian, aynı 1928 yılı sona ermeden Nankin hükûmetini tanımış ve sarayının direğine de Çin Cumhuriyeti'nin ulusal bayrağını çektirmiş bulunmaktaydı[19].

Öte yandan Mançuryalı yöneticiler, Amerika Birleşik Devletleri'nin de desteğiyle, Japonya'nın ekonomik ve siyasal baskısından kurtulma yolunda çaba göstermeye başlamışlardı. Halk yığınları da "devlet içinde devlet" hâline gelmiş olan Japon varlığının etkisizleştirilmesini istemekte ve bu yolda bir ilk adım olarak, güney Mançurya demiryolunun Çin hükûmeti tarafından yeniden satın alınmasını talep etmekteydiler.

Bu durum karşısında Japon askerî kliği, Mançurya'yı bir "yıldırım harekâtı"yla istila edip Büyük Britanya ve Amerika'yı bir oldubittiye getirme kararı aldı.

Japon Diplomasisi İş Başında

Kendi yönünden Tokyo diplomasisi de boş durmayacak ve gerek yerli ajanlarının, gerekse "Beyaz" Rusların yardımıyla hem Mançurya'da, hem de Nankin, Şanghay, Kanton, Pekin vs. gibi büyük Çin kentlerinde geniş bir haber alma örgütü kurmaya girişecekti[20] Japon hükûmeti, gerçek amaçlarını gizlemek için yine aynı silaha başvuruyor ve "kızıl tehlike"yle mücadele bahanesini öne sürüyordu. "Kızıl tehlike" olarak adlandırılan şey de, Çin'deki komünist bölgelerde Sovyet etkisinin doğuracağı sözüm ona tehlikelerdi.

Tokyo propagandasının öne sürdüğüne göre Japonya, bolşevizme karşı "korumakla" görevli olduğu uygarlığı ve düzeni savunmak üzere bir kale

hâline getirmek için [21]fethetmek zorundaydı Mançurya'yı.

1931 yılı Ocağında bu propaganda kampanyası doruk noktasına varmış bulunuyordu. Japon halkını korkutmak amacıyla burjuva basında manşet olarak yayınlanan sloganlara şöyle bir göz atmakta yarar görüyoruz:

"Şimdi söz konusu olan şey ise, doğrudan doğruya Çin'in varlığıdır!"

"Çin halkı beş yıl içinde yeryüzünden silinmek tehlikesiyle karşı karşıya!"

"Sovyet tehdidi öylesine büyük bir çap kazandı ki Japonya Mukden'le anlaşmayı başaramazsa, her iki halk için de korkunç sonuçlar doğacaktır!"

Burjuva Japon basını, çok geçmeden de General Koiso'nun 7 Temmuz 1931 günkü bakanlar toplantısında yaptığı konuşmayı yayınlayacaktı. Japon Savaş Bakanlığı'nın bir numaralı temsilcisi şöyle diyordu bu konuşmasında:

"Rus tehdidi her geçen gün biraz daha belirgin hâle girmektedir. Beş yıllık planın gerçekleşmesi, Japonya için son derece ciddi bir tehlike yaratmaktadır. Öte yandan Çin de kendi yönünden Japonya'nın Mançurya'daki hak ve çıkarlarını yok etme çabası içindedir. Bu arada Moğolistan-Mançurya sorunu hemen ve kesin bir çözüm beklemektedir[22]."

Japon basını Batılı büyük devletlere, "Çin'de düzeni yeniden kurmak[23]" işini Japonya'ya vermek gerektiği fikrini aşılamaya çalışmaktaydı.

Anti Sovyetik Kampanyanın Yankıları

İlk tepki Fransa'dan gelecekti. Sovyetler Birliği'ne yeni saldırma vesilesi bulmuş olan gerici gazeteler, "uygarlığın Japon askerleri"ni[24] desteklemek olduğunu savunmaya koyuldular. Fransız sağı, Sovyetler ülkesine yönelecek bir Japon saldırısından büyük keyif duyacağını gizlemeye bile gerek görmemekteydi. Dolayısıyla da çeşitli ülkelerdeki demokratik yayın organları bir Fransız-Japon ittifakı olasılığından söz etmeye koyulmuşlardı.

Bütün bunların yanı sıra Japon diplomasisi, gerçek niyetlerini barışçı bildirilerle kamufle etme çabasındaydı. Örneğin 1931 Ocağında Japon Dışişleri Bakanı Şidehara, Moskova ile Tokyo arasındaki diplomatik ilişkilerin yeniden kuruluşu sonucunda Rus-Japon ticaretinin gelişmesinden "büyük hoşnutluk" [25]duyduğunu açıklamaktan geri durmuyordu.

Amerika Birleşik Devletleri Dışişleriyle görevli devlet bakanı Henri Stimson'ın anılarında aktardığına göre Japonya'nın Washington büyükelçisi 17 Eylül 1931 günü kendisini ziyaret ederek tatile çıktığın bildirmiş ve dönüş tarihi olan 1932 Şubatına kadar Amerikan başkentinde varlığını gerektirecek hiçbir ciddi sorun çıkmayacağı umudunda olduğunu söylemişti. İki diplomat ayrıca ülkelerinin karşılıklı ilişkilerinin hiçbir zaman bu derece dostça olmamış olduğu sonucuna varmışlardı[26]. Ve bu görüşmeden sadece 48 saat sonra Washington'a ulaşan bir telgraf, Japon ordularının Mançurya'ya saldırdığını bildirmekteydi.

Yıldırım Harekâtı ve "Gerekçeleri"

18 Eylül'ü 19 Eylül 1931 gününe bağlayan gece Japon kuvvetleri, en başta Mukden olmak üzere Güney Mançurya'nın belli başlı kentlerini işgal etmiş bulunuyorlardı. Ana harekât on iki saatte tamamlanmıştı ve Japonlar ülke içinde ilerlemeye devam ediyorlardı.

İstilayı haklı çıkarmak üzere Japonlar, Güney Mançurya demiryolunun kendi kesimlerine düşen parçasında bir patlama düzenlediler. Hemen olay yerine giden İngiliz askerî ataşesi, hükûmetine verdiği raporda, söz konusu olayın "baştan sona bir hayal ürünü[27]" olduğunu bildirecekti. Japon hükûmet temsilcileri, olaya kanıt olarak, ezik büzük bir demiryolu parçası göstermişlerdi. Oysa İngiliz askerî ataşesinin raporunda, "patlama"dan hemen sonra aynı yoldan bir ekspresin rahatça geçebildiğini belirtiliyordu.

Daha sonra Japonlar, "kanlı bir çatışma" haberi yaydılar. Binlerce Çin askerî, dediklerine göre, trene saldırmış; sonra da çevredeki darı tarlalarına

dalarak kaçıp gitmişti. Oysa Çinlilerin istila kuvvetlerine en ufak bir direnişte bulunmadığını gören bir alay tanık vardı ortada. Ayrıca söz konusu tarlalarda da hiçbir çatışma ya da harekât izine rastlanmıyordu.

En son olarak da Japonlar, İngiliz ataşesine, iki Çinli askerin cesetlerini göstermişlerdi. Dediklerine göre bu askerler, demiryolunu havaya uçurmaya giriştikleri anda öldürülmüş bulunuyorlardı. Cesetleri inceleyen İngiliz subayı ise, Çin kumandanlığının bazı aşırı davranışları olabileceğini kabule hazır bulunduğunu ancak çok önemli bir noktayı katiyen anlayamadıklarını söyledi: Koskoca bir demiryolunu havaya uçurmak gibi son derece tehlikeli bir görev, acaba niçin istihkâmcı askerlere değil de düpedüz piyade erlerine verilmişti?

Japon komutanlığı bu "küçük yanlışlığı" onarmakta gecikmeyecekti. Gerçekten de İngiliz ataşesi hemen ertesi gün yeni bir gözlemde bulunmaya çağrıldı. Ve görüldü ki bir gün önceki piyadeler, istihkâmcı üniformalarıyla yatmaktadırlar[28]

İngiliz askerî ataşesinin bu raporu, nedense, ne Büyük Britanya Dışişleri Bakanlığı'na ne de Milletler Cemiyeti Konseyine bir türlü ulaşamayacaktı.

H.Stimson'ın fikrine göre Mançurya'nın istilası, önceden ve Tanaka memorandumunun temel ilkelerine uygun şekilde hazırlanmış bir plan içinde gerçekleştirilmişti. Şunları yazmaktaydı Amerikalı devlet adamı:

"İşin bütün ayrıntıları önceden tasarlanmış bir durumu ortaya koyuyordu. Mançurya'daki Japon yetkililerinin bu işten habersiz olmaları söz konusu olamazdı. Mançurya'daki Japon makamları da herhalde Tokyo'dan kesin emir almaksızın bu derece büyük sorumluluk gerektiren bir işe giremezlerdi[29]."

17 Willoughby, *Japan's Case Examined,* New York, 1940, s. 151.

18 *Mançurya'nın işgali ve emperyalistlerin mücadelesi.* Yazılar ve belgeler Derlemesi (Komünizm Akademisi. Dünya Ekonomisi ve Politikası Enstitüsü Sömürge seksiyonu Çin kesimi yayınları). Moskova, 1932.

19 H.Saito, *Japan's policies and purposes.* Sections from recent addresses and writings. Boston, 1935, s. 178.

20 *Mançurya'nın işgali ve emperyalistlerin mücadelesi.* Yazılar ve belgeler Derlemesi (Komünizm Akademisi. Dünya Ekonomisi ve Politikası Enstitüsü Sömürge seksiyonu Çin kesimi yayınları). Moskova, 1932.

21 N.Terentiev, *Uzak Doğu'daki savaş yuvası* (Dışişleriyle görevli Halk Komiserliği yayınları). Moskova, 1934.

22 Yan Çu Lay, *Japon emperyalizmi Şanghay'da* (Komünizm Akademisi. Dünya Ekonomisi ve Politikası Enstitüsü Sömürge seksiyonu Çin kesimi yayınları). Moskova, 1932.

23 Yan Çu Lay, *Japon emperyalizmi Şanghay'da* (Komünizm Akademisi. Dünya Ekonomisi ve Politikası Enstitüsü Sömürge seksiyonu Çin kesimi yayınları). Moskova, 1932.
24 *Mançurya'nın işgali ve emperyalistlerin mücadelesi.* Yazılar ve belgeler Derlemesi (Komünizm Akademisi. Dünya Ekonomisi ve Politikası Enstitüsü Sömürge seksiyonu Çin kesimi yayınları). Moskova, 1932.
25 Yan Çu Lay, *Japon emperyalizmi Şanghay'da* (Komünizm Akademisi. Dünya Ekonomisi ve Politikası Enstitüsü Sömürge seksiyonu Çin kesimi yayınları). Moskova, 1932.
26 N.Terentiev, *Uzak Doğu'daki savaş yuvası* (Dışişleriyle görevli Halk Komiserliği yayınları). Moskova, 1934.
27 *Mançurya'nın işgali ve emperyalistlerin mücadelesi.* Yazılar ve belgeler Derlemesi (Komünizm Akademisi. Dünya Ekonomisi ve Politikası Enstitüsü Sömürge seksiyonu Çin kesimi yayınları). Moskova, 1932.
28 Henri Stimson, *Uzak Doğu bunalımı* (Amerikanca'dan çeviri). Moskova, 1937. s. 18.
29 *Mançurya'nın işgali ve emperyalistlerin mücadelesi.* Yazılar ve belgeler Derlemesi (Komünizm Akademisi. Dünya Ekonomisi ve Politikası Enstitüsü Sömürge seksiyonu Çin kesimi yayınları). Moskova, 1932.

4. ÇİN-JAPON ÇATIŞMASI MİLLETLER CEMİYETİ”NDE

Milletler Cemiyeti’nin Çağrısı

Mançurya’nın Japon kuvvetleri tarafından istilası ile Cenevre’de başlatılan “Silahsızlanma kampanyası” aynı döneme rastlamış bulunmaktaydı. Milletler Cemiyeti Konseyi’ndeki Çin delegesi Dr.A.Şi’nin göreve başladığı gün gelen bir telgraf, Mançurya olaylarını bildirecekti[30]. Ve Çin temsilcisi hemen harekete geçerek, Asamble’nin işe el koymasını istedi.

Ama Konsey, Japonya’nın talebi üzerine sorunun incelenmesini erteleyecek ve işi çatışma hakkında elinde bulunan kanıtları açıklaması için, Amerika Birleşik Devletleri’ne havale etme yoluna gidecekti.

Bununla birlikte Konsey, Çin temsilcisinin ısrarlı isteği üzerine, sorunu 30 Eylül 1931 tarihli toplantısının gündemine almak zorunda kaldı.

Konsey o toplantısında, tarafları en kısa zamanda normal ilişkilerine dönmeye çağıracak ve durumu daha yakından incelemek üzere 14 Ekim 1931 günü yeniden toplanmaya karar verecekti.

Çok geçmeden de apaçık bir şekilde ortaya çıktı ki Japon hükûmetinin barışçı bildirilerinin gerçek amacı, Milletler Cemiyeti'nin dikkatini dağıtmak ve böylece de Mançurya'daki Japon kuvvetlerinin ilerleyişini sürdürebilmektir.

Nitekim bu konuda şöyle yazıyor Amerika Birleşik Devletleri Dışişleri bakanı:

"Siyasal gözlemcilerden hiçbiri, Japon ordusunun ve hükûmetinin şu son aylar boyunca gerek uluslararası yükümlülüklerine ve gerekse dünya kamuoyuna gösterdikleri kadar mutlak bir saygısızlık ve umursamazlık göstereceklerini katiyen aklından geçirmiyordu dersem, kesin bir gerçekliği dile getirmiş olurum sanıyorum[31]"

Bu arada Japon hükûmeti, Mançurya'ya sürekli olarak askerî kuvvet göndermekteydi. Japon savaş uçakları da belli başlı Mançurya kentlerini bombalamaktan geri kalmıyorlardı. Ama bütün bunlar Cenevre'deki Japon temsilcisinin Tokyo hükûmetinin Mançurya'da en ufak bir kazanım amacı gütmediğini söylemesine engel olmamaktaydı[32]

Japonya'nın Mançurya Politikasında Gözettiği "Temel İlkeler"

Milletler Cemiyeti Konseyi, 24 Ekim 1931 tarihli toplantısında Japonya'yı, kuvvetlerini, istila etmiş olduğu topraklardan üç hafta içinde geri çekmeye çağıran bir karar aldı [33]. Ne var ki konsey üyesi olan Japonya, bu karara karşı oy kullanmıştı. Ve Asamble başkanı Briand, bu durumun sonucunu şöyle dile getirecekti:

"Milletler Cemiyeti Anlaşması hükümleri gereğince bu karar, oybirliğiyle alınmamış olduğu için, hukuki yaptırım gücünden yoksun kalmakta; ama tinsel gücünü tüm görkemiyle korumaya devam etmektedir [34]

26 Ekim 1931 günü Tokyo hükûmeti, Mançurya politikasının temel ilkelerini açıklayan bir bildiri yayınlayacaktı. Bildiride özel olarak şu

hususlar yer almaktaydı:

"Ülkeler arasında her türlü saldırıdan ve her türlü saldırgan davranıştan kesinlikle vazgeçilmesi gerekir.

"Ticaret özgürlüğünü çiğnemeye ya da halklar arasında kin duyguları uyandırmaya yönelen her türlü hareketin hemen bastırılması gerekir.

"Mançurya'da oturan Japonların can ve mal güvenliğinin korunması gerekir[35]."

Bunun üzerine Çin hükûmeti de hemen bir bildiri yayınlayarak, Japon kuvvetleri tarafından işgal altına alınan toprakların en kısa zamanda boşaltılması koşuluyla, Tokyo bildirisinde yer alan bütün hususlar için gerek Japon hükûmetine ve gerekse Milletler Cemiyeti'ne güvence vermeye hazır olduğunu açıkladı. Ama Mançurya'nın istilası devam edecekti.

İngiliz-Japon İşbirliği

Görüldüğü gibi Milletler Cemiyeti, Japon saldırısını durdurma konusunda kesinlikle güçsüz kalmıştı. Sadece Milletler Cemiyeti Anlaşması'nın boşluklarından ileri gelmiyordu bu güçsüzlük; aynı zamanda ve hatta özellikle, İngiliz diplomasisinin tutumundan ileri geliyordu.

Gerçekten de 1931 yılı Ağustos'unda patlak veren ciddi bir iç bunalımı önlemek amacıyla kurulmuş olan Ulusal Birlik hükûmeti, Mançurya'daki harekâtı protesto etmek şöyle dursun, Japon saldırısını açıktan açığa destekler bir tavır takınmıştı[36]

Mançurya olaylarından hemen önce Japonlar, Çin'deki etki alanlarının belirlenmesi konusunda Büyük Britanya ile müzakereye başlamışlardı. Gerçi Mançurya'nın istilası sırasında bu müzakereler kesilmişti. Ama muhalif basında çıkan haberler, Tokyo'nun söz konusu görüşmeler sırasında Londra'nın tutumu hakkında edindiği izlenimlerin, Japon saldırısına bir çeşit "cesaret aşıladığını" öne sürmekteydi[37]

5 Kasım 1931 günü Amerika Birleşik Devletleri hükûmeti bir nota verdi Tokyo'ya. Washington, Japonya ile Çin arasında, Japonya tarafından işgal edilmiş olan toprakların boşaltılmasından önce yapılacak müzakerelere şiddetle karşı çıkıyordu. Öte yandan Amerikan diplomasisi, Londra ile Paris'i de Tokyo'ya karşı ortak bir diplomatik eyleme sürüklemek istedi. Ama bu doğrultudaki çabaları boşa gidecekti.

Milletler Cemiyeti Konseyi'nin 16 Kasım 1931 günü Paris'te yapılacak olan toplantısının arifesinde, İngiltere'de hükûmete bağlı basın organları, muhafazakâr hükûmetin hiçbir şekilde ülkenin "Bir savaşa sürüklenmesine göz yummayacağı"nı[38] açıkça yazmaktaydı. Gazetelerin dediğine bakılırsa, Foreign Office uygun bir çözüm bulmuştu bu çatışmaya. Yine söz konusu gazetelere göre bu çözüm, Milletler Cemiyeti'ne "Körü körüne bağlı[39] bağnazların hoşuna gitmeyebilirdi; ama buna karşılık, gerçekliği hesaba katma gibi bir avantajı vardı.

Soruşturma Komisyonu

Bu arada bir başka söylenti daha dolaşıyordu ortada: Büyük Britanya Dışişleri Bakanı Simon ile Japonya'nın Londra büyükelçisi arasında yapılan müzakerelerde İngiliz hükûmeti Japonya'nın Milletler Cemiyeti Anlaşması'na aykırı tutumunun aslında teknik ya da biçimsel bir sorundan ibaret olduğunu kabul etmiş ve gerektiğinde bunu açıklayacağı konusunda Tokyo'ya güvence de vermişti. İşin özünde gazeteler, tamamen Japonya'ya hak vermekteydi. Örneğin şu satırlar rahatça kaleme alınabiliyordu:

"Japonya'nın hak iddiaları yersiz ve temelsiz olmaktan uzaktır. Çünkü Japonlar, Çin halkı gibi bir halktan, iki ülke arasındaki anlaşmalar gereğince istedikleri şeyleri ancak ve ancak bugün başvurdukları yol ve yöntemlerle alabilirler[40]

İşin aslında Simon, Çin hükûmetine, Japonya ile doğrudan doğruya ikili müzakereye girmesini önermişti. Büyük Britanya diplomasisinin telkinine

göre Çinliler, her türlü ön garantiden vazgeçip, Japonların Mançurya'daki anlaşmasal haklarına saygı göstermeyi yükümlenmeliydiler. Japonlara gelince: İşgal ettikleri toprakları, ancak tüm talepleri yerine getirildikten sonra, bırakacaklardı.[41]

Ne var ki bu İngiliz önerisine Amerikan hükûmeti karşı çıktı.

Paris toplantısı gergin bir hava içinde geçti. Sonunda bir Japon önerisi üzerine Konsey, olay yerine bir soruşturma komisyonu gönderme kararı alacaktı[42]. 10 Aralık 1931 günü atanan beş komisyon üyesine gerek Japon, gerekse Çin hükûmetleri gereksinecekleri bütün bilgileri vermeyi yükümlenmiş bulunuyorlardı.

30 *Mançurya'nın işgali ve emperyalistlerin mücadelesi.* Yazılar ve belgeler Derlemesi (Komünizm Akademisi. Dünya Ekonomisi ve Politikası Enstitüsü Sömürge seksiyonu Çin kesimi yayınları). Moskova, 1932.

31 Henri Stimson, *Uzak Doğu bunalımı* (Amerikanca'dan çeviri). Moskova, 1937. s. 20.

32 N.Terentiev, *Uzak Doğu'daki savaş yuvası* (Dışişleriyle görevli Halk Komiserliği yayınları). Moskova, 1934.

33 Henri Stimson, *Uzak Doğu bunalımı* (Amerikanca'dan çeviri). Moskova, 1937. s. 33.

34 *Mançurya'nın işgali ve emperyalistlerin mücadelesi.* Yazılar ve belgeler Derlemesi (Komünizm Akademisi. Dünya Ekonomisi ve Politikası Enstitüsü Sömürge seksiyonu Çin kesimi yayınları). Moskova, 1932.

35 *League of Nations.* Report by the Secretary-General on the action taken by the League on the Sino-Japanese dispute (Milletler Cemiyeti yayınları). Cenevre, 1932.

36 *Pravda* gazetesi, 26 Ekim 1931 tarihli sayı, s. 1, "Görkemli bir karar" başlıklı haber.

37 Henri Stimson, *Uzak Doğu bunalımı* (Amerikanca'dan çeviri). Moskova, 1937. s. 46.

38 Henri Stimson, *Uzak Doğu bunalımı* (Amerikanca'dan çeviri). Moskova, 1937. s. 55.

39 *Mançurya'nın işgali ve emperyalistlerin mücadelesi.* Yazılar ve belgeler Derlemesi (Komünizm Akademisi. Dünya Ekonomisi ve Politikası Enstitüsü Sömürge seksiyonu Çin kesimi yayınları). Moskova, 1932.

40 *Daily Telegraph and Morning Post,* 14 Kasım 1931 tarihli sayı, s. 1, "Hükûmet kesin tutumunu hemen açıklamalı" başlıklı yazı.

41 Henri Stimson, *Uzak Doğu bunalımı* (Amerikanca'dan çeviri). Moskova, 1937. s. 66.

42 M*anchester Guardian* gazetesi, 16 Kasım 1931 tarihli sayı, s. 1, "Çin-Japon uzlaşmazlığı üzerine" başlıklı yorum.

5. SOVYET-JAPON SÜRTÜŞMESİ

Japon Notası

Kuzey Mançurya'yı işgale devam eden Japon birlikleri, bu arada, Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği sınırı yakınında yoğunlaşmış bulunuyorlardı. Aynı zamanda Japon basını da Sovyetler Birliği'nin Çin kuvvetlerine silah, uçak, pilot ve eğitimci yardımında bulunduğu yolunda yayın yapmaya koyuldu.

Ve Japon hükûmeti, işte bu fantezist bilgilere dayanarak, 28 Ekim 1931 günü Moskova'ya bir protesto notası yollayacaktı[43]. Japonya'nın Moskova büyükelçisi, söz konusu notayı verdikten sonra, Mançurya'daki Japon birlikleri tarafından girişilen harekâtın Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği'nin çıkarlarını hiçbir şekilde zedelemeyeceğini belirtiyordu.

Ertesi günü, Dışişleriyle görevli halk komiseri bir açıklama yaparak, Tokyo'nun yolladığı protestonun hiçbir gerçek temele dayanmadığını, sorumsuz çevrelerce yayılan yalancı ve fantezist söylentilere dayandığını bildirdi. Şunları söylüyordu Litvinov bu açıklamasında:

“Sovyet hükûmeti, müdahale etmeme politikasını, herhangi bir kimsenin hoşuna gitmiş olmak için seçmiş değildir. Sovyet hükûmetinin bu tavrını belirleyen, Çin’le yapmış olduğu anlaşmalara duyduğu saygı kadar bütün öbür devletlerin egemenlik ve bağımsızlığına da duyduğu saygıdır. Ayrıca Sovyetler Birliği hükûmeti, dün olduğu gibi bugün de, askerî işgal metodunun -bir sözüm ona yardıma koşma iddiasıyla gerekçelendirilse bile- hem kendi gerçek barış politikasıyla, hem de evrensel barışın gerekleriyle hiçbir şekilde uzlaşmadığı inancındadır [44]

Açıklama Talebi

1931 yılının Kasım’ında Japon kuvvetleri, Doğu Çin demiryolunu da işgal altına almış bulunuyorlardı. Ve bütün dünya basını, yeni bir Rus-Japon savaşının bir anda patlayabileceğini yazmaktaydı.

14 Kasım 1931 günü Japonya’nın Moskova büyükelçisi, Dışişleriyle görevli halk komiserliğine davet edilerek kendisine, Sovyet hükümetinin, Japon askerî yetkilileri tarafından, Sovyetler Birliği’nin birtakım Çinli generallere yardımda bulunduğuna ilişkin olarak yayılan söylentilerden derin bir üzüntü duyduğu ve bu söylentilerin kesinlikle uydurma kaynaklara dayandığı bildirild[45]. Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği aleyhine, Japon askerî çevreleri tarafından Mançurya’da yürütülen bu iftira kampanyasına Tokyo hükûmetinin dikkatini çeken Litvinov, aynı zamanda bu fırsattan da yararlanarak, Japonya tarafından, Sovyetler Birliği’nin çıkarlarının Mançurya olayları dolayısıyla hiçbir şekilde zedelenmeyeceğine ilişkin olarak, verilmiş bulunan güvenceyi de hatırlatıyor ve şöyle diyordu:

“Sovyetler Birliği hükûmeti, bu konu da Japon hükûmeti tarafından yapılmış olan vaatlerin geçerliliğini koruduğunu ve yalanlanmayacağını ummaktadır[46].”

Japonya'nın Moskova büyükelçisi ise, 19 Kasım 1931 tarihinde verdiği cevapta, 1929 Çin-Sovyet çatışması sırasında kesin bir tarafsızlık gütmüş olan hükûmetinin şimdi Sovyet hükûmetinden General Ma'yı desteklemeyeceğini kesin bir dille açıklamasını beklediğini söylemekteydi[47]. Japon diplomatı, ayrıca hükûmetinin "Doğu Çin demiryolu kumpanyasının çıkarlarını zedelememek için gerekli her türlü önleme başvurduğu"nu da belirtmekte ve şunları eklemekteydi:

"Bütün bunlara rağmen üzüntü verici bir olay çıkacak olursa, bunun sorumluluğu kesinlikle Çin'indir [48]

Sovyet Notası

Dışişleriyle görevli halk komiserliği tarafından Japon notasına cevap olarak hazırlanan bildiri, özel olarak, 1929 yılındaki olaylarla 1931 yılındaki olaylar arasında benzerlik kurmanın yanlışlığını belirtmekte ve şöyle demekteydi:

"Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği, anlaşmalarla saptanmış bulunan hakların Çin yetkilileri tarafından açıkça çiğnenmesine rağmen, hiçbir zaman Mançurya'yı istila fikrine kapılmamıştır. Sovyet silahlı kuvvetleri Çinliler ya da "Beyaz" Ruslar tarafından Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği topraklarına art arda yapılan ısrarlı saldırılardan sonra, saldırganları etkisiz kılmak ve bu tür olaylara kesinlikle son vermek için Mançurya sınırını aşmışlardır. Bütün bu harekât sırasında Çin topraklarının Sovyet birlikleri tarafından -geçici dahi olsa- istilası hiçbir zaman söz konusu olmadığı gibi, Moskova hükûmeti görevini yürüten Mançurya makamlarının yerine yeni bir hükûmet getirmeyi de hiçbir zaman amaç edinmemiştir. Ve hele, Japonya'nın varolan anlaşmalara bağlı hak ve çıkarlarına hiçbir zaman göz konmamıştır. Nitekim Sovyet kuvvetleri, önceden ve kesinlikle sınırlı görevlerini yerine getirir getirmez, Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği topraklarına geri dönmüşlerdir. Sovyet

hükûmeti, askerî bakımdan üstün durumda olduğu hâlde hasmının güçsüzlüğünden, yeni koşullar empoze etmek ya da aradaki çatışmanın kökenine doğrudan doğruya bağlı olmayan birtakım sorunların çözümünü sağlamak yolunda, yararlanmak düşüncesine kapılmamıştır [49]

Dışişleriyle görevli halk komiserliği, notanın daha sonraki bölümünde, Japon hükûmeti tarafından verilmiş olan tüm güvencelere rağmen, Mançurya’daki askerî harekâtın büyük bir yaygınlık kazandığı ve başlangıçta belirtilen sınırları çoktan aşmış olduğu söylenilmekte ve Sovyet hükûmetinin bu durum karşısında haklı olarak kuşkuya düştüğü belirtilerek, şöyle devam edilmekteydi:

“Komşusuyla dostluk ilişkilerini koruyup sürdürme isteğinde olan Sovyet hükûmeti, çeşitli ülkeler arasında patlak veren çatışmalar karşısında kesin olanak müdahale etmeme politikası izlemektedir. Sovyet hükûmeti, Japonya’nın da Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği ile olan dostluğunu koruyup sürdürmeye özen göstereceği ve giriştiği eylemlerde komşusunun çıkarlarını gözeteceği umudundadır [50]

Tutulmayan Sözler

19 Kasım 1931 günü Japonya Dışişleri Bakanı Nagai, Tokyo’daki Sovyet işgüderine başvurarak, Doğu Çin demiryolunun en ufak bir zarara uğramaması için Japon ordusuna özel emir verildiğini bildirdi. Ayrıca Bakanın açıkladığına göre Japon kuvvetleri, dört ya da beş gün sonra, işgal altında tuttukları bölgede asayişi sağlar sağlamaz, Tsitsikar’dan ayrılıp Güney’e çekileceklerdi.

Ne var ki olaylar, Japon hükûmetini bu sözüm ona “barışçı” vaatlerini yalanlamakta gecikmedi [51]Gerçekten de, Japonlar, Mançurya’daki Beyaz Rusları seferber ettikleri gibi Korelilerden seçtikleri çeteci ve casusları da Sovyetler Birliği’nin Uzak Doğu topraklarına gönderdiler. Öte yandan eski ataman Semenov da yeniden işbaşına getirilmiş ve Moğolistan Halk

Cumhuriyeti’ne karşı bir saldırı düzenlemek üzere adam toplamaya koyulmuştu. Ayrıca Japon haber alma servisi de, gelecekteki “Rus faşist partisi”nin[52] kadrolarını hazırlamaya koyulmuştu. Söz konusu “parti”nin başına, eski gizli ajan Rodzievski getirilecekti.

Harbin kentini işgal ettikten sonra Japonlar, burada “casusluk kursları [53]” düzenlediler. Telgrafçı, telsiz telefoncu, şoför, vs. olarak yetiştirilen ve ellerine Sovyet pasaportu verilen bu “öğrenciler”, askerî tesislere, sanayi işletmelerine, ulaşım kurumlarına ya da elektrik santrallerine girerek casusluk ve gerektiğinde sabotaj yapmakla görevliydiler.

Avrupa ve Amerika’daki gerici çevrelerin sempatisini kazanmak için anti sovyetik eylemlerini hızlandırıyordu Japonya; öte yandan da, Çin’de, bolşevizmle mücadele maskesi altında, ilhakçı amaçlarını gerçekleştirmeye çalışmaktaydı.

43 Henri Stimson, *Uzak Doğu bunalımı* (Amerikanca’dan çeviri). Moskova, 1937. s. 71.

44 *League of Nations.* Report by the Secretary-General on the action taken by the League on the Sino-Japanese dispute (Milletler Cemiyeti yayınları). Cenevre, 1932.

45 *Mançurya’nın işgali ve emperyalistlerin mücadelesi.* Yazılar ve belgeler Derlemesi (Komünizm Akademisi. Dünya Ekonomisi ve Politikası Enstitüsü Sömürge seksiyonu Çin kesimi yayınları). Moskova, 1932.

46 *Aynı yapıt.*

47 *Mançurya’nın işgali ve emperyalistlerin mücadelesi.* Yazılar ve belgeler Derlemesi (Komünizm Akademisi. Dünya Ekonomisi ve Politikası Enstitüsü Sömürge seksiyonu Çin kesimi yayınları). Moskova, 1932.

48 *Aynı yapıt.*

49 Henri Stimson, *Uzak Doğu bunalımı* (Amerikanca’dan çeviri). Moskova, 1937. s. 83.

50 *Mançurya’nın işgali ve emperyalistlerin mücadelesi.* Yazılar ve belgeler Derlemesi (Komünizm Akademisi. Dünya Ekonomisi ve Politikası Enstitüsü Sömürge seksiyonu Çin kesimi yayınları). Moskova, 1932.

51 *Mançurya’nın işgali ve emperyalistlerin mücadelesi.* Yazılar ve belgeler Derlemesi (Komünizm Akademisi. Dünya Ekonomisi ve Politikası Enstitüsü Sömürge seksiyonu Çin kesimi yayınları). Moskova, 1932.

52 *Mançurya’nın işgali ve emperyalistlerin mücadelesi.* Yazılar ve belgeler Derlemesi (Komünizm Akademisi. Dünya Ekonomisi ve Politikası Enstitüsü Sömürge seksiyonu Çin kesimi yayınları). Moskova, 1932.

53 Tsitsikar, 18 Kasım 1931 tarihinde Japonlar tarafından alınmış bulunuyordu (Yazı Kurulu’nun notu).

6. JAPONYA'NIN ÇİN'E SALDIRMASI KARŞISINDA BÜYÜK DEVLETLERİN TAVRI

Tokyo'daki Faşist Darbe

Yukarıda da belirtmiş olduğumuz gibi Milletler Cemiyeti Konseyi, 10 Aralık 1931 günü, bir kovuşturma komisyonu kurmayı kararlaştırmış bulunuyordu. Amerikan, İngiliz, Fransız, Alman ve İtalyan temsilcilerinden oluşan bu komisyon, Çin-Japon çatışmasının kökenlerini yerinden incelemekle görevlendirilmişti. Komisyon başkanlığını, Büyük Britanya temsilcisi Lytton yapıyordu.

Bu arada istifa etmiş olan Minseito hükûmetinin yerini, 13 Aralık 1931 günü, askerlerden kurulu Seiyukai kabinesi almış [54]ve Japon kuvvetleri, 3 Ocak 1932 tarihinde, Mançurya'nın son kenti olan Tsinju'yu da işgal etmişlerdi.

Bu yeni hükûmetin kuruluşu, aslında, tam anlamıyla bir faşist hükûmet darbesinden başka bir şey değildi; darbeye, anayasal bir kılıf giydirilmişti, o kadar. Japonya'daki büyük sanayi adamlarının desteklediği bu askerî diktatoryanın gelişini, bir siyasal terör dalgası izleyecekti.

Mançurya’nın istilası, ne Avrupa’da ve ne de Amerika Birleşik Devletleri’nde ciddi bir tepkiyle karşılaşmadı. Büyük bunalım, olanca yıkıcılığıyla devam ediyordu. Ticaret hayatı âdeta sönmüştü: İflaslar birbirini kovalamakta, işsizlik korkunç bir hızla artmaktaydı.

Bunalımın yırtıcı etkilerini göğüsleme konusunda Japonya, Batılı rakiplerine oranla daha az güçlük çekiyordu. Gerçekten de Tokyo diplomasisinin baştan beri güttüğü enflasyon ve “hiç pahasına ihracat” [55]politikası, Japon mamullerinin dünya piyasasında rahatça alıcı bulmasını sağlamaktaydı. Bunun yanı sıra, savaş endüstrisi de işsizliği elle tutulur biçimde azaltmıştı.

Ayrıca Japon diplomasisi, İngilizlerle Amerikalılar arasındaki çeşitli uzlaşmazlıkların Japonya’ya karşı ekonomik yaptırımlar uygulanmasını önleyeceği inancındaydı.

İngiliz-Amerikan Uzlaşmazlığı

Gerçekten de Londra ile Washington arasında, Japonya’ya karşı takınılması gereken tavır konusunda fikir birliği yoktu. Nitekim 5 Ocak 1932 günü Henri Stimson, Büyük Britanya’nın Washington büyükelçisiyle gayrı resmî bir konuşma yaparak, Japonya’nın Çin’de “açık kapı” politikasına aykırı olarak sürdürdüğü tutumu protesto etmek üzere Tokyo hükûmetine bir ortak nota verme önerisinde bulunmuştu. Amerika Birleşik Devletleri dışişleri bakanı bu görüşmeden sonra da, 7 Ocak 1932 günü Japon ve Çin hükümetlerine iki benzer nota vererek, Washington hükûmetinin Mançurya sorunu hakkındaki görüşünü bildirecekti. Nota şöyle diyordu:

“Amerika Birleşik Devletleri, 27 Ağustos 1927 tarihinde Japonya ve Çin hükûmetleriyle ortaklaşa imza koymuş bulunduğu Paris anlaşmasının hükümlerine ters düşecek hiçbir statüko, anlaşma ya da konvansiyonu kabul etmeyeceğini önceden bildirmek zorunluluğunu duymaktadır [56]”

Kellogg-Briand paktına yapılan bu atfın amacı, söz konusu anlaşmayı imzalamış olan bütün ülkelerin Çin'in bölüşülmesine kesinlikle karşı çıkan "Hoover-Stimson tezi"ni kabul etmelerini sağlamaktı.

Ne var ki Büyük Britanya hükûmeti, bu konuda Amerika Birleşik Devletleri'ni desteklemeye yanaşmıyordu. Nitekim 11 Ocak 1932 günü İngiliz hükûmeti tarafından yayınlanan resmî bildiri, gerek uluslararası basın ve gerekse Japon hükûmetince Birleşik Devletlere "diplomatik bir şamar"[57] olarak nitelenecekti.

Söz konusu bildiri şöyle diyordu:

"Majestelerinin hükûmeti, Mançurya'daki uluslararası ticaret konusunda, Washington'daki dokuzlu anlaşmayla yürürlüğe giren "açık kapı" politikasını desteklemektedir. Mançurya'daki son olaylar üzerine Milletler Cemiyeti'ndeki Japon delegeleri, 13 Ekim 1931 günü, Tokyo hükûmetinin, Mançurya'da bütün ülkelere ekonomik etkinlik bakımından eşit olanaklar sağlayan ilkeye bağlı kaldığını bildirmişlerdir. Ayrıca 28 Ekim 1931 günü Japonya başbakanı, ülkesinin Mançurya'da "açık kapı" siyasetine bağlı olduğunu ve uluslararası bir ekonomik işbirliğine hazır bulunduğunu belirtmiştir. Dolayısıyla da Majestelerinin hükûmeti, Japon hükûmetine, Amerikan hükûmetinin notasına benzer bir nota yollamayı zorunlu görmemiş; yalnızca Londra'daki Japon büyükelçisinden, Tokyo hükûmetinin yukarıda sözü geçen bildirilerinin geçerliliklerini koruduğunu açıklamasını istemekle yetinmiştir [58]."

"City'nin Zaferi"

Ünlü Times gazetesi, Büyük Britanya hükûmetinin bu kararını yorumladığı aynı günkü sayısında ve de apaçık bir dille, Japonya'ya karşı iyilik gözetir bir politikadan yana olmak gerektiğini açıklıyordu. Gazete, "henüz bütüncül bir devlet manzarası göstermeyen Çin'i bu durumda ciddiye almanın güç" olduğunu söylemekteydi.

Daha sonra da şöyle devam ediyordu Times:

"Öyle düşünüyoruz ki Çin'in idare açısından birliğini savunmak, Foreign Office'e düşmez. Hele söz konusu birlik, henüz bir ideal aşamasındaysa... Çünkü 1922 yılında kurulamayan bu birlik bugün de ortada yoktur. Dokuzlar arasındaki anlaşmadan bu yana Çin hükûmeti, sınırsız toprakları içinde yer alan, geniş ve alabildiğine çeşitli bölgeleri üzerinde hiçbir idari otorite kuramamış bulunmaktadır [59]"

Simon, 22 Mart 1932 günü Avam Kamarası'nda yaptığı bir konuşmada Büyük Britanya hükûmetinin Japonya'ya karşı ancak "dostluk ve uzlaşma metotları" kullanabileceğini söylemekteydi (423). Ve Stimson, bu açıklamayı, "City'nin Downing Street'e"[60] karşı bir zaferi[61] olarak yorumluyordu. Yani Büyük Britanya'nın maddesel çıkarlarının yine Büyük Britanya'nın Uzak Doğu'daki siyasal emellerine karşı zaferi...

Gerçeklikte ise bu, Muhafazakâr Parti'nin hükûmetteki, parlamentodaki ve diplomatik çevrelerdeki gerici öğelerinin bir zaferiydi. Bu çevrelerin gözünde Japonya'nın Uzak Doğu'da girişmiş olduğu eylem hem "Rus komünizmi"ne ve hem de "Çin milliyetçiliği"ne karşı verilen bir mücadeleden başka bir şey değildi[62] Ve İngiliz gericilerinin Japon saldırısını desteklemeleri için bu kadarı yetip de artıyordu.

Chamberlain'ın Bir İtirafı

Aradan bir yıla yakın bir zaman geçtikten sonra Austen Chamberlain, 27 Şubat 1933 günü yaptığı bir konuşmada, 1931 yılının sonunda Mançurya konusunda takınmış olduğu tavrı şöyle açıklayacaktı:

"Mançurya'daki karışıklıkların başladığı dönemde Çin tarafından girişilen ve Japonlar tarafından da bile isteye göz yumulan bir dizi kışkırtma hareketi durumu iyice bulandırmıştı. Ve ben tamamen Japonlara sempati duyuyordum [63]

İngiliz Parlamentosu'nun bir başka üyesi olan Amery de şunları yazıyordu.

"Bir noktayı açıkça belirtmem gerekiyor: İngiltere'nin tek başına ya da başka ülkelerle el ele, teorik ya da pratik açıdan, Japonya'ya karşı tavır almasını gerektiren herhangi bir neden bulunduğuna inanmıyorum... Japonya'nın ham maddeye ve... barışa gereksindiğini göz önüne alacak olursanız, bu ülkeyi nasıl kınayabilir ve Çin milliyetçilerinin sürekli saldırıları karşısında kendini savunma hakkı olmadığını söylemeye nasıl cesaret edebilirsiniz[64]?"

Ve Mançurya'ya karşı giriştikleri saldırının cezasız kalacağından böylece emin olan Japonlar, olanca güçleriyle Çin'e yükleneceklerdi. Japonya'nın yeni Dışişleri bakanı da, Amerikan hükûmetinin notasına verdiği cevapta şöyle diyordu:

Aslında Japon hükûmetinin amacı, Mançurya'da da "açık kapı" ilkesinin uygulanmasını sağlamaktır; ama Çin'in bugünkü siyasal bakımdan karışık durumu, buna izin vermemektedir[65]."

54 N.Terentiev, *Uzak Doğu'daki savaş yuvası* (Dışişleriyle görevli Halk Komiserliği yayınları). Moskova, 1934.

55 *Mançurya'nın işgali ve emperyalistlerin mücadelesi.* Yazılar ve belgeler Derlemesi (Komünizm Akademisi. Dünya Ekonomisi ve Politikası Enstitüsü Sömürge seksiyonu Çin kesimi yayınları). Moskova, 1932.

56 *Mançurya'nın işgali ve emperyalistlerin mücadelesi.* Yazılar ve belgeler Derlemesi (Komünizm Akademisi. Dünya Ekonomisi ve Politikası Enstitüsü Sömürge seksiyonu Çin kesimi yayınları). Moskova, 1932.

57 Henri Stimson, *Uzak Doğu bunalımı* (Amerikanca'dan çeviri). Moskova, 1937. s. 101.

58 *Mançurya'nın işgali ve emperyalistlerin mücadelesi.* Yazılar ve belgeler Derlemesi (Komünizm Akademisi. Dünya Ekonomisi ve Politikası Enstitüsü Sömürge seksiyonu Çin kesimi yayınları). Moskova, 1932.

59 Henri Stimson, *Uzak Doğu bunalımı* (Amerikanca'dan çeviri). Moskova, 1937. s. 109.

60 Downing Street, burada, "aşağı mahalle" olarak yorumlanabilir.

61 Henri Stimson, *Uzak Doğu bunalımı* (Amerikanca'dan çeviri). Moskova, 1937. s. 122.

62 *Mançurya'nın işgali ve emperyalistlerin mücadelesi.* Yazılar ve belgeler Derlemesi (Komünizm Akademisi. Dünya Ekonomisi ve Politikası Enstitüsü Sömürge seksiyonu Çin kesimi yayınları). Moskova, 1932.

63 *Daily Telegraph and Morning Post* gazetesi, 28 Mart 1932 tarihli sayı, s. 1, "Dışişlerinin Japonya'ya ilişkin açıklaması" başlıklı haber.

64 Henri Stimson, *Aynı yapıt*, s. 124.

65 *Mançurya'nın işgali ve emperyalistlerin mücadelesi.* Yazılar ve belgeler Derlemesi (Komünizm Akademisi. Dünya Ekonomisi ve Politikası Enstitüsü Sömürge seksiyonu Çin kesimi yayınları). Moskova, 1932.

7. KUKLA BİR DEVLET KURULUYOR

Şanghay Bombardımanı

Ama iş bununla bitmeyecekti. Gerçekten de iki gün sonra Japonlar, bu kez Orta Çin'de "asayişi kurmaya" giriştiler. İşe de, büyük bir sanayi merkezi olan ve çok sayıda işçi barındıran Şanghay'dan başladılar. Söz konusu harekâtın belli başlı ereklerinden biri de, Şanghay'daki işletmelere büyük çapta sermaye yatırmış olan devletlere baskı yapmaktı.

18 Ocak 1932 günü Şanghay'ın banliyösü olan Çape'de, bir Çin fabrikasının önünde, Çinlilerle Japonlar arasında bir kavga koptu. Kavga sonunda Japonlar, fabrikayı ateşe verdiler, Çinlilerden bazılarını öldürdüler ve... Şanghay'ın Çinli belediye başkanından tazminat istediler[66].

Belediye başkanı Japonların bütün taleplerini hemen karşılayacağını bildirdiği hâlde Tokyo, olay yerine iki kruvazör ve on altı muhrip yollayacaktı. 28 Ocak gecesi geç vakit Şanghaylılar sürekli kurşun sesleriyle uyandı: Japonlar, Çape'yi işgal ediyordu. Sabaha karşı bu banliyö şiddetle bombardıman edildi. Oysa bütün semtte bir tek asker bile yoktu. Ve

bombardıman birkaç saat devam ettikten sonra, ancak İngiliz ve Amerikan konsoloslarının enerjik bir şekilde işe el koymasıyla son bulacaktı.

Nankin hükûmeti bir yandan Amerika Birleşik Devletleri'nin yardımını isterken, bir yandan da Milletler Cemiyeti'ne başvurarak, Çin-Japon çatışmasının bir tüm hâlinde ve anlaşmanın 15.maddesine uygun şekilde incelenip karara bağlanmasını talep etmişti.

Amerikan Önerisi

Amerikan Dışişleri Bakanı Stimson, İngiltere'ye, Japonların bu saldırısına karşı ortak bir eyleme geçmeyi önermişti. Çape harekâtı, gerçekten de, Londra üzerinde büyük etki yaratacaktı. Nitekim Büyük Britanya hükûmeti, 29 Ocak günü, Tokyo'ya verdiği bir notada Şanghay olayları dolayısıyla duyduğu kaygıyı sert bir şekilde dile getiriyor; bununla da yetinmeyerek, kente iki kruvazör gönderiyordu.

Londra, ayrıca "uluslararası settlementin" (anlaşma) [67]çerçevesinde bir çeşit "açık bölge" kurulmasını da önermekteydi.

Ama Japonlar yine de "settlementin" toprak dokunulmazlığını bilmezlikten gelerek, oraya kuvvet yığmaya devam etmekteydiler. Ayrıca 1 Şubat 1932 günü Nankin'i bombaladılar. Dahası: 6 Şubat sabahı Japon uçakları, zaten sel felaketine uğramış bölgelerdeki mülteci kamplarını bombalayacaklardı. Bütün bu insanlık dışı saldırılar, tüm dünya ülkelerinde elbette ki öfke uyandıracaktı[68]

Şanghay bombardımanı, Amerika Birleşik Devletleri'nde özel bir tepkiye yol açtı. Belli başlı gazeteler, Japonya'ya boykot ilan etmek gereğini savunuyorlardı. Ne var ki emperyalist Japonya'yı Çin'de kurulu düzenin bir "garantisi" olarak gören Amerikan finans çevreleri henüz son sözlerini söylemiş değildiler. Bu çevrelerin sözcüsü olan başkan Hoover, tersine dönen bir silah olacağı gerekçesiyle, ekonomik yaptırımlara başvurmaya yanaşmıyordu.

Nitekim, diplomatik bir protestoyla yetinecekti başkan Hoover[69]. Bu arada Amerikan Dışişleri Bakanı Stimson da harekete geçmiş ve dokuzlu Washington anlaşmasının çiğnenmiş olduğunu öne sürerek Tokyo'yu uyarmıştı. Ama Büyük Britanya hükûmeti, Amerikan diplomasisinin bu girişimini desteklemeyecekti.

Stimson'un Mektubu ve Japon Diplomasisinin Taktik Değiştirmesi

İngiltere'yi kararından caydırmak üzere Stimson, kamuoyuna başvurdu.

Gerçekten de, Amerika dışişleri bakanı, 23 Şubat 1932 günü, Senato Dışişleri Komisyonu Başkanı Borah'a yolladığı bir mektupta Amerika Birleşik Devletleri'nin Çin politikasını enine boyuna açıklıyordu. Stimson, bu mektubun, "kendilerine yollanmadığı hâlde alıcısı durumunda olan daha beş hükûmet [70]bulunduğunu söylemekteydi. Hem Çinlileri yüreklendirmek hem de Büyük Britanya hükûmetine Washington anlaşmasıyla üstlenmiş olduğu yükümlülükleri kibarca hatırlatmak için yazılmıştı bu mektup.

Öte yandan Stimson, Mançurya sorununa ilişkin olarak bir eylem programı da çiziyordu; bu program, Milletler Cemiyeti Asamblesi'nin gelecek toplantısında incelenmek üzere hazırlanmıştı. Mektup ayrıca Amerikan kamuoyuna da seslenmekte ve Washington anlaşmasına imza koymuş olan dokuz devletten her birinin, söz konusu anlaşma hükümlerinin çiğnenmesi hâlinde duruma el koyabileceği konusunda Japonya'yı uyarmaktaydı.

Hoover ve Borah tarafından onaylanan bu belge, 24 Şubat günü basına açıklandı.

Japon diplomasisi bunun üzerine taktik değiştirmeye karar verecekti [71]Zaten daha 31 Ocak 1932 günü Japon Başbakanı, ülkesinin savaşlara son vermek için müzakere masasına oturmaya hazır olduğunu Tokyo'daki bütün yabancı temsilcilere bildirmiş bulunmaktaydı.

Japonlar böylece hem Çin’de yeni bir sıçrama için hazırlık yapmak, hem de Mançurya’daki durumlarını pekiştirmek için zaman kazanmak istiyorlardı.

Bu arada Mançurya topraklarının hemen tümünü ele geçirmiş olan Tokyo hükûmeti, bu düpedüz ilhak hareketine bir nebze meşruluk kazandırma çabasına girdiler. Nitekim, satın almış oldukları Mançurya yetkililerinin de desteğiyle Japonlar, 18 Şubat 1932 günü, Mançurya’nın bağımsızlığını ilan ettiler. Hemen ardından, 9 Mart günü de Mançukuo adıyla bir kukla devlet kurdular.

Japonya, bu yeni devleti, 15 Eylül 1932 tarihinde resmen “tanıyacaktı” [72].

İki hükûmet arasında bu vesileyle yapılan anlaşma, Japonya’ya, çeşitli ticari ve siyasal ayrıcalıkların yanı sıra, Mançukuo toprakları üzerinde “ülkede asayişi sağlamakla yükümlü” askerî kuvvet bulundurma hakkını tanıyordu.

66 Henri Stimson, *Uzak Doğu bunalımı* (Amerikanca’dan çeviri). Moskova, 1937. s. 131.

67 Henri Stimson, *Uzak Doğu bunalımı* (Amerikanca’dan çeviri). Moskova, 1937. s. 138.

68 N.Terentiev, *Uzak Doğu’daki savaş yuvası* (Dışişleriyle görevli Halk Komiserliği yayınları). Moskova, 1934.

69 *Mançurya’nın işgali ve emperyalistlerin mücadelesi.* Yazılar ve belgeler Derlemesi (Komünizm Akademisi. Dünya Ekonomisi ve Politikası Enstitüsü Sömürge seksiyonu Çin kesimi yayınları). Moskova, 1932.

70 “Settlement” sözcügü, İngilizcede, “yerleşme yeri” ve dolayısıyle de “koloni” ya da “sömürge” ya da “etki alanı” anlamına gelmektedir (Çevirenin notu).

71 N.Terentiev, *Uzak Doğu’daki savaş yuvası* (Dışişleriyle görevli Halk Komiserliği yayınları). Moskova, 1934.

72 Henri Stimson, *Uzak Doğu bunalımı* (Amerikanca’dan çeviri). Moskova, 1937. s. 150.

8. LYTTON KOMİSYONU VE JAPONYA’NIN MİLLETLER CEMİYETİ’NDEN AYRILIŞ

Mançurya için “ Özerk Bölge” Sorunu

Zaman akıp geçiyor, ama Çin’deki askerî harekât bütün hızıyla devam ediyordu. Ve Milletler Cemiyeti’nin, Japonya’yı, çatışmanın, barışçı çözümüne getirme yolundaki çabaları sonuçsuz kalmaktaydı hep. Bu koşullar içinde Cenevre Asamblesi, Amerikan hükûmeti tarafından önerilen ve Çin’deki Japon ilhaklarını reddeden bir karar suretini 11 Mart 1932 günü onaylayacaktı[73]

Bu arada Lytton Komisyonu da kovuşturmasını sürdürmekteydi. Nitekim komisyon hazırladığı raporu 1932 sonbaharında Milletler Cemiyeti’ne sunmuş olacaktı. Her şeyden önce Japonların “titizlikle ve daha başlangıçta tasarlanmış bir plana göre” [74]hareket etmiş olduklarını saptıyordu rapor. Öte yandan komisyon, Çin askerî kuvvetlerinin Japon yurttaşlarının can ve mallarına hiçbir zaman saldırma niyeti taşımamış olduklarını da belirtiyordu.

Mançurya'nın aslında bir Çin toprağı olduğunu; ama Japonların, ülkenin Güney'indeki demiryolu kesimine yığdıkları silahlı kuvvetler aracılığıyla Mançurya'da fiilî iktidarı uzun yıllar ellerinde tuttuklarını hatırlatan komisyon, şöyle sonuçlandırmaktaydı raporunu:

"Mançurya'daki Çin-Japon çatışmasının kökenini, işte bu durumda aramak gerekir"[75]

Milletler Cemiyeti'ne Manukuo hükûmetini tanımamasını ve Mançurya'nın uluslararası durumunu incelemek üzere hemen bir konferans toplamasını salık veren Lytton Komisyonu, kendi yönünden, bu ülkenin özel rejimli bir "özerk bölge" statüsüyle donatılmasını önermekteydi [76]. Söz konusu özel rejim, Çin devletinin toprak ve yönetim bütünlüğünü garanti altına alacağı gibi, Mançurya'ya geniş bir özerklik tanıyacak ve Japonya'nın bu ülkedeki hak ve çıkarlarının korunmasını da sağlayacaktı.

İngiliz Diplomasisinin " Japoncu" Tavrı

Milletler Cemiyeti'nin yeni Asamblesi tarafından 24 Şubat 1933 günü kabul edilen karar sureti de, Lytton Komisyonu'nun telkinlerinde gördüğümüz aynı belirsizliğin izlerini taşımaktaydı. Gerçekten de bu karar Mançurya'nın ilhakını, 6 Şubat 1922 tarihli, "dokuzlar anlaşması"na aykırı ilan eder ve gayrı meşru olarak kınarken, Japonya'nın bu Çin topraklarında "özel hak ve çıkarları" [77]bulunduğunu kabul etmekten de geri kalmıyordu.

27 Şubat günü Avam Kamarası'nda yaptığı bir konuşmada Büyük Britanya Dışişleri Bakanı Simon, ülkesinin Japonya'ya müdahalede bulunmayı tasarlamadığını tekrarlayacaktı [78]. Yine aynı konuşmada, İngiliz hükûmetinin Çin'e silah satışını yasakladığını da açıklıyordu Simon.

Büyük Britanya hükûmetinin Milletler Cemiyeti ile uzlaşmazlık hâlinde olduğu apaçık ortaya çıkmış bulunmaktaydı. Kaldı ki İngiltere dışişleri bakanı, daha Cenevre'de Japonya'nın savunuculuğunu almıştı üzerinde. Ve

bütün Amerikan basını, İngiltere'nin "Japoncu"[79] tutumundan söz etmeye koyulmuştu. Gerçekten de Japonya'nın Milletler Cemiyeti'ndeki baş delegesi Matsuoka, kurulda yaptığı bir konuşmada şöyle diyecekti:

"Sir John Simon, benim şu kötü İngilizce'mle on günden beri siz Sayın dinleyicilerime bir türlü anlatmayı başaramadığım şeyi, yarım saatte ve özlü bir şekilde açıklamış bulunuyor. Ve ben hükûmetim adına bundan büyük bir memnunluk duyduğumu bildiririm"[80]

Amerika Birleşik Devletleri'nin tavrı ise, Dışişleri Bakanı Stimson'un bildirisinde açıklanacaktı:

"Birleşik Devletler hükûmetinin, Çin-Japon çatışması tarafından yaratılan durum karşısındaki görüş ve niyetleri, genel çizgileri içinde, Milletler Cemiyeti'nin görüş ve niyetlerine denk düşmektedir. Ortak ereğimiz, barışın korunmasından ve uluslararası uzlaşmazlıkların barışçı yollarla çözümünün sağlanmasından başka bir şey değildir [81]"

Stimson, bildirisinde daha sonra, Amerika Birleşik Devletleri hükûmetinin, Lytton Komisyonu raporunda varılan sonuçları benimsediğini ve söz konusu çatışmanın çözümü konusunda Cenevre Asamblesi tarafından önerilen ilkelere tamamen katıldığını da belirtmekteydi.

Sovyet Diplomasisinin Genel Tutumu Hakkında

V. Molotov'un Açıklaması

Milletler Cemiyeti Sovyet hükûmetini de kararına katılmaya çağırdığında Moskova, şu açıklamaların yer aldığı bir cevap verecekti:

“Bugün dünya çapında bir yangına yol açma tehlikesi yaratmış olan Çin-Japon çatışmasının yayılıp genişlemesini elindeki tüm olanaklarla önleme çabasında bulunan Sovyet hükûmeti, çatışmanın silahlı şekle dönüştüğü andan itibaren kesin bir tarafsızlık politikası izlemiştir. Dolayısıyla da Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği, öteden beri güde geldiği barış politikasına yine bağlı kalarak, söz konusu çatışmanın hızla ve adaletli bir şekilde çözümünü ve Uzak Doğu’da barışın yeniden kurulup sürdürülmesini sağlayacak öneri ve önlemlere, bu önlem ve öneriler ister uluslararası kurumlar tarafından, ister tek tek hükûmetler tarafından yapılmış olsun, katılmaya hazırdır[82]”

Ve işte bu görüşleri göz önüne alan Sovyet hükûmeti, Milletler Cemiyeti’nin bu konuda almış olduğu kararlara katılmanın kendisi için olanak dışı kaldığını bildirmekteydi[83].

Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği Merkez Yürütme Komitesi’nin 3.toplantısına, 23 Ocak 1933 günü, Dışişleriyle görevli halk komiseri V.Molotov tarafından sunulan rapor, Sovyet hükûmetinin, aralarında Japonya da bulunmak üzere bir dizi ülkeyle imzaladığı saldırmazlık anlaşmalarını konu almaktaydı. Söz konusu anlaşmaların Sovyet diplomasisinin hiç de küçümsenmeyecek birer başarısı olduğunu belirten rapor şöyle diyordu:

“Biz o düşüncedeyizdir ki, Polonya, Finlandiya, Letonya ve Estonya ile yapılmış olan saldırmazlık paktlarını, evrensel barış için verilen mücadele bakımından Sovyet hükûmetinin aktifine yazmak gerekir. Gerçekten de söz konusu anlaşmaların imzalanmış ve onaylanmış olmalarının, barışın korunup sürdürülmesi bakımından, büyük önem taşıdıklarına inanmaktayız” [84]

Bu arada, anti sovyetik bir eylem tutkusundan hâlâ vazgeçmemiş olan Sovyet düşmanları, Uzak Doğu olaylarından bu amaçla yararlanma denemesine girişmişlerdi. Nitekim Fransa’ya yerleşmiş olan Beyaz Ruslar, bu ülkenin Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği’ne savaş ilan etmesi için ısrarla ve açıktan açığa bir basın kampanyası sürdürmekte; ayrıca da art arda provokasyon yapmaktaydılar.

Örneğin 5 Mart 1932 günü Tvardovski adlı Beyaz Rus, Almanya’nın Moskova büyükelçiliği müsteşarı Stern’i öldürmüştü. Yine aynı dönemde, Paris’e göçmüş olan Beyazlardan Gorgulov da Fransa Cumhurbaşkanı Paul

Doumer'i öldürecekti. Ve Doumer'in katili, eski Rus generallerinden Miller'in başkanlığı altında kurulmuş bulunan Rus Askerleri Derneği'nin elinde basit bir oyuncaktan başka bir şey değildi.

Nitekim söz konusu derneğin, Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği'ne silahlı müdahale gereğini savunan ve Renaissance adını taşıyan bir basın organı da vardı. Ayrıca Gorgulov, yargılanması sırasında bu cinayeti, sırf bir Fransız-Sovyet savaşı çıkartmak amacıyla işlediğini de itiraf etmekten kaçınmayacaktı[85]

İşin ilginç yanı, bu cinayeti tertipleyenlerin Fransız-Sovyet saldırmazlık anlaşmasının gerçekleşmesini uzunca bir süre için engelleyebilmiş oluşlarıdır. Gerçekten de bu anlaşma, ancak 1933 yılının Şubat'ında yürürlüğe girecektir [86]

"Aşırı Temkin" Sorunu

Ne var ki, Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği'ne düşman olan emperyalist hükûmetler, Sovyetlerin -örneğin Beyaz göçmenler gibi- herkesçe bilinen yeminli düşmanlarının hizmetinden yararlanmakla kalmıyorlardı sadece; ayrıca, ülke içindeki yurt hainlerini de kullanıyorlardı. Ve bu sonuncular arasında, Sovyetler Birliği yönetim kadrolarında ve hatta komünist partisi içinde sorumlu mevkilerde bulunan kimseler de vardı[87]. Nitekim sağcı Troçkist örgütün yargılanması sırasına meydana çıkan gerçeklerden biri de, yabancı devletlerin hizmetinde casus olarak çalışan Troçki ve Buharin ajanlarının, halkın moralini yıkmak ve Kızıl Ordu'nun savaş gücünü sarsmak amacıyla sürekli sabotaj eylemlerine giriştikleriydi[88]

Ama bütün bu kışkırtmalar ve yeni bir müdahale savaşına yönelik hazırlıklar karşısında Sovyetler Birliği hükûmeti, uyanıklığından ve soğukkanlılığından hiçbir şey yitirmemekte ve Sovyet diplomasisi de artık

gelenekselleşen dış politika anlayışının ilkelerine sımsıkı bağlı kalmakta devam etmekteydi.

Nitekim Dışişleriyle görevli halk komiseri V.Molotov, Sovyet hükûmetinin tavrını “aşırı temkinli” olarak niteleyen Japon Dışişleri Bakanı Uşida’ya cevap verirken, şunları söylüyordu:

“Şu noktayı açıkça belirtmek isterim ki burada söz konusu olan, salt bir “aşırı temkin” değildir. Sovyet politikası, zorunluluğunu evrensel barışın gereklerinden ve hükûmetimizin yabancı ülkelerle olan ilişkilerini pekiştirmek arzusundan alan ve uluslararası durumun hiçbir yanını gözden uzak tutmayan bir politikadır. Ve Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği, şu ya da bu hükûmet bu konuda ne düşünürse düşünsün, güde geldiği barış politikasından vazgeçmeyecektir[89]

Japonya Milletler Cemiyeti’nden Ayrılıyor (27 Mart 1933)

Japon hükûmeti, Lytton Komisyonu’nun önerilerini kesin bir dille reddetmişti. Nitekim, aynı zamanda Japonya’nın Mukden büyükelçiliğiyle de görevlendirilmiş olan Mançurya’daki Japon ordusu başkomutanı General Muto şöyle diyordu:

“Lytton Komisyonu’nun bu konuda görüşleri ve sonuçları ne olursa olsun, Japon hükûmeti Mançurya’daki politikasına devam edecektir.” [90]

Cenevre Asamblesi’ndeki Japon delegesinin tavrı da, daha az kesin değildi.

Nitekim, Milletler Cemiyeti’nin Lytton Komisyonu tarafından hazırlanan rapor konusunda vardığı karara karşılık olarak Japon hükûmeti, 27 Mart 1933 günü Milletler Cemiyeti’nden çekilmeye karar verdiğini açıklayacaktı. Tokyo’da yayınlanan bildiride şöyle denilmekteydi:

“Bu kararın temelinde, Uzak Doğu’da sürekli bir barışın kurulmasını sağlamaya elverişli politikanın ne olduğu konusunda, Japonya ile Milletler Cemiyeti arasında beliren derin görüş ayrılıkları bulunmaktadır.”[91]

Japon Militaristler Maskelerini Çıkartıyorlar

Japon militaristleri, savaşçı eğilimlerini gizlemeye gerek görmüyorlardı artık. Nitekim Japon orduları başkomutanı General Araki, o sırada yayınladığı bir bildiride, başında bulunduğu silahlı kuvvetleri, Japonya'nın dünya hegemonyası için giriştiği mücadelede, gerekirse can vermeye çağırmaktaydı. Şöyle diyordu Japon kumandanı:

"Bugün İmparator, hükûmet tarafından alınmış olan Milletler Cemiyeti'ni terk etme kararını onaylamış bulunmaktadır. Böyle bir tavrı bizim için zorunlu kılan, Japonya'nın Uzak Doğu'da barışın korunmasını ve sürdürülmesini amaçlayan geleneksel politikası konusunda, Cenevre Asamblesi ile aramızda beliren görüş ayrılıkları olmuştur."[92]

Japon emperyalizminin kararını böylece gerekçelendiren Araki, çağrısının daha sonraki kısmında da asıl amaçlarını şu sözlerle dile getiriyordu:

" Bugün ortaya çıkmış bulunan siyasal duruma bakarak kesinlikle söyleyebiliriz ki, bizim için uzun bir süre boyunca teyakkuz hâlinde kalmak bir zorunluluk olmuştur. Şu anda her Japon subayına ve her Japon askerine düşen görev şudur: Yaşadığımız tarihsel anın ciddiliğinin bilincine varmak, ordunun yüceliğini korumak için birbirlerine olan bağlılıklarını bir kat daha pekiştirmek ve gerek ülke içindeki, gerekse yurt dışındaki prestijini durmaksızın artırmak."[93]

Japonya, Milletler Cemiyeti'nden ayrılmakla, Versay-Washington sistemini oluşturan bütün anlaşmaları da de facto (fiilî) bir şekilde ve tek taraflı olarak bozmuş bulunmaktaydı. Açıkça beliren bir nokta vardı artık: Japonya'nın Uzak Doğu'da giriştiği eylem, Almanya ve İtalya'nın Avrupa'da giriştikleri eylemle tıpatıp aynı aşamalardan geçerek ilerliyordu. Askerî diktatoryaların saldırgan koalisyonu, ikinci büyük yangına doğru, kararlı adımlarla yola çıkmaktaydı

73 Henri Stimson, *Uzak Doğu bunalımı* (Amerikanca'dan çeviri). Moskova, 1937. s. 153.
74 F.P.Chambers, *The age of conflict: A contemporary world history;* 1914-1943. New York, 1943. s. 822
75 N.Terentiev, *Uzak Doğu'daki savaş yuvası* (Dışişleriyle görevli Halk Komiserliği yayınları). Moskova, 1934.
76 *Mançurya'nın işgali ve emperyalistlerin mücadelesi.* Yazılar ve belgeler Derlemesi (Komünizm Akademisi. Dünya Ekonomisi ve Politikası Enstitüsü Sömürge seksiyonu Çin kesimi yayınları).

Moskova, 1932.
77 *League of Nations.* Report by the Secretary-General on the action taken by the League on the Sino-Japanese dispute (Milletler Cemiyeti yayınları). Cenevre, 1932.
78 *League of Nations.* Report of the Commission of Inquiry (“Lytton Report”). Cenevre, 1932, bölüm III, s. 330 (Milletler Cemiyeti yayınları).
79 *Mançurya’nın işgali ve emperyalistlerin mücadelesi.* Yazılar ve belgeler Derlemesi (Komünizm Akademisi. Dünya Ekonomisi ve Politikası Enstitüsü Sömürge seksiyonu Çin kesimi yayınları). Moskova, 1932.
80 N.Terentiev, *Uzak Doğu’daki savaş yuvası* (Dışişleriyle görevli Halk Komiserliği yayınları). Moskova, 1934.
81 *Daily Telegraph and Morning Post* gazetesi, 28 Şubat 1933 tarihli sayı, s. 1, “Dışişlerinin Japonya’ya ilişkin açıklaması” başlıklı haber.
82 N.Terentiev, *Uzak Doğu’daki savaş yuvası* (Dışişleriyle görevli Halk Komiserliği yayınları). Moskova, 1934.
83 *Mançurya’nın işgali ve emperyalistlerin mücadelesi.* Yazılar ve belgeler Derlemesi (Komünizm Akademisi. Dünya Ekonomisi ve Politikası Enstitüsü Sömürge seksiyonu Çin kesimi yayınları). Moskova, 1932.
84 *New York Herald Tribune* gazetesi, 25 Şubat 1933 tarihli sayı, s. 1, “Çin-Japon uyuşmazlığı karşısında kararlı bir tavır” başlıklı yorum.
85 *İzvetisia* gazetesi, 8 Mart 1933 tarihli sayı, s. 1, “Dışişleriyle görevli Halk Komiserliği’nin Milletler Cemiyeti’nin çağrısına cevabı” başlıklı haber.
86 *Mançurya’nın işgali ve emperyalistlerin mücadelesi.* Yazılar ve belgeler Derlemesi (Komünizm Akademisi. Dünya Ekonomisi ve Politikası Enstitüsü Sömürge seksiyonu Çin kesimi yayınları). Moskova, 1932.
87 V.Molotov, *Sosyalizm ve barış mücadelesi.* Moskova-Leningrad, 1935, s. 413.
88 *L’Humanité* gazetesi, 5 Haziran 1932 tarihli sayı, s. 1, “İbret verici bir itiraf” başlıklı yazı.
89 V.Molotov, *Sosyalizm ve barış mücadelesi.* Moskova-Leningrad, 1935, s. 421.
90 Stalin, *Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği Komünist (Bolşevik) Partisi Merkez Komitesi tarafından (adına) Parti XVII.Kongresi’ne 26 Ocak 1934 tarihinde sunulan siyasal kontrandü.* “Leninizmin sorunla
91 rı”, 10.Baskı, Moskova-Leningrad, 1939, s. 433.
92 N.Terentiev, *Uzak Doğu’daki savaş yuvası* (Dışişleriyle görevli Halk Komiserliği yayınları). Moskova, 1934.
93 V.Molotov, *Sosyalizm ve barış mücadelesi.* Moskova-Leningrad, 1935, s. 415.

ELLİÜÇÜNCÜ BÖLÜM

SOVYETLER BİRLİĞİ
VE SİLAHSIZLANMA SORUNU (1932-1933)

1. BARIŞÇI DİPLOMASİNİN İFLASI

Hesaplı Bir Tarihleme

Versay ve Washington antlaşmalarının Japonya tarafından çiğnenişi, hiçbir ciddi tepkiyle karşılaşmamıştı. Barışçı diplomasi geleneğinde birinci derecede rol oynayan "manevi baskı" metotlarının geçersizliği tüm açıklığıyla çıkmıştı ortaya: Gerçekten de söz konusu metotlar, barışın korunup sürdürülmesine katkılı olmak şöyle dursun, tam tersi doğrultuda bir etki yaratmışlardı.[1]O bitip tükenmek bilmeyen-silahsızlanma, tazminatlara çözüm bulma, "Avrupa'yı kalkındırma", vs.-konferanslarıyla, sorunları çözmek yerine ortaya yeni sorunlar çıkaran barışçı diplomasi aygıtı da, onun yanı sıra sayısız Asambleleri, komisyonları ve alt komisyonlarıyla Milletler Cemiyeti de, savaş kundakçılarına hiçbir şekilde söz geçiremiyorlardı. Öyle ki, faşist saldırganlar "Cenevre barışçıları"yla[2]açıktan açığa alay etmekteydiler.

Uluslararası silahsızlanma konferansı arifesindeki siyasal ortam işte bu idi. Toplantının tarihi de hesaplı bir rastlantı sonucu saptanmıştı. Bakınız, konferans başkanı Henderson'un sekreteri Noel Baker bu konuda ne diyor:

“Bazı önde gelen sorumlulara göre Japon genel kurmayı, Mançurya’nın istilasına, Avrupalı silah fabrikatörleriyle anlaşmaya vardıktan sonra karar vermiştir. Ve harekâtın başlatılması silahsızlanma konferansının başlama tarihine rastlatılarak konferans, daha açılırken, etkisiz ve sonuçsuz hâle getirilmek istenmiştir.[3]

Japonya’dan Almanya’ya

Japonyalı saldırganlarla Avrupalı silah tüccarları arasındaki çıkar birliğinden daha da önemli olan bir başka nokta vardı: Çin’deki savaşla Orta Avrupa olayları arasındaki derin bağlantı.

Gerçekten de Japonya’nın giriştiği deneyin başarıyla sonuçlanışı, Alman emperyalistlerine büyük bir cesaret kazandırmıştı.[4]Nitekim Alman diplomasisinin barış anlaşmalarına karşı verdiği mücadele, böylece yeni bir aşamaya, Versay sisteminin düpedüz reddi aşamasına girecekti.

Hareketin öncülüğünü Nasyonal-Sosyalist parti yapıyordu. Küçük burjuvaziyi –ki kendilerini bu sınıf iktidara getirecekti sonunda– davalarına kazanmak için Naziler, dolu dizgin bir demagojik propaganda başlatmışlardı. Gerçekten de Hitlerciler, savaş sonrasında Almanya’nın üzerine çöken bütün yıkımları Versay antlaşmasına yükleyerek, halk yığınlarının öfkesini kamçılamaktaydılar. [5]İflas etmiş ve umutsuzluğa gömülmüş milyonlarca Alman, “ulusal devrim”, “Weimar’lı yeteneksizlere karşı”, “Versay diktasına son”, vs. gibi faşist sloganlara kapılıp gidiyordu.

Ama Hitlerciler bununla da yetinmeyeceklerdi. Demagojik kampanyaları Almanya’nın sınırlarını aşıp bütün dünya kamuoyunda yankı uyandıracaktı. Nazilere göre, böylece Versay Barış Antlaşması tüm Almanya’yı tehdit altında tutan devrimci hareketin biricik sorumlusu durumuna giriyordu.

Hitler’den Seçmeler

1931 aralık ayında yaptığı bir radyo konuşmasında Hitler, şöyle diyordu:

“Şundan kesinlikle eminiz ki, komünizmin Almanya’da kazanacağı bir zafer, dünya çapında, bir felaketin başlangıcı olacaktır. Sovyetlerin kızıl bayrağı Moskova’dan Hamburg’a ya da Heidelberg’e taşınıp dikildiği gün, dünyanın düzeleceği konusundaki umutlarımızı da gömmemiz gerekecektir.[6]

Ve şöyle devam ediyordu geleceğin insan kasabı:

“Almanya’da altı milyon komünist demek, bütün Avrupa için kızıl tehlike demektir. Komünizme karşı kesin ve öldürücü savaş Almanya’da verilecektir. Ve bu durumda insanlığı “Bolşevik vebası”ndan kurtarmakla yükümlü biricik ülke Almanya olduğuna göre, bu ülkeyi öbür Avrupa devletleriyle eşit duruma getirmek ve Versay zincirlerinden kurtarmak gerekmektedir.”[7]

Tam bir manyak inadı ve birinci sınıf bir şantajcı azmiyle Hitler, kapitalist dünyada uyandırmayı hesapladığı paniğin sonuçlarını beklemekteydi. Hesap basitti ve gerçek bir temele dayanmaktaydı: Bir dünya devrimi olasılığı karşısında dehşete kapılacak olan korkak ve satılmış Anglo-Amerikan politikacıları, Almanya’da Nasyonal-Sosyalistleri ister istemez desteklemek zorunda kalacak ve faşist bir hükûmetin iktidara gelmesine karşı çıkamayacaklardı.[8]

Roma ve Londra Temasları

Geleceğin Reich diktatörü, faşist İtalya ile bir yakınlaşma arayışına da girmiş bulunuyordu bu arada. Nitekim Hitler’in baş uşağı Goering daha

1931 Mayısında, Mareşal Balbo ile temasa geçmiş ve Hitlercilerin eylem programını böylece Mussolini’ye aktarmıştı.

Ne var ki Hitler’in habercisi hiç de sıcak bir şekilde karşılanmayacaktı Roma’da[9]: Mussolini bağımsız bir politikayı yeğ tutmaktaydı.

Bir de somut nedeni vardı bu tavrın: Tyrol[10] sorunu iki ülke arasında ciddi çatışma vesilesi olmakta devam ediyordu. Gerçi daha 1930 yılında Hitler, “Tyrol’ün İtalya’ya kendi iradesiyle ve plebisit yoluyla”[11]geçtiği şeklindeki İtalyan tezini kabule yanaşmıştı. Ama 1931 yılında Nazi yöneticilerinden Dr.Franck, Innsbruck’ta yapılan bir öğrenci toplantısında şöyle söylüyordu:

“Güney Tyrol’den Karadeniz’e uzanacak olan geleceğin büyük Almanya’sı, bugün Anayurttan ayrılmış bulunan toprakları fethetmesini elbette başaracaktır.”[12]Bu sözler İtalya’da sert bir tepkiyle karşılaşınca da Hitler, tilmizi (bir ulunun peşinden giden) tarafından yapılan konuşmanın basına yanlış yansıtıldığı şeklinde bir açıklamada bulunmak zorunda kalmıştı.

1931 yılının Aralık ayında da Hitler, dış politika “kuramcıs”ı olarak tanınan Rosenberg’i Londra’ya gönderecekti. Nazi temsilcinin görevi, İngiliz kamuoyunu Hitler’in iktidara gelişine hazırlamakta.

İngiliz kabinesinin hiçbir üyesi, Hitler’in adamını makamına kabul etmeye razı olmadı.[13] Dolayısıyla da Rosenberg ancak Muhafazakâr partinin bir iki lideri ve Büyük Britanya finans çevrelerinin belirli temsilcileri ile temaslarda bulunabilecekti.

İngiltere Bankası Genel Yönetmeni Mantagu Norman’la yaptığı bir görüşmede Rosenberg, Nasyonal-Sosyalist programda ticari borçların inkârı gibi bir şeyin katiyen yer almadığını, sadece ve sadece tazminatlar sorununun uzlaşma yoluyla çözümünün öngörüldüğünü açıklamıştı.

Büyük Britanya başkentindeki temasları sırasında Rosenberg, ayrıca, silahlanma sorunundan da uzunca söz etmiş ve Milletler Cemiyeti Anlaşması’nın bu sorunun belirli sürelerle revizyonunu öngören hükmünün uygulanmasını istemişti ısrarla.

İlke bakımından her on yılda bir söz konusu sorunun revizyondan geçmesi gerekmekteydi. Oysa Milletler Cemiyeti 1919 yılında kurulmuş olduğu hâlde silahlanma sorunu henüz bir revizyondan geçirilmiş değildi.

“İki Tehlike”

Hitler’in temsilcisi, bir yandan da, partisinin kamuoyunun gözünde bir “savaş partisi” olarak tanınmasından yakınmakta ve bunun bir haksızlık olduğunu öne sürmekteydi. Bu konuda şöyle diyordu Rosenberg:

“Biz bugün istesek de savaşacak durumda değiliz: Ne askerî programımız, ne paramız ve ne de silahımız var. Elimizdeki ordu ise, barış anlaşması hükümleriyle, alabildiğine kısıtlanmış olan bir ordudur.”[14]

Hitler de, kendi yönünden, Südetlerdeki Nazi temsilcilerine yaptığı bir konuşmada aynı savı öne sürmekteydi:

“Biz savaş istemiyoruz. Nerede olursa olsunlar bütün Almanların eşit haklar elde etmeleri için mücadele etmekteyiz biz.”[15]

Ve geleceğin acımasız diktatörü şantaj dolu konuşmasına şöyle devam ediyordu:

“Avrupa’da bir savaş çıkması demek, bolşevizme bütün kapıların ardına kadar açılması demektir. İlk top sesiyle birlikte komünist devrim de bütün Avrupa başkentlerinde boy gösterecektir.”[16]

Yine aynı dönemde bir başka konuşmada da şunları söylemekteydi Hitler:

“Barışı tehdit edenler, Alman Nazileri değildir. Fransız militarizmi ve Rus bolşevizmi: İşte dünyamızın huzur içinde gelişmesine engel olan iki büyük tehlike.”[17]

Ekonomik Şantaj ve Fransa

İngilizlerin yakınlığını kazanma çabasında olan Führer, Nazilerin ne Hindistan’da ve ne de herhangi bir başka yerde Büyük Britanya İmparatorluğu’nun çıkarlarına hiçbir zaman göz dikmemiş olduklarını söylüyorlardı durmadan.

Amerikalıları ise, Almanya tazminatları ödemeye devam ettiği takdirde, bu durumdan en fazla Anglo-Sakson ülkelerin zarar göreceğine inandırmaya çalışmaktaydı. Şöyle akıl yürütüyordu Hitler bu konuda:

Gerçekten de Almanya, yükümlülüklerini yerine getirebilmek için, ihracatını maksimum ölçüye çıkarmak zorunda kalacak; bunu gerçekleştirebilmek için de, rakipler bakımından, korkunç bir dampinge başvuracaktı ister istemez. Böylece kendini işsizlik afetinden koruyan tek ülke hâline de gelecekti. Hem iyi kaliteli hem ucuz Alman malları her piyasada rahatça sürüm olanağı bulabilirdi. Ve Hitler soruyordu: Versay Antlaşması'nın nişanladığı hedef bu mudur diye?

Söz konusu anlaşmanın Almanya'ya Fransa tarafından empoze edildiğini, Fransa'nın amacının da önce Avrupa'da, sonra da fırsat bulursa bütün dünyada üstünlük kurmak olduğunu ileri süren Führer şöyle diyordu:

"Fransa'nın mali baskı ve siyasal şantaj metotlarını uzun bir süre uygulamasına fırsat tanındığı takdirde, en sonunda bütün gezegen Fransızlaşacak ve böylece Fransa da dünya hegemonyası düşünü gerçekleştirmiş olacaktır."[18]

Bu arada Fransız basını da Hitler'in, dünün müttefikleri arasına nifak sokarak tazminatların revizyonunu ve Versay Barış Antlaşması'ndaki askerî hükümlerin ortadan kaldırılmasını sağlamaya yönelik manevralarını açığa vurmakta ve böylece bunların etkisiz kalmasını sağlamaya çabalamaktaydı.

Örneğin Le Temps gazetesi şunları yazıyordu.

"Bir yandan iç savaşı kışkırtan, bir yandan da anti-bolşevik bir haçlı seferi açılmasını isteyen Hitler, aynı zamanda Versay Antlaşması'na ve "Fransız militarizmi" dediği şeye karşı da savaşmaktadır. İşin aslında yapmak istediği, Fransa ile Anglo-Sakson ülkelerinin arasını açmaktır."[19]

Fransız gazetecisi unutuyordu ki Hitler'in aynı zamanda başarmaya uğraştığı bir başka iş de, demokratik ülkelerle Sovyetler Birliği arasında bir uçurum açmaktır ve Hitler en baş döndürücü tasarılarını bu "Doğu gediği" üzerine kurmaktadır [20]

1 N.Terentiev, *Uzak Doğu'daki savaş yuvası* (Dışişleriyle görevli Halk Komiserliği yayınları). Moskova, 1934.

2 N.Terentiev, *Uzak Doğu'daki savaş yuvası* (Dışişleriyle görevli Halk Komiserliği yayınları). Moskova, 1934.

3 *Pravda* gazetesi, 2 Nisan 1933 tarihli sayı, s. 1, "Japonya açık konuşuyor" başlıklı yorum.

4 *Pravda* gazetesi, 2 Nisan 1933 tarihli sayı, s. 2, “Japonya açık konuşuyor” başlıklı yorumun devamı.
5 Stalin, *Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği Komünist (Bolşevik) Partisi Merkez Komitesi tarafından (adına) Parti XVII.Kongresi’ne 26 Ocak 1934 tarihinde sunulan siyasal kontrandü.* “Leninizmin sorunları”, 10.Baskı, Moskova-Leningrad, 1939, s. 467.
6 İ.Lenin, *Almanya ve Japonya’da sürdürülen savaş propagandası* (Komünizm Akademisi. Dünya Ekonomisi ve Politikası Enstitüsü “Savaşla Mücadele” Seksiyonu yayınları). Moskova-Leningrad, 1934.
7 *Mançurya’nın işgali ve emperyalistlerin mücadelesi.* Yazılar ve belgeler Derlemesi (Komünizm Akademisi. Dünya Ekonomisi ve Politikası Enstitüsü Sömürge seksiyonu Çin kesimi yayınları). Moskova, 1932.
8 Stalin, S*ovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği Komünist (Bolşevik) Partisi Merkez Komitesi tarafından (adına) Parti XVII.Kongresi’ne 26 Ocak 1934 tarihinde sunulan siyasal kontrandü.* “Leninizmin sorunları”, 10.Baskı, Moskova-Leningrad, 1939, s. 481.
9 Stalin, *Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği Komünist (Bolşevik) Partisi Merkez Komitesi tarafından (adına) Parti XVII.Kongresi’ne 26 Ocak 1934 tarihinde sunulan siyasal kontrandü.* “Leninizmin sorunları”, 10.Baskı, Moskova-Leningrad, 1939, s. 500.
10 Trol: Avusturya İmparatorluğunun Alpler bölgesi. 1919 yılında Avusturya ve İtalya arasında paylaşıldı. Bugün Avusturya’nın İnn vadisinde turistik bir bölgenin adıdır.
11 İ.Lenin, *Almanya ve Japonya’da sürdürülen savaş propagandası* (Komünizm Akademisi. Dünya Ekonomisi ve Politikası Enstitüsü “Savaşla Mücadele” Seksiyonu yayınları). Moskova-Leningrad, 1934.
12 İ.Lenin, *Almanya ve Japonya’da sürdürülen savaş propagandası* (Komünizm Akademisi. Dünya Ekonomisi ve Politikası Enstitüsü “Savaşla Mücadele” Seksiyonu yayınları). Moskova-Leningrad, 1934.
13 V.Molotov, *Sosyalizm ve barış mücadelesi.* Moskova-Leningrad, 1935, s. 444.
14 *Corriere della Sera* gazetesi, 26 Mayıs 1931 tarihli sayı, s. 1, “Almanya’dan haber var, ama bu eski bir haber” başlıklı yorum.
15 *Corriere della Sera* gazetesi, aynı tarihli sayı, s. 3, “Almanya’dan haber var, ama bu eski bir haber” başlıklı yorumun devamı.
16 İ.Lenin, *Almanya ve Japonya’da sürdürülen savaş propagandası* (Komünizm Akademisi. Dünya Ekonomisi ve Politikası Enstitüsü “Savaşla Mücadele” Seksiyonu yayınları). Moskova-Leningrad, 1934.
17 *Daily Telegraph and Morning Post* gazetesi, 22 Aralık 1931 tarihli sayı, s. 1, “Rosenberg eli boş mu dönüyor?” başlıklı yorum.
18 İ.Lenin, *Almanya ve Japonya’da sürdürülen savaş propagandası* (Komünizm Akademisi. Dünya Ekonomisi ve Politikası Enstitüsü “Savaşla Mücadele” Seksiyonu yayınları). Moskova-Leningrad, 1934.
19 *Aynı yapıt.*
20 İ.Lenin, *Almanya ve Japonya’da sürdürülen savaş propagandası* (Komünizm Akademisi. Dünya Ekonomisi ve Politikası Enstitüsü “Savaşla Mücadele” Seksiyonu yayınları). Moskova-Leningrad, 1934.

2. SİLAHSIZLANMA KONFERANSI

Stimson'un Teşhisi

Uluslararası silahsızlanma konferansı, işte emperyalist ülkeler arasında gittikçe biraz daha keskinleşen bu çelişkiler atmosferi içinde, 2 Şubat 1932 günü Cenevre'de açıldı.

Amerika Dışişleri Bakanı Stimson'un tanıklığına göre, "Bütün dünyayı bir defetizm (Defet: Kitap yapraklarının dağılması. Burada; dağılmışlık, umutsuzluk anlamında kullanılmıştır.)[21] havası sarmış bulunmaktaydı". Cenevre'de, Milletler Cemiyeti'nin olaylar üzerinde ufacık bir etkisini gözleyen küçük uluslar arasında "derin bir umutsuzluk"[22] hüküm sürüyordu. Cenevre Asamblesi'nin güçsüzlüğü ve uluslararası borçlar, tazminatlar, silahsızlanma, güvenlik vs. gibi sorunları çözme konusunda elinde bulunan yetkilerin etkisizliği her gün biraz daha belirginleşmekteydi. Yitip gidiyordu barışçı hayaller.

Cenevre'deki Fransız delegasyonunun tavrını belirleyen öğe, Almanya'nın gittikçe artan saldırganlığının yarattığı korku idi.

Fransızlar, o eski mi eski tasarılarını, Milletler Cemiyeti'nin buyruğunda iş görecek bir "uluslararası ordu" kurma tasarısını, sürdüler yeniden ortaya. Söz konusu tasarının hükümlerine göre Milletler Cemiyeti'ne üye olan devletlerden her biri gerek kara, deniz ve hava kuvvetlerinin, gerekse sivil hava gücünün belli bir kısmını Cemiyet'in emrine vermekle yükümlü tutulmaktaydı.

Fransız delegasyonu, ayrıca, Fransa'nın güvenliğini sağlayacak bütünleyici garanti anlaşmaları yapılmasını ve yeni askerî ittifaklar kurulmasını talep ediyordu ısrarlar. Paris diplomasisinin gözünde önemli olan Fransa'nın, Almanya'ya oranla, askerî üstünlüğünün her ne pahasına olursa olsun korunup sürmesiydi.

Alman Diplomasisinin Taktiği

Almanya'ya gelince: Hazırlık Komisyonu'nda izlediği hareket çizgisinden şaşmamaktaydı.

Konferans arifesinde bütün Alman burjuva partileri bir ittifak kurarak, "Almanya'nın öbür ülkelerle silahlanma alanında eşit tutulması"nı talep ettiler.[23]

Alman delegasyonunun başkanı Brüning de, toplantılardan birinde şunları söyleyecekti:

"Alman hükûmeti, tüm halkının da kesin desteğiyle, silahsızlanmanın genel kılınmasını istemektedir. Alman halkı, bütün uluslar için hak ve güvenlik eşitliği talep ediyor."[24]

Konferansı "çekip çeviren"[25] İngiliz delegasyonuydu. Ne var ki, doğrudan doğruya Büyük Britanya basını bile, İngiliz delegasyonunun şefi Henderson tarafından yapılan açılış konuşmasında "yapıcı bir politikanın gölgesini bile aramamak"[26]gerektiğini belirtecekti.

Gerçekten de İngilizlerin konferanstaki tutumu, Almanya'ya karşı takındıkları tavrın bulanıklığını ve çift anlamlılığını olduğu gibi yansıtmaktaydı. Şöyle ki: "Avrupa dengesinin yeni baştan kurulması" gerektiğini savunanlar, "silahlanma eşitliği"ni de istiyorlardı.[27] Hitlerci demagojinin etkisinde kalan kimilerine göre ise Almanya'yı Fransa'ya karşı, kimilerine göre de Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği'ne karşı, silahlandırmak koşuldu. Observer başyazarı Garwin gibi bazı etkili gazeteciler, expressus verbus[28] bir şekilde, Versay Barış Antlaşması'nın Almanya lehine revizyonunu istemekteydiler.

8 Şubat 1932 günü yapılan toplantıda John Simon, İngiliz tasarısını okudu. Büyük Britanya Dışişleri bakanı, deniz altı filolarının ve kimyasal silahların yok edilmesini, zorunlu askerlik hizmetinin kaldırılmasını, Londra ve Washington deniz anlaşmalarının geçerliliğinin yeni baştan ve bütün taraflarca onaylanmasını ve silahları denetlemekle yükümlü bir daimî komisyon kurulmasını önermekteydi.

İtalya Sahnede

Bütünleyici garantiler konusuna ilişkin Fransız istekleri, Fransa'nın güçlenmesinden ürken İngilizlerin muhalefetiyle karşılaşmıştı. Büyük Britanya delegasyonu, bu konuda Locarno anlaşmalarıyla yetinebileceğini savunmaktaydı.

Amerika Birleşik Devletleri temsilcisi Gibbson, kara kuvvetlerini, yurt içinde asayişin sağlanması için zorunlu kontenjana indirme önerisinde bulundu Asamble'ye. Öte yandan, yine Amerikalılara göre, deniz kuvvetlerinin toplam tonajında da bütün ülkeler için eşit orantıda bir indirim yapılmalıydı.

Japonya, bütün bu öneriler karşısında, kendisinin Pasifik'te özel bir konumu olduğunu ileri sürmekte; dolayısıyla da Londra ve Washington anlaşmalarının revizyonunu istemekteydi.

İtalya ise Almanya'yı destekliyordu. Romalı faşistler, böylece, bazı topraklarına göz dikmiş oldukları Fransa'yı güçsüz düşürme umudundaydılar. Ne var ki gerek Tyrol, gerekse Güney Doğu Avrupa'yı etkileme konularındaki İtalyan-Alman uzlaşmazlığı ciddiliğinden hiçbir şey yitirmemiştir. İşte bundan dolayıdır ki İtalyanlar, bir yıl boyunca hiçbir devletin yeniden silahlanmasını savunmamaktaydılar.

Bu garip barışçılık anlayışının belli başlı nedenlerinden biri, ekonomik bunalım sonucu İtalya'nın karşılaştığı büyük parasal zorluklardı. Gerçekten de Roma hükûmeti, hiç değilse şimdilik, silahlı kuvvetlerini artırmaktan vazgeçmek zorunda duyuyordu kendini.

Buna karşılık aynı İtalya, deniz kuvvetleri konusunda en ufak bir ödüne yanaşmamakta ve Fransa ile kesin bir eşitlik talep etmekteydi.

21 *Deutsche Allgemeine Zeitung* gazetesi, 12 Aralık 1931 tarihli sayı, s. 1, "Adolf Hitler iki büyük tehlikeyi gösterdi" başlıklı haber.

22 *Deutsche Allgemeine Zeitung* gazetesi, 12 Aralık 1931 tarihli sayı, s. 3, "Adolf Hitler iki büyük tehlikeyi gösterdi" başlıklı haberin devamı.

23 İ.Lenin, *Almanya ve Japonya'da sürdürülen savaş propagandası* (Komünizm Akademisi. Dünya Ekonomisi ve Politikası Enstitüsü "Savaşla Mücadele" Seksiyonu yayınları). Moskova-Leningrad, 1934.

24 Stalin, *Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği Komünist (Bolşevik) Partisi Merkez Komitesi tarafından (adına) Parti XVII.Kongresi'ne 26 Ocak 1934 tarihinde sunulan siyasal kontrandü.* "Leninizmin sorunları", 10.Baskı, Moskova-Leningrad, 1939, s. 508.

25 "Defetizm" sözcüğü, Fransızcada "bozgun", "büyük yenilgi" anlamına gelen "défaite" sözcüğünden türemedir ve "bozgun korkusuna kapılarak hareket etme" anlamına gelir (Çevirenin notu).

26 Henri Stimson, *Uzak Doğu bunalımı* (Amerikanca'dan çeviri). Moskova, 1937, s. 166.

27 *Deutsche Allgemeine Zeitung* gazetesi, 28 Ocak 1932 tarihli sayı, s. 1, "İşte Alman ulusunun şaşmaz birliği" başlıklı yorum.

28 Expressus verbum (Latince); metinde, "çok acil bir şekilde" olarak, okunmalı.

3. SOVYETLER BİRLİĞİ'NİN SİLAHSIZLANMA KONFERANSI'NDAKİ TAVRI

Fiilî Silahsızlanma Sorunu

Sovyet delegasyonunun politikası, bütün konferans boyunca hiç değişmemiştir. Bir tek amaca yönelmişti bu politika: Fiilî silahsızlanma.

Nitekim Sovyet baş temsilcisi Litvinov, 11 Şubat 1932 gün yaptığı açılış konuşmasında, hükûmetinin, ulusal politika aracı olarak savaştan vazgeçmiş olduğunu belirtti yeniden. Ayrıca Sovyet delegasyonunun, daha hazırlık komisyonunun çalışmaları sürerken, yeni bir savaş tehlikesi üzerinde ısrarla durmuş olduğunu hatırlattı. Ama o zaman bu uyarıyı alaycı bir tavırla karşılayan emperyalistler, Rusları gereğinden fazla kötümser olmakla suçlamışlardı. Ve Konferans, top sesleri arasında açılmaktaydı şimdi!..

Şöyle diyordu Sovyet baş delegesi:

"Her ikisi de Milletler Cemiyeti üyesi olan ve 1928 Paris Anlaşması'na imza koymuş bulunan iki ülke, tam beş aydan beri, de jure (hukuken) değilse bile de facto (fiilen) savaş hâlindedir. Bu savaş noter tarafından kaydedilmiş ve onaylanmış değildir henüz, evet. Ama söz konusu

ülkelerden birinin büyük toprak parçaları öbürünün ordusu tarafından istila edilmiştir ve her iki tarafın düzenli silahlı kuvvetleri ellerindeki bütün araçları kullanarak amansızca savaşmakta, savaş alanında da binlerce ölü ve yaralı bırakmaktadırlar."[29]

Konuşmasının daha sonraki bölümünde de bir başka noktayı belirtmişti Litvinov:

"Şüphesiz ki bu olay Avrupa'dan uzakta olup bitmekte. Ama bugün artık kıtaların gerek ekonomik ve gerekse politik bakımdan birbirinden ayrı düştükleri söylenemez. Kaldı ki bugün Avrupa'da bile birbirleriyle toprak çekişmesi içinde bulunmayan iki komşu ülke gösteremezsiniz."[30]

Sovyet-Türk Fikir Birliği ve Büyük Britanya'nın Tutumu

Sovyet delegasyonu tarafından savunulan teze göre, sadece ve sadece, genel ve tam bir silahsızlanma yeterli bir barış garantisi meydana getirebilirdi. Nitekim işte bunun içindir ki Sovyet hükûmeti, tümel bir silahsızlanma anlaşması tasarısıyla gelmişti Konferans'a.

Sovyet delegasyonu, ayrıca silahsızlanma önerisinin tümden reddedilebileceğini de göz önüne alarak, silahların orantılı ve kademeli bir şekilde sınırlanmasını öngören ikinci bir anlaşma tasarısı da hazırlanmıştı.[31]Ne var ki her iki tasarı da, sadece Türk delegasyonu tarafından desteklenecekti. Gerçekten de, o sıralarda tutarlı bir barış politikası güden Türk hükûmeti hiç duraksamaksızın Sovyetler Birliğinin yanında yer almış bulunuyordu.

Moskova'nın görüşü, belirtmiş olduğumuz gibi, Türkiye dışında konferansa katılan öbür devletler tarafından benimsenmeyecekti. Bu arada özellikle de Büyük Britanya delegasyonu karşı çıkıyordu Sovyet tasarısına. Çünkü İngiliz hükûmeti Japonya'yı gücendirmemek gerektiğini savunmaktaydı. Nitekim İngiliz Dışişleri Bakanı Simon'un bıkıp usanmaksızın öne sürdüğü bir sav vardı: Japonya'ya en ufak bir baskı

yapılmamalıydı; yoksa Tokyo Konferansı hemen terk eder, silahsızlanma da havada kalırdı.[32]

Büyük Britanya diplomasisinin takındığı bu tavır, aslında, İngiliz burjuvazisinin görüş açısını yansıtmaktaydı. Gerçekten de İngiliz burjuvazisi ve onun ardından da İngiliz hükûmeti, kolektif güvenlik sorununu katiyen göz önüne almaksızın, sadece ve sadece kendi ülkelerini savaştan korumak amacıyla, savaşın "yayılmasını önlemeyi" düşünüyorlardı.[33] Dolayısıyla da Londra, Çin-Japon çatışmasının dışında kalma yolunu yeğlemekteydi.

Kaldı ki silahlı çatışmanın sürüp gitmesi İngiliz ağır endüstri ağalarının son derece işine geliyordu. Gerçekten de dünya silah ihracatının üçte ikisini Büyük Britanya silah fabrikatörleri yapmaktaydılar. Bu silahların hiç de küçümsenmeyecek bir kısmı da Çin ve Japonya'nın yolunu tutuyordu.[34]

29 İ.Lenin, *Almanya ve Japonya'da sürdürülen savaş propagandası* (Komünizm Akademisi. Dünya Ekonomisi ve Politikası Enstitüsü "Savaşla Mücadele" Seksiyonu yayınları). Moskova-Leningrad, 1934

30 İ.Lenin, *Aynı yapıt.*

31 *Daily Telegraph and Morning Post* gazetesi, 3 Şubat 1932 tarihli sayı, s. 1, "Umutsuz başlayan bir konferans" başlıklı yorum.

32 *Le Temps* gazetesi, 5 Şubat 1932 tarihli sayı, s. 1, "İngiltere Fransa'yı hançerlemekle ne kazanır?" başlıklı yazı.

33 *Conference for the reduction and limitation of armaments. Geneva 1932-1934.* Records of the Conference. Series A. Verbatim records of Plenary meetings. Cilt 1: 2 Şubat - 23 Temmuz 1932 (Milletler Cemiyeti yayınları). Cenevre, 1932-1936.

34 *Aynı yapıt.*

4. ALMANYA'NIN TAZMİNATLARDAN KURTULMA MÜCADELESİ

Bazı Rakamlar

Bir yandan Uzak Doğu olaylarının aldığı şekil, öte yandan da Silahsızlanma Konferansı'nın uzayıp gidişi, Versay Antlaşması'nın ve bu antlaşmadan sonra Almanya'ya empoze edilen kısıtlayıcı önlemlerin ortadan kaldırılması yolundaki mücadelesini sürdürme cesaretini vermişti Berlin diplomasisine. Ve Alman hükûmeti, ekonomik bunalımı bahane ederek, Young planıyla büyük çapta indirime uğratılan yükümlülüklerini bile ödemeyeceğini bildirecekti.[35]

Nitekim Fransız hükûmeti son bir kez, o da Ren bölgesinin boşaltılması arifesinde olmak üzere, tazminatlar faslından 3,5 milyar mark ödetmeyi başarabilmişti. Aynı yılın Eylül ayındaki seçimlerde Naziler, Reichstaag'daki üye sayılarını hiç de küçümsenmeyecek bir oranda artırdılar. Ve tazminat sabotajı daha da keskinleşerek devam edecekti. Nihayet Hoover moratoryumu, Alman tazminatlarıyla dış borçlarının ödentilerini askıya aldı.

Buna karşılık Almanya’ya yatırılmış olan yabancı sermayelerin 1924 yılından 1930’a kadar uzanan aynı dönem süresince toplamı; 25 milyar markı bulmuştu. Bu meblağın 54 milyonu, Büyük Britanya’dan gelme İngiliz lirasıydı. Bu miktarın 24 milyonu da, Dawes ve Young planları gereğince ödenmesi belirlenen iki parçayı karşılamaya yetiyordu.[36] Bunun yanı sıra kısa vadeli İngiliz kredilerinin tutarı 100 milyon sterlini bulmuştu ki bu, bütün öbür Avrupa ülkelerine yatırılmış bulunan İngiliz sermayelerinin tam iki katıydı.

Mac Donald’ın Önerisi ve Fransız Diplomasisinin Tepkisi

Görüldüğü gibi Almanya, uluslararası yükümlülüklerini sözüm ona göğüsleyebilmek için, Anglo-Sakson ülkelerinden büyük bir mali yardım sağlamış bulunmaktaydı. Öyle ki: Almanya’ya yatırılmış olan yabancı sermayelerin toplamı, Almanya’nın aynı dönem içinde ödemiş bulunduğu tazminat miktarı olan 10 milyar markın iki buçuk katına ulaşmaktaydı.[37]

Ama bütün bu gerçekler, Uluslararası Ödemeler Bankası’nın Almanya’yı ekonomik bunalım dolayısıyla tazminatlarını ödeyemez durumda ilan etmesine engel olmayacaktı.

Uzmanlar raporunun yayınlanmasından sonra Mac Donald hükûmeti, tazminatlar konferansının hemen toplanmasını önerdi. Büyük Britanya başbakanının 24 Aralık 1931 günü yaptığı konuşma İngiliz yöneticilerinin, Almanya’da bir ekonomik çöküş sonucunda devrimin patlaması olasılığı karşısında nasıl paniğe kapıldıklarını göstermekteydi apaçık. Gerçekten de, “sosyalist” İngiliz Başbakan’ı şöyle diyordu:

“Uzmanların raporu, ilgili hükûmetlerin bir an önce toplanmalarını zorunlu görmektedir... Tanrı aşkına dilerim, vakit yitirmeyelim!”[38]

Birkaç gün sonra da, 30 Aralık 1931 günü, Londra hükûmeti, bütün ilgili hükûmetlere, resmî bir şekilde başvurarak, Lozan’da bir Konferans toplanmasını önerecekti.

Şansölye Brüning, bu fırsattan yararlanarak Wolff ajansı aracılığıyla yayınladığı bir bildiride, konferansın toplanmasına evet derken, bunalım dolayısıyla Almanya'nın Young planını gerçekleştirme olanağından yoksun kaldığını açıkladı.[39]Alman Başbakan'ı, kanıt olarak uzmanların raporunu göstermekten de geri kalmamıştı tabi.

Fransa'nın tepkisi gecikmeyecekti. Nitekim Fransız Maliye bakanı hemen ertesi günü Brüning'e cevap vererek, Almanya'nın Young planını uygulamayı reddini ve Fransa'nın "kutsal tazminat hakkı"nın ortadan kaldırılmasını kabul edecek bir tek Fransız bulunmayacağını söylüyordu.

Ve Flandin, şöyle sonuçlandırıyordu konuşmasını:

"Eğer Lozan Konferansı kendi güçsüzlüğünü itirafla işe başlayacaksa, hiç toplanmasın daha iyi."[40]

Von Papen Sahnede

Fransız hükûmeti adına yapılan bu açıklama, Fransız-Alman ilişkilerini daha da gerginleştirecekti. Alman faşistleri bu gerginlikte yarar görmekteydiler. Çünkü böylece, uluslararası komplikasyonların bütün sorumluluğunu Fransız hükûmetinin "uzlaşmaz tutumu"na yıkmaya yöneleceklerdi.[41]Kaldı ki Fransızların "katı tavrı", iç politikada da yarayacaktı Nazilerin işine. Nitekim Hindenburg'un yeniden Cumhurbaşkanlığına seçilişi, Hitler'in etkisini daha da artıracaktı.

İhtiyar Mareşalin Cumhurbaşkanlığının yenilenmesi, Hitler'in eveti sayesinde gerçekleşmişti. Führer karşı değildi gerçekten de buna; yalnız bir koşulu vardı. Reich şansölyeliğine kendisinin getirilmesi.[42] Şansölye Brüning, ilkin tazminatların lağvını beklemesi, sonra Başbakanlığa adaylığını koyması gerektiğine inandırmak istedi Führer'i. Gerçekten de Brüning, bu sonucu elde edebilecek olan kimsenin, Nazilerin lideri değil de

kendisi olduğu görüşündeydi. Oysa bu arada Başbakanlığa Franz von Papen getirildi.

Faşist diplomasinin en önde gelen temsilcilerinden biri olacak olan von Papen, Mareşal Hindenburg'un yakın çevresindendi.

Prusyalı bir köy ağasının torunu olarak dünyaya gelen Papen, diplomasi kariyerine, Almanya'nın Washington büyükelçiliğinde askerî ataşe başlamıştı. Aslında von Papen'in görevi, hele savaşın başladığı döneme rastlaması da göz önüne alınırsa, besbelliydi ki bir haber alma ajanlığından başka bir şey değildi.

1915 yılında Amerika Birleşik Devletleri tarafından "persona non grata" (istenmeyen kişi) ilan edilerek yurtdışına çıkarılan Franz von Papen, Türk ordusunun genel kurmayında yardımcı olarak sürdürecekti casusluk etkinliğini. Bütün rejimlere kolayca uyması sayesinde, becerikli bir diplomat olarak ün de kazanacaktı. Ayrıca, büyük bir toprak sahibi olarak bir büyük sanayicinin kızıyla evlenmiş ve böylece, özellikle Ren bölgesindeki etkili endüstri çevreleriyle sıkı bağlar kurmayı da başarmış bulunuyordu.

Von Papen'in bir başka özelliği de, her türlü resmî politika etkinliğinin bile isteye dışında kalıp, entrikalarını kulislerde kurmasıydı. Bu amaç için de, yöneticilerinden biri olduğu, ünlü bir klüpten yararlanıyordu.[43]

Fransa'da Durum

1932 yılı başlangıcında Nasyonal-Sosyalistler, Ribbentrop aracılığıyla, von Papen'i kendilerine çekme denemesinde bulundular: Onun, Hindenburg üzerindeki etkisini kullanarak, Hitler'in şansölyeliğe atanmasını sağlayacağını umuyorlardı.

Oysa Başbakanlığı von Papen, kendisi elde etmeye çalışmaktaydı. Nitekim 30 Mayıs 1932 günü atandı Şansölyeliğe. Yeni görevi ona gerek iç ve gerekse dış politika alanında kuracağı entrikalar açısından büyük

olanaklar sağlamaktaydı. Nitekim, 16 Haziran 1932 tarihinde açılan Lozan Konferansı, von Papen'in diplomasi alanındaki yeteneklerini ispatlaması bakımından iyi bir fırsat olacaktı.

Söz konusu Konferans, tazminatlar konusunda düzenlenen uluslararası toplantıların en sonuncusuydu. Ve o döneme doğru Almanya'nın durumu âdeta tepeden tırnağa değişmiş bulunuyordu: Berlin hükûmetine eskiden olduğu gibi ültimatomlar vermek olanak dışıydı artık.

Buna karşılık Fransız delegasyonu yalnızdı Lozan'da. 1932 yılı Mayısın'da yapılan milletvekili seçimleri sonunda Fransa'da iktidar, Herriot'un başkanlığında ve Radikal-sosyalistlerle sosyalistlerden oluşan, bir sol kabineye geçmişti. Ve Radikal-sosyalist liderin Fransız ve yabancı düşmanları hemen bir ortak cephe kurmuşlardı [44]. Bu arada, Mayıs seçimlerinde yenik düşen Fransız gericileri, Alman faşistleriyle ve von Papen hükûmetiyle temasa geçmekte gecikmediler.[45]Fransız hükûmeti, ayrıca, Versay Barış Antlaşması'nın ilkelerinden yavaş yavaş kopmaya başlayan İngiliz yönetici sınıflarını da karşısında bulacaktı.

En son olarak, Almanya'nın yakın gelecekteki iki müttefiki İtalya ve Japonya da Fransa'ya karşıydılar.

Alacaklı ülkelerin temsilcileri, yani Fransa, İngiltere, İtalya, Belçika ve Japonya delegasyonları, 17 Haziran 1932 günü, borçlar ve tazminatlar konusunda bir ortak bildiri yayınladılar.

Bildiri metninde şu ilginç açıklama da yer almaktaydı:

“Almanya'nın, Konferans'a katılan öbür devletlere olan tazminat ve savaş borçlarına ilişkin ödemeleri müzakereler süresince askıya alınmıştır.”[46]

Von Papen'in Girişimi ve Herriot

Aynı zamanda da Mac Donald ve İngiltere Ticaret Bakanı Runciman, Fransız delegasyonuna başvurarak, tazminat borcunun gevşetilmesi ve ertelenmesi konusunda Paris'in nasıl bir tavır takınacağını sordular. Fransa

buna kesin ve hızlı bir ret cevabı verdi.[47] Ve iki ülke arasındaki tartışmanın doruk noktasına ulaştığı an, von Papen hiç alışılmadık bir girişimde bulundu.

Gerçekten de Alman Başbakan'ı, geleceğin Vichy'cisi Jean Luchaire aracılığıyla, Herriot kabinesine bir öneri getirmekteydi: Tazminatların kaldırılması konusunda, öteki ülkeleri bir yana atıp, Fransa ile Almanya arasında dostça bir uzlaşmaya varmak.

Papen, ayrıca, Versay Antlaşması'nın yerine, silahsızlanma sağlayacak bir Fransız-Alman anlaşması da önermekteydi. Şansölye böylece anti sovyetik bir "Haçlı seferi" amacıyla Avrupa'nın bütün güçlerini Almanya'nın çevresinde toplayabileceği umudundaydı.[48]

Oyun, ilk bakışta, çok sağlam gözükmekteydi. Şöyle ki: Paris hükûmeti Alman önerisini kabul ettiği takdirde Anglo-Sakson ülkelerin güvenini yitirecek ve dolayısıyla da daha uzlaşmacı bir tavır takınmak zorunda kalacaktı. Fransa öneriyi kabul etmediği takdirde ise von Papen, Almanya ile giriştiği gizli müzakereleri dolaylı yoldan ortaya dökerek, Fransız diplomasisini gözden düşürmeyi tasarlıyordu.

Ne var ki Herriot gelmeyecekti bu oyuna. Gerçekten de Fransız Başbakan'ı Almanların önerisini o saat Büyük Britanya hükûmetine bildirdi. Bunun üzerine İngiltere ile İtalya tavır değiştirip Almanya'yı desteklemekten vazgeçeceklerdi.

Lozan Konferansı 9 Temmuz 1932 günü imzalanan yeni bir anlaşmayla kapandı. Bu anlaşma hükümlerine göre Almanya, alacaklılarına 3 milyar altın mark ödeyerek bütün tazminat borçlarından kurtuluyordu. Ödeme vadesi olarak 15 yıl öngörülmüştü.

"Sonsal pakt" diye adlandırılan ve Fransa, Almanya, İngiltere, Belçika, İtalya, Japonya, Polonya ile İngiliz dominyonları tarafından imzalanan bu yeni Lozan anlaşması, Young planından doğan yükümlülüklerin yerine geçmekteydi. Ne var ki Lozan Konferansı'nda alınan kararlar hiçbir zaman yürürlüğe giremeyecekti.[49] Gerçekten de tazminatlar sorunu, Hitler'in iktidara gelişiyle, kesin olarak tarihe gömüldü.

35 *Dünya politikasına ve uluslararası hukuka ilişkin belgeler Derlemesi.* Fasikül 4: Lozan antlaşmaları. Cenevre Silahsızlanma Konferansı. Mançuko'nun tanınması, vs. (Dışişleriyle görevli Halk Komiserliği yayınları). Moskova, 1933.

36 İ.Lenin, *Almanya ve Japonya'da sürdürülen savaş propagandası* (Komünizm Akademisi. Dünya Ekonomisi ve Politikası Enstitüsü "Savaşla Mücadele" Seksiyonu yayınları). Moskova-Leningrad, 1934.

37 *Conference for the reduction and limitation of armaments. Ceneva 1932-1934.* Records of the Conference. Series A. Verbatim records of Plenary meetings (Milletler Cemiyeti yayınları). Cilt 1: 2 Şubat - 23 Temmuz 1932 . Cenevre, 1932-1936.
38 a) *Mançurya'nın işgali ve emperyalistlerin mücadelesi.* Yazılar ve belgeler Derlemesi (Komünizm Akademisi. Dünya Ekonomisi ve Politikası Enstitüsü Sömürge seksiyonu Çin kesimi yayınları). Moskova, 1932. b) *Recueil de documents* diplomatiques et politiques sur la dénonciation de l'accord de Locarno par Allemagne et la réoccupation militaire de la Rhénaie démilitarisée. Paris, 1936 (Les documents politiques. Directeur R.Mennevée. Année 1936). c) İ.Lenin, *Almanya ve Japonya'da sürdürülen savaş propagandası* (Komünizm Akademisi. Dünya Ekonomisi ve Politikası Enstitüsü "Savaşla Mücadele" Seksiyonu yayınları). Moskova-Leningrad, 1934.
39 L.İvanov, *Silahsızlanma Konferansı'nın başarısızlığı.* Ek: Konferansın temel belgeleri (Komünizm Akademisi. Dünya Ekonomisi ve Politikası yayınları). Harkov, 1934.
40 L.İvanov, *Silahsızlanma Konferansı'nın başarısızlığı.* Ek: Konferansın temel belgeleri (Komünizm Akademisi. Dünya Ekonomisi ve Politikası yayınları). Harkov, 1934.
41 L.İvanov, *Silahsızlanma Konferansı'nın başarısızlığı.* Ek: Konferansın temel belgeleri (Komünizm Akademisi. Dünya Ekonomisi ve Politikası yayınları). Harkov, 1934.
42 *Dünya politikasına ve uluslararası hukuka ilişkin belgeler Derlemesi.* Fasikül 1: Silahsızlanma (1930-1931 belgeleri). Moskova, 1932.
43 *Deutsche Allgemeine Zeitung* gazetesi, 2 Ocak 1932 tarihli sayı, s. 1, "Şansölye Brüning Versay'cıları uyardı" başlıklı yazı.
44 *Le Temps* gazetesi, 4 Ocak 1932 tarihli sayı, s. 1, "Flandin konuştu" başlıklı haber.
45 İ.Lenin, *Almanya ve Japonya'da sürdürülen savaş propagandası* (Komünizm Akademisi. Dünya Ekonomisi ve Politikası Enstitüsü "Savaşla Mücadele" Seksiyonu yayınları). Moskova-Leningrad, 1934.
46 İ.Lenin, *Aynı yapıt.*
47 İ.Lenin, *Almanya ve Japonya'da sürdürülen savaş propagandası* (Komünizm Akademisi. Dünya Ekonomisi ve Politikası Enstitüsü "Savaşla Mücadele" Seksiyonu yayınları). Moskova-Leningrad, 1934.
48 *L'Humanité* gazetesi, 1 Haziran 1932 tarihli sayı, s. 1, "Kutsal çıkar cephesi işbaşında" başlıklı yorum.
49 İ.Lenin, *Almanya ve Japonya'da sürdürülen savaş propagandası* (Komünizm Akademisi. Dünya Ekonomisi ve Politikası Enstitüsü "Savaşla Mücadele" Seksiyonu yayınları). Moskova-Leningrad, 1934.

5. ALMAN DİPLOMASİSİNİN "SİLAH EŞİTLİĞİ" İÇİN MÜCADELESİ

İngiliz-Amerikan Müzakereleri

Lozan'da tazminatların kaldırılması için mücadele eden Alman diplomasisi, bir yandan da Cenevre'de, Versay Antlaşması'yla kendisine empoze edilmiş olan askerî nitelikli kısıtlamaların lağvı için savaşmaktaydı.

Konferansın çalışmaları komisyonlara aktarılmıştı. Bir yandan da delegasyonlar arasında ikili müzakereler yapılmaktaydı.[50] 1932 Nisanın'da Alman delegasyonu, İngiliz ve Amerikalılarla müzakereye girdi. Reichswehr'de hizmet süresinin 12 yıldan 5 yıla indirilmesini, 100 bin kişilik bir milis kuvveti kurulmasına izin verilmesini ve tank, uçak, ağır toplar gibi saldırı silahları yapma yasağının kaldırılmasını istemekteydi Berlin hükûmeti.

Söylemeye bile gerek yoktur ki bütün bu istekler Fransa'nın şiddetli muhalefetiyle karşılaşacaktı. Bunun üzerine Amerikan delegasyonu yasağın, bütün ülkeler için ve bütün saldırı silahlarına genelleştirilmesini önerdi.[51]

Japon saldırısından önce Washington diplomasisi, Avrupa'daki silah ve silahlanma tartışmalarına pek uzun boylu ilgi göstermiyordu. Amerikalıların asıl önem verdikleri husus, çeşitli ülkelerin deniz kuvvetleri arasındaki orandı gerçekten de. Nitekim Birleşik Devletler diplomasisi gerek 1922 yılındaki Washington müzakereleri sırasında, gerekse 1930 yılındaki Londra Konferansı boyunca hummalı bir etkinliğe girmişti.

Amerikan Diplomasisi Tutum Değiştiriyor

Ne var ki evrensel ekonomik bunalımın başlamasıyla birlikte Amerika Birleşik Devletleri'nin tavrı da tepeden tırnağa değişiverecekti. Hoover moratoryumu uluslararası borçların ödenmesini bir yıl erteleyince Avrupalı devletler, askerî bütçelerini kısma yerine hızla artırmaya giriştiler.[52] Bunun üzerine Amerikan hükûmeti, alacaklı olduğu ülkelerden borçlarını ödemelerini istedi. Bunun yanı sıra Cenevre'deki Amerikan delegasyonu silahların sınırlandırılması için de hararetli bir etkinliğe girmişti.

Amerikan tasarısı Hoover deklarasyonuna alınmıştı. Kara kuvvetlerinde üçte bir oranında bir indirime karşılık deniz kuvvetlerinin kıyı devletlerinin güvenliğini garanti altına almaya yeterli oranlarda korunmasını öngörmekteydi bu tasarı.

Özellikle büyük ünitelerle deniz altılar hakkında açılan müzakereler, şiddetli bir tartışmaya dönmekte gecikmeyecekti.[53] Anglo-Sakson ülkelerinin temsilcileri, büyük üniteleri birer saldırı silahı olarak kabul etmeye yanaşmamaktaydılar. Buna karşılık Alman delegesi, bütün zırhlılarla kruvazörlerin hemen yok edilmesi gerektiğini savunmaktaydı ısrarla ve iki yüzlülüğü, Berlin hükûmetinin Alman "cep zırhlıları"nı hemen yok etmeye hazır olduğunu söylemeye kadar vardırıyordu.[54] Japonya ise kaçamaklı bir tavra bürünmüştü. Yine de Japon delegelerinden biri dayanamayıp alay yollu bir çıkış yaptı. Söyle bir soru yöneltti Japon temsilcisi meslektaşlarına:

– Bir savaş gemisi hangi durum ve koşullar içinde bir savunma aracı olarak kabul edilebilir?

Ve yine kendisi verdi cevabı:

– Eğer o gemi, İngiliz ya da Amerikan gemisiyse![55]

İtalyan delegesi Grandi, 3 Haziran 1932 günü Roma Senatosu'nda yaptığı bir konuşmada silahsızlanma konusundaki müzakereleri özetlerken şöyle demişti:

– Cenevre'de kıyı devletleri, kara kuvvetlerinin silahsızlandırılmasını; kara devletleri de deniz kuvvetlerinin silahsızlandırılmasını istemekteydiler.[56]

Fransız-Alman Çatışması

Konferansın birinci toplantısı 23 Temmuz 1932 tarihinde kapandı. Şimdi artık söz konusu olan, gelecekteki silahsızlanma anlaşmasının temellerini belirleyecek bir karar alabilmekti. Ve karar tasarısı, yeni birtakım fikir ayrılıklarına yol açacaktı.

Gerçekten de Fransa, karar metnine, Almanya'nın "silah eşitliği"ne ilişkin bir maddenin konulmuş olmasına karşı çıkıyordu [57] Buna karşılık Almanya da, böyle bir maddenin yer almadığı bir karar metnine imza koymayacağını söylemekteydi.[58] İngiliz delegasyonu ise, "hiç kimsenin çıkarlarını zedelemeyecek ve imzalayıcı devletlerden herhangi birinin temel kanılarına ters düşen hiçbir yüküm getirmeyecek"[59] bir karar alınması gerektiğini savunmaktaydı.

Ama Alman delegasyonuna söz anlatmak olanak dışıydı. Berlin, şöyle bir bildiri yayınladı:

"Konferans, Almanya'nın ulusal onur duygusuyla olduğu gibi uluslararası adalet duygusuyla da bağdaşmayan bir tavır takınmış bulunmaktadır. Almanya böyle bir tavrı kabul edemez."

Silah eşitliği talebi kabul edilmeyen Almanya, görüldüğü gibi, konferansı terke hazırlanıyordu.

Naziler İktidara Yaklaşıyor

Konferansın başarısızlıkla sonuçlanışı, uluslararası gerginliği bir kat daha artıracaktı. Almanya'da, Versay barış Antlaşması'ndaki askerî hükümlerin tek yanlı olarak kaldırılması için sürdürülen propaganda kampanyası daha da hızlandı.[60] Bu arada Alman Savaş bakanı von Schleicher, Fransa'nın askerî bütçesine ilişkin olarak ulusal mecliste yaptığı bir konuşmada Batılı komşularına açıkça saldırmaktaydı.[61]Radyodan da yayınlanan bu konuşmasında Schleicher, Versay Antlaşması'na şiddetle karşı çıkmakta ve silahlanma eşitliğinden yoksun bırakılan Almanya'nın kendi güvenliğini kendi sağlama durumunda olduğunu, bunu da elbet başaracağını söylemekteydi.

Bu konuşmanın yapıldığı günün hemen ertesi günü de von Papen, Almanya'nın salt manevi planda bir eşitlikle yetinemeyeceğini ve modern bir askerî donanımı fiilî olarak sağlamak zorunda bulunduğunu bildiriyordu gazetecilere.[62] Alman hükûmet adamlarının bu açıklamaları, Fransa'da tam bir öfke patlaması uyandırmıştı. Demokratik Fransız basını, kamuoyunun dikkatini, "halk yığınlarını kışkırtarak rövanş duygularını körükleyen Alman siyasal yöneticileri"ne[63]çekiyordu. Örneğin bir başka gazetede şu satırlar okunmaktaydı:

"Almanya'nın şimdi istediği şey, on yıldan beri perde arkasında yaptığı işleri bundan böyle açıktan açığa yapabilmektir." [64]

Hükûmetinin talimatı üzerine Fransa'nın Berlin Büyükelçisi, François Poncet, Alman hükûmetinden açıklama istedi. Von Neurath, Schleicher'in tüm Alman halkının ve hükûmetinin ortak kanısını dile getirmekten başka bir şey yapmamış olduğu cevabını verdi, buz gibi bir tonla.

Öteden beri sürdürülen “rövanşçı” kampanya, 31 Temmuz 1932 tarihinde yapılan seçimlerin sonucunu da belirleyecekti. Nitekim yeni Reichtag’da, toplam 607 milletvekilinin 230’u Nazi idi. Milliyetçi sağcı partiler tarafından da desteklenen faşistler, mecliste artık büyük bir güçle temsil edilmekteydiler. Nitekim meclis başkanlığına Hitler’in sağ kolu olan Goering seçildi. Ve Nazi terörü, bütün amansızlığıyla ülkeyi baştan başa sarmakta gecikmeyecekti.

Konferansın Başarısızlığı; Almanya’nın Başarısı

Eski galipler arasındaki uzlaşmazlıklar, Almanya’nın, silahlanma eşitliği için giriştiği mücadeleyi başarıyla sürdürmesine yarıyordu. Üyeleri arasındaki derin fikir ayrılıkları nedeniyle Konferans, bir sonraki toplantısını, ertelemek durumunda kalmıştı nitekim. Bütünleyici garantiler konusunda ısrar eden Fransa’yla bir uzlaşmaya girme umudunu yitirmiş olan Mac Donald hükûmeti, Almanya’ya ödün verme kararı aldı. Ve 17 Kasım 1932 tarihli memorandumunda, silah eşitliğini silahları kısıtlama yoluyla gerçekleştirmenin pratik bakımdan olanak dışı kaldığını kabul ederek, tek çıkar yolun, bu durumda, Almanya’nın yeniden silahlanması olduğunu kabul etti.

1932 Aralığında Cenevre’de toplanan İngiltere, Almanya, Fransa, Birleşik Devletler ve İtalya temsilcileri Konferansı da, İngilizlerin baskısı altında, yine bu doğrultuda bir karara varacaktı. Kabul edilen karar sureti, Almanya’ya, “kolektif güvenlik sistemi çerçevesi içinde, öbür ülkelerle eşit olarak silahlanma hakkı” tanıyordu.

Bu bulanık formül, Almanların eşitlik teziyle Fransızların öteden beri bel bağladıkları kolektif güvenlik fikrini bağdaştırır gözükmekteydi. Ama işe biraz daha yakından bakılınca, düellodan zaferle çıkanın emperyalist Almanya olduğu görülecekti. Gerçekten de bundan böyle Almanya’nın

silahlı kuvvetlerini istediği gibi artırmasını önleyecek hiçbir güç yoktu artık.

Fransa'ya gelince: Alınan karar Paris hükûmetine salt şekilsel bir yarardan başka hiçbir şey getirmiyordu. Gerçekten de "Kolektif güvenlik sistemi", en ufak bir somut içerikten yoksun, tamamen soyut bir ilke olarak kalacaktı.

Silahsızlanma Konferansı'nın da sonu olacaktı Cenevre kararı. Ve silahsızlanma sorunu yerini gelecekteki saldırganların yeniden ve dolu dizgin silahlanması sorununa bırakacaktı.

50 *The Lausanne agreement* (Carnegie endowment for international peace. International conciliation. No. 282). New York, 1932.

51 İ.Lenin, *Almanya ve Japonya'da sürdürülen savaş propagandası* (Komünizm Akademisi. Dünya Ekonomisi ve Politikası Enstitüsü "Savaşla Mücadele" Seksiyonu yayınları). Moskova-Leningrad, 1934.

52 Stalin, *Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği Komünist (Bolşevik) Partisi Merkez Komitesi tarafından (adına) Parti XVIII.Kongresi'ne 26 Ocak 1934 tarihinde sunulan siyasal kontrandü.* "Leninizmin sorunları", 10.Baskı, Moskova-Leningrad, 1939, s. 551.

53 İ.Lenin, *Almanya ve Japonya'da sürdürülen savaş propagandası* (Komünizm Akademisi. Dünya Ekonomisi ve Politikası Enstitüsü "Savaşla Mücadele" Seksiyonu yayınları). Moskova-Leningrad, 1934.

54 *Dünya politikası ve uluslararası hukuka ilişkin belgeler Derlemesi* (Dışişleriyle görevli Halk Komiserliği yayınları). Fasikül 4: Lozan antlaşmaları. Cenevre Silahsızlanma Konferansı. Mançukuo'nun tanınması, vs, Moskova, 1933.

55 L.İvanov, *Silahsızlanma Konferansı'nın başarısızlığı.* Ek: Konferansın temel belgeleri (Komünizm Akademisi. Dünya Ekonomisi ve Politikası Enstitüsü yayınları.) Harkov, 1934.

56 *Conference for the reduction and limitation of armaments. Geneva, 1932-1934.* Records of the Conference. Series A. Verbatim records of Plenary meetings (Milletler Cemiyeti yayınları). Cenevre, 1932-1936. Cilt 1: 2 Şubat -23 Temmuz 1932.

57 *Conference for the reduction and limitation of armaments. Geneva, 1932-1934.* Records of the Conference. Series A. Verbatim records of Plenary meetings (Milletler Cemiyeti yayınları). Cenevre, 1932-1936. Cilt 1: 2 Şubat -23 Temmuz 1932.

58 İ.İvanov, *Silahsızlanma Konferansı'nın başarısızlığı.* Ek: Konferansın temel belgeleri (Komünizm Akademisi. Dünya Ekonomisi ve Politikası Enstitüsü yayınları.) Harkov, 1934.

59 *Dünya politikası ve uluslararası hukuka ilişkin belgeler Derlemesi* (Dışişleriyle görevli Halk Komiserliği yayınları). Fasikül 4: Lozan antlaşmaları. Cenevre Silahsızlanma Konferansı. Mançukuo'nun tanınması, vs, Moskova, 1933.

60 *Corriere della Sera* gazetesi, 4 Haziran 1932 tarihli sayı, s. 1, "Grandi'nin Silahsızlanma Konferansı'na ilişkin açıklaması" başlıklı haber.

61 İ.İvanov, *Silahsızlanma Konferansı'nın başarısızlığı.* Ek: Konferansın temel belgeleri (Komünizm Akademisi. Dünya Ekonomisi ve Politikası Enstitüsü yayınları.) Harkov, 1934.

62 *Conference for the reduction and limitation of armaments. Geneva, 1932-1934.* Records of the Conference. Series A. Verbatim records of Plenary meetings (Milletler Cemiyeti yayınları). Cenevre, 1932-1936. Cilt 1: 2 Şubat-23 Temmuz 1932.

63 *Frankfurter Allgemeine Zeitung* gazetesi, 18 Temmuz tarihli sayı, s. 1, "Hükûmet kesin kararını açıkladı" başlıklı haber.

64 İ.Lenin, *Almanya ve Japonya’da sürdürülen savaş propagandası* (Komünizm Akademisi. Dünya Ekonomisi ve Politikası Enstitüsü “Savaşla Mücadele” Seksiyonu yayınları). Moskova-Leningrad, 1934.

ELLİDÖRDÜNCÜ BÖLÜM

FAŞİTLERİN ALMANYA'DA İKTİDARI ALIŞI VE FAŞİST GERMEN DİPLOMASİSİNİN AVRUPA'DA NİFAK YARATMA ÇABASI (1932-1933)

1. HİTLER BAŞBAKAN

Faşizmin Gelişini Hızlandıran Nedenler

1932 yılının yaz ve sonbahar ayları boyunca bütün dünyanın dikkati, Almanya'da gelişen büyük siyasal bunalıma çevrilmiş bulunmaktaydı. Hitler, von Papen ve General von Schleicher arasındaki iktidar mücadelesi, uluslararası basında sürekli yorum ve tartışmalara yol açtı.

Hızlı adımlarla faşist diktatoryaya doğru yürüyordu Almanya. Hitler ve partisinin milliyetçi ve sosyal demagojisine aldanan Alman küçük burjuva toplulukları, ülkeyi gittikçe daha temelden sarsmaya başlayan ekonomik ve siyasal bunalım karşısında duydukları derin hoşnutsuzluğu dile getiriyorlardı.[1] Her gün biraz daha yaygınlaşan işsizlik ve artan sefalet, işçi sınıfında devrimci bir şahlanma doğurmuştu. Nitekim Alman Komünist Partisi, 6 Kasım 1932 günü yenilenen Reichstag seçimlerinde 6 milyon oy aldı. Nazilerse iki milyon oy yitirdiler.

İç bunalıma bir çıkış yolu arayan Alman burjuvazisi, terörcü bir egemen sınıflar diktatoryasına doğru yöneldi. Alman emperyalizmi, yeni bir dünya

savaşının hızla hazırlanmasını sağlayabilmek için en elverişli etken olarak görüyordu böyle bir diktatoryayı.

Gizli Toplantılar ve Yeni Hükûmet

İktidarın faşistlere geçirilmesi sorunu, emperyalist Alman burjuvazisi temsilcilerinin düzenlediği bir dizi gizli toplantıda enine boyuna incelenmiştir. İlk toplantı, 10 Ekim 1931 günü Harzburg kentinde yapılmıştı. Alman burjuvazisinin en gerici öğelerinden oluşan ve büyük finans çevrelerinin temsilcileri tarafından yönetilen "Harzburg cephesi"nin kuruluşu işte bu toplantı sonucunda gerçekleşecekti.[2] Söz konusu toplantıda, Almanya'nın faşist rejimle yönetimini sağlayacak pratik önlemler kararlaştırılmıştı.

1932 Şubatında Düsseldorf Sanayicileri Kulübü'nde yapılan yeni bir gizli toplantıda ise Hitler, büyük Alman sanayicilerine, kendisinin iktidara gelmesine yardım ettikleri takdirde, tarihin bugüne dek bir eşini görmediği kadar büyük silah siparişleri vereceğini vaat etmekteydi.[3] Öyle ki toplantının düzenleyicilerinden biri olan Fritz von Thyssen, coşkudan kendini tutamayıp haykırdı:

- Heil Hitler![4]

Aynı Thyssen, sadece Nasyonal-Sosyalist partiye sağladığı mali destekle kalmayacak, aynı zamanda da Hitler'in iktidarı ele geçirmesinde de çok önemli bir rol oynayacaktı.

Hitler'le von Papen arasında 4 Ocak 1933 günü Köln dolaylarında yapılan bir görüşmede varılan anlaşma üzerine Hitler, "tam anlamıyla ulusal"[5] bir hükûmet kurma görevini alacaktı Hindenburg'dan. Gerçekten de 30 Ocak 1933 günü Hitler, Reich şansölyesi oluyordu.

Von Papen'in başbakan yardımcılığına atandığı yeni kabinede dışişleri bakanlığı yine Baron von Neurath'ın ellerindeydi. Reichswehrin

başkumandanlığına General von Blomberg, ekonomi bakanlığına ise Hugenberg getirildi. Kabinenin bütün önemli bakanlıklarını von Papen'in eski arkadaşları tutmaktaydılar. Nasyonal-Sosyalistler hükûmetin içinde bir azınlık meydana getiriyordu o kadar.

Görüldüğü gibi, Almanya'da iktidar mücadelesi sona ermemişti henüz; olanca hızıyla devam ediyordu. Bu durum, uluslararası diplomatik ilişkilerde, belirsizlik ve kararsızlık yaratmaktan geri kalmayacaktı.

İngiliz ve Amerikan İş Çevrelerinin Tepkisi

Hitler'in Reich şansölyeliğine atanışı diplomatik dünyada ihtiyatla karşılanmıştı. Buna karşılık kamuoyu, özellikle Avrupa kamuoyu, büyük çalkantı geçirdi.[6] Hitler'in anti-bolşevist vaatleriyle aklı çelinmiş olan İngiliz burjuva basını, Führer'in iktidara gelişinin uluslararası ilişkilerde hiçbir önemli değişikliğe yol açmayacağını öne sürmekteydi.

Ünlü Times şunları yazıyordu örneğin:

"Baron von Neurath gibi büyük deney sahibi bir Dışişleri bakanının kabinede ve aynı görevde bırakılmış oluşu, Alman dış politikasının hiç değilse temel doğrultularda değişmeden kalacağının bir garantisidir. Almanya adına Lozan konvansiyonuna imza koymuş bulunan Bay von Papen'le Bay von Neurath'ın sözlerinden dönebileceklerine inanmak güçtür."

Manchester Guardian da, 31 Ocak 1933 sayısında, Fransızlara sempati beslediğini ileri sürdüğü başbakan yardımcısı von Papen'in Fransa ile bir anlaşma yapmayı başaracağı umudunda olduğunu yazmaktaydı[7] Tutucu İngiliz basınının iddiasına göre, seçimleri önceleyen çalkantılı dönem artık geride kalmış ve seçim kampanyasının kaçınılmaz olarak getirdiği aşırılıklar sona ermişti; gerek Führer, gerekse hükûmeti şimdi artık "yapıcı bir politika" yolunu seçeceklerdi.[8] Yine aynı basına göre, işin aslında Nasyonal-Sosyalistler, Versay Barış Antlaşması'nın revizyonu konusunda,

öbür anayasal Alman partilerinden daha aşırı bir tutumda değillerdi katiyen! İstediklerini “bağıra çağıra” [9]istiyorlardı, o kadar.

Almanya’ya büyük yatırımlar yapmış olan Amerikan bankalarının çıkarlarını savunan burjuva Birleşik Devletler gazeteleri de, Washington diplomatik çevrelerinin ortak kanısına göre, Hitler’in şansölyeliğe atanışının “diplomatik ilişkiler” üzerinde uyandırdığı yansımaların hiçbir ciddi kuşkuya yer bırakacak türden olmadığını bildiriyorlardı.[10]Yine aynı basına göre, tutucu bir kabineyle âdeta kuşatılmış durumdaydı Hitler ve sadece bu bile, Nazilerin Versay Barış Antlaşması’nı tek taraflı olarak feshetme tehditlerinin birer boş söz olarak kalacağını garantilemeye yeterdi.

Fransa’da Telaş

Fransa’da ise gerek diplomatik çevrelerde, gerekse genellikle kamuoyunda bambaşka bir yaklaşım egemendi: Paris basını, en sağdan en sol temsilcisine söz birliği etmiş gibi, yeni Alman kabinesini bir “savaş makinesi”[11]olarak ilan ediyordu.

Figaro’nun 31 Ocak 1933 tarihli sayısında şu sözler okunmaktaydı örneğin:

“Hitler’in iktidara gelişi, dış politika açısından hiç şüphe yok ki ciddi bir tehlike meydana getirmektedir. Öyle ki, barut fıçısına fitil sokuldu diyebiliriz.”[12]

Milliyetçi Fransız basını ise, bu kuşku ve korkuları daha belirgin ve daha açık yürekli bir üslupla dile getirmekteydi.

“Reich’de bugün ipleri ellerinde tutanların Hitler’i Prusya zorbalığının en önde gelen temsilcilerinden oluşma bir hükûmetin başına oturtma cüretini göstermeleri açıkça meydana koymaktadır ki bunlar, Fransa’yı hepten ölmüş saymakta ve Almanya’nın gerçek yüzünü ortaya serme vaktinin geldiğine inanmaktadırlar.”[13]

Bazı uzak görüşlü Fransız diplomatları da Hitler'in iktidara gelişinin, "kapıyı ardına kadar askerî maceralara açmasından duydukları korku"yu[14]açıkça dile getirmekteydiler.

Buna karşılık yine Fransa'da, Hitler'le bir yaklaşma ve hatta işbirliği umabilen çevreler de vardı.[15]Finans oligarşisi tarafından yönetilen bu çevrelerin eğilimini, diplomasi alanında, François Poncet temsil ediyordu. Comité des Forges'a bağlı ağır endüstri kuruluşlarıyla yakın ilişkiler içinde olan ve Fransa büyükelçisi olarak Berlin'e atanmış bulunan bu diplomata göre Hitler'le iş görmek ve uzlaşmak, Almanya'nın daha önceki hükûmetleriyle anlaşmaya varmaktan çok daha kolay olacaktı.[16]

1 *Frankfurter Allgemeine Zeitung* gazetesi, 27 Temmuz 1932 tarihli sayı, s. 1, "Almanya eli kolu bağlı duramaz" başlıklı haber.

2 Frankfurter Allgemeine Zeitung gazetesi, 28 Temmuz 1932 tarihli sayı, s. 1, "Von Papen'in önemli açıklaması" başlıklı haber.

3 *Le Populaire* gazetesi, 27 Temmuz 1932 tarihli sayı, s. 1, "Almanya meydan okuyor" başlıklı haber.

4 *Le Populaire* gazetesi, 27 Temmuz 1932 tarihli sayı, s. 1, "Almanya meydan okuyor" başlıklı haber.

5 *L'Humanité* gazetesi, 27 Temmuz 1932 tarihli sayı, s. 11, "Kuzu postuna bürünen kurt" başlıklı yorum.

6 *L'Humanité* gazetesi, 27 Temmuz 1932 tarihli sayı, s. 11, "Kuzu postuna bürünen kurt" başlıklı yorum.

7 *L'Humanité* gazetesi, 27 Temmuz 1932 tarihli sayı, s. 11, "Kuzu postuna bürünen kurt" başlıklı yorum

8 *L'Humanité* gazetesi, 27 Temmuz 1932 tarihli sayı, s. 11, "Kuzu postuna bürünen kurt" başlıklı yorum

9 İ.Lenin, *Almanya ve Japonya'da sürdürülen savaş propagandası* (Komünizm Akademisi. Dünya Ekonomisi ve Politikası Enstitüsü "Savaşla Mücadele" Seksiyonu yayınları). Moskova-Leningrad, 1934.

10 D.Woodman, *Hitler rearms.* An exposure of Germany's war plans. With a foreword by the earl of Listowel. Londra, 1934. s. 156.

11 İ.Lenin, *Almanya ve Japonya'da sürdürülen savaş propagandası* (Komünizm Akademisi. Dünya Ekonomisi ve Politikası Enstitüsü "Savaşla Mücadele" Seksiyonu yayınları). Moskova-Leningrad, 1934.

12 D.Woodman, *Aynı yapıt*, s. 158.

13 İ.Lenin, *Almanya ve Japonya'da sürdürülen savaş propagandası* (Komünizm Akademisi. Dünya Ekonomisi ve Politikası Enstitüsü "Savaşla Mücadele" Seksiyonu yayınları). Moskova-Leningrad, 1934.

14 D.Woodman, *Hitler rearms.* An exposure of Germany's war plans. With a foreword by the earl of Listowel. Londra, 1934. s. 181.

15 *Manchester Guardian* gazetesi, 31 Ocak 1933 tarihli sayı, s. 1, "Hitler'in şansölyeliğe atanması dün kesinleşti" başlıklı haber-yorum.

16 *News Chronicle* gazetesi, 1 Şubat 1933, s. 1, "İngiltere için soğukkanlılık dönemi başlıyor" başlıklı yorum.

2. HİTLER DİPLOMASİSİNİN PROGRAMI

Yamyamların “Kutsal Kitabı”

Almanya’da iktidarın faşistler tarafından ele geçirilişi sonucu Avrupa ülkelerinde başlayan telaş ve korkular elbette yersiz değildi.

İktidarı alma mücadelesine başlarken elinde hazır bir programı vardı Hitlerci partinin. İlkin Avrupa’nın fethini, sonra da bütün dünya üzerinde egemenlik kurulmasını amaçlayan bu program, Hitler’in 1924 yılında yayınladığı ve “Yamyamların Kutsal Kitap’ı” olarak ün salan Mein Kampf’da (Kavgam) ayrıntılı bir şekilde açıklanmış bulunmaktaydı.

Söz konusu kitapta Hitler, savaş öncesi Alman dış politikasını eleştirmekle başlıyordu işe. Bu politikanın sömürge fethini amaçladığını belirten Hitler, şöyle yazıyordu:

“Hiç şüphe yok ki Almanya, dün olduğu gibi bugün de, şu iki seçenekle karşı karşıyadır: Yayılmak ya da yok olmak. “Hayat alanı”nı fethetmediği, topraklarını genişletmediği takdirde, büyük halk ölüme mahkûmdur.

Ne var ki, Führer’e göre “hayat alanı” sorununun çözümü, Almanya için, eski çağlarınkine benzer bir sömürge ya da ticaret politikasıyla söz konusu

olamazdı artık. Geleceğin diktatörü şöyle diyordu:

“Sağlıklı bir toprak politikası gütme alanında Almanya’nın elindeki biricik olanak, doğrudan doğruya Avrupa’da yeni topraklar kazanma yoludur.”

Ve Hitler, söz konusu “yeni toprakların” Avrupa’nın doğusunda, “her şeyden önce Almanya’da ve ona bağımlı olan ülkelerde” aranması gerekeceğini açıklıyordu.

Fransa ile Hesaplaşma Koşulu

“Doğu’ya yürüyüş” hiç şüphe yok ki, Batı’ya doğru da bir yürüyüşü engellemiyordu. Bu konuda, şu “fikir”leri sıralamaktaydı Hitler:

“Aslında bizim temel gereksinimimiz, Alman halkı için yeni toprakların fethine yönelik tutarlı bir doğu politikasıdır.”

Ama Führer’e göre böyle bir amaca ulaşabilmek için, her şeyden önce:

“Avrupa’da kendi hegemonyasını kurmaya çalışan Fransa’nın bu özlemlerini yok etmek gerekmektedir.”

Fransa konusunda Almanya, “pasif savunma” durumundan çıkıp Fransızlarla “etkin ve kesin” bir “hesaplaşmaya” girmek zorundadır:

“Fransa’nın ezilmesi, Alman halkının ikinci genişleme atılımını rahatça yapmasını sağlayacaktır.”

Hitler’in deyişiyle, “eski şövalyelerin izledikleri yola dönüş” programı olan bu program, savaş demekti. Ve Hitler’in düşüncesine göre, Avrupa’nın ve ardından da bütün dünyanın fethi, ancak ve ancak “kahredici”, “kök kazıyıcı”, “bütün alanları kapsayan” bir savaşla mümkündü.

1932 yılının Ağustosunda Hitler, bir yandan şansölyeliğe atanmasını sağlamaya çalışırken, bir yandan da Alman dış politikasının sorunları ve gelecekte uygulayacağı metotlar konusunda uzun uzun görüşmekteydi partizanlarıyla. Bu görüşmeler boyunca adamlarına fetih planlarını anlatan Führer’in açıkladığı önemli noktalardan biri de, bir yandan “tüm alanları

kapsayan” (total) bir savaşa hazırlanırken, bir yandan da bu hazırlığı gizlemek üzere başvuracağı yolun en barışçı bildirilere dayanan bir kamuflaj metodu olacağıydı.

Önde gelen Nazi şeflerinden ve ayrıca da Führer’in yakın çevresinden biri olan Hermann Rauschning –ki sonradan terk edecektir Hitler’i– bu söyleşileri ayrıntılı olarak “Hitler bana dedi ki” adlı kitabında bizlere aktarmıştır.

Hitler’in Dedikleri

“Bütün sömürgeleriyle birlikte Avrupa gerekli bize. Almanya’yı ele geçirmemiz sadece bir başlangıç olacaktır [17].”

Rauschning’e işte bunları söylüyordu Hitler. Ama yine kendi dediğine göre, iktidara gelir gelmez savaşa girmeyecekti. Tam tersine: Çatışmaları yatıştırmakla işe başlayacak, her önüne gelenle istenilen her barış anlaşmasını imzalayacak, dünkü düşmanlarıyla bile tam bir barış politikası güdecekti.

“Adım adım ilerleyeceğim.”[18]

Sık sık tekrarladığı bir sözdü bu, Führer’in.

Yine aynı dönemde, 1932 yılı yazında, geleceğin Hitlerci Tarım Bakanı Darré, “Doğu’daki hayat alanı politikası”nı incelemekle görevli sınırlı bir toplantı düzenlemişti. Bu toplantıda söz alan Hitler, Avrupa ve bütün dünya üzerinde egemenlik kurmaya “adanmış” olarak nitelediği “seçkin Alman halkını” tümüyle bir araya toplayacak bir ırk imparatorluğu kurmaya yönelik planını enine boyun açıklamıştı.

Şöyle diyordu Hitler:

“Dünya egemenliğine erişmemizin biricik koşulu, gelişmemizin merkezinde ki bu egemenlik için, 80-100 milyon Alman’dan oluşacak kudretli ve çelik gibi sert bir çekirdek yaratmaktır.”[19]

Söz konusu “çekirdek”, Almanya’dan gayrı Avusturya’yı, Çekoslovakya’yı ve Polonya’nın bir parçasını da içermekteydi. Küçük ve orta büyüklükte bir bağımlı devletler dizisiyle çevrili olacaktı bu çekirdek. Söz konusu “bağımlılar” da şunlardı: Baltık ülkeleri, Polonya, Finlandiya, Macaristan, Sırbistan, Hırvatistan, Romanya, Ukrayna, Güney Rusya ve Kafkasya.

İşte bu idi, “Büyük Almanya’nın temeli”. Bütün bu topraklara Alman köylüleri yerleştirilecekti. Slavların bir kısmı kırılacak, bir kısmı da sürülecekti; geri kalanları da topraktan yoksun bırakılacak ve “Alman senyörler ırkı” için çalışan çiftlik yanaşması ya da uşak hâline getirilecekti.

Bütün Dünyayı Fetih Planı

Hitler, iktidarı ele geçirdikten sonra, sadece Avrupa’ya fethe dayanan “sınırlı” bir planla yetinmeyecekti artık. Kendi ağzından dinleyelim:

“Brezilya’da yeni bir Almanya kuracağız. Arjantin ve Bolivya, Nasyonal-Sosyalist propaganda aracılığıyla bu yeni Almanya’ya rahatça katılabilirler. Öte yandan Hollanda Hindistan’ı ile Yeni Gine İngilizlerden sökülüp alınmalıdır. “Tükenmiş” bir ülkedir İngiltere: Sömürgeleri, tıpkı Fransa’nın sömürgeleri gibi (yani bütün Afrika gibi!) Almanların eline geçmelidir. Ayrıca, Meksika’nın da Almanlaştırılması gerekmektedir. Amerika Birleşik Devletleri’ne gelince.”[20]

Evet. Amerika Birleşik Devletleri için de “yepyeni fikir”leri vardı Führer’in. Şöyle diyordu.

“Birleşik Devletler can çekişmektedir. Avrupa’da başlatacağımız bir savaşa müdahale etme güçleri yoktur artık.”[21]

Ve ekliyordu:

“Amerikan halkını, bugün, kendisini zulüm altında inletenlerden ancak ve ancak Nasyonal-Sosyalizm ideolojisi kurtarabilir.”[22]Büyük bir coşku içinde devam ediyordu konuşmasına:

“Amerika Birleşik Devletleri’nin arınmasını sağlayacak ve gerçekleştirecek olan, benim. Ve bizim Germen asıllı Amerikalılarımızın, bu ülkede, egemenliğini kurmakla başlayacağım işe.”[23]Konuşmanın burasında dinleyicilerden birinin ürkek sesi yükselmişti:

- Führer’im, dilerim, bu geniş tasarınız henüz olgunlaşmadan parçalanmasın.

Birden parladı Führer. Ve şöyle cevap verdi kaba bir ses tonuyla:

“Şurasını kesinlikle anlayınız artık, bizim Versay Barış Antlaşması’na karşı giriştiğimiz mücadele ile yeryüzünde yepyeni bir düzenin kurulması uğrunda verdiğimiz mücadele, bir tek ve aynı şeydir. Ve bizim, keyfimize göre şu ya da bu sınırda durmamız olanak dışıdır. Biz, siyasal ve sosyal sistemimizi, dünya çapında bir gerçeklik hâline getirmeyi ve bütün uluslara empoze etmeyi başarmak zorundayız.”[24]Hitler’in gerek sadece Avrupa’ya ilişkin planı, gerekse “dünya egemenliğinin fethi” olarak tanımladığı “son ve yüce erek”i daha 1.Dünya Savaşı’ndan önce işlenip ortaya konmuş olan ve hem savaş öncesinde, hem de savaş boyunca büyük rağbet gören Pan-Germen ideolojisine dayanmaktaydı.

İlk aşamada Avrupa’yı köleleştirmeyi amaçlayan bu Pan-Germen programını gerçekleştirmenin de bir tek aracı vardı: Savaş. Ve Hitler, Nasyonal-Sosyalistleri savaşa çağırmaktaydı. Hem de acımasız ve amansız, “bütün alanları kapsayan”, sivil halk yığınlarının düşman ordularından ayırt edilmeyeceği, “kahredici”, “kök kazıyıcı”, bir insan kırımı savaşına...

Şöyle diyordu bu konuda Rausching’e Führer:

“İnce eleyip sık dokumak için hiçbir neden yok. Hangi silah gerekiyorsa, hiç duraksamaksızın onu seçeceğim.”[25]Ve “gerekebilecek” silahları şöyle sıralamaktaydı:

“Yoğun hava saldırıları, ansızın ve hiç beklenmedik anlarda yapılacak saldırılar, terörizm edimleri, sabotajlar, ülke içinde suikastlar, yöneticilerin katli, düşman savunmasının bütün zayıf noktalarına aynı anda ve hiçbir tereddüde kapılmaksızın indirilecek öldürücü darbeler: Geleceğin savaşı, işte böyle olacaktır. Her şeyi ezip geçen dev bir çekiç olacaktır bu savaş.”[26]

17 *Daily Telegraph and Morning Post* gazetesi, 1 Şubat 1933, s. 1, “İngiltere için soğukkanlılık dönemi başlıyor” başlıklı yorum.

18 *New York Herald Tribune* gazetesi, 1 Şubat 1933, s. 1, “Yeni Alman kabinesi konusunda Washington’da iyimserlik var” başlıklı haber.

19 *L’Humanité* gazetesi, 31 Ocak 1933 tarihli sayı, 1, “Savaş makinası çalışmaya koyuldu” başlıklı yazı.

20 D.Woodman, *Hitler rearms.* An exposure of Germany's war plans. With a foreword by the earl of Listowel. Londra, 1934. s. 196.
21 *L'Ordre* gazetesi, 31 Ocak 1933 tarihli sayı, s. 1, "Fransa uyanık olmak zorundadır" başlıklı yorum.
22 *Le Temps* gazetesi, 31 Ocak 1933 tarihli sayı, s. 1, "Paris diplomatik çevreleri karamsarlıklarını gizlemeye gerek görmüyor" başlıklı haber.
23 İ.Lenin, *Almanya ve Japonya'da sürdürülen savaş propagandası* (Komünizm Akademisi. Dünya Ekonomisi ve Politikası Enstitüsü "Savaşla Mücadele" Seksiyonu yayınları). Moskova-Leningrad, 1934.
24 D.Woodman, *Hitler rearms.* An exposure of Germany's war plans. With a foreword by the earl of Listowel. Londra, 1934. s. 208.
25 Herman Rauschning, *Hitler bana dedi ki:* Seçmeler (Almanca'dan çeviri). Moskova, 1936.
26 İ.Lenin, *Almanya ve Japonya'da sürdürülen savaş propagandası* (Komünizm Akademisi. Dünya Ekonomisi ve Politikası Enstitüsü "Savaşla Mücadele" Seksiyonu yayınları). Moskova-Leningrad, 1934.

3. HİTLER DİPLOMASİSİNİN ÖZELLİKLERİ VE TEMEL METOTLARI

“Düşmanı Kendi İçinden Yıkmak”

Hitler’e göre bir ordu savaşa başlamadan önce, düşman ulusun, teslim olmaya hazır ve edilgin hâle sokulabilmesi için manevi bakımdan yıkılması gerekiyordu. Soruyordu Führer:

“Düşmanı daha savaştan önce manevi bir bozguna uğratmayı becerebilecek miyiz? İşte beni ilgilendiren soru. Her yerde, en amansızca bize düşman olan ülkelerde bile, bize yardım edecek dostlarımız olacaktır. Bunları bulup kendimize bağlamayı başaracağız. Duygu kargaşası, şaşkınlık, tedirginlik, kararsızlık, güvensizlik, korku ve panik: İşte silahlarımız.”[27]Hitler’in en gerekli, en vazgeçilmez saydığı şeylerden biri de bütün her yerde ajanlara sahip olmaktı. Birer “zararsız turist” görünümüne bürünecek olan bu ajanların görevi, çalkantı ve panik yaratmak, çatışma ve isyan çıkarmak, kurnazlık ve yalana başvurarak düşmanın basiretini bağlamak ve böylece gevşemesini sağlamak olacaktı.

Sonradan birer “kâğıt parçası” gibi yırtılıp atılacak olan antlaşma ve anlaşmalar da aynı ereğin sağlanması içi yapılacaktı hep.

Yakın dostu ve Danzig Nazilerinin başkanı olan Forster’e şöyle diyordu Hitler:

“Stratejimiz, düşmanı kendi içinden yıkmaya, onu kendi elleriyle kendi kendini parçalamak zorunda bırakmaya yönelmelidir.”[28]Bütün bu görevlerin eksiksiz bir şekilde yerine getirilebilmesi için diplomatlar da kolları sıvamalı ve askerlere omuz vermeliydiler. Ne var ki geleneksel diplomasi, “yeni Almanya” için sadece yararsız değil, hatta zararlıydı.

“Bütün Araçlar Geçerli”

Alışılmış, eski geleneksel diplomat tipi hakkında tiksinti dolu bir sesle şunları söylemekteydi Führer:

“Bu kukla adamların kendilerini yeni düzene uyarlamalarını katiyen bekleyemem ben. Bizim o kaknem diplomatlarımız, politikayı da tıpkı kendi işletmesini yöneten namuslu bir tüccar gibi geleneklere ve nezaket kurallarına saygı göstererek yürütmenin mümkün olduğuna inanıyorlarsa eğer, bu kendi bilecekleri iş. Bense bir şiddet politikası uygulamaktayım. Bu alanda ahlak kurallarını ve onur sorunlarını hiç mi hiç göz önüne almaksızın bütün araçları geçerli sayarım... Politikada hiçbir yasa tanımam. Bütün kurnazlıkların mübah olduğu bir oyundur politika ve bir oyunun kuralları, oyuncuların ustalığına göre değişir sadece.”[29]

Ve Führer, “iyi” bir diplomatı şöyle tanımlıyordu:

“İşini bilen becerikli bir elçi ve her şeyden önce kusursuz bir teşrifat ustası olmak zorundadır. Gerektiğinde sahtecilikten ve hileden katiyen çekinmemelidir. İyi bir diplomat, işinin eri bir görevliden başka bir şey değildir.”[30]

Nitekim, von Ribbentrop, von Papen, Abetz başta olmak üzere Hitler’in kendisine yardımcı olarak seçtiği bütün diplomatlar bu kumaştan dokunma

kişilerdi. Félix Gross’un ünlü kitabında belirttiği gibi, “Bay von Papen, Kayzer Almanya’sından ya da faşist bir Almanya’dan başka herhangi bir ülkede, kariyerini çok kısa bir süre sonra demir parmaklıklar arasında [31]bitirmek zorunda kalırdı.

Gerçekten de Hitler’e özgü diplomat anlayışının yetkin tiplerinden biriydi Franz von Papen. Casusluk, gönüllü öncü askerlik yaptıktan sona “diplomasi sarayı”na servis kapısından girmiş olan bu maceracı, Hitlerci politika çevrelerinde “bukalemun”[32]diye anılmaktaydı. Ağarmış saçları, kuru yüzü, ince sımsıkı dudakları ve moda giysiler satan bir mağaza vitrinindeki mankenler gibi giyinişiyle, uluslararası entrikacı rolü için bu adamdan iyisi bulunamazdı kolay kolay. Von Papen tam zamanında Hitler’in safına geçmiş ve kısa bir süre sonra da Hitlerci diplomasinin yeri doldurulmaz ajanlarından biri hâline gelmişti.

Ribbentrop’un Katkısı

Hitlerci Almanya’nın bir başka önde gelen profesyonel diplomatı olarak sivrilen Joachim von Ribbentrop’un silueti daha az ilginç değildir. Eski bir subay olan ve savaştan sonra gezici şarap satıcılığı yapan von Ribbentrop, casusluk yeteneklerini pratik deneylerle geliştirmişti. Bu alandaki hocası, von Papen oldu. Ticari ve politik ajan rolüne son derece uygun düşen bir fizik yapısı vardı. Göz çelen görünümü, serbest ve rahat davranışları, zarif giyinişi ve İngilizce başta olmak üzere birkaç yabancı dili çok iyi bilişi, her türlü çevre koşullarına kendini kolayca uydurmasına ve her girdiği yerde ilişkiler kurmasına büyük çapta yardım ediyordu. Sonradan bulma bir “hala” sayesinde bir “Soyluluk unvanı edinmeyi de başaracak ve adının önüne böylece bir “von” ekleyecekti. Ayrıca Renanya’lı zengin bir sanayicinin kızıyla evlenerek, büyük bir servete ortak olmaktan da geri kalmamıştı.[33]Von Ribbentrop’un yeteneklerini daha iktidara gelmeden önce değerlendirmişti Hitler. Ve parlak şarap satıcısı, Nasyonal-Sosyalist parti dış

politika seksiyonunun başına getirilmişti. Burada bir gerçeği belirtmekte yarar var: O dönemin Dışişleri Bakanı von Neurath, bakanlıktaki bütün dairelere, von Ribbentrop'la hiçbir ilişki kurmama emri vermişti. Ne var ki geleceğin Dışişleri bakanı adayı katiyen istifini bozmayacaktı.

Von Ribbentrop, kendi seksiyonuna bağlı olarak bir haber alma servisi kurmakta gecikmedi. Sonradan "Ribbentrop Bürosu" adı altında ün salacak olan bu servise, emekli subaylar, mirasyedi soylular, sanatçılar ve özellikle de aktrisler, dansözler, manikürcü, terzi, tezgâhtar kadınlar, her meslekten ya da hiç mesleksiz genç ve güzel kızlar gibi tamamen "kendi" adamlarını toplamıştı. Ve casusluk mesleğinde sıkı bir eğitimden geçirdiği bütün bu güruhu bir yandan Dışişleri bakanlığındaki memurların, bir yandan da dünyanın dört bir köşesindeki belli başlı devlet adamlarının üzerine salmıştı.[34]Çok geçmeden de gerek Alman Dışişleri Bakanlığı'ndan, gerekse çeşitli ülkelerde sayısız kaynaktan gelen her türden binlerce ve binlerce belge geçecekti von Ribbentrop'un eline.

"Bütün Dünyadaki Etkili Kişilerin Listesi"

Diplomatlarının çalışmasını doğrudan doğruya kendisi yönetmekteydi Hitler. 1932 yılında yaptıkları söyleşilerden birinde, Rauschning'e şöyle diyordu:

"Kendi öz diplomatik servisimi daha şimdiden örgütlemeye giriştim. Pahalıya patlıyor bana, ama zaman kazanıyorum... Bütün dünyadaki etkili kişilerin bir listesini çıkarmaları için emir verdim bugün. Bunlar hakkında çok yararlı bilgiler toplatacağım. Kim rüşvet kabul eder? Para kabul etmeyen nasıl kazanılır? Gururlu mudur? Erotik zevkleri nedir? Hangi tip kadınları tercih eder? Homoseksüel midir, değil midir. Bu homoseksüeller kategorisine özel bir dikkatle eğilmek gerekiyor; çünkü bu tip adamları köpek gibi kullanabilirsin! Geçmişinde gizlediği bir olay var mı? Şantaja aldırış eder mi, yoksa tınmaz mı?"[35]

Ve konuşmasını şöyle sonuçlandırıyordu Führer:

“Böylece, insanları fethedip benim için çalışmak zorunda bırakarak ve bütün ülkelerde sayısız etki olanağı sağlayarak, tam anlamıyla gerçekçi ve gerçek bir politika uygulamaktayım ben. Bana gerekli olan politik başarılar, yönetici sınıfların sistematik şekilde satın alınması ve baştan çıkarılmasıyla, elde edilebilir ancak... Önümüzdeki savaşta bir bir toplayacağım bu yeraltı çalışmasının ürünlerini; çünkü hiç kimse benim karşıma bu türlü bir vurucu güç çıkarıp koyamayacak [36]

Neurath’ın Etkinlik Alanı Daraltılıyor

Bununla birlikte Hitler, iktidara gelir gelmez, resmî Alman diplomasisinin yönetimini yine eski Dışişleri Bakanı von Neurath’a emanet edecekti.

Kariyerden diplomat olarak yetişmiş, iliklerine kadar junker (doğuştan asil) [37]ve von Papen’in yakın dostu olan Baron von Neurath, Nasyonal-Sosyalist parti üyesi değildi. O dönemde, üstün diplomatik mevkilere sırf kendi adamlarını atayabilmek için yeterince uzmanlaşmış iyi diplomat yoktu henüz elinde Hitler’in. Dolayısıyla da von Neurath’a göz yumdu, ama hiçbir zaman güven duymadı.[38]Nitekim daha baştan itibaren Dışişleri bakanının etkinlik alanını daraltmak için elinden geleni yaptı. Dışişleri bakanlığı basın bürosunun başına Goebbels’i getirdi örneğin.

O andan itibaren de Dışişleri bakanlığından, dünyanın çeşitli ülkelerindeki olay ve işlerin durumu konusunda özel rapor alınmayacaktı. Uluslararası enformasyon, “Ribbentrop Bürosu” tarafından ve onun yanı sıra da Rosenberg’in yönettiği “parti dış politika servisi” tarafından sağlanıyordu. Bohle’nin başkanlığındaki bir başka servis de, “yurt dışındaki Almanlarla” uğraşmaktaydı.

Yabancı ülkelerdeki temsilciliklerini yavaş yavaş birer ajan yuvası ve Nazi propaganda merkezine dönüştürecekti Hitler. Henüz partiye bağlanmamış olan diplomatlar birer kukla durumuna getiriliyor ve

doğrudan doğruya Berlin’den gelen emirlerle hareket etmek zorunda bırakılıyorlardı[39]Bu arada von Neurath da yavaş yavaş bakanlığın gerçek yönetiminin dışında kalacaktı.

Gerçekten de bütün önemli diplomatik misyonlar, Hitler’in baş yardımcısı durumundaki Goering’e emanet edilmekteydi. Ve geleceğin “hava mareşali”, nasyonal sosyalizmin ilk zafer yıllarında Avrupa başkentleri arasında mekik dokuyacaktı.

27 Herman Rauschning, *Hitler bana dedi ki:* Seçmeler (Almanca’dan çeviri). Moskova, 1936.
28 Herman Rauschning, *Aynı yapıt.*
29 Herman Rauschning, *Hitler bana dedi ki:* Seçmeler (Almanca’dan çeviri). Moskova, 1936.
30 Herman Rauschning, *Aynı yapıt.*
31 Herman Rauschning, *Aynı yapıt.*
32 Herman Rauschning, *Aynı yapıt.*
33 Herman Rauschning, *Hitler bana dedi ki:* Seçmeler (Almanca’dan çeviri). Moskova, 1936.
34 Herman Rauschning, *Aynı yapıt.*
35 Herman Rauschning, *Aynı yapıt.*
36 Herman Rauschning, *Hitler bana dedi ki:* Seçmeler (Almanca’dan çeviri). Moskova, 1936.
37 Herman Rauschning, *Aynı yapıt.*
38 Herman Rauschning, *Hitler bana dedi ki:* Seçmeler (Almanca’dan çeviri). Moskova, 1936.
39 Felix Gross, *Hitlers’s girls, guns and gangsters.* Londra, 1937, s. 108.

4. “BARIŞ VE İŞBİRLİĞİ” MASKESİ

1 Şubat 1933 Bildirisi

Hitler hükûmeti, bir yandan savaş hazırlığı programını gerçekleştirmeye koyulurken, bir yandan da kendine özgü iki yüzlülükle bütün herkese, “içtenlikle barışçı”,[40]olduğu konusunda güvence veriyordu. Nitekim, yeni hükûmet tarafından yayınlanan ilk bildiride şöyle denilmekteydi:

“Ulusal Alman hükûmeti, insanlığın bugün her zamankinden daha fazla gereksindiği barışın korunup sürdürülmesine ve pekiştirilmesine katkıda bulunmanın ve yerine getireceği bu ödevin öneminin tam ve kesin bilinci içindedir.[41]

1 Şubat 1933 tarihini taşıyan bu belgede faşist Alman hükûmeti, Alman dış politikasının temel hedeflerini, son derece bulanık bir biçimde şöyle belirliyordu:

“Hayat hakkının tanındığının ilan edilmesi ve özgürlük düzeninin yeniden kurulmasının sağlanması.”[42]

Hitler hükûmeti, bu programını gerçekleştirebilmek için de, Almanya için özellikle silahlanma konusunda tam bir “hak eşitliği” istemekteydi. Şöyle

son buluyordu bildiri:

“Ulusal Alman hükûmeti, sadece ve sadece birer barış aracı olmaları bakımından, Almanya’ya uygulanan ayırt edici rejimin kalkmasını ve hak eşitliğinin geri gelmesini sağlamayı kendisi için en şerefli bir ödev bilecektir.”[43]Dünyadaki askerî ve siyasal güçlerin gerçek oranını hesaba katan Hitler hükûmeti, savaşa hazırlık programını, resmî açıklamalarına bol bol serpiştirdiği barışçı cümlelerle gizleme çabasındaydı şimdi. Öte yandan Hitler, dünya kamuoyunda, ünlü kitabı Mein Kampf’da yer alan dehşet verici açıklamaların ve korkunç fikirlerin hiçbir şekilde nasyonal sosyalist hükûmetin gerçek siyasal eğilimlerini dile getirmediği izlenimini yaratmanın zorunlu olduğunu söylemekteydi.[44]Şöyle diyordu bir radyo konuşmasında:

“Barış için en büyük tehlike, bolşevik tehdidi karşısında Almanya’nın silahsızlandırılması ve kendi savunma araçlarından yoksun bırakılmasıdır.”[45]

İngiliz Basını Memnun

Reich şansölyeliğine atanmasının hemen arifesinde verdiği ve başta nasyonal sosyalist basın olmak üzere bütün Alman gazeteleri tarafından büyük manşetlerle aktarılan yeni yıl söylevinde Hitler, Marksizm ve “dev bolşevizm” tehlikesine karşı mücadelenin şampiyonu ilan edecekti kendisini.[46]Bütün dünya gericileri büyük bir memnunlukla karşılayacaklardı bu açıklamayı. Hitler’in tuzağına düşenlerin en başında da, burjuva İngiliz basını geliyordu. Gerçekten de, İngiliz Komünist Partisi’nin resmî organı Daily Worker hariç belli başlı Londra gazeteleri Hitler’in Almanya için baş düşman olarak ilk kez Versay Barış Antlaşması’nı değil de Marksizm’i ve bolşevizmi göstermiş oluşunu gizlemeye gerek duymadıkları bir sevinçle bildirmekteydiler.[47]

7 Şubat 1933 günü Daily Mail gazetesinin Berlin muhabirine verdiği bir mülakatta Hitler, yine aynı temayı işleyerek, şöyle diyecekti:

“Versay Barış Antlaşması, sadece Almanya için değil, bütün öteki halklar için de bir yıkım nedenidir.”[48]

Dolayısıyla da söz konusu antlaşmanın revizyonunun sadece Almanlar tarafından değil, bütün dünya tarafından ısrarla isteneceği umudunda olduğunu belirten Führer, kendisine göre en büyük tehlikenin komünizm olduğunu açıklıyordu. O günkü durumda yeni Alman hükûmeti, yabancı bir devletle değil, bir çürüme ve çözülme olayı ile karşı karşıya idi. Ve Hitler, bu olayı, “Alman ulusunun barış içinde gelişmesine ve yeni atılımını gerçekleştirmesine en büyük engel[49] olarak niteliyordu.

Yine Hitler, Sunday Express gazetesinin temsilcisine verdiği bir başka demeçte de, Fransa ile anlaşmaya hazır olduğunu söylemekteydi. Ama bir koşulu vardı: İşin inisiyatifini Fransa ele almalı ve varolan anlaşmaların revizyonunu doğrudan doğruya Fransa önermeliydi.[50]

Hitler ayrıca salt İngiliz ve Amerikan gazetecileriyle yaptığı bir basın toplantısında, özel yabancı borçların ödenmesi ve tam bir silahsızlanma konularında Büyük Britanya ve Amerika Birleşik Devletleri hükûmetleriyle en kısa zamanda müzakerelere girmek kararında olduğunu da açıklamıştı.

Görüldüğü gibi Alman diktatörü, “Kuzu postuna bürünmüş kurt”[51] rolünü iyice benimsemişti. Ama Sovyetler Birliği ve bolşevizm söz konusu olur olmaz “postu atıp pençelerini göstermekten geri durmuyordu”.[52]

Rosenberg İş Başında

Çok geçmeden resmî bir bildiri, Nasyonal-Sosyalist parti içinde yeni bir dış politika servisi kurulduğunu ve bu büronun başına da Rosenberg’in getirildiğini açıklıyordu. Rosenberg, art arda verdiği bir dizi demeçte, yeni

servisin amaç ve görevlerini anlatırken Hitler'in barışçı sözlerini tekrarlamaktan da geri kalmayacaktı:

"Almanya, dış politika sorunlarına barışçı çözümler bulabilmek için en son olanakları da zorlamak ve denemek kararını vermiş bulunmaktadır."[53]

Yeni dış politika yöneticisinin dediğine bakılırsa Almanya hiç kimseye, "hatta bu arada Fransa'ya bile" saldırmak istemiyordu katiyen. Maddesel kaynaklarının büyük bir kısmını silahlanma yolunda harcayacak yerde bütün ülkelerin silahsızlanmasını arzu ederdi aslında Almanya. Öbür devletler Nazi hükûmetini desteklemedikleri takdirde, "Komünizmin Vladivostok'tan Atlantik Okyanusu'na kadar yayılması"[54]işten bile değildi.

Yine Rosenberg'e göre Almanya'yla Batılı devletler arasında gerçekten hayati önem taşıyan hiçbir ilkesel uzlaşmazlık olamazdı. "Doğu'daki hayat alanı" sorunu vardı Alman devletinin önünde sadece. Şöyle diyordu Rosenberg:

"Amerikan çıkarları için tehlikeli bir rakip olmak isteyecek kadar kibirli ve sağduyu fukarası değiliz. Bizim bütün dikkatimiz şu anda Avrupa'nın doğusuna çevrilmiş durumdadır. Almanya'nın gelecekteki pazarları, bizce, oradadır."[55]

23 Mart 1933 günü Reichstang'da Hitler tarafından verilen söylev de aynı "uzlaşmacı eda"yı taşıyordu.[56]Alman hükûmetinin Büyük Britanya ile sıkı bir işbirliği kurma arzusunda olduğunu açıklıyordu Führer. Yine Reichstag'da 17 Mayıs 1933 günü yaptığı bir başka konuşmada da, Almanya'nın ekonomik güçlüklerini aşabilmesi için yaptığı yardımlardan dolayı Başkan Roosevelt'e teşekkür edecek ve hükûmetinin bütün dünya hüküûetleriyle "barış içinde işbirliği"ne hazır bulunduğunu tekrarlayacaktı.

40 D.Woodman, *Hitler rearms.* An exposure of Germany's war plans. With a foreword by the earl of Listowel. Londra, 1934. s. 155.

41 D.Woodman, *Hitler rearms.* An exposure of Germany's war plans. With a foreword by the earl of Listowel. Londra, 1934. s. 158.

42 Felix Gross, *Hitlers's girls, guns and gangsters.* Londra, 1937, s. 166.

43 Herman Rauschning, *Hitler bana dedi ki:* Seçmeler (Almanca'dan çeviri). Moskova, 1936.

44 Herman Rauschning, Aynı yapıt.

45 "Junker" (Almanca'sı, *Jungherr*), kök anlamıyle, Almanya'daki soylu toprak sahiplerinin erkek çocuklarına er olarak askere yazıldıkları zaman verilen addır. Bu ad, ayrıca, özellikle Prusya'daki tutucu ve milliyetçi partileri oluşturan toprak asillerine de verildi (Çevirenin notu).

46 İ.Lenin, *Almanya ve Japonya'da sürdürülen savaş propagandası* (Komünizm Akademisi. Dünya Ekonomisi ve Politikası Enstitüsü "Savaşla Mücadele" Seksiyonu yayınları). Moskova-Leningrad, 1934.

47 D.Woodman, *Hitler rearms*. An exposure of Germany's war plans. With a foreword by the earl of Listowel. Londra, 1934. s. 220.
48 İ.Lenin, *Almanya ve Japonya'da sürdürülen savaş propagandası* (Komünizm Akademisi. Dünya Ekonomisi ve Politikası Enstitüsü "Savaşla Mücadele" Seksiyonu yayınları). Moskova-Leningrad, 1934.
49 *Frankfurter Allgemeine Zeitung* gazetesi, 2 Şubat 1933 tarihli sayı, s. 1, "Ulusal hükûmetin Alman ulusuna çağrısı" başlıklı haber.
50 *Frankfurter Allgemeine Zeitung* gazetesi, aynı tarihli sayı, s. 3, "Ulusal hükûmetin Alman ulusuna çağrısı" başlıklı haberin devamı.
51 *Frankfurter Allgemeine Zeitung* gazetesi, aynı tarihliyı, aynı başlıklı haberin devamı.
52 Herman Rauschning, *Hitler bana dedi ki:* Seçmeler (Almanca'dan çeviri). Moskova, 1936.
53 D.Woodman, *Hitler rearms.* An exposure of Germany's war plans. With a foreword by the earl of Listowel. Londra, 1934. s. 228.
54 İ.Lenin, *Almanya ve Japonya'da sürdürülen savaş propagandası* (Komünizm Akademisi. Dünya Ekonomisi ve Politikası Enstitüsü "Savaşla Mücadele" Seksiyonu yayınları). Moskova-Leningrad, 1934.
55 *Daily Telegraph and Morning Post* gazetesi, 26 Aralık 1936 tarihli sayı, s. 1, "Yeni Alman şansölyesinin iç açıcı vaadleri" başlıklı haber.
56 D.Woodman, *Hitler rearms.* An exposure of Germany's war plans. With a foreword by the earl of Listowel. Londra, 1934. s. 237.

5. SALDIRGANIN TANIMINA İLİŞKİN SOVYET ÖNERİSİ

Beş Temel Nitelik

Tedirgin Avrupa, Almanya olaylarını aşırı bir temkinle izlemekteydi ama öte yandan da Hitler'in "barışçı" demeçlerine kanmaktan da geri kalmamaktaydı. Buna karşılık faşizmin saldırgan karakterini açıkça saptamış olan Sovyet diplomasisi, bütün olanaklara başvurarak demokratik ülkeleri uyandırmaya ve anti faşist güçleri örgütlemeye çabalamaktaydı.

Bu arada uluslararası Silahsızlanma Konferansı'ndaki Sovyet delegeleri, silahsızlanma ve kolektif güvenlik sorunlarında pratik sonuçlar elde etmek için uğraşıyorlardı.[57]Uluslararası kamuoyunun dikkatini harekete geçirmek amacıyla Sovyet delegasyonu Konferans'a, "saldırgan"ın tanımını öngören bir öneri sunacaktı.[58]

Saldıran tarafından, saldırısını haklı göstermek üzere öne sürülüp kullanılabilecek somut olguları, neden, vesile ve bahaneleri belirleme amacını güdüyordu bu öneri. Tasarının ikinci maddesi, "uluslararası bir çatışmada saldıran taraf"ın bir tanımını içermekteydi. Öneri, aşağıda

sıraladığımız iş ve edimlerden herhangi birini ortaya koyan bir devletin, saldırıcı taraf ya da saldırgan olarak göz önüne alınmasını istemekteydi:

1. Başka bir devlete savaş ilanı.

2. Savaş ilanı olmasa dahi, silahlı kuvvetlerle başka bir devletin topraklarını istila.

3. Savaş ilanı olmasa dahi, kara, deniz ya da hava kuvvetleriyle başka bir devletin topraklarına, gemilerine ya da uçaklarına saldırma.

4. Başka bir devletin kıyılarını ya da limanlarını denizden abluka altına alma.

5. Kendi toprakları üzerinde kurulmuş olup da başka bir devletin topraklarına saldıran silahlı çeteleri desteklemek ya da söz konusu çeteleri her türlü yardım ve korumadan yoksun bırakmak için gerekli bütün önlemleri, almak elinde olduğu hâlde ve istilaya uğrayan devletin açık talebine rağmen, almayı reddetme.[59]

Bütün bu öneriler bir tek amaca yönelmekteydi: Her türden saldırıyı önlemek ve barışın pekişmesine katkıda bulunmak. Tam bir kolektif güvenlik sisteminin kuruluşuna doğru bir ilk adımdı bu.

Uluslararası Silahsızlanma Konferansı'nın İkinci Toplantısı

Güvenlik sorunu, Uluslararası Silahsızlanma Konferansı'nın 1933 yılı Şubatından aynı yılın Temmuz ayına kadar devam eden ikinci toplantısında, müzakerelerin odak noktasını meydana getirmişti. Ne var ki bu konudaki tartışmalar verimli olmaktan uzak kalacaktı.[60]Nitekim hiçbir karar alınamadı.

Konferans'a sunulmuş olan Silahsızlanma Anlaşması tasarılarından -ki sayısız denebilecek kadar çoktu bunlar- hiçbiri onaylanmayacaktı gerçekten. Herriot tasarısının iltifat görmemesi üzerine (aslı aranırsa, Fransız başbakanı tarafından sunulan tasarının, Briand-Kellogg paktından en ufak bir farkı yoktu), İngiliz delegasyonuna başkanlık eden Mac Donald,

16 Mart 1933 günü kendi tasarısını sundu. İngiliz delegasyonunun ileri sürdüğüne göre Mac Donald, bu tasarısında, Konferans'ta gün ışığına çıkan çeşitli görüşleri uzlaştırmaya çalışmaktaydı.[61] Belli başlı olarak şu hükümleri getiriyordu İngiliz tasarısı:

1. Almanya'nın 200 bin kişilik bir ordu bulundurmasına izin verilecekti.
2. Öteki ülkelerin kara ordularının mevcutlarında indirim yapılacaktı.
3. Sahra toplarıyla, tankların atış gücü de sınırlanacaktı.
4. Hava bombardımanları yasaklanacaktı.
5. En son olarak da, yukarıdaki maddelerin uygulanıp uygulanmadığını denetlemek üzere daimî bir silahsızlanma komisyonu kurulacaktı.

Mac Donald tasarısı, 500 bin kişilik bir kontenjan saptamıştı Sovyet ordusu için. Sovyet baş delegesi hemen söz alarak Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği hükûmetinin, en başta Rusya'nın komşuları olmak üzere bütün öbür ülkeler kendi silahlı kuvvetlerinde indirim yapmaya yanaştıkları takdirde, verilen bu rakamın daha da altında bir mevcudu bile kabule hazır bulunduğunu bildirdi[62] Sovyet baş delegesi, ayrıca, karma bir tasarı niteliği taşıyan Mac Donald önerisini sıkı bir eleştiriden geçirmeyi de ihmal etmeyecekti.

Bu tasarı yine de daha ilk okumada kabul edildi. Ama bazı delegasyonlar öyle birtakım ihtiyat kayıtları koymuşlardı ki tasarıya, eldeki metni uygulamaya olanak kalmamıştı. Mac Donald tasarısı, ikinci bir okumadan sonra kesinlikle onaylanacak ve yürürlüğe girecekti.

57 D.Woodman, *Aynı yapıt*, s. 238.

58 D.Woodman, *Aynı yapıt*, s. 238.

59 Stalin, S*ovyet Sosyalist Cumhuriyetleri BİrliÄŸi Komünist (Bolşevik) Partisi Merkez Komitesi tarafından (adına) Parti XVIII.Kongeri'ne 26 Ocak 1934 tarihinde sunulan siyasal kontrandü.* "Leninizmin sorunları", 10.Baskı, Moskova-Leningrad, 1939, s. 502.

60 Stalin, *Aynı yapıt.*

61 İ.Lenin, *Almanya ve Japonya'da sürdürülen savaş propagandası* (Komünizm Akademisi. Dünya Ekonomisi ve Politikası Enstitüsü "Savaşla Mücadele" Seksiyonu yayınları). Moskova-Leningrad, 1934.

62 İ.Lenin, *Aynı yapıt.*

6. DÖRTLÜ PAKT

Mussolini'nin Önerisi

Cenevre Silahsızlanma Konferansı tam bir iflasa doğru sürükleniyordu. Nitekim tasarıları düzenlemekle görevli olan Silahsızlanma Konferansı Genel Komisyonu, çalışmalarını ertelemiş bulunmaktaydı. Mussolini, işte bu aradan yararlanarak dört ulus arasında bir pakt yapılmasını önerdi.[63]Söz konusu öneri, dört Batılı devlet -Almanya, Fransa, Büyük Britanya ve İtalya- arasında, Briand-Kellogg paktına ve savaşa karşı imzalanmış olan öbür anlaşmalara uygun bir şekilde, barışı koruyup sürdürmek ve bir işbirliği politikası uygulamak amacıyla yapılacak bir konvansiyon tasarısından ibaretti aslında.

Mussolini tarafından önerilen tasarının ikinci paragrafı, barış anlaşmalarına, Milletler Cemiyeti Paktı'nın 19.maddesine uygun olarak, "meşru yollardan" revizyondan geçirme olanağını sağlamaktaydı. Tasarının üçüncü paragrafı da, silahlanma konusunda Almanya'nın eşit haklara sahip bulunduğunu dile getiriyordu. Daha sonraki maddelerden birinde ise,

Avrupa ve Avrupa dışındaki bütün uzlaşmazlık konularında dört devletin ortak bir politika gütmeleri hükme bağlanmaktaydı.

Mussolini, sunduğu tasarıyı daha geniş bir şekilde müzakere etmek üzere, o sırada Cenevre'de bulunan Büyük Britanya Başbakanı Mac Donald ile Dışişleri Bakanı Sir John Simon'u Roma'ya çağırmıştı. İngiliz devlet adamları gerek tasarıyı, gerekse çağrıyı olumlu karşıladılar.

Churchill Uyarıyor

23 Mart 1933 günü Avam Kamarası'nda yaptığı bir konuşmada Mac Donald, Roma görüşmeleri hakkında geniş bilgi verdikten sonra, Almanya'ya silahlanma konusunda eşitlik sağlanmasını ve anlaşmalara Milletler Cemiyeti Paktı'nın 19.maddesine uygun şekilde, revizyondan geçirilme hakkının tanınmasını istedi[64] Ne var ki Mac Donald'ın bu talebi, birçok milletvekilinin kesin itirazlarıyla karşılaşacaktı. Bu arada özellikle, Avam Kamarasındaki muhalefet lideri Winston Churchill söz aldı ve başbakan Mac Donald'ın yürüttüğü beceriksiz dış politika hakkında son derece iğneleyici bir konuşma yaptı. Dört yıllık Mac Donald iktidarı sonunda İngiltere'nin savaşa biraz daha yaklaşmaktan gayrı hiçbir şey yapmamış olduğunu belirtiyordu Churchill. Ayrıca ispatlıyordu ki Mac Donald bütün bu süre içinde ülkeyi, tarihi boyunca hiçbir zaman olmadığı kadar güçsüz, yoksul ve savunu araçlarından yoksun hâle sokmuştur. Mac Donald'ın Roma ziyaretini Germen İmparatoru IV.Heinrich'nin Canossa'ya yaptığı hac ziyaretine [65]benzeten Churchill, şöyle devam etmişti konuşmasına:

"Mussolini'ye bu ziyaret, bundan bin yıl önce, nedamet getirdiğini söyleyerek gelip önünde diz çöken ve yüzsuyu döken İmparatorun karşısında Papa'nın duyduğu zevkin aynısını vermiş olsa gerektir."[66]

O ünlü acı alaycı üslubuyla "saygı değer centilmen" olarak nitelediği Mac Donald'ı ivedi çözüm bekleyen iç sorunlara eğilmeye ve dış işlerinin

yönetimini daha tecrübeli diplomatlara bırakmaya çağırmaktaydı.

Bu arada Başbakanın hatalı dış politikası yüzünden İngiltere'nin öbür ülkelere oranla daha zararlı duruma düştüğünü öne süren Churchill, bu savına kanıt olarak şunları söylemekteydi:

"Savaş borçları sorunu çözülmemiştir. Londra deniz gücü anlaşması, İngiliz donanmasının gelişmesini frenlemekten başka bir sonuç vermemektir. Cenevre Silahsızlanma Konferansı ise Milletler Cemiyeti'nin prestijini sıfıra indiren bıktırıcı uzunlukta bir fars hâline gelmiştir. En son olarak da, silahsızlanma konusunda Fransa'ya yapılan baskılar ve bunun yanı sıra yeniden silahlanma konusunda Almanya ile suç ortaklığına giriş, bizi barışa değil, ancak savaşa götürür."(585)

Almanya'ya silahlanma eşitliği tanıyan tasarıya özel bir şiddetle saldırıyordu Churchill. Şöyle diyordu:

"Şunu kesinlikle söyleyebilirim: Almanya, askerî güç alanında komşularıyla eşit duruma geldiği an, yeni bir Avrupa savaşının patlamasını beklemek gerekir."[67]

Churchill'e göre, Alman ordusunun iki katına çıkarıldığı bir sırada Fransa'dan ordusunu yarı yarıya azaltmasını istemek, en azından yersiz bir iş olurdu. İngiliz muhalefet lideri, gerek Fransa'da ve gerek İngiltere'de daha sonra dereceli olarak yapılması kararlaştırılan silah indirimlerine de karşı çıkıyordu: Gerekçesi de aynıydı:

"Çünkü bu silahsızlanma, kendini yeterince silahlı görür görmez, kaçınılmaz biçimde komşularına saldıracak olan bir hükûmet karşısında silahsızlanmadır."[68]Mussolini'nin Dörtlü Pakt önerisini savunmak, sir John Simon'a düşecekti. Büyük Britanya Dışişleri bakanına göre dört devlet arasında kurulacak bir işbirliği, dörtlü bir direktuvarın Avrupa üzerinde egemenliği anlamına gelmiyordu katiyen. Bu anlaşma, Versay Barış Antlaşması'nın revizyonuna da açılmayacaktı. Söz konusu olan şey, Milletler Cemiyeti paktının 19.maddesine uygun olarak, Versay Antlaşması'nın belirli birtakım paragraflarını gözden geçirmekti sadece. Kendi görüş açısının doğruluğunu kanıtlamak üzere soruyordu Simon:

"Şu ya da bu maddeyi açıktan açığa ve bile isteye çiğnetmektense barışçı bir yaklaşımla değişikliğe uğratmak daha iyi olmaz mı acaba?"[69]

Fransa'nın Durumu

Sir John Simon tarafından sıralanan argümanlar ne İngiltere'de, ne de hele Fransa'da kamuoyunu yatıştıramayacaktı.

O dönemde Fransa'nın siyasal durumu özellikle istikrarsızdı. Gerçekten de Almanya'da Hitler iktidara geldiğinde, Fransa yeni bir hükûmet bunalımı içindeydi. En son olarak, Paul Boncour kabinesinin yerini Edouard Daladier hükûmeti almıştı. 1932 yılı Mayısında yapılan seçimlerden sonra bu, radikal-sosyalist partinin denediği üçüncü parlamenter kombinezon oluyordu. O dönemin André Simone takma adıyla yazan ünlü gazetecisinin anlattığına göre Daladier, Hitler'in iktidara geldiğini öğrenir öğrenmez Fransa'nın askerî durumu konusunda geniş bilgi edinmek için General Weygand'ı çağırtmıştı.[70]Hararetli bir monarşist ve aşırı gerici oluşuyla tanınan Weygand, 1931 yılında Fransız Yüksek Savunma Konseyi başkan yardımcılığına atanmış bulunuyordu.

Yeni başbakanla yaptığı görüşmede Weygand, Daladier'nin kaygı ve korkularını yatıştırmayı kendisi için âdeta bir görev sayacaktı.

Weygand'ın Görüşleri

Weygand'ın verdiği bilgiye göre, o anda yaklaşık 370 bin kişilik bir ordu vardı. Son derece iyi eğitim görmüş ve en son teknikle donatılmış bir orduydu bu. Almanya konusunda ise şöyle konuşmaktaydı General:

"Bu ülke, gösterdiği yoğun çabalara rağmen, Kayzer'in ordusuna eşit güçte bir orduyu on yıldan önce kuramayacaktır. Kaldı ki biz silahlanmaya devam ediyoruz. Fransız-Alman sınırını baştan aşağı tutacak olan Maginot hattının yapımı hızla sürdürülüyor. Öyle ki bu hat, 1934 yılında tamamlanmış olacaktır. Unutulmaması gereken bir başka nokta da,

Fransa’nın büyük bir askerî ittifaklar sistemiyle kendisini ayrıca güvenlik altına almış oluşudur.”[71]

Bütün müttefik ordularının pek parlak durumda olmadığını kabul ediyordu General. Sadece Çek ordusuna büyük değer veriyordu. Polonya ordusu, modası geçmiş teknik donanımı ve yetenekleri pek sınırlı kumandanlarıyla, hesaba katılamazdı. İngiliz ordusu gerçi sayı bakımından küçüktü; ama Büyük Britanya’nın elinde büyük ve güçlü bir donanma vardı ve bu donanma, bir savaş sırasında hiç şüphe yok ki belirleyici bir rol oynayacaktı.

Sözün kısası, Almanya’nın Fransa için gerçek bir askerî tehlike meydana getirebileceğine inanmıyor ya da inanmak istemiyordu Weygand.

Generalin düşüncesine göre Nasyonal-Sosyalistlerin iktidara gelişi, Fransa bakımından, hatta belirli bir siyasal avantaj getirmekteydi: Bütün dünyada ve bu arada Fransa’da komünist hareketin kaçınılmaz biçimde zayıflamasına yol açacaktı bu olay.

Çünkü Weygand’a göre Almanya’nın Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği ile olan ilişkilerinin yine kaçınılmaz biçimde gerginleşmesi Fransa bakımından son derece elverişli bir etken sayılmalıydı.

Askerî şeflerin yatıştırıcı olumlamalarının etkisi ve Fransız gerici çevrelerinin baskısı altında kalan Daladier, Fransa’nın Nasyonal-Sosyalist Almanya ile olan ilişkilerini bir “siyasal uzlaşma”[72]anlayışı içinde yürütmeye yönelecekti. Böyle bir politika Daladier’nin bilinen uzlaşmacı eğilimlerinin getirdiği bir sonuç değildi sadece; aynı zamanda, o dönem Fransa’sının geçirmekte olduğu ağır mali bunalımın da bir gereğiydi.[73]

63 İ.Lenin, *Almanya ve Japonya’da sürdürülen savaş propagandası* (Komünizm Akademisi. Dünya Ekonomisi ve Politikası Enstitüsü “Savaşla Mücadele” Seksiyonu yayınları). Moskova-Leningrad, 1934.

64 *Daily Telegraph and Morning Post* gazetesi, 24 Mart 1933 tarihli sayı, s. 1, “Hitler daha sıkı işbirliği istiyor” başlıklı haber-yorum.

65 İ.İvanov, *Silahsızlanma Konferansı’nın başarısızlığı.* Ek: Konferansın temel belgeleri (Komünizm Akademisi. Dünya Ekonomisi ve Politikası yayınları.) Harkov, 1934.

66 *Conference for the reduction and limitation of armaments. Geneva, 1932-1934.* Records of the Conference. Series A. Verbatim records of Plenary meetings. Cilt I: 2 Şubat - 23 Temmuz 1932 (Milletler Cemiyeti yayınları). Cenevre, 1932-1936.

67 *Yabancı ülkelerle yapılmış olan ve bugün yürürlükte bulunan antlaşma, anlaşma ve konvansiyonlar Derlemesi* (Dışişleriyle görevli Halk Komiserliği yayınları). Moskova, 1938. Fasikül VIII, s. 27-31.

68 İ.İvanov, *Silahsızlanma Konferansı’nın başarısızlığı.* Ek: Konferansın temel belgeleri (Komünizm Akademisi. Dünya Ekonomisi ve Politikası Enstitüsü yayınları.) Harkov, 1934.

69 *Conference for the reduction and limitation of armaments. Geneva, 1932-1934.* Records of the Conference. Series B. Minutes of the General commission. Cilt 1-3: 9 Şubat -11 Haziran 1933 (Milletler Cemiyeti yayınları). Cenevre, 1932-1936.
70 *Yabancı ülkelerle yapılmış olan ve bugün yürürlükte bulunan antlaşma, anlaşma ve konvansiyonlar Derlemesi* (Dışişleriyle görevli Halk Komiserliği yayınları). Moskova, 1938. Fasikül VIII, s. 49.
71 *Popolo d'Italia* gazetesi, 12 Şubat 1933 tarihli sayı, s. 1, "Duce'nin önerisi İngiltere tarafından olumlu karşılandı" başlıklı haber.
72 *Daily Telegraph and Morning Post* gazetesi, 24 Mart 1933 tarihli sayı, s. 1, "Başbakan Almanya'ya kanat geriyor" başlıklı yorum.
73 Germen İmparatoru IV.Heinrich (ya da IV.Hanri), Papa VII.Gregorius'un, Papaların İmparatorlara üstünlüğünü ilan eden, kararnamesinden sonra Papayla anlaşmazlığa düşmüştü. İşin büyümesi üzerine Heinrich, Gregorius'u Papalıktan düşüren bir karar aldırtacaktı, kendisine bağlı Kardinallere; buna karşılık Papa da İmparatoru aforoz etmiş ve erkini yürütemez duruma düşürmüştü. Alman Prensleriyle Piskoposlarının kendisini boyun eğmeye çağırması karşısında direnemeyen Heinrich, İtalya'ya gitti ve Canossa kendinde Papanın önünde gönül ezikliğiyle diz çökerek bağış diledi. Aslında bu, inanç değiştirmenin değil, politik zorunlukların sonucu olan bir davranıştı. O günden bu yana Batı dillerinde "Canossa'ya gitmek" deyimi, "rakibi karşısında boyun eğmek, küçük düşmeye razı olmak" (Osmanlıcasıyla, "tezellül etmek", "zelil olmak") anlamına gelmektedir (Çevirenin notu).

7. POLONYA TELAŞTA

Mareşal Pilsudski'nin Girişimleri ve Bir Büyükelçinin Ölümü

1933 yılı Martında Mareşal Pilsudski, Fransız hükûmetine resmen başvurarak Almanya'nın, Versay Antlaşması'nı çiğneyerek yoğun bir şekilde silahlanmakta olduğunu bildirdi[74]Almanların öç alma tutkusu içinde olduklarını belirten Polonya diktatörü, bu tehlikeye karşı etkili somut önlemler uygulanmasını önermekteydi; çünkü Berlin'de denenecek diplomatik baskılarla herhangi bir olumlu sonuç elde edilemeyeceği çoktan ortaya çıkmış bulunuyordu.

Pilsudski, bir Polonya-Almanya silahlı çatışması hâlinde, Fransa Polonya'yı destekleyeceği konusunda güvence verdiği takdirde, Polonya silahlı kuvvetlerinin Almanlara karşı her an harekete geçebileceklerini de bildirmekteydi.[75]Fransız diplomasisinin Pilsudski'ye verdiği cevap açıkça olumsuzdu. Aynı zamanda, Almanya'ya ilişkin olarak, Roma'da, uzlaşma eğilimlerinin belirmekte olduğunu da öğreniyordu Varşova hükûmeti.

1933 yılı başlarında, Polonya Cumhuriyetinin eski Başbakanı Paderevski İtalyan başkentine geldi ve Mussolini tarafından kabul edildi.[76]Faşist

İtalya’nın önderi, ziyaretçisiyle yaptığı görüşmede, Almanya’nın Polonya için şu anda büyük bir tehlike meydana getirdiğini belirterek, Almanlarla silahlı bir çatışmadan kaçınmak istiyorlarsa Polonya koridorunu Almanya’ya geri vermelerini öğütledi dostça Varşovalı yöneticilere. Mussolini ile yaptığı bu görüşmeden sonra Polonya büyükelçiliğine dönen Paderevski, Roma hükûmetinin Almanya konusundaki tavrından Varşova’yı vaktinde haberli kılmadığı gerekçesiyle, büyükelçi kont Przeszdecki’yi iyice haşlayacaktı. Derin bir üzüntüye kapılan büyükelçi, hemen ertesi günü uçakla Varşova’ya döndü. Birkaç gün sonra da Roma’ya Kont Przeszdecki’nin anî bir kalp krizi sonunda öldüğü haberi gelecekti.[77]

Bazı haber kaynaklarına göre de Pilsudski, savaşkan önerilerini Paris hükûmetine ilettikten hemen sonra, Varşova’daki Alman askerî ataşesi General Schindler’le gizlice müzakereye girmişti.[78]Pilsudski’nin Almanya’ya karşı bir caydırıcı savaş önerisi, Fransa ile ittifaktan yana olan Polonyalılara yöneltilmiş bir provokasyondan başka bir şey değildi aslında: Almanya ile bir ittifaka geçiş için fırsat kollayan Mareşal, bu ittifakın muhaliflerine Fransa’ya güvenilemeyeceğini ispatlamak istemekteydi böylece.

Polonya Basını Ne Diyor

Polonya diplomasisi, öteden beri, ülkesinin büyük devlet olduğu iddiasıyla dikkatleri toplamaktaydı. Dolayısıyla da Varşova’nın, Dörtlü Pakt kurucularının paktlarına Polonya’nın da katılmasını zorunlu görmemiş oluşları karşısında boyun eğmesini beklemek yanlış olurdu. Kaldı ki kurulacak yeni pakt tasarısında, bugün yürürlükte bulunan barış anlaşmalarının revizyondan geçirilmesi gereğinin yer alışı Polonya diplomasisini ayrıca telaşlandırmaktaydı.

Roma’daki yönetici İtalyan çevreleri tarafından, Almanya’nın doğu sınırlarının değişikliğe uğratılarak Polonya koridorunun Almanya’ya geri

verilmesi gerektiği yolunda, açıklamalar yapıldığını öğrenen Varşova hükûmeti büsbütün kaygılanacaktı. Gerçekten de, Mussolini'nin resmî yardımcısı durumunda olan baron Aloisi, çeşitli ülkelerin diplomatlarına bu görüşü açıktan açığa savunmaktan çekinmiyordu.[79]Polonya'nın İtalya büyükelçisi Wvsocki, bu konuda, son derece kuşkulandırıcı raporlar yolluyordu hükûmetine. Buna karşılık Polonya'nın koruyucusu Fransa, hareketsiz kalmaya devam ediyordu. Dahası: Fransa bununla da yetinmemekte ve gerek barış anlaşmalarının revizyonunu, gerekse Almanya'nın silahlanmasını meşrulaştıracak olan Dörtlü Pakta -Polonyasız!- katılmaya kadar vardırmaktaydı işi.

Polonyalılar iyice öfkeliydiler. Öyle ki içlerinden birçoğu silahlarını konuşturmak için hazır bekler olmuştu. Varşova diplomasisi Almanya ile gayrı resmî müzakerelere girmiş olduğu hâlde, Polonya hükûmetinin resmî organı, kıyı sorunu konusunda Polonya'nın gerekirse toplarını konuşturmakta bir an duraksamayacağını öne sürmekte ve şöyle demekteydi:

"Bizim için böyle bir sorun yoktur; hiçbir zaman olmamıştır ve hiçbir zaman da olmayacaktır[80]."

Bir başka Polonya gazetesi de, şunları yazmaktaydı:

"Hiçbir hükûmet, herhangi bir Polonya sınırı hakkında hiçbir şekilde ve hiç kimseyle müzakereye giremez."[81]

Von Papen'in Tehdidi

1933 yılının Nisanında Polonya'nın Paris büyükelçisi, Almanya'nın yeniden silahlanması konusunda Fransız hükûmetine yen bir memorandum sunacaktı. Varşova bu belgede, Almanya'nın silahlanmasını önlemek ve sallanmakta olan Versay sistemini silah gücüyle pekiştirmek üzere, önleyici ve caydırıcı bir savaş sorununun enine boyuna incelenmesini önermekteydi.[82]

Daladier bu öneriyi de reddedecekti.

Polonya'daki savaşçı basının açtığı kampanya ve gerek İngiliz Avam Kamarası'nda, gerekse Fransız Ulusal Meclisi'nde Almanya'nın yeniden silahlanmasına karşı yapılan şiddetli itirazlar, pek doğal olarak, Alman basınında da bir o kadar yoğun ve şiddetli tepkilere yol açtı. Bu arada doğrudan doğruya Dışişleri Bakanı von Neurath, yayınladığı bir yazıda, Silahsızlanma Konferansı'nın sonuçları ne olursa olsun Almanya'nın bir hava ve bir deniz gücünün yanı sıra güçlü bir ordu ve ağır toplarla da donanmak zorunda ve kararında olduğunu açıklayacaktı.[83]

Bu yazının yayınlandığı aynı gün Büyük Britanya savaş bakanı Lort Hailsham, lortlar kamarasında yaptığı bir konuşmada şöyle diyordu:

"Alman hükûmeti, Versay Antlaşması'nı çiğneyerek silahlanmaya giriştiği takdirde bu davranış, söz konusu antlaşma tarafından, öngörülmüş bulunan yaptırımların hemen uygulanmasını gerektirecektir."[84]

Alman Başbakan Yardımcısı von Papen'in cevabı, durumu daha da gerginleştirecekti. Gerçekten de Alman diplomatı, Munster'de yaptığı bir konuşmada, İngiliz bakanının bildirisini "tam bir ikiyüzlülük örneği"[85]olarak nitelemekte ve tehdide varan bir edayla, şunu eklemekteydi:

"Unutulmasın ki Almanya, 30 Ocak 1933 tarihinden beri "barışçı" sözcüğünü sözlüğünden silmiş bulunmaktadır."[86]

Almanya'nın her ne pahasına olursa olsun yeniden silahlanma kararı, Büyük Britanya'nın buna karşılık yaptırım uygulama tehdidi, bunların yanı sıra Cenevre Konferansı'nda hüküm süren darmadağınıklık ve uzlaşmazlık, Avrupa'da olağanüstü gergin bir hava yaratmıştı.

Başkan Roosevelt'in Bir Mesajı

Bu arada Amerikan diplomasisi, uluslararası durumdaki gerginliği yumuşatmayı deneyecekti. Nitekim Birleşik Devletler Cumhurbaşkanı

Roosevelt, 16 Mayıs 1933 günü, Cenevre Silahsızlanma Konferansı'nda temsil edilen bütün hükûmet başkanlarına bir mesaj yolladı. Bu belgede Başkan, Konferans'ın başarısızlığını saptadıktan sonra, saldırı silahlarında indirim yapılmasını öneriyordu. Başkan Roosevelt, ayrıca bütün halkların kendi aralarında saldırmazlık paktları imzalamalarını da talep etmekteydi.[87]Hükûmet başkanları tarafından Roosevelt'in mesajına verilen cevaplar, genel bir bildiri karakterine bürünmekteydi: İlke bakımından hepsi de desteklemekteydiler Birleşik Devletler Cumhurbaşkanını.

Başkan Roosevelt'e 18 Mayıs 1933 tarihinde cevap veren Mareşal Hindenburg, bu girişimden büyük mutluluk duyduğunu belirttikten sonra, Almanya'nın cevabının bir gün önce Hitler tarafından Reichstag'da yapılan konuşmada açıklanmış bulunduğunu bildiriyordu. Bu, Almanya'nın, silahlanma konusunda her türlü kısıtlamayı reddettiği anlamına gelmekteydi.[88]

Başkan Roosevelt'in mesajına, Sovyet hükûmeti adına devlet başkanı Kalinin cevap verecekti. Kalinin Birleşik Devletler başkanına 19 Mayıs 1933 günü yolladığı bir telgrafta, Amerikan önerisine kayıtsız şartsız katıldığını bildirmekteydi.[89]

Başkan Roosevelt'in mesajının Silahlanma Konferansı tarafından incelendiği oturumda söz alan Amerikan delegesi Norman Davis, hükûmetinin sadece silahların kısıtlanmasına değil, barışın tehlikeye düştüğü durumlarda öbür devletlerce kolektif şekilde alınacak her türlü önleme katılmaya da hazır bulunduğunu bildirecekti.[90]

Fransa'nın Tepkisi

Bu arada, Dörtlü Pakt'a karşı Fransa'da başlayan mücadele de devam ediyordu. 30 Mayıs 1933 günü Daladier, Ulusal Meclis'te, hem sağdan, hem de soldan şiddetli eleştirilere uğramıştı. Oysa aynı gün Prag'da toplanan Küçük Antant Konseyi, çok uzun bir tartışmadan sonra ve besbelli

ki Müttefiklerin ağır baskısı altında, ortak bir bildiri yayınlayarak Dörtlü Pakta hiçbir itirazları olmadığını açıklıyordu.[91] İşte bu açıklama, Daladier ile Mussolini'nin durumlarını elle tutulur şekilde pekiştirecekti.

Dörtlü Pakt, 7 Haziran 1933 günü Roma'da imzalanmıştı. Ama anlaşmanın onanmak üzere Ulusal Meclis'e sunulduğu 10 Haziran günü hükûmet ve muhalefet sözcüleri arasında büyük bir tartışma koptu.

Dörtlü Pakt'ın kabulü, Fransa için, süregelen geleneksel politikadan vazgeçme anlamına geliyordu; söz konusu politikanın belli başlı aracı da Milletler Cemiyeti olmuştu. Bundan böyle Avrupa'nın efendileri, bir "direktuvar" hâlinde bir araya gelmiş olan bu dört devletti artık. Ve sadece bu olgu bile, Milletler Cemiyeti'nin rolünü sıfıra indirmeye yetiyordu.[92]

Öte yandan Dörtlü Pakt, Sovyetler Birliği'ni de bilmezlikten geliyordu. Böylece dört en büyük Avrupa ülkesinin hükûmetleri, Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği'ni yalnızlaştırma politikasına dönmekteydiler. Bu koşullar içinde Avrupa'da istikrarlı uluslararası ilişkilerin kurulması olanaksızdı.

Fransa ile çıkarları Versay sisteminin korunmasında olan "küçük" Avrupalı devletler, önemli olmaktan uzaklaştıklarını görüyorlardı üzüntü ve öfke içinde. Dörtlü Pakt, Fransa'yı belli başlı olarak üç devletle işbirliğine mahkûm ediyordu. Ve bu üç devletin ikisi -Almanya ile İtalya- zaten düşmandı ona. Üçüncüsü -Büyük Britanya- ise, Fransız-Alman ve Fransız-İtalyan uzlaşmazlıklarını kendi politik çıkarları için kullanmayı bir gelenek hâline sokmuştu.

İşte bütün bu nedenlerledir ki Pakt, sadece Polonya ile Küçük Antant ülkelerinde değil, Fransa'da da hoşnutsuzluk yaratmaktaydı. Ve söz konusu Pakt, 15 Temmuz 1933 günü Büyük Britanya Parlamentosu tarafından onaylandığı hâlde, hiçbir zaman yürürlüğe girmeyecekti.

74 *Manchester Guardian* gazetesi, 24 Mart 1933 tarihli sayı, s. 1, "Muhalefet lideri Churchill sert bir konuşma yaptı" başlıklı haber.

75 *Manchester Guardian* gazetesi, 24 Mart 1933 tarihli sayı, s. 3, "Muhalefet lideri Churchill sert bir konuşma yaptı" başlıklı haberin devamı.

76 *Manchester Guardian* gazetesi, aynı tarihli sayı, aynı sayfa, aynı başlıklı haberin devamı.

77 *Manchester Guardian* gazetesi, aynı tarihli sayı, aynı sayfa, aynı başlıklı haberin devamı.

78 *Daily Telegraph and Morning Post* gazetesi, 24 Mart 1933 tarihli sayı, s. 3, "Başbakan Almanya'ya kanat geriyor" başlıklı yorumun devamı.

79 André Simone, *Fransa'ya ihanet edenler:* Seçmeler (Fransızca'dan çeviri). Dışişleriyle görevli Halk Komiserliği yayınları, Moskova, 1947.

80 André Simone, *Fransa'ya ihanet edenler:* Seçmeler (Fransızca'dan çeviri). Dışişleriyle görevli Halk Komiserliği yayınları, Moskova, 1947.
81 André Simone, *Fransa'ya ihanet edenler:* Seçmeler (Fransızca'dan çeviri). Dışişleriyle görevli Halk Komiserliği yayınları, Moskova, 1947.
82 D.Woodman, *Hitler rearms.* An exposure of Germany's war plans. With a foreword by the earl of Listowel. Londra, 1934. s. 268.
83 İ.Lenin, *Almanya ve Japonya'da sürdürülen savaş propagandası* (Komünizm Akademisi. Dünya Ekonomisi ve Politikası Enstitüsü "Savaşla Mücadele" Seksiyonu yayınları). Moskova-Leningrad, 1934.
84 André Simone, *Fransa'ya ihanet edenler:* Seçmeler (Fransızca'dan çeviri). Dışişleriyle görevli Halk Komiserliği yayınları, Moskova, 1947.
85 *Popolo d'Italia* gazetesi, 17 Ocak 1933 tarihli sayı, s. 1, "Paderevski Duce'den fikir almak üzere Roma'da" başlıklı haber-yorum.
86 *Daily Telegraph and Morning Post* gazetesi, 24 Ocak 1933 tarihli sayı, s. 1, "Kont Przeszdecki'nin üzüntüden öldüğü bildiriliyor" başlıklı haber.
87 Felix Gross, *Hitler's girls, guns and gangsters.* Londra, 1937. s. 192.
88 D.Woodman, *Hitler rearms.* An exposure of Germany's war plans. With a foreword by the earl of Listowel. Londra, 1934. s. 295.
89 *Gazete Polska* gazetesi, 15 Nisan 1933 tarihli sayı, s. 1, "Polonya tek başına da haklarını korumasını bilir" başlıklı yazı.
90 I.F.D.Morrow, *The peace settlement in the German-Polish* borderlands. A study of conditions to day in the pre-war Prussian provinces of East and West-Prussia. Londra, 1936, s. 356.
91 *Polnische Dokumente zur Vergeschichte des Krieges.* Basel, 1940.
92 *Leipziager Ilustrierte Zeitung* gazetesi, 11 Mayıs 1933 tarihli sayı, s. 1, "Almanya'nın kararı" başlıklı ve Von Neurath imzalı yazı.

8. ULUSLARARASI EKONOMİK KONFERANS VE SOVYET-İTALYAN PAKTI

Hugenberg'in Konuşması

1933 yılı Mayıs ayının sonuna doğru, Silahsızlanma Konferansı tarafından ikinci bir okuma sonunda hiçbir kabul edilme şansı bulunmadığı ortaya çıkmıştı Mac Donald tasarısının[93] Bunun üzerine sorun, genel komisyona aktarılmıştı. Bir başka deyişle, Konferans böylece yerini genel komisyona bırakmaktaydı.

Komisyonun ancak 3 Temmuz 1933 günü toplanması karara bağlanmıştı ayrıca. Bu yeni ertelemenin resmî gerekçesi de, 12 Haziran 1933 tarihinde Londra'da toplanacak olan Uluslararası Ekonomik ve Mali Konferans'tı.

Ve bu yeni Konferans'ta Alman Ekonomi Bakanı Hugenberg, ekonomik "bunalımın aşılması" bakımından sözüm ona gerekli olan önlemlerin sıralandığı bir memorandum sunacaktı.

Uluslararası borçların kapanması, Afrika'daki eski Alman sömürgelerinin Almanya'ya geri verilmesi, vs. gibi isteklerin sıralandığı bu memorandumda yer alan bir başka nokta da şuydu:

“Toprak yoksunluğu içinde bulunan” Alman halkına, doğuda, bu “enerjik ırkın yerleşebileceği” yeni topraklar sağlanması.[94]Hugenberg’in bu konuşması, uluslararası basın tarafından, Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği’ne karşı yeni bir “Haçlı seferi” [95]çağrısı olarak yorumlanmıştı.

Sovyet Diplomasisi İş Başında

22 Haziran 1933 günü Sovyet hükûmeti, Alman hükûmetine bir protesto notası verdi.[96] Notada özellikle şu cümle yer almaktaydı:

“Alman Ekonomi Bakanı Hugenberg tarafından yapılan ve Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği’ne karşı düşmanca duygularla örtülü olan konuşma, Alman hükûmetinin 24 Nisan 1926 tarihinde Berlin’de imzalanmış olduğu dostluk ve tarafsızlık anlaşmasıyla yükümlendiği sorumluluklarla apaçık çelişki hâlindedir.”[97]

Alman hükûmeti, Sovyet notasını kabul etmeyecekti. Almanlara göre Hugenberg’in memorandumu, söz konusu sömürgeleştirme planlarının, Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği topraklarını da kapsadığı sonucunun çıkarılmasını haklı gösterebilecek hiçbir açıklama içermiyordu.

Buna rağmen Hugenberg Konferans’tan geri çağrıldı. Alman delegasyonunun öbür üyeleri de Ekonomi bakanının ardından Berlin’e dönmekte gecikmediler.

Londra Ekonomi Konferansı’nda Sovyet delegasyonu, toplantıya katılan bütün devlet adamlarına, “saldırgan”ın tanımına ilişkin bir anlaşma imzalanmasını önermişti. Nitekim 3 Temmuz 1933 günü Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği ile Afganistan, Estonya, Letonya, İran, Polonya ve Türkiye arasında bu konuda bir anlaşma imzalanacak; bunu, Sovyetler Birliği ile Küçük Antant ülkeleri arasında bazı ek maddelerle yapılan ikinci bir anlaşma izleyecekti.[98] 5 Temmuz 1933 günü de Sovyetlerle Lituanya

arasında benzer bir anlaşma yapıldı. Finlandiya da, bazı ihtiyat kayıtları koymak koşuluyla bu anlaşmaya katılmakta gecikmeyecekti.

Sovyet diplomasisinin bu yeni girişimi, Dörtlü Pakt karşısında, bir dengeleyici güç yaratmayı amaçlıyordu.[99]Ve Moskova'nın bu konuda başarıya ulaşması, Sovyet hükûmetinin uluslararası prestijini bir kat daha artıracaktı.

Molotov'un Açıklaması

V. Molotov, 28 Ocak 1935 günü, VII. Sovyetler Kongresi'ne sunduğu raporda Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği hükûmeti tarafından "saldırgan taraf"ın tanımlanmasına ilişkin konvansiyon konusunda yapılan girişimin önemine değinerek şunları söylemekteydi:

"Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği'nin "saldırgan"ı tanımlamaya ilişkin önerisi büyük bir önem kazanmış bulunmaktadır. Gerek uluslararası konferanslar, gerekse art arda imzalanan uluslararası anlaşmalar, saldıran tarafa, yani savaşı başlatan devlete karşı özel önlemler alınması zorunluluğunu göstermektedir. Ama buna rağmen burjuva ülkelerin hükûmetleri, kimin "saldıran taraf" kabul edilmesi gerektiğini, yani savaşın çıkmasından hangi ülkenin sorumlu tutulacağı konusunda kesin bir tanıma varma arzusunu ortaya koymamışlardır. Bunun için, barışın korunmasına ve silahlı saldırılara karşı alınacak önlemlere büyük önem veren Sovyet diplomasisinin işe el atması gerekmiştir. Ve Sovyet diplomasisi yüzünün akıyla bu işin üstesinden gelmiştir. Sorunun çözümüne uygun öneriler bizim tarafımızdan uluslararası konferansın incelemesine sunulmuştur. Ayrıca hükûmetimiz, sorunun pratik çözümünü kolaylaştırmak amacıyla, belirli birtakım ülkelere, saldırgan tarafın tanımını içeren bir anlaşma önermiştir. Ve bilindiği gibi bugün biz, gerek sınırdaşımız olan Avrupa ülkeleriyle, gerekse Türkiye, İran ve Afganistan'la ve ayrıca da Çekoslovakya ve Yugoslavya ile bu doğrultuda birer pakt imzalamış bulunmaktayız."[100]

Sovyet-İtalyan Paktı (2 Eylül 1933)

Bu arada Fransız diplomasisi, uluslararası durumu gerçekçi bir gözle değerlendirmeye başlamıştı. Gerçekten de Fransız dış politikasının yöneticileri, Sovyetler Birliği ile daha sıkı bir siyasal işbirliği kurma arzusunu apaçık biçimde dile getirmekteydiler. Nitekim Quai d’Orsay[101]ile Paris’teki Sovyet büyükelçiliği arasında bu konuda yoğun müzakereler başlamış bulunmaktaydı.

Roma hükûmeti bu durumu öğrenmekte gecikmeyecekti. Mussolini telaşlanmıştı hemen. İtalyan diktatörü eski planlarını unutmamıştı: Milletler Cemiyeti’ni elleri altında tutan eski Müttefiklerin Avrupa’daki egemenliğini dengelemek üzere, Sovyetler Birliği’nin ekonomik gücünden ve siyasal nüfuzundan yararlanmak istemekteydi.

Saldırgan Almanya’nın gittikçe artan gücünün gerek güney Tyrol ve Adriyatik bakımından, gerekse İtalya’nın Balkan Yarımadası’ndaki, Tuna ülkelerindeki ve Orta Doğu’daki çıkarları bakımından ne büyük bir tehlike meydana getirdiğinin iyice farkındaydı Duce. Ve 1933 yılı yazında, Roma’daki Sovyet büyükelçisi aracılığıyla, Moskova’ya bir Sovyet-İtalyan anlaşması imzalama önerisinde bulundu.

Mussolini’nin bu önerisi Moskova hükûmetince kabul edilecek ve kısa süren bir müzakere dönemi sonunda 2 Eylül 1933 günü iki ülke arasında bir “dostluk, saldırmazlık ve tarafsızlık paktı” imzalanacaktı.[102] Roma’da imzalanan bu anlaşma, temel bakımdan, Sovyet diplomasisinin daha bir dizi ülkeyle imzalamış bulunduğu saldırmazlık ve tarafsızlık anlaşmalarından farklı değildi. 2 Eylül 1933 anlaşmasının tek özelliği, aynı zamanda, bir “dostluk paktı” olarak da adlandırılmasıydı.

Bu deyimin Mussoli’ninin özel isteği üzerine pakt metnine konduğunu belirtmek gerek: Diplomasi oyununda Duce’nin Sovyet kartına ne kadar büyük önem verdiğini göstermektedir bu istek.

Gerçekten de İtalyan diktatörü, Sovyetler Birliği’nin yardımıyla ülkesinin uluslararası ağırlığını artırma çabasındaydı. O dönemde İtalya bir yandan Almanya’nın gittikçe büyüyen gücünü hesaba katmak, bir yandan da batı komşusu Fransa ile Büyük Britanya’nın davranışlarını gözden kaçırmamak zorundaydı. Hele İngiltere’ye karşı İtalyan diplomasisi, öteden beri, korku

ve düşmanlıkla karışık bir küçüklük duygusu içindeydi. Ve pek olasıdır ki Mussolini Sovyet-İtalyan dostluk, saldırmazlık ve tarafsızlık paktını imzalarken Fransız ve İngiliz diplomasilerinin öfkelenmesini amaçlamakta ve bu ülkelerin Sovyetler Birliği ile yakınlaşmalarını ancak böylece engelleyebileceğini hesaplamaktaydı.[103]

93 *Daily Telegraph and Morning Post* gazetesi, 12 Mayıs 1933 tarihli sayı, s. 1, "Lord Hailsham'ın önemli açıklaması" başlıklı haber.

94 *Frankfurter Allgemeine Zeitung* gazetesi, aynı tarihli sayı, s. 1, "Von Papen kesin bir uyarıda bulundu" başlıklı haber-yorum.

95 *Frankfurter Allgemeine Zeitung* gazetesi, aynı tarihli sayı, s. 3, aynı başlıklı haber-yorumun devamı.

96 *New York Herald Tribune* gazetesi, 17 Mayıs 1933 tarihli sayı, s. 1, "Başkan Roosevelt'in Cenevre'ye barış çağrısı" başlıklı haber.

97 D.Woodman, *Hitler rearms.* An exposure of Germany's war plans. With a foreword by the earl of Listowel. Londra, 1934. s. 322.

98 İ.İvanov, *Silahsızlanma Konferansı'nın başarısızlığı.* Ek: Konferansın temel belgeleri (Komünizm Akademisi. Dünya Ekonomisi ve Politikası Enstitüsü yayınları.) Harkov, 1934.

99 *Conference for the reduction and limitation of armaments. Geneva, 1932-1934.* Records of the Conference. Series B. Minutes of the General commission. Cilt 1- 3: 9 Şubat-11 Haziran 1933 (Milletler Cemiyeti yayınları). Cenevre, 1932-1936.

100 İ.İvanov, *Silahsızlanma Konferansı'nın başarısızlığı.* Ek: Konferansın temel belgeleri (Komünizm Akademisi. Dünya Ekonomisi ve Politikası Enstitüsü yayınları.) Harkov, 1934.

101 D.Woodman, *Hitler rearms.* An exposure of Germany's war plans. With a foreword by the earl of Listowel. Londra, 1934. s. 355.

102 D.Woodman, *Hitler rearms.* An exposure of Germany's war plans. With a foreword by the earl of Listowel. Londra, 1934. s. 371.

103 *Daily Telegraph and Morning Post* gazetesi, 13 Haziran 1933 tarihli sayı, s. 1, "Almanya'nın yeni istekleri" başlıklı haber-yorum.

9. ALMANYA’NIN MİLLETLER CEMİYETİ’NDEN AYRILIŞI

İki Aşamalı Silahsızlanma

Bu arada Almanya gittikçe biraz daha saldırgan bir tavra bürünmekteydi. Nitekim Baron von Neurath, 15 Eylül 1933 günü yaptığı bir konuşmada, Silahsızlanma Konferansı’nın Almanya’ya hak eşitliği tanımasını istiyordu kesin bir dille. Ve hemen sonra şunu ekliyordu:

“Bu tanınmadığı takdirde, silahsızlanma girişimi tam bir başarısızlığa uğrayacak ve bundan da son derece trajik sonuçlar doğacaktır.”[104]

Oysa Fransa, konferans çalışmalarının kesintiye uğradığı üç ay içinde, Almanya’nın hızla silahlanması nedeniyle, silahsızlanma önlemlerinin incelenmesi ve gerçekleştirilmesi için ortada hiçbir neden kalmadığı sonucuna varmış bulunmaktaydı.[105]Nitekim Fransız delegasyonu, silahlanmayı o gün ulaşmış olduğu düzeyde dondurmayı ve dört ya da beş yıllık bir süre boyunca her türlü silahsızlanmayı olduğu gibi her türlü yeniden silahlanmayı da yasaklamayı önerdi. Fransızlar, ayrıca, önerdikleri

kararı çiğneyecek olanlara uygulanmak üzere, bir yaptırım sistemi konmasını da istemekteydiler.

İngiltere ile İtalya, Fransız önerisini desteklemeyeceklerdi. Buna karşılık Amerikan temsilcisi Norman Davis, hararetle savundu bu öneriyi. Ve sonunda anlaşmaya varıldı. Nitekim 24 Eylül 1933 günü yapılan Milletler Cemiyeti toplantısında Baron von Neurath'ın önüne Büyük Britanya, Amerika Birleşik Devletleri, Fransa ve İtalya adına yeni bir konvansiyon tasarısı konacaktı. İki aşamalı bir silahsızlanma öngörülmekteydi bu tasarıda: Üç ya da dört yıl sürecek olan birinci aşama, Almanya'nın uzun süreli askerlik hizmetini kısa süreli hizmete çevireceği bir istikrar kazanma dönemi olacaktı. Yine üç ya da dört yıl sürecek olan ikinci evre ise, gerçek bir silahsızlanmaya ayrılmıştı.[106]

Alman Notası

Bu tasarıyı reddetti Almanya.[107] Alman İçişleri bakanı Frick Berlin'de verdiği bir demeçte, ülkesinin artık parya rolü oynamak istemediğini ve hak eşitliği kabul edilmediği takdirde Almanya'nın bundan böyle hiçbir uluslararası toplantıya katılmama kararında olduğunu açıklıyordu.

Nitekim 6 Ekim 1933 günü de Alman hükûmeti İngiliz ve İtalyan hükûmetlerine bir nota vererek, dörtlü önerinin kabulünün Almanya'yı sadece küçük düşüreceğini öne sürmekte ve şöyle demekteydi:

Almanya'nın istediği ya tam bir özgürlük elde etmek ya da sadece öbür ülkeler kadar kısıtlamaya girmektir."[108]

Bunun üzerine yeni müzakereler başladı. 9 Ekimden 11 Ekime kadar üç gün boyunca Cenevre'deki beş ülkenin temsilcileri, 6 Ekim tarihli Alman notasında dile gelen katı tavrı yumuşatmaya çalışacak, ama başaramayacaklardı. Konferanstaki Alman delegasyonunun başkanı, en ufak bir ödün vermeye yanaşmıyordu.

13 ekim günü Hitler, bir hükûmet toplantısı yaptı. Toplantıya, o sırada Neudeck'teki köşkte kalmakta olan Cumhurbaşkanı Hindenburg da katılmıştı özel olarak. Müzakere konusu da, Almanya'nın Milletler Cemiyeti'nden çekilmesi sorunuydu.

14 Ekim 1933 günü Büyük Britanya Dışişleri Bakanı Sir John Simon, yeni bir öneri sunacaktı Cenevre Konferansı'na: Silahsızlanma süresini sekiz yıl olarak kabul ediyordu bu yeni öneri. Bu süre boyunca da bütün ülkeler için geçerli bir silahsızlanma, kolektif güvenlik ve hak eşitliği programının hazırlanıp yürürlüğe konacağı varsayılıyordu.[109]

Bu önerinin incelendiği toplantıdan hemen sonra Konferans başkanı, Alman Dışişleri Bakanı von Neurath'ın imzasını taşıyan bir telgraf alacaktı. Şöyleydi telgraf:

"Silahsızlanma sorununun konferansa katılan devletler tarafından incelenmesi, son günlerde tamamen ters bir yönde gelişmektedir. Bu durumda Silahsızlanma Konferansı'nın biricik görevi olan genel silahsızlanmayı gerçekleştiremeyeceği apaçıktır. Dolayısıyla da Alman hükûmeti, Silahsızlanma Konferansı'nı, terk etme kararı almış bulunmaktadır."[110]

Hitler'in Konuşması ve Yankıları

Alman hükûmeti, aynı zamanda, Milletler Cemiyeti'nden de çekildiğini bildirmekteydi. Bunun yanı sıra Hitler, bir kararname yayınlayarak Reichstag'ı dağıtıyor ve Alman halkına bir çağrıda bulunuyordu.

Hükûmetinin davranışını, "barışseverlik ve onur duygusu"yla açıkladığı ve haklı göstermeye çalıştığı bu çağrıda, şunları söylemekteydi Führer:

"Alman hükûmeti, Konferans'ın almış olduğu kararda, Alman halkı için haksız ve küçük düşürücü bir şekilde ayrılık güdüldüğünü görmüştür. Bu durumda Alman hükûmeti, Alman ulusunun haklarından yoksun bırakılan

ikinci sınıf bir ulus yerine konduğu bir Konferans'ın çalışmalarına katılmaya devam etmeyi olanak dışı bulmaktadır."[111]

Çağrıda, ayrıca sorunun Alman halkının yüce mahkemesine havale edildiği bildirilmekte ve Alman ulusunun bu konudaki kesin kararını seçim sonuçlarıyla açıklayacağı belirtilmekteydi.

Amerika Birleşik Devletleri'nin Berlin Büyükelçisi Dodd, Hitler tarafından 14 Ekim akşamı yapılan radyo konuşmasının izlenimlerini, güncesinde şöyle dile getiriyordu:

"Hitler'in Almanya'ya, öbür Avrupa devletlerine ve Amerika Birleşik Devletleri'ne bir çağrı niteliği taşıyan radyo konuşmasını ilgiyle dinledik. Almanya'nın Milletler Cemiyeti'nden ayrıldığı ve Silahsızlanma Konferansı'nı da terk ettiğini açıkladı Hitler konuşmasında; ayrıca, yeni genel seçimlerin 14 Kasım günü yapılacağını bildirdi. Öbür konuşmalarına oranla ılımlı bir söylevdi bu. Silahlanma konusunda ülkesi için, öteki ülkelerinkine eşit haklar istemekteydi. Yapmış olduğu "devrim"in sadece komünizme karşı olduğunu belirtti özellikle ve barışçı niyetleri konusunda bütün dünyaya güvence verdi."[112]

Birkaç gün sonra da, 19 Ekim 1933 tarihinde, Alman Dışişleri bakanı, Milletler Cemiyeti'ne şu kısa telgrafı gönderecekti:

"Almanya'nın Milletler Cemiyeti'nden, Milletler Cemiyeti Anlaşmasının 3.paragrafının 1.maddesi uyarınca, çekilme kararı almış bulunduğunu size bildirmekle onur duymaktayım.[113]

Almanya'nın gerek Silahsızlanma Konferansı'ndan çekilmesi, gerekse Milletler Cemiyeti'ni terk etmesi, sadece Alman dış politikası bakımından değil, aynı zamanda uluslararası ilişkilerin gelecekte alacağı gelişim yönü bakımından da yepyeni bir dönemi başlatmaktaydı.

Alman hükûmetinin bu iki kararıyla ortaya çıkan yeni gerçek şuydu: Konferanslar, müzakereler ve barışçı anlaşmalar çağı kesinlikle sona ermiş bulunmaktaydı. Faşist Almanya, Avrupa'nın göbeğinde korkunç bir savaş yuvası hâline giriyordu.[114]

104 *New York Herald Tribune* gazetesi, 14 Haziran 1933 tarihli sayı, s. 1, "Anlaşılması oldukça zor bir konuşma" başlıklı haber-yorum.

105 *Pravda* gazetesi, 23 Haziran 1933 tarihli sayı, s. 1, "Alman hükûmeti uyarıldı" başlıklı haber.

106 *Pravda* gazetesi, 23 Haziran 1933 tarihli sayı, s. 3, "Alman hükûmeti uyarıldı" başlıklı haberin devamı.

107 *Yabancı ülkelerle yapılmış olan ve bugün yürürlükte bulunan antlaşma, anlaşma ve konvansiyonlar Derlemesi* (Dışişleriyle görevli Halk Komiserliği yayınları). Moskova, 1938. Fasikül VIII, s. 85-

86.
108 Stalin, *Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği Komünist (Bolşevik) Partisi Merkez Komitesi tarafından (adına) Parti XVIII.Kongresi'ne 26 Ocak 1934 tarihinde sunulan siyasal kontrandü.* "Leninizmin sorunları", 10.Baskı, Moskova-Leningrad, 1939, s. 533.
109 V.Molotov, *Yazılar ve Söylevler,* 1935-1936 (Dışişleriyle görevli Halk Komiserliği yayınları). Moskova-Leningrad, 1937, s. 12-13.
110 Quai d'Orsay: Orsay Rıhtımı. Fransız Dışişleri Bakanlığı Paris'te bu rıhtım üzerinde bulunduğu için, Quai d'Orsay olarak da adlandırılır (Çevirenin notu).
111 *Yabancı ülkelerle yapılmış olan ve bugün yürürlükte bulunan antlaşma, anlaşma ve konvansiyonlar Derlemesi* (Dışişleriyle görevli Halk Komiserliği yayınları). Moskova, 1938. Fasikül VIII, s. 122.
112 V.Molotov, *Yazılar ve Söylevler,* 1935-1936 (Dışişleriyle görevli Halk Komiserliği yayınları). Moskova-Leningrad, 1937, s. 17.
113 *Conference for the reduction and limitation of armaments. Geneva, 1932-1934.* Records of the Conference. Series B. Minutes of the General commission. Cilt 1- 3: 9 Şubat-11 Haziran 1933 (Milletler Cemiyeti yayınları). Cenevre, 1932-1936.
114 İ.*İvanov, Silahsızlanma Konferansı'nın başarısızlığı.* Ek: Konferansın temel belgeleri (Komünizm Akademisi. Dünya Ekonomisi ve Politikası Enstitüsü yayınları.) Harkov, 1934.

ELLİBEŞİNCİ BÖLÜM

İKİNCİ SAVAŞ YUVASININ AVRUPA'DA DOĞUŞU (1933-1935)

I

ALMANYA-JAPONYA-İTALYA İTTİFAKINDAN BALKAN PAKTINA

1. HİTLER ALMANYA'SININ, JAPONYA VE İTALYA'YA DÖNÜK YENİ DIŞ POLİTİKASI

Davranış Birliği

Almanya'nın Milletler Cemiyeti'nden çekilmesi, Japonya tarafından başlatılan saldırgan bir dış politika anlayışının uzantısı olarak göz önüne alınmalıdır.

Faşist Alman yazarı G. Wirsing'in Dünya Politikasında Almanya başlıklı kitabında belirttiği gibi, Japonya'nın Milletler Cemiyeti'nden ayrılışı, Almanya için "uyarıcı bir ders."[1] yerine geçmişti. Şöyle diyordu Wirsing bu konuda:

"İyi niyet dönemi diye adlandırabileceğimiz birinci aşama 1931 yılında sona ermişti. "Barışçılık" çağının kapandığı anlamına geliyordu bu. Ne var ki köhne metotlar iki yıl daha kullanılacak ve dış görünüş bakımından hiçbir değişiklik olmayacaktı."[2]

Bu arada Almanya'nın davranışlarıyla Japonya'nın davranışları arasında belirgin bir paralellik ortaya çıkmaya başlamıştı. Avrupa basını, Cenevre'de Alman ve Japon delegeleri birbirlerine iyice yakın kılan sıkı ilişkileri

öteden beri not etmekteydi zaten.[3]Örneğin bir Fransız gözlemci şunları yazıyordu:

"Almanya ile Japonya arasında belirli davranışların ortaklaşa saptanması konusunda gözle görülür bir anlaşma bulunmaktadır. Bu anlaşmaya bir başka Avrupa devletinin katılması da söz konusu olabilir."[4]

Burada söz konusu olan "bir başka Avrupa devleti", hiç şüphesiz ki İtalya'dır.

İtalya'nın Rolü

G. Wirsing, "eski metotlar" derken, Hitler diplomasisi tarafından Versay Barış Anlaşması'nı reddetme niyetini gizlemek için kullanılan "Barışçı" kamuflaj metodunu kastetmekteydi. Hitler işi, Almanya'nın Milletler Cemiyeti'nden çıkışını "Savaşın somut bir şekilde ortadan kalkışına doğru bir adım [5]" olarak sunmaya kadar vardırmaktaydı. Gerçekten de Hitlerci basın, gerçek bir barış olanağının ancak şimdi belirdiğini öne sürmekte ve şöyle demekteydi:

"Almanya'nın Milletler Cemiyeti'nden çekilişi, "Cenevre dönemi"ni sona erdirmekte ve yepyeni bir Avrupa düzeninin temel taşı yerine geçmektedir. Bu yeni düzen bütün devletlerin hak eşitliği içinde işbirliğine dayanacaktır."[6]

Barışçılık maskesi saldırgan Almanya için sadece iç düzene ilişkin sorunlar bakımından değil, aynı zamanda dış politika ereklerini kolayca gerçekleştirme bakımından da zorunluydu. Hitlercilerin barışçı propagandaları, işin aslında, demokratik devletlerin anti faşist bir cephe kurmalarını önlemeye, kuşkularını yatıştırmaya ve güçlerini parçalayıp dağıtmaya yarayan bir araçtan başka bir şey değildi.

Almanya, Japonya'yı olduğu gibi faşist İtalya'yı kendi safına çekmenin yollarını arıyordu. Bunu da yavaş yavaş başarmaktaydı. Nitekim daha

Cenevre Silahsızlanma Konferansı’nın ilk döneminde bile, Batı Avrupa basını, İtalyan ve Alman delegelerinin aynı doğrultuda davrandıklarını not etmiş bulunuyordu.

Fransız kadın gazeteci Genevieve Tabouis, Oeuvre’de yayınladığı bir yazıda, Almanya’nın Milletler Cemiyeti’nden ayrılışı konusunda şunları söylemekteydi:

“Almanya’nın bu teatral jesti, Alman ve İtalyan delegasyonları arasında tam iki hafta boyunca sürdürülen gizli müzakerelerde özenle hazırlanmıştır.”

Bir başka Fransız gazetecisi, M.Bernus ise, Journal des Débats’da yayınladığı bir yazıda, Almanya tarafından alınan kararda İtalya’nın büyük çapta sorumluluk payı bulunduğunu öne sürmekte ve şöyle demekteydi:

“Şu son dönem boyunca Almanların bütün davranışlarının ardında İtalya’nın itici eli sezilmekteydi. Öyle ki şu soruyu rahatça sorabiliriz: İtalya, Almanya’yı bu kararı alma konusunda teşvik mi etmiştir; yoksa Almanya’nın bu kararı, İtalya için bir sürpriz mi olmuştur?”

“Barış Derken Savaş Derim”

Alman hükûmetinden, “Silahsızlanma konusundaki müzakerelere Cenevre dışında devama hazır”[7]olduğu konusunda, nota alan ilk hükûmet, İtalyan hükûmeti olacaktı. Ve Roma diplomasisi, uluslararası Silahsızlanma Konferansı devam ettiği hâlde, Almanların önerisini kabulde sakınca görmemiştir. Gerçekten de Mussolini’nin resmî sözcülüğünü yapan bir gazetede şu satırlar rahatça yayınlanabilmiştir:

“En nazik sorunlar, Milletler Cemiyeti’nin ve Silahsızlanma Konferansı’nın dışında da çözülebilir.”[8]

Japonya ile İtalya’ya dayanan Alman diplomasisi, bir yandan da hasımları arasındaki uyuşmazlıklar üzerine kuruyordu oyununu. Her şeyden önce de,

tıpkı eskiden olduğu gibi, Büyük Britanya'yı Fransa'dan koparabileceği umudundaydı.[9]

Daily Mail'in Berlin muhabiriyle yaptığı bir görüşmede Hitler, askerî alandaki niyetlerine ilişkin olarak Almanya'ya karşı ortaya atılan suçlamaları kesinlikle yalanlamakta ve İngiltere'yi yeni Alman hükûmeti tarafından izlenen "Anti komünist politika"yı[10] desteklemeye çağırmaktaydı.

Önemli ajanlarından biri olan Kurt Ludecke ile henüz iktidarı ele geçirmeden önce yaptığı görüşmelerde Hitler, ilerde büyük devletlere karşı güdebileceği politika taktiği konusunda da geniş açıklamalar yapmıştı. Führer'e göre Nazi rejimi, başlangıçta, son derece kolay devrilebilecek kadar güçsüz ve eksikli olacaktı. Şöyle diyordu geleceğin diktatörü: "Versay'lı devletlerin ekonomik gücü öylesine korkunç biçimde büyüktür ki, ben işin başında onlara açıktan açığa meydan okuyamam... Kapitalizmle bir süre top oynamam ve bolşevizm heyulasının da yardımıyla Versay devletlerini hizada tutmam gerekecek: Almanya'nın "Kızıl tufan" karşısında güvenebilecekleri en son kale olduğuna inandırmalıyım onları. Nazik dönemi aşmak, Versay öyküsüne son vermek ve yeniden silahlanmak ancak böylece olanak bulabilir. Barıştan söz edeceğim durmaksızın. Ama barış derken, savaş diyerek."[11]

Yeni Bir "Saraybosna"

Gerçekten de Hitler, iktidarının ilk yıllarında hep bu taktiği uygulayacaktı. O dönem boyunca faşist Almanya, uluslararası planda yalnız kalma tehdidiyle karşı karşıya bulunuyordu.[12]Almanya'nın Milletler Cemiyeti'nden ayrılışı özellikle Birleşik Devletlerde son derece olumsuz izlenimler uyandırmıştı. Öyle ki Amerikan Dışişleri Bakanı Hull, basın temsilcilerine verdiği bir demeçte, Berlin hükûmeti tarafında alınan bu

kararın, “Silahsızlanma doğrultusundaki olumlu hareketi durduracağı”nı söylemekteydi.

Herald Tribune bu kadarla da kalmamakta; Almanya’nın Milletler Cemiyeti’nden ayrılışını yeni bir savaşa hemen hazırlık olarak yorumlamakta ve hatta bu ayrılışı “Sarayevo suikastı”na[13] benzetmekteydi. Belirgin bir örnek olmak üzere, şu satırlara bir göz atalım:

“Almanya’nın notasını bir ültimatom olarak da niteleyebiliriz. Ve bu ültimatom, 1914 yılında yaşanmış olan bir başka diplomatik davranışın büründüğü aynı dramatik ve aşırı ivecenlikle kaleme alınmıştır.”[14]

Milletler Cemiyeti Genel Sekreteri Avenol, Alman hükûmetine yolladığı bir mektupta, Cemiyet statüsünün 1.maddesini hatırlatıyordu.[15] Söz konusu maddeye göre Cemiyet’e üye olan bir devlet, bir ön uyarıda bulunduktan ancak iki yıl sonra terk edebilirdi Milletler Cemiyeti’ni. Ayrıca da, bütün bu süre içinde, Cemiyet statüsü tarafından zorunlu kılınanlar da dâhil olmak üzere, bütün uluslararası yükümlülüklerini yerine getirmek koşuluyla.

Uluslararası basın, Avenel’ün mektubunu yorumlarken, Almanya’nın Locarno paktına ilişkin tüm sorunlar konusunda Milletler Cemiyeti Konseyi karşısında sorumlu kalmaya devam edeceğini belirtmekteydi. Yine genel kanıya göre Almanya, silahlanma alanında da Milletler Cemiyeti’nin denetimi altında kalmaya devam edecekti. Almanya, Silahsızlanma Konferansı’nı terk ettiği için, 11 Aralık 1932 günü imzalanıp yayınlanan ve silahlanma alanında hak eşitliği tanıyan bildirinin yürürlüğe girmesini talep etme hakkını da yitirmiş oluyordu [16]

Ayrıca Dörtlü Pakt da yitirmekteydi değerini. Almanya böylece yeniden Versay Barış Antlaşması’nın beşinci bölümüyle kısıtlanmış bulunan sınırlı silahlanma rejimine girme durumuna düşmekteydi.

Aslı aranırsa Milletler Cemiyeti, kendi efektif haklarını yürürlüğe geçirme ve yaptırımlarını uygulama gücünde değildi zaten. Ve Hitler diplomasisi de, Milletler Cemiyeti’nin Alman silahlanmasını denetleme hakkını kullanmasının, hiçbir devlet tarafından istenmeyeceğine güvenmekteydi.[17]

Ama Hitlerciler daha fazlasını da istiyorlardı: Saldırgan Almanya’nın hasımları arasında bir güvensizlik havası ve uzlaşmazlık yaratma çabasındaydılar. Bu amaçla da Hitler diplomasisi, sürekli provokasyon taktiğine başvuruyordu. Nitekim en son olarak da Berlin hükûmeti, silahlanma konusunda, Almanya ile ikili bir anlaşma önermişti Fransa’ya.

1 D.Woodman, *Hitler rearms.* An exposure of Germany's 1934. s. 392.
2 *Pravda* gazetesi, 28 Eylül 1933 tarihli sayı, s. 1, "Beklenen sonuç" başlıklı haber-yorum.
3 D.Woodman, *Hitler rearms.* An exposure of Germany's war plans. With a foreword by the earl of Listowel. Londra, 1934. s. 401.
4 *Conference for the reduction and limitation of armaments. Geneva, 1932-1934.* Records of the Conference. Series B. Minutes of the General commission. Cilt 1- 3: 9 Şubat-11 Haziran 1933 (Milletler Cemiyeti yayınları). Cenevre, 1932-1936.
5 *Conference for the reduction and limitation of armaments. Geneva, 1932-1934.* Records of the Conference. Series B. Minutes of the General commission. Cilt 1- 3: 9 Şubat-11 Haziran 1933 (Milletler Cemiyeti yayınları). Cenevre, 1932-1936.
6 (630.) D.Woodman, *Hitler rearms.* An exposure of Germany's war plans. With a foreword by the earl of Listowel. Londra, 1934. s. 419.
7 D.Woodman, *Hitler rearms*. An exposure of Listowel. Londra, 1934. s. 419.
8 *Conference for the reduction and limitation of armaments. Geneva, 1932-1934.* Records of the Conference. Series B. Minutes of the General commission. Cilt 1- 3: 9 Şubat-11 Haziran 1933 (Milletler Cemiyeti yayınları). Cenevre, 1932-1936.
9 Stalin, *Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği Komünist (Bolşevik) Partisi Merkez Komitesi tarafından (adına) Parti XVIII.Kongresi'ne 26 Ocak 1934 tarihinde sunulan siyasal kontrandü.* "Leninizmin sorunları", 10.Baskı, Moskova-Leningrad, 1939, s. 554.
10 G.Wirsing, *Deutschland in der Weltpolitik.* Berlin, 1933, s. 6.
11 G.Wirsing, *Deutschland in der Weltpolitik.* Berlin, 1933, s. 6.
12 D.Woodman, *Hitler rearms.* An exposure of Germany's war plans. With a foreword by the earl of Listowel. Londra, 1934. s. 442.
13 İ.İvanov, *Silahsızlanma Konferansı'nın başarısızlığı.* Ek: Konferansın temel belgeleri (Komünizm Akademisi. Dünya Ekonomisi ve Politikası Enstitüsü yayınları.) Harkov, 1934.
14 G.Wirsing, *Aynı yapıt*, s. 11.
15 D.Woodman, *Aynı yapıt*, s. 448.
16 *Popolo d'Italia* gazetesi, 12 Kasım 1933 tarihli sayı, s. 1, "Berlin hükûmeti bütün konularda ikili müzakerelere hazır" başlıklı haber-yorum.
17 *Popolo d'Italia* gazetesi, aynı tarihli sayı, s. 3, aynı başlıklı haber-yorum.

2. HİTLER’İN FRANSA’YA YÖNELİK MANEVRALARI

Bir Öneri

Hitler, kendi deyişiyle, şuna inandırmaya çalışmaktaydı Fransızları:

“Nasyonal-Sosyalist Almanya’nın en büyük arzusu, Fransa ile Almanya arasındaki düşmanlık duygularını ebediyen silmektir.”[18]

Gerek kamuya yaptığı açıklamalarda, gerekse ve özellikle yabancı basın temsilcilerine verdiği demeçlerde ısrarla şu sözleri tekrarlamaktaydı Hitler:

“Almanya ile Fransa arasında hiçbir toprak anlaşmazlığı yoktur.”[19]

Ve hemen ekliyordu:

“Saar bölgesi Almanya’ya döndüğü andan itibaren, iki ülke arasında hiçbir sınır sorunu kalmayacaktır.”[20]

Ayrıca Hitler, Fransa ile anlaşmazlık konusu olan sorunları kesin çözüme bağlamak üzere Daladier ile görüşmeye hazır olduğunu da bildirmekteydi. Hitler diplomasisinin bu konudaki en büyük artılarından biri de, Fransa’daki gerici çevrelerin, açıktan açığa, belirtmekten çekinmedikleri sempatileri idi. Gerçekten de, özellikle Comité des Forges’a bağlı olan sağcı

topluluklar, Alman finans sermayesiyle ekonomik ve siyasal ilişkilerin sağlamlaştırılmasında çıkar görmekteydiler.

Buna karşılık Fransa'daki büyük halk yığınları ve burjuvazinin büyük bir kısmı, Hitler Almanya'sıyla bir anlaşmaya kesinlikle karşı çıkıyordu. Ve işte bu durumdan dolayıdır ki Fransız hükûmeti, Hitler'in doğrudan doğruya Daladier ile müzakereye oturma önerisini kabule yanaşamayacaktı.

Fransa'da Kararsızlık

Fransız Ulusal Meclisi'nin 17 Ekim 1933 günkü toplantısında uzun bir konuşma yapan başbakan Daladier, bu reddin nedenlerini şöyle açıklayacaktı:

"Bize yöneltilen hiçbir seslenişe sağır değiliz. Ama hiçbir edim karşısında kör de kalamayız. Eğer karşımızdakiler anlaşmayı içtenlikle istiyorlarsa, niçin bir kopuşla başlamaktalar işe? Eğer karşımızdakiler yükümlülüklerine saygı göstermek istiyorlarsa, daha önceden üstlendikleri yükümlülükleri niçin yerine getirmiyorlar? Ve nihayet eğer karşımızdakiler son tüfekle en son mitralyözü hemen yok etmeye hazır iseler, uygulanması sayesinde bizi etkin ve gerçek bir silahsızlanmaya kavuşturacak olan dürüst ve açık bir planı kabule neden yanaşmıyorlar?"[21]

Ağır bir mali ve siyasal bunalımdan geçmekteydi o dönemde Fransa. Nitekim Daladier hükûmeti, 23 Ekim 1933'te istifa etti. Yeni kurulan Sarraut kabinesi de etkin bir çözüm bulamayacaktı bunalıma. Ve Almanya ile uzlaşmadan yana olanlar bu fırsattan yararlanarak, hemen Fransız-Alman müzakerelerine girilmesi için yoğun bir kampanya açtılar. Radikal parti liderlerinden Roch'un şu satırlarına bir göz atalım:

"Ne demek yani? Uzanan eli sıkmamak mı gerekiyor? Her türlü aracısız müzakere olasılığını önceden yok etmek, bütün arabulucuları geri çevirmek, bütün bir gelecek boyunca da sadece bir temkin ve eylemsizlik politikasına şimdiden adaylığımızı koymak, öyle mi? Hayır. Bir gün gelecek kararlı

insanlar, önyargılara zincirlenmiş diplomatların ya da fersude (eskimiş, yıpranmış) formüllere bel bağlayan devlet adamlarının yapmaya cesaret edemedikleri şeyi bir anda yapacaklardır."[22]

Yine sağcı basının önde gelen temsilcilerinden biri olan ve Almanya ile de sıkı ilişkiler içinde bulunan Bertrand de Jouvenel, Hitler'le bir yakınlaşmayı sağlamak için art arda yazı ve röportajlar yayınlıyordu. Information gazetesinin baş yazarı Brinon da bu gazeteciler takımı arasındaydı. Sık sık Almanya'ya giden bu yazar, Hitler'le de görüşmekteydi her seferinde.

De Brinon, faşist Almanya'nın gönüllü ajanı olarak kaleme aldığı Fransa-Almanya "1918-1934" başlıklı kitabında, Hitler'le yaptığı söyleşileri aktarırken şöyle diyordu:

"O dönemde Führer, iki ulus arasında tam bir uzlaşmayı; konferanslar, diplomatlar ve politikacılar aracılığıyla değil, yüzde yüz Almanlarla yüzde yüz Fransızlar arasında ki dolaysız temaslar sayesinde kuracağını tekrarlıyordu."[23]

"Barış Anıtı"

Bu arada Hitler, aynı Fransız gazetecisine verdiği bir demeçte tam bir yalancılık, ikiyüzlülük ve kara mizah rekoru kırarak, şunları söyleyebiliyordu:

"En gerçek niyetlerimden biri de nedir , bilir misiniz? Ren kıyılarına dev bir anıt diktirmek. Orada ölen ve ölümde barışa eren Fransızlarla Almanların onurlu anısı için dikilecek bu anıt."[24]

Führer bir başka görüşmede de, yine de Brinon'a, kendisinin Fransa ile Almanya arasında bir uzlaşmayı, Stresemann ya da Brüning'den, çok daha çabuk ve çok daha başarılı bir şekilde sağlayabileceğini söylemekteydi. Belirttiğine göre iki ülke arasında Saar sorunundan gayrı hiçbir ciddi sorun yoktu.

Alsas-Lorrain sorununu kesinlikle çözülmüş kabul ediyordu Führer. En kısa zamanda Polonya ile bir anlaşmaya varacağına da güvenmekteydi. Avrupa ve Fransa'nın huzura kavuşması bakımından Fransa ile İngiltere arasında ayrıca bir güvenlik paktı gerekli görüldüğü takdirde, buna hiçbir şekilde karış çıkmayacağını da açıklıyordu Hitler. Şöyle diyordu:

"Böyle bir pakta katiyen karşı değilim. Çünkü komşularıma saldırma niyeti gütmüyorum."[25]

Gerekçe olarak da şunları eklemekteydi:

"Avrupa'da hiçbir anlaşmazlık savaşı haklı gösteremez. Çünkü savaş hiçbir sorunu çözmeyeceği gibi bizim üstün ırklarımızın yok olmasına yol açacaktır. Asya'nın bizim kıtamıza yerleşmesine ve bolşevizmin kesin zaferi kazanmasına yarar savaş."[26]

Dört Koşul

Hitlerci çevrelerin etkisi altında kalan Fransız hükûmeti, en sonunda ister istemez "Alman önerilerini dinlemek" zorunda kalacaktı. Resmî nitelikli ilk görüşme Berlin'de, Fransa'nın Almanya büyükelçisi François Poncet ile Hitler arasında yapıldı. 24 Kasım ve 11 Aralık 1933 günlerinde, Hitler'i iki kez ziyaret etti Fransız büyükelçisi. İki devlet adamı arasında yapılan görüşmelerde Almanya şu dört koşulu ileri sürdü:

1.Saar bölgesinin en kısa zamanda asıl sahibi Almanya'ya geri verilmesi.

2.Alman ordusu mevcudunun 300 bine çıkarılarak hizmet süresinin 1 yıla indirilmesi. Ve Almanya'ya bu çapta bir ordunun önemine denk düşen oranda silahlanma hakkının tanınması. Bir başka deyişle Alman ordusunun en kısa zamanda ağır toplara, tanklara, avcı ve bombardıman uçaklarına kavuşmasının sağlanması.

3.Bütün ülkelerdeki silahlı kuvvetler üzerinde, hak eşitliğine dayanan bir uluslararası denetim mekanizmasının en kısa zamanda kurulması.

4.Almanya’nın hiç ayrıksız bütün komşularıyla 10 yıl süreli birer saldırmazlık anlaşması yapması.

Alman önerileri hemen ulaştırılmıştı Paris’e. Ne var ki bu öneriler Fransa’da ciddi birtakım iç anlaşmazlıklara yol açacaktı.

Çelişkiler

Hitlerci propaganda uzmanları, bir yandan Fransa’ya karşı besledikleri dostluk duyguları konusunda güvence verirken öte yandan da vurucu kuvvetlerine “Zenci Fransız ırkından tiksinmeleri gerektiği”ni[27] öğretmekteydiler yoğun biçimde.

Milyonlarca Alman, artık hemen her gün düzenlenen mitinglerde Hitlercilerin saldırgan söylevlerini dinlemekteydi. “Büyük Almanya’nın yeniden kurulması” gerektiğini, parlak bir hayata kavuşabilmek için savaşın zorunlu olduğunu, özlenen barışın ancak savaştan doğacağını ve “üstün ırkın yetkin temsilcisi olan Alman ulusu”nun[28]barışı ve “yeni düzen”i kurmadan önce bütün dünyayı kendisine baş eğdirtmesi gerektiğini öne sürüyordu Hitler’in saldırı uzmanları.

Peki ama, denilecektir ki, demokratik ülkelerin Hitler Almanya’sında görevlendirdikleri diplomatlar neredeydi? Ve söz konusu diplomatlar, gözlerinin önünde olup biten bütün bu rezilliği nasıl yorumlamaktaydılar?

Hepsi oradaydı. Yorumlamaya gelince: Kimisi hiçbir şeyin farkına varmamış gibi davranıyordu. Kimisi de Hitlercilerin büyük halk yığınları önünde konuşurken resmî “Nasyonal-Sosyalist” programı savunmak zorunda kaldıklarını ve işte bu yüzden demagojiye başvurduklarını söylemekteydi. Bu sayın diplomatlara göre Hitlerciler, kapitalist âlemle işbirliği zorunluluğunu kesinlikle anlamış bulunmaktaydılar.[29]

Sözün kısası, “demokratik” ülkeler de tuzağa düşmeye hazır durumdaydılar.

18 İ.Lenin, *Almanya ve Japonya'da sürdürülen savaş propagandası* (Komünizm Akademisi. Dünya Ekonomisi ve Politikası Enstitüsü "Savaşla Mücadele" Seksiyonu yayınları). Moskova-Leningrad, 1934.
19 G.Wirsing, *Deutschland in der Weltpolitik.* Berlin, 1933, s. 42.
20 Kurt Ludecke, *I knew Hitler.* New York, 1938, s. 468.
21 D.Woodman, *Hitler rearms*. An exposure of Germany's war plans. With a foreword by the earl of Listowel. Londra, 1934. s. 336.
22 *New York Herald Tribune* gazetesi, 21 Ekim 1933 tarihli sayı, s. 1, "Yeni bir Saraybosna ile karşı karşıya mıyız yoksa?" başlıklı yazı.
23 *New York Herald Tribune* gazetesi, aynı tarihli sayı, sayfa 3, aynı başlıklı yazının devamı.
24 D.Woodman, *Hitler rearms.* An exposure of Germany's war plans. With a foreword by the earl of Listowel. Londra, 1934. s. 371.
25 D.Woodman, *Hitler rearms.* An exposure of Germany's war plans. With a foreword by the earl of Listowel. Londra, 1934. s. 382.
26 İ.Lenin, *Almanya ve Japonya'da sürdürülen savaş propagandası* (Komünizm Akademisi. Dünya Ekonomisi ve Politikası Enstitüsü "Savaşla Mücadele" Seksiyonu yayınları). Moskova-Leningrad, 1934.
27 D.Woodman, *Hitler rearms.* An exposure of Germany's war plans. With a foreword by the earl of Listowel. Londra, 1934. s. 411.
28 Herman Rauschning, *Hitler bana dedi ki:* Seçmeler (Almanca'dan çeviri). Moskova, 1936.
29 Herman Rauschning, *Aynı yapıt.*

3. HİTLER DİPLOMASİSİNİN SOVYETLER BİRLİĞİNDEKİ KARŞI DEVRİMCİLERLE İLİŞKİLERİ

Alman Diplomasisinin Fransız Askerî İttifaklar Sistemini

Yarma Manevrası

Almanya, bir yandan silahlanma alanında hak eşitliği sağlamaya çalışırken, bir yandan da Doğu Avrupa'daki stratejik durumunu pekiştirmeye çabalamaktaydı. Ve bu konuda, henüz el altından da olsa, müttefiklerinden destek görüyordu.

Bu amaçla Hitler Almanya'sı, Fransa'nın kurmuş olduğu askerî ve siyasal ittifaklar sisteminde bir yarık açma çabasındaydı her şeyden önce.

Ve söz konusu sistemin oluşturduğu zincirin en önemli halkası da Polonya idi. Nitekim Hitler diplomasisinin ana görevi, Polonya'yı Fransa'dan

koparmak olacaktı.

Hitler'den ayrılmış olan Otto Strasser'in nasyonal-sosyalist grubu tarafından Viyana'da yayınlanan Der Schwartze Front adlı organ, Goering'in daha 13 Şubat 1933 günü, Fransa'nın Berlin Büyükelçisi François Poncet'yi ziyaret ettiğini bildirmekteydi[30]. Söz konusu yayın organının öne sürdüğüne göre Goering, Polonya koridoruna ilişkin yeni bir öneri sunmuştu Fransa'ya.

Goering'in önerdiği yeni plan, Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği'ne karşı Polonya'yı da kapsayan bir üçlü pakttı.[31] Söz konusu anlaşma tasarısına göre Polonya, Danzig koridorunu Almanya'ya geri verecek; buna karşılık da, Sovyetler Birliği'ne karşı verilecek ortak savaş başarıyla sonuçlandığında, Ukrayna'nın Karadeniz'e de açılan bir parçasını alacaktı.

Paris hükûmeti Fransa, Almanya ve Polonya arasında yapılması önerilen bu üçlü paktı hemen reddettiği gibi, Goering'in girişimini Sovyet hükûmetine bildirmekten de geri kalmayacaktı.[32]

Locarno Pazarlıkları

İtalya ile bir anlaşmaya varmak için elinden gelen bütün çabayı göstermekteydi Hitler diplomasisi. Nitekim 1933 Martı başında Polonya haber ajansı, Hitler'in temsilcileriyle İtalyan faşistleri arasında Locarno'da bir toplantı yapıldığına ilişkin haberler almıştı. Belirtildiğine göre, Hitler adına Rosenberg katılmaktaydı bu toplantıya. Ve bir Alman-İtalyan işbirliğinin ortaya çıkaracağı gönül çelici olanaklar sıralanırken, iki faşist ülke tarafından Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği'ne karşı ortaklaşa girişilecek bir eylemin yaratacağını olumlu sonuçlar üzerinde duruyordu özellikle.

Rosenberg'in dediğine bakılırsa, Ukrayna ve Kafkasya üzerine yöneltilecek bir saldırı İtalya'nın çıkarlarına son derece uygun düşecek ve

özellikle Ukrayna buğdayının önemli bir kısmının İtalya'ya akmasını sağlayacaktı. Şöyle diyordu Führer'in dış politika uzmanı:

"Sovyetler Birliği'nin parçalanmasında sadece Almanya ile italya'nın değil, bütün uygar dünyanın büyük çıkarı vardır."[33]

Locarno müzakerelerine uzman olarak katılanlar arasında Ukraynalı ünlü karşı devrimcilerden Albay Konovalets'le Albay Poltavets Ostranitsa da bulunmaktaydı. Baltık ülkelerinde doğmuş bir Alman sıfatıyla Çarlık Rusya'sında öğrenim görmüş "kusursuz" bir karşı-devrimci olan Rosenberg, Rus ve özellikle de Ukraynalı karşı devrimcilerden arta kalanları Hitler'in çevresinde örgütlüyordu böylece. Bunların başına da eski Ukrayna Hetman'ı Skoropadski'yi getirmişti.

Hitlerci Almanya ile "Ulusal Ukrayna" arasındaki bu sıkı işbirliği için büyük bir propaganda yapılmaktaydı. Örneğin, eski Ukraynalı Hetman'ı Hitler'in savaşçı birliklerinin üniformasıyla gösteren fotoğraflar basılmıştı Ukraynalı mülteciler arasında dağıtılmak üzere.[34]Bu fotoğraflardan biri de, Skoropadski'nin oğlu Daniel'i Alman veliahdıyla göstermekteydi.

"Siyah Saray"

1933 Nisan ayının başlangıcında "albay" Poltavets Ostranitsa Hitlercilerin Berlin'deki karargâhı olan "Siyah Saray"a çağrıldı. Kendisine, Ukraynalılardan oluşacak faşist bir örgüt kurması önerilecekti.[35] Gerek Ukraynalı göçmenlerden oluşturulacak bu örgütün, gerekse "Siyah Saray"daki Ukrayna Seksiyon'unun yönetimi Rosenberg'e verilmişti. Ve Hitler'in dış politika uzmanı, çevresindeki Ukraynalı, Beyaz Rus ve Rus karşı devrimcilere, kendi "ulusal umutlarını" ancak "Büyük Almanya" davasına gönülden hizmet etmekle gerçekleştirebileceklerini telkin ediyordu.[36]

Daha 1927 yılında yayınladığı "Alman Dış Politikasının Geleceği" adlı kitabında Rosenberg, Polonya ile Ukrayna'yı da içeren bir "Büyük Almanya İmparatorluğu" kurmayı amaçlayan bir plan açıklamıştı. Bu konuda şunları yazmaktaydı Rosenberg:

"Polonya devletinin yok edilmesinin Almanya için bir kesin zorunluluk olduğunu anladığımız gün, Kiev'le Berlin arasında bir ittifak ve bir ortak sınır, Almanya'nın gelecekteki politikası için gerek halk ve gerekse hükûmet bakımından vazgeçilmez bir gereklik hâline girecektir."[37]

Rosenberg, işte bu plandaki amaçları aşılamaktaydı Hitler'e durmaksızın. Ve Hitler, kendi yandaşlarının önünde "Büyük Almanya" fikrini geliştirirken, Polonya'nın tümüyle "Orta Avrupa İmparatorluğu'na" katılarak, "Vistül kıyılarındaki hayat alanı"nı[38] Almanya'ya bırakmasının gerektiğini ileri sürüyordu.

Hitler'in Yeni Bir Manevrası

1933 yılında Almanya ile Polonya arasındaki ilişkiler son derece gerginleşmiş bulunmaktaydı. Almanya, Yukarı Silezya, Posnanya ve özellikle de Danzig'de Polonya koridorunun Almanya'ya geri verilmesi için o güne dek görülmemiş yoğunlukta bir Nazi kampanyası başlatmıştı.[39] Ayrıca, Hitlerci baskın birlikleri Almanya-Polonya sınırı üzerinde silahlı gösteriler düzenlemekteydiler.

Hele Danzig'i, Polonya'ya karşı girişilen, bir faşist gösteri ve saldırı akımı kasıp kavurmaktaydı. Bu durum karşısında isyana kapılan Polonya kamuoyu ise, "zincirinden boşanmış Nazi haytalarına gereken dersin hemen verilmesi"ni[40] talep ediyordu.

3 Mayıs 1933 günü Polonya'nın Berlin Büyükelçisi Wysocki, Hitler'e resmî bir protesto notası sundu. Führer ile yaptığı görüşmede Danzig olaylarının Polonya'da ciddi kaygılar uyandırdığına değinen Varşovalı

diplomat, hiçbir Polonya hükûmetinin denize açılış olanağından vazgeçemeyeceğini, bunun Polonya bakımından bir ölüm kalım sorunu olduğunu belirtiyordu. Daha sonra da şunları söylemişti Wysocki:

-Polonya Danzig üzerindeki haklarını korumak zorunluluğunda ve azmindedir. Dolayısıyla da hükûmetim sizden, Danzig'in bugünkü durumunu herhangi bir değişikliğe uğratma niyeti taşımadığınız konusunda bir güvence beklemektedir.[41]

Büyükelçiye verdiği yanıtta, Polonya'ya Danzig üzerinde özel haklar tanımadığını söylemekle söze başlamıştı Hitler, sonra da Alman toprakları üzerinde bir Polonya koridoru kurulmasına asıl ve doğrudan doğruya Polonyalıların razı olmamaları gerektiğini öne sürmüş ve şöyle bir telkinde bulunmuştu:

-Denize çıkış kapısını Doğu Prusya'nın kuzeyinde aramak çok daha isabetli olurdu.[42]

Ayrıca Hitler Polonya ile kesinlikle barış istediğini öne sürüyor ve Danzig'teki haklarını, anlaşmaları çiğnemeden, geri almaya çalışacağını bildiriyordu. Ve konuşmasını şöyle sona erdirecekti:

– Bu tavrımı resmî bir bildiri ile açıklamaya hazırım.[43]

Nitekim bu görüşmenin hemen ardından yayınlanan Almanya-Polonya ortak bildirisinde şu açıklama da yer almaktaydı:

"Şansölye Hitler, Alman hükûmetinin Polonya ile olan ilişkilerinde, yürürlükteki anlaşmalar çerçevesi içinde davranma niyetini kesin bir dille yinelemiş bulunmaktadır."[44]

Rosenberg Londra'da

Hitler'in bu yeni manevrası, o sırada anti sovyetik bir misyonla İngiltere başkentine gitmiş bulunan Rosenberg'in entrikalarıyla uyumlu bir şekilde gerçekleştirilmişti. Gerçekten de Nazi Almanya'sının dış politika uzmanı, 1933 yılı Mayıs başlarında Londra'da yürüttüğü temaslar sırasında,

Hitler’in “büyük plan”ını Büyük Britanyalı yetkililere açıklarken, Polonya’yı, Sovyetler Birliği zararına, “memnun etme” önerisinde bulunacaktı.

Bu öneri, bir Kanada gazetesinin Londra temsilcisi olan Howtone’ın Almanya’nın Londra büyükelçiliği müsteşarı Kont Bismarck’la yaptığı mülakat sırasında hiçbir tevile yer vermeyecek şekilde ortaya çıkacaktı.

Nitekim şöyle yazıyordu Howtone:

“Bugün (dün) ünlü Alman devlet adamının torunu olan Kont Bismarck’la görüştüm. Kont, Londra’ya yaptığı ziyaret sırasında Bay Rosenberg’in danışmanlığını yapmıştı.

“Şöyle bir soru yönelttim kendisine:

“- Almanya günün birinde Fransa’yla savaşa girer mi sizce?

“Şu cevabı verdi Kont:

“- Asla. Alsas-Lorrain’e ihtiyacımız yok bizim.

“Daha sonra da şöyle devam etti görüşmemiz:

“Ben: -Polonya koridorunu savaşmaksızın yeniden ele geçirme umudunu beslediğiniz doğru mudur?

“Kont Bismarck: -Elbette. Polonya, çok geçmeden, Fransa tarafından terkedilmiş olduğunu görecektir. O zaman da, Danzig’in açık liman hâline getirilmesi gibi birtakım ödünler karşılığında Polonya koridorundan vazgeçebilecektir.

“Ben: -Birtakım ödünler derken neyi kastediyorsunuz?

“Kont Bismarck: -Bazı toprak ödünleri sağlamak olasılığı da sağlanabilir, sanırım.

“Ben: -Örneğin Ukrayna’da?

“Kont Bismarck: -Öyle bir olasılık da söz konusu olabilir pekâlâ.

“Ben: -Evet ama, sayın müsteşar, Sovyetler Birliği buna razı olur mu dersiniz?

“Kont Bismarck: -Bütün dünyanın nefretini ve gücünü onun karşısına yığarak Sovyetler Birliği’ni rahatça felce uğratabiliriz.”[45]

“Bağımsız “ Ukrayna Derneği

Rosenberg’in önerileri İngiltere’de yankısız kalmayacaktı elbette. Polonya’yı, Ukrayna zararına, “memnun” etme planı, etkili muhafazakar basının bir kısmı tarafından pek tutulmuştu.

Nitekim, en gerici muhafazakâr liderlerden biri olarak ün salan Lort Rothermere, bu vesileyle yayınladığı bir yazıda, Alman sınırlarının geniş çapta bir revizyondan geçmesi gerektiğini öne sürüyordu. Bu revizyonun ilkin Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği’ni konu almasını isteyen sayın Lort, bir gerekçe sunuyordu okurlarına:

“Almanya’nın Batı Rusya’daki çok az nüfuslu geniş bölgelerde, kendisine ferahlandırıcı bir ek hayat alanı aramasını nasıl kınayabiliriz”.[46]

Yine Lort Rothermere’in aynı yazıda öne sürdüğüne göre, “Almanya Polonya’ya sadece Memel üzerinden bir deniz kapısı açmakla kalmayıp, aynı zamanda Odessa Limanı’na doğru bir ikinci kapı da sunabilirdi” [47]

Çok geçmeden de Londra’da Ukrayna’nın bağımsızlığı için mücadele etmek üzere bir dernek kurulacaktı.[48] İngiliz muhafazakârlarının bir bölümü tarafından hararetle desteklenen bu dernek, beklenebileceği gibi, Ukrayna’nın Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği’nden ayrılarak Polonya ve Almanya ile bir üçlü ittifak kurmasını istemekteydi.

30 *Le Temps* gazetesi, 18 Ekim 1933 tarihli sayı, s. 1, “Daladier’nin geniş açıklaması” başlıklı haber.
31 *La République* gazetesi, 18 Ekim 1933 tarihli sayı, s. 1, “Yapılması gereken” başlıklı yazı.
32 Fernand de Brinon, *France-Allemagne 1918-1934.* Paris, 1934, s. 221.
33 Fernand de Brinon, *Aynı yapıt,* s. 224.
34 Fernand de Brinon, *France-Allemagne 1918-1934.* Paris, 1934, s. 224.
35 Fernand de Brinon, *Aynı yapıt,* s. 225.
36 Herman Rauschning, *Hitler bana dedi ki:* Seçmeler (Almanca’dan çeviri). Moskova, 1936.
37 İ.Lenin, *Almanya ve Japonya’da sürdürülen savaş propagandası* (Komünizm Akademisi. Dünya Ekonomisi ve Politikası Enstitüsü “Savaşla Mücadele” Seksiyonu yayınları). Moskova-Leningrad, 1934.
38 D.Woodman, *Hitler rearms.* An exposure of Germany’s war plans. With a foreword by the earl of Listowel. Londra, 1934. s. 455.
39 D.Woodman, *Hitler rearms*. An exposure of Germany’s war plans. With a foreword by the earl of Listowel. Londra, 1934. s. 472.
40 D.Woodman, *Hitler rearms.* An exposure of Germany’s war plans. With a foreword by the earl of Listowel. Londra, 1934. s. 501.
41 İ.Lenin, *Almanya ve Japonya’da sürdürülen savaş propagandası* (Komünizm Akademisi. Dünya Ekonomisi ve Politikası Enstitüsü “Savaşla Mücadele” Seksiyonu yayınları). Moskova-Leningrad,

1934.
42 Herman Rauschning, *Hitler bana dedi ki:* Seçmeler (Almanca'dan çeviri). Moskova, 1936.
43 Almanca'daki "Haupmann" sözcüğünden Çekçe'deki "hejtman" sözcüğü aracılığıyla Rusça'ya geçen ve Ukrayna dilinde "ataman" olarak yerleşen bu sözcük, "önder", "başkan" anlamına gelmektedir (Çevirenin notu).
44 D.Woodman, *Hitler rearms.* An exposure of Germany's war plans. With a foreword by the earl of Listowel. Londra, 1934. s. 505.
45 İ.Lenin, *Almanya ve Japonya'da sürdürülen savaş propagandası* (Komünizm Akademisi. Dünya Ekonomisi ve Politikası Enstitüsü "Savaşla Mücadele" Seksiyonu yayınları). Moskova-Leningrad, 1934.
46 İ.Lenin, *Almanya ve Japonya'da sürdürülen savaş propagandası* (Komünizm Akademisi. Dünya Ekonomisi ve Politikası Enstitüsü "Savaşla Mücadele" Seksiyonu yayınları). Moskova-Leningrad, 1934.
47 Herman Rauschning, *Hitler bana dedi ki:* Seçmeler (Almanca'dan çeviri). Moskova, 1936.
48 D.Woodman, *Hitler rearms.* An exposure of Germany's war plans. With a foreword by the earl of Listowel. Londra, 1934. s. 509.

4. YİNE HİTLER KONUŞUYOR

“Veremeyeceğim Hiçbir Ödün Yok”

1934 yazında danışmanlarıyla yaptığı bir toplantıda Hitler, Sovyetler Birliği’ne karşı bir savaş hazırlığı sorununu ve Polonya’nın, böyle bir savaşta nasıl bir rol oynayabileceğini incelemişti uzun uzadıya. Bilindiği gibi, Hitlerci Almanya ile Polonya, 24 Ocak 1934 anlaşmasına uygun olarak, resmî bir “dostluk paktı” kurmuş bulunuyorlardı.

Bu arada Rauschning’le yaptığı söyleşilerde Führer, Almanya’nın, sınırlarını değiştirmek amacıyla bir savaşı henüz başarıyla yürütecek durumda olmadığını söylemekte, ama hemen ardından da bu savaşa şimdiden hazırlanmak gerektiğini eklemekteydi.

Şöyle diyordu Hitler:

“Şu politikayı istediğimiz gibi sürdürebilmek için, veremeyeceğim hiçbir ödün yok. Bütün sınırları garanti edebilir, benden istenecek olan her türlü saldırmazlık ve dostluk paktlarını rahatça imzalayabilirim. Günün birinde –namus sözü de vermiş olsam– bütün yükümlülüklerimi inkâr etmem

gerekebileceği bahanesiyle etkili araçlardan yararlanmamak benim için olsa olsa bir çocukluk olur."[49]

Bunun üzerine şunu sormuştu Führer'e, Rauschning:

"- Rusya'ya saldırmak için Polonya ile bir ittifak kurmayı düşünüyor musunuz?

"- Belki... diye cevap verdi Hitler.

"- Sovyet Rusya çok iri bir parça. Yutayım derken boğulabilir insan. Yemeğe onunla başlamamak gerek."[50]

Bunun üzerine Herman Rauschning, Polonyalıların batı topraklarını ancak Baltık Denizi'ne ve Karadeniz'e açılan birer kapı elde ettikleri takdirde Almanya'ya bırakabileceklerini açıkladıklarını hatırlatmıştı Führer'e.

"Napolyon'un Yapamadığını Ben Başaracağım"

Polonya'nın "Büyük devlet" olma planlarını alabildiğine sert bir dille eleştiren Hitler, Baltık Denizi'nden Karadeniz'e kadar uzanan ve başta Lituanya olmak üzere Beyaz Rusya ile Ukrayna'yı kaplayan koskoca bir bölgeyi bu ülkeye hiçbir şekilde terk edemeyeceğini söyledikten sonra şöyle konuşmaktaydı:

"- Sınırlarımız üzerinde büyük bir askerî güce sahip hiçbir devletin varlığına göz yumamam ben. Büyük ve emperyalist bir Polonya'yı kabul etmem, olanak dışıdır. Çünkü böyle bir şeyi kabul ettiğim takdirde, apaçık bir gerçektir ki, Rusya ile savaşmamın anlamı kalmaz."[51]

Ve konuşma şöyle devam etmişti:

"- Bu durumda Polonya'nın batı topraklarını kendiliğinden bize bırakması olasılığı yok denecek kadar azdır... demiştim kendisine.

"Büyük bir güvenle şu cevabı verdi Hitler:

"- Bırakacaktır bize o toprakları! Ya kendiliğinden ya da zor altında kalarak bırakacaktır. Ama bırakacaktır. Polonya ile ciddi bir ittifakı bir an

bile düşünmedim ben. Neden mi? Çünkü Polonya, Batı beni tehdit edebilecek kadar güçlü kaldığı sürece bana yararlıdır.

"- Batı'ya karşı ciddi şekilde harekete geçmeye niyetli misiniz?

"- Peki ya niçin silahlanıyoruz?"[52]

Bunun üzerine Rauschining, böyle bir tutumun karşı tarafta bir koalisyona yol açacağını, bunun da iki cephede birden verilecek bir genel savaşla ve belki de Almanya'nın korkunç bir bozguna uğramasıyla sonuçlanabileceğini öne sürünce, şu olmuştu cevabı Hitler'in:

"- Zaten benim için asıl sorun da böyle bir koalisyonun kurulmasını önlemek ve dolayısıyla da hiç kimsenin bizi durduramayacağı bir şekilde ilerlememizi sağlamaktır."[53]

Almanya'nın hiçbir ciddi hasımla karşılaşamayacağına kesinlikle inanmış bulunuyordu Hitler. Ona göre İngiltere, Almanya'ya karşı ikinci bir kez savaşacak güçte değildi; Fransa'ya gelince, onu da "kendi içinden"[54] çökertmek işten bile değildi. Böyle bir durumda sadece İtalya'nın değil, aynı zamanda İngiltere'nin de Almanya'yı destekleyeceği umudundaydı Führer. Ama bu umudu gerçekleşmediği takdirde, Büyük Britanya'ya karşı bir savaştan da kaçınmamak kararındaydı.[55]Bu konuda şunları söylüyordu büyük bir övünçle:

"- Napolyon'un yapamadığını başaracağım ben. Bugün artık ele geçirilemeyecek ada diye bir şey yoktur. İngiltere'ye rahatça çıkarma yapabilirim. Dahası: İngiltere ne kadar kolayca vurulabilir olduğunu bilmiyor henüz.

"- Peki ya Büyük Britanya, Sovyetler Birliği ve Fransa bize karşı birleşirse?

"- Ben yaşadıkça böyle bir şey olmayacaktır! Olacak olsa bile bu demektir ki biz yenmesini bilmemişiz. Ama o takdirde de biz, dünyanın yarısını kendimizle birlikte uçurumun dibine sürüklemiş olacağız ve Almanya'ya karşı kazanılmış bir zaferin mutluluğunu tatmak hiç kimseye nasip olmayacaktır. Yeni bir 1918 hiçbir şekilde söz konusu değildir. Hiçbir şekilde teslim olmayacağız biz."[56]

“Büyük İmparatorluklar İttifaklarla Değil Silahlarla Kurulur”

Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği’ne ilişkin planlarından söz ederken de şöyle diyordu Hitler:

“- Günün birinde Rusya kartını oynamaya karar verecek olursam, Batı’daki hedeflerime ulaştıktan hemen sonra anî bir dönüş yapıp Sovyetlere saldırmama hiçbir şey engel olamaz... Pan-İslav ruhuyla Germen ruhu arasında kesin ve ölümüne bir mücadeleyi hiç kimse önleyemeyecektir... Ve bu mücadelenin getireceği zafer, bize dünya egemenliğinin yolunu açacak olan zafer olacaktır.”[57]

Ve dünya çapında bir Alman İmparatorluğu’nun kuruluşunu amaçlayan programını şöyle açıklıyordu Hitler:

“Doğudaki egemenliğimizi Kafkasya ve İran’a kadar götürmemiz gerekir. Batıda ise Fransız kıyılarına, Flandra ve Hollanda’ya ihtiyacımız vardır. Ayrıca İsveç de gerekli bize. Bir sömürgeci devlet olmak zorundayız bugün... Ya bütün Avrupa üzerinde egemenlik kuracağız, ya da bir dizi küçük devlete bölüneceğiz.”[58]

Ayrıca Hitler’in hiç duraksamadığı bir nokta daha vardı: Yakın müttefikleri olan Macaristan ve İtalya’ya karşı da, “tıpkı düşmanlarına karşı” davrandığı gibi davranmaya kararlıydı iyice; “ikincil devletler çağı çoktan kapanmıştı” çünkü. Bu arada “İtalyan halkının savaşçı bir ulus” olmadığını öne süren Führer, İtalya ile yaptığı ittifakın “geçici” olduğunu belirterek şunları söylemekteydi:

“Kesin karar anında kaderini İtalya gibi bir ülkeye emanet edecek bir Almanya düşünülemez. Böyle bir Almanya, çoktan ölmüş demektir... Ve bir gerçeği katiyen unutmayalım: Büyük İmparatorluklar ittifaklarla değil, silahlarla kurulur [59]

Almanya-Polonya Anlaşması (26 Ocak 1934)

Hitler'in Raucshning'e söylediği bu açık sözler, Polonya'ya uyguladığı diplomatik manevranın gerçek amaçlarını da ortaya çıkarmaktaydı. Gerçekten de Führer, Polonya'yı doğuya doğru bir fetih politikası izlemeye sürükleyerek, Versay Barış Antlaşması'nı kendi yararına revizyondan geçirtmeye hazırlanıyordu.

Nitekim Hitler, daha 15 Kasım 1933 günü Polonya'nın Berlin Büyükelçisi Lipski'yi makamına çağırarak, Versay Antlaşması'nın Almanya'nın sınırlarına ilişkin bölümünün "düzeltilmesi"ni içeren bir Polonya-Almanya anlaşması önermişti.

Bu görüşmeden sonra yayınlanan bir ortak bildiri, iki ülke arasında "Avrupa'da barışı pekiştirmek amacıyla" bütün sorunları kapsayan müzakerelere başlanacağını ve tarafların "karşılıklı ilişkilerinde kuvvet kullanmama" kararı aldıklarını açıklıyordu.

Yine aynı dönemde Hitler, Çekoslovakya'ya da buna benzer bir öneride bulunmuştu. Ne var ki Benes, müttefiki Fransa'nın onayı olmaksızın Almanya ile ikili müzakerelere girmeye yanaşmayacaktı.

Buna karşılık Mareşal Pilsudski ile Polonya Dışişleri Bakanı Albay Beck, faşist Alman diplomasisinin önerisini hemen kabul ettiler.

Sonuç, Polonya ile Almanya arasında on yıllık bir anlaşma oldu. Von Neurath ve Lipski'nin imzalarını taşıyan 26 Ocak 1934 tarihli ortak bildiri, iki ülke arasında sağlam bir dostluğun kurulduğunu bildirmekte ve anlaşmazlık konusu olan sorunların çözümünde hiçbir şekilde zora başvurulmayacağını açıklamaktaydı.

Alman Nazi basını bu anlaşmayı, "Polonya-Almanya ilişkilerinde yepyeni bir dönemin başlangıcı" [60] olarak yorumluyordu. Ayrıca Almanlar, bu yeni paktla bağlı duruma giren bir Polonya'nın, Fransa tarafından Almanya'ya karşı yönelecek bir saldırı hâlinde Paris hükûmetine yardım etmesinin söz konusu olmaktan kesinlikle çıktığını da yazmaktaydılar.

49 *Gazeta Polska* gazetesi, 2 Mayıs 1933 tarihli sayı, s. 1, "Bu katil ruhlulara artık hadlerini bildirmek gerekiyor" başlıklı yazı.

50 Wysocki, *Hitler üzerine anılar* (Polonya dilinden çeviri). Dışişleriyle görevli Halk Komiserliği yayınları. Moskova, 1938, s. 17.

51 Wysocki, *Aynı yapıt*, s. 18.

52 Wysocki, *Aynı yapıt*, s. 18.

53 Wysocki, *Hitler üzerine anılar* (Polonya dilinden çeviri). Dışişleriyle görevli Halk Komiserliği yayınları. Moskova, 1938, s. 26.

54 *Star* gazetesi, 13 Mayıs 1933 tarihli sayı, s. 1, "Önemli bir açıklama" başlıklı yazı.

55 *Daily Mail* gazetesi, 28 Kasım 1933 tarihli sayı, s. 1, "Almanya üzerine" başlıklı yazı.

56 *Daily Mail* gazetesi, aynı tarihli sayı, s. 3, aynı başlıklı yazının devamı.
57 İ.Lenin, *Almanya ve Japonya'da sürdürülen savaş propagandası* (Komünizm Akademisi. Dünya Ekonomisi ve Politikası Enstitüsü "Savaşla Mücadele" Seksiyonu yayınları). Moskova-Leningrad, 1934.
58 Herman Rauschning, *Hitler bana dedi ki:* Seçmeler (Almanca'dan çeviri). Moskova, 1936.
59 Herman Rauschning, *Aynı yapıt.*
60 Herman Rauschning, *Aynı yapıt.*

5. SOVYET-ALMAN İLİŞKİLERİNİN GERGİNLEŞMESİ

Reichstag Yangını ve Dimitrov

Bu müzakereler sırasında Almanlarla Polonyalılar, o dönemde patlak veren Sovyet-Japon çatışması bir savaşa dönüştüğü takdirde uygulanmak üzere, Sovyetler Birliği'ni istilaya yönelen bir plan da tasarladılar.

Nitekim Volonta d'Italian adlı anti faşist İtalyan gazetesinin 8 Mart 1934 no.lu sayısında, Almanya'nın Japonya'yı Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği'ne karşı bir savaşa ittiğine ilişkin haberler çıkıyordu[61] Söz konusu haberlere göre bu kışkırtma olumlu sonuç verdiği takdirde Almanya, Ukrayna'yı işgal etmeyi tasarlıyordu; Polonya ise, Beyaz Rusya ile Lituanya'yı alacak ve Polonya koridorunu Almanya'ya geri verecekti. Japonya'ya, en başta Mançukuo kukla hükûmetinin tanınması olmak üzere, tam bir destek vaat edilmişti.

Aynı İtalyan gazetesi, Berlin dolaylarında, bu iş için özellikle kurulmuş olan kamplarda, "gönüllü" Ukrayna birliklerinin eğitildiğini haber veriyordu.[62]

Hitler Almanya'sı ile Sovyetler Birliği arasındaki ilişkilerin alabildiğine gerginleşmesi, daha 1933 yılının başlangıcında bütün herkes tarafından bilinen bir olguydu. Söz konusu gerginlik, Reichstag yangını olayında, özel bir tehlikeye büründü. Bilindiği gibi, 27 Şubat 1933 günü faşistler tarafından tam bir provokasyon amacıyla yaratılan bu olayın yankı ve tepkilerini Hitler hükûmeti Sovyetler Birliği'ne karşı giriştiği amansız bir ajitasyon kampanyasının ana malzemesi olarak kullanacaktı.

Nitekim Uluslararası Kovuşturma Komisyonu'na sunulan bütün yazılı belgeler, sözlü tanıklıklar ve çeşitli malzeme de apaçık ortaya koyuyordu ki Reichstag, en başta Goering olmak üzere Nasyonal-Sosyalist parti yöneticileri tarafından verilen bir emir üzerine kundaklanmıştı. Bu adi cinayetin sorumluluğunu Sovyetler Birliği'nin sırtına yüklemek için girişilen bütün çabalar tam bir fiyaskoyla sonuçlanacaktı: Gerçekten de bu abes suçlama, Dimitrov'un Leipzig mahkemesindeki ünlü savunmasıyla tamamen çürütülecekti.

Hakikaten Dimitrov, önünde durulmaz bir gerçekçilikle, yangının asıl amacını ortaya çıkardığı gibi bu olayda faşist Alman önderlerinin oynadığı yönetici rolü de ispatlamıştı.

Ve gerçeğin ortaya çıkmasından ürken Nasyonal-Sosyalist yöneticiler, çareyi, en başta Sovyet basını olmak üzere tüm anti faşist basının ağzına kilit vurmakta buldular. Nitekim davayı izlemek üzere Leipzig'e giden Sovyet gazetecileri, mahkeme salonuna kabul edilmek şöyle dursun, tutuklandılar. Bu da yetmiyormuş gibi Sovyet temsilcilerinin kaldıkları yerler tepeden tırnağa arandı ve yakılıp yıkıldı.

Stalin'in Açıklaması

Sovyetler Birliği'nin Berlin büyükelçiliği bütün bu davranışları sürekli şekilde protesto ediyordu elbette. En sonunda Sovyet basın organları Almanya'daki temsilcilerini geri çağırdılar. Bu kararı da, Sovyet

hükûmetinin faşist Alman gazetecilerini Sovyetler Birliği'nden kovma kararı izleyecekti.

Almanya'nın bu kararı protesto eden notasına karşı verdiği cevapta Sovyet Dışişleriyle görevli halk komiseri, şu açıklamayı yapıyordu özel olarak:

"Alman hükûmetinin davranışları Sovyet hükûmeti tarafından alınmış bulunan bu önlemleri zorunlu kılmıştır. Dolayısıyla da bugün ortaya çıkan bu durumun bütün sorumluluğu Alman hükûmetinindir."[63]

Yine Sovyet Dışişleriyle görevli halk komiseri, Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği Merkez Yürütme Komitesi toplantısında 29 Aralık 1933 günü yaptığı bir konuşmada, Almanya ile olan ilişkilerin tamamen yeni bir biçime büründüğünü belirtmek zorunluluğunu duyacaktır.

Bazı faşist politikacılar, Sovyet-Alman ilişkilerinde meydana gelen bu gerginliği, Sovyetler Birliği'nin siyasal yönelimini kökten değişikliğe uğratıp Fransa'yı destekler ve Versay Barış Antlaşması'nı savunur hâle girişiyle açıklama çabasına düşmüşlerdi. Stalin, Sovyet Komünist Partisi XVII.Kongresi'ne sunduğu raporda, böyle bir açıklamanın temelsizliğini açıkça dile getiriyordu:

"Biz ki Brest-Litovsk Anlaşması'nın utancını hâlâ duymaktayızdır. Versay Antlaşması'nı niye savunacakmışız ki? Ama yine biz, bu anlaşmayı savunmuyoruz diye, bütün dünyanın bu anlaşmadan dolayı yeni bir savaşın uçurumuna yuvarlanmasını da elbette istemeyiz. Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği'nin değişikliğe uğrattığı öne sürülen yeni siyasal yönelimi hakkında da aynı şeyi söylemek gerekiyor. Biz dün Almanya'ya doğru yönelmiş değildik ki bugün Polonya'ya ya da Fransa'ya doğru yönelmiş olalım. Biz, geçmişte olduğu gibi bugün de Sovyetler Birliği'ne ve sadece Sovyetler Birliğine yönelmekteyiz. Ve Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği'nin çıkarları şu ya da bu ülkeyle bir yakınlaşmayı gerektiriyorsa ve hele bu yakınlaşma barışın pekiştirilmesine yardımcı olacaksa, hiç duraksamaksızın o ülkeyle işbirliği yaparız."[64]

61 Herman Rauschning, *Hitler bana dedi ki:* Seçmeler (Almanca'dan çeviri). Moskova, 1936.

62 Herman Rauschning, *Aynı yapıt.*

63 D.Woodman, *Hitler rearms.* An exposure of Germany's war plans. With a foreword by the earl of Listowel. Londra, 1934. s. 514.

64 İ.Lenin, *Almanya ve Japonya'da sürdürülen savaş propagandası* (Komünizm Akademisi. Dünya Ekonomisi ve Politikası Enstitüsü "Savaşla Mücadele" Seksiyonu yayınları). Moskova-Leningrad, 1934.

6. BERLİN-ROMA “MİHVER”İNİN KURULUŞU

“Hakkı Yenmiş Devletler Sendikası”

İktidarı ele geçirme zorunluluğuna gerekçe olarak Mussolini ve Hitler, faşist bir devletin kuruluşunun “Avrupa haritasını değişikliğe uğratacağı”nı söylemekteydiler. Mein Kampf’ta Hitler, bütün iç politikasının “Keskin bir kılıç” yapmaya, dış politikasının da “silah arkadaşları” bulmaya dönük olduğunu yazıyordu.

Mussolini’yi “iyi bir silah arkadaşı” olarak daha iktidara gelmeden çok önce gözüne kestirmiş bulunuyordu Hitler. Nitekim uzun süre Ludendorff ve Hitler’le omuz omuza mücadele etmiş olan Ludecke, Almanya’da düzenlenecek faşist bir hükûmet darbesine İtalyan diktatörünün yardımını sağlamak amacıyla 1928 Ağustos’unda Roma’ya gitmişti. Ve Hitler, adamını yolcu ederken:

“- Mussolini’den ne koparabilirseniz kârdır...” diyordu.

Yolda Macar faşistleriyle de bir görüşme yapmıştı Ludecke. Ve Macarlar, Hitlercilerle aynı anda silaha sarılma, böylece de Çekoslovakya ile Romanya’yı felce uğratarak İtalya’nın Yugoslavya’ya saldırmasını sağlama

vaadinde bulundular. Bu planda İspanyol diktatörü Primo de Rivera'nın da bir payı vardı: Fransa'yı "frenlemek".

Ludecke'ye şöyle diyordu Hitler:

"- İngiltere'nin büyük Almanya'ya karşı harekete geçme olasılığı, eskiden olduğu kadar önemli değil bugün. Öyle sanıyorum ki Almanya'nın yeterince güçlü olması, Mussolini'nin de işine gelir: Çünkü John Bull'u[65] ancak böylece dize getirebiliriz."[66]

Hitler'in barış anlaşmalarının revizyonunu sağlamak amacıyla kurmak istediği, kendi deyişiyle, bir "hakkı yenmiş devletler sendikası" idi.

Mussolini de kendi yönünden ve daha 5 Haziran 1928'de yaptığı bir konuşmada, şöyle diyordu:

"- Anlaşmalar ebedî değildir. Her diplomatik konvansiyon, taraflardan biri anlaşmayı değişikliğe uğratacak kadar güçlendiği ana kadar geçerlidir ancak."[67]

1930 Kasımında da Mussolini'nin resmî organı Popolo d'Italia gazetesi Fransa'ya karşı son derece şiddetli bir makale yayınlayacaktı. Fransız hükûmetini "gerçekleri kavrayamamak ve Almanya'daki yeni durumu değerlendirememekle suçladıktan sonra şöyle diyordu gazete:

"Fransa, "Venedik Taciri'ni" yeni baştan okusun. Görecektir ki Shylock'un[68] sözleşmesi hukuki bakımdan toz kondurulamayacak nitelikte bir sözleşmedir. Ve "Çelik Başlığın" sivri ucuyla karşı karşıya kalmamaya çabalasın Fransa."[69]

1930 yazında İtalyan limanlarını ziyaret eden bir Alman filosu büyük coşkuyla karşılanmaktaydı. Ve bu arada "Stahlhelmlerin"[70](Stahl: Çelik Başlık) temsilcileri de Mussolini tarafından büyük dostluk gösterileriyle ağırlanmaktaydılar.

Nitekim Alman delegasyonunun başkanı, İtalya ile Almanya'nın bundan böyle gölgesiz bir dostluk içinde yaşayacaklarını belirterek şöyle diyordu:

"Orta Avrupa'da bulunan ülkeler aynı kadere sahiptirler ve geçmişte olduğu gibi gelecekte de el ele yürümeleri gerekmektedir."[71]

Uzlaşmazlıklar

14 Eylül 1930 seçimlerinden sonra İtalyan gazetesi Messagiero'nun Berlin muhabirine Goebbels tarafından verilen demeç daha da kesindi. Şöyle diyordu Führer'in ünlü propaganda uzmanı:

"Almanya tarafından Fransa'nın hasımlarıyla yapılacak ittifaklar sonucunda, bugünkü Avrupa'nın görünümü büyük bir değişikliğe uğrayacaktır. Söz konusu ittifakların en önemlisi de, Alman halkının İtalya ile tam bir kader birliği içinde kurmuş olduğu ittifaktır."[72]

Gelgelelim müttefikler arasında varolduğu ileri sürülen bu tam uyumu birtakım alabildiğine somut engeller gölgelemekteydi: Gerçekten de, Güney Tyrol sorunu, Trieste'nin kaderi ve Avusturya'nın Anschluss'u, İtalya bakımından son derece büyük önem taşıyordu.

Kaldı ki İtalya'yı Almanya'ya yaklaştıran ideolojik yakınlıklar da artık bu uzlaşmazlıkları dengeleyemeyeceğe benzemekteydi. Çünkü siyasal başarılarıyla sarhoş olmaya başlayan Hitler, ilk faşist darbeyi Mussolini'nin gerçekleştirdiğini unutuyordu yavaş yavaş. Gerçekten de şimdi artık Führer'e göre, İtalya'nın üstünlüğünden ancak Latin uluslar ailesi için söz edilebilirdi; buna karşılık, dünya halkları arasında ki üstünlük, elbette ki Alman halkına düşüyordu.[73]

Nitekim İtalyan diplomasisinden tam ve mutlak bir destek bekleyen Hitler'in umutları gerçekleşmiyordu bir türlü: Ne Goering'in Roma ziyareti ve ne de von Papen'in 1933 Nisanında yürüttüğü Vatikan müzakereleri başarılı sonuçlar vermeyecekti.

Barış anlaşmalarının revizyonu konusunda da Alman ve İtalyan tavırları arasında anlaşmazlık belirmişti üstelik. Bu arada en keskin anlaşmazlık konusu da Ancshluss'tu. Öyle anlaşılıyordu ki kurulmak istenen Berlin-Roma "eksen"i, bu kayaya çarparak her an ve kolayca parçalanabilirdi.

65 Herman Rauschning, *Hitler bana dedi ki:* Seçmeler (Almanca'dan çeviri). Moskova, 1936.

66 Herman Rauschning, Aynı yapıt.

67 Herman Rauschning, *Hitler bana dedi ki:* Seçmeler (Almanca'dan çeviri). Moskova, 1936.

68 Shylock: Shakespear'in "Venedik Tacir'i" adlı oyununun bir karakteridir. Bir deyim olarak da kullanılmaktadır: Gözü doymaz tefeci anlamında. Shylock sözleşmesi ise "Tefecilerin düzenledikleri sözleşmeler, insanlığa göre değil, yasalara göre düzenlenir ve uygulanırlar" anlamında kullanılır.

69 Herman Rauschning, *Aynı yapıt*.

70 *Frankfurter Allgemeine Zeitung*, 27 Ocak 1934 tarihli sayı, s. 1, “Umutlar gerçekleşti” başlıklı yazı.
71 *Volonta d’Italia* gazetesi, 8 Mart 1934 tarihli sayı, s. 1, “Tehlikeli ilişkiler” başlıklı yazı.
72 İ.Lenin, *Almanya ve Japonya’da sürdürülen savaş propagandası* (Komünizm Akademisi. Dünya Ekonomisi ve Politikası Enstitüsü “Savaşla Mücadele” Seksiyonu yayınları). Moskova-Leningrad, 1934.
73 *İzvestiya* gazetesi, 27 Eylül 1933 tarihli sayı, s. 1, “Gerekli bir açıklama” başlıklı yazı.

7. ALMANYA-İTALYA İLİŞKİLERİ VE AVUSTURYA SORUNU

Anschluss Tartışması

Almanya'dan von Papen ve Goering, Avusturya'dan da Şansölye Dollfuss, 1933 yılının Nisan ayında Roma'ya gelmişlerdi. Bu vesileyle yapılan müzakerelerde Anschluss fikri[74], Şansölye Dollfuss'un olduğu kadar Mussolini ile Papanın da kesin muhalefetiyle karşılaşacaktı.

Söz konusu muhalefetin nedenleri belliydi: Katolik Avusturya'nın Protestan Alman topluluğu içinde eriyip gitmesinden korkuyordu Papa. Mussolini ise İtalyan Tyrol'ünün, Adriyatik kıyılarının ve Balkan ülkelerinin Almanya'ya yaklaşmasından ürkmekteydi.

Kaldı ki İtalyan Diktatör'ü, böyle bir olasılığı önlemek amacıyla, bir Tuna konfederasyonu kurulmasını öneriyordu öteden beri. Söz konusu konfederasyon, pek doğal olarak, İtalya'nın yönetimi altında kurulacaktı.

Nitekim Dollfuss, Avusturya'nın Roma'da "güvenebileceği bir dostu" bulunduğu umuduyla canlanmış olarak döndü Viyana'ya ve çok geçmeden

de, hep bu atuya (koz anlamında) güvenerek, Avusturya'daki Nasyonal-Sosyalist örgütleri kapatıp Nazi şeflerini yurt dışına sürdü.

Avusturyalı Naziler Münih'te yuvalandılar ve Dollfuss hükûmetinin devrilip Avusturya'nın Almanya'ya bağlanması için, gerek radyo ve gerekse basın aracılığıyla yoğun bir propaganda kampanyasına giriştiler.

Fransız ve İngiliz diplomasileri, böylece olgunlaşan, Avusturya-Almanya çatışmasını dikkatle izlemekteydiler. Ama ne Paris'te ve hele ne de Londra'da, Dollfuss yüzünden Hitler'le mücadeleyi göze alabilecek kimse yoktu. Gerçekten de Fransız-İngiliz diplomasisi, Avusturya şansölyesini savunma rolünü -için için sevinerek- faşist İtalya'ya bırakma kararı almıştı.[75]

Faşist İtalyan Basınının Yaygarası

Londra ve Paris'in de evetini alan Mussolini, Hitler'e başvurarak Avusturya'nın durumunun nazikliğini belirtti. Alman hükûmetinin İtalyan notasına cevabı, en yatıştırıcı güvencelerle doluydu.

Ne var ki Alman Dışişleri Bakanı Bülow, 7 Ağustos günü, Fransa büyükelçisi ve İngiltere işgüderi ile yaptığı resmî bir konuşmada, Avusturya ile Almanya arasındaki uzlaşmazlığa herhangi bir yabancı müdahalesinin Alman hükûmeti tarafından hiçbir şekilde kabul edilmeyeceğini söyleyecekti kesin bir dille.

Mussolini çılgına dönmüştü. Nasıl dönmesin ki bu işi kökten hâlletmeyi üstlenmiş bulunmaktaydı. Avusturya sorununu, salt Roma ile Berlin arasında, bir pazarlık ve uzlaşma konusu olarak kullanabileceğini hesaplamaktaydı İtalyan Diktatör'ü. Ve Duce'nin öfkesi, faşist İtalyan basınına yansımakta gecikmeyecekti.

Gerçekten de Mussolini'ye bağlı gazeteler, İngiliz ve Fransız diplomatlarının Berlin'deki yersiz müdahaleleriyle her şeyi berbat ettikleri yolunda makale ve yorumlar yayınlamaya koyulmuşlardı.[76]

19 Ağustos 1933 günü Dollfuss, Mussolini'yle buluşmak üzere Riccione'ye gidiyordu. Ve ikili müzakereler sonunda yayınlanan resmî bildiride şu cümle yer alacaktı:

"İtalya ve Avusturya hükûmetleri Avusturya'nın bağımsızlığı konusunda tam bir fikir birliği içindedirler."[77]

Mussolini'nin Yeni Bir Girişimi ve Nedenleri

Ne var ki 3 Ekim 1933 günü Naziler, Dollfuss'a bir suikast girişiminde bulundular. Şansölye hafif yaralanmıştı. Bu girişim, Avusturya'da sıkı yönetim ilanına yol açtı. Bütün bu arada, Avusturya-Almanya sınırı üzerinde ki çatışma olayları da gittikçe sıklaşmış bulunmaktaydı.

Dollfuss'un barışçı önerilerine karşılık olarak Hitler, Avusturya ile birleşme doğrultusundaki kesin taleplerini sunmuştu yeniden. Avusturya başbakanı bunun üzerine Milletler Cemiyeti'ne başvurma kararı aldı. Ama bu yola sapması "öğütlenmemekte" idi Dollfuss'a. Özellikle Roma, böyle bir başvuruya kesinlikle karşıydı.[78]Gerçekten de Mussolini, Avusturya'nın koruyucusu ve Dollfuss'un kişisel dostu rolüne devam niyetindeydi. Nitekim Fransa, İngiltere ve İtalya adına Almanya'ya bir üçlü çağrıda bulunmayı önerdi.

Üç hükûmetin imzasıyla 17 Şubat 1934 günü yayınlanan bildiri, Avusturya'nın bağımsızlığını sağlayan daha önceki uluslararası garantilere hiçbir şey eklememekteydi aslında.[79] Özellikle Büyük Britanya diplomasisi böyle bir bildirinin hiçbir pratik yarar sağlayamayacağını savunmuş, ama bildirinin yerine herhangi bir başka yol göstermekten de –nedense- özenle sakınmıştı.

Mussolini açısındansa, Avusturya hükûmetinin Milletler Cemiyeti'ne başvurmasını önlemek bakımından, böyle bir diplomatik girişim zorunluluk

kazanıyordu. Çünkü Dollfuss, kararını uygulayıp da Cenevre Asamblesi'ne başvurduğu takdirde, tatsız bir durumda kalacaktı Mussolini. Şöyle ki:

1. Bu uygulama, İtalyan Diktatörünün Berlin-Viyana arasında oynadığı uzlaştırıcı rolünü hiç de küçümsenmeyecek bir oranda önemsizleştirecekti.

2. Aynı zamanda bu uygulama, Mussoli'ninin kendini büyük göstermek için küçük gördüğü "Cenevre Kurumu"na karşı takındığı tavrı da temelsiz bırakabilirdi.

3. En son olarak da böyle bir uygulama, Hitler ajanlarının Avusturya'da kullandıkları yol ve yöntemleri gürültülü bir şekilde meydana çıkaracaktı. Avusturya devlet arşivleri bu konudaki ibret verici belge dosyalarıyla dolup taşıyordu çünkü. Ve Duce, bunların yayınlanmasıyla ortaya çıkacak rezaleti önleyemediği için Hitler'in öfkesini çekmek istememekteydi.

74 Stalin, *Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği Komünist (Bolşevik) Partisi Merkez Komitesi tarafından (adına) Parti XVII.Kongresi'ne sunulan siyasal kontrandü.* "Leninizmin sorunları", Moskova, 1941, s. 484.

75 John Bull, tıpkı "Sam Amca"nın Amerika Birleşik Devletleri'ni dile getirdiği gibi, İngiltere'yi simgelemektedir (Çevirenin notu).

76 K. Ludecke, *I knew Hitler*. New York, 1938, s. 517.

77 *Popolo d'Italia* gazetesi, 19 Kasım 1930 tarihli sayı, s. 1, "Fransa'nın unuttuğu" başlıklı yazı.

78 *Popolo d'Italia* gazetesi, aynı tarihli sayı, s. 3, aynı başlıklı yazının devamı.

79 "Stahlhelm": "Çelik Başlık"lıların Almanca'sı.

8. BALKAN PAKTI (9 ŞUBAT 1934)

Paris Sahnede

Almanya ile Avusturya'nın birleşmesi ve bu birleşmenin hemen ardından bir Alman saldırısı tehlikesinin ortaya çıkışı karşısında Küçük Antant ülkeleri ile bu antantın dışında kalmış olan öteki Balkan ülkeleri, güç birliği yapma gereği üzerinde durmaya başlamışlardı.[80]Bütün bu ülkeler, daha önce imzalanmış olan barış anlaşmalarının revizyonuna kesinlikle karşı çıkmaktaydılar. Küçük Antant ülkeleri arasında art arda yapılan konferanslar bunu gösteriyordu.

Güney-Doğu Avrupa'da sarsılan durumu güçlendirme yollarını arayan Fransız hükûmeti, işte bu elverişli ortamdan yararlanarak, bir Balkan antantı fikri atacaktı ortaya. Ve İngiliz hükûmeti, Fransız diplomasisinin bu girişimini hemen destekleyecekti.[81]

Nitekim çok geçmeden 9 Şubat 1934 günü dört Balkan devleti, Türkiye, Romanya, Yunanistan ve Yugoslavya, Atina'da bir anlaşma imzaladılar.[82]Bu paktın temel maddelerinden biri imzacı devletlerin

sınırlarını ortaklaşa olarak korumayı ve dış politika kararlarını aralarında uzlaşarak almayı hükme bağlamaktaydı.

Bütün Balkan ülkeleri arasında sadece Bulgaristan ve Arnavutluk, Almanya ile İtalya'nın etkisi altında kalarak, bu pakta katılmadılar. Dolayısıyla da Avrupa basınında, yeni paktın genel bir barış etkeni olarak geçerliliği konusunda şüpheci yorumlar yayınlanacaktı. Ve bu kaygılar, doğru çıktı. Anın uygunluğundan yararlanan İtalyan diplomasisi hemen harekete geçmişti.

"Kızıl Başkent" Düşüyor

1934 yılının başlarında bütün Avusturya'daki işçi örgüt merkezleri ve işçi mahalleleri bir "Bolşevist-Marksist komplo" hazırlığını bastırma bahanesiyle yağmalanacak ve kundaklanacaktı.[83] Heimwehr tarafından tertiplenmişti bu "operasyon". İtalyan faşistlerinden para yardımı alan ve İtalyan politikasının Avusturya'daki temel dayanağı durumunda olan Heimwehr, Dollfuss'tan, Avusturya'nın İtalyan modeline uygun şekilde faşistleştirilmesini istemekteydi.[84]

Avrupa anti faşist basınının bildirdiğine göre Mussolini, Avusturya hükûmetinden yardım koşulu olarak, Avusturyalı sosyal-demokratlarla komünistlerin düpedüz yok edilmesini talep etmekteydi.[85]

1934 Şubatı ortalarında İtalyan birlikleri, patlak vermesi kaçınılmaz gözüken iç savaşta Dollfuss hükûmetinin bozguna uğramasını önlemek üzere, Avusturya sınırı boyunca yığılmıştı.

Bu arada işçiler, ellerindeki en etkili silaha başvuracaklardı: Genel greve gideceklerdi Viyana'da. Karşı taraf da boş durmuyordu elbette. Nitekim hükûmet kuvvetleriyle faşist örgütler, Heimwehr'a bağlı kuvvetlerle birleştiler hemen. Ve 15 Şubat 1934 günü akşama doğru mücadelenin sonu kesinlikle ortaya çıktı: "Kızıl başkent" düşmüştü.[86]

Hitlerciler, Avusturya'daki iç savaş süresince Viyana hükûmetine karşı hiçbir düşmanca davranışta bulunmayacaklarını radyo aracılığıyla açıkladılar. Avusturya proletaryasının cellatları arasındaki bu ateşkes 1934 Mayısına kadar sürecekti.

Üçlü Pakt Sonuçları

Bu ateşkes dönemi içinde, İtalya-Avusturya-Macaristan arasında, 17 Mart 1934 günü, üçlü bir pakt imzalanmıştı. Söz konusu anlaşmanın temel maddelerinden biri şöyle diyordu:

"İşbu anlaşmaya imza koyan taraflar, kendilerini etkin bir işbirliğine götürecek uyumlu bir politikayı gerçekleştirmek amacıyla, ortak sorunlarını incelemek üzere sürekli temas ve danışma içinde olmayı ilke olarak kabul etmiş bulunmaktadırlar."[87]

Aslında bu 17 Mart "Danışma Paktı", Avusturya şansölyesini Mussolini'nin ellerinde bir kukla hâline getirmekteydi. Gerçekten de Avusturya ile Macaristan, faşist İtalya'nın birer uzantısı durumuna giriyorlardı böylece. [88]

Ne var ki İtalya'nın bu diplomatik başarısı, doğrudan doğruya Mussolini'yi de telaşa düşürecekti. Nitekim Romalı Diktatör, partneri olan Almanya'yı yatıştırma zorunluluğunu duymakta bir gün bile gecikmeyecekti.

Gerçekten de Duce, üçlü paktı imzaladığının hemen ertesi günü, 18 Mart 1934 tarihinde verdiği bir söylevde, kaçamaklı tutumunu bütün açıklığıyla ortaya koyuyordu. Şöyle demekteydi İtalyan Diktatör'ü:

"Silahlanmış uluslar silahsızlanmalı ve Almanya'ya da silahlanma konusunda eşit haklar tanınmalıdır."[89]

Yine aynı konuşmada İtalya'nın "tarihsel misyonları"nın ulusunu Asya ve Afrika'ya doğru çektiğini öne süren Mussolini, hemen ardından da kendini temize çıkarma çabası içinde şöyle bir açıklamaya yönelmekteydi:

“İtalya, toprak fetihlerine girişmek gibi bir hedef gözetmemektedir. Bizim biricik amacımız, ülkemizin ve uygarlığımızın tinsel ve ekonomik alanlarda yol gösterici bir rol oynamasını sağlamaktır.”[90]

Mussolini tarafından büyük bir telaş içinde ve alabildiğine acele bir şekilde ileri sürülen bu iddiaların, Berlin’de ciddiye alındığını söylemek güçtür. Ama buna karşılık, Duce’nin söylevi Yakın Doğu’da hemen etkisini göstermiştir: Gerçekten de, faşist diktatörün öteden beri iştahlı gözlerle süzdüğü genç Türk devleti, bu açıklamadan sonra gerek Balkan Paktı gerekse Küçük Antant ülkeleriyle olan bağlarını daha da güçlendirme yoluna girecek; ayrıca da, ulusal savunmasını pekiştirmek üzere hazırladığı yeni bir kalkınma planını yürürlüğe koyacaktı.[91]

Öte yandan, Mussolini’nin Afrika’ya ilişkin özlemlerini açığa vuruşu, Etiyopya’da da telaş uyandırmıştı. Oysa bu ülke bilindiği gibi, 1928 yılından beri, İtalya’ya karşılıklı uzlaşmazlık hâllerinde kuvvete başvurmayı önleyen bir dostluk anlaşmasıyla bağlı bulunmaktaydı.

80 Silvio Trentin, *Le fascisme à Genève.* Paris, 1933, bölüm VIII.
81 İ.Lenin, *Almanya ve Japonya’da sürdürülen savaş propagandası* (Komünizm Akademisi. Dünya Ekonomisi ve Politikası Enstitüsü “Savaşla Mücadele” Seksiyonu yayınları). Moskova-Leningrad, 1934.
82 İ.Lenin, *Almanya ve Japonya’da sürdürülen savaş propagandası* (Komünizm Akademisi. Dünya Ekonomisi ve Politikası Enstitüsü “Savaşla Mücadele” Seksiyonu yayınları). Moskova-Leningrad, 1934.
83 İ.Lenin, *Almanya ve Japonya’da sürdürülen savaş propagandası* (Komünizm Akademisi. Dünya Ekonomisi ve Politikası Enstitüsü “Savaşla Mücadele” Seksiyonu yayınları). Moskova-Leningrad, 1934.
84 “Anschluss”, o dönem Germen ırkçılığı tarafından ısrarla işlenen ana temalardan biri olup, “Avusturya’nın Almanya ile birleşmesi”, yani “Germen topluluğuna bağlanması” anlamına gelmektedir (Çevirenin notu).
85 D.Woodman, *Hitler rearms*. An exposure of Germany’s war plans. With a foreword by the earl of Listowel. Londra, 1934. s. 540.
86 Bu konuda, bkz: *Popolo d’Italia*, *Impero* ve *Messagiero* gazetelerinin Ağustos 1933 koleksiyonları.
87 *Dünya politikası ve uluslararası hukuka ilişkin belgeler Derlemesi* (Dışişleriyle görevli Halk Komiserliği yayınları). Fasikül 6: Dörtlü Pakt. Silahsızlanma. Mançukuo sorunu. Almanya ve Japonya’nın Milletler Cemiyeti’nden çıkışları (1 Ocak 1933-1 Ocak 1934 dönemi). Moskova, 1934.
88 *Popole d’Italie* gazetesi, 4 Ocak 1934 tarihli sayı, s. 1, “Avusturya yanlış yoldadır” başlıklı yazı.
89 *Dünya politikası ve uluslararası hukuka ilişkin belgeler Derlemesi* (Dışişleriyle görevli Halk Komiserliği yayınları). Fasikül 6: Dörtlü Pakt. Silahsızlanma. Mançukuo sorunu. Almanya ve Japonya’nın Milletler Cemiyeti’nden çıkışları (1 Ocak 1934-1 Ocak 1935 dönemi). Moskova, 19
90 *Dünya politikası ve uluslararası hukuka ilişkin belgeler Derlemesi* (Dışişleriyle görevli Halk Komiserliği yayınları). Fasikül 6: Dörtlü Pakt. Silahsızlanma. Mançukuo sorunu. Almanya ve Japonya’nın Milletler Cemiyeti’nden çıkışları (1 Ocak 1934-1 Ocak 1935 dönemi). Moskova, 1935.

91 *Daily Telegraph and Morning Post* gazetesi, 4 Ocak 1934 tarihli sayı, s. 1, “Hükûmet Fransız girişimini desteklediğini açıkladı” başlıklı haber.

ELLİALTINCI BÖLÜM

İKİNCİ SAVAŞ YUVASININ AVRUPA'DA DOĞUŞU (1933-1935)
II
SİYASAL CİNAYETLER DÖNEMİ

1. SOVYET SOSYALİST CUMHURİYETLERİ BİRLİĞİ'NİN EVRENSEL BARIŞ DOĞRULTUSUNDAKİ ÇABASI

Başkan Roosevelt'in Girişimi ve Sovyet-Amerikan İlişkilerinin Normalleşmesi

Almanya'da faşizmin zafer kazanması, güneybatı Avrupa'da faşist güçlerin bir araya getirilmeye çalışılması, intikam duygusu ve anlaşmaların gözden geçirilmek istenmesi, Avrupa'da, uluslararası durumu gittikçe kötüleştirdi.

Bu gergin hava atmosferi içinde Sovyet diplomasisi, savaş körükleyicilerinin maskesini düşürmek ve barış isteyen ülkeleri desteklemek için, elinden geleni yapıyordu.

Sovyet diplomasisi, bütün komşularına, saldırmazlık paktları yapmalarını öneriyordu. Nitekim, birçok ülkeyle, "saldırgan"ın tanımını içeren bir konvansiyon imzalamak başarısını gösterdi. Sovyetlerin resmen ilişki kurdukları ülkelerle yapılan işbirliğinin etkin hâle gelmesine çalışıldı ve ilişki kurulmamış ülkelerle bağlantı kurulması sağlandı.

Barışın pekiştirilmesi bakımından, Sovyetler Birliği ile Amerika Birleşik Devletleri arasında diplomatik ilişkilerin kurulması büyük önem taşıyordu.

Resmen kabul edilmemiş olmasına rağmen, Sovyetler Birliği ile Birleşik Devletler arasındaki ticaret ilişkileri başarılı bir biçimde gelişiyordu. Ekonomik işbirliğinin pekişmesi, dünyanın en büyük iki devleti arasında normal ilişkiler kurulmasını önleyen yapay engelleri ortadan kaldırıyordu.

10 Ekim 1933'te, Birleşik Devletlerin yeni Başkanı Roosevelt, Sovyetler Birliği Merkez Yürütme Komitesi Başkanı Kalinin'e bir mesaj göndererek iki ülke arasında normal ilişkilerin kurulması amacıyla görüşmelere başlanmasını önerdi. Kalinin, 17 Ekim tarihli cevabında, Sovyetler Birliği hükûmetinin, Birleşik Devletler başkanının önerisini memnunlukla kabul edeceğini bildirdi. Görüşmeler sonunda, 16 Kasım 1933 tarihinde, Birleşik Devletler ile Sovyetler Birliği arasında normal diplomatik ilişkiler kuruldu.

Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği ile Küçük Antant Ülkeleri Yakınlaşması

Avrupa'da politik durumun gerginleşmesi, saldırgan Almanya'nın Küçük Antant devletlerinin topraklarına ve bağımsızlığına göz dikmesi, İngiltere ve Fransa'nın Almanya'ya karşı kararsız ve kimi zaman hoşgörülü bir politika izlemesi, Küçük Antant'ın Sovyetler Birliği'yle bir yakınlaşma arzusu duymasına yol açıyordu. 22 ve 23 Ocak 1934'te Zagrep'te toplanan Küçük Antant ülkeleri konferansında, üye devletlerin Sovyetler Birliği ile normal ilişkiler kurması önerildi. Kısa bir süre sonra, Sovyetler Birliği ile Romanya ve Çekoslovakya arasında normal diplomatik ilişkilerin kurulmasına ilişkin yazışmalar yapıldı. Karşı devrimci Rusların etkisinde kalan Yugoslavya ise, Sovyetler Birliği ile normal diplomatik ilişkiler kurmaktan hâlâ kaçınıyordu.

Sovyet-Fransız İlişkilerinde Gelişme

Sovyetler Birliği ile Fransa arasındaki ilişkiler pekişiyordu. Herriot hükûmetinin 29 Kasım 1932'de imzaladığı Fransa-Sovyetler Birliği saldırmazlık paktı, iki ülke arasında daha sonra gerçekleşen dostça işbirliğinin temeli oldu.

11 Ocak 1934 tarihinde Fransa ile Sovyetler Birliği arasında yapılan geçici ticaret anlaşması, iki ülkenin birbirine yaklaşması bakımından büyük önem taşıyordu. Fransız Dışişleri Bakanı Paul Boncour, bu anlaşmanın sadece "ticaret çıkarları" bakımından değil, "genel politik yöneliş" bakımından da büyük önem taşıdığını söyledi. Bu yönelişin yaratıcısı Edouard Herriot'du. Fransız-Sovyet saldırmazlık paktının onaylanması dolayısıyla Fransız Ulusal Meclisi'nde yapılan görüşmeler sırasında, bu yöneliş, daha kesin ve belirgin hâle getirildi.

Fransa'nın yeni Dışişleri Bakanı Barthou, ülkesi ile Sovyetler Birliği'nin yakınlaşmasından yanaydı. Hükûmete girişinden sonra, Fransa'da iç kargaşalar baş gösterdi. 6 Şubat 1934te, Albay La Roque'un yönettiği ve emniyet müdürü Chiappe'nin desteklediği Fransız faşistleri, Paris sokaklarında gösteriler yapmaya başladı.

Fransız sol partilerinin ve işçi gruplarının örgütlenmesi ve birleşmeleri, Fransız faşistlerinin girişimini boşa çıkardı. 12 Şubatta, Paris'te genel grev yapılmasına karar verildi ve proletarya dayanışmasını gösteren büyük bir miting düzenlendi. Bu hareket bütün ülkelerde geniş bir demokratik akımın doğmasına ve daha sonra Halk Cephesi'nin kurulmasına yol açtı.

Bütün bu olaylar, sağ ve merkez partiler arasındaki uzlaşmanın sonucu olan yeni bir kabinenin kurulmasını sağladı.

Fransa'daki Hükûmet Değişikliği ve Louis Barthou'nun Siyaset Anlayışı

9 Şubat 1934'te, yaşlı bir kimse olan eski Fransız Cumhurbaşkanı Doumergue, yeni kabineyi kurdu. Faşizmden yana olan Flandin, Maliye bakanlığı görevini aldı. Kabinede, faşizme karşı kararlı ve etkin bir biçimde direnen biricik kişi Dışişleri Bakanı Barthou'ydu.

Louis Barthou, Almanya'nın askerî ve endüstriyel gücünün nereye vardığını iyice kavrayan ve Fransa'nın çıkarlarını göz önünde tutan bir ulusal dış politika izliyordu. Barthou, Fransa'nın, Avrupa'daki en güçlü devlet olması gerektiğini düşünüyordu. Fransa, Polonya ve Çekoslovakya ile yapılacak ittifaklara dayanarak Alman tehlikesi karşısında kendisini savunmalıydı. Romanya ve Yugoslavya ile de ittifaklar yapmalıydı. Barthou, Fransız-İngiliz işbirliğini de sürdürmekten yanaydı. Ama bağımsız bir ulusal politikadan yana olduğu için, bu işbirliğinden, Clemenceau'nun dediği gibi, Fransa'nın sürü, İngiltere'nin ise çoban durumuna girmesinden korkuyordu.

2. ALMAN SİLAHLANMASININ İLK SONUÇLARI

Hitler Hükûmetinin Yeni Girişimleri

Almanya, Milletler Cemiyeti'nden çıktıktan sonra, İngiltere ve Fransa'nın olumlu çabalarına rağmen, Silahsızlanma Konferansı'nın çalışmaları yarıda kaldı.

Bu arada, Hitler hükûmeti, Silahsızlanma Konferansı'nı sabote ettikten sonra, silahlanma konusunda eşit hakların tanınmasına ilişkin programını büyük bir ısrarla savunuyordu. Bu program, 18 Aralık 1993'te Fransa'ya verilen bir memorandumda açıklanmıştı. Sözü geçen belgede, Reichswehr'in bir yıl hizmet verecek üç yüz bin askere yükseltilmesi isteniyor ve Almanya'nın öteki ülkelerin silahlanma tarzlarının hepsine sahip olması hakkı talep ediliyordu. Özellikle, sivil havacılığın bütün kısıtlamalardan ve denetimden kurtulması gerektiği üzerinde duruluyordu. Almanlar, askerî havacılık ve öteki silahlar üzerindeki denetimi, ancak, başka devletlerin kabul ettikleri ilkeler kendisine uygulandığı takdirde kabul ediyordu.

Ayrıca Almanya, askerden arındırılmış Ren bölgesinde askerî birlikler bulundurmasını yasaklayan Versay antlaşması maddesinin de kaldırılmasını istiyordu. Saar Havzası'nın da, 1935 plebisiti yapılmadan kendisine verilmesini talep ediyordu.

Hitler Almanya'sı, "güvence" olarak, Fransa, Polonya ve komşularıyla on yıllık bir saldırmazlık paktı imzalamayı öneriyordu.

Batılı Devletlerin Tutumu

Fransa, Almanya ile böyle bir pakt imzalamayı reddetti. Fransız hükûmeti, ikili bir saldırmazlık paktının, Almanya'yı, Locarno anlaşmaları ve Kellogg paktına oranla daha serbest bırakmasından korkuyordu. Ayrıca, daha önce kabul edilen ve Mac Donald tarafından önerilen silahsızlanma tasarısını gözden geçirip değiştirmeyi de kabul etmiyordu. Fransa, sivil havacılığın uluslararası denetimden geçirilmesini; Stahlhelm; ve SS ya da SA birlikleri gibi yarı askerî örgütlerin denetiminin de genişletilmesini istiyordu. Versay antlaşması uyarınca, Saar sorununun da Milletler Cemiyeti tarafından ele alınması gerektiğini savunuyordu.

İngiliz hükûmeti, Alman memorandumuna, Sir Simon ile Mussolini arasında, 29 Ocak 1934'te, bir ön görüşme yapıldıktan sonra cevap verdi. Ayrıca, Almanların isteklerini boşa çıkarmak için birçok sorunda fikir birliği hâlinde bulunduğunu açıkladı. İtalya, Almanların silahlanma isteklerinin yerine getirilmesi konusunda ısrar ediyordu. Aynı zamanda, İtalya'da, dört Avrupa devletinin bir direktuvar yönetimi kurması lehinde geniş bir kampanya açılmıştı. Milletler Cemiyeti'nin de yeniden düzenlenmesi isteniyordu.

Fransız diplomasisinin kurmaya çalıştığı müttefikler cephesi, gerçekleşemeyecek bir şey gibi görünüyordu: Bu cephe, Alman silahlanmasının yarattığı tehdide karşı kurulacaktı. Öte yandan, faşistlerin

diplomasisinin baskısı yoğunlaşıyor ve Almanya'nın silahlanması konusunda Hitler hükûmetinin etkinliği kat kat artıyordu.

Versay Neyi Yasaklamıştı

19 Şubat 1934'te, Alman Havacılık Bakanı Goering, Daily Mail gazetesine verdiği demeçte, Almanya'nın, dört komşusunun (Fransa, Belçika, Çekoslovakya ve Polonya) tüm hava gücünün yüzde 30 ya da 40 oranında, bir "hava savunma filosuna" sahip olması gerektiğini söyledi.

29 Mart 1934'te, Almanya'nın 1934-1935 dönemi askerî bütçesi yayınlandı. Bu, Almanlar tarafından yayınlanan son bütçedir. Bu bütçede, Versay antlaşmasının yasakladığı askerî havacılık harcamalarının 78 milyondan 210 milyon marka; Reishwehr harcamalarının ise 344,9 milyon marktan 574.5 milyon marka yükseltilmesi ön görülüyordu.

İngiliz hükûmeti, Alman hükûmetinin Versay antlaşmasını çiğnemekte olduğunu diplomatik yoldan açıkladı. Almanların bu açıklamaya verdiği cevap alay doluydu. Cevapta, Versay antlaşmasının, Almanya'nın silahlanmasını sınırladığı, ama silahlanma konusundaki harcamaları kısıtlamadığı ileri sürülüyordu.

İngiltere'nin Telaşı ve Belçika'nın Tavrı

İngiltere telaşa kapılmıştı. Adalet Bakanı Eden, Fransa, Almanya ve İtalya başkentlerinde, Milletler Cemiyeti'nin dağılmasını önleme ve Silahsızlanma Konferansı'nın çalışmalarını sürdürme olasılığını incelemekle

görevlendirildi.Eden, 16 Şubat 1934’te, Paris’e hareket etti. Barthou, kesin önlemler alınmasını ve Almanya’ya belli birtakım yaptırımların uygulanmasını istedi. Eden, Paris’ten sonra Berlin’e geçti. Hitler, isteklerinin hiçbirinden vazgeçmiyordu. Faşist Almanya’nın kabul edebileceği bir konvansiyon imzalanmadan önce Milletler Cemiyeti’ne girmeyi kesin olarak reddetti.

Belçika’nın tutumu, savaş istemeyen ülkelerin şaşkınlığını apaçık bir biçimde dile getiriyordu. Belçika Başbakanı Kont Broqueville, 6 Mart 1934’te Senato’da söz alarak “Almanya’nın silahlanmasının önlenmesi ancak bu ülkeye hemen savaş ilan etmekle mümkündür. Ben ülkemi böyle bir serüvene sürükleyemem” dedi. Bu, Belçika ile Fransa arasında gerçekleştirilecek bir ittifakı kesin olarak reddetmek demekti. Belçika Başbakan’ının sözleri, Paris’te kargaşa çıkmasına yol açtı.

3. LOUİS BARTHOU’NUN ETKİNLİĞİ

17 Nisan 1934 Tarihli Fransız Notası

Fransız hükûmeti, 17 Nisan 1934 tarihli notasında, öteki Avrupa devletlerinin güvenliğinden ayrılmasını olanaksız bir gerçek olarak gördüğü kendi güvenlik sorununu zorunlu olarak ortaya koymak gerektiğini İngiltere’ye bildirdi. Notada şöyle diyordu: “Alman hükûmeti, görüşmelerin sonucunu beklemeden ve Versay antlaşmasını hiçe sayarak, silahlanmasını her biçimde ve istediği ölçüler içinde sürdürme durumuyla bizi karşı karşıya bıraktı.”

Ulusal Meclis’in Dışişleri Komisyonu’nda söz alan Barthou, Fransa’nın, Almanya’daki silahlanmayı hiçbir biçimde bir yaptırıma bağlayamayacağını ileri sürdü.

Gazeteci André Simone ,o günlerde, Barthou ile görüşmesi konusunda şunları söylüyor:

“Hitler’in üç yüz bin kişilik düzenli bir ordu kurmak istediğini ve İngilizlerin baskısı altında kalan Doumergue hükûmetinin buna razı olacağı konusunda söylentiler çıktığı ve Paris çalkalanmaya başladığı için onu

görmeye gittim. Eski muhariplerin ön ayak olduğu faşist hareketlerin önderleri, Hitler’in Mein Kampf’tan Fransa’yı küçük düşüren bölümleri çıkaracağını ve yeniden düzenlenmiş bir baskısının hazırlanmakta olduğuna herkesi inandırmaya çalışarak ortalığı karıştırıyorlardı.”

Barthou, Hitler’in Mein Kampf’ını orijinalinden okumuş biricik Fransız bakanı olduğunu ileri sürüyordu. Hitler’in, bu kitaptaki bir tek kelimeden bile vazgeçmemiş olduğundan emindi.

Fransa dışişleri bakanı, Almanya’yla bir anlaşmaya varmak konusunda ise şöyle diyordu: “Böyle hatalı bir adım atarsak, en kısa zamanda, daha geniş taleplerle karşı karşıya kalacağız. Günün birinde de, duraklamak zorunda kalacağız. İyisi mi, bunu bugün kozlar elimizdeyken yapalım.”[1]

Barthou Londra’da

Barthou, Fransa’nın dış konvansiyonlarını bir an önce yeniden düzenlemenin ve pekiştirmenin zorunlu olduğunu düşünüyordu. Ana fikri, Locarno anlaşmalarını, Almanya’yı, Sovyetler Birliği’ni, Polonya’yı, Çekoslovakya’yı ve Baltık devletlerini kapsayan bir “Doğu Locarno”su ile tamamlayarak genişletmekti.

Barthou’nun düşüncesine göre, bölgesel doğu paktının üyeleri, aralarından birisine saldıran devlet –hangisi olursa olsun–, böyle bir durumda, birbirlerine, askerî yardım da dâhil olmak üzere tam bir destek sağlayacaktı. Doğu Avrupa ülkeleri arasında yer almayan devletler (İngiltere, Fransa, İtalya ve Belçika) da, birbirlerini karşılıklı olarak destekleyecekler ve Avrupa devletlerinin sınırlarını güvence altına alacaklardı. Barthou böylece, saldırganlara karşı, Avrupa ülkeleri arasında bir tek ittifak kurulmasına yöneliyordu.

İngiltere’nin desteğini sağlamak isteyen Barthou Londra’ya gitti. Genevieve Tabouis, Barthou’nun Londra’da nasıl karşılandığını şöyle anlatıyor: “Londra’ya varınca, başımızdan aşağı kaynar sular döküldü

sanki. Londra’daki Fransız elçisi, Barthou’ya İngilizlerin kendisini sevmediklerini hemen bildirdi.”

Ne var ki, Barthou, planının ayrıntılarını açıkladı ve İngilizlerin kendisine karşı takındığı tavır değişmeye başladı. Doğu paktının can düşmanlarından biri olan Sir Vansittart, Barthou’nun tasarısının, “Ruslar karşısında diplomatik alanda kazanılmış ciddi bir zafer” olduğunu söyledi. “Hayran olunacak bir şey; doğrusu inanılacak gibi değil! Ortak güvenlik bakımından büyük bir zafer bu! Ruslar karşısında kazanılmış gerçek bir zaferin, Locarno’nun, ne işe yaradığı şimdi anlaşıldı!” demekten kendini alamadı.

İngiliz dışişleri bakanlığı, Berlin ve Varşova elçiliklerine şu talimatı gönderdi: “Büyük Britanya, yeni paktı, kesinlikle onaylıyor”. Görevli bulundukları hükûmetlere, bu durumu bildirmeleri için, diplomatlara talimat verilmişti.

Barthou Varşova’da

İyice umutlanmış olan Barthou, Polonya, Romanya, Yugoslavya ve Çekoslovakya başkentlerine bizzat gitmeye karar verdi. Amacı, bu ülkelerin hükûmetleri ile yeni pakt konusunda anlaşmaya varmaktı. Polonya’nın tutumu, Barthou’yu özellikle tedirgin ediyordu. Bundan ötürü, 21 Nisan 1934’te, önce Varşova’ya gitti. Bu seyahatte Barthou’ya refakat eden Mme Genevieve, bu devlet adamının, Albay Beck’in bir yıl önce Fransa’yı ziyaretinin karşılığı olarak Mareşal Pilsudski’nin yaptığı daveti, “Varşova’nın, can düşmanı Rusya ile bir ittifaka girme kararını nasıl vereceğini” öğrenmek için kabul ettiğini anlatır.

Mme Genevieve Tabouis şöyle yazıyor: “Polonya ile Fransa’nın arası pek iyi değildi. Albay Beck, 26 ocakta Almanya ile Polonya arasında bir pakt imzaladıktan sonra, iki ülke arasında sürekli bir dostluğun gerçekleşmesini savunmaya başlamıştı.

“- Bu Varşovalı beylerin, Almanları, Ruslara tercih etmelerinden korkuyorum, diyordu Barthou. Trenimiz, Gare du Nord’dan, hareket eder etmez söylemişti bunları bana. Sözlerine şöyle devam etti:

“- Doğu Locarno’su konusunda Mareşal Pilsudski ile sert bir biçimde konuşacağım. Ama bu anlaşmayı hoş karşılamayacaklarını sanıyorum. Siz bu konuda ne düşünüyorsunuz Madam Tabouis?

“- Ben de tedirginlik duyuyorum, sayın Bakan.”

Gazeteci olan Mme Genevieve, Almanya-Polonya diplomasisinin eğilimleri hakkında Barthou’ya bilgi vermişti. Berlin’de yapılan bir görüşme sırasında, Kont Lipski, Mme Genevieve’e, şöyle demişti: “Bundan böyle, Polonya’nın Fransa’ya ihtiyacı yok. Üstelik, karşılığını vermek zorunda kalacağı için, daha önce Fransa’dan yardım kabul etmiş olmasına da esef ediyor.”

Barthou Prag’da

Lipski, “şu anda, bir Doğu Locarno’sundan söz edilemeyeceğini” söylüyordu. “Bunun Moskova karşısında zayıf duruma düşmek demek olacağını” belirtiyor ve sözlerine şöyle devam ediyordu: “Almanya’nın genişleme siyaseti başka yöne çevrilecek ve bizim için bir tehlike söz konusu olmayacak. Almanya’nın planları konusunda içimiz rahat ettikten sonra, Avusturya’nın ve Bohemya’nın geleceği, Polonya’yı ilgilendirmiyor artık.”

Polonya’nın, Hitler’i Sovyetler Birliği’ne saldırtarak kendisini kurtarması konusunda beslediği umutlara ilişkin olarak Fransız kadın gazetecisi, Lipski’ye, “Almanya’yı ne kadar az tanıyorsunuz!” demişti.

Mme Genevieve’in anlattıklarını dinleyen Barthou, yerinde bir tedirginlikle başını sallamıştı. Barthou’nun 21 Nisanda Mareşal Pilsudski ile yaptığı görüşme, olumlu hiçbir sonuç vermedi. Pilsudski, kısa bir süre önce yapılmış pakt uyarınca, Hitler’le iyi ilişkiler sürdürmeye eğilimliydi.

Pilsudski'nin yanından ayrılırken, Barthou'nun iyice telaşlandığı açıkça görülüyordu. Sıkıntılı bir biçimde, "fikrini değiştiremedim" diyordu.

Barthou, 26 nisanda Prag'a geldi. Dışişleri Bakanı Beneş ve Çekoslovakya'nın yaşlı Cumhurbaşkanı Masaryk ile iki ülkeyi ilgilendiren uluslararası sorunlar konusunda görüşmeler yaptı. Silahsızlanma konusunda, her iki taraf da, hak eşitliği bahanesi altında, Almanya'nın silahlanmasının daha da artması sonucunu verecek bir siyaseti desteklemenin olanaksız olduğu konusunda, fikir birliğine vardı.

1 *Dünya politikası ve uluslararası hukuka ilişkin belgeler Derlemesi* (Dışişleriyle görevli Halk Komiserliği yayınları). Fasikül 6: Dörtlü Pakt. Silahsızlanma. Mançukuo sorunu. Almanya ve Japonya'nın Milletler Cemiyeti'nden çıkışları (1 Ocak 1934-1 Ocak 1935 dönemi). Moskova, 1935.

4. DOĞU AVRUPA PAKTI KONUSUNDA YAPILAN MÜZAKERELER

Barthou-Litvinov Görüşmesi ve Faşist Almanya'nın Tepkisi

29 Mayıs 1934'te, Silahsızlanma Konferansı Genel Komisyonu'nun yeni otorumunun açılması sırasında, Barthou ile Sovyet delegasyonu başkanı Litvinov arasında bir görüşme yapıldı. Bu görüşmede, Doğu Avrupa karşılıklı yardım paktının gerçekleştirilmesi sorunu ele alındı. Pakt, şu ülkeleri kapsayacaktı: Sovyetler Birliği, Almanya, Baltık ülkeleri ve Çekoslovakya. Savaş patlak verirse, bu ülkeler birbirlerine askerî yardımda bulunacaklardı. Fransız hükûmeti, pakt konusunda, güvence vermeyi kabul ediyordu. Sovyetler Birliği hükûmeti ise, taşıdığı Sovyet düşmanı özelliklerden arındırılacak olan Locarno paktının uygulanması konusunda, güvence vermeye hazırdı.

Kendi yönünden Sovyet hükûmeti de Barthou'nun önerisini büyük bir istekle kabul etmişti. Daha 28 Mart 1934 günü Almanya'ya, gerek Doğu Avrupa'da ki barışı pekiştirmek ve gerekse Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği ile Almanya arasındaki ilişkileri düzeltmek amacıyla, ikili bir

protokol imzalanmasını önermişti Sovyet hükûmeti. Söz konusu protokole göre iki hükûmet, sınırdaşları olan Baltık ülkelerinin bağımsızlıklarına ya da toprak bütünlüklerine dolaylı ya da dolaysız biçimde gölge düşürebilecek herhangi bir davranışta bulunmamayı yükümleneceklerdi.

Faşist Alman hükûmeti reddetti bu Sovyet önerisini. Hitlerci Alman diplomasisi, ayrıca genel nitelikteki Doğu Avrupa Paktı'na katılmayı da reddetti. Bu konuda yaptığı açıklamada, akıl almaz bir vurdumduymazlıkla, şöyle diyordu Berlin hükûmeti:

"Alman hükûmetinin, hiçbir saldırı amacı gütmediği sürece, her hangi bir savunma paktına ihtiyaç duymaması kadar normal bir şey olamaz."[2]

Büyük Britanya Hükûmeti Fikir Değiştiriyor

Polonya Dışişleri Bakanı Albay Beck, Sovyetler tarafından yapılan Doğu Avrupa Paktı'na katılma önerisine, Berlin'den esinlendiği besbelli olan kaçamaklı bir cevap verecekti. Söz konusu pakta, ancak, Almanya katıldığı takdirde Polonya'nın da katılabileceğini açıklıyordu Beck. Ayrıca Polonya, Dışişleri bakanının belirttiğine göre, Lituanya'ya karşı hiçbir yükümlülük altına girmeme kararındaydı. Ve en son olarak da, bu pakta Macaristan da katılmadığı sürece, Çekoslovakya'nın sınırları konusunda herhangi bir garanti veremeyeceğini açıklıyordu.

Barthou'nun Doğu Avrupa başkentlerine yaptığı gezi, başarılı olmaktan uzak kalmıştı. Bir "Doğu Avrupa Paktı" fikrini onaylamış olan Büyük Britanya diplomasisi, Barthou'nun planlarını ihtiyatla karşılamaktaydı.

Nitekim 13 Temmuz 1934 günü Avam Kamarası'nda söz alan Sir John Simon, İngiliz hükûmetinin, Almanya'nın "kuşatılması"yla sonuçlanacak hiçbir girişime katılmayacağını söylemek gereğini duyuyordu.[3]John Simon, bir de kesin güvence veriyordu Alman hûkümetine:

"Avrupa ülkeleri arasında yapılmış olan bütün anlaşmaları bundan böyle, beş devlet tarafından 11 Aralık 1932 tarihinde imzalanmış bulunan ve tüm

halklar için geçerli güvenlik sistemi sınırları içinde Almanya'ya da hak eşitliği sağlayan formüle göre yorumlamak gerekir."

Silahsızlanma Konferansı Can Çekişiyor

Bu arada Silahsızlanma Konferansı da can çekişmekteydi. Sovyet delegasyonu tarafından sunulan ve Konferans'ı bütün devletler için genel barışı ve güvenlik garantisini koruyup gözetmekle görevli bir daimî örgüt hâline getirmeyi amaçlayan öneri reddedilmişti. Özellikle İngiliz delegasyonu karşı çıkmıştı Sovyet tasarısına. Sir Simon, Versay Barış Anlaşması'nı çiğneyen, Almanları açıkça koruyordu.

Gerçekten de İngiliz diplomasisi, sadece Almanya ile dalaşmak istemiyor değildi o sırada: Aynı zamanda bu tehlikeli kuvveti hem Fransa'yı korkutmak, hem de "Bolşevikleri susturmak" yolunda kullanma niyetindeydi.

Nitekim Sir John Simon, Konferans'taki delegeleri şu iki seçenek karşısında bırakmaktan çekinmemişti: Almanya'nın silahlanmasını kabul etmek ya da Konferans'ı kapatmak.

İngiliz diplomasisinin bu tavrına elbette karşı çıkacaktı Barthou: Londra hükûmetini, kolektif güvenlik sistemini reddederek, Alman çıkarlarına hizmet etmekle suçlamaktaydı.

İngilizlerin ödün vermeye dayanan tavrına karşı Barthou, koletif güvenlik tasarısını savunmaktaydı ısrarla.

8 Haziran 1934 günü genel komisyon tarafından alınan karar, Almanya'nın Silahsızlanma Konferans'ına en kısa zamanda yeniden dönmesi için çaba harcanmasını önermekteydi. Ve daha önce imzalanmış bulunan saldırmazlık ve güvenlik paktlarının sonuç ve deneylerini incelemek üzere bir özel komite kurulması kararlaştırılmıştı. Bu özel komite, aynı zamanda, bir genel güvenlik paktı tasarısı hazırlamakla da görevliydi.

2 İ.Lenin, *Almanya ve Japonya'da sürdürülen savaş propagandası* (Komünizm Akademisi. Dünya Ekonomisi ve Politikası Enstitüsü "Savaşla Mücadele" Seksiyonu yayınları). Moskova-Leningrad, 1934.

3 D.Woodman, *Hitler rearms.* An exposure of Germany's war plans. With a foreword by the earl of Listowel. Londra, 1934. s. 551.

5. DOLLFUSS’UN ÖLDÜRÜLMESİ

Hitler-Mussolini Görüşmesi (14-15 Haziran 1934)

Bütün bu arada Avusturya’daki siyasal durum gittikçe biraz daha gerginleşmişti. Gerçekten de Avusturya’yı ilhak etmeyi iyice aklına koymuş bulunan Hitler’in ajanları, 1934 yılından başlayarak bu ülkeye karşı tam bir yıldırma ve kışkırtma uygulamasına koyulmuşlardı.

Ayrıca doğrudan doğruya Dollfuss’a da yine Hitlerci ajanlar tarafından ölüm tehditleri yöneltilmişti.

Dış politika alanında Dollfuss, İtalya faşizmine yaklaşmaktaydı: Mussolini’nin de yardımıyla, ülkesini Alman tehdidinden koruyabileceğini umuyordu böylece. Ne var ki Dollfuss hükûmeti sağlam bir temele sahip değildi: Faşizmin kararlı ve tutarlı düşmanları olan Avusturyalı işçilere karşı 1934 Şubatında giriştiği gaddarca baskı ve sindirme harekâtı, en sağlam iç desteğinden yoksun kılmıştı onu. Ve Hitlerciler bu durumdan yararlanmakta gecikmeyeceklerdi.

Nitekim hemen bunun ardından Avusturya’da oluşan “nasyonal-sosyalist” bir grup iktidarı ele geçirmek üzere yoğun bir hazırlığa girişmiştir.

Barthou diplomasisinin kazandığı başarılar karşısında kaygıya kapılan Hitler de kendi yönünden, Avrupa'da kolektif güvenlik sisteminin kurulmasını önlemek üzere, İtalya'ya ağır baskı yapmaya koyulacaktır.

Bu amaçla da Mussolini ile baş başa bir görüşme yapmaya karar vermişti Führer. Nitekim iki faşist önder, 14 ve 15 Haziran 1934 tarihlerinde Venedik'te bir araya geldiler.

Görüşmeden sonra yayınlanan resmî bildiri, Venedik'te, İtalya ile Almanya arasındaki bütün sorunların "dostça bir anlayış ve işbirliği havası içinde" gözden geçirildiğini belirtmekteydi. Bildiride ayrıca gayrı resmî bir şekilde de olsa Mussolini'nin, Hitler'i, Avusturya'da "normal" bir durumun yeniden yaratılabilmesini çabuklaştırmak üzere Alman-İtalyan işbirliğini daha da etkili hâle sokma zorunluluğuna inandırmayı başardığı da söylenmekteydi.

Suikast

Hitler'in Venedik'te Mussolini ile yaptığı müzakerelerden sonra Avusturya'daki Hitlercilerin terörist etkinliği bir kat daha artıp hızlanmış; bunun da ötesinde, apaçık bir görünüm kazanmıştı. Avusturya'ya Alman hükûmeti tarafından gizlice yollanan patlayıcı madde miktarı öyle oranlara ulaşmıştı ki Avusturya hükûmeti, 12 Temmuz 1934 günü bir kararname yayınlayarak, bu tür maddelerin ülkeye sokulmasına yardakçı olanların ve bunları saklayıp kullananların ölüm cezasına çarptırılacaklarını açıklayacaktı.

Nitekim 20 Temmuz 1934 günü Viyana yüksek mahkemesinin aldığı bir kararla yedi Nazi terörist idam edildi. Kararın yerine getirilmesinden bir gün önce Münih radyosu, Avusturya için hazırladığı bir yayında, başta Dollfuss olmak üzere Viyana hükûmetini uyarmakta ve bu yedi arkadaşlarının öçlerinin alınacağını açık açık söylemekteydi. 23 Temmuz

günkü yayınında da aynı radyo, “Dollfuss’u şimdi seyredin ve neler olacağına iyi bakın, yargı günü gelip çattı”[4] demişti.

Art arda yağan bu tehditler üzerine ürküye kapılan Avusturya başbakanı, Mussolini’ye haber salarak, karısıyla çocuklarını Riccione’ye yolladı. Kendisi de birkaç gün sonra İtalya’ya geleceğini bildirmişti. Gerçekten de, Hitler’in Almanya’daki bütün hasımlarını toptan temizlediği o kanlı “hançerler” gecesinden (30 Haziran 1934) sonra Dollfuss, Başbakanı olduğu ülkede kendi canını artık güvenlik altında hissetmemeye başlamış ve sadece “kişisel dostum” dediği İtalyan diktatörünün yardım ve müdahalesine umut bağlamıştı.

Ne var ki, İtalya’ya sığınacak kadar zaman bulamayacaktı Dollfuss!

Nitekim 25 Temmuz 1934 günü öğle vaktine doğru Avusturyalı Nazilerden oluşan bir topluluk, Avusturya radyosunun binasına zorla girdi ve spikere, silah tehdidi altında hükûmetin hemen on beş dakika önce istifasını verdiğini, yerine de Rintelen’in başbakanlığında yeni bir hükûmetin kurulduğunu ilan ettirdi. Avusturya’nın önde gelen Hitlercilerinden biriydi Rintelen.

Yine aynı saatlerde bir başka Nazi topluluğu Başbakanlık binasına girecek ve Şansölye Dollfuss’u çalışma masası başında öldürecekti.

Suikastın Tepkileri

Gelgelelim, Avusturyalı Hitlercilerin giriştiği bu iktidar gaspına dönük hareket, bütün ülkede bir gün içinde bastırılacaktı. Dollfuss’un katillerini büyük bir öfkeyle lanetleyen Mussolini, Avusturya’nın bağımsızlığının “bundan böyle İtalya tarafından çok daha enerjik ve kararlı bir şekilde”[5] korunacağını söylemekteydi.

Nitekim İtalyan Diktatör’ü 25 temmuz akşamı, Carinthe sınırı boyunca Brenner üzerine dört tümen sevk ettirdi.

Öte yandan Berlin'deki İngiliz ve Fransız büyükelçileri de aynı anda Alman dışişleri bakanını ziyaret ederek Hitler hükûmetine, son derece sert ve kararlı bir dille, Avusturya'nın bağımsızlığını güvence altına alan uluslararası anlaşmalar bulunduğunu hatırlattılar.

Bunun üzerine Hitler, geri çekilmek zorunda kalacaktı. Nitekim hem kendi hem de Hindenburg adına Viyana'ya bir telgraf çekerek, Dollfuss'un ölümü dolayısıyla duydukları "üzüntü"yü (!) belirtti. Bunun yanı sıra, Almanya'nın Viyana büyükelçisi Riet geri çağrılmakta ve onun yerine von Papen atanmaktaydı, olağanüstü elçi olarak.

Von Papen'e verdiği yazılı talimatta Hitler, elçisini, "Germen Avusturya devleti ile Almanya arasında, normal dostluk çerçevesi içindeki ilişkileri yeniden kurup geliştirmekle"[6] görevlendirmekteydi.

Böylece von Papen, Alman hükûmeti üyesi yükümlülüklerinden sıyrılmakta ve Hitler'in özel ulağı olarak Viyana'ya gelmekteydi. Ne var ki von Papen'in olağanüstü Avusturya elçiliğine atanması, Viyana hükûmetinin onayı alınmaksızın yapılmış bulunuyordu. Nitekim 15 Ağustos 1934 günü Viyana'ya gelen von Papen, Cumhurbaşkanı Miklas'a itimatnamesini sunduktan sonra hemen aynı gün Avusturya başkentinden "izinli" olarak ayrıldı ve Berlin'e döndü: Şansölye Dollfuss'un öldürülüşünün yarattığı ağır havanın dağılmasını beklemek gerekmekteydi.

Milletler Cemiyeti'nin 12 Eylül 1934 günkü toplantısında söz alan yeni Avusturya Başbakanı Schuschnigg, ülkesinin özgürlük içinde yaşamakta kesin kararlı olduğunu söyleyecekti. Öte yandan Barthou, Avusturya devletinin bağımsızlığını ve toprak bütünlüğünü koruma zorunluluğu konusunda Fransa-İngiltere-İtalya arasında üçlü bir bildiri yayınlatmayı başarmıştı.

Ne var ki iş, 27 Eylül 1934 günü açıklanan bu bildiriyle ve bildirinin ardından verilen boş demeçlerle kapanacaktır: Aslında gerek Batı ve gerekse Orta Avrupa'da hiç kimse faşist Almanya'nın karşısına kararlı bir şekilde dikilmeye cesaret edememektedir. Bu durumda da kolektif güvenlikten yana olanların gözleri, pek doğal olarak, Sovyetler Birliği'ne çevrilmiş bulunmaktadır.

4 *Popolo d'Italia* gazetesi, 29 Ocak 1934 tarihli sayı, s. 1, "Şansölye Dollfuss İtalya'yı anlamakta gecikmiyor mu?" başlıklı yazı.

5 *Dünya politikası ve uluslararası hukuka ilişkin belgeler Derlemesi* (Dışişleriyle görevli Halk Komiserliği yayınları). Fasikül 6: Dörtlü Pakt. Silahsızlanma. Mançukuo sorunu. Almanya ve Japonya'nın Milletler Cemiyeti'nden çıkışları (1 Ocak 1934-1 Ocak 1935 dönemi). Moskova, 1935.
6 *Dünya politikası ve uluslararası hukuka ilişkin belgeler Derlemesi* (Dışişleriyle görevli Halk Komiserliği yayınları). Fasikül 6: Dörtlü Pakt. Silahsızlanma. Mançukuo sorunu. Almanya ve Japonya'nın Milletler Cemiyeti'nden çıkışları (1 Ocak 1934-1 Ocak 1935 dönemi). Moskova, 1935.

6. SOVYET SOSYALİST CUMHURİYETLERİ BİRLİĞİ'NİN MİLLETLER CEMİYETİ'NE GİRİŞİ

Fransız Diplomasisinin Olumlu Girişimi

15 eylül 1934 günü, Fransız diplomasisinin girişimi üzerine, Milletler Cemiyeti üyesi otuz devletin hükûmetleri, Sovyet hükûmetine bir telgraf çektiler. Söz konusu telgrafta şöyle denilmekteydi:

"Milletler Cemiyeti'nin temel erekleri olan barışın korunması ve sürekliliğinin sağlanması, bütün devletlerin katkısını arzulanır ve gerekli kılmaktadır. Dolayısıyla da bu başvuruyu imzalayan devletler, Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği'ni Milletler Cemiyeti'ne katılmaya ve değerli yardımlarıyla güçlendirmeye çağırmaktadırlar."[7]

Sovyet hükûmeti, otuz devlet tarafından kendisine yollanan bu çağrıyı hemen kabul etmişti. Bu doğrultuda alınan kararı, 15.Asamble'nin Başkanına bildirmek üzere de Dışişleriyle görevli halk komiseri, Cenevre'ye şu telgrafı yollayacaktı:

"Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği hükûmeti, dış politika konusunda kendisine daima barışın korunmasını ve sürekliliğinin

sağlanmasını temel görev bilmiş ve barışı pekiştirecek uluslararası girişimlere katkıda bulunmaktan hiçbir zaman geri durmamıştır. Nitekim şimdi de Sovyetler Birliği hükûmeti, kendisine yöneltilen çağrıyı Milletler Cemiyeti'nin kuruluşuna temel olan gerçek barışı kurma arzusunun bir kanıtı olarak kabul etmektedir. Ayrıca Sovyet hükûmeti, Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği'nin uluslararası barışın kurulmasına, sürdürülmesine büyük katkıda bulunacağının Milletler Cemiyeti tarafından nihayet saptanmasını büyük bir memnunlukla karşılamaktadır."[8]

Bu girişim sonucunda, Milletler Cemiyeti Genel Asamblesi, 18 Eylül 1934 günü yaptığı tam kadrolu toplantıda, Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği'nin Milletler Cemiyeti'ne kabulü kararını aldı. Alınan bir ikinci karar da, Sovyet Devleti'nin Milletler Cemiyeti'nde daimî üye olarak temsil edileceğiydi. Bu çifte karara karşı sadece üç ülke olumsuz oy kullandılar: Hollanda, Portekiz ve İsviçre.

Molotov'un Konuşması

28 Ocak 1935 günü, Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği Sovyetlerinin VII.Kongresi'ne sunduğu raporda Sovyet hükûmet başkanı Sovyetler Birliği'nin Milletler Cemiyeti'ne girişinin uluslararası çapta bir önem taşıdığını belirtmekte ve hükûmetinin bu konudaki çalışmalarının, genel barışı pekiştirme ve kolektif güvenliği sağlama yolundaki mücadele çerçevesi içinde yer aldığını açıkladıktan sonra şunları söylemekteydi:

"Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği hükûmeti, bu konuda Milletler Cemiyeti ile işbirliği yapmasının yararsız olacağını kabul edemezdi. Bu tür örgütlerin rolünü ve etkililiğini gözünde büyütmediği hâlde, kabul edemezdi. Söylemeye bile gerek yoktur ki Milletler Cemiyeti üyesi otuz devlet tarafından Sovyetler Birliği'ne yapılmış olan, söz konusu örgüte giriş çağrısı Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği'nin uluslararası otoritesini

katiyen sarsmamakta, tam tersine pekiştirmektedir. Biz bu olayı aktifimize yazıyoruz."[9]

Sovyet hükûmeti Milletler Cemiyeti'ne girerken bir noktayı açıkça belirtmişti:

Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği, Milletler Cemiyeti tarafından daha önce alınmış kararların sorumluluğuna katılmadığı gibi, daha önce Milletler Cemiyeti tarafından yapılmış olan anlaşma ve antlaşmalara da imza koymuş sayılmayı kabul etmemektedir.[10]

Belli olan şey, Fransız diplomasisinin, Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği'nin Milletler Cemiyeti'ne girişiyle iki ülke arasında etkin ve sürekli bir diplomatik işbirliği yolunun açılacağını hesaplamış bulunmasıydı.[11] Ne var ki barış düşmanlarının da hesabı vardı kendilerine göre ve bu tasarının gerçekleşmesini her ne pahasına olursa olsun engellemeye dayanan bir hesaptı bu.

7 *New York Herald Tribune* gazetesi, 19 Mart 1934 tarihli sayı, s. 1, "Yeni paktın gerçek anlamı üzerine çeşitlemeler" başlıklı yorum.

8 *Popolo d'Italia* gazetesi, 19 Mart 1934 tarihli sayı, s. 1, "Duce konuştu" başlıklı haber.

9 *Popolo d'Italia* gazetesi, aynı tarihli sayı, s. 3, aynı başlıklı haberin devamı.

10 *Dünya politikası ve uluslararası hukuka ilişkin belgeler Derlemesi* (Dışişleriyle görevli Halk Komiserliği yayınları). Fasikül 6: Dörtlü Pakt. Silahsızlanma. Mançukuo sorunu. Almanya ve Japonya'nın Milletler Cemiyeti'nden çıkışları (1 Ocak 1934-1 Ocak 1935 dönemi). Moskova, 1935.

11 A.Simone, *Fransa'ya ihanet edenler,* s. 71-72.

7. BARTHOU’NUN ÖLDÜRÜLMESİ

İlginç Bir Görüşme

Hitler’in, kendi diplomatik sistemini terörizmle yürütmeyi öngören alçakça planları, Barthou konusunda sonradan açıkça ortaya çıkmıştır. Ama bir nokta önemlidir: Fransız Dışişleri bakanının Hitlerci katillerin kurbanı olacağını... ve yakın zamanda kurbanı olacağını gösteren belirtiler daha Barthou yaşarken ortadaydı.

Nitekim Fransız gazetecisi bayan Genevieve Tabouis, anılarında, Almanya’nın Paris Büyükelçisi Kestner’le yaptığı son derece ilginç bir görüşmeyi aktarıyor bizlere. Söz konusu büyükelçi, Nasyonal-Sosyalist parti üyesi değildir ve Hitlerci “diplomasi” metotlarını da onaylamamaktadır.

Bayan Tabouis’nin yaptığı konuşma, kolektif güvenlik fikrinin savunuru olarak tanınan Romanya Başbakanı Duka’nın bir suikast sonucunda öldüğünü öğrendiği sırada olmuştur.

Bayan Tabouis haberleri alır almaz gazetesinden heyecan içinde Alman büyükelçiliğine koşmuş ve büyükelçi Kestner’le görüşmeyi başarmıştı.

Konuşma, temel olarak, Duka’nın öldürülmesiyle ilgili geçti elbette. Ve Büyükelçi Kestner, faşist ajanların bu cinayete katkıda bulunduğunu ima ederek şöyle dedi:

“- Bir bilseydiniz şu anda onların Almanya’da neler konuşup tasarladıklarını! Buna benzer iki-üç cinayet daha işledikleri takdirde Almanya’nın, Avrupa’da bir genel savaş çıkarmadan, tüm sorunlarını çözmüş ve tüm amaçlarına erişmiş olabileceği hayalindeler.

“- Gerçekten de Sayın Büyükelçi, ben sanmıyorum ki bu cinayet Weimar Cumhuriyeti’nin hayatında şu ya da bu şekilde bir yenilik meydana getirsin...

“- Haklısınız. Ama benim sözünü ettiğim sonuçları, onlar Almanya’da değil, öbür Avrupa ülkelerinde işleyecekleri bir dizi cinayet sayesinde gerçekleştireceklerini ve böylece Avrupa’da bir genel savaşa girmekten kurtulacaklarını sanıyorlar.”

Bir an sustuktan sonra şöyle devam etti Büyükelçi:

“- Onlar inanmışlar ki iyi hesaplanmış altı cinayetten sonra bütün Avrupa sindirilebilir.”

“Dehşet içinde haykırdım:

“- Altı cinayet mi dediniz! Şaka ediyorsunuz herhâlde!”

“Büyükelçi, soğukkanlılıkla şöyle devam etti:

“- Her şeyden önce, onlara göre hâlledilmesi gereken Dollfuss var. Bakın size açıkça söyleyeceğim: Berlin’in fikrine göre Dollfuss, Ancshluss’a ciddi olarak karşı çıkan tek adamdır. Dolayısıyla da Berlin, Avusturya’daki Anschluss taraftarlarının gittikçe arttığından emin olarak Şansölye Dollfuss’u kendi yurttaşları aracılığıyla ortadan kaldırmayı tasarlıyor. Sonra da sıra, Yugoslavya Kralına gelecek… Berlin o inançtadır ki Kral aradan çıkarsa Fransa ile Yugoslavya arasında bir ittifak olasılığı da ortada kalmayacaktır... En son olarak da Romanya’nın, özellikle de- Paris ve Londra ile iyi ilişkiler kurmuş olduğu için- Titulesco’nun canına ot tıkamak yoluna gidecekler...

“Burada sözünü kesip sordum:

“- Duka’nın öldürülmesiyle herhangi bir ilişkileri olabilir mi dersiniz?

“Hiç istifini bozmadan cevap verdi von Kestner:

“- Elbette olabilir. Ama işin aslını ararsanız, kesin bir şey söyleyemem...

“Sonra da şöyle devam etti:

“Bay Benes’i de hâlletmek istiyorlar tabi. Öyle umuyorlar ki bu cinayet işlenir işlenmez Çekoslovakya’daki Alman azınlıkları kollarını açıp kendiliklerinden Weimar Cumhuriyeti’ne koşacaklardır.

“Sordum:

“- Ama daha henüz dördüncüdeyiz?”

“- Evet... dedi büyükelçi. Öbür ikisi kimler, diyorsunuz. İlk önce çoğu Alman’ın geleneksel düşman olarak bellemiş olduğu Belçika Kralı Albert var. Wilhemstrasse’ye göre Albert hayatta kaldıkça, Belçika’nın Alman sistemi içinde yer alması olanak dışıdır.

“Susmuştu Büyükelçi yeniden. Bunun üzerine ben bir soru yönelttim yine:

“- Wilhemstrasse’nin yolu üzerinde durmalarından hoşlanmadığı Fransız devlet adamları da vardır herhâlde?

“Sayın von Kestner, koltuğuna yaslanarak içten bir kahkaha attı. Sonra da:

“- Evet... dedi. birkaç Fransız devlet adamı var. Bu arada özellikle Sayın Herriot var... Onlar, kendilerine “hak eşitliği”ni sağlamış olan adam o olduğu hâlde, yine de Sayın Herriot’nun başına bir “kaza gelmesini istemekteler. Çünkü şu anda en fazla korktukları adam, Herriot’dur...

Bir Taşla İki Kuş

Ve Genevieve_ Tabouis, şöyle sürdürüyor bu konudaki anılarını kitabında:

“Yakın gelecek, bu umutsuzluk dolu görüşmeyi en sinsi bir şekilde gerçekleştirecekti. Nitekim Dollfuss’un öldürülmesini Yugoslavya kralı Aleksandr’ın öldürülmesi izledi; onu da, Herriot Amerikan borçları sorununu öne sürerek dışişleri bakanı olmayı reddedince, Dışişleri bakanlığına getirilen zavallı Barthou’nun öldürülmesi...”[12]

Dollfuss’un öldürülmesi derinden yaralamıştı Barthou’yu. 26 temmuz günü, Viyana’da, şansölyenin katledildiğini bildiren telgrafı aldığında, Doğu Avrupa başkentlerine yaptığı gezi dönüşü Viyana’dan geçerken, Avusturya şansölyesinin özel olarak gara kadar gelme nezaketini gösterip

kendisiyle konuştuğunu hatırlamıştı Fransa Dışişleri bakanı. Gerçekten de Dollfuss, Barthou'nun diplomatik girişimlerinin başarıyla sonuçlanmasından son derece memnundu ve bu sonuçlardan sonra Avrupa'da durumu daha kolayca istikrara kavuşturabileceklerini söylüyordu.

26 temmuz günü ise, Barthou'nun ağzından şu sözler dökülmekteydi:

"Avusturya'dan bütün hepimiz sorumluyuz..."[13]

Ve şunları ekliyordu Fransa Dışişleri bakanı:

"Şu anda barışı koruyup sürdürme konusunda pek az umudum kaldı."[14]

Faşist haydutlar birçok kez kıymak istediler Barthou'nun canına. Ama düzenlenen bütün suikastlar 9 Ekim 1934 Pazar günü işlenen meşum cinayete kadar sonuçsuz kalacaktı. O gün Barthou, Marsilya'da, karşılamaya gittiği Yugoslav Kralı Aleksandr'la birlikte öldürüldü.

Aleksandr'la yapacağı görüşmeden çok umutluydu Barthou. Bu konuda şunları söylemişti Bayan Tabouis'ye:

"İşte şimdi yurdum için gerçekten bir şeyler yapabileceğimi sanıyorum..."

Sonra da Bayan Tabouis'ye, kendisiyle birlikte kralı karşılamak üzere Marsilya'ya gelmesini teklif etmişti. Tabouis, anılarında bu son görüşmeyi şöyle anlatıyor:

"Kendisine, onu Paris'te beklemeyi tercih ettiğimi söyleyince sordu gülümseyerek:

"- Yoksa bir suikasttan mi korkuyorsunuz?

"Gülerek cevap verdim:

"- Katiyen. Başka bir nedenim var.

"Hemen ardından da ben sordum:

"- Bu suikast de nereden çıktı Allah aşkına?

"Dalgın bir sesle cevap verdi."

"Bana özel olarak bildirildiğine göre, bizim polis Marsilya'da birtakım anarşistlerin bir suikast peşinde koştuklarını keşfetmiş."[15]

"Nezaket Ziyaretleri"

Paris-Midi ve Paris-Soir gazetelerinin pazar günkü ilk baskıları, bu komployu haber vermekteydiler. Aynı gazeteler akşam baskılarında da, Aleksandr'la birlikte Barthou'nun da öldürüldüğü haberini yayınlayacaklardı...

Cinayet haberi hemen o gün bütün dünyayı dolaştı: Yeni bir Saray Bosna'dan söz ediliyordu.

Berlin'de, Roma'da ve özellikle de Budapeşte'de şüphe uyandırıcı bir telaş vardı. İtalyan radyoları Yugoslavya'nın ikiye bölünmesinin bir an sorunu olduğunu haykırmaya koyulmuşlardı hemen. Ve Roma'daki Yugoslav büyükelçisinin resmî protestosu, İtalyan Dışişleri bakanının en kaba cinsinden bir alayı ile karşılaştı.

Ne var ki hemen ertesi gün radyo görevlileri zılgıtı yiyeceklerdi. Yugoslav Büyükelçisi de yeniden çağrılacaktı Dışişleri bakanlığına ve bu kez, son derece, güler yüzle karşılanacaktı.

Öte yandan, Kral'ın gömülme töreninde saygı duruşunda bulunmak üzere Berlin'den Goering, Budapeşte'den de Goboes Belgrat'a gelmişlerdi. Bu arada Goboes, Viyana'da kısa bir duraklama yaparak von Papen'le de görüşmekten geri kalmamıştı.[16]Avrupa'daki faşist hükûmetlerin bu telaşı boşuna değildi: Gerçekten de, Marsilya'daki çifte suikastın izleri, araştırmacılara göre Berlin'e, Roma'ya ve Budapeşte'ye doğru uzanmaktaydı.[17]

Nitekim katillerin, terörist Hırvat örgütü Ustaşiler'den olduğu anlaşılmıştı. Bu örgütü eski Avusturya ordusu subaylarının yönettiği zaten bilinmekteydi. Örgütün başında da, eski bir ajan olan yüzbaşı Ante Paveliç bulunmaktaydı.[18]

Sonuçsuz Soruşturma

Hitler'in iktidara gelişinden hemen sonra Nasyonal-Sosyalist Almanlarla Hırvat katiller arasında son derece sıkı bağlar kurulmuş bulunmaktaydı.

Yakın adamlarıyla birlikte Berlin'e yerleşmişti Paveliç ve orada, terörist doğrultuda üç Hırvatça gazete yayınlamaktaydı.

Hitler'in kasasından cömertçe beslenen bu Ustaşi gazeteleri, Yugoslavya'ya karşı amansız bir kampanya sürdürmekle kalmayıp Barthou'yu'da kıyasıya eleştirmekteydiler. Bu arada Hitler'i sürekli olarak övmekten de geri kalmıyorlardı pek doğal olarak.

Ustaşiler sadece Hırvatistan'ın bağımsızlığını savunmakla kalmayıp, aynı zamanda Slovenya, Dalmaçya ve Bosna'nın Yugoslavya'dan ayrılmasını istiyorlardı. Bu ise, Yugoslav devletinin toptan yok olması anlamına gelirdi. O Yugoslav devleti ki Fransa'nın Balkanlar'daki biricik desteği, faşist İtalya'nın en tehlikeli komşusu ve gerek Berlin, gerek Roma, gerekse Budapeşte tarafından nefretle karşılanan Küçük Antant'ın en etkili üyesiydi.

Barthou'nun Balkanlar'daki gezisi ve müzakereleri, aslında, geniş anlaşmalar ağı örmek içindi; böyle bir kuruluşun amacı da, bir Alman saldırısına karış kolektif dayanışma olacaktı. İşte bu gezinin başarısıdır ki Hırvat canilerini -Hitler'in kişisel emri üzerine- ünlü Fransız diplomatını katle sürüklemiştir.

Nazilerin Marsilya'daki çifte cinayete katkısı apaçık ortada durduğu hâlde Fransa'daki gerici çevreler, Barthou ile Aleksandr'ın öldürülüşünün yankı ve etkilerini hasır altı etmek için gerekli bütün önlemleri o saat almış bulunmaktaydılar. Nitekim cinayetin soruşturması, Doumergue hükûmeti tarafından, faşist "Ateşten Haç" örgütünün etkin üyelerinden biri olan senatör André Lemery'nin başkanlığında bir kurula verilmiş bulunuyordu. Ve söz konusu komisyonun başlattığı kovuşturma, tam iki yıl sürdü... ve elbette ki hiçbir sonuç vermedi.

Böylece, bir yandan Hitlerci Almanya'nın güttüğü saldırgan politikanın, öte yandan da demokratik burjuva ülkeler hükûmetleri tarafından güdülen yanlış politikanın sonucunda, yeryüzünde ikinci bir savaş yuvası doğmuş olacaktı. İşin gerçeği şuydu ki söz konusu yuva Avrupa'nın tam ortasındaydı ve bu yuvanın varlığı hazırlanan savaşın tüm Avrupa'yı perişan edeceğinin göstergesiydi.

12 *Dünya politikası ve uluslararası hukuka ilişkin belgeler Derlemesi* (Dışişleriyle görevli Halk Komiserliği yayınları). Fasikül 6: Dörtlü Pakt. Silahsızlanma. Mançukuo sorunu. Almanya ve Japonya'nın Milletler Cemiyeti'nden çıkışları (1 Ocak 1934-1 Ocak 1935 dönemi). Moskova, 1935.

13 *Daily Telegraph and Morning Post* gazetesi, 14 Temmuz 1934 tarihli sayı, s. 1, "Foreign Office kararlı görünüyor" başlıklı yorum.

14 *Dünya politikası ve uluslararası hukuka ilişkin belgeler Derlemesi* (Dışişleriyle görevli Halk Komiserliği yayınları). Fasikül 6: Dörtlü Pakt. Silahsızlanma. Mançukuo sorunu. Almanya ve Japonya'nın Milletler Cemiyeti'nden çıkışları (1 Ocak 1934-1 Ocak 1935 dönemi). Moskova, 1935.
15 *Dünya politikası ve uluslararası hukuka ilişkin belgeler Derlemesi* (Dışişleriyle görevli Halk Komiserliği yayınları). Fasikül 6: Dörtlü Pakt. Silahsızlanma. Mançukuo sorunu. Almanya ve Japonya'nın Milletler Cemiyeti'nden çıkışları (1 Ocak 1934-1 Ocak 1935 dönemi). Moskova, 1935.
16 *Dünya politikası ve uluslararası hukuka ilişkin belgeler Derlemesi* (Dışişleriyle görevli Halk Komiserliği yayınları). Fasikül 6: Dörtlü Pakt. Silahsızlanma. Mançukuo sorunu. Almanya ve Japonya'nın Milletler Cemiyeti'nden çıkışları (1 Ocak 1934-1 Ocak 1935 dönemi). Moskova, 1935.
17 *Dünya politikası ve uluslararası hukuka ilişkin belgeler Derlemesi* (Dışişleriyle görevli Halk Komiserliği yayınları). Fasikül 6: Dörtlü Pakt. Silahsızlanma. Mançukuo sorunu. Almanya ve Japonya'nın Milletler Cemiyeti'nden çıkışları (1 Ocak 1934-1 Ocak 1935 dönemi). Moskova, 1935.
18 *Aynı yapıt*. Moskova, 1935.

ELLİYEDİNCİ BÖLÜM

ÜÇÜNCÜ BİR SAVAŞ YUVASININ DOĞUŞU VE SAVAŞ KUNDAKÇILARININ YENİ GİRİŞİMLERİ (1935-1936)

I

FAŞİST TIRMANIŞIN HIZLANIŞI

1. BARTHOU: BİR SİYASET ANLAYIŞININ SONU

Barthou'nun Kişiliği

Barthou'nun öldürülmesi, faşist savaş kundakçıları ile suç ortaklarının büyük bir darboğazdan çıkmalarını sağlamış bulunmaktaydı. Söz konusu suç ortaklarından biri de, Fransa'nın yeni dışişleri bakanı Pierre Laval'di.

Laval ile önceli arasında sayısız karşıtlık vardı. Eski Dışişleri bakanının kişiliğini kısaca açıklayalım:

Louis Barthou, Fransa'nın o dönemdeki en kültürlü insanlarından biriydi. Her şeyden önce "Fransız Akademisi" üyesiydi; son derece parlak bir konuşmacı ve yazardı; Mirabeau, Lamartine, Hugo, Wagner ve Baudelaire üzerine tanınmış araştırmalar yayınlamıştı.

Sözün kısası, büyük bir kitap düşkünü olan Barthou derin kültürüyle hemen herkesin saygısını ve sempatisini kazanmış bir adamdı. Tam on dört kabinede bakanlık görevi almıştı. Ayrıca Birinci Dünya Savaşı arifesinde, 1913 yılında Başbakanlık yapmıştı. Ve Başbakanlığı sırasında, küçük burjuvazi ile özellikle varlıklı köylülerin şiddetli muhalefetine rağmen, askerlik hizmetini üç yıla çıkaran yasayı onaylatmış; dolayısıyla da

Fransa'nın emperyalist Almanya'ya karşı silahlı mücadeleye hazırlanmasında büyük bir rol oynamıştı.

Barthou'nun Siyasal Programı

Barthou, gerçek bir Fransız yurtseveri olarak, Almanya'dan âdeta nefret ederdi. Oloron St.Marie'de bir küçük esnafın oğlu olarak dünyaya gelen bu hümanist ve her türlü güzellik tutkunu, bir süre taşrada avukatlık yaptıktan sonra Milletvekili seçilmiş ve çok geçmeden de bakanlık görevi almıştır. Bu arada Başbakanlığa da atanan Barthou, Fransa'yı, daima bir büyük devlet olarak koruyup idame ettirmeye yarayacak bir politika anlayışına bağlı kalmıştır.

Gerçekten de onun gözünde Fransa, Avrupa'daki burjuva düzeninin kalesi hâline gelmek zorundaydı. Yani Fransa'nın: Hem Müttefiklerle birlikte Versay Antlaşması'nı koruyup sürdürmekle görevli en güçlü kıta devleti olması; hem de militarist Almanya'dan o eski 1871 yenilgisinin öcünü almış, utancını silmiş ve dünya çapında bir sömürge İmparatorluğu hâline gelmiş bir demokratik burjuva Cumhuriyeti olarak kalması gerekliydi. Louis Barthou'nun dış politika programının temelleri, işte bunlardı.

Bu devlet adamına hakkını vermek şarttır. Tarih alanındaki geniş bilgisi, gerçekleri tamtamına sezebilmesi ve Fransa'nın ulusal çıkarlarının tam bilincinde oluşu sayesinde, uluslararası durumu gereğince değerlendirebilmekte ve izlenecek en iyi yolu rahatça bulabilmekteydi Barthou.

Hatırlatılması gerekli bir önemli nokta daha var: 1922 yılında Louis Barthou, Cenova Konferansı'nda, sosyalizmin en önde gelen baş düşmanlarından biri olarak, Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'ne ateş püskürmekteydi, silahsızlanmaya kesinlikle karşıydı ve yenik Almanya'ya karşı ağır baskı yapılması gereğini savunmaktaydı.

Batthou’nun Fikir Değişikliği ve Nedenleri

Birkaç yıl geçti aradan... Ve gerçekler aynı Barthou’ya o inancı verdi ki Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği dünya çapında önemli bir güçtür ve Avrupa’da uluslararası güvenlik, ancak Sovyetler Birliği’nin işbirliğiyle sağlanabilir.

Nitekim Cenevre’de, Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği’nin Milletler Cemiyeti’ne girişinden önce yaptığı son derece önemli bir konuşmada Louis Barthou, sosyalizmin ülkesiyle bu türde bir işbirliğinin zorunluluğunu ispatlamıştı.

Hiç şüphe yok ki, burjuva sınıfının bir adamı olduğunu gizlemiyordu Barthou; ama bu sınıfın en gelişmiş kesiminin bilinçli bir şekilde savunuculuğunu yapmaktaydı. Tıpkı çıkarlarını savunduğu sınıf gibi onun da gözünde Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği, savaşa karşı dikili bekleyen bir büyük kaleydi...

Ve savaş, Fransa’nın karşısında sadece bir bozgun olasılığı hâlinde değil, aynı zamanda alabildiğine derin bir toplumsal altüst oluş olasılığı hâlinde de duruyordu. Ve işte bu ortam içinde Louis Barthou, olanca cüretiyle ve yaşından beklenmeyecek bir enerji atılımıyla, saldırgana karşı barış yanlıları arasında bir dayanışma cephesi kurmak için, savaş kundakçılarına karşı bir ortak mücadeleye girmek üzere sahneye çıkmıştı.

Marsilya’da kimi öldürdüklerini çok iyi bilmekteydi faşistler. Gerçekten de Barthou’nun kişiliğinde en tehlikeli düşmanlarından birini, kararlı bir Fransız yurtseverini ve burjuva Fransa’sının yetiştirdiği en büyük diplomatlardan birini ortadan kaldırmaktaydılar.

2. PİERRE LAVAL'İN GELİŞİ

Laval'in Kişiliği ve İlişkileri

Auvergne'li bir hancının oğlu, yoksul lise öğrencisi, Paris Üniversitesi mezunu, sıradan avukat, Paris banliyösünden Aubervillier'nin belediye başkanı, 1914'ten sonra sürekli Milletvekili ve Sosyalist partinin en aşırı üyelerinden biri: İşte Pierre Laval'in özel ve kamusal hayatının belli başlı aşamaları bunlardır. En düşük ücretler karşılığında herhangi bir davayı üstlenmeye hazır bekleyen bu fırsatçı avukatın kariyeri, çok geçmeden, tamamen farklı bir görünüm kazanacaktır.

Gerçekten de Pierre Laval, 1930 yılında milyonlar kazanmıştır ve zengindir alabildiğine: Bir dizi taşra gazetesinin sahibidir; Normandiya'da, “La Corbiere” adını verdiği bol gelir getiren bir çiftliği vardır; Vichy maden sularındaki hisse senetleri bir küçük valizi dolduracak kadar olmuştur ve ... Paris'in en seçkin semtlerinden birinde, ünlü Villa-Said'de oturmaktadır.

Bu dönemde Laval, Sosyalist partiden çoktan ayrılmış bulunmaktaydı. Ve Millet Meclisinin koridorlarında sağcı milletvekilleriyle dostça el sıkışmaya

başlamıştı çoktan! Bu yetmezmiş gibi, çeşitli şölenlerde karşılaştığı André_Tardieu ile çok içten söyleşilere giriştiği gözden kaçmamaktaydı.

O André_Tardieu ki siyasal kariyerine kendini Almanlara satarak başlamıştı ve iktidarı ele geçirebilmek için tüm dostlarıyla koruyucularına her an sonuna dek ihanet etmeye hazır beklemekteydi. Ve... asıl "patron" olarak adlandırdığı Clemenceau'ya ihanetle başlamıştı işe. Gerçekten de Tardieu, öldüğü ana kadar, kendisini Fransa'nın diktatörü hâline getirecek olan "kesin karar anı"nı hayal etmişti.

Bu arada Laval, Almanya'nın Fransa'daki en önde gelen kiralık ajanı Fernand de Brinon'la da yakın ilişki kurmuş bulunmaktaydı ve çağının en ünlü provokatörlerinden biri olan Doriot ile de ilişki hâlindeydi. Zırlak demagojisine, komünizme karşı beslediği hayvansal kine ve faşist çete kurma ustalığına hayrandı Doriot'nun.

Yine aynı dönemde Laval, ünlü Albay La Rocque'la sıkı fıkıydı. Söz konusu Albay, bir vakitler karşı casusluk örgütünde görev almış; sonra da, "Ateşten Haç" gizli örgütünün başbuğu olmuştu. Bu yarı askerî karakterli karşı devrimci örgüt, Alman "Stahlhelm"lerinin, Fransız baskısıydı.[1]

Laval, kendisini onursuzca idam edilmeye götürecek olan yolu böylece açmış oluyordu. Tipik bir küçük burjuva ortamı içinde yetişmişti, kazanç delisiydi, tutku doluydu. Ve pek doğal olarak, Fransa'nın gerçek efendilerinin hizmetine girecekti bu durumda.

Gerçekten de Laval'in arkasında, tekelci sermaye durmaktaydı: Birer "anlamsız önyargı"[2] olarak kabul ettiği demokratik gelenekleri ve bu arada özellikle de parlamenter yönetim metotlarını reddetmekte kararlı olan; kesin bir terör diktatoryasıyla işçi sınıfını bastıracağını düşleyen; bu amaçla tüm onursuz ve bilinçsiz canileri hizmetine alan ve... Nazi Almanya'sıyla faşist İtalya'da, Fransız halkının yeminli düşmanlarını değil, kendine yakın mı yakın bir sınıfsal dayanışma kaynağı gören, tekelci Fransız sermayesi.

İlk Yankılar

“Sol”a olan düşmanlığını ve –tabi- faşizme sempati duyduğunu açıktan açığa ortaya koymadığı sürece, Hitlerci karikatüristlerin acı alaylarına konu olmuştu Laval. Buna yol açan da, özellikle fizik görünümüydü. Ama aynı Laval bir zaman sonra Hitler’in uşağı olduğunda, “Fransız zencisi”nin dış görünüşü hakkındaki bütün alaycı küçümsemeler birdenbire kesilecektir: Gerçekten de o tarihten başlayarak Fransız tarihinin en ünlü “vatan haini” -Goebbels’in özel emri üzerine- tüm faşist dergi ve gazetelerde... handiyse “Ari bir tip” görünümüne bürünmüştü.[3]

Zaten Laval’le kendi yurttaşları da -ve çoğu zaman acı bir şekilde- alay etmekten geri kalmamaktaydılar. Taşralı avukatın kalın dudaklı ve dişleri dökülmüş ağzı, zeytin rengine çalan kara sarı yüzü, sık ve taranmamış saçları bitmez tükenmez nüktelere konu olmaktaydı. Ve bu nükteler, çoğu zaman, hiç de öyle iç açıcı cinsten şeyler değildi!

Okurdan özür dileyerek söyleyelim: Kimi yurttaşları Laval’i düpedüz pezevenklikle suçlamakta; kimileri de onun beyaz kravatlara düşkünlüğüne imada bulunarak, “kapkara görünüşünde sadece o kravatların bir açıklık yarattığını”[4]ileri sürmekteydiler.

Ayrıca Laval’in cahilliği de dillere destan olmuştu: Hele tarih ve coğrafya alanlarında!

Bu arada özellikle alay konusu olan bir de olay geçmişti: Pierre Laval, büyük Devletlerden birinin Dışişleri bakanıyla yaptığı bir konuşmada (ve son derece önemli bir konuşmada) akıl almaz bir rahatlıkla, koskoca İran’ı Karadeniz kıyısındaki ülkelerden biri olarak anmıştı! Ve bu tatsız bilgisizlik gösterisinin hemen ardından uyanık görevlilerden biri –Allah’tan ki!- yetişip Bakanın odasına yeni bir harita asacaktı..

Milletler Cemiyeti’ndeki Konuşma

Fransa Dışişleri bakanı olur olmaz Pierre Laval’in ilk işi, Marsilya’daki çifte suikast davasının kovuşturmasını hasır altı etmek olmuştu. Suikast

sorunu, Macar hükûmetini, Marsilya cinayetinin perde arkasındaki örgütleyicisi olarak, suçlayan Yugoslav hükûmetinin bildirisi ve başvurusu üzerine Milletler Cemiyeti Konseyi'nin 7-10 Aralık 1934 tarihleri arasında yaptığı toplantılarda incelendi.[5] Bu toplantıların ilk birleşiminde yaptığı bir konuşmada Laval, ıstırap dolu bir sesle şöyle diyordu:

"Bu son derece nazik anlarda Fransa, hiç kimsenin şüphesi olmasın ki, Yugoslavya ile omuz omuzadır."[6]

Ne var ki aynı Laval, aynı söylevi, Macar hükûmetinin suçluları, kendi ülkesi içinde, kendisinin arayıp cezalandırması ve etkisiz bırakması şeklinde bir taleple sonuçlandıracaktı. Ve Fransız diplomasisinin Milletler Cemiyeti kulisinde ağır baskılar yaparak yürüttüğü gizli pazarlıklar sonucu, Marsilya cinayeti konusunda Milletler Cemiyeti Konseyi tarafından canileri âdeta kayıran bir karar alındı.

Sınırsız bir doygunluk içindeydi Laval. Berlin'de, Budapeşte'de ve Roma'da kendisinden memnun olunduğunu çok iyi biliyordu.

Nitekim çok geçmeden Mussolini, ikili müzakerelerde bulunmak üzere Fransa Dışişleri bakanına övgü dolu bir çağrı mektubu yollayacaktı.

1 V.Molotov, *Yazılar ve Söylevler,* 1935-1936. (Dışişleriyle görevli Halk Komiserliği yayınları). Moskova, 1937.

2 *Dünya politikası ve uluslararası hukuka ilişkin belgeler Derlemesi* (Dışişleriyle görevli Halk Komiserliği yayınları). Fasikül 6: Dörtlü Pakt. Silahsızlanma. Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği'nin Milletler Cemiyeti'ne girişi. (1 Ocak 1935-1 Ocak 1936 dönemi). Moskova, 1936.

3 *The French yellow book.* Diplomatic documents. Papers relative to the events and negociations which preceded the opening of hostilities between Germany on the one hand, and Poland, Great Britain and France and the other. Publ. by authority of the French government. New York, 1940 (Ministry of Foreign Affairs).

4 Geneviève Tabouis, *They called me Cassandra*, New York, 1942, s. 144-146.

5 Geneviève Tabouis, *Aynı yapıt*, s. 182.

6 Geneviève Tabouis, *Aynı yapıt*, s. 182.

3. ROMA ANLAŞMALARI (7 OCAK 1935)

"Barış Kuşu"

Laval, Roma'ya gitmek üzere Paris'ten ayrıldığında İtalyan gazeteleri tarafından bir "barış kuşu"[7]olarak adlandırılacaktı.. Ayrıca İtalya başkentinde Mussolini tarafından da büyük yakınlık gördü.

Pierre Laval, Roma'da dört uzun görüşme yapacaktı İtalyan Diktatörüyle. Bu müzakerelerin üçüncüsünde her iki tarafın danışmanları da bulunmuştu. Ama asıl önemli kararların alındığı gizli görüşme, iki devlet adamı arasında, kesin olarak baş başa yapılmıştı.

ilk iki görüşmeden sonra Avusturya sorununa ilişkin anlaşma yayınlandı. Üçüncü gizli görüşmeden sonra da Laval, tarafların ele alınan bütün konularda anlaşmış olduklarını açıkladı.

7 Ocak 1935 günü kapanan Roma Konferansının sonuçları hakkındaki genel bildiri, 11 ocak günü yayınlanacaktı. Söz konusu bildiride şöyle denilmekteydi:

"Taraflar, iki ulusu öteden beri birleştiren geleneksel dostluğu geliştirmek ve karşılıklı güvenlik havası içinde, genel barışın korunup sürdürülmesine

çalışmak konusunda tam bir niyet birliği içindedirler.”[8]

Laval ile Mussolini’nin Afrika’daki Fransız-İtalyan sınırının değiştirilmesi konusunda vardıkları anlaşma ise çok daha sonra, ancak 15 Nisan 1935 günü yayınlanacaktı.[9] Ve İtalya’nın kazandığı toprakları küçümseyerek, şöyle gülünçleştiriyordu Mussolini:

“-Fransızlardan en son olarak 110 bin kilometre kare tutarında bir çöl aldım. Bütün bu arazide kaç kişi oturuyor, bilin bakalım! Bilemezsiniz. Ben söyleyeyim size: Tam 62 kişi!.. Onları da bir yığın buğdayın içinde bir arpa tanesi arar gibi arayıp bulmamız gerekti. Kumların arasında yitip gitmiş bir vadide bulabildik nihayet! Ama orada da toprağı tarıma elverişli kılacak bir damla su yoktu.”[10]

Anlaşmanın Kapsamı

Aslında Mussolini bile isteye saf göstermekteydi kendini. Fransızlardan aldığı toprakların tutarı, Bab-ül Mendeb Boğazı’nın Afrika kıyısı boyunca, tam 22 kilometre uzunluktaydı. Ve kıyısal kesim, Duce’nin Afrika’daki fetih planları açısından bakılınca, hiç de küçümsenmeyecek bir stratejik önem kazanmaktaydı.

Nitekim İngilizler, haberi alır almaz telaşlanmışlardı: Kızıl Deniz ve Aden için kaygılıydılar.[11]

Fransız askerî çevreleri ise tam bir isyan hâlindeydiler: İtalya ile Somali sömürgelerinde komşuluğun ne anlama geldiğini gayet iyi anlıyorlardı.[12]

İş bununla da bitmemekteydi: İtalya, ayrıca, Dumeyra Adası ile Fransız limanı Cibuti’yi Etiyopya’nın başkenti Addis Ababa’ya bağlayan demiryoluna ait hisse senetlerinin %20’sini de almaktaydı.

Kendi yönünden Mussolini de Fransız hükûmetinin, Tunus’taki İtalyan kolonilerinin Fransız uyruğuna geçmesi konusundaki, talebini kısmen de olsa yerine getirmişti: Taraflar, Tunus’ta yerleşik İtalyan ailelerinin 1945

yılına kadar yapacakları çocukların İtalyan uyruğunda kalması, daha sonra da bu haktan yoksun bırakılması konusunda anlaşmışlardı.[13]

7 Ocak 1935'te imzalanan paket anlaşma, Tuna ülkeleri konusunda bir paktı da öngörmekteydi. Laval ve Mussolini, Avusturya'nın bağımsızlığını Avrupa'da barışın korunup sürdürülebilmesi için vazgeçilmez bir koşul olarak kabul etmekteydiler: Söz konusu devletin sınırlarının çiğnenmezliğini garanti altına alacak müzakerelere başlamak niyetinde olduklarını açıklamış oluyorlardı böylece.

Tasarlanan anlaşmaya ilkin İtalya, Fransa, Polonya ve Romanya imza koyacak; daha sonra da öbür ilgili devletler onları izleyeceklerdi.

Laval ve Mussolini arasında imzalanmış olan bütün anlaşmalar, Fransız Ulusal Meclisi tarafından 22 Mart 1935 günü onaylanmış bulunmaktaydı.

Ve Laval, gerek Mecliste, gerekse Senatoda bu konuda yaptığı açıklamalarda, Roma'da; Barthou'nun hayal ettiği her şeyi ele geçirmiş olduğunu söylemekteydi: Hitler'le Mussolini arasındaki bağları gevşetmiş; İtalya'yı Fransa'ya yakınlaştırmış; Avusturya'nın bağımsızlığını garanti altına almış; Avrupa barışı için gerekli temelleri atmış bulunuyordu!

Gizli Anlaşmanın İçeriği

Ne var ki aynı Laval, Mussolini ile yaptığı görüşme sırasında anlaşmaya vardığı sorunları büyük bir özenle hasır altı etmekteydi. Nitekim sonradan öğrenilecekti ki iki sosyalizm döneği, Roma'daki Fransız büyükelçiliğinde verilen şölen sırasında yaptıkları gizli görüşmede, Etiyopya halkının kaderini karara bağlamışlardı.

Gerçekten de Mussolini, o gizli görüşmede, Etiyopya fetih planını açıklamıştı Laval'e. Ve Fransız Dışişleri bakanı buna itiraz etmemişti. Tam tersine Laval, İtalyan Diktatörüne açık seçik bir dille anlatmıştı ki Fransız hükûmeti böyle bir tasarının gerçekleşmesine engel olmayacaktır.

Mussolini, eli kolu bağlı olmaktan tamamen kurtuluyordu böylece. Bu barışsever Afrika ülkesine yapacağı saldırı, onun için, artık sadece bir zaman sorunu oluyordu.

Öte yandan Laval de memnundu: Papa tarafından kabul edilmişti. Ve Katolik kilisesinin başı, bu eski tanrıtanımazı, bu pişmanlık getirmiş sosyalisti güler yüzle ve babacan bir tavırla karşılamıştı.

Laval'in Roma'ya Mussolini ile mutlaka anlaşmak için geldiğini elbette biliyordu Papa. Ve göğsünde nihayet yine de bir İtalyan yüreği çarpmaktaydı: İtalyan özlemlerinin Fransa tarafından anlayışla karşılandığını ve Roma'nın geniş egemenlik tasarılarına Paris'in karşı çıkmayacağını bilmek, elbette hoşuna giderdi.

Nitekim Laval Roma'da Papa'nın hayır duasıyla birlikte Papalık devletinin Kontu unvanını da aldı. Böyle bir onurun bu çeşitli ilkel tutkularla dolu zavallı sıradan bir adamı nasıl mutlu kıldığını öngörmek güç olmasa gerektir.

Laval'in Sözde Hesabı

Daha sonra Laval, yakınlarıyla yaptığı söyleşilerde, Etiyopya'ya saldırma konusunda Mussolini'yi hangi nedenlerle yüreklendirdiği sorulduğunda, sözde diplomatik hesaplarını gülümseyerek ve kurnazca göz kırparak şöyle açıklayacaktı:

"-İtalya, bildiğiniz gibi, yüzölçümüne oranla gereğinden fazla nüfusu olan bir ülkedir. Ve kendi öz kaynaklarıyla geçinemeyecek bir durumdadır. Dolayısıyla da yeni topraklar edinmek, yeni pazarlar ve hammadde kaynakları kazanabilmek için sınırlarından dışarı taşmak özlemi ve azmindedir. Bu durumda İtalyan yayılması Balkanlar'a, Tuna bölgesine ve Yakın Doğu'ya doğru gerçekleştiği takdirde bütün Avrupa bir felaketle karşı karşıya kalacak demektir. Çünkü böyle bir durum, hemen bir Avrupa savaşına sürükler bizi. İşte bunun içindir ki, tam bir çırpınış hâlindeki

İtalya'yı "yönlendirmek" gerekiyor: Gitsin Afrika çöllerine saplansın!.. Boşalsın orada!.. Belki böylece sakinleşecektir. Ve Fransa ile Avrupalı dost ve müttefikleri ancak bu yolla İtalyan baskısından kurtulabilirler."[14]

Ve Laval daha henüz Roma'yı terk etmeden "Büyük Faşist Konsey", bazı olayların ortaya çıkabileceğini ileri sürerek, İtalyan hükûmetinin gerekli askerî önlemleri almakta olduğunu açıkça bildirecekti.[15]On ay sonra da, yani 1935 yılının Ekiminde İtalyan silahlı kuvvetleri Etiyopya'ya girmekteydiler. Böylece, Avrupa'yı Asya'ya bağlayan en kestirme yol üzerinde bir üçüncü savaş yuvası doğmuş oluyordu.

7 Geneviève Tabouis, *They called me Cassandra,* New York, 1942, s. 201.

8 *Dünya politikası ve uluslararası hukuka ilişkin belgeler Derlemesi* (Dışişleriyle görevli Halk Komiserliği yayınları). Fasikül 6: Dörtlü Pakt. Silahsızlanma. Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği'nin Milletler Cemiyeti'ne girişi. Faşizmin tırmanışı (1 Ocak 1935-1 Ocak 1936 dönemi). Moskova, 1936.

9 a) *Daily Telegraph and Morning Post* gazetesi, 14 Ekim 1934 tarihli sayı, s. 1, "Üç cinayet yuvasından söz ediliyor" başlıklı haber. b) *Dünya politikası ve uluslararası hukuka ilişkin belgeler Derlemesi* (Dışişleriyle görevli Halk Komiserliği yayınları). Fasikül 6: Dörtlü Pakt. Silahsızlanma. Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği'nin Milletler Cemiyeti'ne girişi. Faşizmin tırmanışı (1 Ocak 1935-1 Ocak 1936 dönemi). Moskova, 1936.

10 Paul-Boncour, *Entre deux guerres: Souvenirs sur la troisiéme République*. Paris, 1945-1956.

11 Paul-Boncour, *Entre deux guerres: Souvenirs sur la troisiéme République*. Paris, 1945-1956.

12 *Dünya politikası ve uluslararası hukuka ilişkin belgeler Derlemesi* (Dışişleriyle görevli Halk Komiserliği yayınları). Fasikül 6: Dörtlü Pakt. Silahsızlanma. Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği'nin Milletler Cemiyeti'ne girişi. Faşizmin tırmanışı (1 Ocak 1935-1 Ocak 1936 dönemi). Moskova, 1936.

13 *Dünya politikası ve uluslararası hukuka ilişkin belgeler Derlemesi* (Dışişleriyle görevli Halk Komiserliği yayınları). Fasikül 6: Dörtlü Pakt. Silahsızlanma. Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği'nin Milletler Cemiyeti'ne girişi. Faşizmin tırmanışı (1 Ocak 1935-1 Ocak 1936 dönemi). Moskova, 1936.

14 Paul-Boncour, *Entre deux guerres: Souvenirs sur la troisiéme République.* Paris, 1945-1946.

15 *Dünya politikası ve uluslararası hukuka ilişkin belgeler Derlemesi* (Dışişleriyle görevli Halk Komiserliği yayınları). Fasikül 6: Dörtlü Pakt. Silahsızlanma. Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği'nin Milletler Cemiyeti'ne girişi. Faşizmin tırmanışı (1 Ocak 1935-1 Ocak 1936 dönemi). Moskova, 1936.

4. İTALYA’NIN ETİYOPYA’YA SALDIRI İÇİN GİRİŞTİĞİ HAZIRLIK

İlk Saldırılar

Faşist İtalya, kararlı bir şekilde, yeni sömürgeler elde ederek uygulamaya koyulmuştu emperyalist programını. Bunu da, ortadaki topraklara göz dikerek yapıyordu. Dolayısıyla da İtalyan özlemlerinin ilk yönelim yeri, Doğu Afrika’ydı.

Nitekim daha 1935 yılı Ocağından başlayarak, doğrudan doğruya Mussolini tarafından yönetilmekte olan İtalyan Sömürgeleri Bakanlığı’nda bir plan olgunlaştırılmıştı.

Söz konusu planda, Eritre ile Somali’nin Etiyopya’yı da kaplayacak olan geniş bir sömürge topluluğu hâlinde birleştirilmesi öngörülmekteydi. Ve Etiyopya sorunu uzmanı olarak tanınan, eski Sömürgeler bakanı Mareşal De Bono, Doğu Afrika’daki İtalyan sömürgeleri genel komiserliğine atanmıştı.

Zaten İtalyan hükûmeti, daha 1934 yılından itibaren Eritre’ye asker ve malzeme yollayıp yığmaya başlamış bulunuyordu. Ve 1934 yılı sonbaharında İtalyan sömürgeleriyle Etiyopya sınırı üzerinde bir dizi olay

çıktı: Örneğin 5 Aralık 1934 günü, Güney-Doğu Etiyopya'nın İtalyan Somali'siyle sınırdaş olan kesimindeki Ual Ual kuyuları yakınında son derece ciddi bir çatışma patlak vermişti. Ve bu çatışma, İtalyan askerlerinin tank, top ve uçakların desteğinde Etiyopya topraklarına girişiyle sonuçlanacaktı.

Etiyopya'nın Tepkisi ve Büyük Britanya'nın Tavrı

Etiyopya hükûmeti, İtalya'ya hemen bir protesto notası verdi.[16] Ama bu arada, düşman birlikleri arasındaki yerel silahlı çatışmalar devam ediyordu. Ve İtalyan hükûmeti, Süveyş Kanalı üzerinden Eritre'ye sürekli olarak asker yığmaya devam ediyordu.

1935 yılının Ocak ayı başlangıcında Etiyopya, Milletler Cemiyeti'ne resmen başvurarak işe el koymasını istedi. Ne var ki o tarihte Laval, Mussolini ile çoktan anlaşmış ve Etiyopya'yı İtalyan Diktatörüne "armağan etmiş"[17]bulunmaktaydı.

İngiltere'ye gelince:

Büyük Britanya diplomasisinin Etiyopya sorunu konusundaki tavrı için, en azından, "burnundan ilerisini göremeyen" bir tavır demek gerekir. Çünkü Londra, Etiyopya'ya indirilen darbenin, aynı zamanda -başta Hindistan olmak üzere bütün Asya'daki İngiliz sömürgelerinin yolunu tuttuğu için- Büyük Britanya İmparatorluğu'na da indirildiğini görememiştir.

Nitekim John Maffey Komisyonu tarafından hazırlanan bir gizli raporda, İngiltere hükûmetinin, Etiyopya'nın kaderiyle katiyen ilgilenemeyeceği açıklanmaktaydı.

Şöyle deniliyordu söz konusu belgede:

"-Etiyopya'da ya da o dolaylarda, Majestelerinin hükûmetini Etiyopya'nın İtalya tarafından fethine karşı çıkmaya zorlayacak çapta çıkarlarımız yoktur. Öyle ki, Etiyopya'nın İtalya tarafından denetlenmesi -belirli bir bakımdan- Büyük Britanya için yararlı bile olabilir."[18]

İngiltere için, Tana Gölü'ndeki Mısır çıkarlarının savunulması yetiyordu. Bir başka ünlü deyimle, Londra hükûmeti Etiyopya konusunda, Çin'de bir zamanlar kabul ettiği, “açık kapı” ilkesini rahatça uygulayabilirdi.[19]Kaldı ki İngiltere, avantajlı koşullar çerçevesi içinde İtalya ile anlaştığı takdirde Etiyopya'nın paylaşılmasına da hazırdı[20]Nitekim Maffey raporu, bu konuda, şu anlamlı açıklamaya yer vermekteydi:

“Mümkünü varsa bu fırsattan yararlanarak, İngiliz Somali'sinin, Kenya'nın ve Sudan'ın sınır çizgilerinde Büyük Britanya lehine bir değişiklik elde edilmelidir.”[21]

Daha sonraki konuşmalarından birinde doğrudan doğruya Mussolini de, Büyük Britanya hükûmetinin, Etiyopya'ya karşı “günahı kadar”[22]bile bir ilgi göstermemiş olduğunu söyleyecekti. Duce'nin ağzına bakılırsa, 1935 yılının Ocak ayında bizzat kendisi, Londra'daki İtalyan büyükelçisi aracılığıyla İngiltere Dışişleri bakanlığına şöyle bir öneride bulunmuştu:

“Etiyopya'daki İtalyan ve İngiliz çıkarlarının uyumlu bir şekilde gelişmesini sağlamak üzere özel bir anlaşma hazırlığına girişebiliriz.”[23]

Büyük Britanya Dışişleri bakanlığı, bu öneriyi olumsuz karşılayacak; ama ciddi bir tarzda incelemeye koyulduğunu İtalyan Diktatörüne bildirmekten de geri kalmayacaktı.

Ne var ki bu arada Mussolini artık beklememeye karar vermişti. Laval'le yapmış olduğu anlaşma, cüretini artırmıştı iyiden iyiye. Ayrıca, faşist hükûmet başkanını böyle bir fetih manevrasına iten başka etkenler de vardı: Ülkenin mali durumunun gittikçe kötüleşmesi, dolayısıyla da geniş halk yığınlarının hayat düzeyinin ciddi şekilde düşmesi ve sonuç olarak da genel hoşnutsuzluğun kökleşmesi olarak sıralayabileceğimiz iç etkenlerdi bunlar.

16
17
18
19
20
21
22
23

5. SAAR PLEBİSİTİ (13 OCAK 1935)

Alman Ajanlarının Fransa'daki Etkinliği

Mussolini ile Laval arasında yapılan Roma anlaşmaları, Alman emperyalistlerini de yüreklendirecekti.

Zafer naraları atıyordu faşist Alman basını. Özellikle Fransa'yla ilgili olarak şunlar söylenmekteydi:

"Roma anlaşmaları, Avrupa politikasının işleyişinde köklü bir değişikliğin meydana gelmiş bulunduğunu ortaya koymakta, ispatlamaktadır. Ve bu değişiklik, Fransız politikasında Almanya'ya karşı yeni bir eğilim yaratmaktan geri kalmayacaktır."[24]

Bir başka etkili basın organında şu satırlara yer verilmekteydi:

"Şu anda, İtalya ile Fransa'yı birbirleriyle anlaşmış görme ve silahlanma sorunu üzerinde olumlu müzakerelere girişme umudu belirmiş bulunuyor... Böyle bir gelişmenin, Almanya'ya karşı daha belirgin bir anlayış havası yaratacağından şüphe edilemez." [25]

Hitler hükûmeti bu uygun durumdan hemen yararlanarak Saar plebisitini hazırlama işine girişecekti.

Fransa’da olduğu gibi Saar’da da Hitler’in ajanları, bölgenin Almanya’ya ilhakı için yoğun bir propaganda kampanyasına giriştiler. Nitekim daha 1934 yılında Ribbentrop tarafından yönetilen ünlü “Büro”nun Fransız masasının başına Führer’in en önde gelen ve en etkin ulaklarından biri olan Otto Abetz getirilmiş bulunuyordu. Bu ajanın belli başlı görevi de, Alman “beşinci kol”unun Fransa örgütünü kurmaktı.[26]

Bir Fransız hanımla evli olan ve büyük Fransız sanayicileriyle finans aristokrasisi çevrelerinde yakın dostları bulunan Abetz hemen işe koyuldu. Von Ribbentrop’un bir zamanlar Almanya’da temsilcisi olduğu şampanya firmasının genel yönetmeni olan Polignac Kontu, Abetz’i sonuna kadar destekleyecekti.

Fransa’daki dostlar çevresinde Abetz, Almanya’dan özellikle gelmiş bir barış habercisi rolünü oynamaktaydı: Almanya’nın Avrupa’yı bolşevizme karşı savunan tek devlet olduğunu ispatlamaya büyük özen gösteriyordu. Bu amaçla da, “Kızıl tehlike”yi her fırsatta bir umacı gibi öne sürmekteydi.

Otto Abetz, çok geçmeden, en başta “Ateşten Haç” olmak üzere Eski Muharipler, Vergi Mükellefleri Birliği, vs. gibi faşistlerin egemenliği altındaki bir takım örgütlerle sıkı ilişki kurmuş bulunuyordu. Hatta bu arada Eski Muharipler Derneği başkanı olan Fransız milletvekili Jean Goy’ya, Hitler’den özel bir Berlin’i ziyaret çağrısı da getirmişti.

Bu çağrıyı büyük bir onurlanma bilen Jean Goy, Paris belediye meclisi üyesi Mounier ile birlikte Berlin’e gitti. Her iki siyaset adamı da Alman başkentinde çok iyi ağırlandılar; bu arada bizzat Hitler tarafından da kabul edilip iltifat gördüler.

1934 yılının Kasım ayı sonunda da bu ziyareti iade etmek üzere von Ribbentrop, Paris’e gelecekti. Ve söylemeye bile gerek yoktur ki, Pierre Laval tarafından büyük bir saygınlık gösterisiyle karşılanacaktı.

Ribbentrop Paris’te

Von Ribbentrop’un Paris’te Pierre Laval’le görüşmesinden elde ettiği en önemli sonuç, Saar plebisiti konusunda anlaşmaya varmak olmuştur. Bu arada Fransız Dışişleri bakanından çok önemli bir ek ödün daha koparmıştır, Ribbentrop: Saar bölgesinde yapılacak olan plebisit ilk turda Almanya lehine sonuçlandığı takdirde, -Milletler Cemiyeti’nin kararına uygun olarak- on yıl sonra, ikinci bir plebisite başvurmaktan Fransa’nın daha şimdiden vazgeçmesini sağlamıştır.

Kendi yönünden Ribbentrop da plebisitten sonra Almanya’nın Fransa’dan artık hiçbir toprak talebinde bulunmayacağı konusunda kesin güvence vermişti.

Berlin’i memnun etmek için her şeyi yapıyordu Laval. Öyle ki, plebisitten iki gün önce verdiği demeçte şu sözü etmekten çekinmemişti:

“-Bu plebisitin sonucu Fransa’yı katiyen ilgilendirmez.”[27]

Fransız Dışişleri bakanı tarafından yapılan bu açıklamanın, ülkelerinin Fransa’ya bağlanması için canlarını dişlerine takarak mücadele eden Saar’lılar üzerinde nasıl bir etki uyandırmış olduğunu bilmek için fazla hayal gücü sahibi olmaya –sanırız– gerek yoktur.

Plebisit ve Sonuçları

13 Ocak 1935 günü yapılan plebisite tam 539 bin seçmen katılmıştı. Bunların 477 bini Saar’ın Almanya’ya bağlanması için oy kullanırken, 46 bin seçmen de o anda yürürlükte olan hükûmet şeklinin korunup sürdürülmesini istemişti. Yani Milletler Cemiyeti’nin denetimi altındaki yönetimin devamı demekti bu. Bölgenin Fransa’ya bağlanmasını isteyen seçmen sayısı ise, sadece iki binden ibaretti.

Bu durumda Almanlar, Laval’den memnun olmayıp da ne olacaklardı? Gerçekten de Fransa Dışişleri bakanı, kendi payına düşen ne varsa hiç eksiksiz bir şekilde yerine getirmişti.

Ayrıca belirtelim ki plebisitin Almanya lehine sonuçlanması, her şeyden önce, Alman ajanlarının etkinliğiyle sağlanmış bulunuyordu. Büyük paralar, sürekli bir propaganda ve dik başlılara karşı etkin bir terör uygulaması sayesinde elde edilmişti bu sonuç.

Plebisitin sonucunu etkileyen bir başka öğe de, İngiltere ile İtalya'nın tavırları olmuştu.

İngiliz diplomasisi, bu bölgede, Milletler Cemiyeti yönetiminin sürdürülmesine öteden beri şiddetle karşı çıkmaktaydı: Londra'ya göre bu durum, Milletler Cemiyeti'ne gereğinden fazla sorumluluk yüklemekteydi.

İtalyan diplomasisi ise bu konuda, tamamen yabancı bir gözlemci tavrını takınma yolunu tutmuştu. Gerçekten de Roma hükûmeti, Saar sorununun genel Avrupa düzeni bakımından hiçbir önem taşımadığını, ancak Fransa ile Almanya'yı ilgilendirdiğini daha başlangıçta açıklamıştı.

Plebisitin Yankıları ve Yol Açtığı Yeni İstekler

Bu durumda Millet Cemiyeti'ne olayı onaylamaktan başka yapacak bir iş kalmamaktaydı. Nitekim Saar, Milletler Cemiyeti'nin bu yoldaki kararına uygun olarak, 1 Mart 1935 günü Almanya'ya geçti.

Bu arada Fransız genelkurmayı, Saar'ın plebisitten sonra, askerden arındırılmış bölgeler rejimi altına alınmasını istemişti. Ve bu öneri, Milletler Cemiyeti'nin incelemesine sunulmuş bulunuyordu. Ne var ki Laval'in etkisindeki Flandin hükûmeti, kendi genelkurmayını desteklemeyecek ve önerinin tartışılması, Milletler Cemiyeti'nin gündeminden çıkarılacaktı.

Saar plebisitinde aldıkları başarılı sonuç, Alman faşistlerini iyice yüreklendirdi. Hitlerci basın hemen harekete geçerek, Versay Antlaşması'yla Almanya'nın elinden alınmış olan "bütün toprakların" Anayurda geri dönmesi için gürültülü bir propaganda kampanyası açmıştı.

Birkaç örnekle yetinelim:

“işte Saar’ımızı geri aldık. Bunu başaran Almanya, Alsas ile Lorrain’i de, Danzig Koridorunu da, Memel ilini de, Alman Bohemya’sını da geri almayı elbette başaracaktır.”[28]

“Saar plebisitinin ışığında, şimdi de Kuzey Schleswig için mücadeleye başlanmalıdır.”[29]Nasyonal-Sosyalist partinin resmî organı olan Wölkischer Beobachter ise, “Doğu Saar” için de plebisit istemekteydi. Kastettiği yer, Memel bölgesiydi.

Saar plebisitin sonuçları, Hitler’in yakın çalışma arkadaşlarıyla art arda yaptığı bir dizi toplantıda inceden inceye gözden geçirilmiş ve değerlendirilmişti. Genel kanı, şimdi artık Versay Barış Antlaşması’nı açıkça çiğneme olanağının doğduğu şeklinde belirdi. Bu çiğnemenin ilk adımı da, Almanya’yı yeniden ve hızla silahlandırarak gerçekleştirilecekti.

24

25

26

27 *Le Temps* gazetesi, 8 Aralık 1934 tarihli sayı, s. 1, “Laval’in konuşması” başlıklı haber.

28 *Il Popolo d’Italia* gazetesi, 7 Ocak 1935 tarihli sayı, s. 1, “Barış kuşu memnun dönüyor” başlıklı yazı.

29 *Dünya politikası ve uluslararası hukuka ilişkin belgeler Derlemesi* (Dışişleriyle görevli Halk Komiserliği yayınları). Fasikül 6: Dörtlü Pakt. Silahsızlanma. Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği’nin Milletler Cemiyeti’ne girişi. Faşizmin tırmanışı (1 Ocak 1935-1 Ocak 1936 dönemi). Moskova, 1936.

6. ALMANYA YENİDEN SİLAHLANIYOR

Hızlanan ve Yoğunlaşan Hazırlık

Amerikalı gazeteci Shirer, “Berlin Güncesi’nin” 14 Ocak 1935 tarihli yaprağına, plebisit sonuçlarını kastederek şunları yazıyordu büyük bir memnunlukla:

“Avrupa’daki durumu gergin tutan nedenlerden biri ortadan kalkmış oluyor böylece. Hitler dün radyoda Saar’ın Fransa ile Almanya arasında uyuşmazlık konusu olan son toprak parçası olduğunu açıkça tekrarladı.”[30]

Ama gelgelelim realite, Hitler’in barışçı konuşmalarını yalanlıyordu durmadan. Almanya büyük hızla silahlanmaktaydı. Gerçi Alman Savaş bakanlığının bütçesi artık açıklanmıyordu ama ülkenin askerî gereksinmelerini karşılamak için büyük ödenekler ayrıldığını bilmeyen de yoktu. Gerçekten de bütün Alman savaş sanayi tam verimle çalışmaya başlamış bulunmaktaydı. Bunun yanı sıra da yediden yetmişe bütün Alman ulusu askerî eğitimden geçirilmeye başlanmıştı.

1934 yılının yazında Almanya’yı ziyaret eden Amerikan gazetecisi Hamilton Fish Armstrong, şu sonuca varmıştı:

“Almanya yeniden İmparator II.Wilhelm’in yoluna girmiştir ve yeniden Avrupa’da hegemonya kurma özlemiyle yanıp tutuşmaktadır.”[31]

O sıralarda Armstrong’un belirttiğine göre, askerden arındırılmış kesimlerde bile uçak alanları bulunmaktaydı. İnanılır bir kaynaktan Londra’ya gelen haberler de, Almanya’nın yoğun şekilde yeni bombardıman uçakları yapımına giriştiğini bildirmekteydi. Belirtildiğine göre bu uçaklar, Manş Denizi’ni en kısa sürede aşabilecek bir hız gücüne sahipti.

Bu arada örneğin sadece Krupp fabrikaları, üretimin artırılması ve yetkinleştirilmesi için, 24 milyon mark tutarında bir ek ödenek ayırmıştı. Aynı işletmede çalışan işçilerin sayısı da, 7 bin kadar artırılmıştı.[32]

Yeni Bir “Bahane”

Alman askerî hava örgütü de, âdeta kendiliğinden ve hızla kurulmaktaydı. Versay Barış Antlaşması’nın bu yeni çiğnenişini haklı göstermek için, Goebbels’in yönetimindeki propaganda bakanlığı, yüz kızartıcı bir aldatmacaya başvurdu. Gerçekten de 24 Haziran 1933 sabahı bütün Alman gazeteleri, birinci sayfalarında büyük manşetlerle şu alabildiğine sansasyonel haberi yayınlamaktaydılar:

“Berlin üstünde kızıl veba. Ne türden olduğu anlaşılamayan uçaklar, hangi ülkeye ait oldukları anlaşılamadan, uzaklaştılar. Almanya savunmasız. Yarın, gaz ya da yangın bombaları atılabilir.”

Daha ayrıntılı bilgi de veriliyordu:

“Berlin, 23 Haziran 1933. Bugün çeşidi saptanamayan yabancı uçaklar Berlin semalarında görüldü ve bakanlıkların bulunduğu mahalleler ile başkentin doğu kesimlerine, Alman hükûmetini aşağılayan bildiriler atıldı. Hava polisi hemen harekete geçirildi. Ama polisin elinde işe yarar uçaklar yok ve havaalanlarındaki spor[33] uçaklar yabancı uçaklar kadar süratli değil. Bundan ötürü yabancı uçaklar tanınmadan uzaklaştılar.”

Aynı açıklamada gözü yaşlı yakınmalar da yer alıyordu:

“Yuvasına saldırılan her kuşa savunma hakkı tanınmıştır. Sadece Almanya yakında belki de yıkılacak olan yuvasına elinden hiçbir şey gelmeden bakıyor; yuvasının gözlenmesi karşısında bir şey yapamıyor. Almanya’nın kanatları kırılmış, pençeleri aşınmış.”

Aynı bildiri, birtakım önlemlerin hemen alınması gerektiğini ileri sürerek sona eriyordu: “Almanya”nın hava savunmasızlığına son vermek gerekiyor.”[34]

Berlin’deki yabancı ülkeler temsilcileri, bu bildiri konusunda ayrıntılı araştırmalar yaptılar. Sonunda, Almanya üzerinde hiçbir yabancı uçağın uçmadığı, uçakları ve atılan bildirileri kimsenin görmediği, kent sınırları dışında tanınmayan hiçbir uçak görülmediği anlaşıldı.

Alman Hava Gücünün Kuruluşu

Ama bu esrarengiz uçakların “görünüşünden” sonra Almanya, polis uçağı denilen, araçlar yapmaya başladı. Goebbels’in propaganda bakanlığını korkutan esrarlı uçakların yapımına neden oldukları bu polis uçakları, Alman hava kuvvetlerinin atalarıydı. Goering, Hitler Almanya’sı askerî uçaklarının, başlıca örgütleyicisi oldu. Hitler iktidara geçtiğinde yapılan ilk kabine toplantısında, Goering, “hava sporunun desteklenmesini ve tecrübeli askerî pilotların hepsine iş verilmesini” istedi.

Angriff gazetesi, Goering’in konuşması konusunda şu tahrik edici açıklamayı yaptı: “Ya bütün devletler kendi savaş uçaklarını silahlandıracaklar veya ortadan kaldıracaklar ya da Almanya kendi hava filosunu kurmaya yönelecek.”

Çok geçmeden Almanya hava ulaşımı konusunda etkinlik gösteren sözde sivil örgütler harekete geçti. Kısa sürede, bütün ülkeyi havacılık, havaalanı, planörcülük okulları şebekeleri sarmaya başladı. 1 Mart 1935’te Almanya, ilk bombardıman filosuna sahip olmuştu bile.

Tereyağı Yerine Top

Aynı zamanda Alman askerî endüstrisi de genişlemeye koyuldu. “Tereyağı yerine top” sloganı yaygınlaştı. Alman halkı vesikayla besin alıyor ve yarı aç yaşıyordu. Buna karşılık büyük askerî fabrika ve tesisler onarılıyor, genişletiliyor ya da yeniden inşa ediliyordu.

Versay Barış Antlaşması koşullarına[35] göre, Almanya’da, birkaç büyük sanayi atölyesinin ya da küçük askerî fabrikanın çalışmasına izin verilmişti. Bunların yerleri ve sayısı Müttefikler tarafından kesinlikle belirlenmişti. Oysa izin verilmiş askerî fabrikaların hepsi üretimlerini genişlettiler. Bazı fabrikalar izinsiz olarak silah yapıyordu. Parçalar Almanya’da yapılıyor montaj ise Alman firmalarının şubelerinde, yabancı ülkelerde, gerçekleştiriliyordu. Junkers hava gereçleri yapımı şirketinin İsveç’te şubesi vardı. Gaz maskesi üretiminde uzmanlaşmış Auer şirketi de aynı ülkede bir şube kurdu.

Silah donanımı sanayi işletmeleri de genişledi. Polter firması 77’lik top yapmaya başladı. Bochum-Westphalie şirketi, el bombası yapımına girişti. Dusseldorf “Rheinmetall” işletmesi top yapımı tesisi hâline dönüştürüldü.

Silahlanmayı finanse etmek için Hitler hükûmeti toplumsal ihtiyaçlara ayrılmış bütçeyi kısıtladı, vergileri artırdı, devlet tahvilleri çıkardı. Dış ülkelerle yapılmış anlaşmaların tediyelerine de engeller koydu.

Nitekim, Almanya, Vickers-Armstrong firmasından aldığı askerî donanımı altınla ödüyor ama satın aldığı Lancastre tekstil ürünlerini ödemeyi reddediyordu.

30 *Il Popolo d’Italia* gazetesi, 16 Nisan 1935 tarihli sayı, s. 1, “7 Ocak 1935 tarihli İtalyan-Fransız anlaşmasının tam metni” başlıklı haber.

31 *Survey of International Affairs*. Londra, 1935. Cilt I, s. 104-105.

32 *Daily Telegraph and Morning Post* gazetesi, 16 Nisan 1935 tarihli sayı, s. 1, “İngiltere’yi hiçe saymakta çıkar yoktur” başlıklı yorum.

33 Spor uçaklar; havacılık kulüpleri ve uçuş okullarında kullanılan çok hafif ve düşük maliyetli uçaklar.

34 *Le Temps* gazetesi, 16 nisan 1935 tarihli sayı, s. 1, “Genelkurmay’da kaygı var” başlıklı yorum.

35 *Survey of International Affairs*. Londra, 1935. Cilt I, s. 112.

7. İNGİLTERE’NİN HAVA ÜSTÜNLÜĞÜ İÇİN MÜCADELESİ

Churchill’in Uyarıları

Almanya’nın özellikle havacılık sahasında silahlanması, İngiltere’de telaş uyandırdı. Bir karşılık olarak, İngiliz Başbakanı Baldwin, 19 Temmuz 1934te İngiltere’nin hava silahlanması programını açıkladı.

30 Temmuz 1934’te, Baldwin, Avam Kamarası’nda bu konuda bir konuşma yaptı ve şöyle dedi: “Havacılık önemli rol oynamaya başladığı andan itibaren eski sınırlar ortadan kalktı. İngiltere’nin savunulmasını düşünüyorsanız, aklınıza Douvres’un dik kıyıları değil Rhin gelmelidir. Çünkü sınırlarımız orada bulunuyor.”

Winston Churchill de, Almanya’nın, İngiltere için askerî bir tehlike oluşturduğu konusunda ülkesinin kamuoyunun dikkatini çekiyordu.

1932 yılının Avam Kamarası’nın bir toplantısında şöyle diyordu: “Fransa ile Almanya’nın askerî güçlerinin eşit olması beni öfkelendirir. Böyle bir eşitliği isteyenlere söyleyeceğim şudur: Siz, savaştan yana mısınız? Bana

gelince, böyle bir eşitliğin ne hayatım ne de çocuklarımın hayatı süresince gerçekleşmemesini isterim.”

Almanya’da Hitler’in iktidarı ele geçirmesinden sonra Churchill, her tür silahsızlanma tasarısına kesin olarak karşı çıktı. İngiltere ile Fransa’nın özellikle havacılık alanında silahlanması gerektiği üzerinde durdu. Yazılarında ve konuşmalarında şöyle diyordu: “Almanya’nın silahlanmaya başlaması çok önemli bir olaydır. Savaş için gerekli, büyük miktarda font, nikel ve başka maddeler ithal ettiğini öğreniyoruz. Almanya’nın bir savaş psikozuna girdiğini okuyoruz. Alman gençliğine, kan susuzluğunun ve barbarlık çağlarından bu yana sözü edilmeyen bir felsefenin benimsetildiğini görüyoruz...” “Silahsızlanmış Milletler Cemiyeti, bu milletlerden herhangi birinden daha güçsüz bir durumda olacaktır.”[36]

Berlin’deki Girişim

28 Kasım 1934’te, Churchill’in ısrarı üzerine, Baldwin, Avam Kamarası’nda Alman hava kuvvetleri konusunda edindiği bilgileri açıkladı. Bu açıklamaya göre, Almanya, o sırada altı yüz ile bin arasında askerî uçağa sahipti.

Bir gün önce, yani 27 Kasım 1934’te, İngiliz hükûmeti, Alman Dışişleri bakanlığına, bir muhtıra vererek Almanya’da yasaklanmış silahların ve özellikle hava kuvvetlerinin varlığına izin veremeyeceğini bildirdi.

İngiltere’nin Berlin Büyükelçisi Sir Eric Phipps, Almanya’daki Amerikan büyükelçisi W.Dodd’a İngiliz hükûmetinin ikazının Hitler tarafından nasıl karşılandığını anlattı.

W.Dodd bu konuda şunları yazıyor: “Aynı gün saat beşte Reichskanzler’le görüştüm. İngiliz muhtırasından bazı satırlar okudum ona. Yerinden sıçradı, odada bir aşağı bir yukarı dolaşmaya başladı ve el kol sallayarak şöyle dedi: Onların on bin uçağı var. Ama biz Almanların bin uçağı olmasından

yakınıyorlar. Bağırıp çağırmaya koyuldu. M.von Neurath da ona katıldı. Bir tiksinti duygusuyla ayrıldım oradan."

Sir Phipss, W.Dodd'a şöyle diyordu: "Yeterince güç elinde olsaydı, Hitler savaşı başlatmaktan memnunluk duyardı. Bugün tüm Avrupa'nın gözünü Almanya'dan ayırmaması ve ona karşı birleşmesi gerekiyor."

W.Dodd, Eric Phipps'in görüşlerine katılıyor ve 31 Ağustos 1934'te şöyle yazıyordu: "Kaçınılmaz ve gerekli bir şey bu. Yoksa Avrupa, bomba ve gaz atan bin uçağın saldırısıyla yıkılıp gidecek."[37]

36 *Survey of International Affairs.* Londra, 1935. Cilt I, s. 133.

37 *Dünya politikası ve uluslararası hukuka ilişkin belgeler Derlemesi* (Dışişleriyle görevli Halk Komiserliği yayınları). Fasikül 6: Dörtlü Pakt. Silahsızlanma. Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği'nin Milletler Cemiyeti'ne girişi. Faşizmin tırmanışı (1 Ocak 1935-1 Ocak 1936 dönemi). Moskova, 1936.

8. LONDRA PROGRAMI

Lort Hurtwood Berlin'de

İngiltere'nin ve Fransa'nın siyasal çevrelerinin temsilcileri, İngiltere ve Amerika büyük elçilerinin bu kaygılarını paylaşmaktan uzaktılar.

11 Ocak 1935'te, Galler Prensi, İngiliz Savaşçılar Birliği'nin -British Legion- Almanya'ya bir delegasyon göndermesi kararın, kabul etti. Faşist İngiliz çevrelerinin temsilcisi olan Lort Allen Hurtwood, Hitler'e resmî bir ziyarette bulundu. Hitler kendisini özentili bir yakınlıkla karşıladı. Konuğuna, Almanya'nın, İngiltere ile dostluk ve tüm Avrupa ile barış istediğini söyledi. "Almanya, elli yıl sürecek eksiksiz bir barışa muhtaç. Almanya'nın bugünkü kuşağı yeni bir savaş hazırlamak amacı gütmüyor; tam tersine, dünya savaşının sonuçlarını ortadan kaldırmaya çalışıyor" [38]dedi.

Hitler, Almanya'nın iddialarının tamamen meşru ve tam anlamıyla alçak gönüllü olduğu konusunda Hurtwood'u ikna etmek için her yola başvurdu. "Almanya, sadece hak eşitliği talep ediyor, sınırlarının güvenlik altında bulunmasından başka bir şey istemiyor" diyordu Hitler.

Ayrıca şunları da ekliyordu: “Almanya’nın Versay antlaşmasında askerliğe ilişkin maddeleri geçersiz kılmak istemesi, ulusal bakımdan, küçük düşmesinden ötürüdür.”

Lort Allen Hurtwood, nasyonal-sosyalist Almanya’nın şefinin kendisine verdiği güvencelerden iyice tatmin olmuş görünüyordu. Öte yandan İngiltere ile Almanya arasındaki anlaşmayı bütün gücüyle destekleyeceği konusunda Hitler’e söz verdi. Gerçekten de, İngiltere’ye döndükten sonra, Hitler’in barışçıl duygularına kefil oluyor gibi davrandı.

Programın Maddeleri ve Hitler’in Tepkisi

1 ile 3 Şubat 1935’te, Londra’da, Fransız Başbakanı Flandin’in, Dışişleri Bakanı Laval’in ve İngiliz Başbakanı ve Dışişleri Bakanı John Simon’ın katıldığı bir toplantı yapıldı. 3 şubatta her iki hükûmet adına bir bildiri yayınlandı. Bu bildiride, Avrupa uluslarının sıkı bir işbirliği yapması ve yeniden silahlanmaya götürecek bütün bahanelerin reddedilmesi gerektiği belirtiliyordu.

Aynı bildiride, “Avrupa’nın güvenliğinin gerçekleştirilmesi için Almanya ile etkin ve doğrudan bir işbirliği yapmak” gerektiği de ileri sürülüyordu.

Bildiride şunlar da öneriliyordu:

1. Batı devletleri (İngiltere, Fransa, Belçika, İtalya ve Almanya) arasında bir hava sözleşmesinin yapılması.
2. Avusturya’nın bağımsızlığını güvence altına alan bir Tuna paktının yapılması.
3. Doğu’da bir karşılıklı yardım paktının gerçekleştirilmesi.
4. Almanya’nın Milletler Cemiyeti’ne dönmesi.

Doğu paktı dışında, bunların hepsi Almanya’ya yöneltilmiş avanslar gibi görünüyordu. Ama hava sözleşmesi dışındaki bütün öneriler, Alman faşist diplomasisi tarafından geri çevrildi. Ayrıca bu diplomasi, sözü geçen konu üzerinde de Fransa ile İngiltere’yi birbirine düşürmeye çalıştı.

Ayrıca, Hitler’in, bütün öneriler ile ilgili, önce İngiltere ile görüşmeye hazır olduğu açıklandı. Alman diplomasisi daha da ileri gitti. Basın aracılığıyla, özellikle İngiltere’ye ve Fransa’ya, Batı devletleri arasında bir sözleşmenin yapılmasına her şeyden önce Sovyetler Birliği’nin engel olduğu fikri aşılanmaya çalışılıyordu.

Berlin’in Memorandumu

İngiliz gazetelerinin temsilcilerine de Berlin’de aynı biçimde propaganda yapılıyordu. Times’ın muhabiri, Berlin’de, dikkatinin özellikle Sovyetler Birliğinin artan sınai ve askerî gücüne çekildiğini yazıyordu. Bu muhabire göre, sözü geçen güçlenmenin “ardında, dünya devrimi öğretisi” yatıyordu. Almanya’da, kısa süre sonra karşılaşılacak bir gerçek tehlike olarak görülüyordu bu. Bundan ötürü Almanya, “gerektiği zaman hava savunmasını doğudaki duruma uydurmasını sağlayacak bir rahatlığın kendisine tanınmasını” istiyordu.

14 Şubat 1935’te, Alman Dışişleri bakanlığının 3 şubat Londra bildirisine cevap teşkil eden memorandumu yayımlandı. Bu memorandum biçim olarak kibar ve barışçıldı. Alman hükûmeti, “Kendisine sunulan tüm Avrupa sorunlarını eksiksiz bir incelemeden geçirmeyi kabul ediyor ve Avrupa’nın merkezinde bulunan Reich’ın güven ve barış dileklerini yönetici bir ilke olarak” benimsiyordu.

Ama Alman hükûmeti eski tutumunu değiştirmiş değildi. İngiltere ile iki yanlı konuşmaların ve bir hava sözleşmesinin yapılmasını öneriyordu. Berlin, diplomatik bir biçim içinde, Hitler’le kişisel görüşmeler yapması için John Simon’un gelmesini istediğini belirtiyordu.

Sovyet ve Fransız Hükûmetlerinin Sonuçsuz Kalan Uyarıları

Gerici İngiliz çevrelerinde, Alman önerisi kolayca onaylandı. Alman hükûmetinin "Doğu Locarno"su konusundaki olumsuz tavrını Berlin'den öğrenen İngiliz diplomasisi, yardımlaşma paktının yerine daha sonra genel bir "Danışma paktı"na temel teşkil edecek saldırmazlık paktları gerçekleştirmeye yöneldi.

Sovyet hükûmeti, 20 Şubat 1935 tarihli notasıyla, Londra ve Paris'i, kolektif güvenlik ilkesinden vazgeçmelerinin sonuçları konusunda boşuna ikaz etmeye çalışıyordu. Sovyet hükûmeti, karşılıklı yardım paktının yerine "Bölgesel" saldırmazlık paktlarının konmasının barışın pekişmesine değil yıkılmasına götüreceğini anlatmaya çalışıyordu. Nitekim Fransız hükûmeti de, iki yanlı İngiliz-Alman görüşmelerini protesto etmek ve Alman memorandumuna ortak bir cevap vermek amacıyla İngiliz Dışişleri bakanlığına önerilerde bulunmak için Londra'ya boşu boşuna başvurular yapmıştı.

23 Şubat 1935'te, İngiltere hükûmeti, iki yanlı görüşmeleri kabul ettiğini ve bu amaçla Almanya'ya özel bir heyet göndereceğini resmen bildirdi.

38 *Dünya politikası ve uluslararası hukuka ilişkin belgeler Derlemesi* (Dışişleriyle görevli Halk Komiserliği yayınları). Fasikül 6: Dörtlü Pakt. Silahsızlanma. Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği'nin Milletler Cemiyeti'ne girişi. Faşizmin tırmanışı (1 Ocak 1935-1 Ocak 1936 dönemi). Moskova, 1936.

9. ALMANYA VERSAY ANTLAŞMASI’NIN ASKERÎ HÜKÛMLERİNİ AÇIKÇA ÇİĞNİYOR

Beyaz Kitap ve Almanya’nın Tepkisi

Hitler hükûmeti ağır basıyordu. Bu hükûmet, İngiliz heyetinin Berlin’e gelişini, İngiltere’nin ikili bir anlaşmaya hazır olduğu biçiminde yorumluyordu. Ama Berlin çok geçmeden hayal kırıklığına uğradı. İngiliz hükûmetinin, Avam Kamarası’na, 1935 yılı için bir askerî bütçe sunduğu ve bu bütçede ayrılan harcamaların, bir yıl öncesine oranla, dört milyon sterlin daha fazla olduğu öğrenilmişti.

4 Mart 1935’te, Londra’da bir “Beyaz kitap” yayımlandı. Bu kitapta, İngiliz hükûmeti, Almanya’nın, Versay Antlaşması’nda askerliğe ilişkin maddeleri çiğneyerek silahlanma yolunu açtığı belirtiliyor ve askerî harcamaların artırılacağı açıklanıyordu.

Hitler memnuniyetsizliğini İngilizlere belirtmek kararını aldı. Von Neurath, İngiliz büyükelçisine, Führer’in soğuk algınlığı geçirdiğini ve Sir Simon’ı hemen kabul edemeyeceğini bildirdi. Shirer, Journal de Berlin’de,

5 martta şöyle yazıyordu: “Wilhelmstrasse’de yapılan küçük bir araştırma, bir diplomatik soğukluğun söz konusu olduğunu ortaya çıkardı.”[39]

Londra telaşlanmıştı. İngiltere’nin Berlin Büyükelçisi Sir Phipps, Foreign Office’in isteği üzerine “Beyaz Kitap”ın yarattığı izlenimi ortadan kaldırmaya ve Almanları yatıştırmaya çalıştı. Bazı İngiliz gazetelerinde, Almanlarla anlaşmaya zemin hazırlayacak makaleler yayımlandı.

Alman faşist basını, İngiltere’ye karşı yeniden nazikâne bir tavır aldı. Ama Fransa’ya karşı saldırılarını daha da şiddetlendirdi.

Fransız Hükûmetinin Tasarısı

O sırada, Fransız hükûmeti, iki yıla çıkarılan askerlik süresinin uzatılması konusunda Meclise bir tasarı sunuyordu. 1935 yılı, 1915-1919 arasında çok düşük bir düzeye inen doğum oranının sonucu olan, “çukur yılların” (bu yıllar 1940’a kadar sürmüştür) birincisiydi.[40] 11 Mart 1935 tarihli yasa tasarısı, askere çağrılma yaşını yirmi birden yirmiye indiriyor ve 1935’ten 1939 da dâhil olmak üzere hizmete çağırılanların silah altında tutulmasını öngörüyordu.

Alman faşist basını, Fransız hükûmetinin bu tasarısı üzerine müthiş bir yaygara kopardı. 13 Mart 1935 tarihli bir yarı resmî açıklamada Alman hükûmeti, bundan böyle, askerî uçak yapımını yasaklayan yükümlülükleri geçerli saymadığını belirtti. Bu açıklama, öteki devletlerin tepkisiyle karşılanmadı. Bu durum Hitler hükûmetinin daha da cüretkar davranmasına yol açtı. Üç gün sonra, 16 Mart 1935’te, Almanya’da genel askerlik hizmetinin yürürlüğe girdiğini açıklayan bir kararname yayınladı. Aynı gün Hitler Almanlara hitap etti. Almanya’nın savunmasını bir bahane olarak ileri sürdü ve genel askerlik hizmetinin yürürlüğe girmesini Fransız hükûmetinin askerlik süresini uzatma kararına karşı alınmış bir tedbir olarak ileri sürdü.

Hitler’in Tepkisi ve Yankıları

Hitler durumu idare etmek için “Alman halkı ve tüm dünya önünde” Alman askerî gücünü “Saldırgan olarak” değil “Savunma ve barışı koruma gücü olarak” kullanacağı konusunda da söz veriyordu. Aynı gün, Hitler’in de hazır bulunduğu bir geçit resminde Alman askerî gücü sergileniyordu.

İngiliz uzmanları askerî hizmet konusundaki yasanın Almanya’ya 550.000 ile 600.000 arasında asker sağlayacağını tahmin ediyorlardı. Fransız ordusunun yedekleri ise ancak 300.000 kadardı. Hitler’in aldığı bu kışkırtıcı tedbirlerin Fransa’da ne gibi bir tepki yarattığını anlamak çok kolaydı.

Fransız ve İngiliz hükûmetleri, Almanya’nın Versay Antlaşması’nı böylece açık bir biçimde çiğnemesini protesto ettiler. Hitler bu protestoyu bilmezlikten geldi. İşin, sadece diplomatik çatışmalardan ileri gidemeyeceğine kesin olarak inanıyordu.

İtalya da bir protestoda bulundu. Ama kışkırtıcı bir biçimde, Versay Antlaşması’nın beşinci bölümünün gözden geçirilmesinden yana olduğunu belirtmekten de geri kalmadı.

İngiliz diplomatları hesaplı bir biçimde davranmışlardı. Alman hükûmeti, bu tutumu takdir ettiğini belirtmekten geri kalmadı. Alman gazeteleri, İngiliz hükûmetinin, durumu “gerçek bir anlayışla” karşıladığını belirttiler. Buna ilişkin olarak, Sir John Simon’ın, belirtilen tarihte Berlin’de kabul edileceğini de yazdılar.

Almanların çıkardığı yeni yasa, Birleşik Devletlerde yakın bir savaş tehlikesinin belirtisi olarak yorumlandı. Dışişleri bakanlığı, Berlin’deki Büyükelçisine telgraf çekerek “Avrupa’da savaşın kaçınılmaz olup olmadığını” sordu. Elçi Hitler’in savaş özlemiyle yanıp tutuştuğunun kesin olduğunu belirtti. Saldırıya geçeceği an, Almanya’nın, hazırlık derecesi ve elde edilecek bahanelere bağlıydı. W.Dodd, W.Hull’a çok daha açık bir görüş iletiyor ve şöyle diyordu: “Hükûmet saldırgan bir tavır benimsemiş bulunuyor. Hitler’in, Goering’in ve Goebbels’in oluşturduğu üçlü sorumlu (daha doğrusu sorumsuz) grup, tarih denilen şeyi bilmiyor ve çılgınca işlere girmeye hazırlanıyorlar. Bu adamlarda katil psikolojisi var.” [41]

Amerikan Diplomasisinin Girişimleri

Dodd, Dışişleri Bakanı von Neurath ile bir dizi görüşme yaptı. Von Neurath'a, Alman hükûmetinin barışçıl açıklamalarının, ülkedeki silahlanma ile çelişki hâlinde bulunduğunu söyledi. Ayrıca, bütün Almanların savaşkan bir ruh hâli içinde bulunduklarını; her yerde, askerî donanımlı geçit resimleri yapıldığını; Almanya'nın savaş planlarının propaganda aracılığı ile geniş ölçüde yaygınlaştırıldığını; "Büyük Almanya" haritalarının çıkarıldığını ve bunlarda, Hollanda, Avusturya, Polonya ve başka ülkelerin topraklarının Almanya sınırları içinde gösterildiğini belirtti. Von Neurath, bu haritaların "sorumsuz kişilerce" yayınlandığı cevabını verdi. Dodd, "ama Goering'in adı var bunların üzerinde. Bu haritaları otellere, garlara asmışlar" dedi. Bunun üzerine von Neurath hemen yüz geri etti. Propaganda bakanlığının etkinliklerinin Almanya'nın Dışişleri bakanlığının izlediği doğrultuyu etkileyemeyeceğini söyledi.

Öte yandan, Alman hükûmetinin etkinliğini haklı çıkaran ve yöneticilerini yücelten diplomatlar da vardı. İngiltere'nin tutucu çevrelerinde, "anarşist devrim hastalığı tehlikesiyle karşı karşıya olan ülkeyi disipline sokacak" bu tür devlet adamlarının Almanya için gerekli olduğunu söyleyen kimselere rastlanıyordu.

"Disiplin"den yana çıkan ve "anarşi"nin düşmanı olan bu kimselerin övgülerinin altında ne yattığı besbelliydi. 20 Mart 1935 tarihli Pravda şöyle yazıyordu: "İngiltere'de, eski bir art düşünce, etkisini şöyle sürdürüyor: Alman tehlikesini Londra'dan, elden geldiğince, uzağa yönlendirecek bir yol bulmaya çalışanlar var."

39 Paul-Boncour, *Entre deux guerres: Souvenirs sur la troisiéme République.* Paris, 1945-1946. Cilt 1: Les Lendemains de la victoire (1919-1935 dönemi).

40 Winston Churchill, *The Second World War,* Cilt I. Londra, 1948

41 Winston Churchill, *The Second World War,* Cilt I. Londra, 1948

10. BERLİN GÖRÜŞMELERİ

26 Mart 1935 Görüşmesi ve Hitler'in Koşulları

Sir John Simon ile Hitler, Berlin'de, 24-26 Martta görüştüler.

John Simon, Berlin'e bir başka bakanla yani Anthony Eden'le birlikte geldi. İngiliz büyükelçisi Eric Phipps de görüşmelere katılıyordu. Hitler'in yanında Baron von Neurath ve Ribbentrop bulunuyordu. 26 martta yayınlanan ortak bildiride, "İngiliz-Alman görüşmelerinin tam bir içtenlik ve dostluk havası içinde geçtiğini ve bir görüş uzlaşmasının açıkça ortaya konulduğu" belirtiliyordu. Bu yatıştırıcı bildiriye rağmen, yabancı basın, Hitler'in, İngiliz konuklarıyla yaptığı "içten ve dostça görüşmeler" sırasında küstahça ve kışkırtıcı bir biçimde davrandığı üzerinde duruyordu.

Sir John Simon, Londra'ya döndü ve 9 Nisan 1935'te, Avam Kamarasında, Berlin'de yaptığı konuşmalar konusunda bilgi vererek şöyle dedi:

"Hitler, Almanya'nın bir karşılıklı yardım paktına girmek istemediğini açıkça belirtti. Almanya Rusya ile de bir karşılıklı yardım paktı imzalamak istemiyor. Ayrıca Hitler, saldırgan ülkenin hangisi olacağını belirlemenin

zor olduğunu da söyledi. Öteki ülkelerin aralarında karşılıklı yardım anlaşmaları imzalamalarını nasıl karşılayacağı sorulduğu zaman Hitler, bunun çok tehlikeli bir fikir olduğu cevabını verdi.”[42] Hitler, Avusturya’nın bağımsızlığını güvence altına alan bir Merkezî Avrupa paktı imzalanmasına da karşı çıkmıştı. Bu ülke bakımından “içişlere karışmama” kavramının belirlenmesinin çok güç olduğunu düşünüyordu. Alman şansölyesi, savaş gemileri yapımının sınırlanması konusunda İngiltere ile görüşmeler yapmaya rıza göstermişti. Ama Alman donanmasının, İngiliz donanmasından yüzde 35’ten daha az olmamasını bir ön koşul olarak ileri sürmüştü. Savaş uçakları konusunda da Alman kuvvetlerinin İngiliz ve Fransız kuvvetlerine eşit olması gerektiğini ileri sürmüş ama “Sovyet hava kuvvetlerinin artmasının, bu kuralın yeniden gözden geçirilmesi”ni olanaklı kılmasını da istemişti. Milletler Cemiyeti’ne gelince, Almanya, “Sömürgecilik konusunda geri planda kaldığı sürece” bu topluluğa yeniden girmek niyetinde değildi.

Londra’daki Tepkiler

Bu durumda, Sir Simon’ın, Alman ve İngiliz hükûmetleri arasında “ciddi görüş ayrılıkları” bulunduğunu kabul etmekten başka çaresi kalmıyordu.

İngiliz gazetecisi Garwin, Observer’de şöyle yazıyordu: “Almanya’da genel askerliğin yürürlüğe girmesi, Üçüncü Reich’İn, İngiltere’de sanıldığından çok daha güçlü olduğunu ve Avrupa’nın ne düşündüğüne aldırmadan pervasızca hareket edebileceğini gösteriyor. Bu gerçekleri olduğu gibi görmeliyiz.”

Uzlaşmaya yatkın İngiliz kamuoyu için “gerçekleri olduğu gibi” görmek bu gerçeklere boyun eğmek anlamına geliyordu. Gerçekten de bazı ödünler vermeden Almanya’nın statüko’yu gözetmesi istenemezdi. Almanya sadece askerî gücünün artmasına yönelmiyordu, aynı zamanda bazı toprakları da ele geçirmek emelindeydi. Bu gerçekleri görmemek hayal peşinde koşmak

demekti. Alman sorunu konusunda İngiltere’nin diplomatik doğrultusunu belirleyen “gerçekçi siyaset adamları”nın görüşleri bu yoldaydı.

42 Schuman, *Europe on the Eve,* 1933-1939. Londra, 1940, s. 174.

11. EDEN MOSKOVA’DA

Anthony Eden

Sovyet diplomasisi, gittikçe çoğalan bir savaş tehlikesi niteliği taşıyan bu gerçekler karşısında bambaşka bir tutum benimsedi. Silahlanma tasarısının Alman hükûmeti tarafından reddedildiğini öğrenen SSCB, uluslararası durumu gözden geçirmek üzere devlet bakanı Anthony Eden’i Moskova’ya davet etti.

Çeşitli bakanlıklarda yüksek görevlerde bulunan soylu aile çocuklarının oluşturduğu “genç tutucular” grubunun temsilcisi olan Anthony Eden’in politik hayatı 1926’da, Austin Chamberlain’ın özel sekreteriyken başlamıştı. Çok geçmeden, Eden, Büyük Britanya’ya hizmet eden aristokrasinin ön saflarında yer almaya başladı. 1931’de henüz otuz dört yaşındayken Dışişleri bakanlığı danışmanlığına getirildi, sonra Devlet bakanı oldu ve 1935’te kabineye girdi. Görevi Milletler Cemiyeti’yle olan ilişkileri düzenlemekti. 1 Şubat 1938’e kadar Dışişleri bakanlığı yaptı. Kendi çevresinden devlet adamları arasında Eden, geniş kültürü, doğu dilleri de dâhil olmak üzere birçok yabancı dili kusursuz biçimde bilmesi,

uluslararası ilişkilerde geniş bilgi sahibi olması, ince davranışları ve politik hasımlarında bile saygı uyandıran bağımsız karakteri ile dikkati çekiyordu. Birinci Dünya Savaşı'na İngiliz ordusunda subay olarak katılması da ün kazanmasını ve sevilmesini geniş ölçüde sağlamıştı.

Stalin-Eden Görüşmesi

Eden'in politikası, büyük toprak sahiplerinin, sanayicilerin ve bankerlerin çıkarlarını koruyan muhafazakâr partinin ilkelerine her zaman sadıktı. Bundan ötürü, dış politikada, Eden, İngiliz emperyalizminin çizgisini izliyordu. Ama kendi safında yer alan birçok politikacıdan daha önce ve çok iyi bir biçimde, Hitler Almanya'sının, Mussolini İtalya'sının ve militarist Japonya'nın, İngiltere ve tüm dünyanın demokratik ülkeleri için büyük bir tehlike olduğunu kavramıştı. İngiliz muhafazakâr partisinin çoğunluğuna karşıt olarak Eden, savaş kışkırtıcılarının çabalarını boşa çıkaracak, kolektif güvenliğin ilkelerini gerçekleştirecek ve Milletler Cemiyeti'nin statüsünü koruyacak, demokrat ülkeler arası, bir işbirliğini savunuyordu.

28 Mart 1935'te Eden, SSCB'nin Londra büyükelçisi yanında olduğu hâlde Moskova'ya geldi. Stalin, V.Molotov ve Dışişleri komiseri ile uzun bir görüşme yaptı. Bu görüşmenin sonucu Tass ajansının 1 Nisan 1935 tarihli bülteninde açıklandı. Her iki taraf da, "Mevcut uluslararası durum karşısında Avrupa'da kolektif bir güvenlik sistemi kurmak için çaba harcamanın ve bunun 3 Şubat 1935 tarihli İngiliz-Fransız bildirisi ile Milletler Cemiyeti ilkelerine uygun düşecek biçimde gerçekleştirilmesinin gerekli olduğu konusunda" görüş birliğine varmışlardı.

Ortak Bildiri

Aynı bildiride, Doğu Avrupa'da güvenliğin örgütlenmesinin ve öngörülen karşılıklı yardım paktının, "Herhangi bir devleti bir başına bırakmak ve sıkıştırmak amacını gütmediği; tam tersine paktı imzalayanların hepsine aynı güvenceleri vermeye yöneldiği ve Almanya ile Polonya'nın bu pakta katılmasının sorunun en iyi çözüm yolu olduğu" belirtiliyordu.

Bildiri şöyle sona eriyordu: "Barışın ve güvenliğin ortaklaşa örgütlenmesi konusunda iki ülkenin yapacağı dostça işbirliği büyük bir önem taşıyacak ve uluslararası çabaları bu yöne çevirecek."

Eden, Moskova'dan Varşova'ya gitti. İngiliz diplomasisinin, Moskova görüşmelerine iki yanlı bir anlaşma havası vermek istemediği besbelliydi.

Eden'in Varşova ve Prag Ziyaretleri

Gerçekten de İngiliz diplomasisi, sadece Berlin'in değil, Paris'in de kuşkulanmasından korkuyordu. Eden, 1 nisandan 3 nisana kadar Varşova'da kaldı. Cumhurbaşkanı Moscicki, Mareşal Pilsudski ve Dışişleri Bakanı Albay Beck tarafından karşılandı. Eden, doğu paktı konusunda Polonya dış politikasının ne olduğunu öğrenmeye çalıştı. Ama ihtiyar Mareşal Pilsudski, bu konuya değinmek istemedi. İngilizlere, "Avrupa işlerine karışmaktansa, sömürgeleriyle uğraşmalarını" tavsiye etti. Hitlerci basın, kötü niyetlerle, her şeyden önce bu tür bilgiler veriyordu.

Albay Beck daha fazla şeyler söyledi ve ukalalık dolu soğuk bir yakınlıkla, Polonya hükûmetinin , bağımsız bir dış politika gütmek istediğini açıkladı. SSCB ve Almanya ile yapılan saldırmazlık paktları sayesinde, doğu ve batı sınırlarında barışı gerçekleştireceğini umuyordu. Polonya doğu paktını kabul edemezdi. Bu pakt, Polonya'yı belirsiz bir durum karşısında bırakıyordu. Polonya'nın komşuları ile kurduğu iyi

ilişkileri, bu paktın daha iyi duruma getireceğini ya da bozacağını kimse kestiremezdi.

Polonya hükûmetinin, Hitler ile Lipski arasında 26 Ocak 1934’te yapılmış anlaşmaya bağlı kaldığı anlaşılıyordu.

Eden, Almanya’ya komşu olmanın tedirginliğini duymaya başlamış olan bir ülkeyi de ziyaret etmeye karar verdi. Varşova’dan Prag’a gitti. Doğu paktı fikri, bu kentte, büyük bir sempatiyle karşılandı. Eden, Doğu Avrupa’nın üç başkentine yaptığı seyahatin sağladığı üç temel sorunla Londra’ya döndü. Önce, Avrupa barışının, genel güvenlik örgütlenmesi yapılmadan gerçekleştirilemeyeceğine inanmıştı. Ayrıca, Sovyet hükûmetinin “kızıl emperyalizmi” konusunda çıkarılan gürültülerin temelsiz olduğunu da açıkça anlamıştı.

Radyoda yaptığı konuşmalardan birinde şöyle dedi: “Önce, kuruluş çabası içinde bulunan bir ülkeyi ziyaret ettim. Rusya, Almanya’dan Polonya kadar büyük bir ülkeyle ayrılmış bulunuyor. Rusya’nın Polonya’ya saldıracağını düşünmek saçmadır.”

ELLİSEKİZİNCİ BÖLÜM

ÜÇÜNCÜ BİR SAVAŞ YUVASININ DOĞUŞU VE SAVAŞ KUNDAKÇILARININ YENİ GİRİŞİMLERİ (1935-1936)

II

“STRESA CEPHESİ”

1. YENİ BİR KONFERANSIN DÜZENLENİŞİ

Fransız Diplomasisinin Girişimi

Almanya’nın silahlanma konusundaki saldırgan tutumu Fransa’da kaygı uyandırıyordu. Fransız kamuoyunun demokratik unsurları, Sovyet Rusya’ya yaklaşmak ve bu ülke ile bir karşılıklı yardım paktı imzalamak gerektiğini ileri sürüyordu. Kamuoyunun etkisi altında Laval, ister istemez, Moskova’ya gitme fikrini kabul etmek zorunda kaldı. Aynı anda Fransız hükûmeti Milletler Cemiyeti’nin hemen toplantıya çağırılmasını sağladı. Toplantının açılmasından önce, Fransa, İngiltere ve İtalya arasında üçlü bir siyasal konferans yapılmasını önerdi. Fransız hükûmetinin bu önerisi kabul edildi. Kuzey İtalya’daki Stresa, konferansın yapılacağı yer olarak seçildi.

Fransız diplomasisi, bu Konferansa büyük umutlar bağlamıştı. Üç devletin, ortak çabalarıyla, Avrupa’da, barışın korunmasını güvence altına alabilecek bir cephe oluşturacağı düşünülüyordu. Ama 11 Nisan 1935’te yani konferansın açılacağı gün, İtalya’da gerçekleşen bir olay Avrupa diplomatik çevrelerini tedirginliğe sürükledi. Mussoli’nin basın organı Popolo d’Italia tehdit edici bir makale yayınladı.

Mussolini’nin Yazısı

Adını vermeyen yazar, İtalyanları, yeni Konferansa karşı “temelsiz ve düşüncesiz bir iyimserlikle” yaklaşmamaları konusunda, uyarıyordu. Makalede, Stresa’nın sonucunun, üç devletin yeni bir bildiri yayınlamasından başka bir şey olmayacağı belirtiliyordu. Ama “danışmanın, gerçekler karşısında, iradeli davranamayanların son sığınağı olduğunu” herkes biliyordu. Yine aynı makalede, “Stresa dışında” İtalya’nın yapacağı işler belirtiliyor; durum açıklığa kavuşuncaya kadar 600.000 kişinin silah altında tutulması gerektiği, birlikleri yeni silahlarla donatmanın ve güçlü hava ve deniz kuvvetlerine sahip olmanın zorunlu olduğu ileri sürülüyordu.

Herkesin tahmin ettiği gibi makalenin yazarı Mussolini’den başkası değildi. Bu, makalenin, daha da dikkat çekmesini sağlamıştı. Ayrıca, Fransız ve İngiliz diplomatları, İtalya’nın “yapacağı işlerin” çoktan gerçekleştirilmiş olduğunu da biliyorlardı. İtalya hızla silahlanıyordu. İki yüz elli bin İtalyan askerî, bir işaretle harekete geçmek üzere Habeşistan, Eritre ve Somali sınırlarında bekliyordu.

Ama Stresa’da Borrom_ Sarayı’nda yapılan Konferansta, Afrika’daki savaşın Avrupa barışı ile hiçbir ilintisi yokmuş gibi davranılıyordu.

Kibarlık Gösterileri

Uluslararası toplantıya katılan üç ülkenin hükûmet başkanları konferans için Stresa’ya geldiler. İtalya’nın temsilcileri; Mussolini, Dışişleri Bakanlığı Müsteşarı Suvich, Başbakanlık Özel Kalem Müdürü Baron Aloisi’ydi. Fransa’yı, Başbakan Flandin, Dışişleri Bakanı Laval ve Dışişleri Bakanlığı Müsteşarı Alexis Léger temsil ediyordu. İngiltere’den de Mac Donald ve Sir John Simon gelmişti.

Steresa’ya katılanların hepsi, Habeşistan’ın, İtalyan saldırısını protesto etmiş olduğunu biliyordu. Ama ev sahibi ülkeye nazik davranmak için Fransız diplomatları da İngiliz diplomatları da bu olayın sözünü etmediler. Konferansa katılanlar, Almanya’nın Versay antlaşması’nın beşinci bölümünü çiğnemesini protesto eden Fransız memorandumunu dinlemişlerdi. Ama yine de, Konferansta uzlaşmacı bir yol tutuldu. Üç devlet, Almanya’nın Versay Antlaşması’nı çiğnemesini esefle karşıladıklarını ve Hitler’in silahlanmanın sınırlanmasını kabul edeceğini umduklarını belirttiler.

İngiliz Diplomasisinin Tavrı

Önemli olan sorun, Almanya’nın bundan sonra Versay Antlaşması’nı çiğnemesi durumunda yaptırım niteliğinde bir kararın alınıp alınmayacağıdır.

İngilizler yaptırımlara karşı olduklarını açıkladılar. 15 Nisan 1935 tarihli Times’ın yazdığı gibi İngilizler, anlaşmayı çiğneyecek olanlara uygulanan yaptırımların, geri teperek, bunları uygulamaya karar veren devletleri etkilemesinden korkuyorlardı. Ayrıca, mali ve ekonomik yaptırımlar sonuç vermeyebilirdi. O zaman, askerî yaptırımlara başvurmak gerekecekti. Böyle bir perspektif İngiliz diplomasisini korkutuyordu. Her şeye rağmen saldırganla anlaşmak ve Batı savaşını önlemek gerekiyordu. İngiliz diplomasisinin Stresa’daki ve daha sonraki davranışlarını belirleyen temel görüş, işte buydu.

12 Nisan 1935’te, Stresa Konferansına katılanlar, merkezî ve doğu Avrupa ülkeleri ile yapılması öngörülen karşılıklı yardım paktı karşısında hükûmetlerinin ne gibi bir tavır aldığı üzerinde durdular. Sir Simon, Hitler’in görüşünü benimseyerek böyle bir paktın istenmeyen ve hatta tehlikeli bir şey olduğunu söyledi. Laval, Almanya’nın, karşılıklı özel

yardım sözleşmeleri imzalayan ülkelerle, çok yanlı bir saldırmazlık paktı, imzalayıp imzalamayacağını öğrenmek istiyordu.

Sir Simon bu konuda bir şey bilmediğini açıkladı. O zaman İngiliz büyükelçisi Eric Phipps aracılığıyla, Stresa'dan Berlin'e telgraf çekilerek bu konuda bilgi istendi. Çok geçmeden cevap geldi. Hitler hükûmeti bu tür sözleşmeye bir şey demiyordu, ama bunların çelişkili olduğunu düşünüyordu. Çünkü, saldırmazlık taahhütlerine güvenmeyenlerin, karşılıklı yardım sözlerine de, hiç inanmaması gerekirdi.

Habeşistan Sorunu

Laval Berlin'in cevabından memnun kalmıştı. Konferansta şöyle dedi: "Bu cevaptan, Fransa'nın Rusya ile bir karşılıklı yardım paktı imzalayabileceğini ve bunun çok yanlı bir saldırmazlık paktının gerçekleştirilmesine engel olmayacağı anlaşılıyor."[1]Konferansın nihai bildirisi üç devletin -İngiltere, Fransa ve İtalya- "Barışı tehlikeye sokacak olan tek yanlı her türlü anlaşmanın çiğnenmesine ellerindeki her araçla karşı çıkacaklarını" açıklıyordu.

"Her araç" sözü, kuşkusuz, askerî araçların dışında kalanları dile getiriyordu. Avrupa barışı, Afrika pahasına, soyut bir biçimde korunmuş gibiydi. Böylece Mussolini'nin içi rahat edebilirdi.

Popolo d'Italia'nın makalesinin yazarı, sonunda haklı çıkmıştı. Stresa'nın sonucu, genel bir bildiri yayınlamaktan başka bir şey olmamıştı. Ama Fransa ve İngiltere'nin diplomatları, amaçlarına ulaşmış gibi davranıyorlardı. İngiliz-Fransız basını, bundan böyle, "Stresa Cephesi"nin saldırganlara karşı çıkacağını ileri sürerek gürültü koparıyordu.

15 Nisan 1935'te, Milletler Cemiyeti Konseyi olağanüstü bir toplantı yaptı. Popolo d'Itaila'nın Stresa'da bir araya gelen devletlerin "irade yoksunluğu" konusunda ileri sürdüğü tahminler aynı gün birer gerçek olarak ortaya çıktı.

Her zaman olduğu gibi, Milletler Cemiyeti Konseyi'nin çalışmaları, "özel oturum"la, başladı. Habeşistan, bu oturuma, kendisini savaşla tehdit eden İtalya'dan kurtarılması için başvuruda bulunmuştu. Konsey bu toplantıda, İtalya-Habeşistan çatışmasını incelememe kararı verdi ve bu sorunun görüşmesini Mayıs ayı oturumuna bıraktı. Habeş delegesinin, Milletler Cemiyeti İtalya-Habeşistan sorununu bir karara bağlayıncaya kadar, İtalya'nın askerî hazırlıklar yapmaktan vazgeçmesini ileri süren talebi de göz önüne alınmadı. Milletler Cemiyeti Konseyi, açıkça gördüğü saldırıya, karşı çıkmak istememişti. Bu durum, Milletler Cemiyeti'nin Sovyet delegesi tarafından sert bir biçimde eleştirilmesine yol açtı. Sovyet delegesi, üyelerin, Milletler Cemiyeti'nin uluslararası taahhütlere sadık kalmasını ve Cemiyet statülerinin gerekçelerine uymalarını istedi. Ayrıca, Milletler Cemiyeti'nin, barışı sadece Avrupa'da değil başka yerlerde de koruması gerektiğini, çünkü barışın "bölünmez" bir şey olduğunu belirtti. Sovyet delegesinin Milletler Cemiyeti tarafından korunan barışın sınırlarını genişletme konusundaki önerisi Sir Simon'ın tedirginlik dolu itirazlarıyla karşılaştı. İngiliz bakanı, Times'ın 18 Nisan 1935'te belirttiği gibi, "ateşli bir tavırla" konseyin, pratik sorunlarla ilgilenmesi gerektiğini savunmuştu. Laval, Simon'ı savunmak için söz aldı. Kuşkusuz, İtalyan delegesi Baron Aloisi de aynı tutumu benimsedi. Faşist saldırganların yanında açıkça yer alan Polonya diplomasisi de barışı savunma ilkelerini hiçe saymaktan geri kalmadı.

Berlin-Roma "Mihveri" Kuruluyor

17 Nisan 1935'te, Milletler Cemiyeti, 16 Mart 1935 tarihli Alman askerî yasasının Versay Antlaşması'nın çiğnenmesi demek olduğunu belirten bir karar aldı. Uluslararası taahhütlerin, tek yanlı çiğnenmesinin, barış için büyük bir tehdit olduğunu göz önüne alan Milletler Cemiyeti Konseyi, herhangi bir devlet, gelecekte, Cemiyet'in uluslararası yükümlülüklerini

çiğnediği takdirde alınacak ekonomik ve mali tedbirleri belirten bir önerinin yazılması görevini özel bir komiteye vermek kararını aldı.

20 Nisan 1935'te Hitler hükûmeti, Milletler Cemiyeti Konseyi'nde temsil edilen devletlerin Almanya konusunda kararlar alamayacaklarını ve bu nedenle kararlarını kesinlikle reddettiğini belirtti.

Alman hükûmetinin kışkırtıcı tutumu, Mussolini'yi de yüreklendirdi. Milletler Cemiyeti'nde egemen durumda bulunan hükûmetlerin gerçekten "iradeden yoksun" olduklarına inandığı için kendi iradesini göstermeye karar verdi. Stresa ve Cenevre Konferanslarından sonra, Habeşistan'a saldırıya geçmeleri için, birliklerine emir vermesi konusunda hiçbir şey bu ülkeyi engellemiyordu.

Berlin ve Roma, birbirlerine çağrılarda bulunuyorlardı. Berlin-Roma Mihveri, Fransa'nın ve İngiltere'nin karşı koyması söz konusu olmadan dönmeye başlamıştı.

Samuel Hoare'nin Konuşması

İngiltere'deki demokratik kamuoyu çevrelerinde, hükûmetin barışı çiğneyenlere karşı eli kolu bağlı durumda seyirci kalması, memnuniyetsizlik uyandırıyor ve protestolara yol açıyordu. Muhalefet, Avam Kamarası'nda, hükûmetten, Habeşistan sorununu Mussolini'ye niçin sormadığı konusunda, cevap alabilmek için bir yıl uğraşmıştı. Mussolini de, alaycı bir tavırla, Stresa'da Habeşistan konusunda hiçbir şey söylenmemesine, herkesten daha fazla şaştığını söylüyordu. Herkes susuyordu ve Mussolini bu sessizliği, tutumunun doğru bulunduğu anlamında yorumluyordu.

Ancak 22 Ekim 1935'te, İngiltere'nin yeni Dışişleri Bakanı Sir Samuel Hoare, Avam Kamarası'nda ansızın şöyle dedi: "Stresa'da Habeşistan sorununun ele alınmadığı doğru değildir. Gerçi bu sorun resmen ele alınmamıştır ama iki delegasyonun üyeleri tarafından incelenmiştir." Bu iki

delegasyonun İngilizler ve İtalyanlar olduğu anlaşılıyordu. Sir Hoare böyle bir açıklama yapmak zorunda kalmıştı. Çünkü Muhalefet, bakanlara sürekli olarak şu soruyu yöneltiyordu: Habeşistan sorununun Stresa'da ele alınmayacağı belli olmuşken, Stresa'ya, Habeşistan sorunu uzmanları niçin gönderilmiştir?

İngiltere'nin Stresa'da Habeşistan konusunda ne gibi bir tutum benimsediğini Eden de Avam Kamarası'nda açıklamak zorunda kalmıştı. Eden, Stresa Konferansının Avrupa sorunlarını incelemek için toplandığını söyledi. Habeşistan sorunu, bundan ötürü gündeme alınmamıştı.

Eden-Lloyd George Tartışması

Üç devletin temsilcileri, Avrupa sorunları konusunda, Stresa'da bir anlaşmaya varmışlardı. Eden şöyle diyordu: "Bütün bunlardan sonra, politikasının amacının, Milletler Cemiyeti'nin yardımıyla, barışı kolektif bir biçimde savunmak olduğunu açıkça söyleyen üç devletten birinin, başka bir kıtada, bu örgütlenmeyi tehdit eden eylemlere girişeceğini düşünmek zordu."

Eden'in Avam Kamarası'ndaki açıklamasından sonra, Lloyd George ile aralarında garip bir tartışma çıktı:

"LLOYD GEORGE -Stresa'da, Başbakanımız ile Signor Mussolini arasında "Habeşistan sorunu"na ilişkin hiç bir konuşma olmadı mı demek istiyorsunuz?

"EDEN - Hiçbir resmî konuşma olmadı.

"LLOYD GEORGE - Bu soruna ilişkin herhangi bir konuşma oldu mu orada?

"EDEN - Delegasyon başkanları arasında olmadı."[2]

Parlamentodaki muhalefet, Mac Donald ve Sir Simon tarafından Cenevre'de güdülen "Saldırganı yatıştırma" politikasını eleştiriyordu. Habeşistan İtalya tarafından yenilgiye uğradıktan ve Negus[3] başkentini terk

ettikten bir ay sonra, İşçi Partisi milletvekili Attle, Avam Kamarası'nda, "Bu mutsuz yıllarda, İngiliz diplomasisinin işlediği en büyük hata bu politikadır" diyor ve şöyle devam ediyordu: "Habeşistan konusunda kendisiyle tek bir laf edilmeyen ve bu ülkeye ilişkin planlarının İngiliz hükûmetini ilgilendirmediğini düşünen Mussolini'ye niçin kabahat bulalım."[4]

Winston Churchill de İngiliz diplomasisinin tutumunu yanlış buluyordu ve şöyle diyordu:

"Kuşkusuz, davranışlarımızla, Milletler Cemiyeti'ni zayıflattık ve kolektif barış düşüncesini sakatladık. Bu politika dolayısıyla, Almanya'nın anlaşmaları çiğnemesi sadece haklı çıkarılmakla kalmadı, aynı zamanda onaylanmış da oldu. Öte yandan "Stresa Cephesi" çözülmediyse de sarsıldı..."

1 *Survey of International Affairs.* Londra, 1935. Cilt I, s. 152.

2 *Dünya politikası ve uluslararası hukuka ilişkin belgeler Derlemesi* (Dışişleriyle görevli Halk Komiserliği yayınları). Fasikül 6: Dörtlü Pakt. Silahsızlanma. Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği'nin Milletler Cemiyeti'ne girişi. Faşizmin tırmanışı (1 Ocak 1935-1 Ocak 1936 dönemi). Moskova, 1936.

3 Negus: Habeşistan Krallarına, II.Memelik'ten sonra, verilen unvan; Negus-Negesti: Kralların Kralı.

4 Schuman, *Europe on the Eve*, 1933-1939. Londra, 1940, s. 174.

2. SOVYET-FRANSIZ KARŞILIKLI YARDIM PAKTI (2 MAYIS 1935)

Laval'in Hesabı

Stresa'dan ve Milletler Cemiyeti Konseyi'nin olağanüstü oturumundan sonra, bir Fransız-Sovyet paktının yapılmasına ilişkin görüşmeler yeniden başladı. Fransa'nın demokratik çevreleri, paktın, en kısa zamanda gerçekleştirilmesi konusunda ısrar ediyorlardı. Bu, Laval'in, Moskova ile yapılan görüşmelerde büyük bir faaliyet göstermesine yol açtı. Laval'in gizli hesapları vardı kuşkusuz.

Mussolini ile başarılı bir biçimde anlaştığını düşünüyordu. Hitler de, daha sonra yapılacak bir genel saldırmazlık paktına imza atacak olanların, ikili paktlar yapmalarına itiraz etmiyor gibi görünüyordu. Ayrıca, Laval'in hesaplarına göre, Fransız Sovyet paktının imzalanması, uluslararası alanda Fransa'nın ağırlığını artıracak ve Almanya'yı, Fransız diplomasisi için avantajlı koşullar içinde anlaşmaya itecekti. Gerçekten de Laval, Almanya'yla anlaşma konusunda sürekli olarak ısrar ediyordu. De Brinon, Paris ile Berlin arasında mekik dokuyordu. Fransız Dışişleri bakanına yakın

çevreler, daha 1935 Nisanının ikinci yarısında, Laval'in, "SSCB ile yakınlaşma" konusunda Hitler'le anlaşmış olduğunu ileri sürüyorlardı. Paris'te Sovyet elçiliği ile görüşmeler yapan Laval'in yardımcıları, müstakbel Fransız-Sovyet paktına tamamen biçimsel bir nitelik vermek istiyorlardı. Bundan ötürü, paktın etkin bir barış aracı olmasını sağlayacak özellikleri bir yana atıyorlardı. Özellikle, Fransız Dışişleri bakanlığının hukuk uzmanları, saldırıya uğrayan tarafa yapılacak yardıma ilişkin kararı, Milletler Cemiyeti önünde çok karmaşık bir düzenleme prosedüründen geçirmek istiyorlardı.

Sovyet Diplomasisinin Başarısı

Sovyet diplomasisinin, Fransız-Sovyet paktını, Milletler Cemiyeti statülerinin karşısına dikmek gibi bir niyeti yoktu. Statünün, bir pakt imzalamış taraflardan herhangi biri saldırıya uğradığı takdirde, yapılacak yardıma ilişkin maddelerini, müstakbel paktın temeli olarak benimsemek istiyordu. Sovyet diplomasisi, Milletler Cemiyeti Anlaşması'nın bu konudaki ifadelerini kullanmak için, Fransızları en sonunda ikna etti. Paktın 3.maddesi şöyle diyordu: "Milletler Cemiyeti Anlaşması'nın, 12, 13 ya da 15.maddelerinde belirtilen taahhütlere karşıt olarak savaşa başvuran her Cemiyet üyesinin, öteki üyelerin hepsine karşı, ipto facto[5] bir savaş suçu işlemiş olduğunu belirten 16.maddesini göz önüne alan Fransa ve SSCB, barışçıl niyetlerine rağmen ve hiçbir kışkırtmaya girişmedikleri hâlde, Avrupa devletlerinden birinin saldırısı karşısında kaldıkları zaman, anlaşmanın 16.maddesinin uygulanması yönünde davranarak, birbirlerine hemen yardım etmeyi taahhüt ederler."

Yukarıda sözü geçen 3.maddenin tam anlamı, paktın 2 Mayıs 1935'teki imza protokolünde açıklanmıştı. Bu protokolün birinci maddesinde şöyle deniyordu:

“3.maddenin amacı, 16.madde uyarınca, Milletler Cemiyeti Konseyi’nin tavsiyeleri açıklanır açıklanmaz, tarafların birbirlerine hemen yardım etmekle yükümlü olduğunu belirtmektir. Taraflar, Konseyin, bu tavsiyeleri en kısa zamanda yapmasını sağlamak için birlikte hareket edeceklerdir. Ama Konsey, şu ya da bu sebeple, hiçbir tavsiyede bulunmazsa ya da oybirliğine varamazsa, yardım yükümlülüğü yine de yerine getirilecektir.”

Fransız-Sovyet paktının yukarıda verdiğimiz 3.maddesi ve protokolün birinci paragrafı, uluslararası diplomasinin en önemli temsilcileri tarafından, Sovyet diplomatlarının kazandığı çok önemli bir başarı olarak yorumlandı. Fransız-Sovyet paktının ve ona ilişkin protokolün, uluslararası alanda yeni bir örnek oluşturduğu söyleniyordu.

Gerçekten de, Milletler Cemiyeti’nin saldırgana karşı benimsenecek tutum ve girişilecek eylem konusunda tavsiyede bulunmadığı durumlarda, tarafların karşılıklı yardım konusunda girdikleri taahhütleri yerine getirmelerine hiçbir şeyin engel olamayacağı ileri sürülmüş bulunuyordu.

Anlaşmanın Kısıtlayıcı Maddeleri

Bununla birlikte, Fransız diplomasisi, Sovyetlerle yapılan bu pakta bazı kısıtlayıcı maddeler sokmak konusunda direnmişti.

Fransız-Sovyet paktının birinci maddesinde, bu karşılıklı yardım anlaşmasının, taraflardan birinin “Avrupa devletlerinden birinin saldırı tehdidi ya da tehlikesiyle karşı karşıya kaldığı durumda” uygulanacağı belirtilmişti. Maddeyi böyle yazdırmaya yönelen Fransız diplomasisi, kendi ülkesini, Sovyetleri Avrupa dışında bir ülkeyle, örneğin Uzak Doğu’da Japonya ile karşı karşıya getiren bir çatışmada yükümlü duruma düşmekten kurtarmış oluyordu. Fransız-Sovyet karşılıklı yardım paktının başka karmaşık durumlara yol açmamasını sağlamak isteyen Fransız diplomasisi, protokolün 2.paragrafına bir bölüm eklenmesi üzerinde de ısrar etti. Bu bölümde, paktın öngördüğü taahhütlerin, “taraflardan birinin sözleşme

gereği yükümlülükleriyle uzlaşmayan ve bundan ötürü, bu tarafı, uluslararası yükümlülüklere maruz bırakacak bir biçimde” yerine getirilemeyeceği belirtiliyordu.

Sovyet diplomasisi, Fransız hükûmetinin çekingenliğini olduğu gibi sakınganlığını da dile getiren bu ifadelere itiraz etmedi. Ayrıca, saldırıdan vazgeçmeleri durumunda, saldırgan devletlerle barışçıl bir anlaşma yapma olanağını ortadan kaldırmamak için protokolde bu konuya ilişkin bir açıklamanın yer alması gerektiğini ileri sürdü. Protokolün 4.maddesinde şöyle deniyordu: “Bu anlaşmanın imzalanmasıyla sonuçlanan görüşmelere, aslında, Avrupa’nın kuzey-batı ülkelerini, yani SSCB’yi Almanya’yı, Çekoslovakya’yı ve SSCB’nin Baltık Denizi komşusu devletleri kapsayan, bir güvenlik anlaşmasının gerçekleştirilmesi için başlanmıştı. Ayrıca, “Bu anlaşmanın yanı sıra, SSCB, Fransa ve Almanya arasında, aralarından birinin saldırısına maruz kalan taraflardan diğerine yardımı öngören, bir karşılıklı yardımlaşma anlaşması da yapılmalıdır.

Küçük Antant Üyelerinin Rolü

Yukarıda belirttiğimiz kısıtlayıcı ifadelerle dile gelen Fransa’nın kararsız tutumuna rağmen, Fransız-Sovyet paktı, gelecekte, uluslararası büyük bir önem kazanabilirdi. Uluslararası kamuoyu, bu diplomatik olayı bu açıdan değerlendiriyordu.

Küçük Antant ülkelerinin, Fransız-Sovyet paktının yapılmasına katkıda bulunduklarını herkes biliyordu. Çekoslovakya’da Beneş, Romanya’da Titulesco, Fransa ile Sovyetler arasındaki bu paktı, kendi devletlerinin güvence altına alınmasının sağlam bir kanıtı olarak görüyorlardı. Bundan ötürü, sözü geçen iki diplomat, Fransız hükûmetini, Sovyetlerle yapılan konuşmaları bir an önce bir sonuca vardırma konusunda, ikna etmeye çalışmışlardır.

Karşılıklı yardım paktı, Sovyetler Birliği ile Fransa arasında, Paris'te, 2 Mayıs 1935'te imzalandı. Bir zaman sonra da, Laval, Moskova'ya gitmek konusunda nihayet karar verebildi. Ama yola çıkmadan biraz önce, Almanya'nın Paris Büyükelçisini kabul etti. Fransız-Sovyet paktının bir Fransız-Alman yakınlaşmasını hiçbir biçimde engellemediğini söyledi. Ayrıca, Almanya ile tam ve kesin bir anlaşmaya için, gerekli olduğu zaman, Sovyetler Birliği'yle yapılan paktan hemen vazgeçilebilirdi. Fransa'nın Berlin Büyükelçisi François Poncet, Hitler'le konuşması ve bu görüşleri açıklaması için Laval'den emir aldı.

Laval'in Moskova Ziyareti

Laval, 13-15 Mayıs 1935'te Moskova'da bulundu. Fransız Dışişleri bakanı, Stalin ve Molotov tarafından kabul edildi. Görüşmelerden sonra bir Fransız-Sovyet bildirisi yayınlandı. Bu bildiride, "Her iki ülkenin diplomatik çabalarının da aynı amaca, yani "kolektif güvenlik örgütü içinde barışın korunmasına" yönelik olduğu belirtiliyordu. Ayrıca, "Fransa'nın, silahlı kuvvetlerini kendi güvenliğine denk kılacak biçimde, bir ulusal savunma politikası gütmesinin," Stalin tarafından anlayışla karşılandığı ve doğru bulunduğu da belirtiliyordu.

Aynı bildiride şunlar da söyleniyordu: "İki devletin temsilcilerini, SSCB ile Fransa arasında karşılıklı yardım paktının imzalanması, en kısa zamanda, imzalayıcıları, saldırmazlık, danışma ve saldırgana yardım etmeme ilkeleri üzerinde bir araya getirecek olan bölgesel bir Doğu Avrupa paktının gerçekleştirilmesi konusunda çaba harcamaya devam etmekten alıkoymayacaktır. Her iki hükûmet, bu konuya en uygun diplomatik yol ve yöntemleri ortaya koymak için çabalarını birbirine ekleyecektir."

5 Ipto Facto: Kaçınılmaz bir sonuç ve durumun gereği olarak.

3. SOVYET-ÇEK ANLAŞMASI (16 MAYIS 1935)

Anlaşmanın Özelliği

Fransa'dan sonra Çekoslovakya da, SSCB ile 16 Mayıs 1935'te bir karşılıklı yardım paktı imzaladı. Bu metin, temel bakımdan, 2 Mayıs 1935 tarihli, Fransız-Sovyet paktına benzer maddeleri kapsıyordu. Ama Sovyet-Çek paktının imza protokolünün ikinci paragrafına konulan cümle büyük bir önem taşıyordu. Bu cümlede şöyle deniyordu:

"Ayrıca, her iki hükûmet, karşılıklı yardım taahhütlerinin, bu paktta öngörülmüş koşullar uyarınca, saldırıya uğramış tarafa Fransa tarafından yardım edildiği ölçüde, geçerli olacağını kabul ederler."

Bu formülle, SSCB ve Fransa ile SSCB ve Çekoslovakya arasında yapılmış olan ikili paktlara, üçlü bir sözleşme niteliği kazandırılmış oluyordu. Ayrıca bu cümleyle, Sovyet diplomasisi, Almanların Çekoslovakya'ya saldırması durumunda, Fransızların, Fransız-Çek ittifak anlaşmasının taahhütlerini yerine getirmekten kaçınarak saldırıya uğrayana, Sovyetlerin yardım etmesini bir zorunluluk hâline getirebilmeleri olanağını da ortadan kaldırmış oluyordu.

Beneş ve Laval Moskova'da

Paktın imzalanmasından sonra Beneş Moskova'ya bir ziyaret yaptı. Beneş ile Sovyet hükûmeti sorumluları arasında yapılan görüşmeden sonra, Sovyetler Birliğinin ve Çekoslovakya'nın, "evrensel bir güvenliğin kurulmasına, bunun kolektif olarak örgütlenmesine ve barışın bölünmezliği ilkesi üzerinde temellenmesine" olağanüstü önem verdikleri açıklandı.

Sovyet-Çek paktı, her iki tarafça da, geciktirilmeden onaylandı. Onaylamaların sunulması, Beneş Moskova'dayken 6 Haziran 1935'te gerçekleştirildi. Fransız-Sovyet paktının onaylanması bakımından ise, Laval'in durumu biraz farklılık gösteriyordu. Çünkü, Fransız anayasası uyarınca, paktın sadece Cumhurbaşkanı tarafından onaylanması gerekiyordu. Ama Laval bu basit onaylamayı açıkça geciktirdi; karmaşık bir parlamento prosedürünün işe karışması konusunda ısrar etti. Böylece, paktın önce Dışişleri bakanlığı parlamento komisyonu tarafından incelenmesi, daha sonra da, Milletvekilleri ile senatörler tarafından tartışılması gerekiyordu. Laval, onaylama olayının çok önemli ve yüce bir şey olduğu bahanesini ileri sürerek, Fransız-Sovyet paktının yürürlüğe girmesini geciktiriyordu. Laval'in, bu anlaşmayı, Almanya ile pazarlık ederken daha kazançlı çıkmak için kullanılacak bir kâğıt parçasından başka bir şey olarak görmediği her gün biraz daha iyi anlaşılıyordu. Fransız ve Sovyet genel kurmayları arasında görüşmelerin kısa bir süre içinde yapılması için Moskova'da görüş birliğine varılmıştı. Laval, bu taahhüdün yerine getirilmesini önlemek için bütün gücüyle çalışıyordu. Böyle bir işbirliğini istemediği ve Hitler'in hoşnutsuzluğuna yol açacak her şeyden kaçınmak niyetinde olduğu açıkça görülüyordu.

Laval'in Polonya'daki Temasları

Parise gitmek üzere Moskova'dan ayrılan Laval, Varşova'ya uğradı. Amerikalı tarihçi M.F.Schumann'ın anlattığına göre, Laval, Kızıl Ordu bir gün Çekoslovakya'ya ya da Fransa'ya yardım etmek zorunda kalırsa, Polonya'dan geçmek zorunda kalmayacağı konusunda anlaştı. Bu açıklamalar, Laval'in, aslında, Fransız-Sovyet paktına, karşılıklı bir askerî yardımı sağlaması bakımından değil, Almanya ile Sovyetler arasında bir yaklaşmanın gerçekleşmesini önlemek açısından ihtiyacı olduğunu ele veriyordu. Laval'in Almanya'ya yaklaşma eğiliminde olduğu da her gün biraz daha fazla açığa çıkıyordu. 18 Mayıs 1935'te Laval, Fransız hükûmetinin temsilcisi olarak, Krakov'da Mareşal Pilsudskin'in cenaze törenine katılıyordu. Alman hava kuvvetleri komutanı Goering'le de orada karşılaştı. İki saat boyunca, Laval ve Goering, tam bir gizlilik içinde konuştular. Bu görüşmeden sonra Laval, kendinden her zamankinden daha memnun ve kendine her zamankinden daha güvenli olarak Paris'e döndü. Roma, Berlin ve Varşova'da prestiji gittikçe artıyordu. Moskova ile olan ilişkisi bakımından ise, Fransız-Sovyet paktını imzalamış ve böylece demokratik kamuoyunu eleştiriler yapamayacak duruma sokmuş olması dolayısıyla, memnunluk duyuyordu. Ama öte yandan, Sovyetlerle gerçekleştirdiği karşılıklı yardım paktının temel maddelerini Beck ve Goering'le anlaşmaya vardığı için geçersiz duruma düşürmüş bulunuyordu.

İngiliz Diplomasisi Sahnede

İngiliz diplomasisi, Fransa ile Sovyetler arasındaki ilişkilerin pekişmesini kuşkuyla izliyordu. Laval'in Moskova'ya gitmesinden önce, İngiliz Dışişleri bakanlığı, Fransa ile SSCB arasında yapılmış paktla ilgili, ayrıntılı bilgi edinmek konusunda çaba harcamıştı. 26 Nisan 1935'te, Sir Simon, Paris'teki İngiliz Büyükelçisine şu telgrafı çekiyordu: "Laval'e, İngiltere'nin, Fransa'yı Almanya'ya karşı açılacak bir savaşa sürükleyecek ve Locarno paktının 2.maddesine aykırı davranacak bir duruma düşürecek

bir anlaşma imzalamaya yönelmiş görmekten endişe duyduğunu açıkça söylemek yerinde olur.” Büyükelçi Sir Clark da ertesi gün Sir Simon’a telgrafla şöyle cevap veriyordu: “Laval’i görmek olanaksız. Ama M.Léger (Dışişleri bakanlığı genel müsteşarı) ile konuştum. M.Léger, İngiliz hükûmetinin kaygılanmaması gerektiğini; Fransız hükûmetinin, anlaşma yapmasının koşulu olarak, Milletler Cemiyeti’nin bütün ilkelerine ve Locarno Anlaşması’na saygı duyulmasını ileri sürdüğünü söyledi.”

Bu sırada, Fransa’nın demokratik çevreleri anti faşist bir halk cephesinde birleşiyorlardı. Komünistler, sosyalistler ve sosyalist radikaller, Sovyetlerle karşılıklı yardım paktının gerçekleştirilmiş olmasını, Almanya ile İtalya’nın saldırgan emellerine set çekecek biricik olanak gibi görüyorlardı. Gerçekten de Hitler Almanya’sının ve Mussolini İtalya’sının temsil ettiği gittikçe artan tehlike karşısında Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği, yeni bir dünya savaşını önleyecek tedbirleri önermek için ortaya çıkan biricik uluslararası güçtü.

Nitekim Sovyetler ülkesinin otoritesi her gün biraz daha artmakta ve belirginlik kazanmaktaydı. Sadece İsviçre, Hollanda, Portekiz gibi küçük Avrupa devletleri Sovyetler Birliği’ne karşı inatçı ve anlamsız bir uzaklık politikası izlemeye devam etmekteydiler. Avrupa dışındaki belli başlı ülkelerse Moskova ile çoktan normal diplomatik ilişkiler içine girmişlerdi.

Özetlemek gerekirse: Sovyet hükûmeti tarafından barış ve kolektif güvenlik sorunları konusunda izlenen tutarlı, dürüst ve cesur politika ile savaş kışkırtıcılarını ortaya çıkarmakta gösterdiği sürekli etkinlik, bütün dünyadaki ilerici insanların Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği için derin bir sempati duymalarına yol açmaktaydı.

4. ALMAN DİPLOMASİSİNİN BİR CASUSLUK ÖRGÜTÜ HÂLİNE GELİŞİ

İngiltere'de Telaş

Fransız-Sovyet karşılıklı yardım paktının imzalanışı, İngiliz kamuoyundaki gerici kesimde müthiş bir telaş uyandırmıştı. Bolşeviklerin Avrupa'da yine etkili olmaya başladıkları yolunda söylentiler kaplamıştı ortalığı yeniden. Hükûmet, İngiltere'yi bu tehlike karşısında savunmasız ve yalnız bırakmakla, suçlanmaktaydı[6] Ve tabi ki aynı çevreler, Almanya ile hemen bir dostluk anlaşması yapılmasını istemekteydiler.

Nitekim Birinci Dünya Savaşı sırasında Lloyd George'un sekreterliğini yapmış olan Lort Lothian, 1935 yılının Mayıs ayı başlangıcında, Berlin'deki Amerikan büyükelçisi Dodd'a yolladığı bir mektupta, Müttefiklerin Almanya ile bir anlaşmaya varmaları hâlinde bütün güçlüklerin çözülebileceğini ispatlamaya çalıştı.

Şöyle diyordu Lort, bu mektubunda:

"Japonya ile Almanya'ya uluslararası politika sahnesinde daha sağlam bir yer vermek kaçınılmaz bir zorunluluktur. Her iki ülke de gerek kudretleri,

gerekse gelenekleri bakımından böyle bir yeri fazlasıyla hak etmektedirler [7].”

“Bütünsel Casusluk” ve “Balayı Gezileri”

Aynı dönemde Hitler’in ajanlarının tüm Avrupa ülkelerinin başkentlerinde yoğun bir etkinlik içinde olduklarına tanıklık etmekteyiz.

Nitekim Kurt Riess’in “Bütünsel Casusluk” adlı kitabında anlattığı gibi, 1934 yılı sonunda kurulan yeni casusluk sistemi şu hizmet kesimlerinden oluşmaktaydı:

1. Savaş Bakanlığı’na bağlı casusluk bürosu. Bu büro, ilkin gayrı resmî, çok geçmeden de resmî olarak, albay Nicolai tarafından yönetilmekteydi.
2. Yurt dışında yerleşik Almanları örgütleme bürosu. Bu büroyu, Bohle yönetmekteydi.
3. Himmler ve Heidrich başkanlığında çalışan, Gestapo’ya bağlı yurtdışı casusluk bürosu.
4. Alfred Rosenberg’in yönetimi altındaki, Nasyonal-Sosyalist Parti dış politika bürosu.
5. Dışişleri bakanlığına bağlı ve Ribbentrop’la başyardımcısı Canaris tarafından yönetilen Özel Büro.
6. Propaganda bakanlığına bağlı ve Goebbels’le Esser tarafından yönetilen yurtdışı tanıtma bürosu.
7. Ekonomi bakanlığına bağlı yurtdışı ilişkiler bürosu. Bu büroyu, resmen istifa ettikten sonra dahi, aslında hep Dr. Schacht yönetmiştir.
8. General Von Epp’in başında bulunduğu sömürgeler bürosu.

Bütün bu organlar, Genel Bağlantı Merkezi’nden emir almaktaydılar. Örgütün ruhu, bu merkezdi [8]. Dolayısıyla da, Almanya’yı resmen temsil eden eski diplomasi örgütü, tamamen ikinci plana itilmiş durumdaydı.

1935 Mayıs’ında, yani Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği, Fransa ve Çekoslovakya arasında karşılıklı yardımlaşma paktlarının imzalanışından

hemen sonra Goering, Balkan ülkelerini ve Macaristan’ı kapsayan, büyük bir “balayı” gezisine çıktı. Aynı anda Hess de İsveç, Norveç ve Danimarka’yı kapsayan bir geziye başlıyordu. Bütün bu diplomatik ziyaretlerin ereği apaçıktı: Hitler’in ajanları, böylece oluşan “karşılıklı yardımlaşma paktları sistemi”nin yaygınlaşmasını önlemek istiyorlardı. Onlara göre, söz konusu sistemin kuruluş amacı Almanya’yı tam bir “kuşatma” altına almaktı.

İlginç Bir Belge

11 Haziran 1935 sabahı, liberal eğilimli İngiliz gazetelerinden Manchester Guardian, Goebbels tarafından, yurtdışındaki Alman basın organlarına verilen gizli talimatı açıkladı.

Söz konusu belgede, özellikle şu satırlar yer almaktaydı:

“Alman politikasına düşen görev, ülkemizin barışçı bir yol izlemekte olduğu ve uluslararası anlaşmalara katılmaya hazır bulunduğu izlenimini yaratmaktır. Almanya bugün yalnızlaştırılmış durumdadır ve kuşatılma tehlikesiyle karşı karşıyadır. Silahlanmış bir Almanya öbür ülkeler için bir çekim merkezi hâline girecektir. Ve bu hedefe ulaşabilmek için başvurulacak en pratik yollardan biri, bolşevizme karşı, bir haçlı seferi fikrini öne sürmektir.”

Yurtdışında yayınlanan üç yüzü aşkın Alman basın organı doğrudan doğruya Goebbels’ten emir almakta ve sürekli Nazi propagandası yapmaktaydılar. Yurtdışındaki Alman ajanlarının başına, Alman casusluk örgütünün ünlü kurucusu Albay Nicolai getirilmişti.

Himmler ve Heidrich tarafından yönetilen Alman gizli polisi de boş durmamakta ve yurtdışındaki etkinliğini durmadan yoğunlaştırmaktaydı. Dünyanın dört bir köşesinde her gün, sayıları 25 bini aşan casus ve ajanlar, Gestapo’nun emriyle siyasal, askerî ve ekonomik bilgi topluyorlardı. Ve

bütün bu bilgiler, yakın gelecekteki büyük savaş için vazgeçilmez bir malzeme hazinesi oluşturuyorlardı.

Alman sınırları dışında kurulmuş olan yasal nasyonal-sosyalist örgütlerin etkinliği de durmadan gelişmekteydi. Bohle'nin yönetiminde dört yüze yakın büyük birlikle her türden binlerce Verein (dernek), okul ve kurs, yurtdışında, yine Bohle'nin deyişiyle, "Führer'in fikirlerinin misyonerleri" olarak çalışıyorlardı.

Koenigsberg Konferansı

1935 yılının Haziran ayı sonunda, yurtdışında yaşayan Almanların temsilcileri Koenigsberg'de toplandılar. Bunlar arasında Letonya ve Lituanya'da yaşayan Almanların tam yetkili temsilcileri de vardı.

Bu Konferans sırasında, geniş komşu ülke topraklarını -bu arada özellikle Baltık devletlerine ait toprakları- "Büyük Almanya"nın sınırları içinde gösteren harita ve kartpostallar dağıtıldı üyelere.

Naziler, bir yandan Amerika Birleşik Devletleri'nde de etkinlik hâlindeydiler. Radyo ile turizm büroları Amerika'daki ajanların emrine verilmişti. Birleşik Devletlerde yürütülen Hitlerci propagandanın ilk örgütleyicilerinden biri, Nasyonal-Sosyalist partinin resmî organı durumundaki Völkischer Becbachter'in New York muhabiri olan Kurt Ludecke idi.

Birleşik Devletlerdeki nasyonal-sosyalist örgütün merkez bürosu, "Yeni Almanya'nın Dostları" adını taşıyordu ve New York'taki Alman konsolosluk binasının içinde çalışıyordu.

Bu dönemde dikkati çeken bir başka önemli nokta da faşist Alman ajanlarının "Norddeutsche Lloyd" ve Hapag" şirketlerine ait gemilerle; turist, tüccar, doktor, berber, hatta manikürcü kılığına bürünerek sürekli bir akın hâlinde Amerika Birleşik Devletleri'ne doluşmuş olmalarıdır.

Canaris Sahnede

Yeni Alman casusluk örgütünün etkinlik alanına sadece Avrupa ülkeleriyle Birleşik Amerika değil, bütün dünya ülkeleri girmekteydi. Nitekim Münih'te kurulmuş olan ve General von Epp tarafından yönetilen Reich Sömürgeler Bürosu, Almanya'nın Afrika'daki eski sömürgelerinde yoğun etkinlik göstermekteydi.

Gerçekten de von Epp ve Alman Dışişleri bakanlığı, daha 1934 yılının sonundan başlayarak İspanyol Fas'ına ve Tanca'ya kimi tüccar, kimi teknisyen kılığıyla ajan sokmaya koyulmuşlardı. Von Ribbentrop dışişleri bakanlığına atandıktan sonra da başyardımcısı Canaris, hemen kolları sıvayacak ve sadece eski Alman sömürgelerinde değil, Afrika'daki Fransız sömürgelerinde de konsolosluklar kuracaktı.

Yine aynı dönemde Alman dışişleri bakanlığı, Yakın Doğu'da ve öbür Asya ülkelerinde de etkin bir casusluk örgütü kurmuştu. Özellikle İran'a sayısız denebilecek kadar çok "tüccar" ve "bilgin" yollanıyordu.

Özel kurs görmüş kalifiye casuslar, çoğu Asya ülkelerinde konsolos yardımcısı ve hatta konsolos olarak görev yapmaktaydılar. Bu arada ünlü arkeolog Max Oppenheim, dDşişleri bakanlığındaki Yakın Doğu masasının başkanlığına atanmıştı. Yakın Doğu'daki Alman casusluk örgütünü o yönetmekteydi.

Oppenheim, dikkat ve çabasını özellikle Arap ülkeleri üzerinde yoğunlaştırdı: İngilizlere karşı oldukları bilinen kabile reislerine uçaklar dolusu silah ve radyo yollatmaya girişti. Ayrıca çoğu Alman radyo istasyonları Arapça yayın yapmaya başladılar. Bunun yanı sıra Arapça olarak basılan kitap ve gazeteler de Arap ülkelerine sürekli ve parasız olarak gönderilmeye başlandı.

Alman Casuslarının Güney Amerika'daki Yoğun Etkinlikleri

Hitlerciler, bütün dünyayı fetih planları çerçevesinde, Güney Amerika ülkelerine de büyük umut bağlamışlardı. Örneğin Hitler, Rauschning'e şöyle diyordu bir gün:

"Güney Amerika'ya sadece para ve inisiyatif vermekle yetinmeyeceğiz; bütün o ülkeleri, aynı zamanda, kendi dünya görüşümüz doğrultusunda yeni baştan eğiteceğiz [9]."

Nitekim çok geçmeden Güney Amerika'daki belli başlı sanayi işletmelerinin, ticari kuruluşların ve bankaların hiç de küçümsenmeyecek bir bölümü Almanya'nın denetimi altına geçmiş bulunmaktaydı.

Öte yandan Arjantin'le Peru'ya, bu ülkelerin ordularında öğretmen olarak çalışmak üzere Alman subayları yollanmaktaydı. Von Ribbentrop, Güney Amerika ülkelerindeki bütün Alman büyükelçilik ve konsolosluk kadrolarının özel olarak yetişmiş "diplomat"larla donatılmasını emretmişti.

Hamburg'da kurulan Latin Amerika Enstitüsü -ki doğrudan doğruya Rosenberg'in yönetimindeydi-, Güney Amerika'ya düzenli olarak mühendis, mimar, doktor ve bilim adamı göndermekte; ayrıca da bütün Güney Amerika ülkelerinde sanat sergileriyle konserler düzenlemekte, kitaplıklar açmaktaydı.

Güney Amerika'nın Rio de Janerio, Montevideo, Buenos Aires, La Paz, Bogota vs. gibi büyük başkentlerinin hepsinde, Bohle tarafından yönetilen casusluk örgütünün genel karargâhları vardı; ve bu örgüte bağlı ajanlar, genel olarak, büyükelçiliklerle konsolosluklarda ataşe sıfatıyla çalışmakta, dolayısıyla da diplomatik dokunulmazlık hakkından yararlanmaktaydılar.

Sadece Arjantin'de, 1935 yılında, en önemli gazetelerden on ikisi doğrudan doğruya Hitlercilerin kontrolü altındaydı ve sürekli şekilde faşizm propagandası yapmaktaydılar. Faşist yayınlar, giderek daha da artacak ve yoğunlaşacaktı.

Hitlerci "Barışçılık" Anlayışına Yeni Bir Örnek Daha

Faşist Alman ajanları dünyanın bütün her yerinde etkinliklerini aralıksız sürdürüp böylece Almanya'yı yakın gelecekteki büyük savaşa son hızla hazırlayadursun, öte yanda Hitler de asıl amacını gizlemek için, durmadan "barış"tan söz etmekteydi.

Nitekim Führer, 21 Mayıs 1935 günü, Almanya'nın öbür devletlerle olan ilişkilerini sözüm ona düzenlemek üzere hazırladığı 13 maddelik "barış programı"nı açıkladı. Hitler bu programda, Almanya'nın Lituanya hariç bütün komşularıyla ikili saldırmazlık paktları imzalamaya hazır olduğunu bildiriyor; ama karşılıklı yardım paktları imzalamayı kesinlikle reddediyordu.

Yine aynı programda Büyük Devletlere bir "manevi silahsızlanma" önerisinde bulunan Hitler, bir "askerî ittifak" olarak nitelediği Sovyet-Fransız anlaşmasına şiddetle saldırmaktaydı. Ama aynı Hitler, bu "barış programı"nı açıklamadan hemen bir kaç gün önce, Versay Barış Antlaşması'nı bir kez daha rahatça çiğneyerek, her biri 250 tonluk on iki deniz altının yapım emrini imzalamıştı.

6 Benito Mussolini, *The Fall of Mussolini, His own story.* New York, 1948, s. 165.

7 *Dünya politikası ve uluslararası hukuka ilişkin belgeler Derlemesi* (Dışişleriyle görevli Halk Komiserliği yayınları). Fasikül 6: Dörtlü Pakt. Silahsızlanma. Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği'nin Milletler Cemiyeti'ne girişi. Faşizmin tırmanışı (1 Ocak 1935-1 Ocak 1936 dönemi). Moskova, 1936.

8 *Frankfurter Allgemeine Zeitung* gazetesi, 10 Ocak 1935 tarihli sayı, s. 1, "Roma anlaşmalarında beklenebilecek olumlu sonuçlar" başlıklı yorum.

9 *Berliner Tegebiatt* gazetesi, 10 Ocak 1935 tarihli sayı, s. 1, "Roma'nın zaferi" başlıklı yorum.

5. İNGİLİZ-ALMAN DENİZ ANLAŞMASI (18 HAZİRAN 1935)

Anlaşmanın Ana Maddeleri

Hitler'in yeni deniz altı yapımı için verdiği emir, elbette gizli kalmayacak ve yabancı ajanlar tarafından hemen öğrenilecekti.

Ama Führer'in sözüm ona "barış" çağrısı, gerici İngiliz çevrelerinde yine de sempatiyle karşılandı. 22 Mayıs 1935 tarihli Times gazetesinde şu satırlar yer almaktaydı örneğin:

"Sağduyu sahibi her insan, Hitler programında açıklanan maddelerin, Almanya ile öbür devletler arasındaki ilişkilerin barışçı bir şekilde düzenlenmesi yolunda gerekli temel adımları meydana getirdiğini kabul edecektir."

İngiltere'de böyle bir havanın esmesinden yararlanan Hitler, Londra ile Berlin arasındaki dostça ilişkileri daha da pekiştirmek üzere, Dışişleri bakanını hemen İngiliz başkentine gönderecekti.

Londra'ya Alman Deniz Kuvvetleri'nin temsilcisi olarak giden Ribbentrop, daha önceden "olağanüstü ve tam yetkili büyükelçi" unvanıyla

donatılmış bulunmaktaydı.

Von Ribbentrop'un Hitler'e bilgi vermek ve talimat almak üzere Berlin'e yaptığı iki yolculuktan sonra, İngiliz-Alman Deniz anlaşması 18 Haziran 1935 günü Londra'da imzalanacaktı. Bu anlaşma gereğince Büyük Britanya hükûmeti, Hitler'in temel talebine uyarak, "Alman savaş gemilerinin toplam tonajının, bütün İngiliz İmparatorluğu'na ait savaş gemilerinin toplam tonajının, %35'i oranında olması"nı kabul ediyordu. Ayrıca, başka bir devletin deniz savaş gücünde olağanüstü bir artış meydana geldiği takdirde, bu oran da arttırılacaktı.

İngiltere, o dönemde toplam 1.201.700 tonluk bir savaş donanmasına sahipti. Dolayısıyla da, anlaşma hükümlerine göre Almanya, kendi savaş donanmasını 420.600 tona yükseltme olanağına kavuşuyordu. Oysa Almanya o çağda, çoktan modası geçmiş gemiler hesaba katılmaksızın, sadece 78.600 tonluk bir donanmaya sahipti. Yani Büyük Britanya hükûmeti Almanya'ya savaş gemilerinin tonajını tam 342.000 ton daha arttırma hakkını tanımış olmaktaydı.

Versay Barış Antlaşması, bilindiği gibi, Almanya'nın deniz altı yapmasını ve edinmesini yasaklamıştı. Bu sorun da İngiliz -Alman Deniz anlaşması sonucunda revizyondan geçirilmiş oluyordu. Büyük Britanya deniz altı filosu tonajının %45'i oranında bir deniz altı filosu yapma hakkını elde etmekteydi Almanya. Ayrıca anlaşma hükümlerinden birine göre Almanya eğer bu sınırları aşma zorunluluğunu duyarsa, bu kararını İngiltere hükûmetine bildirmekle yetinecekti. Böylece Almanya'nın deniz altı filosunu istediği ölçüde arttırmasını engelleyen hiç bir şey kalmıyordu ortada.

Fransa'nın Tepkisi ve İngiliz Hükûmetinin Cevabı

İngiliz-Alman Deniz anlaşması, aslında, Versay Barış Antlaşması'nın ikili çiğnenmesinden başka bir şey değildi elbette. Nitekim bu anlaşmanın

imzalanması, Fransa’da tam bir öfke patlamasına yol açtı: Çünkü bu kez Versay Barış Antlaşması sadece Hitler Almanya’sı tarafından değil, aynı zamanda bu antlaşmanın belli başlı garantör (güvence vermiş) devletlerinden biri olan İngiltere tarafından da çiğnenmekteydi.

Görüldüğü gibi İngiliz-Alman Deniz anlaşması, İngiliz diplomasisinin, Hitlerci Almanya karşısında ve Büyük Britanya bakımından büyük önem taşıyan denizler konusunda, uğradığı büyük bir yenilgiyi meydana getiriyordu. Burada karakteristik olan bir başka nokta da, Büyük Britanya Dışişleri Bakanlığı’nın kendi müttefiklerinin fikrini almaya gerek duymaksızın böyle bir anlaşma yapabilmiş oluşudur.

Nitekim Lortlar Kamarası’nın 26 Haziran 1935 günkü toplantısında İngiltere Hava Kuvvetleri bakanı Londonderry, İngiliz-Alman anlaşmasının zorunluluğunu şu gerekçelerle ispatlama yoluna gitmiştir:

“Biz İngilizler, gerçek olguları göz önünde tutan, pratik bir ulusuzdur. Öyle düşünmekteyiz ki Londra bildirisinde sözü edilen genel düzenlemeye ulaşmanın en iyi yolu, savaş gemileri yapımındaki rekabeti ebediyen sürdürüp gitmek değil, Almanya ile yapılacak anlaşmalar aracılığıyla, bu ülkenin almayı tasarladığı kararları tehlikesiz kılmaya çalışmaktır... Ve biz, bunu yaparken, öbür devletlere de büyük bir hizmette bulunduğumuzdan son derece eminiz [10]”

Böylece Londra’da, Versay Barış Antlaşması’nın temel hükümleri göz göre göre çiğnenerek, Alman savaş donanmasının sonsuza dek büyütülmesi meşrulaştırılmış oluyordu. Gerçekten de Alman deniz kuvvetleri bu sayede hemen hemen Fransız donanmasıyla eşit hâle gelmekteydi. Bir önemli farkla: Almanlar, teknik bakımından, çok daha ilerdeydiler.

Özetlemek gerekirse, 1935 yılı dolarken bir nokta belirginlik kazanmış bulunmaktadır: Başta İngiliz, hemen ardından da Fransız diplomasileri tarafından izlenen uzlaşmacı politika, saldırganları ve savaş kundakçılarını yüreklendirmekten başka hiç bir işe yaramamaktadır. Bu arada faşist İtalya, uluslararası barışı açıkça çiğneme yoluna sapan ilk saldırgan olacaktır.

10 Paul-Boncour, *Entre deux guerres: Souvenirs sur la troisiéme République*. Paris, 1945-1946. Cilt I: Les Lendemains de la victoire (1919-1935 dönemi).

6. İTALYA-ETİYOPYA SAVAŞI

İngiliz Diplomasisinin Etiyopya Konusundaki Tavrı

Bir İtalya-Etiyopya savaşı tehlikesinin ciddilik kazanmasıyla beliren sorun, 7 Haziran 1935 günü Avam Kamarası'nda sert bir şekilde tartışılmıştır. İşçi Partisi milletvekillerinden Attlee, Büyük Britanya hükûmetinin bu çatışmaya hemen müdahale etmesini ısrarla isteyen, bir konuşma yapmıştır söz konusu toplantıda [11].

O dönemde İngiliz kabinesinin kuruluşunda kısmi bir değişiklik olmuştu. Dışişleri bakanlığından ayrılan Sir John Simon, Avam Kamarası'nın lideri durumuna gelmişti. Sir Simon'ın yerine getirilmesi söz konusu edilen Eden ise, Dışişleri için henüz pek genç gerekçesiyle, Milletler Cemiyeti'ne ilişkin işlerle görevli Devlet bakanı olarak atanmıştı. Böylece başbakan Baldwin, Dışişleri Bakanlığının başına eski dostu Sir Samuel Hoare'yi getirme olanağına kavuşmuştu.

Sir Hoare genellikle bütün tartışmalı uluslararası sorunlarda uzlaşmacı tavrı, özellikle de İtalya'ya belirli ödünler verilmesi gerektiğini savunması ile ün yapmıştı.

1935 Hazıranının sonlarında Eden, resmî görevle Roma’ya gitti. Amaç, Mussolini ile anlaşmak ve İtalyan Diktatörünün Etiyopya ile savaştan vazgeçmesini sağlamaktı.

Eden, buz gibi karşılanacaktı Roma’da[12] Ve bütün uzlaşma girişimleri başarısızlıkla sonuçlanacaktı. Ve Büyük Britanyalı diplomat İtalyan başkentinden ayrılır ayrılmaz, bütün faşist basın İngiltere’ye karşı başlatmış olduğu kampanyayı daha da yoğunlaştırdı.

Pahalı Bir Dostluk ve “Beşler Komitesi”

Dönüşte Paris’e uğradı Eden: Hiç değilse Fransa’dan bu konuda bir destek sağlayabileceğini umuyordu. Ama Laval’in İtalya sorunu üzerinde çok farklı kişisel düşünceleri vardı. Dolayısıyla Eden’e hiç bir vaatte bulunmadı[13].

7 Haziran 1935 gününden beri Fransa başbakanıydı Laval. Mussolini ile ilişkilerini de hızla pekiştiriyordu. Nitekim iki ülkenin deniz ve hava kuvvetleri temsilcileri Paris’le Roma arasında mekik dokumaktaydılar.

Temmuz içinde de Fransız Genelkurmay başkanı General Gamelin, İtalyan mareşali Badoglio’yu ziyaret etti. Yine aynı ay içinde bu ziyareti iade eden İtalyan Mareşali anlaşıldığı kadarıyla, Etiyopya’da başlatılmak üzere olan askerî harekâttan meslektaşını haberli kılmıştı. Nitekim bu dönemde sağcı Fransız basınının, İtalya lehinde yoğun bir kampanyaya giriştiğine tanıklık ediyoruz.

Hiç şüphe yok ki Fransız sağının bu dostluğu Mussolini’ye pahalıya mal oldu. Bu konuda şöyle yazıyor A.Simone:

“Fransa Dışişleri Bakanlığı’nın önde gelen yetkililerinden biri, bir gün bana, İtalya-Etiyopya savaşı öncesinde Fransa’daki sağcı basına ve çeşitli faşist örgütlere Mussolini’nin ajanları tarafından yüz otuz beş milyon franktan fazla para dağıtıldığını açıkça söyledi” [14]

Bu arada Etiyopya hükûmeti de boş durmuyordu, pek doğal olarak. Gerçekten de Addis Ababa, Milletler Cemiyeti'ne sürekli çağrıda bulunmakta; ve bu uluslararası örgütten koruma ve yardım beklediğini bütün dünya kamuoyuna açıklamaktaydı.

Örneğin Milletler Cemiyeti'ndeki Etiyopya delegesi, örgütün 1935 yılı Eylülündeki genel toplantısında söz alarak ülkesinin ciddi bir savaş tehdidi altında bulunduğunu kanıtlarıyla bildirdi ve Milletler Cemiyeti statüsünde bu duruma ilişkin olarak yer alan 15.maddenin hemen uygulanmasını istedi.

Bütün bu ısrarlı çabalar sonucunda Milletler Cemiyeti Konseyi beş üyeden kurulu bir Komite seçecektir. Söz konusu Komite'nin görevi, İtalya-Etiyopya anlaşmazlığını barışçı bir çözüme ulaştırma yollarını aramaktır.

Beşler Komitesi, kendilerine Paris, Londra ve Roma tarafından verilen belgeleri temel almış ve bir öneri hazırlamıştır. Bu öneri, öz olarak, Etiyopya'nın İtalya'ya bir dizi ödün vermesini istemektedir.

11 *Frankfurter Allgemeine Zeitung* gazetesi, 12 Ocak 1935 tarihli sayı, s. 1, "Fransa Dışişleri Bakanının çok önemli bir açıklaması" başlıklı haber. Ayrıca, bkz.: Aynı tarihli Pravda, Le Temps ve Times gazeteleri.

12 *Münchener Zeitung* gazetesi, 14 Ocak 1935 tarihli sayı, s. 1, "Führer'in zaferi" başlıklı yorum.

13 *Nord-Schleswigche Zeitung* gazetesi, 14 Ocak 1935 tarihli sayı, s. 1, "Führer'den yeni adımlar beklemekteyiz" başlıklı yorum.

14 William L. Shirer, Berlin Diary, *The Journal of a Foreign Correspondent, 1934-1941*. New York, 1941, s. 26.

7. LAVAL-HOARE MÜZAKERELERİ VE SOVYETLER BİRLİĞİNİN İTALYA-ETİYOPYA ÇATIŞMASINDAKİ TAVRI

Ortak Karar

Bütün bunlar oladursun, Sir Samuel Hoare ile Laval, İtalya’ya karşı yürütecekleri genel tutum konusunda çoktan anlaşmışlardı. İki ülke yetkilileri, çelişkili bir anlaşmaya varmış bulunuyorlardı aslında: Mussolini’nin Etiyopya’daki fetih girişimlerini engellemeyeceklerdi. [15]

Ayrıca, sırf zevahiri kurtarmış olmak için de olsa, Sir Hoare Fransız meslektaşına İtalya’ya karşı yaptırım uygulama zorunluluğunu kabul ettiklerinin resmen açıklanmasını önermişti [16].

İngiltere Dışişleri bakanı o sıralarda iç politikaya ilişkin kaygılarının da etkisi altında bulunmaktaydı: Yeni bir seçim vardı önlerinde; ve hükûmet, barışı korumaya kararlı olduğunu ispatlamak zorundaydı kendi kamuoyuna. Bunun için de, saldırgan İtalya’ya karşı ekonomik ve mali yaptırımlar uygulamaya hazır olduğunu açıklaması gerekmekteydi [17]

Büyük Britanya Dışişleri bakanının önerisi Fransa Başbakanı tarafından kabul edilmedi değil. Edildi. Yalnız Laval'in bir küçük koşulu vardı: Tasarlanan yaptırımların İtalya'ya elle tutulur en ufak bir zarar vermemesi gerekiyordu.

İki diplomat en sonunda şu karara vardılar: İtalya'ya askerî planda hiç bir yaptırım uygulanmayacaktı. Ayrıca İtalya denizden abluka altına alınmayacaktı. Ve... ve Süveyş kanalı, Etiyopya'daki İtalyan kuvvetlerine silah taşıyan İtalyan gemilerine kapanmayacaktı!..

Fransız diplomasisi, Laval ile Hoare arasındaki bu gizli anlaşmayı Roma'ya dostça haber vermekten geri kalmayacaktı hiç şüphesiz...

Öngörülen yaptırımlar İtalya bakımından hiç bir ciddi tehdit taşımadığı ve sadece bir gösteri niteliğine bürünmüş olduğu hâlde Mussolini yine de öfkelenmişti [18]

Hitler'in Girişimi

Ne var ki Mussolini de Hitler de, Fransa ve İngiltere ile açıktan açığa bir dalaşma için vakti henüz erken bulmaktaydılar.

Bu sırada, 2 Ekim 1935 günü Büyük Britanya Dışişleri Bakanlığı, Laval'e bir haber ulaştıracaktı: Hitler, Sir Eric Phipps'e İtalya-Etiyopya anlaşmazlığı konusunda kesin bir tarafsızlık güdeceği konusunda güvence vermişti [19]

Kendi yönünden İtalya da, Paris büyükelçisi Cerutti aracılığıyla, İtalya'nın kendisine karşı uygulanması tasarlanan yaptırımlara savaşla cevap vermeyeceğini ve bir "savunma politikası" izleyeceğini bildiriyordu Laval'e [20]

Bu açıklama, Laval'le Sir Hoare'ın işini belirli biçimde kolaylaştırmaktaydı: Gerçekten de bu durumda Fransız ve İngiliz diplomasileri, saldırgana karşı gerekli yaptırımları uygulayacaklarını

rahatça ilan edebilirlerdi; çünkü söz konusu yaptırımlar, gerçekte, Mussolini'nin Etiyopya'yı fetih planlarını hiç bir şekilde engellemiyordu.

Savaş Başlıyor

Nitekim İtalyan kuvvetleri, 4 Ekim 1935 günü Etiyopya topraklarına girdiler.

Bunun, hiç bir şekilde kışkırtılmamış, düpedüz bir saldırı olduğu herkes için belliydi. Nitekim bütün demokratik ülkelerde kamuoyu, Milletler Cemiyeti statüsü tarafından öngörülmüş olan yaptırımların İtalya'ya hemen uygulanması konusunda ağır bir baskıya girişti [21]

Nitekim Büyük Britanya hükûmeti hemen Paris'e başvurarak, kendisi İtalya'ya karşı Milletler Cemiyeti statüsünün 16.maddesinin uygulanmasını istediği takdirde Fransız hükûmetinden destek görüp görmeyeceğini sordu[22]. Cevap 5 Ekim 1935 günü Fransa'nın Londra Büyükelçisi Corbin tarafından getirilecekti: Fransız hükûmeti, söz konusu yaptırımların uygulanmasını bunları zorunlu gören devlete bıraktığını ve tarafsız bir gözlemci olarak kalma yolunu seçtiğini bildirmekteydi [23]

Büyük Britanya hükûmeti buna, Fransa'nın bu tavrı karşısında İngiltere'nin Locarno Paktı çerçevesi içinde üstlenmiş bulunduğu yükümleri yerine getiremeyeceği şeklinde bir cevap verdi.

Hemen etkisini gösterecekti bu tehdit. Nitekim 18 Ekim günü Fransa'nın Londra büyükelçisi Corbin, bu durumda Milletler Cemiyeti statüsünün 16.maddesinin İtalya'ya uygulanması konusunda yapılacak girişimlerin Fransız hükûmeti tarafından destekleneceğini bildirecekti İngiltere hükûmetine.

Paris'ten gelen bu resmî cevap, bir parça da, Milletler Cemiyeti Konseyi tarafından 7 Ekim 1935 günü kabul edilen ve İtalya'yı saldırgan sayan, dolayısıyla de bu ülkeye karşı ekonomik ve mali yaptırımların hemen

uygulanması gereğini ileri süren kararın bir sonucuydu[24]. Nitekim iki gün sonra Konsey'in bu önerisi Milletler Cemiyeti genel Asamblesi'nin onayına sunulmuş ve onaylanmış bulunmaktaydı.

Bunun üzerine Genel Asamble bir Koordinasyon Komitesi kuracaktı. Ve söz konusu Komite de, Milletler Cemiyeti üyesi bütün hükûmetler için şu yükümlülüklerin yerine getirilmesini isteyecektir.

1. İtalya'ya silah teslimatını durdurmak.
2. İtalya'dan yapılan her türlü ithalata ara vermek.
3. Belirli birtakım ikincil hammaddelerin İtalya'ya ihracını yasaklamak.
4. İtalya'ya, şekli ne olursa olsun, kredi açmamak.

Petrol ve kömür gibi İtalya bakımından temel önem taşıyan ana hammaddelere yaptırım uygulanmıyordu. Askerî konularda da söz konusu değildi yaptırım. Nitekim Mussolini'nin askerleri Süveyş kanalından geçmeye devam etmekteydiler.

Roma'nın Protestosu ve Sovyet Notası

Faşist İtalyan hükûmeti, 11 Kasım 1935 günü Milletler Cemiyeti'ne bir nota göndererek, İtalya'ya uygulanan ekonomik ve mali yaptırımları protesto etmiştir. Söz konusu, Milletler Cemiyeti Konseyi'nin ve Genel Asamblesi'nin almış bulunduğu, kararın haksız ve temelsiz olduğu ileri sürülmekteydi[25]

Fransız ve İngiliz hükûmetlerinin cevap notaları, uzlaşmacı bir tonda kaleme alınmıştı: Yaptırımların "zorlayıcı koşullar sonucunda" uygulamaya konulduğunu bildiriyorlardı Londra ile Paris; aynı zamanda da, "şu şayan-ı teessüf çalışma"nın bir an önce hâlledilmesi arzusunda bulunuyorlardı.[26]

Sovyet hükûmeti ise, verdiği cevapta, Milletler Cemiyeti tarafından bütün üyelere olduğu gibi kendisine de empoze edilmiş bulunan yükümlülüklerden kaçınmayacağını bildirmekte ve şöyle demekteydi:

“Sovyet hükûmeti, “Etiyopya’nın bir istisna meydana getirdiği ve dolayısıyla da Milletler Cemiyeti tarafından bütün öbür üyelerine tanınan haklardan yararlandırılmaması şeklindeki tezi” en temel dürüstlük gereklerine aykırı görmektedir. Sovyet hükûmetinin görüşüne göre Milletler Cemiyeti’nin bütün üyeleri, saldırıya uğradıkları anda her türlü soy, ırk ve din farkından bağımsız olarak eşit haklardan yararlanmalıdırlar [27].”

Ayrıca Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği Merkez Yürütme Komitesi’nin 10 Ocak 1936 günü yaptığı toplantıda konuşan Molotov, şöyle diyecekti:

“İtalya-Etiyopya savaşı patlak verdiği sırada her türlü emperyalizmden arınık ve sömürge politikasına özgü hiç bir hedef gütmeyen bir tek devlet varsa, o da Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği’dir [28]”

Ve Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği Başbakanı, şöyle bağlıyordu sözlerini:

“Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği, bu tutumunu saptarken, sadece ve sadece, bütün Milletler Cemiyeti üyelerinin ortak ve kendiliğinden edinilmiş olan bağımsızlık ve hak eşitliği ilkelerine bağlı kalmıştır. Ve inanmıştır ki söz konusu ilke, bütün öbür Milletler Cemiyeti üyeleri için olduğu kadar Etiyopya için de geçerlidir [29]”

Molotov, Milletler Cemiyeti’nin temel ilkesini, bu ilkeyi unutan kurucularına, böylece hatırlattıktan sonra, Sovyet hükûmetinin kararını şu sözlerle dile getirmekteydi:

“Dolayısıyla da Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği hükûmeti, Etiyopya’nın bağımsızlığını ve hak eşitliğini çiğneyecek ya da hatta zedeleyecek hiç bir girişimi ve eylemi, bu girişim ya da eylemler ister doğrudan doğruya Milletler Cemiyeti’nden, ister tek tek kapitalist devletlerden gelsin, desteklememeye karar vermiş bulunmaktadır [30]

15 *Foreign Affairs* dergisi, Eylül 1934 sayısı, s. 32, “Almanya’da yenilik var” başlıklı yazı.

16 *Dünya politikası ve uluslararası hukuka ilişkin belgeler Derlemesi* (Dışişleriyle görevli Halk Komiserliği yayınları). Fasikül 6: Dörtlü Pakt. Silahsızlanma. Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği’nin Milletler Cemiyeti’ne girişi. Faşizmin tırmanışı (1 Ocak 1935-1 Ocak 1936 dönemi). Moskova, 1936.

17 Oswald Dutch, *Hitler’s 12 Apostles*, New York, 1940, s. 72.

18 Versailles Antlaşmasının 168.Maddesi şöyle diyor: “Ne tür olursa olsun, silah, cephane ve savaş gereçlerinin yapımı, Başlıca Müttefik Devletlerinin bildiği ve kabul ettiği yerlerde bulunan fabrikalarda gerçekleştirilebilir ve bunların sayısı aynı devletler tarafından belirlenir.”

19 Winston Churchill, *While England Slept*, s. 13. 128.

20 William ve Martha Dodd, A*mbassador Dodd’s Diary,* 1933-1936, New York, 1941, s. 197.

21 *Deutschland-England,* 1933-1939. Die Dokumente des Deutschen Friedens, s. 50.
22 William L.Shirer, Berlin Diary. *The Journal of a Foreign Correspondent,* s. 27.
23 1915-1919 yıllarında doğumlardaki azalış askere alınanların sayısının birden bire azalmasına yol açmıştı. 1935'te 21 yaşında olan ve askere alınan gençlerin sayısı 180.000'di. Oysa 1936'dan 1939'a kadar bu sayı ancak 120.000'e ulaşıyordu. 1915'ten itibaren Almanya'da bazı özel tedbirler alındığı için (hamile kadınlara yardım, vb.) böyle bir düşüş görülmedi.
24 Dodd William ve Martha Dodd, *Ambassador Dodd's Diary,* s. 231.
25 *Times*, 10 Nisan 1935.
26 Fr.Schumann, *Europe on the Eve*, New York, 1940, s. 135.
27 *Pravda,* 30 Ekim 1935.
28 *Times*, 6 Nisan 1936.
29 *Daily Telegraph and Morning Post*, 2 Mayıs 1935 tarihli sayı, s. 1, "Hükûmet uyuyor mu?" başlıklı yazı.
30 William ve Martha Dodd, *Ambassador Dodd's Diary,* s. 241.

8. LAVAL-HOARE ANLAŞMASI (9 ARALIK 1935)

Petrol Ambargosu Kararı

Bu arada İtalyan silahlı kuvvetleri Etiyopya'ya karşı başlatılan saldırıyı sürdürmekteydiler elbette. Ve üstün İtalyan ordusunun ağır baskısı altında bunalan Etiyopya birlikleri ülkenin içine doğru çekiliyorlardı.

Etiyopya halkının son derece eşitsiz koşullar altında bağımsızlığını korumak için verdiği bu kahramanca mücadele, demokratik ülkelerdeki bütün halk yığınlarının içten sevgisini ve saygısını kazanmıştı. Ve bütün emperyalist devletlerin hükûmetleri, bu durumu ister istemez göz önüne almak zorunda kalacaklardı çok geçmeden.

Nitekim en sonunda da, petrol ambargosunu gerektiren yaptırımların uygulanması sorunu getirildi Milletler Cemiyeti gündemine. Gerçekten de 12 Aralık günü, İtalya'nın petrol ihtiyacının %74,5 kadarını karşılayan on devlet yani Arjantin, Hollanda, Irak, Hindistan, Yeni Zelanda, Romanya, Siyam, Çekoslovakya, Finlandiya ve Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği, saldırgan İtalyan devletine karşı petrol ambargosunu uygulamaya karar verdiklerini açıklayacaklardı.

Mussolini, bu yaptırımlar sorununun kendisi için tehlikeli bir hâl aldığını kavramıştı tabi. Dolayısıyla da hemen Hitler ve Laval'den destek istedi [31]

Ayrıca Almanya'nın Paris Büyükelçisi, Laval'in bu konuda İngiltere diplomasisine karşı ağırlığını koymasını da talep etmişti[32]. Nitekim Laval'in önerisi üzerine, Sir Samuel Hoare yeniden Paris'e gelecekti.

Laval bu görüşmede, Büyük Britanya Dışişleri bakanını, İtalya'ya uygulanacak yeni yaptırımların Avrupa'da bir genel savaşa yol açabileceğine inandırmak için çaba harcamıştı. Fransa Başbakanına göre İtalya, Akdeniz'deki İngiliz donanmasına saldırabilirdi.

Ve... Laval'e göre Fransa böyle bir durumda Büyük Britanya'yı destekleyemezdi: Çünkü Akdeniz'deki Fransız limanlarının dokları, büyük İngiliz savaş gemilerinin yanaşabileceği ölçüde değildiler [33]

Tek gerekçe buydu, evet!

Ve... bu gerekçe, Sir Hoare tarafından hemen kabul edildi!

Zaten Fransız gazetecisi Geneviève Tabouis'nin anlattığına bakılırsa Büyük Britanya Dışişleri bakanı Sir Samuel Hoare, daha 1935 yılının Ekim ayında, Milletler Cemiyeti Konseyi'nin olağan toplantısında, İtalyan hükûmetiyle bir anlaşmaya varmak için zemin yoklamaktaydı.

Kaldı ki, Gazeteci Geneviève Tabouis'nin anlattığına göre İngiliz Dışişleri bakanı Samuel Hoare Milletler Cemiyeti'nin 1935 Ekimindeki genel toplantısında İtalya ile bir antlaşma yapmak üzere zemin yoklamakla görevlendirilmiş de bulunmaktaydı.

Yine Geneviève Tabouis'nin anlattığına göre İtalyan diplomatı Kont Grandi'ye, özel bir konuşmada şöyle demişti:

"Büyük Britanya hükûmetinin faşizme saldırmak ya da herhangi bir abluka hareketine girişmek gibi bir niyeti kesinlikle yoktur. İngiliz hükûmeti hele hele askerî alanda yaptırımlar uygulamayı hiç mi hiç aklından geçirmemektedir [34]

Besbelliydi ki Sir Hoare, İngiltere'nin İtalya ile uzlaşmaya hazır olduğunu belirtmek istiyordu Kont Grandi'ye.

Samuel Hoare İstifa Ediyor

Laval-Hoare müzakereleri, yeni bir "yatıştırma" planının hazırlanıp yürürlüğe konması zorunluluğunun kabul edilmesiyle sonuçlanacaktı. Açıkçası, Negus'tan istenen şunlardı –ve bunları, İngiltere ile Fransa üstelik de barış adına istiyorlardı!–:

- Tüm Ogaden eyaletinin İtalya'ya bırakılması.
- Tigre ve Harrar eyaletlerinin doğu kısımlarının İtalya'ya bırakılması.

Buna karşılık İtalya'dan, Fransız ve İngiliz hükûmetleri, Etiyopya'ya, Güney Eritre'de Aseb'de denize açılacak daracık bir şerit sağlamayı vaat etmesini istemekteydiler. [35]

Ama Fransa, Cibuti-Addis Ababa demiryolu üzerinde kesin ayrıcalıklı haklar elde etmiş olduğu için, söz konusu şerit, Times gazetesinin deyişiyle, "ancak develerin geçmesine yarayan bir koridor [36]" olmaktan öteye geçemeyecekti tabi...

Bu anlaşmayı tamamlamak üzere önerilen son bir madde daha vardı: Negus'un İtalyan danışmanlarla iş görmesi ve İtalya'ya belirli birtakım ekonomik ayrıcalıklar tanıması gerekmekteydi [37]

Laval-Hoare anlaşması 9 Aralık 1935 günü imzalanmıştır. Taraflar anlaşmanın metnini elden geldiğince geç yayınlamak konusunda da anlaşmışlardı; ama anlaşmanın özü, ilgili çevrelerce hemen öğrenilecekti.

Nitekim anlaşma Fransa, İngiltere ve Amerika Birleşik Devletleri'nde kamuoyunun derin öfkesiyle karşılanacaktı [38]. 16 Aralık 1935 günü de Etiyopya İmparatoru, uluslararası yükümlülüklerini açıkça çiğneyen bir saldırganı âdeta ödüllendiren bu anlaşmayı, protesto ediyordu.

Bütün bu gelişmeler sonucunda Büyük Britanya Dışişleri bakanı Sir Samuel Hoare istifa etmek zorunda kaldı: Baldwin, şiddetli muhalefeti yatıştırabilmek amacıyla, dostunu feda etmişti[39]. Ve söz konusu anlaşmanın kendi bilgisi dışında yapıldığını ileri sürmüştü İngiliz Başbakanı: Dediğine göre, anlaşmanın yapılmasından hemen önceki pazar günü, Paris'te Laval'le müzakere hâlinde bulunan Samuel Hoare ile temas kuramamıştı!

Oysa aynı İngiliz hükûmetinin Etiyopya üzerine yayınladığı "Beyaz Kitap"ta, Roma ve Addis Ababa'daki Büyük Britanya diplomatik

temsilcilerine Laval-Hoare önerilerinin her iki tarafça kabulünü sağlamak için girişimde bulunmak üzere 10 Aralık 1935 günü resmî talimat verildiği yazılıydı[40]. Ve siyasetle ilgili bütün herkesin bildiği bir gerçek daha vardı ortada: Hiç bir Dışişleri bakanı, Başbakanının onayını almaksızın böylesine ciddî taahhütlere giremezdi.

Laval'in İstifası

Laval-Hoare anlaşması, Fransız Ulusal Meclisi'nde de şiddetli eleştirilere yol açtı. Ama Laval hiç umursamadı bunları. Herhangi bir açıklama yapmaktan özenle kaçınmakta ve elindeki bütün olanakları seferber ederek İtalya'ya yaptırım uygulanmasını geciktirmeye çalışmaktaydı[41]

Bu arada başvurduğu çarelerden biri de, satın almış olduğu gazeteler aracılığıyla yoğun bir propaganda kampanyasına girişerek "yaptırımların uygulanması demek savaş demektir" sloganıyla kamuoyunu ürkütmek ve sindirmekti [42]

Petrol konusunda İtalya'ya yaptırım uygulanmasının her sözü geçişinde Paris'teki İtalyan büyükelçisi Cerutti, uzun bir ziyarette bulunuyordu Laval'e[43]. Ve Fransız Dışişleri Bakanlığı'nın özel kalem müdürlüğü salonunda Büyükelçiyi bekleyen gazeteciler, Cerutti'nin Laval'le görüşmeden son derece memnun çıktığını bildirmekteydiler okurlarına.

Aslında Hoare-Laval anlaşması, ancak İtalya ve Etiyopya tarafından kabul edildikten sonra açıklanacaktı[44]. Ama Laval'in hesabı tutmadı: İki gazeteci, Echo de Paris'den Pertinax'la Oeuvre'den Geneviève Tabouis, anlaşmanın tam metnini ele geçirmeye başaracak ve yayınlayacaklardı.

Bu belgenin yayınlanması Fransa'da büyük bir öfke patlamasına yol açtı. Öyle ki Laval, Ulusal Meclis'ten güvenoyu istemek zorunda kaldı; ve ancak yirmi oyluk bir çoğunluk sağlayabildi [45]

Bu arada Halk Cephesi'ni (Front Populaire) oluşturacak olan güçler, gittikçe biraz daha pekişmekteydiler. Fransız kabinesinin geleneksel desteği yitirdiği belliydi artık. Nitekim Laval 1936 yılının Ocağında istifa etmek zorunda kalacaktı. Ama Fransız hükûmeti, genel yönelim bakımından, pek de farklı olmayacaktı.

Gerçekten de Laval'in yerine hükûmeti kurmakla görevlendirilen Albert Sarraut, tamamıyla yeteneksiz kişilerden oluşan bir hükûmetle iş başına gelecekti. Dışişleri Bakanlığına Flandin atanmıştı. Ve ilk yaptığı iş, Etiyopya konusunda Laval'in tutumunu benimsemek oldu. Üstelik Flandin bu alanda yalnız da kalmayacaktı: Kabinede, saldırganlara karşı "yatıştırıcı bir uzlaşma" politikası uygulanması gerektiğine inanan başka bakanlar da vardı [46]

Bu siyasal tutum, pek doğal olarak, Roma-Berlin "eksen"inin pekişmesiyle sonuçlanacaktı. Nitekim öyle oldu. Buna karşılık Fransa ile İngiltere arasındaki ilişkiler de gittikçe soğuklaşacaktı. Uluslararası durum, savaş kundakçılarının son derece işine gelen bir hâl alıyordu.

31 Kurt Riess, *Espionnage total,* Voienizdat, 1945, s. 84.
32 *Dünya politikası ve uluslararası hukuka ilişkin belgeler Derlemesi* (Dışişleriyle görevli Halk Komiserliği yayınları). Fasikül 6: Dörtlü Pakt. Silahsızlanma. Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği'nin Milletler Cemiyeti'ne girişi. Faşizmin tırmanışı (1 Ocak 1935-1 Ocak 1936 dönemi). Moskova, 1936.
33 *Daily Telegraph and Morning Post* gazetesi, 27 Haziran 1935 tarihli sayı, s. 1, "Lord Londonderry uzlaşma öneriyor" başlıklı yazı.
34 *Dünya politikası ve uluslararası hukuka ilişkin belgeler Derlemesi* (Dışişleriyle görevli Halk Komiserliği yayınları). Fasikül 6: Dörtlü Pakt. Silahsızlanma. Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği'nin Milletler Cemiyeti'ne girişi. Faşizmin tırmanışı (1 Ocak 1935-1 Ocak 1936 dönemi). Moskova, 1936.
35 *Il Corriere della Sera* gazetesi, 29 Haziran 1935 tarihli sayı, s. 1, "Kırılmasını istemiyorsanız işimize burnunuzu sokmayın" başlıklı yazı.
36 *Dünya politikası ve uluslararası hukuka ilişkin belgeler Derlemesi* (Dışişleriyle görevli Halk Komiserliği yayınları). Fasikül 6: Dörtlü Pakt. Silahsızlanma. Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği'nin Milletler Cemiyeti'ne girişi. Faşizmin tırmanışı (1 Ocak 1935-1 Ocak 1936 dönemi). Moskova, 1936.
37 André Simone, *Les hommes qui ont trahi la France.* Paris, 1945, s. 110.
38 William L.Shirer, Berlin Diary: *The Journal of a Foreign Correspondent, 1934-1941.* New York, 1941, s. 26.
39 *Daily Telegraph and Morning Post* gazetesi, 29 Eylül 1935 tarihli sayı, s. 1, "Sir Samuel Hoare'un yeni bir önerisi" başlıklı yazı.
40 *Dünya politikası ve uluslararası hukuka ilişkin belgeler Derlemesi* (Dışişleriyle görevli Halk Komiserliği yayınları). Fasikül 6: Dörtlü Pakt. Silahsızlanma. Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği'nin Milletler Cemiyeti'ne girişi. Faşizmin tırmanışı (1 Ocak 1935-1 Ocak 1936 dönemi). Moskova, 1936.

41 *Il Corriere della Sera* gazetesi, 30 Eylül 1935 tarihli sayı, s. 1, “Duce’nin tepkisi” başlıklı yazı.
42 William L.Shirer, Berlin Diary: *The Journal of a Foreign Correspondent, 1934-1941*. New York, 1941, s. 72.
43 *Dünya politikası ve uluslararası hukuka ilişkin belgeler Derlemesi* (Dışişleriyle görevli Halk Komiserliği yayınları). Fasikül 6: Dörtlü Pakt. Silahsızlanma. Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği’nin Milletler Cemiyeti’ne girişi. Faşizmin tırmanışı (1 Ocak 1935-1 Ocak 1936 dönemi). Moskova, 1936.
44 *Daily Telegraph and Morning Post* gazetesi, 5 Ekim 1935 tarihli sayı, s. 1, “İtalya’ya boyun eğmek. Olmak mı, olmamak mı?” başlıklı yazı.
45 *L’Humanité* gazetesi, 5 Ekim 1935 tarihli sayı, s. 1, “Çirkin Oyun” başlıklı yazı.
46 *Dünya politikası ve uluslararası hukuka ilişkin belgeler Derlemesi* (Dışişleriyle görevli Halk Komiserliği yayınları). Fasikül 6: Dörtlü Pakt. Silahsızlanma. Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği’nin Milletler Cemiyeti’ne girişi. Faşizmin tırmanışı (1 Ocak 1935-1 Ocak 1936 dönemi). Moskova, 1936.

ELLİDOKUZUNCU BÖLÜM

DEMOKRATİK AVRUPA HÜKÛMETLERİNİN “MÜDAHALE ETMEME” POLİTİKASI (1935-1937)

I

AMERY DOKTRİNİNDEN MONTREUX KONFERANSINA

1. NİÇİN TARAFSIZLIK

İngiltere'deki "Tarafsızlıkçılar" ve "Yalnızlaşmacılar"

İngiltere'de sadece "barışseverler" değil, "yalnızlaşma" (izolasyon, tecrit) politikasını savunanlar, yani öbür ülkeler arasındaki çatışmalara hiç bir müdahalede bulunulmamasını sağlamaya çalışanlar da savaş kundakçılarına büyük bir hizmette bulunmuşlardır.

İngiliz "yalnızlaşmacıları", her şeyden önce Büyük Britanya'nın bir Avrupa ülkesi olmadığını, dolayısıyla da Anakara devletleriyle hiç bir ortak çıkarı bulunmadığını öne sürmekteydiler. Bu doktrinin peygamberi durumundaki Amery şunları söylüyordu:

"Fransızlar ve Almanlar gibi bir Avrupa yurttaşı olamaz İngilizler. Avrupa Birliği'nde bizim yerimiz yoktur. Bizim Avrupa'ya karşı sürdürmek zorunda olduğumuz politika şöyle özetlenebilir: Anakarada olup bitenlerden yakamızı sıyırmak, kendimizi yalnızlaştırmak. Ama bu konuda bir tek ihtiyat kaydı da koymadan edemeyiz: Dower (Dover Boğazı) yakınlarında girişilecek saldırı olayları karşısında hareketsiz kalmamamız gerekir [1]."

Ve şöyle sonuçlandırıyordu sözlerini Amery:

“Havadan gelen tehlikenin gittikçe artması, İngilizleri savunma tedbirleri almaya zorlamaktadır. Evet. Ama bu, Büyük Britanya’nın her çatışmaya karışması gerektiği anlamına gelmez katiyen! Oysa, Avrupalılar tarafından savunulan “kolektif barış ilkesi” bizim her çatışmaya karışmamızı gerektirecek niteliktedir[2].”

Başkan Roosevelt’in Tavrı

Aynı politikayı izleme gereği, Amerika Birleşik Devletleri’ndeki “yalnızlaşmacılar” tarafından da savunulmaktaydı. Ve bu anlayıştan yana olanlar, Amerikan siyasal çevrelerinde çoğunluktaydılar.

Gerçekten de o dönemde Birleşik Amerika’da, faşist saldırganların özgür dünya halkları üzerinde yarattığı tehlikeyi gerçek boyutlarıyla kavrayan pek az insan vardı. İşte bu ender insanların başında, başkan Roosevelt’i saymak gerekir.

1935 yılında Birleşik Devletlerde bir “tarafsızlık yasası” kabul edilmiştir. Bu yasa gereğince, savaş hâlinde bulunan ülkelere silah, cephane ve herhangi bir savaş gereci satımı yasaklanmıştı[3]. Söz konusu yasak, ayrıca, savaşan ülkeler dışında, savaşmayıp da o savaşan ülkelere silah aktarabilecek olan ülkeler için de geçerliydi. Ve hangi ülkenin, “resmen savaş” ilan etmiş olmasa bile, “savaş hâlinde olduğuna karar vermek”, doğrudan doğruya Başkanın yetkisindeydi.

Nitekim başkan Roosevelt, İtalya ile Etiyopya’nın “savaş hâlinde” bulunduklarına karar verecek ve bu ülkelere “tarafsızlık yasası”nın uygulanmasını isteyecekti. Yasayı asıl İtalya’ya karşı uygulamaya niyetliydi Başkan. Özel olarak da Amerikan yurttaşlarına, savaş hâlindeki bu iki ülkeye ait gemilerde geziye çıkmamalarını öğütledi. Etiyopya’nın öyle hatırı sayılır bir deniz gücü olmadığına göre, bu öğüdün anlamı açıktı!..

Ne var ki 1936 yılının Şubat ayında Amerikan Kongresi, başkan Roosevelt’in isteklerine karşı çıkarak, tarafsızlık yasasında bazı temel

değişiklikler yapacak; bu arada da, yasanın yürürlük süresini uzatacaktı [4].

Kongre'nin yeni kararı, savaşan ülkelere silah ve cephane satımını yine yasaklıyordu. Ve savaş süresince Amerikan gemileri tarafından söz konusu ülkelere savaş malzemesi taşınması da yasaktı yine. Ama Kongre, "Amerika Amerikalılarındır." diyen ünlü Monroe doktrinine dayanarak, tarafsızlık yasasının Amerika dışındaki ülkelerle savaşa giren Amerika ülkelerine uygulanmamasına karar vermişti.

Bir Teşhis

Altı yıl sonra Amerika Birleşik Devletleri'nin resmî temsilcilerinden biri olan Dışişleri Bakanlığı müsteşarı Welles, tarafsızlık yasasının sonuçlarını değerlendirirken, söz konusu yasayı ciddi bir hata olarak nitelemekte ve bu konuda şunları yazmaktaydı:

"Amerikan halkı son Dünya Savaşı'ndan sonra, genel barışın korunup sürdürülmesi yolunda, belli bir sorumluluk payını pekâlâ üstlenebilirdi. Yeni bir savaşı öngörmek ve önlemek amacıyla kurulmuş olan uluslararası örgüte katılmak suretiyle yapabilirdi bunu. Ama Amerikan halkı bu sorumluluğa katılmak istemedi... Tartışma götürmez temel çıkarlarımıza karşı kör kaldık. Nitekim işte bunun için kavrayamadık ki kurulu düzenin korunup sürdürülmesinde sorumluluk yüklenmekle ve böyle bir tavrın ister istemez getireceği riskleri göze almakla, aslında halkımızın demokratik ideallere olan bağlılığını pekiştirmiş ve çocuklarımızla torunlarımızı atalarının katlanmak zorunda kaldıkları fedakârlıklardan esirgemiş olacaktık... [5]."

Ve sözlerini şöyle sonuçlandırıyordu Amerikalı diplomat Welles:

"Gerek önderlerimiz, gerekse halkımızın büyük çoğunluğu Birinci Dünya Savaşı'nı izleyen yıllarda eski çağın karakteristiği olan ilkel taşra politikasına bel bağladılar: Geçmişte bunca yararını gördükleri bu politikanın yeni çağda da işlerini göreceğini sanıyorlardı: Ama dünya

tepeden tırnağa değişmiş bulunuyordu artık. Ve şimdi biz, kendi miyopluğumuzun acı meyvelerini devşirmekteyiz [6]."

1 *Dünya politikası ve uluslararası hukuka ilişkin belgeler Derlemesi* (Dışişleriyle görevli Halk Komiserliği yayınları). Fasikül 6: Dörtlü Pakt. Silahsızlanma. Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği'nin Milletler Cemiyeti'ne girişi. Faşizmin tırmanışı (1 Ocak 1935-1 Ocak 1936 dönemi). Moskova, 1936.

2 *Dünya politikası ve uluslararası hukuka ilişkin belgeler Derlemesi* (Dışişleriyle görevli Halk Komiserliği yayınları). Fasikül 6: Dörtlü Pakt. Silahsızlanma. Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği'nin Milletler Cemiyeti'ne girişi. Faşizmin tırmanışı (1 Ocak 1935-1 Ocak 1936 dönemi). Moskova, 1936.

3 *Daily Telegraph and Morning Post* gazetesi, 13 Kasım 1935 tarihli sayı, s. 1, "Söz birliği var ama niyet birliği de var mı?" başlıklı yazı.

4 *Pravda* gazetesi, 23 Kasım 1935 tarihli sayı, s. 1, "İtalyan notasına beklenen cevap verildi" başlıklı haber.

5 V.Molotov, *Yazılar ve Söylevler,* 1935-1936. Moskova, 1937, s. 176.

6 V.Molotov, *Aynı yapıt*, s. 177.

2. ALMANYA LOCARNO ANLAŞMALARINI ÇİĞNEMEYE HAZIRLANIYOR

Yeni Alman Planı

Batı Avrupa'nın en güçlü devletleri tarafından ciddi bir direnişle karşılaşmayan, tam tersine, söz konusu devletlerin müdahale etmeme ve tarafsızlık politikasından büyük yarar gören savaş kundakçıları, tasarılarının gerçekleşmesine ket vuran son engelleri de ortadan kaldırmaya girişiyorlardı.

Bu engellerin en büyüklerinden biri de Locarno anlaşmalarıydı.

Şöyle ki:

Locarno anlaşmalarının getirdiği koşullar Almanya'nın batı sınırlarını tahkim etmesini yasaklıyordu; oysa Hitler'in Doğudaki fetih planlarını rahatça gerçekleştirebilmesi bakımından Batı'yı güvence altına alması gerekliydi. Arkalarında tahkim edilmemiş ve askerden arındırılmış bir Ren vadisi bulunan Alman orduları Avusturya, Çekoslovakya, Polonya ve Sovyetler Birliği'ne karşı rahatça hücuma geçemezlerdi elbette. Dolayısıyla da Hitler diplomasisinin belli başlı çabalarından biri, Ren üzerinde, Alman

kuvvetlerinin arka yanını güvence altına alacak bir askerî baraj kurmak olacaktı [7]. Ve Locarno anlaşmalarının açıkça çiğnenmesi anlamına gelen bu tavır, Fransa'nın güvenliği bakımından kesin bir tehlike meydana getiriyordu.

Ama bu gerçeğe rağmen Hitler hükûmeti, ne Baldwin'in, ne Sarraut ile Flandin'in ve hele ne de Mussolini'nin yeni Alman planına ciddi ve kararlı bir şekilde karşı çıkamayacaklarından emindi [8]. Ayrıca Berlin, Sovyet-Fransız anlaşmasının İngilizler üzerinde yaptığı soğuk duş etkisini de, kendisi bakımından bir atu olarak hesaba katıyordu [9]

Nitekim Locarno anlaşmalarının çiğnenmesini mazur göstermek için, Fransız-Sovyet paktının söz konusu anlaşmaların temel hükümleriyle bağdaşmadığını öne sürmeye hazırlanıyordu Almanlar. Gerçekten de Hitler, 21 Şubat 1936 günü kabul ettiği Fransız gazetecisi Jouvenel'e, Almanya'nın Fransa ile bir yaklaşıma hazır olduğunu söyledikten sonra Sovyet-Fransız anlaşmasının böyle bir yaklaşma için ciddi bir engel meydana getirdiğini ileri sürüyor ve şöyle diyordu:

"Bende derin üzüntü uyandıran bu anlaşma, yeni bir durum yaratmaktadır. Siz Fransızlar, ne yaptığınızın farkında mısınız kuzum? Sadece kendisi için yarar sağlamak amacıyla büyük Avrupa halklarını birbirlerine düşürmekten başka bir şey istemeyen bir devletin oyununa geliyorsunuz [10]

Bir Konuşma

Aslında Alman hükûmeti, Fransız-Sovyet paktına katiyen ciddi şekilde önem vermemekteydi [11]. Bu husus, Amerika Birleşik Devletleri'nin Berlin büyükelçisi Dodd'un çeşitli Alman diplomatlarıyla yaptığı görüşmelerden de anlaşılmaktaydı. Nitekim Dodd, 29 Şubat 1936 günü von Neurath'la yaptığı bir konuşmada Almanya'nın Milletler Cemiyeti'ne geri dönme

olasılığı sorununa dokunmuştu. Alman Dışişleri bakanı böyle bir olasılığın daima düşünülebileceğini belirttikten sonra, şu anlamlı cümleyi ekleyecekti:

- Yalnız bir koşulumuz var: Batılı devletlerin sömürgelerimizi geri vermeleri [12]

Koşulları bununla bitmiyordu Almanların: Batılı devletlerin askerden arındırılmış Ren bölgesinin Alman birlikleri tarafından işgaline göz yummaları ve ayrıca Almanya'nın deniz kuvvetleri konusundaki eşitlik talebini kabul etmeleri gerekmekteydi. Anılarında şöyle yazıyor Dodd:

"Sömürgelerin geri verilmesi konusunda çok keskin şekilde ısrarlıydı. Ve Ren kıyısı konusunda hemen diplomatik müzakerelere başlanabileceğini, Sovyet-Fransız anlaşmasının pek büyük bir önem taşımadığını; ve İngiltere'nin, Londra'da başlayacak bir deniz kuvvetlerini saptama müzakerelerine Almanya'nın da katılmasını kabul ettiğini belirtiyordu [13]

Bir Ziyaret

Hitler hükûmeti, aynı zamanda, İngiltere'deki faşizm sempatizanı çevrelerin desteğini sağlayacağını da hesaba katmaktaydı elbette. Nitekim Almanya ile yakınlaşma politikasının Büyük Britanya'daki en etkin ve en etkili temsilcilerinden biri olan Londonderry Markisi, 30 Ocak 1936 günü Berlin'e gelerek beş günlük bir ziyarette bulundu ve ilkin Goering'le, sonra da doğrudan doğruya Hitler'le görüştü [14]

Lort Londonderry'yi av partileri için özel olarak hazırlanan şatosunda ağırlayan Goering, Almanya'nın Doğu'ya doğru yayılmasının kaçınılmazlığını ispatladı konuğuna; dolayısıyla da Ren kıyılarını hemen tahkim etmek zorunda olduklarını söyledi.

Hitler'se daha açık konuşacak ve Moskova'yı "karantina altına almak [15] gerektiğini söyleyecekti.

Lort Londonderry, ülkesine döndüğünde von Ribbentrop'a bir mektup yollayarak, Almanya'da görmüş olduğu "kardeşçe kabul"den dolayı şükran duygularını belirtmekten geri kalmadı[16]

Lort bu mektubunda, ayrıca, Alman hükûmeti tarafından ileri sürülen isteklerin, "çelişkin görüş açılarının birikim hâlinde bulunduğu bir ortamda kamuoyunun gerçek yönelimini belirlemenin güç oluşunu [17]kabul etmekle birlikte", İngiliz kamuoyu tarafından olumlu karşılandığını açıklıyordu.

Fransa'nın Tavrı

Hitler, Fransa'daki faşizan çevrelerin de kendisini desteklemeye hazır beklediğini biliyordu elbette [18]Bu arada önemli bir gelişmeyi öğrenmiş bulunuyordu Führer: Fransız Bakanlar Kurulu'nun son toplantılarından birinde, Almanya'nın Ren kıyılarını işgal etme ve böylece Locarno anlaşmalarını açıkça çiğneme niyeti tartışıldığında, Parlamento'nun ve Sarraut kabinesinin en aktif faşistlerinden biri olan, kendine "yeni-sosyalist" sıfatını yakıştıran, Déat, Ren bölgesinin bir tek Fransız askerinin bir tek damla kan akıtmasına bile değmediğini söyledikten sonra işin aslında bu bölgenin Almanya'nın malı olduğunu ileri sürmüştü[19]

1935 sonbaharı ve kışı boyunca faşist Alman ajanı Otto Abetz, Paris'te gerek Fransız siyaset adamlarıyla ve gerekse Fransız finans çevrelerinin önde gelen temsilcileriyle bir dizi görüşme yaptı [20]. Ve bu görüşmeler sonucunda sezdi ki Fransız hükûmeti, Ren kıyılarının yeniden askerîleşmesine karşı çıkmayacaktır. Ayrıca Berlin'deki Fransız büyükelçisi François Poncet de bu konuda aynı görüşü paylaşmaktaydı [21]. Nitekim André Simon'a şunları yazmaktaydı:

"Berlin'deki Fransa büyükelçiliğinde verilen bir yemekte bir Fransız milletvekili, Wilhelmstrasse'nin [22]önde gelen yetkililerine, Fransız kamuoyunun savaşa kesinlikle karşı olduğunu ve hiç bir Fransız

hükûmetinin ülkeyi Ren kıyıları Alman askerleri tarafından işgal edildi diye ayağa kaldıramayacağını söyleyebiliyordu[23]"

Von Neurath İş Başında

Locarno anlaşmalarının tek taraflı olarak bozulması sorunu 6 Mart 1936 günü Alman kabinesinde enine boyuna tartışıldı[24]. Von Neurath, Dr.Schacht, von Blomberg, Ren bölgesinin işgaline karşı çıktılar: Onlara göre böyle bir girişim gerek diplomatik, gerek mali ve gerekse stratejik bakımlardan son derece sakıncalıydı. Savaş bakanı von Blomberg, Fransız birlikleri Ren bölgesine girdiği takdirde, Alman ordusunun bu baskını karşılamaya henüz hazır olmadığını açıklamıştı.

Ama Hitler bu tehlikeyi her ne pahasına olursa olsun göze almak gerektiğini ileri sürecekti. Führer'in bu kararında bir başka etken de rol oynamıştı. Alman Diktatörüne cüret veren bu yeni etken, Fransız-Sovyet anlaşmasının Fransız Millet Meclisi'nde onaylanış şekliydi[25]. Gerçekten de 27 Şubat 1936 günü yapılan oylamada 164 milletvekili ret oyu vermiş, 100 milletvekili çekimser kalmış, 353 milletvekili de kabul oyu kullanmıştı[26]. Ve bu, Meclis'in hemen hemen yarısının Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği ile karşılıklı yardım anlaşmasını istemediği anlamına geliyordu apaçık. Sadece Sovyetler Birliği'yle olan anlaşmayı da değil; Çekoslovakya ile Fransa arasında yapılmış olan karşılıklı yardım anlaşmasının da... Çünkü besbelli bir nokta daha vardı ortada: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği'nin katkısı olmadan Çekoslovakya'nın savunmasını sağlamak olanak dışıydı [27]

Bu, aynı zamanda, bir başka anlama da geliyordu tabi: Fransız Ulusal Meclisi'nin hiç de küçümsenmemesi gereken bir kısmı, eski dostlarından kopma yolunda oy kullanmakta; ve eski ittifaklar sisteminin ortadan kaldırılmasını istemekteydi: Yani Paris diplomasisinin savaştan sonra kurup

pekiştirmeye çabaladığı bütün uluslararası Fransız pozisyonlarının toptan çiğnenerek yok edilmesini[28]

7 Mart 1936 günü İngiltere, Fransa, Belçika ve İtalya'nın Berlin büyükelçileri Alman Dışişleri Bakanlığı'na çağrıldılar; ve kendilerine von Neurath tarafından bir memorandum verildi. Şöyle denilmekteydi söz konusu belgede:

"Alman halkının en doğal hakkı olan sınırlarını koruma ve kendi savunma araçlarını kendi eliyle gerçekleştirme hakkı doğrultusunda Alman hükûmeti, bugünden başlayarak, Ren kıyılarındaki askerden ve silahtan arındırılmış bölgede Reich'in tam ve sınırsız egemenliğini ilan etmiş bulunmaktadır [29]"

Böylece Alman hükûmetinin kararını büyükelçilere bildiren von Neurath, Almanya'nın bundan böyle Locarno anlaşmalarındaki hükümleri de tanımayacağını açıklayacaktı.

7 V.Molotov, *Yazılar ve Söylevler,* 1935-1936. Moskova, 1937, s. 177.

8 *Dünya politikası ve uluslararası hukuka ilişkin belgeler Derlemesi* (Dışişleriyle görevli Halk Komiserliği yayınları). Fasikül 6: Dörtlü Pakt. Silahsızlanma. Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği'nin Milletler Cemiyeti'ne girişi. Faşizmin tırmanışı (1 Ocak 1935-1 Ocak 1936 dönemi). Moskova, 1936.

9 William L.Shirer, Berlin Diary: *The Journal of a Foreign Correspondent, 1934-1941.* New York, 1941, s. 85.

10 *Daily Telegraph and Morning Post* gazetesi, 20 Aralık 1935 tarihli sayı, s. 1, "Fransız hükûmetinin ilginç cevabı" başlıklı yazı.

11 *Dünya politikası ve uluslararası hukuka ilişkin belgeler Derlemesi* (Dışişleriyle görevli Halk Komiserliği yayınları). Fasikül 6: Dörtlü Pakt. Silahsızlanma. Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği'nin Milletler Cemiyeti'ne girişi. Faşizmin tırmanışı (1 Ocak 1935-1 Ocak 1936 dönemi). Moskova, 1936.

12 William L.Shirer, Berlin Diary: *The Journal of a Foreign Correspondent, 1934-1941.* New York, 1941, s. 101.

13 *Times* gazetesi, 12 Aralık 1935 tarihli sayı, s. 1, "Gizlenen anlaşma" başlıklı haber-yorum.

14 *Dünya politikası ve uluslararası hukuka ilişkin belgeler Derlemesi* (Dışişleriyle görevli Halk Komiserliği yayınları). Fasikül 6: Dörtlü Pakt. Silahsızlanma. Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği'nin Milletler Cemiyeti'ne girişi. Faşizmin tırmanışı (1 Ocak 1935-1 Ocak 1936 dönemi). Moskova, 1936.

15 *New York Herald Tribune* gazetesi, 12 Aralık 1935 tarihli sayı, s. 1, "Buna düpedüz Etiyopya'yı saldırgan İtalya'ya peşkeş çekmek derler!" başlıklı yazı.

16 *Daily Telegraph and Morning Post* gazetesi, 14 Aralık 1935 tarihli sayı, s. 1, "Hoare istifa etti!" başlıklı haber.

17 *Dünya politikası ve uluslararası hukuka ilişkin belgeler Derlemesi* (Dışişleriyle görevli Halk Komiserliği yayınları). Fasikül 6: Dörtlü Pakt. Silahsızlanma. Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği'nin Milletler Cemiyeti'ne girişi. Faşizmin tırmanışı (1 Ocak 1935-1 Ocak 1936 dönemi). Moskova, 1936.

18 *L’Humanité* gazetesi, 16 Aralık 1935 tarihli sayı, s. 1, “Densizlik örneği” başlıklı yazı.
19 William L.Shirer, Berlin Diary: *The Journal of a Foreign Correspondent, 1934-1941*. New York, 1941, s. 109.
20 André Simone, *Les hommes qui ont trahi la France*. Paris, 1945, s. 127.
21 *Dünya politikası ve uluslararası hukuka ilişkin belgeler Derlemesi* (Dışişleriyle görevli Halk Komiserliği yayınları). Fasikül 6: Dörtlü Pakt. Silahsızlanma. Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği’nin Milletler Cemiyeti’ne girişi. Faşizmin tırmanışı (1 Ocak 1935-1 Ocak 1936 dönemi). Moskova, 1936.
22 André Simone, *Aynı yapıt*, s. 144.
23 André Simone, *Les hommes qui ont trahi la France*. Paris, 1945, s. 151.
24 W.Churchill, *While England slept*. A survey of worlds affairs, 1932-1938... With a preface and notes by R.S.Churchill. New York, 1938.
25 W.Churchill, *Aynı yapıt*.
26 *Dünya politikası ve uluslararası hukuka ilişkin belgeler Derlemesi* (Dışişleriyle görevli Halk Komiserliği yayınları). Fasikül 6: Dörtlü Pakt. Silahsızlanma. Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği’nin Milletler Cemiyeti’ne girişi. Faşizmin tırmanışı (1 Ocak 1935-1 Ocak 1936 dönemi). Moskova, 1936.
27 W.Churchill, *While England slept*. A survey of worlds affairs, 1932-1938... With a preface and notes by R.S.Churchill. New York, 1938.
28 *İzvestiya* gazetesi, 2 Haziran 1942 tarihli sayı, s. 1, “Bir Amerikalı günah çıkartıyor” başlıklı yazı.
29 *İzvestiya* gazetesi, 2 Haziran 1942 tarihli sayı, s. 3, aynı başlıklı yazının devamı.

3. REN BÖLGESİNİN ALMAN KUVVETLERİ TARAFINDAN İŞGALİ (7 MART 1936)

Alman Memorandumunun İçeriği

Aynı 7 Mart 1936 günü sabah erkenden Alman birlikleri Ren bölgesine girmekteydiler[30]. Yine aynı anda da Alman hükûmetinin garantör devletlerin büyükelçilerine vermiş olduğu memorandum yayınlanıyordu.

Memorandumda ileri sürüldüğüne göre Locarno anlaşmaları hükümlerini ilk çiğneyen, Fransa olmuştu! Ve Fransa, Sovyetler Birliği'yle bir yardımlaşma anlaşması imzalayarak yapmıştı bu işi [31]

İşte bu gülünç iddiadan hareket eden Almanya'nın memorandumu şu sonuca varıyordu rahatça:

"Locarno-Ren paktı, bu durumda, geçerliğini tamamıyla yitirmiş bulunmaktadır [32]

Dolayısıyla da Almanya, zaten sahibi bulunduğu Ren kıyıları üzerindeki "tam ve sınırsız" egemenliğine yeniden kavuşmuş olmaktaydı.

Memorandum ayrıca Alman hükûmetinin Fransa, Belçika ve Almanya arasında yirmi beş yıl süreli bir saldırmazlık paktı imzalamaya hazır

olduğunu bildirmekteydi. Bunun yanı sıra Alman hükûmeti bütün Batılı devletlerle bir hava anlaşması yapmaya da hazırdı. Hatta ve hatta Almanya, Milletler Cemiyeti'ne yeniden girebilirdi. Ama, tabi, bir koşulla:

"Sömürge edinme eşitliğine ve Milletler Cemiyeti'nin, Versay barış antlaşmasından, bağımsız sayılmasına ilişkin sorunların dostça müzakeresi ilke olarak kabul edildiği takdirde... [33]"

Hitler'in Söylevi ve Etkileri

Yine aynı gün Reichstag'da yapılan toplantıda Hitler, Alman birliklerinin Ren kıyılarını işgal ettiklerini bildirmekte ve buna neden olarak da memorandumda yer alan gerekçeleri tekrarlamaktaydı...

Bu konuda güncesinde şunları söylüyor Dodd:

"Bütün her şey büyük bir olayın sunuluşu için tertiplenmiş gibiydi. Hitler radyodan hem Almanya'ya, hem de bütün dünyaya bir konuşma yaptı o gün. Söylevi tam bir buçuk saat sürdü. Genel barış ve Wilson'un on dört ilkesi üzerinde uzun uzun dil döktükten sonra on beş dakika boyunca, olası bir saldırıya karşı ortaklaşa savunmayı amaçlayan Fransız-Sovyet paktına saldırması bana tamamıyla tutarsız geldi. Aynı saldırıları Çekoslovakya'ya da yöneltti Hitler. Oysa tüm dünya biliyordu ki, topu topu on dört milyon nüfusu olan bu ülke, Almanya'ya hiç bir zaman saldıramaz [34]..."

Ve bu konudaki temel yargısını şöyle dile getirmekteydi Amerikalı diplomat:

"Bana öyle geliyor ki Almanya, İtalya ile danışıklı şekilde hareket etmektedir. Ve eğer, diyordum kendi kendime, bu sanılarım doğru ise... zavallı Fransız halkı çok acı çekecektir [35]"

Alman birliklerinin Ren bölgesine girişi ve hemen ardından Hitler'in yaptığı konuşma, bütün diplomatik çevrelerde tam bir panik havası yarattı: Herkes, savaşın artık kaçınılmaz hâle geldiğini düşünmekteydi şimdi [36].

Yabancı diplomatların üzerinde hararetle asıl tartıştıkları sorun da, kolayca öngörülebileceği gibi, şu durumda Büyük Britanya ve Fransa hükûmetlerinin Almanya'ya yaptırım uygulama kararı alıp alamayacakları sorunuydu. Uluslararası durum birdenbire son derece gerginleşmişti yeniden[37].

Washington'un Berlin büyükelçisi Dodd, güncesinin 14 Mart 1936 tarihli yaprağında şunları yazıyor:

"Bana verilen habere göre Hitler, bütün gün boyunca hem kabine üyeleriyle, hem de öteki yetkililerle sürekli toplantı yapmış bulunuyordu. Bu arada Sir Eric Phipps, Alman Dışişleri bakanı Von Neurath'la bir görüşme yapmış ve Almanya'nın birdenbire ufukta beliren bir savaş olasılığından kaçınmak için nasıl davranması gerektiği konusunda İngiltere hükûmetinin düşüncelerini iletmişti Alman Dışişleri bakanına... Bunun üzerine von Neurath, uzun bir süre Führer'le görüştü. Ortada büyük bir gerginlik hüküm sürüyordu [38].."

"Nazizm Son Bulabilirdi"

Fransız kabinesi de 7 Mart günü sabahleyin toplandı. Toplantıdan sonra Flandin, İngiltere, İtalya ve Belçika büyükelçilerini kabul edecekti[39]. Aynı günün akşamı kabine ikinci kez toplanıyordu. Ama bu kez toplantıya genel kurmay temsilcileri de katılmaktaydı [40]. Bu ikinci toplantıda ilkin söz alan Georges Mandel, hemen seferberlik ilan edilmesini istedi. Başta Déat ve Flandin olmak üzere çoğu bakanlar bu öneriyi kabule yanaşmadılar. Bunun üzerine Milletler Cemiyeti Konseyi'ni olağanüstü toplantıya çağırma ve Locarno anlaşmalarını garanti etmiş bulunan devletler arasında bir konferans toplanması için girişimde bulunma kararına varıldı.

Oysa Fransız kabinesi toplantısını sürdürürken Alman genel kurmayı Ren bölgesine giren birliklere bir gizli emir yollayarak Fransız kuvvetlerini

karşılarında gördükleri takdirde katiyen direniş göstermeksizin hemen geri çekilmelerini bildirmiş bulunuyordu [41]

Aslında Hitler'in Ren bölgesini işgal tasarısına Alman genel kurmayının belli bir bölümü karşıydı[42]. O dönemde Berlin'de kızağa çekilmiş olan Alman diplomatlardan biri Fransız gazetecisi Geneviève Tabouis'ye durumu çıtlatmıştı. Bakınız, G. Tabouis bu konuda neler yazıyor:

"Hitler, Generalleriyle, korkunç bir çatışmaya girmişti. Yeterince silahlı olmayan Alman birlikleri, Fransızlar tarafından en ufak bir direnişle karşılaştıkları anda, hemen geri çekilme emrini almış bulunuyorlardı. Ama Hitler, Fransa'nın en ufak bir harekette bulunmayacağından emindi. O karta oynamıştı... Eğer Fransa küçücük bir direnişte bulunsaydı, hiç şüphe yok ki bu hem Hitler'in, hem de Nazizmin iflası ve sonu olacaktı "

Fransız Başbakanının Konuşması

Hitler'in hesabı doğru çıktı: Sarraut-Flandin hükûmeti kımıldamadı bile... Geneviève Tabouis, işin Paris faslını, şöyle özetlemekte:

"Paris'te tam bir panik havası egemendi. Herkes birbirine, hemen seferberlik ilan edilip edilmeyeceğini soruyordu durmadan. Ve bu soru üç gün boyunca durmadan soruldu. Ve üç yıl kadar uzun üç gün oldu o günler: Boğuntu ve kaygı dolu üç gün... Almanya eylemekte, bizim hükümetimiz konuşmaktaydı [43]."

Bu arada radyoda Fransız hükûmeti adına bir konuşma yapan başbakan Sarraut, "Fransa'nın Strasbourg'u Alman toplarının ateşi altında bırakmak niyetinde olmadığını [44]" söyledikten sonra patetik (dokunaklı) bir sesle şunları eklemekteydi:

-Avrupa'da artık barış diye bir şey beklemeyiniz: Bu metot herkes tarafından kullanılmaya başlandığı takdirde, uluslararası ilişkilerin sürmesinden de umudu kesmeniz gerekir... Bizim hükûmetimiz, tehdit

altında müzakereye girmeyi kabul etmeme kararındadır. Ve hükûmetimizin bu kararı kesindir... [45].

Sonra da başbakan konuşmasını şöyle bağlamaktaydı:

- Fransız hükûmeti adına açıkça beyan ediyorum: İngiliz ve İtalyan hükûmetlerinin de altına imza koydukları ve çiğnendiği takdirde Milletler Cemiyeti Konseyi'nin yaptırım uygulamasını kabul ettikleri Locarno anlaşması tarafından sağlanmış olan Belçika ile Fransa'nın güvenlikleri konusunda her zamanki tavrımızı sürdürmekteyiz [46]

Fransız hükûmetinin toplantısına ilişkin olarak yayınlanan resmî bildiri ise, Alman memorandumunun kabul edilmez nitelikte olduğunu; ve Alman hükûmetinin oldu bittisiyle meydana gelen durumun, hem Milletler Cemiyeti Konseyi ve hem de Locarno anlaşmalarına imza koymuş bulunan devletler arasında yapılacak bir konferans tarafından, incelenmesi gerektiğini açıklıyordu. Bu arada kabine, "kuvvet komutanlarına, durumun gerektirdiği bütün önlemleri alma yetkisi"ni de vermişti [47]

Ama bütün bunlar boşunaydı: Fransa'nın davranamayacağı belliydi artık.

İngiliz Parlamentosu'ndaki Müzakereler

Ren bölgesinin işgalini İngiliz Avam Kamarası da gündemine almıştı.

Almanya'nın Locarno anlaşmalarının hükümlerini tek taraflı olarak reddi konusunda başbakan Baldwin ve Eden art arda konuştular [48]. İngiliz hükûmetine göre Almanya'nın bu girişimi, aslında, savaşçı bir girişim değildi; dolayısıyla da, silahlı bir çatışmaya yol açacağa benzemiyordu. Şöyle diyordu Büyük Britanya Başbakanı:

"Almanya, dün olduğu gibi bugün de, Avrupa'da da uzun süreli bir barıştan yanadır; Fransa ve Belçika ile hemen bir saldırmazlık paktı da imzalamaya hazırdır [49]."

Baldwin'in dediğine göre, Almanya'nın böyle bir girişim için, Locarno anlaşmalarına imza koymuş olan öbür devletlerle de bu konuda bir uzlaşmaya varması gerekmekteydi. Fransa ile Sovyetler Birliği arasında imzalanan pakta gelince: Alman hükûmeti bu konuda da ilgili hükûmetlere başvurduğu takdirde bütün sorun diplomatik yoldan çözüme vardırılabilirdi.

Faşizan çevrelerin temsilcisi olan Lort Astor ise yine aynı gün yaptığı açıklamada İngiliz hükûmetini uyarmakta ve "Almanya'ya karşı sert önlemlere başvurmaktan sakınmaya" çağırmaktaydı[50]. Astor, ayrıca, Hitler'den almış olduğu bir mektubu da öne sürerek, Nasyonal-Sosyalist hükûmet başkanına, "Almanya'yı ve bütün Avrupa'yı bir komünist devrimden koruma çabası"nda, yardım edilmesini istemekteydi [51].

İngiliz faşistlerinin bir başka temsilcisi olan Lort Lothian ise, konuşmasında, Fransız-Sovyet anlaşmasına karşı son derece şiddetli bir eleştiriye girişti: Lorda göre bu türlü karşılıklı yardım anlaşmaları, aslında Almanya'yı kuşatma altına almaktan başka bir amaç gütmemekteydi [52].

Daha sonra söz alan W.Churchill, bu iddiaya şiddetli karşı çıkarak şunları söyledi:

"Almanya'nın kuşatma altına alınmasından söz edildi. Unutuluyor ki kuşatma altına alınmak istenen "Almanya" değildir, bir "saldırganlık" adayıdır [53]."

Daha sonra Almanya'nın son yıllarda güttüğü siyasetin ana çizgilerini hatırlatan ve özellikle Hitler'in tam bir intikamcı olduğunu söyleyen Churchill, bu Alman hükûmetinin sözüne katiyen güvenilmeyeceğini öne sürmekte ve konuşmasını şöyle sürdürmekteydi:

"Eğer biz saldırgan durumunda olsaydık, söz konusu kuşatmanın bize karşı uygulanmasını da isterdim. Ve eğer Fransa saldırgan duruma geçerse, isterim ki aynı kuşatma ona karşı da uygulansın. Bizim bugün kesinlikle ihtiyacımız, bu türden karşılıklı yardımlaşma paktlarıdır [54]."

30 H.Nicolson, *Germany and the Rhineland.* A record of the proceeding of the three meetings held at Chatam house on March 18th, March 25 th and April 2nd, 1936. Together with observations b, A.V.Alexander and oth. Londra, 1936 (Special supplement to "İnternational affairs).

31 F.J.C.HEARNSHAW, *Prelude to 1937.* Being a sketch of the critical years A.D. 1931-1936. Londra, 1937, s. 112.

32 W.Churchill, *While England slept.* A survey of worlds affairs, 1931-1938... With a preface and notes by R.S.Churchill. New York, 1938.

33 F.Berber, *Locarno, Dokumentensammlung.* Essen, 1936, s. 187.

34 *Kapitalist ülkeler bakımından silahlanma sorunu.* Y.Varga yönetiminde bir kurul tarafından hazırlanmıştır (Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği Bilimler Akademisi Dünya Ekonomisi ve Politikası Enstitüsü). Moskova-Leningrad, 1936.
35 W.E.Dodd, *Ambassador Dodd's diary,* 1933-1938 (Ed. by W.E.Dodd and M.Dodd; with an introd. by Ch.A.Beard). New York, 1941.
36 W.E.Dodd, *Ambassador Dodd's diary,* 1933-1938 (Ed. by W.E.Dodd and M.Dodd; with an introd. by Ch.A.Beard). New York, 1941.
37 *Dünya politikası ve uluslararası hukuka ilişkin belgeler Derlemesi* (Dışişleriyle görevli Halk Komiserliği yayınları). Fasikül II: Milletler Cemiyeti statülerine göre güvenlik garantileri. Moskova, 1937.
38 W.E.Dodd, *Ambassador Dodd's diary,* 1933-1938 (Ed. by W.E.Dodd and M.Dodd; with an introd. by Ch.A.Beard). New York, 1941.
39 *Kapitalist ülkeler bakımından silahlanma sorunu.* Y.Varga yönetiminde bir kurul tarafından hazırlanmıştır (Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği Bilimler Akademisi Dünya Ekonomisi ve Politikası Enstitüsü). Moskova-Leningrad, 1936.
40 *Aynı yapıt.*
41 W.Churchill, *While England slept.* A survey of worlds affairs, 1932-1938... With a preface and notes by R.S.Churchill. New York, 1938.
42 F.L.Schuman, *Europe on the Eve.* The crisis of diplomacy, 1933-1939. New York-Londra, 1939.
43 *Kapitalist ülkeler bakımından silahlanma sorunu.* Y.Varga yönetiminde bir kurul tarafından hazırlanmıştır (Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği Bilimler Akademisi Dünya Ekonomisi ve Politikası Enstitüsü). Moskova-Leningrad, 1936.
44 W.E.Dodd, *Ambassador Dodd's diary,* 1933-1938 (Ed. by W.E.Dodd and M.Dodd; with an introd. by Ch.A.Beard). New York, 1941.
45 Wilhelmstrasse, Berlin'de Alman Dışişleri Bakanlığı'nın bulunduğu caddenin adıdır. Dolayısıyla da Alman diplomasisi, 1945 yılına değin bu adla anılmıştır. Tıpkı Fransız diplomasisinin Quai d'Orsay adıyla, son çağ Osmanlı diplomasisinin Bâb-ı Âlî adıyla anıldıkları gibi (Çevirenin notu).
46 André Simone, *Les hommes qui ont trahi la France.* Paris, 1945, s. 182.
47 *Frankfurter Allgemeine Zeitung* gazetesi, 7 Mart 1936 tarihli sayı, s. 1, "Hükûmet ciddi kararlar arifesinde" başlıklı yazı.
48 *Kapitalist ülkeler bakımından silahlanma sorunu.* Y.Varga yönetiminde bir kurul tarafından hazırlanmıştır (Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği Bilimler Akademisi Dünya Ekonomisi ve Politikası Enstitüsü). Moskova-Leningrad, 1936.
49 *L'Humanité* gazetesi, 28 Şubat 1936 tarihli sayı, s. 1, "Oylamada Hitler'in uşakları yenik, ama demokrasi de yaralı" başlıklı yazı.
50 *Kapitalist ülkeler bakımından silahlanma sorunu.* Y.Varga yönetiminde bir kurul tarafından hazırlanmıştır (Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği Bilimler Akademisi Dünya Ekonomisi ve Politikası Enstitüsü). Moskova-Leningrad, 1936.
51 André Simone, *Les hommes qui ont trahi la France.* Paris, 1945, s. 190.
52 W. L.Shirer, *Berlin diary:* The journal of a foreign correspondent, 1934-1941. New York, 1941.
53 *Kapitalist ülkeler bakımından silahlanma sorunu.* Y.Varga yönetiminde bir kurul tarafından hazırlanmıştır (Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği Bilimler Akademisi Dünya Ekonomisi ve Politikası Enstitüsü). Moskova-Leningrad, 1936.
54 *L'Humanité* gazetesi, 8 Mart 1936 tarihli sayı, s. 1, "Hem suçlu hem güçlü!" başlıklı yazı.

4. SORUN MİLLETLER CEMİYETİ'NDE

Milletler Cemiyeti Konseyi'nin Londra Toplantısı

10 Mart 1936 günü İngiltere temsilcisi Eden ve Lort Halifax, Belçika temsilcisi Van Zeeland ve İtalya temsilcisi Cerutti Paris'te Sarraut ve Flandin'le buluştular[55]. Fransız hükûmeti, Alman birliklerinin Ren bölgesinden derhâl çekilmesini şart koşuyordu. Almanya bu koşula uymadığı takdirde de hemen yaptırım uygulanmasını istiyordu. 11 Mart günü Eden, Alman hükûmetine resmen başvurarak, Ren bölgesine Alman askerlerinin girişini bir prestij sorunu hâline getirdiklerini de göz önüne alarak, söz konusu bölgede sadece sembolik bir kuvvet bırakmalarını, bu kontenjanı arttırmayacaklarına söz vermelerini ve bölgede hiç bir tahkimat yapmamalarını istedi [56]Alman Dışişleri Bakanlığı bir gün sonra cevap verdi Eden'e: Führer, Almanya'nın Ren kıyılarındaki egemenliği konusunda uzun ya da kısa hiç bir kısıtlama tartışmasına yanaşmayacağını; ama buna karşılık, müzakereler boyunca bölgedeki asker sayısını arttırmayacağını ve Fransa ile Belçika sınırlarına da bugününden daha fazla yaklaşılmayacağını bildiriyordu[57]

Eden hemen bir telefon görüşmesi yaptı başbakan Baldwin’le. Baldwin ona, Milletler Cemiyeti Konseyi’nin Londra’da toplanmasını ve bu toplantıya Alman temsilcilerinin de katılmasını önermesi konusunda talimat verdi[58]. Sarraut ile Flandin bu öneriyi kabul ettiler.

Milletler Cemiyeti Konseyi’nin toplantısı, 14 Mart 1936 günü Londra’da başladı [59]

Konsey toplantısının ilk gününde söz alan Fransız Dışişleri Bakanı Flandin, sözlerini kesinleştiren olgu ve belgeleri de hatırlatarak, Almanya tarafından girişilen hareketin Versay Barış Antlaşması’nın düpedüz çiğnenmesi anlamına geldiğini ve bu konuda söz konusu antlaşmanın 43.maddesinin çok açık bir hüküm getirdiğini ileri sürdü [60]

Fransa Dışişleri bakanı, aynı zamanda, Almanların Locarno anlaşmalarına aykırı olduğunu ileri sürdükleri Fransız-Sovyet Paktı hükümlerinin incelenmek üzere La Haye Adalet Divanı’na aktarılmasına hazır olduklarını belirtti. Flandin’in bu önerisini Belçika başbakanı Van Zeeland hararetle destekleyecekti [61]

Litvinov’un Konuşması

Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği Dışişleriyle görevli Halk komiseri Litvinov, Milletler Cemiyeti Konseyi toplantısında 17 Mart 1936 günü yaptığı konuşmada, üyelere, uluslararası antlaşmalar savunusunun Milletler Cemiyeti için kaçınılmaz bir yükümlülük olduğunu hatırlatarak şöyle diyordu:

“Milletler Cemiyeti’ni koruyup sürdürmek, eğer bu örgüt kendi kararlarının yürürlüğe konmasını sağlayamıyorsa, olanak dışıdır. Böyle bir durumun sonucu olarak da saldırganlar, bu örgütün uyarısına aldırış etmemeye başlayacaklardır [62]

Daha sonra Almanların, Sovyet-Fransız anlaşmasının Locarno anlaşmalarıyla ters düştüğü yolundaki iddiasını derinlemesine eleştiren Litvinov şunları belirtiyordu:

"Bütün dünya biliyor ki ne Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği ve ne de Fransa Cumhuriyeti, Alman topraklarından bir milimetrekareye dahi göz dikmiş değildirler ve Alman sınırlarının da en ufak bir değişikliğe uğratılmasını istememektedirler. Eğer Almanya, Fransa ve Sovyetler Birliği'ne karşı bir saldırıya kalkışmazsa, iki ülke arasındaki yardım paktı da hiç bir zaman uygulanmayacak demektir [63]

Ama Almanya'nın öteden beri fetih erekleri güttüğünü hatırlatan Litvinov, Alman birliklerinin Ren bölgesini işgalinin bu tavrın yeni bir belirtisi olduğunu açıklamakta ve şöyle devam etmekteydi:

"Son gelişmeler göstermiştir ki aslında Almanya, Sovyetler Birliği'ne karşı bir saldırıya hazırlanmaktadır [64]."

Bu iddiasını çeşitli olgularla kanıtlayan Sovyet temsilcisi, söylevini şöyle sürdürüyordu:

"Hitler'in son söylevinin anlamını herhâlde bütün dünya kavramıştır. Alman Başbakanının uluslararası politika alanındaki önerileri, benim burada temsil etmekte bulunduğum devletin halklarına karşı bütün Avrupa'yı ve bütün dünyayı harekete geçirmek isteyen, tehdit dolu bir propaganda kampanyasını başlatmış olmaktadır[65]"

Ve Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği temsilcisi, sözlerini şöyle bağlamaktaydı:

"Alman saldırısı yakın gelecekte başka ülkelere yönelik görünse bile ve Hitler Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği'ne karşı bugün yöneltttiği sudan saldırıları öteki devletlere yakın gelecekte girişeceği saldırılar için bir çeşit göz boyama aracı şeklinde kullansa bile... Sırf bu amaç için Sovyetler Birliği'ni seçmiş oluşu ve sürekli olarak bize saldırışı ve en son olarak da Locarno anlaşmaları konusundaki davranışı, bana, Hitler tarafından güdülen dış politikanın saldırgan bir nitelik taşıdığını açıkça ve üzerinde önemle durarak belirtme hakkını veriyor [66]

Eden ve Ribbentrop Kürsüde

18 Mart 1936 günü Milletler Cemiyeti Konseyi'nde Büyük Britanya adına Eden konuştu. İngiltere Devlet bakanı, Alman birliklerinin Ren bölgesine girişinin Versay Barış Antlaşması'nın açıkça çiğnenmesi anlamına geldiğini, ama bu girişimin barışın korunup sürdürülmesi bakımından yine de ciddi bir tehlike meydana getirmediğini söyleyerek, konuşmasını şöyle sonuçlandırdı:

"Dolayısıyla bu girişim, Locarno paktının belirli hükümleri tarafından öngörülen yaptırım uygulama zorunluluğunu hiç değilse şimdilik getirmemektedir [67]."

Ve Büyük Britanya temsilcisi, bazı ihtiyat kayıtları koymakla birlikte, Fransa ile Belçika'nın önerilerini desteklediğini bildirecekti.

Daha sonra kürsüye gelen İtalyan delegesi Grandi, bütün herkesin zaten umduğunu yaptı: İkircimli bir tavır takındı konuşmasında. Almanya'nın Locarno anlaşmalarını biçimsel bakımdan çiğnemiş olduğunu kabul ediyordu Büyükelçi; ama hemen ardından da, gizlemeye gerek bile görmediği bir sevinçli edayla, "Locarno sistemi"nin bu pakta imza koyanlar arasındaki düşmanca davranışlar sonucunda zaten sarsılmış olduğunu ileri sürüyordu[68]. Bu sözleriyle Grandi, besbelli ki, Etiyopya savaşı dolayısıyla İtalya'ya karşı uygulanan yaptırımlara Mussolini'nin duyduğu hıncı dile getirmekteydi.

Burada İtalya açısından müthiş bir karşıtlık bulunduğunu görmezden geliyordu Romalı diplomat: Locarno paktının garantör[69] devletlerinden biri olan İtalya, aynı paktın hükümleri gereğince yaptırıma uğratılmıştı. Yani Roma hükûmeti şimdi hem suçlu olarak yargılanacak, hem de yargıç olarak aynı mahkemede görev yapacaktı!

Konsey toplantısında, 19 Mart 1936 günü, Almanya adına von Ribbentrop konuştu. Ve Ribbentrop, "barışın korunup sürdürülmesine öteden beri katkıda bulunma özleminde ve iradesinde olan Alman hükûmetinin, Milletler Cemiyeti Konseyi'nin bu çağrısını kabul etmekle iyi niyetini ispatlamış[70]" bulunduğunu söyleyerek başladı konuşmasına..

Alman diplomatına göre Avrupa tarihinin "en kritik anı" geride kalmıştı: O güne dek Milletler Cemiyeti Almanya'nın şu andaki davası kadar haklı ve doğru bir davanın savunuluşuna tanıklık etmiş miydi acaba? Dolayısıyla da Milletler Cemiyeti, 7 Mart 1936 günü, Versay Barış Antlaşması'nın tüm Avrupa barışını tehdit eden kalıntılarını ortadan kaldırma cesaretini göstermiş olan Alman hükûmetine, ancak ve ancak şükran borçlu olabilirdi [71].

Von Ribbentrop'un bu küstahça konuşmasına karşı ilgili devletlerin temsilcileri gereken tepkiyi göstermediler. Ve Milletler Cemiyeti Konseyi, Almanya'nın gerek Versay Barış Antlaşması'nın 43.maddesini, gerekse Locarno anlaşmalarının temel hükümlerini çiğnemiş olduğunu belirten bir karar almakla işi örtbas etme yoluna gitti.[72]

Hitler'i Sevinçten Uçuran Karar

Aynı gün, Locarno Paktı'na imza koymuş olan devletlerin temsilcileri de bir konferans hâlinde toplanmışlardı. Almanya bu toplantıda temsil edilmiyordu elbette. Toplantıdan sonra yayınlanan bildiride Almanya'nın Locarno anlaşmalarını tek taraflı olarak çiğnediği açıklanmaktaydı. Ama buna rağmen Almanya, Ren bölgesinin yeniden silahlandırılmasının ertelenmesi konusundaki öneriyi kabul ettiği takdirde söz konusu bölgenin statüsünün revizyondan geçirilmesi kararlaştırılmıştı [73]

Almanya yine cezasız kalmaktaydı böylece. Ve Hitler hükûmeti bir zafer daha kazanmış oluyordu [74]

Nitekim von Neurath ve Dr.Schacht, Amerika Birleşik Devletleri'nin Berlin Büyükelçisi W.E.Dodd'a açıkça şunları söylemekteydiler:

"İşler yolunda. Almanya Ren bölgesini yeniden kazanmış bulunuyor; çok geçmeden sömürgelerini de geri alacak ve Milletler Cemiyeti'ne dönerek bütün dünyada barışın kurulmasına büyük katkıda bulunacaktır [75]

Pek doğal olarak Hitler de o dönem boyunca yoğun bir etkinlik içindeydi. Nitekim Alman şansölyesi 21 Mart 1936 günü Hamburg'da yaptığı konuşmada şöyle diyordu:

-Versay Barış Antlaşması denilen hunharlık anıtını kuran anlayış böylece kökünden yıkılmış bulunuyor [76]

Hemen ertesi günü de Breslau'da verdiği söylevde, "Avrupa'da artık yepyeni bir düzenin kurulması gerektiğini [77]" bildiren Führer, daha sonraki günlerde Ludwigshafen, Essen ve Köln'de yaptığı toplantılarda hep aynı temayı işlemekte ve coşkulu sesiyle haykırmaktaydı:

-Tam altmış yedi milyonu kucaklayan elden daha iyi bir güvenlik garantisi olamaz bu yeryüzünde [78]

Bu arada İngiliz diplomasisi, Hitler'le anlaşma umudunu henüz yitirmemişti. Nitekim Büyük Britanya'nın Berlin Büyükelçisi Sir Eric Phipps, daha sonra yapılacak müzakerelere temel olmak üzere hazırlanmış bulunan bir dizi soruya Hitler'den cevap almakla görevlendirildi [79]. Bu arada Alman Diktatörüne yöneltilen temel soru şuydu:

"Alman hükûmeti, bugün Avrupa'da kurulu toprak ve siyaset düzenini geçerli saymakta mıdır ve bu düzeni gözetip sürdürmeye kararlı mıdır?[80]"

İngilizlere cevap vermedi Hitler. Sadece von Neurath imzasını taşıyan ve Ren bölgesinin işgaline ilişkin olan bir nota geldi Londra'ya. Söz konusu belgede, Alman birliklerinin bu bölgeye girişinin "simgesel bir davranış" olduğu belirtilmekte ve bu konuda güvence verilmekteydi[81]

Almanya Silahlanmaya Devam Ediyor

Alman kuvvetlerinin Ren bölgesine girişi, Versay Barış Antlaşması tarafından empoze edilmiş olan son askerî kısıtlamaları da sıfıra indirmiş bulunmaktaydı[82]. Ve Almanya'nın silahlanması, gittikçe hızlanan bir ritimle devam edecekti bundan böyle[83]. Nitekim tam bir yarışma hızı içinde,

ülkenin Fransa, Belçika ve Hollanda'yı kapsayan Batı sınırlarına doğru geniş asfalt yollar yapılacak ve köprüler kurulacaktır[84]. Ayrıca tahkimat çalışmaları da aynı delice hızla sürdürülüyordu[85]. Ve en son olarak da yine aynı hızlı atılım içinde, Alman ordusunda askerî hizmet süresini bir yıldan iki yıla çıkaran yasa yayınlanacaktı [86]

Şimdi de bazı rakamlar verelim:

1936 yılı sonunda Almanya'da 14 kolordu ve 1 süvari tugayı vardır. Er sayısı 800 bine ulaşmıştır. Erler tepeden tırnağa silahlı ve gereçlidir. Öyle ki her piyade askerî, 1914 yılına oranla tam dört kat daha fazla teknik olanak ve araçlarla donatılmış bulunmaktadır [87].

Yine 1936 yılında Almanya'nın elinde en az 1.500 tank bulunmakta ve ayrıca Alman endüstrisi her ay en az 100 tank çıkarmaktadır[88] Hava kuvvetleri de unutulmamıştır bu arada: Ulusal savunma bütçesinin küçümsenmeyecek bir kısmı savaş uçaklarının yapımına ayrılmıştır. Öyle ki 1936 yılında Almanya'nın hava kuvvetleri donanması 4.500 uçağa ulaşacaktır[89]. Ayrıca ülke, sayısı 400'ü aşan hava alanları ağıyla donanacaktır dipten doruğa.

Öte yandan Almanya, savaş gemileri yapımını da, büyük bir hızla sürdürmektedir[90]. Berlin hükûmeti, bu etkinliğin 18 Haziran 1935 tarihinde imzalanan İngiliz-Alman deniz anlaşmasına tamamıyla uygun olduğu propagandasını da ihmal etmemektedir elbette.

"Bütünsel Savaş"

Bütün bunların yanı sıra, Alman ordusunun bir çeşit resmî sözcüsü olan Deutsche Wehr dergisi, "bütünsel savaş" sorununu ısrarla işlemekteydi. Bu, Hitler'in öteden beri bel bağladığı, hiç bir sınır tanımayan savaş anlayışıydı[91]. Ayrıca aynı sorunu gündeme getiren sayısız yayın organı

sadece askerî okullarda değil, düpedüz üniversitelerde de dağıtılmakta ve okutulmaktaydı.

Bu da yetmiyordu Führer'e: "Bütünsel savaş" anlayışının lise ve ortaokullarda da yaygınlaştırılmasını istemekteydi. Oysa böyle bir "bütünsel" (ya da "toplu", "toptan") savaş anlayışı gerek uluslararası hukuk kuralları, gerekse barış zamanında yapılmış uluslararası anlaşmalar tarafından öngörülen tüm sınırlamaları alaşağı ediyordu [92] Şöyle ki:

"Bütünsel savaş"ı yürütecek olan ülkelerin her türlü ahlak ve kültür gelenek ve değerlerine yüz çevirmeleri gerekiyordu. Böyle bir savaşın da kesin bir koşulu vardı: Ülkenin tüm ekonomik, sosyal ve siyasal hayatının savaş hazırlığının gereklerine göre düzenlenmesi..

55 F.L.Schuman, *Europe on the Eve.* The crisis of diplomacy, 1933-1939. New York -Londra, 1939.
56 W.L.Shirer, *Berlin diary:* The journal of a foreign correspondent, 1934-1941. New York, 1941.
57 W.E. Dodd, *Ambassador Dodd's diary,* 1933-1938 (Ed. by W.E.Dodd and M.Dodd; with an introd. by Ch.A.Beard). New York, 1941.
58 W.E.Dodd, *Aynı yapıt.*
59 W.L.Shirer, *Berlin diary:* The journal of a foreign correspondent, 1934-1941. New York, 1941.
60 W.Churchill, *While England slept*. A survey of worlds affairs, 1932-1938... With a preface and notes by R.S.Churchill. New York, 1938.
61 W.E.Dodd, *Ambassador Dodd's diary,* 1933-1938 (Ed. by W.E.Dodd and M.Dodd; with an introd. by Ch.A.Beard). New York, 1941.
62 F.L.Schuman, *Europe on the Eve.* The crisis of diplomacy, 1933-1939. New York -Londra, 1939.
63 *Daily Telegraph and Morning Post* gazetesi, 8 Mart 1936 tarihli sayı, s. 1, "Fransa'da kuşku verici gelişmeler" başlıklı yazı.
64 *Kapitalist ülkeler bakımından silahlanma sorunu.* Y.Varga yönetiminde bir kurul tarafından hazırlanmıştır (Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği Bilimler Akademisi Dünya Ekonomisi ve Politikası Enstitüsü). Moskova-Leningrad, 1936.
65 W.L.Shirer, *Berlin diary:* The journal of a foreign correspondent, 1934-1941. New York, 1941.
66 Geneviève Tabouis, *They called me Cassandra,* New York, 1942, s. 178.
67 Geneviève Tabouis, *Aynı yapıt,* s. 179.
68 *Kapitalist ülkeler bakımından silahlanma sorunu.* Y.Varga yönetiminde bir kurul tarafından hazırlanmıştır (Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği Bilimler Akademisi Dünya Ekonomisi ve Politikası Enstitüsü). Moskova-Leningrad, 1936.
69 *L'Humanité* gazetesi, 8 Mart 1936 tarihli sayı, s. 1, "Sert sözlerin gizleyemediği gevşeklik" başlıklı yazı.
70 *L'Humanité* gazetesi, aynı tarihli sayı, s. 3, aynı başlıklı yazı.
71 W.E.Dodd, *Ambassador Dodd's diary,* 1933-1938 (Ed. by W.E.Dodd and M.Dodd; with an introd. by Ch.A.Beard). New York, 1941.
72 *Kapitalist ülkeler bakımından silahlanma sorunu.* Y.Varga yönetiminde bir kurul tarafından hazırlanmıştır (Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği Bilimler Akademisi Dünya Ekonomisi ve Politikası Enstitüsü). Moskova-Leningrad, 1936.
73 W.E.Dodd, *Ambassador Dodd's diary,* 1933-1938 (Ed. by W.E.Dodd and M.Dodd; with an introd. by Ch.A.Beard). New York, 1941.

74 *Kapitalist ülkeler bakımından silahlanma sorunu.* Y.Varga yönetiminde bir kurul tarafından hazırlanmıştır (Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği Bilimler Akademisi Dünya Ekonomisi ve Politikası Enstitüsü). Moskova-Leningrad, 1936.
75 *Aynı yapıt.*
76 *Aynı yapıt.*
77 W.Churchill, *While England slept.* A survey of worlds affairs, 1932-1938... With a preface and notes by R.S.Churchill. New York, 1938.
78 W.Churchill, *While England slept.* A survey of worlds affairs, 1932-1938... With a preface and notes by R.S.Churchill. New York, 1938.
79 *L'Humanité* gazetesi, 11 Mart 1936 tarihli sayı, s. 1, "Fare doğuracağı önceden belli olan dev buluşma ve sonuçları" başlıklı yazı.
80 *L'Humanité* gazetesi, 11 Mart 1936 tarihli sayı, s. 1, "Fare doğuracağı önceden belli olan dev buluşma ve sonuçları" başlıklı yazı.
81 *Frankfurter Allgemeine Zeitung* gazetesi, 14 Mart 1936 tarihli sayı, s. 1, "Führer kesin cevabını bildirdi" başlıklı haber.
82 *Daily Telegraph and Morning Post* gazetesi, 15 Mart 1936 tarihli sayı, s. 1, "Paris'teki oyun" başlıklı yorum.
83 *Pravda* gazetesi, 15 Mart 1936 tarihli sayı, s. 1, "Umutsuz bir toplantı" başlıklı yazı.
84 *L'Humanité* gazetesi, 15 Mart 1936 tarihli sayı, s. 1, "Flandin yine geveliyor" başlıklı yorum.
85 *Daily Telegraph and Morning Post* gazetesi, 15 Mart 1936 tarihli sayı, s. 1, "Paris'teki oyunun Londra'daki devamı" başlıklı yazı.
86 M.Litvinov, *Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği'nin dış politikası* (Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği Dışişleriyle görevli Halk Komiserliği yayınları). Moskova-Leningrad, 1937, s. 142.
87 M.Litvinov, *Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği'nin dış politikası* (Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği Dışişleriyle görevli Halk Komiserliği yayınları). Moskova-Leningrad, 1937, s. 142.
88 M.Litvinov, *Aynı yapıt*, s. 143.
89 M.Litvinov, *Aynı yapıt*, s. 143.
90 M.Litvinov, *Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği'nin dış politikası* (Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği Dışişleriyle görevli Halk Komiserliği yayınları). Moskova-Leningrad, 1937, s. 144.
91 *Daily Telegraph and Morning Post* gazetesi, 19 Mart 1936 tarihli sayıs, s. 1, "Almanya'ya yeşil ışık mı yakılıyor?" başlıklı yorum.
92 M.Litvinov, *Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği'nin dış politikası* (Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği Dışişleriyle görevli Halk Komiserliği yayınları). Moskova-Leningrad, 1937, s. 150.

ALTMIŞINCI BÖLÜM

DEMOKRATİK AVRUPA HÜKÛMETLERİNİN "MÜDAHALE ETMEME" POLİTİKASI (1935-1937)

II

MONTREUX KONFERANSI VE SONRASI

1. KAPİTALİST DEVLETLER ARASINDAKİ SİLAHLANMA YARIŞI

Winston Churchill'in Girişimleri

Almanya'nın yoğun ve bu derece hızlı bir şekilde silahlanması ve açıktan açığa yeni bir savaşa hazırlanması, bütün Avrupa devletlerinin de aynı hızla silahlanmasını gerektiriyordu [1]. Oysa bir yandan uzlaşmacı akımların etkisi, bir yandan da faşizm sempatizanı kuruluşların itişi altında, birçok Avrupa ülkesi de, ya ulusal savunma gereklerini, zorunluluğun ölçülerine göre yerine getirememekte ya da bu sorunun zorunluluğunu kabul etse bile geç kalmaktaydı[2]

İngiltere'de başta Winston Churchill olmak üzere Eden ve kolektif savunma sisteminin öbür partizanları gerek kaleme aldıkları yazılarda ve gerekse parlamentoda yaptıkları uyarı konuşmalarında, ülkelerinin saldırgan karşısında çaresiz kalmaya terk edildiğini belirtmekteydiler [3]

Özellikle Winston Churchill, İngiltere'nin vakit yitirmeksizin güçlü bir savunma atılımı yapması gerektiğini savunmaktaydı. Alman birliklerinin Ren bölgesini işgali dolayısıyla Avam Kamarası'nda yaptığı konuşmada

ünlü İngiliz devlet adamı, karşılıklı yardım anlaşmalarının geçerlik gücünün ancak bu tür anlaşmaları imzalayan devletlerin askerî gücüne oranla ölçülebileceğini söylüyordu [4]

Yine Winston Churchill, Almanya'nın Locarno anlaşmalarını tek taraflı olarak reddedişinden sonra kaleme aldığı bir dizi makalede İngiliz ulusuna suçlayıcı bir dille çağrıda bulunmaktaydı. Gerçekten de İngilizlerin günlük hayatta, spor ve sinema gibi etkinliklerinin oyalayıcı etkisi altında, temel gerçekleri hasır altı etme eğiliminde olduklarını söyleyen Churchill, şöyle bağlıyordu düşüncesini:

"Bu arada Almanya, son derece bilimsel ve geniş bir temel üzerinde... ve bugüne dek hiçbir halkın göze alamadığı bir biçimde silahlanmaktadır [5]."

Gerçekten de haklıydı İngiliz devlet adamı. Çünkü Alman ulusal gelirinin hemen tümü savaş hazırlığına ayrılmış bulunuyordu. Ve işin asıl acı olan yanı, Alman gençliğinin işi nefrete vardıran tam bir ırkçılık içinde yetiştirilmeye başlanmış olmasıydı [6]

Nitekim Almanya'daki yeni kuşak, tam bir bağnazlar sürüsünden farksızdı[7] ve koşullanmışlığı içinde, gözü kapalı olarak ölüme yürümeye hazırdı.

İşte Winston Churchill İngiliz ulusunu, kör bir güvenlik duygusuna ve Almanya'ya karşı boşu boşuna bir cömertlik eğilimine, kapılmakla suçlamaktaydı [8]. İşin tuhafı: Büyük Britanya için geçerli olan böyle bir suçlama, Fransa için büsbütün geçerliydi.

Evet! Ya Fransa?

Gerçekten de 1935 yılının Kasım ayında Fransız Ulusal Meclisi'nde yapılan müzakereler sırasında, ulusal savunma bütçesi raportörü şu rakamları sunuyordu: O an için Fransız ordusunda 650 bin asker vardı ve

bunun 400 bini Avrupa'da bulunuyordu. Oysa aynı dönemde Alman ordusunun mevcudu 800 bindi...

Ama Fransız hükûmeti, bu çok açık gerçeklerin gerektirdiği sonuçlara eğilmemekte nedense ısrar edecekti. Nitekim bu nokta, Fransa'nın yenilgiye uğramasından sonra, Vichy hükûmeti tarafından düzenlenen Riom davası sanıkları tarafından açıklandı.

Mahkemenin 20 Şubat 1942 oturumunda, Daladier, kendi deyimiyle her şeyin kesinleştiği 1934 yılında, Fransız savunma bakanlığının, kendisine ayrılan tahsisatın çok az bir bölümünü kullanmış olduğunu açıkladı. Bunun yanı sıra, Mareşal Pétain, "yoğun bir ormanla kaplı olduğu" için Sedan bölgesinin tahkim edilmesine karşı çıkmıştı ve Yüksek Savaş Konseyi'nde de, Maginot Hattını denize kadar uzatma önerisine karşı gelmişti. Maginot'nun mevcut bölümlerine ek tahkimatın yapılması için büyük paralar istiyor ve askerî bütçenin geri kalan kısmını umursamıyordu. Bu tür bir politikanın sonucu, Almanlar saldırdığı zaman, Fransız ordusunun elinde pek az tank, uçak ve cephane bulunmasını doğurmuştu.

Eski Fransız Hava Kuvvetleri Bakanı Pierre Cot, Riom davasına ilişkin olarak bir Amerikan gazetesi muhabirine, 1936 yılında, Fransız hava kuvvetlerinin iki katına çıkarılması için iki kere program sunmuş olduğunu açıklamıştı.

Büyük Patronlar Fesadı

Mahkemenin 3 Mart 1942'deki duruşmasında Daladier, silah yapımcısı büyük Fransız endüstri adamlarının ihanet niteliği taşıyan tutumunu açıkladı. Özellikle, Fransız savaş endüstrisi firmalarının başlıcalarını kapsayan "Schneider-Creusot" tröstü, mal verdiği Alman firmaları ile sürekli olarak ilişki hâlinde bulunuyordu. Buna karşılık, kendi hükûmetinin verdiği çok önemli silah yapımı siparişlerini kabul etmiyordu. Léon Blum hükûmeti, Fransız savunma endüstrilerinin bir bölümünü ulusallaştırmak

için bir plan önerdiği zaman, “Schneider-Creusot” fabrikalarının sahipleri, hiç sıkılmadan, bir ültimatom verdiler ve firmanın herhangi bir tesisine dokunulacak olursa hükûmet siparişlerinin en önemlilerini kabul etmeyeceklerini ve bir düzmece grev yapacaklarını söylediler.

Fransa’nın öteki büyük endüstri adamları da bu örneğe uymakta gecikmediler. Uçak fabrikası sahipleri, işçileri işten çıkarıyorlar ve işçi kıtlığı bahanesini ileri sürerek hükûmetin silah yapımı siparişlerini geciktiriyorlardı. Fransız para babalarının gözünde Hitler, toplumsal devrimden ve komünizm tehlikesinden koruyacağı Avrupa’nın, kurtarıcısıydı. Fransa’da, işçi hareketlerinin yükselmesi bu para babalarını deliye döndürüyor ve Halk Cephesinin kurulması ise, onlara, devrimin başlaması gibi geliyordu. Sınıf egemenliklerini korumak uğruna, “Fransa’nın bu efendileri”, Alman faşizmine karşı ülkelerini savunmak için çalışmaktan kaçınarak halka hıyanet ediyorlardı.

Japonya’nın Kesin Tavrı ve 25 Mart 1936 Anlaşması

Japonya da, açıkça silahlanabilmek amacıyla uluslararası anlaşmaları inkâr etme yoluna saptı.

Washington anlaşması tarafından 1922’de belirlenen ve Japonya tarafından Aralık 1934’te hiçe sayılan yükümlülükler süresi 1936’da sona eriyordu. 1930’da Londra’da ki, deniz konularına ilişkin olarak, yapılmış olan anlaşma da aynı durumdaydı.

18 Haziran 1935 İngiliz-Alman anlaşması, Almanya’ya donanmasını dört katına çıkarma olanağını vermişti.

Japonya bundan yararlandı. İngiltere ve Birleşik Amerika donanmalarına eşit bir güç edinmek için yoğun bir çaba harcadı.

Japonya’nın bu isteği, 15 Ocak 1936, Londra deniz konferansında geri çevrildi. Bunun üzerine Japonya, konferansı terk etti. Bundan sonra da, hiçbir kısıtlamaya uymayarak, savaş gemileri yapımına girişti.

Japon temsilcileri Londra Konferansı'nı terk ettikten sonra, hangi alanda olursa olsun, deniz kuvvetlerinin artırılmasını, nicel bakımdan sınırlamanın olanaksız olduğu görüldü. 25 Mart 1936'da, İngiltere, Birleşik Devletler ve Fransa, Washington ve Londra Paktlarının yerini alan yeni bir anlaşma imzaladılar. Anlaşmayı imzalayanlar, sadece, savaş gemisi yapımında birbirlerini haberdar etme yükümlülüğünü kabul ediyorlardı.

1 "Garan" sözcüğü, Türkçe'de "güvence veren", "garanti eden", anlamına gelmektedir; ve çoğu zaman yanlış olarak, "garantör" olarak kullanılmaktadır (Çevirenin notu).

2 *Frankfurter Allgemeine Zeitung* gazetesi, 20 Mart 1936 tarihli sayı, s. 1, "Von Ribbentrop konuştu" başlıklı haber.

3 *Survey of International affairs* (Royal İnst. of international affairs). Londra, 1936, s. 303.

4 W.E.Dodd, *Ambassador Dodd's diary,* 1933-1938 (Ed. by W.E.Dodd and M.Dodd; with an introd. by Ch.A.Beard). New York, 1941.

5 W.L.Shirer, *Berlin diary:* The journal of a foreign correspondent, 1934-1941. New York, 1941.

6 W.Churchill, *While England slept.* A survey of worlds affairs, 1932-1938... With a preface and notes by R.S.Churchill. New York, 1938.

7 W.E.Dodd, *Ambassador Dodd's diary,* 1933-1938 (Ed. by W.E.Dodd and M.Dodd; with an introd. by Ch.A.Beard). New York, 1941.

8 *Frankfurter Allgemeine Zeitung* gazetesi, 22 Mart 1936 tarihli sayı, s. 1, "Führer Versay Antlaşması'nın hükümsüzlüğünü müjdeledi!" başlıklı haber.

2. LOZAN BOĞAZLAR ANLAŞMASININ GÖZDEN GEÇİRİLMESİ

Türkiye'nin İstekleri

1936 Londra deniz konferansının başarısızlığa uğramasından sonra bütün ülkelerde, deniz kuvvetlerinin artırıldığı görüldü. Savaş olasılığı karşısında, devletlerin, denizlerde kuvvetli olmak için zaman kaybetmemeye çalıştıkları apaçıktı. Buna ilişkin olarak diplomatların uzun süredir dikkatini çeken dış politika sorunlarının en önemlilerinden biri yeniden gündeme girdi. Bu, Boğazlar sorunuydu. Sorun bu sefer, Türk hükûmeti tarafından ortaya atıldı.

24 Temmuz 1923 Lozan anlaşması ile belirlenmiş olan Boğazların askerî kuvvetlerden arıtılması, Türkiye'nin ulusal savunmasına ters düşmekle kalmıyor, hükümranlığına da uymuyordu. Birçok uluslararası konferansta (Milletler Cemiyeti'nde, silahsızlanma konferansında), Türk delegeleri, Lozan anlaşmasının yeniden gözden geçirilmesi gerektiğini defalarca belirtmişlerdi. Sovyetler Birliği temsilcileri, Türk istemlerini her zaman destekliyorlardı. Türkiye'nin kalkınmasının temel etkenlerinden biri olan

Sovyet-Türk dostluğu, Türk hükûmetinin, Lozan anlaşmasının gözden geçirilmesi sorununu yeniden ortaya atmasına yardımcı oldu. Ayrıca, Avrupa’daki durum, Türkiye’nin yararına gelişmişti.

İngiltere’nin Türkiye’ye Yaklaşması

1935’in sonunda, İtalyan-Habeş savaşıyla ilişkili olarak, İngiliz diplomasisi, Türkiye’ye yaklaşma olanakları aradı. İngiliz-İtalyan silahlı çatışması olasılığı gün geçtikçe güçleniyordu. Berlin-Roma “mihveri” pekişiyordu. Akdeniz’de savaş çıktığında, İtalya, Almanya’nın desteğine güvenebilirdi; o zaman, Fransa’nın başlıca kuvvetleri, Alman cephesine yığılmak zorunda kalacaktı. Bu koşullarda, Doğu Akdeniz’deki ve Boğazlardaki önemli stratejik durumuyla, deniz kuvvetleri üsleriyle, Balkan Antantı’ndaki ağırlığıyla Türkiye, İngiltere için büyük önem taşıyordu. Öte yandan Türk hükûmeti de gittikçe artan bir İtalyan saldırısı tehdidi karşısında, Britanya’nın desteğini sağlamaya eğilim gösteriyordu.

Mussolini, “bakışlarının Doğuya çevrildiğini” boşu boşuna söylemiyordu. İtalya, silahlanmaya devam ediyordu. Güçlü bir İtalyan deniz ve hava üssü, On iki adada, özellikle Leros’ta ve Türk kıyılarının çok yakınında ki Rodos’ta kurulmuştu. Türk-İtalyan ilişkileri bozuluyordu. Türkiye’nin, İtalya’ya karşı alınan ekonomik önlemlere katılması, gerginliği iyice artırdı. Aralık 1935’te İngiltere, Türkiye’ye yaklaşma yönünde kesin bir adım attı. Türkiye ile ve aynı zamanda Yunanistan ve Yugoslavya ile İtalyan saldırısına karşı Akdeniz’de karşılıklı yardımı içeren bir “Centilmenlik anlaşması” yaptı.

Görüşme Yapılması Önerisi Kabul Ediliyor

Elverişli uluslararası durumdan yararlanan ve SSCB'nin yardımından emin olan Türkiye, Lozan Anlaşması'nın yeniden gözden geçirilmesine ilişkin sorunu bir kere daha ortaya atmaya karar verdi. 10 Nisan 1936'da, Lozan görüşmelerine katılmış olan devletlere, sözü geçen anlaşmanın gözden geçirilmesi konusunda resmî bir öneride bulundu.

Türk notasında, SSCB, Büyük Britanya, Fransa, İtalya, Romanya, Yunanistan, Yugoslavya, Bulgaristan ve Japonya hükûmetlerine, Boğazlar rejimini bir çözüme ulaştıracak anlaşmaların en kısa zamanda gerçekleştirilmesi amacıyla görüşmelere başlama öneriliyordu. Ayrıca, Türkiye'nin toprak bütünlüğünü güvence altına alacak ve Akdeniz ile Karadeniz arasında deniz ticaretinin gelişmesini sağlayacak koşulları da göz önünde tutmak gerektiği belirtiliyordu.

16 Nisan tarihli notasında Sovyet hükûmeti, Türk önerisini kabul ettiğini bildirdi. Ayrıca, özellikle barışın bozulma tehlikesiyle karşı karşıya olduğu konusunda Türk hükûmetinin belirttiği endişeyi paylaştığını da açıkladı. Bundan ötürü, Sovyet hükûmeti, Türkiye'nin güvenliğini pekiştirmeye yönelmesini ve bunun sonucu olarak da Boğazlar rejiminin değiştirilmesini istemesini çok doğal buluyordu.

Kısa bir süre sonra, Türkiye, ilgili öteki devletlerden de, Lozan anlaşmasının gözden geçirilmesi için görüşmeler yapılmasını kabul ettiklerini bildiren notalar aldı.

3. MONTREUX KONFERANSI (22 HAZİRAN-20 TEMMUZ 1936)

İtalya Gerçek Niyetlerini Saklıyor

Boğazlar rejimini gözden geçirme görevini yüklenen konferans, 22 Haziran 1936'da, İsviçre'de Montreux'de başladı. Bu toplantıya, 1922-1923 deki Lozan görüşmelerine katılmış olan dokuz devletin delegeleri geldi. Sadece İtalya, temsilcilerini göndermeyi ret etti. Konferansın açılışında, İtalyan hükûmeti, bu toplantıya katılanların İtalya aleyhinde ekonomik yaptırımlar uyguladıklarını ileri sürerek, katılmayacağını delegelere bildirdi. Bu yaptırımlar kaldırıldığı zaman İtalyan hükûmeti bir başka neden buldu ve İngiltere, Türkiye, Yunanistan ve Yugoslavya arasında yapılmış olan karşılıklı Akdeniz yardım anlaşmalarının İtalya'ya karşı olduğunu ve geçerliliğini hâlâ koruduğunu ileri sürdü. Kuşkusuz, İtalyan diplomasisinin yaptığı bu açıklamalar, aslında, katılmayışının gerçek nedenini gizliyordu. Bu neden, uluslararası anlaşmaların tek taraflı çiğnenmesine yönelmiş bulunan Hitler Almanya'sı ile İtalya'nın dostluk kurmuş olması ve

diplomatik görüşmelerle Lozan Anlaşması'nın yasal bir biçimde gözden geçirilmesine hiçbir biçimde katılmak istememesiydi.

İki Önemli Sorun

Boğazlara yeniden askerî güç yerleştirilmesi sorunu, Montreux Konferansı'nda hiçbir itirazla karşılanmadı. Gerçekten de bu sorunu incelemek yararlıydı: İlgili devletlerin konferansa katılmayı kabul etmeleri, bu devletlerin, Türk önerilerinin sağlam bir temele dayandığını ilkece kabul ettiklerini gösteriyordu. Konferanstaki başlıca tartışmalar iki soruna ilişkindi: Karadeniz'de kıyısı bulunan devletlerin savaş gemilerinin Boğazlardan geçmesi ve öteki devletlerin savaş filolarının, Karadeniz'e geçmesi.

Bu iki sorun, Karadeniz'de kıyısı bulunan bütün devletler için hayati bir önem taşıyordu. Sovyet hükûmeti, bu ülkelerin savunucusu olarak davrandı. Karadeniz'de kıyısı bulunmayan devletlerin savaş filolarının bu denize girmelerini mutlak olarak yasaklamak konusunda ısrar etmedi ve sadece, bu tür gemilerin girişine, zorunlu bir sınırlama uygulanmasını istedi. Ayrıca Sovyet delegasyonu, Akdeniz ve Okyanuslar ile ilişki kurmalarını sağlayan birici yol olarak Boğazlardan başka olanakları olmayan Karadeniz kıyısı devletlerine, özel bir durum sağlanması ve bu devletlerin her tür gemilerini Boğazlardan geçirme yetkisini edinmeleri için çaba harcadı.

İngilizlerin Tutumu

İngiliz delegasyonunun tutumu bambaşkaydı. Daha konferansın ilk oturumlarından başlayarak, İngiltere'nin, Türkiye tarafından Boğazlara asker yerleştirilmesi konusunda ileri sürülen istemlerini tatmin etmeye hazır olduğu görüldü. Ama İngiliz diplomasisi, Karadeniz'de kıyısı bulunan devletlerin ve özellikle de Sovyetler Birliğinin çıkarlarını göz önünde tutmak istemiyordu. İngiliz delegasyonu, Karadeniz'in uluslararası açık deniz olarak kabul edilmesi gerektiği konusunda ısrar etti. Bundan ötürü, Karadeniz'de kıyısı olmayan devletlerin savaş gemilerinin, Karadeniz'e girmesine ilişkin her türlü kısıtlamaya karşı çıkıyordu. Ayrıca, savaş gemilerinin Boğazlardan geçişi konusunda kesin koşullar konması gerektiğini de kabul ediyordu. Ama İngilizlere göre bu koşulların Karadeniz'de kıyıları olan devletlerle olmayan devletler için aynı olması gerekiyordu.

İngiliz delegasyonunun tutumu pek güçlü değildi. Hiç kimse, Karadeniz'in bir uluslararası deniz olarak kabul edilebileceğini ciddi olarak düşünmemişti. Savaş gemilerinin Karadeniz'e geçmesi konusundaki istemlerini kanıtlarla pekiştirmek isteyen İngilizler pek ciddi olmayan bir açıklama yaptılar. İleri sürdüklerine göre, izin almadan yer değiştirdikleri söylenen İngiliz balıkçılarını polisin araması için Karadeniz'e savaş gemileri göndermek gerekiyordu. “Bayrağını dalgalandırması” için İngiltere'nin bulduğu gerekçe buydu... Karadeniz'de kıyısı bulunan ve bulunmayan devletlerin savaş gemilerinin eşit koşullarla bu denize geçmeleri konusundaki ikinci tezlerini dayandırdıkları kanıtlar da yine aynı ölçüde zayıftı. İngilizlerin ileri sürdükleri tek neden, “karşılıklılık ilkesi”nin genel bir yarar sağlayacağıydı.

Ne var ki, İngilizlerin Karadeniz'de kıyısı bulunan ya da bulunmayan devletlere eşitlik sağlanması konusundaki tutumları, Japon delegasyonu tarafından sürekli olarak desteklendi. Hatta Japonlar, daha da ileri giderek, Karadeniz'de kıyısı bulunan devletlerin savaş gemileri, Boğazlardan diğer devletlerle aynı koşullarda geçecekse, yabancı devletlerin savaş gemilerinin geçişine ilişkin en sert kısıtlamaları bile kabul etmeye hazır olduklarını ileri sürdüler.

Türkiye İngiliz Tasarısını Benimsiyor

Sovyet ve İngiliz delegasyonları arasındaki tartışma, Türklerin Montreux Konferansındaki davranışları dolayısıyla daha da içinden çıkılmaz hâle geldi. Karadeniz'de kıyısı bulunan bir devlet olmasına rağmen Türkiye, kıyıları olan öteki ülkelerin özel çıkarlarını koruma konusunda hiçbir olumluluk göstermedi. Üstelik, Montreux'deki Türk delegasyonu, anlaşmanın gözden geçirilmesinden yararlanarak, Karadeniz'deki Sovyet donanmasının gelişimine ve seyir özgürlüğüne bir engel yaratmak istiyor gibi göründü. Bu davranış, Türklerin, Karadeniz'deki çıkarlarını ve SSCB ile olan dostluklarını, Akdeniz politikalarına ve İngiltere ile yakınlaşmalarına kurban ettikleri izlenimini veriyordu. Konferans boyunca, Türk ve İngiliz delegasyonları arasında gizli görüşmeler yapıldı. Bu görüşmeler, Türk Dışişleri Bakanı Dr.Aras'ın kendi anlaşma tasarısını ansızın bir yana bırakarak, tartışmanın zemini olarak, İngiliz tasarısını (ki bu tasarı, SSCB için daha da kabul edilmez olan koşullar öngörüyordu) kabul ettiğini açıklaması ile sonuçlandı.

Sovyetlerin Direnmesi

Sovyet delegasyonu da rahat bir durumda değildi. Ama sebatkârlığı sayesinde istediğini elde etti. Görüşmelerin kritik bir anında, Sovyet temsilcileri, kabul edemeyecekleri önerilere rıza gösteremeyeceklerini bildirerek Konferansı ikaz ettiler. Sovyet hükûmetinin imzasını taşımadıkça Boğazlara ilişkin herhangi bir anlaşmanın sadece kâğıt üzerinde kalacağını herkes biliyordu. İngiliz delegasyonu hükûmeti ile hemen ilişki durumuna geçti. Eden, temel Sovyet istemlerinin kabul edilmesi konusunda talimat gönderdi. İngiliz hükûmeti, Konferansın yarıda kalmasını istemiyordu. Çünkü böyle bir durum, tutumları gittikçe kışkırtıcı bir nitelik kazanan

Almanya ve İtalya’nın bir zaferi olacaktı. Türk delegasyonu da Ankara’dan talimat aldı ve Sovyet önerilerine yaptığı itirazların hepsini geri çekti.

Türkiye’nin İstekleri Kabul Ediliyor

Montreux Konferansı, 22 Temmuz 1936’da, yeni bir Boğazlar anlaşmasının imzalanmasıyla sona erdi.

Türkiye’nin, Boğazlar bölgesindeki haklarının kabul edilmesine ilişkin talebi tam anlamıyla tatmin edildi. Uluslararası Boğazlar Komisyonu ortadan kaldırıldı. Boğazlardan geçen gemilerin denetlenmesi görevini Türkiye üzerine aldı. Ayrıca, Boğazlar bölgesinde silahlı kuvvetler bulundurma ve bu bölgeyi tahkim etme hakkını da elde etti.

Konvansiyonda, bütün ülkelerin ticaret gemilerinin Boğazlardan serbestçe geçmeleri konusunda Lozan’da alınmış olan kararlar pekiştirildi. Savaş gemileri konusunda ise, Karadeniz’de kıyısı bulunan ülkeler ile bulunmayan ülkeler arasında ayırım gözetildi. Kıyısı olan ülkelerin savaş gemilerine, bazı noktalara dikkat etmek (bunlar önemli bir kısıtlama getirmiyordu) koşuluyla Boğazlardan geçme hakkı tanındı. Buna karşıt olarak Karadeniz’de kıyısı olmayan devletlerin savaş filoları için sert kısıtlamalar kabul edildi. Bu ülkelere, Karadeniz’e, sadece hafif deniz üstü gemilerini, küçük savaş gemileri ve yardımcılarını geçirme izni verildi. Boğazları aynı zamanda geçebilecek gemilerin en yüksek tonajı 15.000 tonla; sayıları ise, dokuz olarak sınırlandı. Karadeniz’de kıyısı bulunmayan devletlere ait olan ve Karadeniz’de bulunan savaş gemilerinin toplam tonajı 30.000 tonu geçemiyordu. Bu ülkelerden birinin gemilerinin tonajı da 20.000 tondan aşağı olacaktı. Kıyısı olmayan devletlerin savaş gemilerinin Karadeniz’de bulunma süresi yirmi bir gün olarak sınırlandırıldı. Çatışma zamanlarında, eğer Türkiye bu çatışmaya katılmamışsa, savaşan devletlerin hepsinin savaş gemilerinin Boğazlardan geçmesi yasaklanmıştı. Türkiye’nin çatışmaya girmesi durumunda, Boğazlardan geçiş, Türk hükûmetinin

kararına bağlı olacaktı. Türk hükûmeti, aynı zamanda, bu maddeyi, bir savaş tehdidi altında, doğrudan doğruya, bulunduğu zaman da uygulama hakkına sahipti.

İtalya ve Almanya'nın Tepkileri

Bazı kusurlarına rağmen bu konvansiyonun kabul edilmesi, çok olumlu bir önem taşıyor ve Sovyet diplomasisinin büyük bir zaferini dile getiriyordu.

İtalya ve Almanya, bu yeni anlaşmayı, düşmanlıkla karşıladılar. İki yıl boyunca, Türk diplomasisinin bütün çabalarına rağmen İtalya, yeni Boğazlar anlaşmasına katılmayı kabul etmedi. Ancak 1938'de, Balkan politikasına ilişkin bazı sorunlarda, Türklerden ödün aldıktan sonra, anlaşmayı imzalamaya yanaştı.

Almanya ise, Lozan anlaşmasına katılmadığı için, ne biçim ne de konu açısından herhangi bir müdahalede bulunmadı. Ama 1937 yılı başlarında, Alman hükûmeti, Montreux'de imzalanmış olan anlaşmaya ilişkin bazı "açıklamalar" sunmayı uygun gördü. Ne var ki bu açıklamalar, Türk hükûmeti tarafından geri çevrildi.

4. HABEŞ BAĞIMSIZLIĞININ SONA ERİŞİ

Milletler Cemiyetindeki Konuşmalar

Almanya Avrupa'daki saldırganlığını rahatça sürdürürken, İtalya, Habeşistan'ın hakkından gelmişti. Bu küçük ve iyi silahlanamamış ülke, bağımsızlığı için, umutsuz bir mücadele vermişti.

Habeş birlikleri, İtalyanlara karşı canlarını dişlerine takarak direndiler. Hatta, Ocak 1936'da, İtalyanları, Habeşistan'ın kuzeyinde ve güneyinde yenilgiye uğrattılar. Kudurmuş faşistler, Habeş hastanelerini ve Kızıl Haç binalarını bombardıman ederek, bu yenilgiye cevap verdiler. Mart ve Nisanda, İtalyan hava kuvvetleri, halka ve açık kentlere karşı zehirli gaz kullandı.

Milletler Cemiyeti Konseyi, nihayet, 20 Nisan 1936'da toplandı. Zehirli gaz konusunda kendisine sorulan soruya, İtalyan delegesi Baron Aloisi, kışkırtıcı bir biçimde cevap vererek, bu silahın kullanılmasını yasaklayan 17 Haziran 1925 anlaşmasının "gaddarlıklara misilleme yapma hakkı"yla ilintisi olmadığını söyledi.

İngiliz temsilcisi Eden, Habeşistan'a duyduğu yakınlığı dile getirdi. Konuşmasının sonunda şöyle dedi: "Bunun gibi bir anlaşma bozulabildiğine göre, kendi halkımızın, şatafatlı bir biçimde imzalanan bütün protokollere rağmen, ateşle ortadan kaldırılmayacağına ve ölümle yüz yüze gelmeyeceğine nasıl inanabiliriz.

Fransa'nın Milletler Cemiyeti'ndeki temsilcisi eski sağcı sosyalist Paul Boncour, uzlaştırıcı önerilerde bulundu. Paul Boncour, İtalya ile bir anlaşmaya varılabileceğini hesaplıyordu. Toplantıda, patetik bir biçimde şöyle dedi: "Bu büyük ulusun Milletler Cemiyeti ile olan ilişkilerini düzeltmeliyiz ve İtalya'nın, Avrupa'nın kuruluşuna katılmasını sağlamalıyız. İtalyan temsilcisinin, kendi ülkesi bakımından da aynı temennide bulunduğunu görmek beni sevindiriyor. Sovyet temsilcisi ise, buna ilişkin olarak alaycı bir biçimde şunları söyledi: "Saldırganlara gösterilen sabır ve hoşgörü, saldırganların dik başlılığının ve yola gelmezliğinin arttığı ölçüde artıyor."

Negus'un Çağrısı

29 Nisan 1936'da, Habeşistan Negus'u, Batı devletlerine yardım etmeleri konusunda çağrıda bulunarak, şunları söyledi: "Tüm dünya halklarının, sonuna kadar savaştığım zaman, sadece halkıma olan görevimi yerine getirmekle kalmayıp, sonuncu kolektif güvenlik kalesini de korumaya çalıştığımı, anlamaması olanaklı mıdır? Bu halkların, sözü geçen sorumluluğu tüm insanlığın gözü önüne serdiğimi, görmeyecek kadar kör olması olanaklı mıdır?.. Sözlerime kulak vermezlerse, hiçbir hınç duymaksızın peygambercesine şunu söyleyeceğim: Batı, perişan olacak... [9]"

Negus'un çağrısı cevapsız kaldı. Milletler Cemiyeti hiçbir şey yapmıyordu. İtalya'ya uygulanan yaptırımların yararsız ve hatta tehlikeli olduğunu ileri süren sesler Fransa'dan ve İngiltere'den duyuldu. Habeşistan'daki savaş devam ediyordu. Daha başka yaptırımlara

başvurulursa, savaş Avrupa’ya sıçrayabilirdi. Habeşistan’ın bağımsızlığı için binlerce Avrupalının hayatı tehlikeye atılır mıydı? 18 Haziran 1936’da Eden, yaptırımların, İtalya üzerinde beklenen etkiyi göstermediğini Avam Kamarasında açıkladı.

Habeşistan Kurban Ediliyor

Devletler, birbiri ardından, İtalya’ya yaptırım uygulamaktan vazgeçtiler ve bu ülke ile normal ilişkilerini yeniden kurdular. Bundan sonra, Milletler Cemiyeti’nin genel boyun eğişi kabullenmesinden başka bir şey kalmamıştı geriye. Milletler Cemiyeti, 30 Haziran 1936’da olağanüstü bir toplantı yaptı. Habeşistan Negus’u da Cenevre’ye geldi. Daha sekiz ay önce kendisine yardım vaat etmiş olan beş ülkenin temsilcilerine çağrıda bulunmaktan vazgeçmedi. İngiltere ve Fransa temsilcileri, söz alarak, İtalyan birliklerinin Adis Ababa’yı ele geçirmesinden sonra, ancak askerî yaptırımların İtalyan saldırısını durdurabileceğini söylediler. Bu sırada, bir Avrupa savaşı tehlikesi göze alınamazdı. Eden, “olayları olduğu gibi görmek, gerçekleri hesaba katmak gerek... Yaptırımların bugünkü biçimiyle uygulanması hiçbir şeye yaramayacak” diyordu.

9 *Aynı gazete*, 23 Mart 1936 tarihli sayı, s. 1, “Yeni bir düzen kurulacaktır” başlıklı yazı.

5. 11 TEMMUZ 1936 AVUSTURYA-ALMANYA ANLAŞMASI

Von Papen'in Hesapları

Faşist İtalya, silah gücüyle Habeşistan'ı ele geçirirken Hitler diplomasisi de, Avusturya'nın nasyonal-sosyalist Almanya tarafından yutulması hazırlıklarını yapıyordu.

1934'te başarısızlıkla sonuçlanan Viyana faşist ayaklanmasından sonra, Von Papen, Hitler'in özel temsilcisi olarak bu kente gönderildi. Von Papen'in, etkili Viyana çevrelerinde geniş ilişkileri vardı. Katolikliği sayesinde, etkili Avusturya din adamlarını tuzağa düşürebileceğini düşünüyordu.

1935 Sonbaharında, Avusturya şansölyesi Kurt von Schuschnigg, yeni Alman elçisiyle görüştü. "Silindir şapkalı şeydan" adıyla, von Papen'in yaşamı üzerine, yazdığı kitapta Tibor Koeves, bu görüşmenin, "Avusturya trajedisine doğru atılan ilk adım olduğunu" yazar. Schuschnigg ile yaptığı görüşme sırasında von Papen, iki kardeş ülke arasında barış ve güveni kurmanın zamaıı geldiğini söyledi. Eski kinler ve anlaşmazlıklar unutulmalıydı; karşılıklı güvenmenin ve dostça işbirliğinin temellerini

atmak gerekiyordu... Von Papen, muhatabına, “her iki tarafın iyi niyeti ve içten işbirliği ile güven altına alınmışsa, uyum sağlanması, gerçekten saygın bir amaç değil midir?” diye sordu.

- Her tür yaklaşmanın temel koşulu, Avusturya’nın bağımsızlığı olmalıdır, diye cevap verdi Schuschnigg.

- Bu apaçık, sevgili Şansölye, dedi von Papen. Benim düşündüğüm, çok özel türden bir karşılıklı barış anlaşması. Gazetelerimize, sanatçılarımıza, konferansçılarımıza yasaklar koyduk. Alman turistleri Avusturya’yı ziyaret edemiyorlar ve ticaret ilişkilerimiz anormal. Bu çıkmaza bir çözüm bulacağımızdan eminim [10]”

Şansölye’nin Başına Gelenler

Schuschnigg, von Papen’in düşüncelerini doğru buldu. Yaklaşma girişiminin Alman elçisinden gelmesinden memnun olmuştu. Hitler’in emri üzerine von Papen, Avusturya ile gerçekleştirilecek olan “dostluk” konusunda, resmî görüşmeler yapmaya girişti. Bu görüşmeler sonunda 11 Temmuz 1936 Avusturya-Alman anlaşması gerçekleştirildi.

Yeni anlaşma Avusturya’nın egemenliğini resmen kabulleniyor ve karşılıklı olarak iç işlere karışmama ilkesini öngörüyordu. Ama bu belgede, çok anlamlı olan şu madde de bulunuyordu: “Avusturya federal devleti, genel politikasını ve özellikle Almanya karşısındaki tutumunu, Avusturya’nın bir Alman devleti olduğunu kabul etmesi ilkesine uygun olarak belirleyecektir.”

Anlaşmanın bu maddesini imzalayarak, Avusturya hükûmeti, kendi eliyle ülkesinin bağımsızlığına son vermişti. Şansölye Schuschnigg, acaba durumu kavrıyor muydu? Anlaşmanın yapıldığı gün Mussolini’ye şu telgrafı çekti:

“Ekselanslarına, tam yetkili Alman Reich’i elçisiyle, Avusturya ile Almanya arasında normal ilişkileri kuracak bir anlaşma imzaladığımı

bildirmekten mutluluk duyuyorum.”

11 Temmuz 1936 Avusturya-Alman anlaşmasının gerçek anlamının Mussolini için apaçık olduğundan kuşku duyulamaz.

Mussolini, Hitler ile Venedik’teki ilk görüşmesini, Dollfuss hükûmetini, Şansölyenin öldürülmesini, Brenner’de, İtalyan-Avusturya sınırı üzerinde İtalyan birliklerinin gösterilerine ilişkin ateşli tartışmaları da hatırlıyordu kuşkusuz... Ama iki yıl içinde birçok şey değişmişti. Daha şimdiden Roma-Berlin mihverine zincirlenmişti Mussolini. İstese de istemese de, Almanya’dan bu mihveri yöneten ortağının buyruklarına, uymak zorundaydı. Mussolini’ye yapacak ne kalıyordu ki? Kötü alınyazısını gülümseyerek karşılayan Mossolini, Schuschnigg’e, bir kutlama telgrafı ile cevap verdi. Anlaşmayı, “Barışa yeni bir katkı” ve “Tuna ülkeleri Avrupa’sının kuruluşuna doğru atılmış önemli bir adım” olarak karşıladı.

Hitler’in Ajanları İş Başında

Avusturya-Almanya anlaşması uyarınca, Viyana hükûmetine iki faşist girdi ve Avusturya’daki bütün faşist casuslar, teröristler ve ajanlar affa uğradı; Alman faşistlerinin, elbiselerinde, gamalı haçı serbestçe taşımaları izni verildi.

Çok geçmeden, Hitler’in ajanları, Viyana’ya egemen oldular. 29 Temmuz’da, kent sokaklarında, genel hoşnutsuzluk uyandıran bir gösteri yaptılar. Bu hoşnutsuzluk üzerine Schuschnigg, Hitlercileri tutuklama kararı aldı. Hitlerci basın da Viyana hükûmetine bütün gücüyle saldırıyordu. Eski terör sistemi de ortalığı kasıp kavurmaya devam ediyordu. Daha anlaşmanın yapılmasından önce, yanında Schuschnigg’in çantası da bulunan, bayan Schuschnigg’in otomobili garip bir kazaya uğramıştı. Bu çantada, Hitler için çok önemli olan belgeler bulunuyordu. Hitler’in ajanları, ne pahasına olursa olsun bu belgeleri ele geçirme emri almışlardı. Kaza sonunda bayan Schuschnigg ve şoförü ölmüştü. Kanlı ipuçları Almanya yönünü

gösteriyordu. Şansölyeye tehdit dolu ikazlar yapılıyordu. Anlaşmanın imzalanmasından sonra von Papen'in hemen her hafta Şansölyenin yanına giderek protestolarda bulunması ve anlaşma hükümlerine uyulmadığını ileri sürerek tehditler savurması ve yeni ödünler koparması boşuna değildi.

Locarno Anlaşması Hiçe Sayılıyor

Viyana'daki faşist gösteriden önce İtalya, Locarno anlaşmasına katılanlar ile arasındaki son köprüleri de atmıştı. İngiliz-Fransız diplomasisinin, Locarno anlaşmasına imza atan devletleri yeniden bir araya getirmek amacıyla, Almanya'nın da katılacağı bir konferans toplamak konusundaki önerisine karşılık olarak İtalya Dışişleri Bakanlığı, bir bildiri yayınlayarak, İtalya'nın böyle bir konferansa katılmayacağını ve Locarno anlaşması hükümlerine de bağlı kalmayacağını açıkladı.

İtalya'nın kışkırtıcı açıklamasının gerçek anlamı, birkaç gün sonra, 25 temmuz tarihinde, İspanyadaki Cumhuriyet hükûmetine karşı gerçekleştirilen faşist ayaklanmayı desteklemek için, Alman ve daha sonra İtalyan savaş gemileri İspanyol sularına girdiği zaman belli oldu.

10 *Die Reden des Führers nach der Machtübername.* Berlin, 1939, s. 501

6. İSPANYA'DA FAŞİST AYAKLANMANIN HAZIRLANMASI

Gericilerin Kutsal Birliği

İspanya'da faşist ayaklanma, daha Nisan 1931'de Cumhuriyet kurulduğu zaman başladı. Yıkılan monarşinin yerine geçen koalisyon hükûmeti, monarşi yanlısı generalleri ordunun başında bıraktı. Cumhuriyet görünüşü altında, büyük toprak sahipleri, din adamları ve finans kapitaline dayanan bu askerî klik, karşı devrimci güçleri birleştirmek amacıyla etkinlik göstermeye koyuldu. 1933'te bu sağcı gruplar, İspanya Parlamentosu seçimlerinde zafer kazandılar. Bu zafer, rüşvet, hile ve terörle sağlandı.

Gerici Lerroux hükûmeti iktidara geldi. Faşist Gil Robles'nin de yardımını gören bu eski radikal, Cumhuriyete hıyanet ederek İspanya'yı bir kanlı zindana döndürdü. Demokrasi için mücadele eden Avusturyalı maden işçileri, Fas birlikleri tarafından ezildi. Barselona'daki genel grev de bastırıldı. Ama 1935'in sonuna doğru bütün anti faşist ve demokratik gruplar, güçlerini, kuvvetli bir Halk Cephesi içinde birleştirerek gericiliğe karşı çıktılar. 16 Şubat 1936'da, Halk Cephesi, Cortes seçimlerinde göz

kamaştırıcı bir başarı kazandı. Yeni bir Cumhuriyetçi hükûmet, daha sonra da Cumhurbaşkanı olan, Azana tarafından kuruldu. Genelkurmayın başında bulunan iki faşist General, yani Franco ve Goded, Madrid'deki birlikler arasında, hükûmete karşı bir ayaklanma gerçekleştirmeye giriştiler.

Bütün İspanya'da, bir karşı devrimci örgütler şebekesi kuruldu. Kışlalara ve eski müstahkem yapılara, silah ve cephane depo edildi. Askerî diktatör adayı General Sanjurjo, talimat almak için Berlin'e gitti. Milyoner kaçakçı, Juan March, ayaklanmanın örgütleyicilerine para yardımı yapıyordu. Ayaklanmadan hemen önce, o da, Almanya ve İtalya'ya gitti. İngiliz petrol kralı ve "Royal Dutch Shell" tröstü başkanı Henry Deterding de, ayaklananlara para yardımı yaptı. Ayaklananlar, Deterding'e, başarı kazandıkları takdirde, İspanya toprakları üzerinde petrol ürünleri satışının tekelinin, kendisine verileceği konusunda söz verdiler.

Alman ve İtalyan genel kurmayları, ayaklanmayı hazırlamakla meşguldüler. Bu ülkelerin İspanya'daki diplomatik temsilcileri ve elçilikleri, ayaklanmayı örgütleyenlerle sıkı bir ilişki içindeydi.

Garip Bir Patates Ticareti

1936 Temmuzu başlarında, Madrid'in küçük tavernalarında hararetli bir patates ticareti başladı. Bu alışverişin, "El Aguila" restoranında, Yarbay Miguel ve İspanya'da yel değirmenleri yapan Alman "Teubert" firmasının temsilcisi olan eski bir Barselonalı subay , Juan Hunz, tarafından yürütüldüğü, tesadüfen anlaşıldı [11].

Daha sonrası, bu "patates tüccarları"nın, İspanya'daki Alman casusluk servisi genelkurmayının temsilcileri oldukları ortaya çıkarıldı. Patates satışı bahanesiyle, tavernalarda, kaçak silah dağıtılıyordu. Juan Hunz'un her yerde ajanları vardı. Uçak yapımı firması "Junker"i İspanya'da temsil eden eski Alman havacısı Heinrich Rodaz, Juan Hunz hesabına çalışıyordu. Bütün İspanyol havaalanlarına giriyor ve ayaklananlara "Junker" uçakları

sağlıyordu. Ayaklanmanın ilk gününden başlayarak, İspanyol faşistleri, Alman danışmanların söyledikleri uyarınca, Madrid ve öteki İspanyol kentlerine bomba yağdırdılar. Hunz'un ajanlarından biri olan Alman Wilhelm Kindler, bir gemicilik şirketinin temsilcisiydi. Denizcilik çevreleriyle ilişki kurmuştu ve Almanya'ya denizcilik konusunda bilgi gönderiyordu. İspanya'daki Alman deniz hatları, silme casus doluydu.

Alman faşist subay Malibran, İspanya Savaş Bakanlığı'nda çalışıyordu. Önemli askerî bilgiler alıyor ve Almanya'ya aktarıyordu. Özellikle, İspanya Savaş Bakanlığının yabancı firmalara verdiği siparişler ve yaptığı anlaşmalar konusunda ayrıntılı bilgilere sahipti.

Alman Nasyonal-Sosyalist partisinin yabancı ülkeler servisi, ayaklanmanın hazırlanması ve İspanya'da iktidarın ele geçirilmesi için, kesin talimatlar veriyordu. İspanyol "falanj"ının[12] ajitatörleri ve eğiticileri için konferanslar ve özel dersler düzenlenmişti. Rosenberg'in ajitatörleri, İspanya'daki faşist askerî ayaklanmanın merkezi duruma giren Mayorka Adası'na özel bir dikkat gösteriyorlardı. Daha 1935'ten başlayarak İspanya Savaş Bakanlığı, Mayorka'da müstahkem yerler yapılması için Alman firmalarıyla bir kontrat imzalamıştı. Bu müstahkem yerleri yapmak görevini yüklenenler arasında birçok Alman faşist casusu vardı.

Ayaklanma Başlıyor

İspanyol hükûmetine karşı ayaklanma, İspanya Fas'ında, Kanarya Adaları'nda ve Balear Adaları'nda 17-18 Temmuz'da başladı. 18 Temmuz 1936 günü Ceuta radyosu, her zaman söylenen ama ayaklanmanın başlama işareti de olan cümleyi yayınladı: "Bütün İspanya'da hava bulutsuz geçecek." Aynı gün, General Mola komutasında, Kuzey İspanya'da, Navarre ve Vieille-Castille'de, ayaklanan birlikler harekete geçtiler. Barselona, Sevil ve Sagosse'da ayaklanma başladı. İki gün sonra, 19 Temmuz tarihinde ise, Madrid'de, işçi milis kuvvetleri ve hükûmete sadık

kalmış birliklerle çarpışmaya başladılar. Avusturya maden işçilerinin silahlı bir birliği, Cumhuriyet hükûmetini, desteklemek için Madrid'e geldi.

Bu arada, Fas'ta ayaklanmış olanlar, Cadix'te, İspanyol topraklarına çıktılar. 19 temmuz 1936'da Sevil'i aldılar. Hükûmetin Fas komiseri olan ve bir uçak kazasında ölen Sanjurjon'un yerini alan General Franco, ayaklanmanın başına geçti. Yabancı gazetelerin muhabirlerine şöyle dedi: "Mücadelemiz, kendi başına, sadece bir İspanyol sorununu değil, uluslararası bir sorunu temsil ediyor. Almanya ve İtalya'nın bize yakınlık duyacağından eminim."

11 *Survey of International affairs* (Royal İnst. of international affairs). Londra, 1936, s. 322.

12 Falanjizm: İspanya'da 1930'ların başlarında Jose Primo de Rivera'nın liderliğinde gelişen, Alman ve İtalyan faşizmini İspanya'ya taşımaya yönelik, sağcı bir hareket.

7. İSPANYA'YA MÜDAHALE

Fransa ve İngiltere Çekimser Kalıyor

Alman vatandaşlarının hayatını ve mallarını koruma bahanesiyle Hitler hükûmeti, İspanya kıyılarına hemen iki savaş gemisi birliği gönderdi. 30 Temmuz 1936'da, Junkers tipi yirmi Alman uçağı ve yirmi Caproni uçağı, Cumhuriyetçi hükûmete karşı gelen Fas birliklerini İspanya'ya götürmek üzere, İspanya Fas'ındaki Tétouan'a geldi. 31 Temmuzda, İngiliz Daily Herald gazetesi, bomba, cephane ve başka savaş araçları taşıyan yirmi sekiz uçağın Hamburg'dan İspanya'ya gönderildiğini haber verdi. Almanya ve İtalya'nın açıkça silahlı müdahalede bulunmaları böyle başladı. Müdahalenin amacı, Atlantik Okyanusu'nu Akdeniz havzasına bağlayan ulaşım yollarını ele geçirmek ve İngiltere ile Fransa'ya karşı bir savaş yapılacak olursa, İspanya'yı askerî bakımdan güçlü kılmaktı.

General Franco'nun ayaklanması ve İtalya ile Almanya askerî kuvvetlerinin onu desteklemesi, İngiltere ve Fransa için büyük bir tehlike oluşturuyordu. Mussolini'nin hemen gerçekleştirmek istediği şey, Balear Adaları, Carhagene, Ceuta stratejik üçgeninde, durumunu

kuvvetlendirmekti. İtalyan deniz kuvvetleri, Balear Adaları'ndan en önemlisi olan Mayorka'yı işgal ettiler.

Balear adalarının ele geçirilmesi, Fransa ile Fas arasındaki ulaşımı kesmiş oldu. Almanya ise, İngiltere ile Fransa'yı Afrika'daki sömürgelerine bağlayan yollara daha güçlü bir biçimde yerleşmek istiyordu.

Faşist İspanya'nın Fransa'nın ve İngiltere'nin çıkarlarını tehdit etmesine rağmen, bu iki demokratik devletin hükûmetleri, ayaklananlara karşı hiçbir karşı koyma göstermediler. Tam tersine, İspanya'da "kızıl tehlike"yi ortadan kaldırmak için her çareye başvurdular.

Barış için mücadele bahanesi altında, İspanya'daki olay karşısında, bir "Müdahale etmeme" politikası benimsendi.

Ama bu politika, gerçekte, Alman-İtalyan müdahalecilerine karşı hoşgörüyle davranmak ve onlarla suç ortaklığı yapmak tutumuna yavaş yavaş dönüşüyordu.

Léon Blum Kabinesi ve İspanya

25 Temmuz 1936'da, Léon Blum başkanlığındaki Fransız hükûmeti, tam bir tarafsızlık politikası izleme kararı aldı ve İspanya'ya silah gönderilmesini yasakladı. Öteki devletlerin de aynı biçimde davranmalarını istedi. İngiliz hükûmeti, bu öneriye olumlu cevap verdi. Almanya ve İtalya ise cevaplarını geciktirdiler. SSCB hükûmeti, öneriyi kabul etti, ama ayaklananların serbest bir biçimde silah ikmali yaptıkları Portekiz'in de müdahale etmeme anlaşmasına alınmasını ve Almanya ile İtalya'nın, ayaklananlara yaptıkları yardımı hemen kesmelerini istedi.

İspanyol hükûmeti, Fransız kabinesinin, İspanya'ya silah ve uçak vermeyi durdurma konusunda aldığı kararı protesto etti ve bu siparişlerin, tarafsızlık ve müdahale etmeme anlaşmasından, çok daha önce verilmiş olduğunu ileri sürdü. Basın temsilcileri ile yaptığı bir konuşmada, İspanya hükûmeti başkanı J.Giral şöyle dedi: "Bize yardım yapılmasını istemiyoruz; bize karşı

ayaklanıldı diye cezaya çarptırılmamamızı istiyoruz. Nasıl olur da, ayaklananlar bize karşı geldi diye, 18 Temmuz'dan önce Fransa'ya vermiş olduğumuz siparişler yerine getirilmez? Yasal hükûmetin, yurtta düzeni sağlamak için harcadığı çabalar, bir suç olarak görülebilir mi?"

Cumhuriyetçi İspanya'nın protestoları ve istekleri, cevapsız kaldı. Bu, faşist çizmelerle çiğnenen Habeşistan'da olup bitenlerin, bir tekrarından başka şey değildi.

Burjuva Aydınının İhaneti

Bu sırada, Fransız hükûmeti Halk Cephesi'ne dayanıyordu. Başbakan, Fransız Sosyalist Partisi Başkanı, Léon Blum'du. Kabinesinde, sosyalistler ve radikal sosyalistler de bulunuyordu. Léon Blum, Halk Cephesi programının önerdiği tutumu benimsemek kararını alamadı. Yeni bakanlar, bu programın önerilerinden korkuyorlardı. Öneriler şunlardı: Faşistleri silahsızlandırmak, Fransa'da demokratik bir rejim kurmak ve Milletler Cemiyeti'nin üye devletleri ile sıkı bir işbirliği yapmak ve böylece faşist saldırganlara karşı mücadele etmek. Eski profesör ve gazeteci Lyon Delbos, Dışişleri bakanı olmuştu. Delbos, burjuva aydınının tipik bir örneğiydi. Kolektif güvenlik taraflısı olduğunu söylediği hâlde, sürekli olarak kuşkulara ve kararsızlıklara kapılıyordu. Fransız uluslararası politikasına yeni bir yön vereceği yerde, Delbos, aslında Laval'in yolunu izledi. Dışişleri bakanı olarak parlamentoda ilk olarak konuştuğu zaman şöyle dedi: "İtalya'nın çabaları, Fransa'nın özlemleriyle uyuşsaydı, ülkemiz mutlu olacaktı." Hitler'den de söz eden Delbos, savaşın korkunçluklarını dört yıl yaşamış bir kimsenin sözlerinden kuşku duymak için hiçbir neden göremediğini söylüyordu. Delbos'un dostları, onu bir idealist olarak görüyorlardı. Gerçekte, Delbos'un iç rahatlığı, kör bir oportünizmden ve saf bir uzlaşma düşüncesinden başka bir şey değildi.

Léon Blum İngiltere’de

Fransa’nın çıkarları, askerî açıdan güvenliği ve Halk Cephesi’nin programı, ayaklananlara ve müdahalecilere karşı, İspanya demokratik hükûmetine hemen yardım edilmesini gerektiriyordu. Ama Léon Blum, İngiliz-Fransız işbirliğinin yürütülmesinin, uluslararası politikasının temeli olarak kalması gerektiğini düşünüyordu. Tutumu İngiliz politikasını yönetenler tarafından doğru bulunmadan harekete geçmeye cesaret edemiyordu. Bundan ötürü Blum, hemen Londra’ya gitti.

Önce, İngiliz politikasını yönetenler tarafından kuşkuyla ve soğuk bir biçimde karşılandı. Onların gözünde Blum, Halk Cephesi’nin elçisi ve sivil savaşın körükleyicisi olmasa da, Fransa’nın “Bolşevikleştirilmesi” politikasının başlatıcısıydı. Ama birkaç görüşmeden sonra İngilizlerin, Fransız misafirlerine karşı olan tutumları değişti. Fransız sosyalist liderinin yumuşaklığı, anlayışlı tavrı, uysallığı, İngilizleri etkiledi. İngilizler, Blum’un açıklamalarını dinledikten sonra yatıştılar. Komünizm düşmanı olduğunu, sınıflar arası barışı istediğini, Almanya ve İtalya ile bir anlaşmaya karşı olmadığını ve İspanya’daki Halk Cephesi’ne yardıma hiçbir zaman yanaşmadığını kendi söylememiş miydi? İngilizler, Fransız Sosyalist Partisi liderinin, zengin bir Musevi banker ailesinin çocuğu ve bizzat büyük bir kapitalist olduğunu hatırladılar. Blum, önce IV.Henri lisesinde, sonra da yönetim ya da politika görevlerine kolaylıkla geçmeyi sağlayan ünlü Ecole Normale Superieure’de okumuştu. Tatlı üsluplu bir gazeteci, Paris salonlarının beğenilen bir hatibi, usta bir avukat (şüpheli kişileri savunarak büyük bir servet yapmıştı) ve Paris mağazalarından en büyüklerinden birinin ortağı olan Léon Blum, bu nitelikleri dolayısıyla, Fransa’nın Efendileri tarafından, takdir edilmişti. Gazetesi le Populaire’in, Fransa’nın en büyük bankası Crédit Lyonnais’den mali destek alması, tanınmış bir likör firmasından da yardım alması boşuna değildi. Fransız burjuvazisi, 1919’da milletvekili ve Mecliste sosyalist grubun başkanı olan Blum’un, 1920’de Sosyalist Parti’nin Tours kongresinde, sosyalistler ile komünistlerin ayrılması için oy kullandığını biliyordu. Partinin bölünmesinden sonra Blum, Fransız sosyalistlerinin şefi olmuştu. 1924 seçimlerinde sollar karteli yengi kazanınca Léon Blum kuliste yer alarak,

Herriot kabinesi üzerinde, büyük bir etki yapmıştı. İngilizler, karşılarında, Léon Blum’un kişiliğinde, bir Fransız Mac Donald’ının bulunduğunu kavramakta gecikmediler. Böylece ortak zemin bulunmuş oldu. Yapılan dostça görüşmelerden sonra da ünlü İngiliz-Fransız “müdahale etmeme” politikası ortaya kondu.

Dıştan gelen herhangi bir direnmeyle karşılaşmayan İtalyan-Alman müdahalesi, İspanya’da gittikçe gelişti. 15 Ağustos 1936’da, Burgos’ta, tüm ülkede bir askerî diktatörlüğün uygulanmasını isteyen, bir “Ulusal hükûmet” kuruldu. Burgos hükûmetini desteklemek için yeni bir Alman filosu gönderildi. M.Dodd, güncesinde şöyle yazıyordu: “Desteklemelerinin karşılığı olarak Almanya ve İtalya, İspanyol sömürgelerini paylaşmaya ve üç Diktatörün Avrupa üstünde egemenliği ile sonuçlanacak bir anlaşmaya varmaya çalışıyorlardı.”

Franco Genel Saldırıyı Başlatıyor

Burgos karşı devrimci hükûmetine yaptıkları yardımı maskelemek için, Almanya ve İtalya, İspanya’ya silah verilmesini yasaklayan anlaşmaya katıldıklarını açıkladılar.

Müdahalecilerin desteklemesine dayanan Franco, Ağustos ayında, Fas’tan İspanya’ya on beş bin asker getirdi. Eylül başında da aynı sayıda asker İspanya’ya çıkarıldı. Portekiz yoluyla silah ve cephane sağlayarak Cumhuriyetçi İspanya’ya karşı yönettiği genel saldırıyı başlattı. İspanya halkı özgürlüğünü yiğitçe savundu. 4 Eylül 1936’da, bir Halk Cephesi hükûmeti kuruldu. Başbakanlığa getirilen Largo Caballero, kararsız, ilerisini göremeyen ve direnmesini bilmeyen bir kimseydi. Ama halk, Cumhuriyetçi İspanya’nın ulusal bağımsızlığını ne pahasına olursa olsun korumak konusunda, sarsılmaz bir istekle doluydu.

8. MÜDAHALE ETMEME KOMİTESİ

Sovyet Önerisi Reddediliyor

İspanya demokratik hükûmetinin, öteki Avrupa ülkelerinden beklediği yardım umudu boşa çıktı. 9 Eylülde, İspanya'ya müdahale etmeme komitesi, İngiltere Dışişleri Bakanlığı'nda çalışmaya başladı.

İki faşist devletin birçok temsilcisi komitede yer almış bulunuyordu. Hükûmetlerinin, müdahale etmeme konusunda almış oldukları önlemleri komiteye bildirmeleri için yapılan talebe, Alman temsilcisi Otto von Bismarck ve İtalya'nın Londra sefiri Grandi, hiçbir cevap verememişlerdi. Bundan ötürü komite, toplantısını 14 Eylüle erteledi. Bu ikinci oturumda, müdahale etme ilkesinin çiğnenmesine ilişkin şikâyetler ele alındı.

Ekim başında, İspanyol hükûmeti, yabancı devletlerin İspanya'ya müdahalesini ve ayaklananlara yaptıkları yardımları açıklayan, "Beyaz kitap"ı yayımladı. Müdahale Etmeme Komitesi'ndeki SSCB temsilcisi, 7 Ekim 1936'da, Almanya, İtalya ve Portekiz tarafından müdahale etmeme ilkesinin çiğnenmesine ilişkin bir açıklamayı, Başkanlığa sundu. Bu konuya ilişkin olarak Sovyet temsilcisi, Rus hükûmeti adına, Portekiz limanlarının

denetlenmesini öngören bir öneri de getirdi. Bu öneri, Komite başkanı Lort Plymouth tarafından geri çevrildi. Plymouth, Portekiz limanlarındaki etkinliği incelemek için, o sırada, komiteyi toplamanın yararlı olacağını düşünmediğini söyledi.

Oysa Portekiz hükûmeti, İtalyan-Alman müdahalecilere çok önemli bir yardımda bulunuyordu. Faşist askerî diktatörlüğü destekleyen elli bine yakın İspanyol büyük toprak sahibi, subayı ve kilise adamı, Portekiz’e kaçmıştı.

Ayaklananların Genelkurmayı, Lizbon’da Avis oteline yerleşmişti. General Franco’nun ordusuna katılacak gönüllüler burada silah altına alınıyordu. Ayaklananlara verilen silahlar ve cephane, Portekiz yoluyla Almanya ve İtalya’dan geliyordu. Portekiz limanlarına giren gemilerde gümrük araması yapılmıyor ve navlun resmî alınmıyordu. Portekiz havaalanları ve uçakları, ayaklananları taşıyordu. Portekiz bankaları ise bunlara mali kaynak sağlıyordu.

Temize Çıkan Suçlular

Bu apaçık ve saptanmış olgulara rağmen müdahale etmeme komitesi, Portekiz’e karşı hiçbir önlem almadı.

22 Ekim 1936’da Sovyetlerin sefiri, İngiliz Dışişleri bakanlığına bir nota vererek İspanyol hükûmetine silahlarını satın alma hakkının tanınmasını istedi. Notada bu öneri kabul edilmezse, Sovyet hükûmetinin, kendisini müdahale etmeme konusunda serbest olarak göreceği de bildiriliyordu. İki gün sonra, İngiliz Dışişleri bakanı bir açıklama yayınlayarak, araştırma yapılmaya değer bulunan müdahale etmeme ilkesinin çiğnenmesine ilişkin davranışları belirtti. İleri sürüldüğüne göre, bunların ancak birini İtalyanlar, üçünü de Sovyetler yapmıştı. Portekiz ise, Sovyet delegesinin ortaya koyduğu belgeler karşısında, temsilcisini müdahale etmeme komitesinden çekeceği tehdidinde bulundu. 28 Ekim 1936’da Komite, SSCB delegesi

dışında, oy birliğiyle, Portekiz ve İtalya'ya yöneltilen suçlamaların temelsiz olduğunu kabul etti.

9. BERLİN VE ROMA MİHVERİ'NİN YASALLAŞTIRILMASI (25 EKİM 1936)

Savaşı Körükleyenler İşi Azıtıyor

İtalya'ya karşı kabul edilen yaptırımlardan vazgeçilmesi, Versay Antlaşması'nı açıkça çiğneyen Almanya'nın davranışı, müdahalecilerin İspanya'da elde ettikleri başarılar ve Avrupa devletleri tarafından benimsenen müdahale etmeme tutumu, yeni savaşı körükleyenlere daha da cüret veriyordu. Ekim 1936'da İtalyan Dışişleri Bakanı Kont Ciano, Almanya'da bulundu ve Habeşistan'a, İspanya'ya ve gelecekteki İtalyan-Alman işbirliğine ilişkin bütün sorunları, Ribbentrop ve Hitler ile görüştü. Bu görüşmeler, Almanya ile İtalya arasında 25 Eylül 1936'da gerçekleştirilen bir resmî anlaşma ile sonuçlandı. Ribbentrop ve Ciano tarafından imzalanan protokolde beş madde vardı. Almanya, İtalya'nın, Habeşistan'ı topraklarına katmasını resmen tanıyordu. Londra'daki müdahale etmeme komitesinin Alman ve İtalyan delegeleri için bir ortak davranış belirlenmişti. Anlaşmada Franco hükûmeti de tanınıyor ve İspanya'da ayaklananlara yapılan askerî yardımın sürdürülmesi için gerekli

önlemler üzerinde duruluyordu. Her iki tarafta, İtalya ve Almanya'nın Balkanlar'da ve Tuna havzasındaki ekonomik etkinlik alanlarının belirlenmesi konusunda anlaşmaya varmış bulunuyorlardı.

Milletler Cemiyeti Yan Çiziyor

İspanya Cumhuriyetçi hükûmeti, İberya Yarımadası'ndaki iç savaşa, Almanların ve İtalyanların yaptıkları askerî müdahaleyi ayrıntılarıyla açıklamaya devam ediyordu. 27 Kasım 1936'da, İspanya Dışişleri Bakanı M.Alvarez del Vayo, Milletler Cemiyeti'ne bir talepte bulunarak, Almanya ve İtalya'nın, uluslararası anlaşmaları hiçe sayarak giriştikleri müdahale hareketlerinin incelemesini ve özgürlüğü için mücadele eden İspanyol halkına yardımda bulunulmasını istedi. İspanya, Milletler Cemiyeti üyesiydi ve böyle bir talepte bulunmaya kesin olarak hakkı vardı. Ama Milletler Cemiyeti, kendisine yöneltilmiş olan çağrıya cevap vermek ister gibi görünmüyordu. Çekimser davranmasını haklı çıkarmak için, uluslararası bir müdahale etmeme komitesi bulunduğunu ve bu örgütün, İspanyol hükûmeti tarafından ortaya konan sorunlarla meşgul bulunduğunu ileri sürdü. Sadece SSCB'nin Fransa sefiri olan temsilcisi, 11 Aralık 1936'da, Milletler Cemiyeti olağanüstü oturumunda söz alarak M.Alvarez del Vayo'yu destekledi ve şöyle dedi:

"İspanyol delegesinin çok güzel ve saygınlık dolu konuşmasında açıkladığı olgular çok ciddidir. Yasal, halk tarafından özgürce seçilmiş ve demokrasi savunucusu bir hükûmete karşı ayaklanmış olanlara dışardan yardım edildiği apaçık bir biçimde ortaya konmuştur... Yabancı devletlerin, ayaklananlar lehinde bir müdahalede bulundukları besbellidir."

Sovyet temsilcisi, daha sonra, Almanya ve İtalya'nın "Franco hükûmetini" tanıması sonucu, İspanya'daki silahlı müdahalenin çok tehlikeli ve ciddi uluslararası bunalımlar doğuracak bir nitelik kazandığını

da belirtti. Milletler Cemiyeti Konseyi, genel barışı tehdit eden büyük bir felaketi önlemek zorundaydı.

12 Aralık 1936'da, Milletler Cemiyeti Konseyi, "durumu inceleme" konusunda basmakalıp bir karar almakla yetindi.

10. MÜDAHALE ETMEME POLİTİKASININ GELİŞMESİ

Avam Kamarasındaki Tartışma

3 Şubat 1937'de, müdahale etmeme komitesinin bir alt komisyonu, İspanya'ya "gönüllü" göndermeyi yasaklayan Sovyet önerisini inceledi ve kabul etti. Ne var ki, daha Mart ayında, İspanya'daki müdahalecilerin sayısı yüz bini aşıyordu. SSCB temsilcisi, bu durumu protesto etmek için yeniden komiteye baş vurdu. 11 Nisan'da, İngiliz hükûmeti, Franco'nun bir notasını aldı. Bu notada, Franco komutanlığının Bilbao'yu abluka altına almaya karar verdiği ve yiyecek yüklü İngiliz gemilerini, İspanya'ya kabul etmeyeceğini bildiriyordu. İngiliz Bakanlığı, ayaklanmış "hükûmetin" bu kararına hiçbir direnç göstermemekle kalmayıp, limanın ablukaya alınmış ve mayınlanmış olduğunu bahane olarak ileri sürerek, Bilbao'ya gemi göndermekten de vazgeçti. 19 Nisandaki avam kamarası toplantısında, İngiliz hükûmetinin bu kararı, garip bir tartışma konusu oldu:

LİBERAL MİLLETVEKİLİ PARCY HARRİS (Eden'e hitap ederek). - Gemilerin Bilbao'ya gitmesini engellediğiniz doğru mu?

"M.EDEN. - Tamamen doğru değil.

“İŞÇİ MİLLETVEKİL JOHNS (Sir Samuel Hoare’ye hitap ederek) - Cumhuriyetçilerin Bilbao girişindeki mayınları temizledikleri konusunda, size bilgi verildi mi?

“SİR SAMUEL HOARE. - Bundan bir ay önce verildi.

“SİR SİNCLAİRE. - Geçen hafta, Bilbao’yu kaç geminin terk ettiğini sayın Bakan söyleyebilir mi bize?

“LORT RUNCİMAN. - Dört İngiliz gemisi.

SİR SİNCLAİRE. - Çok güzel! Peki bu gemilere mayınlardan bir zarar geldi mi?

Bu soruya hiçbir cevap verilmedi.

“SİR SİNCLAİRE. - Sayın Bakan cevap veremediğine göre Bilbao’da, mayın bulunduğu konusunda ne gibi bir kanıt olabilir? (Salonda gülüşmeler.)”

Müdahale etmeme politikasının sonuçları yavaş yavaş ortaya çıkmaya başladı. İbiza adası yakınlarında Valence körfezinde bulunan Alman zırhlısı Deutschland, 29 Mayıs 1937’de, Cumhuriyetçi uçaklara, uçaksavarlarla ateş açtı.

Alman savaş gemileri, harekâtı tedirgin etmek için, sürekli olarak Cumhuriyetçi İspanya savaş gemilerinin yolları üzerine çıkıyorlardı. Ayaklanmacıların cephane taşıyan gemilerine Cumhuriyetçiler ateş açınca, Alman gemileri, sivil halkla hesaplaşma emri aldılar ve açık kent olan Almeria’ya yaklaşarak saatlerce bombardıman ettiler ve sivil halktan birçok kimsenin ölmesine yol açtılar.

Alman Faşistleri Seviniyor

4 Temmuz 1937’de, İspanyol hükûmeti, notasını, müdahale etmeme komitesine vermesi için İngiltere temsilcisine talepte bulundu. Bu notada, Almanların, Cumhuriyetçi İspanya’nın egemenliğini çiğnediği belirtildiği gibi, Londra müdahale etmeme komitesinin istediği denetimi yapmak

bahanesi altında yine Almanların, saldırı hareketlerinde bulundukları da belirtiliyordu. Ama komite hâlâ hiçbir şey yapmadan eli kolu bağlı duruyordu. Mayıs 1937 oturumu için toplanan Milletler Cemiyeti de aynı tutumu benimsemişti. Konseyin 29 mayısta aldığı kararda, “Milletler Cemiyeti Konseyinin tavsiyeleri üzerine hükûmetlerin almış oldukları önlemlerin, bugüne kadar umulan hiçbir etkiyi göstermedikleri, esefle görülüyordu.” Ama, kararda, “uluslararası denetim sisteminin işlediği” ve Milletler Cemiyeti üyelerinin “bu yönde hiçbir çaba harcamaktan geri kalmamaları” gerektiği de belirtiliyordu. Artık Alman saldırganlarının işi işti. Gerçekten de, onların “denetimi” çok iyi işliyordu. Bu denetimi İbiza ve Almeria’da uygulamak için, gerçekten de “Hiçbir çaba harcamaktan geri kalmıyorlardı”.

11. NYON ANLAŞMASI (14 EYLÜL 1937)

İtalyan Deniz Altılarının Marifetleri

Mayıs kararından sonra, müdahaleciler ve ayaklanmacılar tarafından yapılan deniz denetimi, İspanya kıyılarında da cüretkâr bir nitelik kazandı. İspanya'ya gelmek şöyle dursun Cebelitarık Boğazı'nı geçen gemiler bile yakalanmaya başladı. İtalyan savaş gemileri, özellikle SSCB ticaret gemilerine karşı aşırı bir saldırganlık gösteriyorlardı. İtalyan deniz altıları, Sovyet Timiriazev ve Blagoiev gemilerini batırdılar. 6 Ekim 1937 tarihli protesto notasında Sovyet hükûmeti, bu korsanlık hareketinin bütün maddi ve politik sorumluluğunun İtalyan hükûmetine ait olduğun belirtti. Sonunda, Fransız ve İngiliz hükûmetleri de, Akdeniz'de dolaşan ticaret gemilerinin korunması sorununa eğilmek zorunda kaldılar. Bu amaçla, Akdeniz ve Karadeniz'de kıyısı bulunan devletlerin katılacağı bir konferans yapmak önerisinde bulundular. Bu öneriye cevap veren Dışişleri komiserliği 7 Eylül 1937 tarihli notasında şöyle dedi: "Sovyetler, İngiliz ve Fransız hükûmetlerinin ön ayak olmasıyla 10 Eylülde yapılacak ve barışın ilkelerinden birini oluşturan açık deniz hatlarında seyir güvenliğini

gerçekleştirmek amacı güden konferansa katılmaya hazırdır.” Konferans, 10 ile 14 Eylül arasında, Cenevre yakınında Nyon’da toplandı. Konferansa, SSCB, İngiltere, Fransa, Türkiye, Mısır, Romanya, Bulgaristan, Yunanistan ve Yugoslavya katıldı. İtalya, bu toplantıya katılmayı reddetti. Akdeniz devleti olmadığı hâlde bir davet almış olan Almanya da gelmedi. Buna karşılık, konferansın gündemindeki sorunlarla doğrudan doğruya ilgili olan Cumhuriyetçi İspanya, hiçbir davet almadı.

Müdahale Etmeme Politikasının Eleştirilmesi

Nyon Konferansında, toplantıya katılan bütün devletleri, Akdeniz’deki korsanların etkinliğine karşı önlemler almakla yükümlü kılan bir karar alındı. İlgili devletler, denizin korunmasını, ayrı ayrı kesimlere bölerek üstlerine aldılar. Fransız ve İngiliz donanması, açık denizde Çanakkale Boğazı’na kadar, gemilerin seyrini güven altına almakla görevlendirildi. Nyon Konferansındaki Sovyet delegasyonu, bu korumanın kapsamına, İspanyol ticaret gemilerinin de alınması üzerinde ısrar etti. Ama bu öneri, Konferans tarafından geri çevrildi. Geri çevrilmeyi haklı göstermek için ileri sürülen neden ise, diplomatik iki yüzlülüğün eşi bulunmaz bir örneğiydi. “İspanyol gemilerinin mürettebatının hayatını korumak, İspanya çatışmasına müdahale etmek gibi yorumlanabilir”, deniyordu.

Müdahale etmeme politikası tarafları işi çığırından çıkarmışlardı. İngiliz ve Fransız diplomasisi, Franco hükûmetine savaşma hakkını tanımanın zamanı gelip gelmediği sorusunu bile ortaya atmıştı. Bu, İspanya’nın yasal hükûmetine karşı yapılmış faşist askerî ayaklanmanın yasal bir durum kazanması demekti. Kuşkusuz, Sovyet hükûmeti, böyle bir davranışa kesin olarak karşı çıktı.

19 Ekim 1937’de, SSCB’nin müdahale etmeme komitesindeki temsilcisi bir alt komisyon toplantısında bu kurumun etkinliğini köklü bir biçimde eleştirerek şöyle dedi:

“Sovyet hükûmetinin düşüncesine göre, müdahale etmeme diye adlandırılan politika, hiçbir biçimde amaçına ulaşamamıştır. İspanya’nın işlerine karışmada en ön planda yer alan bazı devletlerin müdahalesini önleyemediği gibi, tam tersine, Komite kurulduktan bu yana, ayaklanmış generallerin, gittikçe daha büyük sayıda insan, uçak ve askerî donanım almalarını gözden kaçırmaya çalışan bir paravan ödevini görmüştür. Londra Komitesi, önemli toprakların ve büyük kentlerin ele geçirilmesi sonucunu veren çarpışmaların, Franco yanında yer alan, tepeden tırnağa yabancı birlikler tarafından yürütülmesini de önleyememiştir. Bütün dünya, Londra Komitesi’nin, Franco’ya yapılan yardım bakımından, İspanya olaylarına karışan yabancıların müdahalesini sınırlayacak olan önlemler almak konusunda başarı gösteremediğini ve bu önlemlerin, yasal İspanyol hükûmetine yapılan ikmali sınırlayıcı bir nitelik taşıdığını da biliyor.”[13]

Sovyet delegasyonu, “zayıflığını yeterince göstermiş olan böyle bir politikada kendi payına düşecek herhangi bir sorumluluğu” da kabul etmediğini söyledi.

1 Mart 1939’da, Halk Komiserleri Konseyi, müdahale etmeme komitesindeki temsilcisini geri çağırma kararını verdi.

13 W.L.Shirer, *Berlin diary:* The journal of a foreign correspondent, 1934-1941. New York, 1941.

KAYNAKÇA

Tarih literatüründe İlk Çağın diplomatik tarihini bütünüyle ele alıp inceleyen bir eser yoktur. Ancak, İlk Çağ tarihini işleyen genel karakterli tarih ve hukuk kitaplarında bu uzun dönemin diplomatik ilişkileri konusunda bilgiler bulunabilir.

Biz, burada, Eski Doğu tarihini genel bir şekilde ele alanlardan başlayıp Yunan ve Roma tarihine ilişkin çalışmalarla tamamlanan ve belli başlı eserlerde en önemli kaynakları içeren bir liste sunuyoruz.

A) Kaynaklar

Eski Dünya. Doğu'nun uygarlık tarihine ilişkin belgeler derlemesi. Profesör B. Turaev ve Profesör I. Borozdin yönetiminde yayınlanmıştır. 1.Kısım, Moskova, 1915.

Manu Yasaları. Elmanoviç'in Rusça çevirisi, Petersburg, 1913. Bölüm 7: Kral.

N. MARR ve I. ORBELI. 1916 yılında Van'a giden arkeolojik araştırma kurulunun raporu: Van dağındaki iki oyukta yapılan kazılar ve batı oyuğunda bulunan Sardur il yazıtları. Petrograd, 1922.

M. NIKOLSKI: Van Krallarının Rusya’da bulunmuş çivi yazılı yazıtları. ”Antik Doğu Uygarlıkları” (Moskova Arkeoloji Derneği Doğu Komisyonu Çalışmaları, Moskova, 1893, cilt 1, fasikül 3, s. 375-453).
N. MARR. Maku Hükümdarı II.Russa’nın yazıtları. “Rus Arkeoloji Derneği Doğu şubesinin Memurları”, Moskova, 1921, cilt 25.
M. NIKOLSKI, Kafkasya ötesinde bulunan çivi yazılı yazıtlar “Kafkasya arkeolojisine hizmet için toplanmış malzemeler”, Moskova, 1896, fasikül 5.
HOMEROS. İlyada
THUKYDIDES Tarih.
HERODOTOS. Tarih
KSENOPHON. Ellenika.
DEMOSTHENES. Söylevler
DEMOSTHENES. PHILLIPPIKOS.
AISKHINES. Ktesiphon’e karşı söylev.
PLUTHARKOS. Paralel hayatlar.
TITUS LIVIUS. Roma Tarihi.
POLYBIOS. Evrensel Tarih.
TACITUS. Toplu eserleri.
SUETONIUS. On İki İmparatorun Hayatı.
AMMIKNUS MARCELLINUS. Rerum Gestarum
PROKOPIOS. Iustinlaons’un Savaşları Tarihi.
KNUDTZON. Die El-Amarna Tafein (El Amarna Tabletleri), Leipzig. 1908.
Royal Correspondance of the Assyrian Empire. Translated In to English with a transliteration of the text and a commentary by L. Waterman (Asur İmparatorluğu Hükümdar Yazışmaları. L. Waterman tarafından metnin çevirisi ve bir yorumuyla birlikte İngilizce çevirisi), s. I-IV, Michigan, 1930-1936.
K. LEHMANN, HAUPT. Corpus İnscriptionum chaldricarum, Berlin, 1928.
R. SCALA. Staatsvertrage des Altertums. Cilt I (338’e kadar). 1898.
G. DITTENBERGER. Syloge Inscriptionum. Graecorum, condita et aucta nunc tertium edita. Cilt 1-4, Leipzig, 1915-1924.
AESCHINES. Orationes. Lipslae. 1908 (ve başka edisyonlar).
DODORUS (Siculus). Bibliotheca Historica. Cilt 1-5, Leipzig, 1888-1906 (ve başka edisyonlar).

AULUS GELLIUS. Noctes atticae. Ed. minor II.Lepizig. 1886 (ve başka edisyonlar).

APPIANUS. Historia Romana. Ed. L. Mendelssonhn. Cilt I: Iberica. Macedonica, Mithridatica. Lipsiae. 1879.

C. JULIUS CAESAR. Commertarli de bello Gallico.

Res Gesie divi Augusti. Monumentis Anrcyrano et Apolliensi. Th. Mommsen yayını. Berlin, 1883.

Dio Cassius. Historiarum Romanarum quae supersunt. P.U. Boissevain Yayını, cilt 1-4, B, 1895-1926.

Dio Prusoensis Chrysostomus. Dionis Prussaensis quem vocant Chrysostomum. (Opera) quae exstant omnia, edidit, apparatu critico instruxit J. de Arnim. T. 162, Berlin, 1893-1896.

Iordanus Romana et Getica. Th, Mommsen Yayını, B, 1881 (Monumenta Germaniae Historica, cilt 5, s. 1). Bk.: De origine actibusque Getarum.

Fragmenta Historicorum Graecorum. Cilt 4. P. 1851. Petrus Patricius. Bk.: s.206-218.

Corpus juris civilis. Cilt I. Institutiones recognovit Paul Kruegar. Digesta recognovit Th. Mommsen, B, 1906. Vid.. Digesta.

THEODOSIANI libri XVI, cum constitutionibus Sirmon ,dianis et leges novellae ad Theodosianum pertinentes. Th. Mommsen ve P. Meyer Yayını, T. 162, Berlin, 1905. vid.: Codex Theodosianus.

B) Tarih Araştırmaları

K. MARX. Les formes sociales anterieurs au Capitalisme (Kapitalizmden önceki toplum şekilleri), Fr. çeviri

F. ENGELS. Cortribution a l’histoire des anciens Germains (Eski Germenlerin Tarihine Katkı). Fr. çeviri

B. TURAYEV. Eski Doğu Tarihi. V. Ştruve ve I. Sniyegirev yönetiminde. T. 162, L, 1936, cilt I, s.1 ve 2, cilt II, s. 3-6.

MESÇANINOV. Kalde’nin İncelenmesine Giriş, Bakû, 1927.

I. BELOH. Eski Yunan Tarihi. Cilt 1-2 1897-1899
I.G. DROYSEN. Historire de lhellenisme (Helenizm Tarihi).
T. MOMMSEN. Histoire Romaine (Roma Tarihi). Cilt 1-2
I. POKROVSKI Roma Hukuku Tarihi. 4.Basım, Petrograd, 1918.
E. MEYER. Geschichte des alter tums (İlk Çağ Tarihi). İkinci Basım. Bd. 2-3. Stuttgard ve Berlin, 1928-1937.
E. MEYER. Geschichte des alter tums (İlk Çağ Tarihi). Bd. 4-5. Stuttgard, 1901-1902.
K. J. BELOCH. Griechhische Geschichte (Eski Yunan Tarihi), İkinci Basım, Bd. 1-4, Berlin ve Leipzig, 1912-1927.
T. BUETTNER-WOBST. De legationibus rei publicae liberae temporibus Romam missis. Leipzig, 1876.
P. CLOCHE. La politique Etrangere díAthenes de 404 a. 338 avant J.-C. Paris, 1934.
E. EGGER. Etudes historiques sur les traites publiés chez les Grecs et chez les Romains depuis les temps les plus anciens jusquíaux premiers Siecles de líere Chrétienne (En eski zamanlardan Hıristiyanlık çağının ilk yüzyıllarına kadar Eski Yunanlılarda ve Romalılarda yayınlanan kitaplar üzerine tarihsel incelemeler). Yeni basım, Paris, 1886.
R. HELM. Untersuchungen über den auswartigen diplomastischen Verkehr des Römischen Reiches im Zeitalter des Spatantike. “Archiv für Urkundenforschung” (İlk Çağ boyunca Roma İmparatorluğu’nun Diplomatik Dış İlişkileri Üzerine Araştırmalar. ‘Belgeler Arşivi”), Leipzig, 1932. no. 12.
F. LAURENT. Histoire du droit des gens et des relations internationales (Devletler Arası Hukukun ve Uluslararası İlişkilerin Tarihi). Cilt 3. Brüksel, 1862.
TH. MOMMSEN. Römisches Staatsrecht (Roma Devlet Hukuku). Bd. 2-3 Leipzig, 188791888. Bd. 2, Abt. 1,2. Die einselnen Magistraturen. Bd. 3, Abt, 1,2. Bürgerschaft und Senat.
W. Müller. De ritibus et ceremonlis quibus Graeci commercia publica sanxerunt. Koenigsberg, 1854.
T. SORGENFREY. De vestigils juris gentium Homerici. Leipzig. 1872.
B. NIESE, Geschichte der griechischen und Makedonischen Staaten selt der Sclacht bel Chaeronea (Khaironela Savaşından bu yana Eski Yunan ve Makedonya Devletlerinin Tarihi). Bd. 1-3, Gotha, 1893 -1903.

E. A. THURM. De Romanorum legastis rei publicae liberae temporibus ad exteras nationes missis, Leipzig, 1883.
K. AUG. WEISKE. Considerations historiques et diplomatisques sur les Ambassades des Romains, comparées aux modernes (Modern Elçiliklerle Karşılaştırmalı Roma Elçilikleri Üzerine Tarihsel ve Diplomatik Açıdan Düşünceler). Zwickau, 1834.
P. WILLEMS. Le Senat de la Republique Romaine (Roma Cumhuriyet Senatosu). Cilt 2: Les attributions du Senat (Senatonun Görev ve Yetkileri). Louvain, 1885.

I. ORTA ÇAĞDA DİPLOMASİ (BATI AVRUPA VE BİZANS)

A) Kaynaklar

GIOVANNI PIANO CARPINI. Histoire des Mongols (Moğolların Tarihi). Fr. çev.
PROKOPIOS. Histoire secrete (Gizli tarih). Fr. çev.
RUBRUQUIS. Voyage dans les pays de l’Orient (Doğu Ülkelerine Gezi). Fr. çev.
PRISCUS. Histoire de l’Empire Byzantin (Bizans İmparatorluğunun Tarihi). Fr. çev.
M. STASYULEVIÇ. Kendi Yazarlarının ve Modern Yapıtların Aynasından Orta Çağ’ın Tarihi. Cilt 1-3, Petersburg. 1913-1915.
Aratlarının Aynasından Ortaçağ. D. Egorov yönetiminde, Moskova, 1913.
Orta Çağ tarihine ilişkin seçme yazılar dergisi. Gratianski ve Skazkin yönetiminde, cilt 1, Moskova, 1939.
A. BASCHET. Histoire du depot des archives des Affaires Etrangeres a Paris, au Louvre en 1710, a Versailles en 1763, et de nouveau a Paris (1710’da Paris’te Luvre Sarayı’nda, 1763’te Versay’da ve sonra yeniden Paris’teki Dışişleri Arşivleri Deposunun tarihi), Paris, 1875.

G. BERGENROTH. Letters, dispatches and State papers relating to the negociations between England and Spain (İngiltere ile İspanya Arasındaki Pazarlıklara İlişkin Mektuplar, Mesajlar ve Devlet Yazışmaları). Cilt 1-3, Londra, 1862.

E. CHARRIERE. Negociations de la France dans le Levant (Fransa'nın Yakın Doğu'daki Pazarlıkları). Paris, 1860. Collection des documents inedits sur l'histoire de la France (Fransa tarihi üzerine yayımlanmamış belgeler koleksiyonu). cilt 4-6.

PH. COMMINES, Memories (Anılar).

KONSTANTINOS PORPHYROGENETOS. De ceremoniis aulae Byzantinae. Bonnae, 1829-1830 (Opera, cilt 1-2).

EINHARDUS. Vita Karoli Magni. Ed. 5 Hannoverae et Lipsiae, 1905. (Sciriptores rerum Germanicarum in usum scolarum ex Monumentis Germaniae historicis separatim edit).

GENTILIS ALBERICUS. De Legationibus. Cilt 1-2. L. 1853 (New York, 1924). Charavay ve B. Mandrot. Cilt I-II, Paris, 1883-1909.

Lettres et negociations de Philippe de Commines (Philippe de Commines'in Mektupları ve Pazarlıkları). Tarihsel ve biyografik bir yorumla birlikte yayınlayan: J. Kervyn de Lettenhove. Brüksel, 1867.

Negociations diplomatiques de la France avec le Toscane (Fransa'nın Toskana ile Diplomatik Pazarlıkları). G. Canestrini ve A. Desjardins tarafından derlenmiş belgeler, Paris, 1872.

Siyasetname. Traite de gouvernement composé pour le Sultan Melik-Chah (Siyasetname. Sultan Melik Şah için yazılmış yönetim kitabı Ch. Schefer'in Fransızca çevirisi. Ecole des langues orientales vivantes (Yaşayan Doğu Dilleri Okulu) yayınları, 7, Paris, 1894.

G. THOMAS. Die altesten Verordnungen der Venetianer für auswartige Angelegenheiten (Dışişlerine ilişkin eski Venedik Yasaları.) Münchenner Akademie des Wissenchaften (Münih Bilimler Akademisi) yayınları, 1873.

G. VILLEHARBOUIN. La conquete de Constantinople (Konstantinopolis'in fethi).

B) Tarih Araştırmaları

K. MARX, Extraits chronologiques (Kronolojik seçmeler). Fr. çev.

K. MARX. Correspondance diplomatique secrete (Gizli Diplomatik Yazışmalar). Fr. çev.

F. ENGELS. L'origine de la famille, de la propriéte privée et de l'Etat (Ailenin, Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni). Fr. çev.

F. ENGELS. De la decomposition du Feodalisme et developpement de la Bourgoisie (Feodalizmin Çözülüşü ve Burjuvazinin Gelişmesi Üzerine) Fr. çev.

F. ENGELS,. La periode Franque (Frank Dönemi). Fr. çev.

V. LENİN. Devlet ve Devrim.

Y. Stalin. Marksizm ve Milliyet Sorunu.

V. ALEKSANDREKO. Papaların Diplomatik Temsilcilik Kurumları. "Hukuk Derneği dergisi" Petersburg. Kasım 1894 sayısı.

V. BARTOLD. I.Karl (Charlemagne) ve Harun el Reşit. "Hıristiyan Doğu", 1921, cilt 1.

V. BARTOLD. Müslüman Dünyası. Petrograd. 1922.

V. BARTOLD. Müslüman Uygarlığı. Petrograd. 1918

A. VASİLEV. Bizans ve Araplar. Leningrad. 1925.

A. VASİLEV. Bizans İmparatorluğu Tarihi. 1.Fasikül: Bizans ve Haçlılar. Leningrad, 1932.

A. VASİLEV. Doğu'da Latin Egemenliği. Petrograd, 1923.

A. VASİLEV. Bizans Tarihi İçin Malzemeler. Toplu eserleri, cilt 4. Petersburg. 1909.

Histoire generale (Genel Tarih). E. Lavisse ve A. Rambeau yönetiminde. Cilt 1-4.

CH. DIEHL. Justinien et la civilisation Byzantine du VI.Siecle (Justinianus ve VI.Yüzyılda Bizans uygarlığı).

G. DODU. Histoire des institutions Monarchiques dans le Royaume Latin de Jerusalem (Latin Kudüs Krallığında Monarşi Kurumlarının Tarihi).

DRİNOV. X.Yüzyılda Güney İslavları ve Bizans. "Moskova Üniversitesine Bağlı Eski Rus Eserleri ve İmparatorluk Tarihi Derneği" yayınları, 5.

M. KORELİN Papalık Tarihinin Orta Çağ'daki Önemli Anları. Petersburg. 1901 (Orta Çağ ve Modern zamanlar Boyunca Avrupa Tarihi).
S. G. LOZİNSKİ. Papaların Tarihi. Cilt I. Moskova, 1935.
Ch. PETIT-DUTAILLIS. La Monarchie Feodale en France et en Angleterre. X.-XIII. Siecles (Fransa'da ve İngiltere'de Feodal Krallık. X.-XII.Yüzyıllar).
E. TARLE. Histoire de l'Itaile au moyen age (Orta Çağ'da İtalya Tarihi). Petersburg. 1906.
F. USPENSKİ. Histoire des Croisades (Haçlı Seferleri Tarihi). Petersburg, 1901.
F. KUSPENSKİ. Histoire de Byzance (Bizans Tarihi). Leningrad. 1927.
D. FUSTEL DE COULANGES. Histoire des institutions politiques de l'ancienne France (Eski Fransa'daki Siyasal Kurumların Tarihi).
W. ANDREAS. Die venetianischen Relationen und ihr Verhalniszur kultur der Renaissance (Venediklilerin Rönesans Kültürüyle İlişkileri). Leipzig, 1908.
A. BASCHET. La diplomatie Venitienne. Les princes de l'Europe au XVI.Siecle (Venedik Diplomasisi. XVI.Yüzyılda Avrupa Hükümdarları). Paris, 1862.
A. BASCHET. Les archives de Venise. Histoire de la Chancellerie secrete (Venedik Arşivleri. Gizli Şansölyelik Tarihi). Paris, 1870.
G. BATUR. Traite de dorit politique et de diplomatie (Siyasal Hukuk ve Diplomasi Kitabı). Cilt 1-2, 1822.
R. BAXMANN. Die Politik der Papste von I.Gregor bis auf VII.Gregor. I.Gregorius'dan VII.Gregorius'a kadar Papaların Politikası). Cilt 1-2, Elberfeld 1868-1869.
E. BOUTARIC. La France sous Philippe le Bel (Güzel Philippe Zamanında Fransa). Paris, 1861.
C. BUNS. A. Short History of International intercourse (Uluslarası İlişkilerin Kısa Tarihi). Oxford, 1924.
CAMBRIDGE. Medieval History (Orta Çağ Tarihi). J. B. Bury düzenlemesi Cambridge, 1924-1936.
P. CHAMPION. Louis XI, Cilt 1-2, Paris 1928.
S. CLEMENS. Der Beruf der Diplomaten (Diplomatlık Mesleği). Berlin. 1926.

L. DEPREZ. Les preliminaires de la Guerre de Cent ans (Yüz yıl Savaşının Hazırlık Safhası). Paris, 1902.
A. DESJARDINS. XI.Louis, sa politique exterieure, ses rapports avec l'ltalie (XI.Louis, Dış Politikası, İtalya ile İlişkileri). Paris, 1874.
CH. DIEHL. Une Republique Patricienne. Venise (Bir Soylu Yurttaşlar Cumhuriyeti: Venedik). Paris, 1916.
G. FLASSAN.. Histoire generale traisonnée de la diplomatie Française depuis la fondation de la Monarchie jusqua la fin du regne du XVI.Louis (Krallığın Kuruluşundan XVI.Louis'nin Saltanatının Bitimine kadar Fransız Diplomasisinin Genel ve Açıklamalı Tarihi). Cilt 1-7, Paris, 1811.
L. GACHARD. Les monuments de la diplomatie Venitienne, considerés sous le point de vue de l'histoire moderne en general, et de l'histoire de la Belgique (Genelde Modern Tarih ve Özelde Belçika Tarihi Açısından Venedik Diplomasisinin Anıtları) Paris, 1853.
R. GENET. Histoire de la diplomatie (Diplomasi Tarihi). Paris, 1930.
G. GUARINI. Legazioni stabil prima del quattrocento (XIV.Yüzyılda İlk Sürekli Elçilikler). Roma, 1909.
HARTMANN. Geschichte İtaliens im Mittelalter (Orta Çağ da İtalyanların Tarihi) Cilt 1-4, Gotha, 1911.
J. HATSCHEK. Wörterbuch des Völkerrechtund der Diplomatie (Uluslarası Diplomasi Hukuku Sözlüğü). Berlin, 1924-1929.
W HEYD. Histoire du commerce du Levant au moyen age (Orta Çağ Boyunca Yakın Doğu Ticareti Tarihi). Cilt 1-2, Leipzig, 1923.
R. HEYNEN. Zur Eintstehung des Kapitalismus in Venedig (Venedik'te Kapitalizmin Kökeni Üzerine). Stutgart-Berlin. 1905.
D. L. HILL. A History of Diplomacy (Diplomasi Tarihi). Cilt 1-2. Londra. 1905-1915.
J. HUILLARD-BREHOLLES. Historia diplomatica II.Frederici (II.Friedrich'in Diplomatik Tarihi). Cilt 1-2, Paris 1852-1861.
E. KANTOROWICHZ. Kaiser Friedrich II (İmparator II.Friedrich) Berlin, 1927.
O. KRAUSKE. Die Entwichkelung der standigen Diplomatie XV. Jahrhundert (XV.Yüzyılda Sürekli Diplomasi Kurumlarının Gelişmesi). Leipzig, 1885.
LA RONCIERE. CH. BOUREL. Histoire de la Marine Française (Fransız Denizcilik Tarihi). Cilt 1-2, Paris. 1889-1900.

F. LISST. Das Völkerrecht systematisch dargestellt (Sistematik Devletler Hukuku). 12.Basım, Berlin, 1925.
LÖHREN. Beitrage zur Geschichte des gesandchaftlichen Verkehrs in mittelaiter (Orta Çağ’da Diplomatik ilişkiler Tarihine Katkı). Heildelberg. 1884.
H. LUXARDO. Das papstilche Vordekretalen Gesandschaftsrecht (Diplomasi Hukukna İlişkin Papalık Fetvaları). Innsbruck, 1878.
MACKAY. Die moderne Diplomatie (Modern Diplomasi). Frankfurt. 1915.
MARTENS. Le guide diplomatique (Diplomasi Kılavuzu). Cilt 1-3. Leipzig. 1868.
F. MARTENS Grundriss einer diplomatischen Geschichte der Europaischen Staathandel und Friedenschlüsse seit des Ende des XV.Jahruhunderts (XV.Yüzyıl Sonundan Bu Yana Avrupa’da Dış Ticaret ve Barış Antlaşmalarının Diplomatik Tarih Açısından Genel Çizgileri). Berlin, 1807,
R. MAULDE LA CLAVIERE. La diplomatie au temps de Machiavel (Makyavel Zamanında Diplomasi). Cilt 1-3, Paris, 1892-1893.
A. MEISTER. Die Anfange der modernen diplomatischen Geheimschrift (Modern Diplomatik şifrelerin Başlangıç Dönemleri). Paderborn, 1902.
MEISSEL. Cours de style diplomatique (Diplomatik Üslup Dersleri). Cİlt-1. Paris, 1826.
A. MEYER. Die englische Diplomatie in Deutschland zur Zeit VI.Eduards (VI.Edward Zamanında Almanya’da İngiliz Diplomasisi). Breslau, 1900.
V. MENZEL. Deutsches Gesandschaftwesen im Mittelalter (Orta Çağ’da Alman Elçilik Kurumlarının Karakteri). Hannover, 1892.
L. MOREIL. Dictionnaire des Chancelleries diplomatiques et Consulaires (Diplomatik Kançılaryalar ve Konsolosluklar Sözlüğü). Cilt 162, Paris, 1885.
R. MOWAT. A HİSTORY OF EUROPEAN DİPLOMACY (Avrupa Diplomasisi Tarihi). Londra, 1928.
E. NYS. Les origines du droit international (Uluslararası Hukukun Kökenleri). Paris, 1884.
FR. OMPTEDA. Litteratur des sogenanten sowohl natürilchen als positiven Völkerrechts. Cilt 1-2, Regensburg. 1785.

CH. OHSSON. Histoire des Mongols (Moğolların Tarihi). La Haye. 1834-1836.
P. PRADIER-FODERE. Cours de doit diplomatique (Diplomasi Hukuku Dersleri). Paris. 1881.
A. RAMBAUD. L'Empire Grec au X.Siecle. Constantin Porhyrogenete (X.Yüzyılda Bizans İmparatorluğu. Konstantinnus Porfirogenetus). Paris, 1870.
A. REUMONT. Della diplomazia İtaliana dal secolo XIII al XVI (XII.Yüzyıldan XVI.Yüzyıla Kadar İtalyan Diplomasisi). Cilt 1, Floransa, 1857.
A. REUMONT. İtalienische Diplomaten 1260-1550 (1260-1550) Yılları Arasında İtalyan Diplomatları) (İn: Raumers Histarosches Taschenbuch. 1841).
J. RODD. diplomacy (Diplomasi). Londra, 1929.
A. SCHAUBE. Das Konsulat des Meeres in Pisa (Pisa'nın Deniz ötesi Konsoloslukları). Leipzig. 1888.
M. SCHMIDT. Geschichte des Weithandels (Dış Ticaret Tarihi). 4.Basım, Leipzig. 1922.
G. SCHLUMBERGER. L'épopée Byzantine a la fin du X.Siecle (X.Yüzyıl Sonunda Bizans Destanı). Cilt 1-3, 1896-1905.
J. ZELLER. La diplomatie Française vers le millieu du XVI.Siecle (XVI.Yüzyıl Ortalarında Fransız Diplomasisi). Paris, 1881.
H. ZELLER. Das Seerecht in den Assisen von Jerusalem, nach der Handscherift Venedig (Kudüs'ten Venedik'e, Yasalarla Deniz hukuku). Heildelberg. 1916.
PH. ZORN. Deutsches Gesandschafts und Konsularrecht (Alman Elçilik ve Konsolosluk Hukuku). Berlin, 1920.

II. RUS DİPLOMASİSİ (X.-XV. YÜZYILLAR)

1. KİEV DEVLETİ DİPLOMASİSİ

A) Kaynaklar

Rusya'nın Yunanlılarla olan Anlaşmaları. Lavrantiev ve Ipatiev Yıllıkları'nda yer alan metinler. Gene bu konu için, bk: M. VLADİMİRSKİ. BUDANOV. Rus Hukuk Tarihinden Seçme Yazılar. Petersburg. Kiev, 5.Basım. 1899.

Bizans Yazarlarından Kuzey Karadeniz Kıyıları Hakkında Bilgiler. 1.Fasikül, Leningrad, 1934.

B) Tarih Araştırmaları

V. İKONNİKOV. Bir Rus Vakanüvisliği Denemesi. Cilt 2. Kısım 1. Kiev, 1908.

N. LAVRENTİEV. Ruslarla Yunanlılar Arasında Yapılan anlaşmaların Dilindeki Bizans Öğeleri Üzerine. Petersburg. 1853.

V. SERGEYEVİÇ. Yunanlılarla X.Yüzyılda Yapılan Anlaşmalardaki Biçimiyle Yunan Hukuku ve Rus Hukuku. "Milli Eğitim Bakanlığı Dergisi", Ocak 1882 sayısı.

A. ŞAHMATOV. Oleg ve İgor ile Yunanlılar Arasında Yapılan Anlaşmalar Üzerine Birkaç Uyarı. "Petrograd Üniversitesi Neofiloloji Derneği Andıçları". Fasikül 8, 1915.

2. FEODAL PARÇALANMA (XI.-XV. YÜZYILLAR)

A) Kaynaklar

Belgeler. Bilimler Akademisi Arkeoloji Misyonu tarafından Rus İmparatorluğu kitaplıklarından ve arşivlerinden derlenmiştir. Cilt 1. Petersburg. 1836.

XII., XIII. ve XIV. yüzyıllarda Kuzey-Doğu Rusya'sının Riga ve Baltık Ticaret Birliği (Hansa) Kentleriyle İlişkilerine ait yasa kurallar. Petersburg. 1857.

Smolensk Prensi Mstislav Davidoviç'in Riga ve Gotland'la 1229 yılında yaptığı Anlaşma. (Devlet yasaları ve anlaşmaları koleksiyonu, bölüm 2, Moskova, 1819. Gotland versiyonu.) Riga versiyonu: N. KARAMZİN'in Rus Devletinin Tarihi, 5.Basım, cilt III.

Kilise yasaları (carta) ve Büyük Prenslerle Kendilerine "Has" Verilen Prensler Arasında Yapılmış Anlaşmalar. S. Bakruşin yönetiminde yayınlanmıştır. Moskova, 1909.

İpatiev Lietopis'i (Yıllıkları). Petersburg. 1908 (Tüm Rus Yıllıkları Koleksiyonu. cilt 1)

Novgorod Lietopis'i (Yıllıkları). Petersburg. 1888.

Novgorod Tarihi Üzerine Belgeler. S. Bakruşin yönetiminde yayınlanmıştır. Moskova, 1909.

Devlet Dışişleri Kurulunca Saklanan Devlet yasaları (carta) ve Anlaşmaları Koleksiyonu. Kısım I. M. 1813. XII.-XV.Yüzyıllarda Rus kentleriyle Alman kentleri arasında yapılan anlaşmaların tam koleksiyonu için, bk.: M. VLADİMİRSKİ-BUDANOV. Rus Hukuk Tarihinden Seçme Yazılar. Petersburg. Kiev.

B) Tarih Araştırmaları

ANDREYEVSKİ. 1920 yılında Alman Kentleri ve Gotland'la Yapılan Novgorod Anlaşmaları Üzerine. Petersburg. 1855.

V. İKONNİKOV. Bir Rus Vakanüvisliği Denemesi. Cilt 2. Kısım. 2. Kiev, 1908.
İ. LİNNİÇENKO. XV.Yüzyıl Ortalarına Kadar Polonya ile Rusya Arasındaki İlişkiler. Kiev, 1884.
A. NİKİTSKİ. Büyük Novgorod'un Ekonomik örgütlenme Tarihi. Moskova, 1893.
A. NİKİTSKİ. Yeni Belgelerin Işığında. Novgorod Başpiskoposunun Alman Tüccarları ile İlişkileri. "Milli Eğitim Bakanlığı Dergisi". 1883.
S. SOLOVİEV. Eski Zamanlardan Bu Yana Rusya Tarihi, 1.Kitap, 3.Basım, Petersburg.

BATI DİPLOMASİSİ (XVI. ve XVIII.YÜZYILLAR)

A) Kaynaklar

MACHİAVELLİ. Hükümdar.
F. CALLIERES. De la maniere de negocier avec les souverains (Hükümdarlarla Pazarlık Etme Tarzı Üzerine). Paris, 1716
J.B COLBERT. Lettres, instructions et memoires (Mektuplar, talimatlar ve Anılar) Yayınlanan: P. Clement. Cilt 1. 7. Paris, 1861-1871.
Correspondance administrative sous XIV.Louis (XIV.Louis Zamanındaki İdari Yazışmalar). Derleyen ve düzenleyen: Gb B. Depping. Cilt 1-4. Paris, 1850-1855.
Correspondance secrete inedite de XIV.Louis, sur la Politique Etrangere avec le Comte de Brogile, Tercier, etc. et autres documents relatifs au Ministre secret (XIV.Louis'nin Broglie Kontu, Tercier, vb. ile dış politika konusunda bugüne kadar yayımlanmamış gizli yazışmaları ve gizli yönetime ait başka belgeler). Yayınlanan: M. E. Boutratic. Cilt 1-2 Paris, 1866.
II.FREDERİK (BÜYÜK). Histoire de mon temps. Histoire de la guerre de Sept ans. Antimachiavel (Çağının Tarihi. Yedi Yıl Savaşının Tarihi. Antimakyavel) Toplu eserleri, Cilt 2,3,7. Paris. 1846-1857.

HUGO GROTIUS. Hugonis Grotil de jure belli ac pacis. Paris, 1625.
HUGO GROTIus. Le droit de la guerre et de la paix (Savaş ve Barış Hukuku). Cilt 1-2.
Recueil des instructions données aux Ambassadeurs et Ministres de France depuis les traites de Westphalie jusqu'a la Revolution Française (Vestfalya antlaşmalarından Fransız Devrimi'ne kadar Fransız Elçilerine ve Bakanlarına verilen talimatlar derlemesi). Fransız Dışişleri Bakanlığı Diplomatik Arşivler Komisyonu'nun yardımıyla yayınlanmıştır. Cilt 1-25, 1884-1892.
RICHELIEU. Memoires. Fransa tarihine ilişkin anılar koleksiyonu, dizi 2. Paris, 18211-1823.
RICHELIEU. Testament politique (Siyasal Vasiyetname). Richelieu Kardinalinin toplu eserleri. Paris, 1933.
Le secret du rol. Correspondance secrete de XIV.Louis avec ses agents diplomatiques, 1752-1774 (Kralın Sırrı. XIV.Louis'nin diplomatik görevlileriyle gizli yazışmaları. 1752-1774). Yayınlayan: A. Broglie. Cilt 1-2 Paris, 1879.
A. WICQUEFORT. L'Ambassadeur et ses fonctions (Elçi ve Görevleri). Cilt 1-2 la Haye, 1681.

B) Tarih Araştırmaları

K. MARX ve F. ENGELS. F. Guizot: “Pourquoi la Revolution Anglaise a-t-elle reussie?” (f. Guizot: “İngiliz Devrimi Niçin Başarı Kazandı?”) Fr. çev.
K.MARX ve F.ENGELS. La Bourgeoisie et la Contre-Revolution (Burjuvazi ve Karşı Devrim). Fransızca çevirisi.
K.MARX. Le Capital (Kapital). Fr. çev. cilt 1. bölüm 24.
K. MARX La critique moralisatrice et la morale critique (Ahlak Öğütçüsü ve Ahlak). Fr. çev.

K. MARX. Lettre a F. Engels du 2 Decembre 1856 (F.Engels'e 2 Aralık 1856 tarihli mektup). Fr. çev.
F. ENGELS. La situation de l'Angleterre au XVIII.Siecle (XVIII.Yüzyılda İngiltere'nin Durumu). Fr. çev.
F. ENGELS. La guerre des paysans en Allemagne (Almanya'da Köylü Savaşı). Fr. çev.
F. ENGELS. De la decomposition du Feodalisme et du developpement de la Bourgeoisie (Feodalizmin Dağılması ve Burjuvazinin Gelişmesi Üzerine). Fr. çev.
A. VANDAL. İmparatoriçe Yelizaveta ve XV.Louis. Moskova, 1911.
Histoire generale (Genel Tarih). E. Lavisse ve A. Rambaud yönetimindeki yayın. Cilt 5-7.
F. GUIZOT. Histoire de la Revolution Anglaise (İngiliz Devriminin Tarihi).
Orta Çağ Tarihi. Devlet Üniversiteleri Tarih fakülteleri ve pedagoji enstitüleri için ders kitabı. Cilt 2. Moskova, 1939.
N. KARAYEV. Modern Çağda Batı Avrupa'nın Tarihi. Cilt 2-3. 3.Basım, Petersburg, 1904.
P. MİTROFANOV. Avusturya Tarihi. 1.Bölüm. Petersburg. 1910.
PRESCOTT. Histoire du Regne de II.Phillippe , Roi d'Espagne (İspanya Kralı II.Philippe'in Saltanat Tarihi). Kısım 1 ve 2.
N. İ. RADZİG. XVIII.Yüzyıl Fransız emperyalizminin tarihinden bir sayfa. Dupleix Hindistan'da. 1722-1754. Yaroslavi. 1929.
SOLOVİEV. Rusya Tarihi. Cilt 24. Moskova, 1874.
A. SOREL. L'Europe et la Revolution Française (Avrupa ve Fransız Devrimi).
H. BAUMGARTEN. GeschichteV.Karis (V.Karl Tarihi). Cilt 1-3. Stuttgart, 1885-1892.
H. BAUMGARTEN. V.Karl und die deutsche Reformation (V.Karl ve Alman Reformu). Halle, 1889.
J. BLACK. The Reign of Elizabeth. 1558-1603 (Elizabeth'in Saltanatı. 1558-1603). Oxford, 1937.
A. BROGLIE. II.Frederic et XV.Louis d'apres des documents nouveaux, 1742-1744 (Yeni belgelerin ışığında II.Friedrick ve XV.Louis, 1742-1744). Cilt 1-2. Paris, 1885.
Cambridge Modern History (Modern Tarih). Cilt 5-6. Londra, 1908-1909.

B. ERMANNDÖRFER. Deutsche Geschichte, 1648-1740 (Alman Tarihi, 1648-1740). Cilt 1-2. Berlin, 1888-1893.
G. FLASSAN. Histoire generale et raisonnée de la diplomatie Française (Genel ve Açıklamalı Fransız Diplomasisi Tarihi). Cilt 4-7. Paris, 1809-1811.
H. HAUSER. La preponderance Espagnole, 1559-1660 (İspanyol Üstünlüğü, 1559-1660). Peuples et civilisationnes (Halklar ve Uygarlıklar) dizisi, Paris, 1933.
Histoire de France (Fransa Tarihi) Yayınlayan: E. Yavisse. Cilt 5-8 Paris, 1903-1908.
C. KALTENBORN. Die Vorslaufer des Hugo Grotius auf dem Febiet des Jus naturae et gentium, sowie der Politik im Reformationsze alter (Hugo Grotius'un Doğal Hukuk ve Kamu Hukuku Alanındaki Öncüleri Üzerine) Leipzig, 1848.
A. LEGRELLE. La diplomatie Française et la succession d'Espagne (Fransız Diplomasisi ve İspanya Veraseti). Cilt 1... 4 1888-1893.
MAULDE DE CLAVIERE. La diplomatie au temps de Machiavel (Makchiavelli Zamanında Diplomasi). Cilt 1-3. Paris, 1892-1893.
R.B.MERRIMANN. The Rise of the Spanish Empire in the Old and the New (İspanya İmparatorluğunun Eski ve Yeni Yükselişi). Cilt 1-2 New York, 1918.
F. MIGNET. Rivalite de I.François et de Charles-Quint (I.François ve V.Karl Arasındaki Rekabet). 2.Basım, Paris, 1886.
W. ONCKEN. Das Zeitalter Friedrichs des Grossen (Büyük Friedrich'in Çağı). Cilt 1-2 Berlin, 1881-1882.
A. PICHOT. Karl V. Paris, 1854.
PRADIER-FODERE. Diplomasi Hukuku Dersleri. C. 1-8.
C. READ. Mr. Secretary Walsingham and the Policy of Queen Elizabeth Dışişleri Bakanı Walsingham ve Kraliçe Elizabeth'in Dış politikası). Cilt 1-3. Londra, 1925,
A. SCHAEFER. Geschichte des Siebenjahrigen Kriegnes (Yedi Yıl Savaşının Tarihi). Cilt 1-2 Leipzig, 1870-1871.
H. SEE ve D. REBILLON. Le XVI. Siecle (XV.Yüzyıl). Paris, 1934.
A. SOREL. La question d'Orient au XVIII.Siecle; le partage de la Pologne et le Traite de Kainardji (XVIII.Yüzyılda Doğu Sorunu; Polonya'nın Bölüşülmesi ve Kaynarca Antlaşması). 2.Basım, Paris, 1889.

G. VALBERT. Alberoni et sa correspondance avec le Comte Rocca (Alberoni ve Kont Rocca ile yazışmalar). “Revue des deux Mondes” dergisi, 1 Şubat 1893 sayısı.
A. VANDAL. Le Pacha Bonneval (Bonneval Paşa). Paris, 1885.
G. WINTER. Geschichte des 30. jahrigen Krieges (Otuz Yıl Savaşının Tarihi). Berlin, 1893.

RUS DİPLOMASİSİ (XVI.-XVIII. YÜZYILLAR)
A) Kaynaklar

S. HERBERSTEIN. Commentary (Yorumlar). Malcine çevirisi. Petersburg, 1908.
A. MEYERBERG. Voyage en Moscovie et en Perse (Moskova ve İran yolculuğu). 3.Kitap. 1873.
A. OLEARI. Voyage en Moscovie et a travers la Moscovie en Perse (Moskova üzerinden İran Yolculuğu).
A. OLEARI. Recit circonstanciel du voyage de l’Ambassade de Hoistein en Moscovie et en Perse en 1633-1636 et 1639 (1633-1636 ve 1639 yıllarında Holstein Elçilik kurulu tarafından Moskova ve İran’a yapılan yolculuğun ayrıntılı hikâyesi).
Stolnik P. Potyemkin’in İspanya Elçiliği (1667). “Eski Rus Kitaplığı” cilt. Kısım 3. Mişkin. 1894.
Konrad von Klenck’in Çar Aleksi Mihayloviç ve Çar Fiodor Alekseyeviç nezdinde Elçiliği. 1900
Borovsk valisi ve Stolnik P. Potyemkin’in Fransa Elçiliği (1668). Cilt 3, Kısım 5. Mişkin. 1895.
Stolnik I. Çemodanov’un Venedik Elçiliğinin Rolü (1656) ve Eski Rus Kitaplığı” Cilt 5, Kısım 7. Mişkin. 1896.
B. TANNER. Recit du voyage d l’Ambassade Polonaise a Moscou en 1678 (Polonya Elçilik Heyetinin 1678 Moskova Yolculuğunun Hikâyesi).

K. YAKUBOV. XVIII.Yüzyılın İlk Yarısında Rusya ve İsveç. Moskova, 1897. XV -XVII.Yüzyıllarda Rus diplomasisinin tarihine ilişkin daha ayrıntılı bir kaynakça için, bk.: “S.S.C.B halklarının XV -XVII. yüzyıllar arası tarihinin kaynakçası için malzemeler”, Leningrad, 1933.

B) Tarih Araştırmaları

BANTİŞ- KAMENSKİ. 1619-1792 yılları arasında Rusya ile Çin Arasındaki Diplomatik İlişkiler Derlemesi. Kazan, 1882.

BANTIŞ-KAMENSKİ. 1800 Yılına kadar Rusya’nın Dış İlişkilerine Toplu Bakış Kısım 1-4. Moskova, 1894-1904.

S. BELOKUROV. Elçilikler Prikaz’ı Üzerine. Moskova. 1906.

A. BRİKNER. XVII.Yüzyıl İtalya’sında Rus Diplomat Turistleri. “Rus Habercisi”, 1877. 3, ve 7. sayıları.

N. VESELOVSKİ. Rus Tarihinin Moskova Devleti Döneminde, Elçilik Protokolü Üzerinde Tatar Etkisi Petersburg. 1911.

İ. GAMEL. XVI. ve XVII.Yüzyıllarda Rusya’ya gelen İngilizler. Petersburg. 1865-1869.

Rusya sarayındaki Hollanda Cumhuriyeti Elçilerinin ülkelerine yolladıkları resmi yazılar... Moskova ile Hollanda Cumhuriyeti arasında 1631 yılına kadarki ilişkilerin bir özetiyle birlikte. B. Kordt yönetiminde Rus Tarih Derneği Derlemesi. Cilt 116. Petersburg. 1902.

İ. ZABYELİN. XVII.Yüzyılda Türkiye’deki Rus Elçilikleri. “Eski Rus Tarihi” Eylül 1877.

M. KAPUSTİN. XVII.Yüzyılın İkinci Yarısında Rusya’nın Batı Avrupa ile Diplomatik İlişkileri. Moskova, 1852.

N. KARAMZİN. Rus Devletinin Tarihi. Cilt 6-9. Moskova, 1903.

S. KOLOGRİVOV. XVII.Yüzyıl Boyunca Rusya’nın Yabancı Devletlerle İlişkilerinin Tarihine ait Malzemeler. Petersburg. 1911.

N. LİJİN. Stolbov Antlaşması ve imzalanmasından önceki pazarlık görüşmeleri. Petersburg, 1857.

İ. LUBİMENKO. Rusya ile İngiltere Arasındaki Ticari ilişkilerin Tarihi. 1.Fasikül: XV.Yüzyıl. Yuriyev. 1912.
İ. LUBİMENKO. Hollanda ile İngiltere Arasındaki Mücadelede Moskova Pazarı. “Rus Geçmişi” dergisi, 1923, no. 5.
İ. LUBİMENKO. XVI. ve XVIII.Yüzyıllarda Rus-İngiliz İttifak Tasarısı. “Tarih Haberleri” dergisi, 1916, no. 3-4.
F. MARTENS. XVI. ve XVII. Yüzyıllarda Rusya ve İngiltere. “Rus Düşüncesi.” 1891, no. 1-2.
F. MARTENS. Rusya ile Yabancı Devletler Arasında Yapılan Antlaşma ve Sözleşmeler Derlemesi. Cilt 1 ve 5. Petersburg, 1874-1880.
A. POPOV. 1673-1677 Yılları Arasında Polonya’daki Rus Elçiliği, Petersburg. 1854.
V. SAVVA. Moskova Çarları ve Bizans İmparatorları. Harkov. 1901.
V. SAVVA. XVI. Yüzyılda Elçilikler Prikazı Üzerine, 1.Fasikül. Harkov.
S. SOLOVİEV Rusya Tarihi. 1, 2, 3. kitaplar 3.Basım, Petersburg.
İ. TOLSTOY. Rusya ile İngiltere Arasındaki İlişkilerin İlk Kırk Yılı: 1553-1593. Petersburg. 1875.
V. ULYANİTZKİ. XVI.-XVII.Yüzyıllarda Rusya’nın Orta Asya ve Hindistan’la İlişkileri, “Eski Rus Tarihi ve eserleri Derneği Yayınları”, kitap 3. 1888.
G. FORSTEN. XVI. -XVII.Yüzyıllarda Baltık Sorunu (1544-1648). Cilt 1-2 Petersburg, 1894.
G. FORSTEN. XV. -XVI. Yüzyıllarda Baltık’ta üstünlük Mücadelesi. Petersburg, 1884.
G. FORSTEN. XVII.Yüzyılın İkinci Yarısında Moskova Sarayında Danimarka Diplomatları. “Milli Eğitim Bakanlığı Dergisi”, 1904, 9., 11., 12.. sayılar.
G. FORSTEN. XVII.Yüzyılın İkinci Yarısında İsveç’le Rusya Arasındaki İlişkiler (1648-1700). “Milli Eğitim Bakanlığı Dergisi”, 1898 yılı Şubat, Nisan, Mayıs, Haziran; ve 1899 yılı Haziran, Eylül sayıları.
G. FORSTEN. Christine’in Saltanat Döneminde İsveç-Rusya İlişkileri. Milli Eğitim Bakanlığı Dergisi” 1891, no.6.
E. TSERETELİ. Lituanya ve Rusya Grandüşesi, Polonya Kraliçesi Yelena İvanovna. Petersburg, 1898.
N. ÇARİKOV. Manesi’nin Roma Elçilikleri ve Moskova Hizmeti (1637-1694). Petersburg. 1906.

P. PIERLING. La Russie et le Saint-Siege (Rusya ve Papalık). Cilt 1-3, Paris, 1896-1901.

Tam kaynakça için, bk: “S.S.C.B. halklarının XVI. XVII.Yüzyıllar arası tarihinin kaynakçası için malzemeler” Leningrad. 1933.

XVIII. YÜZYIL RUS DİPLOMASİSİ

A) Kaynaklar

F. MARTENS. Op. cit. Cilt 1-2, 5-6 ve 9. Petersburg. 1874-1892.

OBOLENSKİ (Prens). Denizde Silahlı Tarafsızlık Üzerine Petersburg, 1859.

Grandüşeş Yekaterina Alekseyevna ile İngiltere Büyükelçisi Sir Charles G. Williams arasındaki mektuplaşma 1756-1757. Moskova. 1909.

L SEGUR. Memoires, 1785-1789 (Anılar, 1785-1789).

I. JULES. Memoires, 1709-1711 (Anılar 1709-1711). Moskova 1900 II.YEKATERİNA (İmparatoriçe). Anılar. İngilizce Çevirisi, 2.Basım. Londra, 1850.

La cour de Russie il ya Cent ans. 1725-1783 (Yüz Yıl Önceki Rusya Sarayı. 1725-1783). Berlin, Paris, Londra, 1858.

Bu konuda ayrıca bk.: Rus Tarih Derneği ve Vorontsov Prensleri Arşivleri tarafından toplanıp yayınlanan Diplomatik Malzemeler.

B) Tarih Araştırmaları

V. ALEKSANDRENKO. XVIII.Yüzyılda Diplomatik Protokol. 1894. 8.Kitap.

V. ALEKSANDRENKO. XVIII.Yüzyılda Londra'daki Rus Diplomatik Görevlileri, Cilt 1-2, Varşova, 1897.
P. ALEKSANDROV. Kuzey Sistemi. Moskova, 1914.
BANTİŞ - KAMENSKİ. Op.cit. Kısım 1-. Moskova, 1894-1902.
P. BEZOBRASOV. Fransa ile Rusya arasındaki İlişkiler üzerine. Moskova, 1892.
A. BRİKNER. Rusya, İngiltere ve Prusya: 1787-1791.
N. GRİGOROVİÇ, Başbakan Prens Bezborodko. Cilt 1- Petersburg. 1879-1881, "Rus Tarih Derneği Derlemesi" cilt 26 ve 29.
İ. GROT. II.Yekaterine ve III.Gustave. Petersburg, 1877.
V. DANEVSKİ. Uluslararası Hukuk Tarihinin ve Sisteminin İncelenmesine Giriş. Fasikül 1-2. Harkov, 1892.
F. MARTENS II.Yekaterina'nın Saltanat Döneminde Rusya ve Prusya. "Avrupa Habercisi" dergisi. 1882, no. 5.
F. MARTENS. Uygar Halklarda Modern uluslararası Hukuk. Cilt 1-2. Genişletilmiş ve gözden geçirilmiş 5.Basım. Petersburg, 1904-1905.
Dışişleri Bakanlığının Tarihine Toplu Bakış: 1802-1902. Petersburg. 1902.
M. POLYEVKTOV. XVIII.Yüzyılın İlk Yarısında Holstein Sorunu ve Rusya'nın Baltık Politikası. "Eski Rus Tarihi" dergisi, Ocak 1907 sayısı.
S. SOLOVİEV. Rusya Tarihi. Cilt 3-44. 3.Basım. Petersburg.
A. TRAÇEVSKİ. Prenslerin İttifakı ve II.Yekaterina. II.Frederik ve II.Joseph'in Almanya Politikası: 1780-1790. Petersburg. 1877.
V. ULYANİTSKİ. XVIII.Yüzyılda Yurt Dışındaki Rus Konsoloslukları. 1.Kısım. Moskova, 1899.
N. ÇECULİN II.Yekaterina'nın Saltanat Dönemi Başlangıcında Rusya'nın Dış Politikası: 1762-1774. Petersburg. 1884.
E SÇEPKİN. Yedi Yıl Savaşı Sırasında Avusturya-Rusya İttifakı: 1746-1758. Petersburg. 1902.
A. SOREL. XVII.Yüzyılda Doğu Sorunu; Polonya'nın Bölüşülmesi ve Kaynarca Antlaşması Paris, 1902.

SON ÇAĞ DİPLOMASİSİ (1789-1871) GENEL KARAKTERLİ ESERLER

A) Kaynaklar

Rusya ile Doğu Ülkeleri arasında yapılan Antlaşmalar; derleyen ve yayınlayan: T. Yusupoviç, Petersburg. 1869.

F. MARTENS. Recueil de traités et de conventions, conclus par la Russie (Rusya Tarafından İmzalanan Antlaşmalar ve Konvansiyonlar). Cilt 1-15 Petersburg, 1874-1909.

ALBERT, Prens Letters of the Prince Consort (of Victorial) (Kraliçe Victoria'nın eşi Prensin Mektupları). 1831-1861 yılları arasında yazılmış mektupların içinden seçen ve yayınlayan: K. Jagow. New York. 1938.

P. ALBIN. Les grands traités politiques: Recueil des principaux traités diplomatiques depuis 1815 jusgu'a nos jours avec des commentaire et des notes (Büyük Siyasal Anlaşmalar; 1815 yılından günümüze kadar yapılmış belli başlı diplomatik anlaşmaların yorumlu ve notlu derlemesi). Paris, 1911.

E. ASHLEY. The Life of Lort Palmerston (Lort Palmerston'un Hayatı). Cilt 1-2. Londra. 1876-1879.

H. L. BUWLER. The Life of Viscont Palmerston (Vikont Palmerston'ın Hayatı). Cilt 1-2. Londra, 1871.

J. V. A. BROGLIE, Memoires du Duc de Broglie (Jacques, Victor, Albert, 1821-1901) (Broglie Dükünün Anıları. Cilt 1: 1825-1870 Paris, 1938.

A. OAKES ve E. MOWAT. The Great European Treaties of the Nineteenth Century (On Dokuzuncu Yüzyıl Avrupa'sının Büyük Antlaşmaları). Oxford. 1918.

Foundations of British Foreign Policy from Pitt (1792) to Salisbury (1902) or Documents Old and New Pittten Salisbury'ye (1902) kadar İngiliz dış politikasının temelleri eski ve yeni belgeler). Tarihsel bir girişle birlikte, seçen ve yayınlayanlar: H. Temperley ve L. Penson. Cambridge, 1938.

FRANZ JOSEPH I, İmparator Breefe an seine Mutter: 1838-1872 (Annesine Mektuplar: 1838-1872). yayınlayan: Hrsge. von F. Schnürer.

Münih, 1930.
E. HERTSLET. Map of Europe by Treaty showing the Various Political and Territorial Changes which have taken Place since the General Peace of 1814 (1814 genel barışından bu yana... Avrupa haritası) Cilt 1-3. Londra, 1890-1891.
LIEVEN. Prenses. Letters (Mektuplar). Yayınlayan: L. G. Robinson. Londra, 1902.
LIEVEN, Prenses., Unpublished Diary and Political Sketches (Yayınlanmamış günlük ve siyasal portreler). Yayınlayan: H. Temperley. Londra, 1925.
G. H. MARTENS. Recueil des traités (Antlaşmalar Derlemesi). Bk. : Hopf. Table generale du recueil des traités de G. F. Martens et de ses continuateurs (G.H. Martens ve takipçileri tarafından hazırlanan Antlaşmalar derlemesi'nin içindekiler). Cilt 1-2 Göttingen, 1875-1876.
C. METTERNICH. Aus Metternich's nachgelassenen Papieren (Papieren (Metternich'in ölümünden sonra yayınlanan evrakı). Düzenleyen ve yayınlayan: A. Klinçkowsttroem. Cilt 1-8. Viyana, 1880-1884.
Ch. R. NESSELRODE. Lettres et papiers (Mektuplar ve Evrak). Arşivlerden seçerek ve notlandırarak yayınlayan: A. Nesselrode. Cilt I-II. Paris. 1904-1912.

B) Tarih Araştırmaları

Bir İngiliz diplomatının anıları (İmza: B.T.). "Tarih Habercisi" 1893. Şubat (Lort Loftus'ün "Diplomatic reminisceces"adlı eserinin ilk iki cildi üzerine).
S.TATİSÇEV. İmparator Nikola ve Yabancı Saraylar. Petersburg. 1889.
S.TATİSÇEV. Eski ve Modern Rus Diplomasisi. (İn: Rus diplomasisinin geçmişi üzerine, S. Tatisçev. Petersburg. 1890).
FIFE. XIX.Yüzyılda Avrupa Tarihi. Rusça çevirisi, 2.Basım. Petersburg. 1904.

E. BOURGEOIS. Manuel historique de politique etrangere (Dış Politika Tarihi Elkitabı). Cilt 1-3. 1925-1927 (Cilt 1- 2,9.Basım; cilt 3, 18.Basım).
Cambridge History of British Foreign Policy (İngiliz Dış Politikasının Tarihi). Cilt 1-3. Cambridge Üniversitesi adına yayınlayanlar: A. W. Wardve G. P. Gooch. New York. 1922-1923.
A. CECIL. British Foreign Secretaries: 1807-1916 (1807-1916 Yılları Arasında İngiliz Dışişleri Bakanları). Londra, 1927.
A. DEBIDOUR. Histoire diplomatique de l'Europe depuis l'ouverture du Congres de Vienne jusqu'a la fermeture du Congres de Berlin: 1814-1878). Cilt 1-2 Paris, 1891.
E. HEYMANN. Balkan Kriege, Bündnisse, Revolutionen, 150 Jahre Politik und Schicksal (Balkan Savaşları, İttifakları, Devrimleri 150 yıllık Politika ve Kader). Berlin, 1938.
H. HYDE Montgomery, Princess Lieven. Boston, 1938.
R. B. MOWAT. History of European Diplomacy: 1815'ten-1914'e kadar Avrupa Diplomasisi Tarihi). Londra, 1922.
M. PALEOLOGUE. Romantisme et diplomatie (Romantizm ve Diplomasi) Paris, 1925.
R. W. SETON-WATSON. Britain in Europe: 1879-1914 (İngiltere Avrupa'da: 1879-1914). Cambridge, 1937.

FRANSIZ DEVRİMİ THERMIDOR REAKSİYONU VE DİREKTUVAR DÖNEMLERİNDE AVRUPA DİPLOMASİSİ (1789-1799)

A) Kaynaklar

Yükselen burjuvazinin dış politika ve diplomasi alanlarındaki ideologları:

J. BENTHAM. Principles of International Lax: Universal and Perpetual Peace (Uluslararası Hukukun İlkeleri: Evrensel ve Sürekli Barış). Toplu eserleri. Edinburgh, 1839. Cilt 8

A. CLOOTS. Les bases constitutionelles de la Republique du Genre Humain (İnsanlık Cumhuriyetinin Anayasal Temelleri). Paris, 1793.

E. KANT. Zum ewigen Frieden (Sürekli Barış Üzerine). Königsberg. 1795. Sur les traites (Müzakere İlkeleri. Antlaşmalar Üzerine Kurulu Avrupa Kamu Hukuku). Paris, Cumhuriyet yılı III (1791). Cilt 5,7.

MONTESQUIEU. Kanunların Ruhu.

J. -J. ROUSSEAU. Considerations sur le gouvernement de Pologne. Jugement sur la paix perpetuel. Projet de paix perpetuel (Polonya Yönetimi Üzerine Düşünceler. Sürekli Barış Üzerine Mülahazalar Sürekli Barış Tasarısı).

VOLTAIRE. Felsefe Sözlüğü.

Siyasi yazışmalar, antlaşmalar, anılar, söylevler:

Prens Vorontsov arşivleri. Cilt 9, 11, 13, 14, 16, 20, 28, 32, 34, Moskova, 1876-1888

F. MARTENS. Recueil des traités et des conventions conclus par la Russie (Rusya Tarafından Yapılmış Antlaşma ve Konvansiyonlar). Cilt 2, 6, 9, 13, Petersburg. 1875-1902.

Rus Tarih Derneği Derlemesi. Cilt 16-23, 26, 31, 33, 42, 70 Petersburg, 1875-1890.

Paris'teki Rus Büyükelçisi İ. Simolin'in resmî raporlarına göre Fransız Devrimi “Literer Miras”. 1937. No. 29-30

A. KHRAPOVITZKI. Journal İntime (Mahrem). Petersburg, 1874.

F. A. AULARD. La Societe des Jacobin (Jacobin'ler Derneği), Cilt 1-6 Paris, 1889-1897.

A. ARNETH. Joseph II und Kahtharina von Russland. Ihr Briefwesel (II.Joseph ve Rusya İmparatoriçesi Yekaterina’nın. Mektuplaşmaları). Viyana, 1869.

F. BARTHELEMY. Memoires (Anılar). Yayınlayan: J. Dampierre. 2. basım. Paris, 1914.

A. BEER. II.Leopold II.Franz, und Katharina von Russland. Ihr Briefwesel (II.Joseph ve Rusya İmparatoriçesi Yekaterina’nın Mektuplaşmaları). Viyana, 1869.

F. BARTHELEMY. Memoires (Anılar). Yayınlayan: J. Dampierre. 2. basım. Paris, 1914.

A. BEER.II.Leopold, II.Franz, und Katharina. İhre Korrespondenz. Nebst einer Einleitung zur Geschichte der Politik II.Leopold’s (II.Leopold, II.Franz ve Yekaterina. Mektuplaşmaları. II.Leopold tarafından yürütülen politikanın tarihine bir giriş incelemesiyle birlikte. Leipzig. 1874.

G. DANTON. Discours (Söylevler). Kritik yayın: A. Fribourg. paris, 1910.

J. KAULEK. Papiers de Barthelemy (Barthelemy’nin Evrakı). Cilt 1-4. Paris, 1886-1889.

G. MARTENS. Recueil des principaux traités d’Alliance. (Belli başlı İttifak Anlaşmaları). Cilt 1- 7. Göttingen. 1791-1801 Ek. c. 1-4 Göltingen. 1801-1808.

I.NAPOLYON , İmparator. Correspondance (Muhaberat) İmparator III.Napolyon’un emriyle yayınlanmıştır. Cilt 1, 5. Paris, 1858- 1860.

W. PITT. The War Speeches (Savaş Söylevleri). Seçerek yayınlayan: R. Couplan. Oxford, 1915.

Preussen und Frankaich von 1795-1807. Diplomatische Correspondenzen (1795-1807 arasında Prusya ve Fransa, Diplomatik Yazışmalar). Cilt 1-2. Leipzig. 1881-1887.

M. ROBESPIERRE. Discours et rapports (Söylevler ve raporlar). Bir giriş incelemesiyle ve notlandırarak yayınlayan: Ch. Vellay. Paris, 1908.

Ch. M. TALLEYRAND. Memoires (Anılar). Yayınlayan: Broglie Dükü. Cilt 1-5. Paris, 1891-1892.

A. VIVENOT. Quellen zur Geschichte der deutschen Kaiserpolitik Oesterreichs wahrend derranzösischen Revolutionskrieğe 1790-1801 (1790-1801 yılları Arasındaki Fransız Devrim Savaşları Boyunca Avusturya İmparatorluk Politikasının Tarihine ait Kaynaklar). Cilt 1-2 Viyana, 1873-1874.

A. VİVENOT. Vertrauliche Briefe des Freiherrn von Thugut: 1792-1801 (1792-1801 Yılları Arasında Thugut Baronlarının Özel Mektupları). Cilt 1-2. Viyana, 1872.
H. ZEISSBERG. Quellen zur Geschichte der Politik Oestrerreichs wahrend der Französischen Revolutionskriege (Fransız Devrim savaşları boyunca Avusturya politikasının tarihine ait kaynaklar). Cilt 1-3. Viyana, 1882-1890.

B) Tarih Araştırmaları

K. MARX. Les exploits des Hohenzollern (Hohenzollern Hanedanının Savaş Başarıları).
K. MARX. Lettre a F. Engels du 2 Decembre 1858 (F. Engels'e 2 Aralık 1856 Tarihli Mektup).
F. ENGELS. Les possibilités et les conditions d'une guerre de la Sainte-Alliance contre la France en 1852 (1852 yılında Mukaddes İttifak'ın Fransa'ya Karşı Bir Savaşa Girme İmkân ve koşulları). Toplu eserler, cilt VIII, s. 448-475.
F. ENGELS. La politique exterieure du Tsarisme Russe (Rus Çarlığının Dış Politikası) Toplu eserler, cilt XVI. 2.Bölüm, s. 3. 40.
F. ENGELS. Lettre a K. Kautski du 20 Fevrier 1889 (K. Kautski'ye 20 Şubat 1889 Tarihli Mektup).
F. ENGELS. Lettre a V. Adler du 4 Decembre 1889 (V. Adler'e Aralık 1889 Tarihli Mektup).
V. LENİN. Bizi Tehdit Eden Felaketle Karşı Nasıl Mücadele Edebiliriz?
V. LENİN. Savaş ve Devrim.
J. STALİN. Çağdaş Temalar Üzerine Notlar ("Muhalefet Üzerine" başlıklı derlemeden, 1928, s. 610-611).
H. KOSTOMAROV. Polonya Cumhuriyetinin Son Yılları. (Tarihi monografiler, Cilt 17-18. Petersburg. 1905.)

P. MİTROFANOV Avusturya İmparatoru II.Leopold . Dış Politika. Cilt 1. Petrograd, 1916 (arşiv belgelerine göre).
S. SOLOVİEV. Polonya'nın Yıkılışının Tarihi. Toplu eserleri, Petersburg.
A. SOREL. L'Europe et la Revolution Française (Avrupa ve Fransız Devrimi).
A. TRAÇEVSKİ 1770-1790 Arasında Prensler İttifakı ve Alman Politikası. Petersburg, 1877.
F. AULARD. La diplomatie du premier Comite Salut Public (Birinci Halkın Selameti Komitesi'nin Diplomasisi). İncelemeler ve Dersler. Seri, 3. 1901.
G. AVENEL. Anarcharsis Cloots. Cilt 1-2. Paris, 1865.
D. GERHARD. England und der Aufstieg Russlands (İngiltere ve Rusya'nın Yükselişi). Münih ve Berlin, 1933.
R.LORT. The second Partition of Poland (Polonya'nın İkinci Bölüşümü). Cambridge, 1915.
E. MARCERE. Une Ambassade a Constantinople (İstanbul'a Bir Elçilik Seferi). Cilt 1-2 Paris, 1927.
F. MASSON. Le Departement des Affaiers Etrangeres pendan la Revolution (Devrim Sırasında Dışişleri Bakanlığı). Paris, 1877.
A. MATHIEZ. Danton et la paix (Danton ve Barış). Paris, 1919.
A. MATHIEZ. La revolution et les etrangers (Devrim ve Yabancılar). Paris, 1918.
A. MATHIEZ. La conspiration de l'etranger (Yabancıların Kurduğu Fesat). Paris, 1918.
J. H. ROSE. Life o William Pitt. Kısım 1-2. Londra, 1923.
F. SALOMON. William Pitt der Jüngere (William Pitt Junior), Leipzig ve Berlin, 1904-1906
H. SYBEL. Geschicte der Revolutionszeit (Devrim Çağının Tarihi). Cilt 1-4. Frankfurt a. Main, 1882.

IX- KONSÜLLÜK VE İMPARATORLUK DÖNEMLERİNDE DİPLOMASİ (1799-1814)

A) Kaynaklar

I.Napolyon Döneminde Rusya'nın Fransa ile Diplomatik İlişkileri. A. Traçevski yönetiminde yayınlanmıştır. Cilt 1-4. Petersburg. 1890- 1893. (Rus Tarih Derneği Derlemesi. cilt 70, 77, 82. 88).

SPERANSKİ. Tilsit Barışından Sonra Fransa'ya Karşı Bir Savaş İhtimali üzerine Anılar. Yayınlayan: N. F. Dubrovin. "Eski Rus Tarihi" dergisi, 1900, no. 1.

NİKOLA MİHAYLOVİÇ. Grandük. Aleksandr ve Napolyon'un Saltanatları Sırasında Büyükelçiliklerin Resmî Yazıları Işığında Rusya'nın Fransa ile Diplomatik İlişkileri: 1808-1812. Cilt 1-7. Petersburg. 1906-1914.

SAVARY. General. Petersburg'da Kalışı Boyunca General Savary'nin Siyasi Muhaberatı. Petersburg, 1893 (Rus Tarih Derneği Derlemesi, cilt 83).

P. TOLSTOY. 1807-1808 yıllarında Paris'te Elçilik Görevi. N. Şilder yönetiminde yayınlanmıştır. Petersburg, 1893 (Rus Tarih Derneği Derlemesi, cilt 89).

I.NAPOLYON, İmparator. Correnspondance (Yazışmalar). İmparator III.Napolyon'un emriyle yayınlanmıştır. Paris, 1858-1860.

TALLEYRAND. Lettres İnedites a Napoleon: 1800-1809 (Napolyon'a Yazılmış ve Daha Hiç Yayınlanmamış Mektuplar: 1800-1809). Dışişleri Bakanlığı Arşivleri'nde bulunan asıl metinlere uygun olarak, P. Mertrand'ın bir giriş yazısı ve notlarıyla yayınlanmıştır. Paris, 1889.

TALLEYRAND. Lettres a Caulaincourt (Caulaincourt'a Mektuplar). Yayınlayan: J. Hanoteau. "Revue des Deux Mondes" dergisi, 1935, 15 Ekim.

M.H.WEİL.D'Ulm a lena. Correspondance inedite du Chevalier de Gentz avec Francis James Jackson, Ministre de la Grande-Bretagne a Berlin en 1804-1806 (Ulmdan Yena'ya. Gentz şövalyesinin 1804-1806 yıllarında İngiltere'nin Berlin Büyükelçisi olan F. J. Jackson'la daha önce yayınlanmamış mektuplaşması). Paris, 1921.

Tarih Araştırmaları

MARX ve ENGELS. Les exploits des Hohenzollern (Hohenzollern Hanedanının Savaş başarıları).
F. ENGELS. La situation de l'Allemagne. Lettre premiere (Almanya'nın Durumu. Birinci mektup).
F. ENGELS. Austerlitz. Toplu eserler, cilt XI, bölüm II. s. 560-565.
LENİN, I.Napolyon'un Almanya ile Savaşları Üzerine Notlar. "Lenin Derlemesi," cilt XI, s. 49-51. Bk.: Toplu eserleri, cilt XII, s. 408-409, 422-425 ve cilt XIV, s. 110-111.
LENİN. Finlandiya ve Rusya. Toplu eserleri, cilt XX, s. 323-325.
LENİN. 14 Mart Barış Anlaşmasının Onaylanması Üzerine Rapor. Toplu eserleri, cilt XXII, s. 400-402, 409.
J. STALİN. Parti çalışmasının eksiklikleri ve Troçkistlerle öbür ikiyüzlüleri etkisiz kılmak için alınması gerekli tedbirler üzerine. Komünist Partisi Merkez Komitesi'nin tam mevcutlu oturumunda okunan rapor ve sonuç konuşması. 3-5 Mart 1937.
ALEKSANDRENKO. Daha önce de adı geçen eser.
A. VANDAL. Napoleon et I.Alekxandre (Napolyon ve I.Aleksandr).
Memoires de Metternich, signe: P. (Metternichin Anıları. İmza: P).
"Rus Habercisi" 1880, no. 1.
A. POPOV. 1812 Yılındaki Vatan Savaşı. Cilt I. Savaştan Önce Rusya'nın Yabancı Devletlerle İlişkileri. Moskova, 1905.
V. POPOV. Pitt ve Çağı. "Rus Sözü" dergisi, 1863, no. 5.
SOREL. LEurope et la Revolution Française (Avrupa ve Fransız Devrimi). Cilt 6-8. Petersburg, 1906-1908.
F. DARD. Napoleon et Talleyrand (Napoleonic Imperialism (Napolyon Emperyalizminin Doğuşu). Cambridge, 1938.
G. LACOUR-GAYET. Talleyrand. Cilt 2: 1799-1815. Paris, 1930.
J. H. ROSE. Life of William Pitt (William Pitt'in Hayatı). Bölüm 1-2 Londra, 1923.

VİYANA KONGRESİ'NDEN (1815)TEMMUZ DEVRİMİ'NE (1830) KADAR

A) Kaynaklar

1814 yılı genel barışın imzalanmasından 1822 yılındaki Verona Kongresi'ne kadar Rusya'nın batılı devletlerle diplomatik İlişkileri tarihine ait belgeler. Dışişleri Bakanlığı yayınları. Cilt 1-2, bölüm I. Petersburg, 1823-1825.

1814--1816 yılları arasında Rusya sarayındaki Fransız temsilcilerinin ve Fransa sarayındaki Rus temsilcilerinin hükûmetlerine yolladıkları resmî yazılar. A. A. Polovtzev'in yönetiminde yayınlanmıştır. Cilt 1-3. Petersburg, 1901-1908 (Rus Tarih Derneği Derlemesi, cilt 131-132).

CAPO DISTRIA Faaliyetleri hakkında rapor. Petro Bey'e cevap (Rus Tarih Derneği Derlemesi, cilt 3. Petersburg, 1868, s. 163-203).

NİKOLA MİHAYLOVİÇ. Rusya sarayındaki Avusturya temsilcisi Lebzeltern'in 1816-1826 yılları arasında hükûmetine yolladığı resmî yazılar. Petersburg. 1913.

TALLEYRAND. Memoires. L'Ancien Regime. La Grande Revolution. LEmpire. La Restauration (Anılar. Eki rejim. İmparatorluk. Restorasyon).

A. E. de RICHELIEU. Le Duke Armand-Emmanuel de Richelieu. Documents et papiers... 1766-1822 (Dük Armand-Emmanuel de Richelieu. Belgeler ve evrak... 1766-1822. A. A. Polontzev'in yönetiminde yayınlanmıştır. Petersburg. 1886, (Rus Tarih Derneği Derlemesi, cilt 54).

Britain and the Independence of Latin America: 1812-1930 (İngiltere ve Latin Amerika'nın bağımsızlığı: 1812-1930). İngiliz Dışişleri Bakanlığı Arşivlerinden Seçme Belgeler. Yayınlayan: C. K. Webster, cilt 1-2 Oxford, 1938.

F. CORNACCHIA. Sui margini el Congresso di Vienna. Diario gennaio Settembre 1815. Cenova, 1940.

Correspondance du Comte de Jaucourt avec le Prince de Talleyrand pendant le Congres de Vienne Kont Jaucourt'un Viyana Kongresi süresince Prens

Talleyrand ile yazışması). Paris, 1905.
Gesandschaftsberichte aus München 1814-1848 (1814-1848 yılları arasındaki Elçilik raporları). Die Rerichte der Österreichischen Gesandten (Avusturya Elçilerinin raporları). Cilt 1. Die Bercihte aus der Zeit nach dem Wiener Vertrag bis zum Tode König Max Joseph von Bayern (Viyana Kongresi'nden Kral Max Josep von Bayernin ölümüne kadar geçen süre içindeki raporlar). Münih. 1939.
Letters du Duc de Richelieu au Marquis dOsmand. 1816-1818. (Richelieu Dükünün Osmond Markisine mektupları. 1816-1818.) Yayınlayan: S. Chariety, Paris, 1939.
D. Ch. LIEVEN. The private Letters of Princess Lieven to Prince Metternich, 1820-1826). New York, 1938.
METTERNICH. Aus Metternich's nachgelassenen Papieren (Meternichin ölümünden sonra yayımlanan evrakı). Düzenleyen ve yayınlayan: A. Klinckowstroem. Cilt 1-8 Viyana, 1880-1884.
METTERNICH. Lettres a la Princesse de Lieven: 1818-1819 (Prenses Lieven'e mektuplar: 1818-1819). Yayınlayan: J. Natoteau. Paris, 1909.
Ch. A. POZZO DI BORGO. Correspondance diplomatique: 1814-1818 (Diplomatik yazışmalar: 1814-1818). Paris, 1890-1897 (Nesselrod'la yazışmalar bölümü).
H.F.K. VOM STEIN. Tagebuch wahrend des Wiener Kongresses (Viyana Kongresi günlüğü). Cilt 60. s. 385-487.
TALLEYRAND. Correspondance inedite du Prince de Talleyrand et du rol XVIII.Louis pendant le Congres de Vienne Prens Telleyrand ile Kral XVIII.Louis'nin Viyana Kongresi sırasındaki daha önce yayınlanmamış yazışmaları). Dışişleri Bakanlığı arşivlerinde bulunan asıl metinlere uygun şekilde yayınlanmıştır. Paris. 1881. Ayrıca bk.: Bulgakov'un, Viyana Kongresi'nde Talleyrand başlıklı incelemesi. "Rus Habercisi" dergisi, 1881, no.9).
Talleyrand intime. D'apres sa correspondance avec la Duchesse de Courlande. La restauration de 1814. (Curlande düşesi ile yazışmasının ışığında Talleyrand'ın iç dünyası. 1814 Restorasyonu). Paris, 1891.

B) Tarih Araştırmaları

MARX ve ENGELS Discours sur le probleme Polonais: 22 Fevrier 1848 (Polonya Sorunu Üzerine Konuşma 22 Şubat 1848).

MARX ve ENGELS. Les exploits des Hohenzollern (Hohenzollern Hanedanının Savaş ve Başarıları).

MARX ve ENGELS. Lort Palmerston.

K. MARX. La lutte de Classe en France (Fransa'da Sınıf Mücadelesi). Engels'in önsözü ile.

F. ENGELS. La situation en Allemagne (Almanya'nın durumu). Op. cit. s.. 11-17.

F. ENGELS. La politique exterieure du Tsarisme Russe (Rus Çarlığının Dış Politikası) Op. cit., b, 5-40.

F. ENGELS. La revolution et la contre-revolution en Allemagne (Almanya'da Devrim ve Karşıdevrim).Op. cit. s. 13-109.

F. ENGELS. Le role de la violence dans l'histoire (Tarihte şiddetin rolü).

A. MOLÇANOV. Bernadotte Viyana'da. "Tarih Habercisi" dergisi, 1885, no. 7.

V. NADLER. İmparator I.Aleksandr ve Mukaddes İttifak Fikri. Cilt 1-5. Riga. 1886-1892.

G. PALEOLOG ve M. SİVİNİS. Yunanistan'ın bağımsızlığı ve Krallığın yeniden kurulması için verilen halk savaşının tarih özeti. Cilt 1-2, Petersburg, 1867.

A. REDKİN. Metternich ve Dış Politikası. "Eski Rus Tarihi" dergisi: 1900 yılı Eylül, Ekim, Kasım, Aralık ve 1901 yılı Ocak, Şubat sayıları.

M. REMEZOV. Eski zamanların bir Şansölyesi. (Metternich Prensinin Diplomatik Üstünlüğü.) "Rus Düşüncesi" dergisi, 1889, no. 8-9.

S. SOLOVİEV. Viyana Kongresi. "Rus Habercisi" dergisi, 1865, no. 2.

S. SOLOVİEV. İmparator I.Aleksandr: I.Aleksandr'ın Politikası ve diplomasisi. Petersburg, 1877.

E. TARLE.: Talleyrand. Moskova, 1919.

S. TATİSÇE. I.Nikolla'nın Dış Politikası. Petersburg. 1887.

E. FOOKTİSTOV. Rus Diplomasisi ve Yunan Bağımsızlığı Mücadelesi. "Rus Habercisi" dergisi, 1868, Mayıs sayısı.

C. W CRAWLEY. The Question of Greek Independence (Yunan Bağımsızlığı Sorunu: 1821-1823). Cambridge, 1930.
E. DRIAULT ve M. LHERITIER. Histoire diplomatique de la Grece de 1821 a nos jours (1821den Günümüze Kadar Yunanistan'ın Diplomatik Tarihi). Cilt I (1821-1830) Paris, 19525.
GRUNWALD. La vie de Metternich (Metternich'in hayatı). Paris, 1938.
G. LACOUR. GAYET. Talleyrand. Cilt 3 (1815-1830), Paris, 1932.
D. ORDINI. Pozzo di Borgo, diplomate de l'Europe Française (Fransız Avrupa'sının Diplomatı Pozzo di Borgo). Paris, 1935.
W. S. ROBERTSON. France and Latin-American Independence (Fransa ve Latin Amerika'nın Bağımsızlığı) Baltimore, 1939.
H. W. TEMPERLEY. The Foreign Policy of Canning: 1822-1827 (1822-1827 Yılları Arasında Canin'in Dış Politikası) Londra, 1925.
Ch. K. WEBSTER. The Congress of Vienna: 1814-1815 (Viyana kongresi: 1814-1815). Londra, 1920.
Ch. K. WEBSTER. The Foreign Policy of Castlereagh: 1812-1827 (1812-1827 Yılları Arasında Castlereagh'ın Dış politikası). Londra, 1931.
M. H. WEIL. Les dessous du Congres de Vienne, d'apres les documents originaux des archives du Ministere İmperial et Royal de l'Interieur a Vienne (Avusturya İmparatorluk ve Krallık İçişleri Bakanlığı Arşivlerindeki Orijinal Belgelerin Işığında Viyana Kongresi'nin Perde Arkası). Cilt 1-2. Paris, 1917.

TEMMUZ DEVRİMİNDEN KIRIM SAVAŞINA KADAR (1830-1853)

A) Kaynaklar

(Bu konuda, aynı zamanda, 1789-1871 dönemiyle ilgili olarak daha önce verdiğimiz kaynakça ile "Genel Karakterli eserler" başlığı altında yer alan

eserlere de başvurulmalıdır.)
METTERNICH. Les memoires du Prince de Metternich sur l’etat d’esprit en Europe; sur les devoirs des gouvernements (Metternich Prensinin Avrupa’daki ruh hâli ve hükûmetlerin ödevleri üzerine anıları). “Eski Rus Tarihi” dergisi, 1873, no.8.
F. GUIZOT. Memoires pour servir a l’histoire de mon temps (Çağımın tarihine yarayacak anılar). Cilt 1-8, Paris, 1858-1865.

B) Tarih Araştırmaları

MARX ve ENGELS. Discours sur le probleme Polonais (Polonya Sorunu Üzerine Konuşma).
MARX ve ENGELS. La revolution et la contre-revolution en Allemagne (Almanya’da Devrim ve Karşıdevrim).
MARX ve ENGELS. La nouvelle Sainte-Alliance (Yeni Mukaddes İttifak).
MARX ve ENGELS.Le Panslavisme Democratique (Demokratik Panslavizm).
MARX ve ENGELS.L’Allemagne et le Panslavisme (Almanya ve Panslavizm).
MARX ve ENGELS. Lort Palmerstno.
K. MARX. Le discours sur la Pologne (Polonya Üzerine Konuşma).
K. MARX. Le manifeste constitutif de l’Association International des travailleurs (Uluslararası İşçi Birliği’nin Kuruluş Manifestosu).
K. MARX. Lettre a Engels du 2 Decembre 1856 (Engels’e 2 Aralık 1856 tarihli Mektup)
F. ENGELS. Le role de la violence dans l’histoire (Tarihte şiddetin rolü).
F. ENGELS.La politique exterieure du Tsarisme Russe (Rus Çarlığının Dış Politikası).
F. ENGELS. Lettre a K. Marx du 23 Mai 1851 (K. Marx’a 23 Mayıs 1851 Tarihli Mektup).

P. AVERBUH. 1848-1849 Yıllarında Macar Devrimine Karşı Mücadeleye Rus Çarlığının Katkısı. Moskova, 1935.
A. GRADOVSKİ. Metternich sistemi. Toplu eserleri, cilt 3. Petersburg. 1899.
N. DOBROLİYUVOV. Kont Camillo Benso Cavour'un Hayatı ve Ölümü. Toplu Eserleri, cilt 8. Petersburg. 1912.
D. PİSSAREV. Metternich. Tüm Yapıtları, cilt 1. Petersburg. 1909.
N. G. ÇERNİÇEVSKİ. İtalya Üzerine yazılar Toplu eserleri. cilt 5-6. Petrograd, 1918.
N. G. ÇERNİÇEVSKİ. Kont Cavour. Toplu eserleri, cilt 8 Petregrod. 1918.
E. BAPST. L'empereur I.Nicolas et la deuxieme Republique Française (İmparator I.Nikola ve İkinci Fransız Cumhuriyeti). Paris, 1898.
V. BIBL. Metternich in neuer Beleuchtung. Sein geheimer Briefswechsel mit dem Bayerischen Staatsminster Wrede. Nach Unveröffentlichen Dokumenten aus den Archiven in Wien und München. (Yeni bir Bakışla Metternich. Bavyera Devlet Bakanı Wrede ile gizli mektuplaşması. Viyana ve Münih Arşivlerinde bulunan daha önce yayınlanmamış belgelerin ışığında). Viyana, 1928.
G. FERRATA ve E. VITTORINI. La tragica vicenda di III.Carlo (1848-1859). Milano, 1939.
E. GUICHEN. La Revolution de Julliet 1830 et l'Europe (1830 Temmuz Devrimi ve Avrupa). Paris, 1917.
P. MATTER. Cavour et l'Unite İtalienne: 1848-1854 (Kont Cavour ve İtalyan Birliği: 1848-1854). Paris, 1925.
C. A. MORNY. Une Ambassade en Rusise: 1854 (Rusya'da Bir Elçilik: 1854). Paris, 1892.
A. J. P. TAYLOR. The İtalian Problem in European Diplomacy (Avrupa Diplomasisinde İtalyan sorunu). Manchester. 1934.

DOĞU SORUNU VE KIRIM SAVAŞI

A) Kaynaklar

(Bu konuda, önceki bölümlerin kaynakçasına da başvurulmalıdır.)

Pour l’histoire de la paix de Paris: 1856 (1856 Paris Barışı Tarihi İçin). “Gizli Arşiv” belgeleri. 1936, cilt 2 (75).

K. NESSELROD. İmparator I.Nikola’nın yirmi beş yıllık saltanat dönemi üzerine Dışişleri Bakanı Kont Nesselrod’un raporu. (Rus Tarih Derneği Derlemesi, cilt 93. Petersburg. 1896. S. 287-298).

B) Tarih Araştırmaları

MARX ve ENGELS. Le probleme d’Orient et la guerre Russo-Turque. Articles. (Doğu Sorunu ve Rus-Türk Savaşı. Makaleler.)

MARX ve ENGELS. L’entrée de l’Angleterre et de la France en guerre (İngiltere ile Fransa’nın Savaşa Girişi).

MARX ve ENGELS. Le ministre Palmerston (Palmerston Bakanlığı).

MARX ve ENGELS. Lort Palmerston.

MARX ve ENGELS. Lort John Russell.

MARX ve ENGELS. Les resultats de la guerre (Savaşın Sonuçları).

MARX ve ENGELS. La paix en Europe (Avrupa’da Barış).”

F. ENGELS. Les articles sur l’Angleterre (İngiltere Üzerine Makaleler).

Alliance contre la France en 1852 (1852 yılında Mukaddes İttifak’ın Fransa’ya karşı bir savaşa girmesi). Toplu eserler, cilt XVI, 2.Bölüm, s. 448-475.

F. ENGELS. Le rôle de la violence dans l’histoire (Tarihte şiddetin rolü).

F. ENGELS. Lettre a K. Marx du 25 Mai 1851 (K. Marx’a 25 Mayıs 1851 Tarihli Mektup).

LENİN. Yabancı Bayrağı Altında.

G. AFANASYEV. III.Napolyon’un Dış Politikası. Odessa, 1885.

S. GORİAYNOV. İstanbul ve Çanakkale Boğazları. Devlet ve Petersburg Arşivlerinde bulunan diplomatik yazışmaların ışığında bir inceleme. Petersburg, 1907.
S. JİGAREV. Doğu Sorununda Rus Politikası (Bu politikanın XVI. XIX.Yüzyıllar arasındaki tarihi ve hedefleri üzerine eleştirmeli ve açıklamalı özet). Cilt 1. Moskova, 1896.
A. JOMINI. La Russie et l'Europe a l'epoque de la guerre de Crime (Kırım Savaşı Döneminde Rusya ve Avrupa). Rusça çev.: "Avrupa Habercisi" dergisi 1886, Şubat-Ekim sayıları.
A. ZAYONÇOVSKİ. Bugünkü Siyasal Durumla İlişkileri Açısından 1853-1856 Doğu Savaşı. Cilt 1 kısım 1. Ekler. Ve cilt 2, kısım 1 ve 2. Petersburg. 1908-1913.
S. TATİSÇEV İmparator I.Nikola'nın Dış Politikası. Petersburg. 1887.
E. BAPST. Les origines de la guerre de Crime (Kırım Savaşının Kökenleri). Paris, 1913.
H. C. F. BELL. Lort Palmerston. Clit 1-2. londra, 1936.
S. ERIKSON. Svensk diplomati och tidnigspress under Krimkriget. Stockholm, 1939.
Etude diplomatique sur la guerre de Crime (1852-1856) par un ancien Diplomate (Eski Bir Diplomat Tarafından Kırım Savaşı Üzerine Diplomatik İnceleme). Paris, 1874, Rusça çevirisinin baskısı: Petersburg. 1878.
Ch. FRIESE. Russland und Preussen vom Krimkrieg bis zum poinischen Aufstand (Kırım Savaşından Polonya Ayaklanmasına kadar Rusya ve Prusya). Berlin. 1931.
V. PURYEAR. England, Russia and the Straits Question. 1844-1856 (İngiltere, Rusya ve Boğazlar Meselesi. 1844-1856). Kaliforniya, 1936.
V. PUREAR. International Economics and Diplomacy in the Near Eas. A Study of British commercial policy in the Levant. 1854-1855. (Yakı Doğu'da Uluslararası ekonomi ve Diplomasi. İngiltere'nin Yakın Doğu'daki Ticaret Politikası Üzerine bir İnceleme. 1854-1855). Kaliforniya, 1936.
E. SCHULE. Russland und Frankreich vom Ausgang des Krimkrieges bis zum İtalienischen Krieg. 1856-1859. (Kırım Savaşının Sonundan İtalya Savaşına kadar Rusya ve Fransa. 1856-1859). Berlin. 1935.

H. W. V. TEMPERLEY. England and the Near East (İngiltere ve Yakın Doğu). Cilt 1: The Crimea (Kırım), Londra, 1936.
F. VALSECCHI. L'unifaczione İtaliana e la politica Europea delle guerra di Crimea alla guerra di Lombardia. 1854-1859. (Kırım Savaşından Lombardia Savaşına Kadar İtalya'nın Birleşmesi Sorunu ve Avrupa Politikası. 1854-1859). Milano, 1939.

BİRLEŞİK DEVLETLER DİPLOMASİSİ

A) Kaynaklar

W. M. MALLOV. Treaties, Conventions... between the U.S. of America and other Powers: 1776-1923 (1776-1923 yılları arasında Birleşik Amerika Devletleri ile öbür devletler arasında yapılan anlaşmalar, konvansiyonlar...) Washington, 1910-1923.
J.B. MOORE. Diges of International Law (Uluslarası Hukuk İçtihatları). Cilt 1-8. Washington, 1906.
J. B. MOORE. Historuy and Digest of the International Arbitrations (Uluslararası Hakemliklerin Tarihi ve İçtihatları). Cilt 1-6. Washington, 1898.

B) Tarihsel Araştırmalar

K. MARX Le probleme American en Angleterre (İngiltere'de Amerikan Sorunu). Toplu Eserler, cilt XII, 1. kısım. s. 174-182.
K. MARX. Le commerce Britannique du coton (İngiliz Pamuk Ticareti).

K. MARX. Le “Times” de Londres et Lort Palmerston (London “Times”ı ve Lort Palmerston).
K. MARX. Le “Times” de Londres sur les Princes d’Orleans. Orleans Prensleri Hakkında Londra “Times”ın Düşünceleri).
K. MARX. L’intervention au Mexique (Meksika’ya Yapılan Müdahale).
K. MARX. L’avis sur l’affaier du ‘“Trent” et l’impression produite a Londres (“Trent” Sorunu ve Londra’daki izlenimleri).
K. MARX. La croissance des sympathies en Angleterre (İngiltere’de Sempatilerin artması.)
K. MARX. La Grande-Bretagne. L’opinion publique Anglaise (Büyük Britanya. İngiliz Kamuoyu).
K. MARX. L’incident du “Trent” (“Trent” Olayı).
K. MARX. Le conflit Anglo-Americain (İngiliz-Amerikan Çatışması).
K. MARX. Les acteurs principaux du drame du “Trent” (“Trent” Dramının Baş Oyuncuları).
K. MARX. Les discussions autour de l’affaire du “Trent” (“Trent” Sorunu Üzerindeki Tartışmalar).
K. MARX. Le cabinet de Washington et les Puissances Occidentales (Washington’un Hükûmeti ve Batılı Devletler).
K. MARX. Le meeting Americanophile (Amerika severlerin Mitingi).
K. MARX. Pour l’histoire de la dissimulation de la depêche de Surd (Surd Raporunun Gizlenmesi meselesi üzerine).
K. MARX. Le coup d’Etat de Lort John Russell (Lort John Russell’in Hükûmet Darbesi).
K. MARX. Le meeting ouvrier a Londres (Londra’daki İşçi Mitingi).
K. MARX. Les sentiments contre l’intervention (Müdahaleye Karşı Çıkan Duygular).
K. MARX. Les amis des secessionistes dans la Chambre des Communes. La reconnaissance du blocus Americain (Ayrılma yanlılarının Avam Kamarası’ndaki dostları. Amerikan ablukasının tanınması).
K. MARX. Le sens de l’humanite Anglais et l’Amerique (İngiliz İnsanlık Duygusu ve Amerika).
K. MARX. La neutralité Anglaise (İngiliz Tarafsızlığı).
K. MARX. Au President des Etats-Unis d’Amerique Abraham Lincoln, au nom de l’Association internationale des travaileurs (Uluslarası İşçi Birliği Adına Amerika Birleşik Devletleri Başkanı Abraham Lincoln’e).

K. MARX. Lettre a F. Engels du 24 Mars 1863 (F. Engels'e 24 Mart 1863 tarihli mektup).
LENİN. Amerikan İşçilerine Mektup.
S. F. BEMIS. The American Secretaries of State and their Diplomacy (amerikan Dışişleri Bakanları ve Diplomasileri). Cilt 1-10. New York, 1927-1929.
C. FISH. American Diplomacy (Amerikan Diplomasisi). New York, 1923.
J. W. GARNER. American Foreign Policies (Amerikan Dış politikaları). New York, 1928.
S. S. HYDE. International Low chiefly as Interpreted and applied by the United States (Uluslararası Hukukun Birleşik Devletler Tarafından Özellikle Yorumlanışı ve Uygulanışı Açısından Uluslararası Hukuk). Cilt 1-2. Boston, 1922.
W. F. JOHNSON. America's Foreign Relations (Amerika'nın Dış İlişkileri) Cilt 1-2. New York, 1916.
J. H. LATANE. From isolation to leadership (Yalnızlıktan Liderliğe). New York, 1920.
J. H. LATANE. History of American Foreign Policy (Amerikan Dış Politikasının Tarihi). New York, 1927.
B. WILLSON. America's Ambassadors to England: 1785-1929 (1785-1929 Yılları Arasında Amerika'nın İngiltere'deki Büyükelçileri). New York, 1929.
B. WILLSON. America's Ambabbadors to France: 1777-1927 (1777-1927 Yılları Arasında Fransa'daki Amerikan Büyükelçileri). Londra, 1928.
S. F. BEMIS ve G.G. GRIFFIN. Guide to the Diplomatic History of the United States 1775-1921 (1775-1921 yılları Arasında Birleşik devletler Diplomatik Tarihi Kılavuzu). Washington, 1935.

PARİS BARIŞINDAN FRANKFURT BARIŞINA KADAR (1856-1871)

A) Kaynaklar

1859 Fransız-Rus konvansiyonu tarihine katkı. “Kızıl Arşiv”. 1938, cilt 3 (88).

ANGEBERG. Recueil des traités, conventions, actes, notes, capitulations et pieces diplomatiques concernant la guerre Franco-Allemande (Fransız-Alman savaşına ilişkin antlaşmalar, konvansiyonlar, akitler, notlar, teslim şartları ve diplomatik belgeler). Cilt 1-5. Paris, 1873.

Die auswatige Politik Preussens 1858-1871. Diplomatische aknesstücke (1858-1871 Yılları Arasında Prusya’nın Dış Politikası. Diplomatik Belgeler). Cilt 1-3. Oldenburg. 1933-1939.

O. BISMARCK. Die gesammelten Werke (Toplu eserleri). Cilt1-10. Berlin, 1924-1932.

O. BISMARCK. Gedanken und Erinerungen. Die drei Brande in einem Bande (Anılar ve Düşünceler. Üç cilt bir ciltte). Stuttgart ve Berlin, 1928. Documents pour servir a l’histoire de la guerre de 1870-1871 (1870-1871 Savaşı Tarihine ait Belgeler). Cilt 1-8. Paris, 1871.

M. FLEURY. La France et la Russie en 1870-1872 (1870-1872 Yılları Arasında Rusya ve Almanya’da Diplomatik Anılar). Paris, 1896.

Die grosse Politik der eupaischen Kabinet 1871-1914. Sammlung der Diplomatischen Akten des Auswartgen Amtes (1871-1914 Yılları Arasında Hükûmetin Avrupa Politikası. Alman Dışişleri Bakanlığının Diplomatik Belgeler koleksiyonu). Cilt 1-2. Berlin. 1924.

A. LOFTUS. Diplomatic Reminiscences. 1862-1879 (Diplomatik anılar: 1862-1879). Cilt 1-2. Londra, 1894.

NEWTON. Lort Lyons. Londra, 1913.

ONCKEN. Die Rheinpolitik Kaiser III.Napoleons von 1863 bis 1870 (1863 Yılından 1870 Yılına Kadar İmparator II.Napolyon’un Ren Politikası). Cilt 1-2. Stuttgart, 1926.

Les origines diplomatiques de la guerre de 1870-1871. Recuell des documents officiels publiés par le Ministre des Affaires Etrangeres (1870-1871 Savaşının Diplomatik Kökenleri. Dışişleri Bakanlığınca Yayınlanan Resmî Belgeler Derlemesi). Cilt 1-28. Paris, 1910-1931.

J. RADOWITZ. Auszeichnungen und Erinnerungen aus dem Leben des Botschafters (Büyükelçilerin Hayatları Üzerine Düşünceler ve Anılar). Cilt 1-2. Berlin, 1925.
G. ROTHAN. Souvenirs diplomatiques. L’Allemagne et l’ltalie. 1870-1871 (Diplomatik Anılar. Almanya ve İtalya. 1870-1871 Yılları). Cilt 1-2. Paris, 1884-1885.
H. L. SCHWEINITZ. Denkwurdigkeiten des Botschafters (Büyükelçilik Anıları). Cilt 1-2. Berlin, 1927.
A. THIERS. Notes et souvenirs (Düşünceler ve Anılar). Paris, 1901.

B) Tarih Araştırmaları

K. MARX. La domination Britannique aux Indes (Hindistan’da İngiliz Egemenliği).
K. MARX. Le probleme de l’Unite İtalienne (İtalyan Birliği Sorunu).
K. MARX. Les perspective d’une guerre en Europe (Avrupa’da Bir Savaş İhtimalinin Uyandırdığı Korku ve Umutlar).
K. MARX. Les perspectives d’une guerre en France (Fransa’da Bir Savaş İhtimalinin Uyandırdığı Korku ve Umutlar).
K. MARX. Les perspectives d’une guerre en Prusse (Prusya’da Bir Savaş İhtimalinin Uyandırdığı Korku ve Umutlar).
K. MARX. Le Futur Congres de la paix (Toplanacak Olan Barış Kongresi).
K. MARX. Les symptômes d’une guerre prochaine. Les armements de l’Allemagne (Yakın Gelecekteki Bir Savaşın Belirtileri. Almanya’nın Silahlanması).
K. MARX. L’attitude de l’Autriche, de la Prusse et de (Allemagne a la garde de la guerre (Savaş Karşısında Avusturya, Prusya ve Almanya’nın Tavırları).
K. MARX. Le point de vue Prussien sur la guerre (Prusya’nın Savaş Hakkındaki Görüşü).

K. MARX. La diplomatie Britannique et la guerre (İngiliz Diplomasisi ve Savaş).
K. MARX. L'Italie, que-t-elle gagné? (İtalya ne kazandı?)
K. MARX. La paix (Barış).
K. MARX. L'accord de Villafranca (Villafranca Anlaşması).
K. MARX. Louis-Napoleon et I'Italie (Louis-Napoleon ve İtalya).
K. MARX. La nouvelle guerre en Chine (Çin'deki Yeni Savaş).
K. MARX. Spree et Mincio (Sphree ve Mincio).
K. MARX. La politique Anglaise. Le nouveau traité entre l'Angleterre et la France (İngiliz Politikası. İngiltere ile Fransa Arasındaki Yeni Anlaşma).
K. MARX. Les préparatifs d'une nouvelle guerre sur le Rhin (Ren üzerinde yeni bir savaşın hazırlıkları).
K. MARX. Les prix du blé.-les finances Europeennes et la préparation de la guerre.-La probleme d'Orient (Buğday fiyatları.-Avrupa Devletlerinin Mali Durumu ve Savaş Hazırlığı-Doğu Sorunu).
K. MARX. La Russie utilise l'Autriche a ses fins. Le Congres de Varsovie (Rusya Kendi Amaçlarına Ulaşmak İçin Avusturya'yı Kullanıyor.-Varşova Kongresi).
K. MARX. La préparation d'une guerre contre la Prusse (Prusya'ya Karşı Bir Savaş).
K. MARX. L'Empereur III.Napoléon et la Prusse (İmparator III.Napolyon ve Prusya).
K. MARX. L'intervention au Mexique (Meksika'ya Yapılan Müdahale). Op. cit. s. 202-207
K. MARX. L'interdiction de la discussion du probleme Mexicain et l'Ailliance Française (Meksika Sorununun Tartışılmasının Yasaklanması ve Fransız İttifakı)
K. MARX. Le manifesto constitutionnel de l'Association international des Travailleurs (Uluslarası İşçi Birliği'nin Kuruluş Bildirgesi).
K. MARX. Le Conseil General de I'A.I.T. sur la guerre (U.İ.B.'nin Savaş Konusundaki Genel Kurul Toplantısı).
K. MARX. Deuxieme appel du Conseil General de I'A.I.T. sur la guerre (U.İ.B. Genel Kurulunun Savaş Konusundaki İkinci Çağrısı).
K. MARX. La guerre civile en France. Appel du Conseil General de l'A.I.T. (Fransa'da İç Savaş. U.İ.B. Genel Kurulu'nun Çağrısı).

K. MARX. Lettre au Comité du parti Social-Democrate Allemand du I Septembre 1870 (Alman Sosyal-Demokrat Partisi Yürütme Kuruluna 1 Eylül 1870 Tarihli Mektup).
F. ENGELS. Le Pô et le Rhin (Po ve Ren).
F. ENGELS. Comment I'Autriche domine l'Italie (İtalya Üzerindeki Avusturya Egemenliğinin şekli).
F. ENGELS. La Savole. Nice et le Rhin (Savole, Nice ve Ren).
S. CUNKOVSKİ. VII.Frederik'in saltanat döneminde Danimarka'nın dış politikası. (Bir Tanığın Anılarına göre 1855-1861). "Avrupa Habercisi" dergisi, 1866 Aralık sayısı.
A. MOLOK. Paris Komünü'ne Karşı Alman Müdahalesi, 1871, Leningrad, 1939.
E. NOLDE. 1859-1862 Yılları Arasında Petersburg'da Elçilik. II.Aleksandr'ın Saltanat Dönemi Başlangıcında Rusya ve Avrupa Prag, 1925.
L. FEYGİN. Fransız-Rus İlişkilerinin Tarihi Üzerine (3 Mart 1859 Tarihli Gizli Anlaşma). "Yüzyıllar" dergisi. Petrograd. 1924 1924, sayı 1.
S. TATİSÇEV. İmparator II.Aleksandır Hayatı ve Saltanatı. Cilt 1-2. Moskova, 1911.
E. BRANDENBURG. Die Reichsgrundung (Alman İmparatorluğu'nun Kuruluşu). Cilt 2. Leipzig, 1916.
S. W. CLARK. Franz Josep and Bismarc. The Diplomacy of Austria before the war of 1866 (Franz-Joseph ve Bismarck. 1866 Savaşından Önceki Avusturya Diplomasisi).
W. HAHN. Fürst Bismarck. Sein politisches Leben und Wirken urkundilch in Thatesachen und des Fürsten eigenen Kundgebungen dargestelt (Prens Bismarc. Siyasal hayatı ve aktivitesi). Cilt 1-3. Berlin, 1926.
H. ONCKEN. III.Napoleon und der Rhein. Der Urspring des Krieges von 1870-1871 (III.Napolyon ve Ren. 1870-1871 savaşının kökenleri). Stuttgart-Berlin, 1926.
K. RHEINDORF. Die Schwarze-Meer (Pontus) Frage vom Pariser frieden vom 1856 bis zum Abschluss der Londoner Konferenz vom 1871 (1856 Paris Barışından 1871 Londra Konferansı'nın Kapanışına Kadar Karadeniz Sorunu). Berlin, 1925.
A. SOREL. Histoire diplomatique de la guerre Franco-Allemande (Fransız-Alman Savaşının Diplomatik Tarihi). Cilt 1-2. Paris 1875.

L. STEEFEL. The Schleswig-Holstein question (Schleswig-Holstein Sorunu). Cambridge, 1932.
A. STERN. Geschichte Europas seit den Vertragen von 1815 bis zum Fardankfurter Frieden von 1871 (1815 Barışından 1871 Frankfurt Barışına Kadar Avrupa Tarihi). Stuttgart-Berlin, 1921.
H. SYBEL. Die Begründung des Deutchen Reiches durch Kaiser I..Wilhelm (Kayzer I.Wilhelm'in Saltanat Döneminde Alman İmparatorluğu'nun Kuruluşu). Cilt 7. Münih-Leipzig, 1894.
VALENTIN VEİT. Bismarcks Rechsgründung im Urteil englischer Diplomaten (İngiliz Diplomatlarının Görüş Açısından Bismarck İmparatorluğunun Kuruluşu). Amsterdam-New York, 1937.
Profesör Kvostov: I. -XVII.Bölümler.
K. Simon ve L. Teleşova yönetiminde, S.S.B.C. Bilimler Akademisi Kitaplığı Tarih Seksiyonu: XVIII.Bölüm ve sonrası.

I

A) Kaynaklar

E.GRİM, Uzak Doğu'da Uluslararası İlişkilerin Tarihi Üzerine Antlaşmalar ve Başka Belgeler Derlemesi, 1842-1925. Moskova, 1927.
MARTENS. Antlaşmalar Derlemesi. Cilt IV. II.Bölüm. Almanya ve Avusturya ile Antlaşmalar, St.Petersburg, 1878. Cilt VIII. Almanya ile Antlaşmalar, 1825-1888. St.Petersburg, 1888. Cilt XII. İngiltere ile Antlaşmalar, 1832-1895. St. Petersburg, 1898. Cilt XV. Fransa ile Antlaşmalar, 1822-1906. St.Petersburg, 1909.
Notalara, antlaşmalara ve bildirilere göre modern çağların Uluslararası politikası. Birinci bölüm. Fransız Devrimi'nden emperyalist savaşa. Moskova, 1925. İkinci bölüm. Emperyalist savaştan Sovyet Rusya'ya uygulanan ablukanın kaldırılışına. Moskova, 1926.

Emperyalist Dönemde Uluslararası İlişkiler. Çarlık rejimi hükûmetlerinin ve geçici hükûmetin arşivlerindeki belgeler, 1878-1917. 2. dizi, 1900-1913. Cilt 18, 19, 20. Moskova, 1938-1940. 3. dizi, 1914-1917. Cilt 1-10. Moskova, 1931-1938.

Rusya Tarafından Yapılan Antlaşma Anlaşmalar Derlemesi... 1774-1906. V. Aleksandrenko'nun Giriş'i ve notlarıyla, Varşova, 1906.

J.A.CLERCQ Recueil des traités de la France, publiés sous les aux pices du ministère des Affaires étrangères (Fransa Tarafından Yapılmış Antlaşmalar Derlemesi.Fransız Dışişleri Bakanlığının yardımıyla yayınlanmıştır). Cilt XI-XXIII, 1872-1906. 1880-1919.

A collection of neutrailty laws, regulations and treaties of various countries. Ed. and annot. by F. Deak and PH. C. Jessup Cilt. 1-2. Washington, 1939. (Publications of the Carnegie endowment for international peace. Division of international law.)

Documents diplomatiques français (Fransız Diplomasi Belgeleri), 1871-1914. Paris 1. dizi (1871-1900). Cilt 1-8, 1929-1936. 2. dizi (1901-1911). Cilt 1-7, 1931-1937. 3. dizi (1912-1914). Cilt 1-2. 1922-1931.

Die Grosse Politik der Europäischen Kabinette, 1871-1914. Sammlung der diplomatischen Akten des Auswàstigen Amtes. Cilt 1-40. Berlin, 1922-1927.

Pribram. die politischen Geheimvertrage Osterreich-Ungarns, 1897-1914 Cilt 1-2, Viyanha 1920.

B) Tarih Araştırmaları

LENİN, Emperyalizm, Kapitalizmin Son Aşaması.

LENİN, Komünist Enternasyonalinin II.Kongresi, 19 Temmuz-6 Ağustos 1920.

LENİN, Savaş ve Devrim 27 (14) Mayıs 1917 günü verilen konferans.

LENİN, 1870 Sonrası Dünya Tarihine Sentez Denemesi. "Emperyalizm Tarihi Defterleri" Moskova, 1939.

STALİN, Sovyetler Birliği'nin Büyük Yurtseverlik Savaşı Üzerine. Moskova, 1944.
STALİN, Leninizm'in İlkeleri Üzerine. 1924 yılı Nisan ayı başlangıcında Sverdiovsk Üniversitesinde verilen konferans "Leninizm'n sorunları" Moskova, 1939.
S.S.C.B. Komünist Partisi Tarihi. Moskova, 1942.
A.ZAYONÇKOVSKİ, Rusya'nın Dünya Savaşına Hazırlanışı. Askerî hazırlık ve ilk planlar. Leningrad, 1926.
A.ZAYONÇKOVSKİ, Rusya'nın Dünya Savaşına Hazırlanışı. Leningrad, 1926. Modern Tarih. İkinci bölüm. E.Tarlè ve ötekiler yönetiminde. Fransız-Alman savaşından ve Komün'den Rusya'da Ekim devriminin zaferine ve emperyalist savaşın sonuna kadar (1870-1918). Moskova, 1939.
E.TARLE, Emperyalizm Döneminde Avrupa, 1871-1919. Moskova, 1928.
E.BOURGEOIS, Manuel historique de politique étrangère. IV.La politique mondiale. 1878-1919. Empires et nations (Dış Politika Tarihi Elkitabı. Cilt IV. Dünya politikası, 1878-1919. İmparatorluklar ve Uluslar). Paris, 1927.
CARROLL, French public opinion and foreign affairs, 1870-1914. Nev York, 1931.
CARROLL, Germany and the Great powers, 1866-1914. A Study of public opinion and foreign policy New York, 1938.
The Cambridge history of British foreign policy, 1783-1919. Ed. by A. Ward and G. Gooch. Vol. 3, 1866-1919 Londra, 1923.
A.DEBIDOUR. Histoire diplomatique de I'Europe (A-B), Paris 1926-1929.
A.Depuis l'ouverture de Congrés de Vienne jusqu'à la cloture du Congrés de Berlin (1814-1878).
B.Depuis le Congrés de Berlin jusqu'à nos jours (Avrupa'nın diplomatik tarihi (A-B). Paris, 1926-1929.
A.Viyana Kongresi'nin açılışından Berlin Kongresi'nin kapanışına (1814-1878). B. Berlin Kongresi'nden günümüze).
G.P.GOOCH, History of modern Europe, 1878-1919 (Modern Avrupa'nın Tarihi, 1878-1919). Londra, 1923.
A.J.GRANT, ve H.W.TEMPERLEY, Europe in the nineteenth century, 1789-1914 (Ondokuzuncu Yüzyılda Avrupa, 1789-1914). Londra-New York, 1927.

H.HAUSER, Histoire diplomatique de l'Europe, 1871-1914 (Avrupa'nın Diplomatik Tarihi. 1871-1914). Cilt 1-2 Paris, 1929.
H.Th.MOON, Imperialism and world politics (Emperyalizm ve Dünya Politikası). New York, 1927.
P.RENCUVIN, La crise européenne et la grande guerre, 1904-1918 (Avrupa Bunalımı ve Büyük Savaş, 1904-1918). Paris, 1934 (Peuples et civilisations dizisi, 19).
P.RENOUVIN, ve başkaları. La paix armée et la grande guerre, 1871-1919. (Silahlı Barış ve Büyük Savaş, 1871-1919). Paris, 1939.
R.J.SONTAG, European diplomatic history, 1871-1932 (Avrupa Diplomasisinin Tarihi, 1871-1932). New York-Londra, 1933.

II

I.-VII. BÖLÜMLER

A) Kaynaklar

PRUSYALI WİLHELM. Prusya imparatoru Wilhelm'in İmparator III.Aleksandr'a 4 mektubu. "Kızıl Arşivler", 1922, cilt 2.
1877 Rus-Türk savaşından sonra 1877'de Berlin'de toplanan Avrupalı büyük Devletler kongresi. Moskova, 1878.
LAMSDORF, Günce (1886-1890). Moskova-Leningrad, 1926.
LAMSDORF, Günce (1891-1892). Moskova-Leningrad, 1934.
LAMSDORF, Günce (1894-1895). "Kızıl Arşivler", 1931, cilt III.
A.NELİDOV,Boğazların işgali üzerine 1822 yılında A.Nelidov tarafından sunulan andıç. "Kızıl Arşivler", 1938, cilt 3.

P.PAVLOVİÇ, Rus Çarlığının Bulgaristan’daki Maceraları. Belgeler derlemesi. Moskova, 1935.
Rus-Alman İlişkileri. Gizli belgeler. “Kızıl Arşivler”, 1922, cilt I.
M.SKOBELEV, 1882 Yılında Paris’te Verilen Söylev. E.Tarle’ın giriş yazısıyla. “Kızıl Arşivler”, 1928, cilt 2.
1875 yılındaki Fransız-Alman Bunalımı. A.Yerusalimski’nin giriş yazısıyla. “Kızıl Arşivler”, 1938, cilt 6.
P.ŞUVALOV, 1878 Berlin Kongresi Üzerine. V.Kvostov’un giriş yazısıyla. “Kızıl Arşivler”, 1933, cilt 4.
Acounts and papers. State papers. (“Blue books” dizisi). Londra, 1876-1878. France, Ministère des Affaires étrangères. Documents diplomatiques. Affaires d’Orient, 1875-1876-1877. Appendice. Conférence de Constantinople (décemble 1876-janvier 1877) (Fransa, Dışişleri Bakanlığı Diplomatik belgeler. Doğu Sorunları, 1875-1876-1877. Ek. İstanbul Konferansı (Aralık 1876-Ocak 1877). Paris, 1877.
Österreich-Ungarn. Ministerium des Aussern. Aktentücke aus den Korrespondenzen des K. u. K. Ministerium des Aussern über orientalische Angelegenheiten (“Rotbücher” dizisi). Viyana, 1878. Cilt 16. 1873 Mayısından 31 Mayıs 1877’ye. 7 Nisan 1877’den 3 Kasım 1878’e.
P.A.SABUROV, The Saburov memoirs of Bismarck and Russia (Saburov’un Bismarck ve Rusya Anıları). Cambridge, 1929.
G.F.Ch.STAAL. Correspondance diplomatique (1884-1900) (Diplomatik Yazışmalar, 1884-1900). Yayınlayan A.Meyendorff. Cilt 1-2. Paris, 1929.
H.W.TEMPERLEY, ve L.M.PENSON, Foundations of British foreign policy from Pitt (1792) to salisbury (1902) or Documents, old and new (Pitt 1792)’ten Salisbury (1902)’ye İngiliz dış politikasının temelleri ya da eski ve yeni Belgeler). Cambridge, 1938.
Unprinted documents. Russo-British relations during the Eastern crisis (Doğu Bunalımı Süresince Rus-İngiliz İlişkileri). R.W.Seton ve Watson tarafından yayınlanmıştır. “Slavonic Reviews”, 1924-1926. Cilt 3-4.
VICTORIA, Kraliçe. The letters of Queen Victoria. Second series. A selection from Her Majesty’s correspondence and journal between the years 1862 and 1885 (Kraliçe Victoria’nın mektupları. İkinci dizi. Majestelerinin 1862 ve 1885 yılları arasındaki yazışma ve güncelerinden seçmeler). G.E.Buckle tarafından yayınlanmıştır. Cilt 2, 1870-1878. Londra, 1926. Cilt 3, 1879-1885. Londra, 1928.

VICTORIA, Kraliçe. The letters... Third series. A selection between the years 1886 and 1901 (Kraliçe Victoria'nın mektupları. Sekizinci dizi. Majestelerinin 1886 ve 1901 yılları arasındaki yazışma ve güncelerinden seçmeler.) Cilt 1, 1886-1900, London, 1930.

N.İGNATİEV, Anılar, 1875-1877, "Tarih Habercisi", 1914, cilt 135, Ocak-Temmuz.

N.İGNATİEV, 1877-1878 savaşından önce Avrupa başkentlerinde gezi. "Eski Rus Tarihi" 1914, cilt 157, Mart-Eylül.

N.İGNATİEV, Anılar, 1864-1874. Petrograd, 1916.

I.KARTSOV, Diplomasi kulisleri. St.Petersburg, 1908

A.BILLOT, La France et l'Italie, histoire des années troubles 1881-1899 (Fransa ve İtalya, Kargaşa Yıllarının Tarihi, 1881-1899). Cilt 1-2. Paris, 1905.

O.BISMARCK, Gedenken und Erinnerungen Cilt 1-3. New York. Stuttgart, 1896-1922.

H.S.BLOWITZ, My memoirs (Anılarım). Londra, 1903.

W.BLUNT, Secret history the English occupation of Egypt. Being a personal narrative of events Londra, 1907.

BROGLIE, La mission de M. de Gontaud-Biron à Berlin, 1872-1878 (M. de Gontaud-Biron'un Berlin Misyonu, 1872-1878). ("Correspondant" dergisi). Paris, 1895, 25 Temmuz, 25 Ağustos ve 10 Ekim.

B.BÜLOV, Denkwürdigkeiten. Hrsg. von F.von Stockhammern. T.4.Jugend-und Diplomatenjahre Berlin, 1931.

F.CRISPI, The memoirs of Francesco Crispi, tr. by M.Prichard Agnetti from the documents collested and ed. by Th.Palamenghi ve Crispi Cilt 1-3. Londra, 1912-1914.

E.M.CROMER, Modern Egypt (Modern Mısır). Cilt 1-2. Londra 1908.

E.GYON, Histoire de l'Entente Franco-Russe. Documents et souvenirs, 1886-1894 (Fransız-Rus İttifakının Tarihi. Belgeler ve anılar, 1886-1894). Paris, 1895.

A.DREUX, Dernieres années de l'ambassade en Allemagne de M. de Gontaud Biron, 1874-1877, d'après ses notes papiers diplomatiques (Notlarına ve diplomatik evrakına göre, M. de Gontaud Biron'un Almanya'daki son büyükelçilik yılları, 1874-1877). Paris, 1907.

H.ELLIOT, Some revolutions and other diplomatic experiences Londra, 1922

C.FREYCINET, La question d'Egypte (Mısır Sorunu). Paris, 1905.
C.FREYCINET, Souvenirs, 1878-1893 (Anılar, 1878-1893). Paris, 1913.
GONTAUD BIRON, Mon ambassade en Allemagne, 1872-1873 (Almanya'daki Büyükelçiliğim, 1872-1873). A.Dreux'nün önsözü ve notlarıyla. Paris, 1906.
Ch.HOHENLOHE SCHILLINGSFÜRST, Denkwürdigkeiten. Hrsg. von F.Curtius Cilt 1-2. Stuttgart-Leipzig, 1907.
LOFTUS, Diplomatic reminiscences. 2 d series. 1862-1879 (Diplomatik Anımsayışlar. 2 d dizisi. 1862-1879). Cilt 1-2. Londra, 1894.
LUCIUS VON BALLHAUSEN, Bismarck-Erinnerungen des Staatsministers Freihern Lucius von Ballhauesn. 4-6 Aufl Stutgart Berlin, 1921.
J.M.RADOWITZ, Aufzeichnungen und Erinnerungen aus dem Leben des Botschafters Maria von Radowitz. Hrsg. von H. Holborn Cilt 1, 1839-1877. Cilt 2, 1878-1890. Stuttgart-Berlin, 1925.
P.A.SABUROV, Russie, France, Allemagne (1870-1880) (1870-1880 Yılları Arasında Rusya, Fransa, Almanya) "la Revue de Paris", 1912, Mart-Nisan.
H.L.SCHWEINITZ, Denkwürdigkeiten des Botschafters General von Schweinitz Cilt 1-2. Berlin, 1927.
E.TOUTIN, III.Alexandre et la République Française. Souvenirs d'un témoin, (1885-1888). Paris, 1929.
A.WALDERSEE, Denkwürdigkeiten des General - Feldmarschalls Alfred Grafen von Waldersee. Bearb. und hersg. von H. O. Meisner Cilt 1-3. Stuttgart-Berlin, 1923-1925.

B) Tarih Araştırmaları

MARX, Alman Sosyal Demokratik Partisinin Komitesine. "Marx ve Engels Arşivleri", cilt 1.
ENGELS, Savaş Konusundaki Yarı Resmî Ulumalar.

ENGELS, Avrupa Silâhsızlanabilir mi?
ENGELS, Rus Çarlığının Dış Politikası.
STALİN, Engels'in "Rus Çarlığının Dış Politikası" başlıklı yazısı üzerine "Bolşevik" dergisi. 1941.
STALİN, Rus (bolşevik) Komünist Partisi XIV.Kongresi Merkez Komitesinin siyasal raporu. "Leninizm'in Sorunları" Moskova-Leningrad, 1928.
A.ANUÇİNA, 1878 Berlin Kongresi, St.Petersburg, 1912.
S.GORİYENOV, İstanbul ve Çanakkale Boğazları. Devlet Arşivleri'nde ve St.Petersburg'da saklanan diplomatik yazışmaların ışığında. St.Petersburg, 1907.
A.YERUSALİMSKİ, 1875 Alarmı. "Ranion Tarih Enstitüsü Andaçları". 1928, cilt 6.
S.JİGAREV, Doğu Sorunu Konusundaki Rus Politikası, Cilt 1-2, Moskova 1896.
F.MARTENS, Doğu Savaşı ve Brüksel Konferansı, 1874-1878 Petersburg, 1879.
F.MARTENS, Rusya ve İngiltere Orta Asya'da... St.Petersburg, 1880
K.MURATOV, "Doğu Bunalımı" süresince İngiltere'nin rolü. "Tarihçi Marksist"dergisi, 1940.
F.ROTŞTAYN, Mısır'ın Fethi ve Köleleştirilişi. Moskova-Leningrad, 1925.
S.ŞAZKİN, Avusturya-Rusya-Alman İttifakının Sonu. Cilt I, 1879-1884. Moskova, 1928.
S.TATİŞÇEV, Rus Diplomasisinin Geçmişi. Tarihsel araştırmalar ve eleştiri yazıları. St.Petersburg, 1890.
V.KVOSTOV, Bismarck Dış Politikasının Bunalımı, "Tarihçi Marksist" 1934.
P.ALBIN, L'Allemagne et la France en Europe (1885-1894) (Avrupa'da Almanya ve Fransa, 1885-1894). Paris, 1913.
ARGULL, The Eastern question (Doğu Sorunu). Cilt 2-2. Londra, 1879.
O.BECKER, Bismarck und die Einkreisung Deutschlands. T.I.Bismarcks Bündnispolitik Berlin, 1923.
R.CHARMATZ, Geschishte der auswartigen Politik Osterreichs im. 19. Jahhundert Cilt 1-2. Leipzig-Berlin, 1918.
CHIALA, Pagina di storia contemporanea Cilt 1-3 Torino, 1895-1898.
V.CHIROL, Middle eastern question (Orta Doğu Sorunu) Londra, 1904.

P.DAMSTADTER, Geschichte der Aufeilung und Kolonisation Afrikas seit dem Zeitalter des Entdeckungen. T. 2. Geschichte der Auftellung Afrikas, 1870-1919 Berlin-Leipzig, 1920.

E.DAUDET, Histoire diplomatique de l'Alliance Franco-Russe, 1873-1893 (Fransız-Rus İttifakının Diplomatik Tarihi, 1873-1893) Paris, 1894.

F.DESPAGNET, La diplomatie de la Troisième République et le droit des gens (Üçüncü Cumhuriyet'in Diplomasisi ve Uluslararası Hukuk). Paris, 1904.

J.V.FULLER, Bismarck's diplomacy at its zenith (Hayatının Doruğunda Bismarck Diplomasisi). Cambridge, 1922.

FULLER, The war scare of 1875 "American historical review", 1919, Ocak sayısı.

G.P.GOOCH, Franco-German relations 1871-1914 (1871-1914 Arasında Fransız-Alman İlişkileri). Londra, 1928.

S.GORİYENOV, The end of the alliance of the Emperors (İmparatorlar İttifakının Sonu). "American historical review", 1918, cilt XXIII, no. 2.

M.HAGEN, Bismarck Kolonial politik (Bismarck'ın Sömürge Politikası). Stuttgart, 1923.

D.HARRIS, Diplomatic history of the Balkan crisis of 1875-1878: The first year (1875-1878 Balkan Bunalımının Diplomatik Tarihi: Birinci yıl). Londra-New York, 1936.

E.HELLER, Das Deeutsch-Österreichisch- ungarische Bündnis in Bismarcks Aussenpolitik Berlin, 1925.

A.HELMS, Bismarck und Rusland. Inaug. Dissertation Bonn, 1927.

H.HERZFELD, Deutschland und das geschlagene Frankreich. 1871-1873. Friedenscfluss. Kriegsentshadigung. Besatzungszeit Berlin, 1924.

H.HOLBORN, Bismarcks Europäische Politik zu Beginn der siebziger Jahre und, die Mission Radowitz... Mit ungedruckten Urkunden aus dem politischen Archi des Auswärtigen Amtes und dem Nachlass des Botschafters von Radowitz Berlin, 1925.

Italucus (takma ad). Italiens Dreibundpolitik, 1870-1896 Münih. 1918.

N.JAPIKSE, Europa und Bismarcks Friedenpolitik (Europa en Bismarck's vredespololitick). Die internationalen Beziehungen von 1871 bis 1890 Berlin, 1927.

W.L.LANGER, The European powers and the French occupation, of Tunis, 1878-1881 "American historical review", 1925, cilt XXXI, no.1.

W.L.LANGER, European alliances and alignements, 1871-1890 New York, 1931.
LANGER, W. L. The Franco-Russian alliance, 1890-1894 (Fransız-Rus İttifakı, 1890-1894). Cambridge-Londra, 1939.
LEROY-BEAULIEU, A. La France, la Russie et l'Europe (Fransa, Rusya ve Avrupa). Paris, 1888.
MEDLICOTT, W. N. The Mediterranean agreement of 1887 "Slavonic review", 1926, cilt V, No. 13.
NOLDE, V. L'alliance Franco-Russe. Les origines du système diplomatique d'avant-guerre (Fransız-Rus ittifakı. Savaş Öncesi Diplomatik Sisteminin Kökenleri). Paris, 1936. (Paris Üniversitesi Slav İncelemeleri Enstitüsü. Tarih koleksiyonu, 7.)
PINON, R. France et Allemagne, 1870-1913 (Fransa ve Almanya, 1870-1913). Paris, 1913.
PLEHN, N. N. Bismarck auswàrtige Politik nach der Reichsgründung Münih-Berlin, 1920.
RACHFAHL, F. Deutschland und die Weltpolitik, 1871-1914. T. I. Die Bismarck'sche Aera Stuttgart, 1923.
ROSEN, G. Die Stellungnahme der Politik Bismarcks zur Frage der Staats form in Frankreich von 1871 bis 1890. (Auf Grund der Aktenpublikation des Auswärtigen Amts.) (Türkçesi sonra konacak). Detmold, 1924.
ROTHFELS, H. Bismarck englische Bündnispolitik... Stuttgart-Berlin, 1924.
ROUIRE, A. M. F. La rivalité anglo-russe au XIX. siècle en Asie. Golfe Persique, frontières de l'lde (XIX. yüzyılda Asya'da İngiliz-Rus Rekabeti. İran Körfezi, Hindistan'ın Sınırları). Paris, 1908.
SALVATORELLI, L. L'Italia nella politicainternazionale dell'Era Bismarkiana (Türkçe'si sonra konacak) "Rivista storica italiana" dergisi, 1923, Nisan sayısı.
SALVEMINI, G. La politic estera della Destra, 1871-1876 "Rivista d'Italia" dergisi 1924, Kasım 15; 1925; Ocak 15; Şubat 15.
SCHEFER, Ch. D'une guerre à l'autre. Essai sur la politique extérieure de la Troisième République (1871-1914) (Bir Savaştan Öbürüne. Üçüncü Cumhuriyet'in Dış Politikası Üzerine Deneme, 1871-1914). Paris, 1920.
SCHÜNEMANN, K. Dies Stellung Osterreich-Ungarns in Bismarck Bündnis-politik "Politika ve Tarih Arşivi". 1926.

SETON-WATSON, R. W. Disraeli, Gladstone and the eastern question. A study in diplomacy and party politics (Disraeli, Gladstone ve Doğu Sorunu. Diploması ve Siyasal Partiler Üzerine Bir İnceleme). Londra, 1935.
SINOSKY, Th. Dei Balkanpolitik Osterreich-Ungarns seit 1866 Cilt 1-2. Stuttgart-Berlin, 1913-1914.
SUMNER, B. H. Russia and the Balkans, 1870-1880 (Rusya ve Balkanlar, 1870-1880). Londra, 1937.
TAFES, W. The war cade of 1875 "Slavonic review", 1930. cilt 9.
TORRE, A. Come la Francia s'impadroni di Tunisi (Fransa Tunus'u Nasıl Ele Geçirdi). "Rivista di Roma"dergisi, 1899, Nisan-Mayıs sayıları.
Trützchler von Falkenstein in Bismarck und die. Krelgsgefahr des Jahres 1887. Dargestelit auf Grud der Bd 3-6 der grossen Aktenpublikation des Auswärtigen Amtes und mit Benutzung unveröffentlicher Akten des Auswärtigen Amtes und Reichsarchivs Berlin, 1924.
WAHL, A. Vom Bismarck der slebzigen Jahre Tübingen, 1920.

C) Biyografiler

NEVEDENSKİ, S. Katkov ve Çağı... St.Petersburg, 1888.
TATİŞÇEV, S. II.Aleksandr Saltanatı ve Hayatı... Cilt 2, St.Petersburg, 1903.
CECIL, G. Life of Robert Marquis of Salisbury (Salisbury'nin Hayatı). Cilt 1-4. Londra, 1931-1932.
CHURCHILL, W. Lort Randolph Churchill. Cilt 1-2. Londra-New York, 1906.
EDWARDS, H. Sir William White... For six years ambassador at Constantinople. His life and correspondence (S. William White... İstanbul'da Altı Yıl Büyükelçi. Hayatı ve Yazışmaları). Londra, 1902.
ELLIOT, A.R.D. Life of George Loachim Goschen, first viscount Goschen, 1831-1907 (Birinci Goschen Vikontu G. I. Goschen'in Hayatı, 1831-

1907). Cilt -2. Londra 1911.
FITZMAURICE, E. G. P. Life of Granville (Granville'in Hayatı). Cilt 1-2 Londra, 1905.
FLOURENS, E. III.Alexandre Sa vie, son ceuvre (Aleksandr III. Hayatı, Yapıtı). Paris, 1884.
GWYNN, S. L. ve TUCKWELL, G. M. Life of the Right Honorable Sir Ch. W. Dilke, Cilt 1-2 Londra-New York, 1917.
MITHAT BEY, Mithat-Pacha. Sa vie, son oeuvre par son fils Ali Haydar Mithat bey (Mithat Paşa. Oğlu Ali Haydar Mithat Bey Tarafından Hayatı ve yapıtı). J. L. de Lannessan'ın önsözüyle. Paris, 1908.
MONNYPENNY, W. F. ve BUCKLE, G. E. The Life of Benjamin Disraeli, earl of Beaconfield (Birinci Beaconsfield Kontu B. Disraeli'nin Hayatı). Cilt 1-6. Londra-New York, 1910-1920.
NEWTON, T. W. Lort Lyons. A record of British diplomacy (Lort Lyons, İngiliz Diplomasisinde Bir Rekor). Cilt 1-2 Londra 1913.
RAMBAUD, A. Jules Ferry. Paris, 1903.
ROSI. Cairoli. Cilt 1-2. Bologna, 1929.
WERTHEIMER, E. Graf Julius Andrassy, sein Leben und seine Zeit. Nach ungedruckten Quellen Cilt 1-3. Stuttgart, 1910-1913.

VII. XIII. BÖLÜMLER

A) Kaynaklar

İran'daki İngiliz-Rus Rekabeti, 1890-1906. "Kızıl Arşivler", 1933, I.
Boxer'lerin isyanı. A. Popov'un giriş yazısıyla. "Kızıl Arşivler", 1926, cilt I.
II.WILHELM II.Nikola ile yazışma, 1894-1914. Moskova-Petrograd, 1923.
WITTE, S. Fransız Basını ve Rus istikrazları. E. Tarlé'nin giriş yazısıyla. "Kızıl Arşivler", 1925, cilt 10.

Rusya ile Japonya Arasında 17-30 Temmuz 1907 Tarihinde Yapılan Anlaşmaya İlişkin Belgeler, St.Petersburg, 1907.
Japonya ile 1903-1904 yıllarındaki müzakerelere ilişkin olan ve Uzak Doğu Özel Komitesi Kançilaryasında saklanan Belgeler. St.Petersburg, 1905.
Eski Dışişleri Bakanlığında bulunan gizli belgelerin ışığında, Birinci Dünya Savaşı döneminde Avrupa Devletleri ile Yunanistan. Adamov yönetiminde yayınlanmıştır. Moskova, 1922.
Eski Dışişleri Bakanlığında bulunan gizli belgelerin ışığında, Birinci Dünya Savaşı döneminde Avrupa Devletler ve Osmanlı imparatorluğu, İstanbul ve Boğazlar. Adamov yönetiminde yayınlanmıştır. Moskova, 1922.
ZAYONÇKOVSKİ, A. Bosna ve Hersek'in ilhakı konusunda. "Kızıl Arşivler", 1925, cilt 3.
Kiao Çao'nun 1897 yılında Almanya tarafından ilhakı. F. Rotstein'ın giriş yazısıyla. "Kızıl Arşivler", 1938, cilt 2.
1894-1895 Çin-Japon savaşı dönemi. "Kızıl Arşivler", 1932, cilt 1 ve 2.
1899 La Haye Konferansının Tarihine Katkı. Teleşova'nın giriş yazısıyla. "Kızıl Arşivler", 1932, cilt 1-2.
Kokovtsev'in 1905-1906 istikrazı konusundaki pazarlıkları. B. Romanov'un giriş yazısıyla. "Kızıl Arşivler", 1925, cilt 3.
KOKOVTSEV, V. Nezlin'le Yazışmalar. F. Rotstein'in giriş yazısıyla. "Kızıl Arşivler", 1923, cilt 4.
Rus-Japon Savaşının Sonu. (24 Mayıs 1905 tarihinde Çarskoye Selo'da toplanan askerî konferans tutanakları). B. Romanov'un giriş yazısıyla. "Kızıl Arşivler", 1928, cilt 3.
Müttefiklerin 1917 Petrograd Konferansı. E. Martinov'un giriş yazısıyla. "Kızıl Arşivler", 1927, cilt 1.
MARTENS, F. "Avrupa ve Çin" başlıklı kısa tanıtma yazısı. E. Martinov'un giriş yazısıyla. "Kızıl Arşivler", 1927, cilt 1.
Fransız-Rus İlişkilerinin Tarihi İçin Malzemeler, 1910-1914 yılları. Eski Dışişleri Bakanlığındaki gizli diplomatik belgeler Derlemesi. Moskova, 1922.
Çarlık Rusya'sının Birinci Dünya Savaşı Boyunca Uluslararası Mali Durumu.
A. Şingarev tarafından 20 Haziran 1916 tarihinde verilen rapor. "Kızıl Arşivler", 1934, cilt 3.
MİLYUKOV, P. Günce... "Kızıl Arşivler", 1932, cilt 5-6

MİLYUKOV, P. ve TERESÇENKO, M. Geçici Hükûmetin Büyükelçileriyle Yazışmalar. A. Popov'un giriş yazısıyla. "Sınıf mücadelesi" dergisi, 1931, no. 5.
Rus-Japon savaşının arifesinde. Aralık 1900-Ocak 1902. "Kızıl Arşivler", 1934, cilt 2.
Algeciras Konferansı ve 1906 istikrazı üzerine yeni Belgeler. "Kızıl Arşivler", 1931, cilt 1.
Rus emperyalizminin Uzak Doğu'daki ilk adımları (1888-1903). A. Popov'un giriş yazısıyla. "Kızıl Arşivler", 1924, cilt 6.
Portsmouth. B. Romanov'un giriş yazısıyla. "Kızıl Belgeler", 1924, cilt 6.
Portsmouth Antlaşması. Moskova 1939.
1896 yılında İstanbul boğazını ilhak tasarısı. V. Kvostov'un giriş yazısıyla. "Kızıl Arşivler", 1931, cilt 4-5.
Eski Dışişleri Bakanlığındaki gizli diplomatik belgelerin ışığında Asya Türkiye'sinin bölüşümü. E. Adamov'un yönetiminde yayınlanmıştır. Moskova, 1924.
Rusya ve Algeciras Konferansı. A. Yerusalimski'nin giriş yazısıyla. "Kızıl Arşivler", 1930, cilt 4-5.
1905 yılında Björke'te Yapılan Rus-Alman anlaşması. Belgeler. "Kızıl Arşivler", 1924, cilt 5.
SAZONOV, S. Eski Dışişleri Bakanı S. Sazonov tarafından 1910-1912 yılları arasında Nikola Romanov'a sunulmuş olan raporlar. "Kızıl Arşivler", 1923, cilt 3.
Mavi Kitap. 1914 savaşına ilişkin Sırp diplomatik yazışmaları. Petrograd. 1915.
TATİŞÇEV, S. 1904 yılında Berlin'den V. Plev'e yollanan telgraflar. "Kızıl Arşivler", 1926, cilt 4.
Savaş sırasında müttefiklerin mali konferansları. Maliye Bakanı P. Bark'ın raporları. "Kızıl Arşivler", 1924, cilt 5.
1900 yılında Çarlık diplomasisi ve Doğu'daki Rus sorunları. M. Pokrovski'nin giriş yazısıyla. "Kızıl Arşivler", 1926, cilt 5.
1913-1914 yıllarında Çarlık Rusya'sı ve Moğolistan. A. Popov'un giriş yazısıyla. "Kızıl Arşivler", 1929, cilt 6.
Rus-Japon savaşı döneminde Çarlık Rusya'sı ve İran. A. Popov'un giriş yazısıyla. "Kızıl Arşivler", 1929, cilt 4.

1898-1911 yılları arasında Çarlık hükûmeti ve Boğazlar sorunu. V. Kvostov'un giriş yazısıyla. "Kızıl Arşivler", 1933, cilt 6.

L'alliance Franco-Russe. Origines de l'alliance. Convention militaire 1892-1899 et convention navale de 1912. France, Ministère des Affaires étrangères. Documents diplomatiques (Fransız-Rus ittifakı. İttifakın kökenleri. 1892-1899 askerî anlaşması ve 1912 deniz güçleri anlaşması. Fransa, Dışişleri Bakanlığı. Diplomatik belgeler). Paris, 1918.

Bayerische Dokumente zum Kriegsausbruch und zum Versailler Schuldspruch im Auftrage des Bayerischen Landtages. Hrsg. vom Abgeordneten P. Dirr Münih ve Berlin, 1922.

British documents on the origins of the war, 1898-1915 (Savaşın kökenlerine ilişkin İngiliz belgeleri, 1898-1915). Yayınlayanlar:G.P. Gooch... ve H. Temperley. Cilt I-II. Londra, 1926-1938.

Die deutschen Dokumente zum Kriegsausbruch, 1914. Vollständige Sammlung der von K. Kautsky zusammengestellten Aktenstücke mit einigen Ergänzungen im Auftrage des Auswärtigen Amtes nach gemeinsamer Durcisht mit K. Jautsky hrsg. von Montgeles und Schücking Cilt-4. Berlin, 1927.

Diplomatische Aktenstücke zur Vorgeschichte des Krieges, 1914. Osterreich-Ungarisches Rotbush Viyana, 1914.

Diplomatische Aktenstücke zur Vorgeschichte des Krieges, 1915. Ergänzungen und Nachtrage zum Osterreich-Ungarisches Rotbuch. Republik Osterreich. Staatsamt für Ausseres Cilt1-3. Viyana, 1919.

HERTSLET, E. The map of Africa by treaty 3d ed. rev. and completed to the end of 1908 by R. W. Brant and H. L. Sherwood Cilt 1-3. Londra, 1909.

HOUSE, E. M. The intimate papers of colonel House arranged as a narrative by Ch. Seymour Cilt 1-4. Boston-New York, 1926-1928.

The Lansing papers, 1914-1920. United States. Department of State. Papers relating to the foreign relations of the U.S. Cilt 1-2 Washington, 1939-1940.

1914-1918. World War. United States. Department of State. Papers relating to the foreign relations of the U.S. (1914-1918. Dünya Savaşı. Birleşik Devletler. Dışişleri Bakanlığı. A.B.D. dış ilişkilerine ilişkin belgeler). Cilt 1-8. Washington, 1922-1929.

Osterreich-Ungarns Aussenpolitik von der bosnischen Krise 1908 bis zum Kriegsausbruch, 1914. Diplomatische Aktenstücke des Osterreichisch Ungarischen Ministeriums des Aussern. Ausgewähit von. L. Bittner. Cilt 1-9. Viyana-Leipzig, 1930.

TIRPITZ, A. Politische Dokumente (Siyasal Belgeler). Cilt 1-2. Stuttgart ve Berlin, 1924-1926.

VICTORIA, kraliçe. The letters of Queen Victoria. Third series. A selection from Her Majesty'se correspondence and journal between the years 1886 and 1901. Ed. by G. E. Buckle. Cilt 1-3 Londra, 1931-1932.

Zur europäischen Politik, 1897-1914. Unveröffentliche Dokumente. Im amtlichen Aufträge hrsg. unter Leitung von B. Schwertfeger Cilt 1-5. Berlin, 1919.

WITTE, S. Anılar. Cilt 1-3. Leningrad, 1923-1924.

La guerre Russo-Japonaise. D'après les journaux intimes de A. Kouropatkine et N. Linevitch (Rus-Japon Savaşı. A. Kuropatkin ve N. Lineviç'in güncelerinin ışığı altında). Leningrad, 1925.

ALDROVANDI MARESCOTTI, L. Guerra diplomatica. Ricordi e frammenti di diario, 1914-1919) Milano, 1938.

BERTIE, F. L. The diary of Lort Bertie of Thame. Ed. by A. G. Lennox. With a foreword Grey of Fallodon Cilt 1-2. Londra, 1924.

BETHMANN-HOLLWEG, TH. Betrachtungen zum Weltkriege Cilt 1-2. Berlin, 1919-1921.

BULNT, W. S. My diaries. Being a personal narrative of events, 1888-1914. With a foreword by lady Gregory Cilt 1-2. New York, 1919-1923.

BOGITSCHEVITCH, M. Kriegsursachen. Beiträge zur Erforschung der Ursachen des europäischen Krieges mit spezieller Berücksichtigung Russlands und Serbiens Zürich, 1919.

BOGITSCHEVITCH, M. Les causes de la guerre (Savaşın Nedenleri). Paris, 1925.

BUCHANAN. My mission to Russia (Rusya'daki Misyonum). Cilt 1-2. Boston, 1923.

BÜLOW, B. Denkwürdigkeiten. Hrsg. von F. Stockhammern Cilt 1-3. Berlin, 1930-1931.

BURIAN, S. Drei Jahre aus der Zeit meiner Amtsführung im Kriege (Tük-Berlin, 1923.

CAILLAUX, J. Agadir:ma politique extérieure (Agadir: Dış Siyasetim). Paris, 1919.
CHURCHILL, W. The world crisis (Dünya Bunalımı)... New York, 1931.
CONRAD VON HÖTZENDORFF, F. Aus meiner Dienszeit, 1906-1918 Cilt 1-5. Viyana-Berlin, 1921-1925.
CZERNIN, O. Im Weltkriege (Dünya Savaşı Üzerine). 2. cilt. Berlin-Viyana, 1919.
ECKARDSTEIN, N. Lebenserrinerungen und politische Denkwürdigkeiten Cilt 1-3. Leipzig, 1919-1921.
EULENBURG-HERTZFELD, PH. Aus 50 Jahren. Erinnerungen. Tagebücher und Briefe aus dem Nachlass des Fürsten Philipp zu Eulenburg-Hertzfeld 2. Cilt Berlin, 1925.
GREY OF FALLODON, E. Twenty-five years, 1892-1916 (Yirmi Beş yıl 1892-1916). Cilt 1-2. New York, 1925-1926.
HAMMANN, O. Bilder aus der letzten Kaiserzeit Berlin, 1922.
HAMMANN, O. Deutsche Weltpolitik, 1890-1912 (1890-1912 Arasında Almanya'nın Dünya Politikası). Berlin, 1925.
HANSEN, Z. L'ambassade à Paris du Baron de Morenheim, 1884-1898 (Morenheim Baronunun Paris'teki Büyükelçilik Yılları, 1884-1898). Paris, 1907.
HAYASHI, T. The secret memoirs of count Tadasu Hayashi G.C.V.O. Ed. by A. M. Pooley New York -Londra, 1915.
HELFFERICH, K. Der Weltkrieg (Dünya Savaşı). Berlin, 1919. Cilt 1. Die Vorgeschichte des Weltkrieges Cilt 2. Vom Kriegsausbruch bis zum uneıngeschränkten U-Bootkrieg.
HOHENLCHE-SCHILINGSFÜRST, C.K. Denkwürdigkeiten der Reichskanzlerzeit. Hrsg. von. K.A. von Müller Stuttgart-Berlin 1931.
ISHII KIKUJIRO. Diplomatic commentaries. Transl. and ed. by. W. R. Langdon (Diplomatik Yorumlar. Çeviren ve yayınlayan W. R. Langdon). Baltimore, 1936.
ISVOLSKI, A. Recollections of a foreign minister. Memoirs of A. Isvolski. Transl. by C. L. Seeger Garden City -Toronto, 1921.
KIDERLEN -WAECHTER. Der Staatsmann und Mensch. Briefwechsel und Nachlass. Hrsgs. von E. Jäckh Cilt 1-2. Stuttgart, 1925.
LICHNOVSKI, K.M. Aus dem Wege zum Abrund. Londoner Berichte, Erinnerungen und sonstige Schriften Cilt 1-2. Dresden, 1927.

LICHNOVSKI, K.M. Meine Londoner Mission, 1912-1914. Mit einem Vorwort von O. Nippold. Anhang:Erklärungen von Minister Pichon am 1. März 1918.
LLOYD GEORGE, D. War memoirs (Savaş Anıları). Cilt 1-6. Boston, 1934-1938.
LOUIS, G. Les carnets de Georges Louis, directeur des affaires politiques au ministère des Affaires étrangères, ambassadeur de France en Russie (Dışişleri bakanlığı Siyasal işler dairesi Başkanı ve Fransa'nın Rusya Büyükelçisi G. Louis'nin not defterleri). Cilt 1-2. Paris, 1926.
LUDENDORF, E. Meine Kriegserinnerungen, 1914-1918 Berlin, 1919.
NEKLOUDOV, A. Souvenirs diplomatiques. En Suède pendant la guerre mondiale. Avec une préface de G. Hanotaux (Diplomatik Anılar. Dünya Savaşı Sırasında Çarlık Rusya'sı). Cilt 1-3. Paris, 1926.
PALEOLOGUE, M. La Russie des Tsars pendant la grande guerre (Büyük Savaş Sırasında Çarlık Rusya'sı). Cilt 1-3. Paris, 1926.
POINCARÉ, R. Au service de la France. Neuf années de souvenirs (Fransa'nın hizmetinde. Dokuz Yılın Anıları). Cilt 1-10. Paris, 1926-1933.
POURTALES, F. L. Am Scheidewege zwischen Krieg und Frieden. Meine letzten Verhandlungen in Petersburg. Ende Juli 1914. Veröffentlicht mit Genehmigung des Auswärtigen Amtes Charlottenburg, 1919.
ROSEN, R. Fifty years of diplomacy Cilt 1-2, New York, 1922.
TIRPITZ, A. Erinnerungen. Leipzig, 1919.
WILHELM II, imparator. Ereignisse und Gestalten aus den Jahren 1878-1918 Leipzig-Berlin, 1922.

B) Tarih Araştırmaları

LENİN, V. Çin Savaşı.
LENİN, V. Port-Arthur'un Düşüşü.
LENİN, V. Avrupa Sermayesi ve Rus Monarşisi.

LENİN, V. Dünya Politikasında Çabucak Alev Alan Madde.
LENİN, V. Saldırgan militarizm ve Sosyal-Demokrasinin Anti militarist Taktiği.
LENİN, V. Balkanlar'daki ve İran'daki Olaylar.
LENİN, V. Balkan Halkları ve Avrupa Diplomasisi.
LENİN, V. Tilkiye ve Kümese Dair.
LENİN, V. Evrensel Tarihte Yeni Bölüm.
LENİN, V. Sırp-Bulgar Zaferlerinin Toplumsal Önem ve Değeri.
LENİN, V. Yeni Çin.
LENİN, V. Çin Cumhuriyeti'nin Önemli Başarısı.
LENİN, V. Balkan Savaşı ve Burjuva Şovenizmi.
LENİN, V. İngiltere'nin Uyanışı.
LENİN, V. Geri Kalmış Avrupa ve İlerleyen Doğu.
LENİN, V. Silahlanma ve Kapitalizm.
LENİN, V. Avrupa Savaşı Sırasında Devrimci Sosyalizme Düşen Görevler.
LENİN, V. Konferans: "Proletarya ve Savaş". 14 Ekim 1914.
LENİN, V. Savaş ve Rus Sosyalizmi.
LENİN, V. Büyük Rusyalıların Ulusal Kibirleri Üzerine.
LENİN, V. Rus Südekumları.
LENİN, V. Rus Sosyal-Demokrat Partisinin Yabancı Seksiyonlarının Konferansı.
LENİN, V. Sosyalizm ve Savaş.
LENİN, V. Barış Sorunu.
LENİN, V. Avrupa Birleşik Devletleri Parolası Hakkında.
LENİN, V. II.Enternasyonal'in Çöküşü.
LENİN, V. "Barış Programı" Üzerine.
LENİN, V. Rus Sosyal-Demokrat Partisi Merkez Komitesinin Önerileri II.Sosyalist konferansı.
LENİN, V. Ayrı Barış Üzerine.
LENİN, V. "Silahsızlanma" Parolası Üzerine.
LENİN, V. Proletarya Devriminin Askerî Programı.
LENİN, V. Burjuva Barışçılığı ve Sosyalist Barışçılık.
LENİN, V. Dünya Politikasında Dönemeç.
LENİN, V. Belgeler ve Malzemeler.
LENİN, V. Savaş ve Geçici Hükûmet.
LENİN, V. Geçici Hükûmetin Bir Notası.

LENİN, V. Bilinçli Savaşın Savunucuları Kendilerini Meydana Çıkarıyor.
LENİN, V. Rus Sosyal-Demokrat Partisinin Nisan Konferansı.
LENİN, V. Dış Politika Gizemleri.
LENİN, V. Gizli Bir Anlaşma.
LENİN, V. İşçi ve Asker Milletvekilleri Sovyetlerinin Kongresi, 16 Haziran -6 Temmuz 1917
LENİN, V. 3 Haziran Gericileri Vakit Yitirmeksizin Saldırmaktan Yanalar.
LENİN, V. Adil Barışa Giden Yol Var mı?
LENİN, V. Devrimin Görevleri.
LENİN, V. Bunalım Doruk Noktasında.
LENİN, V. Yoldaşlara Mektup.
LENİN, V. Bolşevik Parti Üyelerine Mektup.
LENİN, V. Fransız Komünist Partisi’nin Tarım Konusundaki Tezleri Üzerine.
LENİN, V. Türk -İtalyan Savaşının Sonu.
LENİN, V. Savaş Üzerine Tezler.
STALİN, İ. V. Başkumandanın 23 Şubat 1944 Tarihli Günlük Emri, no. 16, Moskova, 1944.
STALİN, İ. V. Büyük Sosyalist Ekim Devrimi’nin XXVII.Yıldönümü. Moskova Sovyet’inin 6 Kasım 1944 tarihli tam birleşiminde Devlet Savunma Komitesi Başkanının okuduğu rapor. Moskova, 1944.
AVARİN, V. Mançurya’da Emperyalizm. Cilt 1-2. Moskova, 1934.
DOBROROLSKİ, S. Rus Ordusunun 1914 Seferberliği. “Askerlik Derlemesi” Cilt 1. Belgrat, 1921.
KOROVİN, E. Japonya ve Devletler Hukuku. Moskova, 1936.
MILLER, F. Dünya Savaşı Sırasında (1914-1918) Alman Emperyalizminin Boyunduruğu Altındaki Türkiye. “Tarih Habercisi” dergisi, 1942, no.12.
MOGİLEVİÇ, A. ve AYRAPETYAN, M. Dünya Savaşı’na Doğru, 1914-1918. Leningrad, 1940.
MOTİLEV, V. Pasifik Okyanusu Çevresindeki Rekabetlerin Doğuşu ve Gelişimi. Moskova, 1939.
NOTOVİÇ, F. Dünya Savaşı’nın Sorumluları Hakkında Bir Kaç Söz. “Marksist Tarihçi” dergisi, 1938, no. 4.
POPOV, A. Çin’in Bölüşümü Konusundaki Rus-İngiliz Anlaşması (1899). “Kızıl Arşivler”, 1927, cilt 6.

POPOV, A. 1894-1901 Yılları Arasında Çarlığın Uzak Doğu Politikası. “Marksist Tarihçi” dergisi, 1935, kitap II.
POPOV, A. Paris’teki Rus Büyükelçisinin Rapor ve Telgraflarının Işığı Altında 1906 İstikrazı. “Kızıl Arşivler”, 1925, cilt 4-5.
POPOV, A. Çarlık Hükûmetinin Uzak Doğu Politikasının 1905 Devrimi arifesindeki Bunalımı. “Marksist Tarihçi”dergisi, 1935, no. 12.
POPOV, A. İstanbul Boğazından Pasifik Okyanusu’na. “Marksist Tarihçi” dergisi, 1934, cilt 3.
POPOV, A. Çekoslovak Sorunu ve Çarlık Diplomasisi, 1914-1917. “Kızıl Arşivler”, 1929, cilt 2.
Rus-Japon Savaşı İçin Hazırlayıcı Bilgiler. S. White’nin arşivlerindeki Malzemeler. B. Glinski’nin giriş yazısıyla. Petrograd, 1916.
REISSNER, I. 1907 İngiliz-Rus Anlaşması ve Afganistan’ın Bölüşümü. “Kızıl Arşivler”, 1925, Cilt 3.
ROMANOV, B. Rusya Mançurya’da (1892-1906). Leningrad, 1928.
SABLER, S. ve SOSNOVSKİ, Sibirya Demir Yolu Hattı. Geçmişi ve Bugünü. St.Petersburg, 1903.
KVOSTOV, V. XIX.Yüzyılın Son On Yılı Boyunca İstanbul Boğazı Problemi. “Marksist Tarihçi” dergisi, 1930, cilt 20.
BRANDENBURG, E. Von Bismarck zum Weltkriege. Die Deutsche Politik in den Jahrzehnten vor dem Kriege Berlin, 1924.
CHIROL, V. The Far Eastern question Londra, 1896.
CORDIER, H. Histoire des relations de la Chine avec les puissances occidentales (Çin ve Batılı Devletler Arasındaki İlişkilerin Tarihi). Cilt 1-3. Paris, 1901-1902.
CURZON OF KEDLESTON, G. N. Persia and the Persian question (İran ve İran Sorunu). Cilt 1-2. Londra 1892.
FORSTER, K. The failures of peace. The search for a negotiated peace during the first world war... Introd. by E.M. Patterson Washington, 1941.
HELMREICH, E. Ch. The diplomacy of the Balkan wars, 1912-1913 (1912-1913 Balkan Savaşları Diplomasisi). Cambridge, Mass. 1938.
HERRMANN, W. Dreibund, Zweibund, England, 1890-1895. Eine Skizze zur Aussenpolitik auf Grund neuer Akten Stuttgart, 1929.
HOFFMANN, J. S. Great Britain and the German trade rivalry, 1875-1914 (Türkçe’si). Philadelphia, 1933.

JOSEPH, Ph. Foreign diplomacy in China, 1894-1900; a study in political and economic relations with China. With an introd. by Sir A. F. Whyte Londra, 1928.
LA FARGUE, Th. China and the World war (Çin ve Dünya Savaşı). Stanford Üniversitesi, 1937.
LANGER, W. L. The Diplomacy of Imperialism 1890-1920 (1890-1920 Yılları Arasında Emperyalizmin Diplomasisi). Cilt 1-2. New York - Londra, 1935.
LOVELL, R. I. The Struggle for South Africa, 1875-1988. A Study in economic imperialism New York, 1934.
MEINECKE, F. Geschichte des deutsche -englischen Bündnisproblems, 1890-1901 (Türkçesi). Münih-Berlin, 1927.
MICHON, G. L'alliance Franco-Russe. 1891-1917 (Fransız-Rus İttifakı. 1891-1917). Paris, 1927.
MORSE, H. B. The international relations of the Chinese Empire (Çin İmparatorluğu'nun Uluslararası İlişkileri). Cilt 1-3. Londra-New York, 1910-1918.
NINTCHICH, M. La crise bosniaque (1908-1909) et les Puissances Européennes (1908-1909 Bosna Bunalımı ve Avrupalı Devletler). Cilt 1-2, Paris, 1937.
NOTTER, H. The origins of the foreign policy of Woodrow Wilson (Woodrow Wilson'un dış politikasının kökenleri). Baltimore, 1937 (The Walter Hines page school of international relations. The John Hopkins university (Türkçe'si).
PINGAUD, A. Histoire diplomatique de la France pendant la Grande Guerre (Büyük Savaş Sırasında Fransa'nın Diplomatik Tarihi). Cilt 1-2. Paris, 1938.
PRIBRAM, A. F. England and the international policy of the European great powers, 1871-1914 Oxford, 1931.
RACHFAHL, F. Die Deutsche Aussenpolitik in der Wilhelmischen Aera Berlin, 1924 (Einzelschriften zur Politik und Geschichte, 6.
RENOUVIN, P. Les origines immédiates de la guerre (28 juin - 4 août 1914) (Savaşın Dolayımsız Kökenleri: 28 Haziran-4 Ağustos 1914). 2. basım. Paris, 1927.
RITTER, G. Bismarcks Verhältnis zu England und die Politik des "Neuen Kursus" Berlin, 1924 (Beiträge aus dem Archiv fer Politik und

Geschichte, 7.
SCHMITT, B. The annexation of Bosnia, 1908-1909 (Bosna'nın İlhakı, 1908-1909). Londra-New York, 1937.
SETON - WATSON, R. W. Sarajevo, a study in the origins of the great war (Saray Bosna, Büyük Savaş'ın Kökenleri Üzerine Bir İnceleme)... Londra, 1925.
TANSILL, Ch. C. America goes to war Boston, 1938.
TARDIEU, A. La France et les alliances. La lutte pour l'équilibre (Fransa ve İttifaklar. Denge için verilen mücadele)... Paris, 1909.
TAUBE, M. La politique Russe d'avant guerre et la fin de l'Empire des Tsars (1904-1917) Savaş Öncesi Rus Politikası ve Çarlar İmparatorluğu'nun Sonu, 1904-1917). Paris, 1928.
YONG ANN YUEN, Th. Aux origines du conflit Mandchou. Chine-Japon. Paix de Versailles. Préf. de Wellington Koo (Mançurya çatışmasının kökenleri. Çin-Japonya. Versay barışı. Wellington Koo'nun önsözü). Paris, 1934.

C) Biyografiler

BAKER, R. C. Woodrow Wilson. Life and letters. Vol. 6. Facing war, 1915-1917 New York, 1937.
GARDINER, A. G. The life of sir William Harcourt (Sir William Harcourt'un Hayatı). Cilt 1-2. Londra, 1923.
GARVIN, J. L. The life of Joseph Chamberlain (Joseph Chamberlain'nin Hayatı). Cilt 1-3. Londra, 1932-1934.
GAVIN, C. Edward the seventh. A biography (Yedinci Edward. Bir Biyografi). Londra, 1941.
HALLER, J. Aus dem Leben des Fürsten Philipp zu Eulenburg-Hertzfeld Berlin, 1924.
LEE, S. King Edward VII; a biography (Kral Edward VII; Bir Biyografi). Cilt 1-2. Londra, 1925-1927.

NICOLSON, H. Sir Arthur Nicolson... first lord Carnock. A Study in the old diplomacy Londra, 1930.
WILLIAMS, A. F. B. Cecil Rhodes. Londra, 1921. (Makers of the 19 th century).

XIV.-XVII. BÖLÜMLER

A) Kaynaklar

İngilizler Kuzey'de (1918-1919). İ. Mintz'in giriş yazısıyla. "Kızıl Arşivler", 1926, cilt 6.
Brest - Litvosk Konferansı. Ekonomi ve hukuk komisyonlarının toplantıları. Stein'ın giriş yazısıyla. Moskova, 1923.
Özerk Sibirya Geçici Hükûmeti. "Kızıl Arşivler", 1928, cilt 4-5.
Alman müdahalesi ve 1918 Don hükûmeti. "Kızıl Arşivler", 1934, cilt 6.
Polyessi'de Alman İşgalcileri. "Kızıl Arşivler", 1938, cilt 6.
1918 yılında Ukrayna'daki Alman işgalinin çöküşü üzerine belgeler. İ. Mintz ve E. Gorodetski'nin yönetiminde yapılan yayın. Moskova, 1942.
S.S.C.B'ndeki iç savaşın tarihine ilişkin belgeler. Cilt I: İç savaşın ilk evresi. İ. Mintz ve E. Gorodetski'nin yönetiminde yapılan yayın. Moskova, 1940.
1918 yılında Ukrayna'da iç savaş üzerine. "Kızıl Arşivler", cilt 4.
Belgelerin Işığında Kuzey Müdahalesi. İ. Mintz'in yönetiminde yapılan yayın. Moskova. 1933.
Ukrayna'daki Alman İşgalinin Çöküşü. İşgalcilerin belgelerinin ışığında. Rusça çevirisi. Moskova, 1936.
Ateşkesin Arifesinde. "Kızıl Arşivler", 1927, cilt 4.
PICHON. L'intervention alliée en Extrême Orient et en Sibérie (Uzak Doğu'ya ve Sibirya'ya Müttefik Müdahalesi).
Alman Fatihlerin 1918 Yılında Uğradıkları Bozgun. Moskova, 1942-1943.

Belgelerin Işığında 1918-1922 Japon Müdahalesi. İ. Mintz'in yönetiminde yapılan yayın. Moskova, 1934.

Official documents looking toward peace Seri 1-4. New York. 1917-1918. (International conciliation no. 110, 111.

Official statements of ward and peace proposals. December 1916 to November 1918. Comp. by J. B. Scott. Washington, 1931.

1918. Russia (1918, Rusya). Cilt 1-3. Washington, 1931-1932. (U.S. Department of State. Papers relating to the foreign relations of the U.S. (Amerika Birleşik Devletleri Dışişleri Bakanlığı. A.B.D.'nin dış ilişkilerine ilişkin evraklar).

Russian-American relations, March 1917 - March 1920. Documents and papers comp. and ed. by C.K. Cumming and W. W. Petit (Mart 1917 Mart 1920 arasında Rus-Amerikan ilişkileri, C. K. Cumming ve W. W. Petit tarafından derlenen ve yayınlanan belgeler ve evraklar). New York, 1920.

Die Ursachen des deutschen Zusammenbruches im Jahre 1918 Cilt 1-12. Berlin, 1929. (Das Werk des Untersuchungsausschusses der verfaussunggebenden deutschen Nationalversammlung und des deutschen Reichstages, 1918-1928, 4.

Vorgeschlchte des Waffenstillstandes. Amtliche Urkunden. Hrsg. im Auftrage des Reichsministeriums von der Reichkskanzlei. Berlin.

WILSON, W. War and peace. Presidential messages, adresses and public papers (1917-1924). Ed. by R. S. Baker and W. E. Dodd Cilt 1-2. New York-Londra, 1927 (The public papers of Woodrow Wilson. Authorized ed.

DENSTERWIL. L'impérialisme Anglais à Bakou et en Perse, 1917-1918. Souvenirs (Bakû'de ve İran'da 1917-1918 Yıllarında İngiliz Emperyalizmi. Anılar). Rusça çevirisi. Tiflis, 1925.

BOTHMER, K. Mit Graf Mirbach in Moskau. Tagebuch, Aufzichnungen und Aktenstücke vom 19. April bis 24. August 1918. Tübingen. 1922.

ERZBERGER, M. Erlebnisse im Weltkrieg Stutgart-Berlin, 1920.

GRAVES, W. S. America's Siberian adventure, 1918-1920 (Amerika'nın 1918-1920 Yılları Arasındaki Sibirya Macerası). New York, 1931.

HELFFERICH, K. Der Weltkrieg (Dünya Savaşı). Cilt 3. Vom Eingreifen Amerikas bis zum Zusammenbruch Berlin, 1919.

HOFFMANN, M. Die Aufzeichnungen des Generalmajors Max Hoffman. Hrsg. von K. F. Nowak Cilt 1-2, Berlin, 1929.

LUDENDORFF, E. Entgegnung auf das amtliche Weissbuch: “Vorgeschichte des Waffenstillstandes” Cilt 1-3. Berlin, 1919.
MAX. PRINZ VON BADEN. Erinnerungen und Dokumente Stutgart, 1928.
MAYNARD, C. The Murmansk venture Londra, tarihsiz.
MORDACQ, J. J. H. Le ministère Clémenceau. Journal d’un témoin (Clémenceau’nun Başbakanlığı. Bir tanığın güncesi). Cilt 1-2. Paris, 1930.
WORD, J. With the “Die Hards”in Siberia Londra, 1920.
VII.-XIII. BÖLÜMLER için verilmiş olan Kaynaklara bakınız.

B) Tarih Araştırmaları

LENİN, V. İşçi ve Asker Milletvekilleri Sovyetlerinin İkinci Kongresi, 7-8 Kasım (25-26 Ekim) 1917.
LENİN, V. Merkez Yürütme Komitesi’nin 17 (4) Kasım 1917 günkü toplantısı.
LENİN, V. Petrograd Sovyet’inin 17 (4) Kasım 1917 günkü toplantısında verilen Söylev.
LENİN, V. 22 (9) Kasım 1917 günü hükûmetle Genel Kurmay karargâhı arasında yapılan konuşmalar.
LENİN, V. Bütün herkese telgraf. Bütün alay, tümen, vs. komitelerine ve devrimci donanma ve karar ordusundaki bütün asker ve denizcilere.
LENİN, V. Merkez Yürütme Komitesi’nin 23 (10) Kasım 1917 günkü toplantısı.
LENİN, V. Köylü delegeler Sovyetlerinin 23 Kasım-8 Aralık (10-20 Kasım) 1917 günleri arasındaki olağanüstü Kongresi.
LENİN, V. Savaş donanmasının Birinci Kongresi’nde, 5 Aralık (22 Kasım) 1917 günü verilen söylev.
LENİN, V. Ukrayna halkına çağrı ve Ukrayna Rada’sına ültimatom.

LENİN, V. Proşyan'ın Rada ile yapılan müzakereler hakkındaki raporu üzerine, Halk komiserleri Konseyi'nin, kararı: 1 Ocak 1918 (19 Aralık 1917).

LENİN, V. Halk komiserleri Konseyi'nin, Rada'nın cevabı üzerine 12 Ocak 1918 (30 Aralık 1917) tarihli emri.

LENİN, V. Almanya ile müttefiklerden ayrı olarak hemen barış sorunu üzerine tezler.

LENİN, V. (Bolşevik) Sosyal-Demokrat Parti Merkez Komitesi'nin 24 (11) Ocak 1918 günkü toplantısında barış ve savaş üzerine söylev.

LENİN, V. Demir yolu işçilerinin olağanüstü Kongresi. 26 (13) Ocak 1918 günkü toplantı.

LENİN, V. Şaumyan'a telgraf.

LENİN, V. (Bolşevik) Sosyal-Demokrat Parti Merkezi'nin 18 Şubat 1918 günkü toplantısında, sabah oturumunda verilen söylev.

LENİN, V. (Bolşevik) Sosyal-Demokrat Parti Merkezi'nin 18 Şubat 1918 günkü toplantısında, akşam oturumunda verilen söylev.

LENİN, V. Alman hükûmetine yollanan telgrafın ilk kaleme alınmış şekli.

LENİN, V. Devrimci Laf Ebeliği Üzerine.

LENİN, V. Heveskârlık Üzerine.

LENİN, V. Savaş mı, Barış mı?

LENİN, V. Merkez Yürütme Komitesi'nin bolşevik ve "sosyal devrimci sol" gruplarının ortak toplantısında, 23 Şubat 1918 günü verilen söylev.

LENİN, V. Merkez Yürütme Komitesi'nin 23 Şubat 1918 günkü toplantısında verilen söylev.

LENİN, V. Acı Ama Zorunlu Bir Ders.

LENİN, V. Rus Sosyal-Demokrat Partisi Merkez Komitesi'nin, Almanya ile müttefiklerden ayrı olarak ve ilhakçı barış konusundaki tavrı.

LENİN, V. Garip ve Dehşetli Bir Şey.

LENİN, V. Rus Komünist Partisi Yedinci Kongresi, 6-8 Mart 1918.

LENİN, V. Zamanımızın Temel Ödevi.

LENİN, V. Sovyetlerin Dördüncü (olağanüstü) Kongresi, 14-16 Mart 1918.

LENİN, V. Merkez Yürütme Komitesi ve Moskova Sovyet'inin 14 Mayıs 1918 günkü ortak toplantısında dış politika konusunda okunan rapor.

LENİN, V. 21 Haziran 1918 günü Sokolniki kulübünde verilen söylev.

LENİN, V. Moskova sendikalarının ve fabrika komitelerinin dördüncü Konferansı (27 Haziran-2 Temmuz 1918).

LENİN, V. Sovyetlerin Beşinci Kongresindeki komünist üyeler karşısında 3 Temmuz 1918 günü verilen söylev.
LENİN, V. Sovyetlerin Beşinci Kongresi..., 4-10 Temmuz 1918.
LENİN, V. Devrimci sol sosyalistlerin ihaneti hakkında “İzvestiya” muhabirine verilen mülakat.
LENİN, V. Merkez Yürütme Komitesi’nin 15 Temmuz 1918 günkü toplantısında yapılan konuşma.
LENİN, V. 19 Temmuz 1918 günü Lefortovo mahallesinde yapılan açık hava toplantısında verilen söylev.
LENİN, V. 23 Temmuz 1918 günü Moskova ili Fabrika Komiteleri Konferansı’nda okunan rapor.
LENİN, V. 29 Temmuz 1918 günü Moskova Sovyet’i Merkez Yürütme Komitesi ile Moskova fabrika ve sendika komitelerinin ortak toplantısında verilen söylev.
LENİN, V. 2 Ağustos 1918 günü Butirki açık hava toplantısında verilen söylev.
LENİN, V. 9 Ağustos 1918 günü Sokolniki toplantısında verilen söylev.
LENİN, V. Amerikan İşçilerine Mektup.
LENİN, V. 23 Ağustos 1918 günü, Alekseyev Halkevi’nde yapılan toplantıda verilen söylev.
LENİN, V. 23 Ağustos 1918 günü, Politeknik Müzesi’ndeki toplantıda verilen söylev.
LENİN, V. 28 Ağustos 1918 günü, Birinci Ulusal Eğitim Kongresinde verilen söylev.
LENİN, V. İşçi Yoldaşlar! Son ve Kesin Vuruşmaya Hep Birlikte Koşalım.
LENİN, V. 3 Ekim 1918 günü, Moskova Sovyet’i Merkez Yürütme Komitesi’nin toplantısına yollanan mektup.
LENİN, V. 22 Ekim 1918 günü, Moskova Sovyet’i Merkez Yürütme Komitesi ile Moskova fabrika ve sendika komitelerinin ortak toplantısına verilen rapor.
LENİN, V. 22 Ekim 1918 günü, Moskova Sovyet’i Merkez Yürütme Komitesi ile Moskova fabrika ve sendika komitelerinin ortak toplantısında kabul edilen önerge.
LENİN, V. 6 Kasım 1918 günü, Merkez ve Moskova Sendika Sovyetlerinin ortak toplantısında verilen söylev.
LENİN, V. Sovyetlerin Altıncı (olağanüstü) Kongresi, 6-9 Kasım 1918.

LENİN, V. 26 Kasım 1918 günü, Moskova Merkez İşçi Kooperatifi delegelerinin toplantısında verilen söylev.
LENİN, V. 25 Aralık 1918 günü, Ulusal Ekonomi Sovyetlerinin İkinci Kongresi'nde verilen söylev.
LENİN, V. Rus Komünist Partisi'nin Sekizinci Kongresi, 18-23 Mart 1919.
LENİN, V. Bugünkü durum üzerine ve Sovyet hükûmetinin bugünkü vazgeçilmez ödevleri üzerine. 4 Temmuz 1919 tarihli rapor.
LENİN, V. Cepheye sevk edilen Sverdlov Üniversitesi öğrencileri önünde verilen söylev. 24 Ekim 1919.
LENİN, V. Rus Komünist Partisi Konferansı, 2-4 Aralık 1919.
LENİN, V. Rus Komünist Partisi Dokuzuncu Kongresi, 29 Mart-5 Nisan 1920.
LENİN, V. 7 Nisan 1920 günü, Sendikalar Genel Kongresi'nde verilen söylev.
LENİN, V. Komünizmin Çocukluk Hastalığı, "sol eğilimcilik".
LENİN, V. 26 Kasım 1929 günü, Rus Komünist partisi Moskova seksiyonu hücre sekreterleri toplantısında verilen söylev.
LENİN, V. Barış müzakereleri programının akıl defteri.
LENİN, V. Halk Komiserleri Konseyi'nin karar tasarısı.
LENİN, V. Almanya ile müttefiklerden ayrı olarak ve ilhakçı barış konusunda ki tezlere eklentiler.
LENİN, V. Yanılgı Nerede?
LENİN, V. Hemen barış yapma zorunluluğu üzerine gözlemler ve uyarılar.
LENİN, V. Rus Komünist Partisi Merkez Komitesi'nin uluslararası durum hakkındaki kararları.
LENİN, V. Bugünkü uluslararası durum hakkında tezler.
LENİN, V. Vladivostok Sovyet'ine yollanan talimatlar. 1934 yılında Moskova'da yayınlanmıştır.
LENİN, V. Halk Komiseri Stalin'e yollanan not, 7 Temmuz 1918. "Rus Komünist Partisi tarihi için araştırmalar derlemesi" olarak çıkan "Lenin ve Stalin" başlıklı kitaptan alınmıştır. Cilt II. Moskova, 1937.
STALİN, J. Şeylerin Mantığı. (Menşevik Merkez Komitesi'nin "tezler"i hakkında.) "Ekim Devrimi Üzerine". Yazılar ve söylevler derlemesi. Moskova, 1932.
STALİN, J. Rada genel sekreterliği ve karşıdevrimci Anayasacı-Demokrat Parti "Ukrayna'ya ilişkin yazılar ve söylevler. Derleme." Kiev, 1936.

STALİN, J. Rada ile ilişkiler, 14 (27) Aralık 1917 günü, Merkez Yürütme Komitesi toplantısında okunan rapor. “Ukrayna’ya ilişkin yazılar ve söylevler. Derleme.” Kiev 1936.
STALİN, J. Rada Nedir? “Ukrayna’ya ilişkin yazılar ve söylevler. Derleme.” Kiev, 1936.
STALİN, J. Burjuva Kiev Rada’sı Üzerine. “Ukrayna’ya ilişkin yazılar ve söylevler. Derleme.” Kiev, 1936.
STALİN, J. Ukrayna ile barış müzakereleri konusunda. “Ukrayna’ya ilişkin yazılar ve söylevler. Derleme.” Kiev, 1936.
STALİN, J. Don bölgesi ve Kuzey Kafkasya konusunda. “Ukrayna’ya ilişkin yazılar ve söylevler. Derleme.” Kiev, 1936.
STALİN, J. Ukrayna Özgürlüğüne Kavuşma Yolundadır. “Ukrayna’ya ilişkin yazılar ve söylevler. Derleme.” Kiev, 1936.
STALİN, J. Azınlıklar Sorunu Konusundaki Hükümet Politikası. “Ukrayna’ya ilişkin yazılar ve söylevler. Derleme.” Kiev, 1936.
STALİN, J. Ukrayna İşçi ve Köylü Cumhuriyeti Halkı Sekreterliğine. “Ukrayna’ya ilişkin yazılar ve söylevler. Derleme.” Kiev, 1936.
STALİN, J. Proletarya Diktatoryasının Üçüncü Yılı. 7 Kasım 1920 günkü, Bakû Sovyet’i kuruluş yıldönümü toplantısına sunulan rapor. Bk. Lenin ve Stalin. Cilt II. Moskova, 1937.
STALİN, J. Ulus sorunu konusunda Partinin hemen girişmesi gereken çabalar üzerine. “Marksizm ve ulus ve sömürge sorunları. Yazılar ve söylevler derlemesi.” Moskova, 1939.
STALİN, J. Lenin. Moskova, 1939.
GUKOVSKİ, A. 1918 yılındaki Alman bozgunu ve İtilaf ülkelerinin Sovyetler ülkesine müdahale hazırlıkları. “Marksist Tarihçi” dergisi. 1937, no. 3.
KEDROV, M. Bolşevik yönetimden yoksun kalarak (Murmansk bölgesindeki müdahalenin tarihi). Leningrad, 1930.
MAİSKİ, İ. S.S.C.B.’in beş yıllık dış politikası, 1917-1922. Moskova, 1922.
MANUSEVİÇ, A. Besarabya’nın Romanya tarafından fethinin tarihi. “Tarih Habercisi” dergisi, 1940. no. 8.
MİKKER, R. Estonya’da Sovyet yönetiminin kurulması için verilen mücadele, 1917-1919. “Tarih habercisi” dergisi, 1940, no. 11.

MİNTZ, İ. Kuzey'deki İngiliz müdahalesi ve karşıdevrim. Moskova-Leningrad, 1931.
NOTOVİÇ, F. 1918 yılında Dörtler ittifakının çöküşü. "Tarih Habercisi" dergisi, 1941, no. 7-8,
RAYHSBERG, G. İtilaf'ın müdahale hazırlığı ve Lochart fesadı, 1918. "Tarih Habercisi" dergisi, 1938, no. 12.
RUBİNŞTAYN, E. Habsburg Monarşisinin batışı. "Tarih Habercisi" dergisi, 1941, no. 7.
SOFİNOV, P. Çekoslovakların Ayaklanışı. "Tarih Habercisi" dergisi, 1940, no. 12.
STAVROVSKİ, A. Ekim Devrimi'nden Sonra Transkafkasya. 1918 yılının ilk yarısında Türkiye ile olan ilişkiler. Moskova-Leningrad, 1925.
ALBERTSON, R. Fighting without a war; an account of military intervention in North Russia New York, 1920.
COATES, W. P. ve COATES, S. K. Armed intervention in Russia, 1918-1922. (1918-1922 yılları arasında Rusya'ya silahlı müdahale). Londra, 1935.
DJUVARA, M. La guerre Roumaine. Prof. d'Emile Boutroux (Romen savaşı. Emile Boutroux'un önsözüyle). Nancy, 1919.
JASZI. The dissolution of the Habsburg Monarchy (Habsburg Monarşisinin batışı). Chicago, 1922.
LUTZ, R.H. Fall of the German Empire Cilt 1-2. Stanford Üniversitesi yayınları. Londra, 1935.
LUTZ, R.H. The German revolution (Alman devrimi). Stanford Üniversitesi yayınları, Londra, 1922.
MAURICE, F. M. The armistices of 1918 (1918 yılındaki ateşkesler). Londra-New York, 1943.
MERMEIX, Les négociations secrètes et les quatre armistices avec pièces justificatives (Gizli pazarlıklar ve dört ateşkes, ispatlayıcı belgelerle birlikte). 13. basım. Paris, 1919.
MORDACQ, J. J. Pouvait-on signer l'armistice à Berlin? (Ateşkes Berlin'de imzalanabilir miydi?). Paris, 1930.
MULLER, R. Vom Kaiserreich zur Republik. T. I. Ein Beitrag zur Geschichte der revolutionären Arbeterbewegung während des Weltkrieges Viyana, 1924. Cilt II. Die November-Revolution (Kasım Devrimi). Viyana, 1925. (Wissenschaft und Gesellschaft Cilt 3-4.)

NOWAK, K.F. Der Sturz der Mittelmächte Münih, 1921.
SCOTT, J.B. Prilinary history of the armistice New York, 1924.
SLOVÉS, H. La France et l'Union soviétique. Préf. de H. Torrès (Fransa ve Sovyetler Birliği. H. Torrès'in önsözüyle). Paris, 1935.

V. HİSTORİOGRAFYA VE KAYNAKÇA

A) Uluslararası İlişkiler

Annual register, a rev ew of publics events at home and abroad Londra-New York, 1872-1919.
BENGESCO, G. Essai d'une notice bibliographique sur la question d'Orient. Orient Européen, 1821-1897 (Doğu sorunu üzerine bibliyografik bir tanıtma yazısı denemesi. Avrupalıların Doğusu, 1821-1897). Brüksel-Paris, 1897.
Catalogue of printed books in the library of the Foreign office, Londra, 1926.
GOOCH, G. P. Recent revelations of european diplomacy... 3 d impression with a supplementary chapter on the revelations of 1927 Londra, 1928.
LANGER, W. L. ve AMSTROMG, H. F. Foreign affairs bibliography. A selected and annotated list of books on international relations, 1919-1932 New York-Londra, 1933.
List of references on Europe and international politics in relation to the present issues. Comp. under the direction of H.H.B. Meyer Washington, 1914.
List of the serial publications of foreign governments 1815-1931. Ed. by W. Gregory New York, 1932.
MEYER, I. Official publications of European governments (Türkçe'si). Cilt 1. Paris, 1929.

MYERS, D. P. Manual of collections of treaties and of collections relating to treaties Cambridge, 1922.

STRUPP, K. Bibliographie du droit des gens et des relations internationales (Uluslararası hukuk ve uluslararası ilişkilerin kaynakçası). Lead (Hollanda). 1938.

TEMPERLEY, H. ve PENSON, L. M. A century of diplomatic Blue books 1814-1914. Lists edited with historical introductions, by H. Temperley and L. M. Penson Cambridge, 1938.

B) Doğu Ülkeleri ve Sömürgeler

SKAÇOV, P. Çin'in kaynakçası. Rus dilinde 1730-1930 yılları arasında Çin hakkında yayınlanmış kitaplar ve yazıların sistematik endeksi. Moskova-Leningrad, 1932.

Bibliographie d'histoire coloniale (1900-1930) (Sömürge tarihi kaynakçası (1900-1930) Yayınlayan A. Martineau. Paris, 1932. (Premier Congrès International d'histoire coloniale (Birinci Uluslararası sömürge tarihi Kongresi). Paris, 1931)

CORDIER, H. Bibliotheca sinica... 2. basım. Cilt 3-4. III. ve IV. ekler. Paris, 1904-1924.

KERNER, R. Northeastern Asia. A selected bibliography. Contributions to the bibliography of the relations of China, Russia and Japan, with special reference to Korea, Manchuria, Mongolia and Eastern Siberia, in oriental and european languages Cilt 1-2. Berkeley, 1930.

NACHOD, O. Bibliographie von Japan (Japonya'nın kaynakçası). Cilt 1-4. Leipzig. 1937-1940.

SAVADJIAN, L. Bibliographie balkanique (Balkan kaynakçası). Cilt 1-7. Paris, 1931-1938.

Select bibliography of recent publications in the Library of the Royal colonial institute illustrating the relations between europeans and coloured races. Comp. by E. Lewin Londra, 1926.

Addenda to bibliography of relations with coloured races up to february 28, 1927 Londra, 1927.

Subject catalogue of the Library of the royal Empire Society. Comp. by E. Lewin Cilt 1-4. Londra, 1930-1937.

WENCKSTERN, FB. Bibliography of the Japanese Empire (Japon İmparatorluğu'nun kaynakçası). Cilt 1-2. Leiden-Tokyo, 1895-1907.

WILSON, A.T.A. bibliography of Persia (İran'ın kaynakçası). Oxford, 1930.

C) 1914-1918 Dünya Savaşı

Dünya Savaşı. kaynakça, 1914-1918. Leningrad, 1934.

Bibliographische Vierroljahrshefte der Weltkriegsbücherei. Hft. 2/3. Bibliographie zur Geschichte Österreich -Ungarns im Weltkrieg, 1914-1918.

Stuttgart, 1930, Hft. 6. Bibliographie zur Geschichte des Britischen Reiches, 1870-1914. 2. Aufl.

Stuttgart, 1936. Hft 8/9. Bibliographie zur Geschichte des Britischen Reiches im Wiltkrieg, 1914-1918.

Stuttgart, 1936. Hft 11/12. Bibliographie zur politischen Geschichte Frankreichs in der Vorkriegszeit und im Weltkrieg. 2 erg. Aufl..

Stuttgart, 1937. Hft. 17/18 Bibliographie zur Geschichte Italiens in der Vorkriegszeit und im Weltkrieg. 2 erg. Aufl.

Stuttgart, 1939. Hft. 20/21/22. Bibliographie zur Geschichte der Vereinigten Staaten im Welttrieg Stuttgart, 1939.

Catalogue méthodique du fonds Allemand de la Bibliothèque (Kitaplıktaki Almanya hakkında bulunan eski kaynakların metodik katalogu). Cilt 1-4. Paris, 1921-1023. (Public. de la "Société de l'histoire de la guerre", I. série, Catalogue des "Bibliothèque et Musée de la Guerre" ("Savaş Tarihi Derneği" yayını, 1. dizi, "Kitaplık ve Savaş Müzesi" Katalogu.)

Catalogue méthodique des fonds Britannique et Nord-Américain de la Bibliothèque. Réd. par M. Bourgeois (Kitaplıktaki İngiltere ve Kuzey Amerika hakkında bulunan eski kaynakların metodik katalogu. Düzenleyen: M. Bourgeois). Cilt 1-3. Paris, 1925-1931.

Catalogue méthodique du fonds İtalien de la Bibliothèque. Réd. par P.H. Michel (Kitaplıktaki İtalya hakkında bulunan eski kaynakların metodik katalogu. Düzenleyen: P. H. Michel). Paris, 1932.

Catalogue méthodique du fonds Russe de la Bibliothèque. Réd. par A. Dumes Michel). Paris, 1932.

Catalogue méthodique du fonds Russe de la Bibliothèque. Réd. par A. Dumesnil av. collab. de W. Lerati. Introduction par C. Bloch (Kitaplıktaki Rusya hakkında bulunan eski kaynakların metodik katalogu. W. Lerati'nin de katılmasıyla düzenleyen: A. Dumesnil. C. Bloch'un bir giriş yazısıyla). Paris, 1932. (Publication de la "Société de l'histoire de la Guerre", I. série, Catalogue des "Bibliothèque et Musée de la Guerre" ("Savaş Tarihi Derneği" yayını, 1. dizi, "Kitaplık ve Savaş Müzesi" Katalogu).

Contributo a una Bibliographia della Guerra Mondiale. Documenti e testimoniare politico - diplomatiche, cause, origini, responsabilià, significato della guerra Roma, 1937.

LALOY, E. La Guerre Mondiale, ses origines et l'aprés guerre, d'après leurs principaux historiens (Belli başlı tarihçiler tarafından yazılanların ışığında Dünya Savaşı, kökenleri ve Savaş sonrası). Paris, 1930.

WEGERER, A. Bibliographie zur Vorgeschichte des Weltkrieges Berlin, 1934. Aynı zamanda bk.:

"International bibliography of historical sciences". Ed by the International commitee of historical sciences Cilt 2-(2). 1926-1936 yılları için. Berlin, 1930-(1938).

Aynı zamanda aşağıdaki dergilerin eleştirisel ve bibliyografik kısımlarına da bk.:

Foreign Affairs (Dışişleri). New York, 1922 (Quarterly)

Journal of modern history (Modern Tarih Gazetesi). Chicago, 1929.

Revue d'histoire diplomatique, publ. par la "Société d'histoire diplomatique" (Diplomasi Tarihi Dergisi, yayınlayan: "Diplomasi Tarihi Derneği"). Paris, 1887. (Dergi üç ayda bir çıkar.)

Revue d'histoire moderne, publ. par la "Société d'histoire moderne" (Modern Tarih Dergisi, yayınlayan: "Modern Tarih Derneği"). Paris,

1926. (Dergi yılda beş sayı olarak çıkar.)
Berliner Monatshefte 1923.
(1923 yılından itibaren, 1929 yılına kadar "Kriegschuldfrage" başlığı altında yayınlanmıştır.)
Revue Belge des livres, documents et archives de la guerre (1914-1918) 1914-1918 Savaşı hakkındaki kitaplar, belgeler ve arşivler için Belçika dergisi). Brüksel, 1924. (Dergi üç ayda bir çıkar).
Revue de la Guerre Mondiale, publ. par la "Société de l'histoire de la guerre" (Dünya Savaşı Dergisi, yayınlayan: "Savaş Tarihi Derneği"). Paris, 1923. (Dergi üç ayda bir çıkar.)
Bu kaynakça, S.S.C.B. Bilimler Akademisi İnsan Bilimleri Kitaplığı Tarih Seksiyonu tarafından K. Simon'un ve L. Teleşeva'nın yönetimi altında hazırlanmıştır.

1. GENEL LİTERATÜR

A) Marksizm-Leninizm'in Klasikleri

LENİN, V. L'impérialisme, stade suprême du capitalisme (Emperyalizm, kapitalizmin son aşaması). Editions Cociales, Paris, 1945.
LENİN, V. Komünist Enternasyonal'in II.Kongresi, Moskova, 19 Temmuz-16 Ağustos 1920.
LENİN, V. Ekim Devriminin dördüncü yıldönümü dolayısıyla.
STALİN, J. Leninizm'in temelleri. 1924 yılı Nisan ayı başında Sverdlov Üniversitesinde verilmiş olan Konferanslar. "Leninizm'in sorunları", Moskova, 2. baskı, 1939, s. 1-77.
STALİN, J. Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği Komünist (Bolşevik) Partisi XIV.Kongresi'ne sunulan Merkez Komitesi siyasal raporu,

“Leninizm’in sorunları”, Moskova-Leningrad, 5.Baskı, 1928, s. 333-359 ve 400-402.
STALİN, J. Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği Komünist (Bolşevik) Partisi XIV.Kongresi’ne sunulan Merkez Komitesi siyasal raporu ve Kongrede de verilen kapanış söylevi, 3-7 Aralık 1927. “Leninizm’in sorunları”, Moskova-Leningrad, 6. baskı, 1929. s. 431-475.
STALİN, J. Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği Komünist (Bolşevik) Partisi XIV.Kongresi’ne sunulan Merkez Komitesi siyasal raporu ve Kongrede de verilen kapanış söylevi, 27 Haziran-2 Temmuz 1930. “Leninizm’in sorunları”, Moskova, 10. baskı, 1935, s. 345-361.
STALİN, J. Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği Komünist (Bolşevik) Partisi XVII.Kongresi’ne sunulan Merkez Komitesi’nin etkinliğine ilişkin kontrandü, 26 Ocak 1937. “Leninizm’in sorunları”, Moskova, 11.Baskı, 1939, s. 423-438.
STALİN, J. Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği Komünist (Bolşevik) Partisi XVII.Kongresi’ne sunulan Merkez Komitesi’nin etkinliğine ilişkin kontrandü, 10 Mart 1939. “Leninizm’in sorunları”, Moskova, 11.Baskı, 1939, s. 564-575.
STALİN, J. Amerikan basın sendikası “Scripps -Howard Newspapers” Genel Başkanı B. Roy Howard’la mülakat, 1 Mart 1936. “Lenin ve Stalin. Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği Komünist (Bolşevik) Partisi tarihinin incelenmesine katkı olmak üzere derleme”, cilt III, Moskova, 1936, s. 660-667.
STALİN, J. Discours et ordres du jour du Maréchal Staline (Mareşal Stalin’in söylevleri ve günlük emirleri). France -U.R.R.S. Yayınları, Paris, 1945.
Histoire du Parti Communiste (Bolchevik) de L’U.R.R.S. (Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği Komünist (Bolşevik) Partisi Tarihi. Editions Sociales, Paris, 1946.

B) Resmî Belgeler

Sovyet diplomasisinin on yılı (resmî kararlar ve belgeler). Dışişleri Bakanlığıyla görevli Halk Komiserliği yayınları, Moskova, 1927, 124 sayfa.
Sovyet Sosyalist Federatif Rusya Cumhuriyeti Sovyetleri Kongreleri; öneriler ve kararlar. Belgeler derlemesi (1917-1937). A. Vişinski yönetiminde. Moskova, 1939, XII -540 sayfa. (Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği Bilimler Akademisi. Hukuk Enstitüsü.)
Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği Sovyetleri Kongreleri; öneriler ve kararlar. 1922-1936 yılları için belgeler derlemesi. A. Vişinski yönetiminde, Moskova, 1939, 304 sayfa. (Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği Bilimler Akademisi. Hukuk Enstitüsü.)
Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (Bolşevik) Partisi; Merkez Komitesi kongre, konferans ve olağan oturumlarının öneri ve kararları (1898-1939), tamamlanmış 6.Baskı, 1.-2.Bölümler, Moskova, 1941 (Marx Engels Lenin Enstitüsü). 1.Bölüm: 1898-1925, VIII-728 sayfa; 2.Bölüm: 1925-1935, 834 sayfa.
Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği tarafından yabancı ülkelerle yapılmış bulunan ve bugün yürürlükte olan uzlaşma, anlaşma ve antlaşmalar derlemesi. Dışişleri Bakanlığıyla görevli Halk Komiserliği yayınları, fasikül I-IX (1917-1936). Moskova, 1927-1938.
Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği tarafından 1 Ocak 1941 tarihine kadar yabancı ülkelerle yapılmış olan ticari uzlaşma ve anlaşmalar. D. Mişostin yönetiminde. Dış Ticaret Bakanlığıyla görevli Halk Komiserliği yayınları. Moskova, 1941, 408 sayfa.
Barış için mücadele Sovyetler Birliği. Bir giriş yazısıyla birlikte belgeler derlemesi (1917-1927). Moskova-Leningrad, 1929, 344 sayfa.
A collection of neutrality laws, regulations and treaties of various countries, Ed and annot. by F. Deàk and P.C. Jessup Cilt I-II, Washington, 1939 (Uluslararası barış için Carnegie Vakfı yayınları. Devletler hukuku seksiyonu).
Documents on international affairs 1928-1938. Ed. by J.W. Wheeler Bennet (and others). Londra-New York 1929-1943.
Great Britain. Foreign Office. Treaty Series 1892-1938 Londra, 1893-1939.
HABICHT, M. Post - war treaties for the pacific settlement of international disputes. A compilation and analysis of treaties of investigation, conciliation, arbitratior and compulsory adjudication, concluded during

the first decade following the world war Cambridge, Mass, 1931, XXVI, 1109 sayfa.

International conciliation. Documents for the year 1918-1939 New York, 1918-1939 (American association for international conciliation - Amerikan uluslararası uzlaşma derneği.)

The international conferences of American States 1889-1928. A collection of the conventions, recommendations, resolutions, reports and motions adopted by the first six international conferences of the American states... Ed. with and introd. by J. B. Scott New York. 1931, XLIV, 551 sayfa. (Uluslararası barış için Carnegie Vakfı yayınları. Devletler hukuku seksiyonu.) Eklentili İspanyolca baskı: Conferencias internacionales Americanes 1889-1936... J. B. Scott’un giriş yazısıyla. Washington, 1938, LVIII, 746 sayfa.

League of Nations, Official Journal, Geneva, 1920-1939. Special supplement. 1-186. Geneva, 1920-1939 (Türkçe’si).

League of Nations. Assembly 1-20. Geneva, 1920-1939. The records of the... Assembly. Genava, 1921-1939.

League of Nations. Council 1920-1939. Reports to the Assembly on the work of the Council Cenevre. 1921-1939.

League of Nations. The Covenant of the League of Nations. Including amendments in force, february 1. 1938 (With french text and list of members of the League.) London, 1939. 26 pages (Foreign Office)

League of Nations. Treaty Series Cilt 1-186. Cenevre, 1920-1938.

League of Nations. Economic Committee. Reports of the Economic Committee to the Council, 1924-1938 Cenevre, 1924-1938.

League of Nations. Permanent mandates commission, 1-37 sessions. 1921-1939. Minutes of the sessions of the Permanent mandates commission Cenevre, 1921-1940.

League of Nations. Permanent mandates commission, 1-37 sessions. 1921-1939. Reports of the sessions of the Permanent mandates commission Cenevre, 1921-1940.

Politische Verträge. Eine Sammlung von Urkunden. Hrsg. von V. Bruns. Bd I. Garantiepakte, Bündnisse, Abkommen über politische Zusammenarbeit, Nichtangriffs -und Neutralitätsverträge der Nachkriegszeit (1919-1936) Berlin, 1936. LII, 636 sayfa.

Recueil des principaux traités conclus par la Lettonie avec les pays étrangers. Publ. par le ministère des Affaires étrangères sous la direction de G. Albat (Letonya ile yabancı ülkeler arasında yapılmış olan belli başlı anlaşmalar derlemesi. G. Albat yönetiminde Dışişleri bakanlığı tarafından yayınlanmıştır). Cilt I: 1918-1930, yeniden gözden geçirilmiş ve tamamlanmış 2.Baskı, Riga, 1930; cilt II: 1930-1938. Riga, 1938.

The Soviet Union and peace. The most important of the documents issued by the government of the USSR concerning peace and disarmament from 1917 to 1929. With an introd. by H. Barbusse New York, 1919, XI, 280 sayfa.

Treaties, conventions, international acts, protocols and agreements between the United States of America and other powers... (1910-1937) Cilt 3-4. Washington, 1923-1938.

United States policy toward China; diplomatic and public documents, 1839-1939. Ed. by P.H. Clyde Durham, 1940, XV, 321 sayfa.

C) Siyaset Adamlarının Söylev ve Yazıları

BALDWIN, S. This torch of freedom. Speeches and addreses Londra, 1936, IX, 339 sayfa.

CECIL, R. The way of peace. Essays and addresses Londra-New York, 1928, 256 sayfa.

LİTVİNOV, M. Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin dış politikası. Söylevler ve bildiriler (1927-1937). Tamamlanmış 2.Baskı, Moskova, 1937, 432 sayfa.

LLOYD GEORGE, D. Truth about reparations and war debtes Londra-New York, 1932, 150 sayfa.

PAINLEVE, P. Paroles et Ecrits (Konuşmalar ve Yazılar). Paul Painlevé'nin dostları Derneği tarafından yayınlanmıştır, Paris, 1936, XXIX, 627 sayfa.

POTYEMKİN, V. Saldırganların sindirme politikası ve Sovyetler Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği'nin barış mücadelesi. Moskova, 1943, 40 sayfa.

VİŞİNSKİ, A. Kapitalist ülkelerin haber alma servislerinin ve bunların Troçkist ve Buharinci ajanlarının yıkıcı etkinliği. Moskova, 1938, 32 sayfa.

VOROŞİLOV, K. Yazılar ve söylevler (1925-1936). Moskova, 1937, 660 sayfa.

D) Anılar, Günceler, Yazışmalar

BENOIST, Ch. Souvenirs (Anılar). Cilt III, 1902-1933. Paris, 1934.

CECIL, R. A great experiment. An autobiography (Büyük bir deney. Bir yaşam öyküsü). Londra, 1941, 390 sayfa.

CHAMBERLAIN, A. Down the years. Londra, 1935, 324 sayfa.

D'ABERNON, E. An ambassador of peace; pages from the diary (Berlin, 1920-1926)... with historical notes by M.A. Gerctwhohl Cilt 1-3. Londra, 1929-1939.

MUSTAFA KEMAL PAŞA. Yeni Türkiye'nin yolları. 1919-1927 yılları. Cilt I: Ulusal kurtuluş hareketinin başlangıçları. 1919. Rusça çevirisi, Moskova, 1929. Cilt II: Ankara üssünün örgütlenmesi, 1919-1920. Rusça çevirisi, Moskova, 1932. Cilt III: Müttefiklerin müdahalesi, Türk-Yunan savaşı ve ulusal cephenin pekiştirilmesi, 1920-1921. Rusça çevirisi, Moskova, 1934. Cilt IV: Yeni Türkiye'nin zaferi, 1921-1927. Rusça çevirisi, Moskova, 1934.

E) Tarih Araştırmaları ve Siyaset Hayatına Toplu Bakışlar

AVARİN, V. Mançurya'daki emperyalizm. Cilt I-II, Moskova, 1934. Cilt I: Mançurya'yı ele geçirmek için başlayan emperyalist mücadelenin çeşitli

evreleri, yeniden gözden geçirilmiş ve tamamlanmış 2.Baskı. Cilt II: Emperyalizm ve Mançurya'nın üretici güçleri.
BACH, M. 1917-1927 dönemi boyunca Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği'nin Baltık ülkeleriyle olan siyasal ve ekonomik ilişkileri. Moskova, 1928, 167 sayfa.
BELİ, V. Pasifik Okyanusunu ele geçirme mücadelesi. Siyasal ve stratejik incelemeler dizisi. B. Gervé'nin yönetiminde ve bir giriş yazısıyla. Moskova-Leningrad, 1929, 208 sayfa.
DEBORİN, G. Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin uluslararası ilişkileri ve dış politikası. A. Çşerbakov yönetiminde. Moskova, 1942-1943 ("Lenin" Siyasal ve Askerî Bilimler Akademisi). Fasikül I: 1917-1929, 199 sayfa. Fasikül II: 1929-1941, 250 sayfa.
İVANOV, L. ve SMİRNOV, P. İngiliz-Amerikan deniz rekabeti (E. Varga'nın önsözüyle). Moskova, 133, XVI-319 sayfa.
İVANOV, L. İngiliz-Fransız rekabeti, 1919-1927. Moskova-Leningrad, 1928, 164 sayfa.
İVANOV, L. Uluslar Derneği Cemiyet-i Akvam. Moskova, 1929, 181 sayfa. (Dünya politikası dizisi.)
İVANOV, L. Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği ve emperyalist ablukası. Moskova, 1928, 154 sayfa. Komünizm Akademisi (Dünya ekonomi ve politikası Enstitüsü).
KOROVİN, E. ve EGORYEV, V. "Silahsızlanma". Devletler hukukunda silahsızlanma sorunu. Cemiyet-i Akvam: olgular ve belgeler (1920-1929). B. Stein'ın giriş yazısı. Moskova-Leningrad, 1930, 432 sayfa.
MELNİK, A. Türkiye. Sosyal ve ekonomik Yayınlar. Moskova, 1937, 217 sayfa (Kapitalist dünya üzerine incelemeler dizisi).
NOTOVİÇ, F. İki dünya savaşı arasında. 1919-1942 arasındaki uluslararası ilişkilere toplu bakış. Taşkent, 1943, 212 sayfa (Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği Bilimler Akademisi Tarih Enstitüsü).
NOTOVİÇ, F. Emperyalistlerin silahsızlanması, Cemiyet-i Akvam ve Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği. Moskova-Leningrad, 1929, 190 sayfa (Dünya politikası dizisi).
POVLOVİÇ, M. Fransız emperyalizmi. Moskova-Leningrad, 1926. Bk.: Versay'dan sonra Fransız emperyalizmi, s. 144-260.
SAVİN, V. Çarlık Rusya'sının ve Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin Çin'le ilişkileri (1619-1927). Moskova-Leningrad, 1930, 152

sayfa.
Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin kapitalist ülkelerle olan ticaret ilişkileri. Moskova, 1938, 350 sayfa (Dış Ticaret alanında bilimsel araştırmalar Enstitüsü).
Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin Doğu ülkeleriyle olan ticaret ilişkileri. Moskova, 1938, 104 sayfa (Dış Ticaret alanında bilimsel araştırmalar Enstitüsü).
The aims, methods and activity of the League of Nations Cenevre, 1938, 221 sayfa (Cemiyet-i Akvam genel sekreterliği yayınları).
ALEXANDER, F. From Paris to Locarno and after. The League of Nations and the search for security, 1919-1928 Londra-Toronto, 1928, 246 sayfa.
Armaments year-book (General and statistical information regarding armies, navies and air forces) Cilt 1-15. Cenevre, 1924-1940 (Cemiyet-i Akvam genel sekreterliği yayınları).
BAILEY, Th. A. A diplomatic history of the American people Yeniden gözden geçirilmiş baskı, New York, 1942, 864 sayfa.
BALL, M. Post - war German -Austrian relations. The Anschluss movement. 1918-1936 Londra, 1936, 304 sayfa.
BASDEVANT, I. la condition internationale de l'Autriche. Prof. de G. Gidel (Avusturya'nın uluslararası durumu. G. Gidel'in önsözü). Paris, 1935, VII, 299 sayfa.
BASSET, I. S. The League of Nations. A chapter in world politics New York-Londra, 1928, IX, 415 sayfa.
BEMIS, S.F. A diplomatic history of the United States. Yeniden gözden geçirilmiş baskı, New York, 1942, 934 sayfa.
BENNS, F. L. Europe since 1914. New York, 1934, XII, 852 sayfa.
BENTWICH, N.M. England in Palestine (İngiltere Palestin'de). Londra, 1932. 358 sayfa.
BERDAHL, C. A. The policy of the United States with respect to the League of Nations Cenevre, 1932, 129 sayfa.
BLOCH, K. German interests and policies in the Far East New York, 1940, XIV, 75 sayfa (Institute of Pacific relations. Inquiry series).
BRINON, F. France-Allemagne, 1918-1934 (Fransa-Almanya, 1918-1934). Paris, 1934, V. 279 sayfa.
BULLOCK, M. Austria, 1918-1938. A study in failure Londra, 1939, VII, 319 sayfa.

BUELL, R.L. Europe; a history of ten years. With the aid of the staff of the Foreign policy association New York, 1928, VII, 428 sayfa.
CARR, E. H. The twenty years crisis, 1919-1939. An introduction to the study of international relations Londra, 1941, XV, 316 sayfa.
CAUSTON, E.E.N. Militarism and foreign policy in Japan (Japonya'da militarizm ve dış politika). Londra, 1936, 207 sayfa.
CHAMBERS. F. P. (ve başkaları). The age of conflict: a contemporary world history, 1914-1943 New York, 1943, 856 sayfa.
CODRESCO, F. La Petite Entente. Préf. de L. de Fur (Küçük Antant. L. de Fur'ün önsözüyle). Yeni basım, cilt I-II, Paris, 1932.
The Colonial problem. A reporty by a study group of members of the Royal institute of international affairs Londra, 1937, XII. 448 sayfa.
CRANE, I. O. The little Entente (Küçük Antant). New York, 1931, XVII, 222 sayfa.
CUMMING, H. H. Franco-British rivalry in the post-war Near East. The decline of French influence Londra-New York, 1938, 229 sayfa.
DAVIS, F. The Atlantic system New York, 1941, 363 sayfa.
DESBONS, G. La Bulgarie après le traité de Neuilly. Prof. de J. Godart (Neuilly antlaşmasından sonra Bulgaristan. J. Godart'ın önsözüyle). Paris, 1930, XII, 462 sayfa.
DITTRICH. Die deutsch-französischen Wirtschaftsverhandlungen der Nachkriegszeit Berlin, 1931, X, 241 sayfa. (Moderne Wirtschaftsgestaltungen. Hft. 14.
DJONKER, M.C. La Bosphore et les Dardanelles. Les conventions des détroits de Lausanne (1923) et Montreux (1936) (İstanbul ve Çanakkale boğazları. 1923 Lozan ve 1936 Montrö Boğaz anlaşmaları). Doktora tezi. Lozan, 1938, 164 sayfa.
Dix ans de coopération internationale. Prof. par E. Drummond (Uluslararası işbirliği alanında on yıl. E. Drummond'un önsözüyle). Cenevre, 1930, XX, 628 sayfa (Cemiyet-i Akvam genel sekreterliği yayınları).
DRIAULT, E. La paix de la France. La politique internationale de l'après-guerre, 1918-1935 (Fransız barışı. Savaş sonrası uluslararası politikası, 1918-1935). Paris, 1936, 565 sayfa.
DRIAULT, E. La question d'Orient, 1918-1937. La paix de la Méditerranée (Doğu sorunu, 1918-1937. Akdeniz barışı). Paris, 1938, XVI, 538 sayfa.

DUTT, R. P. Worid politics, 1918-1936 (Dünya politikası, 1918-1936). New York, 1936, 389 sayfa.
Essential facts about the League of Nations. 10th ed. (rev.) Cenevre, 1939, 359 sayfa (Cemiyet-i Akvam genel sekreterliği yayınları).
FANSCHAWE, M. ve MACARTNEY, C. A. What the League has done 1920-1936. 9th ed. Londra, 1936, 94 sayfa. (Cemiyet-i Akvam genel sekreterliği yayınları.)
Germany’s colonial demands. Edited from the reports of the Oxford university British commenwealth group by A. L. C. Bullock. With a concluding chapter by V. Harlow Londra, 1939, VIII, 274 sayfa.
Great Britain and Egypt, 1914-1936 (Büyük Britanya ve Mısır, 1914-1936). Londra, 1936, 67 sayfa (Royal Institute of international affairs. Information department papers. No. 19
Great Britain and Palestine, 1915-1939 (Büyük Britanya ve Palestin, 1915-1939). Londra-New York, 1937 yılı Ocak ayı baskısının yeniden gözden geçirilmiş ve genişletilmiş baskısı, 1939, X, 142 sayfa (The Royal Institute of international affairs. Information deportment papers, No. 20a
HARTMANN, H. W. Die auswärtige Politik der Türkei 1923-1940 Zürih, 1941, 64 sayfa (Belgeler: s. 51-64).
HINDMARSH, A. E. The basis of Japanese foreign policy (Japon dış politikasının temelleri). Cambridge, Mass (A. B. D.). 1936, X, 265 sayfa.
HOWARD, E. C. The origin, structure and working of the League of Nations Londra, 1928, 528 sayfa.
Institute of Pacific relations. Honolulu session, June 30-July 14, 1925; history, organization, proceedings, discussions and addresses Honolulu, 1925, 210 sayfa. (Pasifik sorunlarını konu edinmiş olan ilk Konferans’tır bu. Daha sonraki Konferanslar çeşitli yerlerde toplanmıştır. Bunların çalışmaları sürmektedir bugün de.)
Institute of Pacific relations.Conferences 2d-6th 1927 -1936. Problems of the Pacific. Proceedings Chicago, 1928-1937.
ISHII KIKUJIRO. Diplomatic commentaries. Transl. and ed. by W. R. Langdon Baltimore, 1936, XXIV, 264 sayfa.
JACKSON, J. H. Post war world: A short political history, 1918-1934 (Savaş sonrasında dünya: Kısa bir siyasal tarih, 1918-1934). Boston, 1935, X, 436 sayfa.

JESSEN, F. Manuel historique de la question du Slesvig, 1906-1938 (Schleswig sorununun tarih elkitabı, 1906-1938). Kopenhag, 1939, 902 sayfa.

KABBARA, S. Le régime des Détroits avant et depuis le Traité de Lausanne (Lozan barış antlaşması önce ve sonrasında Boğazların yönetim şekli). Lyon, 1929, 172 sayfa.

KELCHNER, W. H. Inter-American conferences, 1826-1933. Chronological and classified lists. Prepared by W. Kelchner Washington, 1933, V. 34 sayfa (The Department of state. Conference series. No. 16.

KENNEDY, M. D. The problem of Japan (Japon sorunu). Londra, 1935, XVI, 287 sayfa.

KNUDSON, J. I. A history of the League of Nations (Cemiyet-i Akvam tarihi). Atlanta Ga., 1938, VI, 445 sayfa.

KULSKI, L. Le problème de la sécurité depuis le pacte de la Sociéte des Nations (1918-1926) (Cemiyet-i Akvam anlaşmasından bu yana güvenlik sorunu, 1918-1926), Paris, 1927, 312 sayfa.

LEWIN, E. The Germans and Africa (Germenler ve Afrika). Londra, 1939, XI. 372 sayfa.

MAHANEY, W. L. The Soviet Union, the League of Nations and disarmament, 1917-1935 (Sovyetler Birliği, Cemiyet-i Akvam ve silahsızlanma, 1917-1935). Philadelphia, 1940, 199 sayfa.

MAKOWSKI, J. Zobowiazania miedzynarodowe Polski, 1919-1929. Repertorjum wydane staraniem kwartalnika “Sprawy obce” Varşova, 1929, 313 sayfa.

MANNING, C. A. W. The policies of the British dominions in the League of Nations Londra-Cenevre, 1932. 159 sayfa (Bubl. of the Graduate institute of internat. studies, No. 3.

MEYER, G. L’Egypte contemporaine et les capitulations (Çağdaş Mısır ve kapitülasyonlar). Paris, 1930, 472.

MORSE, H. B. ve MACNAIR. H. F. Far Eastern international relations Boston, 1931, XVI, 846 sayfa.

MOULTON, H. G. ve PASWOLSKY, L. War debts and world prosperity New York-Londra, 1932, XX, 498 sayfa (İns. of economics, Publication No. 46.

MYERS, D. P. Handbook of the League of Nations. A comprehensive account of its structure, operation and activities Boston-New York, 1935,

XIII, 411 sayfa.
NEWMAN, E. W. P. Great Britain in Egypt (Büyük Britanya Mısır'da). Londra, 1928, XVI, 304 sayfa.
NEWMAN, E. W. P. The Mediterranean and its problems (Akdeniz ve sorunları). Londra, 1927, XV, 330 sayfa.
PEFFER, N. Japan and the Pacific (Japonya ve Pasifik Okyanusu). Londra, 1935, 256 sayfa.
POLLARD, R. T. China's foreign relations, 1917-1931 (Çin'in dış ilişkileri, 1917-1931). New York, 1933, 426 sayfa.
RIPPY, J. F. Latin America in world politics. An outline survey, 3d ed. New York, 1938, 303.
RIVIÉRE, P. L. L'après-guerre (Savaş sonrası). Paris, 1930, 389 sayfa.
ROQUES, P. le controle militaire interallié en Allemagne. Septembre 1919 janvier 1927 (Almanya üzerinde müttefikler arası askerî denetim. Eylül 1919-Ocak 1927). Paris, 1927, VIII, 150 sayfa.
SALVEMINI, G. Mussolini diplomate (Diplomat olarak Mussolini). Paris, 1932, 338 sayfa.
Sanctions. The character of international sanctions and their application 2.Baskı, Londra 1935, 72 sayfa.
SCHACHER, G. Mitteleuropa und die westliche Welt Prag, 1936, 254 sayfa.
SFORZA, Kont. diplomatic Europe since the treaty of Versailles New Haven Londra, 1928 VII, 130 (The Institute of politics publications. Williams college, Williamstown, Mass.
SIMONDS. F. H. ve EMENY, B. The great powers in world politics. International relations and economic nationalism New York, 1935, XII, 644 sayfa.
SLOVÉS, H. La France et l'Union soviétique. Prof. de H. Torrès (Fransa ve Sovyetler Birliği H. Torrès'in önsözüyle). Paris, 1935, 409 sayfa.
STEWART, R. B. Treaty relations of the British commenwealth of nations New York, 1939, XXI, 503 sayfa.
Survey of international affairs, 1920-1938, By A.J. Toynbee (and oth.) Londra, Oxford, 1925-1942.
TABOUIS, G. They called me Cassandra New York, 1942, XII, 436 sayfa.

TRENTIN, S. Le fascisme à Genève (Faşizm Cenevre'de). Paris, 1932, 262 sayfa.

TIRARD, La France sur le Rhen. Douze années d'occupation rhénane (Fransa Ren Irmağı kıyılarında. On iki yıl süren Ren işgali). Paris, 1930, V, 520 sayfa.

The Treaty of Versailles and after. By Riddel, C. K. Webster, A. J. Toynbee (and oth.) Londra, 1935, 192 sayfa.

The United States and the Soviet Union. A report on the controlling factors in the relations between the United States and the Soviet Union New York, 1933, 279 sayfa (Committee on Russian-American relations.

VAUCHER, P. Post-war France (Savaş sonrasında Fransa). Londra, 1934, 256 sayfa.

VONDRACEK, F. J. The foreign policy of Czechoslovakia, 1918-1935 (1918-1935 yılları arasında Çekoslovakya'nın dış politikası). New York, 1935, 451 sayfa.

WACHE, W. System der Pakte:die politischen Verträge der Nachkriegszeit Berlin, 1938, 425 sayfa.

WILLIAMS, B. H. American diplomacy. Policies and practice New York-Londra, 1936, XVII, 517 sayfa.

WOLFERS, A. Britain and France between two wars. Conflicting strategies of peace since Versailles New York, 1940, 467 sayfa.

WOU, P. Histoire diplomatique de la Chine depuis 1919. La révision des traités Chine étrangers (1919 yılından bu yana Çin'in diplomatik tarihi. Çin'le yabancı ülkeler arasında yapılmış olan antlaşmaların yeniden gözden geçirilmesi işi). Paris, 1932, XX, 334 sayfa.

ZIEMKE, K. Die neue Türkei. Politische Entwicklung 1914-1929 Stuttgart, 1930, 550 sayfa.

ZIMMERN, A. The League of Nations and the rule of law 1918-1935 Londra, 1936, XI, 527 sayfa.

F) Biyografiler

EDWARDS, J. H. David Lloyd George. The man and the statesman. With an introd by J. J. Davis Cilt 1-2, Londra, 1931.
GUEDALLA, Ph. Mr. Churchill (Bay Churchill). New York, 1942, 346 sayfa.
RONALDSHAY, L.J.L.D. The life of Lort Curzon. Being the authobiography of George Nataniel, marquess Curzon of Kedleston Cilt 1-3, Londra 1928.
HAMILTON, M. A. James Ramsay MacDonald. A biographical sketch Londra, 1929, 305 sayfa.
BIRKENHEAD, F. W. Frederick Edwin, earl of Birkenhead. By his son. Fore-world by D. Lloyd George. Appreciation by A. Chamberlain Cilt 1-2, Londra, 1933-1935.
JOHNSON, A. C. Viscount Halifax (Vikont Halifax). New York, 1941, 575 sayfa.
BAKER, R. S. Woodrow Wilson. Life and letters... Vol. 6. Facing war, 1915-1917 New York, 1937.
CHAPPLE, J. M. Life and times of Warren G. Harding our afterwar president Boston, 1924, 386 sayfa.
BRYN -JONES, D. Frank B. Kellog - a biography (Frank B. Kellog'un bir biyografisi). New York, 1937, VII, 308 sayfa.
MAINE, B. S. Franklin Roosevelt, his life and achievement Londra, 1938, VII, 286 sayfa.
AUBERT. O. Louis Barthou. Préf. de G. Doumergue (Louis Barthou. B. Doumergue'in önsözüyle). Paris, 1935, VIII, 211 sayfa.
BRUUN, G. Clémenceau. Cambridge, Mass., A.B.D. 1934, 240 sayfa (Makers of modern Europe
SAMNE, G. Raymond Poincaré. Politique et personnel de la III.République. Lettre-préface de E. Herriot (Raymond Poincaré. III.Cumhuriyetin politikası ve kadrosu. E. Herriot'un önsöz-mektubuyla). Paris, 1933, 394 sayfa.
SUAREZ, G. Briand. Sa vie, Son ceuvre, avec son journal et de nombreux documents inédits (Briand. Hayatı, yapıtı, güncesi ve hiç bir yerde yayınlanmamış sayısız belgeyle). Cilt 1-3, Paris, 1938-1939.
KESSLER, H. Walter Rathenau. Sein Leben und sein Werk (Walter Rathenau. Hayatı ve yapıtı). Berlin, 1928, 379 sayfa.

VALLENTIN, A. Stresemann. Vom Werden einer Staatsidee Leipzig, 1930, 325 sayfa.
PAPOUSEK, J. Eduard Benes. Prag, 1934, 181 sayfa.
BARTEL, P. Le maréchal Pilsudski (Mareşal Pilsudski). Paris, 1935, 250 sayfa.
IKBAL ALI SHAH. Kemal: maker of modern Turkey Londra, 1934, 297 sayfa.
SHARMAN, L. Sun-Yat Sen. His life and its meaning. A critical biography New York, 1934, XVIII, 418 sayfa.
HAMADA, K. Prince Ito (Prens İto). Londra, 1936, 240 sayfa.

II

XII.-XVII.BÖLÜMLER

A) Marksizm ve Leninizm'in Klasikleri

LENİN, V. Avrupa ve Amerika işçilerine mektup.
LENİN, V. Bullitt'le uzlaşma tasarısı.
LENİN, V. Halk Komiserliklerinin dış ve iç politikası hakkında 12 Mart 1919 tarihinde Petrograd Sovyet'ine sunulan Rapor. Basında çıkan metnin özeti.
LENİN, V. 13 Mart 1919 günü Petrograd Halk Evindeki bir mitingde verilen söylev. Basında çıkan metnin özeti.
LENİN, V. Sovyet iktidarının başarıları ve güçlükleri.
LENİN, V. Sovyet Sosyalist Federatif Rusya Cumhuriyeti Komünist (Bolşevik) Partisi VIII.Kongresi, 18-23 Mart 1919.

LENİN, V. Moskova Sovyet'inin 5 Nisan 1919 günü yaptığı olağanüstü toplantı.
LENİN, V. Sendikalar Merkez Konseyinin 11 Nisan 1919 tarihli olağan toplantısı.
LENİN, V. Moskova demiryolu işçileri Konferansında 16 Nisan 1919 günü verilen söylev.
LENİN, V. 17 Nisan günü Moskova giriş komiteleri ve sendikaları Konferansında Kolçak'a karşı yürütülen mücadele üzerine verilen söylev. Basında çıkan metnin özeti.
LENİN, V. 1 Mayıs 1919 tarihinde Kızıl Meydan'da verilen üç söylev. Basında çıkan metinlerin özetleri.
LENİN, V. Sovyet Sosyalist Federatif Rusya Cumhuriyeti 1.Okul sonrası Öğretim Kongresi, 6-19 Mayıs 1919.
LENİN, V. Sovyet iktidarının bugünkü durumu ve hemen yerine getirmesi gereken görevleri. Sovyet Sosyalist Federatif Rusya Cumhuriyeti Merkez Yürütme Komitesi, Moskova Sovyet'i Merkez Komitesi ve Moskova sendikaları ve girişim konseyleri temsilcileri Konseyi ortak Konferansına 4 Temmuz 1919 günü sunulan rapor.
LENİN, V. Cumhuriyetin iç ve dış durumu hakkında 12 Temmuz 1919 günü Moskova'da, Sovyet Sosyalist Federatif Rusya Cumhuriyeti Komünist (Bolşevik) Partisi Konferansına sunulan rapor.
LENİN, V. Enternasyonal'in erekleri.
LENİN, V. İç ve dış durum. Hodinka ordugâhındaki Kızıl Ordu Askerleri Konferansında 15 Temmuz 1919 günü verilen söylev. Basında çıkan metnin özeti.
LENİN, V. Bir Amerikan gazetecisinin sorularına cevap.
LENİN, V. İaşe durumu ve silahlı kuvvetler. Moskova girişim komiteleri, sendikaları ve kooperatif delegeleri Konferansında 30 Temmuz 1919 günü verilen söylev.
LENİN, V. Bekleme salonunda.
LENİN, V. Basmanni, Löfor, Alekseyevski ve Sokolniki ilçelerindeki partisiz işçiler ve Kızıl Ordu askerleri Konferansında 3 Eylül 1919 günü verilen söylev.
LENİN, V. Burjuvazi dönekleri nasıl kullanılır.
LENİN, V. Amerikan işçilerine.

LENİN, V. 24 Ekim 1919 günü cepheye giden Sverdlov Üniversitesi öğrencilerini uğurlama konuşması.

LENİN, V. Sovyet iktidarı ikinci yılını doldururken.

LENİN, V. Sovyet iktidarı iki yaşında. Ekim Devriminin II. yıldönümü dolayısıyla toplanan Sovyet Sosyalist Federatif Rusya Cumhuriyeti Merkez Yürütme Komitesi, Moskova Sovyet'i, Girişim Konseyleri ve Sendikalar Merkez Komitesi ortak Konferansında 7 Kasım 1919 günü verilen söylev.

LENİN, V. I. Kır Çalışmaları Konferansında 18 Kasım 1919 günü yapılan konuşma.

LENİN, V. Doğu halkları komünist örgütleri II.Konferansına 22 Kasım 1919 günü sunulan rapor.

LENİN, V. Sovyet Sosyalist Federatif Rusya Cumhuriyeti Komünist (Bolşevik) Partisi Konferansı, 2-4 Aralık 1919.

LENİN, V. Sovyet Sosyalist Federatif Rusya Cumhuriyeti Sovyetlerinin VII.Kongresi, 5-9 Aralık 1919.

LENİN, V. 2 Şubat 1920 günü, Sovyet Sosyalist Federatif Rusya Cumhuriyeti Sovyetleri VII.Merkez Yürütme Komitesinin 1.oturumunda verilen söylev. Basında çıkan metnin özeti.

LENİN, V. Moskova demiryolu işçileri Konferansında 5 Şubat 1920 günü verilen söylev. Basında çıkan metnin özeti.

LENİN, V. Savaşta, savaşta nasıl davranmak gerekiyorsa öyle davranmalıyız.

LENİN, V. Blaguşa-Löfor ilçesindeki partisizler Konferansında 9 Şubat 1920 günü yapılan konuşma. Basında çıkan metnin özeti.

LENİN, V. Sovyet Sosyalist Federatif Rusya Cumhuriyeti Kazak emekçileri I.Kongresinde 1 Mart 1920 günkü toplantısında verilen söylev.

LENİN, V. Sovyet Sosyalist Federatif Rusya Cumhuriyeti Komünist (Bolşevik) Partisi IX.Kongresi, 29 Mart-5 Nisan 1920.

LENİN, V. Sovyet Sosyalist Federatif Rusya Cumhuriyeti maden işçileri kurucu Kongresinde 1 Nisan 1920 günü yapılan konuşma. Basında çıkan metnin özeti.

LENİN, V. Sovyet Sosyalist Federatif Rusya Cumhuriyeti cam işçileri Kongresinde 29 Nisan 1920 günü verilen söylev.

LENİN, V. Sovyet Sosyalist Federatif Rusya Cumhuriyeti Sovyetleri Merkez Yürütme Komitesi, Moskova Sovyet'i, Moskova girişim

komiteleri ve sendikaları Konferansında 5 Mayıs 1920 günü verilen söylev.
LENİN, V. İngiliz işçilerine mektup.
LENİN, V. Kır Çalışmaları Konferansında 12 Haziran 1920 günü verilen söylev.
LENİN, V. Sovyet Sosyalist Federatif Rusya Cumhuriyeti Komünist (Bolşevik) Partisi Konferansında 22 Eylül 1920 günü verilen söylev. Basında çıkan metnin özeti.
LENİN, V. Deri sanayisinde çalışan işçiler ve görevliler Kongresinde 2 Ekim 1920 günü yapılan konuşma.
LENİN, V. Moskova hükûmeti ilçe ve yönetim kesimleri yürütücü Komite başkanları Konferansında 15 Ekim 1920 günü verilen söylev. Basında çıkan metnin özeti.
LENİN, V. Moskova Partisi komitesi Moskova Sovyet'inin ve Moskova sendikaları Konseyinin, Ekim Devrimi'nin III.yıldönümü dolayısıyla 6 Kasım 1920 günü yaptıkları tören toplantısında verilen söylev.
LENİN, V. 20 Kasım 1920 günü, Moskova hükûmeti Parti Konferansında verilen söylev.
LENİN, V. 26 Kasım 1920 günü, Komünist Partisi Moskova hücre sekreterleri toplantısında verilen söylev.
LENİN, V. Sovyet Sosyalist Federatif Rusya Cumhuriyeti Sovyetleri VIII.Kongresi, 22-29 Aralık 1920.
LENİN, V. Konfeksiyon emekçileri IV.Kongresinde 6 Şubat 1921 günü verilen söylev.
LENİN, V. Moskova Sovyet'inin 28 Şubat 1921 günü yaptığı toplantıda verilen söylev.
LENİN, V. Sovyet Sosyalist Federatif Rusya Cumhuriyeti Komünist (Bolşevik) Partisi X.Kongresi, 8-16 Mart 1921.
LENİN, V. Kronştad ayaklanması üzerine.
LENİN, V. Sovyet Sosyalist Federatif Rusya Cumhuriyeti ulaştırma işçileri Kongresinde 27 Mart 1921 günü verilen söylev.
LENİN, V. Aynî vergi üzerine. 9 Nisan 1921 günü, Moskova bölgesi komünist hücre sekreter ve delegeleri toplantısında verilen söylev.
LENİN, V. Komünist Enternasyonali III.Kongresi, 22 Haziran-12 Temmuz 1921.
LENİN, V. Dünya proletaryasına çağrı.

LENİN, V. Sovyet Sosyalist Federatif Rusya Cumhuriyeti siyasal eğitim kuruluşları II.Kongresi, 17-22 Ekim 1921.
LENİN, V. Ekim Devrimi'nin IV.yıldönümü. Prokhorov fabrikası işçilerinin toplantısında 7 Kasım 1921 günü verilen söylev. Basında çıkan metnin özeti.
LENİN, V. Sovyet Sosyalist Federatif Rusya Cumhuriyeti Sovyetleri IX.Kongresi, 23-28 Aralık 1921.
LENİN, V. Sovyet Cumhuriyeti'nin uluslararası ve iç durumu üzerine. Sovyet Sosyalist Federatif Rusya Cumhuriyeti maden işçileri kongresindeki komünist grubun 6 Mart 1922 günkü toplantısına sunulan rapor.
LENİN, V. Sovyet Sosyalist Federatif Rusya Cumhuriyeti Komünist (Bolşevik) Partisi XI.Kongresi, 27 Mart-2 Nisan 1922.
LENİN, V. "Güncel konular üzerine eski yazılar" başlıklı broşür için giriş yazısı.
LENİN, V. "Observer" ve "Manchester Guardian" gazetelerinin muhabiri Farbman'la mülakat.
LENİN, V. Sovyet Sosyalist Federatif Rusya Cumhuriyeti Sovyetleri IX.Merkez Yürütme Komitesinin 31 Ekim 1922 günkü IV.oturumunda verilen söylev.
LENİN, V. Moskova Sovyet'inin 20 Kasım 1922 günkü toplantısında verilen söylev.
LENİN, V. La Haye'deki delegasyonumuzun rolü üzerine notlar.
LENİN, V. Nitelik nicelikten daima çok daha iyidir.
STALİN, J. Çin devriminin perspektifleri üzerine. Komünist Enternasyonali Yürütme Komitesi Çin Komisyonunda 30 Kasım 1926 günü verilen söylev. "Muhalefet hakkında, 1921-1927 arası, yazılar ve söylevler" başlıklı derlemede. Moskova-Leningrad, 1928, s. 425.
STALİN, J. Cumhuriyetin siyasal durumu üzerine (Don ve Kafkas komünist örgütleri Konferansına. 27 Ekim 1920 günü Vladikafkas'ta sunulan rapor). "Ekim Devrimi üzerine, söylev ve yazılar derlemesi." Moskova, 1932, s. 22-23.
STALİN, J. 9 Eylül 1927 günü, ilk Amerikan işçi delegasyonu ile yapılan görüşme "Leninizm'in sorunları." 10.Baskı, Moskova, 1935, s. 176, 177, 178.

STALİN, J. İki kamp. “Ukrayna üzerine yazılar ve söylevler. Derleme.” Kiev, 1936, s. 74-77.
STALİN, J. Emperyalizmin yedekleri. “Ukrayna üzerine yazılar ve söylevler. Derleme.” Kiev, 1936, s. 78-80.
STALİN, J. Güney-batı cephesindeki durum üzerine mülakat. “Ukrayna üzerine yazılar ve söylevler. Derleme.” Kiev, 1936, s. 97-101.
STALİN, J. Polonya cephesindeki durum üzerine mülakat. “Ukrayna üzerine yazılar ve söylevler. Derleme.” Kiev, 1936, s. 102-105.
STALİN, J. Güneyde askerî durum. “Lenin ve Stalin. Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği Komünist (Bolşevik) Partisi tarihinin incelenmesine katkı olmak üzere derleme.” Cilt II, Moskova, 1937, s. 274-275.
STALİN, J. Rusya’ya karşı başlatılan yeni kampanya. “Lenin ve Stalin. Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği Komünist (Bolşevik) Partisi tarihinin incelenmesine katkı olmak üzere derleme.” Cilt II, Moskova, 1937, s. 279-283.
STALİN, J. Proletarya diktatoryası üç yaşında. Bakû Sovyet’inin toplantısında 7 Kasım 1920 günü verilen söylev. “Lenin ve Stalin. Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği Komünist (Bolşevik) Partisi tarihinin incelenmesine katkı olmak üzere derleme.” Cilt II, Moskova, 1937, s. 326-332.
STALİN, J. 25 Haziran 1920 günü Lenin’e çekilen telgraf. Bk.: Voroşilov, “Stalin ve Kızıl Ordu”, 2.Baskı, Moskova, 1937, s. 155.
STALİN, J. Bir kopyası da Dışişleri bakanlığı Halk komiseri Çiçerin’e verilmek üzere Lenin’e telgraf, 2 Temmuz 1920. “Lenin ve Stalin. Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği Komünist (Bolşevik) Partisi tarihinin incelenmesine katkı olmak üzere derleme.” Cilt II, Moskova, 1937, s. 156.
STALİN, J. Kafkasya’daki durum. 30 Kasım 1920 günü verilen mülakat. “Lenin ve Stalin. Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği Komünist (Bolşevik) Partisi tarihinin incelenmesine katkı olmak üzere derleme.” Cilt II, Moskova, 1937, s. 168-172.
STALİN, J. Sovyet hükûmetinin politikası ve Rusya’da uluslar sorunu (1920). “Marksizm ve uluslar ve sömürgeler sorunu. Yazılar ve söylevler derlemesi.” Moskova, 1939, s. 78-79.
STALİN, J. Ulus sorununda Partinin ilk görevleri. Sovyet Sosyalist Federatif Rusya Cumhuriyeti Komünist (Bolşevik) Partisi X.Kongresine

10 Mart 1921 günü sunulan rapor. “Lenin ve Stalin. Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği Komünist (Bolşevik) Partisi tarihinin incelenmesine katkı olmak üzere derleme.” Cilt II, Moskova, 1937, s. 99-100.

STALİN, J. Sovyet Cumhuriyetlerinin birliği üzerine. 26 Aralık 1922 günü, Sovyet Sosyalist Federatif Rusya Cumhuriyeti Sovyetler X.Kongresine sunulan rapor. “Lenin ve Stalin. Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği Komünist (Bolşevik) Partisi tarihinin incelenmesine katkı olmak üzere derleme.” Cilt II, Moskova, 1937, s. 120, 126.

STALİN, J. Allocution prononcée le 7 novembre 1914 à l’occasion de la revue des troupes sur la place Rouge à Moscou. “Discours et ordres du jour du Maréchal Staline.” Moskova Kızıl Meydan’daki askerî geçit töreni dolayısıyla 7 Kasım 1941 günü yapılan konuşma. “Mareşal Stalin’in söylevleri ve günlük emirleri.”). France-U.R.R.S. Yayınları, Paris, 1945.

STALİN, J. Ordre du jour du Commissaire du peuple à la Défense Nationale du 23 février 1942, no 55, Moscou (Ulusal Savunmayla görevli Halk komiserinin 23 Şubat 1942 tarihli, 55 numaralı günlük emri, Moskova). “Discours et ordres du jour du Maréchal Staline” (“Mareşal Stalin’in söylevleri ve günlük emirleri.”). France-U.R.R.S. Yayınları, Paris, 1945.

STALİN, J. Ordre du jour du Commandant en Chef du 23 février 1943 no 95, Moscou (Baş kumandanın 23 Şubat 1943 tarihli, 95 numaralı günlük emri, Moskova). “Discours et ordres du jour du Maréchal Staline” (“Mareşal Stalin’in söylevleri ve günlük emirleri.”). France-U.R.R.S. Yayınları, Paris, 1945.

B) Resmî Belgeler

Yakutistan’da 1922 yılındaki iç savaş hakkında. (İ. Martinov’un önsözüyle.) “Kızıl Arşivler”, 1937, cilt 3 (82), s. 119-135.

Kuzey kesimdeki müdahale hakkında. (N. Prokopenko'nun önsözüyle.) "Kızıl Arşivler", 1940, cilt 1 (98), s. 125-144.

Rusya'nın güneyine Fransız müdahalesi hakkında (Aralık 1918-Nisan 1919). "Kızıl Arşivler", 1926, cilt 6 (19), s. 3-38.

İngilizler Kuzey'de (1918-1919). 'İ. Mintz'in önsözüyle.) "Kızıl Arşivler", 1926, cilt 6 (19), s. 39-52.

Emperyalist savaşın bilançosu. Barış antlaşmaları koleksiyonu. (Dışişleriyle görevli Halk komiserliği yayınları.) I.Versay antlaşması, Moskova, 1925, XXXI+198 sayfa; II.Saint-Germain antlaşması, Moskova, 1925, XX+176 sayfa; III.Neuilly antlaşması, Moskova, 1926, XIII+129 sayfa; IV.Trianon antlaşması, Moskova, 1926, XXVII+184 sayfa; V.Sèvres antlaşması ve Lozan'da imzalanan bağıtlar, Moskova, 1927, LIV+303 sayfa.

Cenova Konferansı (stenolu kontrandü). Malzemeler ve belgeler. Fasikül I. Moskova, Dışişleriyle görevli halk komiserliği yayınları, 1922.

La Haye Konferansı, 1922 yılı Haziran ve Temmuz ayları (Belgeler derlemesi). Moskova, 1922, 289 sayfa (Dışişleriyle görevli Halk komiserliği yayınları).

Silahların sınırlandırılması ile Pasifik ve Uzak Doğu sorunları üzerine yapılan Washington Konferansı, 1921-1922. Bağıt ve belgelerin eksiksiz çevirisi. Moskova, 1924, 139 sayfa (Dışişleriyle görevli Halk komiserliği yayınları).

Kafkasyalı Dağlıların karşıdevrimi ve yabancı müdahalesi. (A. İvanov'un önsözüyle). "Kızıl Arşivler", 1935, cilt 1 (68), s. 125-153.

1918-1919 yıllarında Kırım. (Gönüllü Beyazlar ordusu istihbarat servislerinin ve Don bölgesi diplomatik temsilcisinin malzemeleri.) (A. Gukovski'nin önsözüyle.) "Kızıl Arşivler", 1928, cilt 3 (28), s. 142-181; cilt 4 (29), s. 55-85.

1918-1921 yıllarında Karelya'daki Finlandiyalı beyaz muhafızlardan kurulu müdahale birliklerinin bozgununa uğrayışı. A. Feodorov'un incelemesi. P. Sofinov'un yönetiminde, (Bielomorsk), 1944, 167 sayfa. (Karelya-Finlandiya Cumhuriyeti İçişleriyle görevli Halk Komiserliği Arşivler Seksiyonu.)

Vrangel hareketinin başlangıçları. (A. Gukovski'nin önsözüyle.) "Kızıl Arşivler", 1927, cilt 2 (21), s. 174-181.

1918 yılında Ukrayna'daki iç savaşın tarihi üzerine. (S. Markov'un önsözüyle.) "Kızıl Arşivler", 1939, cilt 4 (95), s. 73-102.

Vrangel hükûmetinin dış politikasının tarihi üzerine. (Fransa ile ekonomik ilişkiler.) “Kızıl Arşivler”, 1929, cilt 1 (32), s. 125-157.
Odesa’ya Fransız müdahalesinin tarihi üzerine. (A. Gubovski’nin önsözüyle.) “Kızıl Arşivler”, 1931, cilt 2 (45), s. 53-80.
1919 yılındaki Semenov karşıdevrim hareketinin tarihi üzerine. (E. Elagin’in önsözüyle.) “Kızıl Arşivler”, 1934, cilt 6 (67), s. 131-146.
Cenova Konferansı üzerine belgeler. (Oturumların hazırlanışı ve kontrandüleri, komisyon çalışmaları, diplomatik yazışmalar, vs.) Moskova, 1922, 459 III sayfa (Dışişleriyle görevli Halk komiserliği yayınları).
Fin beyaz muhafızları 1919 Fransız müdahalesinin hizmetinde. (G. Kostomarov’un önsözüyle.) “Kızıl Arşivler”, 1940, cilt 1 (98), s. 31-67.
“Demokratik” Gürcü hükûmeti ve İngiliz kumandanlığı. “Kızıl Arşivler”, 1927, cilt 2 (21), s. 122-173; cilt 6 (25), s. 96-110.
Özerk Sibirya’nın geçici hükûmeti. (A. Maksakov’un önsözüyle.) “Kızıl Arşivler”, 1928, cilt 4 (29); 1929, cilt 4 (35); cilt 5 (36).
1918-1919 yıllarında Kırım’daki bölge hükûmeti. (A. Gukovski’nin önsözüyle.) “Kızıl Arşivler”, 1927, cilt 3 (22), s. 55-85.
Kuzey’deki müdahale ve karşıdevrimci hareket. (İ. Mintz’in önsözüyle.) “Kızıl Arşivler”, cilt 1-2 (50-51), s. 97-116.
1918-1922 yılları arasındaki Japon müdahalesi. “Kızıl Arşivler” koleksiyonu çerçevesinde İ. Mintz tarafından derlenerek yayınlanmış belgeler. Moskova, 1934, 235 sayfa.
Kolçak ve Finlandiya. (N. Nelidov’un önsözüyle.) “Kızıl Arşivler”, 1929, cilt 2 (33), s. 82-144.
“Kızıl Kitap”. 1918-1920 yılları arasındaki Rus-Polonya ilişkilerine değin diplomatik belgeler derlemesi. Moskova, 1920, 112 sayfa (Dışişleriyle görevli Halk komiserliği yayınları).
Vrangel’in karşıdevrimci hareketi (geçici hükûmetin Paris’teki Büyükelçiliğinde bulunan malzemelerin ışığında). (İ. Mintz’in önsözüyle.) “Kızıl Arşivler”, 1930, cilt 2 (39), s. 3-46; cilt 3 (40), s. 3-40.
1920-1925 yılları arasında Kuzey Sahalin’in Japon birlikleri tarafından işgali “Kızıl Arşivler”, cilt 3 (82), s. 90-118.
1919 yılı başlangıcında karşıdevrimci hükûmetlerin dış politikası. (Paris “Büyükelçiliği” arşivleri.) (İ. Mintz’in önsözüyle.) “Kızıl Arşivler”, 1929, cilt 6 (37), s. 69-101.

Polonya ve Güney'deki karşıdevrim. (Polonya'nın Denikin ve Vrangel'le kurduğu ekonomik ilişkiler. (A. Gukovski'nin önsözüyle.) "Kızıl Arşivler", 1931, cilt 4,5 (47-48), s. 90-111.

Sovyet Sosyalist Federatif Rusya Cumhuriyeti. Dışişleriyle görevli Halk komiserliği. VII.Sovyetler Kongresi'ne sunulan kontrandü (Kasım 1918-Aralık 1919), Moskova, 1919. Dışişleriyle görevli Halk komiserliğinin VIII.Sovyetler Kongresi'ne sunduğu yıllık kontrandü (1919-1920). Moskova, 1921. Dışişleriyle görevli Halk komiserliğinin IX.Sovyetler Kongresi'ne sunduğu yıllık kontrandü (1920-1921). Moskova, 1921, Sovyet Sosyalist Federatif Rusya Cumhuriyetinin 1922 yılındaki uluslararası politikası. Dışişleriyle görevli Halk komiserliğinin kontrandüsü. Moskova, 1923.

Sovyet Sosyalist Federatif Rusya Cumhuriyeti tarafından 1917-1923 yılları arasında yabancı ülkelerle yapılan ve hâlen yürürlükte olan antlaşma, anlaşma ve uzlaşmalar derlemesi. Fasikül 1-5, Moskova, 1921-1923.

Sovyet Rusya ve Polonya. Moskova, 1921, 121 sayfa (Dışişleriyle görevli Halk komiserliği yayınları). (Nisan-Eylül 1821 dönemi için resmî belgeler derlemesi.)

Partizanların Pasifik kıyı bölgelerindeki hareketi üzerine. "Kızıl Arşivler", 1937, cilt 3 (82), s. 40-89.

Savaş sonrası Avrupa'da yapılan ticaret anlaşmaları. B. Stein'in yönetiminde ve önsözüyle. Cilt 1, Moskova, 1925, 273 sayfa (Dışişleriyle görevli Halk komiserliği yayınları).

İç savaş yılları boyunca Suçan vadisi. "Kızıl Arşivler", 1938, cilt 6 (91), s. 16-88.

Aland adalarının müstahkem durumdan çıkarılması ve tarafsızlaştırılması için 10-20 Ekim 1921 arasında Cenevre'de yapılan Konferansın bağıtları. Cenevre, 1921.

Amtliche Urkunden zum Vertrage zwischen der freien Stadt Danzig und der Republik Polen vom 9. November 1920. Zusammengestellt und hrsg. beim Senat der freien Stadt Danzig. Danzig, 1921, 249 sayfa.

BARTHOU, L. Le Traité de Paix. (Rapport général fait au nom de la Commission élue par la Chambre des députés en vue d'examiner le projet de loi portant approbation du Traité de Paix.) (Barış Antlaşması. Millet Meclisinin Barış Antlaşmasını onaylayan yasa tasarısını incelemek üzere seçtiği Komisyon adına hazırlanan genel rapor.) Paris, 1919, 249 sayfa.

BROCKDORFF -RANTZAU, U.K. Ch Dokumente (Belgeler). Berlin, 1922, 278 sayfa.

CALMETTE, G. Recueil de documents sur l'histoire de la question des réparations (1919-4 Mai 1921) (Tazminatlar sorununun tarihi üzerine belgeler derlemesi, 1919-5 Mayıs 1921). Paris, 1924, CVI, 540 sayfa (Publications de la "Société de l'histoire de la guerre", série 3. ("Savaş Tarihi Derneği" yayınları, dizi 3).

Conférence de Lausanne "Livre jaune" (Lozan Konferansı "Sarı Kitap". Cilt 1-2. Paris, 1923 (France. Ministère des Affaires étrangères. Documents diplomatiques -Fransa. Dışişleri bakanlığı. Diplomatik belgeler.)

Conférence économique internationale de Gênes. 9 Avril -19 Mai 1922 (Cenova uluslararası ekonomi Konferansı. 9 Nisan - 19 Mayıs 1922). Paris, 1922, 186 sayfa. (France. Ministère des Affaires étrangères. Documents diplomatiques -Fransa. Dışişleri bakanlığı. Diplomatik belgeler.)

Conflit polono -lithuanien. Question de Vilna, 1918-1924. République de Lithuanie. Ministère des Affaires étrangères. Kaunas. 1924. XX, 445 pages. Documents diplomatiques (Polonya-Litvanya anlaşmazlığı. Vilna sorunu, 1918-1924. Litvanya Cumhuriyeti. Dışişleri bakanlığı, Kaunas, XX, 445 sayfa, Diplomatik belgeler).

Congrès de la paix, 1919-1920 Paris, 1920. I-II.Traités, protocoles, de carations, convertions et actes divers. III.Protocoles des pinq séances publiques (Barış Kongresi, 1919-1920. Paris, 1920. I-II.Antlaşmalar, protokoller, bildiriler, uzlaşmalar ve çeşitli bağıtlar. III.Kamuya açık beş oturumun protokolü).

Constitution of the free city of Danzig (German text with English French translation) (Hür Danzig kentinin Anayasası -Almanca metinle İngilizce ve Fransızca çevirileri). Cenevre, 1921 (League of Nations. Official Journal. Special Supplement. No 7-Cemiyet-i Akvam. Resmî gazete. Özel ek. No. 7).

Convention Germano Polonaise relative à la Haute Silésie, faite à Genève le 15 Mai 1922 (Yukarı Silezya'ya ilişkin olarak 15 Mayıs 1922 tarihinde Almanya ile Polonya arasında Cenevre'de varılan uzlaşma). Cenevre, 1922, 310 sayfa.

Documents concerning the dispute between Poland and Lithuania Cenevre, 1920, 155 sayfa (League of Nations. Official Journal, Special Supplement. No. 4 -Cemiyet-i Akvam. Resmî Gazete. Özel Ek. No. 4).

Documents diplomatiques concernant les tentatives de restauration des Habsbourgs sur le trône de Hongrie, Août 1919 Novembre 1921 (Habsburgları Macaristan tahtına yerleştirme girişimlerine ilişkin diplomatik belgeler, Ağustos 1919 Kasım 1921). Prag, 1922, 169 sayfa (Ministère des Affaires étrangères. Recueil de documents diplomatiques, I -Dışişleri bakanlığı. Diplomatik belgeler derlemesi, I).

Documents regarding the peace conference. I. Organization of peace conference. a) Delegations and commissions. b) Rules of representation and procedure. II. General sessions. III. The covenant of the League of Nations. IV. Speech delivered by president Wilson beforethe peace conference, april 28, 1919 New York, 1919, 62 sayfa (American association for international conciliation. Internation concilliation. No. 139.

Documents relatifs aux négociations concernant les garanties de sécurité contre une agression de l’Allemagne, 10 janvier 1919-7 décembre 1923 (Bir Almanya saldırısına karşı güvenlik garantileri üzerine yapılan müzakerelere ilişkin belgeler). Paris, 1924, 271 sayfa (France. Ministère des Affaires étrangères. Documents diplomatiques - Fransa. Dışişleri bakanlığı. Diplomatik belgeler).

FRASER, L. The reparation settlement signed june 7, 1920. With historical and explanatory introduction Worcester-New York, 1929, 193 sayfa (International conciliation -Uluslararası uzlaşım. No. 253).

GIANNINI, A. I documenti diplomatici della pace oriantale. Raccolta completa dei testi ufficiali dal trattato di Londra all’armistizio di Mudania Roma, 1922, 260 sayfa (Quaderni di “Politica”. No. 5.)

The greek campaign in Asia Minor at 1921. Telegrams of correspondents of the World press (Yunanistan’ın 1921 yılındaki Anadolu seferi. Dünya basını muhabirlerinin telgrafları). Atina, 1921, 52 sayfa (Greece. Ministry of foreign affairs -Yunanistan. Dışişleri bakanlığı).

Inter-allied coxferences on reparations and interalied debts. Held in London and Paris, december 1922 and january 1923. Reports and secretaries” notes of conversations Londra, 1923, 219 sayfa (Greet Britain Foreign Office. Miscellaneous. No. 3, 1923.)

Die Kolonialfrage im Frieden von Versailles; Dokumente zu ihrer Behandlung. Hrsg. von dr. H. Poeschel Berlin, 1920, XII, 246 sayfa.

Notes exchanged on the Russian -Polisih situation by the United States, France and Poland New York, 1920, 21 sayfa (International conciliation. No. 155 -Uluslararası uzlaşım. No. 155).

Papers relating to the foreign relations of the United States 1914-1923 Washington, 1922-1942 (United States. Department of state A.B.D. Dışişleri bakanlığı.)

Réclamations britanniques dans la zone Espagnole du Maroc (Accord Anglo-Espagnol du 29 Mai 1923) (Fas'ın İspanyol bölgesine ilişkin İngiliz talepleri 29 Mayıs 1923 tarihli İngiliz-İspanyol anlaşması). La Haye, 1925, 210 sayfa.

Reply of the French government to the note of the British government of august II, 1923 relating to reparations (August 20 th, 1923) Paris, 1923, 50 sayfa (France. Ministry of foreign affairs. Diplomatic correspondence -Fransa. Dışişleri bakanlığı. Diplomatik yazışmalar).

Traité de Lausanne. Conférence sur les affaires du Proche Orient, 1922-1923. Lettres et accords du 24 juillet 1923. Supplément (Lozan antlaşması. Yakın Doğu sorunları üzerine Konferans, 1922-1923. 24 Temmuz 1923 tarihli tezkereler ve anlaşmalar. Ek) Paris, 1923.

The treaties of peace 1919-1923 (1919-1923 yılları arasında yapılan barış anlaşmaları). Cilt 1-2. New York, 1924 (Carnegie endowment for international peace.)

Treaty between and the free city of Danzig concluted at Paris. November 9th, 1920 (Polonya ile hür Danzig kenti arasında Paris'te 9 Kasım 1920 günü imzalanan anlaşma). Cenevre, 1921.

The treaty of peace between Finland and the Russian Soviet republic (Finlandiya ile Sovyet Rusya Cumhuriyeti arasındaki barış anlaşması). Helsingfors, 1921, 34 sayfa (Finland. Treaties -Finlandiya. Antlaşmalar).

Treaty of peace with Germany. Hearing before the Committee of foreign relations Washington, 1919, 192 sayfa (66 th Congress. Ist session. Senate doc. no. 49.

C) Siyaset Adamlarının Söylev ve Yazıları

LLOYD GEORGE, D. Is it peace? Londra, 1923, 303 sayfa.
LLOYD GEORGE, D. The truth about the peace treties Cilt 1-2, Londra, 1938.
NITTI, F. La decadenza dell'europa: le vie della ricostruzione Floransa, 1922.
NITTI, F. L'Europa senza pace Floransa, 1921.
POİNCARE, R. La victoire et la paix (Zafer ve barış). Paris, 1921, 128 sayfa.
RATHENAU, W. Gesammelte Reden Berlin, 1924, 444 sayfa.
ÇİÇERİN, G. Dışişleriyle görevli Halk komiseri tarafından... Sovyet Sosyalist Federatif Rusya Cumhuriyeti Sovyetleri Merkez Yürütme Komitesinin 17 Haziran 1920 günkü toplantısına sunulan rapor (stenolu metin). Moskova, 1920, 18 sayfa (Dışişleriyle görevli Halk komiserliği yayınları).
TITTONI, T. e Scialaloja, V. L'italia alla conferenza della pace. Discorsi e documenti Roma, 1921.
WILSON, W. War and peace. Presidential messages, addresses and public papers (1917-1924). Ed. by R.S. Baker and W.E. Dodd Cilt 1-2. New York-Londra, 1927. (The public papers of Woodrow Wilson. Authorized ed.

D) Anılar, Günceler, Yazışmalar

ALDROVANDI MARESCOTTI, L. Guerra diplomatica, Ricordi e frammenti di diario, 1914-1919 Milano, 1938, 477 sayfa.
BANDHOLTZ, H.H. An undiplomatic diary. By the American member of the inter-allied military mission to Hungary, 1919-1920. Ed. by. F.K. Krüger New York, 1933, XXXI, 394 sayfa.

BERTIE, F. L. The diary of Lort Bertie of Thame. Ed. by A. G. Lennox. With a foreword by Grey of Fallodon Cilt 1-2. Londra, 1924.
CHILD, R.W. A diplomat looks at Europe New York, 1925, 301 sayfa.
CLEMENCEAU, G. Grandeur et misères d'une victoire (Bir zaferin büyüklüğü ve eziyetleri). Paris, 1930, IV, 374 sayfa.
ERZBERGER, M. Erlebnisse im Weltkrieg Stuttgart-Berlin, 1930, 306 sayfa.
HOFFMANN, M. Die Aufzeichnungen des Generalmajors Max Hoffmann. Hrsg. von K.F.Novak Cilt 1-2. Berlin, 1929.
HOUSE, E.M. The intimate papers of colonel House. Arranged as a narrative by Ch. Seymour Cilt 1-4. Boston-New York, 1926-1928.
LANSING, R. The peace negociations; a personal narrative Londra, 1921, VII, 298 sayfa.
NOULENS, J. Mon Ambassade en Russie Soviétique 1917-1919 (Sovyet Rusya'daki Büyükelçiliğim, 1917-1919). Cilt 1-2, Paris 1933.
RATHENAU, W. Politische Briefe Dresden, 1929, 348 sayfa.
RIDDEL, G.A.R. Intimate diary of the Peace conference and after, 1918-1923 New York, 1934 (Londra, 1933), XII, 435 sayfa.
SHERRILL, Ch. H. A year's embassy to Mustafa Kemal New York, 1934, 277 sayfa.
TARDIEU, A. La paix. Prof. de G. Clemenceau (Barış. G. Clemenceau'nun önsözüyle). Paris, 1921, XXVII, 520 sayfa. (Collection de mémoires, études et documents pour servir à l'histoire de la Guerre Mondiale - Dünya Savaşı'nın tarihine katkıda bulunmak üzere anılar, incelemeler ve belgeler koleksiyonu).
THOMPSON, Ch. T. The peace conference day by day. A presidential pilgrimage leading to the discovery of Europe. With an introductory letter by E.M. House New York, 1920, 425 sayfa.
WHITLOCK, B. Letters and journals. Ed. by A. Nevins Cilt 1-2. New York, 1936.

E) Tarih Araştırmaları ve Siyaset Hayatına Toplu Bakışlar

Washington'dan Cenova'ya. (Makaleler derlemesi.) Moskova, 1922, 131 sayfa.
GUKOVSKİ, A. Rusya'nın güneyine Fransız müdahalesi, 1918-1919. Moskova Leningrad, 1928, 268 sayfa.
GURÇENKO, V. Buryat-Moğolistan'a emperyalist müdahalesi (1918-1920). Ulan Ude, 1940, 110 sayfa (dil bilimi, edebiyat ve tarih alanları için Buryat-Moğol bilimsel araştırma Enstitüsü).
KAREYEV, N. Savaştan önceki ve savaş sonrasındaki durumuyla Avrupa yereli. Petrograd, 1922, 81 sayfa.
Vrangel'in bozguna uğrayışı, 1920. Makaleler derlemesi. A. Gukovski, V. Malahovski, V. Melikov yönetiminde. Moskova, 1930, 278 sayfa (Komünist Akademisi. Savaş sorunlarını inceleme seksiyonu).
Kırım'ın Fransız-İngiliz müdahale birliklerinden kurtarılışı, 1918-1919. Derleme. Simferopol, 1940, 176 sayfa.
PAVLOVİÇ, M. Sovyet Sosyalist Federatif Rusya Cumhuriyeti ve emperyalist abluka. Fasikül 1-4. Moskova-Petrograd, 1922-1923 (Sovyet Sosyalist Federatif Rusya Cumhuriyeti Komünist (Bolşevik) Partisi Merkez Komitesi; Ekim Devriminin ve Sovyet Sosyalist Federatif Rusya Cumhuriyeti Komünist (Bolşevik) Partisi'nin tarihini inceleme komisyonu).
PAVLOVİÇ, M. İngiliz dış politikasında "Rus sorunu" (1922-1924). Moskova, 1924, 53 sayfa.
REICHBERG, G. Uzak Doğu'daki Japon müdahalesinin bozguna uğratılışı (1918-1922). B. Rubtsov yönetiminde. Moskova, 1940, 209-3 sayfa.
STEIN, B. La Haye Konferansı. Moskova, 1922, 57 sayfa.
STEIN, B. Cenova Konferansı. Moskova, 1922, 127 sayfa.
STEIN, B. 1917-1922 yılları arasında Sovyet Rusya'nın ticaret politikası ve ticaret anlaşmaları. Moskova-Petrograd, 1923, 248 sayfa.
ALBRECHT-CARRIE, R. Italy at the Paris peace conference. New York, 1938, XIV, 575 sayfa.
ALMOND, N. ve LUTZ, R.H. The treaty of Sain-Germain. A documentary history of its territorial and political clauses. With a survey of the documents of the supreme council of the Paris peace conference sel. and edit. by N. Almond and R. Lutz Londra, 1935, XXX, 712 sayfa (Hoover war library publications. No. 5).

ANGELL, N. The peace treaty and the economic chaos of Europe Londra, 1920. 141 sayfa.
BAERLEIN, H. The birth of Yugoslavia (Yugoslavya'nın doğuşu). Cilt 1-2. Londra, 1922.
BAKER, R.S. What Wilson did at Paris New York, 1919, 112 sayfa.
BAKER, R.S. Woodrow Wilson and world settlement. Written from his unpublished and personal material Cilt 1-3. New York, 1923-1927.
BARDOUX, J. De Paris à Spa. La bataille diplomatique pour la paix Française, Février 1919-Octobre 1920 (Paris'ten Spa'ya. Fransız barışı için verilen diplomatik savaş, Şubat 1919 Ekim 1920). Paris, 1921, VIII, 396 sayfa.
BARUCH, B.M. The making of the reparation and economic sections of the treaty New York-Londra, 1920, 12, 352 sayfa.
BEER, G.L. African questions at the Paris peace conference. With papers on Egypt, Mesopotamia and the colonial settlements. Ed. with introd. annexes and additional notes by L. H. Gray New York, 1923, XLIV, 628 sayfa.
BENEDETTI, G. La place de Fiume. Dalla conferenza di Parigi al trattato di Roma Bologna, 1924, 329 sayfa.
BENES, E. Problémy nové Evropy a zahranicni politika Ceskoslovenské. Projevy a uvahy z.r. 1919,1924 Prag, 1924, 306 sayfa.
BERBER, M. ve ALLARD, P. Les dessous du traité de Versailles (d'après les documents inédits de la censure Française) (Versay antlaşmasının gizli yanları (Fransız sansürüyle hiç bir yerde yayınlanmamış belgelerinin ışığında). Paris, 1933, 254 sayfa.
BOURGEOIS, L. Le traité de paix de Versailles (Versay barış antlaşması, 2.Baskısı, Paris, 1919, VI, 328 sayfa.
BUJAC, E. Les campagnes de l'armée Hellénique, 1918-1922 (Yunan ordusunun seferleri, 1918-1922). Paris, 1930, 348 sayfa.
CAILLAUX, J. Où va la France? Où va l'Europe? (Fransa nereye gidiyor? Avrupa nereye gidiyor?). Paris, 1922, 293 sayfa.
CHIROL, V. The Egyptain problem (Mısır sorunu). Londra, 1921, XII, 331 sayfa.
CHURCHILL, W.S. The world crisis (Dünya bunalımı). New York, 1931, XII, 866 sayfa.

COATES, W.P. ve COATES, S.K. Armed intervention in Russia, 1918-1922 (Rusya’ya silahlı müdahale, 1918-1922). Londra, 1935, 400 sayfa.
The Corfu crisis. The Council of the League of Nations and Corfu. By A.L. LOWELL. How the League of Nations met the Corfu crisis. By M.O. Hudson, Documents Boston, 1923, 46 sayfa. (World peace foundation Pamphlets). vol. 6. No. 3.
COUSSANGE, J. Le Slesvig, le droit des peuples et le traité de Versailles (Schleswig, hakları ve Versay antlaşması). Paris, 1932, 280 sayfa.
DELBRÜCK, H. Vor und nach dem Weltkrieg. Politische und historische Aufsätze, 1902-1925 Berlin, 1926, 676 sayfa.
Deutschlands Wirtschaftslage unter den Nachwirkungen des Weltkrieges, Unter Verwendung vom amtlichen Material zusammengestellt im statistischen Reichsamt Berlin, 1923, 60 sayfa.
DILLON, E.J. The inside story of the peace conference New York, 1920, 512 sayfa.
DRIAULT, E. ve LHERITIER, M. Histoire diplomatique de la Grèce de 1821 à nos jours. Tome 5. La Grèce et la Grande Guerre. De la révolution Turque au traité de Lausanne, 1908-1923 (1821 yılından günümüze değin Yunanistan’ın diplomatik tarihi. Cilt 5. Yunanistan ve büyük savaş. Türk devriminden Lozan antlaşmasına, 1908-1923). Paris, 1926.
FABRE-LUCE, A. La crise des alliances (İttifaklar bunalımı). Paris, 1922, 457 sayfa.
FABRE-LUCE, A. La victoire (Zafer). 3. baskı, Paris, 1924, IX, 439 sayfa Les documents bleus. No 11-Mavi belgeler. No 11).
FISK, H.E. The inter-ally debts; an analisis of war and postwar public finance, 1914-1923 New York-Paris, 1924, 369 sayfa.
FLEMING, D.F. The United States and the League of Nations 1918-1920 New York, 1932, IX, 559 sayfa.
FUAD, A. La question des Détroits. Ses origines, son évolution, sa solution à la conférence de Lausanne (Boğazlar sorunu. Kökenleri, evrimi, Lozan Konferansı’nda çözümü). Paris, 1928, 191 sayfa.
FUJISAWA, R. The recent aims and political development of Japan New Haven, 1923. XI, 222 sayfa (The Institute of politics publications Williams college, Williamstown, Mass).
GENOV, G.P. Bulgaria and the treaty of Neuilly (Bulgaristan ve Neuilly antlaşması). Sofya, 1935, 186 sayfa.

GLASGOW, G. MacDonald as diplomatist. The foreign policy of the firest labour government in Great Britain... With a foreword by G. P. Gooch Londra, 1925, 232 sayfa.
GONTAUT-BIRON, R. ve LE REVEREND, L. D'Angora à Lausanne. Les étapes d'une déchéance. Préf. de E. Soulier (Ankara'dan Lozan'a. Bir düşüşün evreleri. E. Soulier'nin önsözüyle). Paris, 1924, IX, 230 sayfa.
GOOCH, G.P. Germany With an introd. by H.A.L. Fischer (Almanya, H.A.L. Fischer'in bir önsözüyle). Londra, 1925, XI, 360 sayfa (The modern world, a survey of historical forces. Vol 2).
GRAHAM, M.W. The diplomatic recognition of the border states Berkeley, 1935-1939 (Publ. of the university of California at Los Angeles in social sciences. Vol. 3. No. 2.
GRAUZINIS, G. la question de Vilna (Vilna sorunu). Paris, 1927, 206 sayfa.
GRAVES, P.P. The question of the straits Londra, 1931, X, II-215 sayfa.
GRAVES, W.S. America's Siberian adventure. 1918-1920 New York, 1931, XXIII, 362 sayfa.
GUMBEL, E.I. Verschwörer. Beiträge zur Geschichte und Soziologie der deutschen nationalischen Geheimbünde seit 1918. Mit einem Vorwort von A. Freymuth Viyana, 1924, 224 sayfa.
HANOTAUX. G. Le traité de Versailles du 28 juin 1919. L'Allemagne et l'Europe (28 Haziran 1919 tarihli Versay antlaşması. Almanya ve Avrupa). 4. baskı, Paris, 1919, XX, 368 sayfa.
HASKINS, Ch. ve LORD. R.H. Some problems of the Peace conference Cambridge, Mass. A.B.D. Londra, 1922, XII, 307 sayfa.
HILLS, R.W. The unliquidated war, from the treaty to the Dawes plan Washington, 1928, 160 sayfa.
JORDAN, W.M. Great Britain, France and the German problem 1918-1939 Londra, New York Toronto, 1943, 235 sayfa.
KEYNES, J.M. The economic consequences of the peace (Barışın ekonomik sonuçları). Londra, 1924, VII, 279 sayfa.
KEYNES, J.M. A revision of the treaty being a sequel to the economic consequences of the peace Londra, 1922, VIII, 222 sayfa.
KÖSTER, A. Der Kampf um Schleswig (Schleswig kavgası). Berlin, 1921, 230 sayfa.

KRAUS, H. ve RÖDIGER, G. Chronik der Friedensverhandlungen, nebst einer Übersicht die Diplomatie des Wiltkrieges Berlin, 1920, X, 157 sayfa Vorveröffentlichung aus dem Kommentar zum Friedensvertrage.

LANSING, R. The big four and others of the peace conference Boston, 1921, 212 sayfa.

LODER, J. de V. The truth about Mesopotamia, Palestine and Syria... With a foreword by R. Cecil Londra, 1923, 221 sayfa.

LUCKAU, A. The German delegation at the Paris peace conference (Paris barış konferansındaki Alman delegasyonu) New York, 1941, XV, 522 sayfa (The Paris peace conference history and documents. Publ. for the Carnegle endowment for internat. peace. Division of economics and history.

LUQUET, J. La politique des mandats dans le Levant (Doğu'da mandalar politikası). Paris, 1923, 284 sayfa.

MACCAS, L. La question Gréco-Albanaise (Yunan-Arnavut sorunu). Nancy-Paris, 1921, VIII, 242 sayfa.

MADDOX, W.P. Foreign relations in British labour politics. A study of the formation of party attitudes on foreign affairs, and the application of political pressure designed to influence government policy 1900-1924 Cambridge, Mass, A.B.D. 1934, XV, 252 sayfa (Harvard political studies. Harvard siyaset incelemeleri).

MARTY, A. La révolte de la mer Noire, 1918-1919 (Karadeniz ayaklanması 1918-1919). Yeni baskı, Paris, 1932, 510 sayfa (Mémoires révolutionnaires. No. 5 Devrim anıları. No. 5).

MERMEIX (takma ad). Le combat des trois. Notes et documents sur la conférence de la paix (Üçlerin savaşı. Barış konferansı üzerine notlar ve belgeler). 2. baskı, Paris, 1922. 4, 311 sayfa (MERMEIX. Fragments d'histoire 1914-1919... VI-MERMEIX. Tarih parçaları 1914-1919... VI).

MILLS, J.S. The Genova conference (Cenova konferansı). Londra, 1922, 436 sayfa.

MOHR, A. The oil war... With a preface by H. Withers Londra, 1926, IX, 234 sayfa.

NATKEVICIUS, L. Aspect politique et juridique du différend Polono-Lithuanien Kaunas, 193, IV, 355 sayfa. (Polonya-Lituanya anlaşmazlığının siyasal ve hukuki yanı). 6.Baskı, Paris-Kaunas, 1930, IV, 355 sayfa.

NİCOLSON, H. Curzon. The last phase 1919-1925. A study in postwar diplomacy (Curzon. Son evre 1919-1925. Savaş sonrası diplomasisi üzerine bir inceleme). Boston-New York, 1934, XVI, 416 sayfa.

NİCOLSON, H. Peacemaking. 1919 Londra, 1937, VII, 378 sayfa (Studies in modern diplomacy - Modern diplomasi üzerine incelemeler).

NOBLE, G.B. Polices and opinions at Paris, 1919. Wilsonian diplomacy, the Versailles peace and French public opinion New York, 1935, X, 465 sayfa.

NOWAK, K.F. Versailles (Versay), Berlin, 1927, 345 sayfa.

PRICE, C. The rebirth of Turkey (Türkiye'nin yeniden doğuşu). New York, 1923, XII, 234 sayfa.

REICHERT, J. Rathenaus Reparations politik. Eine kritische Studie (Rathenau'un tazminat siyaseti. Eleştirisel bir inceleme). Berlin, 1922, 302 sayfa.

ROBERTS, S.H. History of French colonial policy 1870-1925 (Fransız sömürge politikasının tarihi, 1870-1925). Cilt 1-2, Londra, 1929.

ROTHBARTH, M. Die grossen Vier am Werk. Beiträge zur Geschichte der Friedenskonferenz Berlin, 1921, 134 sayfa.

SCHATZEL, W. Die Welt der Pariser Friedensschlüsse. Ein Überblick über das Weltbild nach dem grossen Kriege Berlin, 1921, 128 sayfa.

SCHÜCKING, W. Kommentar zum Firedens-Verträge Cilt 1-5, Berlin, 1920-1922.

SELSAM, J.P. The attempts to form an Anglo-French alliance 1919-1924 Philadelphia, 1936, X, 85 sayfa.

STICKNEY, E.P. Southern Albania or northern Epirus in European international affairs, 1912-1923. Stanford Üniversitesi, Kaliforniya, 1926, XI, 195 sayfa.

SULLIVAN, M. The great adventure at Washington. The story of the Conference Londra, 1922, XI, 290 sayfa.

TARDIEU, A. ve JESSEN, F. Le Slesvig et la paix Janvier 1919 Janvier 1920 (Schleswig ve barış Ocak 1919-Ocak 1920). Paris Kopenhag-Flensborg, 1928, XVI, 392 sayfa.

TEMPERLEY, H.W. A history of the peace conference of Paris. Ed. by H.W. Temperley (Paris Barış Konferansı'nın bir tarihi. Yayınlayan: H. W. Temperley). Cilt 1-6. Londra, 1920-1924.

TOYNBEE, A.J. The Western question in Greece and Turkey. A study in the contact of civilisations. 2.Baskı, Londra, 1923, XXXIV, 408 sayfa.

YONG ANN-YUEN, Th. Aux origines du conflit Mandchou-Chine-Japon Paix de Versailles. Préf. de Wellington Koo (Mançurya-Çin-Japonya çatışmasının temellerinde. Versay barışı. Wellington Koo'nun önsözüyle). Paris, 1934, VII, 304 sayfa.

XV.-XVII. BÖLÜMLER İÇİN EK BİBLİOGRAFYA

A) Marksizm-Leninizm'in Klasikleri

LENİN, V. Komünist Enternasyonali'nin III.Kongresi, 22 Haziran-12 Temmuz 1921.

LENİN, V. Sovyet Sosyalist Federatif Rusya Cumhuriyeti Sovyetlerinin IX.Kongresi, 23-28 Aralık 1921.

LENİN, V. Moskova Sovyet'inin 20 Kasım 1922 günkü oturumunda verilen söylev.

STALİN, J. Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği Komünist (Bolşevik) Partisi XIV.Kongresi'ne sunulan Merkez Komitesi siyasal kontrandüsü. "Leninizm'in sorunları", 5.Baskı, Moskova-Leningrad, 1928, s. 333-359, 400-402.

STALİN, J. Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği Komünist (Bolşevik) Partisi XV.Kongresi'ne sunulan Merkez Komitesi siyasal raporu. Rapor ve kapanış söylevi, 3-7 Aralık 1927. "Leninizm'in sorunları", 6.Baskı, Moskova-Leningrad, 1929, s. 431-445.

STALİN, J. Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği Komünist (Bolşevik) Partisi XVI.Kongresi'ne sunulan Merkez Komitesi siyasal raporu. Rapor

ve kapanış söylevi, 27 Haziran-2 Temmuz 1930. “Leninizm’in sorunları”, 10.Baskı, Moskova, 1935, s. 345-361, 395.

STALİN, J. Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği Komünist (Bolşevik) Partisi XVIII.Kongresi’nin çalışmaları hakkında rapor (Sovyet Sosyalist Federatif Rusya Cumhuriyeti Komünist (Bolşevik) Partisi Merkez Komitesi tarafından 17 Haziran 1924 günü bucak komiteleri sekreterleri için düzenlenen konferanslar çerçevesi içinde sunulmuştur). 19 Haziran 1924 tarihli “Pravda”dan. no. 136.

STALİN, J. Proletarya ve köylülük. (Moskova hükûmeti Parti seksiyonunun XIII.Konferansında verilen söylev, 27 Ocak 1925) “Köylü sorunu” (İncelemeler ve söylevler). 1.Baskı, Moskova-Leningrad, 1926, s. 49-50.

STALİN, J. İngiliz-Rus Birliği Komitesi. Merkez Komitesi ve Merkez Kontrol Komisyonu ortak toplantısında 15 Temmuz 1926 günü verilen söylevden alıntı. “Muhalefet üzerine. İncelemeler ve söylevler, 1921-1927.” Moskova-Leningrad, 1928, s. 225-308.

STALİN, J. Çin Devriminin açılımları. Komünist Enternasyonali Yürütme Komitesi Çin Komisyonunda 30 Kasım 1926 günü verilen söylev. “Muhalefet üzerine. İncelemeler ve söylevler, 1921-1927.” Moskova-Leningrad, 1928, s. 424-426.

STALİN, J. Çin Devriminin sorunları. Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği Komünist (Bolşevik) Partisi Merkez Komitesi tarafından onaylanan propaganda tezleri. “Muhalefet üzerine. İncelemeler ve söylevler, 1921-1927.” Moskova-Leningrad, 1928, s. 551.

STALİN, J. Çin’deki devrim ve Komünist Enternasyonal’in görevleri. Komünist Enternasyonali Yürütme Komitesinin X.Oturumunda verilen söylev, 24 Mayıs 1927. “Muhalefet üzerine. İncelemeler ve söylevler, 1921-1927.” Moskova-Leningrad, 1928, s. 603.

STALİN, J. Güncel konular üzerine notlar. “Muhalefet üzerine. İncelemeler ve söylevler, 1921-1927.” Moskova-Leningrad, 1928, s. 609-613.

STALİN, J. Uluslararası durum ve Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliğinin savunusu. Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği Komünist (Bolşevik) Partisi Merkez Komitesi ve Merkez Kontrol Komisyonu ortak toplantısında verilen söylev, 1 Ağustos 1927. “Muhalefet üzerine. İncelemeler ve söylevler, 1921-1927.” Moskova-Leningrad, 1928, s. 670, 673, 674.

STALİN, J. Sorular ve cevaplar. 9 Haziran 1925 günü Sverdlov Üniversitesinde verilen söylev. “Leninizm’in sorunları”, 9.Baskı, Leningrad, 1932, s. 175.

STALİN, J. Bay Campbell eksikleri hayal gücüyle tamamlamakta. 28 Ocak 1929 günü ikindi üzeri Bay Campbell’le yapılan mülakatın stenografı. “Sınıf mücadelesi”, 1933, no. 1, s. 36.

STALİN, J. Sovyet Sosyalist Federatif Rusya Cumhuriyeti Komünist (Bolşevik) Partisi XIV.Konferansı’nın çalışmaları üzerine. 9 Mayıs 1925 günü Partinin Moskova seksiyonu militanlarına sunulan rapor. “Lenin ve Stalin. Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği Komünist (Bolşevik) Partisi tarihinin incelenmesi için Derleme.” Cilt III, Moskova, 1936, s. 10.

STALİN, J. Partimizin bağrında sosyal demokrat sapmalar. Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği Komünist (Bolşevik) Partisi XV.Konferansı’na sunulan rapor ve aynı Konferansta verilen kapanış söylevi, 1-3 Kasım 1926. “Lenin ve Stalin. Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği Komünist (Bolşevik) Partisi tarihinin incelenmesi için Derleme.” Cilt III, Moskova, 1936, s. 88).

STALİN, J. Gene Partimizin bağrındaki sosyal demokrat sapmalar. Komünist Enternasyonali Yürütme Komitesi’nin VII.Oturumuna sunulan rapor, 7-13 Aralık 1926. “Lenin ve Stalin. Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği Komünist (Bolşevik) Partisi tarihinin incelenmesi için Derleme.” Cilt III, Moskova, 1936, s. 156-157, 162.

STALİN, J. Önceki ve şimdiki Troçkist muhalefet. Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği Kontrol Komisyonu ortak toplantısında verilen söylev, 23 Ekim 1927. “Lenin ve Stalin. Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği Komünist (Bolşevik) Partisi tarihinin incelenmesi için Derleme.” Cilt III, Moskova, 1936, s. 215.

STALİN, J. “Komünist Gençlik Birliği.” Sovyet Sosyalist Federatif Rusya Cumhuriyeti Komünist Gençlik Birliği V.Konferansında verilen söylev. Moskova, 1937, s. 76-81.

STALİN, J. Doğu Halkları Üniversitesi’nin siyasal görevleri. 18 Mayıs 1925 günü Doğu Emekçileri Üniversitesi öğrencilerinin toplantısında verilen söylev. “Marksizm ve ulusal sorunlar, sömürge sorunları. İncelemeler ve söylevler derlemesi.” Moskova, 1939, s. 210-211.

STALİN, J. Çin üzerine. Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği Komünist (Bolşevik) Partisi Merkez Komitesi ve Merkez Kontrol Komisyonu ortak

toplantısında 1 Ağustos 1927 günü, “Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği’nin uluslararası durumu ve savunusu” üzerine verilen söylevden alıntılar. “Marksizm ve ulusal sorunlar, sömürge sorunları. İncelemeler ve söylevler derlemesi.” Moskova, 1939, s. 224-242.

B) Resmî Belgeler

Silahsızlanma hazırlık Komisyonundaki Sovyet delegasyonu. Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği’nin silahsızlanma için mücadelesi. Silahsızlanma hazırlık Komisyonunun IV.Toplantısında Sovyet delegasyonu. Olgular ve belgeler. B. Stein’in giriş yazısı. Moskova, 1928, 61 sayfa (Dışişleriyle görevli Halk komiserliği yayınları). Barış için mücadele. Silahsızlanma Komisyonunun V.Toplantısında Sovyet delegasyonu. Litvinov’un söylevi (ve başka belgeler). Moskova, 1928, 84 sayfa. Silahsızlanma Komisyonunun 15 Nisan 1929’dan 6 Mayıs 1929’a kadar süren VI.Toplantısında Sovyet delegasyonu (malzemeler). Moskova, 1929, 71 sayfa (Dışişleriyle görevli Halk komiserliği yayınları). Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği delegasyonu silahsızlanma Komisyonunun son toplantısında (VI.Oturumun ikinci bölümü). 6 Kasım 9 Aralık 1930 (malzemeler). Moskova, 1931, 100 sayfa (Dışişleriyle görevli Halk komiserliği yayınları).

Araştırmalar, bildiriler ve diplomatik yazışmalarla uluslararası siyaset... I. 1928 yılında. Moskova, 1929, 278 sayfa. II. 1929 yılında. Moskova, 1931, 316 sayfa. III. 1930 yılında. Moskova, 1932, 413 sayfa.

1929 yılındaki Çin-Sovyet çatışması Belgeler derlemesi. Moskova, 1930, 89 sayfa (Dışişleriyle görevli Halk komiserliği yayınları).

Dawes planı. Dawes komisyonunun raporu. Ek: Londra Konferansının protokolü. 2.Baskı, Moskova, 1925, 267 sayfa.

Tazminatlar sorununa çözüm planı. Dawes ve Mac Kena başkanlığındaki uzman Komitelerinin raporları. A. Zak’ın Rusça çevirisi. Moskova, 1925, 170 (“Dünya ekonomisinin sorunları”).

Young planı ve 1929-1930 La Haye Konferansı. L. İvanov ve A. Yerusalimski'nin yönetimi ve bir giriş yazısıyla. E. Varga'nın önsözü. Belgeler ve malzemeler Moskova-Leningrad, 1931, XXIII 240 sayfa.

Locarno anlaşmaları. Resmî metnin çevirisi. Moskova, 1925, 40 sayfa (Dışişleriyle görevli Halk komiserliği yayınları).

Alman tazminatları ve uzmanlar Komitesinin raporu. (Metinler derlemesi.) F. Rotstein ile E. Varga'nın giriş yazıları. Ek: J. Keynes'in makalesi. Moskova-Leningrad, 1925, 160 sayfa (Komünist Akademisi. Uluslararası politika seksiyonu).

Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği. Dışişleriyle görevli Halk komiserliği). Sovyetler II.Kongresi'ne sunulan 1923 kontrandüsü. Moskova, 1924. Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği Sovyetler III.Kongresi'ne sunulan 1924 yılı kontrandüsü. Moskova, 1925, Ek... Moskova, 1925.

Aktenstücke über den Französisch -Belgischen Einmarsch in das Ruhrgebiet Cilt 1-4. Berlin, 1923 (Reichstag, I, Wahiperiode 1920-1923

Le congrès du Khalifat (le Caire, 13-19 Mai 1926) et le congrès du Monde Musulman (la Mekke, 7 Juin-5 Juillet 1926). Ed. par A. Sékaly (Hilafet Kongresi (Kahire, 13-19 Mayıs) ve Müslüman Âlemi Kongresi (Mekke, 7 Haziran -5 Temmuz 1926). Yayınlayan, A. Sékaly). Paris, 1926, 219 sayfa (Collection de la Reveue du monde Musulman -Müslüman Âlemi Dergisi'nin koleksiyonu).

Convention and transitory provision, concerning Memel, signed at Paris May 18th, 1924 (League of Nations. Official Journal. No. 28 Cemiyet-i Akvam. Resmî gazete. No. 28)

Danzig vor dem Völkerbund. Verhandlungsberichte und amtliche Schrift stücke betr. Danziger Fragen, die während der 1-53. Tagung des Rats des Völkerbundes (Januar 1920 bis Dezember 1928) erörtet wurden. Zusgest. u. übers beim. Senat der Freien Stadt Danzig. Cilt 11-4. Danzig, 1929.

Deutschland unter dem Dawesplan. Die Reparationsleistungen... Die Berichte des Generalagenten... nebst Sonderberichten der Komissare und Treuänder Cilt 1-2, Berlin, 1925-1930. (Metin Fransızca ve İngilizce olarak kaleme alınmıştır.)

The expert's plan for reparation payment Pub. by. the Reparation commission Paris, 1926, 397 sayfa.

Final protocol of the Locarno conference, 1925 (and annexes) together with treaties between France and Poland and France and Czechoslovakia Locarno, 16 Ekim 1925... Londra, 1925, 61 sayfa (Great Britain. Foreign office. Miscellaneous. No 11. Final protocol of the Locarno conference, 1925 and treaties between France and Poland and France and Czechoslovakia New York, 1926, 92 sayfa. International conciliation. No. 216. -Uluslararası uzlaşım. No. 216).

The final settlement of the reparations problems growing out of the world war New York, 1930, 205 sayfa (Hague conference, 1929. International conciliation. No. 262).

Französisch-britisches Abkommen vom 9. Juli 1924 über die Anwendung des Dawes-Plans “Archiv der Friedensverträge” Mannheim, 1924. Cilt 2, s. 539-546 (Fransızca, İngilizce ve Almanca).

Frontier between Turkey and Iraq. Treaty between Great Britain and Iraq, signed at Bagdad on January 13th 1926 (Türkiye ile Irak arasındaki sınır. Büyük Britanya ile Irak arasında 13 Ocak 1926 tarihinde Bağdat’ta imzalanan anlaşma). Cenevre, 1926, 6 sayfa (League of Nations publications -Cemiyet-i Akvam yayınları).

Gesetz über die Verträge von Locarno und den Eintritt Deutsclands in den Völkerbund vom 28. November 1925, sowie dem (sic!)Wortlaut des Notenweshsels zwischen der deutschen Regierung und dem Generalsekretär des Völkerbundes vom 14. bis 17. März 1936. Mit einer Einleitung von V. Bruns Berlin, 1936, 77 sayfa.

International conference of American states on conciliation and arbitration. Washington 1928-1929. Proceedings Washington, 1929, X, 738 sayfa. General convention of inter -American conciliation, general treaty of inter - American arbitration, protocol of progressive arbitration, final act Washington, 1929, 97 sayfa.

Japan’s dream of world empire. The Tanaka memorial Ed. with introduct. by C. Crow New York-Londra, 1942, 118 sayfa.

Der Komplott-Prozess von Colvarvom 1-24. Mai 1928. Gesammelte Verhandlungsberichte Colmar, 1928, 256 sayfa.

League of Nations. Special session of the Assembly. Geneva, March 1926. Admission of Germany ito the League of Nations. Letter from the German government Cenevre, 1926.

League of Nations. Special session of the Assembly. Geneva, March 1926. Admission of new members to the League of Nations. Germany. Report presented by the First committee to the Assembly Cenevre, 1926.
Limburg gegen Stadt-Anzeiger. Bericht über den Prozess des rheinischen Separatismus 18-24. Januar 1928 in Köln. 2. Aufl. Köln, 1928, 124 sayfa.
Locarno. Amtliche Dokumente und öffentliche Zeugnisse zur Geschichte des Rheinpaktes und der Schiedesverträge. Mit dem Wortlaut der Verträge hrsg. von O. Bauer Bielefeld-Leipzig, 1929, 92 sayfa.
The Locarno conference, October 5-16, 1925 (Locarno Konferansı, 5-16 Ekim 1926). Boston, 1926, 75 sayfa (World peace foundation. Pamphlets. Vol. 9, no. 1, 1926).
Locarno. Dokumentensemmlung von F. Berber Berlin-Hamburg, 1936, X, 408 sayfa.
Materialen zum Kriegsächtungspakt. (3. ergänz. Ausg.) Berlin, 1929, 174 sayfa (Deutschiand, Auswärtiges Amt).
Die Neue Plan. Young-Plan und Haager Vereinbarungen nebs den deutschen Ausführungsvorschriften hrsg. und erläutert von E. Heilfron und P. Nassen Berlin, 1931, VIII, 524 sayfa.
Pacte de sécurité (Güvenlik paktı) I-II. Paris, 1925. (République Française. Ministère des Afraires étrangères-Fransız Cumhuriyeti. Dışişleri bakanlığı.) I-II Neuf pièces relatives à la proposition faite le 9 Février 1925 par le gouvernement Allemand. 31 pages. II. Documents signés ou paraphés à Locarno le 16 octobre 1925, 39 pages (I. 9 Şubat 1925 günü Alman hükûmeti tarafından yapılmış olan öneriye ilişkin dokuz belge. 31 sayfa. II. 16 Ekim 1925 günü Locarno’da imzalanmış ya da parafe edilmiş olan belgeler, 39 sayfa).
Le pacte Kellog. Documents concernant le Traité multilatéral contre la guerre signé à Paris le 27 Août 1978, recuellis avec une préf. un tableau synoptique des projets Américains et français et une bibliographie par A. Lysen (27 Ağustos 1928 günü savaşa karşı Paris’te imzalanan çok yanlı Anlaşmaya ilişkin belgeler; bir önsöz, Amerikan ve Fransız tasarılarını gösteren bir sinoptik (Bir şeyin bütün ayrıntılarını bir bakışta gösteren) tablo ve A. Lysen tarafından hazırlanmış bir kaynakça ile birlikte derlenmiştir). Leyden, 1928, 95 sayfa.
The Pact of Paris, With historical commentary by J. T. Shotweel. Text of treaty and related documents Worcester-New York, 1928, 96 sayfa

(International conciliation. No. 243-Uluslararası uzlaşma. No. 243).
Papers relating of the foreign relations of the United States 1928 (Amerika Birleşik Devletleri'nin dış ilişkilerine değin evrak, 1928). Cilt 1-3, Washington, 1942-1943 (United States, Department of U.S.A -Amerika Birleşik Devletleri. Dışişleri Bakanlığı).
Paris, Convention. 1928, August 27. Treaty for the renunciation of war. Text of the treaty, notes exchanged, instruments of ratification and of adherence and other papers Washington, 1933, VIII, 315 sayfa (United States, department of State-Amerika Birleşik Devletleri Dışişleri Bakanlığı).
Recueil des ordonnances, instructions et décisions de la Haute Commission Interalliée des territoires Rhénans, Ren toprakları Müttefikleri Yüksek Komisyonu'nun buyrultuları, talimatları ve kararları derlemesi). Mayence, 1923, IV, 640 sayfa.
La réforme agrairen Roumanie et les optants Hongrois de Transylvanie devant la Société des Nations. Mémoire du gouvernement royal de Roumanie concernant la proposition du 8 Mars 1928 (Romanya'da toprak reformu ve Transilvanyalı Macarlar Cemiyet-i Akvam'da. Romanya krallık hükûmetinin 9 Mart 1928 tarihli öneriye ilişkin andıç). Paris, 1928, 108 sayfa (Ministère des Affaires étrangères-Dışişleri Bakanlığı).
Report of commites of experts to Reparation commission. Compete official English text with annexes. From federal reserve bulletin, May, 1924 Washington, 1924, III, 67 sayfa (Reparation commission-Tazminat komisyonu).
Reparation conference, London. July-August 1924. Proceedings... Londra, 1924, 361 sayfa (Miscellaneous. No. 17. 1924.
Die Sachverständigengutachten. Die Berichte der von der Reparations kommission eingesetzten beiden Sachverständigenkomitees vom 9. April 1924 nebst allen Beilagen. Einz. autor. Ausg. im Auftr. D. Auswärt. Amtes. Amtl. Tex d. Reparationskomm. in Franz. u. engl. Sprache u, amtl. deutsche Übertr. 2 Aufl. Berlin, 1924. XIII, 174 sayfa.
The Status of the Memel territory Cenevre, 1924 (League of Nations-Cemiyet-i Akvam). (Documents relatifs aux négociations sur le statut. Le texte du statut se trouve dans League of Nations, Official Journal, 1924, Sept. -Statü üzerindeki müzakerelere ilişkin belgeler. Statü metni, Cemiyet-i Akvam Resmî Gazetesi Eylül 1924 sayısında bulunmaktadır.)

Textes organiques de la zone de Tanger. Edition Française officielle (Tanca bölgesinin kurucu metinleri. Resmî Fransız Yayınları). Rabat, 1925, 83 sayfa.

The United States and treaties for the avoidance of war... Text of the Briand Kellog treaty. Signed february 6, 1928. By Ph. C. Jessup New York, 1928, 71 sayfa (International conciliation. No. 239-Uluslararası uzlaşma. No. 239).

Die Verträge über Besetzung und Räumung des Rheinlandes und die Ordonnanzen der Interallierten Rheinlandoberkommission in Coblenz. Textaufgabe der Verträge und der Ordonnanzen 1. bis 302. und der Anweisungen 1. bis 26. in französisch und deutsch nebst einer Karte des Gebiets. Bearb. und mit Erläuterungen versehen von. W. Vogels Berlin, 1925, 398 sayfa (Inter-allied Rhineland hign commission -Ren Toprakları Müttefikler arası Yüksek Komisyonu).

Zbior dokumentow urzedowych dotyczacych stosunku Wolnego Miasta Gdanska do Rzeczypospolitej Polskiej 1918-1926. Wydane przez Komisarjat Generalny Rzeczypospolitej Polskiej w Gdansku, cz. 1-6, 1923-1931.

Zusammenstellung der zwischen derFreien Stadt Danzig unn der Republik Polen abgeschlossenen bedeutsamen Verträge. Abkommen und Vereinbarungen 1924-1927 Danzig, 1928, 116 sayfa.

C) Siyaset Adamlarının Söylev ve İncelemeleri

BENES, E. Five years of Czechoslovak foreign policy. (Speech of Eduard Benes in Committee of parliament, february 6, 1924) Prag, 1924, 39 sayfa.

BENES, E. La situation internationale et la politique étrangère Tchécoslovaque. Exposé de... E. Benes, ministre des affaires étrangères, aux commissions des Affaires étrangères de la Chambre des députés et du Sénat le 6 Juin 1928 (Uluslararası durum ve Çekoslovak dış politikası.

Dışişleri Bakanı E. Benes'in, 6 Haziran 1928 günü, Millet Meclisi ve Senato Dışişleri komisyonları önünde yaptığı açıklama). Prag, 1928, 25 sayfa (Sources et documents Tchécoslovaques. No. 6 -Çekoslovak kaynakları önünde yaptığı açıklama). Prag, 1928, 25 sayfa (Sources et documents Tchécoslovaques. No. 6 -Çekoslovak kaynakları ve belgeleri. No. 6).

BRIAND, A. Dans la voie de la paix. Discours du 8 Novembre 1929 (Barış yolunda. 8 Kasım 1929 günü verilen söylev). Paris, 1929, 65 sayfa (Documents Européens publies sous la direction de L. Maury -L. Maury'nin yönetimi altında yayınlanan Avrupa belgeleri.)

BRIAND, A. Frankreich und Deutschland. Mit einer Einleitung von G. Stresemann. Hrsg. von A. Rosenberg Dresden, 1928, 205 sayfa.

BRIAND, A. Paroles de paix (Barış konuşmaları). Paris-Brüksel, 1927, 181 sayfa.

Briefwechsel zwieschen Poincaré und MacDonald... "Archiv der Friedensverträge" Mannheim, 1926, cilt 2. s. 530-538.

CACHIN, M. La politique du cartel envers la Russie des Soviets. Discours "Prononcé à la Chambre des députés le 21 Janvier 1925 (Kartel'in Sovyet Rusya'ya karşı güttüğü siyaset. 21 Ocak 1925 günü Millet Meclisi'nde verilen söylev). Paris, 1925, 44 sayfa (Le problème de la paix et les dettes extérieures -Barış sorunu ve dış borçlar).

CHAMBERLAIN. A. Peace in your time. Addresses on Europe and the Empire Londra, 1928, X, 308 sayfa.

CUNO, W. Die Bilanz des Ruhreinbruchs. Rede des Reichskanzlers Cuno im Reichstag am 6. März 1923 Berlin, 1923, 24 sayfa.

HALIFAX, K.G. Speeches on foreign policy. Ed. by H.H.E. Craster (Dış politika üzerine konuşmalar. Yayınlayan: H.H.E. Craster). Londra, 1940, X, 368 sayfa (Royal institute of international affairs-Krallık Uluslararası Sorunlar Enstitüsü).

KALİNİN, M. Uluslararası durum ve iç durum. Moskova-Leningrad, 1926, 52 sayfa.

KELLOGG, F.B. The settlement of international controversies by pasific means. An address by the honorable F.B. Kellogg, secretary of state of the United States, delivered before the World alliance for international friendship at New York city, November 11, 1928 Washington, 1928, 12 sayfa.

POINCARE, R. Discussion... sur la politique extérieure du gouvernement (Hükûmetin dış politikası üzerine müzakere). Paris, 1924, 44 sayfa.
STRESEMANN, G. Vermächtnis. Das Nachlass in drei Bänden... Hrsg. von H. Bernhard unter Mitarbeit von W. Goetz und P. Wiegler Cilt 1-3. Berlin, 1932-1933.

D) Tarih Araştırmaları ve Siyaset Hayatına Toplu Bakışlar

Ruhr sorunu konusunda malzemeler. (Alman topraklarının Fransa-Belçika tarafından işgalinin ve bu işgalin sonuçlarının tarihi.) Moskova, 1923, 219 sayfa.
Tazminatlar sorununda yeni aşama. E. VARGA, V. GORFİNKEL, T. LOUFBOHEN, A. ROMANSKİ, I. FAINGAR tarafından ortaklaşa hazırlanmış yapıt. Moskova, 1929, 184 sayfa. (Komünist Akademisi. Dünya ekonomisi ve politikası Enstitüsü.)
Young planı. Tam metin ve G. Solovey'in (ve daha başkalarının) makalesi (makaleleri). F. Rotstein'in yönetiminde ve önsözüyle. Moskova, 1930, 291 sayfa.
STEIN, B. Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin dış ticaret politikası. Moskova-Leningrad, 1925, 140 sayfa.
STEIN, B. ve RAPPOPORT, A. 12 Ekim 1925 Sovyet-Alman ticaret anlaşması. Moskova, 1926, 278 sayfa.
TERENTİEV, N. Sovyetler Birliği, emperyalizm ve Çin. Doğu Çin'in ilhakı ve Sovyet-Çin ilişkilerinin kopuşu. Moskova-Leningrad, 1929, 80 sayfa.
VARGJA, E. Daves planı ve 1924 dünya bunalımı. Choul-Chental'in elyazmasının çevirisi. Moskova, 1925, 127 sayfa.
VOITINSKI, G. Doğu Çin demir yolu hattı ve emperyalistlerin Çin politikası. Moskova, 1930, 72 sayfa (Komünist Akademisi. Dünya ekonomisi ve politikası Enstitüsü).
ANDREA. La révolte Druze et l'insurrection de Damas 1925-1926 (Dürzi isyanı ve Şam ayaklanması, 1925-1926). Paris, 1937, 242 sayfa

(Bibliothèque Historique-Tarih Kitaplığı).
AULD, G.P. The Dawes plan and the new economics. With foreword by R.C. Dawes. Garden City New York, 1927, 317 sayfa.
BLONDEL, G. Le triomphe du Germanisme (Germen birliği ülküsünün zaferi). Paris, 1934, 182 sayfa.
BONN, M. I. Der neue Plan als Grundlage der deutschen Wirtschaftspolitik Münih-Leipzig, 1930, VIII, 266 sayfa. (Veröffentlichungen des Instit. für Finanzwesen an der Handels-Hochschule. Berlin.
BONNAMOUR, G. Le rapprochement Franco-Allemand. Edition augm. de trente pièces jointes. Comprenant: les paiements Allemands. Le pain Dawes, les correspondances diplomatiques entre l'Angleterre et la France au sujet des traités signés à Locarno et le texte complet des dits traités (Fransız-Alman yakınlaşması. Otuz belge eklenerek genişletilmiş baskı. Eklenen belgeler şu konuları kapsıyor: Alman ödemeleri, Dawes planı, Locarno'da imzalanan antlaşmalar konusunda İngiltere ile Fransa arasındaki diplomatik yazışmalar ve söz konusu antlaşmaların tam metinleri). Paris, 1927, 386 sayfa.
CANTALUPO, R. L'Italia Musulmana (Müslüman İtalya). Roma, 1928, 434 sayfa.
CHANG CHUNG TAO. Les traités inégaux de la Chine et l'atitude des Puissances (Çin'in imzaladığı eşitsiz anlaşmalar ve büyük Devletlerin tavrı). Paris, 1929, 216 sayfa.
CHARLES, R. Le statut de Tanger, son passé, son avenir (Tanca'nın statüsü, geçmişi, geleceği). Cezayir, 1927, 192 sayfa.
DAWES, R.C. The Dawes plan in the making... With foreword by F.O. Lowden Indianapolis, 1925, 525 sayfa.
DEAK, F. The Hungarian-Rumanian land dispute; a study of Hungarian property rights in Transylvania, under the treaty of Trianon. With an introd. b, G.W. Wickersham New York, 1928, XIV, 272 sayfa.
DOBRIN, C.J. Les optants Hongrois et la réforme agraire Roumaine (Macar seçiciler ve Romen toprak reformu). Paris, 1929, 249 sayfa.
DURAND, R. Le problème de Tanger. Préf. de J. Bainville (Tanca sorunu, J. Bainville'in önsözüyle). Paris, 1926, 132 sayfa.
FABRE-LUCE, A. Locarno sans rêves (Düşe kapılmaksızın Locarno). Paris, 1927, 242 sayfa.

GAULIS, B.G. La question Arabe. De l’Arabie du Roi İbn Saoud à l’indépendance Syrienne (Arap sorunu. Kral İbn Saud’un Arabistan’ından Suriye’nin bağımsızlığına). Paris, 1930, 308 sayfa.
GLASGOW, G. From Dawes to Locarno; being a critical record of an important achievement in European diplomacy 1924-1925. With a foreword by J.R. MacDonald Londra, 1925, XVI, 185 sayfa.
GREER, G. The Ruhr-Lorraine industrial problem. A study of the economic inter-dependence of the two regions and their relation to the reparation question Londra, 1925, XX, 348 sayfa.
HARRIS, W.B. France, Spain and the Rif (Fransa, İspanya ve Rif). Londra, 1927, XII, 338 sayfa.
HERNANDEZ MIR, F. Del desastre a la victoria, 1921-1926. El Rif por Espana Madrid, 1927, 244 sayfa.
HOEPLI, H.U. England im Nahen Osten. Das Königreich Irak und die Mossulfrage Erlangen, 1931, XI, 168 sayfa (Erlangen Abhandlungen zur mittleren und neueren Geschichte. Bd. 10.
HOLCOMBE, A.N. The Chinese revolution. A phase in the regeneration of a world power Cambridge, Mass., A.B.D. 1930, 401 sayfa (The Bureau of international research of Harvard university and Radcliff college.
HUBERT-JACQUES. L’aventure Riffaine et ses dessous politiques (Rif macerası ve siyasal gizli yanları). Paris, 1927, 379 sayfa.
Die interallierten Schulden. Ihre Entstehung und ihre Behandlung im Young Plan. Bearb. im Statischen Reichsamt. Berlin, 1930, 202 sayfa (Einzelschriften zur Statistik des Deutschen Reichs. No. 11).
KELCHNER, W. H. Latin American relations with the League of Nations (Latin Amerika’nın Cemiyet-i Akvam’la ilişkileri). Boston, 1930, XIII, 207 sayfa (World peace foundation pamphlets.
KER, A. Le Comité des forges et l’occupation de la Ruhr (Demir sanayi Komitesi ve Ruhr havzasının işgali). Paris, 1923, 32 sayfa.
LANIA, L. Der Hitler-Ludendorff Prozess Berlin, 1925, 134 sayfa.
MILLER, D.H. The peace pact of Paris. A study of the Briand-Kellogg treaty. (Paris barış paktı. Briand-Kellogg anlaşması üzerine bir inceleme). New York-Londra, 1928, VII, 287 sayfa.
MOULTON, H.G. ve MCGUIRE, C.E. Germany’s capacity to pay. A study of the reparation problem (Almanya’nın ödeme gücü. Tazminat

sorununun bir incelemesi). Washington, 1923, XIII, 384 sayfa (Inst. of economics. Investigation).
MYERS, D.P. Origin and conclusion of the Paris's pact. The renunciation of national policy. Boston, 1929, VIII, 227 sayfa (World peace foundation pamphlets. Vol. 12. No. 2).
NIKOLITCH, D. Les différends de frontières de l'Albanie et le traité İtalo-Albanais du 27 Novembre 1926 (Arnavutluk'un sınır anlaşmazlıkları ve 27 Kasım 1926 tarihli İtalyan-Arnavut anlaşması). Paris, 1927, 231 sayfa.
NONU, J.M. Le règlement des dettes interalliées et le plan Dawes (Müttefikler arası borçların ödenmesi ve Dawes planı). Paris, 1929, 630 sayfa.
PERI, G. Genève-Locarno. La Société des Nations et le pacte de garantie. Préf. de A. Marty (Cenevre-Locarno. Cemiyet-i Akvam ve garanti anlaşması. A. Marty'nin önsözüyle). Paris, 1926, 164 sayfa.
PINON, R. La bataille de la Ruhr 1923 (Ruhr savaşı 1923). Paris, 1924, 231 sayfa (Chroniques du ministère Poincaré. 11 Mai 1924 Cilt 1-2. Kaunas, 1934.
ROGGE, A. Die Verfassung des Memelgebiets. Ein Kommentar zur Memelkonvention Berlin, 1928, XVI, 494 sayfa (Handbücher des Ausschusses für Minderheitenrecht. Hrsg. von M.H. Boehm).
SARAILIEFF, G.V. Le conflit Gréco-Bulgare d'Octobre 1925 et son règlement par la Société des Nations (Ekim 1925'teki Yunan-Bulgar çatışması ve bunun Cemiyet'i Akvam tarafından çözülüşü). Amsterdam, 1927, 165 sayfa.
SCHACHT, H. Das Ende der Reparationen Oldenburg, 1931, 246 sayfa.
SHOTWELL, J. T. War as an instrument of national policy and its renunciation in the pact of Paris New York, 1929, X, 310 sayfa.
SIRDAR IKBAL SHAH. The tragedy of Amanullah (Amanullah'ın tragedyası). Londra, 1933, 288 sayfa.
STRUPP, K. Das Werk von Locarno. Eine Völkerrechtlich-politische Studie Berlin-Leipzig, 1926, 180 sayfa.
STUART, G.H. The international city of Tangier (Açık şehir Tanca). Stanford Üniversitesi, Kaliforniya-Londra, 1931, XIII, 322 sayfa.
Survey of American foreign relations. Ed. by Ch. P. Howland Cilt 1-4. New Haven 1928-1931. (Publications of the Council of foreign relations.)

TEMPERLEY, H. ve PENSON, L.M. A century of diplomatic Blue books 1814-1914. Lits edited with historical introductions, by H. Temperley and L.M. Penson Cambridge, 1938.
WEGERER, A. Bibliographie zur Vorgeschichte des Weltkrieges Berlin, 1934.
WENCKSTERN, F. Bibliography of the Japanese Empire (Japon İmparatorluğu kaynakçası). Cilt 1-2. Leiden-Tokyo, 1895-1907.
WHEELER-BENNET, J.H. ve LATIMER, H. Informations on the reparation settlement being the background and history of the Young Plan and the Hague agreements 1929-1930... With a foreword by C. Addis Londra, 1930, 252 sayfa (information series. No. 6).

Genel Literatür

GRIMM, E. 1842-1925 yılları arasında Uzak Doğu'daki uluslararası ilişkilerin tarihine ilişkin anlaşmalar ve öbür belgeler derlemesi. Moskova, 1927.
MARTENS. Anlaşmalar Derlemesi. Cilt IV, II.Bölüm: Almanya ve Avusturya ile yapılan anlaşmalar. St.Petersburg, 1878. Cilt VIII: Almanya ile yapılan anlaşmalar, 1825-1888. St.Petersburg, 1888. Cilt XII: İngiltere ile anlaşmalar, 1832-195. St.Petersburg, 1898. Cilt XV: Fransa ile Anlaşmalar, 122-1906. St.Petersburg, 1909.
Nota, antlaşma ve bildirilerin ışığında modern zamanların uluslararası politikası. Birinci bölüm; Fransız devriminden emperyalist savaşa. Moskova, 1925. İkinci bölüm; Emperyalist savaştan Sovyet Rusya'ya uygulanan ablukanın kaldırılışına. Moskova, 1926.
Emperyalizm döneminde uluslararası ilişkiler. Çarlık ve Geçici dönem hükûmetlerinin Arşiv belgeleri, 1878-1917. 2.Seri 1900-1913. Cilt 18, 19, 20. Moskova, 1938-1940. 3.Seri, 1914-1917. Cilt 1-10 Moskova, Moskova, 1931-1938.

Rusya tarafından imzalanmış antlaşmalar ve uzlaşmalar derlemesi... 1774-1906. V.Aleksandrenko'nun giriş yazısı ve notlarıyla. Varşova, 1906.
CLERCQ, J. ve A. Recueil des traités de la France, publiés sous les auspices du ministèredes Affaires étrangères (Fransa tarafından imzalanan anlaşmalar derlemesi, Dışişleri bakanlığının yardımıyle yayınlanmıştır). Cilt XI-XXIII, 1872-1906. Paris, 1880-1919.
A collection of neutrality laws, regulations and treaties of various countries. Ed. and annot. by F. Deak and Ph. C. Jessup Vol. 1-2. Washington, 1939. (Publications of the Carnegie endowment for international peace. Division of internation allaw).
Documents diplomatiques français, 1871-1914 (Fransız diplomatik belgeleri, 1871-1914). Paris, 1.Seri (1871-1900). Cilt 1-8, 1929-1936. 2.Seri (1901-1911). Cilt 1-7, 1931-1937. 3.Seri (1912-1914). Cilt 1-2, (1922-1931).
Die Gross Politik der Europäischen Kabinette, 1871-1914. Sammlung der diplomatischen Akten des Auswärtigen Amtes Cilt 1-40. Berlin, 1922-1927.
Pribram. Die polischen Geheimverträge Osterreich-Ungarns, 1897-1914 Cilt 1-2. Viyana, 1920.

Genel Karakterli Yapıtlar

LENİN, V. Emperyalizm, Kapitalizmin En Son Aşaması.
LENİN, V. Komünist Enternasyonali'nin II.Kongresi, 19 Temmuz-8 Ağustos 1920.
LENİN, V. Savaş ve Devrim, 27 (14) Mayıs 1917 günü verilen konferans.
LENİN, V. 1870 Sonrası Dünya Tarihine Bir Sentez Denemesi. "Emperyalizm tarihi defterleri". Moskova, 1939
STALİN, J. Leninizm'in İlkeleri Üzerine. 1924 yılı Nisan ayı başlangıcında Sverdlovsk Üniversitesinde verilen konferans. "Leninizm'in sorunları". Moskova, 1939.

STALİN, J. Sovyetler Birliği'nin Büyük Yurtseverlik Savaşı Üzerine. Moskova, 1944.
Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği Komünist Partisi Tarihi. Moskova, 1942.
ZAYONÇKOVSKİ, A. Rusya'nın Dünya Savaşı'na Hazırlanması. Leningrad.
ZAYONÇKOVSKİ, A. Rusya'nın Dünya Savaşı'na Hazırlanması. Askerî hazırlık ve ilk planlar. Moskova, 1926.
Modern Tarih. İkinci bölüm. E. Tarlé'nin yönetimi altında yazılmıştır. Fransız Alman savaşı ve Komün'den Rusya'da Ekim Devrimi'nin zaferi ve emperyalist savaşın sonuna kadar (1870-1918). Moskova, 1939.
TARLE, E. Emperyalizm Döneminde Avrupa, 1871-1919. Moskova, 1928.
BOURGEOIS, E. Manuel historique Mondiale, 1878-1919. Emprise et nations (Dış politika tarihi elkitabı. Cilt IV. Dünya politikası, 1878-1919. İmparatorluklar ve uluslar). Paris, 1927.
CARROLL, E. French public opinion and foreign affairs, 1870-1914. (1870-1914 yılları arasında Fransız kamuoyu ve dış işleri). New York, 1931.
CARROLL, E. Germany and the Great powers, 1866-1914. A study of public opinion and foreign policy New York, 1938.
The Cambridge history of British foreign policy, 1783-1919. Ed. by A. Ward and G. Gooch Cilt 3, 1866-1919. Londra, 1923.
DEBIDOUR, A. Histoire diplomatique de l'Europe, A-B (Avrupa Diplomasisinin Tarihi, A-B). Paris, 1926-1929. A: Depuis l'ouverture du Congrès de Vienne jusqu'à la clôture du Congrès de Berlin, 1814-1878. B: Depuis le Congrès de Berlin jusqu'à nos jour (A: Viyana Kongresi'nin açılışından Berlin Kongresi'nin kapanışına kadar. 1814-1878. B: Berlin Kongresi'nin kapanışından günümüze kadar).
GOOCH, G.P. History of modern Europe, 1878-1919 (Modern Avrupa'nın Tarihi, 1878-1919). Londra, 1923.
GRANT, A.J. ve Temperley, H.W. Europe in the nineteentf century, 1789-1914 Londra-New York, 1927.
HAUSER, H. Histoire diplomatique de l'Europe, 1871-1914 (Avrupa Diplomasisinin Tarihi, 1871-1914). Cilt 1-2. Paris, 1929.
MOON, P. Th. Imperialism and world politics (Emperyalizm ve Dünya Politikası). New York, 1927.

RENOUVIN, P. La crise Européenne et la Grande Guerre, 1904-1918 (Dünya Bunalımı ve Büyük Savaş, 1904-1918). Paris, 1934 (Peuples et civilisations - Halklar ve Uygarlıklar, 19).
RENOUVIN, P. ve başkalarının da katılmasıyla. La paix armée et la Grande Guerre, 1871-1919 (Silahlı Barış ve Büyük Savaş, 1871-1919). Paris, 1939.
SONTAG, R.J. European diplomatic history, 1871-1932 (Avrupa Diplomasisinin Tarihi, 1871-1932). New York-Londra, 1933.

A) Kaynaklar

WILHELM VON PRUSSIA. Prusya İmparatoru Wilhelm'in Rus İmparatoru III.Aleksandr'a dört mektubu. “Kızıl Arşivler”, 1922, cilt 2.
1877 Türk-Rus savaşından sonra aynı yıl Berlin'de toplanan Avrupalı büyük Devletler Kongresi. Moskova, 1878.
LAMSDORF, V. Günce, 1886-1890. Moskova-Leningrad, 1926.
LAMSDORF, V. Günce, 1891-1892. Moskova-Leningrad, 1934.
LAMSDORF, V. Günce, 1894-1895. “Kızıl Arşivler”, 1931, cilt 3.
NELİDOV, A. 1882 yılında Boğazların işgali üzerine. A. Nelidov tarafından sunulmuş olan andıç. “Kızıl Arşivler”, 1931, cilt 3.
PAVLOVİÇ, P. Rus Çarlığının Bulgaristan'daki maceraları. Belgeler derlemesi. Moskova, 1935.
Rus-Alman İlişkileri. Gizli belgeler. “Kızıl Arşivler”, 1922, cilt 1.
SKOBELEV, M. 1882 yılında Paris'te verilen söylev. E. Tarlé'nin giriş yazısıyla. “Kızıl Arşivler”, 1928, cilt 2.
1875 Fransız-Alman Bunalımı. A. Yerusalimski'nin giriş yazısıyla. “Kızıl Arşivler”, 1938, cilt 6.
ŞUVALOV, P. 1878 Berlin Kongresi Üzerine. V. Kovstov'un giriş yazısıyla. “Kızıl Arşivler”, 1933, cilt 4.
Accounts and papers. State papers. (“Blue books”.) Londra, 1876-1878.

France. Ministère des Affaires étrangères. Documents diplomatiques. Affaires d'Orient, 1875-1876-1877. Appendice. Conférence de Constantinople, décembre 1876 - janvier 1877 (Fransa. Dışişleri bakanlığı. Diplomatik belgeler. Doğu sorunları, 1875-1876-1877. Ek. İstanbul Konferansı. Aralık 1876 Ocak 1877). Paris, 1877.

Österreich - Ungarn. Ministerium des Aussern. Aktenstücke aus den Korrespondenzen des K. u. K. Ministeriums des Aussern über orientalische Angelegenheiten ("Rotbücher"). Wien, 1878. Vol. 16 Mai 1873 bis 31. Mai 1877. Vom 7. April 1877 bis 3. November 1878.

SABUROV, P. A. The Saburov memoirs of Bismarck and Russia Sambridge. 1929.

STAAL, G.F. Ch. Correspondance diplomatique, 1884-1900. Publ. par A. Meyendorff (Diplomatik yazışmalar, 1884-1900. A. Meyendorff tarafından Yayınlanmıştır). Cilt 1-2. Paris, 1929.

TEMPERLEY, H.WV. ve PENSON L.M. Foundations of British foreign policy from Pitt (1792) to Salisbury (1902) or Documents, old and new Cambridge, 1938.

Unprinted documents. Russo-British relations during the Eastern crisis. Ed. by R.W. Seaton-Watson. "Slavonic Reviews", 1924-1926. Cilt 3-4.

VICTORIA, Kraliçe. The letters of Queen Victoria. Second series. A selection from Her Majesty's correspondence and journal between the years 1862 and 1885. Ed. by G. E. Buckle Cilt 2, 1870-1878. Londra, 1926. Cilt 3, 1879-1885. Londra, 1928.

VICTORIA, Kraliçe. The letters of Queen Victoria. Third series. A selection from Her Majesty's correspondence and journal between the years 1886 and 1901 Cilt 1, 1886-1901. Londra, 1930.

İGNATİEV, N. Anılar... 1875-1877. "Tarih Habercisi", 1914, cilt 135, Ocak, Temmuz.

İGNATİEV, N. Anılar...1864-1874. Petrograd, 1916.

İGNATİEV, N. 1877-1878 savaşından önce Avrupa başkentlerine gezi. "Eski Rus Yapıtları", 1914, cilt 157, Mart-Eylül.

KARSOV, İ. Diplomasi kulisleri. St. Petersburg, 1908.

BILLOT, A. La France et l'Italie, histoire des années troubles, 1881-1899 (Fransa ve İtalya, kargaşalı yıllarının tarihi, 1881-1899). Cilt 1-2, Paris, 1905.

BISMARCK, O. Gedanken und Erinnerungen Cilt 1-3. New York-Stuttgart, 1896-1922.
BLOWITZ, H.S. My memoirs Londra, 1903.
BLUNT. W. Secret history of the English occupation of Egypt. Being a personal narrative of events Londra, 1907.
BROGLIE, L. Mission de M. de Kontraud - Biron à Berlin, 1872-1878 (“Correspondant”). (M. de Gontaud-Biron’un Berlin Büyükelçiliği, 1872-1878), “Correspondant” dergisi. Paris, 1895: 25 Temmuz, 25 Ağustos ve 10 Ekim.
BÜLOWM, B. Denkwürdigkeiten. Hrsg. von F. von Stockhammern. T. 4. Jugend und Diplomatenjahre Berlin, 1931.
CRISPI, F. The memoirs of Francesco Crispi, tr. by M. Princhard-Agnetti from the documents collected and ed. by Th. Palamenghi-Crispi Cilt 1-3. Londra, 1912-1914.
CROMER, E.B. Modern Egypt (Modern Mısır). Cilt 1-2, Londra, 1908.
CYON, E. Histoire de l’Entente Franco-Russe. Documents et souvenirs, 1886-1894 (Fransız-Rus İttifakı Tarihi. Belgeler ve Anılar, 1886-1894). Paris, 1895.
DREUX, A. Dernières années de l’Ambassade en Allemagne de M. de Gontaud - (Birion’un Almanya’daki son Büyükelçilik yılları, 1874-1877). Paris, 1907.
ELLIOT, H. Some revolutions and other diplomatic experiences Londra, 1922.
FREYCINET, C. La question d’Egypte (Mısır Sorunu). Cilt 1-2, Paris, 1906.
FREYCINET, C. Souvenirs, 1878-1893 (Anılar, 1878-1893). Cilt 1-2, Paris, 1913.
GONTAUD-BIRON, E. Mon Ambassade en Allemagne, 1872-1873. Avec avant-propos et notes par A. Dreux’nün önsözü ve notlarıyla Paris, 1913.
HOHENLOHE-SCHILLINGSFÜRST, Ch. Denkwürdigkeiten. Hrsg. von F. Curtius Cilt 1-2 Stuttgart-Leipzig, 1907.
LOFTUS. Diplomatic reminiscences (Diplomatik anımsamalar). 2. seri, 1862-1879. Cilt 1-2 Londra, 1894.
LUCIUS VON BALLHAUSEN. Bismarck-Erinnerungen des Staatsministers Freiherrn Lucius von Ballhausen. 4-6 Aufl. Stuttgart-Berlin, 1921.

RADOWITZ, J.M. Aufzeichnungen und Erinnerungen aus dem Leben des Botschafters Joseph Maria von Radowitz. Hrsg. von H. Holborn Cilt 1, 1839-1877. Cilt 2, 1878-1890. Stuttgart-Berlin, 1925.

SABOUROV, P.A. Russie, France, Allemagne, 1870-1880. “La Revue de Paris” (Rusya, Fransa, Almanya. “Paris Dergisi”). 1912, Mart-Nisan sayıları, cilt 2.

SCHWEINITZ, H.L. Denkwürdigkeiten des Botschafters General von Schweinitz Cilt 1-2. Berlin, 1927.

TOUTIN, E. III.Alexandre et la la République Française. Souvenirs d’un témoin, 1885-1888 (III.Aleksandr ve Fransız Cumhuriyeti. Bir tanığın anıları, 1885-1888). Paris, 1929.

WALDERSEE, A. Denkwürdigkeiten des General-Feldmarschalls Alfred Grafen von Waldersee. Bearb. und hersg. von H. O. Meisner Cilt 1-3. Stuttgart-Berlin, 1923-1925.

B) Tarih Araştırmaları

MARX, K. Alman Sosyal-Demokrat Parti Komitesi’ne. “Marx ve Engels Arşivleri”, cilt 1.

ENGELS, F. Savaş Konusunda Yarı Resmî Ulumalar.

ENGELS, F. Avrupa Silahsızlanabilir mi?

ENGELS, F. Rus Çarlığının Dış Politikası.

STALİN, J. Engels’in “Rus Çarlığının Dış Politikası” başlıklı yazısı üzerine. “Bolşevik” dergisi 1941.

STALİN, J. Rus Komünist (Bolşevik) Partisi XIV.Kongresi’ne sunulan merkez komitesi siyasal raporu. “Leninizm’in sorunları”, Moskova-Leningrad, 1928.

ANUÇİNA, A. 1878 Berlin Kongresi, St.Petersburg,1912.

GORİYANOV, S. İstanbul ve Çanakkale Boğazları. St.Petersburg ve Devlet arşivlerinde korunan diplomatik yazışmaların ışığında. St.Petersburg,1907.

YERUSALİMSKİ, A. 1875 alarmı. “Ranion Tarih Enstitüsü Andıçları”. 1928, cilt 6.
JIGAREV, S. Doğu Sorunu Karşısındaki Rus Politikası. Cilt 1-2. Moskova, 1890.
MARTENS, F. Doğu Savaşı ve Brüksel Konferansı, 1879-1878. St.Petersburg,1879.
MARTENS, F. Rusya ve İngiltere Orta Asya’da... St.Petersburg, 1880.
MURATOV, K. Doğu Bunalımında İngiltere’nin Rolü. “Marksist Tarihçi” dergisi, 1940.
ROTSTEIN, F. Mısır’ın Fethi ve Köleleştirilmesi. Moskova-Leningrad, 1925.
ŞAZKİN, S. Avusturya-Rusya-Almanya İttifakının Sonu. Cilt 1, 1879-1884. Moskova, 1928.
TATİŞÇEV, S. Rus Diplomasisinin Geçmişi. Tarihsel araştırmalar ve Eleştirisel Yazılar. St.Petersburg,1890.
KVOSTOV, V. Bismarck Dış Politikasının Bunalımı. “Marksist Tarihçi” dergisi, 1934.
ALBIN, P. L’Allemagne et la France en Europe, (1885-1894 yılları arasında Avrupa’daki Almanya ve Fransa) Paris, 1913.
ARGULL. The Eastern question (Doğu Sorunu). Cilt 1-2 Londra, 1879.
BECKER, O. Bismarck und die Einkreisung Deutschland. Cilt 1. Birmarcks Bündnispolitik Berlin, 1923.
CHARMATZ, R. Geschichte der auswärtigen Politik Österreichs im 19. Jahrhundert Cilt 1-2. Leipzig-Berlin, 1918.
CHIALA. Pagina di storia contemporanea Cilt 1-3 Torino, 1895-1898.
CHIRCI. V. Middie eastern question (Orta Doğu Sorunu). Londra, 1904.
DARMSTADTER, P. Geschichte der Aufteilung und Kolonistaion Afrikas seit dem Zeitalter des Entdeckungen. T. 2. Geschicte der Aufteilung Afrikas, 1870-1919. Berlin-Leipzig, 1920.
DAUDET, E. Histoire diplomatique de l’alliance Franco-Russe, 1873-1893 (1873-1893 Fransız-Rus İttifakının Diplomatik Tarihi) Paris, 1894.
DESPAGNET, F. La diplomatie de la Troisième République et le droit des gens (Üçüncü Cumhuriyetin diplomasisi ve uluslararası hukuk). Paris, 1904.
FULLER, J. V. Bismarck’s diplomacy at its zenith Cambridge, 1922.

FULLER, J. V. The war scare of 1875. “American historical review”, 1919, January.
GOOCH. G. P. Franca-German relations 1871-1914 (1871-1914 Yılları Arasında Fransız Alman İlişkileri) Londra, 1928.
GORIAINOV, S. The end of the alliance of the Emperors. “Amerikan historical review” (İmparatorlar İttifakının Sonu. “Amerikan Tarih Dergisi”, 1918, cilt XXIII, no. 2.
HAGEN, M. Bismarck Kolonialpolitik (Bismarck’ın Sömürge Politikası). Stuttgart, 1923.
HARRIS, D. Diplomatic history of the Balkan crisis of 1875-1878: The first year. Londra-New York, 1936. (Hoover war liberary publ. II.)
HELLER, E. Das deutsch-österreichisch-ungarische Bündnis in Bismarcks Aussenpolitik. Berlin, 1925.
HELMS, A. Bismarck und Russland. Inaug. Dissertation
HERZFELD, H. Deutschland und das geschlagene Frankreich, 1871-1873. Friedenschluss. Kriegsentshädiung. Besatzungszeit Berlin, 1924.
HOLBORN, H. Bismarck europäische Politik zu Beginn der siebziger Jahre und die Mission Radowitz... Mit ungedruckten Urkunden aus dem politischen Archiv des Auswärtigen Amtes und dem Nachlass des Botschafters von Radowitz Berlin, 1925.
Italicus (Takma ad). Italiens Dreibundpolitik, 1870-1896 Münih, 1928.
JAPIKSE, N. Europa und Bismarck Friedenspolitik (Europa en Bismarck’s vredespolitick). Die internationalen Beziehungen von 1871 bis 1890 Berlin, 1927.
LANGER, W. L. The European powers and the French occupation of Tunis 1878-1881. “American historical review”, 1925, vol. XXX, no. 1.
LANGER, W. L. European alliances and alignements, 1871-1890 New York, 1931.
LANGER, W. L. Franco-Russian alliance 1890-1894 Cambridge, Mass-A.B.D. - Londra, 1929.
LEROY-BEAULIEU, A. La France, la Russie et l’Europe (Fransa, Rusya ve Avrupa). Paris, 1888.
MEDLICOTT, W. N. The Mediterranean agreements of 1887. “Slavonic Review” 1926, cilt V. no. 13.
NOLDE, V. L’alliance Franco-Russe. Les origines du système diplomatique d’avant-guerre (Fransız-Rus ittifakı. Savaş öncesindeki diplomatik

sistemin kökenleri). Paris, 1936. (Intstitut d'études Slaves de l'Université de Paris. Collection historique, 7-Paris Üniversitesi Slav Araştırmaları Enstitüsü. Tarih dizisi, 7.)

PINON, R. France et Allemagne, 1870-1913 (Fransa ve Almanya, 1870-1913). Paris, 1913.

PLEHN, H. Bismarcks auswärtige Politik nach der Reichsgründung Münih-Berlin, 1920.

RACHFAHL, F. Deutschland und die Weltpolitik, 1871-1914. T. 1. Die Bismarck'sche Aera Stuttgart, 1923.

ROSEN, G. Die Stellungnahme der Politik Bismarcks zur Frage der staatsform in Frankreich von 1871 bis 1890. (Auf Grund der Aktenpublikation des Auswärtigen Amts.) Detmold, 1924.

ROTHFELS, H. Bismarcks englische Bündnispolitik Stuttgart-Berlin, 1924.

ROUIRE, A.M.F. La rivalité Anglo-Russe aux XIX.siècle en Asie. Golfe Persique, frontières de l'İnde (XIX.yüzyılda Asya'daki İngiliz-Rus rekabeti. İran körfezi, Hint sınırları). Paris, 1908.

ROQUES, P. Le contrôle militaire interallié en Allemagne. Septembre 1919 janvier 1927 (Almanya'daki müttefikler arası askerî kontrol. Eylül 1919 Ocak 1927). Paris, 1927.

SALVATORELLI, L. L'Italia nella politica internazionale dell'Era Bismarkiana. "Rivista storica İtaliana" 1923, Nisan sayısı.

SALVEMINI, G. La politica estera della destra, 1871-1876. "Rivista d'Italia. 1924, Novembre 15; 1925, Gennaio 15; Febraio 15.

SALVEMINI, G. Mussolini diplomate (Diplomat olarak Mussolini). Paris, 1932.

Sanctions: The character of international sanctions and their application. 2nd ed. Londra, 1935.

SCHACHER, G. Mitteleuropa und die westliche Welt Prag, 1936.

SCHEFER, Ch. D'une guerre à l'autre. Essai sur la politique extérieure de la Troisième République, 1871-1914 (Bir savaştan öbürüne. Üçüncü Cumhuriyet'in dış politikası üzerine deneme, 1871-1914). Paris, 1920.

SCHÜNEMANN, K. Die Stellung Österreich - Ungarns in Bismarck Bündnis politik. "Archiv für Politik und Geschichte". 1926. Hft. 6.

SETON-WATSON, R. W. Disraeli, Gladstone and the eastern question. A study in diplomacy and party politcs Londra, 1935.

SFORZA, C. Diplomatic since the treaty of Versailles New Haven - Londra, 1928 (The institute of politics publications.) Williams college. Williamstown, Mass.
SIMONDS, F.H. ve EMENY, B. The great powers in world politics. International relations and economic nationalism New York, 1935.
SIKOSKY, Th. Die Balkanpolitik Österreich-Ungarns seit 1866 Cilt 1-2. Stuttgart-Berlin, 1913-1914.
SLOVÉS, H. La France et l'Union Soviétique. Préf. de H. Torrès (Fransa ve Sovyetler Birliği. H. Torrès'in önsözüyle). Paris, 1935.
STEWART, R.B. Treaty relations of the British commonwealth of Nations New York 1939.
SUMNER, B.H. Russia and the Balkans, 1870-1880 (1870-1880 Yılları Arasında Rusya ve Balkanlar). Londra, 1937.
Survey of international affairs, 1920-1938. By A. J. Toynbee and oth. Londra, Oxford, 1925-1942.
TABOUIS, G. They called me Cassandra new York, 1942.
TAFFS, W. The war scare of 1875. "Slavonic review" 1930, cilt 9.
The Treaty of Versailles and after. By Riddel, C.K. Webster, A.J. Toynbee and oth Londra, 1935.
The United States and the Soviet Union. A report on the controlling faetors in the relations between the United States and the Soviet Union New York, 1933 (Committee on Russian-American relations - Rus - Amerikan ilişkileri komitesi).
TIRARD, P. La France sur le Rhin. Douze année d'occupation rhénane (Fransa Ren üzerinde. Ren Topraklarının On İki Yıllık İşgali). Paris, 1930.
TORRE, A. Come la Francia s'impadroni di Tunisi. "Rivista di Roma" 1899, Nisan-Mayıs.
TRENTIN, S. Le fascisme à Genève (Cenevre'deki Faşizm). Paris, 1932.
Trützchler vo Falkenstein in Bismarck und die Kriegesgefahr des Jahres 1887. Dargestellt auf Grund der Bd 3-6 der grossen Akten-publikation des Auswärtigen Amtes und mit Benutzung unveröffentlicher Akten des Auswärtigen Amtes und Reichsarchivs Berlin, 1924.
VAUCHER, P. Post-war France Londra, 1934.
VONDRACEK, F.J. The foreign policy of Czechoslovakia, 1918-1935 (1918-1935 Yılları Arasında Çekoslovakya'nın Dış Politikası). New York, 1935.

WACHE, W. System der Pakte: die politischen Verträge der Nachkriegszeit Berlin, 1938.
WAHL, A. Vom Bismarck der siebzigen Jahre Tübingen, 1920.
WILLIAMS, B.H. American diplomacy. Policies and practice New York-Londra, 1936.
WOLFERS, A. Britain and France between two wars. Conflicting strategies of peace since Versailles New York, 1940.
WOU, P. Histoire diplomatique de la Chine depuis 1919. La revision des traités faites avec étrangers (1919 yılından bu yana Çin'in diplomatik tarihi. Çin ile Yabancı Ülkeler Arasında Yapılmış Olan Antlaşmaların Revizyonu). Paris, 1932.
ZIEMKE, K. Die neue Türkei. Politische Entwicklung 1914-1929 Stuttgart, 1930.
ZIMMERN, A. The League of Nations and the rule of law 1918-1935 Londra, 1936.

C) Biyografiler

NEVEDENSKİ, S. Katkov ve Çağı. St.Petersburg, 1888.
TATİŞÇEV, S. II.Aleksandr'ın Saltanatı ve Hayatı. Cilt 2. St.Petersburg, 1903.
AUBERT, O. Louis Barthou. Préf. de G. Doumergue (Louis Barthou. G. Doumergue'in önsözüyle). Paris, 1935.
BAKER, R.S. Woodrow Wilson. life and letters... Vol. 6. Facing war, 1915-1917. New York, 1937.
BARTEL, P. Le Maréchal Pilsudski (Mareşal Pilsudski). Paris, 1935.
BIRKENHEAD, F.W. Frederick Edwin, earl of Birkenhead. B. his son. Foreword by D. Lloyd George. Appreclation by A. Chamberlain Cilt 1-2. Londra, 1933-1935.
BRUUN, G. Clemenceau. Cambridge, Mass. A.B.D. 1943 (Makers of modern Europe).

BRYN-JONES, D. Frank B. Kellog - a biography (Frank B. - bir biyografi). New York, 1937.
CECIL, G. Life of Robert Marquis of Salisbury (Salisbury Markisi Robert'in hayatı). Cilt 1-4. Londra, 1931-1932.
CHAPPLE, J. M. Life and times of Warren G. Harding our after war president Boston, 1924.
CHURCHILL, W. Lort Randolph Churchill. Cilt 1-2. Londra-New York, 1906.
EDWARDS. J. H. Sir William White... For six years Ambassador at Constantinople. His life and correspondence Londra, 1902.
EDWARDS, J. H. David Lloyd George. The man and the statesman. With an introd. by J.J. Davis Cilt 1-2. Londra, 1931.
ELLIOT, A.R.D. Life of George Hoachim Goschen, first Viscount Goschen, 1831-1907 (Goschen birinci Viskontu George Hoachim Goschen'ın hayatı, 1831-1907). Cilt 1-2. Londra, 1911.
FITZMAURICE, E.G.P. Life of Granville (Granville'in Hayatı). Cilt 2, Londra, 1905.
FLOURENS, E. III.Alexandre. Sa vie, son oeuvre (III.Aleksandr: Hayatı, Yapıtı). Paris, 1884.
GUEDALLA, Ph. Mr.Churchill. New York, 1942.
GWYNN, S. L. ve TUCKWELL, G. M. Life of the Right Honorable Sir Ch. W. Dilke Cilt 1-2. Londra-New York, 1917.
HAMADA, K. Prince Ito (Prens İto). Londra, 1936.
HAMİLTON, M. A. James Ramsey Mac Donald. A biographical sketch Londra, 1929.
IKBAL ALI SHAH. Kemal: Maker of modern Turkey Londra, 1934.
JONHSON, A. C. Viscount Halifax (Vikont Halifax). New York, 1941.
KESSLER, H. Walter Rathenau. Sein Leben und sein Werk (Walter Rathenau. Hayatı ve Yapıtı). Berlin, 1928.
MAINE, B. S. Franklin Roosevelt, his life and achievement Londra, 1938.
MONNYPENNY, W.F. ve BUCKLE, G.E. The Life of Benjamin Disraeli, earl of Beaconsfield Cilt 1-6. Londra-New York, 1910-1920.
NEWTON, T.W. Lort Lyons. A record of British diplomacy Cilt 1-2. Londra, 1913.
PAPOUSEK, J. Eduard Benes. Prag, 1934.
RAMBAUD, A. Jules Ferry. Paris, 1903.

RONALDSHAY, L.J.L.D. The life of Lort Curzon. Being the auth. biography of George Nathaniel, Marquess Curzon of Kedleston Cilt 1-3. Londra, 1928.
ROSI. Cairoli. Cilt 1-2. Bologna, 1929.
SAMNE, G. Raymond Poincaré. Politique et personnel de la III.République. Lettre-préface de E. Herriot (Raymond Poincaré. III.Cumhuriyetin politikası ve kadrosu. E. Herriot’un önsöz-mektubu). Paris, 1933.
SHARMAN, L. Sun Yat Sen. His life and its meaning. A critical biography New York, 1934.
SUAREZ, G. Briand. Sa vie, son oeuvre, avec son journal et de nombreux documents inédits (Briand. Hayatı, yapıtı, ayrıca güncesiyle ve hiç bir yerde yayınlanmamış bir çok belgeyle birlikte). Cilt 1-3. Paris, 1938-1939.
VALLENTIN, A. Stresemann. Vom Werden einer Staatsidee Leipzig, 1930.
WERTHEIMER, E. Graf Julius Andrassy, sein Leben und seine Zeit. Nach ungedruckten Quellen Cilt 1-3. Stuttgart, 1910-1913.

A) Kaynaklar

İran Konusundaki İngiliz-Rus Rekabeti, 1890-1906. “Kızıl Arşivler”, 1933, 1.
Boxer’ler Ayaklanması. A. Popov’un giriş yazısıyla. “Kızıl Arşivler”, 1926, cilt 1.
II.WILHELM, Alman İmparatoru. II.Nikola ile Mektuplaşma, 1894-1914. Moskova-Petrograd, 1923.
WITTE, S. Fransız Basını ve Rusya’ya Yapılan İstikrazlar. E. Tarlé’in giriş yazısıyla, “Kızıl Arşivler”, 1925, cilt 10.
17-30 Temmuz 1907 tarihlerinde Rus ve Japon hükûmetleri arasında imzalanan siyasal anlaşmaya ilişkin belgeler. St.Petersburg, 1907.

1903-1904 yıllarındaki Rus-Japon müzakerelerine ilişkin olan ve Uzak Doğu özel komitesi kançılaryasında saklanmış bulunan belgeler. St.Petersburg, 1905.

Eski Dışişleri Bakanlığının gizli belgeleri ışığında, Dünya Savaşı döneminde Avrupalı büyük Devletler ve Osmanlı İmparatorluğu. İstanbul ve Boğazlar sorunu. E. Adamov'un yönetiminde. Cilt I-II. Moskova, 1925-1926.

ZAYONÇOVSKİ, A. Bosna ve Hersek'in İlhakı Sorunu Üzerine. "Kızıl Arşivler", 1925, cilt 3.

Kiao-Çeu'nun 1897 Yılında Almanya Tarafından İlhakı. F. Rotstein'ın giriş yazısıyla. "Kızıl Arşivler", 1932, cilt 1-2.

Çin-Japon Savaş dönemi, 1894-1895. "Kızıl Arşivler", 1932, cilt 1-2.

1899 yılında toplanan La Haye Konferansı'nın tarihine katkı. Teleşova'nın giriş yazısıyla. "Kızıl Arşivler", 1932, cilt 1-2. Kokovtsev'in 1905-1906 istikrazı konusunda yaptığı müzakereler. B. Romanov'un giriş yazısıyla. "Kızıl Arşivler", 1925, cilt 3.

KOKOVTSEV, V. E. Netzlin'le Mektuplaşmalar. F. Rotstein'ın giriş yazısıyla. "Kızıl Arşivler", 1923, cilt 4.

Rus-Japon Savaşının Sonu. (24 Mayıs 1905 günü Çarskoe Selo'daki askerî konferans). B. Romanov'un giriş yazısıyla. "Kızıl Arşivler", 1928, cilt 3.

1917 yılında Petrograd'da toplanan Müttefikler Konferansı. E. Martinov'un giriş yazısıyla. "Kızıl Arşivler", 1927, cilt 1.

MARTENS, F. Martens'in "Avrupa ve Çin" başlıklı kısa tanıtma yazısı. E. Martinov'un giriş yazısıyla. "Kızıl Arşivler", 1927, cilt 1.

1910-1914 yılları arasında Fransız-Rus ilişkilerinin tarihi için malzemeler. Eski Dışişleri Bakanlığındaki gizli diplomatik belgeler derlemesi. Moskova, 1922.

Dünya Savaşı döneminde Çarlık Rusya'sının uluslararası alandaki mali durumu. A. Şingarev'in 20 Haziran 1916 tarihli raporu. "Kızıl Arşivler", 1934, cilt 3.

MİLYUKOV, P. Günce... "Kızıl Arşivler", 1932, cilt 5-6.

MİLYUKOV, P. ve TERESÇENKO, M. Geçici hükûmetin Büyükelçileriyle yazışmalar. A. Popov'un giriş yazısıyla. "Sınıf mücadelesi" 1931, no. 5.

Rus-Japon Savaşının Arifesinde. Aralık 1900 Ocak 1902. "Kızıl Arşivler", 1934, cilt 2.

Algeciras Konferansı ve 1906 istikrazı üzerine yeni belgeler. “Kızıl Arşivler”, 1931, cilt 1.
Rus Emperyalizminin Uzak Doğu’daki İlk Adımları (1888-1903). A. Popov’un giriş yazısıyla. “Kızıl Arşivler”, 1924, cilt 6.
Portsmouth. B. Romanov’un giriş yazısıyla. “Kızıl Arşivler”, 1924, cilt 6.
Portsmouth Antlaşması. Moskova, 1939.
1896 tarihli Boğazları İlhak Tasarısı. V. Kvostov’un giriş yazısıyla. “Kızıl Arşivler”, 1931, cilt 4-5.
Eski Dışişleri Bakanlığındaki gizli belgelerin ışığında, Anadolu Türkiye’sinin bölüşümü. E. Adamov’un yönetiminde. Moskova, 1924.
Rusya ve Algeciras Konferansı. A. Yerusalimski’ni giriş yazısıyla. “Kızıl Arşivler”, 1930, cilt 4-5.
1905 Yılında Björke’de İmzalanan Rus-Alman Antlaşması. Belgeler. “Kızıl Arşivler”, 1924, cilt 5.
SAZONOV, S. Eski Dışişleri Bakanı S. Sazonov tarafından 1910-1912 yılları arasında Çar Nikola Romanov’a sunulan raporlar. “Kızıl Arşivler”, 1923, cilt 3.
Mavi Kitap. 1914 savaşına ilişkin Sırp diplomatik yazışmaları. Petrograd, 1915.
TATİŞÇEV, S. 1904 yılında Berlin’de V. Pleve’ye yollanan telgraflar. “Kızıl Arşivler”, 1926, cilt 4.
Savaş boyunca müttefikler arasında toplanan mali Konferanslar. Maliye Bakanı P. Bark’ın raporları. “Kızıl Arşivler”, 1924, cilt 5.
1900 yılında Rus diplomasisi ve Doğu’daki Rus sorunları. M. Povrovski’nin giriş yazısıyla. “Kızıl Arşivler”, 1926, cilt 5.
1913-1914 yıllarında Çarlık Rusya’sı ve Moğolistan. A. Popov’un giriş yazısıyla. “Kızıl Arşivler”, 1929, cilt 6.
Rus-Japon savaşı döneminde Çarlık Rusya ve İran. A. Popov’un giriş yazısıyla. “Kızıl Arşivler”, 1933, cilt 4.
1898-1911 yılları arasında Çarlık yönetimi ve Boğazlar sorunu. V. Kvostov’un giriş yazısıyla. “Kızıl Arşivler”, 1933, cilt 6.
L’alliance Franco-Russe. Origines de l’alliance. Convention militaire 1892-1899 et convention navale de 1912 (Fransız-Rus ittifakı, İttifakın kökenleri. 1892-1899 yıllarını kapsayan askerî anlaşma ve 1912 yılında yapılan deniz anlaşması). Documents diplomatiques - Fransa, Dışişleri bakanlığı. Diplomatik belgeler.)

Bayerische Dokumente zum Kriegsausbruch und zum Versailler Schuldspruch im Auftrage des Bayerischen Landtages. Hrsg. vom Abgeordneten P. Dirr. Münih-Berlin, 1922.
British documents on the origins of the war, 1898-1914. Ed. by G.P. Gooch and H. Temperley Cilt 1-2. Londra, 1926-1938.
Die deutschen Dokumente zum Kriegsausbruch, 1914. Vollständige Summlung der von. K. Kautsky zusammengestellten Aktenstücke mit einigen Ergänzungen im Autrage des Auswärtigen Amtes nach gemeinsamer Dursicht mit K. Kautsky hrsg. von Montgelas un Schücking Cilt 1-4. Berlin, 1927.
Diplomatische Aktenstücke zur Vorgeschichte des Krieges, 1914 Viyana, 1914. (Osterreich-Ungarisches Rotbuch.
Diplomatische Aktenstücke zur Vorgeschichte des Krieges, 1914. Ergänzungen und Nachtrage zum Österreich-Ungarischen Rotbuch Cilt, 1-3. Viyana, 1919. (Rebuplik Österreich. Staatsamt Ausseres.
HERTSLET, E. The map of Arrica by treat. 3d ed. rev. and completed to the end of 1908 by R.W. Brant and H.L. Sherwood Cilt 1-3. Londra, 1909.
HOUSE, E.M. The intimate papers of colonel House arranged as a narrative by Ch. Seymour Cilt 1-4. Boston-New York, 1926-1928.
The Lansing papers, 1914-1920 Cilt 1-2. Washington, 1939-1940. (United States. Department of State. Papers relating to the foreign relations of the U.S.A.
1914-1918. World War (1914-1918. Dünya Savaşı). Cilt 1-8. Washington, 1922-1929. (United States. Deparment of State. Papers relating to the foreign relations of the U.S.A. Amerika Birleşik Devletleri. Dışişleri Bakanlığı. Amerika Birleşik Devletleri'nin dış ilişkilerine ilişkin evrak.)
Osterreich-Ungarns Aussenpolitik von der bosnischen Krise 1908 bis zum Kriegsausbruch, 1914, Diplomatische Aktenstücke des Österreichisch Ungarischen Ministeriums des Aussern. Ausgewählt von. L. Bittner, Cilt 1-9. Viyana-Leipzig. 1930.
TIRPITZ, A. Politische Dokumente (Siyasal belgeler). Cilt 1-2. Stuttgart-Berlin, 1924-1926.
VICTORIA, Kraliçe. The letters of Queen Victoria. Third series. A selection from Her Majesty's correspondence and journal between the years 1886 and 1901. Ed. by G.E. Buckle Cilt 1-3. Londra, 1931-1932.

Zur europäischen Politik, 1897-1914. Unveröffentliche Dokumente. Im amt lichen Aufträge hrsg. unter Leitung von B. Schwertfeger Cilt 1-5. Berlin, 1919.
WITTE, S. Anılar, Cilt 1-3. Leningrad, 1923-1924.
Rus-Japon savaşı. A. Kuropatkin ile N. Lineviç'in güncelerinin ışığı altında. Leningrad, 1925.
ALDROVANDI MARESCOTTI, L. Guerra diplomatica. Ricordi e frammenti di diario, 1914-1919. Milano, 1938.
BERTIE, F. L. The diary of Lort Bertie of Thame. Ed. by A.G. Lennox. With a foreword by Grey of Fallodon Cilt 1-2. Londra, 1924.
BETHMANN-HOLLWEG, Th. Betrachtungen zum Weltkriege Cilt 1-2. Berlin, 1919-1921.
BLUNT, W.S. My diaries. Being a personal narrative of events, 1888-1914. With a foreword by land Gregory Cilt 1-2. New York, 1919-1923.
BOGITSCHEVITCH, H. M. Kriegsursachen. Beiträge zur Erforschung der Ursachen des europäischen Krieges mit spezieller Berüsksichtigung Russlands und Serbiens. Zürih, 1919.
BOGITSCHEVITCH. M. Les causes de la guerre (Savaşın nedenleri). Paris, 1925.
BUCHANAN, My mission to Russia (Rusya'daki görevim). Cilt 1-2. Boston, 1923.
BÜLOW, B. Denkwürdigkeiten. Hrsg. von F. Stockhammern Cilt 1-3. Berlin, 1930-1931.
BURIAN, S. Drei Jahre aus der Zeit meiner Amtsführung im Kriege Berlin, 1923.
CAILLAUX, J. Agadir: Ma politigue extérieure (Agadir: Benim dış politikam). Paris, 1919.
CHURCHILL, W. The world crisis New York, 1931.
CONRAD VON HÖTZENDORFF, F. Aus meiner Dienszeit, 106-1918. Cilt 1-5. Viyana-Berlin, 1921-1925.
CZERNIN, O. Im Weltkriege. 2. Aufl. Berlin-Viyana, 1919.
ECKARDSTEIN, N. Lebenserrinerungen und politische Denkwürdigkeiten Cilt 1-3. Leipzig, 1919-1921.
EULENBURG-HERTZFELD, Ph. Aus 50 Jahren. Erinnerungen. Tagebücher und Briefe aus dem Nachlass des Fürsten Philipp zu Eulenburg-Hertzfeld. 2 Aufl. Berlin, 1925.

GREY OF FALLODON, E. Twenty five years, 1892-1916 Cilt 1-2. New York, 1925-1926.
HAMMANN, O. Bilder aus der letzten Kaiserzeit Berlin, 1922.
HAMMANN, O. Deutsche Weltpolitik, 1890-1912 Berlin, 1925.
HANSEN, Z. L'ambassade à Paris de Baron de Mohrenheim, 1884-1898 (Mohrenheim Baronunun 1884-1898 yılları arasındaki Paris Büyükelçiliği). Paris, 1907.
HAYASHI, T. The secret memoirs of count Tadasu Hayashi G.C.V.O. Ed. by A.M. Pooley New York-Londra, 1915.
HELPFERICH, K. Der Weltkieg (Dünya Savaşı). Berlin, 1919. Cilt 1. Die Vorgeschihcte des Weltkrieges Cilt 2. Vom Krieksausbruch bis zum uneingeschränkten U-Bootkrieg. Hrsg. von K.A. von Müller.
HOHENLOHE, SCHILLINGSFÜRST, C. K. Denkwürdigkeiten der Reichskanzlerzeit. Hrsg. von K.A. von Müller Stuttgart-Berlin, 1931.
ISHII KIKUJIRO. Diplomatic commentaries. Transl and ed. by W.R. Langdon Baltimore, 1936.
ISVOLSKI, A. Recollections of a Foreign Minister. (Memoirs of A. İsvolski.) Transl. by C.L. Seeger Garden City-Toronto, 1921.
KIDERLEN-WAECHTER. Der Staatsmann und Mensch. Briefwechsel und Nachlass. Hrsg. von E. Jäckh Cilt 1-2. Stuttgart, 1925.
LICHNOVSKI, K.M. Aus dem Wege zum Abgrund. Londoner Berichte, Erinnerungen und sonstige Schriften Cilt 1-2. Dresden, 1927.
LICHNOVSKI, K.M. Meine Londoner Mission, 1912-1914. Mit einem Vor Wort von O. Nippold. Anhang:Erklärungen Sir E. Greys am 3. Aug. 1914, Denkschrift von Muchion, Erklärungen von Minister Pichon am 1. März 1918.
LLOYD GEORGE, D. War memoirs (Savaş Anıları). Cilt 1-6. Boston, 1934-1938.
LOUIS, G. Les carnets de Georges Louis, directeur des affaires politiques au Ministère des Affaires étrangères, Ambassadeur de France en Russie (Dışişleri Bakanlığı siyasal işler dairesi Başkanı ve Fransa'nın Rusya Büyükelçisi Georges Louis'nin not defterleri). Cilt 1-2. Paris, 1926.
LUDENDORF, E. Meine Kriegserinnerungen, 1914-1918 Berlin, 1919.
NEKLOUDOV, A. Souvenirs diplomatiques. En Suède pendant la Guerre Mondiale. Avec une préface de G. Hanotaux (Diplomatik anılar. Dünya Savaşı süresince İsveç'te. G. Hanotaux'nun önsözüyle). Paris, 1920.

PALEOLOGUE, M. La Russie des Tsars pendant la Grande Guerre (Büyük Savaş Boyunca Çarların Rusya’sı). Cilt 1-3. Paris, 1926.
POINCARE, R. Au service de la France. Neuf années de souvenirs (Fransa’nın hizmetinde. Dokuz Yıllık Anılar). Cilt 1-10. Paris, 1926-1933.
POURTALÉS, F.L. Am Scheidewege zwischen Krieg und Frieden. Meine letzten Verhandlungen in Petersburg. Ende Juli 1914. Veröffentlich mit Genehmigung des Auswärtigen Amtes Charlottenburg, 1919.
ROSEN, R. Fifty years of diplomacy Cilt 1-2. New York, 1922.
TIRPITZ, A. Erinnerungen Leipzig, 1919.
II.WILHELM, İmparator. Ereignisse und Gestalten aus den Jahren 1878-1918. Leipzig-Berlin, 1922.
WORD, J. With the “Die Hards” in Siberia Londra, 1920.

B) Resmî Belgeler

Yakutistan’da 1922 yılındaki iç savaş hakkında. (İ. Martinov’un önsözüyle.) “Kızıl Arşivler”, 1937, cilt 3 (82), s. 119-135.
Kuzey kesimdeki müdahale hakkında. (N. Prokopenko’nun önsözüyle.) “Kızıl Arşivler”, 1940, cilt 1 (98), s. 125-144.
Rusya’nın güneyine yapılan Fransız müdahalesi hakkında (Aralık 1918-Nisan 1919). “Kızıl Arşivler”, 1926, cilt 6 (19), s. 3-38.
İngilizler Kuzey’de (1918-1919). (İ. Mintz’in önsözüyle.) “Kızıl Arşivler”, 1926, cilt 6 (19), s. 39-52.
Emperyalist savaşın bilançosu. Barış antlaşmaları koleksiyonu. (Dişleriyle görevli Halk komiserliği yayınları.) I.Versay antlaşması, Moskova, 1925, XXXI-198 sayfa. II.Saint-Germain antlaşması, Moskova, 1925, XX-176 sayfa. III.Neuilly antlaşması, Moskova, 1926, XIII-129 sayfa. IV.Trianon antlaşması, Moskova, 1926, XXVII-184 sayfa. V.Sèvres antlaşması ve Lozan’da imzalanan belgeler, Moskova, 1927, LI-303 sayfa.

Cenova Konferansı (stenolu kontrandü). Malzemeler ve belgeler. Fasikül I. Moskova, Dışişleriyle görevli Halk Komiserliği yayınları, 1922.

La Haye Konferansı, 1922 yılı Haziran ve Temmuz ayları (Belgeler derlemesi). Moskova, 1922, 289 sayfa (Dışişleriyle görevli Halk Komiserliği yayınları).

Silahların sınırlandırılması ile Pasifik Okyanusu ve Uzak Doğu sorunları üzerine düzenlenen Washington Konferansı, 1921-1922. Bağıt ve belgelerin eksiksiz çevirisi. Moskova, 1924, 140 sayfa (Dışişleriyle görevli Halk Komiserliği yayınları).

Kafkasyalı Dağlılar tarafından girişilen karşıdevrim denemesi ve yabancı müdahalesi. (A. İvanov'un önsözüyle.) "Kızıl Arşivler", 1935, cilt 1 (68), s. 125-153.

1918-1919 yıllarında Kırım. (Gönüllü Beyazlar ordusu istihbarat servislerinin ve Don bölgesi diplomatik temsilcisinin topladığı malzemeler.) (A. Gukovski'nin önsözüyle.) "Kızıl Arşivler", 1928, cilt 3 (28), s. 142-181; cilt 4 (29), s. 55-85.

1918-1921 yılları arasında Karelya'daki Finlandiyalı Beyaz muhafızlardan kurulu müdahale birliklerinin bozguna uğrayışı. A. Feodorov'un incelemesi. P. Sofinov'un yönetiminde (Bielomorsk), 1944, 167 sayfa. (Karelya-Finlandiya Cumhuriyeti İçişleriyle görevli Halk Komiserliği Arşivler Seksiyonu).

Vrangel hareketinin başlangıcı, başlama nedenleri ve ilk gelişmeler. (A. Gukovski'nin önsözüyle.) "Kızıl Arşivler", 1927, cilt 2 (21), s. 174-181.

1918 yılındaki Ukrayna iç savaşının tarihi üzerine. (S. Markov'un önsözüyle.) "Kızıl Arşivler", 1939, cilt 4 (95), s. 73-102.

Vrangel hükûmeti tarafından güdülen dış politikanın tarihi üzerine. (Vrangel hükûmetinin Fransa ile kurmuş olduğu ekonomik ilişkiler.) "Kızıl Arşivler", 1929, cilt 1 (32), s. 125-157.

Fransızlar tarafından Odesa'ya yapılan müdahale üzerine. (A. Gukovski'nin önsözüyle.) "Kızıl Arşivler", 1931, cilt 2 (45), s. 53-80.

1919 yılındaki Semenov karşıdevrim hareketinin tarihi üzerine. (E. Elagin'in önsözüyle.) "Kızıl Arşivler", 1934, cilt 6 (67), s. 131-146.

Cenova Konferansı'na ilişkin belgeler (Oturumların düzenlenişi ve kontrandüleri, komisyon çalışmaları, diplomatik yazışmalar, vs.) Moskova, 1922, 459-III sayfa (Dışişleriyle görevli Halk Komiserliği yayınları).

Finlandiyalı Beyaz muhafızlar 1919 Fransız müdahalesinin hizmetinde. (G. Kostomarov'un önsözüyle.) "Kızıl Arşivler", 1940, cilt 1 (98), s. 31-67.

"Demokratik" Gürcü hükûmeti ve İngiliz Kumandanlığı arasındaki ilişkiler. "Kızıl Arşivler", 1927, cilt 2 (21), s. 122-173; cilt 6 (25), s. 96-100.

Özerk Sibirya'daki geçici hükûmet. (A. Maksakov'un önsözüyle.) "Kızıl Arşivler", 1928, cilt 4 (29); 1929, cilt 4 (35); cilt 5 (36).

1918-1919 yıllarında Kırım'da kurulan bölge hükûmeti. (A. Gukovski'nin önsözüyle.) "Kızıl Arşivler", 1927, cilt 3 (22), s. 55-85.

Kuzey'deki müdahale ve karşıdevrimci hareket. (İ. Mintz'in önsözüyle.) "Kızıl Arşivler", cilt 1-2 (60-51), s. 97-116.

1918-1922 yıllarındaki Japon müdahalesi. "Kızıl Arşivler" koleksiyonu çerçevesinde İ. Mintz tarafından derlenerek yayınlanmış belgeler. Moskova, 1934, 235 sayfa.

Kolçak ve Finlandiya. (N. Nelidov'un önsözüyle.) "Kızıl Arşivler", 1929, cilt 2 (33). s. 82-144.

"Kızıl Kitap". 1918-1920 yılları arasındaki Rus-Polonya ilişkilerine değin diplomatik belgeler derlemesi. Moskova, 1920, 112 sayfa (Dışişleriyle görevli Halk Komiserliği yayınları).

Vrangel'in karşıdevrimci hareketi (geçici hükûmetin Paris'teki Büyükelçiliğinde bulunan malzemelerin ışığında). (İ. Mintz'in önsözüyle.) "Kızıl Arşivler", 1930, cilt 2 (39), s. 31-46; cilt 3 (40), s. 3-40.

1920-1925 yılları arasında Kuzey Sahalin'in Japon birlikleri tarafından işgali. "Kızıl Arşivler", 1937, cilt 3 (82), s. 90-118.

1919 yılı başlangıcında karşıdevrimci hükûmetlerin dış politikası. (Paris Büyükelçiliğinde bulunan arşivler.) (İ. Mintz'in önsözüyle.) "Kızıl Arşivler", 1929, cilt 6 (37), s. 69-101.

Polonya ve Güney'deki karşıdevrim. (Polonya'nın Denikin ve Vrangel'le kurduğu ekonomik ilişkiler.) (A. Gukovski'nin önsözüyle.) "Kızıl Arşivler", 1931, cilt 4-5 (47-48), s. 90-111.

Sovyet Sosyalist Federatif Rusya Cumhuriyeti. Dışişleriyle görevli Halk komiserliği. VII.Sovyetler Kongresi'ne sunulan kontrandü (Kasım 1918-Aralık 1919). Moskova, 1919. Dışişleriyle görevli Halk komiserliğinin VIII.Sovyetler Kongresi'ne sunduğu yıllık kontrandü (1919-1920), Moskova, 1921. Dışişleriyle görevli Halk komiserliğinin IX.Sovyet Kongresi'ne sunduğu yıllık kontrandü (1920-1921), Moskova, 1921.

Sovyet Sosyalist Federatif Rusya Cumhuriyetinin 1922 yılındaki uluslararası politikası. Dışişleriyle görevli Halk Komiserliğinin kontrandüsü. Moskova, 1923.

Sovyet Sosyalist Federatif Rusya Cumhuriyeti tarafından 1917-1923 yılları arasında yabancı ülkelerle yapılan ve hâlen yürürlükte olan antlaşma, anlaşma ve uzlaşmalar derlemesi. Fasikül 1-5, Moskova, 1921-1923.

Sovyet Rusya ve Polonya. Moskova, 1921, 12 sayfa (Dışişleriyle görevli Halk Komiserliği yayınları). (Nisan-Eylül 1921 dönemi için resmî belgeler derlemesi.)

Partizanların Pasifik kıyı bölgelerindeki hareketi üzerine. “Kızıl Arşivler”, 1937, cilt 3 (82), s. 40-89.

Savaş sonrası Avrupa’da yapılan ticaret anlaşmaları. B. Stein’ın yönetiminde ve önsözüyle. Cilt 1, Moskova, 1925, 273 sayfa (Dışişleriyle görevli Halk Komiserliği yayınları).

İç savaş yılları boyunca Su Çan vadisi. “Kızıl Arşivler”, 1938, cilt 6 (91), s. 16-88.

Aland adalarının müstahkem durumdan çıkarılması ve tarafsızlaştırılması için 10-21 Ekim 1921 tarihleri arasında Cenevre’de yapılan Konferansın bağıtları. Cenevre, 1921.

Amtliche Urkunden zum Vertrage zwischen der frelen Stadt Danzig 1921. 249 sayfa.

BARTHOU, L. Le Traité de Paix. Rapport général fait au nom de la Commission, élue par la Chambre des députsés en vue d’examiner le projet de loi portant approbation du Traité de Paix (Barış antlaşması. Millet Meclisinin Barış Antlaşması’nı onaylanan yasa tasarısını incelemek amacıyla seçmiş olduğu Komisyon adına hazırlanan genel rapor.) Paris, 1919, 249 sayfa.

CALMETTE, G. Recueil de documents sur l’histoire de la question des réparations (1919-5 Mai 1921) (Tazminatlar sorununun tarihi üzerine belgeler derlemesi, 1919-5 Mayıs 1921). Paris, 1924, CVI, 540 sayfa (Publications de la “Société de l’histoire de la guerre”, série 3. “Savaş Tarihi Derneği” yayınları, dizi 3).

Conférence de Lausanne (“Livre Jaune”) (Lozan Konferansı “Sarı Kitap”). Cilt 1-2, Paris, 1923 (France. Ministère des Affaires étrangères. Document diplomatiques - Fransa. Dışişleri Bakanlığı. Diplomatik belgeler.)

Conférence économique internationale de Geneve. 9 Avril-19 Mai 1922 (Cenova uluslararası ekonomi Konferansı. 9 Nisan-19 Mayıs 1922). Paris, 1922, 186 sayfa. (France. Ministère des Affaires étrangères. Documents diplomatiques. Fransa Dışişleri Bakanlığı. Diplomatik belgeler.)

Conflit Pologne -Lithuanien. Question de Vilna, 1918-1924. République de Lithuanie. Ministère des Affaires étrangères. Kaunas, 1924. XX, 445 pages. Documents diplomatiques (Polonya-Lituanya uyuşmazlığı. Vilna sorunu, 1918-1924. Lituanya Cumhuriyeti. Dışişleri Bakanlığı. Kaunas, 1924. XX, 445 sayfa. Diplomatik belgeler).

Congrès de la paix, 1919-1920. Paris, 1920. I-II.Traités, protocoles, déclarations, conventions et actes divers. III.Protocoles des cinq séances publiques (Barış Kongresi, 1919-1920. Paris, 1920. I-II.Antlaşmalar, protokoller, bildiriler, uzlaşmalar ve çeşitli bağıtlar. III.Kamuya açık beş oturumun protokolü).

Constitution of the free city of Danzig (German text with English and French translation) (Hür Danzig kentinin anayasası (Almanca metinle birlikte İngilizce Fransızca çevirileri.) Cenevre, 1921 (League of Nations. Official. Journal. Special Supplement. No 7 - Cemiyet-i Akvam. Resmî gazete. Özel ek. No. 7).

Convention Germano-Polonaise relative à la Haute Silésie, faite à Genève le 15 Mai 1922 (Yukarı Silezya'ya ilişkin olarak 15 Mayıs 1922 tarihinde Almanya ile Polonya arasında Cenevre'de varılan uzlaşma). Cenevre, 1922.

Documents cornerning the dispute between Poland and Lithuania Cenevre, 1920, 155 sayfa (League of Nations. Official Journal. Special Supplement No 4 -Cemiyet-i Akvam. Resmî gazete. Özel ek. No. 4).

Documents diplomatiques concernant les tentatives de restauration des Habsbourgs sur le Trône de Hongrie, Août 1919-Novembre 1921 (Habsburg Hanedanını Macaristan tahtına yerleştirme girişimlerine ilişkin diplomatik belgeler, Ağustos 1919-Kasım 1921). Prag, 1922, 169 sayfa (Ministère des Affaires étrangères. Recueil de documents diplomatiques, I -Dışişleri bakanlığı. Diplomatik belgeler derlemesi, I).

Documents regarding the peace conference. I. Organization of peace conference. a) Delegations and commissions. b) Rules of representation and procedure. II. General sessions. III. The convenant of the League of Nations. IV. Speech delivered by President Wilson before the peace

conference, April 28, 1919. New York, 1919, 62 sayfa (American association for international conciliation. International conciliation. No 139.

Documents relatifs aux négociations concernant les garanties de sécurité contre une agression de l'Allemagne, 10 Janvier 1919-7 Décembre 1923 (Almanya'dan gelebilecek bir saldırıya karşı güvenlik garantileri üzerine yapılan müzakerelere ilişkin belgeler). Paris, 1924, 271 sayfa (France. Ministère des Affaires étrangères. Documents diplomatiques -Fransa. Dışişleri bakanlığı. Diplomatik belgeler).

FRASER, L. The reparation settlement signed June 7, 1920. With historical and explanatory introduction. Worcester-New York, 1929, 192 sayfa. International conciliation no. 253.

GIANNINI, A. l documenti diplomatici della pace orientale. Raccolta completa dei testi ufficiali dal trattato di Londra all'armistizio di Mudania Roma, 1922, 260 sayfa (Quaderni di "Politica". No. 5

The greek campaign in Asia Minor at 1921. Telegrams of correspondents of the World press (Yunanlıların 1921 yılında giriştiği Anadolu seferi. Dünya basınından çeşitli muhabirlerin telgrafları). Atina, 1921, 52 sayfa (Greece. Ministry of Foreign Affairs -Yunanistan, Dışişleri Bakanlığı).

Inter-allied conferences on reparations and interailied 1923. Reports and secretaries's notes of conversations Londra, 1923, 219 sayfa (Great Britain. Foreign Office. Miscellaneous. No 3, 1923.)

Die Kolonialfrage im Frieden von Versailles; Dokumente zu ihrer Behandlung. Hrsg. von dr. H. Poeschel. Berlin, 1920. XII, 246 sayfa.

Notes exchanged on the Russian-Polish situation by the United States, France and Poland. New York, 1920, 21 sayfa (International conciliation. No 155-Uluslararası uzlaşma. No 155).

Papers relating to the Foreign Relations of the United States 1914-1923 Washington, 1922-1942 (United States. Department of state A.B.D. Dışişleri Bakanlığı).

Réclamations Britanniques dans la zone Espagnole du Maroc (Accord Anglo-Espagnol du 29 Mai 1923) (Fas'ın İspanyol bölgesi üzerindeki İngiliz talepleri. 29 Mayıs 1923 tarihli İngiliz-İspanyol anlaşması). La Haye, 1925, 210 sayfa.

Reply of the French government to the note of the British government of August II, 1923 relating to reparations (August 20th, 1923). Paris, 1923,

50 sayfa (France. Ministry of Foreign Affairs. Diplomatic correspondence -Fransa. Dışişleri bakanlığı. Diplomatik yazışmalar).
Traité de Lausanne. Conférence sur les affaires du Proche Orient, 1922-1923. Lettres et accords du 24 Juillet 1923. Supplément (Lozan antlaşması. Yakın Doğu sorunları üzerine yapılan Konferans, 1922-1923. 24 Temmuz 1923 tarihli tezkereler ve anlaşmalar. Ek). Paris, 1923.
The treaties of peace 1919-1923 Cilt 1-2. New York, 1924 (Carnegie endowment for international peace.)
Treaty between Poland and the free city of Danzig concluted at Paris. November 9th, 1920 (Polonya ile hür Danzig kenti arasında 9 Kasım 1920 günü Paris'te imzalanan anlaşma). Cenevre 1921.
Treaty between Finland and the Russian Soviet Republic (Finlandiya ile Sovyet Rusya Cumhuriyeti arasındaki barış anlaşması). Helsingfors, 1921, 34 sayfa (Finland. Treaties-Finlandiya. Antlaşmalar).
Treaty of peace with Germany. Hearing before the Committee of foreign relations Washington, 1919, 192 sayfa (66 th Congress. Ist session. Senate doc. No 49.

C) Tarih Araştırmaları

LENİN, V. Çin Savaşı.
LENİN, V. Port-Arthur'un Düşüşü.
LENİN, V. Avrupa Sermayesi ve Rus Monarşisi.
LENİN, V. Dünya Politikasında Alev Alır Madde.
LENİN, V. Saldırgan Militarizm ve Sosyal-Demokrasinin Anti militarist Taktiği.
LENİN, V. Balkanlar'da ve İran'da Geçen Olaylar.
LENİN, V. Balkan Halkları ve Avrupa Diplomasisi.
LENİN, V. Tilki ve kümes hayvanları üzerine.
LENİN, V. Evrensel Tarihte Yeni Bir Bölüm.
LENİN, V. Sırp-Bulgar Zaferlerinin Sosyal Önemi ve Kapsamı.

LENİN, V. Yeni Çin.
LENİN, V. Çin Cumhuriyetinin Büyük Başarısı.
LENİN, V. Balkan Savaşı ve Burjuva Şovenizmi.
LENİN, V. İngiltere'nin Uyanışı.
LENİN, V. Geri Kalmış Avrupa ve İlerleyen Doğu.
LENİN, V. Silahlanma ve Kapitalizm.
LENİN, V. Avrupa Savaşında Devrimci Sosyalizme Düşen Görevler.
LENİN, V. Konferans: "Proletarya ve Savaş." 14 Ekim 1914.
LENİN, V. Savaş ve Rus Sosyalizmi.
LENİN, V. Büyük-Rusyalıların ulusal gururu konusunda.
LENİN, V. Rus Südekum'ları.
LENİN, V. Rus Sosyal-Demokrat Partisi Yabancı Seksiyonlarının Konferansı.
LENİN, V. Sosyalizm ve Savaş.
LENİN, V. Barış Sorunu.
LENİN, V. Avrupa Birleşik Devletleri Parolası Üzerine.
LENİN, V. II.Enternasyonal'in Çöküşü.
LENİN, V. "Barış Programı" Üzerine.
LENİN, V. Rus Sosyal Demokrat Partisi Merkez Komitesi'nin Önerileri. II.Sosyalist Konferans.
LENİN, V. Tek Taraflı Barış Üzerine.
LENİN, V. "Silahsızlanma" Parolası Üzerine.
LENİN, V. Proletarya Devriminin Askerî Programı.
LENİN, V. Burjuva Barışçılığı ve Sosyalist Barışçılık.
LENİN, V. Dünya Politikasında Dönemeç.
LENİN, V. Belgeler ve Malzemeler.
LENİN, V. Savaş ve Geçici Hükûmet.
LENİN, V. Geçici Hükûmetin Bir Notası.
LENİN, V. Bilinçli Savaş Savunucuları Kendilerini Açıkça Ortaya Koymaktalar.
LENİN, V. Rus Sosyal Demokrat Partisinin Nisan Konferansı.
LENİN, V. Dış Politikanın Gizemleri.
LENİN, V. Gizli Bir Anlaşma.
LENİN, V. İşçi ve Asker Milletvekilleri Sovyetlerinin Kongresi. 16 Haziran-6 Temmuz 1917.

LENİN, V. 3 Haziran Gericileri Vakit Geçirilmeden Saldırıya Başlanmasını Savunmaktalar.
LENİN, V. Adaletli Barışa Götüren Bir Yol Olabilir mi?
LENİN, V. Devrimin Ödevleri.
LENİN, V. Bunalım Doruk Noktasında.
LENİN, V. Yoldaşlara Mektup.
LENİN, V. Bolşevik Parti Üyelerine Mektup.
LENİN, V. Fransız Komünist Partisinin Toprak ve Tarım Konusundaki Tezleri Üzerine.
LENİN, V. Türk-İtalyan Savaşının sonu.
LENİN, V. Savaş Üzerine Tezler.
STALİN, J. Başkumandanın 23 Şubat 1933 Tarihli Günlük Emri, no. 16, Moskova, 1944.
STALİN, J. Büyük Sosyalist Ekim Devrimi'nin XXVII.Yıldönümü. Devlet Savunma Komitesi Başkanının Moskova Sovyet'i toplantısına 6 Kasım 1944 günü sunduğu rapor. Moskova, 1944.
AVARİN, V. Emperyalizm Mançurya'da. Cilt 1-2. Moskova, 1934.
DOBROROLSKİ, S. Rus Ordusunun 1914 Yılındaki Seferberliği. "Askerî derleme". Cilt 1, Belgrat, 1921.
KOROVİN, E. Japonya ve Devletler Hukuku. Moskova, 1936.
MİLLER, F. Dünya Savaşı Sırasında Alman Emperyalizminin Boyunduruğu Altındaki Türkiye (1914-1918). "Tarih Habercisi" dergisi, 1942, no. 12.
MOGİLEVİÇ, A. ve AYRAPESYAN, M. Dünya Savaşı'na Doğru, 1914-1918, Leningrad, 1940.
MOTİLEV, V. Pasifik Okyanusu Üzerindeki Rekabetlerin Doğuşu ve Gelişimi. Moskova, 1939.
NOTOVİÇ, F. Dünya Savaşının Sorumluları Üzerine Bir Kaç Söz. "Marksist Tarihçi", 1938, no. 4.
POPOV, A. Çin'in Bölüşümüne İlişkin İngiliz-Rus Anlaşması (1899). "Kızıl Arşivler", 1927, cilt 6.
POPOV, A. Çarlık Rejiminin Uzak Doğu Politikası, 1894-1901. "Marksist Tarihçi", 1935, kitap II.
POPOV, A. Paris'teki Rus Büyük Elçisi Tarafından Yollanan Raporların Işığı Altında, 1906 İstikrazı. "Kızıl Arşivler", 1925, cilt 4-5.

POPOV, A. 1905 Devrimi Arifesinde Çarlık Rejiminin Uzak Doğu Politikasındaki Bunalım. “Marksist Tarihçi”, 1935, 12.
POPOV, A. Boğazlardan Pasifik Okyanusuna Doğru. “Marksist Tarihçi”, 1934, cilt 3.
POPOV, A. Çekoslovakya-Slovak Sorunu ve Çarlık Diplomasisi, 1914-1917. “Kızıl Arşivler”, 1929, cilt 2.
Rus-Japon Savaşı için Hazırlayıcı Bilgiler. S. Witte’nin özel arşiv malzemeleri. B. Glinski’nin giriş yazısıyla. Petrograd, 1916.
RAYSNER, 1907 Yılındaki İngiliz-Rus Uzlaşması ve Afganistan’ın bölüşümü. “Kızıl Arşivler”, 1925, cilt 3.
ROMANOV, B. Mançurya’daki Rusya (1892-1906). Leningrad, 1928.
SABLER, S. ve SOSNOVSKİ, İ. Transsiberyen Demir Yolu Hattı. Geçmişi ve şimdiki hâli. St.Petersburg, 1903.
KVOSTOV, V. Yakın Doğu Bunalımı. 1895-1897. “Marksist Tarihçi”, 1929, cilt 13.
KVOSTOV, V. XIX.yüzyılın son on yılında Boğazlar sorunu. “Marksist Tarihçi”, 1930, cilt 20.
BRANDENBURG, E. Von Bismarck zum Weltkriege. Die Deutsche Politik in den Jahrzehnten vor dem Kriege Berlin, 1924.
CHIROL, V. The Far Eastern question Londra, 1896.
CORDIER, H. Histoire des relations de la Chine avec les Puissances occidentales (Çin’in Batılı Devletlerle ilişkilerinin tarihi). Cilt 1-3. Paris, 1901-1902.
CURZON OF KEDLESTON, G. N. Fersie and the Persian question Cilt 1-2, Londra, 1892.
FORSTER, K. The failures of peace. The search for a negociated peace during the first world war... Introd. by E.M. Patterson Washington, 1941.
HELMREICH, E. Ch. The diplomacy of the Balkan wars, 1912-1913 Cambridge, Mass., A.B.D. 1938.
HERRMANN, W. Dreibund, Zweibund, England, 1890-1895. Eine Skizze zur Aussenpolitik auf Grund neuer Akten Stuttgart, 1929.
HOFFMAN, J.S. Great Britain and the German trade rivalry, 1875-1914. Philadelphia, 1933.
JOSEPH, Ph. Foreign diplomacy in China, 1894-1900; a study in political and economic relations with China. With an introd. by Sir A.F. Whyte Londra, 1928.

LA FARGUE, Th. China and the World war (Çin ve Dünya Savaşı). Stanford Üniversitesi, Kaliforniya, 1937.
LARGER, W.L. The Diplomacy of Imperialism 1890-1920 (1890-1920 yılları arasında emperyalizm tarafından uygulanan diplomasi). cilt 1-2. New York-Londra, 1935.
LOVELL, R.I. The Struggle for South Africa, 1875-1899. A study in economic imperialism New York, 1934.
MEINECKE, F. Geschichte des Deutsche-Englischen Bündnisproblems, 1890-1901 Münih-Berlin, 1927.
MICHON, G. L'alliance Franco-Russe, 1891-1917 (Fransız-Rus ittifakı, 1891-1917). Paris, 1927.
MORSE, H.B. The international relations of the Chinese Empire Cilt 1-3. Londra-New York, 1910-1918.
NINTCHICH, M. La crise Bosniaque (1908-1909) et les Puissances Européennes (Bosna bunalımı (1908-1909) ve Avrupalı Devletler). Cilt 1-2. Paris, 1937.
NOTTER, H. The origins of the foreign policy of Woodrow Wilson Baltimore, 1937 (The Walter Hines pages hool of international relations. The John Hopkins university.)
PINGAUD, A. Histoire diplomatique de la France pendant la Grande Guerre (Büyük Savaş boyunca Fransa diplomasisinin tarihi). Cilt 1-2. Paris, 1938.
PRIBRAM, A.F. England and the international policy of the European great powers, 1871-1914 Oxford, 1931.
RACHFAHL, F. Die Deutsche Aussenpolitik in der Wilhelmischen Aera Berlin, 1924 (Einzelschriften zur Politik und Geschichte..
RENOUVIN, P. Les origines immédiates de la Guerre, 28 Juin, 4 Août 1914 (Savaşın dolaysız kökenleri, 28 Haziran-4 Ağustos 1914). 2.Baskı. Paris 1927.
RITTER, G. Bismarcks Verhàltnis zu England und die Politik des "Neuen Kursus" Berlin, 1924 (Beiträge aus dem Archiv für Politik und Geschichte, 7).
SCHMIT, B. The annexation of Bosnia, 1908-1909 (Bosna'nın ilhakı, 1908-1909). Londra-New York, 1937.
SETON-WATSON, R.W. Sarajevo, a study in the origins of the great war (Saraybosna, Büyük Savaş'ın kökenleri üzerine bir inceleme). Londra,

1925.
TANSILL, Ch. America goes to War Baston, 1938.
TARDIEU, A. La France et les alliances. La lutte pour l'équilibre (Fransa ve ittifaklar. Denge mücadelesi). Paris, 1909.
TAUBE, M. La politique Russe d'avant-guerre et la fin de l'Empire des Tsars, 1904-1917 (Savaş öncesi Rus politikası ve Çarlık İmparatorluğunun sonu, 1904-1917). Paris, 1928.
YONG ANN YUEN, Th. Aux origines du conflit Mandchou. Chine-Japon. Paix de Versailles. Préf. de Wellington Koo (Mançurya çatışmasının kökenlerinde. Çin-Japonya. Versay barışı. Wellington Koo'nun önsözü). Paris, 1934.

D) Biyografiler

BAKER, R.C. Woodrow Wilson. Life and letters... Vol. 6. Facing War, 19-15, 1917. New York, 1937.
EDWARDS, J.H. Davıd Lloyd George. The man and the statesman. With an introd. by J.J. Davis Cilt 1-2. Londra, 1931.
GARDINER, A.G. The life of Sir William Harcourt (Sir William Harcourt'un hayatı). Cilt 1-2. Londra, 1923.
GARVIN, J.L. The life of Joseph Chamberlain (Joseph Chamberlain'in hayatı). Cilt 1-3. Londra, 1932-1934.
GAVIN, C. Edward the seventh. A biography Londra, 1941.
HALLER, J. Aus dem Leben des Fürsten Philipp zu Eulenburg-Hertzfeld Berlin, 1924.
LEE, S. King VII.Edward; a biography Cilt 1-2, Londra, 1925-1927.
NICOLSON, H. Sir Arthur Nicolson... first lord Carnock. A study in the old diplomacy Londra, 1930.
RONALDSHAY, L.J.L.D. The life of Lort Curzon. Being the auth. biography of George Nathaniel, marqess Curzon of Kedleston Cilt 1-3. Londra, 1928.

SHARMAN, L. Sun Yat Sen. His life and its meaning. A critical biography New York, 1934.
VALENTIN, A. Stresemann. Vom Werder einer Staatsidee Leipzig, 1930.
WILLIAMS, A.F.B. Cecil Rhodes. Londra, 1921 (Makers of the 19th century).

E) Anılar, Günceler, Yazışmalar

ALDROVANDI MARESCOTTI, L. Guerra diplomatica. Ricordi e frammenti di diario, 1914-1919 Milano, 1938.
BANDHOLTZ. H.H. An undiplomatic diary. By the American member of the inter-allied military mission to Hungary, 1919-1920. Ed. by F.K. Krüger New York, 1933.
BERTIE, F.L. The diary of Lort Bertie of Thame. Ed. by A.G. Lennov. With a foreword by Grey of Fallodon Cilt 1-2. Londra, 1924.
CHILD, R.W. A diplomat looks at Europe New York, 1925.
CLEMENCEAU, G. Grandeur et misères d'une victoire (Bir zaferin büyüklüğü ve eziyetleri). Paris, 1930.
ERZBERGER, M. Erlebnisse im Weltkrieg Stutgart-Berlin, 1930.
HOFFMANN, M. Die Aufzeichnungen des Generalmajors Max Hoffmann. Hrsg. von F.K. Novak Cilt 1-2. Berlin, 1929.
HOUSE, E.M. The intimate papers of colonel House. Arranged as a narrative by Ch. Seymour Cilt 1-4. Boston-New York, 1926-1928.
LANSING, R. The peace negotiations; as personal narrative Londra, 1921.
NOULENS, J. Mon ambassade en Russie Sovuétique. 1917-1919 (Sovyet Rusya'daki Büyükelçiliğim, 1917-1919). Cilt 1-2. Paris, 1933.
RATHENAU, W. Politische Briefe Dresden, 1929.
RIDDEL, G.A.R. Intimate diary of the Peace conference and after, 1918-1923 New York-Londra, 1934.
SHRRILL, Ch, H.A. year's ambassy to Mustafa Kemal, New York, 1934.

TARDIEU, A. La paix. Préf. de. G. Clemenceau (Barış G. Clemenceau'nun önsözüyle). Paris, 1921. (Collection de mémoires, études et documents pour servir à l'histoire de la Guerre Mondiale - Dünya Savaşı'nın tarihine katkı olmak üzere anılar, incelemeler ve belgeler koleksiyonu).
THOMPSON, Ch. T. The peace conference day by day. A presidential pilgrimage leading to the discovery of Europe. With an introductory letter by E.M. House New York, 1920.
WHITLOCK, B. Letters and journals. Ed. by A. Nevins Cilt 1-2. New York, 1936.

A) Kaynaklar

İran'daki İngiliz Rus Rekabeti, 1890-1906. "Kızıl Arşivler", 1938, cilt I.
Boxer'lerin İsyanı. A. Popov'un giriş yazısıyla. "Kızıl Arşivler", 1926, cilt I.
II.WILHELM, İmparator. IINikola ile mektuplaşma, 1894-1914. Moskova, Petrograd, 1923.
WITTE, S. Fransız Basını ve Rus İstikrazları. E. Tarlé'nin giriş yazısıyla. "Kızıl Arşivler", 1925, cilt 10.
Rusya ile Japonya arasında 17-30 Temmuz 1907 tarihinde yapılan anlaşmaya ilişkin Belgeler. St.Petersburg, 1907.
Japonya ile 1903-1904 yıllarındaki müzakerelere ilişkin olan ve Uzak Doğu Özel Komitesi Kançılaryasında saklanan Belgeler. St.Petersburg, 1905.
Eski Dışişleri Bakanlığında bulunan gizli belgelerin ışığında, Birinci Dünya Savaşı döneminde Avrupa Devletleri ve Yunanistan. Adamov yönetiminde yayınlanmıştır. Moskova, 1922.
Eski Dışişleri bakanlığında bulunan gizli belgelerin ışığında, Birinci Dünya Savaşı döneminde Avrupalı Devletler ve Osmanlı İmparatorluğu ve İstanbul ve Boğazlar. Adamov yönetiminde yayınlanmıştır. Moskova, 1922.

ZAYONÇKOVSKİ, A. Bosna ile Hersek’in İlhakı Konusunda. “Kızıl Arşivler”, 1925, cilt 3.
Kiao Çao’nun 1897 Yılında Almanya Tarafından İlhakı. F. Rotstein’ın giriş yazısıyla. “Kızıl Arşivler”, 1938, cilt 2.
1894-1895 Çin-Japon Savaşı Dönemi. “Kızıl Arşivler”, 1932, cilt 1 ve 2.
1899 La Haye Konferansı’nın tarihine katkı olmak üzere. Teleşova’nın giriş yazısıyla. “Kızıl Arşivler”, 1932, cilt 1 ve 2.
Kokovtsev’in 1900-1906 istikrazı konusunda giriştiği müzakereler, B. Romanov’un giriş yazısıylea “Kızıl Arşivler”, cilt 3, 1925.
KOKOVTŞEV, V. Nezlin’le Yazışmalar. Fo Rotstein’ın giriş yazısıyla. “Kızıl Arşivler”, 1923, cilt 4.
Rus-Japon savaşının sonu. (24 Mayıs 1905 tarihinde Çarskoye Selo’da yapılan askerî Konferansın tutanakları.) B. Romanov’un giriş yazısıyla. “Kızıl Arşivler”, 1928, cilt 3.
Müttefiklerin 1917 Petrograd Konferansı. E. Martinov’un giriş yazısıyle. “Kızıl Arşivler”, 1927, cilt 1.
Müttefiklerin 1917 Petrograd Konferansı. E. Martinov’un giriş yazısıyla. “Kızıl Arşivler”, 1927, cilt 1.
MARTENS, F. “Avrupa ve Çin” başlıklı kısa tanıtma ve inceleme yazısı. E. Martinov’un giriş yazısıyla. “Kızıl Arşivler”, 1927, cilt 1.
Fransız-Rus ilişkilerinin tarihine ilişkin belgeler, 1910-1914 yılları. Eski Dışişleri Bakanlığında bulunan gizli diplomatik belgeler derlemesi. Moskova, 1922.
Çarlık Rusya’sının Birinci Dünya Savaşı döneminde uluslararası mali durumu. A. Şingarev tarafından 20 Haziran 1916 tarihinde verilen rapor. “Kızıl Arşivler”, 1934, cilt 3.
MİLYUKOV, P. Günce. “Kızıl Arşivler”, 1932, cilt 5 ve 6.
MİLYUKOV, P. ve TERESÇENKO, M. Geçici hükûmetinin Büyükelçileriyle yazışmalar. A. Popov’un giriş yazısıyla. “Sınıf Mücadelesi” dergisi, 1931, no. 5.
Rus-Japon savaşının arifesinde. Aralık 1900-Ocak 1902. “Kızıl Arşivler”, 1934, cilt 2.
Algeciras Konferansı ve 1906 istikrazı üzerine yeni Belgeler. “Kızıl Arşivler”, 1931, cilt 1.
Rus emperyalizminin Uzak Doğu’daki ilk adımları (1888-1903 yılları dönemi). A. Popov’un giriş yazısıyla. “Kızıl Arşivler”, 1924, cilt 6.

Portsmouth. B. Romanov’un giriş yazısıyla. “Kızıl Arşivler”, 1924, cilt 3.
Portsmouth antlaşması. Moskova, 1939.
1896 yılındaki İstanbul Boğazını ilhak tasarısı. V. Kvostov’un giriş yazısıyla. “Kızıl Arşivler”, 1931, cilt 4 ve 5.
Eski Dışişleri Bakanlığındaki gizli diplomatik belgelerin ışığında Asya Türkiye’sinin bölüşümü. E. Adamov’un yönetiminde yayınlanmıştır. Moskova, 1924.
Rusya ve Algeciras Konferansı. A. Yerusalimski’nin giriş yazısıyla. “Kızıl Arşivler”, 1930, cilt 4 ve 5.
1905 yılında Björke’de yapılan Rus-Alman anlaşması. Belgeler. “Kızıl Arşivler”, 1924, cilt 5.
SAZONOV, S. Eski Dışişleri Bakanı S. Sazonov tarafından 1910-1912 yılları arasında Çar Nikola Romanov’a sunulmuş olan raporlar. “Kızıl Arşivler”, 1923, cilt 3.
Mavi kitap. 1914 savaşına ilişkin Sırp diplomatik yazışmaları. Petrograd, 1915.
TATİŞÇEV, S. 1904 yılında Berlin’den V. Plev’e yollanan telgraflar. “Kızıl Arşivler”, 1926, cilt 4.
Savaş sırasında müttefikler arasında yapılan mali Konferanslar. Maliye Bakanı P. Bark’ın raporları. “Kızıl Arşivler”, 1924, cilt 5.
1900 yılında Çarlık diplomasisi ve Doğu’daki Rus sorunları. M. Povrovski’nin giriş yazısıyla. “Kızıl Arşivler”, 1926, cilt 5.
1913-1914 yıllarında Çarlık Rusya’sı ve Moğolistan. A. Popov’un giriş yazısıyla. “Kızıl Arşivler”, 1929, cilt 6.
Rus-Japon savaşı döneminde Çarlık Rusya’sı ve İran. A. Popov’un giriş yazısıyla. “Kızıl Arşivler”, 1933, cilt 4.
1898-1911 yılları arasında Çarlık yönetimi ve Boğazlar sorunu. V. Kvostov’un giriş yazısıyla, “Kızıl Arşivler”, 1933, cilt 6.
İngilizler Kuzey’de (1918-1919). İ. Mintz’in giriş yazısıyla. “Kızıl Arşivler”, 1926, cilt 6.
Brest Litovsk Konferansı. Ekonomi ve hukuk komisyonları tarafından yapılmış olan toplantılar. Stein’ın giriş yazısıyla. Moskova, 1923.
Özerk Sibirya’daki geçici hükûmet. “Kızıl Arşivler”, 1928, cilt 4 ve 5.
Alman müdahalesi ve 1918 Don hükûmeti. “Kızıl Arşivler”, 1934, cilt 6.
Poiyessi’deki Alman işgalcileri. “Kızıl Arşivler”, 1938, cilt 6.

1918 yılında Ukrayna'daki Alman işgalinin çöküşü üzerine belgeler. İ. Mirtz ve E. Gorodetski'nin yönetiminde yapılan yayın. Moskova, 1942.
Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği'ndeki iç savaşın tarihine ilişkin belgeler. Cilt I: İç savaşın ilk evresi. İ. Mintz ve E. Korodetski'nin yönetiminde yapılan yayın. Moskova, 1940.
1918 yılında Ukrayna'daki iç savaş üzerine. "Kızıl Arşivler", cilt 4.
Belgelerin ışığında Kuzey müdahalesi. İ. Mintz'in yönetiminde yapılan yayın. Moskova, 1933.
Ukrayna'daki Alman işgalinin çöküşü. İşgalciler tarafından bırakılmış olan belgelerin ışığında. Rusça çevirisi, 1936.
Ateşkesin arifesinde olup bitenler. "Kızıl Arşivler", 1927, cilt 4.
PICHON. L'intervention alliée en Extême Orient et en Sibérie (Uzak Doğu'ya ve Sibirya'ya yapılan müttefik müdahalesi). Paris, 1927.
Alman işgalcilerin 1918 yılında uğradıkları bozgun. Moskova, 1942-1943.
Belgelerin ışığında 1918-1922 yılları arasındaki Japon müdahalesi. İ. Mintz'in yönetiminde yapılan yayın. Moskova, 1934.
Official documents looking toward peace Seri 1-4. New York, 1917-1918. (international conciliation no. 110, 111, 119, 133).
Official statements of war and peace proposals. December 1916 to November 1918. Comp. by J.B. Scott Washington, 1931.
1918. Russia (1918 yılında Rusya). Cilt 1-3. Washington, 1931-1932.
(U.S. Department of state. Papers relating to the Foreign Relations of the U.S.)
Russian-American relations, March 1917-March 1920. Documents and papers comp. and ed. by C.K. Cumming and W.W. Petit New York, 1920.
Die Ursachen des deutschen Zusammenbruches im Jahre 1918 Cilt 1-12. Berlin, 1925-1929). (Das Werk des Untersuchungsausschusses der verfassunggebenden deutschen Nationalversammlung und des deutschen Reichstages, 1918-1928).
Vorgeschichte des Waffenstillstandes. Amtliche Urkunden. Hrsg. im Auftrage des Reichaministeriums von der Reichskanzlei Berlin, 1919.
WILSON, W. War and peace. Presidential messages, adresses and public papers (1917-1924). Ed. by R. S. Baker and W. E. Dodd Cilt 1-2. New York Londra, 1927, (The public papers of Woodrow Wilson. Authorized).
L'alliance Franco-Russe. Origines de l'alliance. Convention militaire 1892-1899 et convention navale de 1912. France, Ministère des Affaires

étrangères. Documents diplomatiques (Fransız-Rus İttifakı. İttifakın kökenleri. 1892-1899 yılları arasındaki askerî anlaşma ve 1912 yılındaki deniz kuvvetleri anlaşması. Fransa, Dışişleri Bakanlığı. Diplomatik belgeler). Paris, 1918.

Bayerische Dokumente zum Kriegsausbruch und zum Versailler Schuldspruch im Auftrage des Bayerischen Landtages. Hrsg. vom Abgeordneten P. Dirr. Münih ve Berlin, 1922.

British documents on the origins of the war, 1898-1914 (Savaşın kökenleri konusundaki İngiliz belgeleri, 1898-1914). Yayınlayanlar: G.P. Goch... ve H. Temperley. Cilt I-II. Londra, 1926-1938.

Die deutschen Dokumente zum Krigegsausbruch, 1914. Vollständige Sammlund der von K. Kautsky zusammengestellten Aktenstücke mit einigen Ergänzungen im Auftrage des Auswärtigen Amtes nach gemeinsamer Dursicht mit K. Kautsky hrsg. von Montgelas und Schücking. Cilt 1-4. Berlin, 1927.

Diplomatische Aktenstücke zur Vorgeschichte des Krieges, 1914. Osterreich-Ungarisches Rofbuch Viyana, 1914.

Diplomatische Aktenstücke zur Vorgeschichte des Krieges, 1914. Ergänzungen und Nachtrage zum Osterreich-Ungarisches Rotbuch. Republik Osterreich. Staatsamt für Ausseres Cilt 1-3. Viyana, 1919.

HERTSLET, E. The map of Africa by treaty. 3 ed. rev. and completed to the end of 1908 by R.W. Brant and H.L. Sherwood (Cilt 1-3, Londra, 1909)

HOUSE, H.M. The intimate papers of colonel House arranged as a narrative by Ch. Seymour Cilt 1-4. Boston-New York, 1926-1928.

The Lansing papers, 1914-1920. United States. Department of State. Papers relating to the Foreign Relations of the U.S. Cilt 1-2. Washington 1939-1940.

1914-1918. World War. United States. Department of State. Papers relating to the Foreign Relations of the U.S. Cilt 1-8. Washington 1922-1929.

Osterreich-Ungarns Aussenpolitik von der bosnischen Krise 1908 bis zum Kriegsausbruch, 1914. diplomatische Aktenstücke des Osterreichisch Ungarischen Ministeriums des Aussern. Ausgewält von L. Bittner Cilt 1-9. Viyana-Leipzig, 1930.

TIRPITZ, A. Politische Dokumente (Siyasal belgeler). Cilt 1-2. Stuttgart ve Berlin, 1924-1926.

VICTORIA, Kraliçe. The letters of Queen Victoria. Third series. A selection from Her Majesty s correspondence and journal between the years 1886 and 1901. Ed. by G.E. Buckle Cilt 1-3. Londra, 1931-1932.
Zur europäischen Politik, 1897-1914. Unveröffentliche Dokumente. Im antlichen Aufträge hrsg. unter Leitung von B. Schwertfeger Cilt 1-5. Berlin, 1919.
WITTE, S. Anılar. Cilt 1-3. Leningrad, 1923-1924.
La guerre Russo-Japonaise. D'après les journaux intimes de A. Kouropatkine et N. Linevitch (Rus-Japon savaşı. A. Kuropatkin ve N. Lineviç'in güncelerinin ışığı altında. Leningrad 1925.
DENSTERWIL. L'impérialisme Anglais à Bakou et en Perse, 1917-1918. Souvenir (Bakü'de ve İran'da 1917-1918 yıllarındaki İngiliz emperyalizmi. Anılar). Rusça çevirisi. Tiflis, 1925.
BOTHMER, K. Mit Graf Mirbach in Moskau. Tagebuch, Aufzichnungen und Aktenstücke vom 19. April bis 24 August 1918 Tübingen, 1922.
ERZBERGER, M. Erlebnisse im Weltkrieg Stuttgart-Berlin, 1920.
GRAVES, W.S. America's Siberian adventure, 1918-1920 (Amerika'nın 1918-1920 yılları arasındaki Sibirya macerası). New York, 1931.
HELFFERICH, K. Der Weltkrieg (Dünya Savaşı). Cilt 3. Vom Eingreifen Americas bis zum Zusammenbruch Berlin, 1919.
HOFFMAN, M. Die Aufzeichnungen des Generalmajors Max Hoffmann. Hrsg. von F. K. Novak Cilt 1-2. Berlin, 1929.
LUDENDORF, E. Entgegnung auf das amtliche Weissbuch: "Vorgeschichte des Waffenstillstandes Cilt 1-3. Berlin, 1919.
MAX, PRINZ VON BADEN. Erinnerungen und Dokumente Stuttgart, 1928.
MAYNARD, C. The Murmansk ventura Londra, 1927.
MORDACQ, J.J.H. Le ministère Clemenceau. Journal d'un témoin (Clemenceau'nun Başbakanlığı. Bir tanığın güncesi). Cilt 1-2. Paris, 1930.
WORD, J. With the "Die Hards" in Siberia Londra, 1920.
ALDROVANDI MARESCOTTI, L. Guerra diplomatica. Ricordi e frammenti di di diario, 1914-1919 Milano, 1938.
BERTIE, F. L. The diary of Lort Bertie of Thame. Ed. by A. G. Lennox. With a foreword by Grey of Fallodon Cilt 1-2. Londra, 1924.

BETHMANN-HOLLWEG, Th. Betrachtungen zum Weltkriege Cilt 1-2. Berlin, 1919-1921.
BLUNT, W.S. My diaries. Being a personal narrative of events, 1888-1914. With a foreword by Lady Gregory Cilt 1-2. New York, 1919-1923.
BOGITSCHEVITCH, M. Kriegsursachen. Beiträge zur Erforschung der Ursachen des europäischen Krieges mit spezieller Berücksichtigung Russlands und Serbiens Zürih, 1919. (Bu yapıtın Fransızca çevirisi de bulunmaktadır.)
BOGITSCHEVITCH, M. Les causes de la guerre (Savaşın nedenleri). Paris, 1925.
BUCHANAN. My mission to Russia (Rusya'daki Büyükelçiliğim). Cilt 1,2. Boston, 1923.
BÜLOW, B. Denkwürdigkeiten. Hrsg. von F. Stockhammern Cilt 1-3. Berlin, 1930-1931.
BURIAN, S. Drei Jahre aus der Zeit meiner Amtsführung im Kriege Berlin, 1923.
CAILLAUX, J. Agadir: Ma politique extériure (Agadir: Dış siyasetim). Paris, 1919.
CHURCHILL, W. The world crisis (Dünya bunalımı)... New York, 1931.
CONRAD VON HÖTZENDORFF, F. Aus meiner Dienszeit, 1906-1918 Cilt 1-5. Viyana-Berlin, 1921-1925.
CZERNIN, O. Im Weltkriege (Dünya Savaşı Üzerine). Cilt 1-2. Berlin-Viyana, 1919.
ECKARDSTEIN, N. Lebenserrinerungen und politische Denkwürdigkeiten Cilt 1-3. Leipzig, 1919-1921.
EULENBURG-HERTZFELD, Ph. Aus 50 Jahren. Erinnerungen. Tagebücher und Briefe aus dem Nachlass des Fürsten Philipp zu Eulenburg-Herzfeld Cilt 1-2. Berlin, 1925.
GREY OF FALLODON, E. Twenty-five years, 1892-1916 Cilt 1-2. New York, 1925-1926.
HAMMANN, O. Bilder aus der letzten Kaiserzeit Berlin, 1922.
HAMMANN, O. Deusche Weltpolitik, 1890-1912 (1890-1912 yılları arasında Almanya'nın Dünya politikası). Berlin, 1925.
HANSEN, Z. L'ambassade à Paris de Baron de Morenheim, 1884-1898 (Morenheim Baronunun Paris'teki Büyükelçilik yılları. 1884-1898). Paris, 1907.

HAYASHI, T. The secret memoirs of count Tadasu Hayashi G.C.V.O. Ed. by A.M. Poolay New York-Londra, 1915.
HELFFERICH, K. Der Weltkrieg (Dünya Savaşı). Berlin, 1919. Cilt 1. Die Vorgeschichte des Weltkrieges Cilt II. Vom Kriegsausbruch bis zum uneingeschränkten U-Bootkrieg.
HOHENLOHE-SCHILINGSFÜRST, C.K. Denkwürdigkeiten der Reichskanzlerzeit. Hrsg. von K.A. von Müller Stuttgart-Berlin, 1931.
ISHII KIKUJIRO. Diplomatic commentaries. Transl. and ed. by W. R. Langdon Baltimore, 1936.
ISVOLSKI, A. Recollections of a Foreign Minister. Memoirs of A. Isvolski. Transl. by C.L. Seeger Garden City-Toronto, 1921.
KIDERLEN-WAECHTER. Der Staatsmann und Mensch. Briefwechsel und Nachlass. Hrsg. von E. Jäckh Cilt 1-2. Stuttgart, 1925.
LICHNOVSKI, K.M. Aus dem Wege zum Abgrund. Londoner Berichte, Erinnerungen und sonstige Schriften Cilt 1-2. Dresden, 1927.
LICHNOVSKI, K.M. Meine Londoner Mission, 1912-1914. Mit einem Vorwort von O. Nippold. Anhang: Erklärungen Sir E. Greys am 3. August 1914. Denkschrift von Muchlon, Erklärungen von Minister Pichon am 1. März 1918 Cilt 1-2. Berlin, 1928.
LLOYD GEORGE, D. War memoirs (Savaş anıları). Cilt 1-6. Boston, 1934-1938.
LOUIS, G. Les carnets de Georges Louis, Directeur des Affaires Politiques au Ministère des Affaires étrangères, Ambassadeur de France en Russie (Dışişleri Bakanlığı Siyasal işler dairesi Başkanı ve Fransa'nın Rusya Büyükelçisi Georges Louis'nin not defteri). Cilt 1-2. Paris, 1926.
LUDENDORF, E. Meine Kriegserinnerungen, 1914-1918 Berlin, 1919.
NEKLOUDOV, A. Souvenirs diplomatiques. En Suède pendant la Guerre Mondiale. Avec une préface de G. Hanotaux (Diplomatik anılar. Dünya Savaşı sırasında İsveç'te. G. Hanotaux'nun bir önsözüyle). Paris, 1920.
PALEOLOGUE, M. La Russie des Tsars pendant la Grande Guerre (Büyük Savaş sırasında Çarlık Rusya'sı). Cilt 1-3. Paris, 1926.
POINCARE, R. Au service de la France. Neuf années de souvenirs (Fransa'nın hizmetinde. Dokuz yılın anıları). Cilt 1-10. Paris, 1926-1933.
POURTALÉS, F.L. Am Scheidewege zwischen Krieg und Frieden. Meine letzten Verhandlungen in Petersburg. Emde Juli 1914. Veröffenlicht mit Genebmigung des Auswätigen Amtes Charlottenburg, 1919.

ROSEN, R. Fifty years of diplomacy Cilt 1-2. New York, 1922.
TIRPITZ, A. Erinnerungen Leipzig, 1919.
II.WILHELM, İmparator. Ereignisse und Gestalten aus dem Jahren 1878-1918 Leipzig-Berlin, 1922.

B) Tarih Araştırmaları

LENİN, V. Çin Savaşı.
LENİN, V. Port-Arthur'un Düşüşü.
LENİN, V. Avrupa Sermayesi ve Rus Monarşisi.
LENİN, V. Dünya Politikasında Çabucak Alev Alan Madde.
LENİN, V. Saldırgan Militarizm ve Sosyal-Demokrasinin Anti militarist Taktiği.
LENİN, V. Balkanlar'daki ve İran'daki Olaylar.
LENİN, V. Balkan Halkları ve Avrupa Diplomasisi.
LENİN, V. Tilkiye ve Kümese Dair.
LENİN, V. Evrensel Tarihte Yeni Bölüm.
LENİN, V. Sırp-Bulgar Zaferlerinin Toplumsal Açıdan Önemi ve Değeri.
LENİN, V. Yeni Çin.
LENİN, V. Çin Cumhuriyeti'nin Önemli Başarısı.
LENİN, V. Balkan Savaşı ve Burjuva Şovenizmi.
LENİN, V. İngiltere'nin Uyanışı.
LENİN, V. Geri kalmış Avrupa ve ilerleyen Doğu.
LENİN, V. Silahlanma ve Kapitalizm.
LENİN, V. Avrupa Savaşı Sırasında Devrimci Sosyalizme Düşen Görevler.
LENİN, V. Konferans: "Proletarya ve Savaş". 14 Ekim 1914 tarihinde verilmiştir.
LENİN, V. Savaş ve Rus Sosyalizmi.
LENİN, V. Büyük Rusyalıların Ulusal Kibirleri Üzerine.
LENİN, V. Rus Südekum'ları.

LENİN, V. Rus Sosyal-Demokrat Partisi'nin Yabancı Seksiyonlarının Konferansı.
LENİN, V. Sosyalizm ve Savaş.
LENİN, V. Barış Sorunu.
LENİN, V. Avrupa Birleşik Devletleri Parolası Üzerine.
LENİN, V. II.Enternasyonal'in Çöküşü.
LENİN, V. "Barış Programı" Üzerine.
LENİN, V. Rus Sosyal-Demokrat Partisi Merkez Komitesi'nin Önerileri. II.Sosyalist Konferansı.
LENİN, V. Ayrı Barış Üzerine.
LENİN, V. "Silahsızlanma" Parolası Üzerine.
LENİN, V. Proletarya Devriminin Askerî Programı.
LENİN, V. Burjuva Barışçılığı ve Sosyalist Barışçılık.
LENİN, V. Dünya Politikasında Dönemeç.
LENİN, V. Belgeler ve Malzemeler.
LENİN, V. Savaş ve Geçici Hükûmet.
LENİN, V. Geçici Hükümetin Bir Notası.
LENİN, V. Bilinçli Savaşın Savunucuları Kendilerini Meydana Çıkarıyor.
LENİN, V. Rus Sosyal-Demokrat Partisi'nin Nisan Konferansı.
LENİN, V. Dış Politika Gizemleri.
LENİN, V. Gizli Bir Anlaşma.
LENİN, V. İşçi ve Asker Milletvekilleri Sovyetlerinin Kongresi, 16 Haziran-6 Temmuz 1917.
LENİN, V. 3 Haziran Gericileri Vakit Yitirmeksizin Saldırmaktan yanalar.
LENİN, V. Adil Barışa Giden Yol Var mı?
LENİN, V. Devrimin Görevleri.
LENİN, V. Bunalım Doruk Noktasında.
LENİN, V. Yoldaşlara Mektup.
LENİN, V. Bolşevik Partisi Üyelerine Mektup.
LENİN, V. Fransız Komünist Partisi'nin Tarım Konusundaki Tezleri Üzerine.
LENİN, V. Türk-İtalyan Savaşının Sonu.
LENİN, V. Savaş Üzerine Tezler.
LENİN, V. İşçi ve asker milletvekilleri Sovyetlerinin İkinci Kongresi, 7-8 Kasım (25-26 Ekim) 1917.

LENİN, V. Merkez Yürütme Komitesi'nin 17 (4) Kasım 1917 günkü toplantısı.

LENİN, V. Petrograd Sovyet'inin 17 (4) Kasım 1917 günkü toplantısında verilen söylev.

LENİN, V. 22 (9) Kasım 1917 günü hükûmetle Genel Kurmay karargâhı arasında yapılan konuşmalar.

LENİN, V. Bütün herkese telgraf. Bütün alay, tümen, vs. komitelerine ve devrimci donanma ve kara ordusundaki bütün asker ve denizcilere.

LENİN, V. Merkez Yürütme Komitesi'nin 23 (10) Kasım 1917 günkü toplantısı.

LENİN, V. Köylü delegeler Sovyetlerinin 23 Kasım-8 Aralık (10-25 Kasım) 1917 günleri arasında yaptığı olağanüstü Kongre.

LENİN, V. Savaş donanmasının Birinci Kongresi'nde, 5 Aralık (22 Kasım) 1917 günü verilen söylev.

LENİN, V. Ukrayna halkına çağrı ve Ukrayna Rada'sına ültimatom.

LENİN, V. Proşyan'ın Rada ile yapılan müzakereler hakkındaki raporu üzerine, Halk Komiserleri Konseyi'nin kararı: 1 Ocak 1918 (17 Aralık 1917).

LENİN, V. Halk Komiserleri Konseyi'nin, Rada'nın cevabı üzerine 12 Ocak 1918 (30 Aralık 1917) tarihli emri.

LENİN, V. Almanya ile, müttefiklerden ayrı olarak hemen barış sorunu üzerine tezler.

LENİN, V. (Bolşevik) Sosyal-Demokrat Parti Merkez Komitesi'nin 24 (11) Ocak 1918 günkü toplantısında verilen barış ve savaş üzerine söylev.

LENİN, V. Demir yolu işçilerinin olağanüstü Kongresi. 26 (13) Ocak 1918 günkü toplantı.

LENİN, V. Şaumyan'a telgraf.

LENİN, V. (Bolşevik) Sosyal-Demokrat Parti Merkez Komitesi'nin 18 Şubat 1918 tarihli toplantısında, sabah oturumunda verilen söylev.

LENİN, V. (Bolşevik) Sosyal-Demokrat Parti Merkez Komitesi'nin 18 Şubat 1918 tarihli toplantısında, akşam oturumunda verilen söylev.

LENİN, V. Alman hükûmetine yollanan telgrafın ilk kaleme alınmış şekli.

LENİN, V. Devrimci laf ebeliği Üzerine.

LENİN, V. Heveskârlık Üzerine.

LENİN, V. Savaş mı, Barış mı?

LENİN, V. Merkez Yürütme Komitesi’nin Bolşevik ve “Sosyal devrimci sol” gruplarının ortak toplantısında, 23 Şubat 1918 günü verilen söylev.
LENİN, V. Merkez Yürütme Komitesi’nin 23 Şubat 1918 günkü toplantısında verilen söylev.
LENİN, V. Acı ama zorunlu bir ders.
LENİN, V. Rus Sosyal-Demokrat Partisi Merkez Komitesi’nin, Almanya ile müttefiklerden ayrı olarak ve ilhakçı barış konusundaki tavrı.
LENİN, V. Garip ve dehşetli bir şey.
LENİN, V. Rus Komünist Partisi’nin 6-8 Mart tarihleri arasındaki Yedinci Kongresi.
LENİN, V. Zamanımızın temel ödevi.
LENİN, V. Sovyetlerin Dördüncü (olağanüstü) Kongresi, 14-16 Mart 1918.
LENİN, V. Merkez Yürütme Komitesi ve Moskova Sovyet’inin 14 Mayıs 1918 günkü ortak toplantısında dış politika konusunda okunan rapor.
LENİN, V. 21 Haziran 1918 tarihinde Sokolniki kulübünde verilen söylev.
LENİN, V. Moskova sendikalarının ve fabrika komitelerinin dördüncü Konferansı (27 Haziran-2 Temmuz 1918).
LENİN, V. Sovyetlerin Beşinci Kongresi’ne katılan komünist üyeler karşısında 3 Temmuz 1918 tarihinde verilen söylev.
LENİN, V. Sovyetlerin 4-10 Temmuz 1918 tarihleri arasında yapılan Beşinci Kongresi.
LENİN, V. Devrimci sol sosyalistlerin ihaneti karşısında “İzvestiya” muhabirine verilen mülakat.
LENİN, V. Merkez Yürütme Komitesi’nin 15 Temmuz 1918 günkü toplantısında yapılan konuşma.
LENİN, V. 19 Temmuz 1918 günü Lefortovo mahallesinde yapılan açık hava toplantısında verilen söylev.
LENİN, V. 23 Temmuz 1918 günü Moskova ili Fabrika Komiteleri Konferansında okunan rapor.
LENİN, V. 29 Temmuz 1918 günü Moskova Sovyet’i Merkez yürütme Komitesi ile Moskova fabrika ve sendika komitelerinin ortak toplantısında verilen söylev.
LENİN, V. 2 Ağustos 1918 tarihinde Butirki açık hava toplantısında verilen söylev.
LENİN, V. 9 Ağustos 1918 tarihinde Sokolniki toplantısında verilen söylev.
LENİN, V. Amerikan işçilerine mektup.

LENİN, V. 23 Ağustos 1918 tarihinde, Alekseyev Halkevi'nde yapılan toplantıda verilen söylev.
LENİN, V. 23 Ağustos 1918 tarihinde, Politeknik Müzesi'ndeki toplantıda verilen söylev.
LENİN, V. 28 Ağustos 1918 tarihinde, Birinci Ulusal Eğitim Kongresi'nde verilen söylev.
LENİN, V. İşçi yoldaşlar! Son ve kesin vuruşmaya hep birlikte koşalım.
LENİN, V. 3 Ekim 1918 tarihinde, Moskova Sovyet'i Merkez Yürütme Komitesi'nin toplantısına yollanan mektup.
LENİN, V. 22 Ekim 1918 tarihinde, Moskova Sovyet'i Merkez Yürütme Komitesi ile Moskova'daki fabrika ve sendika komitelerinin ortak toplantısına verilen rapor.
LENİN, V. 22 Ekim 1918 tarihinde, Moskova Sovyet'i Merkez Yürütme Komitesi ile Moskova'daki fabrika ve sendika komitelerinin ortak toplantısında kabul edilen önerge.
LENİN, V. 6 Kasım 1918 tarihinde, Merkez Sovyet'i ile Moskova Sendika Sovyet'inin ortak toplantısında verilen söylev.
LENİN, V. Sovyetlerin 6-9 Kasım tarihleri arasındaki Altıncı (olağanüstü) Kongresi.
LENİN, V. 26 Kasım 1918 tarihinde, Moskova Merkez İşçi Kooperatifi delegelerinin toplantısında verilen söylev.
LENİN, V. 25 Aralık 1918 tarihinde, Ulusal Ekonomi Sovyetlerinin İkinci Kongresi'nde verilen söylev.
LENİN, V. Rus Komünist Partisi'nin 18-23 Mart 1919 tarihleri arasındaki Sekizinci Kongresi.
LENİN, V. Bugünkü durum üzerine ve Sovyet hükûmetinin bugünkü vazgeçilmez ödevleri üzerine. 4 Temmuz 1919 tarihli rapor.
LENİN, V. Cepheye sevk edilen Sverdlov Üniversitesi öğrencileri önünde verilen söylev. 24 Ekim 1919.
LENİN, V. 2-4 Aralık 1919 tarihleri arasında toplanan Rus Komünist Partisi Konferansı.
LENİN, V. Rus Komünist Partisi'nin 29 Mart-5 Nisan 1919 tarihleri arasında toplanan Dokuzuncu Kongresi.
LENİN, V. 7 Nisan 1920 tarihinde toplanan Sendikalar Genel Kongresi'nde verilen söylev.
LENİN, V. Komünizmin çocukluk hastalığı, "sol eğilimcilik".

LENİN, V. 26 Kasım 1920 tarihinde, Rus Komünist Partisi Moskova seksiyonu hücre sekreterlerinin toplantısında verilen söylev.
LENİN, V. Barış müzakereleri programı için akıl defteri.
LENİN, V. Halk Komiserleri Konseyi'nin karar tasarısı.
LENİN, V. Almanya ile müttefiklerden ayrı olarak ve ilhakçı barış konusundaki tezlere eklentiler.
LENİN, V. Yanılgı nerede?
LENİN, V. Vakit yitirmeksizin barış yapma zorunluluğu üzerine gözlemler ve uyarılar.
LENİN, V. Rus Komünist Partisi Merkez Komitesi'nin uluslararası durum hakkındaki kararları.
LENİN, V. Bugünkü uluslararası durum hakkında tezler.
LENİN, V. Vladivostok Sovyet'ine yollanan talimatlar. 1934 yılında Moskova'da yayınlanmıştır.
LENİN, V. Halk komiseri Stalin'e yollanan not, 7 Temmuz 1918. "Rus Komünist Partisi tarihi için araştırmalar derlemesi" olarak çıkan "Lenin ve Stalin" başlıklı kitaptan alınmıştır. Cilt II. Moskova, 1937.
STALİN, J. Başkumandanın 23 Şubat 1944 tarihli günlük emri, no. 16. Moskova 1944.
STALİN, J. Büyük Sosyalist Ekim Devrimi'nin XXVII.yıldönümü. Moskova Sovyet'inin 6 Kasım 1944 tarihindeki tam birleşiminde Devlet Savunma Komitesi Başkanı tarafından okunan rapor. Moskova, 1944.
STALİN, J. Şeylerin mantığı. (Menşevik Merkez Komitesi'nin "tezler"i hakkında.) "Ekim Devrimi üzerine", Yazılar ve söylevler derlemesi. Moskova, 1932.
STALİN, J. Rada genel sekreterliği ve karşıdevrimci Anayasacı Demokrat Parti. "Ukrayna'ya ilişkin yazılar ve söylevler. Derleme." Kiev, 1936.
STALİN, J. Rada ile ilişkiler. 14 (27) Aralık 1917 tarihinde, Merkez Yürütme Komitesi toplantısında okunan rapor. "Ukrayna'ya ilişkin yazılar ve söylevler. Derleme." Kiev, 1936.
STALİN, J. Rada nedir? "Ukrayna'ya ilişkin yazılar ve söylevler. Derleme." Kiev, 1936.
STALİN, J. Burjuva Kiev Rada'sı üzerine. "Ukrayna'ya ilişkin yazılar ve söylevler. Derleme." Kiev, 1936.
STALİN, J. Ukrayna ile girişilen barış müzakereleri üzerine. "Ukrayna'ya ilişkin yazılar ve söylevler. Derleme." Kiev, 1936.

STALİN, J. Don bölgesi ve Kuzey Kafkasya konusunda. “Ukrayna’ya ilişkin yazılar ve söylevler. Derleme.” Kiev, 1936.
STALİN, J. Ukrayna artık özgürlüğüne kavuşma yoluna girmiş bulunmaktadır. “Ukrayna’ya ilişkin yazılar ve söylevler. Derleme.” Kiev, 1936.
STALİN, J. Azınlıklar sorunu konusundaki hükûmet politikası. “Ukrayna’ya ilişkin yazılar ve söylevler. Derleme.” Kiev, 1936.
STALİN, J. Ukrayna İşçi ve Köylü Cumhuriyeti halkının sekreterliğine. “Ukrayna’ya ilişkin yazılar ve söylevler. Derleme.” Kiev, 1936.
STALİN, J. Proletarya diktatoryasının üçüncü yılı. 7 Kasım 1920 tarihindeki Bakû Sovyet’i kuruluş yıldönümü toplantısına sunulan rapor. Bk. “Lenin ve Stalin”, Cilt II. Moskova, 1937.
STALİN, J. Ulus sorunu konusunda Partinin hemen girişmesi gereken çabalar üzerine. “Marksizm ve ulus ve sömürge sorunları. Yazılar ve söylevler derlemesi.” Moskova, 1939.
STALİN, J. Lenin. Moskova, 1939.
AVARORİN, V. Mançurya’daki emperyalizm. Cilt 1-2. Moskova, 1934.
DOBROLSKİ, S. Rus ordusunun 1914 seferberliği. “Askerlik Derlemesi.” Cilt 1. Belgrat, 1021.
GUKOVSKİ, A. 1918 yılındaki Alman bozgunu ve İtilaf ülkelerinin Sovyetler ülkesine müdahale hazırlıkları. “Marksist Tarihçi” dergisi, 1937, no. 3.
KEDROV, M. Bolşevik yönetimden yoksun kalarak. (Murmansk bölgesine yabancı müdahalesinin tarihi). Leningrad, 1930.
KOROVİN, E. Japonya ve Devletler hukuku. Devlet yayınları, Moskova, 1936.
MAİSKİ, İ. Sovyet Sosyalist Cumhuriyet Birliği’nin beş yıllık dış politikası, 1917-1922. Moskova, 1922.
MANUSEVİÇ, A. Besarabya’nın Romanya tarafından fethinin tarihi. “Tarih Habercisi” dergisi, 1940, no. 8.
MİKKER, R. Estonya’da Sovyet yönetiminin kurulması için verilen mücadele, 1917-1919. “Tarih Habercisi” dergisi, 1940, no. 11.
MİLLER, F. 1914-1918 Dünya Savaşı sırasında Alman emperyalizminin boyunduruğu altındaki Türkiye. “Tarih Habercisi” dergisi, 1942, no. 12.
MİNTZ, İ. Kuzey’deki İngiliz müdahalesi ve karşıdevrim. Moskova-Leningrad, 1931.

MOGİLEVİÇ, A. ve AYRAPETYAN, M. Dünya Savaşı'na doğru, 1914-1918. Leningrad, 1940.

MOTİLEV, V. Pasifik Okyanusu çevresindeki rekabetlerin doğuşu ve gelişimi. Moskova, 1939.

NOTOVİÇ, F. Dünya Savaşı'nın sorumluları hakkında bir kaç söz. "Marksist Tarihçi" dergisi, 1938, no. 4

NOTOVİÇ, F. 1918 yılında Dörtler İttifakının çöküşü. "Tarih Habercisi" dergisi, 1941, no. 7-8.

POPOV, A. 1894-1901 yılları arasında Çarlık yönetiminin Uzak Doğu'daki politikası. "Marksist Tarihçi" dergisi, 1935, kitap II.

POPOV, A. Rusya'nın Paris Büyükelçisi tarafından yollanan rapor ve telgrafların ışığı altında 1906 istikrazı. "Kızıl Arşivler", 1925, cilt 4-5.

POPOV, A. Çarlık yönetiminin Uzak Doğu politikasında 1905 devrimi arifesinde meydana gelen bunalım. "Marksist Tarihçi" dergisi, 1935, no. 12.

POPOV, A. İstanbul Boğazından Pasifik Okyanusu'na. "Marksist Tarihçi" dergisi, 1934, cilt 3.

POPOV, A. Çekoslovak sorunu ve Çarlık diplomasisi, 1914-1917. "Kızıl Arşivler", 1929, cilt 2.

RAYHSBERG, G. İtilaf Devletlerinin müdahale hazırlıkları ve Lochart fesadı, 1918. "Tarih Habercisi" dergisi, 1938, no. 12.

RAYSNER, İ. 1907 yılındaki İngiliz-Rus anlaşması ve Afganistan'ın bölüşümü. "Kızıl Arşivler", 1925, cilt 3.

ROMANOV, B. 1892-1906 yılları arasında Mançurya'daki Rusya. Leningrad, 1928.

RUBİNŞTAYN, E. Habsburg Monarşisinin batışı. "Tarih Habercisi" dergisi, 1941, no. 7.

Rus-Japon savaşı için hazırlayıcı bilgiler. S. Witte'nin özel arşivlerindeki malzemeler. B. Glinski'nin giriş yazısıyla. Petrograd, 1916.

SABLER, S. ve SOSNOVSKİ, İ. Sibirya demiryolu hattı. Geçmişi ve bugünü St.Petersburg, 1903.

KVOSTOV, V. Yakın Doğu bunalımı, 1895-1897. "Marksist Tarihçi" dergisi, 1929, cilt 13.

KOVOSTOV, V. XIX.yüzyılın son on yılı süresince İstanbul Boğazı sorununun gelişmesi. "Marksist Tarihçi" dergisi, 1930, cilt 20.

SOFİNOV, P. Çekoslovakların ayaklanışı. “Tarih Habercisi” dergisi, 1940, no. 12.
STAVROVSKİ, A. Ekim Devrimi’nden sonra Transkafkasya. 1918 yılının ilk yarısında Türkiye ile olan ilişkiler. Moskova-Leningrad, 1925.
BRANDENBURG, E. Von Bismarck zum Weltkriege. Die deutsche Politik in den Jahrzehnten vor dem Kriefge Berlin, 1924.
CHIROL, V. The Far Eastern question Londra, 1896.
CORDIER, H. Histoires relations de la Chine avec les Puissances occidentales (Çin’in Batılı Devletlerle olan ilişkilerinin tarihi). Cilt 1-3. Paris, 1901-1902.
CURZON OF KEDLESTON, G.L. Persia and Persian question. Cilt 1-2. Londra, 1892.
FORSTER, K. The failures of peace. The search for a negotiated peace during the first World war. Introd. by E.M. Patterson Washington, 1941.
HELMREİCH, E. Ch. The diplomacy of the Balkan wars. 1912-1913 Cambridge, Mass, A.B.D. 1938
HERRMANN, W. Dreibund, Zweibund, England, 1890-1895. Eine Skizze zur Aussenpolitik auf Grund neuer Akten Stuttgart, 1929.
HOFFMANN, J.S. Great Britain and the German trade rivalry, 1875-1914 Philadelphia, 1933.
JOSEPH, Ph. Foreign diplomacy in China, 1894-1900; a study in political and economic relations with China. With an introd. by Sir A.F. Whyte Londra, 1928.
LA FARGUE, Th. China and the World war. Stanford Üniversitesi yayınları. 1937.
LANGER, W.L. The Diplomacy of Imperialism, 1890-1920. Cilt 1-2, New York Londra, 1935.
LOVELL, R.I. The Struggle for South Africa, 1875-1899. A study in economic imperialism New York, 1934.
MEINECKE, F. Geschichte des deutsche - englischen Bündnisproblems, 1890-1901 Münih-Berlin, 1927.
MICHON, G. L’alliance Franco-Russe. 1891-1917 (Fransız-Rus ittifakı. 1891-1917). Paris, 1927.
MORSE, H.B. The international relations of the Chinese empire. Çin İmparatorluğu’nun uluslararası ilişkileri). Cilt 1-3. Londra-New York, 1910-1918.

NINTCHICH, M. La crise Bosniaque (1908-1909) et les Puissances Européennes (1908-1909 Bosna bunalımı ve Avrupalı Devletler). Cilt 1-2. Paris, 1937.
NOTTER, H. The origins of the Foreign policy of Woodrow Wilson Baltimore, 1937 (The Walker Hines page school of international relations. The John Hopkins university).
PINGAUD, A. Histoire diplomatique de la France pendant la Grande Guerre (Büyük Savaş boyunca Fransa'nın diplomatik tarihi). Cilt 1-2. Paris, 1938.
PRIBRAM, A.F. England and the international policy of the European great powers, 1871-1914 Oxford, 1931.
RACHFAHL, F. Die deutsche Aussenpolitik in der Wilhelmischen Aera BErlin, 1924 (Einzelschriften zur Politik und Geschichte, 6).
RENOUVIN, P. Les origines immédiates de la guerre (28 Juin-4 Août 1914) (Savaşın dolaysız kökenleri: 18 Haziran-4 Ağustos 1914). İkinci basım. Paris, 1927.
RITTER, G. Bismarcks Verhaltnis zu England und die Politik des "Neuen Kursus" Berlin, 1924 (Beiträge aus dem Archiv for Politik und Geschichte, 7.
SCHMITT, B. The annexation the Bosnia, 1908-1909 Londra-New York, 1937.
SETON-WATSON, R.W. Sarajevo, a study in the origins of the Great War Londra, 1925.
TANSILL, Ch. America goes to War Boston, 1938.
TARDIEU, A. La France et les alliances. La lutte pour l'équilibre (Fransa ve ittifaklar. Denge için verilen mücadele). Paris, 1909.
TAUBE, M. La politique Russe d'avant-guerre et la fin de l'Empire des Tsars (1904-1917) (Savaş öncesi Rus politikası ve Çarlık İmparatorluğu'nun sonu. 1904-1917). Paris, 1928.
YONG ANN YUEN, Th. Aux origines du confit Mandchou. Chine-Japon. Paix de Versailles. Préf. de Wellington Koo (Mançurya'daki çatışmanın kökenlerinde. Çin-Japonya. Versay barışı. Wellington Koo'nun önsözüyle). Paris, 1934.
ALBERTSON, R. Fighting without a War; an account of military intervention in North Russia New York, 1920.

COATES, W.P. ve COATES, S.K. Armed intervention in Russia. 1918-1922. (1918-1922 yılları arasında Rusya'ya yapılan silahlı müdahale). Londra, 1935.

DJUVARA, M. La guerre Roumaine. Préf. d'Emile Boutroux (Romen savaşı. Emile Boutroux'nun önsözüyle). Nancy, 1919.

JASZI. The dissolution of the Habsburg monarchy (Habsburg Monarşisinin çöküşü). Chicago, 1922.

LUTZ, R.H. Fall on the German Empire (Stanford Üniversitesi yayınları. Londra, 1935.

MAURICE, F.M. The armistices of 1918 (1918 yılının ateşkesleri). Londra, New York, 1943.

MERMEIX. Les négociations secrètes et les quatre armistices avec pièces justificatives (Gizli pazarlıklar ve ateşkes, ispatlayıcı belgeler eklenmiş olarak). 13.Basım. Paris 1919.

MORDACQ, J.J. Pouvait-on signer l'armistice à Berlin? (Ateşkes Berlin'de imzalanabilir miydi?). Paris, 1930.

MULLER, R. Vom Kaiserrelch zur Republik. T.I. Ein Beitrag zur Geschichte der revolutionären Arbeiterbewegung während des Weltkrieges Viyana. 1924. Cilt II. Die November-Revolution (Kasım Devrimi). Viyana, 1925. (Wissenschaft und Gesellschaft Cilt 3-4).

NOVAK, F.K. Der Stulz der Mittelmächte Münih, 1921.

SCOTT, J.B. Preliminary history of the armistice New York, 1924.

SLOVES, H. La France et l'Union Soviétique Préf. de H. Torrès (Fransa ve Sovyetler Birliği. H. Torrès (Fransa ve Sovyetler Birliği. H. Torrès'in önsözüyle). Paris, 1935.

C) Biyografiler

BAKER, R.C. Woodrow Wilson. Life and letters... Vol. 6. Facing War, 1915-1917 New York, 1937.

GARDINER, A.G. The life of Sir William Harcourt (Sir William Harcourt'un hayatı). Cilt 1-2. Londra, 1923.
GARVIN, C.L. The life of Joseph Chamberlain (Joseph Chamberlain'in hayatı). Cilt 1-3. Londra, 1932-1934.
GAVIN, C. Edward the seventh. A biography (VII.Edward Bir biyografi). Londra 1941.
HALLER, J. Aus dem Leben des Fürsten Philipp zu Eulenburg-Hertzfeld Berlin, 1924.
LEE, S. King VII.Edward; a biography (Kral VII.Edward; bir biyografi).. Cilt 1-2. Londra, 1925-1927.
NICOLSON, H. Sir Arthur Nicolson... first lord Carnock. A study in the old diplomacy Londra, 1930.
WILLIAMS, A.F.B. Cecil Rhodes. Londra, 1921. (Makers of the 19th century.).

GENEL HİSTORİOGRAFYA

A) Uluslararası İlişkiler

Annual regiter, a review of publics events at home and abroad Londra-New York, 1872-1919.
BENGESCO, G. Essai d'une notice bibliographique sur la question d'Orient. Orient Européen, 1821-1897 (Doğu sorunu üzerine bibliyografik bir tanıtma yazısı denemesi. Avrupanın Doğusu, 1821-1897). Brüksel, Paris, 1897.
Catalogue of printed books in the library of the Foreign office Londra, 1926.
GOOCH, G.P. Recent revelations of European diplomacy... 3 d impression with a supplementary chapter on the revelation of 1927 Londra, 1928.

LANGER, W.L. ve ARMSTRONG, H.F. Foreign Affairs bibliography. A selected and annotated list of books on international relations, 1919-1932 New York-Londra, 1933.

List of references on Europe and international politics in relation to the present issues. Comp. under the direction of H.H.B. Meyer Washington, 1914.

List of the serial publications of foreign governments 1815-1931. Ed by W. Gregory New York, 1932.

MEYER, I. Official publications of European governments Cilt 1. Paris, 1929.

MYERS, D.P. Manuel of collections of treaties and of collections relating to treaties Cambridge, 1922.

STRUPP, K. Bibliographie du droit des gens et des relations internationales (Uluslararası hukuk ve uluslararası ilişkiler kaynakçası). Lead (Hollanda), 1938.

TEMPERLEY, H. ve PENSON, L.M. A century of diplomatic Blue books 1814-1914. Lists edited with historical introductions, by H. Temperley and L. M. Penson Cambridge, 1938.

B) Doğu Ülkeleri ve Sömürgeler

SKAÇOV, P. Çin'in kaynakçası. Rus dilinde 1730-1930 yılları arasında Çin hakkında yayınlanmış kitaplar ve yazıların sistematik endeksi. Moskova Leningrad, 1932.

Bibliographie d'histoire coloniale (1900-1930) (Sömürge tarihi kaynakçası, 1900-1930). Yayınlayan: A. Martineau. Paris, 1932. (Premier Congrès international d'histoire coloniale - Birinci Uluslararası sömürge tarihi Kongresi.) Paris, 1931.

CORDIER, H. Bibliotheca sinica... 2.Basım. Cilt 3-4. III. ve IV. ekler. Paris, 1904-1924.

KERNER, R. Northeastern Asia. A selected bibliography. Contributions to the bibliography of the relations of China, Russia and Japan, with special reference to Korea, Manchuria, Mongolia and Eastern Siberia, in oriental and European languages. Cilt 1-2. Berkeley, 1930.

NACHOD, O. Bibliographie von Japan (Japonya kaynakçası). Cilt 1-4. Leipzig, 1928-1935.

PRAESENT, H. ve HAENISCH, W. Bibliographie von Japan... T. 5-6 des von O. Nachod begonnen Gesamtwerkes Leipzig, 1937-1940.

SAVADJIAN, L. Bibliographie Balkanique (Balkan kaynakçası). Cilt 1-7. Paris, 1931-1938.

Select bibliography of recent publications in the library of the royal colonial institute illustrating the relations between Europeans and Coloured Races. Comp. by E. Lewim Londra, 1926.

Addenta to bibliography of relations with Coloured Races up to February 28, 1927 Londra, 1927.

Subject catalogue of the Library of the Royal Empire Society, Comp, by E. Lewin Cilt 1-4 Londra, 1930-1937.

WENCKSTERN, F. Bibliography of the Japanese Empire (Japon İmparatorluğu'nun kaynakçası). Cilt 1-2. Leiden-Tokyo, 1895-1907.

WILSON, A.T. A. bibliography of Persia (İran'ın kaynakçası). Oxford, 1930.

C) 1914-1918 Dünya Savaşı

Dünya Savaşı. Kaynakça, 1914-1918. Leningrad, 1934.

Bibliographische Vierteljahrshefte der Weltkriegsbücherei. Hft. 2/3. Bibliographie zur Geschichte Österreich-Ungarns im Weltkrieg, 1914-1918 Stuttgart, 1934. Hft. 4. Bibliographie zur Geschichte Österreich-Ungarns, 1948-1914 Stutgart, 1930. Hft. 6. Bibliographie zur Geschichte des Britischen Reiches, 1870-1914. 2. erg. Aufl. Stutgart, 1936. Hft. 8/9 Bibliographie zur Geschichte des Britischen Reiches im Weltkrieg, 1914-

1918 Stutgart, 1936. Hft. 11/12. Bibliographie zur Geschichte des Frankreichs in der Vorkriegszeit und im Weltkrieg. 2 erg. Aufl. Stuttgart, 1937. Hft. 17-18. Bibliographie zur Geschichte Italiens in der Vorkriegszeit und im Weltkrieg. 2 erg. Aufl. Stuttgart, 1939. Hft. 20/21/22. Bibliographie zur Geschichte der Vereinigten Staaten im Weltkrieg Stuttgart, 1939.

Catalogue méthodique du fonds Allemand de la Bibliothèque (Kitaplıktaki, Almanya hakkında, bulunan eski kaynakların metodik katalogu). Cilt 1-4. Paris, 1921-1923. (Publications de la “Société d l’histoire de la Guerre”, 1. série, Catalogue des “Bibliotheque et Musée de la Guerre” (“Savaş Tarihi derneği” yayınları, 1. dizi, “Savaş kitaplığı ve müzesi” Katalogu).

Catalogue méthodique des fonds Britannique et Nord-Américain de la Bibliothèque. Réd. par M. Bourgeois (Kitaplıktaki, İngiltere ve Kuzey Amerika hakkında, bulunan eski kaynakların metodik Katalogu. Düzenleyen: M. Bourgeois). Cilt 1-3, Paris, 1925-1931.

Catalogue méthodique du fonds İtalien de la Bibliothèque. Réd. par P.H. Michel (Kitaplıktaki, İtalya hakkında, bulunan eski kaynakların metodik Katalogu. Düzenleyen: P.H. Michel). Paris, 1932.

Catalogue méthodique du fonds Russe de la Bibliothèque. Réd. par A. Dumesnil av. collab. de W. Lerati. Introduction par C. Bloch (Kitaplıktaki, Rusya hakkında, bulunan eski kaynakların metodik Katalogu. (W. Lerati’nin de katılmasıyla düzenleyen: A. Dumesnil. C. Bloch’un bir giriş yazısıyla) Paris, 1932. (Publications de la “Société de l’histoire de la Guerre”, 1 série, Catalogue des “Bibliothèque et Musée de la Guerre” “Savaş Tarihi Derneği” yayınları. 1. dizi, “Savaş kitaplığı ve müzesi” Katalogu.)

Contributo a una Bibliographia della Guerra Mondiale’ Documenti e testestimoniare politico-diplomatiche, cause, origini, responsabilità, significato della Guerra Roma, 1937.

LALOY, E. La Guerre Mondiale, ses origines et l’après-guerre d’après leurs principaux historiens (Belli başlı tarihçiler tarafından yazılanların ışığında Dünya Savaşı, kökenleri ve Savaş sonrası). Paris, 1930.

WEGERER, A. Bibliographie zur Vorgeschichte des Weltkrieges Berlin, 1934 Aynı zamanda bk.:

“International bibliography of historical sciences”. Ed. by the International committee of historical sciences Cilt 1-2. 1926-1936 yılları için geçerlidir.

Berlin, 1930-1938.
Aynı zamanda aşağıdaki dergilerin eleştirel ve bibliyografik kısımlarına da bk.:
Foreign Affairs. New York, 1922 (Ouarterly).
Journal of modern history Chicago, 1929.
Revue d'histoire diplomatique, publ. par la "Société d'histoire diplomatique" Diplomasi tarihi Dergisi, yayınlayan: "Diplomasi Tarihi Derneği"). Paris, 1887. (Bu dergi üç ayda bir çıkar.)
Revue d'histoire moderne, publ. par la "Société d'histoire moderne" (Modern Tarih Dergisi, yayınlayan: "Modern Tarih Derneği"). Paris, 1926. (Bu dergi yılda beş sayı olarak çıkar.)
Berliner Monatshefte 1923. (1923 yılından itibaren, 1929 yılına kadar şu başlık altında yayınlanmıştır: "Kriegsschuldfrage".)
Revue Belge des livres, documents et archives de la Guerre (1914-1918) (1914-1918 Savaşı hakkındaki kitaplar, belgeler ve arşivler için Belçika dergisi). Bürüksel, 1924. (Bu dergi üç ayda bir çıkar.)
Revue de la Guerre Mondiale, publ. la "Société de l'histoire de la guerre" (Dünya Savaşı Dergisi, yayınlayan: "Savaş Tarihi Derneği"). Paris, 1923. (Bu dergi üç ayda bir çıkar).

A) Kaynaklar

GRİM, E. Uzak Doğu'da uluslararası ilişkilerin tarihi üzerine antlaşmalar ve başka belgeler Derlemesi, 1842-1925. Moskova, 1927.
MARTENS, M. Antlaşmalar Derlemesi. Cilt 4, bölüm 2: Almanya ve Avusturya-Macaristan İmparatorluğu ile yapılan antlaşmalar; St.Petersburg, 1878. Cilt 8. Almanya ile yapılan antlaşmalar, 1825-1888; St.Petersburg, 1888. Cilt 12. İngiltere ile yapılan antlaşmalar, 1832-1895; St.Petersburg, 1898. Cilt 15. Fransa ile yapılan antlaşmalar, 1822-1906; St.Petersburg, 1909.

Notalar, antlaşmalar ve bildiriler ışığı altında modern çağların uluslararası politikası. Birinci bölüm: Fransız Devrimi'nden emperyalist savaşa; Moskova, 1925. İkinci bölüm: Emperyalist savaştan Sovyet Rusya'ya uygulanan ablukanın kaldırılışına; Moskova, 1926.

Emperyalist dönemde uluslararası ilişkiler. Çarlık rejimi hükümetlerinin ve Geçici hükümetin arşivlerindeki belgeler, 1878-1917; 1900-1913 yıllarını kapsayan 2. dizi cilt 18, 19, 20; Moskova, 1938-1940. Ve: 1914-1917 yıllarını kapsayan 3. dizi; cilt 1-10; Moskova, 1931-1938.

Rusya tarafından yapılmış olan antlaşma, anlaşma ve uzlaşmalar Derlemesi: 1774-1906 dönemi. V. Aleksandrenko'nun bir giriş yazısı ve notlarıyla. Varşova, 1906.

CLERCQ. J. A. Recueil des traités de la France, publié sous les auspices du ministère des Affaires étrangères (Fransa tarafından yapılmış antlaşmalar Derlemesi. Fransız Dışişleri Bakanlığının yardımıyla yayınlanmıştır). 1872-1936 yıllarını kapsayan XI.-XXIII. ciltler. Paris, 1880-1919.

A collection of neutrality laws, regulations and treaties of various countries.

Ed. and annot. by F. Deak and Ph. C. Jessup Cilt. 1-2. Washington, 1939. (Publications of the Carnegie endowment for international peace. Division of international law.)

Documents diplomatiques Français. 1871-1914 (Fransız diplomatik belgeleri, 1871-1914 yılları arası). 1871-1900 dönemini kapsayan 1. dizi; cilt 1-8; Paris, 1929-1936. 1901-1911 dönemini kapsayan 2. dizi; cilt 1-7; Paris, 1931-1937. 1912-1914 dönemini kapsayan 3. dizi; cilt 1-2; Paris, 1922-1931.

Die Grosse Politik der Europäischen Kabinette. 1871-1914. Sammlung der diplomatischen Akten des Auswärtigen Amtes. Cilt 1-40. Berlin, 1922-1927.

PRIBRAM. Die politischen Geheimverträge Österreich-Ungaras, 1897-1914. Cilt 1-2, Viyana 1920.

WILHELM, İmparator. Prusya İmparatoru Wilhelm'in Rus imparatoru III.Aleksandr'a yazdığı 4 mektup. "Kızıl Arşivler", 1922, cilt 2.

1877 Rus-Türk savaşından sonra 1877 yılında Berlin'de toplanan Avrupalı Büyük Devletler Kongresi. Moskova, 1878.

LAMSDROF, V. Günce: 1886-1890 yılları. Cilt 1. Moskova-Leningrad, 1920.

LAMSDROF, V. Günce: 1891-1892 yılları. Cilt 2. Moskova-Leningrad, 1934.
LAMSDROF, V. Günce: 1893-1895 yılları. Cilt 3. Moskova-Leningrad, 1931.
NELİDOV, V. Boğazların işgali üzerine 1822 yılında A. Nelidov tarafından sunulan andıç. “Kızıl Arşivler”, 1938, Cilt 3-4.
PAVLOVİÇ. P. Rus Çarlığı’nın Bulgaristan serüvenleri, Belgeler Derlemesi Moskova, 1935.
Rus-Alman ilişkileri. Gizli belgeler. “Kızıl Arşivler”, 1922, cilt 1.
SKOBELEV, M. 1882 yılında Paris’te verilen söylev. E. Tarlé’nin giriş yazısıyla. “Kızıl Arşivler”, 1928, cilt 2.
1875 yılında Fransa ile Almanya arasında baş gösteren gerginlik. A. Yerusalimski’nin giriş yazısıyla. “Kızıl Arşivler”, 1938, cilt 6.
ŞUVALOV, P. 1878 yılında toplanan Berlin Kongresi üzerine. V. Kvostov’un giriş yazısıyla. “Kızıl Arşivler”, 1933, cilt 4.
Accounts and papers. State papers (“Blue books” dizisi). Londra, 1876-1878.
France. Minisère des Affaires étranères. Documents diplomatiques. Affaires d’Orient, 1875-1876-1877. Appendice. Conférence de Constantinople (Décembre 1876 Janvier 1877)(Fransa, Dışişleri Bakanlığı. Diplomatik belgeler. Doğu sorunları, 1875-1876-1877. Ek. İstanbul Konferansı. Aralık 1876 Ocak 1877). Paris, 1877
Österreich-Ungarn. Ministerium des Aussern. AKtenstücke aus den Korrespondenzen des K. u. K. Ministerium des Aussern über orientalische Angelegenheiten (“Rotbücher” dizisi.) Viyana, 1878. Cilt 16: 1873 yılı Mayısından 31 Mayıs 1877’ye. Cilt 17:7 Nisan 1877’den 3 Kasım 1987’e.
SABUROV, P.A. The Saburov memoirs of Bismarck and Russia Cambridge, 1929.
STAAL, G.F. Ch. Correspondance diplomatique (Diplomatik yazışmalar). Yayınlayan: A. Meyendorf. Cilt 1-2; 1884-1900 yıllarını kapsayan dönem. Paris, 1929.
TEMPERLEY, H.W. ve PENSON, L.M. Foundations of British foreign policy from Pitt (1792) to Salisbury (1902) of Documents, old and news Cambridge, 1938.
Unprinted documents. Russo-British relations during the Eastern crisis R.W. Seton-Watson tarafından yayınlanmıştır. “Slavonic Reviews”

dergisi, 1924-1926. Cilt 3-4.
VICTORIA, Kraliçe. The letters of Queen Victoria. Second series. A selection from Her Majesty’s correspondence journal between the years 1862 and 1885. G.E. Buckle tarafından yayınlanmıştır. Cilt 2: 1870-1878 yılları; Londra, 1926, Cilt 3. 1879-1885 yılları; Londra, 1928.
VICTORIA, Kraliçe. The letters of Queen Victoria. Third series. A selection from Her Majesty’s correspondence and journal between the years 1886 and 1901. G.E. Buckle tarafından yayınlanmıştır. Cilt 1: 18860-1900 yılları; Londra, 1930.
İGNATİEV, N. Anılar, 1875-1877. “Tarih Habercisi”, 1914, cilt 135, Ocak-Temmuz sayıları.
İGNATİEV, N. 1877-1878 savaşından önce Avrupa başkentlerine yapılan gezi. “Eski Rus Tarihi” dergisi, 1914, cilt 157, Mart-Eylül sayıları.
İGNATİEV, N. Anılar: 1864-1874 yıllarını kapsayan dönem. Petrograd, 1916.
KARTSOV, İ. Diplomasi kulislerinde gezintiler. St.Petersburg, 1908.
BILLOT, A. La France et l’Italie, histoire des années troubles, 1881-1899 (Fransa ve İtalya, kargaşa yıllarının tarihi: 1881-1899 dönemi). Cilt 1-2. Paris, 1905.
BISMARK, O. Gedanken und Erinnerungen Cilt 1-3. New York-Stuttgart. 1896-1922.
BLOWITZ, H.S. My memoirs Londra, 1903.
BLUNT, W. Secret history of the English occupation of Egypt. Being a personal narrative of events Londra, 1907.
BROGLIE. La mission de M. de Gontaud Biron à Berlin, 1872-1878 (M. de Gontaud Biron’un 1872-1878 yılları arasındaki Berlin Büyükelçiliği). (“Conrespondant” dergisi.) Paris, 1895, 25 Temmuz, 25 Ağustos ve 10 Ekim sayıları.
BÜLOW, B. Denkwürdigkeiten. Hrsg. von F. von Stockhammern. T. 4 Jugend und Diplomatenjahre Berlin, 1931.
CRISPI, F. The memoirs of Francesco Crispi. tr. by M. Princhard-Agnetti from the documents collected and ed. by Th. Palamenghi-Crispi Cilt 1-3. Londra, 1912-1914.
CROMER, E. B. Modern Egypt (Modern Mısır). Cilt 1-2. Londra, 1908.
CYON, E. Histoires de l’Entente Franco-Russe. Documents et souvenirs. 1886-1894 (Fransız-Rus İttifakı’nın tarihi. Belgeler ve anılar, 1886-1894

yıllarını kapsayan dönem). Paris, 1895.

DREUX, A. Dernièrres année de l'Ambassade en Allemagne de M. de Gontaud-Biron, 1874-1877, d'après ses notes et papiers diplomatiques (Notlarının ve diplomatik evrakının ışığı altında, M. de Gontaud-Biron'un Almanya'daki son büyük elçilik yılları, 1874-1877). Paris, 1907.

ELLIOT, H. Some revolutions and other diplomatic experiences Londra, 1922.

FREYCINET, C. La question d'Egypte (Mısır sorunu). Paris, 1905.

FREYCINET, C. Souvenirs, 1878-1893 (Anılar, 1878-1893 dönemi). Paris, 1913.

GONTAUD-BIRON, E. Mon Ambassade en Allemagne, 1872-1873 (Almanya'daki Büyükelçilik yıllarım, 1872-1873 dönemi). A. Dreux'nun bir önsözü ve notlarıyla. Paris, 1906.

HOHENLOHE-SCHILLINGSFÜRST, Ch. Denkwürdigkeiten Hrsg. von F. Curtius Cilt 1-2. Stuttgart-Leipzig, 1907.

LOFTUS. Diplomatic reminiscences. 2 d series. 1862-1879 Cilt 1-2. Londra, 1894.

LUCIUS VON BALLHAUSEN. Bismarck-Erinnerungen des Staatsministers Freiherrn Lucius von Ballhausen. 4-6. Aufl. Stuttgart-Berlin, 1921.

RADOWITZ, J.M. Aufzeichnungen und Erinnerungen aus dem Leben des Botschafters Maria von Radowitz. Hrsg. von H. Holbern Cilt 1: 1839-1877 yılları. Cilt 2: 1878-1890 yılları. Stuttgart-Berlin, 1925.

SABUROV, P.A. Russie, France, Allemagne (1870-1880) (1870-1880 yılları arasında Rusya, Fransa, Almanya). "La Revue de Paris", 1912, Mart-Nisan sayıları.

SCHWEINITZ, H.L. Denkwürdigkeiten des Rotschafters General von Schweinitz Cilt 1-2. Berlin, 1927.

TOUTIN, E. III.Alexandre et la République Française. Souvenirs d'un témoin, 1885-1888 (III.Aleksandr ve Fransa Cumhuriyeti. Bir tanığın anıları. 1885-1888 dönemi). Paris, 1929.

WALDERSEE, A. Denkwürdigkeiten des General-Feldmarschalls Alfred Grafen von Waldersee. Bearb. und hrsg. von H.O. Meisner Cilt 1-3. Stuttgart-Berlin, 1923-1925.

B) Tarih Araştırmaları

MARX, K. Alman Sosyal-demokrat Partisi Komitesine. “Marx ve Engels Arşivleri”, cilt 1.

ENGELS, F. Savaş konusundaki yarı resmî ulumalar.

ENGELS, F. Avrupa silahsızlanabilir mi?

ENGELS, F. Rus Çarlığı’nın dış politikası.

LENİN, V. Emperyalizm, kapitalizmin son aşaması.

LENİN, V. Komünist Enternasyonali’nin II.Kongresi, 19 Temmuz-6 Ağustos.

LENİN, V. Savaş ve devrim. 27 (14) Mayıs 1917 günü verilen konferans.

LENİN, V. 1870 sonrası Dünya tarihine bir sentez denemesi. “Emperyalizm tarihi defterleri”. Moskova, 1939.

STALİN, J. Rus (Bolşevik) Komünist Partisi XIV.Kongresi Merkez Komitesi’nin siyasal raporu. “Leninizm’in sorunları”. Moskova-Leningrad, 1928.

STALİN, J. Leninizm’in ilkeleri üzerine. 1924 yılı Nisan ayı başlangıcında Sverdlovsk Üniversitesi’nde verilen konferans. “Leninizm’in sorunları”. Moskova, 1939.

STALİN, J. Engels’in “Rus Çarlığı’nın dış politikası” başlıklı yazısı üzerine. “Bolşevik” dergisi, 1941.

STALİN, J. Sovyetler Birliği’nin verdiği büyük yurtseverlik savaşı üzerine. Moskova, 1944.

Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği Komünist Partisi Tarihi. Moskova, 1942.

ANUÇİNA, A. 1878 yılında toplanan Berlin Kongresi üzerine. St.Petersburg. 1912.

GORİYENOV, S. İstanbul ve Çanakkale Boğazları. Devlet Arşivlerinde ve St.Petersburg’da saklanan diplomatik yazışmaların ışığı altında. St.Petersburg, 1907.

YERUSALİMSKİ, A. 1875 yılı alarmı. “Ranion Tarih Enstitüsü andıçları”. 1928, cilt 6.

JİGAREV, S. Doğu sorunu konusunda Çarlık Rusya’sı tarafından güdülen politika. Cilt 1-2. Moskova, 1896.

MARTENS, F. Doğu savaşı ve Brüksel Konferansı, 1874-1878. St.Petersburg, 1879.
MARTENS, F. Rusya ile İngiltere Orta Asya'da, St.Petersburg, 1880.
MURATOV, K. "Doğu bunalımı" boyunca İngiltere'nin oynadığı rol. "Marksist Tarihçi" dergisi, 1940.
ROTŞTAYN, F. Mısır'ın fethi ve köleleştirilmesi. Moskova-Leningrad, 1925.
ŞAZKİN, S. Avusturya-Rusya-Almanya İttifakı'nın sonu. Cilt 1: 1879-1884 dönemi. Moskova, 1928.
TATİSÇEV, S. Rus diplomasisinin geçmişi. Tarihsel araştırma ve eleştiri yazıları. St.Petersburg, 1890.
KVOSTOV, V. Bismarck tarafından güdülen dış siyasetteki bunalım. "Marksist Tarihçi" dergisi, 1934.
ZAYONÇKOVSKİ, A. Rusya'nın Dünya Savaşı'na hazırlanışı. Askerî hazırlıklar ve ilk planlar. Leningrad, 1926.
Modern Tarih. İkinci bölüm. E. Tarlé ve arkadaşları yönetiminde. Fransız-Alman Savaşı'ndan ve Paris Komünü'nden Rusya'daki Ekim Devrimi'nin zaferine ve emperyalist savaşın son buluşuna kadar: 1870-1918 yıllarını kapsayan dönem. Moskova, 1939.
TARLE, E. Emperyalizm dönemi boyunca Avrupa, 1871-1919. Moskova, 1928.
ALBIN, P. L'Allemagne et la France en Europe (1885-1894) (Avrupa'daki Almanya ve Fransa, 1885-1894 yılları). Paris, 1913.
ARGULL, S. The Eastern question (Doğu sorunu). Cilt 1-2. Londra, 1879.
BECKER, O. Bismarck und die Einkreisung Deutschlands. T.I. Bismarcks Bündnispolitik Berlin, 1923.
BOURGEOIS, E. Manuel historique Mondiale. Empires et nations (Dış politika tarihi elkitabı. Cilt IV: Dünya politikası. İmparatorluklar ve Uluslar). Paris, 1927.
CARROLL, E. French public opinion and Foreign Affairs, 1870-1914. New York, 1931.
CARROLL, E. Germany and Great powers, 1866-1914. A Study of public opinion and and Foreign policy New York, 1938.
The Cambridge history of British Foreign policy, 1783-1919. Ed. by A. Ward and G. Gooch. Vol. 3, 1866-1919 Londra, 1923.

CHARMATZ, R. Geschichte der auswärtigen Politik Österreichs im 19. Jahr. hundert Cilt 1-2. Leipzig-Berlin, 1918.
CHIALA, G. Pagina di storia contemporanea Cilt 1-3. Torino, 1895-1898.
CHIROL, V. Middle eastern question (Orta Doğu sorunu). Londra, 1904.
DARMSTADTER, P. Geschichte der Aufteilung und Kolonization Africas seit dem Zeitalter des Entdeckungen. T. 2. Geschichte der Aufteilung Africas, 1870-1919 Berlin-Leipzig, 1920.
DAUDET, E. Histoire diplomatique de l'alliance Franco-Russe, 1873-1893 (Fransız-Rus İttifakı'nın diplomatik tarihi, 1873-1893 dönemi). Paris 1894.
DEBIDOUR, A. Histoire diplomatique de l'Europe (A-B). Paris, 1926-1929. A: Depuis l'ouverture du Congrès de Vienne jusqu'à la clôture du Congrès de Berlin (1814-1878). B: Depuis la Congrès de Berlin jusqu'à nos jours (Avrupa'nın diplomatik tarihi (A-B). Paris, 1926-1929. A: Viyana Kongresi'nin açılışından Berlin Kongresi'nin kapanışına, 1814-1878 dönemi. B: Berlin Kongresi'nin kapanışından günümüze kadar uzanan dönem).
DESPAGNET, F. La diplomatie de la Troisième République et le droit des gens (Üçüncü Cumhuriyet'in diplomasisi ve Uluslararası hukuk). Paris, 1904.
FULLER, J.V. Bismarck's diplomacy at its zenith Cambridge, 1922.
FULLER, J.V. The war scare of 1875 "American Historical Review" dergisi, 1919, Ocak ayı sayısı.
GOOCH, G.P. History of modern Europe, 1878-1919 (Modern Avrupa'nın tarihi, 1878-1919). Londra, 1923.
GOOCH, G.P. Franco-German relations 1871-1914. (1871-1914 döneminde Fransız-Alman ilişkileri). Londra, 1928.
GORIENOV, S. The end of the alliance of the Emperors (İmparatorlar İttifakı'nın sonu). "American Historical Review" dergisi, 1918, cilt XXIII, no. 2.
GRANT, A.J. ve TEMPERLEY, H.W. Europe in the nineteenth century, 1789-1914 (Ondukuzuncu yüzyılda Avrupa, 1789-1914). Londra-New York, 1927.
HAGEN, M. Bismarcks Kolonialpolitik (Bismarck'ın sömürge politikası). Stuttgart, 1923.

HARRIS, D. Diplomatic history of the Balkan crisis of 1875-1878: the first year Londra-New York, 1936.
HAUSER, H. Histoire Diplomatique de l'Europe, 1871-1914 (1871-1914 döneminde Avrupa'nın diplomatik tarihi). Cilt 1-2. Paris, 1929.
HELLER, E. Das deutsch-österreichisch-ungarische Bündnis in Bismarcks Aussenpolitik Berlin, 1925.
HELMS, A. Bismarck und Russland. Inaug. Dissertation Bonn, 1927.
HERTZFELD, H. Deutschland und das geschlagene Frankreich. 1871-1873. Friedenschluss. Kriegsentschädigung. Besatzungszeit Berlin, 1924.
HOLBORN, H. Bismarcks Europäische Politik zu Geginn der siebziger Jahre und die Mission Radowitz... Mit ungedruckten Urkunden aus dem politischen Archiv des Auswärtigen Amtes und dem Nachlass des Botschafters von Radowitz Berlin, 1925.
ITALICUS (Takma ad). Italiens Dreibundpolitik, 1870-1896 Münih, 1928.
JAPICKSE, N. Europa und Bismarcks Friedenpolitik (Europa en Bismarck's vredespolitick). Die internationalen beziehungen von 1871 bis 1890 Berlin, 1927.
LANGER, W.L. The European powers and the French occupation of Tunis, 1878-1881 "American historical review" dergisi, 1925, cilt XXXI, no. 1.
LANGER, W.L. European alliances and alignemants, 1871-1890 New York. 1931.
LANGER, W.L. The Franco-Russe alliance, 1890-1894 (1890-1894 Fransız-Rus İttifakı). Cambridge-Londra, 1929.
LEROY-BEAULIEU, A. La France, la Russie et l'Europe (Fransa, Rusya ve Avrupa). Paris, 1888.
MEDLICOTT, W.N. The Mediterranean agreements of 1887 "Slavonic Review" dergisi, 1926, cilt V, no. 13.
MOON, P. Th. Imperialism and world politics (Emperyalizm ve dünya politikası). New York, 1927.
NOLDE, V. L'alliance Franco-Russe. Les origines du système diplomatique d'avant-guerre (Fransız-Rus İttifakı, Savaş öncesi diplomasi sisteminin kökenleri). Paris, 1936. (Paris Üniversitesi Slav İncelemeleri Enstitüsü. Tarih koleksiyonu, 7).
PINON, R. France et Allemagne, 1870-1913 (1870-1913 yılları arasında Fransa ve Almanya). Paris, 1913.

PLEHN, H. Bismarcks auswärtige Politik nach der Reichsgründung Münih-Berlin, 1920.

RACHFAHL, F. Deutscland und die Weltpolitik, 1871-1914. T.I. Die Bismarck'sche Aera Stuttgart, 1923.

RENOUVIN, P. La crise Européenne et la Grande Guerre, 1904-1918 (Avrupa bunalımı ve Büyük Savaş, 1904-1918). Paris, 1934 ("Peuples et civilisations" "Halklar ve uygarlıklar"dizisi, 19).

RENOUVIN, P. ve arkadaşları. La paix armee et la Grande Guerre, 1871-1919 (Silahlı barış ve Büyük Savaş, 1871-1919). Paris, 1939.

ROSEN, G. Die Stellungnahme der Politik Bismarcks zur Frage der Staatsfform in Frankreich von 1871 bis 1880. (Auf Grud der Aktenpublikation des Auswärtigen Amts.) Detmond, 1924.

ROTHFELS, H. Bismarcks englische Bündnispolitik Stuttgart-Berlin, 1924.

ROUIRE, A.M.F. La rivalité Anglo-Russe au XIX.siècle en Asie. Golfe Persique, frontières de l'lnde (XIX.yüzyıl Asya'sındaki İngiliz-Rus rekabeti. İran körfezi, Hint sınırları). Paris, 1908.

SALVATORELLI, L. L'Italia nella politica internazionale dell'Era Bismarkiana "Rivista Storica İtaliana" dergisi, 1923, Nisan sayısı.

SALVEMINI, G.La politica estera della Destra, 1871-1876 "Rivista d'Italia" dergisi, 1924: Kasım 15; 1925:Ocak 15 ve Şubat 15.

SCHEFER, Ch. D'une guerre à l'autre. Essai sur la politique extérieure de la Troisième République (1871-1914) (Bir savaştan öbürüne. Üçüncü Cumhuriyet'in güttüğü dış politika üzerine deneme, 1871-1914 dönemi). Paris, 1920.

SCHÜNEMANN, K. Die Stellung Österreich-Ungarns in Bismarck Bündnispolitik "Politika ve Tarih Arşivi", 1926.

SETON-WATSON, R.W. Disraeli, Gladstone and the eastern question. A study in diplomacy and pary politics Londra, 1935.

SINOSKYL, Th. Die Balkanpolitik Österreich-Ungarns seit 1866 Cilt 1-2. Stuttgart-Berlin, 1913-1914.

SONTAG, R.J. European diplomatic history, 1871-1932 (1871-1932 yılları arasında Avrupa diplomasisinin tarihi). New York-Londra, 1933.

SUMNER, B.H. Russia and the Balkans, 1870-1880 (1870-1880 yılları arasında Rusya ve Balkanlar). Londra, 1937.

TAFFS, W. The war scare of 1875 "Slavonic Review" dergisi, 1930, cilt 9.

TORRE, A. Come la Francia s'impadroni di Tunisi (Fransa Tunus'u nasıl ele geçirdi). "Rivista di Roma" dergisi 1899, Nisan-Mayıs sayıları.
Trützchler von Falkenstein in Bismarck und die Kriegsgefahr des Jahres 1887. Dargestellt auf Grund der Bd 3-6 der grossen Aktenpublikation des Auswärtigen Amtes und mit Benutzung unveröffentlicher Akten des Auswärtigen Amtes und Reichsarchivs Berlin, 1924.
WAHL, A. Vom Bismarck der siebzigen Jahre Tübingen, 1920.

C) Resmî Belge Niteliği Taşıyan Yapıtlar

LENİN, V. İşçi ve asker milletvekilleri Sovyetlerinin İkinci Kongresi, 7-8 Kasım (25-26 Ekim) 1917.
LENİN, V. Merkez Yürütme Komitesi'nin 17 (4) Kasım 1917 günkü toplantısı.
LENİN, V. Petrograd Sovyet'inin 17 (4) Kasım 1917 günkü toplantısında verilen söylev.
LENİN, V. 22 (9) Kasım 1917 günü hükûmetle Genel Kurmay karargâhı arasında yapılan konuşmalar.
LENİN, V. Bütün herkese telgraf. Bütün alay, tümen, vs. komitelerine ve kara ve deniz ordularındaki tüm asker ve denizcilere.
LENİN, V. Merkez Yürütme Komitesi'nin 23 (10) Kasım 1917 günkü toplantısı.
LENİN, V. Köylü delegeler Sovyetlerinin 23 Kasım 8 Aralık (10-25 Kasım) 1917 günleri arasında toplanan olağanüstü Kongresi.
LENİN, V. Savaş donanmasının Birinci Kongresi'nde, 5 Aralık (22 Kasım) 1917 günü verilen söylev.
LENİN, V. Ukrayna halkına çağrı ve Ukrayna Merkez Rada'sına ültimatom.
LENİN, V. Proşyan'ın Rada ile yapılan müzakereler hakkındaki raporu üzerine, Halk Komiserleri Konseyi'nin kararı: 1 Ocak 1918 (19 Aralık 1917).

LENİN, V. Halk Komiserleri Konseyi'nin, Rada'nın cevabı üzerine 12 Ocak 1918 (30 Aralık 1917) tarihli emri.
LENİN, V. Almanya ile öbür müttefiklerden ayrı olarak hemen barış sorunu üzerine tezler.
LENİN, V. (Bolşevik) Sosyal-Demokrat Parti Merkez Komitesi'nin 24 (11) Ocak 1918 tarihli toplantısında barış ve savaş üzerine verilen söylev.
LENİN, V. Demir yolu işçilerinin olağanüstü Kongresi. 26 (13) Ocak 1918 günkü toplantı.
LENİN, V. Şaumyan'a telgraf.
LENİN, V. (Bolşevik) Sosyal-Demokrat Parti Merkez Komitesi'nin 18 Şubat 1918 günkü toplantısında, sabah oturumunda verilen söylev.
LENİN, V. (Bolşevik) Sosyal-Demokrat Parti Merkez Komitesi'nin 18 Şubat 1918 günkü toplantısında, akşam oturumunda verilen söylev.
LENİN, V. Alman hükûmetine yollanan telgrafın ilk kaleme alınmış şekli.
LENİN, V. Devrimci laf ebeliği üzerine.
LENİN, V. Heveskârlık üzerine.
LENİN, V. Savaş mı, barış mı?
LENİN, V. Merkez Yürütme Komitesi'nin Bolşevik ve "sosyal devrimci sol" grupların ortak toplantısında, 23 Şubat 1918 günü verilen söylev.
LENİN, V. Merkez Yürütme Komitesi'nin 23 Şubat 1918 günkü toplantısında verilen söylev.
LENİN, V. Acı ama zorunlu bir ders.
LENİN, V. Rus Sosyal-Demokrat Partisi Merkez Komitesi'nin, müttefiklerden ayrı olarak Almanya ile ilhak barış konusundaki tavrı.
LENİN, V. Garip ve dehşetli bir şey.
LENİN, V. Rus Komünist (Bolşevik) Partisi Yedinci Kongresi, 6-8 Mart 1918.
LENİN, V. Zamanımızın temel ödevi.
LENİN, V. Sovyetlerin Dördüncü (olağanüstü) Kongresi, 14-16 Mart 1918.
LENİN, V. Merkez Yürütme Komitesi ve Moskova Sovyet'inin 14 Mayıs 1918 günü yapılan ortak toplantısında dış politika konusunda okunan rapor.
LENİN, V. 21 Haziran 1918 tarihinde, Sokolniki kulübünde verilen söylev.
LENİN, V. Moskova sendikalarının ve fabrika komitelerinin, 27 Haziran-2 Temmuz tarihleri arasında toplanan dördüncü Konferansı.

LENİN, V. Sovyetlerin Beşinci Kongresi'ndeki Komünist üyeler önünde 3 Temmuz 1918 günü verilen söylev.
LENİN, V. 4-10 Temmuz tarihleri arasında toplanan Sovyetler Beşinci Kongresi.
LENİN, V. Devrimci sol sosyalistlerin ihaneti hakkında "İzvestiya" muhabirine verilen mülakat.
LENİN, V. Merkez Yürütme Komitesi'nin 15 Temmuz 1918 günkü toplantısında yapılan konuşma.
LENİN, V. 19 Temmuz 1918 günü, Lefortovo mahallesinde yapılan açık hava toplantısında verilen söylev.
LENİN, V. 23 Temmuz 1918 günü, Moskova ili Fabrika Komiteleri Konferansı'nda okunan rapor.
LENİN, V. 29 Temmuz 1918 günü, Moskova Sovyet'i Merkez Yürütme Komitesi ile Moskova fabrika ve sendika komitelerinin ortak toplantısında verilen söylev.
LENİN, V. 2 Ağustos 1918 günü, Butirki açık hava toplantısında verilen söylev.
LENİN, V. 9 Ağustos 1918 günü, Sokolniki toplantısında verilen söylev.
LENİN, V. Amerikan işçilerine mektup.
LENİN, V. 23 Ağustos 1918 günü, Alekseyev Halkevi'nde yapılan toplantıda verilen söylev.
LENİN, V. 28 Ağustos 1918 günü, Birinci Ulusal Eğitim Kongresi'nde verilen söylev.
LENİN, V. İşçi yoldaşlar! Son ve kesin vuruşmaya hep birlikte koşalım.
LENİN, V. 3 Ekim 1918 günü, Moskova Sovyet'i Merkez Yürütme Komitesi'nin toplantısına yollanan mektup.
LENİN, V. 22 Ekim 1918 günü, Moskova Sovyet'i Merkez Yürütme Komitesi ile Moskova'daki fabrika ve sendika komitelerinin ortak toplantısında verilen rapor.
LENİN, V. 22 Ekim 1918 günü, Moskova Sovyet'i Merkez Yürütme Komitesi ile Moskova fabrika ve sendika komitelerinin ortak toplantısına verilen rapor.
LENİN, V. 22 Ekim 1918 günü, Moskova Sovyet'i Merkez Yürütme Komitesi ile Moskova fabrika ve sendika komitelerinin ortak toplantısında kabul edilen önerge.

LENİN, V. 6 Kasım 1918 günü, Merkez ve Moskova Sendika Sovyetlerinin ortak toplantısında verilen söylev.
LENİN, V. 6-9 Kasım 1918 tarihleri arasında toplanan Sovyetler Altıncı (olağanüstü) Kongresi.
LENİN, V. 26 Kasım 1918 günü, Moskova Merkez İşçi Kooperatifi delegelerinin toplantısında verilen söylev.
LENİN, V. 25 Aralık 1918 günü, Ulusal Ekonomi Sovyetlerinin İkinci Kongresi'nde verilen söylev.
LENİN, V. Rus Komünist Partisi'nin Sekizinci Kongresi, 18-23 Mart 1919.
LENİN, V. Bugünkü durum üzerine ve Sovyet hükmetinin bugünkü vazgeçilmez ödevleri üzerine. 4 Temmuz 1919 tarihinde yazılan rapor.
LENİN, V. Cepheye sevk edilen Sverdlov Üniversitesi öğrencileri önünde verilen söylev. 24 Ekim 1919.
LENİN, V. 2-4 Aralık 1919 tarihleri arasında toplanan Rus Komünist Partisi Konferansı.
LENİN, V. Rus Komünist Partisi Dokuzuncu Kongresi, 29 Mart-5 Nisan 1920.
LENİN, V. 7 Nisan 1920 günü, Sendikalar Genel Kongresi'nde verilen söylev.
LENİN, V. Komünizmin çocukluk hastalığı, "sol eğilimcilik".
LENİN, V. 26 Kasım 1920 günü, Rus Komünist Partisi'nin Moskova seksiyonuna bağlı hücre sekreterleri toplantısında verilen söylev.
LENİN, V. Barış müzakereleri programının akıl defteri.
LENİN, V. Halk Komiserleri Konseyi'nin karar tasarısı.
LENİN, V. Almanya ile, müttefiklerden ayrı olarak ve ilhakçı barış konusundaki tezlere eklentiler.
LENİN, V. Yanılgı nerede?
LENİN, V. Vakit yitirmeksizin barış yapma zorunluluğu üzerine gözlemler ve uyarılar.
LENİN, V. Rus Komünist Partisi Merkez Komitesi'nin uluslararası durum hakkındaki kararları.
LENİN, V. Bugünkü uluslararası durum hakkında tezler.
LENİN, V. Vladivostok Sovyet'ine yollanan talimatlar. (1934 yılında Moskova'da yayınlanmıştır.)
LENİN, V. Halk komiseri Stalin'e 7 Temmuz 1918 günü yollanan not. ("Rus Komünist Partisi tarihi için araştırmalar derlemesi" olarak çıkan

“Lenin ve Stalin” başlıklı kitaptan alınmıştır.) Cilt II. Moskova, 1937.
STALİN, J. Şeylerin mantığı. (Menşevik Merkez Komitesi’nin “tezler”i hakkında.) “Ekim Devrimi üzerine”. Yazılar ve söylevler derlemesi. Moskova, 1932.
STALİN, J. Rada genel sekreterliği ve karşıdevrimci Anayasacı-Demokrat Parti. “Ukrayna’ya ilişkin yazılar ve söylevler. Derleme”. Kiev, 1936.
STALİN, J. Rada nedir? “Ukrayna’ya ilişkin yazılar ve söylevler.” Kiev, 1936.
STALİN, J. Burjuva Kiev Rada’sı üzerine. “Ukrayna’ya ilişkin yazılar ve söylevler. Derleme”. Kiev, 1936.
STALİN, J. Rada ile ilişkiler. 27 (14) Aralık 1917 günü, Merkez Yürütme Komitesi toplantısında okunan rapor. “Ukrayna’ya ilişkin yazılar ve söylevler. Derleme”. Kiev, 1936.
STALİN, J. Ukrayna ile barış müzakereleri konusunda. “Ukrayna’ya ilişkin yazılar ve söylevler. Derleme”. Kiev, 1936.
STALİN, J. Don bölgesi ve Kuzey Kafkasya konusunda. “Ukrayna’ya ilişkin yazılar ve söylevler. Derleme”. Kiev, 1936.
STALİN, J. Ukrayna özgürlüğüne kavuşma yolundadır. “Ukrayna’ya ilişkin yazılar ve söylevler. Derleme”. Kiev, 1936.
STALİN, J. Azınlıklar sorunu konusundaki hükûmet politikası. “Ukrayna’ya ilişkin yazılar ve söylevler. Derleme”. Kiev, 1936.
STALİN, J. Ukrayna İşçi ve Köylü Cumhuriyeti halk Sekreterliği’ne. “Ukrayna’ya ilişkin yazılar ve söylevler. Derleme”. Kiev, 1936.
STALİN, J. Proletarya diktatoryasının üçüncü yılı. 7 Kasım 1920 günü, Bakû Sovyet’i kuruluş yıldönümü toplantısına sunulan rapor. Bk.: “Lenin ve Stalin”. Cilt 2. Moskova, 1937.
STALİN, J. Ulus sorunu konusunda Partinin hemen girişmesi gereken çabalar üzerine. “Marksizm, Ulus ve sömürge sorunları. Yazılar ve söylevler derlemesi.” Moskova, 1939.
STALİN, J. Lenin. Moskova, 1939.
GUKOVSKİ, A. 1918 yılındaki Alman bozgunu ve İtilaf Devletlerinin Sovyetler ülkesine müdahale hazırlıkları. “Marksist Tarihçi” dergisi. 1937, no. 3.
KEDROV, M. Bolşevik yönetimden yoksun kalınarak. (Murmansk bölgesine yapılan yabancı müdahalesinin tarihi). Leningrad, 1930.

MAİSKİ, İ. S.S.C.B.'nin beş yıllık dış politikası, 1917-1922. Moskova, 1922.
MANUSEVİÇ, A. Besarabya'nın Romanya tarafından fethinin tarihi. "Tarih Habercisi" dergisi, 1940. no. 8.
MİKKER, R. Estonya'da Sovyet yönetiminin kurulması uğruna verilen mücadele, 1917-1919. "Tarih Habercisi" dergisi, 1940, no. 11.
MİNTZ, İ. Kuzey'deki İngiliz müdahalesi ve karşıdevrim. Moskova-Leningrad, 1931.
NOTOVİÇ, F. 1918 yılında Dörtler İttifakı'nın çöküşü. "Tarih Habercisi" dergisi, 1941, no. 7-8.
RAYHSBERG, G. İtilaf Devletleri'nin müdahale hazırlığı ve Lochart fesadı, 1918. "Tarih Habercisi" dergisi, 1938, no. 12.
RUBİNŞTAYN, E. Habsburg Hanedanının yıkılışı. "Tarih Habercisi" dergisi, 1941, no. 7.
SOFİNOV, P. Çekoslovakların başkaldırışı. "Tarih Habercisi" dergisi, 1940, no. 12.
STAVROVSKİ, A. Ekim Devrimi'nden sonra Transkafkasya. 1918 yılının ilk yarısında Türkiye ile olan ilişkiler. Moskova-Leningrad, 1925.
ALBERTSON, R. Fighting without a war; an account of military intervention in North Russia Cilt 1-2. New York, 1920.
COATES, W. P. ve COATES, S. K. Armed intervention in Russia, 1918-1922 Londra, 1935.
DJUVARA, M. La guerre Roumaine. Préface d'Emile Boutroux (Romanya savaşı. Emile Boutroux'un önsözüyle). Nancy, 1919.
JASZI, E. The dissolution of Habsburg Monarchy. Chicago, 1922.
LUTZ, R.H. Fall of the German Empire Cilt 1-2. Stanford Üniversitesi yayınları. Londra, 1922.
MAURICE, F. M. The armistices of 1918. Londra-New York, 1943.
MERMEIX, M. Les négociations secrètes et les quatre armistices aves pièces justificatives (Gizli pazarlıklar ve dört ateşkes, ispatlayıcı belgelerle birlikte). 13. basım. Paris, 1919.
MORDACQ, J. J. Pouvait-on signer l'armistice à Berlin? (Ateşkes Berlin'de imzalanabilir miydi acaba?). Paris, 1930.
MULLER, R. Vom Kaiserreich zur Republik. T. I. Ein Beitrag zur Geschichte der revolutionären Arbeiterbewegung während des

Weltkrieges Viyana, 1924. Cilt II. Die November-Revolution (Kasım Devrimi). Viyana, 1925. (Wissenschaft und Gesellschaft Cilt III-IV.
NOWAK, K.F. Der Sturz der Mittelmächte Münih, 1921.
SCOTT, J.B. Preliminary history of the armistice New York, 1924.
SLOVES, H. La France et l'Union Soviétique. Préface de Henri Torrès (Fransa ve Sovyetler Birliği. H. Torrès'in önsözüyle). Paris, 1935.
Dünya Savaşı kaynakçası, 1914-1918 arasının tüm belgeleri. Leningrad, 1934.
Bibliographische Vierteljahrshefte der Weltkriegesbücherei. Hft. 2/3. Bibliographie zur Geschichte Österreich-Ungarns im Weltkrieg, 1914-1918 Stuttgart, 1934. Hft. 4: Bibliographie zur Geschichte Österreich-Ungarns, 1948-1914 Stutgart, 1930. Hft. 6: Bibliographie zur Geschichte des Britischen Reiches, 1870-1914. 2. erg. Aufl. Stutgart, 1936. Hft. 8/9: Bibliographie zur Geschichte der Britischen Reiches im Weltkrieg, 1914-1918 Stutgart, 1936. Hft. 11/12: Bibliographie zur politischen Geschichte des Frankreichs in der Vorkriegszeit und im Weltkrieg. Stuttgart, 1937. Hft. Hft. 17-18: Bibliography zur Geschichte Italiens in der Vorkriegszeit und im Weltkrieg. 2 erg. Aufl. Stuttgart, 1939. Hft. 20/21/22: Bibliographie zur Geschichte der Vereinigten Staaten im Weltkrieg Stuttgart, 1939.
Catalogue méthodique du fonds Allemand de la Bibliothèque (Almanya hakkında Ulusal Kitaplıkta bulunan eski kaynakların metodik katalogu). Cilt 1-4. Paris, 1921-1923. (Publications de la “Société de l'histoire de la guerre”, 1. série, Catalogue des “Bibliothèque et Musée de la guerre” - “Savaş Tarihi Derneği” yayınları, 1. dizi. “Savaş Kitaplığı ve Müzesi” katalogu).
Catalogue méthodique des fonds Britannique et Nord-Américain de la Bibliothèque. Réd. par M. Bourgeois (İngiltere ve Kuzey Amerika hakkında Ulusal Kitaplıkta bulunan eski kaynakların metodik katalogu. Düzenleyen: M. Bourgeois). Cilt 1-3. Paris, 1925-1931.
Catalogue méthodique du fonds İtalien de la Bibliothèque. Réd. par P.H. Michel (İtalya hakkında Ulusal Kitaplıkta bulunan eski kaynakların metodik katalogu. Düzenleyen: P.H. Michel). Paris, 1932.
Catalogue méthodique du fonds Russe de la Bibliothèque. Réd. par A. Dumesnil av. collab. de W. Lerati. Introduction de C. Bloch (Rusya hakkında Ulusal Kitaplıkta bulunan eski kaynakların metodik katalogu.

(W. Lerati’nin de katılmasıyla düzenleyen: A. Dumesnil. Ch. Bloch’un bir giriş yazısıyla). Paris, 1931. (“Publications de la “Société de l’histoire de la guerre”, 1 série, Catalogue des “Bibliothèque et Musée de la guerre”-“Savaş Kitaplığı ve Müzesi” katalogu.)

Aynı zamanda, aşağıdaki dergilerin eleştirel ve bibliyografik kısımlarına da bk.:

Foreign Affairs. New York, 1922 (Quarterly)

Journal of modern history (Modern Tarih gazetesi). Chicago, 1929.

Revue d’histoire diplomatique, publiée par la “Société d’histoire diplomatique” (Diplomasi Tarihi Dergisi, yayınlayan: “Diplomasi Tarihi Derneği”). Paris, 1887. (Bu dergi üç ayda bir çıkar.)

Revue d’histoire moderne, publiée par la “Société d’histoire moderne” (Modern Tarih Dergisi, yayınlayan: “Modern Tarih Derneği”). Paris, 1926. (Bu dergi, yılda beş sayı olarak çıkar.)

Berliner Monatshefte 1923. (Bu dergi, 1923 yılından itibaren 1929 yılına kadar “Kriegschuldfrage” başlığı altında yayınlanmıştır.)

Revue de la Guerre Mondiale, publiée par la “Société de l’histoire de la guerre” (Dünya Savaşı Dergisi, yayınlayan: “Savaş Tarihi Derneği”). Paris, 1923. (Bu dergi, üç ayda bir çıkar.)

C) Biyografiler

NEVEDENSKİ, S. Katkov ve çağı, bir dönemin panoraması. St.Petersburg, 1888.

TATİŞÇEV, S. II.Aleksandr Saltanatı ve hayatı. Cilt 2, St.Petersburg, 1903.

CECIL, G. Life of Robert Marquis of Salisbury. Cilt 1-4. Londra, 1931-1932.

CHURCHILL, W. Lort Randolph Churchill. Cilt 1-2. Londra-New York, 1906.

EDWARDS, H. Sir William White. For six years Ambassador at Constantinople. His life and correspondence. Londra, 1902.

EDWARDS, H. David Lloyd George. The man and the statesman. Wilt an introd. by J.J. Davis Cilt 1-2. Londra, 1931.
ELLIOT, A.R.D. Life of George Hoachim Goschen, first Viscount Goschen, 1831-1907. Cilt -2. Londra 1911.
FITZMAURICE, E.G.P. Life of Granville (Granville'in hayatı). Cilt 1-2 Londra, 1905.
FLOURENS, E. III.Alexandre: Sa vie, son oeuvre (III.Aleksandr: Hayatı, yapıtı). Paris, 1884.
GUEDALLA, Ph. Mr.Churchill (Bay Churchill). Cilt 1-2. New York, 1942.
GWYNN, S.L. ve TUCKWELL, G. M. Life of the Right Honorable Sir Ch. W. Dilke, Cilt 1-2. Londra-New York, 1917.
MONNYPENNY, W. F. ve BUCKLE, G. E. The Life of Benjamin Disraeli, earl of Beaconsfield. Cilt 1-6. Londra-New York, 1910-1920.
NEWTON, T. W. Lort Lyons. A record of British diplomacy. Cilt 1-2 Londra 1913.
RAMBAUD, A. Jules Ferry. Paris, 1903.
ROSI. H. Cairoli. Cilt 1-2. Bologna, 1929.
WERTHEIMER, E. Graf Julius Andrassy, sein Leben und seine Zeit Nach ungedruckten Quellen Cilt 1-3. Stuttgart, 1910-1913.
BAKER, R.C. Woodrow Wilson. Life and letters. Vol. 6. Facing war, 1915-1917 New York, 1937.
GARDINER, A.G. The life of Sir William Harcourt. Cilt 1-2. Londra, 1923.
GARVIN, J.L. The life of Joseph Chamberlain. Cilt 1-3. Londra, 1932-1934.
GAVIN, C. Edward the seventh. A biography. Londra 1941.
HALLER, J. Aus dem Leben des Füsten Philipp zu Eulenburg Hertzfeld Berlin, 1924.
LEE, S. King VII.Edward; a biography. Cilt 1-2. Londra, 1925-1927.
NICOLSON, H. Sir Arthur Nicolson, first Lort Carnock. A study in the old diplomacy Londra, 1930.
WILLIAMS, A.F.B. Cecil Rhodes. Londra, 1921. (Makers of the 19th century.).
RONALDSHAY, L.J. The life or Lort Curzon. Being the auth. Biography of George Nataniel, marquess Curzon of Kedleston Cilt1-3. Londra, 1933-1935.

HAMILTON, M.A. James Ramsey Mac Donald. A biographical sketch Londra, 1929.
BIRKENHEAD, F.W. Frederick Edwin, earl of Birkenhead. By his son. Foreword by D. Lloyd George. Appreciation by A. Chamberlain Cilt 1-2. Londra, 1933-1935.
JOHNSON, A.C. Viscount Halifax (Vilkont Halifax). Cilt 1-2. New York, 1941.
CHAPPLE, J.M. Life and times of Warren G. Harding our afterwar president Boston, 1924.
BRYN-JONES , D. Frank B. Kellog. A biography New York, 1937.
MAINE, S.B. Franklin Roosevelt, his life and achievement Londra, 1938.
AUBERT, O. Louis Barthou. Préface de Georges Doumergue (Louis Barthou. Georges Doumergue'in önsözüyle). Cilt 1-2. Paris, 1935.
BRUUN, G. G. Clemenceau. Cambridge, Mass., A.B.D. 1943. (makers of modern Europe).
SAMNE, G. Raymond Poincaré. Politique et personnel de la Troisième République. Lettre-préface de Edouard Herriot (Raymond Poincaré. Üçüncü Cumhuriyet'in politikası ve yönetici kadrosu. Edouard Herriot'nun önsöz-mektubuyla). Paris, 1933.
SUAREZ, G. Briand. Sa vie, son oeuvre, avec son journal et de nouveaux documents inédits (Briand. Hayatı, yapıtı, güncesi ve bugüne değin hiç bir yerde yayınlanmamış sayısız yeni belgeyle). Cilt 1-3. Paris, 1938-1939.
KESSLER, H. Walter Rathenau. Sein Leben und sein Werk Berlin, 1928.
VALLENTIN, A. Stresemann. Vom Werden einer Staatsidee Leipzig, 1930.
PAPOUSEK, J. Eduard Benes. Prag. 1934.
BARTEL, P. Le Maréchal Pilsudski (Mareşal Pilsudski). Paris, 1935.
SHARMAN, L. Sun Yat Sen. His life and its meaning. A critical biography New York, 1934.
HAMADA, K. Prince Ito (Prens İto). Londra, 1936.

D) Anılar, Günceler ve Çeşitli Yazılar

HOUSE, E.M. The intimate papers of colonel House arranged as a narrative by Ch. Seymour.
TIRPITZ, A. Politische Dokumente Cilt 1-2. Stuttgart-Berlin, 1924-1926.
VICTORIA, Kraliçe. The letters of Queen Victoria. Third series. A selection from Her Majesty's correspondence und journal between the years 1886 and 1901. Ed. by G.E. Buckle Cilt 1-3. Londra, 1931-1932.
ALDROVANDI MARESCOTTI, L. Guerra diplomatica. Ricordi e frammenti di diario, 1914-1919 Milano, 1938.
BERTIE, F.L. The diary of lord Bertie of Thame. Ed. by A.G. Lennox. With a foreword by Grey of Fallodon Cilt, 1-2. Londra, 1924.
BETHMANN-HOLLWEG, Th. Betrachtungen zum Weltkriege Cilt, 1-2. Berlin, 1919-1921.
BLUNT, W.S. My diaries. Being a personal narrative of events, 1888-1914. With a foreword by lady Gregory Cilt 1-2. New York, 1919-1923.
BOGITSCHEVITCH, M. Kriegsursachen. Beiträge zur Erforschung der Ursachen des europäischen Krieges mit spezieller Berücksichtigung Russlands und Serbiens Zürih, 1919. (Bu yapıtın Fransızca çevirisi de vardır.)
BOGITSCHEVITCH, M. Les causes de la guerre (Savaşın nedenleri). Paris, 1925.
BUCHANA, H. My mission to Russia (Rusya'daki görevim). Cilt 1-2. Boston, 1923.
BÜLOW, B. Denkwürdigkeiten. Hrsg. von F. Stockhammern Cilt 1-3. Berlin, 1930-1931.
BURIAN, S. Drei Jahre aus der Zeit meiner Amtsführung im Kriege Berlin, 1923.
CAILLAUX, J. Agadir: Ma politique extérieure (Agadir: Dış politikam). Paris, 1919.
CHURCHILL, W. The world crisis New York, 1931.
CONRAD VON HÖTZENDORFF, F. Aus meiner Dienszeit, 1906-1918 Cilt 1-5. Viyana-Berlin, 1921-1925.
CZERNIN, O. Im Veltkriege Cilt 1-2. Berlin-Viyana, 1919.
ECKARDSTEIN, Lebenserrinerungen und politische Denkwürdigkeiten Cilt 1-3. Leipzig. 1919-1921.
EULENBURG, HERTZFELD, Ph. Aus 50 Jahren. Erinnerungen. Tagebücher und Briefe aus dem Nachlass des Fürsten Philipp zu

Eulenburg-Hertzfeld Cilt 1-2. Berlin-1925.
GREY OF FALLODON, E. Twenty-five years, 1892-1916 Cilt 1-2. New York, 1925-1926.
HAMMANN, O. Bilder aus der letzten Kaiserzeit Berlin, 1922.
HAMMAN, O. Deutsche Weltpolitik, 1890-1912 Berlin, 1925.
HANSEN, Z. L'ambassade à Paris de Baron de Morenheim, 884-1898 (Morenheim Baronunun Paris'teki Büyükelçilik yılları, 1884-1898). Paris, 1907.
HAYASHI, T. The secret memoirs of count Tadasu Hayashi G.C.V.O. Ed. by A.M. Pooley New York-Londra, 1915.
HELFFERICH, K. Der Weltkrieg (Dünya Savaşı). Berlin, 1929. Cilt 1: Die Vorgeschichte des Weltkrieges Cilt 2: Vom Kriegsausbruch bis zum uneingeschränkten U-Bootkrieg.
HOHONLOHE-SCHILLINGSFÜRST, C.K. Denkwürdigkeiten der Reichskanzlerzeit. Hrsg. von K.A. Müller Stuttgart-Berlin, 1931.
ISHI KIKUJIRO. Diplomatic commentaries. Transl. and ed. by W.R. Langdon Baltimore, 1936.
ISVOLSKI, A. Recollections of a Foreign Minister. Memoirs of A. Isvolski. Transl. by C.L. Seeger Garden City - Toronto, 1921.
KIDERLEN-WAECHTER. Der Staatsmann und Mansch. Briefwechsel und Nach lass. Hrsg. von E. Jäckh Cilt 1-2. Dresden, 1927.
LICHNOVSKI, K.M. Meiner Londoner Mission, 1912-1914. Mit einen Vorwort von O. Nippold Anhang: Erklärungen Sir E. Greys am 3. Aug. 1914. Denkschrift von Muchlon, Arklärungen von Minister Pichon am 1. März 1918.
LOUIS, G. Les carnets de Georges Louis, Directeurs des Affaires politiques au Ministère des Affaires étrangères, Ambassadeur de France en Russie (Dışişleri Bakanlığı siyasal işler dairesi Başkanı ve Fransa'nın Rusya Büyükelçisi Georges Louis'nin not defterleri). Cilt 1-2. Paris, 1926.
LOVELL, R.I. The Struggle for South Africa, 1875-1899. A Study in economic imperialism New York, 1934.
LUDENDORF, E. Meine Kriegserinnerungen, 1914-1918 Berlin, 1919.
MEINECKE, F. Geschichte des deutsche-englischen Bündnisproblems, 1890-1901 Münih-Berlin, 1927.
MICHON, G. L'alliance Franco-Russe. 1891-1917 (Fransız-Rus ittifakı. 1891-1917). Paris, 1927.

MORSE, H.B. The international relations of the Chinese Empire Cilt 1-3. Londra-New York, 1910-1918.
NEKLOUDOV, A. Souvenirs diplomatiques. En Suède pendant la Guerre Mondiale. Avec une préface de Georges Hanoteaux (Diplomatik anılar. Dünya Savaşı sırasında İsveç'te. Georges Hanoteaux'nun bir önsözüyle). Paris, 1920.
NINTCHICH, M. La crise Bosniaque (1908-1909) et les Puissances Européennes (1908-1909 yıllarındaki Bosna bunalımı ve Avrupalı Devletler). Cilt 1-2. Paris, 1937.
NOTTER, H. The origins of the Foreign policy of Woodrow Wilson. Baltimore, 1937 (The Walter Hines page school of international relations. The John Hopkins University).
PALEOLOGUE, M. La Russie des Tsars pendant la Grande Guerre (Büyük Savaş sırasındaki Çarlık Rusya'sı). Cilt 1-3. Paris, 1926.
PINGAUD, A. Histoire diplomatique de la France pendant la Grande Guerre (Büyük Savaş sırasında Fransa'nın diplomatik tarihi). Cilt 1-2. Paris, 1938.
POINCARE, R. Au service de la France. Neuf années de souvenirs (Fransa'nın hizmetinde. Dokuz yılın anıları). Cilt 1-10. Paris, 1926-1933.
POURTALÉS, F.L. Am Scheidewege zwischen Krieg und Frieden. Meine letzten Verhandlungen in Petersburg. Ende Juli 1914. Veröffentlich mit Genehmigung des Auswärtigen Amtes Charlottenburg, 1919.
PRIBRAM, A.F. Angland and the international policy of the European great Powers, 1871-1914 Oxford, 1931.
RACHFAHL, F. Die deutsche Aussenpolitik in der Wilhelmischen Aera Berlin, 1924. (Einzelschriften zur Politik und Geschichte, 6).
BENOUVIN, P. Les origines immédiates de la guerre (28 Juin-4 Août 1914) (Savaşın dolaysız kökenleri: 28 Haziran-4 Ağustos 1914). 2.Basım. Paris, 1927.
RITTER, G. Bismarcks Verhältnis zu England und die Politik des "Neuen Kursus" Berlin, 1924. (Beiträge aus dem Archiv vor Politik und Geschichte. 7).
ROSEN, R. Fifty years of diplomacy Cilt 1-2. New York, 1922.
SCHMITT, B. The annexation of Bosnia, 1908-1909 (Bosna'nın ilhakı, 1908-1909). Londra-New York, 1937.

SETON-WATSON, R.W. Sarajevo, a study in the origins of the Great War Londra, 1925.
TANSILL. Ch. C. America goes to War Boston, 1938.
TARDIEU, A. La France et les alliances. La lutte pour l'équilibre (Fransa ve ittifaklar. Denge mücadelesi). Paris, 1909.
TAUBE, M. La politique Russe d'avant-guerre et la fin de l'Empire des Tsars (1904-1917) (Savaş öncesi Rus politikası ve Çarlık İmparatorluğu'nun sonu. 1904-1917). Paris, 1928.
TIRPITZ, A. Erinnerungen Leipzig, 1919.
YONG ANN YUEN, Th. Aux origines du conflit Mandchou. Chine-Japon. Paix de Versailles. Préface de Wellington Koo (Mançurya çatışmasının kökenleri. Çin-Japonya. Wellington Koo'nun önsözüyle). Paris, 1934.

A) Kaynaklar

LENİN, V.İ. Avrupa savaşı sırasında devrimci sosyalizme düşen görevler.
LENİN, V.İ. Konferans: "Proletarya ve savaş". 14 Ekim 1914 tarihinde verilmiştir.
LENİN, V.İ. Savaş ve Rus sosyalizmi.
LENİN, V.İ. Büyük-Rusyalıların ulusal kibirleri ve şovenlikleri üzerine.
LENİN, V.İ. Rus Südekumları.
LENİN, V.İ. Rus Sosyal-Demokrat Partisi'nin yabancı seksiyonlarının konferansı.
LENİN, V.İ. Sosyalizm ve savaş üzerine.
LENİN, V.İ. Barış sorunu.
LENİN, V.İ. Avrupa Birleşik Devletleri parolası üzerine.
LENİN, V.İ. II.Enternasyonal'in çöküşü ve çöküş nedenleri üzerine.
LENİN, V.İ. "Barış programı" üzerine.
LENİN, V.İ. Rus Sosyal-Demokrat Partisi Merkez Komitesi'nin önerileri. II.Sosyalist Konferansı.
LENİN, V.İ. Ayrı sarış üzerine.

LENİN, V.İ. “Silahsızlanma” parolası üzerine.
LENİN, V.İ. Proletarya devriminin askerî açıdan durumu ve askerî programı.
LENİN, V.İ. Burjuva barışçılığı ve sosyalist barışçılık üzerine.
LENİN, V.İ. Dünya politikasında dönemeç.
LENİN, V.İ. Belgeler ve çeşitli malzemeler.
LENİN, V.İ. Savaş ve geçici hükûmetin savaş politikası.
LENİN, V.İ. Geçici hükûmet tarafından verilen notanın gerçek anlamı.
LENİN, V.İ. Savaşın bilinçli savunurları kendilerini ortaya çıkarıyor.
LENİN, V.İ. Rus Sosyal-Demokrat Partisi’nin Nisan Konferansı.
LENİN, V.İ. Dış politikanın gizemleri.
LENİN, V.İ. Gizli bir anlaşma.
LENİN, V.İ. İşçi ve asker milletvekilleri Sovyetlerinin Kongresi, 15 Haziran-6 Temmuz 1917.
LENİN, V.İ. 3 Haziran gericileri hemen saldırıya geçmekten yanalar.
LENİN, V.İ. Adil barışa giden yol var mı?
LENİN, V.İ. Devrime düşen ödevler.
LENİN, V.İ. Bunalım doruğa ulaştı.
LENİN, V.İ. Yoldaşlara mektup.
LENİN, V.İ. Bolşevik Partisi üyelerine mektup.
LENİN, V.İ. Fransız Komünist Partisi’nin Tarım konusundaki tezleri üzerine.
LENİN, V.İ. Türk-İtalyan savaşı ve sonuçları.
LENİN, V.İ. Savaş üzerine tezler.
LENİN, V.İ. İşçi ve asker milletvekilleri Sovyetlerinin İkinci Kongresi: 7-8 Kasım (25-26 Ekim) 1917.
LENİN, V.İ. Merkez Yürütme Komitesi’nin 17 (4) Kasım 1917 tarihindeki toplantısı.
LENİN, V.İ. Petrograd Sovyet’inin 17 (4) Kasım 1917 tarihindeki toplantısında verilen söylev.
LENİN, V.İ. 22 (9) Kasım 1917 günü hükûmet ve Genel Kurmay karargâhı arasında yapılan konuşmalar.
LENİN, V.İ. Bütün herkese telgraf. Bütün alay, tümen, vs. komitelerine, devrimci deniz ve devrimci kara kuvvetlerindeki bütün asker ve denizcilere.

LENİN, V.İ. Merkez Yürütme Komitesi’nin 23 (10) Kasım 1917 tarihindeki toplantısı.
LENİN, V.İ. Köylü Delegeler Sovyetlerinin 23 Kasım-8 Aralık (10-25 Kasım) 1917 tarihleri arasında yaptığı olağanüstü Kongre.
LENİN, V.İ. 5 Aralık (22 Kasım) 1917 günü, Savaş donanmasının Birinci Kongresi’nde verilen söylev.
LENİN, V.İ. Ukrayna halkına çağrı ve Ukrayna Merkez Rada’sına ültimatom.
LENİN, V.İ. Ukrayna Merkez Rada’sı ile yapılan müzakereler hakkında Proşyan tarafından verilen rapor üzerine, Sovyet Rusya Halk Komiserleri Konseyi’nin 1 Ocak 1918 (17 Aralık 1917) tarihinde almış olduğu karar.
LENİN, V.İ. Sovyet Rusya Halk Komiserleri Konseyi’nin, Ukrayna Merkez Rada’sının cevabı üzerine 12 Ocak 1918 (30 Aralık 1917) tarihinde vermiş olduğu emir.
LENİN, V.İ. Müttefiklerden ayrı olarak Almanya ile hemen barış yapma sorunu üzerine tezler.
LENİN, V.İ. (Bolşevik) Sosyal-Demokrat Parti Merkez Komitesi’nin 24 (11) Ocak 1918 tarihindeki toplantısında verilmiş olan söylev: “Barış ve Savaş üzerine”.
LENİN, V.İ. Demir yolu işçilerinin olağanüstü Kongresi. 26 (13) Ocak 1918 tarihindeki toplantı.
LENİN, V.İ. Şaumyan’a çekilen telgraf.
LENİN, V.İ. (Bolşevik) Sosyal-Demokrat Parti Merkez Komitesi’nin 18 Şubat 1918 tarihli toplantısının sabah oturumunda yapılan konuşma.
LENİN, V.İ. (Bolşevik) Sosyal-demokrat Parti Merkez Komitesi’nin 18 Şubat 1918 tarihli toplantısının, akşam oturumunda yapılan konuşma.
LENİN, V.İ. Alman hükûmetine çekilen telgrafın ilk kaleme alınma şekli.
LENİN, V.İ. Devrimci lafazanlık üzerine.
LENİN, V.İ. Çocuksu tutarsızlıklar üzerine.
LENİN, V.İ. Savaş mı, yoksa barış mı?
LENİN, V.İ. Merkez Yürütme Komitesi’nin Bolşevik ve “Sosyal Devrimci Sol” gruplarının ortak toplantısında, 23 Şubat 1918 tarihinde yapılan konuşma.
LENİN, V.İ. Merkez Yürütme Komitesi’nin 23 Şubat 1918 tarihindeki toplantısında yapılan konuşma.
LENİN, V.İ. Acı ama gerekli bir ders.

LENİN, V.İ. Garip ve dehşet veren bir olay.
LENİN, V.İ. Rus Komünist Partisi'nin 6-8 Mart tarihleri arasında yapılan Yedinci Kongresi.
LENİN, V.İ. Günümüzün önde gelen ödevi.
LENİN, V.İ. Sovyetlerin Dördüncü (olağanüstü) Kongresi: 14-16 Mart 1918.
LENİN, V.İ. Merkez Yürütme Komitesi ve Moskova Sovyet'inin 14 Mayıs 1918 tarihinde yaptıkları ortak toplantıda dış politika üzerine verilen rapor.
LENİN, V.İ. 21 Haziran 1918 tarihinde Sokolniki kulübünde yapılan konuşma.
LENİN, V.İ. Moskova sendikalarının ve fabrika komitelerinin Dördüncü Konferansı. 27 Haziran-2 Temmuz 1918.
LENİN, V.İ. Sovyetlerin Beşinci Kongresi'ne katılmış olan komünist üyeler için 3 Temmuz 1918 tarihinde yapılan konuşma.
LENİN, V.İ. Sovyetlerin 4-10 Temmuz 1918 tarihleri arasındaki Beşinci Kongresi.
LENİN, V.İ. Devrimci Sol Sosyalistlerin ihaneti konusunda "İzvestiya" gazetesine verilen mülakat.
LENİN, V.İ. Merkez Yürütme Komitesi'nin 15 Temmuz 1918 tarihindeki toplantısında verilen söylev.
LENİN, V.İ. 19 Temmuz 1918 tarihinde Lefortovo mahallesinde düzenlenen açık hava toplantısında yapılan açış konuşması.
LENİN, V.İ. Moskova bölgesi Fabrika Komiteleri Konferansı'nda 23 Temmuz 1918 tarihinde okunan rapor.
LENİN, V.İ. Moskova Sovyet'i Merkez Yürütme Komitesi ile Moskova fabrika ve sendika komitelerinin 29 Temmuz 1918 tarihli ortak toplantısında verilen söylev.
LENİN, V.İ. 2 Ağustos 1918 tarihinde Butirki'de düzenlenen açık hava toplantısında yapılan konuşma.
LENİN, V.İ. 9 Ağustos 1918 tarihinde Sokolniki mahallesinde düzenlenen açık hava toplantısında yapılan açış konuşması.
LENİN, V.İ. Amerikan işçilerine mektup.
LENİN, V.İ. 23 Ağustos 1918 tarihinde Alekseyev Halkevi'nde düzenlenen toplantıda yapılan konuşma.

LENİN, V.İ. 23 Ağustos 1918 tarihinde Politeknik Müzesi'nde düzenlenen toplantıda verilen söylev.
LENİN, V.İ. 28 Ağustos 1918 tarihinde, Birinci Ulusal Eğitim Kongresi'nde yapılan konuşma.
LENİN, V.İ. İşçi yoldaşlar! Hep birlikte son ve kesin vuruşmaya!
LENİN, V.İ. 3 Ekim 1918 tarihinde Moskova Sovyet'i Merkez Yürütme Komitesi'nin toplantısına gönderilen mektup.
LENİN, V.İ. 22 Ekim 1918 tarihinde Moskova Sovyet'i Merkez Yürütme Komitesi ile Moskova bölgesindeki fabrika ve sendika yönetim komitelerinin ortak toplantısına sunulmuş olan rapor üzerine.
LENİN, V.İ. 22 Ekim 1918 tarihinde Moskova Sovyet'i Merkez Yürütme Komitesi ile Moskova bölgesindeki fabrika ve sendika komitelerinin ortak toplantısında kabul edilen önerge.
LENİN, V.İ. 6 Kasım 1918 tarihinde Merkez Sovyet'i ile Moskova Sendika Sovyet'inin ortak toplantısında yapılmış olan konuşma.
LENİN, V.İ. 6-9 Kasım tarihleri arasında toplanan Sovyetler Altıncı (olağanüstü) Kongresi.
LENİN, V.İ. 26 Kasım 1918 tarihinde Moskova bölgesi Merkez İşçi Kooperatifi delegelerinin toplantısında yapılan konuşma.
LENİN, V.İ. 25 Aralık 1918 tarihinde Ulusal Ekonomi Sovyetlerinin İkinci Kongresi'nde yapılan konuşma.
LENİN, V.İ. 18-23 Mart 1923 tarihleri arasında toplanan Rus Komünist Partisi Sekizinci Kongresi.
LENİN, V.İ. Bugünkü durum ve koşullar üzerine ve Sovyet hükûmetinin bugünkü vazgeçilmez ödevleri üzerine: 4 Temmuz 1919 tarihli rapor.
LENİN, V.İ. Cepheye sevk edilen Sverdlov Üniversitesi öğrencilerinin önünde yapılan konuşma. 24 Ekim 1919.
LENİN, V.İ. 2-4 Aralık 1919 tarihleri arasında toplanan Rus Komünist Partisi Konferansı.
LENİN, V.İ. 29 Mart-5 Nisan 1919 tarihleri arasında toplanan Rus Komünist Partisi Dokuzuncu Kongresi.
LENİN, V.İ. 7 Nisan 1920 tarihinde toplanan Sendikalar Genel Kongresi'nde yapılan konuşma.
LENİN, V.İ. Komünizmin çocukluk hastalığı: "Sol eğilimcilik".
LENİN, V.İ. Rus Komünist Partisi Moskova Seksiyonu'nun hücre sekreterleri toplantısında verilen söylev: 26 Kasım 1920

LENİN, V.İ. Barış müzakerelerinin programına ilişkin not defteri.
LENİN, V.İ. Halk Komiserleri Konseyi'nin hazırladığı karar tasarısı.
LENİN, V.İ. Müttefiklerden ayrı olarak Almanya ile ilhakçı barış konusundaki tezlere eklenti.
LENİN, V.İ. Yanılgı nerede?
LENİN, V.İ. Hemen barış yapma zorunluluğu üzerine gözlemler ve uyarılar.
LENİN, V.İ. Rus Komünist Partisi Merkez Komitesi'nin uluslararası durumu göz önüne alarak vardığı kararlar.
LENİN, V.İ. Bugünkü uluslararası durum hakkında tezler.
LENİN, V.İ. Vladivostok Sovyet'ine gönderilen talimatlar. (1934 yılında Moskova'da yayınlanmıştır.)
LENİN, V.İ. Halk komiseri J. Stalin'e yollanan not: 7 Temmuz 1918. ("Rus Komünist Partisi tarihi için araştırmalar derlemesi" olarak çıkan "Lenin ve Stalin" başlıklı kitaptan alınmıştır: Cilt II. Moskova, 1937.)
LENİN, V.İ. Emperyalizm, kapitalizmin son aşaması.
LENİN, V.İ. Komünist Enternasyonal'in İkinci Kongresi: 19 Temmuz-16 Ağustos 1920, Moskova.
LENİN, V.İ. Ekim Devrimi'nin dördüncü yıldönümü üzerine notlar.
STALİN, J. Başkumandanın 23 Şubat 1944 tarihli günlük emri, no. 16. Moskova 1944.
STALİN, J. Büyük Sosyalist Ekim Devrimi'nin XXVII.yıldönümü. Moskova Sovyet'inin 6 Kasım 1944 günkü tam birleşiminde Devlet Savunma Komitesi Başkanı tarafından okunan rapor, Moskova, 1944.
STALİN, J. Eşyanın mantığı. (Menşevik Merkez Komitesi'nin "tezler"i üzerine.) "Ekim Devrimi üzerine", Yazılar ve söylevler derlemesi. Moskova, 1932.
STALİN, J. Ukrayna Merkez Rada'sı genel sekreterliği ve karşıdevrimci Anayasacı-Demokrat Parti üzerine. "Ukrayna'ya ilişkin makaleler ve söylevler. Derleme." Kiev, 1936.
STALİN, J. Ukrayna Merkez Rada'sı ile olan ilişkilerin durumu. 27 (14) Aralık 1917 tarihinde yapılan Merkez Yürütme Komitesi toplantısında okunan rapor. "Ukrayna'ya ilişkin makaleler ve söylevler. Derleme." Kiev, 1936.
STALİN, J. Ukrayna Merkez Rada'sının özü nedir?"Ukrayna'ya ilişkin makaleler ve söylevler. Derleme." Kiev, 1936.

STALİN, J. Burjuva Ukrayna Merkez Kiev Rada'sı üzerine. "Ukrayna'ya ilişkin makaleler ve söylevler. Derleme." Kiev, 1936.
STALİN, J. Ukrayna Merkez Rada'sı ile girişilen barış müzakereleri üzerine. "Ukrayna'ya ilişkin makaleler ve söylevler. Derleme." Kiev, 1936.
STALİN, J. Don bölgesindeki ve Kuzey Kafkasya'daki durum. "Ukrayna'ya ilişkin makaleler ve söylevler. Derleme." Kiev, 1936.
STALİN, J. Ukrayna şimdi özgürlüğüne kavuşma yolundadır. "Ukrayna'ya ilişkin makaleler ve söylevler. Derleme." Kiev, 1936.
STALİN, J. Azınlıklar sorunu konusundaki hükûmet politikası. "Ukrayna'ya ilişkin makaleler ve söylevler. Derleme." Kiev, 1936.
STALİN, J. Proletarya diktatoryasının üçüncü yılı. (Bakû Sovyet'inin kuruluş yıldönümü toplantısına 7 Kasım 1920 tarihinde sunulan rapor.) Bk.: "Lenin ve Stalin", Cilt II. Moskova, 1937.
STALİN, J. Ulus sorunu konusunda Parti'nin hemen yerine getirmesi gereken görevler üzerine. "Marksizm'in ışığında Ulus ve sömürge sorunları. Yazılar ve söylevler derlemesi." Moskova, 1939.
STALİN, J. Lenin. Moskova, 1939.
STALİN, J. Leninizm'in temelleri. 1924 yılı Nisan ayı başlangıcında Sverdlov Üniversitesi'nde verilmiş olan Konferanslar. "Leninizm'in sorunları", Moskova, 2. baskı, 1939, s. 1-77 arası.
STALİN, J. Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği Komünist (Bolşevik) Partisi XIV.Kongresi'ne sunulan Merkez Komitesi siyasal raporu. "Leninizm'in sorunları", Moskova-Leningrad, 5. baskı, 1928, s. 333-359 ve 400-402 arası.
STALİN, J. Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği Komünist (Bolşevik) Partisi XV.Kongresi'ne sunulan Merkez Komitesi siyasal raporu ve Kongre'de verilen kapanış söylevi: 3-7 Aralık 1927. "Leninizm'in sorunları", Moskova-Leningrad, 6. baskı, 1929. s. 431-458 ve 464-475 arası.
STALİN, J. Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği Komünist (Bolşevik) Partisi XVI.Kongresi'ne sunulan Merkez Komitesi siyasal raporu ve Kongre'de verilen kapanış söylevi: 27 Haziran-2 Temmuz 1930. "Leninizm'in sorunları." Moskova, 10. baskı, 1933, s. 345-361.
STALİN, J. Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği Komünist (Bolşevik) Partisi XVII.Kongresi'ne sunulan Merkez Komitesi'nin etkinliğini

açıklayan kontrandü: 26 Ocak 1937. “Leninizm’in sorunları.” Moskova, 11. baskı, 1939, s. 423-438.
STALİN, J. Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği Komünist (Bolşevik) Partisi XVIII.Kongresi’ne sunulan Merkez Komitesi’nin etkinliğini açıklayan kontrandü: 10 Mart 1939. “Leninizm’in sorunları.” Moskova, 11. baskı, 1939, s. 564-575.
STALİN, J. Amerikan basın sendikası “Scripps -Howard Newspapers” Genel Başkanı B. Roy Howard’la mülakat: 1 Mart 1936. “Lenin ve Stalin. Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği Komünist (Bolşevik) Partisi tarihinin incelenmesine katkı olmak üzere derleme”, cilt III, Moskova, 1936, s. 660-667.
STALİN, J. (STALİN J.) Discours et ordres du jour de Maréchal Staline (Mareşal Stalin’in söylevleri ve günlük emirleri). Fransa -U.R.R.S. yayınları, Paris, 1945.
Histoire du Parti Communiste (Bolchevik) de l,U.R.R.S. (Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği Komünist (Bolşevik) Partisi Tarihi.) Editions Sociales, Paris, 1946.
AVARİN, V. Mançurya’daki emperyalizm. Cilt 1-2. Moskova, 1934.
DOBROROLSKİ, S. Rus ordusunun 1914 seferberliği. “Askerlik Derlemesi.” Cilt 1. Belgrat, 1921.
GUKOVSKİ, A. 1918 yılındaki Alman bozgunu ve İtilaf Devletlerinin Sovyetler ülkesine müdahale hazırlıkları. “Marksist Tarihçi” dergisi, 1937, no. 3.
KEDROV, M. Bolşevik Partisi’nin yönetimden yoksun kalarak. (Murmansk bölgesine yabancı müdahalesinin tarihi). Leningrad, 1930.
KOROVİN, E. Japonya ve Devletler hukuku. Devlet yayınları, Moskova, 1936.
MAİSKİ, İ. Sovyet Sosyalist Cumhuriyet Birliği’nin beş yıllık dış politikası: 1917-1922 yılları arası. Moskova, 1922.
MANUSEVİÇ, A. Besarabya’nın Romanya tarafından fethinin tarihi. “Tarih Habercisi” dergisi, 1940, no. 8.
MİKKER, R. Estonya’da Sovyet yönetiminin kurulması uğruna yapılan mücadele: 1917-1919. “Tarih Habercisi” dergisi, 1940, no. 11.
MİLLER, F. 1914-1918 Dünya Savaşı boyunca Alman emperyalizminin boyunduruğu altındaki Osmanlı İmparatorluğu. “Tarih Habercisi” dergisi, 1942, no. 12.

MİNTZ, İ. Kuzey'e İngiliz müdahalesi ve karşıdevrim. Moskova-Leningrad, 1931.
MOGİLEVİÇ, A. ve AYRAPESYAN, M. 1914-1918 Dünya Savaşı'na doğru. Leningrad, 1940.
MOTİLEV, V. Pasifik Okyanusu çevresindeki rekabetlerin doğuşu ve gelişimi. Moskova, 1939.
NOTOVİÇ, F. Dünya Savaşı'nın sorumluları hakkında bir kaç söz. "Marksist Tarihçi" dergisi, 1938, no. 4
NOTOVİÇ, F. 1918 yılında Dörtler İttifak'ın çöküşü. "Tarih Habercisi" dergisi, 1941, no. 4.
POPOV, A. Çin'in bölüşümüne ilişkin Rus-İngiliz anlaşması: 1899. "Kızıl Arşivler", 1927, cilt 6.
POPOV, A. 1894-1901 yılları arasında Çarlık yönetiminin Uzak Doğu'da güttüğü politika. "Marksist Tarihçi" dergisi, 1935, kitap II.
POPOV, A. Rusya'nın Paris Büyükelçisi tarafından yollanan rapor ve telgrafların ışığı altında 1906 istikrazı ve sonuçları. "Kızıl Arşivler", cilt 4-5.
POPOV, A. Çarlık yönetiminin Uzak Doğu politikasında 1905 devrimi arifesinde meydana gelen bunalım. "Marksist Tarihçi" dergisi, 1935, no. 12.
POPOV, A. İstanbul Boğazından Pasifik Okyanusu'na. "Marksist Tarihçi" dergisi, 1934, cilt 3.
POPOV, A. Çekoslovakya sorunu ve Çarlık diplomasisi, 1914-1917. "Kızıl Arşivler", 1929, cilt 2.
RAYHSBERG, G. İtilaf Devletlerinin müdahale hazırlıkları ve Lochart fesadı: 1918. "Tarih Habercisi" dergisi, 1938, no. 12.
RAYSNER, İ. 1907 yılındaki İngiliz-Rus anlaşması ve Afganistan'ın bölüşümü. "Kızıl Arşivler", 1925, cilt 3.
ROMANOV, B. 1892-1906 yılları arasında Mançurya'daki Rusya. Leningrad, 1928.
RUBİNŞTAYN, E. Habsburg Monarşisinin çöküşü. "Tarih Habercisi" dergisi, 1941, no. 7.
Rus-Japon savaşı için hazırlayıcı bilgiler. S. Witte'nin özel arşivindeki belgeler. B. Glinski'nin giriş yazısıyla. Petrograd, 1916.
SABLER, S. ve SOSNOVSKİ, İ. Sibirya demir yolu hattı. Dünü ve bugünü. St.Petersburg, 1903.

KVOSTOV, V. Yakın Doğu bunalımı: 1895-1897. “Marksist Tarihçi” dergisi, 1929, cilt 13.
KOVOSTOV, V. XIX.yüzyılın son on yılı boyunca İstanbul Boğazı sorununun gelişmesi. “Marksist Haberci” dergisi, 1930, cilt 20.
SOFİNOV, P. Çekoslovakların ayaklanışı. “Tarih Habercisi” dergisi, 1940, no. 12.
STARAROVSKİ, A. Ekim Devrimi’nden sonra Transkafkasya. 1918 yılının ilk yarısında Türkiye ile ilişkiler. Moskova-Leningrad, 1925.

B) Resmî Belgeler

Sovyet diplomasisinin on yılı (resmî kararlar ve belgeler). Dışişleri Bakanlığıyla görevli Halk Komiserliği yayınları, Moskova, 1927.
Sovyet Sosyalist Federatif Rusya Cumhuriyeti Kongreleri; öneriler ve kararlar. Belgeler derlemesi: 1917-1937. A. Vişinski yönetiminde yayınlanmıştır. Moskova, 1939. (Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği Bilimler Akademisi. Hukuk Enstitüsü.)
Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği Kongreleri; öneriler ve kararlar. 1922-1936 yılları için belgeler derlemesi. A. Vişinski yönetiminde yayınlanmıştır. Moskova, 1939. (Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği Bilimler Akademisi. Hukuk Enstitüsü.)
Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği Komünist (Bolşevik) Partisi; Merkez Komitesi kongre, konferans ve olağan oturumlarda verilen öneri ve alınan kararlar: 1898-1939. Bütünlenmiş 6. baskı, 1.-2. bölümler, Moskova, 1941 (Marx-Engels-Lenin Enstitüsü yayınları). 1.Bölüm: 1898-1925 yılları arası; 2.Bölüm: 1925-1936 yılları arası.
Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği tarafından yabancı ülkelerle yapılmış olan ve bugün yürürlükte bulunan uzlaşma, anlaşma ve antlaşmalar derlemesi. Dışişleri Bakanlığıyla görevli Halk Komiserliği yayınları. Fasikül I-IX: 1917-1936 yılları arası Moskova, 1927-1938.

Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği tarafından 1 Ocak 1941 tarihine kadar yabancı ülkelerle yapılmış olan anlaşmalar bugün de Mişostin yönetiminde yayınlanmıştır. Dış Ticaret bakanlığı ile görevli Halk Komiserliği yayınları. Moskova, 1941.

Barış için mücadelede Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği. Bir giriş yazısıyla birlikte belgeler derlemesi: 1917-1927 yılları arası. Moskova-Leningrad, 1929.

A collection of neutrality laws, regulations and treaties of various countries, Ed and annot. by F. Deak and P.C. Jessup Cilt I-II Washington, 1939 (Publication de la Fandation Carnegie pour la paix internationale. Section de Droit international -Uluslararası Barış için Carnegié Vakfı yayınları. Devletler Hukuku seksiyonu).

Documents on international affairs 1928-1938. Ed. by J.W. Wheeler Bennet and others Londra-New York 1929-1943.

Great Britain. Foreign Office. Treaty Series 1892-1938 Londra, 1893-1939.

HABICHT, M. Post - war treaties for the pacific settlement of international disputes. A compilation and analysis of treaties of investigation, conciliation, arbitration and compulsory adjudication, concluded during the first decade following the world war Cambridge, Mass., A.B.D., 1931.

International conciliation. Documents for the years 1918-1939 New York, 1918-1939. (American association for international conciliation).

The international conferences of American States 1889-1928. A collection of the conventions, recommendations, resolutions, reports and motions adopted by the first six international conferences of the American states... Ed. with and introd. by J. E. Scott New York. 1937. (Publications de la Fondation Carnegie pour la Paix internationale. Section de Droit international -Uluslararası Barış için Carnegie Vakfı yayınları. Devletler Hukuku seksiyonu.) Eklentili İspanyolca baskı: Conferencias internacionales Americanas 1889-1936... J. B. Scott’un giriş yazısıyla. Washington, 1938.

League of Nations, Official Journal. Geneva, 1920-1939. Special supplement... 1-186. Geneva, 1920-1939.

League of Nations. Assembly 1-20. Geneva, 1920-1939. The records of the... Assembly. Geneva, 1921-1939.

League of Nations. Council 1920-1939. Reports to the Assembly on the work of the Council. Geneva. 1921-1939.

League of Nations. The Covenant of the League of Nations. Including amendments in force, February 1. 1938 (With french text and list of members of the League.) London, 1939. 26 pages (Foreign Office).
League of Nations. Treaty Series. T. 1-186. Geneva, 1920-1938.
League of Nations. Economic committee. Reports of the Economic Committee to the Council, 1924-1938. Geneva, 1924-1938.
League of Nations. Permanent mandates commission, 1-37 sessions. 1921-1939. Minutes of the sessions of the Permanent mandates commission Geneva, 1921-1940.
League of Nations. Permanent mandates commission, 1-37 sessions. 1921-1939. Reports of the sessions of the Permanent mandates commission. Geneva, 1921-1940.
Politische Verträge. Eine Sammlung von Urkunden. Hrsg. von V. Bruns. Bd I. Garantiepakte, Bündnisse, Abkommen über politische Zusammenarbeit, Nichtangriffs und Neutralitätsverträge der Nachkriegszeit, 1919-1936 Berlin, 1936.
Recueil des principaux traités conclus par la Lettonie avec les pays étrangers. Publié par le ministère des Affaires étrangères sous la direction de G. Albat (Letonya ile yabancı ülkeler arasında yapılmış olan belli başlı antlaşmalar derlemesi. G. Albat yönetiminde Dışişleri Bakanlığı tarafından yayınlanmıştır). Cilt I: 1918-1930, cilt II: 1930-1938. Riga, 1938.
The Soviet Union and peace. The most important of the documents issued by the government of the USSR concerning peace and disarmament from 1917 to 1929. With an introd. by Henri Barbusse New York, 1929.
Treaties, conventions, international acts, protocols and agreements between the United States of America and other powers... (1910-1937) Cilt 3-4. Washington, 1923-1938.
United States policy toward China; diplomatic and public documents, 1839-1939. Ed. by P.H. Clyde Durham, 1940.

C) Siyaset Adamlarının Söylev ve Yazıları

BALDWIN, S. This torch of freedom. Speeches and addresses Londra, 1936.
CECIL, R. The way of peace, Essays and addresses Londra-New York, 1928.
HERTSLET, E. The map of Africa by treaty. 34 erd, rev. and campleted to the end of 1908 by R.W. Brant and H.L. Sherwood Cilt 1-3 Londra, 1909.
HOUSE, E.M. The intimate papers of the Colonel House arranged as a narrative by Ch. Seymour Cilt 1-4. Boston-New York, 1926-1928.
LITVINOV, M. Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin dış politikası. Söylevler ve bildiriler: 1927-1937. Tamamlanmış 2.Baskı, Moskova, 1937.
LLOYD GEORGE, D. Trouth about reparations and war-debts Londra-New York, 1932.
LLOYD GEORGE, D. War memoirs (Savaş anıları). Cilt 1-6. Boston, 1934-1938.
LOUIS, G. Les carnets de Georges Louis, Directeur des affaires politiques au Ministère des Affaires étrangères, Ambassadeur de France en Russie (Dışişleri Bakanlığı siyasal işler dairesi Başkanı ve Fransa'nın Rusya Büyükelçisi Georges Louis'nin not defterleri). Cilt 1-2. Paris, 1926.
LUDENDORFF, E. Meine Kriegserinnerungen, 1914-1918 Berlin, 1919.
NEKLOUDOV, A. Souvenirs diplomatiques. En Suède pendant la Guerre Mondiale. Avec une préface de G. Hanotaux (Diplomatik anılar. dünya Savaşı süresince İsveç'te. G. Hanotaux'nun bir önsözüyle). Paris, 1920.
PAINLEVE, P. Paroles et Ecrits (Konuşmalar ve yazılar.) Paul Painlevé'nin Dostları Derneği tarafından yayınlanmıştır. Paris, 1936.
PALEOLOGUE, M. La Russie des Tsars pendant la Grande Guerre (Büyük savaş sırasında Çarların Rusya'sı). Cilt 1-3. Paris, 1926.
POINCARE, R. Au service de la France. Neuf années de souvenirs (Fransa'nın hizmetinde. Dokuz yıllık anılar). Cilt 1-10. Paris, 1926-1933.
POTYEMKİN, V. Saldırganların sindirme politikası ve Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği'nin barış mücadelesi. Moskova, 1943.
POURTALES, F.L. Am Scheidewege zwischen Krieg und Frieden. Meine letzten Verhandlungen in Petersburg. Ende Juli 1914. Veröffentlich mit Genehmigung des Auswärtigen Amtes Charlottenburg, 1919.
ROSEN, R. Fifty years of diplomacy Cilt 1-2 New York, 1922.
TIRPITZ, A. Erinnerungen Leipzig, 1919.

VİŞİNSKİ, A. Kapitalist ülkelerin haber alma servislerinin ve bunların Troçkist ve Buharinci ajanlarının yıkıcı etkinliği. Moskova, 1938.
VOROŞİLOV, K. Yazılar ve söylevler (1925-1938). Moskova, 1936.
II.WİLHELM, İmparator Ereignisse und Gestalten aus den Jahren 1878-1918 Leipzig-Berlin, 1922.
WORD, J. With the “Die Hards” in Siberia, Londra, 1920.

D) Tarih Araştırmaları ve Siyaset Hayatına Toplu Bakışlar

AVARİN, V. Mançurya’daki emperyalizm. Cilt 1-2, Moskova, 1934. Cilt 1: Mançurya’yı ele geçirmek için başlayan emperyalist mücadelenin çeşitli evreleri (yeniden gözden geçirilmiş ve tamamlanmış 2.Baskı). Cilt 2: Emperyalizm ve Mançurya’nın üretici güçleri.
BAH, M. 1917-1927 dönemi boyunca Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği’nin Baltık ülkeleriyle olan siyasal ve ekonomik ilişkileri. Moskova, 1928.
BELİY, V. Pasifik Okyanusu’nu ele geçirme mücadelesi Siyasal ve stratejik incelemeler dizisi. Bir giriş yazısıyla B. Gervé’nin yönetiminde yayınlanmıştır. Moskova-Leningrad, 1929.
DEBORİN, G. Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği’nin uluslararası ilişkileri ve dış politikası. A. Çşerbakov yönetiminde yayınlanmıştır. Moskova, 1942-1943 (“Lenin” Siyasal ve Askerî Bilimler Akademisi). Fasikül I: 1917-1929 yılları arası. Fasikül II: 1929-1941 yılları arası.
İVANOV, L. ve SMİRNOV, P. İngiliz-Amerikan deniz rekabeti (E. Varga’nın önsözüyle). Moskova, 133.
İVANOV, L. Uluslar Derneği-Cemiyet-i Akvam. Moskova, 1929. (Dünya politikası dizisi.)
İVANOV, L. İngiliz-Fransız rekabeti: 1919-1927. Moskova-Leningrad, 1928.
İVANOV, L. Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği ve emperyalist abluka karşısında. Moskova, 1928. Komünizm Akademisi (Dünya ekonomisi ve

politikası Enstitüsü).

KOROVİN, E. ve EGORYEV, V. “Silahsızlanma”. Devletler hukukunda silahsızlanma sorunu. Cemiyet-i Akvam: Olgular ve belgeler (1920-1929). B. Stein’ın bir giriş yazısıyla. Moskova-Leningrad, 1930.

MELNİK, A. Türkiye. Sosyal ve Ekonomik Yayınlar. Moskova, 1937. (Kapitalist dünya üzerine incelemeler dizisi).

NOTOVİÇ, F. İki dünya savaşı arasında: 1919-1942 yılları arasındaki uluslararası ilişkilere toplu bakış. Taşkent, 1943. (Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği Bilimler Akademisi Tarih Enstitüsü).

NOTOVİÇ, F. Emperyalistlerin silahsızlanması, Cemiyet-i Akvam ve Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği. Moskova-Leningrad, 1929. (Dünya politikası dizisi).

POVLOVİÇ, M. Fransız emperyalizmi. Moskova-Leningrad, 1926. Bk.: Versay Barış antlaşmasından sonra Fransız emperyalizmi, s. 144-260.

SAVİN, V. Çarlık Rusya’sının ve Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği’nin Çin’le ilişkileri 1619-1927. Moskova-Leningrad, 1930.

Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği’nin kapitalist ülkelerle olan ticaret ilişkileri. Moskova, 1938. (Dış Ticaret alanındaki bilimsel araştırmalar Enstitüsü tarafından yayınlanmıştır).

Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği’nin Doğu ülkeleriyle olan ticaret ilişkileri. Moskova, 1938. (Dış Ticaret alanındaki bilimsel araştırmalar Enstitüsü tarafından yayınlanmıştır).

The aims, methods and activity of the League of Nations Cenevre, 1938. (Cemiyet-i Akvam genel sekreterliği yayınları).

ALEXANDER, F. From Paris to Locarno and after. The League of Nations and the search for security, 1919-1928 Londra-Toronto, 1928.

Armaments year-book (General and statistical information regarding armles, navies and air forces) Cilt 1-15. Cenevre, 1924-1940 (Cemiyet-i Akvam genel sekreterliği yayınları).

BAILEY, Th. A. A diplomatic history of the American people Yeniden gözden geçirilmiş ve tamamlanmış baskı, New York, 1942.

BALL, M. Post-War German-Austrian relations. The Anschluss movement: 1895-1936 Londra, 1936.

BASDEVANT, I. La condition internationale de l’Autriche. Pré. de G. Gide (Avusturya’nın uluslararası durumu. G. Gibel’in önsözü). Paris, 1935.

BASSET, I. S. The League of Nations. A chapter in world politics New York-Londra, 1928.
BEMIS, S.F. A diplomatic history of the United States. Yeniden gözden geçirilmiş ve tamamlanmış baskı. New York, 1942.
BENNS, F. L. Europe since 1914. New York, 1934.
BENTWICH, N.M. England in Palestine (İngiltere Palestin'de). Londra, 1932.
BERDAHL, C. A. The policy of the United States with respect to the League of Nations Cenevre, 1932.
BLOCH, K. German interests and policies in the Far East New York, 1940 (Institute of pacific relation. Inguiry series).
BRINON, F. France-Allemagne, 1918-1934 (Fransa-Almanya, 1918-1934). Paris, 1934.
BULLOCK, M. Austria, 1918-1938. A study in failure Londra, 1939..
BUELL, R.L. Europe; a history of ten years. With the aid of the staff of the Foreign policy association New York, 1928.
CARR, E. H. The twenty years' crisis, 1919-1939. An introduction to the study of international relations Londra, 1941.
CAUSTON, E.E.N. Militarism and Foreign policy in Japan. Londra, 1936.
CHAMBERS. F. P. ve arkadaşları. The age of conflit: a contemporary world history, 1914-1943 New York, 1943.
CODRESCO, F. La Petite Entente. Préface de L. de Fur (Küçük Antant. L. de Fur'ün bir önsözüyle). Yeni basım, cilt I-II, Paris, 1932.
The Colonial problem. A reporty by a study group of members of the Royal Intitute of İnternational Affairs Londra, 1937.
CRANE, I. O. The Little Entente (Küçük Antant). New York, 1931.
CUMMING, H. H. Franco-British rivalry in the post-war Near East. The decline of French influence Londra-New York, 1938.
DAVIS, F. The Atlantic system (Atlantik sistemi). New York, 1941.
DESBONS, G. LA Bulgarie après le taité de Neuilly. Préf. de J. Godart (Neuilly antlaşmasından sonra Bulgaristan. J. Godart'ın önsözüyle). Paris, 1930.
DITTRICH. Die deutsch-französischen Wirtschaftsverhandlungen der Nachkriegszeit Berlin, 1931. (Moderne Wirtschaftsgestaltungen. Hft. 14.)
DJONKER, M.C. Le Bosphore et les Dardanelles. Les conventions des détroits de Lausanne (1923) et Montreux (1936) (İstanbul ve Çanakkale

boğazları. 1923 Lozan ve 1936 Montrö Boğaz anlaşmaları). Doktora tezi. Lozan, 1938.

Dix ans de coopération internationale. Préf. par E. Drummond (Uluslararası işbirliği alanında on yıl. E. Drummond'un önsözüyle). Cenevre, 1930. (Cemiyet-i Akvam genel sekreterliği yayınları).

DRIAULT, E. La paix de la France. La politique internationale de l'après-guerre, 1918-1935 (Fransız barışı. Savaş sonrasının uluslararası politikası, 1918-1935). Paris, 1936.

DRIAULT, E. La question d'Orient, 1918-1937. La paix de la Méditerranée (Doğu sorunu, 1918-1937. Akdeniz barışı). Paris, 1938.

DUTT, R. P. World politics, 1918-1936 New York, 1936.

Essential facts about the League of Nations. 10th ed. (rev.) Cenevre, 1936. (Cemiyet-i Akvam genel sekreterliği yayınları.)

FANSCHAWE, M. ve MACARTNEY, C. A. What the Leage has done 1920-1930. 9th ed. Londra, 1936. (Cemiyet-i Akvam genel sekreterliği yayınları.)

Germany's colonial demands. Edited from the reports of the Oxford University British commenwealth group by A.L.C. Bullock. With a concluding chapter by V. Harlow Londra, 1939.

Great Britain and Egypt, 1914-1936 (1914-1936 yılları arasında Büyük Britanya ve Mısır). Londra, 1936. (Royal Institute of İnternational Affairs. Information department papers. No. 19)

Great Britain and Palestine, 1915-1939 yılları arasında Büyük Britanya ve Palestin. Londra-New York: 1937 yılı Ocak ayı baskısının yeniden gözden geçirilmiş ve genişletilmiş baskısı, 1939. (The Royal Institute of İnternational Affair. Information deportment papers, No. 20 a).

HARTMANN, H. W. Die auswärtige Politik der Türkei 1923-1940 Zürih, 1941. (Belgeler: s. 51-64).

HINDMARSH, A. E. The basis of Japanese foreign policy Cambridge, Mass., A.B.D., 1936.

HOWARD, E. C. The origin, structure and working of the League of Nations Londra, 1928.

Institute of Pacific relations. Honolulu session, June 30-July 14, 1925; history, organization, proceedings, discussions and addresses Honolulu, 1925. (Pasifik Okyanusu sorunlarını konu edinmiş olan ilk Konferanstır

bu. Daha sonraki konferanslar çeşitli yerlerde toplanmıştır. Bunların çalışmaları bugün de sürmektedir.)

Institute of Pacific relations. Conferences 2d-6th 1927- 1936. Problems of the Pacific. Proceedings Chicago, 1928-1937.

Inter-allied conferences on reparations and inter-allied debts. Held in London and Paris. December 1922 and January 1923. Reports and secretaries notes of conversations Londra. 1923 (Great Britain. Foreign Office. Missellaneous. No 3, 1923).

ISHII KIKUJIRO. Diplomatic commentaries. Transl. and ed. by W.R. Langdon Baltimore, 1936.

JACKSON, J. H. Post war world: A short political history, 1918-1934 Boston, 1935.

JESSEN, F. Manuel historique de la question du Slesvig, 1906-1938 (Schleswig sorununun 1906-1938 yılları arası tarih elkitabı). Kopenhag, 1939.

KABBARA, S. Le régime des Détroits avant et depuis le Traité de Lausanne (Lozan barış antlaşması önce ve sonrasında Boğazların yönetim şekli). Lyon, 1929.

KELCHNER, W. H. Inter-American conferences, 1826-1933. Chronological and classified lists. Prepared by W. Kelchner Washington, 1933. (The Department of state. Conference series. No. 16.)

KENNEDY, M. D. The problem of Japon (Japon sorunu). Londra, 1935.

KNUDSON, J. I. A history of the League of Nations Atlanta, 1938.

Die Kolonialfrage im Frieden von Versailles; Dokumente zu ihrer Behandlung. Hrsg. von dr. H. poeschel Berlin, 1920.

KULSKI, L. Le probléme de la sécurite depuis le Pacte de la Société des Nations (1918-1926) (Cemiyet-i Akvam anlaşmasından bu yana güvenlik sorunu, 1918-1926), Paris, 1927.

LEWIN, E. The Germans and Africa (Germenler ve Afrika). Londra, 1939.

MAHANEY, W. L. The Soviet Union, the League of Nations and disarmament, 1917-1935 Philadelphia, 1940.

MAKOWSKI, J. Zobowiazania miedzynarodowe Polski, 1919-1929. Repertorjum wydane staraniem kwartalnika “Sprawy obce” Varşova, 1929.

MANNING, C. A.W. The policies of the British dominions in the League of Nations Londra-Cenevre, 1932. (Publ. of the Graduate institute of

internat. studies, No. 3.)
MEYER, G. L'Egypte contemporaine et les capitulations (Çağdaş Mısır ve kapitülasyonlar). Paris, 1930.
MORSE, H. B. ve MACNAIR. H. F. Far Eastern international relations Boston, 1931.
MOULTON, H. G. ve PASWOLSKY, L. War debts and world prosperity New York-Londra, 1932. (Ins. of economics, Publication No. 46).
MYERS, D.P. Handbook of the League of Nations. A comprehensive account; of its structure, operation and activities Boston-New York, 1935.
NEWMAN, E.W.P. Great Britain in Egypt (Büyük Britanya Mısır'da). Londra, 1928.
NEWMAN, E.W.P. The Mediterranean and its problems Londra, 1927.
Notes exchanged on the Russian-Polish situation by the United States France and Poland New York) 1920. (International conciliation, no. 155)
Papers relating to the foreign relations of the United States 1914-1923. Washington, 1922-1942 (United States. Department of State -A.B.D. Dışişleri Bakanlığı)
PEFFER, N. Japan and the Pacifis (Japonya ve Pasifik Okyanusu). Londra, 1935.
POLLARD, R.T. China's foreign relations, 1917-1931 (1917-1931 yılları arasında Çin'in dış ilişkileri). New York, 1933.
Reply to the French government to the note of the British government of II.August, 1923 relating to reparations (August 20th, 1923) Paris, 1923. (France. Ministry of Foreign Affairs. Diplomatic correspondence -Fransa Dışişler Bakanlığı. Diplomatik yazışmalar.)
RIPPY, J.F. Latin America in world politics. An outline survey, 3d ed. New York, 1938.
Sanctions. The Character of international sanctions and their application 2.Baskı, Londra 1935.
SIMONDS. F.H. ve EMENY, B. The great powers in world politics. International relations and economic nationalism New York, 1935.
STEWART, R.B. Treaty relations of the British commenwealth of nations. New York, 1935.
Survey of İnternational Affairs, 1920-1938, By A.J. Toynbee and others. Londra-Oxford, 1925-1942.

The Treaties of peace 1919-1923. Cilt 1-2. New York, 1924. (Carnegie endowment of international peace).
Treaty of peace between Finland and the Russian Soviet Republic. Helsingfors, 1921. (Finland. Treaties -Finlandiya, Antlaşmalar).
The United States and the Soviet Union. A report on the controlling factors in the relations between the United States and the Soviet Union New York, 1933. (Committee on Russian-American relations - Rus-Amerikan ilişkileri Komitesi.)
VAUCHER, P. Post-war France (Savaş sonrasının Fransa'sı). Londra, 1934.
VONDRACEK, F. J. The foreign policy of Czechoslovakia, 1918-1935 (1918-1935 yılları arasında Çekoslovakya'nın dış politikası). New York, 1935.
WACHE, W. System der Pakte: Die politischen Verträge der Nachkriegszeit Berlin, 1938.
Önemli not: Aşağıda verilen Kaynakça, aynı zamanda Yirmi iki ve Yirmi üçüncü Bölümler için de geçerlidir.

A) Kaynaklar

İngilizler Kuzey'de (1918-1919). İ. Mintz'in giriş yazısıyla. "Kızıl Arşivler", 1926, cilt 6.
Brest Litovsk barış Konferansı. Ekonomi ve Hukuk Komisyonlarının toplantıları. A. Stein'ın giriş yazısıyla. Moskova, 1923.
Özerk Sibirya'daki geçici hükûmet. "Kızıl Arşivler", 1928, cilt 4-5.
Alman müdahalesi ve 1918'de kurulan Don hükûmeti. "Kızıl Arşivler", 1934, cilt 6.
Polyessi'deki Alman işgal kuvvetleri. "Kızıl Arşivler", 1938, cilt 6.
Ukrayna'daki Alman işgalinin 1918 yılında nasıl çöktüğünü ortaya koyan belgeler. İ. Mintz ve E. Gorodetski'nin yönetiminde yapılan yayın. Moskova, 1942.

Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nde kopan iç savaşın tarihine ilişkin belgeler. Cilt 1: İç savaşın ilk evresi. İ. Mintz ve E. Gorodetski'nin ortak yönetimi altında yapılan yayın. Moskova, 1940.

1918 yılında Ukrayna'daki iç savaş üzerine. "Kızıl Arşivler", cilt 4.

Belgelerin ışığında Kuzey müdahalesi. İ. Mintz yönetimindeki yayın. Moskova, 1933.

Ukrayna'daki Alman işgalinin çöküşü. İşgalcilerin kaçarken bıraktıkları belgelerinin ışığında. Rusça çevirisi. Moskova, 1936.

Ateşkesin arifesinde olup bitenler. "Kızıl Arşivler", 1927, cilt 4.

Alman işgalcilerin 1918 yılında uğradıkları bozgun. Moskova, 1942-1943.

Belgelerin ışığında 1918-1922 yılları arasında Doğu Sibirya'ya yönelen Japon müdahalesi. İ. Mintz yönetimindeki yayın. Moskova, 1934.

İran'daki İngiliz-Rus rekabeti, 1890-1906 yılları. "Kızıl Arşivler", 1933, cilt 1.

Boxer'lerin isyanı. A. Popov'un giriş yazısıyla. "Kızıl Arşivler", 1926, cilt 1.

II.WILHELM, İmparator. İmparator II.Nikola ile yazışma: 1894-1914 yılları arası. Moskova-Petrograd, 1923.

WITTE, S. Rus istikrazları ve Fransız basınındaki yansıları. E. Tarlé'nin giriş yazısıyla. "Kızıl Arşivler", 1925, cilt 10.

17-30 Temmuz 1907 tarihlerinde Rusya ile Japonya arasında yapılan antlaşmaya ilişkin belgelerin tümü. St.Petersburg, 1907.

1903-1904 yıllarında Japonya ile yapılan müzakerelere ilişkin olan ve Uzak Doğu Özel Komitesi kançılaryasında saklanan belgeler. St.Petersburg, 1905.

Eski Dışişleri Bakanlığında bulunan gizli belgelerin ışığında, Birinci Dünya Savaşı döneminde Avrupalı Devletler ile Yunanistan. M. Adamov yönetiminde yayınlanmıştır. Moskova, 1922.

Eski Dışişleri Bakanlığında bulunan gizli belgelerin ışığında, Birinci Dünya Savaşı döneminde Avrupalı Devletler ve Osmanlı İmparatorluğu, İstanbul ve Boğazlar. Çarlık rejiminin ve Sovyet hükûmetinin bu konulardaki tutumları. M. Adamov yönetiminde yayınlanmıştır. Moskova-Leningrad, 1925.

ZAYONÇKOVSKİ, A. Bosna ile Hersek'in Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'na ilhakı konusunda. "Kızıl Arşivler", 1925, cilt 3.

Kiao Çao’nun 1897 yılında Almanya tarafından ilhakı konusunda. F. Rotstein’ın giriş yazısıyla. “Kızıl Arşivler”, 1938, cilt 2.
Çin-Japon Savaşı dönemi: 1894-1895. “Kızıl Arşivler”, 1932, cilt 1-2.
1899 yılındaki La Haye Konferansı’nın tarihine bir katkı. A. Teleşova’nın giriş yazısıyla. “Kızıl Arşivler”, 1932, cilt 1-2.
Kokovtsev’in 1905-1906 istikrazı konusunda yaptığı pazarlıklar. B. Romanov’un giriş yazısıyla. “Kızıl Arşivler”, 1925, cilt 3.
KOKOVTSEV, V. Nezlin’le yazışmalarımız. F. Rotstein’in giriş yazısıyla. “Kızıl Arşivler”, 1923, cilt 4.
Rus-Japon savaşının sona erişi. (24 Mayıs 1905 günü Çerskoye Selo’da toplanan askerî konferansın tutanakları). B. Romanov’un giriş yazısıyla. “Kızıl Arşivler”, 1928, cilt 3.
1917 yılında Petrograd’da toplanan Müttefikler arası Konferans. E. Martinov’un giriş yazısıyla. “Kızıl Arşivler”, 1927, cilt 1.
MARTENS, F. “Avrupa ve Çin” başlığını taşıyan kısa yazısı “Kızıl Arşivler”, 1927, cilt 1.
Rus-Fransız ilişkilerinin 1910-1914 yılları arasındaki tarihi için malzemeler. Eski Dışişleri bakanlığındaki Gizli Diplomatik Belgeler Derlemesi. Moskova, 1922.
Birinci Dünya Savaşı sırasında Çarlık Rusya’sının uluslararası mali durumu. A. Şingarev tarafından 20 Haziran 1916 tarihinde Çar II.Nikola’ya verilen rapor. “Kızıl Arşivler”, 1934, cilt 3.
MİLYUKOV, P. Siyasal günce ve notlar. “Kızıl Arşivler”, 1932, cilt 5-6
MİLYUKOV, P. ve TERESÇENKO, M. Geçici hükûmetin Büyükelçileriyle yazışmalar. A. Popov’un giriş yazısıyla. “Sınıf Mücadelesi” dergisi, 1931, no. 5.
Rus-Japon savaşının arifesinde. Aralık 1900-Ocak 1902 arası. “Kızıl Arşivler”, 1934, cilt 2.
Algeciras Konferansı ve 1906 istikrazına ilişkin yeni belgeler. “Kızıl Arşivler”, 1931, cilt 1.
Rus emperyalizminin Uzak Doğu ülkelerindeki ilk adımları.1888-1903 yılları arası. A. Popov’un giriş yazısıyla. “Kızıl Arşivler”, 1924, cilt 6.
Portsmouth antlaşması. B. Romanov’un giriş yazısıyla. “Kızıl Arşivler”, 1924, cilt 6.
Portsmouth antlaşması üzerine yeni görüşler. Moskova -Leningrad, 1939.

1896 yılında hazırlanan İstanbul Boğazını ilhak tasarısı. V. Kvostov'un giriş yazısıyla. "Kızıl Arşivler", 1931, cilt 4-5.

Eski Dışişleri bakanlığındaki gizli diplomatik belgelerin ışığında Asya Türkiye'sinin bölüşülmesi sorunu. E. Adamov'un yönetiminde yayınlanmıştır. "Kızıl Arşivler",1934, cilt 1-2

Rusya ve Algeciras Konferansının sonuçları. A. Yerusalimski'nin giriş yazısıyla. "Kızıl Arşivler", 1930, cilt 4-5.

1905 yılında Björke'de Alman İmparatoru II.Wilhelm ile Rus Çarı II.Nikola arasında yapılan anlaşma. Belgeler. "Kızıl Arşivler", 1924, cilt 5.

SAZONOV, S. Eski Dışişleri Bakanı S. Sazonov tarafından 1910-1912 yılları arasında Çar II.Nikola Romanov'a sunulmuş olan raporlar ve açıklamalar. "Kızıl Arşivler", 1928, cilt 3.

Mavi Kitap. 1914 yılındaki savaşa ilişkin Sırp diplomatik belgeleri. Petrograd. 1915.

TATİŞÇEV, S. 1904 yılı boyunca Berlin'den V. Plev'e yollanan telgraflar. "Kızıl Arşivler", 1926, cilt 4.

Birinci Dünya Savaşı sırasında Müttefikler arasında yapılan mali konferanslar. Maliye Bakanı P. Bark'ın raporları. "Kızıl Arşivler", 1924, cilt 5.

1900 yılında Çarlık diplomasisi ve Yakın Doğu'daki Rus sorunları. M. Pokrovski'nin giriş yazısıyla. "Kızıl Arşivler", 1926, cilt 5.

1913-1914 yılları arasında Çarlık Rusya'sı ve Moğolistan ilişkileri. A. Popov'un giriş yazısıyla. "Kızıl Arşivler", 1929, cilt 6.

Rus-Japon savaşı döneminde Çarlık Rusya'sı ve İran arasındaki ilişkiler. A. Popov'un giriş yazısıyla. "Kızıl Arşivler", 1933, cilt 4.

1898-1911 yılları arasında Çarlık hükûmetleri ve Boğazlar sorunu. V. Kvostov'un giriş yazısıyla. "Kızıl Arşivler", 1933, cilt 6.

L'alliance Franco-Russe. Origines de l'alliance. Convention militaire de 1892-1899 et convention navale de 1912. France. Ministère des Affaires étrangères. Documents diplomatiques (Rus-Fransız ittifakı. İttifakın kökenleri. 1892-1899 yılları arasındaki askerî anlaşması ve 1912 yılındaki deniz kuvvetleri anlaşması. Fransa. Dışişleri bBkanlığı. Diplomatik belgeler). Paris, 1918.

Bayerische Dokumente zum Kriegsausbruch und zum Versailler Schuldspruch im Autrage des Bayerischen Landtages. Hrsg. vom Abgeordneten P. Dirr Münih-Berlin, 1922.

British documents on the origins of the war, 1898-1914. Ed. by G.P. Gooch and H. Temperley. Cilt 1-2. Londra, 1926-1938.

Die deutsche Dokumente zum Kriegsausbruch, 1914. Vollständige Sammlung der von K. Kautsky zusammengestellten Aktenstücke mit einigen Ergänzungen im Auftrage des Auswärtigen Amtes nach gemeinsamer Durcisht mit K. Kautsky hrsg. von Fontgelas und Schücking Cilt-4. Berlin, 1927.

Diplomatische Aktenstücke zur Vorgeschichte des Krieges, 1914. Osterreich-Ungarisches Rotbush Viyana, 1914.

Diplomatische Aktenstücke zur Vorgeschichte des Krieges, 1914. Ergänzungen und Nachtrage zum Osterreich-Ungarisches Rotbuch. Republik Osterreich. Staatsamt für Ausseres Cilt1-3. Viyana, 1919.

Official documents looking taward peace Seri, 1-4. New York, 1917-1918, (international conciliation no. 110, 111, 119, 133).

Official statements of ward and peace proposals. December 1916 to November 1918. Comp. by J.B. Scott Washington.

1918. Russia (1918 yılında Rusya) Washington, 1931-1932. (U.S. Department of State. Papers relating to the Foreign Relations of the U.S.)

Russian-American relations, March 1917-March 1920. Documents and papers comp. and ed. by C.K. Cumming and W.W. Petit New York, 1920.

Die Ursgachen des deutschen Zusammenbruches im Jahre 1918 Cilt 1-12. Berlin, 1925-1929. (Das Werk des Untersuchungsausschusses der verfassunggebenden deutschen Nationalversammlung und des deutschen Reichstages, 1918-1928).

Vorgeschichte des Waffenstillstandes. Amtliche Urkunden. Hrsg. im Auftrage des Reichsministeriums von der Reichskanzlei Berlin, 1919.

HERTSLET, E. The map of Africa by treaty. 3d ed. rev. and completed to the end of 1908 by R. W. Brant and H.L. Sherwood Cilt 1-3. Londra, 1909.

HOUSE, E.D. The intimate papers of Colonel House arranged as a narrative by Ch. Seymour Cilt 1-4. Boston-New York, 1926-1928.

The Lansing papers, 1914-1920 United States. Department of State. Papers relating to the foreign relations of the U.S. Cilt 1-2 Washington, 1939-1940.

1914-1918. World War. United States. Department of State Papers relating to the Foreign Relations of the U.S. Cilt 1-8. Washington, 1922-1929.

Osterreich-Ungarns Aussenpolitik von der bosnischen Krise 1908 bis zum Kriegsausbruch, 1914. Diplomatische Aktenstücke des Osterreichisch Ungarischen Ministeriums des Aussern. Ausgewählt von L. Bittner. Cilt 1-9. Viyana-Leipzig, 1930.

TIRPITZ, A. Politische Dokumente (Siyasal belgeler). Cilt 1-2. Stuttgart-Berlin, 1924-1926.

VICTORIA, Kraliçe. The letters of Queen Victoria. Third series. A selection from Her Majesty’s correspondence and journal between the years 1886 and 1901. Ed. by G.ES. Buckle. Cilt 1-3 Londra, 1931-1932.

Zur europäischen Politik, 1897-1914. Unveröffentliche Dokumente. Im amtlichen Aufträge hrsg. unter Leitung von B. Schwertveger Cilt 1-5. Berlin, 1919.

WITTE, S. Siyasal anılarım. Cilt 1-2. Moskova-Leningrad, 1923-1924.

ALDROVANDI MARESCOTTI, L. Guerra diplomatica. Ricordi e frammenti di diario, 1914-1919. Milano, 1938.

BERTIE, F.L. The diary of Lort Bertie of Thame. Ed. by A.G. Lennox. With a foreword Grey of Fallodon Cilt 1-2. Londra, 1924.

BETHMANN-HOLLWEG, Th. Betrachtungen zum Weltkriege Cilt 1-2. Berlin, 1919-1921.

BLUNT, W.S. My diaries. Being a personal narrative of events, 1888-1914. With a foreword by Lady Gregory Cilt 1-2. New York, 1919-1923.

BOGITSCHEVITCH, M. Kriegsursachen. Beiträge zur Erforschung der Ursachen des europäischen Krieges mit spezieller Berücksichtigung Russlands und Serbiens Münih, 1919. (Bu kitap Fransızca’ya da çevrilmiş bulunmaktadır.)

BOGITSCHEVITCH, M. Les causes de la Guerre (Savaşın nedenleri). Paris, 1925.

BUCHANAN. My mission to Russia (Rusya’daki görevim). Cilt 1-2. Boston, 1923.

BÜLOW, B. Denkwürdigkeiten. Hrsg. von F. Stockhammern Cilt 1-3. Berlin, 1930-1931.

BURIAN, S. Drei Jahre aus der Zeit meiner Amtsführung im Kriege Berlin, 1923.

CAILLAUX, J. Agadir: Ma politique extérieure (Agadir: Güttüğüm dış politika). Paris, 1919.

CHURCHILL, W. The world crisis (Dünya bunalımı) New York, 1931.

CONRAD VON HÖTZENDORFF, F. Aus meiner Dienszeit, 1906-1918 Cilt 1-5. Viyana-Berlin, 1921-1925.
CZERNIN, O. Im Weltkriege (Dünya Savaşı üzerine). Cilt 1-2. Berlin-Viyana, 1919.
ECKARDSTEIN, N. Lebenserrinerungen und politische Denkwürdigkeiten Cilt 1-3. Leipzig, 1919-1921.
EULENBURG-HERTZFELD, Ph. Aus 50 Jahren. Erinnerungen. Tagebücher und Briefe aus dem Nachlass des Fürsten Philipp zu Eulenburg-Hertzfeld Cilt 1-2. Berlin, 1925.
GREY OF FALLODON, E. Twenty-five years, 1892-1916 Cilt 1-2. New York, 1925-1926.
HAMMANN, O. Bilder aus der letzten Kaiserzeit Berlin, 1922.
HAMMANN, O. Deutsche Weltpolitik, 1890-1912 Berlin, 1925.
HAYASHI, T. The secret memoirs of count Tadasu Hayashi G.C.V.O. Ed. by A.M. Pooley New York-Londra, 1915.
HELFFERICH, K. Der Weltkrieg Berlin, 1919. Bd. 1. Die Vorgeschichte des Weltkrieges Bd 2. Vom Kriegsausbruch bis zum uneingeschränkten U-Bootrieg.
HOHENLCHE-SCHILLINGSFÜRST, C.K. Denkwürdigkeiten der Reichskanzlerzeit. Hrsg. von. K.A. von Müller Stuttgart-Berlin 1931.
ISHII KIKUJIRO, T. Diplomatic commentaries. Transl. and ed. by. W. R. Langdon Baltimore, 1936.
ISVOLSKI, A. Recollections of a Foreign Minister. Memoirs of A. Isvolski. Transl. by C.L. Seeger Garden City-Toronto, 1921.
KIDERLEN-WAECHTER, H. Der Staatsmann und Mensch. Briefwechsel und Nachlass. Hrsgs. von E. Jäckh Cilt 1-2. Stuttgart, 1925.
LICHNOVSKI, K.M. Aus dem Wege zum Abgrund. Londoner Berichte, Erinnerungen und sonstige Schriften Cilt 1-2. Dresden, 1927.
LICHNOVSKI, K.M. Meine Londoner Mission, 1912-1914. Mit einem Vorwort von O. Nippold. Anhang:Erklärungen Sir E. Greys am 3. Aug. 1914. Denk schrift Mouchlon, Erklärungen von Minister Pichon am 1. März 1918. Cilt 1-3. Berlin-Stuttgart, 1928.
LLOYD GEORGE, D. War memoirs (Savaş anıları). Cilt 1-6. Boston, 1934-1938.
LOUIS, G. Les carnets de Georges Louis, Directeur des affaires politiques au Ministère des Affaires étrangères, Ambassadeur de France en Russie

(Dışişleri Bakanlığı Siyasal işler dairesi Başkanı ve Fransa'nın Rusya Büyükelçisi G. Louis'nin not defterleri). Cilt 1-2. Paris, 1926.
LUDENDORF, E. Meine Kriegserinnerungen, 1914-1918 Berlin, 1919.
NEKLOUDOV, A. Souvenirs diplomatiques. En Suède pendant la Guerre Mondiale. Avec une préface de G. Hanoteaux (Diplomatik anılar. Dünya Savaşı sırasında İsveç'te G. Hanoteaux'nun bir önsözüyle), Paris, 1920.
PALEOLOGUE, M. La Russie des Tsars pendant la Grande Guerre (Büyük Savaş sırasında Çarlık Rusya'sı). Cilt 1-3. Paris, 1926.
POINCARE, R. Au service de la France. Neuf années de souvenirs (Fransa'nın hizmetinde geçen dokuz yılın anıları). Cilt 1-10. Paris, 1926-1933.
POURTALÉS, F.L. Am Scheidewege Swischen Krieg und Frieden. Meine letzten Verhandlungen in Petersburg. Ende Juli 1914. Veröffentlicht mit Genehmigung des Auswärtigen Amtes Charlottenburg, 1919.
ROSEN, R. Fifty years of diplomacy Cilt 1-2. New York, 1922.
II.WILHELM, İmparator. Ereignisse und Gestalten aus den Jahren 1878-1918 Leipzig-Berlin, 1922.
WILSON, W. War and peace. Presidential messages, adresses an public papers (1917-1924). Ed. by R.S. Baker and W.E. Dodd Cilt 1-2. New York-Londra, 1927. (The public pares of Woodrow Wilson. Authorised ed).
DENSTERWIL. A. L'impérialisme Anglais à Bakou et en Perse, 1917-1918. Souvenir (1917-1918 yıllarında Bakû ve İran'da İngiliz emperyalizmi. Anılar). Rusça çevirisi: Tiflis, 1925.
BOTHMER, K. Mit Graf Mirbach in Moskau. Tagebuch, Aufzichnungen und Aktenstücke vom 19. April bis 24 August 1918 Tübingen, 1922.
ERZBERGER, M. Erlebnisse im Weltkrieg Stuttgart-Berlin, 1920.
GRAVES, W.S. America's Siberian adventure, 1918-1920 New York, 1931.
HELFFERICH, K. Der Weltkrieg. Bd. 3. Vom Eingreifen Americas bis zum Zusammenbruch Berlin, 1919.
HOFFMAN, M. Die Aufzeichnungen des Generalmajors Max Hoffmann. Hrsg. von F. K. Nowak Cilt 1-2. Berlin, 1929.
LUDENDORFF, E. Entgegnung auf des amtliche Weissbuch: "Vorgeschichte des Waffenstillstandes Cilt 1-3. Berlin, 1919.
MAX, PRINZ VON BADEN. Erinnerungen und Dokumente Stuttgart, 1928.

MAYNARD, C. The Murmansk ventura Londra, 1926.
MORDACQ, J.J.H. Le Ministère Clemenceau. Journal d'un témoin (Clemenceau'nun Başbakanlığı. Bir tanığın güncesi). Cilt 1-2. Paris, 1930.
WORD, J. With the "Die Hards" in Siberia Londra, 1920.

B) Tarih Araştırmaları

LENİN, V.İ. Saldırgan militarizm ve Sosyal-Demokrasinin anti militarist taktiği üzerine.
LENİN, V.İ. Balkanlar'daki ve İran'daki olayların nedenleri ve ilk sonuçları.
LENİN, V.İ. Balkan halkları ve Avrupalı devletlerin diplomatik manevraları.
LENİN, V.İ. Tilkiye ve kümese dair.
LENİN, V.İ. Dünya tarihinde yeni bir bölüm açılıyor.
LENİN, V.İ. Sırp-Bulgar zaferlerinin toplumsal bakımdan taşıdığı önem ve değer.
LENİN, V.İ. Yeni Çin üzerine.
LENİN, V.İ. Çin Cumhuriyeti'nin önemli bir başarısı.
LENİN, V.İ. Balkan savaşları ve burjuva şovenizmi.
LENİN, V.İ. İngiltere uyanıyor.
LENİN, V.İ. Geri kalan Avrupa ve ilerleyen Doğu.
LENİN, V.İ. Silahlanma ve Kapitalizm.
LENİN, V.İ. Avrupa savaşı sırasında devrimci sosyalistlere düşen görevler.
LENİN, V.İ. "Proletarya ve Savaş" konulu konferans. 14 Ekim 1914.
LENİN, V.İ. Savaş ve Rus sosyalizmi.
LENİN, V.İ. Büyük Rusyalıların ulusal kibirleri üzerine gözlem ve uyarılar.
LENİN, V.İ. Rus Südekumları hakkında.
LENİN, V.İ. Rus Sosyal-demokrat Partisi'ne bağlı yabancı seksiyonların Konferansı.

LENİN, V.İ. Savaş karşısında Sosyalizm.
LENİN, V.İ. Barış sorunu üzerine.
LENİN, V.İ. Avrupa Birleşik Devletleri parolasının gerçek anlamı üzerine.
LENİN, V.İ. II.Enternasyonal’in çöküşü.
LENİN, V.İ. “Barış Programı” üzerine.
LENİN, V.İ. Rus Sosyal-Demokrat Partisi Merkez Komitesinin Önerileri II.Sosyalist Konferansı.
LENİN, V.İ. Ayrı barış üzerine gözlemler.
LENİN, V.İ. “Silahsızlanma” parolası hakkında uyarılar.
LENİN, V.İ. Proletarya devriminin askerî programı ne olmalıdır?
LENİN, V.İ. Burjuva barışçılığı ve Sosyalist barışçılık üzerine gözlemler.
LENİN, V.İ. Dünya politikasında dönemeç.
LENİN, V.İ. Belgeler ve malzemeler.
LENİN, V.İ. Savaş ve geçici hükûmetin tavrı.
LENİN, V.İ. Geçici hükûmetin bir notası üzerine.
LENİN, V.İ. Savaşın bilinçli savunucuları kendilerini açığa vuruyorlar.
LENİN, V.İ. Rus Sosyal-Demokrat Partisi’nin Nisan Konferansı üzerine notlar.
LENİN, V.İ. Dış politikanın sırları.
LENİN, V.İ. Gizli bir anlaşma.
LENİN, V.İ. İşçi ve asker milletvekilleri Sovyetlerinin Kongresi: 16 Haziran -6 Temmuz 1917
LENİN, V.İ. 3 Haziran gericileri hemen saldırıya geçmeyi öğütlüyorlar.
LENİN, V.İ. Adil bir barışa giden yol var mı?
LENİN, V.İ. Devrime düşen görevler.
LENİN, V.İ. Bunalım doruk noktasına ulaştı.
LENİN, V.İ. Yoldaşlara mektup.
LENİN, V.İ. Bolşevik Parti üyelerine mektup.
LENİN, V.İ. Fransız Komünist Partisi’nin tarım konusundaki tezleri üzerine.
LENİN, V.İ. Türk -İtalyan savaşının sonu hakkında gözlemler ve uyarılar.
LENİN, V.İ. Savaş üzerine tezler.
LENİN, V.İ. İşçi ve asker milletvekilleri Sovyetlerinin 7-8 Kasım (25-26 Ekim) tarihleri arasında yapılan İkinci Kongresi.
LENİN, V.İ. Merkez Yürütme Komitesi’nin 17 (4) Kasım 1917 tarihinde yapılan toplantısı.

LENİN, V.İ. Petrograd Sovyet'inin 17 (4) Kasım 1917 tarihinde yapılan toplantısında verilen söylev.
LENİN, V.İ. 22 (9) Kasım 1917 günü hükûmetle Genel Kurmay karargâhı arasında yapılan konuşmalar.
LENİN, V.İ. Bütün ilgililere ve tüm yurttaşlara telgraf. Bütün alay ve tümen komitelerine ve devrimci deniz ve kara kuvvetlerindeki bütün asker ve denizcilere.
LENİN, V.İ. Merkez Yürütme Komitesi'nin 23 (10) Kasım 1917 tarihinde yapılan toplantısı.
LENİN, V.İ. Köylü delegeler Sovyetlerinin 23 Kasım-8 Aralık (10-25 Kasım) 1917 tarihleri arasındaki olağanüstü Kongresi.
LENİN, V.İ. 5 Aralık (22 Kasım) 1917 tarihinde, Savaş donanmasının Birinci Kongresi'nde verilen söylev.
LENİN, V.İ. Ukrayna halkına çağrı ve Ukrayna Merkez Rada'sına ültimatom.
LENİN, V.İ. Proşyan'ın Ukrayna Merkez Rada'sı ile yapılan müzakereler hakkındaki rapor üzerine, Halk Komiserleri Konseyi tarafından 1 Ocak 1918 (19 Aralık 1917) tarihinde alınan karar.
LENİN, V.İ. Halk Komiserleri Konseyi tarafından Ukrayna Merkez Rada'sından gelen cevap üzerine, 12 Ocak 1918 (30 Aralık 1917) tarihinde verilen emir.
LENİN, V.İ. Almanya ile müttefiklerden ayrı olarak hemen ikili barış sorunu üzerine tezler.
LENİN, V.İ. (Bolşevik) Sosyal-Demokrat Parti Merkez Komitesi'nde 24 (11) Ocak 1918 tarihli toplantısında barış ve savaş konusunda yapılan konuşma.
LENİN, V.İ. Demir yolu işçilerinin olağanüstü Kongresi: 26 (13) Ocak 1918 tarihli toplantı.
LENİN, V.İ. Şaumyan'a telgraf.
LENİN, V.İ. (Bolşevik) Sosyal-Demokrat Parti Merkez Komitesi'nin 18 Şubat 1918 tarihinde yapılan toplantısında, sabah oturumunda verilen söylev.
LENİN, V.İ. (Bolşevik) Sosyal-Demokrat Parti Merkez Komitesi'nin 18 Şubat 1918 tarihinde yapılan toplantısında, akşam oturumunda verilen söylev.
LENİN, V.İ. Alman hükûmetine çekilen telgrafın ilk kaleme alınma şekli.

LENİN, V.İ. Devrimci laf ebeliği hakkında.
LENİN, V.İ. Heveskârlık üzerine gözlemler.
LENİN, V.İ. Savaş mı, yoksa barış mı?
LENİN, V.İ. Merkez Yürütme Komitesi'nin Bolşevik ve "sosyal devrimci sol" gruplarının 23 Şubat 1918 tarihindeki ortak toplantısında verilen söylev.
LENİN, V.İ. Merkez Yürütme Komitesi'nin 23 Şubat 1918 tarihindeki toplantısında verilen söylev.
LENİN, V.İ. Acı ama kaçınılmaz bir ders.
LENİN, V.İ. Rus Sosyal-Demokrat Partisi Merkez Komitesi'nin, Almanya ile müttefiklerden ayrı olarak ve ilhakçı barış konusundaki tavrı.
LENİN, V.İ. Korkunç ve inanılmaz bir şey.
LENİN, V.İ. Rus Komünist Partisi'nin 6-8 Mart 1918 tarihleri arasındaki Yedinci Kongresi.
LENİN, V.İ. Günümüzün asıl görevi.
LENİN, V.İ. Sovyetlerin Dördüncü (olağanüstü) Kongresi,14-16 Mart 1918.
LENİN, V.İ. Merkez Yürütme Komitesi ve Moskova Sovyet'inin 14 Mayıs tarihindeki ortak toplantısında dış politika konusunda okunan rapor.
LENİN, V.İ. 21 Haziran 1918 tarihinde Sokolniki kulübünde verilen söylev.
LENİN, V.İ. Moskova sendikalarının ve fabrika yönetim komitelerinin 27 Haziran-2 Temmuz 1918 tarihleri arasında yapılan Dördüncü Konferansı.
LENİN, V.İ. Beşinci Sovyetler Kongresi'ne katılan komünist üyeler önünde 3 Temmuz 1918 günü yapılan konuşma.
LENİN, V.İ. 4-10 Temmuz 1918 tarihleri arasındaki Sovyetler Dördüncü Kongresi.
LENİN, V.İ. Devrimci sol sosyalist ihaneti üzerine "İzvestiya" muhabirine verilen mülakat.
LENİN, V.İ. Merkez Yürütme Komitesi'nin 15 Temmuz 1918 tarihli toplantısında yapılan konuşma.
LENİN, V.İ. Lefortovo semtinde 19 Temmuz 1918 tarihinde yapılan açık hava toplantısında verilen söylev.
LENİN, V.İ. Moskova bölgesi fabrika yönetim Komiteleri Konferansı'nda 23 Temmuz 1918 tarihinde okunan rapor.
LENİN, V.İ. Moskova Sovyet'i Merkez Yürütme Komitesi ile Moskova bölgesi sendika ve fabrika yönetim komitelerinin ortak toplantısında 29

Temmuz 1918 tarihinde verilen söylev.
LENİN, V.İ. 2 Ağustos 1918 tarihinde Butirki semtindeki açık hava toplantısında yapılan konuşma.
LENİN, V.İ. Sokolniki kulübünde düzenlenen toplantıda 9 Ağustos 1918 günü yapılan konuşma.
LENİN, V.İ. Amerikan işçilerine mektup.
LENİN, V.İ. Alekseyev Halkevi'nde 23 Ağustos 1918 tarihinde yapılan toplantıda verilen söylev.
LENİN, V.İ. Birinci Ulusal Eğitim Kongresi'nde 28 Ağustos 1918 tarihinde verilen söylev.
LENİN, V.İ. İşçi yoldaşlar! Son ve kesin çarpışmaya hep birlikte koşalım.
LENİN, V.İ. 3 Ekim 1918 tarihinde Moskova Sovyet'i Merkez Komitesi'nin toplantısına yollanan mektup.
LENİN, V.İ. Moskova Sovyet'i Merkez Yürütme Komitesi ile Moskova bölgesi sendika ve fabrika yönetim komitelerinin ortak toplantısına 22 Ekim 1918 tarihinde verilen genel rapor.
LENİN, V.İ. Moskova Sovyet'i Merkez Komitesi ile Moskova bölgesi sendika ve fabrika yönetim komitelerinin ortak toplantısında 22 Ekim 1918 tarihinde kabul edilen önerge.
LENİN, V.İ. Merkez ve Moskova bölge sendika Sovyetlerinin ortak toplantısında 6 Kasım 1918 tarihinde yapılan konuşma.
LENİN, V.İ. Sovyetler Altıncı (olağanüstü) Kongresi: 6-9 Kasım 1918.
LENİN, V.İ. Moskova Merkez İşçi Kooperatifi delegelerinin toplantısında 26 Kasım 1918 tarihinde verilen söylev.
LENİN, V.İ. Ulusal Ekonomi Sovyetlerinin İkinci Kongresi'nde 25 Aralık 1918 günü verilen söylev.
LENİN, V.İ. Rus Komünist(Bolşevik) Partisi'nin Sekizinci Kongresi: 18-23 Mart 1919.
LENİN, V.İ. Bugünkü durum hakkında ve Sovyet hükûmetinin bugünkü vazgeçilmez ödevleri hakkında: 4 Temmuz 1919 tarihli rapor.
LENİN, V.İ. Cepheye sevk edilen Sverdlov Üniversitesi gönüllü öğrencileri önünde 24 Ekim 1919 tarihinde yapılan konuşma.
LENİN, V.İ. Rus Komünist (Bolşevik) Partisi Konferansı: 2-4 Aralık 1919
LENİN, V.İ. Rus Komünist (Bolşevik) Partisi Dokuzuncu Kongresi: 29 Mart-5 Nisan 1919

LENİN, V.İ. Sendikalar Genel Kongresi'nde 7 Nisan 1920 tarihinde yapılan konuşma.
LENİN, V.İ. Komünizmin çocukluk hastalığı: "Sol eğilimcilik".
LENİN, V.İ. Rus Komünist (Bolşevik) Partisi Moskova seksiyonu hücre sekreterleri toplantısında 26 Kasım 1920 tarihinde yapılan konuşma.
LENİN, V.İ. Barış müzakerelerinin programının akıl defteri.
LENİN, V.İ. Halk Komiserleri Konseyi'nin karar tasarısı.
LENİN, V.İ. Almanya ile müttefiklerden ayrı olarak ve ilhakçı barış üzerine tezler için yeni eklentiler.
LENİN, V.İ. Yanılgı nerede?
LENİN, V.İ. Vakit yitirmeksizin barış yapma zorunluluğu üzerine gözlemler ve uyarılar.
LENİN, V.İ. Rus Komünist (Bolşevik) Partisi Merkez Komitesi'nin uluslararası durum konusunda aldığı kararlar.
LENİN, V.İ. Bugünkü uluslararası durum üzerine tezler.
LENİN, V.İ. Vladivostok Sovyet'ine gönderilen talimatlar. (1934 yılında Moskova'da yayınlanmıştır.)
LENİN, V.İ. Halk komiseri J. Stalin'e gönderilen not: 7 Temmuz 1918. ("Rus Komünist Partisi tarihi için araştırmalar derlemesi" olarak çıkan "Lenin ve Stalin" başlıklı kitaptan alınmıştır: Cilt II. Moskova, 1937.)
STALİN, J. Eşyanın mantığı. (Menşevik Merkez Komitesi'nin "tezler"i hakkında.) "Ekim Devrimi üzerine", Yazılar ve söylevler derlemesi. Moskova, 1932.
STALİN, J. Ukrayna Merkez Rada'sı Genel Sekreterliği ve karşıdevrimci Anayasacı-Demokrat Parti. "Ukrayna'ya ilişkin yazılar ve söylevler derlemesi." Kiev, 1936.
STALİN, J. Ukrayna Merkez Rada'sı ile ilişkiler. 27 (14) Aralık tarihinde Merkez Yürütme Komitesi toplantısında okunan rapor. "Ukrayna'ya ilişkin yazılar ve söylevler derlemesi." Kiev, 1936.
STALİN, J. Ukrayna Merkez Rada'sı nedir? "Ukrayna'ya ilişkin yazılar ve söylevler derlemesi." Kiev, 1936.
STALİN, J. Burjuva Kiev Merkez Rada'sı üzerine. "Ukrayna'ya ilişkin yazılar ve söylevler derlemesi." Kiev, 1936.
STALİN, J. Ukrayna ile barış müzakereleri konusunda. "Ukrayna'ya ilişkin yazılar ve söylevler derlemesi." Kiev, 1936.

STALİN, J. Don bölgesindeki ve Kuzey Kafkasya üzerine. “Ukrayna’ya ilişkin yazılar ve söylevler derlemesi.” Kiev, 1936.
STALİN, J. Ukrayna özgürlüğüne kavuşma yoluna girmiş bulunmaktadır. “Ukrayna’ya ilişkin yazılar ve söylevler derlemesi.” Kiev, 1936.
STALİN, J. Azınlıklar sorunu konusundaki hükûmet politikası. “Ukrayna’ya ilişkin yazılar ve söylevler derlemesi.” Kiev, 1936.
STALİN, J. Ukrayna İşçi ve Köylü Cumhuriyeti halkı sekreterliğine. “Ukrayna’ya ilişkin yazılar ve söylevler derlemesi.” Kiev, 1936.
STALİN, J. Proletarya diktatoryasının üçüncü yılı. 7 Kasım 1920 günü Bakû Sovyet’i kuruluş yıldönümü toplantısına sunulan rapor. Bk. “Lenin ve Stalin”, Cilt II. Moskova, 1937.
STALİN, J. Ulus sorunu konusunda Parti tarafından hemen girişilmesi gereken çabalar üzerine. “Marksizm, ve ulus ve sömürge sorunları. Yazılar ve söylevler derlemesi.” Moskova, 1939.
STALİN, J. Lenin. Moskova, 1939.
STALİN, J. Başkumandanın 23 Şubat 1944 tarihli günlük emri: No. 16. Moskova, 1944.
STALİN, J. Büyük Sosyalist Ekim Devrimi’nin XXVII.Yıldönümü. Moskova Sovyet’inin 6 Kasım 1944 tarihindeki tam birleşiminde Devlet Savunma Komitesi Başkanı tarafından okunan rapor. Moskova, 1944.
GUKOVSKİ, A. 1918 yılındaki Alman bozgunu ve İtilaf ülkelerinin Sovyet Rusya’ya müdahale hazırlıkları. “Marksist Tarihçi” dergisi, 1937, no. 3.
KEDROV, M. Bolşevik yönetimden yoksun olarak. (Murmansk bölgesine yapılan yabancı müdahalesinin tarihi). Leningrad, 1930.
MAİSKİ, İ. Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği’nin beş yıllık dış politikası: 1917-1922. Moskova, 1922.
MANUSEVİÇ, A. Besarabya’nın Romanya tarafından ele geçirilişinin tarihi. “Tarih Habercisi” dergisi, 1940, no. 8.
MİKKER, R. Estonya’da Sovyet yönetiminin kurulması için verilen mücadele: 1917-1919. “Tarih Habercisi” dergisi, 1940, no. 11.
MİNTZ, İ. Kuzey’deki İngiliz müdahalesi ve karşıdevrim. Moskova-Leningrad, 1931.
NOTOVİÇ, F. Dörtler İttifak’ın 1918 yılında çöküşü. “Tarih Habercisi” dergisi, 1941, no. 7-8.
RAYHSBERG, G. İtilaf Devletlerinin müdahale hazırlığı ve Lochart fesadı, 1918. “Tarih Habercisi” dergisi, 1938, no. 12.

RUBİNŞTAYN, E. Habsburg Hanedanının batışı. “Tarih Habercisi” dergisi, 1941, no. 7.
SOFİNOV, P. Çekoslovakların başkaldırışı. “Tarih Habercisi” dergisi, 1940, no. 12.
STARAROVSKİ, A. Ekim Devrimi’nden sonra Transkafkasya. 1918 yılının ilk yarısında Osmanlı İmparatorluğu ile Sovyet Rusya arasındaki ilişkilerin tarihi. Moskova-Leningrad, 1925.
ALBERTSON, R. Fighting without a war; an account of military intervention in North Russia New York, 1920.
COATES, W. P. ve COATES, S. K. Armed intervention in Russia, 1918-1922 Londra, 1935.
JASZI, N. The dissolution of Habsburg Monarchy Chicago, 1922.
LUTZ, R.H. Fall of the German Empire Cilt 1-2. Stanford Üniversitesi yayınları. Londra, 1935.
LUTZ, R.H. The German revolution Stanford Üniversitesi yayınları. Londra, 1922.
MAURICE, F. M. The armistices of 1918 Londra-New York, 1943.
MERMEIX, M. Les négociations secrètes et les quatre armistices avec pièces justificatives (Gizli pazarlıklar ve dört ateşkes, ispatlayıcı belgelerle birlikte). 13. basım. Paris, 1919.
MORDACQ, J. J. Pouvait-on signer l’Armistice à Berlin? (Ateşkes Berlin’de imzalanabilir miydi acaba?). Paris, 1930.
MULLER, R. Vom Kaiserreich zur Republik. T. 1. Ein Beitrag zur Geschichte der revolutionären Arbeiterbewegung während des Weltkrieges Viyana, 1924. T. 2. Die November-Revolution (Cilt 2. Kasım Devrimi). Viyana, 1925. (Wissenschaft und Gesellschaft Cilt 3 ve 4.)
NOWAK, K.F. Der Sturz der Mittelmächte Münih, 1921.
SCOTT, J.B. Preliminary history of the armistice New York, 1924.
SLOVÉS, H. La France et l’Union Soviétique. Préf. de H. Torrès (Fransa ve Sovyetler Birliği. H. Torrès’in önsözüyle). Paris, 1935.

XXII., XXIII. VE XXIV. BÖLÜMLER İÇİN GENEL HİSTORİOGRAFYA

A) Uluslararası İlişkiler

Annual register, a review of publics events at home and abroad Londra-New York, 1872-1919.

BENGESCO, G. Essai d'une notice bibliographique sur la question d'Orient Européen, 1821-1897 (Doğu sorunu üzerine bibliyografik bir tanıtma yazısı denemesi. Avrupalıların Doğusu, 1821-1897). Cilt 1-2. Brüksel-Paris, 1897-1899.

Catalogue of printed books in the library of the Foreign office Londra, 1926.

GOOCH, G.P.R ecent revelations of European diplomacy... 3d impression with a supplementary chapter on the revelation of 1927 Londra, 1928.

LANGER, W.L. ve ARMSTRONG, H.F. Foreign affairs bibliography. A selected and annotated list of books on international relations, 1919-1932 New York-Londra, 1933.

List of references on Europe and international politics in relation to the present issues. Comp. under the direction of H.H.B. Meyer Washington, 1914.

List of the serial publications of Foreign Governments 1815-1931. Ed by W. Gregory New York, 1932.

MEYER, I. Official publications of European Governments Cilt 1. Paris, 1929.

MYERS, D.P. Manuel of collections of treaties and of collections relating to treaties Cambridge, 1922.

STRUPP, K. Bibliographie du droit des gens et des relations internationales (Uluslararası hukuk ve uluslararası ilişkilerin kaynakçası). Lead (Hollanda), 1938.

TEMPERLEY, H. ve PENSON, L.M. A century of diplomatic Blue books 1814-1914. Lists edited with historical introductions, by H. Temperley and L.M. Penson Cambridge, 1938.

B) Doğu Ülkeleri ve Sömürgeler

SKAÇOV, P. Çin'in kaynakçası. Rus dilinde 1730-1930 yılları arasında Çin hakkında yayınlanmış kitaplar ve yazıların sistematik bir endeksi. Moskova-Leningrad, 1932.

Bibliographie d'histoire Coloniale 1900-1930 (Sömürge tarihi kaynakçası, 1900-1930 arası). Yayınlayanlar: A. Martineau ve G. Slovès. 1932 (Premier Congrès International d'histoire Coloniale - Birinci Uluslararası Sömürge Tarihi Kongresi.)

KERNER, R. Northeastern Asia. A selected bibliography. Contributions to special reference to Korea Manchuria Mongolia and Eastern Siberia, in Oriental and European languages. Cilt 1-2. Berkeley, A.B.D. 1930.

NACHOD, O. Bibliographie von Japan (Japonya kaynakçası). Cilt 1-4. Leipzig, 1928-1935.

PRAESENT, H. ve HAENISCH, W. Bibliographie von Japon... T. 5-6 des von O. Nachod begonnen Gesamtwerkes Leipzig, 1937-1940.

Select bibliography of recent publications in the Library of the Royal colonial institute illustrating the relations between Eupeans and Coloured Races. Comp. by E. Lewim Londra, 1926.

Addenda to bibliography of relations with Coloured Races up to February 28, 1927 Londra, 1927.

Subject catalogue of the Library of the Royal Empire Society Comp, by E. Lewin Cilt 1-4 Londra, 1930-1937.

C) 1914-1918 Dünya Savaşı

1914-1918 Dünya Savaşı kaynakçası. Cilt 1-10. Devlet yayınları. Leningrad, 1934.

Bibliographische Vierteljahshefte der Weltkriegsbücherei. Hft. 2/3. Bibliographie zur Geschichte Österreich-Ungarns im Weltkrieg, 1914-

1918 Stuttgart, 1934. Hft. 4. Bibliographie zur Geschichte Österreich-Ungarns, 1948-1914 Stuttgart, 1930. Hft. 6. Bibliographie zur Geschtichte des Britischen Reiches, 1870-1914. 2. erg. Aufl. Stuttgart, 1936. Hft. 8/9 Bibliographie zur Geschichte des Britischen Reiches im Weltkrieg, 1914-1918 Stuttgart, 1936. Hft. 11/12. Bibliographie zur politichen Geschichte des Franreichs in der Vorkriegszeit und im Weltkrieg. 2 erg. Aufl. Stuttgart, 1937. Hft. 17-18. Bibliographie zur Geschichte Italiens in der Vorkriegszeit und im Weltkrieg. 2 erg. Aufl. Stuttgart, 1939. Hft. 20/21/22. Bibliographie zur Geschichte der Vereinigten Staatten im Weltrieg Stuttgart, 1939.

Catalogue méthodique du fonds Allemand de la Bibliothèque (Almanya hakkında Ulusal Kitaplıkta bulunan eski kaynakların metodik katalogu). Cilt 1-4. Paris, 1921-1923. (Publications de la “Société de l’histoire de la Guerre”, 1.Série, Catalogue des “Bibliotheque et Musee de la Guerre” - “Savaş Tarihi Derneği” yayınları, 1.Dizisi, “Savaş Kitaplığı ve Müzesi” Katalogu).

Catalogue Methodiqnue des fonds Britannique et Nord-Américain de la Bibliothèque. Réd. par M. Bourgeois (Büyük Britanya ve Kuzey Amerika hakkında Ulusal Kitaplıkta bulunan eski kaynakların metodik katalogu. Düzenleyen: M. Bourgeois). Cilt 1-3, Paris, 1925-1931.

Catalogue méthodique du fonds İtalien de la Bibliothèque. Réd. par P.H. Michel (İtalya hakkında Ulusal Kitaplıkta bulunan eski kaynakların metodik katalogu. Düzenleyen: P.H. Michel). Paris, 1932.

Catalogue méthodique du fonds Russe de la Bibliothèque. Réd. par A. Dumesnil av. collab. de W. Lerati. Introduction par C. Bloch (Rusya hakkında Ulusal Kitaplıkta bulunan eski kaynakların metodik katalogu. W. Lerati’nin de katılmasıyla düzenleyen: A. Dumesnil. C. Bloch’un bir giriş yazısıyla) Paris, 1932. (Publications de la “Société de l’histoire de la Guerre”, 1 série, Catalogue des “Bibliothèque et Musée de la Guerre” - “Savaş Tarihi Derneği”nin yayınları. 1.Dizi, “Savaş Kitaplığı ve Müzesi” Katalogu.)

Contributo a una Bibliographia della Guerra Mondiale. Documenti e testimoniare politico-diplomatiche, cause, origini, responsabilita, signaficato della Guerra Cilt 1-4. Roman, 1937-1939.

LALOY, E. La Guerre Mondiale, ses origines et l’après-guerre d’après leurs principaux historiens (Belli başlı tarihçiler tarafından yazılmış olanların

ışığında Dünya Savaşı, kökenleri ve savaş sonrası). Paris, 1930.
WEGERER, A. Bibliographie zur Vorgeschichte des Weltkrieges Cilt 1-3. Berlin, 1934.
İnternational bibliography of historical sciences. Ed. by the International Committee of historical sciences Cilt 1-2. 1926-1936 yılları için geçerli. Berlin, 1930-1938.

A) Marksizm-Leninizm Klasikleri

LENİN, V.İ. Devlet ve Devrim.
LENİN, V.İ. Ne Yapmalı?
LENİN, V.İ. Emperyalizm, Kapitalizmin En Son Aşaması.
LENİN, V.İ. Emperyalizm Defterleri.
LENİN, V.İ. Komünist Enternasyonal'in II.Kongresi: Moskova, 19 Temmuz-18 Ağustos 1920.
LENİN, V.İ. Ekim Devrimi'nin 4.Yıldönümü üzerine.
LENİN, V.İ. Avrupalı ve Amerikalı işçilere mektup.
LENİN, V.İ. Halk Komiserliklerinin dış ve iç politikaları hakkında 12 Mart 1919 tarihinde Petrograd Sovyet'ine sunulan rapor. (Basında çıkan metnin özeti.)
LENİN, V.İ. Sovyet Sosyalist Federatif Rusya Cumhuriyeti Komünist (Bolşevik) Partisi VIII.Kongresi: 18-23 Mart 1919.
LENİN, V.İ. Sovyet iktidarının bugünkü durumu ve hemen yerine getirilmesi gereken görevler hakkında. Sovyet Sosyalist Federatif Rusya Cumhuriyeti Merkez Yürütme Komitesi, Moskova Sovyet'i Merkez Komitesi ve Moskova sendikaları ve giriş kurulları temsilcileri Konseyi'nin ortak Konferansına 4 Temmuz 1919 tarihinde sunulan rapor.
LENİN, V.İ. Cumhuriyet'in iç ve dış durumu hakkında 12 Temmuz 1919 tarihinde Moskova'da, Sovyet Sosyalist Federatif Rusya Cumhuriyeti Komünist (Bolşevik) Partisi Konferansı'na sunulan rapor.

LENİN, V.İ. Sovyet iktidarı iki yaşında. Ekim Devrimi'nin ikinci yıldönümü dolayısıyla toplanan Sovyet Sosyalist Federatif Rusya Cumhuriyeti Komünist (Bolşevik) Partisi Merkez Yürütme Komitesi, Moskova Sovyet'i, Girişim Konseyleri ve Sendikalar Merkez Komitesi ortak Konferansı'na 7 Kasım 1919 tarihinde sunulan rapor.

LENİN, V.İ. Sovyet Sosyalist Federatif Rusya Cumhuriyeti Komünist (Bolşevik) Partisi'nin 2-4 Aralık 1919 tarihleri arasında yapılan Konferansı.

LENİN, V.İ. Sovyet Sosyalist Federatif Rusya Cumhuriyeti Sovyetlerinin 5-9 Aralık 1919 tarihleri arasında toplanan VII.Kongresi.

LENİN, V.İ. Sovyet Sosyalist Federatif Rusya Cumhuriyeti Sovyetleri VII.Merkez Yürütme Komitesi'nin 2 Şubat 1920 tarihinde yapılan 1.Oturumunda verilen söylev. (Basında çıkan metnin özeti.)

LENİN, V.İ. Sovyet Sosyalist Federatif Rusya Cumhuriyeti Kazak emekçileri I.Kongresinde 1 Mart 1920 tarihinde verilen söylev.

LENİN, V.İ. Sovyet Sosyalist Federatif Rusya Cumhuriyeti Komünist (Bolşevik) Partisi'nin 29 Mart-5 Nisan 1920 tarihleri arasında toplanan IX.Kongresi.

LENİN, V.İ. Sovyet Sosyalist Federatif Rusya Cumhuriyeti maden işçileri kurucu kongresinde 1 Nisan 1920 tarihinde verilen söylev.

LENİN, V.İ. Sovyet Sosyalist Federatif Rusya Cumhuriyeti Sovyetleri Merkez Yürütme Komitesi, Moskova Sovyet'i, Moskova girişim komiteleri ve sendikaları Konferansı'nda 5 Mayıs 1920 tarihinde verilen söylev.

LENİN, V.İ. Sovyet Sosyalist Federatif Rusya Cumhuriyeti Komünist (Bolşevik) Partisi Konferansı'nda 22 Eylül 1920 tarihinde verilen söylev. (Basında çıkan metnin özeti).

LENİN, V.İ. Moskova Parti Komitesi'nin, Moskova Sovyet'inin ve Moskova Sendikaları Konseyi'nin 6 Kasım 1920 tarihinde, Ekim Devrimi'nin III.Yıldönümü dolayısıyla yaptıkları kutlama töreninde verilen söylev. (Basında çıkan metnin özeti.)

LENİN, V.İ. Sovyet Sosyalist Federatif Rusya Komünist (Bolşevik) Partisi Moskova seksiyonu hücre sekreterleri toplantısında 26 Kasım 1920 tarihinde verilen söylev.

LENİN, V.İ. Sovyet Sosyalist Federatif Rusya Cumhuriyeti Sovyetlerinin 22-29 Aralık 1920 tarihleri arasında toplanan VIII.Kongresi.

LENİN, V.İ. Sovyet Sosyalist Federatif Rusya Cumhuriyeti Komünist (Bolşevik) Partisi'nin 8-16 Mart 1921 tarihleri arasında yapılan X.Kongresi.
LENİN, V.İ. Komünist Enternasyonali'nin 22 Haziran-12 Temmuz 1921 tarihleri arasında yapılan III.Kongresi.
LENİN, V.İ. Dünya proletaryasına çağrı.
LENİN, V.İ. Sovyet Sosyalist Federatif Rusya Cumhuriyeti siyasal eğitim kuruluşlarının 17-22 Ekim 1921 tarihleri arasında yapılan II.Kongresi.
LENİN, V.İ. Ekim Devrimi'nin IV.Yıldönümü: Prokhorov fabrikası işçilerinin düzenlediği kutlama töreninde 7 Kasım 1921 tarihinde verilen söylev. (Basında çıkan metnin özeti).
LENİN, V.İ. Sovyet Sosyalist Federatif Rusya Cumhuriyeti Sovyetlerinin 23-28 Aralık 1921 tarihleri arasında yapılan IX.Kongresi.
LENİN, V.İ. Sovyet Sosyalist Federatif Rusya Cumhuriyeti Komünist (Bolşevik) Partisi'nin 27 Mart-2 Nisan 1922 tarihleri arasında yapılan X.Kongresi.
LENİN, V.İ. "Güncel konular üzerine eski yazılar" başlıklı broşür için giriş yazısı.
LENİN, V.İ. Sovyet Sosyalist Federatif Rusya Cumhuriyeti Sovyetleri IX.Merkez Yürütme Komitesi'nin 31 Ekim 1922 tarihinde yapılan IV.Oturumunda verilen söylev. (Basında çıkan metnin özeti).
LENİN, V.İ. Moskova Sovyet'inin 20 Kasım 1922 tarihinde yaptığı toplantıda verilen söylev.
LENİN, V.İ. Nitelik nicelikten daima kat be kat daha iyidir.
LENİN, V.İ. İngiliz işçilerine mektup.
STALİN, J. Cumhuriyetin siyasal durumu hakkında (Don ve Kafkas komünist örgütleri Konferansı'na 27 Ekim 1920 tarihinde Vladikafkas'ta sunulan rapor). "Ekim Devrimi üzerine. Söylev ve yazılar derlemesi." Moskova, 1932, s. 22-23.
STALİN, J. 9 Eylül 1927 tarihinde, ilk Amerikan işçi delegasyonu ile yapılan görüşme. "Leninizm'in sorunları." 10. baskı, Moskova, 1935, s. 176, 177, 187.
STALİN, J. Emperyalizmin bizdeki yedekleri. "Ukrayna üzerine yazılar ve söylevler derlemesi." Kiev, 1936, s. 78-80.
STALİN, J. Güney-batı cephesindeki durum üzerine mülakat. "Ukrayna üzerine yazılar ve söylevler derlemesi." Kiev, 1936, s. 97-101.

STALİN, J. Polonya cephesindeki durum üzerine mülakat. “Ukrayna üzerine yazılar ve söylevler derlemesi.” Kiev, 1936, s. 102-105.
STALİN, J. Güneydeki askerî durum üzerine. “Lenin ve Stalin. Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği Komünist (Bolşevik) Partisi tarihinin incelenmesine katkı olmak üzere hazırlanan derleme.” Cilt II, Moskova-Leningrad, 1937, s. 279-283.
STALİN, J. Proletarya diktatoryası bugün üç yaşında. 7 Kasım 1920 tarihinde Bakû Sovyet’inin kutlama toplantısında verilen söylev. “Lenin ve Stalin. Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği Komünist (Bolşevik) Partisi tarihinin incelenmesine katkı olmak üzere hazırlanan derleme.” Cilt I, Moskova-Leningrad, 1937, s. 326-332.
STALİN, J. 25 Haziran 1920 tarihinde Lenin’e çekilen telgraf. Bk.: Voroşilov, “Stalin ve Kızıl Ordu”, 2.Baskı, Moskova, 1937, s. 155.
STALİN, J. Bir kopyası da Dışişleriyle görevli Halk komiseri Çiçerin’e verilmek üzere 2 Temmuz 1920 tarihinde Lenin’e çekilen telgraf. “Lenin ve Stalin. Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği Komünist (Bolşevik) Partisi tarihinin incelenmesine katkı olmak üzere hazırlanan derleme.” Cilt II, Moskova,-Leningrad, 1937, s. 156.
STALİN, J. Kafkasya’daki genel durum. 30 Kasım 1920 tarihinde verilen mülakat. “Lenin ve Stalin. Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği Komünist (Bolşevik) Partisi tarihinin incelenmesine katkı olmak üzere hazırlanan derleme.” Cilt II, Moskova-Leningrad, 1937, s. 168-172.
STALİN, J. Sovyet hükûmetinin politikası ve Rusya’da uluslar sorunu (1920). “Marksizm ve uluslar ve sömürgeler sorunu. Yazılar ve söylevler derlemesi.” Moskova, 1939, s. 78-79.
STALİN, J. Ulus sorununda Parti’ye düşen temel ödevler. Sovyet Sosyalist Federatif Rusya Cumhuriyeti Komünist (Bolşevik) Partisi X.Kongresi’ne 10 Mart 1921 tarihinde sunulan rapor. “Lenin ve Stalin. Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği Komünist (Bolşevik) Partisi tarihinin incelenmesine katkı olmak üzere hazırlanan derleme.” Cilt II, Moskova-Leningrad, 1937, s. 99-100.
STALİN, J. Sovyet Cumhuriyetlerinin birliği ve birlikteliği üzerine. Sovyet Sosyalist Federatif Rusya Cumhuriyeti Sovyetleri X.Kongresine 26 Aralık 1922 tarihinde sunulan rapor. “Lenin ve Stalin. Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği Komünist (Bolşevik) Partisi tarihinin

incelenmesine katkı olmak üzere hazırlanan derleme.” Cilt II, Moskova-Leningrad, 1937, s. 120, 126.

B) Resmî Belgeler

Sovyet diplomasisinin on yılı (resmî kararlar ve belgeler). Dışişleri Bakanlığıyla görevli Halk Komiserliği yayınları, Moskova, 1927.

Sovyet Sosyalist Federatif Rusya Cumhuriyeti Sovyetlerinin Kongreleri: Öneriler ve kararlar. Belgeler derlemesi (1917-1937). A. Vişinski yönetiminde yayınlanmıştır. Moskova, 1939. (Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği Bilimler Akademisi. Hukuk Enstitüsü.)

Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği Sovyetlerinin Kongreleri: Öneriler ve kararlar. 1922-1936 yılları arasındaki dönem için belgeler derlemesi. A. Vişinski yönetiminde yayınlanmıştır. Moskova, 1939. (Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği Bilimler Akademisi. Hukuk Enstitüsü.)

Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği Komünist (Bolşevik) Partisi Merkez Komitesi tarafından yapılan Kongre, Konferans ve olağan oturumların öneri ve kararları (1898-1939). Tamamlanmış 6.Baskı, 1.-2.Bölümler. Moskova, 1941 (Marx-Engels-Lenin Enstitüsü). 1.Bölüm 1898-1925; 2.Bölüm: 1926-1935.

Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği tarafından yabancı ülkelerle yapılmış olan ve bugün yürürlükte bulunan uzlaşma, anlaşma ve antlaşmalar derlemesi. Dışişleri Bakanlığıyla görevli Halk Komiserliği yayınları, fasikül I-IX (1917-1936). Moskova, 1927-1938.

Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği tarafından 1 Ocak 1941 tarihine kadar yabancı ülkelerle yapılmış olan ticarî uzlaşma ve anlaşmalar. D. Mişostin yönetiminde yayınlanmıştır. Dış Ticaret Bakanlığıyla görevli Halk Komiserliği yayınları. Moskova, 1941.

Barış için verilen mücadele Sovyetler Birliği. Bir giriş yazısıyla birlikte belgeler derlemesi (1917-1927). Moskova-Leningrad, 1929.

Yakutistan’da 1922 yılında patlak veren iç savaş üzerine. (İ. Martinov’un bir önsözüyle.) “Kızıl Arşivler”, 1937, cilt 3 (82), s. 119-135.

Kuzey’e yapılan yabancı müdahalesi hakkında. (N. Prokopenko’nun bir önsözüyle.) “Kızıl Arşivler”, 1940, cilt 1 (98), s. 125-144.

Rusya’nın güneyine yapılan Fransız müdahalesi hakkında (Aralık 1918-Nisan 1919). “Kızıl Arşivler”, 1926, cilt 6 (19), s. 3-38.

İngilizler Kuzey’de (1918-1919). (İ. Mintz’in bir önsözüyle.) “Kızıl Arşivler”, 1926, cilt 6 (19), s. 39-52.

Emperyalist savaşın bilançosu. Barış antlaşmaları koleksiyonu. (Dışişleri Bakanlığıyla görevli Halk Komiserliği yayınları.) I: Versay antlaşması, Moskova, 1925; II: Saint-Germain antlaşması, Moskova, 1925; III: Neuilly antlaşması, Moskova, 1926; IV: Trianon antlaşması, Moskova, V: Sévres antlaşması ve Lozan’da imzalanan bağıtlar, Moskova, 1927.

Cenova Konferansı (stenoyla tutulmuş kontrandü). Çeşitli malzeme ve belgeler. Fasikül I. Moskova, Dışişleri Bakanlığıyla görevli Halk Komiserliği yayınları, 1922.

La Haye Konferansı: 1922 yılı Haziran ve Temmuz ayları (Belgeler derlemesi). Moskova, 1922, (Dışişleri Bakanlığıyla görevli Halk Komiserliği yayınları).

Silahların sınırlandırılması ve Pasifik Okyanusu ile Uzak Doğu sorunları üzerine yapılan Washington Konferansı, 1921-1922. Bağıt ve belgelerin eksiksiz çevirisi. Moskova, 1924 (Dışişleri Bakanlığıyla görevli Halk komiserliği yayınları).

Kafkasyalı Dağıstanlıların karşıdevrimi ve yabancı müdahalesi. (A. İvanov’un bir önsözüyle). “Kızıl Arşivler”, 1935, cilt 1 (68), s. 125-153.

1918-1919 yıllarında Kırım. (Gönüllü Beyazlar ordusuna bağlı haber alma servislerinin ve Don bölgesi diplomatik temsilcisinin topladıkları belgeler.) (A. Gukovski’nin bir önsözüyle.) “Kızıl Arşivler”, 1928, cilt 3 (28), s. 142-181 ve cilt 4 (29), s. 55-85.

1918-1921 yıllarında Karelya’daki Finlandiyalı beyaz muhafızlardan oluşan müdahale birliklerinin bozguna uğrayışı. A. Feodorov’un incelemesi. P. Sofinov’un yönetiminde yayınlanmıştır. Bielomorsk, 1944. (Karelya-Finlandiya Cumhuriyeti İçişleri Bakanlığıyla görevli Halk Komiserliği Arşivler Seksiyonu.)

Vrangel hareketinin başlangıçları. (A. Gukovski’nin bir önsözüyle.) “Kızıl Arşivler”, 1927, cilt 2 (21), s. 174-181.

Ukrayna'daki iç savaşın 1918 yılındaki tarihi üzerine. (S. Markov'un bir önsözüyle.) "Kızıl Arşivler", 1939, cilt 4 (95), s. 73-102.

Vrangel hükûmetinin dış politikasının tarihi üzerine. (Fransa ile kurulan ekonomik ilişkiler.) "Kızıl Arşivler", 1929, cilt 1 (32), s. 125-157.

Odesa'ya yapılan Fransız müdahalesinin tarihi üzerine. (A. Gubovski'nin bir önsözüyle.) "Kızıl Arşivler", 1931, cilt 2 (45), s. 53-80.

1919 yılında patlak veren Semenov karşıdevrim hareketinin tarihi üzerine. (E. Elagin'in bir önsözüyle.) "Kızıl Arşivler", 1934, cilt 6 (67), s. 131-146.

Cenova Konferansı'na ilişkin belgeler. (Oturumların düzenlenişi ve kontrandüleri, komisyon çalışmaları, diplomatik yazışmalar, vs.) Moskova, 1922 (Dışişleri Bakanlığıyla görevli Halk Komiserliği yayınları).

Fin beyaz muhafızları 1919 Fransız müdahalesinin hizmetinde. (G. Kostomarov'un bir önsözüyle.) "Kızıl Arşivler", 1940, cilt 1 (98), s. 31-67.

"Demokratik" Gürcü hükûmeti ile İngiliz kumandanlığı arasındaki sıkı ilişkiler. "Kızıl Arşivler", 1927, cilt 2 (21), s. 122-173 ve cilt 6 (25), s. 96-110.

Özerk Sibirya'daki geçici hükûmet. (A. Maksakov'un bir önsözüyle.) "Kızıl Arşivler", 1928, cilt 4 (29); 1929, cilt 4 (35) ve cilt 5 (36).

1918-1919 yıllarında Kırım'daki bölge hükûmeti. (A. Gukovski'nin bir önsözüyle.) "Kızıl Arşivler", 1927, cilt 3 (22), s. 55-85.

Kuzey'e yapılan müdahale ve karşıdevrimci hareket. (İ. Mintz'in bir önsözüyle.) "Kızıl Arşivler", cilt 1-2 (50-51), s. 97-116.

1918-1922 yılları arasındaki Japon müdahalesi. "Kızıl Arşivler" çerçevesinde yayınlanmak üzere İ. Mintz tarafından derlenmiş belgeler. Moskova, 1934.

Kolçak ve Finlandiya. (N. Nelidov'un bir önsözüyle.) "Kızıl Arşivler", 1929, cilt 2 (33), s. 82-144.

"Kızıl Kitap": 1918-1920 yılları arasındaki Rusya-Polonya ilişkilerine değgin diplomatik belgeler derlemesi. Moskova, 1920 (Dışişleri Bakanlığıyla görevli Halk Komiserliği yayınları).

Karşıdevrimci Vrangel hareketi (geçici hükûmetin Paris'teki "Büyükelçiliğinde" bulunan belgelerin ışığı altında). (İ. Mintz'in bir

önsözüyle.) “Kızıl Arşivler”, 1930, cilt 2 (39), s. 3-46 ve cilt 3 (40), s. 3-40.
1920-1925 yılları arasında Kuzey Sahalin’in Japon birlikleri tarafından işgali “Kızıl Arşivler”, cilt 3 (82), s. 90-118.
1919 yılının başlangıcında karşıdevrimci “hükûmetlerin” dış politikası. (Paris “Büyükelçiliği” arşivleri.) (İ. Mintz’in bir önsözüyle.) “Kızıl Arşivler”, 1929, cilt 6 (37), s. 69-101.
Polonya ve Güney’deki karşıdevrim. (Polonya ile Denikin ve Vrangel arasında kurulan ekonomik ilişkiler.) (A. Gukovski’nin bir önsözüyle.) “Kızıl Arşivler”, 1931, cilt 4-5 (47-48), s. 90-111.
Sovyet Sosyalist Federatif Rusya Cumhuriyeti. Dışişleri Bakanlığıyla görevli Halk Komiserliği. VII.Sovyetler Kongresi’ne sunulan kontrandü (Kasım 1918-Aralık 1919), Moskova, 1919. Dışişleri Bakanlığıyla görevli Halk Komiserliği’nin VII.Sovyetler Kongresi’ne sunduğu yıllık kontrandü (1919-1920). Moskova, 1921. Dışişleri Bakanlığıyla görevli Halk Komiserliği’nin IX.Sovyetler Kongresi’ne sunduğu yıllık kontrandü (1920-1921). Moskova, 1921. Sovyet Sosyalist Federatif Rusya Cumhuriyeti’nin 1922 yılı içindeki uluslararası politikası. Dışişleri Bakanlığıyla görevli Halk Komiserliği tarafından hazırlanan kontrandü. Moskova, 1923.
Sovyet Sosyalist Federatif Rusya Cumhuriyeti tarafından 1917-1923 yılları arasında yabancı ülkelerle yapılan ve bugün de yürürlükte olan antlaşma, anlaşma ve uzlaşmalar derlemesi. Fasikül 1-5, Moskova, 1921-1923.
Sovyet Rusya ve Polonya. Moskova, 1921 (Dışişleri Bakanlığıyla görevli Halk Komiserliği yayınları). (Nisan-Eylül 1921 dönemi için resmî belgeler derlemesi.)
Partizanların Pasifik kıyı bölgelerinde başlattıkları hareket üzerine. “Kızıl Arşivler”, 1937, cilt 3 (82), s. 40-89.
Savaş sonrası Avrupa’sında yapılan ticaret antlaşmaları. B. Stein’in yönetiminde ve önsözüyle. Cilt 1, Moskova, 1925 (Dışişleri Bakanlığıyla görevli Halk Komiserliği yayınları).
İç savaş yılları boyunca Suçak vadisi. “Kızıl Arşivler”, 1938, cilt 6 (91), s. 16-88.
Amtliche Urkunden zum Vertrage zwischen der freien Stadt Danzig und der Republik Polen vom 9. November 1920. Zusammengestellt und hrsg. beim Senat der freien Stadt Danzig. Danzig, 1921.

BARTHOU, L. Traité de Paix. (Rapport général fait au nom de la Commission élue par la Chambre des députés en vue d'examiner le projet de loi portant approbation du Traité de Paix.) Barış Antlaşması. (Millet Meclisi'nin Barış Antlaşması'nı onaylayan yasa tasarısını incelemek üzere seçmiş olduğu Komisyon adına hazırlanan genel rapor.) Paris, 1919.

BROCKDORFF -RANTZAU, U.K. Ch Dokumente. Berlin, 1922.

CALMETTE, G. Recueil de documents sur l'histoire de la question des réparations (1919-5 Mai 1921) (Tazminatlar sorununun tarihi üzerine belgeler derlemesi, (1919-5 Mayıs 1921). Paris, 1924. (Publucations de la "Société de l'histoire de la Guerre", série 3. "Savaş Tarihi Derneği" yayınları, dizi 3).

A collection of neutrality laws, regulations and treaties of various countries. Ed. and annot. by F. Deàk and P.C. Jessup Cilt 1-2. Washington, 1939 (Uluslararası barış için Carnegie Vakfı yayınları. Devletler Hukuku seksiyonu).

Conférence de Lausanne ("Livre Jaune") (Lozan Konferansı "Sarı Kitap"). Cilt 1-2. Paris, 1923 (France. Ministère des Affaires étrangères. Documents diplomatiques -Fransa. Dışişleri Bakanlığı. Diplomatik belgeler.)

Conférence économique internationale de Gênes. 9 Avril-19 Mai 1922 (Cenova uluslararası ekonomi Konferansı. 9 Nisan-19 Mayıs 1922). Paris, 1922. (France. Ministère des Affaires étrangères. Documents diplomatiques -Fransa. Dışişleri Bakanlığı. Diplomatik belgeler.)

Conflit polono -Lithuanien. Question de Vilna, 1918-1924. République de Lithuanie. Ministère des Affaires étrangères. Kaunas. 1924. Documents diplomatiques (Polonya-Lituanya uzlaşmazlığı. Vilna sorunu, 1918-1924. Lituanya Cumhuriyeti. Dışişleri Bakanlığı. Kaunas, 1924. Diplomatik belgeler).

Congrès de la paix. 1919-1920 Paris, 1920. I-II. Traités, protocoles, declarations, convertions et actes divers. III. Protocoles des cinq séances publiques (Barış Kongresi, 1919-1920. Paris, 1920. I-II Antlaşmalar, protokoller, uzlaşmalar ve çeşitli bağıtlar. III. Kamuya açık olarak yapılan beş oturumun protokolü).

Constitution of the free city of Danzig (German text with English French translation) Cenevre, 1921 (League of Nations. Official Journal. Special supplement. No 7.

Convention Germano-Polonoise relative à la Haute Silésie, faite à Genève le 15 Mai 1922 (Yukarı Silezya'ya ilişkin olarak 15 Mayıs 1922 tarihinde Almanya ile Polonya arasında Cenevre'de varılan uzlaşma). Cenevre, 1922.

Documents concerning the dispute between Poland and Lithuania Cenevre.

Documents diplomatiques concernant les tentatives de restauration des 1920 (League of Nations. Offical Journal. Special Supplement. No. 4) Habsbourgs sur le Trône de Hongrie, Août 1919-Novembre 1921 (Habsburgları Macaristan tahtına yerleştirme girişimlerine ilişkin diplomatik belgeler, Ağustos 1919-Kasım 1921). Prag, 1922 (Ministère des Affaires étrangères. Recueil de documents diplomatiques, I -Dışişleri Bakanlığı. Diplomatik belgeler derlemesi, I).

Documents on İnternational affairs 1928-1938. Ed. by J.W. Wheeler Bennet (and others). Londra-New York, 1929-1943.

Documents regarding the peace conference. I. Organization of peace conference. a) Delegations and commissions. b) Rules of representation and procedure. II. General sessions. III. The covenant of the League of Nations. IV. Speech delivered by president Wilson before the peace conference, april 28, 1919 New York, 1919 (American association for international conciliation. No. 139.

Documents relatifs aux négociations concernant les garanties de sécurité contre une agression de l'Allemagne, 10 Janvier 1919-7 Décembre 1923 (Almanya'dan gelecek bir saldırıya karşı güvenlik garantileri üzerine yapılan müzakerelere ilişkin belgeler). Paris, 1924 (France, Ministère des Affaires étrangères. Documents diplomatiques - Fransa. Dışişleri Bakanlığı. Diplomatik belgeler).

FRASER, L. The reparation settlement signed June 7, 1920. With historical and explanatory introduction Worcester-New York, 1929 (International conciliation No. 253.

GIANNINI, A. I documenti diplomatici della pace oriantale. Raccolta completa dei testi ufficiali dal trattato di Londra all'armistizio di Mudania Roma, 1922 (Quaderni di "Politica", No. 5.

Great Britain. Foreign Office. Treaty Series 1892-1938 Londra, 1893-1939.

The greek campaign in Asia Minor at 1921. Telegrams of correspondents of the World press Atina, 1921 (Greece. Ministry of Foreign affairs - Yunanistan. Dışişleri Bakanlığı).

HABITCH, M. Post war treaties for the pasific settlement of international disputes. A compilation and analysis of treaties of investigation, conciliation, arbitration and compulsory adjudication, concluted during the first decade following the world war Cambridge, Mass., A.B.D. 1931.

Interallied conferences on reparations and interalied debts. Held in London and Paris, December 1922 and January 1923. Reports and secretaries notes of conversations Londra, 1923 (Greet Britain. Foreign Office. Miscellaneous. No. 3, 1923.

International conciliation. Documents for the year 1918-1939 New York, 1918-1939. (American association for international conciliation.

The international conferences of American States, 1889-1928. A collection of the conventions, recommendations, resulutions, reports and motions adopted by the first six international conferences of the American States... Ed. with an introd, by J.B. Scott. New York, 1931. (Uluslararası barış için Carnegie Vakfı Yayınları. Devletler Hukuku seksiyonu). Eklentili İspanyolca baskı: Conferencias internacionales Americanas 1889-1936... J.B. Scott'un giriş yazısıyla. Washington, 1938.

Die Kolonialfrage im Frieden von Versailles; Dokumente zu ihrer Behandlung. Hrsg. von dr. H. Poeschel Berlin, 1920.

League of Nations. Official Journal. Geneva, 1920-1939. Special Supplement... 1-186. Geneva, 1920-1939.

League of Nations. Assembly 1-20. Geneva, 1920-1939. The records of the... Assembly. Geneva, 1921-1939.

League of Nations. Council 1920-1939. Reports to the Assembly on the work of the Council. Cenevre. 1921-1939.

League of Nations. The Covenant of the League of Nations. Including amembers of the League.) London, 1939. 26 pages (Foreign Office).

League of Nations. Treaty Series. T. 1-186. Cenevre, 1920-1938.

League of Nations. Economic Committee. Reports of the Economic Committee to the Council, 1924-1938. Cenevre, 1924-1938.

League of Nations. Permanent mandates commission. 1-37 sesions. 1921-1939. Minutes of the sessions of the Permanent mandates commission Cenevre, 1921-1940.

League of Nations. Permanent mandates commission, 1-37 sessions. 1921-1939. Reports of the sessions of the Permanent mandates commission. Cenevre, 1921-1940.

Notes exchanged on the Russian -Polisih situation by the United States, France and Poland New York, 1920 (International conciliation. No. 155.

Papers relating to the foreign relations of the United States 1914-1918. Washington, 1922-1942 (United States. Department of State Amerika Birleşik Devletleri. Dışişleri Bakanlığı.)

Politische Verträge. Eine Sammlung von Urkunden. Hrsg. von V. Bruns. Bd I. Garantiepakte, Bündnisse Abkommen über politische Zusammenarbeit, Nichtangriffs und Neutralitätsverträge der Nachkriegszeit (1919-1936) Berlin, 1936.

Réclamations Britanniques dans la zone Espagnole du Maroc (Accord Anglo-Espagnol du 29 Mai 1923) (Fas'ın İspanyol bölgesine ilişkin İngiliz talepleri) 29 Mayıs 1923 tarihinde yapılan İngiliz-İspanyol anlaşması). La Haye, 1925-1926.

Recueil des principaux traités conclus par la Lettonie avec les pays étrangers. Publié par le Ministère des Affaires étrangères sous la direction de G. Albat (Letonya ile yabancı ülkeler arasında yapılmış olan belli başlı antlaşmalar derlemesi. G. Albat yönetiminde Dışişleri Bakanlığı tarafından yayınlanmıştır). Cilt I: 1918-1930, yeniden gözden geçirilmiş ve tamamlanmış 2.Baskı, Riga, 1930; cilt II: 1931-1938. Riga, 1938.

Reply of the French government to the note of the British government of II.August, 1923 relating to reparations (August 20 th, 1923) Paris, 1923 (France. Ministry of Foreign affairs. Diplomatic correspondence -Fransa. Dışişleri Bakanlığı. Diplomatik yazışmalar).

The Soviet Union and Peace. The most important of the documents issued by the government of the USSR concerning peace and disarmament from 1917 to 1929. With an introd. by Henri Barbusse New York, 1929.

The treaties of peace 1919-1923 Cilt 1-2. New York, 1924 Carnegie endowment for international peace.

Treaty between Poland and the free city of Danzig concluted at Paris. November 9th, 1920 Cenevre, 1921.

Thee treaty of peace between Finland and the Russian Soviet republic Helsingfors, 1921(Finland. Treaties-Finlandiya. Antlaşmalar).

Treaty of peace with Germany. Hearing before the Committee of foreign relations Washington, 1919 (66th Congress. Ist session. Senate doc. no. 49)

Treaties, conventions, international acts, protocols and agreements between the United States of America and other powers... (1910-1937) Cilt 3-4. Washington, 1923-1938.
United States policy toward China; diplomatic and public documents, 1839-1939. Ed. by P.H. Clyde Durham, 1940.

C) Siyaset Adamlarının Söylev ve Yazıları

BALDWIN, S. This torch of freedom. Speeches and addreses Londra-New York, 1928.
CECIL, R. The way of peace. Essays and addresses Londra-New York, 1936.
LİTVİNOV, M. Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin dış politikası. Söylevler ve bildiriler (1927-1937). Tamamlanmış 2.Baskı, Moskova, 1937.
LLOYD GEORGE, D. Truth about reparations and war debtes Londra-New York, 1932.
PAINLEVE, P. Paroles et Ecrits (Konuşmalar ve Yazılar). "Paul Painlevé'nin dostları Derneği" tarafından yayınlanmıştır, Paris, 1936.
POTYEMKİN, V. Saldırganların sindirme politikası ve Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği'nin barış mücadelesi. Moskova, 1943.
VİŞİNSKİ, A. Kapitalist ülkelerin haber alma servislerinin ve bunların Troçkist ve Buharinci ajanlarının yıkıcı etkinliği. Moskova, 1938.
VOROŞİLOV, K. Yazılar ve söylevler (1925-1936). Moskova-Leningrad, 1937.

D) Anılar, Günceler ve Yazışmalar

BENOIST, Ch. Souvenirs (Anılar). Cilt III: 1902-1933. Paris, 1934.
CECIL, R. A great experiment. An autobiography Londra, 1941.
D'ABERNON, E. An ambassador of peace; pages from the diary (Berlin, 1920-1926)... With historical notes by M.A. Gerotwhohl Cilt 1-3. Londra, 1929-1930.
CHAMBERLAIN, A. Down the years Londra, 1935.
MUSTAFA KEMAL PAŞA. Yeni Türkiye'nin yolları. 1919-1927 dönemi. Cilt I: Ulusal kurtuluş hareketinin başlangıçları. 1919. Rusça çevirisi, Moskova, 1929. Cilt II: Ankara üssünün örgütlenmesi, 1919-1920. Rusça çevirisi, Moskova, 1932. Cilt III: Müttefiklerin müdahalesi, Türk-Yunan savaşı ve Ulusal cephenin güç kazanması, 1920-1921. Rusça çevirisi, Moskova, 1934. Cilt IV: Yeni Türkiye'nin zaferi, 1921-1927. Rusça çevirisi, Moskova, 1934.

E) Tarih Araştırmaları ve Siyaset Hayatına Toplu Bakışlar

AVARİN, V. Mançurya'daki emperyalizm. Cilt I-II, Moskova, 1934. Cilt I: Mançurya'yı ele geçirmek için başlayan emperyalist mücadelenin çeşitli evreleri. Yeniden gözden geçirilmiş ve tamamlanmış 2.Baskı. Cilt II: Emperyalizm ve emperyalizmin karşısında Mançurya'nın üretici güçleri.
BAH, M. 1917-1927 dönemi boyunca Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği'nin Baltık ülkeleriyle olan siyasal ve ekonomik ilişkilerinin tarihine katkı. Moskova-Leningrad, 1928-1929.
BELİ, V. Pasifik Okyanusunu ele geçirme mücadelesi. "Siyasal ve stratejik incelemeler" dizisi. B. Gervé'nin yönetiminde ve bir giriş yazısıyla. Moskova-Leningrad, 1929.
BEBORİN, G. Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin uluslararası ilişkileri ve dış politikası. A. Çşerbakov yönetiminde yayınlanmıştır. Moskova-Leningrad 1942-1943 ("Lenin" Siyasal ve Askerî Bilimler Akademisi). Fasikül I: 1917-1929 dönemi. Fasikül II: 1930-1941 dönemi.

İVANOV, L. ve SMİRNOV, P. İngiliz-Amerikan deniz rekabeti (E. Varga'nın bir önsözüyle). Moskova, 1933.
İVANOV, L. İngiliz-Fransız rekabeti, 1919-1927. Moskova-Leningrad, 1928.
İVANOV, L. Uluslar Derneği-Cemiyet-i Akvam. Moskova, 1929 (Dünya politikası dizisi).
İVANOV, L. Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği ve emperyalist ablukası, Moskova, 1928. Komünizm Akademisi (Dünya ekonomi ve politikası Enstitüsü).
KOROVİN, E. ve EGORYEV, V. "Silahsızlanma". Devletler hukukunda silahsızlanma sorunu. Uluslar Derneği, -Cemiyet-i Akvam: Olgular ve belgeler (1920-1929). B. Stein'ın bir giriş yazısıyla. Moskova-Leningrad, 1929-1930.
MELNİK, A. Türkiye. "Sosyal ve ekonomik Yayınlar" tarafından yayınlanmıştır. Moskova, 1937 ("Kapitalist dünya üzerine incelemeler" dizisi).
NOTOVİÇ, F. İki dünya savaşı arasında. 1919-1942 dönemi boyunca uluslararası ilişkilere toplu bakış. Taşkent, 1943 (Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği Bilimler Akademisi Tarih Enstitüsü).
NOTOVİÇ, F. Emperyalistlerin silahsızlanması, Uluslar Derneği-Cemiyet-i Akvam ve Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği. Moskova 1929.
POVLOVİÇ, M. Fransız emperyalizmi. Moskova-Leningrad, 1926. Bk.: Versay barışından sonra Fransız emperyalizmi, s. 144-260.
SAVİN, V. Çarlık Rusya'sının ve Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği'nin Çin'le ilişkileri (1619-1927). Moskova-Leningrad, 1930.
Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği'nin Doğu ülkeleriyle olan ticaret ilişkileri. Moskova, 1938 (Dış Ticaret alanında Bilimsel Araştırmalar Enstitüsü).
Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği'nin kapitalist ülkelerle olan ticaret ilişkileri. Moskova, 1938 (Dış Ticaret alanında Bilimsel Araştırmalar Enstitüsü).
The aims, methods and activity of the League of Nations Cenevre, 1938 (Uluslar Derneği -Cemiyet-i Akvam genel sekreterliği yayınları).
ALEXANDER, F. From Paris to Locarno and after. The League of Nations and the search for security, 1919-1928 Londra-Toronto, 1928.

Arguments year-book (General and statistical information regarding armies, navies and air forces) Cilt 1-5. Cenevre, 1924-1940 (Uluslar Derneği-Cemiyet-i Akvam genel sekreterliği tarafından yayınlanmıştır).
RAILEY, Th. A. A diplomatic history of the American people Yeniden gözden geçirilmiş 2.Baskı, New York-Londra, 1942-1943.
BALL, M. Post-war German-Austrian relations. The Anschluss movement. 1918-1936 Londra, 1936.
BASDEVANT, I. La condition internationale de l'Autriche. Préf. Dd. Gidel (Avusturya'nın uluslararası durumu. G. Gidel'in önsözüyle). Paris, 1935.
BASSET, I.S. The League of Nations. A chapter in world politics New York-Londra, 1928.
BEMIS, S.F. A diplomatic history of the United States. Yeniden gözden geçirilmiş eklentili 2.Baskı, New York, 1941-1942.
BENTWICH, N.M. England in Palestine (İngiltere Palestin'de). Londra, 1932.
BERDAHL, C.A. The policy of the United States with respect to the League of Nations Cenevre, 1932.
BLOCH, K. German interests and policies in the Far East New York, 1940 Institute of pacific relations. Inquiry series.
BRINON, F. France-Allemagne, 1918-1934 (1918-1934 döneminde Fransa-Almanya). Paris, 1934.
BULLOCK, M. Austria, 1918-1938. A study in failure Londra, 1939.
BUELL, R.L. Europe; a history of ten years. With the aid of the staff of the Foreign policy association New York, 1928.
CARR, E.H. The twenty years's crisis, 1919-1939. An introduction to the study of international relations Londra, 1941.
CAUSTON, E.E.N. Militarism and Foreign policy in Japan Londra, 1936.
CHAMBERS. F. P. (ve başkaları). The age of conflict: A contemporary world history, 1914-1943 New York, 1943.
CODRESCO, F. La Petite Entente. Préf. de L. de Fur Yeni basım, cilt 1-2. Paris, 1932.
The Colonial problem. A report by a study group of members of the Royal institute of İnternational affairs Londra, 1937.
CRANE, I. O. The Little Entente New York, 1931.
CUMMING, H.H. France-British rivalry in the post-war Near East. The decline of French influence Londra-New York, 1938.

DAVIS, F. The Atlantic system New York, 1941.
DESBONS, G. La Bulgarie après le traité de Neuilly. Préf. de J. Godart (Neuilly antlaşmasından sonra Bulgaristan. J. Godart'ın önsözü). Paris, 1930.
DITTRICH, M. Die Deutsch-Französischen Wirtschaftsverhandlungen der Nachkriegszeit Berlin, 1931 (Moderne Wirtschaftsgestaltungen. Hft. 14.)
Dix ans de coopération internationale. Préf. par E. Drummond (Uluslararası işbirliği alanında geçen on yıl. E. Drummond'un bir önsözüyle). Cenevre, 1930 (Uluslar Derneği - Cemiyet-i Akvam genel sekreterliği tarafından yayınlanmıştır).
DRIAULT, E. La paix de la France. La politique internationale de l'après-guerre, 1918-1935 (Fransız barış anlayışı. Savaş sonrasında uluslararası politika, 1918-1935). Paris, 1936.
DRIAULT, E. La question d'Orient, 1918-1937. La paix de la Méditerranée (Doğu sorunu, 1918-1937. Akdeniz barışı). Paris, 1938.
DUTT, R.P. World politics, 1918-1936 New York, 1936.
Essential facts about the League of Nations. 10th ed. (rev.) Cenevre, 1939 (Uluslar Derneği -Cemiyet-i Akvam genel sekreterliği tarafından yayınlanmıştır).
FANSCHAWE, M. ve MACARTNEY, C. A. What the League has done 1920-1936. 9th ed. Londra, 1936 (Uluslar Derneği -Cemiyet-i Akvam genel sekreterliği tarafından yayınlanmıştır).
Germany's colonial demands. Edited from the reports of the Oxford university British commenwealth group by A.L.C. Bullock. With a concluding chapter by V. Harlow Londra, 1939.
Great Britain and Egypt, 1914-1936 (1914-1936 yılları arasında Büyük Britanya ve Mısır). Londra, 1936 (Royal Institute of İnternational affairs. Information department papers. No. 19).
Great Britain and Palestine, 1915-1939 (1915-1939 yılları arasında Büyük Britanya ve Palestin). Londra-New York, 1937 yılı Ocak ayı baskısının yeniden gözden geçirilmiş ve genişletilmiş olanı, 1939 (The Royal Institute of İnternational affairs. Information deportment papers, No. 20a).
HARTMANN, H.W. Die auswärtige Politik der Türkei 1923-1940 Zürih, 1941, (Belgeler: s. 51-64).
HINDMARSH, A.E. The basis of Japanese foreign policy Cambridge, Mass., A.B.D. 1936.

HOWARD, E.C. The origin, structure and working of the League of Nations Londra, 1928.

Institute of Pacific relations. Honolulu session, June 30-July 14, 1925; history, organization, proceedings, discussions and addresses Honolulu, 1925.

Institute of Pacific relations. Conferences 2d-6th 1927-1936. Problems of the Pacific. Proceedings Chicago, 1928-1937.

JACKSON, J.H. Post war world: A short political history, 1918-1934 Boston, 1935.

JESSEN, F. Manuel historique de la question du Slesvig, 1906-1938 (1906-1938 yılları arasında Schleswig sorununun tarih elkitabı). Kopenhag, 1938.

KABBARA, S. Le régime des Détroits avant et depuis le Traité de Lausanne (Lozan Barış antlaşması öncesi ve sonrasında Boğazların yönetim düzeni). Lyon, 1929.

KELCHNER, W.H. Inter-American conferences, 1826-1933. Chronological and classified lists. Prepared by W. Kelchner Washington, 1933 (The Department of state. Conference series. No. 16.

KNUDSON, J.I. A history of the League of Nations Atlanta 1938.

MAHANEY, W.L. The Soviet Union, the League of Nations and disarmament, 1917-1935 Philadelphia, 1940-1941.

MANNING, C.A.W. The policies of the British dominions in the League of Nations Londra-Cenevre, 1932. (Publ. of the Graduate institute of internat. studies, No. 3).

MEYER, G. L’Egypte contemporaine et les Capitulations (Çağdaş Mısır ve kapitülasyonlar). Paris, 1930.

MORSE, H.B. ve MACNAIR. H.F. Far Eastern international relations Boston, 1931.

MOULTON, H.G. ve PASWOLSKY, L. War debts and world prosperity New York-Londra, 1931 (İns. of econnomics, Publication No. 46).

MYERS, D.P. Handbook of the League of Nations. A comprehensive account of its structure, operation and activities Boston-New York, 1935.

NEWMAN, E.W.P. The Mediterranean and its problems Londra, 1927.

POLLARD, P.T. China’s foreign relations, 1917-1931 New York, 1933.

RIPPY, J.F. Latin America in world politics. An outline survey, 3d ed. New York, 1938.

Sanctions. The character of international sanctions and their application 2. baskı, Londra 1935.
SCHACHER, G. Mitteleuropa und die westliche Welt Prag, 1936.
SFORZA, kont. Diplomatic Europe since the treaty of Versailles New Haven-Londra, 1928 (The Institute of politics publications. Williams college, Williamstown, Mass).
SIMONDS. F.H. ve EMENY, B. The great powers in world politics. International relations and economic nationalism New York, 1935.
STEWART, R.B. Treaty relations of the British commenwealth of nations New York, 1939.
Survey of İnternational affairs, 1920-1938, By A.J. Toynbee (and others) Londra-Oxford, 1925-1942.
The Treaty of Versailles and after. By Riddel, C.K. Webster, A.J. Toynbee (and others) Londra, 1935.
The United States and the Soviet Union. A report on the controlling factors in the relations between the United States and the Soviet Union New York, 1933 (Committee on Russian-American relations).
WACHE, W. System der Pakte: Die politischen Verträge der Nachkriegszeit Berlin, 1938.
WILLIAMS, B.H. American diplomacy. Policies and practice New York-Londra, 1936.
WOLFERS, A. Britain and France between two wars. Conflicting strategies of peace since Versailles, New York, 1940.
ZIEMKE, K. Die neue Türkei. Politische Entwicklung 1914-1929 Stuttgart, 1930.
ZIMMERN, A. The League of Nations and the rule of law 1918-1935 Londra-New York, 1936-1937.

F) Biyografiler

EDWARDS, J.H. David Lloyd George. The man and the statesman. With an introd. by J.J. Davis Cilt 1-2, Londra, 1931.
RONALDSHAY, L.J. The life of Lort Curzon. Being the auth biography of George Nataniel, margues Curzon of Kedleston Cilt 1-3, Londra 1928.
HAMILTON, M.A. James Ramsay Mac Donald. A biographical sketch Londra, 1929.
BIRKENHEAD, F.W. Frederick Edwin, earl of Birkenhead. By his son. Fore-world by D. Lloyd George. Appreciation by A. Chamberlain Cilt 1-2, Londra, 1933-1935.
JOHNSON, A.C. Viscount Halifax (Vikont Halifax). New York, 1941.
BAKER, R.S. Woodrow Wilson. Life and letters... Vol. 6. Facing war, 1915-1917 New York, 1937.
CHAPPLE, J.M. Life and times of Warren G. Harding our afterwar president Boston, 1924.
BRYN -JONES, D. Frank B. Kellog a biography New York, 1937.
MAINE, B.S. Franklin Roosevelt, his life and achievment Londra-New York 1938.
AUBERT. O. Louis Barthou. Préf. de G. Doumergue (Louis Barthou. B. Doumergue'in önsözüyle). Paris, 1935.
BRUUN, G. Clemenceau. Cambridge, Mass., A.B.D. 1943 (Makers of modern Europe).
SAMNE, G. Raymond Poincaré. Politique et personnel de la III.République. Lettre-préface de E. Herriot (Raymond Poincaré. III.Cumhuriyet'in politikası ve kadrosu. E. Herriot'un önsöz-mektubuyla). Paris, 1933.
SUAREZ, G. Briand. Sa vie, son oeuvre, avec son journal et de nombreux documents inédits (Briand. Hayatı, yapıtı, güncesi ve hiç bir yerde yayınlanmamış bir çok belgeyle). Cilt 1-3, Paris, 1938-1939.
KESSLER, H. Walter Rathenau. Sein Leben und sein Werk Berlin, 1928.
SHARMAN, L. Sun-Yat Sen. His life and its meaning. A critical biography New York, 1934.
VALLENTIN, A. Stresemann. Vom Werden einer Staatsidee Leipzig, 1930.

A) Resmî Belgeler

Kuzey Rusya’ya yapılan müdahale hakkında. (N. Prokopenko’nun bir önsözüyle.) “Kızıl Arşivler”, 1940, cilt 1 (98), s. 125-144.

Güney Rusya’daki Fransız müdahalesi hakkında (Aralık 1918-Nisan 1919). “Kızıl Arşivler”, 1926, cilt 6 (19), s. 3-38.

İngilizler Kuzey’de (1918-1919). (İ. Mintz’in bir önsözüyle.) “Kızıl Arşivler”, 1926, cilt 6 (19), s. 39-52.

Emperyalist savaşın bilançosu. Barış antlaşmaları koleksiyonu. (Dışişleri bakanlığıyla görevli Halk Komiserliği yayınları.) I: Versay Antlaşması. Moskova, 1925, XXXI - 198 sayfa; II: Saint-Germain antlaşması, Moskova, 1925, XX - 176 sayfa; III: Neuilly antlaşması, Moskova, 1926, XIII - 129 sayfa; IV: Trianon Antlaşması, Moskova, 1926, XXVII - 184 sayfa; V: Sèvres Antlaşması ve Lozan’da imzalanan bağıtlar, Moskova, 1927, LIV - 303 sayfa.

Cenova Konferansı (stenolu kontrandü). Malzemeler ve belgeler. Fasikül I. Moskova, Dışişleriyle görevli Halk Komiserliği yayınları, 1922.

La Haye Konferansı, Haziran ve Temmuz 1922 (Belgeler Derlemesi). Moskova, 1922, 289 sayfa (Dışişleriyle görevli Halk Komiserliği yayınları).

Washington Konferansı: 1921-1922 yıllarında silahların sınırlanması ve Pasifik ve Uzak Doğu sorunları üzerine tartışmak amacıyla toplanan konferans. Bağıt ve belgelerin tam çevirisi. Moskova, 1924, 139 sayfa (Dışişleriyle görevli Halk Komiserliği yayınları).

Kafkasyalı Dağlılarının karşıdevrimi ve yabancı müdahalesi. (A. İvanov’un bir önsözüyle). “Kızıl Arşivler”, 1935, cilt 1 (68), s. 125-153.

1918-1919 yıllarında Kırım. (Gönüllü Beyazlar Ordusu’nun haber alma servisleri ile Don bölgesi diplomatik temsilcisi tarafından toplanan malzeme ve belgeler.) (A. Gukovski’nin bir önsözüyle.) “Kızıl Arşivler”, 1928, cilt 3 (28), s. 142-181 ve cilt 4 (29), s. 55-85.

1918-1921 yılları arasında Beyaz Fin muhafızlarından kurulu müdahale kuvvetlerinin Karelya’da bozguna uğrayışları. A. Feodorov’un bir incelemesi. P. Sofinov’un yönetiminde yayınlanmıştır. 1944, 167 sayfa.

(Karelya-Finlandiya Cumhuriyeti İçişleriyle görevli Halk Komiserliğinin Arşivler Seksiyonu.)
Vrangel hareketinin başlangıçları. (A. Gukovski'nin bir önsözüyle.) "Kızıl Arşivler", 1927, cilt 2 (21), s. 174-181 ve cilt 2 (22), s. 1-15.
1918 yılında Ukrayna'daki iç savaşın tarihi üzerine. (S. Markov'un bir önsözüyle.) "Kızıl Arşivler", 1939, cilt 4 (95), s. 73-102.
Vrangel hükûmeti tarafından güdülen dış politikanın tarihi üzerine. (Fransa ile ekonomik ilişkiler.) "Kızıl Arşivler", 1929, cilt 1 (32), s. 125-157.
Odesa'daki Fransız müdahalesinin tarihi üzerine. (A. Gubovski'nin bir önsözüyle.) "Kızıl Arşivler", 1931, cilt 2 (45), s. 53-80.
1919 yılındaki Semenov karşıdevrimci hareketinin tarihi üzerine. (E. Elagin'in bir önsözüyle.) "Kızıl Arşivler", 1934, cilt 6 (67), s. 131-146.
Cenova Konferansı üzerine belgeler. (Konferansın hazırlanışı, oturumların kontrandüleri, komisyon çalışmaları, diplomatik yazışmalar, vs.) Moskova, 1922, 459-III sayfa (Dışişleriyle görevli Halk Komiserliği yayınları).
Beyaz Fin muhafızları 1919 yılındaki Fransız müdahalesinin hizmetinde. (G. Kostomarov'un bir önsözüyle.) "Kızıl Arşivler", 1940, cilt 1 (98), s. 31-67.
"Demokratik" Gürcü hükûmeti ve İngiliz kumandanlığı. "Kızıl Arşivler", 1927, cilt 2 (21), s. 122-173 ve cilt 6 (25), s. 96-110.
Özerk Sibirya'nın geçici hükûmeti. (A. Maksakov'un bir önsözüyle.) "Kızıl Arşivler", 1928, cilt 4 (29); 1929, cilt 4 (35) ve cilt 5 (36).
1918-1919 yıllarında Kırım bölge hükûmeti. (A. Gukovski'nin bir önsözüyle.) "Kızıl Arşivler", 1927, cilt 3 (22), s. 55-85.
Kuzey'deki müdahale ve karşıdevrimci hareket. (İ. Mintz'in bir önsözüyle.) "Kızıl Arşivler", 1932, cilt 1-2 (50 ve 51), s. 97-116.
1918-1922 yılları arasındaki Japon müdahalesi. İ. Mintz tarafından derlenerek ve "Merkez Arşivleri" koleksiyonunda yayınlanmış olan belgeler. Moskova, 1934, 235 sayfa.
Kolçak ve Finlandiya. (N. Nelidov'un bir önsözüyle.) "Kızıl Arşivler", 1929, cilt 2 (33), s. 82-144.
"Kızıl Kitap". 1918-1920 yılları arasındaki Rus-Polonya ilişkilerine değin diplomatik belgeler derlemesi. Moskova, 1920, 112 sayfa (Dışişleriyle görevli Halk Komiserliği yayınları).

Karşıdevrimci Vrangel hareketi (Geçici hükûmetin Paris'teki Büyükelçiliğindeki malzeme ve belgelerin ışığında). (İ. Mintz'in bir önsözüyle.) "Kızıl Arşivler", 1930, cilt 2 (39), s. 3-46 ve cilt 3 (40), s. 3-40.

1920-1925 yılları arasında Kuzey Sahalin'in Japon kıtaları tarafından işgali "Kızıl Arşivler", cilt 3 (82), s. 90-118.

1919 yılının başlangıcında karşıdevrimci hükûmetlerin dış politikası. (Paris "Büyükelçiliği" arşivleri.) (İ. Mintz'in bir önsözüyle.) "Kızıl Arşivler", 1929, cilt 6 (37), s. 69-101.

Polonya ve Güney'deki karşıdevrim. (Polonya'nın Denikin ve Vrangel'le olan ekonomik ilişkileri). (A. Gukovski'nin bir önsözüyle.) "Kızıl Arşivler", 1931, cilt 4 ve 5 (47 ve 48), s. 90-111.

Dışişleriyle görevli Halk Komiserliği. Sovyetler VII.Kongresi'ne sunulan kontrandü (Kasım-Aralık 1918). Moskova, 1919. Sovyetler VIII.Kongresi'ne Dışişleriyle görevli Halk Komiserliği tarafından sunulan yıllık kontrandu (1919-1920). Moskova, 1921. Sovyetler IX.Kongresi'ne Dışişleriyle görevli Halk Komiserliği tarafından sunulan yıllık kontrandü (1920-1921). Moskova, 1921. Sovyet Sosyalist Federatif Rusya Cumhuriyeti tarafından 1922 yılında güdülen uluslararası politika. Dışişleriyle görevli Halk Komiserliği'nin kontrandüsü. Moskova, 1923.

1917-1923 yılları arasında Sovyet Sosyalist Federatif Rusya Cumhuriyeti ile yabancı ülkelerle arasında imzalanmış olan ve bugün de yürürlükte bulunan antlaşma ve uzlaşmalar Derlemesi. Fasikül 1-5. Moskova-Leningrad, 1921-1923.

Sovyet Rusya ve Polonya. Moskova, 1921, 121 sayfa (Dışişleriyle görevli Halk Komiserliği yayınları). (Nisan-Eylül 1921 dönemi için resmî belgeler Derlemesi.)

Pasifik kıyısı bölgelerindeki partizan hareketleri üzerine. "Kızıl Arşivler", 1937, cilt 3 (82), s. 40-89 ve cilt 4 (83), s. 52-70.

Savaş sonrasında Avrupa'da yapılan ticaret antlaşmaları. B. Stein'in yönetiminde ve bir giriş yazısıyla. Cilt 1, Moskova, 1925, 273 sayfa (Dışişleriyle görevli Halk Komiserliği yayınları).

İç savaş yılları boyunca Suçan vadisi. "Kızıl Arşivler", 1938, cilt 6 (91), s. 16-88.

Aktenstücke über den Französisch-Belgischen Einmarsch in das Ruhrgebiet Cilt 1-4. Berlin, 1923 (Reichstag, I, Wahiperiode 1920-1923).

Convention and transitory provision, concerning Memel, signed at Paris May 18th, 1924 (League of Nations. Official Journal. No. 28).
Danzig vor dem Völkerbund. Verhandlungsberichte und amtliche Schrift stücke betr. Danziger Fragen, die während der 1-53. Tagung des Rats des Völkerbundes (Januar 1920 bis Dezember 1928) erörtet wurden. Zusgest. u. übers beim. Senat der Freien Stadt Danzig. Bd. 11-4. Cilt 1-4. Danzig, 1929.
Deutschland unter dem Dawesplan. Die Reparationsleistungen... Die Berichte des Generalagenten... nebst Sonderberichten der Komissare und Treuänder Cilt 1-2. Berlin, 1925-1930.
Documents concerning the dispute between Poland and Lithuania Cenevre, 1920, 155 sayfa (League of Nations. Official Journal. Special Supplement. N. 4).
Documents regarding the peace conference. I: Organization of peace conference. a) Delegations and commissions. b) Rules of representation and procedure. II: General sessions. III: The covenant of the League of Nations. IV: Speech delivered by president Wilson before the peace conference, April 28, 1919. New York, 1919, 62 sayfa (American association conciliation. International conciliation. No. 139.
The experts' plan for reparation payment Publ. by. the Reparation commission Paris, 1926, 397 sayfa.
Final protocol of the Locarno conference, 1925 (and annexes) together with treaties between France and Poland and France and Czechoslovakia. October 16, 1925. Londra, 1925, 61 sayfa Great Britain. Foreign office. Miscellaneous. No 11 (1925)
The final settlement of the reparations problems growing out of the world war New York, 1930, 205 sayfa (Hague conference, 1929. International conciliation. No. 262.
Französisch-Britisches Abkommen vom 9. Juli 1924 über die Anwendung des Dawes-Plans "Archiv der Friedensverträge" Mannheim, 1924. Cilt 2, s. 539-546.
Frontier between Turkey and Iraq. Treaty between Great Britain and Iraq, signed at Bagdad on January 13th 1926 Cenevre, 1926, 6 sayfa (League of Nations publication).
Gesetz über die Verträge von Locarno und den Eintritt Deutsclands in den Völkerbund vom 28. November 1925, sowie dem (sic!)Wortlaut des

Notenweshsels zwischen der deutschen Regierung und dem Generalsekretär des Völkerbundes vom 14. bis 17. März 1936. Mit einer Einleitung von V. Bruns Berlin, 1936, 77 sayfa.

The greek campaign in Asia Minor at 1921. Telegrams of corresdents of the World press Atina, 1921, 52 sayfa (Yunanistan. Dışişleri Bakanlığı yayınları).

Inter-allied conferences on reparations and interalied debts. Held in London and Paris, December 1922 and January 1923. Reports and secretaries notes of conversations... Londra, 1923, 219 sayfa (Great Britain, Foreign office. Miscellaneous. No. 3 (1923).

International conference of American states on conciliation and arbitration. Washington 1928-1929. Proceedings... Washington, 1929, X, 738 sayfa. General convention of İnter-American arbitration, protocol of progressive arbitration, final act. Washington, 1929, 97 sayfa.

Japan’s dream of World Empire. The Tanaka Memorial. Ed. with introduct. by C. Crow New York-Londra, 1942, 118 sayfa.

Die Kolonialfrage im Frieden von Versailles; Dokumente zu ihrer Behandlung. Hrsg. von dr. H. Poeschel Berlin, 1920, XII, 246 sayfa.

Der Komplott-Prozess von Colvar vom 1-24. Mai 1928. Gesammelte Verhandlungsberichte Colmar, 1928, 256 sayfa.

League of Nations. Special session of the Assembly. Geneva, March 1926. Admission of Germany to the League of Nations. Letter from the German government. Cenevre, 1926.

League of Nations. Special session of the Assembly. Geneva, March 1926. Admission of new members to the League of Nations. Germany. Report presented by the First committee to the Assembly Cenevre, 1926.

Limburg gegen Stadt-Anzeiger. Bericht über den Prozess des rheinischen Separatismus 18-24. Januar 1928 in Köln. 2. Aufl. Locarno. Amtliche Dokumente und öffentliche Zeugnisse zur Geschichte des Rheinpaktes und der Schiedesverträge hrsg. von O. Bauer Bielefeld-Leipzig, 1929, 93 sayfa.

The Locarno conference, October 5-16, 1925 (Locarno Konferansı, 5-16 Ekim 1926). Boston, 1926, 5 sayfa (World peace foundation. Pamphlets. Vol. 79, no. 1, 1926).

Locarno. Dokumentensemmlung von F. Berber Berlin-Hamburg, 1936, X, 408 sayfa.

Materialen zum Kriegsächtungspakt. (3. ergänz. Ausg.) Berlin, 1929, 174 S. (Deutschland, Auswärtiges Amt).

Der Neue Plan. Young-Plan und Heager Vereinbarungen nebst den deutschen Ausführungsvorschriften hrsg. und erläutert von E. Heilfron und P. Nassen Berlin, 1931, VIII, 524 sayfa.

Notes exchanged on the Russian-Polish situation by the United States, France and Poland New York, 1920, 21 sayfa (International conciliation No. 155).

The Pact of Paris. With historical commentary by J.T. Shotweel. Text of treaty and related documents. Worcester-New York, 1928, 96 sayfa (International conciliation. No. 243).

Papers relating of the foreign relations of the United States 1914-1942 Washington, 1922-1942 (United States. Department of State).

Paris convention. 1928, August 27. Treaty for the renunciation of war. Text of the treaty, notes exchanged, instruments of ratification and of adherence and other papers Washington, 1933, VIII, 315 sayfa (United States, department of State).

Report of commites of experts to Reparation commission. Complete official English text with annexes. From Federal reserve bulletin, May, 1924. Washington, 1924, III, 67 sayfa (Reparation commission).

Die Sachverständigengutachten. Die Berichte der von der Reparationskommission eingesetzten beiden Sachverständigenkomitees vom 9. April 1924 nebst allen Beilagen. Einz. autor. Ausg. im Auftr. D. Auswàrt. Amtes. Amtl. Tex d. Reparationskomm. in Franz. u. Engl. Sprache u. amtl. Deutsche Übertr. 2 Aufl. Berlin, 1924. XIII, 174 sayfa.

The Status of the Memel territory Cenevre, 1924 (League of Nations publ.).

The United States and treaties for the avoidance of war... Text of the Briand-Kellog treaty. Signed February 6, 1928. By Ph: C. Jessup New York, 1928, 71 sayfa (International conciliation. No. 239).

Die Verträge über Besetzung und Räumung des Rheinlandes und die Ordonnanzen der Interallierten Rheinlandoberkommission in Coblenz. Textausgabe der Verträge und der Ordonnanzen 1. bis 302. und der Anweisungen 1. bis 26. in Französisch und Deutsch nebst einer Karte des besetzen Gebiets. Bearb. und mit Erläuterungen versehen von. W. Vogels Berlin, 1925, 398 sayfa (Inter-allied Rhineland hign commission).

Zusammenstellung der zwischen der Freien Stadt Danzig unn der Republik Polen abgeschlossenen bedeutsamen Verträge. Abkommen und Vereinbarungen 1924-1927. Danzig, 1928, 116 sayfa.

B) Siyaset Adamlarının Söylev ve Yazıları

BENES, E. Five years of Czechoslovak foreign policy. (Speech of Eduard Benes in Committee of parliament, february 6, 1924) Prag, 1924, 39 sayfa.

BENES, E. La situation internationale et la politique étrangère Tchécoslovaque. Exposé de... E. Benes, Ministre des Affaires étrangères, aux commissions des Affaires étrangères de la Chambre des députés et du Sénat le 6 Juin 1928 (Uluslararası durum ve Çekoslovak dış politikası. Dışişleri bakanı E. Benes'in 6 Haziran 1928 günü Millet Meclisi ve Senato Dışişleri Komisyonlarına yaptığı açıklama). Prag, 1928, 25 sayfa (Sources et documents Tchécoslovaques-Çekoslovak kaynak ve belgeleri. No. 6).

BRIAND, A. Dans la voix de la paix. Discours du 8 Novembre 1929 (Barış yolunda. 8 Kasım 1929 tarihinde verilen söylev). Paris, 1929, 65 sayfa (Documents Européens publiés sous la direction de L. Maury -L. Maury'nin yönetimi altında yayınlanan Avrupa belgeleri).

BRIAND, A. Frankreich und Deutschland. Mit einer Einleitung von G. Stresemann. Hrsg. von A. Rosenberg Dresden, 1928, 205 sayfa.

BRIAND, A. Paroles de paix (Barış sözleri). Paris-Brüksel, 1927, 181 sayfa.

CACHIN, M. La politique du cartel envers la Russie des Soviets. (Discours prononcé à la Chambre des députés le 21 Janvier 1925) (Dörtlerin Sovyet Rusya'ya karşı güttükleri politika. 21 Ocak 1925 günü Millet Meclisi kürsüsünde verilen söylev). Paris, 1925, 44 sayfa (Le problème de la paix et les dettes extérieures -Barış sorunu ve dış borçlar).

CHAMBERLAIN. A. Peace in our time. Addresses on Europe and the Empire Londra, 1928, X, 308 sayfa.
CUNO, W. Die Bilanz des Ruhreinbruchs. Rede des Reichskanzlers Cuno im Reichstag am 6. 1923 Berlin, 1923, 24 sayfa.
HALIFAX, K.G. Speeches on Foreign policy. Ed. by H.H.E. Craster Londra, Londra, 1940, X, 368 sayfa (Royal institute of İnternational Affairs).
KALİNİN, M. Uluslararası durum ve iç durum. Moskova-Leningrad, 1926, 52 sayfa.
KELLOGG, F.B. The settlement of international controversies by Pasific means. An addres by the honorable F.B. Kellogg, secretary of state of the United States, delivered before the World alliance for international friendship at New York city, November 11, 1928. Washington, 1928, 12 sayfa.
LLOYD GEORGE, D. Is it peace? Londra, 1923, 303 sayfa.
LLOYD GEORGE, D. The truth about the peace treaties Cilt 1-2. Londra, 1938.
NITTI, F. La decadenza dell’Europa: le vie della ricostruzione Floransa, 1922.
NITTI, F. L’Europa senza pace Floransa, 1922.
POINCARE, R. La victoire et la paix (Zafer ve barış). Paris, 1921, 128 sayfa.
POINCARE, R. Discussion sur la politique extérieure du gouvernement (Hükûmetin dış politikası üzerine tartışma). Paris, 1924, 44 sayfa.
RATHENAU, W. Gesammelte Reden Berlin, 1924, 44 sayfa.
STRESEMANN, G. Vermächtnis. Das Nachlass in drei Bänden... Hrsg. von H. Bernhard unter Mitarbeit von W. Goetz und P. Wiegler Cilt L, 3. Berlin, 1932-1933.
TITTONI, T. L’Italia alla conferenza della pace. Discorsi e documenti Roma, 1921.
WILSON, W. War and peace. Presidential messages, addresses and public papers (1917-1924). Ed. by R.S. Baker and W.E. Dodd. Cilt 1-2. New York-Londra, 1927. (The public of Woodrow Wilson. Authorized ed.).
ÇİÇERİN, G. Sovyet Sosyalist Federatif Rusya Cumhuriyeti Merkez Yürütme Komitesi’nin 17 Haziran 1920 tarihli toplantısında Dışişleriyle

görevli Halk komiseri tarafından okunan rapor (stenolu metin). Moskova, 1920, 18 saya (Dışişleriyle görevli Halk Komiserliği yayınları).

C) Anılar, Günceler, Yazışmalar

ALDROVANDI MARESCOTTI, L. Guerra diplomatica. Ricordi e frammenti di diario, (1914-1919) Milano, 1938, 477 sayfa.
BANDHOLTZ, H.H. An undiplomatic diary. By the American member of the inter-allied military mission to Hungary, 1919-1920. Ed. by. F.K. Krüger New York, 1933, XXXI, 394 sayfa.
BERTIE, F.L. The diary of Lort Bertie of Thame. Ed. by A.G. Lennox. With a foreword by Grey of Fallodon Cilt 1-2. Londra, 1924.
CLEMENCEAU, G. Grandeur et misères d'une victoire (Bir zaferin büyüklüğü ve eziyetleri). Paris, 1930, IV, 374 sayfa.
ERZBERGER, M. Erlebnisse im Weltkrieg Stutgart-Berlin, 1930, 306 sayfa.
CHILD, R.W. A. diplomat looks at Europe New York, 1925, 301 sayfa.
HOFFMANN, M. Die Aufzeichnungen des Generalmajors Max Hoffmann. Hrsg. von K.F. Novak Cilt 1-2. Berlin, 1929.
HOUSE, E.M. The intimate papers of Colonel House. Arranged as a narrative by Ch. Seymour Cilt 1-4. Boston-New York, 1926-1928.
LANSING, R. The peace negociations; a personal narrative Londra, 1921, VII, 298 sayfa.
NOULENS, J. Mon ambassade en Russie Soviétique 1917-1919 (1917-1919 yıllarında Sovyet Rusya'daki Büyükelçiliğim). Cilt 1-2, Paris 1933.
RATHENAU, W. Politische Briefe Dresden, 1929, 348 sayfa.
RIDDEL, G.A.N. Intimate diary of the Peace conference and after. 1918-1923 New York-Londra, 1933-1934, XII, 435 sayfa.
SHERRILL, Ch. H. A year's embassy to Mustafa Kemal New York, 1934, 277 sayfa.

TARDIEU, A. La paix. Préf. de G. Clemenceau (Barış. G. Clemenceau'nun önsözüyle). Paris, 1921, XXVII, 520 sayfa. (Collection de mémoires, études et documents pour servir à l'histoire de la Guerre Mondiale - Dünya Savaşı'nın tarihine katkıda bulunmak üzere anılar, incelemeler ve belgeler dizisi).
THOMPSON, Ch. T. The peace conference day by day. A presidential pilgrimage leading to the discovery of Europe. With an introductory letter by E.M. House New York, 1920, 425 sayfa.
WHITLOCK, B. Letters and journals. Ed. by A. Nevins Cilt 1-2. New York, 1936.

D) Tarih Araştırmaları ve Siyaset Hayatına Toplu Bakışlar

Washington'dan Cenova'ya. (Makaleler derlemesi.) Moskova, 1922, 131 sayfa.
AVARİN, V. Mançurya'daki emperyalizm. Cilt I-II, Moskova, 1934. Cilt I: Mançurya için verilen emperyalist mücadelenin evreleri, yeniden gözden geçirilmiş ve bütünlenmiş 2.Baskı. Cilt II: Emperyalizm ve Mançurya'nın üretici güçleri.
BAH, M. 1917-1927 dönemi boyunca Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği'nin Baltık ülkeleriyle siyasal ve ekonomik ilişkileri. Moskova, 1928, 167 sayfa.
BELİ, V. Pasifik Okyanusu için verilen mücadele. Siyasal ve stratejik incelemeler. B. Gervé'nin bir giriş yazısıyla ve yönetiminde yayınlanmıştır. Moskova-Leningrad, 1929, 208 sayfa.
DEBORİN, G. Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği'nin uluslararası ilişkileri ve dış politikası. A. Çserbakov'un yönetiminde yayınlanmıştır. Moskova, 1942-1943 ("Lenin" Siyasal ve Askerî Bilimler Akademisi). Fasikül I: 1917-1929, 199 sayfa. Fasikül II: 1929-1941, 250 sayfa.
GUKOVSKİ, A. Geney Rusya'daki Fransız müdahalesi, 1918-1919. Moskova-Leningrad, 1928, 268 sayfa.

GUİRÇENKO, V. Buriat-Moğolistan'a yapılan emperyalist müdahale (1918-1920). Ulan-Ude, 1940, 110 sayfa (Dilbilim, edebiyat ve tarih konularında Buriat-Moğol Araştırma Enstitüsü).

İVANOV, L. ve SMİRNOV, P. İngiliz-Amerikan deniz rekabeti (E. Varga'nın önsözüyle). Moskova-Leningrad, 133, XVI-319 sayfa.

İVANOV, L. 1919-1927 yılları arasında İngiliz-Fransız rekabeti. Moskova-Leningrad, 1928, 164 sayfa.

İVANOV, L. Milletler Cemiyeti. Moskova, 1929, 181 sayfa. (Dünya politikası dizisi.)

İVANOV, L. Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği ve emperyalist ablukası. Moskova, 1928, 154 - II sayfa. Komünizm Akademisi (Dünya Ekonomisi ve Politikası Enstitüsü yayınları).

KARAYEV, N. Savaştan önce ve sonra Avrupa toprağı. Petrograd, 1922, 81 sayfa.

KOROVİN, E. ve EGORYEV, V. "Silahsızlanma". Devletler hukukunda silahsızlanma sorunu. Milletler Cemiyeti: Olgular ve belgeler (1920-1929). B. Stein'ın giriş yazısıyla. Moskova-Leningrad, 1930, 432 sayfa.

MELNİK, A. Türkiye. Sosyal ve ekonomik Yayınlar. Moskova, 1937, 217 sayfa (Kapitalist dünya üzerine inceleme ve araştırmalar dizisi).

NOTOVİÇ, F. İki dünya savaşı arasında. 1919-1942 yılları arasındaki uluslararası ilişkilere toplu bakış. Taşkent, 1943, 212 sayfa (S.S.C.B. Bilimler Akademisi Tarih Enstitüsü).

NOTOVİÇ, F. Emperyalistlerin silahsızlanması. Milletler Cemiyeti ve Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği. Moskova-Leningrad, 1929, 190 sayfa (Dünya Ekonomisi ve Politikası Enstitüsü yayınları).

1920 Vrangel bozgunu. Yazılar Derlemesi. A. Gukovski, V. Malahovski, V. Melikov yönetiminde yayınlanmıştır. Moskova, 1930, 278 sayfa Komünizm Akademisi. (Savaş sorunlarını inceleme bölümü).

Kırım'ın İngiliz-Fransız müdahale kuvvetlerinden kurtarılışı, 1918-1919. Derleme. Simferopol, 1940, 176 sayfa.

PAVLOVİÇ, M. Sovyet Sosyalist Federatif Rusya Cumhuriyeti ve emperyalist ablukası. Fasikül 1-4. Moskova-Petrograd, 1922-1923 (Sovyet Sosyalist Federatif Rusya Cumhuriyeti Komünist (Bolşevik) Partisi Merkez Komitesi; Sovyet Sosyalist Federatif Rusya Cumhuriyeti Komünist (Bolşevik) Partisi'nin ve Ekim Devrimi'nin tarihi üzerine inceleme ve araştırma Komisyonu).

PAVLOVİÇ, M. 1922-1924 yılları arasında İngiliz dış politikasında “Rus sorunu”. Moskova, 1924, 53 sayfa.
POVLOVİÇ, M. Fransız emperyalizmi. Moskova-Leningrad, 1926. Bk.: Versay antlaşmasını izleyen dönemde Fransız emperyalizmi, s. 144-260.
RAYHBERG, G. Uzak Doğu’daki Japon müdahalesinin bozguna uğrayışı (1918-1922). B. Rubtsov’un yönetiminde yayınlanmıştır. Moskova, 1940, 209-3 sayfa.
SAVİN, V. Çarlık Rusya’sı ile Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği’nin 1619 yılından 1927 yılına kadar Çin’le olan ilişkileri. Moskova-Leningrad, 1930, 152 sayfa.
STEIN, B. 1917-1922 yılları arasında Sovyet Rusya’nın ticaret politikası ve ticaret antlaşmaları. Moskova-Petrograd, 1923, 248 sayfa.
Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği’nin kapitalist ülkelerle olan ticaret ilişkileri. Moskova, 1938, 350 sayfa (Dış ticaret üzerine bilimsel araştırmalar Enstitüsü).
Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği’nin Doğu ülkeleriyle olan ticaret ilişkileri. Moskova-Leningrad, 1938, 104-3 sayfa (Dış ticaret üzerine bilimsel araştırmalar Enstitüsü).
The aims. methods and activity of the League of Nations Cenevre, 1938, 221 sayfa (League of Nations. Secretariat).
ALEXANDER, F. From Paris to Locarno and after. The League of Nations and the search for security, 1919-1928 Londra-Toronto, 1928, 246 sayfa.
ALBRECHT-CARRIE, R. Italy at the Paris peace conference. New York, 1938, XIV, 575 sayfa.
ALMOND, N. ve LUTZ, R.H. The treaty of Saint-Germain. A documentary history of its territorial and political clauses. With a survey of the documents of the supreme council of the Paris peace conference sel. and edit. by N. Almond and R. Lutz. Londra, 1935, XXX-712 sayfa (Hoover war library publications. No. 5).
ANGELL, N. The peace treaty and the economic chaos of Europe Londra, 1920, 143 sayfa.
Armaments year-book (General and statistical information regarding armies, navies and air forces League of Nations publications).
BAERLEIN, H. The birth of Yugoslavia (Yugoslavya’nın doğuşu). Cilt 1-2. Londra, 1922.

BAILEY, Th. A. A diplomatic history of the American people. Red. ed. New York, 1942, 864 sayfa.

BAKER, R.S. What Wilson did at Paris New York, 1919, 113 sayfa.

BAKER, R.S. Woodrow Wilson and world settlement. Written from his unpublished and personal material Cilt 1-3. New York, 1923-1927.

BARDOUX, J. De Paris à Spa. La bataille diplomatique pour la paix Française (Février 1919-Octobre 1920) Paris'ten Spa'ya. Fransız barışı uğruna verilen diplomatik savaş, Şubat 1919-Ekim 1920). Paris, 1921, VIII-396 sayfa.

BARUCH, B.M. The making of the reparation and economic sections of the treaty New York-Londra, 1920, 12, 352 sayfa.

BALL, M. Post - war German -Austrian relations. The Anschluss movement. 1918-1936 Londra, 1936, IX-304 sayfa.

BASDEVANT, I. La condition internationale de l'Autriche. Préf. de G. Gidel (Avusturya'nın uluslararası durumu. G. Gidel'in önsözüyle). Paris, 1936, VII-299 sayfa.

BASSET, I.S. The League of Nations. A chapter in world politics New York-Londra, 1928, IX-415 sayfa.

BEER, G.L. African questions at the Paris peace conference. With papers on Egypt, Mesopotamia and the colonial settlements... Ed. with introd, annexes and additional notes by L. H. Gray New York, 1923, XLIV-628 sayfa.

BENEDETTI, G. La pace di Fiume. Dalla conferenza di Parigi al trattato di Roma Bologna, 1924, 329 sayfa.

BEMIS, S.F. A diplomatic history of the United States. Rev. ed. New York, 1942, 934 sayfa.

BENES, E. Problémy nové Evropy a zahranicni politika ceskoslovenské. Projevy a uvahy z.r. 1919-1924 Prag, 1924, 306 sayfa.

BENNS, F.L. Europe since 1914. New York, 1934, XII-852 sayfa.

BENTWICH, N.M. England in Palestine Londra, 1932. 358 sayfa.

BERDAHL, C.A. The policy of the United States with respect to the League of Nations Cenevre, 1932, 129 sayfa.

BERGER, M. ve ALLARD, P. Les dessous du traité de Versailles d'après les documents inédits de la censure Française (Fransız sansürünün bugüne değin hiç bir yerde yayınlanmamış belgelerinin ışığı altında Versay barış antlaşmasının gizli yanları). Paris, 1933, 254 sayfa.

BLOCH, K. German interest and policies in the Far-East New York, 1940, XIV-75 sayfa (Institute of Pacific relations. Inquiry series).

BOURGEOIS, L. Le traité de paix de Versailles (Versay barış antlaşması). 2.Baskısı, Paris, 1919, VI-328 sayfa.

BRINON, F. France-Allemagne, 1918-1934 (1918-1934 yılları arasında Fransa ile Almanya). Paris, 1934, V-279 sayfa.

BUJAC, E. Les campagnes de l’armée Hellénique, 1918-1922 (Yunan ordusunun 1918-1932 yılları arasındaki seferleri). Paris, 1930, 348 sayfa.

BULLOCK, M. Austria, 1918-1938. A study in failure Londra, 1939, VII-319 sayfa.

BUELL, R.L. Europe; a history of ten years. With the aid of the staff of the Foreign policy association New York, 1928, VII-428 sayfa.

CAILLAUX, J. Où va la France? Où va l’Europe? (Fransa nereye gidiyor? Avrupa nereye gidiyor?). Paris, 1922, 293 sayfa.

CARR, E. H. The twenty years’s crisis, 1919-1932. An introduction to the study of international relations Londra, 1941, XV-316 sayfa.

CAUSTON, E.E.N. Militarism and Foreign policy in Japan. Londra, 1936, 207 sayfa.

CHAMBERS. F. P. (ve başkaları). The age of conflict: a contemporary world history, 1914-1943 New York, 1943, 856 sayfa.

CHIROL, V. The Egyptain problem (Mısır sorunu). Londra, 1921, XII-331 sayfa.

CHURCHILL, W.S. The world crisis (Dünya bunalımı). New York, 1931, XII-866 sayfa.

COATES, W.P. ve COATES, S.K. Armed intervention in Russia, 1918-1922 (1918-1922 yılları arasında Rusya’ya yapılan silahlı müdahale). Londra, 1935, 400 sayfa.

CODRESCO, F. La Petite Entente. Préf. de L. de Fur. Yeni basım, cilt 1-2, Paris, 1932.

The Colonial problem. A reporty by a study group of members of the Royal institute of İnternational Affairs Londra, 1937, XII-448 sayfa.

The Corfu crisis. The Council of the League of Nations and Corfu. By A.L. Lowell. How the League of Nations met the Corfu crisis. By M.O. Hudson. Documents Boston, 1923, 46 sayfa. (World peace foundation Pamphlets). vol. 6. No. 3.

COUSSANGE, J. Le Slesvig, le droit des peuples et le traité de Versailles (Schleswig, uluslararası hukuk ve Versay antlaşması). Paris, 1932, 280 sayfa.

CRANE, I. O. The Little Entente. New York, 1931, XVII-222 sayfa.

CUMMING, H.H. Franco-British rivalry in the post-war Near East. The decline of French influence Londra-New York, 1938, 229 sayfa.

DAVIS, F. The Atlantic system New York, 1941, 363 sayfa.

DELBRÜCK, H. Vor und nach dem Weltkrieg. Politische und historische Aufsätze, 1902-1925 Berlin, 1926, 676 sayfa.

DESBONS, G. La Bulgarie après le traité de Neuilly. Préf. de J. Godart (Neuilly antlaşmasından sonra Bulgaristan. J. Godart'ın önsözüyle). Paris, 1930, XII-462 sayfa.

Deutschlands Wirtschaftslage unter den Nachwirkungen des Weltkrieges. Unter Verwendung vom amtlichen Material zusammengestellt im statistischen Reichsamt Berlin, 1923, 60 sayfa.

DILLON, E.J. The inside story of the peace conference New York, 1920, 512 sayfa.

DITTRICH, D. Die Deutsch-Französischen Wirtschaftsverhandlungen der Nachkriegszeit Berlin, 1931, X-241 sayfa. (Moderne Wirtschaftsgestaltungen. Hft. 14).

Dix ans de coopération internationale. Préf. par E. Drummond Cenevre, 1930, XX-628 sayfa (Société des Nations. Secrétariat-Milletler Cemiyeti. Sekreterlik).

DJONKER, M.C. Le Bosphore et les Dardanelles. Les conventions des détroits de Lausanne (1923) et Montreux (1936). Thèse (İstanbul ve Çanakkale Boğazları. Lozan (1923) ve Montrö (1936) anlaşmaları). Doktora tezi. Lozan, 1938, 164 sayfa.

DRIAULT, E. ve LHERITIER, M. Histoire diplomatique de la Grèce de 1821 à nos jours. Tome 5. La Grèce et la Grande Guerre. De la révolution Turque au traité de Lausanne, (1908-1923) (1821 yılından günümüze Yunanistan'ın diplomatik tarihi. Cilt 5. Yunanistan ve Dünya Savaşı. Türk devriminden Lozan antlaşmasına: 1908-1923). Paris, 1926.

DRIAULT, E. La paix de la France. La politique internationale de l'après-guerre, 1918-1935 (Fransız barışı. Savaş sonrasının uluslararası politikası, 1918-1935). Paris, 1936, 565 sayfa.

DRIAULT, E. La question d'Orient, 1918-1937. La paix de la Méditerranée (Doğu sorunu, 1918-1937. Akdeniz barışı). Paris, 1938, XVI-538 sayfa.
DUTT, R. P. World politics, 1918-1936 New York, 1936, 389 sayfa.
Essential facts about the League of Nations. 10th ed. (rev.) Cenevre, 1939, 359 sayfa (League of Nations. Secretariat-Milletler Cemiyeti. Sekreterlik).
FABRE-LUCE, A. La crise des alliances (İttifaklardaki bunalım). Paris, 1922, 427 sayfa.
FABRE-LUCE, A. La victoire (Zafer). 3. baskı, Paris, 1924, IX-439 sayfa (Les documents bleus. No. 11-Mavi belgeler. No. 11).
FANSCHAWE, M. ve MACARTNEY, C. A. What the League has done 1920-1936. 9th ed. Londra, 1936, 94 sayfa. (League of Nations union).
FISK, H.E. The inter-ally debts; an analysis of war and postwar public finance, 1914-1923 New York-Paris, 1924, 369 sayfa.
FLEMING, D.F. The United States and the League of Nations 1918-1920 New York, 1932, IX-559 sayfa.
FUAD, A. La question des détroits. Ses origines, son évolution, sa solution à la conférence de Lausanne (Boğazlar sorunu. Kökenleri, evrimi ve Lozan Konferansı'nda çözümü). Paris, 1928, 191 sayfa.
FUJISAWA, R. The recent aims and political development of Japan New Haven, 1923. XI-222 sayfa (The Institute of politics publications Williams college, Williamstown, Mass).
GENOV, G.P. Bulgaria and the treaty of Neuilly (Bulgaristan ve Neuilly antlaşması). Sofya, 1935, 186 sayfa.
Germany's colonial demands. Edited from the reports of the Oxford University British commenwealth group by A.L.C. Bullock. With a concluding chapter by V. Harlow Londra, 1939, VIII-274 sayfa.
GLASGOW, G. Mac Donald as diplomatist. The foreign policy of the first labour government in Great Britain... With a foreword by G.P. Gooch Londra, 1925, 232 sayfa.
GONTAUT-BIRON, R. Comment la France s'est installée en Syrie (1918-1919) (Fransa Suriye'ye nasıl yerleşti, 1918-1919). Paris, 1922, III-354 sayfa.
GONTAUT-BIRON, R. ve LE REVEREND, L. D'Angora à Lausanne. Les étapes d'une déchéance. Préf. de E. Soulier (Ankara'dan Lozan'a. E. Soulier'nin önsözüyle). Paris, 1924, IX-230 sayfa.

GOOCH, G.P. Germany With an introd. by H.A.L. Fischer. Londra, 1925, XI-300 sayfa (The modern world. A survey of historical forces. Vol. 2).
GRAHAM, M.W. The diplomatic recognition of the border states P. 1-2. Berkeley, 1935-1939 (Publ. of the University of California at Los Angeles in social sciences. Vol. 3. No. 2.)
GRAUZINIS, G. La question de Vilna (Vilna sorunu). Paris, 1927, 206 sayfa.
GRAVES, W.S. The question of the straits Londra, 1931, X-215 sayfa.
GRAVES, W.S. America's Siberian adventure, 1918-1920 New York, 1931, XXIII-363 sayfa.
Great Britain and Egypt, 1914-1936 (Büyük Britanya ve Mısır, 1914-1936). Londra, 1936, 67 sayfa (Royal Institute of İnternational Affairs. Information department papers. No. 19).
Great Britain and Palestine, 1915-1939 The ed. of January 1937 rev. and enlarged. Londra-New York 1939, X-142 sayfa (Royal institute of international affairs. Information deportment papers, No. 20a).
GUMBEL, E.I. Verschwörer. Beiträge zur Geschichte und Soziologie der Deutschen nationaltischen Geheimbünde seit 1918. Mit einem Vorwort von A. Freymuth Viyana, 1924, 224 sayfa.
HANOTAUX. G. Le traité de Versailles du 28 Juin 1919. L'Allemagne et l'Europe (28 Haziran 1919 tarihli Versay antlaşması. Almanya ve Avrupa). 4. baskı, Paris, 1919, XX-368 sayfa.
HARTMANN, H. W. Die auswärtige Politik der Türkei, 1923-1940 Zürih, 1941, 64 sayfa (Dokumente: S. 51-64- Belgeler: Sayfa51-64).
HASKINS, Ch. ve LORT. R.H. Some problems of the Peace conference Cambridge, Mass. (A.B.D.)-Londra, 1922, XII-307 sayfa.
HILLS, R.W. The unliquidated war, from the treaty to the Dawes plan. Washington, 1928, 160 sayfa.
HINDMARSH, A. E. The basis of Japanese foreign policy Cambridge, Mass. (A. B. D.). 1936, X-265 sayfa.
HOWARD, E.C. The origin, structure and Working of the League of Nations Londra, 1928, 528 sayfa.
Institute of Pacific relations. Honolulu session, June 30-July 14, 1925; history, organization, proceedings, discussions and addresses Honolulu, 1925, 210 sayfa.

Institute of Pacific relations. Conferences 2d-6th 1927-1936. Problems of the Pacific. Proceedings Chicago, 1928-1937.
ISHII KIKUJIRO. Diplomatic commentaries. Transl. and ed. by W.R. Langdon Baltimore, 1936, XXIV-264 sayfa.
JACKSON, J.H. Post war world: A short political history, 1918-1934 Boston, 1935, X-436 sayfa.
JESSEN, F. Manuel historique de la question du Slesvig, 1906-1938 (Schleswig sorunu tarihinin elkitabı, 1906-1938). Kopenhag, 1939, 902 sayfa.
JORDAN, W.M. Great Britain, France and the German problem 1918-1939 (Büyük Britanya, Fransa ve Alman sorunu,1918-1939). Londra-New York-Toronto, 1943, 235 sayfa.
KABBARA, S. Le régime des Détroits avant et depuis le Traité de Lausanne (Lozan antlaşmasından önce ve antlaşmadan günümüze değin Boğazlar sorunu). Lyon, 1929, 172 sayfa.
KELCHNER, W.H. Inter-American conferences, 1826-1933. Chronological and classified lists. Prepared by W. Kelchner Washington, 1933, V. 34 sayfa (The Department of State. Conference series. No. 16 - Dışişleri bakanlığı. Konferanslar dizisi, no. 16.)
KENNEDY, M.D. The problem of Japan (Japon sorunu). Londra, 1935, XVI-287 sayfa.
KEYNES, J.M. The economic consequences of the peace. Londra, 1924, VII-279 sayfa.
KEYNES, J.M. A revision of the treaty being a sequel to the economic consequences of the peace Londra, 1922, VIII-223 sayfa.
KNUDSON, J.I. A history of the League of Nations (Milletler Cemiyeti'nin tarihi). Atlanta (A.B.D.), 1938, VI-445 sayfa.
KÖSTER, A. Der Kampf um Schleswig Berlin, 1921, 230 sayfa.
KRAUS, H. ve RÖDIGER, G. Chronik der Friedensverhandlungen, nebst einer Übersicht über die Diplomatie des Wiltkrieges. Berlin, 1920, X-157 sayfa. (Vorveröffentlichung aus dem Kommentar zum Friedensvertrage).
KULSKI, L. Le problème de la sécurité depuis le pacte de la Sociéte des Nations (1918-1926) (Milletler Cemiyeti anlaşmasından bu yana güvenlik sorunu, 1918-1926), Paris, 1927, 312 sayfa.
LANSING, R. The big four and others of the peace conference Bostone, 1921, 212 sayfa.

LEWIN, E. The Germans and Africa (Almanlar ve Afrika). Londra, 1939, XI-372 sayfa.
LODER, J. de V. The truth about Mesopotamia, Palestine and Syria... With a foreword by R. Cecil Londra, 1923, 221 sayfa.
LUCKAU, A. The Germen delegation at the Paris peace conference New York, 1941, XV-522 sayfa (The Paris peace conference history and documents. Publ. for the Carnegie endowment for internat. peace.. Division of economics and history.
LUQUET, J. La politique des mandats dans le Levant (Yakın Doğu'daki manda politikası). Paris, 1923, 284 sayfa.
MACCAS, L. La question Gréco-Albanaise (Yunan-Arnavut sorunu). Nancy-Paris, 1921, VIII-242 sayfa.
MADDOX, W.P. Foreign relations in British labour politics. A study of the formation of party attitudes on Foreign Affairs, and the application of political pressure designed to influence government policy 1900-1924 Cambridge, Mass, (A.B.D.) 1934, XV-2523 sayfa (Harvard political studies).
MAHANEY, W. L. The Soviet Union, the League of Nations and disarmament, 1917-1935 Philadelphia, 1940, 199-VII sayfa.
MAKOVSKI, J. Zobowiazania miedzynarodowe Polski, 1919-1929. Repertorjum wydane staraniem kwartalnika "Sprawy obce" Varşova, 1929, 313 sayfa.
MANNING, C.A.W. The policies of the British dominions in the League of Nations Londra-Cenevre, 1932, 159 sayfa (Bubl. of the Graduate institute of internat, studies, No. 3.)
MARTY, A. La révolte de la mer Noire (1918-1919) (Karadeniz ayaklanması, 1918-1919). Yeni baskı, Paris, 1932, 510 sayfa (Mémoires révolutionnaires. No. 5 Devrim anıları. No. 5).
MERMEIX (Takma ad). Le combat des trois. Notes et documents sur la conférence de la paix (Üçlerin kavgası. Barış Konferansı üzerine notlar ve belgeler). 2Baskı, Paris, 1922. 4-311 sayfa (MERMEIX. Fragments d'histoire 1914-1919... VI-MERMEIX. Tarih kesitleri 1914-1919... VI).
MEYER, G. L'Egypte contemporaine et les CFapitulations (Çağdaş Mısır ve kapitülasyonlar). Paris, 1930, 472.
MILLS, J.S. The Genova conference (Cenova Konferansı). Londra, 1922, 436 sayfa.

MOHR, A. The oil war... With a preface by H. Withers Londra, 1926, IX-234 sayfa.

MORSE, H.B. ve MACNAIR. H.F. Eastern international relations Boston, 1931, XVI-846 sayfa.

MOULTON, H.G. ve PASWOLSKY, L. War debts and world prosperity New York-Londra, 1932, XX-498 sayfa (İns. of economics Publication No. 46.)

MYERS, D.P. Handbook of the League of Nations. A comprehension account of its structure, operation and activities Boston-New York, 1935, XIII-411 sayfa.

NATKEVICIUS, L. Aspect politique et juridique du différend Polono-Lithuanien (Polonya-Lituanya anlaşmazlığının siyasal ve hukuki yanı)... 6.Baskı, Paris-Kaunas, 1930, IV-355 sayfa.

NEWMAN, E.W.P. Great Britain in Egypt (Mısır'daki Büyük Britanya). Londra, 1928, XVI-304 sayfa.

NEWMAN, E.W.P. The Mediterranean and its problems Londra, 1927, XV-330 sayfa.

NİCOLSON, H. Curzon. The last phase 1919-1925. A study in post. War diplomacy Boston-New York, 1934, XVI-416 sayfa.

NİCOLSON, H. Peacemaking. 1919 Londra, 1937, VII-378 sayfa (Studies in modern diplomacy).

NOBLE, G.B. Polices and opinions at Paris, 1919. Wilsonian diplomacy the Versailles peace and French public opinion New York, 1935, X-435 sayfa.

NOWAK, K.F. Versailles (Versay barış antlaşması). Berlin, 1927, 345 sayfa.

PEFFER, N. Japan and the Pacific (Japonya ve Pasifik). Londra, 1935, 256 sayfa.

POLLARD, R.T. China's Foreign Relations, 1917-1931 New York, 1933, 426 sayfa.

PRICE, C. The rebirth of Turkey (Türkiye'nin yeniden doğuşu). New York, 1923, XII-234 sayfa.

REICHERT, J. Rathenaus Reparationspolitik. Eine kritische Studie Berlin, 1922, 302 sayfa.

RIPPY, J. F. Latin America in world politics. An outline survey 5.Baskı. New York, 1938, 303 sayfa.

RIVIERE, P.-L. L'après-guerre (Savaş sonrası). Paris, 1930, 389 sayfa.

ROBERTS, S.H. History of French colonial policy 1870-1925 Cilt 1-2, Londra, 1929.
ROQUES, P. Le controle militaire interallié en Allemagne. Septembre 1919-Janvier 1927 (Almanya'daki müttefikler arası askerî denetim. Eylül 1919-Ocak 1927). Paris, 1927, VIII-150 sayfa.
ROTHBARTH, M. Die grossen Vier am Verk. Beiträge zur Geschichte der Friedenskonferenz Berlin, 1921, 134 sayfa.
SALVEMINI, G. Mussolini diplomate (Diplomat olarak Mussolini). Paris, 1932, 338 sayfa.
Sanctions. The character of international sanctions and their application 2.Baskı, Londra 1935, 72 sayfa.
SCHACHER, G. Mitteleuropa und die westliche Welt Prag, 1936, 254 sayfa.
SCHATZEL, W. Die Welt der Pariser Friedensschlüsse. Ein Überblick über das Weltbild nach dem grossen Kriege Berlin, 1921, 128 sayfa.
SCHÜCKING, W. Kommentar zum Firedens-Verträge Cilt 1-5, Berlin, 1920-1922.
SELSAM, J.P. The attempts to form an Anglo-French alliance 1919-1924 Philadelphia, 1936, X-85 sayfa.
SFORZA, C. Diplomatic Europe since the treaty of Versailles New Haven-Londra, 1928, VII-130 (The Institute of politics publications. Williams College, Williams Town, Mass).
SIMONDS. F.H. ve EMENY, B. The great powers in world politics. International relations and economic nationalism New York, 1935, XII-644 sayfa.
SLOVES, H. La France et l'Union Soviétique. Préf. de H. Torrès (Fransa ve Sovyetler Birliği. H. Torrès'in önsözüyle). Paris, 1935, 409 sayfa.
STEWART, R.B. Treaty relations of the British commenwealth of nations New York, 1939, XXI-502 sayfa.
STICKNEY, E.P. Southern Albania or northern Epirus in European İnternational Affairs, 1912-1923. Stanford Üniversitesi, California, 1926, XI-195 sayfa.
SULLIVAN, M. The great adventure at Washington. The story of the Conference Londra, 1922, XI-290 sayfa.
Survey of İnternational Affairs, 1920-1938, By A.J. Toynbee (and oth.) Londra, Oxford, 1925-1942.

TABOUIS, G. They called me Cassandra New York, 1942, XII-436 sayfa.

TARDIEU, A. ve JESSEN, F. Le Slesvig et la paix Janvier 1919-Janvier 1920 (Schleswig ve barış. Ocak 1919-Ocak 1920). Paris-Kopenhag ve Flensborg, 1928, XVI-393 sayfa.

TEMPERLEY, H.W. A history of the peace conference of Paris. Ed. by H.W. Temperley Cilt 1-6. Londra, 1920-1924.

TOYNBEE, A.J. The Western question in Greece and Turkey. A study in the contact of civilisations. 2.Baskı, Londra, 1923, XXXIV-408 sayfa.

TRENTIN, S. Le fascisme à Genève (Faşizm Cenevre'de). Paris, 1932, 262 sayfa.

TIRARD, P. La France sur le Rhin. (Fransa Ren kıyılarında). Paris, 1930, V-520 sayfa.

The Treaty of Versailles and after. By Riddel, C.K. Webster, A.J. Toynbee and oth. Londra, 1935, 192 sayfa.

The United States and the Soviet Union. A report on the controlling factors in the relations between the United States and the Soviet Union New York, 1933, 279 sayfa (Committee on Russian-American relations).

VAUCHER, P. Post-war France (Savaş sonrasında Fransa). Londra, 1934, 256 sayfa.

VONDRACEK, F. J. The foreign policy of Czechoslovakia, 1918-1935 New York, 1935, 451 sayfa.

WACHE, W. System der Pakte: Die politischen Verträge der Nachkriegszeit Berlin, 1938, 425 sayfa.

WILLIAMS, B.H. American diplomacy. Policies and practice New York-Londra, 1936, XII-517 sayfa.

WOLFERS, A. Britain and France between two wars. Conflicting strategies of peace since Versailles New York, 1940, 467 sayfa.

WOU, P. Histoire diplomatique de la Chine depuis 1919. La révision des traités sino-étrangers (1919 yılından bu yana Çin'in diplomatik tarihi. Çin'le yabancı ülkeler arasında yapılmış olan antlaşmalar revizyonu). Paris, 1932, XX-334 sayfa.

YONG ANN-YUEN, Th. Aux origines du conflit Mandchou-Chine-Japon. Paix de Versailles. Préf. de Wellington Koo (Mançurya-Çin-Japonya çatışmasının kökenleri. Versay barışı. Wellington Koo'nun önsözüyle). Paris, 1934, VII-304 sayfa.

ZIEMKE, K. Die neue Türkei. Politische Entwicklung 1914-1929 Stuttgart, 1930, 550 sayfa.
ZIMMERN, A. The League of Nations and the rule of law 1918-1935 Londra, 1936, XI-527 sayfa.

İKİ DÜNYA SAVAŞI ARASINDAKİ ULUSLARARASI DURUMA GENEL BAKIŞ1919-1939 DÖNEMİNİN GENEL KAYNAKÇASI

A) Marksizm-Leninizm'in Klasikleri

STALİN, J. Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği Komünist (Bolşevik) Partisi XVI.Kongresi'ne sunulan Merkez Komitesi siyasal raporu 7 Haziran-2 Temmuz tarihleri arasında okunan rapor ve yapılan kapanış konuşması. "Leninizm'in sorunları.", 10.Baskı, Moskova, 1933, s. 345-361. 395.
STALİN, J. 26 Ocak 1934 tarihinde Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği Komünist (Bolşevik) Partisi Merkez Komitesi tarafından XVII.Kongresine sunulan kontrandü. "Leninizm'in sorunları.", 11.Baskı, Moskova, 1939, s. 423-438.
STALİN, J. 10 Mart 1939 tarihinde Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği Komünist (Bolşevik) Partisi Merkez Komitesi tarafından XVIII.Kongresine sunulan kontrandü. "Leninizm'in sorunları.", 11.Baskı, Moskova, 1939, s. 564-575.
STALİN, J. İspanyol Komünist Partisi Merkez Komitesi'ne gönderilen telgraf: José Diaz, Madrid. "Pravda", 1936, 16 Ekim tarihli 286 numaralı sayı.
STALINE, J. (STALİN J.) Discours radiodiffusé le 3 Juillet 1941: "Discours et ordres du jour de Maréchal Staline" (3 Temmuz 1941

tarihinde radyo ile yayınlanan söylev.) “Mareşal Stalin’in söylevleri ve günlük emirleri”). Fransa-U.R.S.S. yayınları, Paris, 1945.
STALINE, J. (STALİN J.) Le XXIV.Anniversairee la Grande Révolution Socialiste d’Octobre. Discours prononcé à la réunion solennelle du Soviet de Moscou, des organisations du Parti et autres organisations sociales de Moscou le 6 Novembre 1941 (Büyük Sosyalist Ekim Devrimi’nin XXIV.Yıldönümü. Moskova Sovyet’i ile Moskova’daki Parti örgütlerinin ve başka sosyal örgütlerin tören toplantısında 6 Kasım 1941 tarihinde verilen söylev). Fransa-U.R.S.S. yayınları, Paris, 1945.

B) Resmî Belgeler

İngiltere, Fransa, Almanya ve İtalya arasında 29 Eylül 1938 tarihinde Münih’te imzalanan anlaşma. “Dünya ekonomisi ve politikası”, 1938, no.10
İngiltere, Mısır ve İtalya hükûmetleri arasında 16 Nisan 1938 tarihinde imzalanan iyi komşuluk ve dostluk anlaşması. “Dünya ekonomisi ve politikası”, 1938, no. 5.
Nyon anlaşması (Belgeler). “Dünya ekonomisi ve politikası”, 1937, no. 10-11-12.
7 Ocak 1935 tarihinde imzalanan Fransız-İtalyan anlaşması. “Dünya ekonomisi ve politikası”, 1935, no. 3.
26 Ağustos 1936 tarihinde Londra’da imzalanan İngiltere-Mısır anlaşması. “Dünya ekonomisi ve politikası”, 1936, no. 11.
16 Nisan 1938 tarihinde İngiltere ile İtalya arasında Roma’da imzalanan anlaşmalar. “Dünya ekonomisi ve politikası”, 1938, no. 5.
Almanya-Avusturya anlaşması. “Dünya ekonomisi ve politikası”, 1936, no. 8.
27 Mart 1937 tarihinde Belgrat’ta İtalya Dışişleri Bakanı Kont Ciano ile Yugoslavya Başbakanı ve Dışişleri Bakanı Stocadinoviç tarafından

imzalanan İtalyan-Yugoslav anlaşması. “Dünya ekonomisi ve politikası”, 1937, no. 5.

Kuzey Çin’e yapılan Japon saldırısı. (Tas ajansının 17 Temmuz 1937 tarihli haberi.) “Dünya ekonomisi ve politikası”, 1937, no. 8.

Avrupa’da savaş arifesinde (resmî belgelerin ışığında). “Dünya ekonomisi ve politikası”, 1939, no. 10. Daladier tarafından 26 Ağustos 1939 tarihinde Hitler’e yollanan mesajın metni, Hitler’in 27 Ağustos 1939 tarihli cevabı ve 22 Ağustos-1 Eylül tarihleri arasında Büyük Britanya ile Almanya arasında teati edilen mektuplar.

Çin’e yapılan Japon saldırısı (Belgeler). “Dünya ekonomisi ve politikası”, 1937, no. 10-11.

Sovyet-Japon ilişkileri hakkında. (Tas ajansı tarafından 28 Nisan, 10 ve 16 Mayıs tarihlerinde yayınlanan haberler.) “Dünya ekonomisi ve politikası”, 1938, no. 6.

Tas ajansının haberi. (Dışişleriyle görevli Halk Komiseri B. Litvinov ile Almanya’nın Moskova büyük elçisi B. von der Schulenburg arasındaki nota teatisi.) “Dünya ekonomisi ve politikası”, 1939, no. 4.

Tas ajansının 10 Mayıs 1939 tarihli haberi. (Sovyet-İngiliz görüşmeleri hakkında.) “Dünya ekonomisi ve politikası”, 1939, no. 5.

İngiltere Dışişleri Bakanlığının resmî bildirisi: Fransız Başbakanı Chautemps ve Dışişleri Bakanı Delbos ile Büyük Britanya Başbakanı Chamberlain ve Dışişleri Bakanı Eden arasında 30 Kasım 1937 tarihinde yapılan görüşme hakkında açıklama. “Dünya ekonomisi ve politikası”, 1938, no. 1.

Küçük Antant Daimî Konseyi’nin 2 Nisan 1937 tarihinde Belgrat’ta yaptığı toplantının kapanışı hakkında rapor. “Dünya ekonomisi ve politikası”, 1937, no. 5.

(Fransa Dışişleri Bakanı Delbos’nun Varşova, Bükreş, Belgrat ve Prag’a yaptığı gezi hakkında, 6, 10, 14 ve 17 Aralık 1937 tarihinde yayınlanan haberler.) “Dünya ekonomisi ve politikası”, 1938, no. 1.

Stresa Konferansı. “Dünya ekonomisi ve politikası”, 1935, no. 5.

Uluslararası ekonomik Konferanslar ve anlaşmalar. 1933-1935. 1.Bölüm: Belgeler Derlemesi. Moskova, 1936, 256-V sayfa. (Dışişleriyle görevli Halk Komiserliği yayınları.)

Brüksel Konferansı tarafından 24 Kasım 1937 tarihinde yayınlanan bildiri. “Dünya ekonomisi ve politikası”, 1938, no. 1.

Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği ile Amerika Birleşik Devletleri arasındaki ticaret ilişkileri konusunda teati edilen notalar. "Dünya ekonomisi ve politikası", 1935, no. 8.
(İtalya-Etiyopya savaşı. Belgeler). "Dünya ekonomisi ve politikası", 1935, no. 6, 9, 10, 11, 12 ve 1936. no. 1, 4, 5, 7 ve 8.
(İspanya'ya yapılan müdahale. Belgeler.) "Dünya ekonomisi ve politikası", 1936. no. 10, 11, 12 ve 1937, no. 1, 2, 4, 5, 6 ve 9.
KALİNİN, M. Başkan Roosevelt tarafından 19 Mayıs 1933 tarihinde 53 Devlet başkanına yapılan çağrıya cevap. Bk: Dünya politikası ve Devletler hukuku üzerine belgeler derlemesi. Fasikül: 9: 1919-1933 yılları arasında Sovyet-Amerikan ilişkileri. Moskova, 1934.
KALİNİN, M. Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği Yüksek Sovyet'i Prezidyumu Başkanının Amerika Birleşik Devletleri Başkanı B. Franklin Roosevelt'e 16 Nisan 1939 tarihli telgrafı. "Dünya ekonomisi ve politikası", 1939, no. 5.
Amerika Birleşik Devletleri Kongresi tarafından 29 Nisan 1937 tarihinde kabul edilen "tarafsızlık yasası". ""Dünya ekonomisi ve politikası", 1937, no. 6.
İngiltere'nin Çekoslovakya Büyükelçisi Lort Runciman'ın İngiltere Başbakanı Chamberlain'a 21 Eylül 1938 tarihinde verdiği memorandum. "Dünya ekonomisi ve politikası", 1938, no. 11.
Amerika Birleşik Devletleri'nin Tokyo Büyükelçisi Joseph Grew tarafından 27 Ekim 1938 tarihinde Japonya Başbakanı ve Dışişleri bakanı Konoye'ye verilen nota. "Dünya ekonomisi ve politikası", 1938, no. 12.
İtalya Dışişleri Bakanı tarafından Büyük Britanya'nın Roma Büyükelçisine; İtalya'nın Londra deniz anlaşmasına katılması konusunda, Roma'da 16 Nisan 1938 tarihinde verilen nota. "Dünya ekonomisi ve politikası", 1938, no. 5.
(Renanya'nın Alman kuvvetleri tarafından işgali. Belgeler.) "Dünya ekonomisi ve politikası", 1936. no. 4, 5, 6 ve 9.
Büyük Ulusal Savaş sırasında Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği'nin dış politikası. Belgeler ve malzemeler. Cilt 1: 22 Haziran 1941-31 Aralık 1943. Moskova. Siyasal Devlet Yayınları, 1944, 699 sayfa.
Tazminatlar sorunu ve savaş borçları. A. Yerusalimski ve L. İvanov'un yönetimi altında yayınlanan Belgeler Derlemesi. E. Varga'nın önsüzü. İ.

İvanov'un giriş yazısıyla. Moskova, 1933. 210-IV sayfa. (Komünizm Akademisi. Dünya ekonomisi ve politikası Enstitüsü.)

"Müdahale etmeme Komite"sindeki Sovyet temsilcisinin geri çekilmesi. Tas ajansının 4 Mart 1939 tarihli haberi. "Dünya ekonomisi ve politikası", 1939, no. 3.

Dünya politikasına ve Devletler hukukuna ilişkin Belge Derlemeleri. (Dışişleriyle görevli Halk Komiserliği yayınları) Fasikül I: Silahsızlanma (1930-1931 yıllarına ilişkin belgeler). Moskova, 1932, 136 sayfa. Fasikül II: Avrupa Birliği. Tarım konferansları ve bölgesel anlaşmalar. Moskova, 1932, 157 sayfa. Fasikül 3. Çin-Japon çatışması. Hoover planı ve tazminatlar sorunu. Milletler Cemiyeti'nin etkinlikleri, vs. Moskova, 1932, 206 sayfa. Fasikül IV: Lozan anlaşmaları. Cenevre Silahsızlanma Konferansı. Mançukuo'nun tanınması, vs. Moskova, 1933, 191 sayfa. Fasikül V: Ekonomik konferanslar ve anlaşmalar. Uluslararası borçlar. Silahsızlanma. Mançurya sorununu inceleyen Lytton komisyonunun raporu Moskova, 1933, 181-2 sayfa. Fasikül VI: Dörtlü pakt. Silahsızlanma. Mançurya çatışması. Almanya ile Japonya'nın Milletler Cemiyeti'nden çıkışları, 1 Ocak 1933-1 Ocak 1934. Moskova, 1934, 233-6 sayfa. Fasikül VII: Dünya ekonomi konferansı ve müttefikler arası borçlar sorunu. Moskova, 1934, 91 sayfa. Fasikül VIII: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği'nin maddesel çıkarları konusundaki anlaşmazlıklara ilişkin olarak yabancı mahkemeler tarafından alınmış kararlar Derlemesi (1929-1933 yılları arasında Sovyet-Amerikan ilişkileri. Moskova, 1934, 99-5 sayfa. Fasikül X: 1933-1936 yılları arasında silahsızlanma sorunu a) Dörtler arasındaki müzakereler. b) Silahsızlanma konferansı. c) Almanya'nın yeniden silahsızlanması. Moskova, 1936, 287 sayfa. Fasikül XI: Milletler Cemiyeti statülerine göre güvenlik garantileri. Moskova, 1937, 386-5 sayfa.

Sovyet Amerikan ilişkileri (Tas ajansının 8 Ağustos 1937 tarihli haberi.) "Dünya ekonomisi ve politikası", 1937, no. 9.

(Boğazlar hakkındaki Lozan anlaşmasının revizyonu. Belgeler.) "Dünya ekonomisi ve politikası", 1936, no. 5 ve 9.

ROOSEVELT, F. 15 Nisan 1939 tarihinde Hitler ve Mussolini'ye yollanan mesaj. "Dünya ekonomisi ve politikası", 1939, no. 5.

ROOSEVELT, F. B. Kalinin'e telgraf (16 Nisan 1939 tarihli telgrafa cevap). "Dünya ekonomisi ve politikası", 1939, no. 5.

İngiltere ile Polonya arasındaki karşılıklı yardım antlaşması. (Tas ajansının 25 Ağustos 1939 tarihli haberi.) “Dünya ekonomisi ve politikası”, 1939, no. 9.
22 Mayıs 1939 tarihinde İtalya ile Almanya arasında imzalanan askerî ittifak anlaşması. “Dünya ekonomisi ve politikası”, 1939, no. 6.
23 Ağustos 1939 tarihinde imzalanan Sovyet-Alman saldırmazlık anlaşması. “Dünya ekonomisi ve politikası”, 1939, no. 9.
21 Ağustos 1937 tarihinde imzalanan Sovyet-Çin saldırmazlık anlaşması. “Dünya ekonomisi ve politikası”, 1937, no. 10-11.
Barış mücadelesinde Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği. Söylevler ve belgeler (1930-1934). Moskova, 1935, 147 sayfa. (Komünizm Akademisi. Dünya ekonomisi ve politikası Enstitüsü.)
Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği ve İspanya’daki faşist saldırı. Belgeler derlemesi. Moskova, 1937, 72 sayfa. (“Barış ve Savaş” dizisi).
The agricultural crisis Cilt 1-2. Cenevre, 1931 (League of Nations publications).
American neutrality policy Washington, 1937, III-177 sayfa (U.S.A. Congress House. Committee on Foreign Affairs).
Brown book of the Hitler terror and the burning of the Reichstag. With an introd. by Lort Marley New York - Londra, 1933, XII-348 sayfa (World committee for the victims of German fascism).
Bulgaria and the Balkan problems. Publ. by the Bulgarian national group for the Balkan conferences. With the assistance of the Carnegie endowment for international peace Sofya, 1934, 72 sayfa.
Collection de documents concernant l’adresse du gouvernement de la ville libre Dantzig, soumise pour la décision au Haut-Commissaire de la S. d. N. à Dantzig sur la question Dantzig-Gdinken (Dantzig’deki Milletler Cemiyeti Yüksek Komiseri’nin Dantzig-Gdinken sorunu konusundaki kararı için özgür Dantzig kenti hükûmetinin yaptığı çağrıya ilişkin belgeler koleksiyonu). Dantzig, 1930, 224 sayfa (13 sayfalık bir ekle birlikte).
Conférence de Montreux. 1936. Actes de la Conférence concernant le régime des Détroits, 22 Juin-20 Juillet 1936. Compte rendu des séances plénières et procès-verbal des débats du Comiteé Technique (Montrö Konferansı. 1936. Boğazların statüsüne ilişkin olarak 22 Haziran-20 Temmuz 1936 tarihleri arasında yapılan bağıtlar. Konferans toplantılarının

kontrandüsü ve Teknik Komite’deki tartışmaların tutanakları. Liège, 1936, 310 sayfa).
Conference for the reduction and limitation of armaments. Ceneva 1932-1934. Conference documents Cilt 1-3. Cenevre, 1932-1935 (League of Nations publications).
Conference for the reduction and limitation of armaments. Ceneva 1932-1936. Series A. Verbatim records of Plenary meetings. Vol. 1. February 2nd-Juli 23rd, 1932. Series B. Minutes of the General commission. Vol. 1-3. February 9th-June 11th 1934.
Congrès Européen. Bâle, 1932 (Avrupa Kongresi, Baden, 1932). Viyana, 1932, 72 sayfa.
Le Conseil et l’Assemblée de la Société des Nations. Septembre 1937. Espagne-Chine-Ethiopie (Milletler Cemiyeti Konseyi ve Asamblesi. Eylül 1937. İspanya-Çin-Etiyopya). Cenevre-Paris, 1937, 26 sayfa (Dossiers diplomatiques-Diplomatik dosyalar).
Convention between his Majesty and the President of the national government of the republic of China for the rendition of Weihaiwei and agreement regarding certain facilities of His Majesty’s navy after rendition. nanking, April 18, 1930 Londra, 10 sayfa (Great Britain. Treaties. China. no. 2, 1930).
Correspondence respecting Czechoslovakia. September 1938 (“Blue book”). Londra, 1938, 22 sayfa (Great Britain. Foreign office. Miscellaneous. no. 7, 1939).
Further documents respecting Czechoslovakia. Including the agreement concluded at Munich on September 29, 1938 (“Blue book”) Londra, 1938, 6 sayfa (Great Britain. Foreign office. Miscellaneous. No. 8, 1939.
Correspondence showing the course of certain diplomatic discussion directed towards securing an European settlement, June 1934 to March 1936. Londra, 1936, 88 sayfa (Great Britain. Foreign office. Miscellaneous. No. 3, 1936).
The course and phases of the world economic depression Cenevre, 1931 (League of Nations publications).
Deutschland-England, 1933-1939. Die Dokumente des Deutschen Friedenswillens. Hrsg. von F. Berber. Essen, 1940, 250 sayfa (Veröffentlichungen des Deutschen Instituts für aussenpolitische Forschung. Hrsg. von F. Berber. Bd. 7).

Dispute between Ethiopia and Italy. Coordination of measures under article 16 of the Covenant. Proposals and resolutions of the Coordination committee and the Committee of eighteen and offical correspondence and cummunications relating there to. Cenevre, 1936, XXXII, 359 sayfa (League of Nations. Official journal Special supplement, no. 150).

Dokumente zur Vergeschichte des Krieges. Hrsg. vom Auswärtigen Amt edr Deutschen Regierung. Basel, 1940, XLI-595 sayfa (Zweites Weissbuch der Deutschen Regierung. Dokumente über die Entwicklung der deutschpolnischen Beziehungen und die Ereignisse von 1933 bis zur Gegenwart. Dokumente und Urkunden zum Kriegsausbruch. September 1939. Fasc. 5.

Documents concerning German-Polish relations and the outbreak of hostilitles between Great Britain and Germany on September 3, 1939 (“Blue book”) Londra, 1939, XXVIII-195 sayfa (Great Britain. Foreign office. Miscellaneous. No. 9, 1939).

Documents on American Foreign Relations. Vol. 1-2. (January 1938-June 1940). Ed. by S. Sh. Jones and D.P. Myers Boston, 1939-1940 (world peace foundations.)

The Embargo on arms to Spain. Statements by H.L. Stimson, M. Conboy, Ph. C. Jessup and Ch. C. Burlingham. Appeal to Germany by eminent Britons-Manifesto on peace and cooparation by eighteen prominent British citizens January 27, 1939 New York, 1939, 34 sayfa (Carnegie endowment for international peace, 1939. International conciliation. No. 348).

Erwiederung der Regierung edr Freien Stadt Danzig auf die polnische Antwortnote vom 19. Juli 1930. betr. den Danziger Antrag beim Hohen Kommissar des Völkerbundes auf Entscheidung in Sachen Gdingen Danzig, 1930, 68 sayfa.

European Federal Union. Replies of twenty six governments of twenty six governments of Europe to M. Briand’s memorandum of May 17, 1930 Worcester-New York, 1930, 769 sayfa (Carnegie endowment for international peace. International conciliation. No. 265).

The Far Eastern problem. Official texts and summary of the Lytton report Worcester-New York, 1933, 87 sayfa (Carnegie endowment for international peace. International conciliation... No. 286).

The French yellow book. Diplomatic documents (1938-1939). Papers relative to the events and negociations which preceded the opening of hostilities between Germany on the one hand, and Poland, Great Britain and France on the other, Publ. by authority of the French government New York, 1940, 419 sayfa (Ministry of Foreign Affairs - Dışişleri Bakanlığı).
General convention to improve the means of preventing war (Genava, September 20th, 1931). Cenevre, 1932 (League of Nations publications).
Die Haager Protokolle. Die auf der Haager Konferenz (1929) getroffenen politischen und finanziellen Vereinbarungen Amtlicher Text Berlin, 1929, 43 sayfa.
Haager Vereinbarungen vom Januar 1930. Nebst allen Anlagen. Amtlicher Text Berlin, 1930, 206 sayfa.
Imperial conference. London, 1937. Summary of proceedings Londra, 1937, 71 sayfa.
Imperial economic conference, Ottawa 1932. Summary of proceedings and copies of trade agreements Londra, 1932, 95 sayfa. Appendices to the summary of proceedings Londra, 1932, 205 sayfa.
Japanese agression and the Nine Power conference at Brussels Cilt I-II. Brüksel, 1937.
Die Lateran-Verträge zwischen dem Heiligen Stuhl und Italien vom II. Februar 1929. Italienischer und Deutscher Text, Autorisierte Ausgabe mit einer Einleitung des päpstlichen Nuntius E. Pacelli in Berlin Freiburg im Breisgau, 1929, 80 sayfa.
The Lausanne agreement New York, 1932, 43 sayfa (Carnegie endowment for international peace. International conciliation. No. 282).
League of Nations. Commission of enquiry for European Union. Economic depression. Report on enquiry into course and phases of the present economic depression Cenevre, 1930.
League of Nations. Commission of enquiry for European Union. Documents relating to the organization of a system of European Federal Union Cenevre, 1930.
League of Nations. Commission of enquiry for European Union. Sessions 1-7, 1930-1937. Minutes of the sessions Cenevre, 1932. Supplementary documents to the Report... of the Commission of enquiry (Lytton) Cenevre, 1932.

London naval conference, 1930. Documents Londra, 1930, 565 sayfa.

Memorandum on the organization of a regime of European Fedaral Union. Adressed to twenty-six governments of Europe, by Briand, May 17, 1930 Worcester-New York, 1930, 33 sayfa (Carnegie endowment for international peace).

Memoria del governo italiano circa la situazione in Etiopia Milano, 1935, 207 sayfa. (Instituto per gli studi di politica internazionale).

Monatery and economic conference. London, June 7th-Juli 27th 1933. Journal of the conference. No. 1-39; l corrigendum Londra, 1933 (League of Nations-Milletler Cemiyeti).

Monetary and economic conference. London, June 7th-July 27th 1933. Reports approved by the Conference on July 27th 1933. Reports approved by the Conference on July 27th 1933 and resolutions adopted by the Bureau and the Executive Committee Cenevre, 1933 Addendum to the reports Cenevre, 1933 (League of Nations-Milletler Cemiyeti).

Peace and war. United States Foreign policy 1931-1941 Washington, 1943, XXI-874 sayfa (Department of State. United States of American - Dışişleri Bakanlığı. Amerika Birleşik Devletleri).

Polnische Dokumente zur Vorgeschichte des Krieges. Folge1. Hrsg. vom Auswärtigen Amt der Deutschen Regierung Basel, 1940, 149 sayfa (Drittes weissbuch... Dokumente und Urkunden zum Kriegsausbruch. September 1939. Fasc. 10.

Bir başka baskı: Polnische Dokumente zur Vorgeschichte des Krieges. Folge 1 Birlin, 1940, 124 sayfa (Auswärtiges Amt. 1940. No. 3).

Public papers and addresses. With a special introduction and explanatory notes by President Roosevelt. Vol. 1-5 (1928-1936). Comp. and collated by S.J. Rosenman New York-Toronto, 1938. Cilt 6-9, 1937-1940: New York, 1941.

Recueil de documents diplomatiques et politiques sur la dénonciation de l’accord de Locarno par l’Allemagne et la réoccupation militaire de la Rhénanie démilitarisée (Locarno antlaşmasının Almanya tarafından tek taraflı olarak yürürlükten kaldırılması ve askerden arıtılmış olan Renanya’nın yeniden askerî işgal altına alınması konusundaki diplomatik ve siyasal belgeler derlemesi). Paris, 1936, 184 sayfa (Les documents politiques. Directeur R. Mennevée. Année 1936-Siyasal belgeler. R. Mennevée yönetiminde. Yıl 1936).

Report by the Secretary General of the League of Nations on the action taken by the League on the Sino-Japanese dispute Cenevre, 1932. (League of Nations publications-Milletler Cemiyeti yayınları.)

Report by the Stresa conference for the economic restoration of Central and Eastern Europe, submitted to the Commission of enquiry for European Union. Cenevre, 1932 (League of Nations publications-Milletler Cemiyeti yayınları.)

Reports of the Committee of enquiry of the League of Nations set up at Shanghai under article 15, paragraphe 1 of the Covenant Cenevre, 1932. (League of Nations publications-Milletler Cemiyeti yayınları.)

Requesty by the Abissinian government under article 11, paragraphe II, of the League of Nations Cenevre, 1935. (League of Nations publications-Milletler Cemiyeti yayınları.)

Result of the plebiscite Saar territory Cenevre, 1935. (League of Nations publications-Milletler Cemiyeti yayınları.)

RIPKA, H. Münich: Before and after. A fully documented Czechoslovak account of the crisis of September 1938 and March 1939 with a detailed analysis of the repercussions of the Münich agreement on the situation of Europe as a whole and Central Europe in particular, together with an essay on the reconstruction of a free Europe... Transl. from the manuscript by I. Sindelkovà and F.P. Yound Londra, 1939, 523 sayfa.

Sammlung der Dokumente in der Streitsache zwischen der Freien Stadt Danzig und der Republik Polen betr. Artikel 33 des Danzig-Polnischen Vertrages vom 9. November 1920 (Minoritätenschutz). Veröff. von der Regierung der Freien Stadt Danzig, 1931, 448 sayfa.

Security and defense Texts of white paper on defense and of parliamentary debates. Text of German conscription announcement. Text of British, French and Italian notes of protest. Text of Sir John Simon’s statement to the House of commons New York, 1935, 131 sayfa (International conciliation).

Sino-Japanese conflict. Appeal by the Chinese government. Cenevre, 1937, 59 sayfa League of Nations. Official Journal. Special suppl. No. 177).

The text of a proposed resolution reaffirming and extending the non-intervention agreement... Adopted by the international committee for the application of the agreement regarding non-intervention in Spain at a plenary session held on Tuesday, July 5, 1938. Londra, 1938, 80 sayfa.

Text of British White paper containing British-German correspondence concerning Poland. Outline of the German white book on final phases of German-Polish crisis. Neutrality of the United States. Texts of proclamations and regulations, issued at Washington, September 5, 1939, and the text of president Roosevelt's address to congress, September 21, 1939. New York, 1939, 53 sayfa (International conciliation. No 353).
Text of proposals drawn up by the erpresentatives of Belgium, France, United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland and Italy, London, March 19, 1936. Londra, 1936, 7 sayfa.
Urkunden zur letzten Phase der Deutsch-Polnischen krise Berlin, 1939, 31 sayfa (Auswärtiges Amt).
The verdict of the League of Nations. China and Japan in Manchuria. The official documents with notes and an introduction by M.O. Hudson Boston, 1933, 102 sayfa.
WELLINGTON KOO. Memoranda. Presented to the Lytton commission Cilt 1-3. New York, 1932-1933.
"White book", publ. by the Spanish government and presented to the Council on May 28th, 1937 (Appeal by the Spanish goverment) Cenevre, 1937, 140 sayfa (League of Nations. Official journal. Special suppl. No. 165).
WOODMAN, D. ed. Hitler rearms. An exposure of Germany's war plans. With a foreword by the earl of Listowel Londra, 1934, XIV-336 sayfa.

C) Siyaset Adamlarının Söylev ve Yazıları

K. Voroşilov'un İngiliz-Fransız-Sovyet askerî müzakereleri hakkındaki mülakatı. Dünya ekonomisi ve politikası, 1939, no. 9.
KALİNİN, M. Uluslararası durum. 26 Nisan 1938 tarihinde Moskova'da Lenin mahallesinde yapılan propagandacılar ve konferansçılar toplantısında verilen Konferans. Moskova, 1938, 32 sayfa.

KALİNİN, M. Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği Sovyetlerinin VII. ve VIII.Kongreleri arasında verilen söylevler ve kaleme alınan yazılar. Moskova, 1937, 300 sayfa. Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği'nin uluslararası durumu: 15 Şubat 1936 tarihinde verilen konferans, s. 133-161. Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği'nin uluslararası durumu ve savunma sorunları: 7 Temmuz 1936 tarihinde verilen söylev, s. 235-253.

LİTVİNOV, M. Barış için Mücadele yolunda. (1933-1937 yılları arasındaki söylev ve bildiriler.) Moskova, 1938, 195 sayfa.

LİTVİNOV, M. Saldırganlara karşı. (1924-Mart 1938 dönemi arasındaki söylev ve açıklamalar.) Moskova, 1938, 112 sayfa.

LİTVİNOV, M. 3 Kasım 1937 tarihinde Brüksel konferansında yapılan açıklama. "Dünya ekonomisi ve politikası", 1937, no. 12.

LİTVİNOV, M. 27 Ocak 1938 tarihinde Milletler Cemiyeti Konseyi'nin 100.Oturumunda verilen söylev. "Dünya ekonomisi ve politikası", 1938, no. 3.

LİTVİNOV, M. 12 Mayıs 1938 tarihinde Milletler Cemiyeti Konseyi'nin 101.Oturumunda Etiyopya'daki durum üzerine açılan tartışma çerçevesinde verilen söylev. "Dünya ekonomisi ve politikası", 1938, no. 6.

LİTVİNOV, M. Bugünkü uluslararası durum. (23 Haziran 1938 tarihinde verilen söylevden parçalar.) Moskova, 1938, 32 sayfa.

LİTVİNOV, M. Barış için savaşa karşı (Milletler Cemiyeti'nin 21 Eylül 1938 tarihindeki toplantısında verilen söylev.) Moskova, 1938, 24 sayfa.

LİTVİNOV, M. 29 Eylül 1938 tarihinde Milletler Cemiyeti 6.Siyasal komisyonunun toplantısında İspanyol delegasyonu tarafından önerilen karar tasarısı üzerine yapılan konuşma. "Dünya ekonomisi ve politikası", 1938, no. 10.

(1930-1934). Tamamlanmış 2.Baskı. Moskova, 1935, 588 sayfa.

MOLOTOV, V. Sosyalizm için verilen mücadele. Söylevler ve yazılar (1930-1934). Tamamlanmış 2.Baskı. Moskova, 1935, 588 sayfa.

MOLOTOV, V. Ekim Devrimi'nin XXI.Yıldönümü. 6 Kasım 1938 tarihinde Moskova Sovyet'inin tören toplantısında verilen konferans. Moskova, 1938, 24 sayfa.

MOLOTOV, V. Uluslararası durum ve Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği'nin dış politikası üzerine. Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği Halk Komiserleri Konseyi Başkanı tarafından Sovyet Yüksek Şurası'nın

31 Mayıs 1939 tarihindeki toplantısına sunulan rapor. Moskova, 1939, 16 sayfa.

MOLOTOV, V. Sovyet-Alman saldırmazlık anlaşmasının onaylanması üzerine. 31 Ağustos 1939 tarihinde Halk Komiserleri Konseyi Başkanı ve Dışişleriyle görevli Halk komiseri tarafından Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği Sovyet Yüksek Şurası'na sunulan rapor. Moskova, 1939, 16 sayfa.

MOLOTOV, V. 1935-1936 yıllarında verilen söylevler ve kaleme alınan yazılar. Moskova, 1937, 272 sayfa.

BENES, E. Der Kamp um die collektive Sicherheit in Europe und der italienisch-abessinische Krieg. Exposé des Ministers des auswärtigen Angelegenheiten inden Aussenauschüssen des Abgeordnetenhauses und des Senates am 5 November 1935. Prag, 1935, 68 safya.

BENES, E. The Problem of Central Europe and the Austrian question. Prag, 1934, 65 sayfa (Czechoslovak sources and documents 7 - Çekoslovak kaynakları ile belgeleri. 7).

BENES, E. Probleme der Tscheshoslovakischen Republik. Kundgebungen des Präsidenten der Republik E. Benes in Nordböhmen. Prag, 1936, 49 sayfa.

(Tshechoslovakische Quelen und Dokumente No. 13).

BLUM. L. L'exercice du Pouvoir. Discours (İktidarın yürütümü. Söylevler). Paris, 1937, 358 sayfa.

CACHIN, M. Le capitalisme en déclin veut se sauver par la guerre contre 1'U.R.S.S. Discours prononcé à la Chambre des dèputès, le 8 Mars 1932 (Çöken kapitalizm Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği'ne karşı bir savaşla kendini kurtarmak istiyor. 8 Mart 1932 tarihinde Millet Meclisi'nde verilen söylev). Paris, 1932, 20 sayfa (Publications du Parti Communiste Français (Fransız Komünist Partisi yayınları).

CACHIN, M. La préparation méthodique de la guerre contre 1'Union Soviétique. Le rôle de 1'impérialisme Française. Les faits. Les preuves. Discours prononcé à la XI.Session plénière du C.E. de 1'l.C. Avril 1931 (Sovyetler Birliği'ne karşı metodik bir savaşın hazırlanması. Fransız emperyalizminin rolü. Olgular. İspatlamalar. Fransız Komünist Partisi Yürütme Komitesi'nin XI.Toplantısında verilen söylev, Nisan 1931). Paris, 1931, 52 sayfa.

CHURCHILL, W.S. Arms and the Covenant. Speeches. Londra, 1938, 466 sayfa.
CHURCHILL, W.S. Step by step. 1936-1939. New York, 1939, XII-323 sayfa.
EDEN, A. Foreign affairs. Londra, 1939, XVI-356 sayfa.
HOOVER, H.C. The state papers and other public writings of Herbert Hoover. Collect. and ed. by W. St. Myers. Vol 1-2 (March 4, 1929 to March 4, 1933). New York, 1934.
KROFTA, K. La Tchécoslovaquie et la crise de la sécurité collective. Exposé du ministre des Affaires étrangères fait devant les Commissions des Affaires étrangères de la Chambre et du Sénat le 22 Octobre 1936. (Çekoslovakya ve ortak güvenlik bunalımı. Dışişleri Bakanı tarafından Meclis ve Senato Dışişleri Komisyonları önünde 22 Ekim 1936 tarihinde yapılan açıklama) Prag, 1936, 61 sayfa (Sources et documents Tchécoslovaques. No 36-Çekoslovak kaynakları ve belgeleri. No. 36).
ROOSEVELT, F.D. Addreses and messages of F.D. Roosevelt. Comp. from official sources, intended to present the chronological development of the foreign policy of the United States from the announcement of the god neighbour policiy in 1933, including the war declarations. Development of United States Foreign policy. Washington, 1942, VI-150 sayfa (77th Congress, 2 session. Snete. Document no. 188.
ROOSEVELT, F.D. Looking forward. Londra, 1933, 279 sayfa.
ROOSEVELT, F.D. On our way. New York, 1934, XIV-300 sayfa.
SAITO, H. Japan’s policies and purposes. Sections from recent addreses and writings Boston, 1935, X-231 sayfa.
SCHACHT, C.H. Weimarer Rede. Reichsbankpräsiden und beauftragter Reichswirtschaftsminister H. Schact über Aussenhandelsfragen. Ausfünrungen. Berlin, 1934, 34 sayfa.
WELLINGTON KOO. The open door policy and world peace. Londra, 1939, 24 sayfa (The eleventh Richard Cobden lecture.

D) Anılar, Günceler ve Yazışmalar

DAVIES, J. E. Mission to Moscow, record of confidential dispatches to the State Department, official and personal correspondence, current diary and journal entries, including notes and comment up October 1941. New York, 1941, XXII-662 sayfa.
DAWES, Ch. G. Journal as Ambasador to Great Britain... Foreword by H. Hoover New York, 1939, IX-442 sayfa.
DODD, W.E. Ambassador Dodd’s diary, 1933-1938; ed. by W.E. Dodd; with an introd. by Ch. A Beard. New York, 1941, XVI-464 sayfa.
HENDERSON, N.M. Failure of a mission, Berlin, 1937-1939. New York-Londra, 1940, XI-334 sayfa.
SHIRER,W.L. Berlin diary. The journal of a Foreign Correspondent, 1934-1941 New York, 1941, VI-605-XXI sayfa.

E) Tarih Araştırmaları ve Siyaset Hayatına Toplu Bakışlar

Washington’dan Cenova’ya. (Yazılar Derlemesi.) Moskova, 1922, 131 sayfa.
Çekoslovakya olayları üzerine (“Pravda” “İzvestiya” gazeteleriyle “Propagandist” dergisinde çıkan yazılar. Stalingrad 1938, 64 sayfa.
BOŞKOVİÇ, B. Balkanlar’da yeni bir patlamanın arifesinde. Moskova, 1934, 103 sayfa (İtalya ile Yugoslavya arasındaki uyuşmazlıklar).
BOŞKOVİÇ, B. Balkanlar ve uluslararası emperyalizm. Moskova, 1936, 151 sayfa.
BORİSOV, A. Alman-Japon anlaşması (Doğu’daki savaş yuvası). Moskova, 1937, 103 sayfa.
DAŞEVSKİ, G. İspanya’daki beşinci faşist kol, Moskova, 1938, 112 sayfa. (Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği. Dünya ekonomisi ve politikası Enstitüsü.)
GUROVSKİ, A. 1918-1919 yıllarında Rusya’nın güneyindeki Fransız müdahalesi. Moskova,Leningrad, 1928, 268 sayfa.

GUİRÇENKO, V. 1918-1920 yılları arasında Buryat-Moğolistan'daki yabancı müdahalesi. Ulan Ude, 1940, 110 sayfa. Dilbilim, edebiyat ve tarih konularında Buryat-Moğol bilimsel araştırmalar Enstitüsü.

HELBRAS, P. Fransa'nın dış ve iç politikası. Moskova, 1939, 176 sayfa. (Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği. Dünya ekonomi ve politikası Enstitüsü.)

İVANOV, L. Emperyalist Devletler arasındaki deniz rekabeti. Moskova-Leningrad 1936, 292 sayfa. (Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği. Dünya ekonomi ve politikası Enstitüsü.)

İVANOV, L. Silahsızlanma Konferansının başarısızlığı. (Ek: Belli başlı Konferans belgeleri.) Harkov, 1934, 457-6 sayfa. (Komünizm Akademisi. Dünya ekonomi ve politikası Enstitüsü.)

Ruhr sorunu üzerine belgeler. (Alman topraklarının Fransa-Belçika tarafından işgalinin sonuçlarının tarihi.) Moskova, 1923, 219 sayfa.

Tazminatlar sorununda yeni bir aşama. E. VARGA, V. GORFİNKEL, T. LOUFBOHEN, A. ROMANSKİ ve İ. FENGAR'ın katkılarıyla gerçekleşen kolektif yapıt. Moskova, 1929, 184 sayfa. (Komünizm Akademisi. Dünya ekonomi ve politikası Enstitüsü.)

Young planı. Tam metin ve G. Solovey (ile arkadaşlarının) yazıları. F. Rotstein'ın önsözüyle ve yönetiminde. Moskova, 1930, 291 sayfa.

KOGAN, A. Kahraman Çin halkının Ulusal Kurtuluş Savaşı. Moskova, 1939, 144 sayfa (Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği Bilimler Akademisi. Dünya ekonomi ve politikası Enstitüsü.)

KORVATSKİ, V. Pan-Avrupa ve Tuna Federasyonu. Moskova, 1933, 226 sayfa.

Kuzey-Doğu Afrika için yapılan mücadele. (Yazılar.) Malzemeler ve haritalar. Moskova, 1936, 88 sayfa.

LEMİN, İ. Saldırganlar bloğu üzerine. Moskova-Leningrad, 1938, 96 sayfa.

LEMİN, İ. Almanya ve Japonya'daki savaş propagandası. Moskova, 1934, 171 sayfa. (Komünizm Akademisi. Dünya ekonomisi ve politikası Enstitüsü.)

Kapitalist ülkelerdeki silahlar. E. Varga yönetiminde yayınlanmıştır. Moskova, 1938, 239 sayfa. (Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği Akademisi. Dünya ekonomi ve politikası Enstitüsü.)

LİSOVSKİ, P. İtalyan faşizminin Etiyopya macerası. Moskova-Leningrad, 1939, 244 sayfa. (Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği Bilimler

Akademisi. Dünya ekonomi ve politikası Enstitüsü.)
Mançurya'nın işgali ve emperyalistlerin mücadelesi. Yazılar ve belgeler derlemesi. Moskova, 1932, 168 sayfa. (Komünizm Akademisi. Dünya ekonomisi ve politikası Enstitüsü., Sömürgeler seksiyonu, Çin kesimi.)
SEGAL, J. Alman faşizminin maceracı politikası ideolojisi. Moskova, 1939, 200 sayfa.
STEIN, B. Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği'nin dış ticaret politikası. Moskova-Leningrad, 1925, 140 sayfa.
STEIN, B. ve RAPOPORT, A. 12 Ekim 1925 tarihinde imzalanan Sovyet-Alman ticaret anlaşması. Moskova-Leningrad, 1926, 278 sayfa.
TERENTİEV, N. Uzak Doğu'daki savaş yuvası. Moskova, 1934, 256 sayfa.
TRENİN, İ. Faşist Alman diktatoryasının işleyiş düzeni. Taşkent, 1942, 231 sayfa. (Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği Bilimler Akademisi'ne bağlı Hukuk Enstitüsü.)
VARGA, E. Dawes planı ve 1924 Dünya bunalımı. Moskova, 1925, 127 sayfa.
VARGA, E. Portekiz ve İspanya'daki faşist müdahale. Moskova, 1937, 32 sayfa.
VOİTİNSKİ, G. Doğu Çin demir yolu hattı ve emperyalistlerin Çin politikası. Moskova, 1930, 72 sayfa. (Komünizm Akademisi. Dünya ekonomisi ve politikası Enstitüsü.)
YAN ÇU LAY. Japon emperyalistleri Şanghay'da. Moskova, 1932, 80 sayfa. (Komünizm Akademisi. Dünya ekonomisi ve politikası Enstitüsü.)
AHLERS, J. Japan closing the "open door" in China Prepared under the auspices of the Council of İnternational Affairs. Çunging-Şanghay, 1940. VIII-140 sayfa (Political and economic studies. No 8).
AMERY, L.S. The German colonial claim Londra-Edinburgh, 1939, 19 sayfa.
ANDRE, A. La révolte Druze et l'insurrection de Damas 1925-1926 (1925-1926 yıllarındaki Dürzi ayaklanması ve Şam kalkışması). Paris, 1937, 243 sayfa. (Bibliothèque Historique - Tarih Kitaplığı).
AULD, G.P. The Dawes plan and the new economics. With foreword by R.C. Dawes Garden City-New York, 1927, 317 sayfa.
The background and isues of the war. By H.A.L. Fischer, A.D. Lindsay, G. Murray and others. Oxford, 1940, VI-141 sayfa.

BASTIN, J. L'affaire d'Ethiopie et les diplomates (1934-1937) (Etiyopya davası ve diplomatlar, 1934-19377. Brüksel-Paris, 1938, 419 sayfa.
BEER, M. Die Auswärtige Politik das dritten Reiches. 3. Aufl. Zürich, 1935, 171 sayfa.
BERNHARDT, G. Die Deutsche Tragëdie. Der Selbstmord einer Republik. Prag, 1933, 342 sayfa.
BERTHAM, J. Nord China front Londra, 1939, XVI-514 sayfa.
BISSON, T.A. American policy in the Far East, 1931-1940. New York, 1940, XI-62 sayfa (İnstitute of Pacific Relations).
BISSON, T.A. Japan in China. New York, 1938, 417 sayfa.
BLONDEL, G. Le triomphe du Germanisme (Alman ırkçılığının zaferi). Paris, 1934, 182 sayfa.
BLUM, L. Les problèmes de la paix (Barışın sorunları). Paris, 1931, 213 sayfa.
BONN, M.I. Der neue Plan als Grundlage der deutschen Wirtschaftpolitik Münih-Leipzig, 1930, VIII-266 sayfa (Veröffentlichungen des Instit. für Finanzwesen an der Handels-Hochschule. Berlin.
BONNAMOUR, G. Le rapprochement Franco-Allemand. Edition augm de trente pièces Jointes. Comprenant: Les paiments Allemands. Le plan Dawes, les correnpondances diplomatiques entre l'Angleterre et la France au sujet des traités signés à Locarno et le texte complet des dits taités (Fransız-Alman yakınlaşması. Otuz belge eklenerek genişletilmiş baskı. Ek bölüm şunları içermektedir: Alman borçları, Dawes planı, İngiltere ile Fransa arasında Locarno'da imzalanmış olan anlaşmalar hakkında yapılan diplomatik yazışmalar ve söz konusu anlaşmaların tam metni). Paris, 1927, 386 sayfa.
BONNEL, A. Th. German control over international economic relations, 1930-1940 Urbana (Illinois-A.B.D.), 1940, 167 sayfa (Illinois studies in social sciences, vol. 26).
BONY, R. Désarmement naval. La conférence de Londre (Denizde silahsızlanma. Londra Konferansı). Paris, 1930, 284 sayfa.
Britain in depresion. A record of British industries since 1929. Prepared by a Research committee of the economic and statistic section of the British association. Londra, 1935, VIII-473 sayfa.
BROMLEY, J. ve COATES, W.P. The Ottawa Conference and Anglo-Soviet trade... With a pref. by G. Ansbury.

BUCKLEY, H. Life and death of the Spanish republic. Londra, 1940, 431 sayfa.

BUK, P. La tragédie Tchécoslovaque de Septembre 1938 à Mars 1939 (Eylül 1938'den Mart 1939'a Çekoslovak tragedyası). Paris, 1939, 207 sayfa.

CAMERON, E.R. Prologue to appeasement Washington, 1942, 228 sayfa.

CANTALUPO, R. L'Italia Musulmana Roma, 1928, 434 sayfa.

CHANDAN, K.S. Les nouveaux Balkans. Le pacte Balkanique. Le rapprochement Bulgaro-Yougoslave et le Roi III.Boris (Yeni Balkanlar. Balkan paktı. Bulgar-Yugoslav yakınlaşması ve Kral III.Boris.) Paris, 1934, 270 sayfa.

CHAMBERLAIN, W.H. Japan over Asia. Boston, 1937, XII-395 sayfa (Atlantic montly pres book).

CHANG CHUNG TAO. Les traités inégaux de la Chine et l'attitude des puissances (Çin'in eşit olmayan bir şekilde imzaladığı anlaşmalar ve büyük Devletlerin tavrı). Paris, 1929, 216 sayfa.

CHAPUT, D.A. Disarmament in British Foreign policy Londra, 1935, 432 sayfa.

CHARLES, R. Le statut de Tanger, son passé, son avenir (Tanca kentinin statüsü, geçmişi ve geleceği). Cezayir, 1927, 193 sayfa.

CHURCHILL, W.S. While England slept. A survey of world afairs, 1932-1938... With a pref, and notes by R.S. Churchill, New York, 1938, XII-404 sayfa.

COCKBURN, C. Britain's Cliveden set. "Current History" 1938 Şubat sayısı, s. 31-34.

La Conférence monétaire et économique (Londres, 1933). Exposé des travaux préliminaires, suivi d'un exposé sommaire des principaux antérieurs de e'organisation économique et fiancière de la Sociéte des Nations (Moneter ve ekonomik Konferans (Londra, 1933). Milletler Cemiyetinin belli başlı çalışmalarının toplu bir açıklamasıyla izlenen, hazırlık çalışmalarının açıklaması). Cenevre, 1933, 105 sayfa (Société des Nations. Secrétariat - Milletler Cemiyeti - Sekreterlik).

COUDENHOVE-CALERGI, R.N. Crusade for Pan-Europe New York, 1943, 318 sayfa.

COULON, P. La conférence du désarmement (Silahsızlanma Konferansı). Paris, 1934, 238 sayfa.

Dantzig et quelques aspects du problème Germano-Polonais par H. Strasburger, C. Smogorzewski, etc. (Dantzig ve Almanya-Polonya sorununun bazı yanları. Yazanlar: H. Strasburge, C. Smogorzewski ve başkaları). Paris, 1932, VI-315 sayfa (Publications de la Conciliation İnternationale. Bulletins no. 1-5, 1932-Uluslararası Uzlaşma (örgütü) yayınları. 1-5 numaralı bültenler, 1932).

DAWES, R.C. The Dawes plan in the making... With foreword by F.O. Lewden Indianapolis A.B.D.), 1925, 525 sayfa.

DEAK, F. The Hungarian-Rumanian land dispute: A study of Hungarian property rights in Transsylvania, under the treaty of Trianon. With an introd by G.W. Wickersham New York, 1928, XIV-272 sayfa.

DENDIAS, M. L'organisation du Proche-Orient et le mouvement de rapprochement bBlkanique... Préf. de H. d. Jouvenel (Yakın Doğu'daki örgütlenme ve Balkanlar'daki yakınlaşma hareketi... H. de Jouvenel'in önsözüyle) Paris 1935, 182 sayfa.

DEVOGHEL, E. La question Romain sous XII.Pie et Mussolini (XII.Pie'ın papalık ve Mussolini'nin iktidarı döneminde Roma sorunu). Paris, 1929, IV-339 sayfa.

DOBRIN, C.J. Les optionnaires Hongrois et la Réforme agraire Roumaine (Macar seçicileri ve Romen toprak Reformu). Paris, 1929, 249 sayfa.

DURAND, R. Le Problème de Tanger. Préf. de J. Bainville (Tanca sorunu. J. Bainville'in önsözüyle). Paris, 1926, 132 sayfa.

DUTCH. O. (takma ad.) Hitler's 12 apostles. New York, 1940, 549 sayfa.

ERCKNER, S. L'Allemagne, champ de manoeuvre. Le fascisme et la guerre. Présenté par P. Langevin, L. Lévy-Bruhl et M. Prenant. Adapté de l'Allemand par L. Limon (Almanya, manevra alanı. Faşizm ve savaş. P. Langevin, L. Lévy-Bruhl ve M. Prenant'ın tanıtma yazılarıyla. Almanca'dan uyarlayan: L. Limon). Paris, 1939, X-219 sayfa. Institut pour l'étude du fascisme-Faşizm üzerine incelemeler ve araştırmalar Enstitüsü).

ERCKNER, S. Die grose Lüge. Hitlers Verscwörung gegen den Frieden Paris, 1936, 250 sayfa.

FABRE-LUCE, A. Locarno sans rêves (Hayallerden arındırılmış olarak Locarno). Paris, 1927, 242 sayfa.

FALCON, C. Madrid. Chronique. Traduit de l'Espagnol par G. Benichou (Madrid. Kronik. İspanyolca'dan çeviren: G. Benichou). Paris, 1939, 358

sayfa.
FLEİSHER, W. Our enemy Japan. (Garden City-New York, 1943, IX-236 sayfa).
Franco's rule. Back to the Middle Ages. A survey. (Londra, 1936, XIII-234 sayfa).
FRIEDMAN, I.S. British relations with China. 1931-1939. New York, 1940, X-X-255 sayfa (Institute of Pacific Relations Inquiry series).
GANNES, H. ve REPARD, Th. Spain in revolt. 2ed ed. revised. New York, 1937 XII-235 sayfa.
GARMER, J.P. La tragédie de Dantzig (Danzig tragedyası). Paris, 1935, 276 sayfa.
GAULIS, B.G. La question Arabe. De l'Arabie du Roi Ibn Saoud à l'indépendance Syrienne (Arap sorunu. Kral İbn Saud'un Arabistan'ından Suriye'nin bağımsızlığına). Paris, 1930, 308 sayfa.
Germany's colonial demands... with a concluding chapter b, V. Harlow. Londra, 1939, XII-272 sayfa.
GLASGOW, G. From Dawes to Locarno; being a critical record of an important achievent in European diplomacy 1924-1925. With a foreword by J. R. Mac Donald Londra, 1925, XIV-185 sayfa.
GOIFFON, P. Les causes coloniales dans les accords Franco-İtaliens du 7 Janvier 1935 (7 Ocak 1935 tarihinde yapılan Fransız-İtalyan anlaşmalarındaki sömürge sorunlarına ilişkin hükümler. Lyon, 1936, 210 sayfa.
GREER, G. The Ruhr-Lorraine industrial problem. A study of the economic inter-dependence of the two regions and their relation to the reparation question. Londra, 1925, XX-348 sayfa.
HARRIS, W.B. France, Spain and the Rif (Fransa, İspanya ve Rif). Londra, 1927, XII-338 sayfa.
HEARNSHAW, F.J. C. Prelued to 1937. Being a sketch of the critical years A.D. 1931-1936 Londra, 1937, IX-180 sayfa.
HEIDEN, K. Geschisthe der National Sozialismus. Die Karriere einer Idee Berlin, 1933, 304 sayfa.
HEIDEN, K. One man against Europe. New York, 1939, 279 sayfa.
HENRI, E. Litler over Europe?.. Transl. M. Davidson. Londra, 1934, VIII-307 sayfa.

HERNANDEZ MIR, F. Del desastre a la victoria (1921-1926). El Rif por Espana Madrid, 1927, 244 sayfa.
HIGHLEY, A. The first sanctions eqperiment (A study of League procedures). Cenevre, 1938, 141 sayfa (Geneve studies. Vol. 9. No 4, 1938).
HOEPLI, H.U. England im Nahen Osten. Des Königreich Irak und die Mossulfrage Erlangen, 1931, XTI-168 sayfa (Erlangen Abhandlungen zur mitleren und neuren Geschichte. Bd. 10).
HOLCOMBE, A.N. The Chinese revolution. A phase in the regeneration of a world power Cambridge. Mass. (A.B.D.), 1930, XIV-401 sayfa (The Bureau of international research of Harvard University and Radcliff College).
HUBERT-JACQUES, A. L'aventure Riffaine et ses dessous politiques (Rif macerası ve işin siyasal içyüzü). Paris, 1927, 378 sayfa.
Information and opinion concerning the Japanese invasion of Manchuria and Shanghai from sources other than Chinese. Ed. by K.N. Lei Şanghay, 1932, XI-445 sayfa.
Die interallierten Schulden. Ihre Entstehung und die ihre Behandlung im Young. Plan. Bearb. im Statistischen Reichsammt Berlin, 1930, 202 sayfa. (Einzelschriften zur Statistik des Deutschen Reichs. No 11).
JOHNSTONE, W.C. The United States and Japan's new order... Reved. Londra, 1941, XII-403 sayfa.
KELCHNER, W.H. Latin American relations with the League of Nations Boston, 1930, 207-XIII sayfa (World peace foundation pamphlets).
KER, A. Le Comité des forges et l'occupation de la Ruhr (Demir dökümhaneleri Komitesi ve Ruhr'un işgali. Paris 1923, 32 sayfa).
KERNER, R.J. ve HOWARD, H.N. The Balkan Conferences and the Balkan Entente, 1930-1935 Berkeley (A.B.D.). 1936, 271 sayfa.
KING, W.V.K. Wellington Koo's Foreign policy Şanghay, 1931, 141 sayfa.
KLOTZ, H. Germany's secret armaments. Tr. by H.J. Stenning. Londra, 1934, 190 sayfa.
KOEVES, T. Satan in top hat. The biography of Franz von Papen New York, 1941, X-359 sayfa.
LANIA, L. Der Hitler-Ludendorff Prozess. Berlin, 1925, 134 sayfa.
LAPRADELLE, A.G. Le conflit İtalo-Ethiopien (İtalya-Etiyopya çatışması. Paris, 1936, 672 sayfa).

LIPPMAN, W. The United States in world affairs. An account of American Foreign Relations 1932. New York-Londra, 1933, XVI-355 sayfa.
LOOSLI-USTERI, C. Geschichte der Konferenz für die Herabsetzung und die Begrenzung 1932-1934. Ein politischer Weltspiegel Zürih, 1940, XXII-867 sayfa.
LUDECKE, K.G.W. I knew Hitler. The story of a Nazi who escaped the blood purge New York, 1938, XIV-814 sayfa.
MACHRAY, R. The stuggle for the Danube and the Little Entente 1929-1938 Londra, 344 sayfa.
MARTELLI, G. Italy against the world. The first complete and impartial account of Italy's repudiation of the League and her conquest of Abyssinia by an English author writing with an intimate knowledge of the facts Londra, 1937, XII-316 sayfa.
MAUPAS, J. La Sarre et son rattachement à l'Allemagne (Sarre ve bu bölgenin Almanya'ya bağlanışı). Paris, 1936, 293 sayfa.
MILLER, D.H. The peace pact of Paris. A study of the Briand-Kellogg treaty New York-Londra, 1928, VII-287 sayfa.
MONCHICOURT, C. Les Italiens et l'accord Laval-Mussolini de 1935 (İtalyanlar ve 1935 yılındaki Laval-Mussolini anlaşması). Paris, 1938, 233 sayfa.
MONTESQUIEU-FEZENSAC, P. Rapports de la Papauté avec le Royaume d'Italie depuis 1870. Le traité de Latran, 11 Février 1929 (Papalık Devletinin 1870 yılından bu yana İtalya Krallığıyla olan ilişkileri. 11 Şubat 1929 tarihinde imzalanan Latran anlaşması). Paris, 1936, 151 sayfa.
MORROW, I.F.D. The peace settlement in the German-Polish border-lands. A study of conditions to day in the pre-war Prussian provinces of East and West-Prussia, Londra, 1936, XIV-558 sayfa.
MOULTON, H.G. ve MOGUIRE, C.E. Germany's capacity to pay. A study of the reparation problem. Washington, 1923, XIII-384 sayfa (Inst. of economics. Investigations in int. economic reconstruction).
MYERS, D.P. Origin and conclusion of the Paris' pact. The renunciation of war as an instrument of national policy. Boston, 1929, VIII-227 sayfa (World peace foundation pamphlets. Vol. 12 No. 2).
MYERS, W.S. The Foreign policies of Herbert Hoover, 1929-1933. New York, 1940, 259 sayfa.

The Nazi conspiracy in Spain. By the editor of the Brown book of the Hitler terror. Transl. from the German manuscript by E. Burns. Londra, 1937, 256 sayfa.

NİCOLSON, H. (ve arkadaşları). Germany and the Rhineland. A record of the proceeding if the three meetings held at Chatam house on March 18th, March 25 the and April 2nd, 1936... Together with observations by A.V. Alexander and oth. Londra, 1936, 72 sayfa (Special suppl. to “İnternational Affairs”).

NİKOLICH, D. Les différents de frontières de l’Albanie et le traité İtalo-Albanais du 27 Novembre 1926 (Arnavutluk’un sınır anlaşmazlıkları ve 27 Kasım 1926 tarihinde imzalanan İtalyan-Arnavut anlaşması). Paris, 1927, 231 sayfa.

NONU, J.M. Le réglement des dettes interalliėes et le plan Dawes (Müttefikler-arası borçların ödenme tarzı ve Dawes planı). Paris, 1929, 630 sayfa.

Nuremberg contre l’Allemagne. Un congrès contre la liberté et la paix (Almanya’ya karşı Nuremberg. Hürriyete ve barışa karşı bir kongre). Paris, 1936, 159 sayfa.

O’CONROY, T. The menace of Japan. 3d İmpr. ed. Londra, 1933, 294 sayfa.

PADELFORD, N.J. International law and diplomacy in the Spanish civil strife. New York, 1939, XXVII-710 sayfa (Bureau of international research. Harvard University and Radcliffe College).

PADELFORD, N.J. Peace to the Balkans. New York, 1935, 318 sayfa.

Pas de blocus contre l’Espagne républicaine! Déclarations de J. Duclos, J. Zyromski, E. Hénaff, G. Branting à leur retour d’Espagne devant la Conférence de la presse le 16 Septembre 1936 (Cumhuriyetçi İspanya’ya karşı abluka olmaz! İspanya dönüşü 16 Eylül 1936 tarihinde yaptıkları basın konferansında J. Duclos, J. Zyromski, E. Hénaff, G. Branting’in demeçleri). Paris, 1936, XXVII-122 sayfa.

PASSE, G. Le plébiscite de la Sarre (Sarre plebisiti). Paris, 1935, 275 sayfa.

PERI, G. Genève-Locarno. La Société des Nations et le pacte de garantie. Préf. de A. Marty (Cenevre-Locarno. Milletler Cemiyeti ve garanti anlaşması. A. Marty’nin önsözüyle). Paris, 1926, 164 sayfa.

PERTINAX. Le partage de Rome (Roma’nın bölüşülmesi). 11.Baskı. Paris, 1929, 310 sayfa.

PICKENS, R.S. Storm clouds over Asia. Our growing Pacific problem. New York-Londra, 1934, X-251 sayfa.
PINON, R. La bataille de la Ruhr 1923 (1923 yılındaki Ruhr savaşı). Paris 1924, 361 (Chroniques de Ministère Poincaré, 11-Poincaré hükûmetinin kronikleri. 11).
RAUSCHHING. H. The voice of destruction (Hitler speaks). New York, 1940, VIII-295 sayfa.
REYNOLDS, B.T. The Saar and the Franco-Germaan problem. Londra, 1934, 279 sayfa.
RIDLEY, F.A. Mussolini over Africa. Londra, 1935, VIII-144 sayfa.
RIDLEY, F.A. Next year's war? A study of irval imperialisms. Londra, 1936, 214 sayfa.
ROBINSON, J. Kommentar der Konvention über das Memelgebiet vom 8. Mai 1924. Cilt 1-2. aunas, 1934.
ROGGE, A. Die Verfassung des Memelgebiets. Ein Kommenta zur Memelkonvention. Berlin, 1928, XVI-494 sayfa. (Handbücher des Ausschusses für Minderheitenrecht. Hrsg. von M.H. Boehm).
ROUSSEAU, Ch. Le conflit İtalo-Ethiopien devant le droit international. Préf. de G. Scelle (Devletler hukuku karşısında İtalya-Etiyopya çatışması. G. Scelle'in önsözüyle). Paris, 1938, XI-280 sayfa.
The Saar problem. Issued by the Information department. Royal institute of İnternational Affairs. Londra, 1934, 40 sayfa. (Information department papers. No. 11, 14).
The Saar plebiscite. Cenevre, 1935, 41 sayfa (League of Nations questions. 1).
SARAILIEFF, G.V. Le conflit Gréce-Bulgare d'Octobre 1925 et son réglement par la Société des Nations (Ekim 1925'teki Yunan-Bulgar çatışması ve çatışmanın Milletler Cemiyeti tarafından çözülüşü). Amsterdam, 1927, 165 sayfa.
SCHACHT, H. Das Ende der Reparationen. Oldenburg, 1931, 246 sayfa.
SCHUMAN, F.L. Europe on the eve. The crisis of diplomacy, 1933-1939. New York-Londra, 1939, XV-573-XIII sayfa.
SHOTWELL, J.T. War as an instrument of national policy and its renunciation in the pact of Paris. New York, 1929, X-310 sayfa.
SIMONE, A. (Takma ad). J'accuse! The men who betrayed France. Introduction b, C. Beals. Paris, 1945, 354 sayfa.

SIRDAR IKBAL ALI SHAH. The tragedy of Amanullah. Londra, 1933, 288 sayfa.
SPIELHAGEN, F. Spione und Verschwörer in Spanien. Nach offiziellen NationalSozialistischen Dokumenten. Paris, 1936, 176 sayfa.
STIMSON, H.L. The Far Eastern crisis. Rocellections and observations. New York-Londra, 1936, XII-293 sayfa.
STRUPP, K. Das Werk von Locarno. Eine Völkerrechtlich-politische Studie. Berlin-Leipzig, 1926, 180 sayfa.
STUART, G.H. The international city of Tangier. Stanford Üniversitesi (California), Londra, 1931, XIII-323 sayfa.
STUDNICKI, W. System polityczny Europy a Polska. Varşova, 1935, 325 sayfa.
SUCHE, J. Der Meerengenvertrag von Montreux vom 20. Juli 1936 und seine Vorgeschichte (seit 1918). Münih-Leipzig, 1936, 73 sayfa. (Neue Reihe staatswissenschaftlicher Arbeiter.. H. 4).
Survey of American Foreign Relations. Ed. by Ch. P. Howland. Cilt 1-4. New Haven, 1928-1931. (Publications of the Council on Foreign Relations).
TULLIE, A.R. La Mandchourie et le conflit Sino-Japonais devant la Société des Nations (Milletler Cemiyeti önünde Mançurya ve Çin-Japon çatışması). Paris, 1935, 379 sayfa.
The United States in world affairs. An account of American Foreign Relations, 1932-1939 By W.H. Shepardson, in collaboration with W.D. Scroggs. New York-Londra, 1933-1939 (Council of Foreign Relations).
“VIGILANTES”, takma ad. Why we are losing the peace; the National government’s Foreign policy; its causes, consequences and cures. Londra, 1939, 192 sayfa.
WARSAMY, G.D. La convention des Détroits (Boğazlar anlaşması). Paris, 1937, 158 sayfa.
WERTH, A. France and Munich before and after the surrender. New York-Londra, 1939, 447 sayfa.
WHEELER-BENNET, J.W. ve LATIMER, H. Informations on the reparation settlement being the background and history of the Young Plan and the Hague agreements 1929-1930. With a foreword by Ch. Addis. Londra, 1930, 253 sayfa (Information series. No. 6).

WHEELER-BENNET, J.W. The pipe dream of peace. The story of the collapse of disarmament. New York, 1935, XVI-302 sayfa.

WILLOUGHBY, W.W. Japan’s case examined, with supplementary chapters on the Far Eastern policies of the United States, and the significance to the world of the conflict in the Far East. New York, 1940, X-237 sayfa.

WILLOUGHBY, W.W. The Sino-Japanese controversy and the League of Nations Baltimore, 1935, 733 sayfa.

WIRSING, G. Deutschland in der Weltpolitik. Jena, 1933, 204 sayfa.

WOU, P. La vérité sur la Mandchourie. Préf. de M.C. Rousseau (Mançurya konusundaki gerçek. M.C. Rousseau’nun önsözüyle). Paris, 1936, X-291 sayfa.

1919-1939 DÖNEMİ İÇİN YARDIMCI KAYNAKÇASI

(Bu dönemdeki uluslararası sorunlara ve Devletler hukuku uygulamalarına ilişkin bilgi ve haber kaynakları)

SOVYET SOSYALİST CUMHURİYETLERİ BİRLİĞİ:

Pravda (Hakikat), Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği Komünist (Bolşevik) Partisi Merkez Komitesi’nin ve Moskova Komitesi’nin organı. St.Petersburg-Moskova, 1912.

Izvestiya (Haberci): Asıl adı: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği Emekçi Milletvekilleri Sovyetlerinin Habercisi. Moskova, 1917.

Trud (Emek), Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği sendikaları Merkez Konseyi’nin organı. Moskova, 1921.

BÜYÜK BRİTANYA:

Times, Londra, 1785.
Manchester Guardian. Manchester, 1821.
News Chronicle. Londra, 1846.
Daily Telegraph and Morning Post. Londra, 1855.
Daily Herald. Londra, 1912.
Daily Worker. Londra, 1930.

AMERİKA BİRLEŞİK DEVLETLERİ:

New York Herald Tribune. New York, 1841.
New York Times. New York, 1851.

FRANSA:

Le Temps. Paris, 1861.
Journal Officiel de la République Française. Paris, 1869.
L'Humanité. Paris, 1904.
L'Oeuvre. Paris, 1904.
L'Erre Nouvelle. Paris, 1917.
Le Populaire. Paris, 1918.

BELÇİKA:

İndépendance Belge. Brüksel, 1829.

İSVİÇRE:

Neue Züricher Zeitung. zürih, 1779.
Journal de Genève. Cenevre, 1826.

ALMANYA:

Vossische Zeitung. Berlin, 1704.
Kölnische Zeitung. Kolonya, 1802.
Frankfurter Zeitung. Frankfurt, 1856-1943.
Berliner Tageblatt. Berlin, 1871.
Vorwärts. Berlin, 1884-1933.
Völkischer Beobachter. Münih, 1886.
Die Rote Fahne. Berlin, 1918-1933.

İTALYA:

Il Cordiere della Sera. Milano, 1883.
Il Giornale d'Italia. Roma, 1901.
Il Popolo d'Italia. Milano, 1913.

AVUSTURYA:

Neue Freie Presse. Viyana, 1864.

VATİKAN:

L’Osservatore Romano. Vatikan Sitesi, 1861.

B) Dergiler

SOVYET SOSYALİST CUMHURİYETLERİ BİRLİĞİ:

Kızıl Arşivler. İçişleriyle görevli Halk Komiserliği Arşivleri yüksek yönetim kurulunca yayınlanan tarih dergisi. Moskova, 1922-1941.

Bolşevik. Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği Komünist (Bolşevik) Partisi Merkez Komitesi’nin teorik ve politik dergisi. Moskova, 1924.

Dışişleriyle görevli Halk Komiserliği Bülteni. Moskova, 1920-1922.

Dünya ekonomisi ve politikası. Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği Bilimler Akademisi’ne bağlı Dünya ekonomisi ve politikası Enstitüsü’nün dergisi. Moskova, 1926.

Marksist Tarihçi. Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği Bilimler Akademisi’ne bağlı tarih Enstitüsü’nün dergisi. Moskova, 1926-1941 (1941 yılının ortasından itibaren Tarih Dergisi ile birleşmiştir).

Tarih Dergisi. Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği bilimler Akademisi’ne bağlı Tarih Enstitüsü’nün dergisi. Moskova, 1941-1945.

Dışişleriyle görevli Halk komiserliği’nin Habercisi. Moskova, 1919-1920.

Barışsever. Siyasal, ekonomik ve sosyal dergi. Moskova, 1934-1938.

Uluslararası hayat. Dışişleriyle görevli Halk Komiserliği’nin dergisi. Moskova, 1922-1930.

BÜYÜK BRİTANYA:

Observer. Londra, 1791.
Economist. Londra, 1843.
Saturday Review. Londra, 1855-1938.
Fortnightly. Londra, 1865 (eski adıyla: Fortnightly Review).
Contemporary Review. Londra, 1866.
Nineteenth Century and After. Londra, 1877.
National Review. Londra, 1883.
English Review. Londra, 1908-1937 (1938 yılında National Review olmuştur).
Round Table. Londra, 1910.
Near East and India. Londra, 1911-1935.
New Statesman and Nation. Londra, 1913 (1931 yılına kadar da New Statesman adıyla çıkmıştır).
Bulletin of İnternational News. Londra, 1924.
International Affairs (Royal Institute of İnternational Affairs'in Dergisi). Londra, 1927.
Political Quarterly. Londra, 1930.

AMERİKA BİRLEŞİK DEVLETLERİ:

World Affairs. Washington, 1837.
Nation. New York, 1865.
Political Science Quarterly. Academy of political science of Columbia University'nin Dergisi. New York, 1886.
American Journal of İnternational Law. Washington, 1907.
New Masses. New York, 1911.
Current History..., New York, 1914.
New Republic. New York, 1914.
Foreign Policy Bulletin. Foreign Policy Association'un Dergisi. New York, 1921.
Foreign Affairs. New York, 1922.

Pasific Affairs. Institute of Pasific Relations'ın Dergisi. New York, 1926.
Foreign Policy Reports. Foreign Policy Association'ın Dergisi. New York, 1926.
Chronicle of World Affairs. New York, 1928.
Journal of Modern History. Chicago, 1929.

FRANSA:

Revue des Deux Mondes. Paris, 1829.
Revue Bleue. Paris, 1863.
Journal du Droit İnternational. Paris, 1874.
Nouvelle Revue. Paris, 1879.
Revue d'Histoire Diplomatique. Société d'Histoire Diplomatique'in Dergisi. Paris, 1887.
Revue Mondiale. Paris, 1890.
Revue de Paris. Paris, 1894.
Revue Générale du Droit İnternational Public. Paris, 1894.
Revue Politique et Parlementaire. Paris, 1894.
Revue Critique du Droit İnternational. Paris, 1905.
Correspondance d'Orient. Questions Méditerranéennes. Paris, 1908.
Europe Nouvelle. Revue des Questions Extérieures... Paris, 1918 (İki ayda bir: Europe Nouvelle Documentaire başlığıyla bir ek çıkartır).
Revue de France. Paris, 1921.
Revue d'Histoire Moderne. Société d'Histoire Moderne'in Dergisi. Paris, 1926.
Affaires Etrangères. Revue. Manuelle de Documentation İnternationale et Diplomatique. Paris, 1931.
Chronologie Politique İnternationale. Paris, 1936.

ALMANYA:

Neue Zeit. Wochenschrift der deutschen Sozialdemokratie. Stuttgart, 1882-1933.

Sozialistische Monatshefte. Berlin, 1897-1932.

Weltwirtschaftliches Archiv. Zeit des Instituts für Weltwirtschaft und Seeverkehr der Universität Kiel, 1913.

Vierteljahrschrift für Politik und Geschichte. Berlin, 1917 (1929 yılına kadar: “Archiv für Politik und Geschichte” adıyla yayınlanmıştır).

Europäische Gespräche. Hamburger Monatshefte Auswärtige Politik. Berlin, 1922-1933.

Berliner Monatshefte. Zeitschrift für die Neueste Geschichte. Berlin, 1923.

Europäische Revue. Berlin-Stuttgart, 1925.

Deutsche Diplomatisch-Politische Korrespondenz. Berlin, 1926.

Diplomaten Zeitung. Berlin, 1927.

Monatshefte für Auswärtigen Politik. (Deutsches Institut für Aussenpolitische Forschung.) Essen, 1934.

İTALYA:

Politica. Roma, 1918.

Rassegna di Politica İnternazionale. (Instituto per gli Studi di Politica İnternazionale.) Milano, 1934.

Storia e Politica İnternazionale. Rassegna Trimestrale. Milano, 1939.

1919-1939 DÖNEMİ İÇİN BELLİ BAŞLI BİBLİYOGRAFİK BELGESEL YAPITLAR

A) Dış İlişkiler

Annotated bibliography on disarmament and military questions, prepared by the Library of League of nations. Cenevre, 1931, 163 sayfa.

Annual register; a review of public events at home and abroad.. New series. Londra-New York, 1920.

Bibliographische Vierteljahrshefte der Weltkriegsbücherei. Stuttgart. Hft. 5. Bibliographie zur Geschichte d. Nachfolgestaaten. 2. erg. Aufl., 1935, 99 S. Hft. 10. Bibliographie zur Geschichte des Britischen Reiches in der Nachkriegszeit. 2. erg. Aufl., 1937, 73 S. Hft. 16. Bibliographie zur Geschichte Frankreichs in der Nachkriegszeit, 1938, 79 S. Hft. 19. Bibliographie zur GeschichteItaliens in der Nachkriegszeit. 2. erg. Aufl., 72 S. Hft. 23/24/25. Bibliographie zur neusten Geschichte der Vereinigten Staaten, 1940.

Catalogue of printed books in the library of the Foreign office. Londra, 1926, 1587 sayfa.

LANGER, W.L. ve ARMSTRONG, H.F. Foreign Affairs bibliography. A selected and annotated list of books on İnternational Relations. 1919-1932. New York-Londra, 1933, XVII-551 sayfa.

List of the serial publications of Foreign Governments 1815-1931. Ed. by W. Grigory. New York, 1932, 8-720 sayfa.

MEYER, J. Official publications of European Governments. Paris, 1929.

SMOGORZEWSKI, C. Abrégé d’une bibliographie relative aux relations Germano-Polonaises (Almanya-Polonya ilişkileri üzerine kısa bir kaynakça). Paris, 1933, 144 sayfa (Problèmes politiques de la Pologne contemporaine, III (Supplément) - Çağdaş Polonya’nın siyasal sorunları, III (Ek)).

STRUPP, K. Bibliographie du droit des gens et des Relations İnternationales (Uluslararası hukuk ve uluslararası ilişkiler kaynakçası). Lead (Hollanda), 1938, XVIII-521 sayfa.

SVEISTRUP, H. Die Schuldenlast des Weltkrieges. Quellen-und Literatur-Nachweis zu den Interallierten Kriegschulden, den Reparationen und dem Dawes-Plan. 1918-1928. Berlin, 1929, X-277 sayfa.

SVEISTRUP, H. Bündnis-Schulden und Kriegs-Tribute. Vom Dawes-plan zum Youngsplan und Neuen Plan 1928-1930. Literaturnachweis. Berlin, 1931, 111 sayfa.

REISMULLER, G. ve HOFMANN, J. Zehn Jahre Rheinlaandbesetzung. Beschreibendes Verzeichnis des Schrifttums über die Westfragen mit Einschluss des Saargebietes und Eupen-Malmedys. Die selbst-ständig erschienenen Shriften. Breslau, 1929, XII-371 sayfa.

Paris Barış Konferansı

ALMOND, N. ve LUTZ, R.H. An introduction to a bibliography of the Paris Peace Conference. Collections of sources, archive publications and source books. Londra, 1935, 32 sayfa (Hoover war library bibliographical series. II).

ROTHBARTH, M. Bibliographie zum Vertrag von Versailles. Mannheim-Berlin, 1925, 36 sayfa (Vorabdruck aus dem Archiv der Friedensverträge. Bd 2).

Milletler Cemiyeti

BREYCHA-VAUTHIER, A.C. La Société des Nations. Centre d'étude et source d'information. Ce que contiennent ses publications. Introduction par T.P. Sevensma. Préf. J. Avenol (Milletler Cemiyeti. İnceleme merkezi ve haber alma kaynağı. Yayınlarının içeriği. T.P. Sevensma'nın giriş yazısı ve J. Avenol'ön önsözüyle). Yeniden gözden geçirilmiş ve genişletilmiş Fransızca baskı, Paris, 1937, 104 sayfa.

CARROLL, M.J. Key to League of Nations documents placed on public sale 1920-1929. Boston, 1930, 340 sayfa. Ek 1-4, 1931-1938.

Publications issued by the League of Nations (Catalogue of publications 1920-19357. Cenevre, 1935, 213 sayfa. Ek 1-3, 1937-1939.

B) Doğu Sömürgeler Manda Altındaki Ülkeler

BIANQUIS, Ph. J. Eléments d'une bibliographie Française de l'après-guerre pour les Etats sous mandat du Proche Orient (Yakın Doğu'da manda altındaki Devletler için savaş sonrasını içeren bir Fransız kaynakçasının öğeleri). Beyrut, 1934, 208 sayfa.

Bibliographia dell'Impero fascista (Colonie e possedimenti). Opere possedute dalla Bibliotheca della Camera fascista. Roma, 1937, VIII-200 sayfa.

Bibliographie d'une histoire coloniale (1900-1930), publiée par A. Martineau, Roussier, Tramond (1900-1930 dönemi için bir sömürge tarihi kaynakçası. Yayınlayanlar: A. Martineau, Roussier, Tramond). Paris, 1932, XVI-607 sayfa (Premier Congrés International d'histoire coloniale. Paris, 1931 - 1931 yılında Paris'te toplanan Birinci Uluslararası sömürge tarihi Kongresi).

HASKELL, D.C. Ethiopia and the Italo-Ethiopian conflict 1928-1936. A selected list of references. New York, 1936, 13 sayfa.

KERNER, R. Northeastern Asia. A selected bibliography. Contributions to the bibliography of the relations of China, Russia and Japan with special reference to Korea, Manchuria, Mongolia and Eastern in Oriental and European languages. Cilt 1-2. Berkeley, California, 1930.

List of Works relating to the Mandates system and the territories under mandate, catalogued in the Library of the League of Nations. Cenevre, 1930, 106 sayfa. Birinci ek. Cenevre, 1934, 56 sayfa.

List of references on Ethiopia (Abyssinia). Washington, 1935, 26 sayfa (U.S. Library of Congress).

NACHOD, O. Bibliographie von Japan (Japonya kaynakçası). Cilt 1-4. Leipzig, 1928-1935.

A post war bibliography of the Near Eastern mandates. A preliminary survey of publications on the social sciences. Dealing with Iraq, Palestine and Trans-Jordan and the Syrian States from... 1918 to... 1929 English facs. Ed. by A. Faris. Gen. ed. S.C. Dodd. Beyrut, Suriye, 1932, 248 sayfa. Publ. of the American University of Beirut. Soc. science, series No. 1).

PRAESENT, H. ve HAENISCH, W. Bibliographie von Japan... Bd 5-6 des von O. Nachod begonnenen Gesamtwerkes. Leipzig, 1937-1940.

SAVADJIAN, L. Bibliographie Balkanique (Balkan kaynakçası). Cilt 1. Paris, 1931.

Selected bibliography of recent publications in the Library of the Royal Colonial institute illustrating the relations between Europeans and Colored Races. Comp. by E. Lewin. Londra, 1926, 62 sayfa. Addenda to bibliography of relations with Colored Races up to February 28, 1927 (1927).

SKAÇKOV, P. Çin için kaynakça. 1730-1930 yılları arasında Çin hakkında yayınlanan kitap ve dergi yazılarının sistematik endeksi. Moskova-Leningrad, 1932, XXIII, 843 sayfa.

Subject catalogue of the library of Royal Empire Society... Comp. by E. Lewin. Cilt 1-5. Londra, 1930-1937.

VARLEY, D.H. A bibliography of Italian colonisation in Africa with a section on Abyssinia. Londra, 1936, 92 sayfa. (Rolay Empire society and Royal Institute of International Affairs).

Die Verträge über Besetzung und Räumung des Rheinlandes und die Ordonnanzen der Interallierten Rheinlandoberkommission in Coblenz. Textausgabe der Verträge und der Ordonnanzen 1. bis 302. und der Anweisungen 1. bis 26. in Französisch und Deutsch nebst einer Karte des besetzen Gebiets. Bearb. und mit Erläuterungen versehen von W. Vogels. Berlin, 1925, 398 sayfa. (Inter-allier Rhineland high commission).

WILSON, A.T. A bibliography of Persia (İran kaynakçası). Oxford, 1930, X-253 sayfa.

Zusammenstellung der zwischen der Freien Stadt Danzig und der Republik Polen abgeschlossenen bedeutsamen Verträge. Abkommen und Vereinbarungen 1924-1927. Danzig, 1928, 116 sayfa.

Ayrıca bk.:

Annuaire bibliographique: International bibliography of historical sciences. Ed. by the International committee of historical sciences. Paris, Roma..., 1930 (1926-1934, 1937 yılları için).
Bulletin bibliographique de documentation internationale contemporaine (Uluslararası çağdaş belgeler için bibliyografik bülten). Paris, 1926 (aylıktır).

BİBLİOGRAFYA

A) Resmî Belgeler

LENİN, V.İ. Komünist Enternasyonali'nin III.Kongresi, 22 Haziran-12 Temmuz 1921.
LENİN, V.İ. Sovyet Sosyalist Federatif Rusya Cumhuriyeti Sovyetlerinin 23-28 Aralık 1921 tarihleri arasında toplanan IX.Kongresi.
LENİN, V.İ. Moskova Sovyet'inin 20 Kasım 1922 tarihindeki resmî toplantısında verilen söylev.
STALİN, J. Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği Komünist (Bolşevik) Partisi XIV.Kongresi'ne Merkez Komitesi adına sunulan siyasal kontrandü. "Leninizm'in sorunları", 5.Baskı, Moskova-Leningrad, 1928, s. 333-359 ve 400-402.
STALİN, J. Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği Komünist (Bolşevik) Partisi XV.Kongresi'ne Merkez Komitesi adına sunulan siyasal kontrandü. 3 Aralık 1927 tarihinde okunan rapor ve 7 Aralık 1927 tarihinde verilen söylev. "Leninizm'in sorunları", 6.Baskı, Moskova-Leningrad, 1929, s. 431-445.
STALİN, J. Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği Komünist (Bolşevik) Partisi XVI.Kongresi'ne Merkez Komitesi adına sunulan siyasal

kontrandü. 27 Haziran 1930 tarihinde okunan rapor ve 2 Temmuz 1930 tarihinde verilen kapanış söylevi. “Leninizm’in sorunları”, 10.Baskı, Moskova, 1935, s. 345-361, 395.

STALİN, J. Sovyet Sosyalist Federatif Rusya Cumhuriyeti Komünist (Bolşevik) Partisi XIII.Kongresi’nin çalışmaları hakkında rapor. (Sovyet Sosyalist Federatif Rusya Cumhuriyeti Komünist (Bolşevik) Partisi Merkez Komitesi tarafından ilçe komiteleri sekreterleri için düzenlenen konferanslar çerçevesi içinde 17 Haziran 1924 tarihinde sunulmuştur.) Pravda, 19 Haziran 1924 tarihli ve 136 numaralı sayı.

STALİN, J. Proletarya ve köylülük hakkında. (Moskova yönetim kesimi Parti seksiyonunun XIII.Konferansı’nda 27 Ocak 1925 tarihinde verilen söylev) “Köylü sorunu” (İncelemeler ve söylevler). 2.Baskı, Moskova-Leningrad, 1926, s. 49-50.

STALİN, J. İngiliz-Rus Birliği Komitesi. Merkez Komitesi ve Merkez Kontrol Komisyonu’nun ortak Asamblesi sırasında, 15 Temmuz 1926 tarihinde verilen söylevin bir parçasıdır. “Muhalefet üzerine. İncelemeler ve söylevler, 1921-1927.” Moskova-Leningrad, 1928, s. 225-308.

STALİN, J. Çin devriminin perspektifleri. Komünist Enternasyonali Yürütme Komitesi’nin Çin Komisyonu’nda 30 Kasım 1926 tarihinde verilen söylev. “Muhalefet üzerine. İncelemeler ve söylevler, 1921-1927.” Moskova-Leningrad, 1928, s. 424-426.

STALİN, J. Çin devriminin sorunları. Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği Komünist (Bolşevik) Partisi Merkez Komitesi’nce onaylanan propaganda tezleri. “Muhalefet üzerine. İncelemeler ve söylevler, 1921-1927.” Moskova-Leningrad, 1928, s. 551.

STALİN, J. Çin’deki devrim ve Komünist Enternasyonali’ne düşen görevler. Komünist Enternasyonali Yürütme Komitesi’nin X.Oturumunda verilen söylev, 24 Mayıs 1927. “Muhalefet üzerine. İncelemeler ve söylevler, 1921-1927.” Moskova-Leningrad, 1928, s. 603.

STALİN, J. Güncel konular üzerine notlar. “Muhalefet üzerine. İncelemeler ve söylevler, 1921-1927.” Moskova-Leningrad, 1928, s. 609-613.

STALİN, J. Uluslararası durum ve Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği’nin savunması. Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği Komünist (Bolşevik) Partisi Merkez Komitesi ve Merkez Kontrol Komisyonu’nun ortak oturumunda verilen söylev, 1 Ağustos 1927. “Muhalefet üzerine.

İncelemeler ve söylevler, 1921-1927." Moskova-Leningrad, 1928, s. 670, 673, 674.
STALİN, J. Sorular ve cevaplar. 9 Haziran 1925 tarihinde Sverdlov Üniversitesinde yapılan konuşma. "Leninizm'in sorunları", tamamlanmış 9.Baskı, Leningrad, 1932, s. 175.
STALİN, J. Bay Campbell bazı şeyleri uyduruyor. 28 Ocak 1929 günü öğleden sonra saat 1'de Bay Campbell'le yapılan görüşmenin stenografı. "Sınıf Mücadelesi" dergisi, 1933, no. 1, s. 36.
STALİN, J. Sovyet Sosyalist Federatif Rusya Cumhuriyeti Komünist (Bolşevik) Partisi'nin XIV.Konferansı'ndaki çalışmalar hakkında. Parti'nin Moskova seksiyonu militanlarına 9 Mayıs 1925 tarihinde okunan rapor. "Lenin ve Stalin. Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği Komünist (Bolşevik) Partisi tarihinin incelenmesine katkıda bulunmak üzere Derleme." Cilt III, Moskova, 1936, s. 10.
STALİN, J. Partimizde Sosyal-Demokrat sapmalar. Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği Komünist (Bolşevik) Partisi'nin XV.Konferansı'nda 1 Kasım 1926 tarihinde okunan rapor ve 3 Kasım 1926 tarihinde verilen kapanış söylevi, 1-3. "Lenin ve Stalin. Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği Komünist (Bolşevik) Partisi tarihinin incelenmesine katkıda bulunmak üzere Derleme." Cilt III, Moskova, 1936, s. 88.
STALİN, J. Gene Partimizdeki Sosyal-Demokrat sapmalar konusunda. Komünist Enternasyonali Yürütme Komitesi'nin 7-13 Aralık 1926 tarihleri arasındaki VII.Resmî toplantısına sunulan rapor. "Lenin ve Stalin. Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği Komünist (Bolşevik) Partisi tarihinin incelenmesine katkıda bulunmak üzere Derleme." Cilt III, Moskova, 1936, s. 156-157, 162.
STALİN, J. Önceki ve şimdiki Troçkist muhalefet. Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği Komünist (Bolşevik) Partisi Merkez Komitesi ve Merkez Kontrol Komisyonu'nun ortak oturumunda 23 Ekim 1927 tarihinde verilen söylev. "Lenin ve Stalin. Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği Komünist (Bolşevik) Partisi tarihinin incelenmesine katkıda bulunmak üzere Derleme." Cilt III, Moskova, 1936, s. 215.
STALİN, J. "Komünist Gençlik Birliği." Sovyet Sosyalist Federatif Rusya Cumhuriyeti Komünist Gençlik Birliği'nin V.Konferansı'nda verilen

söylev. Moskova, 1937, s. 76-81.

STALİN, J. Doğu Halkları Üniversitesi’nin yerine getirmesi gereken siyasal ödevler. 18 Mayıs 1925 tarihinde Doğu emekçileri Üniversitesi öğrencilerinin toplantısında verilen söylev. “Marksizm ve Ulus ve Sömürge sorunları. İncelemeler ve söylevler Derlemesi.” Moskova, 1939, s. 210-211.

STALİN, J. Çin üzerine. Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği Komünist (Bolşevik) Partisi Merkez Komitesi ve Merkez Kontrol Komisyonu’nun ortak oturumunda 1 Ağustos 1927 tarihinde verilen söylevden parçalar. Söylevin başlığı: “Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği’nin uluslararası durumu ve savunması”. “Marksizm ve Ulusal ve Sömürge sorunları. İncelemeler ve söylevler Derlemesi.” Moskova, 1939, s. 224-242.

(Silahsızlanma için Hazırlık Komisyonu’ndaki Sovyet Delegasyonu.) Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği’nin silahsızlanma için mücadelesi. Sovyet delegasyonu, Silahsızlanma için Hazırlık Komisyonu’nun IV.Oturumunda (1927). Olgular ve belgeler. B. Stein’in giriş yazısıyla. Moskova, 1928, 61 sayfa (Dışişleriyle görevli Halk komiserliği yayınları). Barış için mücadele. Sovyet delegasyonu, Silahsızlanma için Hazırlık Komisyonu’nun V.Oturumunda. B. Litvinov’un söylevi (ve daha başka belgeler). Moskova, 1928, 84 sayfa. Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği delegasyonu, Silahsızlanma için Hazırlık Komisyonu’nun VI.Toplantısında, 15 Nisan-6 Mayıs 1929 (belgeler), Moskova, 1929, 71 sayfa (Dışişleriyle görevli Halk komiserliği yayınları). Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği delegasyonu, Silahsızlanma için Hazırlık Komisyonu’nun son oturumunda (VI.Toplantının ikinci bölümü), 6 Kasım-9 Aralık 1930 (belgeler). Moskova, 1931, 100 sayfa (Dışişleriyle görevli Halk Komiserliği yayınları).

1928 yılı boyunca imzalanan anlaşmalar, yayınlanan bildiriler ve yapılan diplomatik yazışmaların ışığında uluslararası politika. Moskova, 1929, 278 sayfa. (Dışişleriyle görevli Halk Komiserliği yayınları).

1929 yılı boyunca imzalanan anlaşmalar, yayınlanan bildiriler ve yapılan diplomatik yazışmaların ışığında uluslararası politika. Moskova, 1930, 316 sayfa (Dışişleriyle görevli Halk Komiserliği yayınları).

1930 yılı boyunca imzalanan anlaşmalar, yayınlanan bildiriler ve yapılan diplomatik yazışmaların ışığında uluslararası politika. Moskova, 1932,

414 sayfa (Dışişleriyle görevli Halk Komiserliği yayınları).
1929 yılındaki Çin-Sovyet çatışması. Belgeler Derlemesi. Moskova, 1930, 89 sayfa (Dışişleriyle görevli Halk Komiserliği yayınları).
Dawes planı. Dawes Komisyonu'nun raporu. Ek: Londra Konferansı protokolü. 2.Baskı, Moskova, 1925, 267 sayfa.
Tazminatlar sorunu için çözüm planı. Dawes ve Mac Kena Başkanlığındaki uzman kurullarının raporları. Rusça'ya çeviren: A. Zak. Moskova, 1925, 170 ("Dünya ekonomisinin sorunları").
Young planı ve 1929-1930 La Haye Konferansı. L. İvanov ve A. Yerusalimski'nin yönetiminde ve bir giriş yazısıyla. E. Varga'nın önsözü. Belgeler ve malzemeler. Moskova-Leningrad, 1931, XXIII-240 sayfa.
Locarno antlaşmaları. Resmî metnin çevirisi. Moskova, 1925, 40 sayfa (Dışişleriyle görevli Halk Komiserliği'nin yayınları).
Alman tazminatları sorunu ve uzmanların raporu. (Metinler derlemesi.) F. Rotstein ve E. Varga'nın giriş yazılarıyla. Ek: J. Keynes'in yazısı. Moskova-Leningrad, 1925, 160 sayfa (Komünist Akademisi. Uluslararası politika seksiyonu).
Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği Dışişleriyle görevli Halk Komiserliği. Sovyetler II.Kongresi'ne sunulan 1923 yılına ilişkin kontrandü. Moskova, 1924.
Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği Dışişleriyle görevli Halk Komiserliği. Sovyetler III.Kongresi'ne sunulan 1924 yılına ilişkin kontrandü. Moskova, 1925, Ek, Moskova, 1925.
Aktenstücke über den französisch-belgischen Einmarsch in das Ruhrgebiet. Cilt 1-4. Berlin, 1923 (Reichstag, I, Wahlperiode 1920-1923).
Le congrès du Khalifat (le Caire, 13-19 Mai 1926) et le congrès du Monde Musulman (La Mekke, 7 Juin-5 Juillet 1926). Ed. par A. Sékaly (Hilafet Kongresi, Kahire, 13-19 Mayıs 1926; ve Müslüman Dünyasının Kongresi, Mekke, 7 Haziran -5 Temmuz 1926. Yayınlayan: A. Sékaly. Paris, 1926, 219 sayfa (Collection de la Reveue du Monde Musulman -Müslüman Dünyasının Dergisi'nin koleksiyonu).
Convention and transitory provision, concerning Memel, signed at Paris May 18th, 1924 (League of Nations. Official Journal. No. 28).
Danzig vor dem Völkerbund. Verhandlungsberichte und amtliche Schriftstücke betr. Danziger Fragen, die während der 1-53. Tagung des Rats des Völkerbundes (Januar 1920 bis Dezember 1928) erörtet wurden.

Zusgest. u. übers beim. Senat der Freien Stadt Danzig. Cilt 1-4. Danzig, 1929.
Deutschland unter dem Dawesplan. Die Reparationsleistungen... Die Berichte des Generalagenten... nebst Sonderberichten der Komissare und Treuhänder Cilt 1-2, Berlin, 1925-1930.
The experts' plan for reparation payment. Pub. by. the Reparation commission Paris, 1926, 397 sayfa.
Final protocol of the Locarno conference, 1925 (and annexes) together with treaties between France and Poland and France and Czechoslovakia Locarno, October 16, 1925. Londra, 1925, 61 sayfa (Great Britain. Foreign office. Miscellaneous. No 11).
Final protocol of the Locarno conference, 1925 and treaties between France and Poland and France and Czechoslovakia. New York, 1926, 92 sayfa. (International conciliation. No. 216).
The final settlement of the reparations problems growing out of the World War. New York, 1930, 205 sayfa (Hague conference, 1929. International conciliation. No. 262).
Französisch-Britisches Abkommen vom 9. Juli 1924 über die Anwendung des Dawes-Plans. "Archiv der Friedensverträge". Mannheim, 1924, Cilt 2, s. 539-546.
Frontier between Turkey and Iraq. Treaty between Great Britain and Iraq, signed at Bagdad on January 13th 1926. Cenevre, 1926, 6 sayfa (League of Nations publications -Milletler Cemiyeti yayınları).
Gesetz über die Verträge von Locarno und den Eintritt Deutsclands in den Völkerbund vom 28. November 1925, sowie dem (sic!)Wortlaut des Notenweshsels zwischen der deutschen Regierung und dem Generalsekretär des Völkerbundes vom 14. bis 17. März 1936. Mit einer Einleitung von V. Bruns. Berlin, 1936, 77 sayfa.
International conference of American States on conciliation and arbitration. Washington 1928-1929. Proceedings. Washington, 1929, X-738 sayfa. General convention of İnter-American conciliation, general treaty of İnter-American arbitration, protocol of progressive arbitration, final act. Washington, 1929, 97 sayfa.
Japan's dream of World Empire. The Tanaka Memorial. Ed. with introduct. by C. Crow. New York-Londra, 1942, 118 sayfa.

Der Komplott-Prozess von Colmar vom 1-24. Mai 1928. Gesammelte Verhandlungsberichte. Colmar, 1928, 256 sayfa.

League of Nations. Special session of the Assembly, Geneva, March 1926. Admission of Germany to the League of Nations. Letter from the German government. Cenevre, 1926.

League of Nations. Special session of the Assembly, Geneva, March 1926. Admission of new members to the League of Nations. Germany. Report presented by the First committee to the Assembly. Cenevre, 1926.

Limburg gegen Stadt-Anzeiger. Bericht über den Prozess des rheinischen Separatismus 18-128. Januar 1928 in Köln. 2. Aufl. Kolonya, 1928, 124 sayfa.

Locarno. Amtliche Dokumente und öffentliche Zeugnisse zur Geschichte des Rheinpaktes und der Schiedesverträge. Mit dem Wortlaut der Verträge hrsg. von O. Bauer. Bielefeld-Leipzig, 1929, 93 sayfa.

The Locarno conference, October 5-16, 1925 (Locarno Konferansı, 5-16 Ekim 1926). Boston, 1926, 75 sayfa (World peace foundation. Pamphlets. Vol. 9, no. 1, 1926).

Locarno. Dokumentensemmlung von F. Berber. Berlin-Hamburg, 1936, X-408 sayfa.

Materialen zum Kriegsächtungspakt. (3. ergänz. Ausg.) Berlin, 1929, 174 sayfa. (Deutschland, Auswärtiges Amt.).

Die Neue Plan. Young-Plan und Haager Vereinbarungen nebs den Deutschen Ausführungsvorschriften hrsg. und erläutert von E. Heilfron und P. Nassen. Berlin, 1931, VIII-524 sayfa.

Pacte de sécurité, I-II. (Güvenlik Paktı, I-II). Paris, 1925. (République Française. Ministère des Afraires étrangères-Fransız Cumhuriyeti. Dışişleri Bakanlığı.) I. Neuf pièces relat. A la proposition faite le 9 Février 1925 par le gouvernement Allemand. 31 pages. II. Documents signés ou paraphés à Locarno le 16 Octobre 1925, 39 pages-I. Alman hüküûeti tarafından 9 Şubat 1925 tarihinde yapılan öneriye ilişkin dokuz belge. 31 sayfa. II. 16 Ekim 1925 tarihinde Locarno'da imzalanan ya da parafe edilen belgeler, 39 sayfa).

Le pacte Kellog. Documents concernant le Traité multilatéral contre la guerre signé à Paris le 27 Août 1928, recuellis avec une préf. un tableau synoptique des projets Américains et Français et une bibliographie par A. Lysen. (Kellog Paktı. 27 Ağustos 1928 tarihinde Paris'te imzalanan,

savaşa karşı çok yanlı Anlaşmaya ilişkin belgeler. A. Lysen'in bir önsözü, Amerikan ve Fransız tasarılarını toplu hâlde gösteren bir tablosu ve bir kaynakçasıyla). Leyden, 1928, 95 sayfa.

The Pact of Paris. With historical commentary by J.T. Shotweel. Text of treaty and related documents. Worcester-New York, 1928, 96 sayfa (International conciliation. No. 243).

Papers relating of the foreign relations of the United States 1928. Cilt 1-3. Washington, 1942-1943 (United States. Department of State-Amerika Birleşik Devletleri Dışişleri Bakanlığı).

Paris. Convention. 1928, August 27. Treaty for the renunciation of war. Text of the treaty, notes exchanged, instruments of ratification and of adherence and other papers. Washington, 1933, VIII-315 sayfa (United States, department of state-Amerika Birleşik Devletleri Dışişleri Bakanlığı).

Recueil des ordonnances, instructions et décisions de la Haute Commission Interalliée des territoires Rhénans (Ren toprakları Müttefikler arası Yüksek Komisyonu'nun buyrultuları, talimatları ve kararları). Mayence, 1923, IV-640 sayfa.

La Réforme agraire Roumanie et les optionnaires Hongrois de Transylvanie devant la Société des Nations. Mémoire du Gouvernement Royal de Roumanie concernant la proposition du 9 Mars 1928 (Romanya'daki toprak Reformu ve Transilvanya'daki Macar seçiciler Milletler Cemiyeti önünde. Romanya Krallık hükûmetinin 9 Mart 1928 tarihli öneriye ilişkin muhtırası). Paris, 1928, 108 sayfa (Ministère des Affaires Etrangères-Dışişleri Bakanlığı).

Report of committees of experts to Reparation commission. Compete official English text with annexes. From Federal reserve bulletin, May, 1924. Washington, 1924, III-67 sayfa (Reparation commission-Tazminat komisyonu).

Reparation conference. London. July-August 1924. Proceedings. Londra, 1924, 361 sayfa (Miscellaneous. No. 17. 1924.

Die Sachverständigengutachten. Die Berichte der von der Reparationskommission eingesetzten beiden Sachverständigenkomitees vom 9. April 1924 nebst allen Beilagen. Einz. autor. Ausg. im Auftr. d. AusWärt. Amtes. Amtl. Tex d. Reparationskomm. in Franz. u. Engl. Sprache u. amtl. Deutsche Übertr. 2 Aufl. Berlin, 1924, XIII-174 sayfa.

The Status of the Memel territory. Cenevre, 1924 (League of Nations-Milletler Cemiyeti). (Documents relatifs aux négociations sur le statut. Le texte du statut se trouve dans League of Nations, Official Journal, 1924, Sept. -Statü üzerindeki müzakerelere ilişkin belgeler. Statünün metni, Milletler Cemiyeti Resmî Gazetesi'nin Eylül 1924 sayısında yayınlanmıştır.)

Textes organiques de la zone de Tanger. Edition Française officielle (Tanca bölgesini örgütleyen metinler. Resmî Fransız yayını). Rabat, 1925, 83 sayfa.

The United States and treaties for the avoidance of war... Text of the Briand-Kellog treaty. Signed February 6, 1928. By Ph. C. Jessup. New York, 1928, 71 sayfa (International conciliation. No. 238).

Die Verträge über Besetzung und Räumung des Rheinlandes und die Ordonnanzen der Interallierten Rheinlandoberkommission in Coblenz. Textausgabe der Verträge und der Ordonnanzen 1. bis 302. und der Anweisungen 1. bis 26. in französisch und deutsch nebst einer Karte des besetzen Gebiets. Bearb. und mit Erläuterungen versehen von. W. Vogels. Berlin, 1925, 398 sayfa (Inter-allied Rhineland hign commission).

Zbior dokumentow urzedowych dotyczacych stosunku Wolnego Miasta Gdanska do Rzeczypospolitej Polskiej 1918-1926. Wydane przez Komisarjat Generalny Rzeczypospolitej Polskiej w Gdansku, cz. 1-6, 1923-1931.

Zusammenstellung der zwischen der Freien Stadt Danzig und der Republik Polen abgeschlossenen bedeutsamen Verträge. Abkommen und Vereinbarungen 1924-1927. Danzig, 1928, 116 sayfa.

B) Siyaset Adamlarının Söylevleri ve İncelemeleri

BENES, E. Five years of Czechoslovak Foreign policy. Speech of Eduard Benes in Committee of parliament, February 6, 1924. Prag, 1924, 39 sayfa.

BENES, E. La situation internationale et la politique étrangère Tchécoslovaque. Exposé de... E. Benes, Ministre des Affaires Etrangères, aux commissions des Affaires Etrangères de la Chambre des députés et du Sénat le 6 Juin 1928 (Uluslararası Durum ve Çekoslovakya Dış Politikası. Dışişleri Bakanı E. Benes'in Millet Meclisi ve Senato Dışişleri komisyonlarında 6 Haziran 1928 tarihinde yaptığı açıklama). Prag, 1928, 25 sayfa (Sources et documents Tchécoslovaques. No. 6 -Çekoslovak kaynakları ve belgeleri. No. 6).

BRIAND, A. Dans la voie de la paix. Discours du 8 Novembre 1929 (Barış Yolunda. 8 Kasım 1929 tarihinde verilen söylev). Paris, 1929, 65 sayfa

Documents Européens publiés sous la direction de L. Maury -L. Maury'nin yönetiminde yayınlanan Avrupa'ya ilişkin belgeler).

BRIAND, A. Frankreich und Deutschland. Mit einer Einleitung von G. Stresemann. Hrsg. von A. Rosenberg. Dresden, 1928, 205 sayfa.

BRIAND, A. Paroles de paix (Barış sözleri). Paris-Brüksel, 1927, 181 sayfa.

Briefwechsel zwieschen Poincaré und Mac Donald... "Archiv der Friedensverträge" Mannheim, 1926, cilt 2. s. 530-538.

CACHIN, M. La politique du cartel envers la Russie des Soviets. Discours prononcé à la Chambre des députés le 21 Janvier 1925 (Dörtlerin Sovyet Rusya'ya karşı güttüğü politika. Millet Meclisi'nde 21 Ocak 1925 günü verilen söylev). Paris, 1925, 44 sayfa (Le problème de la paix et les dettes extérieures -Barış sorunu ve dış borçlar).

CHAMBERLAIN, A. Peace in your time. Addresses on Europe and the Empire. Londra, 1928, X-308 sayfa.

CUNO, W. Die Bilanz des Ruhreinbruchs. Rede des Reichskanziers Cuno im Reichstag am 6. März 1923. Berlin, 1923, 24 sayfa.

HALIFAX, K.G. Speeches on foreign policy. Ed. by H.H.E. Craster. Londra, 1940, X-368 sayfa (Royal institute of İnternational Affairs).

KALİNİN, M. Uluslararası durum ve Sovyetler Birliği. Moskova, 1926, 52 sayfa.

KELLOGG, F.B. The settlement of İnternational controversies by Pasific means. An address by the honorable F.B. Kellogg, Secretary of State of the United States, delivered before the World alliance for international friendship at New York city, November 11, 1928. Washington, 1928, 12 sayfa.

POINCARE, R. Discussion... sur la politique extérieure du Gouvernement (Hükûmetin Dış Politikası Üzerine Tartışma). Paris, 1924, 44 sayfa.
STRESEMANN, G. Vermächtnis. Das Nachlass in drei Bänden... Hrsg. von H. Bernhard unter Mitarbeit von W. Goetz und P. Wiegler. Cilt 1-3. Berlin, 1932-1933.
WIRSING, G. Deutschland in der Weltpolitik. Jena, 1933, 204 sayfa.

C) Tarih Araştırmaları ve Uluslararası Siyasete Toplu Bakışlar

Ruhr sorunu üzerine belgeler. (Alman topraklarının Fransa-Belçika kuvvetleri tarafından işgalinin tarihi ve sonuçları.) Moskova, 1923, 219 sayfa.
Tazminatlar sorununun yeni evresi. E. VARGA, V. GORFİNKEL, T. LOUFFBOHEN, A. ROMANSKİ ve I. FAINGAR tarafından hazırlanan ortak yapıt. Moskova, 1929, 184 sayfa. (Komünist Akademisi. Dünya ekonomisi ve politikası Enstitüsü yayınları.)
Young planı. Tam metin ile G. Solovey'in tanıtma yazısı . F. Rotstein'in önsözüyle ve yönetimi altında yayınlanmıştır. Moskova, 1930, 291 sayfa.
STEIN, B. Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği'nin dış ticaret politikası. Moskova-Leningrad, 1925, 140 sayfa.
STEIN, B. ve RAPPOPORT, A. 12 Ekim 1925 tarihinde imzalanan Sovyet-Alman ticaret anlaşması. Moskova-Leningrad, 1926, 278 sayfa.
TERENTİEV, N. Sovyetler Birliği, emperyalizm ve Çin. Doğu Çin'in ilhakı ve Sovyet-Çin ilişkilerinin kesilişi. Moskova-Leningrad, 1929, 80 sayfa.
VARGA, E. Dawes planı ve 1924 yılındaki dünya bunalımı. Choul-Chental'in elyazmasının çevirisi. Moskova, 1925, 127 sayfa.
VOİTİNSKİ, G. Doğu Çin demiryolu hattı ve emperyalistlerin Çin'deki politikası. Moskova, 1930, 72 sayfa (Komünist Akademisi. Dünya ekonomisi ve politikası Enstitüsü yayınları).

ANDRE, A. La révolte Druze et l'insurrection de Damas 1925-1926 (1925-1926 yıllarındaki Dürzi isyanı ve Şam ayaklanması). Paris, 1937, 243 sayfa (Bibliothèque Historique-Tarih Kitaplığı).

AULD, G.P. The Dawes plan and the new economics. With foreword by R.C. Dawes. Garden City-New York, 1927, 317 sayfa.

BLONDEL, G. Le triomphe du Germanisme (Alman ırkçılığının zaferi). Paris, 1934, 182 sayfa.

BONN, M. I. Der neue Plan als Grundlage der Deutschen Wirtschaftspolitik. Münih-Leipzig, 1930, VIII-266 sayfa. (Veröffentlichungen des Instit. für Finanzwesen an der Handels-Hochschule. Berlin).

BONNAMOUR, G. Le rapprochement Franco-Allemand. Edition augm. de trente pièces jointes. Comprenant: les paiements Allemands, le pain Dawes, les correspondances diplomatiques entre l'Angleterre et la France au sujet des traités signés à Locarno et le texte complet des dits traités (Fransız-Alman yakınlaşması. Otuz belge eklenerek genişletilmiş yeni baskı. Belgeler şunları içermektedir: Alman ödemeleri, Dawes planı, İngiltere ile Fransa arasında Locarno'da imzalanan anlaşmalar konusunda yapılan diplomatik yazışmalar ve söz konusu anlaşmaların tam metni). Paris, 1927, 386 sayfa.

CANTALUPO, R. L'Italia Musulmana (Müslüman İtalya). Roma, 1928, 434 sayfa.

CHANG CHUNG TAO. Les traités inégaux de la Chine et l'attitude des Puissances (Çin'in eşitlik dışı anlaşmaları ve büyük Devletlerin tavrı). Paris, 1929, 216 sayfa.

CHARLES, R. Le statut de Tanger, son passé, son avenir (Tanca'nın yönetim statüsü, geçmişi, geleceği). Cezayir, 1927, 193 sayfa.

DAWES, R.C. The Dawes plan in the making... With foreword by F.O. Lowden Indianapolis (A.B.D.), 1925, 525 sayfa.

DEAK, F. The Hungarian-Rumanian land dispute; a study of Hungarian property rights in Transylvania, under the treaty of Trianon. With an introd. by G.W. Wickersham New York, 1928, XIV-272 sayfa.

DOBRIN, C.J. Les optionnaires Hongrois et la Réforme agraire Roumaine (Macar Seçiciler ve Romen toprak Reformu). Paris, 1929, 249 sayfa.

DURAND, R. Le problème de Tanger. Préf. de J. Bainville (Tanca Sorunu. J. Bainville'in bir önsözüyle). Paris, 1926, 132 sayfa.

FABRE-LUCE, A. Locarno sans rêves (Locarno Gerçeği). Paris, 1927, 243 sayfa.
GAULIS, B.G. La question Arabe. De l'Arabie du Roi Ibn Saoud à l'indépendance Yyrienne (Arap Sorunu. Kral İbni Saud'un Arabistan'ından Suriye'nin bağımsızlığına). Paris, 1930, 308 sayfa.
GLASGOW, G. From Dawes to Locarno; being a critical record of an important achievement in European diplomacy 1924-1925. With a foreword by J.R. Mac Donald. Londra, 1925, XVI-185 sayfa.
GREER, G. The Ruhr-Lorraine industrial problem. A study of the economic inter-dependence of the two regions and their relation to the reparation question. Londra, 1925, XX-348 sayfa.
HARRIS, W.B. France, Spain and the Rif (Fransa, İspanya ve Rif). Londra, 1927, XIII-338 sayfa.
HERNANDEZ MIR, F. Del desastre a la victoria (1921-1926). El Rif por Espana. Madrid, 1927, 244 sayfa.
HOEPLI, H.U. England im Nahen Osten. Das Königreich Irak und die Mossulfrage. Erlangen, 1931, XI-168 sayfa. (Erlangen Abhandlungen zur mittleren und neueren Geschichte. Bd 10).
HOLCOMBE, A.N. The Chinese Revolution. A phase in the regeneration of a World power. Cambridge, Mass. (A.B.D.), 1930, 401 sayfa (The Bureau of international research of Harvard University and Radcliff College).
HUBERT-JACQUES, E. L'aventure Riffaine et ses dessous politiques (Rif serüveni ve Siyasal İçyüzü). Paris, 1927, 379 sayfa.
Die interallierten Schulden. Ihre Entstehung und ihre Behandlung im Young-Plan. Bearb. im Statistischen Reichsamt. Berlin, 1930, 202 sayfa (Einzelschriften zur Statistik des Deutschen Reichs. No. 11).
KELCHNER, W.H. Latin American relations with the League of Nations. Boston, 1930, 207-XIII sayfa (World peace foundation pamphlets).
KER, A. Le Comité des Forges et l'occupation de la Ruhr (Demir Döküm evleri Komitesi ve Ruhr Bölgesinin İşgali). Paris, 1923, 32 sayfa.
LANIA, Der Hitler-Ludendorff Prozess. Berlin, 1925, 134 sayfa.
MILLER, D.H. The peace pact of Paris. A study of the Briand-Kellogg treaty. New York-Londra, 1928, VII-287 sayfa.
MOULTON, H.G. ve MCGUIRE, C.E. Germany's capacity to pay. A study of the reparation problem. Washington, 1923, XIII-384 sayfa (Inst. of

economics. Investigations in int. economic reconstruction).
MYERS, D.P. Origin and conclusion of the Paris' pact. The renunciation of war as an instrument of National policy. Boston, 1929, VIII-227 sayfa (World peace foundation pamphlets. Vol. 12. No. 2).
NIKOLITCH, D. Les différends de frontières de l'Albanie et le traité İtalo-Albanais du 27 Novembre 1926 (Arnavutluk'un Sınır Anlaşmazlıkları ve 27 Kasım 1926 Tarihinde İmzalanan İtalyan-Arnavut Anlaşması). Paris, 1927, 231 sayfa.
NONU, J.M. Le règlement des dettes interalliées et le plan Dawes (Müttefikler arası borçların ödenmesi ve Dawes planı). Paris, 1929, 630 sayfa.
PERI, G. Genève-Locarno. A Société des Nations et le pacte de garantie. Préf. de A. Marty (Cenevre-Locarno. Milletler Cemiyeti ve Garanti Anlaşması. A. Marty'nin bir önsözüyle). Paris, 1926, 164 sayfa.
PINON, R. La bataille de la Ruhr 1923 (Ruhr Savaşı 1923). Paris, 1924, 231 sayfa Chroniques du Ministère Poincaré. II - Poincaré hükûmetinin kronikleri. II).
ROBINSON, J. Kommentar der Konvention über des Memelgebiet vom 8. Mai 1924. Cilt 1-2. Kaunas, 1934.
ROGGE, A. Die Verfassung des Memelgebiets. Einer Kommentar zur Memelkonvention Berlin, 1928, XVI-494 sayfa. (Handbücher des Ausschusses für Minderheitenrecht. Hrsg. von M.H. Boehm).
SARAILIEFF, G.V. Le conflit Gréco-Bulgare d'Octobre 1925 et son règlement par la Société des Nations (1925 yılındaki Yunan-Bulgar Çatışması ve Çatışmanın Milletler Cemiyeti Tarafından Çözüme Bağlanışı). Amsterdam, 1927, 165 sayfa.
SCHACHT, H. Das Ende der Reparationen Oldenburg i. O., 1931, 246 sayfa.
SHOTWELL, J. T. War as an instrument of National policy and its renunciation in the pact of Paris. New York, 1929, X-310 sayfa.
SIRDAR IKBAL ALI SHAH. The tragedy of Amanullah. Londra, 1933, 288 sayfa.
STRUPP, K. Das Werk von Locarno. Eine Völkerrechtlich-politische Studie. Berlin-Leipzig, 1926, 180 sayfa.
STUART, G.H. The international city of Tangier. Londra, 1931, XIII-323 sayfa.

Survey of American Foreign Relations. Ed. by Ch. P. Howland. Cilt 1-4. New Haven, 1928-1931. (Publications of the Council of Foreign Relations).
WHEELER-BENNET, J.H. ve LATIMER, H. Informations on the reparation settlement being the background and history of the Young plan and the Hague agreements 1929-1930... With a foreword by C. Addis. Londra, 1930, 252 sayfa (Information series. No. 6).

YARDIMCI KAYNAKÇA

A) Resmî Belgeler

Sovyet Sosyalist Federatif Rusya Cumhuriyeti Dışişleriyle görevli Halk Komiserliği. Kasım 1918-Aralık 1919 tarihleri arasında toplanan VII.Sovyetler Kongresi'ne sunulan kontrandü. Moskova, 1919. VIII.Sovyetler Kongresi'ne Dışişleriyle görevli Halk Komiserliği tarafından sunulan yıllık kontrandü (1919-1920). Moskova, 1921. IX.Sovyetler Kongresi'ne Dışişleriyle görevli Halk Komiserliği tarafından sunulan yıllık kontrandü (1920-1921). Moskova, 1921. 1922 yılında Sovyet Sosyalist Federatif Rusya Cumhuriyeti'nin uluslararası politikası. Dışişleriyle görevli Halk Komiserliği'nin kontrandüsü. Moskova, 1923.
Sovyet Sosyalist Federatif Rusya Cumhuriyeti tarafından 1917-1923 yılları arasında yabancı ülkelerle yapılmış olan ve bugün de yürürlükte bulunan antlaşma, anlaşma ve uzlaşmalar derlemesi. Fasikül 1-5. Moskova, 1921-1923.
Sovyet Rusya ve Polonya. Moskova, 1921, 121 sayfa (Dışişleriyle görevli Halk Komiserliği yayınları: Nisan-Eylül 1921 dönemi için resmî belgeler Derlemesi.)

Savaş Sonrasında Avrupa'daki Barış Antlaşmaları. B. Stein'in yönetiminde ve bir giriş yazısıyla yayınlanmıştır. Cilt 1, Moskova, 1925, 273 sayfa (Dışişleriyle görevli Halk Komiserliği yayınları).

Amtliche Urkunden zum Vertrage zwischen der freien Stadt Danzig und der Republik Polen vom 9. November 1920. Zusammengestellt und hrsg. beim Senat der freien Stadt Danzig. Danzig, 1921, 249 sayfa.

BARTHOU, L. Traité de Paix. Rapport général fait au nom de la commission, élué par la Chambre des députés en vue d'examiner le projet de loi portant approbation du Traité de Paix. (Barış Antlaşması. Millet Meclisi tarafından, Barış Antlaşması'nın onaylanmasına ilişkin yasa tasarısını incelemek üzere seçmiş olan komisyon adına hazırlanan genel rapor.) Paris, 1919, 249 sayfa.

BROCKDORFF-RANTZAU, U.K. Ch Dokumente. (Belgeler). Berlin, 1922, 278 sayfa.

CALMETTE, G. Recueil de documents sur l'histoire de la question, 1919-5 Mai 1921 (Tazminatlar Sorununun Tarihine İlişkin Belgeler Derlemesi, 1919-5 Mayıs 1921). Paris, 1924, CVI-540 sayfa (Publucations de la "Société de l'Histoire de la Guerre", série 3 - "Savaş Tarihi Derneği"nin yayınları, dizi 3).

Conflit Polono-Lithuanien. Question de Vilna, 1918-1924. République de Lithuanie. Ministère des Affaires Etrangères. (Polonya-Lituanya Çatışması. Vilna sorunu, 1918-1924. Lituanya Cumhuriyeti. Dışişleri Bakanlığı.) Kaunas, 1924, XX-445 sayfa Documents diplomatiques - Diplomatik belgeler).

Congrès de la paix. 1919-1920 (Barış Kongresi, 1919-1920). Paris, 1920. Tomes I-II: Traités, protocoles, declarations, convertions et actes divers. Tome III: Protocoles des cinq séances publiques - Cilt I-II: Antlaşmalar, protokoller, bildiriler, uzlaşmalar ve çeşitli bağıtlar).

Constitution of the free city of Danzig. German text with English French translation. Cenevre, 1921 (League of Nations. Official Journal. Special Supplement. No 7).

Documents concerning the dispute between Poland and Lithuania. Cenevre, 1920, 155 sayfa (League of Nations. Offical Journal. Special Supplement. No. 4).

Documents diplomatiques concernant les tentatives de restauration des Habsbourgs sur le Trône de Hongrie, Août 1919-Novembre 1921

(Habsburg Hanedanını Yeniden Macaristan Tahtına Oturtma Girişimlerine ilişkin diplomatik belgeler, Ağustos 1919-Kasım 1921). Prag, 1922, 169 sayfa (Ministère des Affaires Etrangères. Recueil de documents diplomatiques, I -Dışişleri Bakanlığı. Diplomatik belgeler derlemesi, I).

Documents regarding the peace conference. I: Organization of peace conference. a) Delegations and commissions. b) Rules of representation and procedure. II: General sessions. III: The Covenant of the League of Nations. IV: Speech delivered by President Wilson before the peace conference, April 28, 1919 New York, 1919. 62 sayfa (American association for international conciliation. No. 139).

Documents relatifs aux négociations concernant les garanties de sécurités contre une agression de l'Allemagne, 10 Janvier 1919-7 Décembre 1923 (Almanya'dan gelecek bir saldırıya karşı güvenlik garantilerine ilişkin olarak 10 Ocak 1919-7 Aralık 1923 tarihleri arasında yapılan müzakerelere ilişkin belgeler). Paris, 1924, 271 sayfa (France, Ministère des Affaires Etrangères. Documents diplomatiques - Fransa, Dışişleri Bakanlığı. Diplomatik belgeler).

FRASER, L. The reparation settlement signed June 7, 1920. With historical and explanatory introduction Worcester-New York, 1929, 193 sayfa (International conciliation No. 253).

GIANNINI, A. I documenti diplomatici della pace oriantale. Raccolta completa dei testi ufficiali dal trattato di Londra all'armistizio di Mudania. Roma, 1922 (Quaderni di "Politica").

Inter-allied conferences on reparations and interalied debts. Held in London and Paris, December 1922 and January 1923. Reports and secretaries' notes of conversations. Londra, 1923, 219 sayfa (Greet Britain. Foreign office. Miscellaneous. No. 3).

Die Kolonialfrage im Frieden von Versailles; Dokumente zu ihrer Behandlung. Hrsg. von dr. H. Poeschel. Berlin, 1920, XII-246 sayfa.

Notes exchanged on the Russian-Polisih situation by the United States, France and Poland. New York, 1920, 21 sayfa (International conciliation. No. 155).

Papers relating to the foreign relations of the United States 1914-1918. Washington, 1922-1942 (United States. Department of States).

Réclamations Britanniques dans la zone Espagnole du Maroc. Accord Anglo-Espagnol du 29 Mai 1923 (Fas'ın İspanyol Kesimi Üzerindeki

İngiliz Talepleri. 29 Mayıs 1923 tarihinde imzalanan İngiliz-İspanyol anlaşması). La Haye, 1925, 210 sayfa.
Reply of the French Government to the note of the British Government of II.August, 1923 relating to reparation. August 20 th, 1923. Paris, 1923, 50 sayfa (France. Ministry of Foreign Affairs. Diplomatic correspondence - Fransa. Dışişleri Bakanlığı. Diplomatik Yazışmalar).
The treaties of peace 1919-1923. Cilt 1-2. New York, 1924 (Carnegie endowment for international peace).
Treaty between Poland and the free city of Danzig concluted at Paris. November 9th, 1920. Cenevre, 1921.
The treaty of peace between Finland and the Russian Soviet Republic. Helsingfors, 1921, 34 sayfa (Finland. Treaties-Fin Cumhuriyeti. Anlaşmalar).
Treaty of peace with Germany. Hearing before the Committee of foreign relations. Washington, 1919, 192 sayfa (66th Congress. 1st session. Senate doc. No. 49).

B) Tarih Araştırmaları

BACH, M. Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği'nin 1917-1927 Yılları Arasında Baltık Ülkeleriyle Olan Siyasal ve Ekonomik İlişkileri. Moskova, 1928, 167 sayfa.
BELLİ, V. Pasifik Mücadelesi. Siyasal ve stratejik incelemeler. B. Gervé'nin yönetimi altında ve bir giriş yazısıyla yayınlanmıştır. Moskova-Leningrad, 1929, 208 sayfa.
DEBORİN, G. Uluslararası İlişkiler ve Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği'nin Dış Politikası. A. Çerbakov'un yönetiminde yayınlanmıştır. Moskova, 1942-1943 ("Lenin" siyasal ve askerî bilimler Akademisi). Fasikül I: 1917-1929, 199 sayfa. Fasikül II: 1929-1941, 250 sayfa.
İVANOV, L. 1919-1927 yılları arasında İngiliz-Fransız rekabeti. Moskova, 1928, 164 sayfa.

İVANOV, L. Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği ve emperyalist abluka. Moskova, 1928, 154-II sayfa (Komünizm Akademisi. Dünya ekonomisi ve politikası Enstitüsü yayınları).
KOROVİN, E. ve EGORİEV, V. "Silahsızlanma". Devletler Hukukunda Silahsızlanma Sorunu. Milletler Cemiyeti: Olgular ve belgeler (1920-1929). B. Stein'ın bir giriş yazısıyla. Moskova-Londra, 1930, 432 sayfa.
NOTOVİÇ, F. İki Dünya Savaşı Arasında. 1919-1942 yılları arasındaki uluslararası ilişkilere toplu bakış. Taşkent, 1943, 212 sayfa (Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği Bilimler Akademisi Tarih Enstitüsü yayınları).
NOTOVİÇ, F. Emperyalistlerin Silahsızlanması, Milletler Cemiyeti ve Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği. Moskova-Leningrad, 1929, 190 sayfa (Dünya politikası koleksiyonu).
POVLOVİÇ, M. Fransız Emperyalizmi. Moskova-Leningrad, 1926. Özellikle bk.: Versay'dan sonraki Fransız emperyalizmi, s. 144-260.
Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği'nin Kapitalist Ülkelerle Olan Ticaret İlişkileri. Moskova, 1938, 350 sayfa (Dış ticaret konularında bilimsel araştırmalar Enstitüsü yayınları).
Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği'nin Doğu Ülkeleriyle Olan Ticaret İlişkileri. Moskova, 1938, 104-III sayfa (Dış ticaret konularında bilimsel araştırmalar Enstitüsü yayınları).
The aims, methods and activity of the League of Nations. Cenevre, 1938, 221 sayfa (League of Nations. Secretariat - Milletler Cemiyeti. Sekreterlik).
ALEXANDER, F. From Paris to Locarno and after. The League of Nations and the search for security, 1919-1928. Londra-Toronto, 1928, 246 sayfa.
Armaments year-book. General and statistical information regarding armies, navies and air forces. Cilt 1-15. Cenevre, 1924-1940 (League of Nations publications - Milletler Cemiyeti yayınları).
BAILEY, Th.A. A diplomatic history of the American people. Red. ed. New York, 1942, 864 sayfa.
BALL, M. Post-war German-Austrian relations. The Anschluss movement. 1918-1936. Londra, 1936, IX-304 sayfa.
BASDEVANT, I. La condition internationale de l'Autriche. Préf. de G. Gidel (Avusturya'nın uluslararası durumu. G. Gidel'in bir önsözüyle). Paris, 1935, VII-299 sayfa.